ΣΤΡΑΤΟΣ Ν. ΔΟΡΔΑΝΑΣ

ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΚΑΤΟΧΗΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (1941-1944)

Διδακτορική διατριβή που εκπονήθηκε
στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ
με επιβλέποντα καθηγητή τον κ. Ιωάννη Σ. Κολιόπουλο
Καθηγητή της Ιστορίας των Νεωτέρων Χρόνων

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκη 2002

Επιβλέπων καθηγητής

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής

Βασίλειος Κόντης
Ιωάννης Μουρέλος

Ημερομηνία έγκρισης της διδακτορικής διατριβής

20 Δεκεμβρίου 2002

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ…….. **i**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

i) Το ζήτημα των αντιποίνων στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου και η εφαρμογή τους πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο…….. **1**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΠΡΩΙΜΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ (ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1941)

i) Ενέργειες αυθόρμητης αντίστασης…….….. **16**

ii) Πρώτα αντιστασιακά κρούσματα στη Μακεδονία: Η οργάνωση «Ελευθερία», η συγκρότηση των πρώτων ανταρτικών ομάδων και ο εξοπλισμός τους…….. **32**

iii) Οι Γερμανοί και η απόκρυψη του οπλισμού (Απρίλιος-Δεκέμβριος 1941)……. **40**

iv) Οι πρώτες ενέργειες αντίστασης και τα πρώτα γερμανικά αντίμετρα (Ιούνιος-Αύγουστος 1941)…… **50**

v) Το αντάρτικο απέναντι στη γερμανική δύναμη των όπλων (:Βέρμαχτ). Από τη θεωρία των διαταγών στην πρακτική των συλλογικών αντιποίνων (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1941)…… **61**

vi) Ο Εθνικοσοσιαλιστής Γερμανός στρατιώτης…….……. **75**

vii) Το ολοκαύτωμα του Άνω και Κάτω Κερδυλίου Σερρών (17.10.1941)…….. **85**

viii) Οι αγχόνες του Καλόκαστρου Σερρών (20.10.1941)…….. **94**

ix) Το ολοκαύτωμα του Κλειστού, της Κυδωνιάς και του Αμπελόφυτου Κιλκίς (25.10.1941)……. **99**

x) Το ολοκαύτωμα του Μεσόβουνου Κοζάνης (23.10.1941)……. **106**

xi) Οι τελευταίες γερμανικές επιχειρήσεις του 1941 και ο αντίκτυπος των αντιποίνων…….. **118**

Συμπεράσματα…….…… **128**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΠΑΝΑΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΥΡΕΙΑΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ (1942-1943)

i) Από την «Ελευθερία» στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ: Δολιοφθορές και εκτελέσεις στη γερμανική ζώνη Κατοχής (Ιανουάριος-Νοέμβριος 1942)…….. **133**

ii) Επιθέσεις των ανταρτών σε μεταλλεία, δολιοφθορές στο σιδηροδρομικό δίκτυο: Τα γερμανικά αντίποινα (Νοέμβριος 1942-Φεβρουάριος 1943)…….. …….. **146**

iii) Έλληνες εναντίον Ελλήνων: Ο Γεώργιος Πούλος και το εθελοντικό τάγμα του στην υπηρεσία των Γερμανών…….. **182**

iv) Η εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή του Ολύμπου από τα γερμανικά στρατεύματα (16 Απριλίου–4 Μαΐου 1943)……. **201**

v) Συλλήψεις από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού και τη Βέρμαχτ και οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην Κεντρική και τη Δυτική Μακεδονία (Μάιος 1943)…… **226**

Συμπεράσματα……. **237**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΒΕΡΜΑΧΤ ΚΑΙ SS – ΑΝΤΑΡΤΕΣ (ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΣΚΟΠΕΥΤΕΣ): Η ΕΚΤΡΑΧΥΝΣΗ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ (ΙΟΥΝΙΟΣ 1943–ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1944)

i) Από τους ελεύθερους σκοπευτές στους ληστές (αντάρτες): Όψεις και όροι του αντιανταρτικού πολέμου. Προς την υιοθέτηση μιας “νέας” πολιτικής αντιποίνων στην Ελλάδα…….. ……. **242**

ii) Η Ομάδα Μάχης «Eberlein» (Kampfgruppe Ritter von Eberlein) : Η συγκρότηση και η δράση της στη Δυτική Μακεδονία…….…….. **296**

iii) Το 2^{ο} Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" (2. Regiment Brandenburg) και η συμμετοχή του σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Δυτική Μακεδονία (18–30 Ιουλίου και 31 Ιουλίου–29 Αυγούστου 1943). Η καταστροφή του Λεχόβου (23 Ιουλίου 1943) …….. **309**

iv) Η επιχείρηση «Animals» και τα γερμανικά αντίποινα (Ιούνιος–Ιούλιος 1943)…… **333**

v) Ο απαγχονισμός δεκαπέντε ατόμων στην Κλαδοράχη Φλώρινας (9 Αυγούστου 1943)…… **376**

vi) Τα Waffen–SS στη Μακεδονία : Η 4^{η} Τεθωρακισμένη Μεραρχία Αστυνομίας Γρεναδιέρων των SS (4. SS – Polizei – Panzer – Grenadier – Division)…… **395**

vii) Οι γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Panther = Πάνθηρας», «Tiger = Τίγρης», «Pouma = Πούμα», «Hubertus = Χουμπέρτους» και «Adler = Αετός» (12 Οκτωβρίου – 3 Δεκεμβρίου 1943)…… **411**

viii) Η επιχείρηση «Seepferd = Ιππόκαμπος» στο Βόρειο Όλυμπο (Δεκέμβριος 1943) και οι εκτελέσεις αμάχων στο Ελατοχώρι (27 Ιανουαρίου 1944)…… **435**

Συμπεράσματα……. **470**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΧΡΟΝΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ, ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΖΙΚΩΝ ΕΚΤΕΛΕΣΕΩΝ ΑΜΑΧΩΝ (1944)

i) Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Elefant = Ελέφαντας» και «Wolf = Λύκος» στο Πάϊκο, την Τζένα και το Καϊμακτσαλάν (Ιανουάριος 1944)…….. **475**

ii) Ο ΕΛΑΣ, τα γερμανικά αντίποινα και η συγκρότηση αντικομμουνιστικών τμημάτων στο νομό Κοζάνης (αρχές 1944)…….. **500**

iii) Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και αντίποινα : «Leopard = Λεοπάρδαλη», «Renntier = Τάρανδος», «Kuckuk = Κούκος». Η καταστροφή της Ερμακιάς Εορδαίας και τα αντίποινα στον Αετό Φλώρινας (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1944)…… **517**

iv) Η καταστροφή της Κλεισούρας Καστοριάς (5 Απριλίου 1944)…… **543**

v) Πυρπολήσεις χωριών και εκτελέσεις κατοίκων : Δροσοπηγή Φλώρινας (2 Απριλίου) – Κωσταράζι και Γέρμας Καστοριάς (12-13 Απριλίου 1944)……. **599**

vi) Επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον των Γερμανών και των συνεργατών τους. Τα αντίποινα των "πληγέντων": Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Falke = Γεράκι» και «Maigewitter = Μαγιάτικη Καταιγίδα» στο Βέρμιο (22–28 Απριλίου 1944)…….. …… **614**

vii) Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Pfingstrose = Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής» στο Πάϊκο (5-8 Μαΐου 1944) και «Krokodil = Κροκόδειλος» στο Καϊμακτσαλάν (8-12 Μαΐου 1944)……. **660**

viii) Η επιχείρηση «Steinadler = Σταυραετός» στη Βόρεια Πίνδο (3-13 Ιουλίου 1944): Η τελευταία μεγάλη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση……. **677**

ix) Λίγο πριν την απελευθέρωση: Γερμανοί και "Γερμανοντυμένοι" εναντίον αμάχων. Οι σφαγές του Χορτιάτη (2 Σεπτεμβρίου 1944) και των Γιαννιτσών (14 Σεπτεμβρίου 1944)…… **703**

Συμπεράσματα……. **751**

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ…… **755**

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ…… **775**

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ…….. **817**

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AOK	Armeeoberkommando (Ανώτερη Διοίκηση Στρατιάς)
Bfh.	Befehlshaber (Στρατιωτικός Διοικητής)
Btl.	Bataillon (Τάγμα)
Btr.	Batterie (Πυροβολαρχία)
ΔΕΣ	Διεθνής Ερυθρός Σταυρός
Div.	Division (Μεραρχία)
Div. St. Qu.	Division Stab Quartier (Επιτελική Έδρα Μεραρχίας)
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΕΕ	Εθνική Ένωσις "Η Ελλάς"
ΕΕΣ	Εθνικός Ελληνικός Στρατός
ΕΕΣ	Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός
ΕΚΚΑ	Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
GFP	Geheim Feldpolizei (Μυστική Αστυνομία Στρατού)
H. Gr. E	Heeresgruppe E (Ομάδα Στρατού Ε)
Ia	Πρώτο Επιτελικό Γραφείο
Ic	Τρίτο Επιτελικό Γραφείο
Ic/AO	Τμήμα Αντικατασκοπίας (σε Ομάδες Στρατού)
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
KTB	Kriegstagebuch (Πολεμικό Ημερολόγιο)

ΜΓ	Μακεδονικό Γραφείο
OB Südost	Oberbefehlshaber Südost (Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης)
OFK 395	Oberfeldkommandantur 395 (Ανώτερο Φρουραρχείο 395)
Okdo. H. Gr. E	Oberkommando Heeresgruppe E (Ανώτερη Διοίκηση Ομάδας Στρατού Ε)
OKH	Oberkommando des Heeres (Ανώτατη Διοίκηση Στρατού)
ΟΚΝΕ	Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας
OKW	Oberkommando der Wehrmacht (Ανώτατη Διοίκηση Ενόπλων Δυνάμεων)
ΟΠΛΑ	Οργάνωση Προστασίας Λαϊκού Αγώνα
ΠΑΟ	Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση
Sipo/SD	Sicherheitspolizei/Sicherheitsdienst (Αστυνομία Ασφαλείας/Υπηρεσία Ασφαλείας)
SOE	Special Operation Executive (Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων)
SS	Schutzstaffel (Αποσπάσματα Προστασίας)
WFSt	Wehrmachtsführungsstab (Γενικό Επιτελείο Ενόπλων Δυνάμεων)
WO	Wehrwirtschaftoffizier (Επικεφαλής Αξιωματικός του Τμήματος Στρατιωτικής Οικονομίας)
ΥΒΕ	Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδος
ΥΔΙΠ	Υπηρεσία Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών

BA	Bundesarchiv (Ομοσπονδιακό Αρχείο)
BA-MA	Bundesarchiv-Militärarchiv (Ομοσπονδιακό Στρατιωτικό Αρχείο)
ΕΘ	Εφετείο Θεσσαλονίκης
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΓΕΣ/ΔΙΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού

ΙΑΜ	Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας
ΙΑΜΜ	Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη
ΙΑΥΕ	Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών
ΚΙΘ	Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης
NARA	National Archives and Recorts Agency (Εθνικά Αρχεία και Υπηρεσία Εγγράφων)
NOKW	Nazi OKW (Κατηγορία Εγγράφων του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης)
PAAA	Politisches Archiv Auswärtiges Amt (Πολιτικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών)
ΠΘ	Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης
Zst	Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen (Κεντρική Υπηρεσία του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη Δίωξη των Ναζιστικών Εγκλημάτων Πολέμου)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ειδικότερα η Κατοχή της Ελλάδας από τα γερμανικά στρατεύματα (1941-1944) συγκεντρώνει εδώ και χρόνια το ενδιαφέρον πολλών Ελλήνων και ξένων ιστορικών, γεγονός το οποίο έχει συντελέσει στην έως τώρα αξιοποίηση σημαντικών αρχείων και στην επέκταση της έρευνας εντός και εκτός των συνόρων της χώρας. Τα βιβλία που έχουν γραφεί για την περίοδο αυτή αναμφίβολα συνεισφέρουν, περισσότερο ή λιγότερο, στην κατανόηση όσων συνέβησαν στην κατεχόμενη Ελλάδα, αλλά και αργότερα, μετά την απελευθέρωση, όταν η χώρα βυθίστηκε στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949).

Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια και κυρίως μετά την ανακίνηση του ζητήματος των γερμανικών αποζημιώσεων προς την Ελλάδα, το ενδιαφέρον έχει στραφεί και σε μια άλλη παράμετρο άμεσα συνυφασμένη με την Κατοχή, αυτή των γερμανικών αντιποίνων εναντίον του άμαχου πληθυσμού και των υλικών καταστροφών που υπέστησαν χωριά και πόλεις. Ωστόσο, η ενασχόληση με το θέμα αυτό φαίνεται πως εξαντλείται στην περιγραφή και την ερμηνεία γεγονότων σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, που αν και εύλογα έχουν βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αυτό δεν σημαίνει πως είναι και τα μοναδικά στην περίπτωση της Ελλάδας. Εκτός από τα αντίποινα που εφάρμοσαν οι γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις εναντίον πόλεων της Κεντρικής, Νότιας και Δυτικής Ελλάδας και της Κρήτης, όπως το Δίστομο, τα Καλάβρυτα, το Κομμένο, η Κάντανος, ανάλογης μεταχείρισης έτυχαν και πολλά χωριά στην Κεντρική και τη Δυτική Μακεδονία. Για τα τελευταία η ιστορική έρευνα δεν φάνηκε μέχρι σήμερα τόσο γενναιόδωρη και εξαντλήθηκε ή εξαντλείται σε μεμονωμένες και κυρίως ερμηνευτικά ελλιπείς αναφορές για συγκεκριμένα γεγονότα, όπως αυτό της σφαγής στην Κλεισούρα.

Η απουσία, λοιπόν, μιας μελέτης για την Κεντρική και τη Δυτική Μακεδονία που να καταγράφει και να αναλύει με τρόπο συστηματικό και όχι αποσπασματικό τα εφαρμοζόμενα από τους Γερμανούς αντίποινα στην περιοχή αυτή το διάστημα 1941-1944, ήταν ένας από τους λόγους που ώθησαν τον γράφοντα να ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα. Ο πρώτος αυτός λόγος αποτέλεσε ταυτόχρονα και μια από τις βασικές επιδιώξεις του παρόντος πονήματος. Ακόμα και αυτά τα γεγονότα που θα αποκαλούσε κανείς ως κορυφαία και αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του τρόπου με

τον οποίο τα γερμανικά στρατεύματα αντιλήφθηκαν τον ανταρτοπόλεμο και αντιμετώπισαν τους αμάχους, όπως ήταν η καταστροφή των Κερδυλίων Σερρών, της Κλεισούρας Καστοριάς, του Χορτιάτη Θεσσαλονίκης, δεν έχουν μέχρι σήμερα τύχει σοβαρού ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος. Ταυτόχρονα, ανάλογες μικρότερης έκτασης καταστροφές χωριών και εκτελέσεις των κατοίκων τους, αλλά και μεγαλύτερης από τα προαναφερόμενα περιστατικά, όπως η εκτέλεση τριακοσίων και πλέον κατοίκων των Πύργων Κοζάνης της επαρχίας Εορδαίας, είναι είτε τελείως άγνωστες είτε περιορίζονται σε γενικόλογες αναφορές.

Υπήρχε λοιπόν ανάγκη σοβαρής μελέτης του ζητήματος των αντιποίνων στην εν λόγω περιοχή, όχι τόσο ως φόρος τιμής στα θύματα, αλλά για να διερευνηθούν τα κίνητρα και οι επιδιώξεις των αρχών Κατοχής, καθώς και οι τυχόν επιδιώξεις αυτών που προκάλεσαν τα αντίποινα. Αναλυτικότερα, αναζητήθηκαν τα κίνητρα της συμπεριφοράς που επέδειξαν οι Γερμανοί έναντι των αμάχων, καθώς και η συγκεκριμένη πολιτική, η οποία αποτέλεσε την επίσημη θέση της ηγεσίας του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος: ήταν τα αντίποινα σπασμωδικά και μεμονωμένα ως αντίδραση των στρατιωτικών μετά από επιθέσεις των ανταρτών ή ήταν συνέπεια συγκεκριμένης πολιτικής ; Αν ίσχυσε το δεύτερο, η πολιτική αυτή ασκήθηκε πιστά από την αρχή έως το τέλος της Κατοχής ή υπήρξαν μεταβολές που ενδεχομένως αποδείκνυαν την ύπαρξη διαφορετικών απόψεων μέσα στους κόλπους του στρατού ή μεταξύ των στρατιωτικών και άλλων εκπροσώπων του Γ΄ Ράιχ στην Ελλάδα ; Υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες οι διαταγές για τα αντίποινα παραβιάστηκαν από τοπικούς στρατιωτικούς διοικητές ή διοικητές μονάδων και πώς αυτοί αντιμετωπίστηκαν μετέπειτα από τους ανωτέρους τους ; Τα αντίποινα έλαβαν την ίδια μορφή και έκταση, όταν κλήθηκαν να τα εφαρμόσουν από τη μια πλευρά μονάδες της Βέρμαχτ και από την άλλη τμήματα των σχηματισμών των SS ; Τελικά, η επιβολή αντιποίνων εναντίον χωριών κοντά στα οποία είχαν σημειωθεί επιθέσεις εναντίον του γερμανικού στρατού και οι συμπληρωματικές εκτελέσεις ομήρων που κρατούνταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και σε φυλακές είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα ; Με άλλα λόγια κατάφερε να αντιμετωπίσει με την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος τρόμου τον ανταρτικό κίνδυνο ; Από την άλλη πλευρά, οι απώλειες που προκάλεσε ο ΕΛΑΣ στα γερμανικά στρατιωτικά τμήματα, εφαρμόζοντας τακτικές ανταρτοπολέμου, ήταν τέτοιες που να δικαιολογούν την επανάληψη των επιθέσεων και κυρίως τις απώλειες που μετέπειτα υπήρξαν μεταξύ του άμαχου πληθυσμού εξαιτίας των εφαρμοζόμενων γερμανικών αντιποίνων ;

Σε μερικά από τα παραπάνω ερωτήματα καλούνται να απαντήσουν όσοι ασχολούνται όχι μόνον με το ζήτημα των αντιποίνων, αλλά γενικότερα με την περίοδο της Κατοχής. Στην προσπάθεια να δοθούν απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα χρειάστηκε επισταμένη έρευνα σε ευρύ φάσμα πηγών, πρωτογενών και δευτερογενών. Η έρευνα αρχικά στράφηκε στην αναζήτηση του απαραίτητου πρωτογενούς υλικού της εποχής εκείνης στη Γερμανία. Εκεί εντοπίστηκε πλούσιο αρχειακό υλικό σχετικό με την Ελλάδα για την περίοδο του πολέμου και ειδικότερα για το διάστημα της κατοχής της από τα στρατεύματα του Γ΄ Ράιχ.

Το πρώτο και σημαντικότερο αρχείο για την περίοδο της Κατοχής στην Ελλάδα είναι το Ομοσπονδιακό Στρατιωτικό Αρχείο (Bundesarchiv-Militärarchiv) που βρίσκεται στην πόλη Φράιμπουργκ της Γερμανίας. Εκεί φυλάσσονται τα αρχεία των τοπικών στρατιωτικών διοικητών και της ανώτερης διοίκησης των γερμανικών στρατευμάτων που εγκαταστάθηκαν και έδρασαν στην Ελλάδα. Μεταξύ αυτών ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη Μακεδονία παρουσιάζουν οι φάκελοι του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου (Befehlshaber Saloniki-Ägäis), υπεύθυνου για το γερμανοκρατούμενο τμήμα της Μακεδονίας, του αρμόδιου επιτελείου για τα οικονομικά ζητήματα με έδρα επίσης τη Θεσσαλονίκη (Wehrwirtschaftsoffizier Saloniki-Ägäis) και του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας στην Αθήνα (Militärbefehlshaber Griechenland). Σώζονται, επίσης, τα έγγραφα της 164ης Μεραρχίας Πεζικού (164 Infanterie Division) που παρέμεινε στο χώρο της Μακεδονίας από τον Απρίλιο έως το Δεκέμβριο του 1941. Πολύτιμη πηγή αποτελεί και το πλήθος των εγγράφων της Ομάδας Στρατού Ε (Heeresgruppe E), η διοίκηση της οποίας εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και για τη διετία 1943-1944 είχε υπό τις διαταγές της όλες τις στρατιωτικές μονάδες, εκτός από τους σχηματισμούς των SS, που στάθμευαν στην υπό γερμανικό έλεγχο Μακεδονία. Τα έγγραφα της Ομάδας Στρατού Ε, που υπάρχουν μικροφωτογραφημένα, περιγράφουν, εκτός από τις αναφορές σε αμιγώς στρατιωτικά ζητήματα, όπως είναι η οργάνωση, ο εφοδιασμός και η διοίκηση των μονάδων, τις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών και τα αποτελέσματά τους, όπως φυσικά αυτά μεταφέρονταν από τις διοικήσεις των στρατευμάτων προς τη στρατιωτική ηγεσία. Εκτός αυτών υπάρχουν πλούσιες αναφορές για τους αντάρτες, την οργάνωση και τη στελέχωση των τμημάτων τους, την επιχειρησιακή τους ικανότητα, τις πηγές ανεφοδιασμού τους, τα δίκτυα πληροφοριών τους, καθώς και για τους Έλληνες γενικά και τη στάση τους απέναντι στους αντάρτες και τις κατοχικές δυνάμεις. Ταυτόχρονα μέσα από τις αναφορές αυτές παρουσιάζονται οι απόψεις της στρατιωτικής ηγεσίας για τους τρόπους αντιμετώπισης των ανταρτών και γενικότερα όσων θεωρούνταν ότι

αποτελούσαν απειλή για τα στρατεύματα και το Γ΄ Ράιχ, αλλά και κρίσεις για την αποτελεσματικότητα των εφαρμοζόμενων μέτρων κυρίως όταν αυτά στρέφονταν εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Τέλος, στο σχετικό αρχείο της 4ης Τεθωρακισμένης Μεραρχίας Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS (4. SS Polizei Panzer Grenadier Division) φυλάσσεται πλήθος φωτογραφιών από την Ελλάδα, πολλές από τις οποίες αποτυπώνουν τα διάφορα στάδια εξέλιξης των γερμανικών επιχειρήσεων και τα αποτελέσματά τους. Δυστυχώς λείπουν τα έγγραφα της μεραρχίας, τα οποία θα ήταν ιδιαίτερα πολύτιμα, καθώς δύο συντάγματα του συγκεκριμένου σχηματισμού έδρασαν στη Μακεδονία εναντίον των ανταρτών, προβαίνοντας σε ωμότητες εις βάρος των αμάχων.

Το Πολιτικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών στη Βόννη (Politisches Archiv Auswärtiges Amt) πρόσφερε ανάλογες πληροφορίες για τους πολιτικούς εκπροσώπους του Ράιχ στην Ελλάδα, τις υπηρεσίες που εγκαταστάθηκαν στη χώρα και τις σχέσεις τους με τους στρατιωτικούς. Στο ίδιο αρχείο υπάρχει πλούσιο υλικό βασισμένο σε εκθέσεις που έστελναν προπολεμικά οι γερμανικές προξενικές αρχές, κυρίως της Θεσσαλονίκης, στο Βερολίνο, με θέμα τους εχθρούς του Εθνικοσοσιαλισμού στην Ελλάδα και με ειδικότερες αναφορές σε ανθρώπους, μερικοί από τους οποίους συντάχθηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής με τη γερμανική πλευρά.

Στο Ομοσπονδιακό Αρχείο του Βερολίνου (Bundesarchiv Berlin) εντοπίστηκαν τα έγγραφα που ανήκουν στο αρχείο της δίκης του Αδόλφου Άιχμαν στο Ισραήλ, από τα οποία μπορεί κανείς να αντλήσει πολύτιμες πληροφορίες για το ρόλο των στρατιωτικών αρχών της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια εφαρμογής της Τελικής Λύσης που περιέλαβε τον εβραϊκό πληθυσμό της πόλης. Ιδιαίτερα ο φάκελος με την τελική έκθεση που συνέταξαν οι επικεφαλής του Ειδικού Τμήματος Ρόζενμπεργκ (Sonderkommando Rosenberg) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αγαστής συνεργασίας στα ζητήματα αυτά όλων των υπηρεσιών του Ράιχ που έδρευαν στην Ελλάδα.

Το Κεντρικό Γραφείο του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη Δίωξη των Ναζιστικών Εγκλημάτων Πολέμου (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen) που βρίσκεται στην πόλη Λούντβικσμπουργκ, αποτελεί σημαντικότατη πηγή για το ζήτημα των αντιποίνων. Εκεί φυλάσσονται πολλές δικογραφίες που σχηματίστηκαν μεταπολεμικά από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές και αφορούν σε υποθέσεις εγκλημάτων πολέμου που διεπράχθησαν από τη Βέρμαχτ και τα SS στην Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής. Περιλαμβάνουν καταθέσεις Γερμανών και Αυστριακών που

υπηρέτησαν στη Βέρμαχτ, τα SS, την Αστυνομία Ασφαλείας / Υπηρεσία Ασφαλείας (Sicherheitspolizei / Sicherheitsdienst [Sipo/SD]), τη Μυστική Αστυνομία Στρατού (Geheim Feldpolizei) και άλλες υπηρεσίες στην Ελλάδα, από τις οποίες αντλήθηκαν πολυτιμότατες πληροφορίες, ανάμεσα στα άλλα, για το ζήτημα των αντιποίνων και των καταστροφών που υπέστη η χώρα την περίοδο της Κατοχής. Για την περίπτωση της Μακεδονίας μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι φάκελοι με τις καταθέσεις όσων υπηρέτησαν στην 4η Τεθωρακισμένη Μεραρχία Αστυνομίας Γρεναδιέρων των SS και την 621η μονάδα της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού. Εξίσου αποκαλυπτικές για τη δικαστική τύχη που είχαν μεταπολεμικά όλες αυτές οι υποθέσεις είναι οι σχετικές αποφάσεις των τότε δυτικογερμανικών εισαγγελικών αρχών. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να επισημανθεί πως το εν λόγω Γραφείο έχει στην κατοχή του υλικό του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου που απεστάλη τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 μέσω της διπλωματικής οδού στις γερμανικές αρχές για να συνεχίσουν τη διερεύνηση των υποθέσεων για τα διαπραχθέντα εγκλήματα πολέμου στην Ελλάδα. Κυρίως το υλικό αυτό αποτελείται από ένορκες καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων και εκθέσεις των αστυνομικών αρχών που το Εθνικό Γραφείο συγκέντρωσε στο πλαίσιο των προκαταρκτικών ερευνών για τη σύνταξη του κατηγορητηρίου εναντίον Γερμανών πολιτών που υπηρέτησαν στην Ελλάδα και βαρύνονταν με εγκλήματα πολέμου. Στην Ελλάδα δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί το υλικό αυτό. Τέλος, από τον ογκώδη φάκελο της υπόθεσης Μέρτεν, που βρίσκεται επίσης στο Λούντβικσμπουργκ, και τον οποίο ο ερευνητής μπορεί να μελετήσει μετά από σχετική αίτηση στην Εισαγγελία του Βερολίνου, προκύπτουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το βαθμό και το είδος της συνεργασίας Ελλήνων με τις γερμανικές κατοχικές αρχές.

Στα Εθνικά Αρχεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στην Ουάσιγκτον εντοπίστηκαν σε μικροφίλμς τα έγγραφα που αφορούν στην Υπόθεση Επτά, δηλαδή τη γνωστή δίκη των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης που εκδικάστηκε στο πλαίσιο των Δικών της Νυρεμβέργης. Τα χιλιάδες αυτά έγγραφα είναι εξαιρετικής σημασίας για την κατανόηση της εφαρμοζόμενης πολιτικής αντιποίνων στην Ελλάδα και γενικότερα της κατοχικής πολιτικής. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν οι διαταγές της ανώτερης και ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας για την αντιμετώπιση της αντίστασης στην Ελλάδα και τα εφαρμοζόμενα αντίποινα εναντίον του πληθυσμού και οι εκτενείς εκθέσεις των γερμανικών κατοχικών αρχών που πραγματεύονται όλα τα σχετικά με την Ελλάδα στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά ζητήματα. Το πλούσιο αυτό υλικό συνοδεύεται από ένορκες καταθέσεις Γερμανών και Αυστριακών που δόθηκαν με

αφορμή τη δίκη του Βίλχελμ Λιστ και των άλλων στρατηγών και από αντίστοιχα έγγραφα των ελληνικών υπηρεσιών. Ανάμεσα στα τελευταία ξεχωρίζει η τελική έκθεση του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου που υποβλήθηκε στη Δίκη της Νυρεμβέργης.

Στην Ελλάδα, η έρευνα ξεκίνησε από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών στην Αθήνα. Οι δεκάδες σχετικοί φάκελοι που φυλάσσονται εκεί, περιλαμβάνουν έγγραφα και εκθέσεις των ελληνικών αστυνομικών και πολιτικών αρχών της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας προς τα αρμόδια υπουργεία και το πρωθυπουργικό γραφείο στην Αθήνα, μέρος των οποίων χρησιμοποίησε ο Αθανάσιος Χρυσοχόου για τη συγγραφή της μελέτης του, καθώς πληθώρα αναφορών σε εκτελέσεις πολιτών και καταστροφές χωριών και πόλεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης η αλληλογραφία μεταξύ των ελληνικών κατοχικών κυβερνήσεων και των γερμανικών στρατιωτικών και πολιτικών αρχών και οι διαταγές των τελευταίων προς τους εκπροσώπους της ελληνικής διοικήσεως, τα δελτία συμβάντων του Υπουργείου των Εσωτερικών, οι εκθέσεις των εκπροσώπων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα, τα τηλεγραφήματα των ελληνικών προξενικών αρχών και οι αναφορές προς την εξόριστη κυβέρνηση. Ορισμένοι από τους φακέλους της Διεύθυνσης Μελετών και Πληροφοριών χρονολογούνται το 1945, αλλά περιέχουν έγγραφα της περιόδου της Κατοχής και σε ορισμένες περιπτώσεις εξαιρετικής σημασίας για ορισμένα γεγονότα, όπως η καταστροφή του Μεσόβουνου Κοζάνης, συγκεντρωτικούς ανά νομούς πίνακες καταστραφέντων χωριών και πόλεων της Μακεδονίας, καθώς και πληροφορίες για τη σύσταση του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου και τη δράση του στο πλαίσιο της Συμμαχικής Επιτροπής Εγκλημάτων Πολέμου.

Σημαντική επίσης πηγή για το εξεταζόμενο ζήτημα αποτελεί το αρχείο του Εμμανουήλ Τσουδερού που φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Αθήνα, όπου υπάρχουν αναφορές και κρίσεις από ελληνικής πλευράς για τον ανταρτοπόλεμο και τις συνέπειες του στον πληθυσμό. Το Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας περιλαμβάνει πολλές εκθέσεις των τοπικών κομματικών οργανώσεων του Κ.Κ.Ε. στη Μακεδονία που προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες, αν και πολιτικά μονόπλευρες, για την κατάσταση στη Μακεδονία και για τον τρόπο με τον οποίο το ΕΑΜ / ΕΛΑΣ έκρινε και αντιμετώπισε τις αντίπαλες οργανώσεις και τα χωριά που δεν συντάχθηκαν με το μέρος του. Τέλος, στην Ακαδημία Αθηνών υπάρχουν σε μικροφίλμς

κατασχεθέντα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα που βρίσκονται στα Εθνικά Αρχεία των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ουάσιγκτον.

Στο Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη στην Αθήνα φυλάσσεται το αρχείο του Νικολάου Δέα που συνιστά μια εξαιρετικής σημασίας πηγή. Εκεί υπάρχουν οι εκθέσεις των εκπροσώπων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα, οι οποίες, καθώς είναι λεπτομερείς και αντικειμενικές, προσφέρουν μια πρώτης τάξεως εικόνα της περιόδου αυτής. Ειδικότερα για την περιοχή της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας οι σχετικές εκθέσεις του ουδέτερου αντιπροσώπου της Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων Ελλάδας του γραφείου Θεσσαλονίκης, Ελβετού Εμίλ Βένγκερ, είναι εξαιρετικής σημασίας. Το διάστημα 1943-1944 ο Βένγκερ με τους συνεργάτες του ταξίδευσε σε όλους σχεδόν τους νόμους της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας και κυρίως σε αυτούς που είχαν βρεθεί στο επίκεντρο των γερμανικών επιχειρήσεων για να μοιράσει τρόφιμα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης στους πληγέντες. Έχοντας τη σχετική άδεια από τις γερμανικές αρχές βρέθηκε μέσα στη δίνη των γεγονότων, τα οποία κατέγραψε και περιέγραψε με γλαφυρό τρόπο. Επίσης, είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τους ανθρώπους που επλήγησαν και να συλλέξει πολύτιμες πληροφορίες για τα περιστατικά. Από τις εκθέσεις του δεν λείπουν οι κρίσεις για τα γεγονότα και τις τραγικές συνθήκες από κάθε άποψη μέσα στις οποίες ήταν αναγκασμένοι να ζήσουν οι άνθρωποι των πόλεων και κυρίως της υπαίθρου, αλλά και οι αρνητικές αναφορές στους συνεργάτες των Γερμανών και τη δράση των παραστρατιωτικών τμημάτων τους. Τέλος, το αρχείο αυτό περιλαμβάνει συγκεντρωτικούς πίνακες χωριών και πόλεων της Μακεδονίας που υπέστησαν καταστροφές. Εκτός από αυτές του Βένγκερ και άλλες υπηρεσίες, όπως η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας, συνέταξαν εκθέσεις για τις καταστροφές που είχε υποστεί η Δυτική Μακεδονία εξαιτίας των γερμανικών επιχειρήσεων.

Στο Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) βρισκόταν μέχρι πρότινος μέρος του αρχείου του διατελέσαντος στην Κατοχή Γενικού Επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας, Αθανάσιου Χρυσοχόου. Το αρχείο αυτό εδώ και λίγο καιρό έχει μεταφερθεί στο ΕΛΙΑ Θεσσαλονίκης. Με βάση τις εκθέσεις για την κατάσταση που επικρατούσε στην Μακεδονία την περίοδο εκείνη, ο Χρυσοχόου συνέγραψε το εξάτομο έργο του για την Κατοχή στη Μακεδονία. Ωστόσο, στα βιβλία του παραλείπει σημαντικές πληροφορίες και γι΄ αυτό είναι απαραίτητη η έρευνα στους σχετικούς φακέλους του ΕΛΙΑ. Παραμένει αδιευκρίνιστο γιατί εδώ και πολλά χρόνια αποσύρθηκε από την κυκλοφορία ο πέμπτος τόμος του έργου που τιτλοφορείται Η

Κατοχή εν Μακεδονία. Οι Γερμανοί εν Μακεδονία, 1941-1944, αντίτυπο του οποίου περιήλθε εσχάτως στην κατοχή του γράφοντος. Τόσο το αρχείο της Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας που απόκειται στο ΕΛΙΑ όσο και οι έξι τόμοι του εν λόγω έργου θεωρούνται απαραίτητη πηγή για την περίοδο αυτή χωρίς ωστόσο να αγνοείται η ξεκάθαρη αντικομμουνιστική τοποθέτηση του συγγραφέα τους. Στο ΕΛΙΑ Αθηνών φυλάσσεται επίσης το αρχείο του Πλάτωνος Χατζημιχάλη που περιλαμβάνει τα πρακτικά της δίκης των κατοχικών κυβερνήσεων από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Αθηνών.

Στο Αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού μπορεί κανείς να αναζητήσει είτε σε ηλεκτρονική μορφή είτε υπό μορφή τυπωμένων εγγράφων τις διαταγές και εκθέσεις μονάδων του ΕΛΑΣ που έδρασαν στη Μακεδονία, έγγραφα άλλων αντιστασιακών οργανώσεων, εκθέσεις των συμμαχικών υπηρεσιών πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα και πολλά άλλα έγγραφα από διάφορες πηγές για την περίοδο. Εκτός από τα παραπάνω, απαραίτητη είναι η έρευνα σε φακέλους που δεν έχουν καταγραφεί ηλεκτρονικά και αναφέρονται στη δράση στελεχών της ΠΑΟ και άλλων αντιπάλων οργανώσεων του ΕΛΑΣ στο χώρο της Μακεδονίας, όπως ήταν τα τμήματα Ε.Ε.Σ. των τουρκόφωνων προσφύγων της Κοζάνης.

Στη Θεσσαλονίκη εντοπίστηκε επίσης αξιόλογο αρχειακό υλικό για την περίοδο της Κατοχής που αναφέρεται στον υπό γερμανικό έλεγχο γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας. Οι φάκελοι του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης, οι οποίοι μόλις πρόσφατα ταξινομήθηκαν, αφορούν κυρίως στη Θεσσαλονίκη και βοηθούν σημαντικά στην κατανόηση των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στην πόλη κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Από τη μελέτη τους αποκαλύπτεται ο ασφυκτικός έλεγχος που άσκησαν οι γερμανικές αρχές στις τοπικές ελληνικές διοικητικές αρχές, όπως ήταν ο Δήμος Θεσσαλονίκης και η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας. Εκτός από τις διαταγές των Γερμανών προς τις ελληνικές υπηρεσίες, οι οποίες κοινοποιούνταν κατόπιν και προς τους δήμους και τις κοινότητες της περιφέρειας, υπάρχουν εκατοντάδες αιτήσεις πολιτών προς το δήμο για οικονομική ενίσχυση, υπομνήματα ιδιωτών με κρίσεις για την πολιτική κατάσταση, μέρος των πρακτικών των συνεδριάσεων του δημοτικού συμβουλίου και της διοικούσας επιτροπής, έγγραφα για την εβραϊκή κοινότητα και πλήθος αναφορών για οικονομικής φύσεως και άλλα καθημερινά ζητήματα που έπρεπε να διευθετήσουν οι υπηρεσίες του δήμου. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το ιδιωτικό αρχείο του Ραούλ Λιβαδά, καθώς προσφέρει ανεκτίμητες πληροφορίες για το στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος

Μελάς», τις εκτελέσεις κρατουμένων και γενικά τις συνθήκες κράτησής τους. Πληροφορίες για τη δράση του σημαντικότερου κατασκοπευτικού δικτύου που εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη θα πρέπει να αναζητηθούν στο ιδιωτικό αρχείο Γεωργίου Μαργέτη.

Εξίσου πολύτιμα για την κατοχική Θεσσαλονίκη είναι τα πρακτικά συνεδριάσεων του δημοτικού συμβουλίου της περιόδου 1941-1944 που φυλάσσονται στο Δημαρχείο Θεσσαλονίκης και που αποκαλύπτουν τη δυσχερή θέση στην οποία βρέθηκαν οι εκπρόσωποι του δήμου: υπό τον γερμανικό ασφυκτικό εναγκαλισμό κλήθηκαν να επιλύσουν προβλήματα τα οποία πολλές φορές οι ίδιες οι συνθήκες τα είχαν καταστήσει ανυπέρβλητα. Εκτός από τα πολλά ζητήματα οικονομικής φύσεως μπορεί κανείς να αναζητήσει πληροφορίες για τα ιδιότυπα τμήματα ασφαλείας που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη και συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, καθώς και για τη στάση που τήρησαν, χωρίς σίγουρα καμία άλλη δυνατότητα επιλογών, οι δημοτικές αρχές απέναντι σε ενέργειες των ανταρτών.

Στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας βρίσκεται συγκεντρωμένο το πολύτιμο από κάθε άποψη αρχείο της Γενικής Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας και αυτό της Γενικής Διοίκησης Βορείου Ελλάδας. Ιδιαίτερα το πρώτο περιλαμβάνει πολυπληθές υλικό για τις καταστροφές που υπέστησαν τα χωριά της Δυτικής Μακεδονίας, στοιχεία για τις αναγκαστικές μετεγκαταστάσεις των πληγέντων σε άλλες περιοχές και αναφορές των τοπικών αρχών και άλλων φορέων που περιγράφουν, με την παράθεση αναλυτικών στοιχείων και των τότε οικονομικών μεγεθών, τη δεινή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο αγροτικός κόσμος της υπαίθρου. Το Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας διαθέτει επίσης σημαντικά έγγραφα από το αρχείο Κ.Κ.Ε. με εκθέσεις δράσεως των μονάδων του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία.

Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης έγινε η αποδελτίωση εφημερίδων της εποχής που προσέφερε πολλές λεπτομέρειες και συνέβαλε στην δημιουργία μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας για τα γεγονότα εκείνης της περιόδου. Για το διάστημα 1941-1944 η έρευνα αναγκαστικά περιέλαβε μόνο τη *Νέα Ευρώπη* και την *Απογευματινή*, τις δύο δηλαδή εφημερίδες που εκδίδονταν υπό τον γερμανικό έλεγχο. Το γεγονός αυτό όμως δεν μειώνει την αξία τους, γιατί ακριβώς αποτελούν μοναδικές πηγές, καθώς χρησιμοποιήθηκαν ως προπαγανδιστικό βήμα για την προβολή προς το ελληνικό αναγνωστικό κοινό των γερμανικών θέσεων. Σημαντικό υλικό μπορεί να αντληθεί και από την ανάγνωση των εφημερίδων που κυκλοφόρησαν στη Θεσσαλονίκη μετά την απελευθέρωση. Στην περίπτωση όμως αυτή οι πληροφορίες είναι αναγκαίο να

υποβληθούν σε βασανιστικό έλεγχο και να διασταυρωθούν με άλλες πηγές από τη στιγμή που η πολιτική τοποθέτηση της μιας ή της άλλης εφημερίδας καθόριζε σε πολλές περιπτώσεις και την αξιοπιστία των πληροφοριών τους.

Τα αρχεία των δικαστηρίων συμπλήρωσαν πολλά κενά στην έρευνα για τα αντίποινα. Οι δέκα φάκελοι με τις δίκες των δοσιλόγων που διεξήχθησαν την περίοδο 1945-1950 από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Θεσσαλονίκης προσφέρουν ανεκτίμητες πληροφορίες για τα μέτρα που έλαβαν οι γερμανικές αρχές εναντίον του πληθυσμού με τη βοήθεια και την ενίσχυση των συνεργατών τους. Ανάμεσα στις εκατοντάδες δικογραφίες ξεχωρίζουν αυτές του Γεώργιου Πούλου, του Φριτς Σούμπερτ και των αντρών τους. Ωστόσο, οι μαρτυρικές καταθέσεις όσων επλήγησαν από τη δράση τους και ταυτόχρονα από τα γερμανικά μέτρα είναι απαραίτητο να διασταυρωθούν και από άλλες πηγές και να ελεγχθεί η αξιοπιστία τους, καθώς δόθηκαν κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου που επηρέασε ασφαλώς και τα ζητήματα της απόδοσης ευθυνών σε Έλληνες πολίτες εξαιτίας της συνεργασίας τους με τις κατοχικές αρχές. Οι παραπάνω φάκελοι βρίσκονται σε σχετικά καλή κατάσταση στα υπόγεια του Εφετείου Θεσσαλονίκης και είναι διαθέσιμοι μετά από αίτηση προς το Υπουργείο της Δικαιοσύνης. Οι φάκελοι του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης αποκάλυψαν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την οργάνωση *Εθνική Ένωσις «Η Ελλάς»*, τόσο για την προπολεμική δράση της όσο και για τον τρόπο που κατά το πρώτο διάστημα της Κατοχής χρησιμοποιήθηκε από τον Γεώργιο Πούλο.

Στο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης εντοπίστηκαν δύο άλλες δικογραφίες με ξεχωριστό ενδιαφέρον. Η πρώτη για τον Γεώργιο Πούλο ήρθε να συμπληρώσει άγνωστες πτυχές για τη δράση ενός από τους κυριότερους συνεργάτες των Γερμανών με συμμετοχή σε πλήθος εγκλημάτων εις βάρος του άμαχου πληθυσμού της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας. Η δεύτερη δικογραφία αφορούσε τη δίκη του Αντώνιου Κάλτσεφ, ο οποίος εκτός των άλλων κατηγορήθηκε από τις ελληνικές αρχές για την εσκεμμένη πρόκληση επεισοδίων που οδήγησαν σε εκτελέσεις Ελλήνων και σε καταστροφές χωριών από τα γερμανικά στρατεύματα.

Ανάλογη έρευνα στο Πρωτοδικείο Κοζάνης αποκάλυψε το βαθμό συνεργασίας Ελλήνων με τους Γερμανούς στη Δυτική Μακεδονία και κυρίως όσων εντάχθηκαν στον Ελληνικό Εθνικό Στρατό και πολέμησαν εναντίον του ΕΛΑΣ στην περιοχή της Κοζάνης. Η έρευνα αυτή πρόσθεσε πολλές πληροφορίες για τα γερμανικά αντίποινα που εφαρμόστηκαν εναντίον χωριών στην ευρύτερη περιοχή ή για τις μαζικές εκτελέσεις κρατουμένων που πραγματοποιήθηκαν στην πόλη της Κοζάνης από το εκεί στρατόπεδο

συγκέντρωσης, καθώς οι σχετικές δικογραφίες που συντάχθηκαν προσπάθησαν να τεκμηριώσουν τη συμμετοχή Ελλήνων στις γερμανικές επιχειρήσεις.

Στην Κοζάνη η Κοβεντάριος Δημοτική Βιβλιοθήκη διαθέτει για την περίοδο της Κατοχής πλούσιο αρχειακό υλικό που περιλαμβάνει ανάμεσα στα άλλα εκθέσεις και ονομαστικούς καταλόγους των πολιτικών και αστυνομικών αρχών για τους εκτελεσθέντες από τα γερμανικά, κυρίως, αλλά και τα ιταλικά και βουλγαρικά στρατεύματα στη Δυτική Μακεδονία, καθώς και χρήσιμες πληροφορίες για τις μορφές και τις μεθόδους άσκησης της γερμανικής διοίκησης και τα στρατεύματα που στάθμευσαν στην περιοχή. Δυστυχώς όλο αυτό το υλικό εξακολουθεί να είναι αταξινόμητο. Εκτός αυτού η έλλειψη οργάνωσης καθιστά ακόμη δυσκολότερο το έργο του ερευνητή.

Η προσεκτική έρευνα εντόπισε αρχεία που παρέμεναν για δεκαετίες στα πατάρια μικρών κοινοτήτων και στα υπόγεια των δήμων ή και σε αυτά δικαστηρίων στην περιφέρεια. Στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκε ένα μόνο μέρος του πρωτογενούς αυτού υλικού και κυρίως αυτό που η έρευνα αποκάλυψε στην κοινότητα του Γαλλικού Κιλκίς και στο Δήμο Αλεξάνδρειας Ημαθίας. Προϊόν της ίδιας διαδικασίας αποτελεί και το αρχειακό υλικό που έχει στην κατοχή του ο υποψήφιος διδάκτορας για την ίδια περίοδο, Αθανάσιος Καλλιανιώτης, από το οποίο αντλήθηκαν επίσης αξιόλογες πληροφορίες.

Εκτός από τις παραπάνω αναφερόμενες πηγές, η έρευνα επεκτάθηκε και στα αρχεία των δήμων και κοινοτήτων. Τα ληξιαρχεία των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης και οι συνταχθείσες πράξεις θανάτων εκτελεσθέντων από τα γερμανικά στρατεύματα προσέφεραν αξιόλογες πληροφορίες που δεν θα μπορούσαν να έχουν αντληθεί από άλλη πηγή και συνέβαλαν αποφασιστικά στην εξαγωγή πολύτιμων συμπερασμάτων, όχι κατ΄ ανάγκη στατιστικού και μόνο ενδιαφέροντος. Σε μεγάλους δήμους, όπως αυτός της Κατερίνης, η έρευνα συμπληρώθηκε με την αξιοποίηση των πρακτικών των συνεδριάσεων των δημοτικών συμβουλίων και άλλου αταξινόμητου υλικού, όπως κατάλογοι εκτελεσθέντων που συντάχθηκαν με πρωτοβουλία των δήμων. Επίσης, χάρη στην προθυμία ιδιωτών και δημοτικών υπαλλήλων, όπως συνέβη στις περιπτώσεις του Γεώργιου Γκουραμάνη για τον Χορτιάτη Θεσσαλονίκης και του προσωπικού του Δήμου Γιαννιτσών, εξασφαλίστηκαν αντίγραφα των αγωγών που ηγέρθησαν το τελευταίο διάστημα εναντίον του γερμανικού δημοσίου και εκκρεμούν ενώπιον της ελληνικής δικαιοσύνης.

Πληροφορίες επίσης αντλήθηκαν με την ιδιαίτερα κοπιαστική διαδικασία των προφορικών μαρτυριών. Άνθρωποι από όλα τα κοινωνικά στρώματα και ανεξαρτήτως της τότε και της σημερινής πολιτικής τους τοποθέτησης, που έζησαν την εποχή εκείνη, δέχθηκαν με προθυμία να δώσουν πληροφορίες. Όμως, οι προφορικές μαρτυρίες μπορούν να παραπλανήσουν τον ερευνητή, όταν δεν είναι δυνατό να διασταυρωθούν με γραπτές μαρτυρίες, ώστε να διαπιστωθεί η αξιοπιστία τους. Οι πληροφορίες από τέτοιες συνεντεύξεις διασταυρώθηκαν και με γραπτές μαρτυρίες για να ελεγχθούν τυχόν ανακρίβειες που άλλοτε οφείλονταν σε προβλήματα μνήμης και άλλοτε στα πολιτικά πάθη της ταραγμένης εκείνης περιόδου.

Αναγκαίο συμπλήρωμα του πρωτογενούς υλικού αποτέλεσε ο εντοπισμός και η συγκέντρωση της απαραίτητης βιβλιογραφίας. Εκτός από την τεράστια βιβλιογραφία για την περίοδο της Κατοχής που είναι προσιτή στον ερευνητή, έγινε προσπάθεια να καταγραφούν τα βιβλία εκείνα που ασχολούνται ειδικότερα με το ζήτημα των αντιποίνων, η πλειοψηφία των οποίων εντοπίστηκε σε βιβλιοθήκες. Επίσης, εδώ αξιολογήθηκαν και αξιοποιήθηκαν βιβλία της τοπικής βιβλιογραφικής παραγωγής, τα οποία εκτός των άλλων τομέων με τους οποίους καταπιάνονται, όπως αυτός της λαογραφίας, αφιερώνουν πάντα ένα μικρό ή μεγαλύτερο μέρος τους στην ιστορία του χωριού ή της περιοχής απ΄ όπου κατάγεται ο συγγραφέας τους. Γενικότερα, πολλά από τα βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο εκείνη αποκαλύπτουν αβίαστα και τις πολιτικές προτιμήσεις των συγγραφέων τους, προκαλώντας βάσιμες αμφιβολίες για την αντικειμενικότητά τους. Αυτό εμφανίζεται έντονα σε απομνημονεύματα αγωνιστών των αντιστασιακών οργανώσεων της Κατοχής, πολλοί από τους οποίους δεν έχουν καταφέρει ακόμη να ξεφύγουν από τα δεσμά της πόλωσης που επικράτησε την εποχή εκείνη. Η ίδια παραμορφωτική εικόνα χαρακτηρίζει όμως και τα απομνημονεύματα των Γερμανών αξιωματικών που υπηρέτησαν στην Ελλάδα. Στον αντίποδα βρίσκονται μελέτες διακεκριμένων, αλλά και νεότερων ιστορικών που συμβάλλουν αποφασιστικά στην καλύτερη κατανόηση των ζητημάτων της εποχής, θέτοντας ως στόχο την αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας όσο βασανιστική και αν είναι μερικές φορές η αναζήτηση αυτή.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο δάσκαλο και επόπτη καθηγητή μου κύριο Ιωάννη Κολιόπουλο, όχι μόνο για την επιστημονική του καθοδήγηση, αλλά και για την αξιοσημείωτη υπομονή και επιμονή που επέδειξε απέναντί μου όλα αυτά τα χρόνια. Ευχαριστίες οφείλω και στους καθηγητές Βασίλειο Κόντη, Ιωάννη Μουρέλο, Βασίλειο Γούναρη και Σπυρίδωνα Σφέτα για την πολύτιμη βοήθειά τους. Επίσης, θα ήθελα να

ευχαριστήσω όλους όσοι δέχθηκαν να με βοηθήσουν από οποιαδήποτε θέση και με οποιονδήποτε τρόπο στην ολοκλήρωση της εργασίας αυτής και είναι πολλοί αυτοί. Νιώθω την ανάγκη και τους πρέπει να μνημονεύσω όλους εκείνους τους ανθρώπους στα χωριά και τις πόλεις που επισκέφτηκα, οι οποίοι άνοιξαν πρόθυμα την πόρτα τους σε έναν ξένο, δέχθηκαν να ξαναζήσουν για χάρη μιας επιστημονικής εργασίας τις τραγικές εκείνες εποχές και να εξιστορήσουν την πείνα, την καταστροφή μα κυρίως τους θανάτους αγαπημένων τους προσώπων. Ευχαριστώ ακόμη και αυτούς που δεν με βοήθησαν, που στάθηκαν με δυσπιστία απέναντί μου, που τοποθέτησαν με τη θέλησή τους ή αθέλητα εμπόδια στην πορεία μου. Τους ευχαριστώ γιατί αυτά τα εμπόδια ενίσχυσαν την απόφασή μου να συνεχίσω μέχρι το τέλος, όσο και αν μερικές φορές το τέλος αυτό φάνταζε πολύ μακρινό και απλησίαστο.

Θα ήθελα να αφιερώσω αυτές τις τελευταίες σειρές στην οικογένειά μου και ιδιαίτερα στον πατέρα μου Νικόλα και τη μητέρα μου Αργυρώ. Χωρίς τη δική τους υλική και ηθική συμπαράσταση και κυρίως την αγάπη τους δεν θα είχα καταφέρει τίποτε από τα λίγα που έχω επιτύχει μέχρι σήμερα. Ελπίζω η αγάπη μου προς αυτούς να αποτελεί την καλύτερη επιβράβευση των δικών τους μακροχρόνιων κόπων. Τέλος, νιώθω την ανάγκη να μνημονεύσω και να αφιερώσω την εργασία αυτή και στη γιαγιά μου που πριν από σχεδόν δύο χρόνια ξεκίνησε για ένα μακρινό ταξίδι.

Στράτος Ν. Δορδανάς

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2002

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

i) ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΟΙΝΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥΣ ΠΡΙΝ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Όταν στις 7 Οκτωβρίου 1942, τρία χρόνια μετά την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Σύμμαχοι γνωστοποιούσαν την πρόθεσή τους να ιδρύσουν μια Επιτροπή Εγκλημάτων Πολέμου, ως πρώτο βήμα για την απόδοση ευθυνών και την τιμωρία, μεταπολεμικά, ανάλογων πράξεων του εχθρού, υπήρχε ήδη ένα πλήθος καταγγελιών για παραβάσεις του Δικαίου του Πολέμου. Οι περισσότερες από τις καταγγελίες αυτές αφορούσαν ζητήματα μεταχείρισης του άμαχου πληθυσμού από τα γερμανικά στρατεύματα στα κατεχόμενα εδάφη που αντίβαιναν τόσο στις αρχές του διεθνούς δικαίου όσο και σ΄ αυτές του ανθρωπισμού.

Πράγματι, αν ανατρέξει κανείς σε διαταγές των γερμανικών αρχών Κατοχής, θα συναντήσει αρκετά συχνά όρους όπως «Vergeltungsmassnahmen», «Sühnemassnahmen» ή «Gegenmassnahmen» που στη στρατιωτική ορολογία σήμαιναν την προσφυγή σε αντίποινα (Repressalien) εναντίον του άμαχου ως επί το πλείστον πληθυσμού. Τα μέτρα αντιποίνων ή μέτρα εξιλασμού στα οποία συχνά προσέφυγαν οι Γερμανοί στα κατεχόμενα εδάφη περιλάμβαναν εκτός των άλλων εκτελέσεις ατόμων κάθε ηλικίας και φύλου, πυρπολήσεις ολόκληρων χωριών, μετεγκαταστάσεις κατοίκων σε γειτονικά χωριά και, σε ηπιότερες μορφές, την επιβολή συλλογικών χρηματικών ποινών. Τα αντίποινα έπονταν της δράσης των ανταρτών και ενεργειών από την πλευρά του πληθυσμού ή λειτουργούσαν ως προληπτικά εκφοβιστικά μέτρα για την αποτροπή παρόμοιων πράξεων που στρέφονταν κατά των δυνάμεων Κατοχής. Συνήθως αιτιολογούνταν με βάση παραμέτρους πολεμικής αναγκαιότητας για την αποκατάσταση της διασαλευθείσας τάξης και ησυχίας στα κατεχόμενα εδάφη.

Υπό την έννοια αυτή τα αντίποινα ήταν τα μέτρα που έλαβαν τα γερμανικά στρατεύματα στην προσπάθειά τους να εξαναγκάσουν τον αντίπαλο, δηλαδή τους αντάρτες και τον πληθυσμό, να απόσχουν από ενέργειες εναντίον των στρατευμάτων Κατοχής. Στο επίπεδο των σχέσεων μεταξύ δύο εμπολέμων κρατών τα αντίποινα αναφέρονταν στα μέτρα εκείνα, τα οποία μπορούσε να εφαρμόσει ένα κράτος εναντίον ενός άλλου, όταν καλούνταν να αντιμετωπίσει ενέργειες αντίθετες προς το διεθνές

δίκαιο, ώστε να εξαναγκάσει τον αντίπαλο να τηρήσει το διεθνές δίκαιο.[1] Σύμφωνα με μια άποψη, αυτή η δεύτερη μορφή συνιστά τα 'αυθεντικά αντίποινα', τα οποία στηρίζονται στο διεθνές δίκαιο, σε αντιδιαστολή με τα 'μη αυθεντικά αντίποινα', τα οποία επιβάλλονται από τις δυνάμεις Κατοχής στον άμαχο πληθυσμό εξαιτίας ενεργειών τρίτων. Στην περίπτωση αυτή έχει υποστηριχθεί ότι ο όρος Repressalien (αντίποινα) είναι προτιμότερο να αντικατασταθεί από τον όρο Kollektivstrafen (συλλογικές ποινές), οι οποίες μπορούν να επιβληθούν εναντίον αθώων ατόμων και των περιουσίων τους εξαιτίας ενεργειών συμπολιτών τους που θεωρούνται παράνομες από τις δυνάμεις Κατοχής.[2] Στην παρούσα εργασία προκρίθηκε η χρήση του όρου αντίποινα που υποδηλώνει τις συλλογικές ποινές τις οποίες επέβαλαν οι γερμανικές αρχές Κατοχής στον άμαχο πληθυσμό στις καταληφθείσες περιοχές.

Από την πρώτη στιγμή της εισβολής και της κατάληψης των ευρωπαϊκών κρατών, όπως η Ελλάδα και η Σερβία, η ηγεσία των γερμανικών στρατευμάτων εξέδωσε διαταγές για τη σύλληψη ομήρων και την εκτέλεση αθώων πολιτών, πρακτική που αποτέλεσε όχι το έσχατο μέσο για την επαναφορά του αντιπάλου σε ένα πλαίσιο δράσης εντός του διεθνούς δικαίου, αλλά αναπόσπαστο κομμάτι της κατοχικής πολιτικής και πάγια στρατιωτική τακτική καθ΄ όλη τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ακριβώς, η έκταση που έλαβαν τα αντίποινα κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου, ανάγκασε τη διεθνή κοινότητα, αμέσως μετά τη λήξη του, να προβεί στις αναγκαίες ρυθμίσεις που θα προσδιόριζαν με τρόπο σαφή τις σχέσεις μεταξύ ενός στρατού Κατοχής και του πληθυσμού για τη μελλοντική αποφυγή επανάληψης ανάλογων περιπτώσεων απάνθρωπης μεταχείρισης του άμαχου πληθυσμού από στρατεύματα Κατοχής.

Η ψήφιση των μεταπολεμικών συμβάσεων για την προστασία του άμαχου πληθυσμού, με βάση τη ρητή απαγόρευση επιβολής συλλογικών ποινών και τη

---

[1] Βλ. ενδεικτικά, Γιώργος Καζαμίας, «Γερμανικά αντίποινα: Θεωρία και πράξη», Βασίλης Κ. Γούναρης – Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ο φόρος του αίματος στην κατοχική Θεσσαλονίκη. Ξένη κυριαρχία, αντίσταση και επιβίωση*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 125.

[2] Βλ. Oscar Max Uhler, «Der völkerrechtliche Schutz der Bevölkerung eines besetzten Gebiets gegen Maßnahmen der Okkupationsmacht (unter besonderer Berücksichtigung der Genfer Zivilkonvention vom 12. August 1949)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Universität Zürich, Ζυρίχη 1951. Η εξαιρετική αυτή εργασία εξετάζει ολοκληρωμένα το πλέγμα των μέτρων που έλαβαν τα στρατεύματα μιας δύναμης Κατοχής εναντίον του πληθυσμού σε μια κατεχόμενη περιοχή, όπως συνέβη με τα γερμανικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου και κυρίως του ισχύοντος προπολεμικού και μεταπολεμικού δικαίου των νεότερων χρόνων, με ιδιαίτερη αναφορά στις Τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949.

σύλληψη ομήρων, ήρθαν να συμπληρώσουν τα κενά που υπήρχαν στο προπολεμικό διεθνές δίκαιο. Από την εποχή του γαλλοπρωσικού πολέμου, το διάστημα 1870-1871, μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το ζήτημα των αντιποίνων τέθηκε σε όλες τις διεθνείς διασκέψεις, χωρίς ωστόσο να υπάρξει κάποια συγκεκριμένη ρύθμιση. Μάλιστα, όταν στη διάσκεψη των Βρυξελλών που πραγματοποιήθηκε το 1874, τέθηκε στο επίκεντρο της συζήτησης το θέμα των αντιποίνων και της νομιμότητας του ανταρτοπολέμου, υπήρξε σαφής διάσταση απόψεων μεταξύ των κρατών. Τα μικρά ευρωπαϊκά κράτη διεκδίκησαν την αναγνώριση από το διεθνές δίκαιο του δικαιώματος της άμυνας υπό καθεστώς Κατοχής και της συγκρότησης ενόπλων ανταρτικών τμημάτων σε αντίθεση με τα μεγάλα κράτη, μεταξύ αυτών η Γερμανία και η Ρωσία, που υποστήριξαν την ανάγκη περιορισμού της διεξαγωγής του πόλεμου μόνο από τον τακτικό στρατό.[3]

Με τα ζητήματα της Κατοχής και των αντιποίνων ασχολήθηκαν και οι διασκέψεις ειρήνης που έγιναν στη Χάγη το 1899 και το 1907. Αν και δεν έλαβαν μια σαφή θέση, εντούτοις περιέλαβαν στο κείμενό τους τις πρώτες ρυθμίσεις που προστάτευαν τον άμαχο πληθυσμό, ο οποίος βρισκόταν υπό καθεστώς Κατοχής. Πιο συγκεκριμένα, στις 18 Οκτωβρίου 1907 υπογράφηκε στη Χάγη η Σύμβαση IV «περί των νόμων και εθίμων του κατά ξηράν πολέμου». Το Τρίτο Τμήμα της Σύμβασης, με τίτλο «περί της στρατιωτικής εξουσίας εν τη χώρα του πολεμίου κράτους», ρύθμιζε ζητήματα που απέρρεαν από την επιβολή καθεστώτος Κατοχής σε ένα κράτος ως εξής:

> Άρθρο 42: «Θεωρείται ως καταληφθείσα η χώρα ήτις ευρίσκεται πράγματι υπό την εξουσίαν του πολεμίου στρατού. Η κατάληψις εκτείνεται μόνον επί των χωρών, εφ΄ων η εξουσία αύτη υφίσταται και δύναται να ενασκηθή.
>
> Άρθρο 43: Ευθύς ως η εξουσία της νομίμου Κυβερνήσεως περιέλθη πράγματι εις χείρας του καταλαβόντος, ούτος δέον να λαμβάνη πάντα τα υπ΄αυτού εξαρτώμενα μέτρα προς αποκατάστασιν και διατήρησιν κατά το

[3] Βλ. Günther Georg Klien, «Partisanenkampf im Kriegsrecht», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Universität Hamburg, Αμβούργο 1953, σ. 167 κ. ε. Ο συγγραφέας εξετάζει διαχρονικά το ζήτημα του ανταρτοπολέμου και της προσφυγής σε αντίποινα εναντίον του άμαχου πληθυσμού μέσα από το διεθνές δίκαιο. Είναι η μόνη εργασία που ασχολείται διεξοδικά με το ζήτημα αυτό σε παγκόσμιο επίπεδο, ξεκινώντας από τις διεθνείς και εμφύλιες συρράξεις του 19ου αιώνα και φτάνοντας έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη θέσπιση των μεταπολεμικών διεθνών συμβάσεων για την προστασία των αμάχων.

εφικτόν, της δημοσίας τάξεως και του δημοσίου βίου, ευλαβούμενος, πλην απολύτου κωλύματος, τους ισχύοντες εν τω τόπω νόμους […]

Άρθρο 46: Η τιμή και τα οικογενειακά δίκαια, η ζωή των ατόμων ως και η ιδιοκτησία αυτών, αι θρησκευτικαί πεποιθήσεις και η άσκησης της λατρείας είναι σεβαστά. Η ιδιωτική κτήσις δεν υπόκειται εις δήμευσιν […]

Άρθρο 50: Δεν επιβάλλεται συλλήβδην κατά των κατοίκων ποινή χρηματική ή άλλη, ένεκα πράξεων ατομικών, εφ΄ οις ούτοι δεν είναι δυνατόν να θεωρώνται αλληλεγγύως υπεύθυνοι».[4]

Επομένως, το άρθρο 50 της Σύμβασης της Χάγης, σε συνδυασμό με το άρθρο 46, αποτελούσαν τη μόνη και εν μέρει ασαφή ασφαλιστική δικλείδα του προπολεμικού διεθνούς δικαίου αναφορικά με την απαγόρευση επιβολής αντιποίνων εις βάρος του πληθυσμού, σύμφωνα με την αρχή της συλλογικής ευθύνης. Αντίθετα, η Σύμβαση δεν περιλάμβανε καμία σχετική διάταξη, εκτός από το άρθρο 46, για τη ρητή απαγόρευση της σύλληψης και εκτέλεσης ομήρων.

Τα νομοθετικά κενά της Σύμβασης του 1907 σε σχέση με τα παραπάνω ζητήματα καλύπτονταν μόνο μέσω του εθιμικού δικαίου που εισήγαγε η ενσωματωμένη στο προοίμιό της «Ρήτρα Martens» (claùsùla Martens):

«Τα Υψηλά συμβαλλόμενα Μέρη, αναμένοντα έως ου καταρτισθή πληρέστερος κώδιξ των εν πολέμω νόμων, κρίνουσι σκόπιμον να βεβαιώσωσιν ότι εις τας περιπτώσεις τας μη παρ΄ αυτών κανονισθείσας οι τε πληθυσμοί και οι εμπόλεμοι μένουσιν υπό το κράτος των αρχών του διεθνούς δικαίου, οια αύται πηγάζουσιν εκ των υπό των πεπολιτισμένων εθνών τεθέντων εθίμων, των νόμων, της φιλανθρωπίας και των απαιτήσεων της δημοσίας συνειδήσεως».[5]

Ιδιαίτερα σημαντικός, για τη μεταπολεμική κυρίως δικαστική διερεύνηση του νομίμου ή μη χαρακτήρα των αντιποίνων, ήταν ο Κανονισμός των νόμων και εθίμων

---

[4] Βλ. αναλυτικότερα Δ. Σ. Κωνσταντόπουλος, *Δημόσιον διεθνές δίκαιον. Εφαρμογή γενικού και ειδικού Διεθνούς Δικαίου*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 12, όπου και το πλήρες κείμενο της Συμβάσεως της Χάγης του 1907.

[5] Κωνσταντόπουλος, *ό.π.*, σ. 7. Βλ. επίσης, Γεώργιος Ι. Μίντσης, *Εγκλήματα πολέμου και αποζημιώσεις. Η Γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα. Οι αξιώσεις αποζημιώσεως κατά το Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 62.

του κατά ξηρά πολέμου, που περιλάμβανε στο Παράρτημά της η Σύμβαση της Χάγης. Ειδικότερα, το Πρώτο Τμήμα-Πρώτο Κεφάλαιο περιείχε τα ακόλουθα άρθρα που ρύθμιζαν ζητήματα σχετικά με την ιδιότητα του εμπολέμου:

> Άρθρο 1: «Οι νόμοι, τα δικαιώματα και οι εκ του πολέμου υποχρεώσεις εφαρμόζονται ου μόνον εις τον στρατόν, αλλά και εις τας εθνοφρουράς και τα εξ εθελοντών σώματα, άτινα πληρούσι τους επομένους όρους,
> α) Εάν διατελώσιν υπό την αρχηγίαν προσώπου, ευθυνομένου δια τας πράξεις των υφισταμένων αυτού.
> β) Εάν έχωσιν ωρισμένον διακριτικόν σημείον εξ αποστάσεως ορατόν.
> γ) Εάν οπλοφορώσιν εν τω φανερώ.
> δ) Εάν κατά τας πολεμικάς επιχειρήσεις των τηρώσι τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου.
> Εις αις χώραις αι εθνοφρουραί ή τα εξ εθελοντών σώματα απαρτίζουσι τον στρατόν ή αποτελούσι μέρος αυτού, περιλαμβάνονται υπό την ονομασίαν στρατός.
>
> Άρθρο 2: Θεωρούνται εμπόλεμοι οι κάτοικοι χώρας μη καταληφθείσης, οι άμα τη προσεγγίσει του εχθρού αυθορμήτως λαβόντες τα όπλα προς απόκρουσιν του εισβαλόντος στρατού, αλλά μη οργανωθέντες ελλείψει χρόνου κατά το προηγούμενον άρθρον, εάν τηρώσι τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου.
>
> Άρθρο 3: Τα στρατεύματα των εμπολέμων Μερών αποτελούνται εκ μαχίμων και μη μαχίμων. Και οι μεν και οι δε συλλαμβανόμενοι υπό του εχθρού θεωρούνται αιχμάλωτοι».[6]

Με βάση τις ρυθμίσεις αυτές, η ισχύς των οποίων νομιμοποιούσε μια εμπόλεμη παράταξη και την έθετε υπό την προστασία του διεθνούς δικαίου, εκδόθηκαν μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σημαντικές δικαστικές αποφάσεις που απέρριψαν τον επιθετικό χαρακτήρα του πολέμου, αναγνωρίζοντας τα νομικά ερείσματα της δύναμης Κατοχής στα καταληφθέντα εδάφη. Αντίθετα, δεν αναγνώρισαν στον πληθυσμό το δικαίωμα της ένοπλης αντίστασης, θέτοντας ταυτόχρονα υπό καθεστώς παρανομίας

[6] Κωνσταντόπουλος, *ό.π.*, σσ. 7-8.

το αντιστασιακό κίνημα, εφόσον αυτό δεν πληρούσε τις παραπάνω προϋποθέσεις του διεθνούς δικαίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να νομιμοποιηθεί η προσφυγή σε αντίποινα εις βάρος του άμαχου πληθυσμού ως πολεμικά αναγκαίο και έσχατο μέσο που είχαν στη διάθεσή τους οι αρχές Κατοχής, ώστε να εξαναγκάσουν τον αντίπαλο να τηρήσει το διεθνές δίκαιο. Επιπλέον, κρίθηκε επιτρεπτή η σύλληψη και η εκτέλεση ομήρων στο πλαίσιο του νόμιμου χαρακτήρα των αντιποίνων, του διεθνούς εθιμικού πολεμικού δικαίου, αλλά και της απουσίας προπολεμικής σχετικής ρύθμισης.

Η μόνη μεταβολή που σημειώθηκε μέχρι και την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αφορούσε στην υιοθέτηση μιας ρύθμισης, στο πλαίσιο της υπογραφής, στις 27 Ιουλίου 1929, της Σύμβασης της Γενεύης, με την οποία απαγορευόταν η εκτέλεση ως αντίποινα των αιχμαλώτων πολέμου. Στην ουσία, όπως απέδειξε ο χαρακτήρας και η εξέλιξη του ίδιου του πολέμου, η έλλειψη ισχυρού νομικού πλαισίου για τα αντίποινα ίσως ήταν ήσσονος σημασίας μπροστά στο πραγματικό έλλειμμα ανθρωπισμού που επιδείχθηκε απέναντι στον άμαχο πληθυσμό.

Η ευρεία προσφυγή σε αντίποινα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τα γερμανικά στρατεύματα σε βάρος του άμαχου πληθυσμού στις κατεχόμενες χώρες οδήγησε τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού, μετά το τέλος του πολέμου, στη σύγκλιση διπλωματικής διάσκεψης στη Γενεύη (21 Απριλίου-12 Αυγούστου 1949) για τη συμπλήρωση και βελτίωση του Διεθνούς Δικαίου του Πολέμου. Στις 12 Αυγούστου 1949 υπογράφηκε η τελική πράξη «της διπλωματικής διασκέψεως συγκληθείσης δια την αναθεώρησιν της Συμβάσεως της Γενεύης της 27 Ιουλίου 1929 δια την βελτίωσιν της τύχης των τραυματιών και ασθενών των εν εκστρατεία στρατευμάτων, της Ι΄ Συμβάσεως της Χάγης της 18 Οκτωβρίου 1907 περί εφαρμογής εις τον κατά θάλασσαν πόλεμον των αρχών της Συνθήκης Γενεύης της 6 Ιουλίου 1906, της συναφθείσης την 27 Ιουλίου 1929 εν Γενεύη Συμβάσεως περί μεταχειρίσεως των αιχμαλώτων πολέμου και δια την εκπόνησιν Συμβάσεως περί προστασίας του αμάχου πληθυσμού εν καιρώ πολέμου». Η τελική πράξη, μετά την αναθεώρηση τριών προηγούμενων συμβάσεων και τη σύνταξη μιας νέας για την προστασία του άμαχου πληθυσμού, περιλάμβανε τέσσερις συμβάσεις: α΄) τη Σύμβαση της Γενεύης για τη βελτίωση της τύχης των τραυματιών και ασθενών του κατά ξηρά πολέμου, β΄) τη Σύμβαση για τη βελτίωση της τύχης των τραυματιών, ασθενών και ναυαγών του κατά θάλασσα πολέμου, γ΄) τη Σύμβαση για τη μεταχείριση των

αιχμαλώτων πολέμου, δ΄) τη Σύμβαση για την προστασία του άμαχου πληθυσμού σε καιρό πολέμου.[7]

Στο άρθρο 4 της τρίτης σύμβασης κατοχυρωνόταν νομικά για πρώτη φορά το δικαίωμα της δράσης οργανωμένων ομάδων αντίστασης σε κατεχόμενο έδαφος. Μάλιστα, τα μέλη «των ομάδων ωργανωμένης αντιστάσεως ανηκόντων εις εν τω εν συρράξει Μερών και δρώντων εκτός ή εντός του ιδίου αυτού εδάφους έστω και αν το έδαφος τούτο ευρίσκεται υπό κατοχήν» εντάσσονταν στην κατηγορία των αιχμαλώτων πολέμου, εφόσον πληρούσαν τους ίδιους όρους που η Σύμβαση της Χάγης του 1907 καθόριζε στον Κανονισμό των νόμων και εθίμων του κατά ξηρά πολέμου.[8]

Επίσης για πρώτη φορά υπήρξε σαφής απαγορευτική ρύθμιση για την επιβολή αντιποίνων. Και στις τέσσερις συμβάσεις της Γενεύης του 1949 απαγορευόταν ρητά η προσφυγή σε αντίποινα εναντίον όσων οι Συμβάσεις της Γενεύης θεωρούσαν ως προστατευόμενα πρόσωπα. Ιδιαίτερα η Σύμβαση για την προστασία του άμαχου πληθυσμού, δηλαδή αυτού που δεν ανήκε σε ένοπλη δύναμη ή σε άλλη κατηγορία εμπολέμου και δε συμμετείχε στην ένοπλη σύγκρουση κάτω από οποιαδήποτε ιδιότητα, ήρθε να καλύψει το κενό που υπήρχε μέχρι τότε στο διεθνές δίκαιο. Ειδικότερα, τα άρθρα 33 και 34 απαγόρευαν την προσφυγή σε αντίποινα εναντίον των αμάχων και τη σύλληψη ομήρων :

> Άρθρο 33: «Ουδέν προστατευόμενον πρόσωπον θα τιμωρήται δια παράβασιν μη προσωπικώς υπ΄ αυτού διαπραχθείσαν. Απαγορεύονται αι συλλογικαί ποιναί ως και πάντα τα μέτρα εκφοβισμού και τρομοκρατίας.
> Απαγορεύεται η λεηλασία.
> Απαγορεύονται τα μέτρα αντεκδικήσεως επί προστατευομένων προσώπων και της περιουσίας των.
> Άρθρο 34: Απαγορεύεται η λήψις ομήρων».[9]

Γενικότερα, οι Συμβάσεις της Γενεύης, γνωστές και ως Δίκαιο της Γενεύης, επηρεασμένες από όσα είχαν συμβεί κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κυρίως από την απάνθρωπη συμπεριφορά που είχαν επιδείξει οι Γερμανοί τόσο

---

[7] Βλ. αναλυτικότερα Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως [στο εξής ΦΕΚ], τεύχος Α΄, Ν. 3481, "Περί κυρώσεως των Συμβάσεων της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949", αριθ. φύλλου 3, Αθήνα 5 Ιαν. 1956. Η Ελλάδα επικύρωσε τις Συμβάσεις της Γενεύης στις 30 Δεκεμβρίου 1955 και η δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως έγινε στις 5 Ιανουαρίου 1956.
[8] ΦΕΚ, "Περί κυρώσεως των Συμβάσεων της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949".
[9] ΦΕΚ, "Περί κυρώσεως των Συμβάσεων της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949".

στους αιχμαλώτους πολέμου όσο και στους αμάχους, επέβαλε ως απαράβατο κανόνα την ανθρώπινη μεταχείριση των προστατευόμενων προσώπων :

> «Τα προστατευόμενα πρόσωπα δικαιούνται εις πάσαν περίπτωσιν σεβασμού προς το πρόσωπόν των, την τιμήν των, τα οικογενειακά των δικαιώματα, τας θρησκευτικάς των πεποιθήσεις και λατρείας και τας συνηθείας των και έθιμά των. Θα τυγχάνουν πάντοτε ανθρωπιστικής μεταχειρίσεως και προστασίας ιδίως εναντίον πάσης πράξεως βίας ή απειλής τοιαύτης και εναντίον ύβρεων και δημοσίας περιεργείας.
> Αι γυναίκες θα τυγχάνουν ειδικής προστασίας εναντίον πάσης επιθέσεως κατά της τιμής των, ιδίως εναντίον βιασμού, εξαναγκασμού εις πορνείαν ή οιασδήποτε μορφής ασέμνου επιθέσεως.
> Λαμβανομένων υπ΄ όψιν των διατάξεων των σχετικών με την κατάστασιν της υγείας, την ηλικίαν και το φύλον, πάντα τα προστατευόμενα πρόσωπα θα τυγχάνουν της αυτής μεταχειρίσεως υπό του εν συρράξει Μέρους εις την εξουσίαν του οποίου ευρίσκονται, άνευ δυσμενούς τινός διακρίσεως στηριζομένης ιδίως εις την φυλήν, την θρησκείαν ή τας πολιτικάς πεποιθήσεις».[10]

Σε άλλο σημείο της Σύμβασης για την προστασία του άμαχου πληθυσμού τονίζονταν τα ακόλουθα:

> «Άτομα μη λαμβάνοντα ενεργόν μέρος εις τας εχθροπραξίας […] θα τύχουν εν πάση περιπτώσει ανθρωπιστικής μεταχειρίσεως άνευ οιασδήποτε δυσμενούς διακρίσεως στηριζομένης εις την φυλήν, το χρώμα, την θρησκείαν ή πίστιν, το φύλον, την γέννησιν ή τον πλούτον ή εις οιοδήποτε ανάλογον κριτήριον. Προς τον σκοπόν τούτον είναι και θα παραμείνουν καθ΄ οιονδήποτε χρόνον και τόπον ως προς τα ανωτέρω πρόσωπα:
> α) Προσβολαί κατά της ζωής και της σωματικής ακεραιότητος, ιδίως ο φόνος υφ΄ όλους αυτούς τους τύπους, ο ακρωτηριασμός, η σκληρά μεταχείρισις και τα παντός είδους βασανιστήρια.
> β) Η κράτησις ομήρων.

[10] ΦΕΚ, "Περί κυρώσεως των Συμβάσεων της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949".

γ) Αι προσβολαί κατά της ανθρωπίνης αξιοπρεπείας και ειδικώς η ταπεινοτική και εξευτελιστική μεταχείρισις.

δ) Αι απαγγελίαι καταδικών και αι εκτελέσεις αι γενόμεναι χωρίς να προηγηθή διεξαγωγή δίκης υπό κανονικώς συσταθέντος δικαστηρίου, παρέχοντος τας δικαστικάς εγγυήσεις τας αναγνωριζομένας ως απαραιτήτους υπό των πεπολιτισμένων εθνών».[11]

Αν τα εκατομμύρια των θυμάτων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησαν στην ψήφιση των Συμβάσεων της Γενεύης, το επόμενο διάστημα οι νέες μορφές διεξαγωγής του πολέμου με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, η αύξηση των διεθνών συρράξεων, των εμφυλίων πολέμων, του ανταρτοπολέμου, των απελευθερωτικών πολέμων, επέβαλαν τη θεσμοθέτηση νέων κανόνων που θα συμπλήρωναν και θα βελτίωναν το νομικό καθεστώς των ενόπλων συγκρούσεων. Το 1977 δύο νέα Πρωτόκολλα που υπογράφηκαν στη Γενεύη, αποτέλεσαν το καταστάλαγμα της διεθνούς εμπειρίας της περιόδου 1950-1970. Εκτός των άλλων, επιβεβαιώθηκε για μια ακόμη φορά η απαγόρευση της προσφυγής σε αντίποινα εναντίον του άμαχου πληθυσμού και των μεμονωμένων αμάχων και επεκτάθηκε και πέρα των προσώπων, προστατεύοντας από επιθέσεις τους αστικούς, πολιτιστικούς και λατρευτικούς χώρους, τις περιοχές που θεωρούνταν απαραίτητες για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού, καθώς και το φυσικό περιβάλλον.[12]

Οι παραπάνω μεταπολεμικές διεθνείς συμβάσεις συγκροτούν μέχρι σήμερα το νομικό πλαίσιο που προστατεύει τον άνθρωπο από τις συνέπειες του πολέμου, βασισμένο κατά κανόνα στις αρχές του ανθρωπισμού. Η εξέλιξη, όμως, αυτή ήταν το επιστέγασμα μιας πορείας πολλών ετών, την οποία διήνυσε η διεθνής κοινότητα, αφού χρειάστηκε να ζήσει έναν από τους πλέον καταστροφικούς πολέμους στην ιστορία της ανθρωπότητας, κατά τη διάρκεια του οποίου ο σεβασμός στην ανθρώπινη ζωή, η προστασία των γυναικών και των παιδιών, η απαγόρευση των βασανιστηρίων, της επιβολής συλλογικών ποινών εναντίον εκείνων που δεν ευθύνονταν για πράξεις τρίτων και ο σεβασμός της τιμής, της περιουσίας, των πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων των ατόμων δεν αποτελούσαν αυτονόητα και σεβαστά δικαιώματα για τα επιτιθέμενα γερμανικά στρατεύματα του Γ΄ Ράιχ.

---

[11] ΦΕΚ, "Περί κυρώσεως των Συμβάσεων της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949".

[12] Βλ. Διονύσης Σ. Γάγγας, *Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο των ενόπλων συγκρούσεων*, Αθήνα 2000, σσ. 123-139 και 374-431, όπου και το πλήρες κείμενο των Πρωτοκόλλων της Γενεύης του 1977.

Το στοιχείο εκείνο που διαφοροποίησε κυρίως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εν συγκρίσει με τις μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο πολεμικές συρράξεις ήταν ακριβώς πως όχι μόνο περιέπλεξε στην πολεμική σύγκρουση έναν μεγάλο αριθμό κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο και προκάλεσε ανυπολόγιστες καταστροφές, αλλά και πως για πρώτη φορά ένας κατοχικός στρατός, όπως αυτός του Γ΄ Ράιχ, προέβη σε εκτεταμένα αντίποινα εναντίον του πληθυσμού, τα οποία εφαρμόστηκαν συστηματικά από την έναρξη έως τη λήξη του πολέμου και είχαν την κάλυψη της ηγεσίας του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού κράτους.

Όμως, τα αντίποινα, στα όποια προσέφυγαν τα γερμανικά στρατεύματα του Γ΄ Ράιχ, δεν ήταν ένα πρωτοεμφανιζόμενο φαινόμενο ως προϊόν του χαρακτήρα και της έκτασης του συγκεκριμένου πολέμου. Αντίθετα, αντίποινα εναντίον του άμαχου πληθυσμού εφαρμόστηκαν σε μικρότερη έκταση και κατά τη διάρκεια προηγούμενων πολεμικών συρράξεων. Φαίνεται πως η γερμανική στρατιωτική παράδοση υιοθέτησε και εφάρμοσε πιστά σε όλη τη διάρκεια του 19ου και του 20ου αιώνα το γαλλικό παράδειγμα, όπως αυτό εκφράστηκε μέσα από διαταγή του Μεγάλου Ναπολέοντος, ο οποίος το 1803 εξουσιοδότησε έναν από τους στρατηγούς του να αντιμετωπίσει μια εξέγερση στη Ρηνανία, κάνοντας χρήση:

> « […] όλων των εκτάκτων πολιτικών εξουσιών που οι περιστάσεις απαιτούσαν. Εξουσιοδοτείται να συλλάβει ομήρους. Να επιλέξει με κλήρο έναν για κάθε δέκα κατοίκους κοινοτήτων, που έχουν φερθεί εχθρικά, και να διατάξει την εκτέλεσή τους. Να πυρπολήσει οποιαδήποτε εξεγερμένη κοινότητα, η οποία προβάλλει ένοπλη αντίσταση. Να δικάσει σε έκτακτα (ad hoc) στρατοδικεία όλους όσους θα συλληφθούν με τα όπλα στα χέρια και αποδειχθεί ότι προκάλεσαν την ανταρσία ή ότι βοήθησαν τους στασιαστές. Και τέλος να καταστήσει σαφές ότι όλοι οι ταραχοποιοί βρίσκονται εκτός της προστασίας μας και της προστασίας του νόμου και μπορούν να εκτελεστούν χωρίς να επιβληθεί καμία τιμωρία».[13]

Το παραπάνω γαλλικό μοντέλο αντιμετώπισης της αντίστασης εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από γερμανικής πλευράς κατά τη διάρκεια του γαλλοπρωσικού πολέμου

[13] Βλ. σχετικά Richard Cavell Fattig, «Reprisal: The German Army and the Execution of Hostages during the Second World War», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, University of California, San Diego 1980, σ. 2. Επίσης, Καζαμίας, Γερμανικά αντίποινα…, *ό.π.*, σ. 126.

του 1870-71. Τότε η δράση των Γάλλων ελεύθερων σκοπευτών (Franktireurs), είχε προκαλέσει την αντίδραση του βασιλιά της Πρωσίας, Γουλιέλμου Α΄, ο οποίος στις 11 Αυγούστου 1870 είχε διακηρύξει:

> «Διεξάγω πόλεμο με τους Γάλλους στρατιώτες και όχι με τους πολίτες της Γαλλίας. Τόσο η ζωή όσο και η περιουσία των τελευταίων προστατεύονται πλήρως μέχρι το σημείο που δεν θα μου δώσουν το δικαίωμα, συμμετέχοντας σε εχθρικές επιχειρήσεις εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων, να τους θέσω εκτός της προστασίας μου».[14]

Έκτοτε ο πρωσικός στρατός, έχοντας την απαραίτητη κάλυψη της ηγεσίας του, αντιμετώπισε τους ελεύθερους σκοπευτές ως εγκληματίες και όχι ως στρατιώτες, επιβάλλοντας συλλογικές ποινές σε κοινότητας, στην περιοχή των οποίων δρούσαν οι αντάρτες, που περιλάμβαναν χρηματικά πρόστιμα, σύλληψη ομήρων και καταστροφή κατοικιών. Μέσα σε διάστημα μόλις δύο μηνών (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1870), ο πρωσικός στρατός είχε επιβάλλει σε γαλλικές κοινότητες πρόστιμα συνολικού ύψους τριών εκατομμυρίων φράγκων, είχε καταστρέψει μεμονωμένα είκοσι με τριάντα κατοικίες, είχε πυρπολήσει είκοσι με τριάντα χωριά, συμπεριλαμβανομένης και της πόλης Chateaudon, επτά χιλιάδων κατοίκων, και είχε εκτελέσει εκατόν πενήντα με διακόσιους Γάλλους σε αντίποινα για επιθέσεις ανταρτών εναντίον του.[15]

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο γερμανικός στρατός εφάρμοσε σε σαφώς μεγαλύτερη έκταση αντίποινα αυτής ακριβώς της μορφής, εκτελώντας επιπλέον εκατοντάδες αμάχους, άντρες, γυναίκες και παιδιά και συλλαμβάνοντας ομήρους. Ήδη το 1915, μια βρετανική επιτροπή είχε έτοιμη σχετική έκθεση για τις ωμότητες που είχε διαπράξει ο γερμανικός στρατός μετά την κατάληψη του Βελγίου, οι οποίες κινούνταν εκτός του τότε πλαισίου των κανόνων και εθίμων διεξαγωγής του πολέμου. Όσα οι συντάκτες της σημείωναν αποτελούσαν χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία κανείς θα μπορούσε να ταυτίσει απόλυτα με τον τελευταίο πόλεμο, αν δεν γνώριζε ότι η έκθεση αναφερόταν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο:

> «Κατά τον παρόντα πόλεμον, εν τούτοις, και τούτο αποτελεί την βαρυτάτην κατηγορίαν κατά του Γερμανικού στρατού,- αι μαρτυρίαι δεικνύουσιν ότι οι φόνοι

[14] Klien, *ό.π.*, σσ. 39-40.
[15] Fattig, *ό.π.*, σσ. 2-3.

κατά μη εμπολέμων διεπράχθησαν εις τοσούτον ευρείαν κλίμακα, ώστε ουδείς εκ των αρχαιοτέρων πολέμων μεταξύ των εθνών αξιούντων να ώσι πολιτισμένα […] παρουσιάζει προηγούμενον […] Η Γερμανική Κυβέρνησις, εν τούτοις, εζήτησε να δικαιολογήση τας αυστηρότητά [των διαταγών] επί τη προφάσει στρατιωτικής ανάγκης, και εδικαιολόγησεν αυτάς ως αντίποινα δια περιπτώσεις εν αις πολίται επυροβόλησαν κατά Γερμανικών στρατευμάτων. […] Οι επιδρομείς φαίνεται ότι ηκολούθησαν την θεωρίαν ότι οιοσδήποτε τυχαίος πυροβολισμός ερχόμενος από απροσδόκητον μέρος, ερρίφθη υπό πολιτών […] Εις στρατός επιδρομέων ίσως δικαιούται να πυροβολήση ένα πολίτην συλληφθέντα επ΄ αυτοφόρω ή τινα όστις, καίπερ μη συλληφθείς επ΄ αυτοφόρω απεδείχθη ένοχος δια των ανακρίσεων. Αλλά τα Γερμανικά στρατεύματα δεν ηκολούθησαν την πρακτικήν ταύτη […] Συνέλαβον τους πολίτας του χωρίου αδιακρίτως και εφόνευσαν αυτούς ή εκείνους ους εξέλεξαν μεταξύ αυτών, άνευ της ελαχίστης προσοχής περί της ενοχής των ή αθωότητός των. Απλώς η κραυγή:- “Civilisten haben geschosen (=Πολίτες είχαν πυροβολήσει)” ήτο αρκετή να παραδώση ολόκληρον χωρίον ή επαρχίαν και περίχωρα έτι εις ανοικτίρμονα σφαγήν […] Η εξήγησις φαίνεται ότι είναι ότι αι καταχρήσεις αύται δειπράχθησαν […] από συστήματος και εις εκτέλεσιν ωρισμένου σκοπού. Ο σκοπός ούτος ήτο να εμπνεύσωσι τρόμον παρά τω αστυκώ πληθυσμώ και να αποθαρρύνωσι τα Βελγικά στρατεύματα, εις τρόπον ώστε να καταπνίξωσι πάσαν αντίστασιν και εξαλείψωσι και αυτό το πνεύμα της αμύνης εαυτών. Η πρόφασις ότι πολίται επυροβόλησαν κατά του εισβαλόντος στρατού εχρησιμοποιήθη προς δικαιολογίαν ουχί απλώς του πυροβολισμού κατ΄ ατομικών ελευθέρων σκοπευτών, αλλά του φόνου πολλών αθώων πολιτών, όπερ αποτελεί πράξιν απολύτως απαγορευμένην υπό των κανόνων των πεπολιτισμένων πολεμικών επιχειρήσεων. Εις τα πνεύματα των Πρώσσων αξιωματικών ο Πόλεμος φαίνεται ότι κατέστη είδος ιεράς αποστολής, μία των υψίστων λειτουργιών του παντοδύναμου Κράτους, ήτις αυτή καθ΄ εαυτήν αποτελεί τόσον τον στρατόν όσον και το κράτος. Κοινή ηθικότης εις κοινόν αίσθημα οίκτου εξαφανίζονται εν τη παρουσία της, αντικαθιστώμεναι δια νέου γνώμωνος όστις δικαιολογεί εις τον στρατιώτην παν μέσον όπερ δύναται να τον οδηγήση εις επιτυχίαν, οσονδήποτε και αν είναι σκανδαλώδες εις φυσικόν αίσθημα δικαιοσύνης και φιλανθρωπίας, όσον δήποτε και αν αντιστρατεύεται προς τα εαυτού αισθήματα. Το Πολεμικόν πνεύμα έχει θεοποιηθή. Η υποταγή εις το Κράτος και τον Πολεμικόν Κύριόν του δεν αφίνει έδαφος δι΄ άλλο καθήκον ή

αίσθημα. Η σκληρότης νομιμοποιείται όταν επαγγέλλεται την επίτευξιν νίκης. Το δόγμα τούτο προκηρυχθέν υπό των κεφαλών του στρατού, φαίνεται ότι θα είχεν εισχωρήσει εις τον νουν των αξιωματικών και θα επηρέασε και αυτούς τους οπλίτας, αγαγόν αυτούς εις την δικαιολόγησιν της θανατώσεως μη εμπολέμων ως πολεμικής πράξεως, και ούτω εθίσαν αυτούς εις την σφαγήν, ης γυναίκες έτι και παιδία καθίστανται τέλος θύματα. Δεν δύναται να υποτεθή ότι τούτο αποτελεί εθνικόν δόγμα […] Τούτο είναι ιδιαζόντως στρατιωτικόν δόγμα, προϊόν θεωρίας κρατησάσης υπό τινος διοικούσης τάξεως ήτις εσχεδίασε και εσκέφθη, έγραψε και ωμίλησε, και ωνειρεύθη περί Πολέμου μέχρις ου έπεσαν υπό την γοητείαν του και υπνωτίσθησαν υπό του πνεύματός του. Το δόγμα αναγράφεται ρητώς εις την Γερμανικήν επίσημον μονογραφίαν περί των ηθών του κατά ξηράν Πολέμου, την εκδοθείσαν υπό την διεύθυνσιν του Γερμανικού Επιτελείου. Εις το Βιβλίον τούτο διήκει γενικώς η ιδέα ότι οτιδήποτε στρατιωτικαί ανάγκαι απαιτούσι καθίσταται εκ τούτου νόμιμον […] Αύτη δε είναι η μόνη περίπτωσις η αναφερόμενη υπό της ιστορίας καθ΄ ην ψευδής τις θεωρία, υπό την μεταμφίεσιν πίστεως προς Κράτος ή εκκλησίαν, διεστρέβλωσε την αντίληψιν του Καθήκοντος, και κατέστη πηγή κινδύνου εις τον κόσμον».

Και η επιτροπή έκλεινε την έκθεσή της ως εξής:

> «Το καθήκον ημών επερατώθη ότε εδηλώσαμεν ό,τι αι μαρτυρίαι αποδεικνύουν, αλλά ας μας επιτραπή να εκφράσωμεν την γνώμην ημών ότι αι αποκαλύψεις αύται δεν εγένοντο επί ματαίω, εάν αύται συγκινήσωσι την ανθρωπότητα και εγείρωσι την συνείδησίν της, τολμώμεν δε να ελπίζωμεν ότι, άμα τη περατώσει του πολέμου τούτου, τα έθνη του κόσμου εν συμβουλίω θα σκεφθώσι ποια μέτρα πρέπει να ληφθώσι και ποιον κύρος να επινοηθή προς πρόληψιν επαναλήψεως τοιούτων φρικαλεοτήτων ας ήδη μαρτυρεί η ημετέρα γενεά».[16]

Εκ των υστέρων αποδείχθηκε περίτρανα ότι οι παραπάνω ευχές δεν εκπληρώθηκαν. Η γερμανική πολιτική των αντιποίνων εφαρμόστηκε σε μεγαλύτερη

[16] Βλ. Επιτροπή επί των γερμανικών ωμοτήτων, *Έκθεσις της Επιτροπής επί των γερμανικών ωμοτήτων διορισθείσης υπό της κυβερνήσεως της Α. Βρεττανικής Μεγαλειότητος και Προεδρευομένης υπό του εντιμότατου Υποκόμητος Βράις, τέως Βρεττανού Πρεσβευτού εν Ουασιγκτώνι*, Λονδίνο 1915.

έκταση, συστηματικά και με ακόμη σκληρότερο τρόπο από τον προηγούμενο πόλεμο, όταν για μια ακόμη φορά ένας ολόκληρος λαός γοητεύτηκε, πίστεψε και υποτάχθηκε σε μια νέα «διοικούσα τάξη», επικεφαλής της οποίας ήταν ένας άγνωστος μέχρι τότε δεκανέας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Αδόλφος Χίτλερ, ως η ενσάρκωση πλέον μιας θεωρίας «υπό την μεταμφίεσιν πίστεως προς Κράτος», του Εθνικοσοσιαλισμού.

Με την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα αντίποινα επανήλθαν και πάλι στο διεθνές προσκήνιο και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό το χαρακτήρα του πολέμου και τις σχέσεις μεταξύ του κατακτητή και του ηττημένου. Η καταληφθείσα Ελλάδα δεν αποτέλεσε εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα, παρά τη σαφώς καλύτερη μεταχείριση που επεφύλαξε προς τη χώρα η γερμανική ηγεσία σε σχέση με τη Σερβία. Έτσι, λίγους μήνες αργότερα και μετά την εμφάνιση των πρώτων ανταρτικών ομάδων στα βουνά της Μακεδονίας, η Βέρμαχτ έλαβε σκληρά μέτρα εναντίον του άμαχου πληθυσμού.

Στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί το ζήτημα των αντιποίνων που εφαρμόστηκαν μόνο από τα γερμανικά στρατεύματα Κατοχής στην Κεντρική και τη Δυτική Μακεδονία, δηλαδή αρχικά στην περιοχή που περιλάμβανε τη Θεσσαλονίκη και μια ζώνη στην Κεντρική Μακεδονία μεταξύ των ποταμών Στρυμόνα και Αλιάκμονα. Ένα τμήμα των νομών Κοζάνης, Φλώρινας, ο νομός Καστοριάς, τα Γρεβενά, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της χώρας τέθηκε υπό την Κατοχή των ιταλικών στρατευμάτων. Στη σύμμαχο Βουλγαρία επιδικάστηκε από τους νικητές Γερμανούς η Ανατολική Μακεδονία και η Δυτική Θράκη και τα νησιά της Θάσου και της Σαμοθράκης. Οι παραπάνω ζώνες Κατοχής παρέμειναν αμετάβλητες μέχρι την ιταλική συνθηκολόγηση τον Σεπτέμβριο του 1943. Μετά την αποχώρηση της Ιταλίας από τον πόλεμο, τα γερμανικά στρατεύματα ανέλαβαν τον πλήρη έλεγχο της χώρας, εκτός από τα εδάφη που βρίσκονταν υπό βουλγαρική Κατοχή. Έτσι, από εκείνη τη χρονική στιγμή στον έλεγχο της Γερμανίας πέρασαν και οι υπόλοιπες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, στις οποίες επίσης επεβλήθησαν αντίποινα ακόμα σκληρότερης μορφής σε σχέση με το διάστημα 1941-1942.

Η εργασία είναι διαρθρωμένη σε τέσσερα κεφάλαια, όπου τα γεγονότα παρουσιάζονται κατά χρονολογική σειρά. Το πρώτο κεφάλαιο καλύπτει τα έτη 1941-1942. Το πρώτο έτος της Κατοχής και συγκεκριμένα από τον Σεπτέμβριο και με αφορμή τις πρώτες επιθέσεις των ανταρτών εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων εκτελέστηκαν μαζικά οι άρρενες κάτοικοι χωριών στους νομούς των Σερρών, του Κιλκίς και της Κοζάνης. Μετά τα γεγονότα αυτά και κάτω από την εκφοβιστική

επίδρασή τους, οι μικρές ανταρτικές ομάδες διαλύθηκαν και ως εκ τούτου εξέλιπαν οι λόγοι εφαρμογής αντιποίνων από την πλευρά των γερμανικών αρχών. Το ίδιο διάστημα, οι αποφάσεις της ανώτατης γερμανικής στρατιωτικής ηγεσίας για την αντιμετώπιση των πρώτων κρουσμάτων αντίστασης στα κατεχόμενα εδάφη καθόρισαν το βασικό πλαίσιο με βάση το οποίο τα γερμανικά στρατεύματα αντιμετώπισαν και στην Ελλάδα, έως το τέλος της Κατοχής, τον άμαχο πληθυσμό. Η επανεμφάνιση των ανταρτών του ΕΛΑΣ στις αρχές του 1943 και η επανάληψη των επιθέσεων σε δευτερεύοντες στόχους, όπως ήταν οι εγκαταστάσεις των μεταλλείων, οδήγησαν στην πραγματοποίηση των πρώτων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων από τα γερμανικά στρατεύματα και στην με ποικίλους τρόπους εντατικοποίηση του αγώνα εναντίον των ανταρτών. Αυτή τη δεύτερη περίοδο καλύπτει το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας. Με τα γεγονότα από το καλοκαίρι του 1943 έως και την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα ασχολούνται το τρίτο και το τέταρτο κεφάλαιο, περίοδος κατά την οποία παγιώνονται οι μέθοδοι αντιμετώπισης της αντίστασης, αλλά και του άμαχου πληθυσμού, με την εφαρμογή ευρείας έκτασης αντιποίνων εναντίον χωριών της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας μέσα κυρίως στο πλαίσιο μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων.

Τέλος, ακολουθεί σε ξεχωριστό τόμο το παράρτημα που περιλαμβάνει: α΄) Ονομαστικούς πίνακες και άλλα στοιχεία των εκτελεσθέντων σε αντίποινα από τους Γερμανούς, β΄) Χάρτες που απεικονίζουν τις κινήσεις και γενικότερα την εξέλιξη των σημαντικότερων γερμανικών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στα βουνά της Μακεδονίας το διάστημα 1943-1944, κατά τη διάρκεια των οποίων εκτελέστηκαν εκατοντάδες άμαχοι, μετά την είσοδο των στρατιωτικών τμημάτων στα χωριά, γ΄) Ανέκδοτα έγγραφα που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας σε γερμανικά και ελληνικά αρχεία, δ΄) Ανέκδοτες φωτογραφίες, ένα μέρος των οποίων προέρχεται από το Ομοσπονδιακό Στρατιωτικό Αρχείο του Φράιμπουργκ Γερμανίας, ενώ ένα άλλο μέρος ανήκει στη συλλογή που έχει στην κατοχή του ο γράφων και περιλαμβάνει φωτογραφίες τόπων, μνημείων ή και ερειπίων χωριών, ως μάρτυρες των γεγονότων εκείνης της περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΠΡΩΙΜΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ (ΑΠΡΙΛΙΟΣ–ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1941)

i) ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΑΥΘΟΡΜΗΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Μια από τις πρώτες ενέργειες των αρχών Κατοχής, αμέσως μετά την είσοδό τους στην Ελλάδα, ήταν να διακηρύξουν σε όλους τους τόνους τα φιλικά αισθήματα που έτρεφαν για τον ελληνικό λαό. Όπως αναμενόταν, τονίστηκαν οι δεσμοί φιλίας που ένωναν τους δύο λαούς, τους Γερμανούς και τους Έλληνες. Το κίνημα του φιλελληνισμού που αναπτύχθηκε στη Γερμανία από την εποχή της ελληνικής εθνικής παλιγγενεσίας και η εν γένει θετική εικόνα για την Ελλάδα, η οποία διατηρήθηκε και μετά την άνοδο των Εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία, βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή της επικαιρότητας, με εμφανή στόχο να αμβλυνθούν οι αρνητικές εντυπώσεις από τη βίαιη ανατροπή των μέχρι τότε φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, οι οποίες πλέον είχαν μετατραπεί σε σχέσεις μεταξύ κατακτητή και κατακτημένου.[1]

Από την εποχή ακόμη δημοσίευσης του έργου του *Mein Kampf* (Ο Αγών μου), ο Αδόλφος Χίτλερ (Adolf Hitler) δεν παρέλειπε να εκφράζει σε κάθε ευκαιρία τον θαυμασμό του για τον ελληνικό πολιτισμό. Μάλιστα, οραματιζόταν τη δημιουργία του νέου γερμανικού Ράιχ, στο οποίο το πολιτιστικό του υπόβαθρο θα προέκυπτε από την αρμονική σύζευξη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού με τον γερμανικό πολιτισμό.[2] Ο θαυμασμός του Χίτλερ για την Ελλάδα διατηρήθηκε ακόμα και μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στη χώρα. Μόνο που τη δεδομένη στιγμή συνοδεύτηκε από αισθήματα λύπης, αλλά και αναγνώρισης για τη γενναιότητα που είχαν επιδείξει οι Έλληνες αντίπαλοι:

> «Υπήρξε δι΄ εμέ τον Γερμανόν, ο οποίος λόγω του τρόπου της διαπαιδαγωγήσεώς μου κατά την νεαράν ηλικίαν και λόγω του βιωτικού μου

[1] Για την εικόνα της Ελλάδας στη Γερμανία και ιδιαίτερα για τη ναζιστική άποψη για τους Έλληνες και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Η ναζιστική εικόνα για τους (Νεο-)Έλληνες και η αντιμετώπιση του άμαχου πληθυσμού από τις γερμανικές αρχές κατοχής», Βασίλης Κρεμμυδάς–Χρύσα Μαλτέζου–Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τόμ. 2, Ρέθυμνο 1986, σσ. 369–394.

[2] Βλ. Αδόλφος Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, μετάφρ. Δημήτρης Π. Κωστελένος, τόμ. 2, χ.τ.ε. χ.χ.ε., σ. 57.

επαγγέλματος βραδύτερον, έτρεφον βαθυτάτην εκτίμησιν διά τον πολιτισμόν και τας τέχνας ενός λαού, από τον οποίον εξεπορεύθη άλλοτε το πρώτον φως της ανθρωπίνης ωραιότητος και αξιοπρεπείας, δύσκολον και πικρόν να παρακολουθώ την εξέλιξιν χωρίς να δύναμαι να πράξω το ελάχιστον […] Δια τον ηττημένον και δυστυχή Ελληνικόν Λαόν αισθανόμεθα ειλικρινή λύπην. Είναι το θύμα του Βασιλέως του και μιας μικράς αποτυφλωθείσης τάξεως ηγετών. Ηγωνίσθη όμως τόσον γενναίως, ώστε και αυτοί οι εχθροί του ακόμη δεν δύνανται να αρνηθούν την προς αυτόν εκτίμησιν».[3]

Έτσι, την ίδια ημέρα της εισόδου στη Θεσσαλονίκη, η Βέρμαχτ τοιχοκόλλησε στα κεντρικότερα σημεία της πόλης προκήρυξη με την οποία τονίζονταν τα «φιλικά αισθήματα», η «αγάπη» και ο «θαυμασμός» που έτρεφαν οι Γερμανοί στρατιώτες για τον ελληνικό λαό, απόρροια της μακραίωνης ιστορίας του και των αντίστοιχων ιστορικών δεσμών που ένωναν τους δύο λαούς. Επίσης, στην προκήρυξη υπήρχαν αναφορές στη γερμανική υποστήριξη κατά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821 και την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα,[4] αλλά και στον ηρωισμό που είχαν επιδείξει οι Έλληνες στρατιώτες, πολεμώντας εναντίον της Βέρμαχτ. Η προκήρυξη έκλεινε με αισιόδοξες υποσχέσεις προς τους Έλληνες, εξαρτώντας την ελευθερία και την ευημερία της Ελλάδας και γενικότερα της Ευρώπης από την ήττα της Αγγλίας, μια που όπως επισημαινόταν «ο πραγματικός εχθρός ήταν η Αγγλία».[5]

Άλλωστε, ανάλογες προκηρύξεις, που απευθύνονταν προς τους Έλληνες στρατιώτες, είχαν ριφθεί από γερμανικά αεροπλάνα την ημέρα της επίθεσης κατά της Ελλάδας με το ακόλουθο περιεχόμενο:

«Έλληνες στρατιώται, ο πόλεμος κατά της Αγγλίας μας ηνάγκασε να εισχωρήσωμεν εις την χώραν σας. Δεν ερχόμεθα ως εχθροί αλλ΄ ως

---

[3] *Rede Adolf Hitlers (Λόγος Αδόλφου Χίτλερ)*, 4 Μαΐου 1941, Αθήνα 1941, σσ. 11, 27. Εκτενή αποσπάσματα της ομιλίας του Χίτλερ στο Ράιχσταγκ, με την ευκαιρία της επιτυχούς ολοκλήρωσης της βαλκανικής εκστρατείας, δημοσίευσε και ο ελεγχόμενος από τους Γερμανούς Τύπος της Θεσσαλονίκης, βλ. σχετικά *Νέα Ευρώπη*, 5 και 11 Μαΐου 1941.

[4] Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία που παραθέτει ο Φλάισερ για την αντιμετώπιση που έτυχαν οι πρωταγωνιστές της Επανάστασης του 1821 από τους Βαυαρούς στρατιώτες. Μετά από μία επιχείρηση εναντίον οπαδών του Κολοκοτρώνη, τον Αύγουστο του 1834, τονίζεται: «Τούτη τη φορά η επέμβαση ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, και οι αντάρτες [Rebellen] τιμωρήθηκαν σκληρά· επίσης καταστράφηκαν τελείως 6–8 χωριά τους. Δεν υπάρχει πλέον καμιά αμφιβολία ότι οι Έλληνες έχασαν για πολύ καιρό κάθε διάθεση εξέγερσης», βλ. Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 370. Ανάλογες μεθόδους μετήλθε η Βέρμαχτ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, στην προσπάθειά της να καταστείλει την αντίσταση, πλήττοντας όμως κυρίως τους αμάχους.

[5] Βλ. Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης (στο εξής Κ.Ι.Θ.), 1941, φακ. 3, 1ος υποφ.

σύντροφοι έχοντες υπ΄ όψει την παλαιάν φιλίαν των λαών μας. Ο νικηφόρος γερμανικός στρατός εκτιμά την ανδρείαν σας. Ας μη μείνη άνευ αποτελεσμάτων. Θέσατέ της ένα νέον και μεγαλείτερον σκοπόν. Την απελευθέρωσιν της Ευρώπης από τους Άγγλους εκμεταλλευτάς. Ελάτε μαζί μας παληκάρια, ελάτε εις τας γραμμάς μας, θα σας υποδεχθούμεν ως φίλοι και σύντροφοι».[6]

Προς την κατεύθυνση του τονισμού των δεσμών φιλίας, παρά τον πόλεμο, μεταξύ των Γερμανών και των Ελλήνων, κινήθηκε από την πρώτη στιγμή και η γερμανική προπαγάνδα. Οι Γερμανοί πολεμικοί ανταποκριτές Χάινς Χίνγκερ (Heinz Hünger) και Έρνστ Έριχ Στρασλ (Ernst Erich Strassl) «έμειναν έκπληκτοι», όταν διαπίστωσαν πως ο πληθυσμός δεν διακατεχόταν από «εχθρικές διαθέσεις έναντι του γερμανικού λαού» και πως ο στρατός «έχει κερδίσει σήμερα μέσα στη θύελλα την καρδιά ενός λαού, ο οποίος για δεκαετίες ολόκληρες επηρεαζόταν από το αντιγερμανικό πνεύμα και μέχρι πρότινος ήταν γι΄ αυτούς ο εχθρός». Μέσα σ΄ αυτές τις συνθήκες, η Βέρμαχτ παρουσιαζόταν κατά την είσοδο της στη Θεσσαλονίκη να τυγχάνει «ενθουσιώδους υποδοχής […] ανωτέρα της προβλεφθείσης»[7] και να «κατακλύζεται από τον ελληνικό πληθυσμό με τριαντάφυλλα, πασχαλιές και ζητωκραυγές».[8]

Τις αμέσως επόμενες ημέρες η γερμανική στρατιωτική ηγεσία προχώρησε σε κινήσεις καλής θέλησης, οι οποίες στόχευαν στην έμπρακτη απόδειξη της γερμανικής φιλίας. Μια τέτοια κίνηση ήταν οδηγία του Χίτλερ, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες στρατιώτες θα έπρεπε να τύχουν καλής μεταχείρισης για όσο διάστημα ήταν κρατούμενοι σε στρατόπεδα αιχμαλώτων,[9] μάλιστα στους αξιωματικούς έπρεπε να

---

[6] Βλ. Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο (στο εξής ΕΛΙΑ), Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας, Υπουργείο Εσωτερικών, Υπηρεσία Αλλοδαπών, φακ. 1, Απρίλιος–Δεκέμβριος 1941: "Έκθεσις του Μητροπολίτου Μαρωνείας και Θάσου περί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν τη Ι. Μητροπόλει μετά την Γερμανικήν Στρατιωτικήν κατοχήν. Α.΄ Γερμανική Στρατιωτική Κατοχή από 6 Απριλίου–20 Απριλίου 1941". Πρβλ. *Νέα Ευρώπη*, 22 Απρ. 1941.

[7] *Νέα Ευρώπη*, 16 Απρ. 1941.

[8] Heinz Hünger–Ernst Erich Strassl, *Kampf und Intrige um Griechenland*, München 1942, σσ. 45, 88, 90. Πρβλ. Ελευθερία Δροσάκη, *Εν Θεσσαλονίκη…από τον πόλεμο, την κατοχή και την αντίσταση*, Αθήνα 1985, σ. 30. Η συγγραφέας σημειώνει σχετικά με την υποδοχή που έτυχε η Βέρμαχτ κατά την είσοδό της στη Θεσσαλονίκη: «Ο κόσμος που τους υποδέχεται είναι λιγοστός. Πότε πότε ακούγεται κανένα μοναχικό χειροκρότημα. Μια γυναίκα ξανθιά, ψηλή – ίσως Γερμανίδα – τους πετάει λουλούδια και κάτι τους λέει».

[9] Στο πλαίσιο εφαρμογής της οδηγίας αυτής του Χίτλερ, ο Γερμανός διοικητής του στρατοπέδου αιχμαλώτων ζήτησε από το Δήμαρχο Θεσσαλονίκης, Κωνσταντίνο Μερκουρίου, την προαιρετική συνδρομή του ελληνικού πληθυσμού στη συγκέντρωση ραδιοφώνων, εφημερίδων και περιοδικών, τα οποία και θα αποδίδονταν στους αιχμάλωτους στρατιώτες για την «όσον το δυνατόν ευχάριστον διαμονήν αυτών», βλ. *Νέα Ευρώπη*, 2 Μαΐου 1941.

επιτραπεί να διατηρήσουν τα όπλα τους. Λίγο αργότερα αποφασίστηκε να απελευθερωθούν όλοι οι ένστολοι άντρες[10] και να υψωθεί η ελληνική σημαία στις γερμανοκρατούμενες περιοχές της χώρας.[11]

Ουσιαστικά, όμως, οι παραχωρήσεις αυτές είχαν μικρότερο θετικό αντίκτυπο από τον αναμενόμενο. Πολύ γρήγορα έδωσαν τη θέση τους στα μέτρα δημεύσεων και επιτάξεων των προϊόντων[12] και σε ένα πλήθος απαγορευτικών διατάξεων, η παράβαση των οποίων συνεπαγόταν αυστηρές κυρώσεις, στις οποίες περιλαμβάνονταν τα αντίποινα κατά του πληθυσμού.[13] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε μαρτυρία για το ζήτημα: «Τίποτα δεν άφησαν οι "φίλοι". Και ό,τι είδος πρώτης ανάγκης δεν το

---

[10] Μετά την απελευθέρωσή τους, πολλοί Έλληνες στρατιώτες υποχρεώθηκαν, ελλείψει μεταφορικών μέσων, να επιστρέψουν στους τόπους καταγωγής τους, διανύοντας συνήθως μεγάλες αποστάσεις με τα πόδια, κάτω από δύσκολες συνθήκες. Σε τραγικότερη θέση βρέθηκαν ασφαλώς όσοι κατάγονταν από νησιά. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των Κρητών στρατιωτών, οι οποίοι στις 16 Ιουλίου 1941 κατέβηκαν σε διαδήλωση στην Αθήνα, ζητώντας την επιστροφή τους στο νησί. Η διαδήλωση διαλύθηκε με τη βίαιη επέμβαση των ιταλικών δυνάμεων Κατοχής που συνέλαβαν και φυλάκισαν πολλούς στρατιώτες, βλ. σχετικά το λεπτομερές έργο για την περίοδο της Κατοχής του Ανδρέας Κέδρος, *Η Ελληνική Αντίσταση 1940–44*, μετάφρ. Αντώνης Μοσχοβάκης, τόμ. 1, δ΄ έκδ., χ.τ.ε. 1983, σ. 102. Επίσης, *Νέα Ευρώπη*, 17 Ιουλ. 1941. Πρβλ. *Νέα Ευρώπη*, 8 Μαΐου 1941, όπου σύμφωνα με την εφημερίδα οι στρατιώτες προωθούνταν στις εστίες τους «μερίμνη των γερμανικών αρχών».

[11] Βλ. σχετικά, Ευστράτιος Δορδανάς, «Η περιοχή της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης Μακεδονίας κάτω από τη γερμανική Κατοχή 1941–1943», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 7, 20. Επίσης, Φλάισερ, *ό.π.*, σσ. 276–277. *Νέα Ευρώπη*, 4 Μαΐου 1941. Αναφορικά με το ζήτημα της σημαίας, στα μέσα Σεπτεμβρίου, με διαταγή του Τσολάκογλου, μεταβλήθηκε το ισχύον καθεστώς που προέβλεπε την τοποθέτηση της ελληνικής σημαίας στα δεξιά της γερμανικής στις γερμανοκρατούμενες περιοχές. Στο εξής, σε όλα τα δημόσια κτήρια θα έπρεπε να αναρτάται μόνο η ελληνική, ενώ ο σημαιοστολισμός των καταστημάτων και των κατοικιών θα γινόταν με τη χρησιμοποίηση και των δύο εθνικών εμβλημάτων, βλ. Κ.Ι.Θ., 1941, φακ. 3, 1ος υποφ., Γραφείον Πρωθυπουργού, Αριθ. Πρωτ. 3650, "Προς τον κ. Γενικόν Διοικητήν Μακεδονίας" και Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 8852, "Προς Τας Δημοσίας Αρχάς Πολιτικάς και Στρατιωτικάς", Θεσσαλονίκη, 19 Ιουν. 1941. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης *Νέα Ευρώπη*, 28 Απρ. και 3 Μαΐου 1941.

[12] Για το ζήτημα αυτό υπάρχει μια αρκετά εκτενής βιβλιογραφία. Βλ. ενδεικτικά τις εξαιρετικές μελέτες, Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», John Iatrides–Peter Bien– Julia Loomis– Lily Macrakis (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940–1950. Ένα Έθνος σε κρίση*, μετάφρ. Μαργαρίτα Δρίτσα–Αμαλία Λυκιαρδοπούλου, χ.τ.ε. 1984, σσ. 117–144. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941–φθινόπωρο 1942*, Αθήνα 1993. Ακόμη, Μάρτιν Ζέκεντορφ (επιμ.), *Η Ελλάδα κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό. Ντοκουμέντα από τα Γερμανικά Αρχεία*, μετάφρ. Θανάσης Γεωργίου, Αθήνα 1991, αριθμός εγγράφων 2, 5, 15, 18, 34, 38, 47 κ.α. Βλ. επίσης, *Νέα Ευρώπη*, 26-27 Απρ. 1941

[13] Bundesarchiv–Militärarchiv Freiburg [στο εξής MA], RH 20–12/346: Oberbefehlshaber des Heeres, "Προκήρυξις προς τον πληθυσμόν της Ελλάδος", *Verordnungsblatt für das besetzte griechische gebiet (Υπηρεσιακόν Φύλλον Διατάξεων δια το καταληφθέν ελληνικόν έδαφος)*, No 1, σ. 2, 5 Απρ. 1941.

πήραν σαν λεία πολέμου, το επίταξαν. Ύστερα άρχισαν τα "φιλικά" VERBOTEN και τις απαγορεύσεις ».[14]

Από τις σημαντικότερες διατάξεις που τους πρώτους μήνες της Κατοχής είχαν αποκτήσει βαρύνουσα σημασία και αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο το βαρόμετρο της νομιμοφροσύνης του πληθυσμού ήταν αυτές που αναφέρονταν στην παράδοση των όπλων, για την οποία θα γίνει διεξοδική αναφορά παρακάτω, και στην αποφυγή παροχής βοήθειας στους αποκομμένους στρατιώτες του Βρετανικού Εκστρατευτικού Σώματος. Ταυτόχρονα, η αποφυγή ενεργειών που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως δολιοφθορές και η επιστροφή στις ειρηνικές ενασχολήσεις αποτελούσαν τις προϋποθέσεις για το σεβασμό της ζωής και της περιουσίας των πολιτών από τη Βέρμαχτ.[15]

Σε σύντομο χρονικό διάστημα εμφανίστηκαν τα πρώτα προβλήματα στο ιδιόμορφο ειδύλλιο που έντεχνα προσπάθησε να καλλιεργήσει η γερμανική πλευρά. Το αρχικό «μούδιασμα» του πληθυσμού, οι πρώτες εντυπώσεις στην όψη ενός αήττητου και πειθαρχημένου στρατού, αλλά και η ως τότε θετική εικόνα για το γερμανικό λαό που είχαν σχηματίσει πολλοί Έλληνες, οι οποίοι είτε είχαν σπουδάσει στη Γερμανία είτε είχαν συνάψει φιλικές σχέσεις με μέλη της γερμανικής παροικίας στην Ελλάδα,[16] έδωσαν τη θέση τους στην υιοθέτηση μίας ψυχρής στάσης απέναντι στον στρατό Κατοχής.[17] Μάλιστα, η ψυχρότητα και η «ανάρμοστη συμπεριφορά» δεν άργησαν να γίνουν αντιληπτές από τους Γερμανούς.

---

[14] Δροσάκη, *ό.π.*, σ. 32.

[15] ΜΑ, RH 20–12/346, Oberbefehlshaber des Heeres, *ό.π.* Επίσης, *Νέα Ευρώπη*, 15 και 27 Απρ. 1941. Έτσι, την επομένη της εισόδου των γερμανικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη, τα καταστήματα άνοιξαν και οι άνθρωποι επέστρεψαν στις εργασίες τους. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα εβραϊκά καταστήματα που παρέμειναν κλειστά για αρκετές ακόμα ημέρες. Με ανακοίνωσή της στις αρχές Μαΐου, η Στρατιωτική Διοίκηση διέταξε τους Εβραίους ιδιοκτήτες να ανοίξουν τα καταστήματά τους, σε διαφορετική περίπτωση προειδοποιούσε πως «εις όλα τα καταστήματα, τα οποία δεν θα είναι ακόμη ανοικτά την Δευτέραν της 5ης Μαΐου 1941 θα επιβληθή βιαίως άλλη διεύθυνσις», βλ. σχετικά *Νέα Ευρώπη*, 2 Μαΐου 1941.

[16] Ο Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Τσολάκογλου και μετέπειτα δεύτερος κατοχικός πρωθυπουργός, απογοητευμένος από την οικονομική απομύζηση της χώρας διαπίστωνε ότι «αυτοί οι Γερμανοί δεν είναι ο λαός που γνώρισε άλλοτε, στη διάρκεια των σπουδών του στο Ράιχ», βλ. την έγκυρη εργασία, μια από τις καλύτερες για την περίοδο αυτή, του Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941–1944*, μετάφρ. Χάγκεν Φλάισερ, τόμ. 1, Αθήνα χ.χ.ε., σ. 121. Η Δροσάκη σημειώνει σχετικά, αντικρίζοντας τους νέους κατακτητές: «Αυτοί δεν είναι σαν τους δικούς μας τους στρατιώτες, ούτε σαν τους Γερμανούς της γειτονιάς μας», Δροσάκη, *ό.π.*, σ. 30.

[17] Ο Γιώργος Θεοτοκάς σημείωνε στο ημερολόγιό του : «Ο ερχομός των Γερμανών. – Πρώτη αντίδραση του πληθυσμού η περιέργεια. Αμέσως ύστερα η απογοήτευση. Τους περίμενε πολύ πιο σπουδαίους και στην εμφάνιση και στην οργάνωση. Αγάπη προς τους Γερμανούς δεν υπήρχε ποτέ στην Ελλάδα, υπήρχε όμως ανέκαθεν ένας θολός θαυμασμός από μακριά (για τη

Αφορμή για τη διατύπωση των πρώτων γερμανικών παραπόνων, προφορικά και γραπτά προς τις ελληνικές αρχές, στάθηκε το γεγονός πως Έλληνες αξιωματικοί και οπλίτες, συναντώντας στους δρόμους της Θεσσαλονίκης Γερμανούς αξιωματικούς, δεν απέδιδαν προς αυτούς τον στρατιωτικό χαιρετισμό.[18] Την ίδια συμπεριφορά επεφύλαξαν, καθώς φαίνεται, οι Έλληνες και προς τις ιταλικές αρχές Κατοχής. Η εμφάνιση των "ηττημένων–νικητών" Ιταλών στις αρχές Ιουνίου στη Θεσσαλονίκη προκάλεσε πολλές αποδοκιμασίες από μέρους του πληθυσμού.[19]

Στα δύο παραπάνω περιστατικά ήρθε να προστεθεί το ζήτημα της συμπεριφοράς έναντι των αιχμαλώτων ή αποκομμένων στρατιωτών του Συμμαχικού Εκστρατευτικού Σώματος που αποδείκνυε εμμέσως τα πραγματικά και όχι "κατασκευασμένα" αισθήματα του πληθυσμού έναντι των αρχών Κατοχής. Πράγματι, τόσο στην Αθήνα όσο και στη Θεσσαλονίκη, παρά τις αναπόφευκτες πικρίες που προκάλεσε η ήττα[20], οι αιχμάλωτοι Άγγλοι, Νεοζηλανδοί και Αυστραλοί, καθώς και οι στρατιώτες από τις αποικίες,[21] έγιναν δεκτοί με ενθουσιώδεις εκδηλώσεις και προσφορές δώρων που

δύναμή τους, το σύστημά τους, τη σοβαρότητά τους). Η επαφή μαζί τους κλόνισε αυτόν τον θαυμασμό. Η απογοήτευση κορυφώθηκε όταν άρχισαν να φέρουνται άσκημα, να πατούν τα σπίτια, να αρπάζουν τα πάντα. Ο πληθυσμός σχημάτισε την εντύπωση πως κάνουν πόλεμο για να φάνε ό,τι βρίσκουν στις κατακτημένες χώρες, πως δε σκοτίζουνται για άλλο τίποτα στον κόσμο. Άρχισε να τους κοιτάζει σαν κατωτέρους του», βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου (1939–1953)*, Αθήνα χ.χ.ε., σ. 264.

[18] Το γεγονός αυτό οδήγησε το Γενικό Διοικητή Μακεδονίας Νικόλαο Ραγκαβή να επιβάλλει την πολιτική περιβολή στους μέχρι τότε ένστολους Έλληνες αξιωματικούς και οπλίτες, ενώ όσοι δεν είχαν πολιτικά ρούχα υποχρεώθηκαν να περιορίσουν την κυκλοφορία τους στην πόλη. Σε κάθε περίπτωση, διατάσσονταν στο εξής να αποδίδουν τον ανάλογο χαιρετισμό στους Γερμανούς αξιωματικούς, *Νέα Ευρώπη*, 12, 13 και 14 Μαΐου 1941.

[19] Η εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* υποστηρίζει πως στις αποδοκιμασίες που έλαβαν χώρα στην παραλιακή Λεωφόρο Νίκης πρωτοστάτησαν «ολίγα αγυιόπαιδα». Γι΄ αυτό η Γενική Διοίκηση προέβη σε συστάσεις προς τον πληθυσμό της πόλης και ιδιαίτερα προς τους γονείς, προειδοποιώντας πως σε επανάληψη παρόμοιων φαινομένων «το τοιούτον θα έχη λίαν οδυνηράς συνεπείας δια το σύνολον των κατοίκων της πόλεως οι οποίοι ούτω θα τιμωρηθούν άπαντες δια την έλλειψιν πάσης αξιοπρεπείας και παντός πατριωτικού αισθήματος των ολίγων, αγυιοπαίδων κατά το πλείστον». Μάλιστα, η αστυνομία έλαβε διαταγές να προβεί σε συλλήψεις, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 3, 4, 6, 7 και 12 Ιουν. 1941. Της ίδιας αντιμετώπισης έτυχαν οι Ιταλοί και στην Αθήνα, όπου εκτός των αντιδράσεων από μέρους του πληθυσμού έγιναν αποδέκτες και της γερμανικής υπεροψίας (Θεοτοκάς, *ό.π.*, σσ. 265– 266). Λίγο αργότερα, πρώτα στην Αθήνα και στη συνέχεια στη Θεσσαλονίκη διατάχθηκε από την αστυνομία η παράδοση των δίσκων γραμμοφώνων «δι΄ ων σατυρίζονται Αρχηγοί φιλικών κρατών», σύμφωνα με διάταξη της μεταξικής περιόδου «περί ερεθισμού των πολιτών και διατάραξιν της δημοσίας τάξεως», *Νέα Ευρώπη*, 3 και 4 Ιουν. 1941. Για τις προβλεπόμενες ποινές βλ. και *Νέα Ευρώπη*, 18 Ιουν. 1941.

[20] Θεοτοκάς, *ό.π.*, σ. 265.

[21] Συνολικά, ο αριθμός των αιχμαλώτων στρατιωτών του Βρετανικού Εκστρατευτικού Σώματος υπερέβαινε τις 9.000, βλ. Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen, Ludwigsburg [στο εξής Zst]: VI 319 AR 445/1967, κατάθεση Rentner Wilhelm P., τόμ. 2. Επίσης, Rede, *ό.π.*, σ. 23. Βλ.

υπερέβαιναν κατά πολύ την απλή έκφραση συμπάθειας και συμπαράστασης προς αναξιοπαθούντες. Η δυσαρέσκεια που αυτές προκάλεσαν στη γερμανική πλευρά επιτάθηκε, όταν διαπιστώθηκε ότι «εγένοντο ανεκταί από μέρους των Ελληνικών Αρχών, αι οποίαι δεν αντέδρασαν αποτελεσματικώς, ώστε να μη επαναληφθούν».[22] Έτσι, μετά από γερμανική παρέμβαση, ελήφθησαν από ελληνικής πλευράς μέτρα καταστολής παρόμοιων φαινομένων.[23] Ωστόσο, η υποστήριξη προς τους αιχμαλώτους συμμαχικών χωρών πολύ σύντομα πήρε τη μορφή έμπρακτης βοήθειας με τη συμμετοχή του πληθυσμού της υπαίθρου και των πόλεων, παρ΄ όλους τους κινδύνους που έκρυβε μια τέτοια ενέργεια. Ακριβώς αυτή η συνειδητή κάλυψη που παρείχαν οι κάτοικοι σε αποκομμένους και καταδιωκόμενους στρατιώτες έδωσε το έναυσμα για δυναμικότερες μορφές αντίστασης, στις οποίες το τίμημα της ζωής επιβεβαίωνε την απόφαση για το πρώτο, αλλά αποφασιστικό βήμα προς την κατεύθυνση του αντιαξονικού αγώνα.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη γερμανική διάταξη «περί απαγορεύσεως παροχής βοηθείας εις τους ανήκοντας εις εχθρικάς στρατιωτικάς δυνάμεις», οριζόταν κατά των παραβατών η ποινή του θανάτου, σε ελαφρότερες περιπτώσεις «επί αμελείας» κάθειρξη ή φυλάκιση.[24] Επιπρόσθετα, απαγορεύτηκε αυστηρά οποιαδήποτε επαφή μεταξύ των αιχμαλώτων πολέμου και των πολιτών, για να αποφευχθεί «η προετοιμασία και η

ακόμη το πολύτιμο έργο του Heinz Richter, *1936–1946: Δύο Επαναστάσεις και Αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα*, μετάφρ. Ειρήνη Μιχαλοπούλου–Τζένη Μαστοράκη, τόμ. 1, β΄ έκδ., χ.τ.ε. 1975, σ. 119.

[22] Βλ. ανακοίνωση του γερμανικού Φρουραρχείου Αθηνών δημοσιευμένη στη *Νέα Ευρώπη*, 1 Ιουν. 1941. Επίσης, Πέτρος Ρούσος, *Η μεγάλη πενταετία 1940–1945. Η Εθνική Αντίσταση και ο ρόλος του Κ.Κ.Ε.*, τόμ. 1, Αθήνα 1976, σσ. 77–78.

[23] Σε δηλώσεις του ο Τσολάκογλου μεταξύ άλλων σημείωνε : «Λαμβάνων αφορμήν από το γεγονός της εκδηλώσεως συμπαθείας προς αιχμαλώτους Άγγλους έξωθεν της αθηναϊκής λέσχης, εφιστώ δια τελευταίαν φοράν την προσοχήν του κοινού επί του γεγονότος ότι αι τοιαύται εκδηλώσεις βλάπτουν το εθνικόν συμφέρον. Όσοι αγαπούν την Ελλάδα πραγματικώς πρέπει να απόσχουν τελείως τοιούτων εκδηλώσεων […] Διέταξα τα αστυνομικά όργανα να επαγρυπνήσουν προς σύλληψιν των αντιπατριωτών τούτων με την βεβαιότητα ότι θα παράσχουν υψίστας και πολυτίμους υπηρεσίας εις την πατρίδα μας. Θέλω να πιστεύω ότι τα αστυνομικά όργανα θα ανταποκριθούν κατά τας κρισίμους ταύτας στιγμάς του έθνους μας εις τας προσδοκίας μας», βλ. *Νέα Ευρώπη*, 3 Ιουν. 1941. Άλλωστε, με προηγούμενα νομοθετικά διατάγματα απαγορευόταν οποιαδήποτε εκδήλωση σε σχέση με το διεξαγόμενο πόλεμο και επιβάλλονταν στους παραβάτες εκτός των άλλων ποινές φυλάκισης τριών τουλάχιστον μηνών και εκτόπιση από έξι μήνες μέχρι δύο χρόνια, βλ. ΦΕΚ, τεύχος 1.1 (1941), Ν.Δ. 33, αριθ. φύλλου 165, 15 Μαΐου 1941 και Ν.Δ. 178, αριθ. φύλλου 196, 16 Ιουν. 1941. Έτσι, τον Ιούνιο επιβλήθηκαν στην Αθήνα ποινές εκτοπισμού από δύο μήνες μέχρι ενός χρόνου σε τριάντα ένα άτομα με τις κατηγορίες των φιλοαγγλικών εκδηλώσεων και της αναφοράς σε απαγορευμένα τραγούδια, *Νέα Ευρώπη*, 7 Ιουν. 1941.

[24] ΜΑ, RH 20–12/346, Verordnungsblatt, *ό.π.*, "Διαταγή περί απαγορεύσεως παροχής βοηθείας εις τους ανήκοντες εις εχθρικάς στρατιωτικάς δυνάμεις, από της 9ης Μαΐου 1941", No 5, 20 Μαΐου 1941.

πραγματοποίηση ενεργειών κατασκοπείας και δολιοφθορών που θα μπορούσαν να κοστίσουν τη ζωή σε Γερμανούς στρατιώτες».[25] Μάλιστα προβλεπόταν και ανάλογη χρηματική αμοιβή σε όποιον βοηθούσε, κατέδιδε ή παρέδιδε ο ίδιος στις γερμανικές ή ιταλικές αρχές, στρατιώτες που είτε διέφευγαν ακόμη τη σύλληψη είτε είχαν δραπετεύσει από τα στρατόπεδα αιχμαλώτων.[26]

Παρ΄ όλες, όμως, τις επανειλημμένες προειδοποιήσεις των αρχών Κατοχής, ένας σημαντικός αριθμός Άγγλων, Αυστραλών και Νεοζηλανδών στρατιωτών, αλλά και Ελλήνων, κατάφερε να διαφύγει τελικά στη Μέση Ανατολή, χάρη στη δράση οργανωμένων δικτύων. Στη Μακεδονία πύλες διαφυγής για τους στρατιώτες αποτέλεσαν τα παράλια της Κατερίνης και κυρίως της Χαλκιδικής απ΄ όπου με καΐκια και με ενδιάμεσο σταθμό συνήθως κάποιο νησί αποβιβάζονταν στις ακτές της Μικράς Ασίας και στη συνέχεια με τη βοήθεια των εκεί ελληνικών και αγγλικών υπηρεσιών μεταφέρονταν στη Συρία και την Αίγυπτο.[27]

Το συνεχώς διογκούμενο κύμα διαφυγής τους από τη χώρα προσπάθησαν να ανακόψουν οι Γερμανοί με την εξάρθρωση των οργανωμένων δικτύων απόδρασης, που είχαν απλώσει τη δράση τους στη Θεσσαλονίκη και την ύπαιθρο, και με συνεχείς επιχειρήσεις για τον εντοπισμό και τη σύλληψή τους. Μια ανάλογη επιχείρηση διεξήχθη τον Αύγουστο του 1941:

> «Στις 11.8.41 έφτασε η πληροφορία πως σ΄ ένα σερβικό μοναστήρι, πιθανώς κοντά στο χωριό Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής, συγκεντρώθηκαν εδώ και ημέρες Έλληνες στρατιώτες μεταξύ των οποίων αξιωματικοί της αεροπορίας, Κύπριοι και Άγγλοι. Τη νύχτα της 11ης προς 12η Αυγούστου η ομάδα αυτή προσπάθησε να διαφύγει στην Τουρκία ή την Αίγυπτο δια θαλάσσης. Είναι σίγουρο πως η ομάδα είναι οπλισμένη με αυτόματα και χειροβομβίδες. Κατόπιν διαταγής του Στρατιωτικού Διοικητή σχεδιάζεται μια επιχείρηση για τη ματαίωση του σχεδίου. Η επιχείρηση θα διεξαχθεί από την 164η Μεραρχία με τη συνεργασία της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού. Παράλληλα, ο Ναυτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης διετάχθη να υποστηρίξει την επιχείρηση

[25] ΜΑ, 164 Infanterie Division, Abt. Ic, Az 3/41, Div. St. Qu., 9 Οκτ. 1941.

[26] Βλ. σχετική ανακοίνωση της γερμανικής Πρεσβείας Αθηνών που δημοσίευσε η Νέα Ευρώπη με τίτλο: "Θα αμοίβωνται οι καταδίδοντες Άγγλους κρυπτόμενους εν Ελλάδι", *Νέα Ευρώπη*, 24 Αυγ. 1941.

[27] Ο Αντωνόπουλος περιγράφει το χρονικό μιας τέτοιας αποστολής, αποτελούμενης από τέσσερις χωροφύλακες και έναν λοχία πυροβολικού που τον Ιούλιο του 1941 προσπάθησαν να διαφύγουν από τη Θεσσαλονίκη στη Μέση Ανατολή, Βλ. Κοσμάς Αντωνόπουλος, *Εθνική Αντίστασις 1941–1945*, τόμ. 2, Αθήνα 1964, σσ. 794–795.

με τη συμμετοχή τριών εξοπλισμένων πλοίων. Τελικά, η επιχείρηση αυτή απέβη άκαρπη».[28]

Ανάμεσα στα μέτρα που έλαβαν από τις αρχές Αυγούστου οι γερμανικές αρχές ήταν και η απαγόρευση της χορήγησης αδειών για μετάβαση στα νησιά του Αιγαίου και της ναυσιπλοΐας κατά τη διάρκεια της νύχτας.[29] Μέτρα έλαβαν και οι ελληνικές αρχές. Με διάταγμα της η κυβέρνηση του Γεωργίου Τσολάκογλου επέβαλε αυστηρές κυρώσεις σε όσους διέφευγαν εκτός Ελλάδας, οι οποίες προέβλεπαν την αποστρατεία και απόλυση, αν επρόκειτο για στρατιωτικούς, τη δήμευση της περιουσίας τους, την παρακράτηση της σύνταξης και την εκτόπιση των οικογενειών και των συγγενών τους μέχρι δευτέρου βαθμού.[30]

Η βοήθεια, κατόπιν αυθορμήτων ή οργανωμένων πρωτοβουλιών που πρόσφεραν διάφορα άτομα σε όσους επεδίωκαν να διαφύγουν στο εξωτερικό, οδήγησε στην επιβολή και των πρώτων θανατικών ποινών. Από τους πρώτους που συνελήφθησαν στη Θεσσαλονίκη γιατί βοήθησαν στη φυγάδευση δύο Άγγλων στρατιωτών από το νοσοκομείο ήταν ο έμπορος Γεώργιος Πολυχρονάκης και ο Ηλίας Κουφόπουλος. Ο μεν πρώτος καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις φυλακές Επταπυργίου στις 19 Αυγούστου 1941, ενώ ο δεύτερος καταδικάστηκε σε 10 χρόνια κάθειρξη.[31]

Ένα από τα πρώτα και σημαντικότερα δίκτυα ήταν αυτό που δημιουργήθηκε μέσα στους κόλπους της Ελληνικής Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης με επικεφαλής τους αξιωματικούς Ευστάθιο Βαμβέτσο και Κωνσταντίνο Κυριακόπουλο.[32] Έχοντας

---

[28] Ωστόσο, τις επόμενες ημέρες συνελήφθησαν στη Χαλκιδική, μετά από αιφνιδιαστική επιχείρηση, είκοσι στρατιώτες Έλληνες και Άγγλοι, MA, RW 40/160, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 24.7.–31.7.1941, Αυγ. 1941.

[29] Βλ. Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών [στο εξής ΙΑΥΕ], 1941, Κυβέρνηση Λονδίνου, φακ. 8, 1ος υποφ. A/1/20: Légation Rouale de Grèce en Ègupte, Πρώτον Δελτίον πληροφοριών περί της εν Ελλάδι καταστάσεως του Στρατιωτικού Ακολούθου της εν Αιγύπτω Β. Πρεσβείας.

[30] ΦΕΚ, τεύχος 1.1 (1941), Ν.Δ. 427, αριθ. φύλλου 290, 28 Αυγ. 1941. ΙΑΥΕ, 1941, Κυβέρνηση Λονδίνου, φακ. 8, 1ος υποφ. A/1/20: Légation Rouale de Grèce à Lisbonne, Αριθ. 1102/A, Λισσαβόνα 6 Νοεμ. 1941. Αντωνόπουλος, *ό.π.*, σ. 790. *Νέα Ευρώπη*, 14 Αυγ. 1941.

[31] Επίσης, σε 3 μήνες φυλάκιση καταδικάστηκαν ο Ιάκωβος Σαλτιέλ και ο Γεώργιος Λόρδος, γιατί πουλούσαν τσιγάρα σε Άγγλους και Σέρβους αιχμαλώτους, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 20 Αυγ. και 7 Σεπτ. 1941.

[32] Ο Ευστάθιος Βαμβέτσος γεννήθηκε στα Τρίκαλα. Προ της εισόδου των Γερμανών υπηρετούσε στο Τμήμα Ειδικής Ασφαλείας Θεσσαλονίκης. Μετά την κατάληψη της χώρας και την επανεγκατάσταση των δυνάμεων της Αστυνομίας και Χωροφυλακής στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, ο Ανθυπομοίραρχος Βαμβέτσος τοποθετήθηκε διοικητής του Α΄ Αστυνομικού Τμήματος Νεαπόλεως, στο οποίο υπηρετούσε και ο Ενωμοτάρχης Κωνσταντίνος Κυριακόπουλος, βλ. Απόστολος Δασκαλάκης, *Ιστορία Ελληνικής Χωροφυλακής 1936–1950*, τόμ. 1, Αθήνα 1973, σσ. 252-256. Επίσης, Φώτης Τριάρχης, «Η Οργάνωση Βαμβέτσου», *Αστυνομική Επιθεώρηση*, (Οκτώβριος 1995), 636–638.

αποκτήσει πρόσβαση στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς»,[33] πλησίον του οποίου και σε ξεχωριστό στρατόπεδο εργασίας (Doulag 183) εκρατούντο οι αιχμάλωτοι πολέμου, κατάφεραν στο διάστημα Ιουνίου–Αυγούστου 1941 να οργανώσουν την δραπέτευση πεντακοσίων περίπου στρατιωτών.[34] Οι δραπετεύσεις γινόταν καθ΄ υπόδειξη του Βαμβέτσου μέσω ενός υπονόμου που οδηγούσε εκτός στρατοπέδου.[35] Οι γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις κατέγραψαν την απόδραση τριάντα οκτώ κρατουμένων μέσω του υπονόμου την νύχτα της 20ης προς 21η Ιουλίου 1941. Η απόδραση αυτή έγινε αντιληπτή από τους Γερμανούς φρουρούς με συνέπεια να σκοτωθούν τρεις στρατιώτες και άλλοι τρεις να τραυματιστούν.[36] Στο δίκτυο συμμετείχαν επίσης αρκετοί άντρες της Χωροφυλακής και ιδιώτες που παρείχαν το απαραίτητο άσυλο σε σπίτια στο κέντρο της πόλης, στη Νεάπολη, στην Τούμπα, στη Χαριλάου, στην Ξυροκρήνη και αλλού. Κατόπιν εφοδίαζαν τους διωκόμενους με πλαστά δελτία ταυτότητας και σε συνεργασία με υπαλλήλους του Αμερικάνικου Προξενείου τους φυγάδευαν από λιμάνια της Χαλκιδικής στη Μέση Ανατολή.[37]

Ο ασυνήθιστα, όμως, μεγάλος αριθμός των δραπετεύσεων και η διείσδυση στους κόλπους της οργάνωσης με τη βοήθεια πρακτόρων οδήγησε τη Μυστική Αστυνομία Στρατού στην εξάρθρωσή της. Οι Βαμβέτσος και Κυριακόπουλος συνελήφθησαν στις 15 Αυγούστου και μαζί τους άλλα δύο μέλη της οργάνωσης, η Κυριακή Κραμβή και ο χωροφύλακας Εμμανουήλ Σαράντος. Αντίθετα, ένα πέμπτο μέλος, ο Υπενωμοτάρχης Αλέξανδρος Ξανθόπουλος, κατάφερε να διαφύγει. Ο Βαμβέτσος κρατήθηκε στην κλινική Βαγιανού και ο Κυριακόπουλος στις φυλακές Επταπυργίου. Προσήχθησαν

---

[33] Από τη στιγμή της ίδρυσης του στρατοπέδου, τον Αύγουστο του 1941, τοποθετήθηκε από τους Γερμανούς ελληνική διεύθυνση και η φρούρησή του ανατέθηκε στην ελληνική αστυνομία και ιδιαίτερα στο Τμήμα Νεαπόλεως, στην περιοχή ευθύνης του οποίου βρισκόταν το στρατόπεδο, βλ. MA, RW 40/160, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Br. B. Nr. 209/41geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Αυγούστου 1941, 4 Σεπτ. 1941. Το γεγονός αυτό δημιούργησε προσβάσεις στους χώρους κράτησης των Άγγλων στρατιωτών και πολλές ευκαιρίες για την οργάνωση ενός δικτύου απόδρασής τους, επικεφαλής του οποίου τέθηκαν οι Βαμβέτσος και Κυριακόπουλος.

[34] Βλ. Κωνσταντίνος Αντωνίου, *Ιστορία Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής 1833–1967*, τόμ. 3, Αθήνα 1965, σ. 1744.

[35] Βλ. και Ανώνυμος, «Εθελονταί του θανάτου», *Νέα Αλήθεια*, 30 Ιουλ. 1945.

[36] MA, RW 40/159, Kriegstagebuch des Befehlshaber Saloniki – Ägäis [K.r.A.560] 21.5– 31.7.1941, φύλλο 49, 20–21 Ιουλ. 1941. Αργότερα, η εξάρθρωση του δικτύου με τη σύλληψη των Βαμβέτσου και Κυριακόπουλου περιόρισε τις αποδράσεις, αλλά δεν τις σταμάτησε. Οι κρατούμενοι στρατιώτες αναζήτησαν εναλλακτικούς τρόπους διαφυγής, εκμεταλλευόμενοι τις ευκαιρίες που παρουσιάζονταν όσο διάστημα χρησιμοποιούνταν ως εργατικό δυναμικό, κυρίως στην οδοποιία. Έτσι, η αύξηση στις αποδράσεις που παρατηρήθηκε τον Σεπτέμβριο ανάγκασε τις αρχές Κατοχής να απαγορεύσουν τη χρησιμοποίηση των αιχμαλώτων πολέμου σε έργα, βλ. MA, 164 Infanterie Division, Ic, Tätigkeitsbericht 16.9. – 30.9.1941, Div. St. Qu. 3 Οκτ. 1941.

[37] Για τους συμμετέχοντες στην οργάνωση και τη δράση τους, Δασκαλάκης, *ό.π.*, σ. 256. Τριάρχης, Η Οργάνωση Βαμβέτσου…, *ό.π.*, 636-637. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1744.

ενώπιον του Γερμανικού Στρατοδικείου στις 3 Οκτωβρίου και καταδικάστηκαν σε θάνατο. Στον Σαράντο επεβλήθη ποινή κάθειρξης δέκα ετών και στην Κραμβή τριών ετών. Δύο επιπλέον άτομα που είχαν συλληφθεί αθωώθηκαν.[38] Στις 22 Οκτωβρίου οι δύο βαθμοφόροι της Χωροφυλακής εκτελέστηκαν στη Μίκρα και ετάφησαν στα Νεκροταφεία της Ευαγγελίστριας.[39]

Μακριά από το πλήθος και την ανωνυμία της πόλης, η επαρχία αποτέλεσε το έστω και προσωρινό καταφύγιο για τους Άγγλους στρατιώτες που διέφευγαν τη σύλληψη ή είχαν αποδράσει κατά τη μεταφορά τους με τρένα στα στρατόπεδα αιχμαλώτων της Γερμανίας. Οι κάτοικοι των χωριών, τους παρείχαν άσυλο και με τη βοήθεια αντρών της Χωροφυλακής των κατά τόπους Σταθμών, τους εφοδίαζαν με πλαστά δελτία ταυτότητας που αποτελούσαν το διαβατήριο για την προώθησή τους στη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια στη Μέση Ανατολή.[40] Αυτό ωστόσο ενείχε πολλούς κινδύνους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της σύλληψης του προέδρου της Κοινότητας Γαλλικού Κιλκίς, του Κομήνη Κυπραίου, με την κατηγορία της υπόθαλψης Άγγλων και Νεοζηλανδών στρατιωτών. Μετά τη σύλληψή του κρατήθηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στις φυλακές του Επταπυργίου, στη συνέχεια παραπέμφθηκε σε δίκη, καταδικάστηκε από το Γερμανικό Στρατοδικείο και εκτελέστηκε στις 27 Νοεμβρίου 1941.[41]

---

[38] Την Κραμβή, φυλακισμένη πλέον στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς», αναφέρει στο ημερολόγιό του ο κρατούμενος στην ίδια φυλακή Λεωνίδας Γιασημακόπουλος. Σύμφωνα με τον Γιώργο Καφταντζή που επιμελήθηκε της έκδοσης του ημερολογίου, της μοναδικής και ταυτόχρονα αξιόπιστης πηγής για το στρατόπεδο, η Κραμβή συνελήφθη στο σπίτι της, όπου είχαν βρει καταφύγιο δώδεκα Άγγλοι. Καταδικάστηκε σε θάνατο, αργότερα όμως η ποινή μετατράπηκε σε ισόβια, βλ. Γιώργος Καφταντζής (επιμ.), *Το Ναζιστικό Στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης 1941–1944 όπως το έζησε και το περιγράφει στο ημερολόγιό του ένας όμηρος ο Λεωνίδας Γιασημακόπουλος (αριθμός μητρώου φυλακής 4436)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 30 και υποσ. 13. Επίσης, Τριάρχης, *ό.π.*, 638.

[39] Βλ. Ανώνυμος, «Έλληνες αξιωματικοί προ του Γερμανικού αποσπάσματος. Βαμβέτσος και Κυριακόπουλος», *Νέα Αλήθεια*, 1–2 Μαρ. 1945. Δασκαλάκης, *ό.π.*, σσ. 252–253. Τριάρχης, *ό.π.*, 637–638. Με την ομάδα Βαμβέτσου συνεργάστηκε και ένας σημαντικός αριθμός πολιτών που κατάφερε να διαφύγει τη σύλληψη και να συνεχίσει τη δράση του μέχρι τα μέσα του 1942 οπότε πολλοί απ΄ αυτούς συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο ή σε πολυετείς καθείρξεις. Συνολικά διεξήχθησαν δύο μεγάλες δίκες πολιτών στις 18 Αυγούστου και 10 Δεκεμβρίου 1942. Ανάμεσά στους συλληφθέντες ξεχωρίζουν οι περιπτώσεις των οικογενειών Ιωάννη Φρερ και Ανδρέα Κυριακίδη, βλ. σχετικά Ανώνυμος, «Εθελονταί του θανάτου», *Νέα Αλήθεια*, 17 Ιουλ.–7 Αυγ. 1945.

[40] Δημήτριος Παπαδόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κοινότητα Πλαγιάς Κιλκίς– Οικισμός Κορομηλιάς, 20 Σεπτ. 1997.

[41] Βλ. Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου, αριθ. κατηγορητηρίου 1/958/1958 στο Bundesarchiv Berlin [στο εξής BA], 99 Js 1FC Nr. 5435/65078 P. Επίσης, Staatsanwaltschaft beim Landgericht Berlin [στο εξής StA], 3P (K) Js 10/60 στο Zst, V 508 AR – Z 139/59. Ακόμη, Κοινότητα Γαλλικού, Βιβλίον Θανάτων, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Κομήνη Κυπραίου, Αριθ. 14, Γαλλικός 29 Νοεμ. 1941. Μεταπολεμικά, η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας απέστειλε

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι γερμανικές αρχές έλαβαν επιπρόσθετα μέτρα, καθιστώντας τον πληθυσμό συνυπεύθυνο για τη διαφυγή και απόκρυψη των στρατιωτών. Στις 11 Αυγούστου μετέβησαν στην Κατερίνη αξιωματικοί της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού 621 (Geheim Feldpolizei ή εν συντομία G.F.P.), συνοδευόμενοι από ισχυρή δύναμη στρατιωτών, και αφού εγκαταστάθηκαν στα γραφεία του Δήμου, ξεκίνησαν ανακρίσεις που οδήγησαν στη σύλληψη ομήρων και στην επιβολή προστίμου ύψους 100.000 μάρκων στην πόλη, γιατί σύμφωνα με πληροφορίες τους οι κάτοικοι της Κατερίνης και των γύρω χωριών υπέθαλπαν εκατό περίπου Άγγλους στρατιώτες. Λίγο πριν αναχωρήσουν οι Γερμανοί αξιωματικοί έδωσαν προθεσμία δέκα ημερών για την παράδοση των Άγγλων, ώστε να απελευθερωθούν οι όμηροι, αν δεν ενέχονταν οι ίδιοι στην απόκρυψή τους, και να επιστραφούν τα χρήματα στο Δήμο Κατερίνης. Σε διαφορετική περίπτωση, τα χρήματα θα παρακρατούνταν από τις γερμανικές στρατιωτικές αρχές, ενώ δεν αναφέρθηκε τίποτε για την τύχη των ομήρων.[42]

Τις επόμενες ημέρες, ο Δήμαρχος Κατερίνης υπέγραψε εντολή προς το Υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας Θεσσαλονίκης, με την οποία ζητούσε από την τράπεζα να καταβάλει για λογαριασμό του Δήμου το ποσό στους Γερμανούς, γιατί ο τελευταίος αδυνατούσε να ανταποκριθεί οικονομικά. Μετά την άρνηση της τράπεζας να εκτελέσει την εντολή, εάν δεν γινόταν η κατάθεση των χρημάτων, ο Δήμος Κατερίνης ζήτησε με έγγραφο του τη συνδρομή της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας. Για τον ίδιο σκοπό μετέβη στη Θεσσαλονίκη και ο Γενικός Γραμματέας του Δήμου.[43] Πράγματι, η

ευχαριστήριο τηλεγράφημα στην Κοινότητα Γαλλικού Κιλκίς για τη συμβολή της στο συμμαχικό αγώνα.

[42] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ομάς geh. Στρατιωτική Αστυνομία 621, "Ειδοποίησις" προς την Δημαρχίαν Κατερίνης, Κατερίνη 11 Αυγ. 1941. Βλ. επίσης, Δήμος Κατερίνης, Βιβλίον Πρακτικών Διοικούσης Επιτροπής (1939-1944), Πρακτικά τακτικής συνεδριάσεως της Διοικούσης Επιτροπής του Δήμου Κατερίνης της 18ης Αυγούστου 1941, Αριθ. 9, σσ. 183-185 και Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου (1941-1943), τακτικές συνεδριάσεις της Διοικούσης Επιτροπής του Δήμου Κατερίνης της 18ης Αυγούστου 1941, Αριθ. 49, σσ. 67-68, της 28ης Σεπτεμβρίου 1941, Αριθ. 77, σσ. 107-108 και της 22ας Ιουνίου 1942, Αριθ. 164, σ. 223. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω έγγραφα των συνεδριάσεων, ο Δήμος Κατερίνης υποχρεώθηκε το επόμενο διάστημα να καταβάλει επιπλέον είκοσι πέντε χιλιάδες δραχμές, αναλαμβάνοντας αναγκαστικά τα έξοδα διαμονής, διατροφής και μετακίνησης δύο Γερμανών υπαξιωματικών, οι οποίοι εστάλησαν στην Κατερίνη για τη συνέχιση των ανακρίσεων. Επίσης, αποζημίωσε και τους δύο Έλληνες διερμηνείς για όσο διάστημα αυτοί χρειάστηκε να εργαστούν στην υπηρεσία των Γερμανών υπαξιωματικών.

[43] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Α.Β. Βασίλειον της Ελλάδος, Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις, Δήμος Κατερίνης, Αριθ. πρωτ. 2224, Κατερίνη 16 Αυγ. 1941. Επίσης, Δήμος Κατερίνης, Βιβλίον Πρακτικών Διοικούσης Επιτροπής (1939-1944), Πρακτικά συνεδριάσεως της Διοικούσης Επιτροπής της 18ης Αυγούστου 1941, Αριθ. 9, σσ. 183-185 και Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου (1941-1943), τακτικές συνεδριάσεις της Διοικούσης Επιτροπής της 18ης Αυγούστου 1941, Αριθ. 47, σσ. 65-66, Αριθ. 50, σσ. 69-70.

Γενική Διοίκηση συνέδραμε την πόλη της Κατερίνης στην ανεύρεση του χρηματικού αυτού ποσού, ζητώντας με τη σειρά της από το γραφείο του Έλληνα Πρωθυπουργού και τα Υπουργεία των Εσωτερικών και Δημοσίας Ασφαλείας να εγκρίνουν την καταβολή του ποσού στους Γερμανούς από την Εθνική Τράπεζα της Θεσσαλονίκης.[44]

Αργότερα και κάτω από την πίεση των παραπάνω γεγονότων, ο Δήμος της Κατερίνης απηύθυνε έκκληση προς τους κατοίκους της πόλης και των συνοικισμών όχι μόνο να απόσχουν από κάθε ενέργεια που σχετιζόταν με την υπόθαλψη Άγγλων στρατιωτών, αλλά και να τους καταδίδουν στις ελληνικές και γερμανικές αρχές. Για το σκοπό αυτό προκήρυξε αμοιβή εκατό χιλιάδων δραχμών για όποιον συλλάμβανε αιχμάλωτο Άγγλο στρατιώτη και πενήντα χιλιάδων για εκείνους που θα παρείχαν σχετικές πληροφορίες.[45] Στο ψήφισμα του Δήμου Κατερίνης αναφέρονταν τα ακόλουθα:

> «Αγαπητοί Συμπολίται, παρά τας επανειλημμένας εγγράφους ή προφορικάς μας συστάσεις […] απεκαλύφθη τελευταίως ότι πράγματι υπήρχον εις τον τόπον μας φυγάδες του Αγγλικού Στρατού και το θλιβερώτερον ότι υπήρχον και μεταξύ των δημοτών μας μερικοί ασυνείδητοι και εγκληματίαι οι οποίοι υπεβοήθουν και υπέθαλπτον αυτούς. Η εγκληματικοί αύτη πράξις των ελαχίστων αυτών ποταπών ανθρώπων που είναι εχθροί του τόπου, καταδικάζεται βεβαίως υπό της ολότητος του Λαού του Δήμου Κατερίνης, του υγιώς σκεπτομένου Λαού, στιγματίζει όμως τον τόπον μας και εκθέτει το σύνολον των κατοίκων έναντι των Αρχών Κατοχής […] Καθ΄ ήν στιγμήν λοιπόν ο εργατικός, φιλήσυχος, νοματαγής και πειθαρχικός λαός της Κατερίνης ο γνωστός δια τα αγνά του αισθήματα φιλίας απέναντι του Γερμανικού Στρατού εργάζεται μεθοδικώς εις τα ειρηνικά και παραγωγικά του έργα, έρχονται να γίνουν επίβουλοι της ησυχίας του, μερικοί κηφήνες αισχροί υποθάλπται των Άγγλων λιποτακτών, κηλιδόνοντες ούτω το όνομα και των καλήν φήμη ην η πόλη μας απέκτησε κατά το παρελθόν. Αγαπητοί Δημόται […] βοηθήσατε με όλας σας τας δυνάμεις τας Αρχάς του τόπου και αναλάβατε την σταυροφορίαν της εκκαθαρίσεως και απαλλαγής άπαξ δια

[44] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Α.Β. Βασίλειον της Ελλάδος, Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Αριθ. πρωτ. Εμπ. 165, Θεσσαλονίκη 18 Αυγ. 1941.

[45] Λίγο αργότερα, ο Δήμος Κατερίνης πλήρωσε σε πέντε άτομα συνολικά το ποσό των τριακοσίων πενήντα χιλιάδων δραχμών για την κατάδοση και σύλληψη οκτώ Άγγλων στρατιωτών, βλ. Δήμος Κατερίνης, Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου (1941-1943), έκτακτη συνεδρίαση της Διοικούσης Επιτροπής της 5ης Νοεμβρίου 1942, Αριθ. 202, σσ. 273-274.

παντός της περιφερείας μας από το άγος αυτό που ατιμάζει το ελληνικό μας όνομα […] Καταγγείλατε αμέσως κάθε τι το ύποπτον σχετικώς με τ΄ανωτέρω το οποίον υποπίπτει εις την αντίληψην μόνον με την ολοσχερή εξόντωσην των φυγάδων αυτών […] θα αποκατασταθή η τρωθείσα φιλοτιμίαν μας και η πόλη μας θα επανακτίση την πρώτην αίγλην».[46]

Στη Θεσσαλονίκη, τα πρώτα κρούσματα απειθαρχίας οδήγησαν στη λήψη μέτρων από τις γερμανικές αρχές. Σχεδόν μόλις μια εβδομάδα μετά την είσοδο των Γερμανών στην πόλη έλαβαν χώρα οι πρώτες αντιγερμανικές ενέργειες με το σχίσιμο των ανακοινώσεων που οι αρχές Κατοχής είχαν τοιχοκολλήσει.[47] Επίσης, τη νύχτα της 7ης Μαΐου 1941 σημειώθηκε και η πρώτη, τουλάχιστον καταγραμμένη στον ημερήσιο Τύπο της Θεσσαλονίκης, δολιοφθορά με την ανατίναξη μιας αποθήκης πυρομαχικών στα Διαβατά.[48] Μετά από αυτό ο Γερμανός Φρούραρχος ανέθεσε την εικοσιτετράωρη φρούρηση των στρατιωτικών αποθηκών στις ελληνικές αστυνομικές αρχές σε συνεργασία με τους τοπικούς άρχοντες. Μάλιστα, παρουσιάζοντας τη γερμανική θέση περί επιβολής της τάξης, αναφέρθηκε για πρώτη φορά στην αρχή της συνυπευθυνότητας, προειδοποιώντας πως σε επανάληψη παρόμοιων περιστατικών «θα συλληφθώσιν υπό των Γερμανικών στρατιωτικών αρχών ο Δήμαρχος ή ο Πρόεδρος Κοινότητος μετ΄ αριθμού κατοίκων της περιφερείας και θα κρατηθώσιν μέχρις ανακαλύψεως του δράστου και υπαιτίου της καταστροφής».[49]

Λίγες ημέρες αργότερα, το ζήτημα της σύλληψης ομήρων επανήλθε στην επικαιρότητα με αφορμή αυτή την φορά δολιοφθορές που σημειώθηκαν στην περιοχή των Αθηνών. Η σύλληψη ομήρων από τις γερμανικές αρχές προκάλεσε την αντίδραση του ελληνικού Υπουργείου των Εσωτερικών, το οποίο, σε έκθεση που απέστειλε στον Τσολάκογλου, χαρακτήριζε τις συλλήψεις ομήρων και τις γερμανικές αξιώσεις για την

---

[46] Βλ. Δήμος Κατερίνης, Βιβλίον Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου (1941-1943), Έκτακτη συνεδρίαση της Διοικούσης Επιτροπής της 11ης Ιουλίου 1942, Αριθ. 167 β΄, σσ. 228-229.

[47] Βλ. Γιάννης Ανδρικόπουλος, «Η πολιτική της συνθηκολόγησης και η κατάρρευση του μετώπου, Απρίλιος 1941», Χάγκεν Φλάισερ– Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936–1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, β΄ έκδ, Αθήνα 1990, σ. 195.

[48] *Νέα Ευρώπη*, 10 Μαΐου 1941. Η δολιοφθορά αυτή ελλείψει άλλων πληροφοριών στερείται "πατρότητας". Σύμφωνα με τον Παπαπολυβίου, πιθανόν να οφείλεται στη δράση ομάδας αποκομμένων Ελλήνων και Άγγλων στρατιωτών, βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Οι πρώτες προσπάθειες αντιστασιακής δράσης στη Θεσσαλονίκη πριν από την ίδρυση του ΕΑΜ», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη, 1–3 Νοεμβρίου 1985), Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 213.

[49] *Νέα Ευρώπη*, 10 Μαΐου 1941.

παροχή αποζημιώσεων ως πράξεις αντίθετες «προς τα γενικώς κρατούντα εν τω διεθνεί δικαίω αλλά και προς τα έναντι του Ελληνικού λαού εμπεφρασμένα αισθήματα του Γερμανικού λαού δια του στόματος του Φύρερ και Καγκελλαρίου του Γερμανικού Ράιχ εις τον λόγον τον εκφωνηθέντα ενώπιον του Reichstag την 5η Μαΐου 1941». Ως εκ τούτου, οι αρμόδιοι του Υπουργείου των Εσωτερικών έθεσαν για πρώτη φορά υπό αμφισβήτηση το μέτρο της σύλληψης ομήρων και γενικότερα την πρακτική των αντιποίνων, θεωρώντας σε κάθε περίπτωση ως απαραίτητη προϋπόθεση την ύπαρξη διεθνούς αδικήματος, υπαιτιότητα του κράτους. Έτσι, σημείωναν στην έκθεσή τους προς τον Τσολάκογλου τα ακόλουθα:

> «Δεν επικαλούμεθα την αντίληψιν εκείνων των διεθνολόγων οίτινες ως ο Ferreira θεωρούν τον θεσμόν των ομήρων ως υπόλειμμα της εποχής της βαρβαρότητος άξιον στιγματισμού. Δεχόμεθα την ελάσσονα εκδοχήν ότι η λήψις ομήρων δέον να θεωρηθή σήμερον ως εξ εθίμων ανεγνωρισμένος θεσμός του διεθνούς δικαίου, είτε προς πρόληψιν διεθνών ή πολεμικών αδικημάτων εφαρμόζεται ούτος είτε λόγω αντιποίνων. Ο θεσμός ούτως, κατά την ομόφωνον γνώμην των ανερχομένων ή αναγνωριζόντων τούτον, ευρίσκεται εν στενή εσωτερική συνάφεια προς την έννοιαν του διεθνούς ή πολεμικού αδικήματος ως και με την των αντιποίνων. Και ότι μεν δεν πρόκειται περί εφαρμογής αντιποίνων κατά την έννοιαν των κανόνων του διεθνούς δικαίου είναι φανερόν όταν ληφθή υπ΄ όψιν ότι εκτός άλλων προϋποθέσεων, απαιτείται απαραιτήτως η προϋπόθεσις της υπάρξεως διεθνούς αδικήματος, δηλαδή αδικήματος προερχόμενον παρά του κράτους […] Και είναι μεν αληθές ότι όχι μόνον αι υπό του κράτους προξενούμεναι προσβολαί αποτελούν διεθνές αδίκημα, αλλά και αι υπό ιδιωτών προξενούμεναι, αι τελευταίαι όμως αύται τότε μόνον θεωρούνται διεθνές αδίκημα όταν δύνανται να αποδοθή εις το κράτος αμέλεια δια την υπό ιδιωτών γενομένην προσβολήν. Η αποκοπή του καλωδίου ή η απόρριψις καρφοβελονών καθ΄ ουδεμίαν περίπτωσιν δύνανται να θεωρηθούν εμπίπτουσαι εις την έννοιαν του διεθνούς αδικήματος, διότι ούτε παρά του κράτους προήλθον αι πράξαις αύται ούτε εις αμέλειαν του κράτους δύνανται ν΄ αποδοθούν πραχθείσαι παρά ιδιωτών διότι ουδέν κράτος δύναται να θεωρηθή υπεύθυνον διότι πολίται αυτού έβλαψαν καλώδιον κατά γης κείμενον εις μήκος τριακοντάδος χιλιομέτρων ή διότι πολίται αυτού απέρριψαν επί την

οδόν καρφοβελόνας και πολύ ολιγότερον το ελληνικόν κράτος, τελούν υφ΄ οίας σήμερον διατελεί συνθήκας». [50]

Είναι φανερό πως η λήψη ανάλογων μέτρων, όπως ήταν οι συλλήψεις ομήρων, έθεσε τέλος στις «προπαγανδιστικές ψευδαισθήσεις» που καλλιέργησαν οι Γερμανοί αναφορικά με τη στάση που ανέμεναν ή προσδοκούσαν να τηρήσει ο ελληνικός λαός απέναντί τους. Η αφαίρεση της γερμανικής σημαίας από την Ακρόπολη τη νύχτα της 30ης Μαΐου από τον Μανώλη Γλέζο και τον Απόστολο Σάντα και η σκληρή μάχη για την κατάληψη της Κρήτης ήρθαν να επιβεβαιώσουν με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο τη διαπίστωση αυτή.[51] Όταν, λίγους μήνες αργότερα έκαναν την εμφάνισή τους στη Μακεδονία οι πρώτες ανταρτικές ομάδες, οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές δεν περιορίστηκαν μόνο στις συλλήψεις ομήρων και στην επιβολή συλλογικών χρηματικών ποινών, αλλά προσέφυγαν στην εφαρμογή ευρείας έκτασης αντιποίνων εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Ταυτόχρονα, η έξοδος στο βουνό των πρώτων ανταρτών σηματοδότησε τη μετάβαση από την αυθόρμητη σε οργανωμένες μορφές αντίστασης, όπως αυτές εκφράστηκαν με τη σύσταση της οργάνωσης "Ελευθερία".

---

[50] Βλ. ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. Στα γεγονότα αναφέρθηκε και ο κατοχικός πρωθυπουργός Γεώργιος Τσολάκογλου : «Μετά τινά χρόνον παρετηρήθη αποκοπή των καλωδίων περί την Πρωτεύουσαν. Οι Γερμανοί εζήτησαν από τον Δήμαρχον Αθηναίων τα ονόματα 50 προκρίτων, ίνα κρατηθώσιν ως όμηροι, καίτοι τοις ανέπτυξα ότι το καλώδιον κόπτεται και περισυλλέγεται ουχί δια σαμποτάζ αλλά δια να αποφέρη κέρδη ως βαρύτιμον. Ο Δήμαρχος Αθηναίων, κατετρόμαξε εκ της τοιαύτης αξιώσεως των Γερμανών και ένεκα τούτου κατέφυγεν εις εμέ. Συνέταξα τότε κατάλογον, όπου ιδιοχείρως ενέγραψα το ονοματεπώνυμόν μου και ακολούθως τα τοιαύτα όλων των υπουργών και είπα να συστήσουν εις τους Γερμανούς να συμπληρώσουν τον αριθμόν των πεντήκοντα από τον Κατάλογον των Συνδρομητών τηλεφώνων. Το γεγονός τούτο τους κατέπληξε και συνετέλεσε εις το να συζητήσουν το ζήτημα και να κατανοήσουν ότι τοις εισηγούμην τον ορθόν δρόμον, όταν τοις έλεγα ότι δέον να συλλαμβάνωνται οι πραγματικοί ένοχοι. Ωσαύτως εζήτησαν εφεξής ομήρους εξ Αθηνών», βλ. Γεώργιος Τσολάκογλου, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1959, σσ. 195–196. Παρά το έντονο απολογητικό του ύφος το βιβλίο του Τσολάκογλου παραμένει απαραίτητη πηγή για την περίοδο της Κατοχής.

[51] Για την υποστολή της Σβάστικας από τον Βράχο της Ακροπόλεως βλ. την περιγραφή του Μανώλη Γλέζου στο Κέδρος, *ό.π.*, σσ. 98–100.

ii) ΠΡΩΤΑ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΑ ΚΡΟΥΣΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ: Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ "ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ», Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΚΑΙ Ο ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥΣ

Η οργάνωση της αντίστασης και η εξασφάλιση των συνθηκών εκείνων που θα οδηγούσαν σε ένοπλο αγώνα κατά του κατακτητή βρέθηκαν από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής στο επίκεντρο των πρωτοβουλιών στελεχών του Κ.Κ.Ε. Μετά την κατάρρευση του μετώπου, το Γραφείο του Κ.Κ.Ε. για την περιοχή της Μακεδονίας και Θράκης (στο εξής ΜΓ), που είχε καταφύγει στην Ανατολική Μακεδονία, προχώρησε στην ανασυγκρότηση του κομματικού μηχανισμού της Θεσσαλονίκης με την αποστολή μιας ομάδας αποτελούμενης από τον β΄ γραμματέα Απόστολο Τζανή, το Σίμο Κερασίδη, τον Παντελή Τσέγα και τον Μωυσή Πασχαλίδη.[52]

Από τους παραπάνω, οι Τζανής, Κερασίδης και Πασχαλίδης απελευθέρωσαν στις 8 Απριλίου 1941, δηλαδή μια ημέρα πριν την είσοδο των Γερμανών στην πόλη, δώδεκα κρατούμενους από το Σανατόριο του Ασβεστοχωρίου που είχαν μεταφερθεί εκεί από την Ακροναυπλία.[53] Με την παρουσία αυτών, πραγματοποιήθηκε στα τέλη Απριλίου σύσκεψη των στελεχών του ΜΓ, στην οποία αποφασίστηκε η ίδρυση της εθνικοαπελευθερωτικής οργάνωσης "Ελευθερία" με τη συμμετοχή δυνάμεων του ευρύτερου πολιτικού φάσματος. Για το σκοπό αυτό το ΜΓ εξέδωσε προκήρυξη με την οποία καλούσε στη συγκρότηση κοινού μετώπου κατά των κατακτητών, στη συλλογή και απόκρυψη οπλισμού και στη συγκρότηση ενόπλων ομάδων.[54]

---

[52] Περισσότερα στοιχεία για το ΜΓ και τη σύνθεσή του την περίοδο αυτή, βλ. Τάσος Χατζηαναστασίου, «Ομάδες ένοπλης αντίστασης στη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης, 1941–1944. Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής εθνικής αντίστασης», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας Χωρών Χερσονήσου του Αίμου της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη χ.χ.ε., σσ. 34 κ. ε. Επίσης, Βασίλης Τσουκαλίδης, *Μια ξεχασμένη ιστορία*, Αθήνα 1981, σ. 5. Ακόμη, Αρχείο ΚΚΕ, φάκελος 1, στοιχεία Β. Βασβανά στο Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τόμ. 1, Αθήνα 1977, σσ. 55–56.

[53] Από αυτούς, οι Βαγγέλης Βασβανάς και Τάσος Αναγνωστόπουλος (εκτελέστηκε τον Δεκέμβριο του 1941) παρέμειναν στην πόλη, ενώ οι υπόλοιποι επέστρεψαν στους τόπους καταγωγής τους, βλ. σχετικά Γιώργος Καφταντζής, «Μακεδονία ΄41», *Γιατί* (Σέρρες), 146 (Σεπτέμβριος 1987), 14 και υποσ. 49. Ο Χατζής (*ό.π.*, σσ. 61–62) κάνει λόγο, γεγονός που επισημαίνει και ο Καφταντζής, για δέκα επτά στελέχη που απελευθερώθηκαν από το Σανατόριο.

[54] Η προκήρυξη κατέληγε : «Πατριώτες. Όλοι στον αγώνα. Μη δίνετε ούτε στιγμή ανάπαψης στους εισβολείς. Χτυπάτε αλύπητα ξένους και ντόπιους φασίστες. Η νίκη είναι δική μας», βλ. Χατζής, *ό.π.*, σ. 67.

Στη συνέχεια τα στελέχη του ΜΓ σχημάτισαν ομάδες εργασίας, οι οποίες ανέλαβαν να έρθουν σε επαφή και να βολιδοσκοπήσουν τις προθέσεις εκπροσώπων της πολιτικής, επιστημονικής και στρατιωτικής ζωής της Θεσσαλονίκης. Ο κύκλος των συζητήσεων οδήγησε τελικά σε συμφωνία με τους εκπροσώπους του Σοσιαλιστικού και του Αγροτικού Κόμματος, της Δημοκρατικής Ένωσης και μιας ομάδας αξιωματικών με αρχηγό τον Δημήτρη Ψαρρό. Έτσι, στις 15 Μαΐου 1941 επισημοποιήθηκε η συγκρότηση της οργάνωσης "Ελευθερία" με την υπογραφή ιδρυτικού πρωτοκόλλου και τη σύνταξη της αντίστοιχης διακήρυξης.[55]

Μέσα στις άμεσες προτεραιότητες του νέου αυτού φορέα αντίστασης ήταν η συγκρότηση ημιστρατιωτικών ομάδων στη Θεσσαλονίκη και στην επαρχία, με στόχο τη διενέργεια δολιοφθορών, και ένοπλων ομάδων στην ύπαιθρο, όπου οι συνθήκες και ιδιαίτερα η μορφολογία του εδάφους ευνοούσαν ανάλογα εγχειρήματα.[56] Για το σκοπό αυτό ξεκίνησαν οι διεργασίες στρατολόγησης και στελέχωσης των ομάδων αυτών με άτομα που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις δυσκολίες του ένοπλου αγώνα. Παράλληλα, επιδιώχθηκε η εξασφάλιση της συναίνεσης και της συμμετοχής των αξιωματικών, η πείρα των οποίων ήταν αναμφίβολα πολύτιμη. Τον Ιούνιο το ΜΓ εξέδωσε προκήρυξη με την οποία καλούσε τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς να ηγηθούν του ένοπλου αγώνα.[57]

Το πρώτο χρονικά ένοπλο τμήμα δημιουργήθηκε τον Ιούλιο του 1941 στην περιοχή της Νιγρίτας Σερρών και συγκεκριμένα στον ορεινό όγκο των Κερδυλίων, στη θέση Κρυονέρι. Ο πυρήνας της ομάδας αποτελούνταν από περίπου είκοσι άτομα από

---

[55] Το ιδρυτικό πρωτόκολλο υπέγραψαν από την πλευρά του ΜΓ του Κ.Κ.Ε. ο Απόστολος Τζανής και ο Σίμος Κερασίδης, ως εκπρόσωπος της ΟΚΝΕ, από το Σοσιαλιστικό Κόμμα ο γιατρός Γιάννης Πασαλίδης, από το Αγροτικό Κόμμα ο δικηγόρος Θανάσης Φείδας, από τη Δημοκρατική Ένωση ο Γιώργος Ευθυμιάδης και από την πλευρά των στρατιωτικών ο Συνταγματάρχης Δημήτριος Ψαρρός, βλ. Σπύρος Κουζινόπουλος, *Ελευθερία. Η άγνωστη ιστορία της πρώτης παράνομης οργάνωσης και εφημερίδας της κατοχής*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 11. Επίσης, Αρχείο ΚΚΕ, φάκελος 1, στοιχεία Β. Βασβανά στο Χατζής, *ό.π.*, σ. 73 υποσ. 16. Ταυτόχρονα, δημοσιεύτηκε στα πρώτα φύλλα της εφημερίδας που εξέδιδε η οργάνωση με την ίδια ονομασία, η ιδρυτική διακήρυξη με τους σκοπούς του αγώνα, (Ελευθερία, Όργανον Εθνικής Οργανώσεως "Ελευθερία", περίοδος Α΄, αριθ. φύλλου 3, Θεσσαλονίκη, 22 Ιανουαρίου 1942). Τα δύο πρώτα φύλλα της εφημερίδας στα οποία προφανώς δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά η διακήρυξη, ήταν πολυγραφημένα και δεν διασώθηκαν. Για τα φύλλα της εφημερίδας που κατέστη δυνατόν να διασωθούν συμπεριλαμβανομένου και του 3ου αυτού φύλλου, βλ. Κουζινόπουλος, *ό.π.*.

[56] Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 34.

[57] Θανάσης Γκένιος (Λασσάνης), «Όταν ξαναζωντάνευε τ΄ αρματολίκι…», συνέντευξη στον Βασίλη Τζανακάρη, *Γιατί*, 71 (Μάης 1981), 22. Επίσης, ζητήθηκε από τον Ψαρρό να στελεχώσουν αξιωματικοί τα ημιστρατιωτικά τμήματα, προσφέροντας τις γνώσεις τους σε θέματα δολιοφθορών και εκρηκτικών. Έτσι, σε κάθε τέτοιο τμήμα δύναμης 10–15 αντρών συμμετείχε ένας αξιωματικός, βλ. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 34–35.

τα όμορα χωριά όπως ήταν η Ευκαρπία, τα Κερδύλια, το Αηδονοχώρι, η Μαυροθάλασσα, το Σιτοχώρι. Επικεφαλής τοποθετήθηκε ο Στέλιος Μουδιώτης.[58] Πολύ γρήγορα ο αριθμός των ανταρτών αυξήθηκε σε εβδομήντα πέντε άντρες από τους οποίους μόνο οι μισοί περίπου ήταν οπλισμένοι. Σ΄ αυτή την ανταρτοομάδα εντάχθηκε λίγο αργότερα ο έφεδρος Ανθυπολοχαγός του πυροβολικού Θανάσης Γκένιος μαζί με τον επίσης έφεδρο Ανθυπολοχαγό Περικλή Σταματόπουλο.[59] Τον Σεπτέμβριο, εκλέχθηκε αρχηγός ο Γκένιος με υπαρχηγό τον Σταματόπουλο. Ταυτόχρονα, η συνέλευση των ανταρτών, μετά την εκλογή του νέου αρχηγού, αποφάσισε να ονομάσει το σώμα "Οδυσσέας Ανδρούτσος".[60]

Το παράδειγμα των Σερρών με τη συγκρότηση του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» ακολούθησε ένα μήνα αργότερα και ο όμορος νομός του Κιλκίς με ένα δεύτερο ένοπλο τμήμα που ονομάστηκε «Αθανάσιος Διάκος». Άλλωστε, στην περιοχή αυτή οι συνθήκες ήταν πρόσφορες για ένα τέτοιο εγχείρημα. Στην πόλη του Κιλκίς και ιδιαίτερα στα χωριά, ήδη από τον Μάιο, τοπικά στελέχη του Κ.Κ.Ε. είχαν προχωρήσει στην ανασύσταση των παλιών κομματικών οργανώσεων και στη συγκρότηση νέων. Ανάμεσα στα άμεσα καθήκοντα ήταν η συγκέντρωση και η αποθήκευση του

---

[58] Ο Στέλιος Μουδιώτης γεννήθηκε το 1906 στην Ευκαρπία Σερρών. Επί Μεταξά εξορίστηκε στη Φολέγανδρο απ΄ όπου απολύθηκε το 1939 κάνοντας δήλωση. Μετά τη διάλυση του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη, όπου συνελήφθη από τους Γερμανούς και καταδικάστηκε σε θάνατο. Σύμφωνα με το γιατρό Φίλιππο Φυλακτό, που μυήθηκε στην οργάνωση από τον αντάρτη Μιχάλη Μπογατσόπουλο, ο Μουδιώτης κατάφερε να αποδράσει, βλ. Φίλλιπος Φυλακτός, «Τσέλιος Μουδιώτης. Ο πρώτος καπετάνιος στα Κερδύλια», *Γιατί*, 120 (Ιούνιος 1985), 36. Ο Καφταντζής από την πλευρά του αναφέρει πως αθωώθηκε, βλ. Καφταντζής, *ό.π.*, 151–152 (Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1988), 59. Αργότερα εντάχθηκε στο 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ και το 1944 σκοτώθηκε.

[59] Ο Θανάσης Γκένιος καταγόταν από την Ηράκλεια (Τζουμαγιά) Σερρών. Προπολεμικά υπηρετούσε ως δάσκαλος στο Άνω Κερδύλιο. Στο αλβανικό μέτωπο διατέλεσε αξιωματικός σύνδεσμος του 6ου Ορειβατικού Συντάγματος Πυροβολικού στην έδρα του 19ου Συντάγματος Πεζικού. Με την κατάρρευση του μετώπου επέστρεψε στις Σέρρες. Τον Μάιο του 1941 κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη μαζί με τον Περικλή Σταματόπουλο, μετά την είσοδο των βουλγαρικών στρατευμάτων στην Ανατολική Μακεδονία. Τον Ιούνιο και μετά το κάλεσμα του ΜΓ στους αξιωματικούς να ηγηθούν του ένοπλου αγώνα, επισκέφτηκε τα Κερδύλια, την Ευκαρπία και τη Μαυροθάλασσα με σκοπό τη συγκρότηση ενός εθνικοαπελευθερωτικού μετώπου. Στη συνέχεια επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη, όπου ήρθε σε επαφή με τον Πέτρο Κέντρο και αργότερα με τον β΄ γραμματέα του ΜΓ Απόστολο Τζανή. Έτσι, συνδέθηκε με την κομματική οργάνωση Νιγρίτας και εντάχθηκε στην ομάδα Μουδιώτη, βλ. Γκένιος, *ό.π.*, 19–22. Επίσης, Στέργιος Βαλιούλης, *Πολίτης β΄ κατηγορίας*, γ΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 170–173.

[60] Γκένιος, *ό.π.*, 22–23. Με την ίδια ονομασία άρχισε να εκδίδεται και μια δισέλιδη πολυγραφημένη εφημερίδα. Ο Καφταντζής (*ό.π.*, 58–59) παραθέτει ονομαστικά τους συμμετέχοντες στον «Οδυσσέα Ανδρούτσο», στους οποίους αργότερα προστέθηκαν και δύο Νεοζηλανδοί.

οπλισμού, η συγκέντρωση εφοδίων και η εξασφάλιση ραδιοφώνου και τυπογραφείου.[61] Έτσι, τον Ιούνιο σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στα χωριά Αμάραντα και Γαύρο με τη συμμετοχή των στελεχών του νομού και του μέλους του ΜΓ, Παντελή Τσέγα, επισημοποιήθηκαν οι κινήσεις ανασυγκρότησης που είχαν προηγηθεί και συστηματοποιήθηκε η απόκρυψη οπλισμού. Επίσης, αποφασίστηκε η οργάνωση κινητοποιήσεων εναντίον του μέτρου της δεκάτης και η συγκρότηση ένοπλων ομάδων, τη δράση των οποίων θα συντόνιζε μια μεικτή στρατιωτικοπολιτική επαναστατική επιτροπή.[62]

Σύμφωνα, λοιπόν, με την απόφαση για έναρξη ένοπλου αγώνα έλαβε χώρα στα τέλη Αυγούστου μια συγκέντρωση εβδομήντα περίπου ατόμων μεταξύ της Κοκκινιάς και του Μελισουργιού. Στους συγκεντρωμένους μίλησε ο Απόστολος Τζανής, αναπτύσσοντας τους σκοπούς, αλλά και τις δυσκολίες του ανταρτικού κινήματος και καλώντας όσους επιθυμούσαν να ενταχθούν στην ομάδα. Για λόγους ευελιξίας στις κινήσεις και ευκολίας στην τροφοδοσία, σχηματίστηκε τελικά ένα ολιγομελές σώμα, ο «Αθανάσιος Διάκος».[63] Αρχηγός τοποθετήθηκε ο έφεδρος Ανθυπολοχαγός Χρήστος Μόσχος (Πέτρος), υπαρχηγός ο Γιάννης Καριοφύλλης (Στάθης) και σύνδεσμος με το ΜΓ ο Χρήστος Αποστολίδης (Κεραυνός).[64]

Επομένως, το καλοκαίρι του 1941 είχαν σχηματιστεί οι πρώτες ανταρτικές ομάδες στη Κεντρική Μακεδονία, οι οποίες αποτέλεσαν τους πρωτοπόρους του αντιστασιακού κινήματος, διενεργώντας δολιοφθορές και επιθέσεις εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων Κατοχής. Εκτός απ΄ αυτές και στο πλαίσιο της "Ελευθερίας" δραστηριοποιήθηκε επίσης το κομμάτι εκείνο των αξιωματικών που ανταποκρίθηκε εξαρχής στο κάλεσμα του ΜΓ. Τη σημαντικότερη πρωτοβουλία από την πλευρά των αξιωματικών ανέλαβε ο Ταγματάρχης του Πυροβολικού Βασίλης Μερκουρίου, ο οποίος

---

[61] Βλ. Κώστας Τσανικλίδης, *Το 13ο Σύνταγμα του Ε.Λ.Α.Σ. Η Εθνική Αντίσταση στο Κιλκίς*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 30–31.

[62] Βλ. Θανάσης Μητσόπουλος (Σταύρου), *Στα Μακεδονικά βουνά. Το 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, γ΄ έκδ., Αθήνα 1980, σ. 20. Επίσης, Αβραάμ Γιακουσίδης– Κώστας Γιακουσίδης, «Από τα πρώτα χτυπήματα κατά των Γερμανών, Σεπτέμβρης 1941», *Εθνική Αντίσταση* (στο εξής *ΕΑ*), 2 (Αύγουστος 1962), 89.

[63] Τσανικλίδης, *ό.π.*, σσ. 38–39. Επίσης, Πολυχρόνης Χαρατσίδης, «Η ανταρτοομάδα "Αθανάσιος Διάκος" και το ολοκαύτωμα τριών χωριών στο Κιλκίς», *ΕΑ*, 15 (Ιούνης 1978), 53–54.

[64] Ο Χρήστος Μόσχος από την Άθυτο Χαλκιδικής υπηρετούσε ως δάσκαλος στη Μαυροπλαγιά Κιλκίς. Αργότερα διατέλεσε συντονιστής της δράσης του 16ου και 30ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ από μέρους της διοίκησης της Χ Μεραρχίας. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών ηγήθηκε της IV Μεραρχίας. Ο δεύτερος στην ιεραρχία του «Αθανάσιου Διάκου», Γιάννης Καριοφύλλης καταγόταν από τα Πορόϊα Σερρών, αργότερα υπηρέτησε ως καπετάνιος στο 30ο Σύνταγμα, βλ. Καφταντζής, *ό.π.*, 153 (Μάρτιος 1988), 66.

μετά την άρνηση άλλων αξιωματικών να συμμετάσχουν, αποφάσισε να δράσει μόνος του. Στα τέλη Αυγούστου περιόδευσε στα ορεινά χωριά της περιφέρειας Ποντοκερασιάς Κιλκίς, στο Κλειστό, την Κυδωνιά, το Αμπελόφυτο, όπου και μίλησε στους κατοίκους για την ανάγκη ανάληψης ένοπλης δράσης κατά των Γερμανών. Εκεί και παρέμεινε με μια ομάδα δέκα ανδρών, περιμένοντας οδηγίες για περαιτέρω δράση.[65]

Την ίδια επίσης περίοδο στη Δυτική Μακεδονία, μετά την ανασυγκρότηση των Περιφερειακών Επιτροπών Φλώρινας και Κοζάνης, δημιουργήθηκαν πυρήνες της "Ελευθερίας". Ιδιαίτερη δραστηριότητα επέδειξαν στελέχη του Κ.Κ.Ε. στην επαρχία Εορδαίας Κοζάνης με επίκεντρο δύο χωριά, τους Πύργους και το Μεσόβουνο. Η περίπτωση των ομάδων που έδρασαν στα χωριά αυτά θα μας απασχολήσει διεξοδικότερα στη συνέχεια, καθώς συνέδεσαν άρρηκτα την παρουσία τους με την καταστροφή μέσα στο 1941 του ενός εξ αυτών, του Μεσόβουνου.

Τέλος, στην περιοχή της Κατερίνης έκανε την εμφάνισή της μια μικρή ομάδα, η οποία συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία στελεχών του Λιτοχώρου, όπως ήταν ο Οδυσσέας Καρακίτσης (Πέτρος) και ο Γιώργος Χουρμούζης. Μάλιστα, στις 28 Μαΐου επεχείρησαν ανεπιτυχώς, κυρίως εξαιτίας απειρίας στη χρήση των εκρηκτικών, να ανατινάξουν διερχόμενη αμαξοστοιχία μεταξύ του Λιτοχώρου και της Λεπτοκαρυάς.[66]

Για τους πρώτους αντάρτες, που είχαν κάνει την εμφάνισή τους στους ορεινούς όγκους της Μακεδονίας, το ζήτημα του οπλισμού αποτέλεσε ένα πρόβλημα που ζητούσε άμεσες λύσεις. Θα έπρεπε λοιπόν να εξευρεθούν όπλα, για να εξοπλιστούν όσοι από τους αντάρτες εξακολουθούσαν να παραμένουν άοπλοι, γεγονός που έθετε

---

[65] Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 28–29. Τσανικλίδης, *ό.π.*, σ. 46. Καφταντζής, *ό.π.*, 68–69. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον Μερκουρίου αντλεί ο Χατζηαναστασίου (*ό.π.*, σ. 43 υποσ. 35) από τα βουλγαρικά αρχεία. Τον Δεκέμβριο του 1941 ο Μερκουρίου κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη, όπου και παρέμεινε αν και ο Ψαρρός του είχε υποδείξει να διαφύγει στη Μέση Ανατολή (βλ. και Καφταντζής, *ό.π.*, 71). Εκεί συνελήφθη, αλλά γλίτωσε την εκτέλεση χάρη στην παρέμβαση φίλων του αξιωματικών, ίσως και του ίδιου του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας. Μετά την απελευθέρωση και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1947 ο Μερκουρίου συνελήφθη στην περιοχή του Νευροκοπίου, καθώς πήγαινε να καταταγεί στον Δ.Σ. Ο ίδιος ο Μερκουρίου, στην απολογία του τον Αύγουστο ενώπιον του Στρατοδικείου Δράμας, το οποίο σημειωτέον τον καταδίκασε σε θάνατο και εκτελέστηκε τον ίδιο μήνα, ανέφερε πως στη Θεσσαλονίκη ήρθε σε επαφή με τον Χρυσοχόου και μέσω αυτού με τον Ψαρρό, ο οποίος του πρότεινε τη συγκρότηση ανταρτικού σώματος και ως πρώτο βήμα την ανατίναξη της γέφυρας του Στρυμόνα. Επειδή όμως δεν έλαβε οδηγίες για μετέπειτα δράση και αφού είχε βγει με την ομάδα του στα ορεινά χωριά του Κιλκίς, αποφάσισε να δράσει μόνος του, στήνοντας στις 19 Οκτωβρίου ενέδρα σε γερμανικό αυτοκίνητο πλησίον του Καλοκάστρου.

[66] Βλ. Βασίλης Τσουκαλίδης, «Μια ξεχασμένη ιστορία», *Η Αυγή*, 30 Οκτ. 1975. Καφταντζής, *ό.π.*, 133–134 (Ιούλης–Αύγουστος 1986), 41–42.

σημαντικούς περιορισμούς τόσο στην επιχειρησιακή ικανότητα των ομάδων όσο και στην προοπτική αριθμητικής τους ενδυνάμωσης.[67] Ένας αριθμός όπλων, ανεπαρκής για όσους βρέθηκαν από την πρώτη στιγμή στο βουνό, είχε εξασφαλιστεί από διάφορες πηγές, όπως ήταν : α΄) Ο προσωπικός οπλισμός που είχαν μεταφέρει πίσω στους τόπους καταγωγής τους οι στρατιώτες μετά την κατάρρευση του μετώπου,[68] β΄) Όπλα παλιάς κατασκευής, τα περισσότερα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που συνήθιζαν να διατηρούν παράνομα οι άνθρωποι της υπαίθρου και γ΄) Οπλισμός σε μεγάλες ποσότητες που είχε αφήσει πίσω του ο ελληνικός στρατός μετά τη συνθηκολόγηση, κυρίως κατά μήκος των οχυρών της Ανατολικής Μακεδονίας. Από αυτή την τελευταία πηγή προήλθαν και τα περισσότερα όπλα, όσα τουλάχιστον δεν είχαν καταστραφεί και είχαν προλάβει να περισυλλέξουν τα μέλη των τοπικών οργανώσεων του Κ.Κ.Ε.

Ακόμα όμως και μέσα από αυτούς τους διαύλους συλλογής δεν στάθηκε δυνατό να επιτευχθεί η σε ικανοποιητικό βαθμό προμήθεια του απαραίτητου οπλισμού και κυρίως των πυρομαχικών. Γι΄ αυτό ένας από τους πρώτους στόχους των ανταρτών αποτέλεσαν οι κατά τόπους σταθμοί χωροφυλακής.[69] Στις 7 Σεπτεμβρίου 1941 ο «Οδυσσέας Ανδρούτσος» οργάνωσε συντονισμένη διμέτωπη επιχείρηση με σκοπό να αφοπλίσει τους σταθμούς χωροφυλακής της Ευκαρπίας και της Μαυροθάλασσας Σερρών.

---

[67] Ο Γκένιος (*ό.π.*, 22) αναφέρει πως από τους εβδομήντα πέντε συνολικά αντάρτες του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» οι σαράντα πέντε ήταν οπλισμένοι, ενώ οι υπόλοιποι παρέμεναν άοπλοι. Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη όπλων ανάγκασε έναν αριθμό κατοίκων που θέλησαν να ενταχθούν στις πρώτες ένοπλες ομάδες να παραμείνουν στα χωριά τους. Μια τέτοια περίπτωση περιγράφει ο Χρήστος Μπλιάτης (Νιγριτινός) στον Καφταντζή, *ό.π.*, 151– 152 (Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1988), 60. Σύμφωνα λοιπόν με τον Μπλιάτη, στα μέσα Αυγούστου του 1941 συγκεντρώθηκαν τριάντα άτομα από τη Νιγρίτα στη θέση «Καζάν Ντερέ» Ζερβοχωρίου με σκοπό να ανέβουν στο βουνό. Όμως, εξαιτίας της έλλειψης όπλων αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στη Νιγρίτα, όπου σχημάτισαν εφεδρικές ομάδες.

[68] Βλ. τις προσωπικές μαρτυρίες που κατέθεσαν το 1979 στον Γιώργο Καφταντζή (*ό.π.*, 60) οι Κώστας Κοτσανόπουλος και Χρήστος Μπλιάτης. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι στρατιώτες κλήθηκαν να συμβάλουν στην απόκρυψη οπλισμού. Έτσι, λίγο πριν την είσοδο των Γερμανών στα Ιωάννινα, η επιτροπή πόλης του Κ.Κ.Ε. με προκήρυξή της καλούσε τους στρατιώτες όχι μόνο να κρατήσουν τον ατομικό τους οπλισμό, αλλά να συλλέξουν και να κρύψουν όσα περισσότερα όπλα και πυρομαχικά μπορούσαν συμπεριλαμβανομένων και αυτών που βρίσκονταν στις αποθήκες πολεμικού υλικού, βλ. σχετικά Θανάσης Χατζής, *Οι ρίζες της Εθνικής Αντίστασης*, α΄ έκδ., Αθήνα 1996, σ. 384.

[69] Για το ζήτημα αυτό σημαντική είναι η εξής άποψη που καταθέτει ο Γκένιος (*ό.π.*, 24) : «Ακόμα και οι γερμανοί αιφνιδιάστηκαν στην αρχή από την εμφάνιση των ανταρτών αλλά δεν έδειξαν ότι είχαν ανησυχήσει μια που έβλεπαν να αφοπλίζουμε μόνο τους χωροφύλακες. Γρήγορα όμως βγήκανε από αυτή την πλάνη και κατάλαβαν ότι τα όπλα οι αντάρτες τα έπαιρναν από τους χωροφύλακες για να χτυπήσουν τους ίδιους».

Για το σκοπό αυτό οι αντάρτες χωρίστηκαν σε δύο ομάδες. Η πρώτη με επικεφαλής τον Μουδιώτη, αφού απέκλεισε την Ευκαρπία και ταυτόχρονα τη δυνατότητα κάθε επικοινωνίας με την κοπή των τηλεγραφικών καλωδίων, επιτέθηκε κατά του αστυνομικού τμήματος δυνάμεως οκτώ ανδρών. Ωστόσο, δεν κατάφερε να εξασφαλίσει το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να σκοτωθεί ένας χωροφύλακας και να τραυματιστούν άλλοι δύο.[70]

Αντίθετα, αναίμακτα ολοκληρώθηκε η ταυτόχρονη επιχείρηση στη Μαυροθάλασσα από τη δεύτερη ομάδα στην οποία επικεφαλής ήταν ο Μιχάλης Μπογατσόπουλος.[71] Εκεί, οι αντάρτες εκτός από τον αφοπλισμό των χωροφυλάκων και την αφαίρεση των χρημάτων που υπήρχαν στο ταμείο του σταθμού και κατόπιν εντολής του γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής Νιγρίτας, Μωυσή Πασχαλίδη, που είχε ακολουθήσει την ομάδα, παραβίασαν αποθήκες και διένειμαν τρόφιμα στους κατοίκους του χωριού.[72] Τέλος, την ίδια ημέρα ή λίγο αργότερα μια τρίτη ομάδα ανταρτών με επικεφαλής τον Στέργιο (Τέγο) Αλεξανδρίδη, μέλος του ΜΓ, μπήκε στο Αηδονοχώρι, συνέλαβε τον πρόεδρο και αφαίρεσε από τις αποθήκες εργαλεία και άλλα υλικά.[73]

Στις 25 του ίδιου μήνα ο «Οδυσσέας Ανδρούτσος» προχώρησε σε μια νέα επιχείρηση, αυτή τη φορά αφοπλίζοντας τον σταθμό χωροφυλακής στη Δάφνη. Κατά τη διάρκεια της παραμονής των ανταρτών στο χωριό, συγκεντρώθηκαν τρόφιμα, εντάχθηκαν στο τμήμα τέσσερις νέοι του χωριού, ενώ ο Θανάσης Γκένιος είχε την ευκαιρία να αναπτύξει στους συγκεντρωμένους κατοίκους τους σκοπούς του αντάρτικου.[74] Αμέσως μετά την επιτυχής επιχείρηση στη Δάφνη, δημιουργήθηκε ένα τριμελές επιτελείο ανταρτών με τον Στέργιο Αλεξανδρίδη ως πολιτικό επίτροπο και τους Θανάση Γκένιο και Περικλή Σταματόπουλο στις θέσεις του αρχηγού και υπαρχηγού αντίστοιχα. Το ζήτημα του εφοδιασμού σε τρόφιμα επιλύθηκε

---

[70] Βλ. μαρτυρία Θανάση Γκένιου (Λασσάνης) και Νίκου Αγγελόπουλου (1980) στο Καφταντζής, *ό.π.*, 151–152 (Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1988), 60–61. Επίσης, Zst, V 508 AR 1239 / 1968 : κατάθεση Νικολάου Μ., Κιλκίς 25 Ιουν. 1945.

[71] Το καλοκαίρι του 1941 ο Μιχάλης Μπογατσόπουλος ως ιδιοκτήτης αλωνιστικού συγκροτήματος διέθεσε όλη την παραγωγή στην οργάνωση του Κ.Κ.Ε. Νιγρίτας. Στη συνέχεια πούλησε το συγκρότημα και με τα χρήματα αγόρασε όπλα για την ομάδα του. Μετά τις γερμανικές επιχειρήσεις του Οκτωβρίου κατέφυγε στο Σιτοχώρι, όπου και συνελήφθη. Μεταφέρθηκε στη Νιγρίτα και στις 4 Νοεμβρίου απαγχονίστηκε στην πλατεία της πόλης.

[72] Αργότερα, οι Γερμανοί, κατά τη διάρκεια επιχείρησής τους στα χωριά, όπου είχαν σημειωθεί οι επιθέσεις εναντίον των Σταθμών Χωροφυλακής, υποχρέωσαν τους κατοίκους της Μαυροθάλασσας να επιστρέψουν τις ποσότητες σιταριού και λαδιού που προέρχονταν από τη συγκέντρωση της παραγωγής, MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Σεπτέμβριος 1941.

[73] Καφταντζής, *ό.π.*, 61.

[74] Καφταντζής, *ό.π.*, 62.

βραχυπρόθεσμα με την κατάθεση των χρημάτων όλων των ανταρτών σε ένα κοινό ταμείο.[75]

Η καταπολέμηση των ανταρτικών αυτών τμημάτων που είχαν σχηματιστεί στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, αποτέλεσε το κύριο μέλημα των γερμανικών αρχών. Ταυτόχρονα, στις πρώτες διαταγές της στρατιωτικής ηγεσίας δέσποζε η απαγόρευση της κατοχής όπλων από την πλευρά του πληθυσμού, ένα ζήτημα εξίσου σημαντικό για την ασφάλεια του στρατού Κατοχής. Για να αντιμετωπιστούν ακριβώς οι κίνδυνοι που απέρρεαν από το κρυμμένο πολεμικό υλικό και κυρίως για να αποκλειστεί η πιθανότητα αυτό να χρησιμοποιηθεί σε ενέργειες κατά των στρατευμάτων, η γερμανική στρατιωτική ηγεσία σχεδίασε και εκτέλεσε τις πρώτες έρευνες στην ύπαιθρο. Κατά τη διάρκειά τους εντοπίστηκαν σε χωριά ποσότητες όπλων και εκτελέστηκαν οι κάτοχοί τους, εκτελέσεις οι οποίες συνετέλεσαν περισσότερο στον εκφοβισμό του πληθυσμό με σκοπό την εμπέδωση της τάξης, σύμφωνα πάντα με τις επιδιώξεις της γερμανικής πλευράς.

[75] Γκένιος, *ό.π.*, 24.

iii) ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΡΥΨΗ ΤΟΥ ΟΠΛΙΣΜΟΥ (ΑΠΡΙΛΙΟΣ–ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1941)

Είναι γεγονός πως η ταχύτητα με την οποία είχαν εξελιχθεί τα πολεμικά γεγονότα του Απριλίου του 1941 προκάλεσε μια χαοτική κατάσταση, η οποία κατακρήμνισε το ήδη ασθενές κρατικό οικοδόμημα. Ο αντίκτυπος αυτής της εξέλιξης έγινε γρήγορα αντιληπτός όχι μόνο από τον πληθυσμό, αλλά και από τις άρτι αφιχθείσες γερμανικές στρατιωτικές μονάδες και διοικητικές υπηρεσίες. Όπως μάλιστα αντελήφθησαν οι Γερμανοί, στις πρώτες προσπάθειες τους να αποκτήσουν τον έλεγχο της κατάστασης, η εφαρμογή του αστραπιαίου πολέμου στην περίπτωση της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα να διαφύγει ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων αξιωματικών και στρατιωτών και να αφαιρεθούν μεγάλες ποσότητες πολεμικού υλικού. Γι΄ αυτή την τελευταία κατηγορία που ελάνθανε υπήρχε η βεβαιότητα πως είχε περάσει στα χέρια του πληθυσμού.[76]

Οι Γερμανοί, λοιπόν, θέλοντας να επιβληθούν σε μια ήδη διαμορφωμένη κατάσταση, που όμως προοιώνιζε πολλαπλούς κινδύνους για την ασφάλεια του στρατού Κατοχής, επιδόθηκαν αφενός στη συλλογή του ελληνικού πολεμικού υλικού και αφετέρου στην αφαίρεση αυτού που κατείχε ο πληθυσμός. Για το σκοπό αυτό τέθηκε σε εφαρμογή μια περίοδος εύλογης χάριτος, κατά την οποία οι συνεχείς ανακοινώσεις και η θέσπιση καταληκτικών ημερομηνιών αποτέλεσαν τα μέσα άσκησης πίεσης και εκφοβισμού, με τα οποία η γερμανική στρατιωτική ηγεσία ευελπιστούσε πως θα

---

[76] ΜΑ, 164 Infanterie Division, Ia, Div. St.–Qu., 27 Απρ. 1941. Ο Αβραάμ και ο Κώστας Γιακουσίδης (*ό.π.*, 89) αναφέρουν χαρακτηριστικά : «Το μέτωπο είχε καταρρεύσει. Τα τμήματα του ελληνικού στρατού του τομέα των Μουριών που κατείχαν τα υψώματα Πετράδων του Κιλκίς παρέδωσαν όλο τον οπλισμό τους και διαλύθηκαν. Τα όπλα τους κείτονταν σωροί δω και κει. Ύστερα από μερικές μέρες λίγα παιδιά απ΄ το χωριό Αμάραντα Κιλκίς πήγαμε σ΄ εκείνο το μέρος και πήραμε ο καθένας απ΄ ένα όπλο. Στο μεταξύ μαθεύτηκε το μέρος που είχαν εγκαταλειφθεί τα όπλα του στρατού και την ίδια μέρα τα σήκωσαν σχεδόν όλα οι κάτοικοι των γύρω χωριών. Όταν πήγαμε την επομένη με σχέδιο να μαζέψουμε όσα μπορούσαμε, οι σωροί έλειπαν. Μαζέψαμε όμως αρκετά όπλα πεταμένα στους γύρω θάμνους, πυρομαχικά καθώς και δύο οπλοπολυβόλα χότσκις. Φτιάξαμε μια κρυψώνα και τα βάλαμε μέσα. Ήταν η πρώτη δουλειά που κάναμε». Βλ. επίσης την μαρτυρία του Στέφανου Σοφιανόπουλου που παραθέτει ο Καφταντζής, *ό.π.*, 59. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους που έγιναν κάτοχοι όπλων, αφού τα λίπαναν και τα τύλιξαν σε λινάτσες τα έθαψαν στις αυλές των σπιτιών τους ή στα χωράφια. Αυτές οι ποσότητες παρέμειναν θαμμένες παρά τις γερμανικές απαγορεύσεις και έρευνες και χρησιμοποιήθηκαν το επόμενο διάστημα της Κατοχής, όταν πλέον οι κατεχόμενοι, ανεξαρτήτου παρατάξεως, διέθεταν σημαντικές ποσότητες οπλισμού. Να σημειωθεί εδώ πως πολλά από τα όπλα που εγκαταλείφθηκαν είχαν προηγουμένως καταστραφεί από τους ίδιους τους κατόχους τους για να μην πέσουν στα χέρια των Γερμανών, ενώ δεν έλειψαν και περιπτώσεις που οι ίδιοι οι Γερμανοί, ιδίως τις πρώτες ημέρες, αφαιρούσαν τα όπλα από τους Έλληνες στρατιώτες και στη συνέχεια έσπαζαν τους υποκόπανους.

μπορούσε να επιτύχει τον αφοπλισμό των κατοίκων.[77] Κορωνίδα της παραπάνω προθέσεως ήταν η "διάταξις δια την κατοχήν όπλων εις το καταληφθέν ελληνικόν έδαφος", που περιλήφθηκε στο πρώτο "υπηρεσιακόν φύλλον διατάξεων δια το καταληφθέν ελληνικόν έδαφος" του Ανώτατου Διοικητή της Βέρμαχτ, κατόπιν διαταγής του Στρατάρχη Λιστ και κατ΄ εντολή του Χίτλερ. Σύμφωνα μ΄ αυτή, έπρεπε να παραδοθούν εντός εικοσιτεσσάρων ωρών στην πλησιέστερη στρατιωτική τοπική διοίκηση όλα τα όπλα, συμπεριλαμβανομένων και των κυνηγετικών, φυσίγγια, χειροβομβίδες, εκρηκτικές ύλες και κάθε άλλο είδος πολεμικού υλικού. Ειδικά για την παράδοση των κυνηγετικών όπλων αρμόδια αρχή ήταν οι κατά τόπους δήμαρχοι, οι οποίοι θα έπρεπε να σημειώσουν επί του όπλου τα στοιχεία του ιδιοκτήτη. Από το μέτρο εξαιρούνταν τα αναμνηστικά όπλα άνευ στρατιωτικής αξίας. Η δεύτερη παράγραφος των διαταγών προέβλεπε την ποινή του θανάτου για τους παραβάτες, για ελαφρύτερες δε παραβάσεις προβλεπόταν ειρκτή ή φυλάκιση.[78]

Η πρώτη και σαφής υπόμνηση για το ζήτημα παράδοσης των όπλων δημοσιεύτηκε στον ελεγχόμενο από τους Γερμανούς ημερήσιο Τύπο της Θεσσαλονίκης στα τέλη Ιουνίου του 1941. Μάλιστα, επρόκειτο για ανακοίνωση της Αστυνομικής Διεύθυνσης Θεσσαλονίκης που εξεδόθη κατόπιν γερμανικής διαταγής.[79] Την ίδια ακριβώς ημέρα κατά την οποία η Αστυνομική Διεύθυνση δημοσίευσε στον Τύπο την ανακοίνωση αυτή, σημειώθηκαν εις βάρος της δύο περιστατικά που αξίζει να επισημανθούν. Τις βραδινές, λοιπόν, ώρες της 26ης Ιουνίου μετέβησαν στο τμήμα Ειδικής Ασφαλείας επί της Λεωφόρου Στρατού τρεις Γερμανοί αξιωματικοί και δέκα πέντε περίπου στρατιώτες και προέβησαν σε έρευνα με την αιτιολογία πως στο τμήμα υπήρχαν περισσότερα όπλα απ΄ όσα είχε χρεωθεί και για τα οποία υπήρχε έγγραφη άδεια των αρχών Κατοχής. Αφού συγκέντρωσαν όλο τον οπλισμό πήραν μαζί τους κατά την αποχώρησή τους πέντε οπλοπολυβόλα και πέντε πιστόλια, όσα δηλαδή αντιστοιχούσαν στη δύναμη των αντρών του τμήματος. Στη συνέχεια, ενδεχομένως η ίδια ή άλλη περίπολος του γερμανικού στρατού, ερεύνησε το τμήμα Αγορανομίας επί της οδού Βαλαωρίτου. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής της και στην προσπάθεια ενός Γερμανού στρατιώτη να αφαιρέσει το περίστροφο από έναν χωροφύλακα, τον

---

[77] Την 1η Ιουνίου, η Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης κάλεσε τους κατοίκους της πόλης και των συνοικισμών να παραδώσουν εντός οκτώ ημερών υλικά και είδη του ελληνικού ή αγγλικού στρατού που είχαν περιέλθει με οποιονδήποτε τρόπο στην κατοχή τους, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 1 Ιουν. 1941.

[78] ΜΑ, RH 20–12/346: Oberbefehlshaber des Heeres, "Διάταξις δια την κατοχήν όπλων εις το καταληφθέν ελληνικόν έδαφος", *ό.π.*, σ. 5.

[79] *Νέα Ευρώπη*, 26 Ιουν. 1941.

τραυμάτισε στο χέρι και στο πόδι. Ο τραυματίας διακομίστηκε από τον Ερυθρό Σταυρό στο Δημοτικό Νοσοκομείο. Η έρευνα ολοκληρώθηκε τις πρώτες πρωινές ώρες με την κατάσχεση ενός περιστρόφου και δέκα φυσιγγίων.[80]

Δύο μήνες αργότερα, ο Επιτελάρχης του Στρατιωτικού Διοικητή, Πράμαν (Pramann) καθόρισε ως καταληκτική ημερομηνία για την παράδοση των όπλων την 25η Αυγούστου 1941.[81] Τον ίδιο μήνα διενεργήθηκε στην περιοχή της Φλώρινας και η πρώτη μιας σειράς ερευνών, εντός της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας, για την ανακάλυψη κρυμμένου οπλισμού. Εκεί, όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, η έναρξη της Κατοχής έθεσε σε δοκιμασία όχι μόνο τη διατήρηση της κρατικής υπόστασης, αλλά και τη συνοχή του πληθυσμού. Από την πρώτη στιγμή, οι σλαβόφωνοι κάτοικοι της Κέλλης, του Κλειδιού, της Βεύης, του Ξυνού Νερού βρέθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της βουλγαρικής προπαγάνδας. Κύριοι εκφραστές της κίνησης αυτής ήταν οι Βούλγαροι αξιωματικοί σύνδεσμοι που είχαν τοποθετηθεί στα κατά τόπους γερμανικά Φρουραρχεία και οι οποίοι υποκινούσαν σε εκδηλώσεις υπέρ της Βουλγαρίας και εναντίον του ελληνικού κράτους. Στην υποδαύλιση παρόμοιων εκδηλώσεων αποφασιστικό ρόλο έπαιξε η διασπορά φημών για επικείμενη προέλαση του βουλγαρικού στρατού και κατάληψη των περιοχών αυτών.[82] Έτσι, σλαβόφωνοι κάτοικοι των χωριών αυτών πρωτοστάτησαν σε επεισόδια που στόχο είχαν να εμποδίσουν την επανεγκατάσταση των ελληνικών αρχών.[83]

Η βουλγαρική προπαγάνδα ενισχύθηκε περαιτέρω τους πρώτους μήνες της Κατοχής εξαιτίας της εύνοιας που επέδειξε ο Γερμανός Φρούραρχος Φλώρινας, Λοχαγός Χανς Γκρίζε (Hans Griese), με εντολή του οποίου τοποθετήθηκε ως αξιωματικός σύνδεσμος ο Υπολοχαγός Νικόλαος Μπλαντένωφ. Ύστερα από διαβήματα προς τις προϊστάμενες

---

[80] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943–1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αρ. Πρωτ. 40/147/5, Προς την Standortskommandantur, "Ενέργειαι Γερμανικών περιπολιών", Θεσσαλονίκη 27 Ιουν. 1941.

[81] *Νέα Ευρώπη*, 19 Αυγ. 1941.

[82] Για το θέμα αυτό και γενικότερα για τους Έλληνες Σλαβόφωνους της Δυτικής Μακεδονίας, βλ. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Λεηλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία 1941–1944*, Θεσσαλονίκη 1994.

[83] Βλ. Αθανάσιος Ι. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, τόμ. 2, τχ. 1, Θεσσαλονίκη 1950, σσ. 24–27. Ο Επιτελάρχης του Γ΄ Σώματος Στρατού κατά τον ελληνο-ιταλικό πόλεμο, Συνταγματάρχης του Ιππικού Αθανάσιος Χρυσοχόου, τοποθετήθηκε τον Ιούλιο του 1941 από τον Τσολάκογλου στη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας. Το πολύτομο έργο που συνέγραψε μετά την απελευθέρωση αποτελεί πολύτιμη και απαραίτητη πηγή για την περίοδο της Κατοχής στη Μακεδονία, που θα πρέπει όμως να χρησιμοποιηθεί με προσοχή, καθώς είναι εμφανής η εχθρική στάση του συγγραφέα έναντι του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αποδίδοντας στους κομμουνιστές αντεθνικές επιδιώξεις και ταυτίζοντάς τους συχνά με τους Βουλγάρους.

γερμανικές αρχές του Νομάρχη Φλώρινας, Κωνσταντίνου Μπόνη, τα οποία έγιναν δεκτά με την αποδοχή του γεγονότος πως «η ικανοποίηση των βουλγαρικών επιθυμιών από την πλευρά του Φρούραρχου Φλώρινας δυσκόλευε την αποκατάσταση της τάξης μεταξύ των κατοίκων διαφορετικής εθνικότητας», ο Γκρίζε μετατέθηκε στην Έδεσσα και στη συνέχεια στις αρχές Σεπτεμβρίου 1941 στον Λαγκαδά.[84]

Μετά τη μεταφορά του Φρουραρχείου από τη Φλώρινα στην Έδεσσα, η διοίκηση της Φλώρινας ανατέθηκε στον διοικητή του 1ου Τάγματος του 220ου Συντάγματος Πυροβολικού, Ταγματάρχη Άσερ-Μπρένερ (Asser-Brenner). Στις αρχές Αυγούστου σημειώθηκαν στην περιοχή της Φλώρινας μεμονωμένα περιστατικά όπως ήταν η κλοπή ελαστικών του γερμανικού στρατού, η κοπή των τηλεφωνικών καλωδίων στη γραμμή Αμυνταίου - Ξυνού Νερού και η ρίψη πυροβολισμών στην ύπαιθρο, κυρίως κατά τις νυχτερινές ώρες. Η εξήγηση που δόθηκε στη γερμανική πλευρά από τον Μπόνη ήταν πως ειδικά για τους πυροβολισμούς οι υπαίτιοι θα έπρεπε να αναζητηθούν ανάμεσα στον σλαβόφωνο πληθυσμό των χωριών εκείνων, όπου είχε βρει πρόσφορο έδαφος η βουλγαρική προπαγάνδα.[85]

Στις 10 Αυγούστου, στρατιώτες του 220ου Συντάγματος Πυροβολικού, με επικεφαλής τον Άσερ-Μπρένερ και με τη συμμετοχή δύναμης της ελληνικής χωροφυλακής, διενήργησαν έρευνα σε χωριά της Φλώρινας η οποία, όπως αναφέρεται, κατέληξε στην ανακάλυψη «σημαντικών ποσοτήτων κρυμμένου οπλισμού». Συγκεκριμένα, ερευνήθηκαν τα χωριά Βεύη, Κλειδί, Κέλλη, Ξυνό Νερό, Άγιος Παντελεήμονας, Σκλήθρο και στις 29

---

[84] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Σεπτέμβριος 1941. Βλ. επίσης, Κωνσταντίνος Μπόνης, *Επεισόδια και γεγονότα συμβάντα κατά την Κατοχήν υπό των Γερμανών 1941–1944 και του Βουλγαρικού στρατού Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1944*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 10–14. Ακόμη, Zst, V 508 AR 2415/67: Κατάθεση Hans G., LKA NRW 14.K., Essen 26 Νοεμ. 1957. Ο Χανς Γκρίζε γεννήθηκε στις 21 Ιουνίου 1897 στην Φρανκφούρτη (Frankfurt / Oder). Υπηρέτησε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού των Εφεδρειών. Στο μεσοπόλεμο άσκησε το επάγγελμα του δασκάλου. Το 1939, λίγο πριν την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, υπηρετούσε ως διευθυντής σε σχολείο στην πόλη Κένιγκσμπεργκ της Ανατολικής Πρωσίας. Τον Αύγουστο του 1939 κλήθηκε και πάλι στο στρατό με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού των Εφεδρειών. Σε σύντομο χρονικό διάστημα ονομάστηκε Υπολοχαγός και το 1941 προήχθη σε Λοχαγό. Η εισβολή της Βέρμαχτ στην Ελλάδα βρήκε τον Γκρίζε να υπηρετεί στην πόλη Λιλ της Γαλλίας. Αμέσως μετατέθηκε στο Πετρίτσι της Νότιας Βουλγαρίας και από εκεί μετέβη στη Φλώρινα, όπου ανέλαβε φρούραρχος. Ως το 1942 υπηρέτησε ως φρούραρχος στην Έδεσσα, τον Λαγκαδά και το Κιλκίς. Από εκεί επέστρεψε στη Γερμανία και μετατέθηκε στη Ρωσία. Μετά την επιστροφή του από το ρωσικό μέτωπο προήχθη σε Ταγματάρχη. Το 1945 ανέλαβε τη διοίκηση της τρίτης γραμμής άμυνας, υπερασπιζόμενος το Βερολίνο. Μετά την πτώση του Βερολίνου συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Ρώσους, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο. Αργότερα η ποινή του μετατράπηκε σε είκοσι πέντε χρόνια καταναγκαστικής εργασίας. Το 1956 απελευθερώθηκε και επέστρεψε στη Γερμανία.

[85] Μπόνης, *ό.π.*, σ. 18.

η έρευνα επεκτάθηκε στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας. Στη Βεύη βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες όπλων και συνελήφθησαν είκοσι τρεις όμηροι. Επίσης, συνελήφθησαν ο Κωνσταντίνος Λιάκος από τη Βεύη και ο Μιχάλης Κασιώνας από το Κλειδί για κατοχή όπλων και ο Σταύρος Σταγκούλης από την Κέλλη επειδή κατείχε ένα κοντάκι από όπλο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επιπλέον στα τρία χωριά επιβλήθηκε συλλογικό πρόστιμο εξήντα χιλιάδων, εκατόν τριάντα χιλιάδων και τετρακοσίων χιλιάδων δραχμών αντίστοιχα. Όλοι οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στη Φλώρινα. Στις 13 Αυγούστου Γερμανικό Έκτακτο Στρατοδικείο καταδίκασε τους τρεις προαναφερθέντες σε θάνατο. Η απόφαση επικυρώθηκε από τον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης στις 16 του μηνός και η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε τις πρώτες πρωινές ώρες της 19ης Αυγούστου.[86]

Η εκτέλεση αυτή στη Φλώρινα έγινε παρουσία συνολικά σαράντα ομήρων από τη Βεύη και τη Φλώρινα, του Γερμανού Διοικητή, του Νομάρχη, του Δήμαρχου και του Διοικητή Χωροφυλακής. Στο τέλος ανακοινώθηκε διαταγή της τοπικής στρατιωτικής διοίκησης, προάγγελος των μετέπειτα γερμανικών μέτρων, σύμφωνα με την οποία:

> 1. «Πας μη υπακούων εις τας διαταγάς του Γερμανικού Στρατού θα τουφεκίζεται όπως ετουφικίσθησαν οι εις θάνατον καταδικασθέντες υπό του Στρατηγείου.
> 2. Εάν τραυματισθή ή φονευθή Γερμανός Αξιωματικός, Υπ/κός ή στρατιώτης, αμέσως αντί ενός θα τουφεκισθώσι 50 Μακεδόνες άνευ δικαστικής διαδικασίας.
> 3. Όστις εις το μέλλον κατέχει όπλα ή αποκρύπτει τοιαύτα θα τουφεκίζεται επί τόπου άνευ δικαστικής διαδικασίας.
> 4. Όστις γνωρίζει όπλα και δεν ειδοποιεί τας Αρχάς θα παραπέμπεται εις το Στρατοδικείον και θα καταδικάζεται παρ΄ αυτού. Όταν ολόκληρα χωρία δεν υπακούουν εις τας διαταγάς αυτάς πρέπει να έχωσιν υπ΄ όψιν ότι θα πυρποληθώσι τα χωρία και θα τουφεκισθώσι όλοι οι άνδρες.

---

[86] Βλ. σχετικά, Μπόνης, *ό.π.*, σσ. 18–20. Παρμενίων Παπαθανασίου (επιμ.), *Για τον ελληνικό βορρά. Μακεδονία 1941–1944, Αντίσταση και Τραγωδία. Το ανέκδοτο αρχείο – ημερολόγιο του (τότε) Ταγματάρχη Γιάννη Παπαθανασίου*, τόμ. 1, Αθήνα 1988, σσ. 78–79. Επίσης, MA, 164. Infanterie Division, Ic Nr. 672/41 geh., Lagebericht Nr. 1, Div. St. Qu. 7 Οκτ. 1941. Πρβλ., Zst, V 508 AR 1707/67: Μαρτυρικές καταθέσεις Γεώργιου Γ. (Κέλλη 3 Ιουν. 1945), Θωμαής Σ. (Κέλλη 3 Ιουν. 1945), Ιωάννη Ρ. (Κέλλη 3 Ιουν. 1945), σύμφωνα με τις οποίες συνελήφθη ένας ακόμη κάτοικος από την Κέλλη για κατοχή όπλων και εκρηκτικών, μεταφέρθηκε με τους άλλους συλληφθέντες στη Φλώρινα, εκεί όμως αφέθηκε ελεύθερος γιατί δήλωσε Βούλγαρος. Για την εκτέλεση αυτή βλ. και *Νέα Ευρώπη*, 20 Αυγ. 1941.

5. Εν περιπτώσι ενεργού (εμπράκτου) αντιστάσεως θα αποτεφρωθή το χωρίον και θα τουφεκισθώσι οι κάτοικοι».[87]

Οι έρευνες συνεχίστηκαν και τον Σεπτέμβριο. Στις αρχές του μήνα συνελήφθησαν στη Θεσσαλονίκη τέσσερα άτομα για κατοχή όπλων, ενώ στην επαρχία επαναλήφθηκε μια μικρής κλίμακας επιχείρηση, αυτή τη φορά ανατολικότερα και με επίκεντρο περιοχές της Έδεσσας και της Βέροιας. Στις 14 Σεπτεμβρίου μονάδες του 433ου Συντάγματος Πεζικού ερεύνησαν χωριά της επαρχίας Αλμωπίας, όπως την Όρμα, το Λουτράκι, το Λυκόστομο και το Πευκωτό, ενώ στις 30 του ίδιου μήνα επέκτειναν τη δράση τους νοτίως της Βέροιας, ερευνώντας το Πολύδενδρο, τη Σφηκιά, τα Ριζώματα και το Δάσκιο. Τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών, μετά και τις έρευνες που διεξήχθησαν στις 16 Σεπτεμβρίου στη Ξεχασμένη και στις 5 Οκτωβρίου στη Κωνσταντία, ήταν πέντε νεκροί, από τους οποίους οι τρεις εκτελέστηκαν «κατά την προσπάθεια διαφυγής τους» και οι δύο ύστερα από συνοπτικές καταδικαστικές αποφάσεις. Ανακαλύφθηκαν δέκα εννιά πολεμικά και δέκα τέσσερα κυνηγετικά όπλα, δέκα πέντε πιστόλια, έντεκα ξιφολόγχες, πενήντα κιλά δυναμίτιδας και δύο ιταλικά κιβώτια με χειροβομβίδες και σφαίρες. Επίσης, συνελήφθησαν δέκα τέσσερα άτομα και καταστράφηκαν μερικά σπίτια.[88]

Τον Οκτώβριο η Βέρμαχτ έκανε ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία της, πολλαπλασιάζοντας τις επισκέψεις της ακόμα και στα πιο απομακρυσμένα χωριά, όπου οι κάτοικοι για πρώτη φορά από την έναρξη της Κατοχής έβλεπαν Γερμανούς στρατιώτες. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της "ανησυχητικής" δράσης των ανταρτικών ομάδων στη Μακεδονία την ίδια περίοδο, που προσέδωσε πλέον στην μέχρι τότε προσπάθεια ανακάλυψης κρυμμένων όπλων περισσότερο το χαρακτήρα του εκφοβισμού από την εξυπηρέτηση αυτού καθ΄ αυτού του στόχου αφοπλισμού του πληθυσμού.

---

[87] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλώρινας, Αριθ. Πρωτ. – Εμπ. 80, Φλώρινα 19 Αυγ. 1941.

[88] MA, 164 Infanterie Division, Ic Nr. 672/41 geh., Lagebericht Nr. 1, Div. St. Qu., 7 Οκτ. 1941 και RH 20–12/120: 164. Inf. Div. Ia, Tagesmeldung [προς A.OK. 12], 4 Οκτ. 1941. Αντίθετα, οι ελληνικές πηγές κάνουν λόγο για τέσσερις νεκρούς, από τους οποίους οι τρεις εκτελέστηκαν τον Οκτώβριο κατά την επιχείρηση στην Κωνσταντία. Ο τέταρτος, ο Γεώργιος Κουμπούρης, εκτελέστηκε στο Δάσκιο, γιατί δεν υπάκουσε σε εντολή Γερμανού αξιωματικού, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ.: Α. Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 21/438/20, "Ενέργειαι Γερμανικού Στρατού Κατοχής", Θεσσαλονίκη 14 Νοεμ. 1941.

Έτσι, στις 2 Οκτωβρίου ερευνήθηκαν χωριά της Θεσσαλονίκης και του Κιλκίς, η Νέα Μεσήμβρια, το Ξηροχώρι, το Παλαιό και Νέο Αγιονέρι, η Φιλαδέλφεια. Στο Ξηροχώρι πυρπολήθηκαν δύο οικίες στις οποίες ανακαλύφθηκαν όπλα και σφαίρες, ενώ την ίδια τύχη είχε και μια στάνη έξω από το χωριό στη θέση "Χαράδρες". Στο Παλαιό Αγιονέρι εκτελέστηκε ένας κάτοικος, ο Παντελής Καριάδης, γιατί κατά την έρευνα βρέθηκε στην κατοχή του ένα όπλο.[89]

Στις 5 Οκτωβρίου, δύναμη περίπου εκατό Γερμανών στρατιωτών του 433ου Συντάγματος Πεζικού από την Έδεσσα, με επικεφαλής υπολοχαγό, περικύκλωσε την Κωνσταντία Αλμωπίας και κάλεσε με βάση ονομαστική κατάσταση συγκεκριμένους κατοίκους να παραδώσουν τα όπλα που κατείχαν. Στη γενική έρευνα που επακολούθησε εκτελέστηκαν δύο κάτοικοι, οι Ιερεμίας Στεφανίδης και Κυριάκος Τσοτίδης, για κατοχή όπλων και πυρομαχικών, ο Κωνσταντίνος Καϊλόγλου, γιατί προσπάθησε να διαφύγει, ενώ συνελήφθησαν ο Χρήστος Παπάζογλου και ο γιος του για κατοχή όπλων, που όμως ανήκαν στον Χρήστο Μπαϊρακταρίδη, ο οποίος με τη σύζυγό του διέφυγαν τη σύλληψη. Πυρπολήθηκαν οι κατοικίες των εκτελεσθέντων, επιπλέον κατασχέθηκε η περιουσία του Μπαϊρακταρίδη. Αντίθετα, δεν επιβλήθηκε καμία ποινή εναντίον δύο κατοίκων που παρέδωσαν αυτοβούλως όπλα και σφαίρες. Στις 6 Οκτωβρίου, Γερμανοί μετέβησαν από την Κωνσταντία στο χωριό Άψαλος, όπου και πάλι με βάση συγκεκριμένες πληροφορίες ερευνήθηκε το σπίτι του Παντελή Μαυρίδη και ανακαλύφθηκαν σφαίρες και μια θήκη περιστρόφου. Κατά την πυρπόληση του σπιτιού εξερράγησαν κρυμμένα εκρηκτικά με αποτέλεσμα να τραυματιστεί ο διερμηνέας των Γερμανών. Η επιχείρηση ολοκληρώθηκε με τη σύλληψη ως ομήρου της συζύγου του Μαυρίδη.[90]

Στις 7 Οκτωβρίου, οι έρευνες επεκτάθηκαν σε χωριά του Κιλκίς. Από τα ξημερώματα της 7ης Οκτωβρίου μέχρι τις βραδινές ώρες της ίδιας ημέρας μηχανοκίνητα τμήματα του 382ου Συντάγματος Πεζικού χτένισαν κυριολεκτικά την ορεινή περιοχή βορείως του Κιλκίς, ερευνώντας συνολικά δέκα χωριά, την Πλαγιά, την

---

[89] ΙΑΥΕ, 1943–1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 21/438/25, "Ενέργειαι Γερμανικού Στρατού Κατοχής", Θεσσαλονίκη 14 Νοεμ. 1941. Επίσης, Ληξιαρχείο Κοινότητας Αγιονερίου, Βιβλίον Θανάτων, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Παντελή Καριάδη, Αριθ. 13, Αγιονέρι 15 Οκτ. 1946. ΜΑ, RW 40/160, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Οκτώβριος 1941.

[90] Για τις γερμανικές επιχειρήσεις στην Κωνσταντία και τον Άψαλο βλ. ΙΑΥΕ, 1943–1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Διοίκησις Χωροφυλακής Κεντρικής Μακεδονίας, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 21/438/15 και 21/438/16, "Ενέργειαι Γερμανικού Στρατού Κατοχής", Θεσσαλονίκη 9 Νοεμ. 1941. Επίσης, ΜΑ, RH 20-12/120: 164. Inf. Div. Ia, Tagesmeldung, Τηλεγράφημα, 6 Οκτ. 1941. Βλ. και σ. 45 υποσ. 88.

Κορομηλιά, τη Γάβρα, το Μονολίθι, το Λαγκαδάκι, το Θεοδώρι, τη Μαυροπλαγιά, τη Βάθη, τη Φίσκα και το Μεταξοχώρι. Ο απολογισμός της επιχείρησης ήταν έντεκα νεκροί σύμφωνα με τις γερμανικές πηγές, εννιά σύμφωνα με τις ελληνικές, και δέκα πέντε καταστραμμένες κατοικίες. Συγκεκριμένα, εκτελέστηκαν στην Πλαγιά οι Χαράλαμπος Γιαννακίδης, Κωνσταντίνος Ιντζέλης και Θεοδόσιος Κατσαούνης, στη Γαύρα οι Αντώνιος Θεοδωρίδης, Γαβριήλ Κοτανίδης και Ματθαίος Καρατζαΐδης, στη Μαυροπλαγιά οι Αδάμ και Γεώργιος Αμανατίδης και στο Θεοδώρι ο Παναγιώτης Κεμετσετζίδης.[91]

Το δεύτερο και τρίτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου οι έρευνες για κρυμμένα όπλα και πυρομαχικά ατόνησαν, καθώς η Βέρμαχτ επικέντρωσε τη δράση της στις περιοχές που εμφάνιζαν πυρήνες ένοπλης αντίστασης, όπως ήταν οι νομοί των Σερρών, του Κιλκίς και της Κοζάνης. Τα χωριά που κρίθηκαν συνυπεύθυνα για ένοπλες επιθέσεις των ανταρτών καταστράφηκαν εκ θεμελίων. Και στις περιπτώσεις αυτές οι αναφορές των γερμανικών μονάδων έκαναν λόγο για ανατινάξεις κρυμμένων πυρομαχικών κατά τις πυρπολήσεις των κατοικιών. Το ίδιο διάστημα συνεχίστηκαν οι εκτελέσεις για κατοχή όπλων ύστερα από καταδικαστικές αποφάσεις του γερμανικού Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης. Έτσι, στον Κάτω Σταυρό Χαλκιδικής εκτελέστηκε ένα άτομο[92] και δύο στα Γιαννιτσά,[93] ενώ στο χωριό Αγία Βαρβάρα Βέροιας η διεξαγόμενη έρευνα οδήγησε

---

[91] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ανωτέρα Δ. Χ. Κεντρ. Μακεδονίας, Αριθ. Πρωτ. 21/438/26, 21/438/26α και 21/438/26β.΄, Θεσσαλονίκη 2 Νοεμ. 1941. Επίσης, Ληξιαρχείο Κοινότητας Πλαγιάς, Αριθ. 8, 9,10, Πλαγιά 7 Οκτ. 1941. Ληξιαρχείο Κοινότητας Γάβρας, Αριθ. 1, Αντιγόνεια 10 Ιουν. 1945, Αριθ. 2, Αντιγόνεια 10 Ιουν. 1945, Αριθ. 2, Αντιγόνεια 20 Φεβρ. 1959. Είναι χαρακτηριστικό πως στην κατοχή των εκτελεσθέντων βρέθηκε κάθε είδους πολεμικό υλικό από όπλα και πυρομαχικά, ακόμα και άδειοι κάλυκες, μέχρι στρατιωτικά κλινοσκεπάσματα και εξαρτήματα που είχαν αφαιρεθεί από στρατιωτικά οχήματα και είχαν χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή εργαλείων οικιακής χρήσης. Ακόμα και σήμερα οι κάτοικοι των χωριών αυτών τονίζουν την καλή διάθεση που επέδειξαν κατά τις έρευνες κάποιοι Γερμανοί στρατιώτες, γεγονός που έσωσε από την εκτέλεση περισσότερους ανθρώπους. Έτσι, τις επόμενες ημέρες πολλοί κάτοικοι, τρομοκρατημένοι, έσπευσαν να κρύψουν μακριά από τα σπίτια τους, στα χωράφια αυτή τη φορά, οτιδήποτε θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή τους σε μια μελλοντική επανεμφάνιση των Γερμανών, Βασίλης Γεωργιάδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κοινότητα Πλαγιάς Κιλκίς, 20 Σεπτ. 1997.

[92] MA, 164 Infanterie Division, Ic Nr. 721/41 geh., Lagebericht Nr. 4, Div. St. Qu. 28 Οκτ. 1941.

[93] Πρόκειται για τον Θεόφιλο Βακτανίδη που εκτελέστηκε για κατοχή είκοσι φυσιγγίων πιστολιού στις 26 Οκτωβρίου και τον Παναγιώτη Γιαλαμά. Μάλιστα η σύλληψη του Γιαλαμά δεν ήταν αποτέλεσμα των γερμανικών ερευνών, αλλά καταγγελιών στο πλαίσιο επίλυσης προσωπικών διαφορών, βλ. MA, 164 Infanterie Division, Ic Nr. 721/41 geh., Lagebericht Nr. 4, Div. St. Qu. 28 Οκτ. 1941. Επίσης, ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 21/438/28, "Περί του καταδικασθέντος εις θάνατον Θεοφίλου Βακτανίδη", Θεσ/νίκη 14 Νοεμ. 1941 και 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ.: Υπουργείον Δημοσίας Ασφαλείας, Διεύθυνσις Χωροφυλακής, Τμήμα Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 55239/29/436/Ι 83, "Καταδίκη εις θάνατον και εκτέλεσις του Γιαλαμά Παναγιώτου, κατοίκου Γιαννιτσών", Αθήνα 4 Δεκ. 1941.

στην εκτέλεση ενός ατόμου και σε επτά συλλήψεις.[94]

Το πλήθος των παραπάνω περιστατικών που υποδήλωνε την απροθυμία του πληθυσμού να παραδώσει τα εν αφθονία όπλα τα οποία κατείχε, στις τότε συνθήκες πολύτιμο και ταυτόχρονα επικίνδυνο απόκτημα, χωρίς αυτό να αποτελεί πάντοτε αποτέλεσμα της διάθεσής του να αντισταθεί στον κατακτητή, οδήγησε τον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτίου Ελλάδας, Στρατηγό Χέλμουτ Φέλμυ (Helmut Felmy), να απευθύνει παράκληση «όπως δια του Τύπου δημοσιευθή πρόσκλησις προς παράδοσιν των όπλων και να τονισθή ότι ο συλληφθείς ως κατέχων όπλον θα τυφεκισθή».[95] Πράγματι, προς την κατεύθυνση αυτή επιστρατεύτηκε και ο Τύπος της Θεσσαλονίκης, ο οποίος τις επόμενες ημέρες δημοσίευσε αναλόγου περιεχομένου άρθρα στα οποία γινόταν λόγος για επίδειξη «εγκληματικής μωρίας» από την πλευρά όσων εξακολουθούσαν να αγνοούν τις γερμανικές διαταγές. Προχωρώντας μάλιστα ένα βήμα παρακάτω αναφορικά με το μέγεθος της προβλεπόμενης ποινής για τους παραβάτες, τόνιζε ότι:

> « […] εκείνοι, οι οποίοι θα απειθαρχήσουν προς την γενικήν διαταγήν, εκείνοι, οι οποίοι, θα θελήσουν να αποκρύψουν τα όπλα των, πληροφορούνται από τούδε ότι θα εκριζωθούν, ότι θα ίδουν ενώπιόν των εστραμμένα τα όπλα του εκτελεστικού αποσπάσματος, χωρίς να παρεντεθή καμμία ελαφρυντικήν περίπτωσις και ότι θα πυρποληθούν αι οικείες των και ότι θα καταστραφούν τα χωρίαν των».[96]

Τη διαπίστωση του Φέλμυ πως «ανευρέθησαν πάλιν επί ευαρίθμων Ελλήνων υπηκόων όπλα»,[97] ήρθε να επαναλάβει λίγο αργότερα ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης–Αιγαίου, Αντιστράτηγος Κουρτ φον Κρένσκυ (Kurt von Krenzki), ο οποίος σε γνωστοποίησή του υπογράμμιζε ότι «ο Γερμανικός στρατός απέδειξεν ότι πάσα προσβολήν κατά των διαταγών των στρατευμάτων κατοχής τιμωρείται με παραδειγματικήν αυστηρότητα· έλαβον χώραν πληθώρα θανατικών εκτελέσεων δια

---

[94] ΙΑΥΕ, 1943–1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Διοίκησις Χωρ/κης Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 21/438/30, "Ενέργειαι Γερμανικών Αρχών εις Βαρβάρες", Θεσσαλονίκη 14 Νοεμ. 1941.

[95] ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. : Στρατιωτικός Διοικητής Νότιας Ελλάδος, "Περί μη παραδόσεως όπλων", Γεν. Στρατ. 25 Οκτ. 1941.

[96] *Νέα Ευρώπη*, 18 Νοεμ. 1941.

[97] ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. : Στρατιωτικός Διοικητής Νότιας Ελλάδος, "Περί μη παραδόσεως των όπλων", Γεν. Στρατ. 25 Οκτ. 1941.

τυφεκισμού ένεκα κατοχής όπλων καθώς και πυρπολήσεις οικειών». Ταυτόχρονα, καθοριζόταν η 10η Δεκεμβρίου ως νέα και τελευταία προθεσμία «ατιμωρήτου παραδόσεως» κάθε είδους πολεμικού υλικού, παράδοση για την οποία καθίσταντο υπεύθυνοι και οι τοπικοί άρχοντες.[98]

Από την πλευρά της η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας με έγγραφό της προς τους δήμαρχους και τους προέδρους κοινοτήτων του νομού Θεσσαλονίκης ζητούσε τη λήψη τριών μέτρων για την παράδοση των όπλων : α΄) Την τοιχοκόλληση της γερμανικής γνωστοποίησης στα κεντρικότερα σημεία των περιοχών, β΄) Την ανάγνωσή της στις εκκλησίες για τρεις συνεχόμενες Κυριακές, και γ΄) Τον καθορισμό συγκεκριμένων σημείων, όπως ήταν ο αύλιος χώρος των Ιερών Ναών, όπου οι κάτοικοι θα μπορούσαν να εναποθέτουν τα όπλα που κατείχαν χωρίς να γίνονται αντιληπτοί και τα οποία στη συνέχεια θα παραλαμβάνονταν από τους κατά τόπους εκπροσώπους της διοίκησης.[99]

Τους δύο τελευταίους μήνες του 1941, οι εκτελέσεις για κατοχή όπλων και οι φυλακίσεις μειώθηκαν αισθητά, έχοντας πετύχει ως ένα βαθμό τον εκφοβισμό κυρίως εκείνου του τμήματος του πληθυσμού που είχε γίνει στόχος των πρώτων επιχειρήσεων. Παρά, όμως, τις συνεχείς προειδοποιήσεις των γερμανικών αρχών ελάχιστα όπλα παραδόθηκαν τους πρώτους αυτούς μήνες. Έτσι, η κατοχή όπλων και κάθε είδους στρατιωτικού υλικού συνέχισε καθ΄ όλη τη διάρκεια της Κατοχής να αποτελεί ένα από τα κύρια αδικήματα που επέσειε με συνοπτικές διαδικασίες την ποινή του θανάτου. Η τελευταία ήταν μάλλον το μοναδικό κατασταλτικό και άκρως εκφοβιστικό μέτρο που είχαν στα χέρια τους οι Γερμανοί, καθώς η ανεύρεση μετά από κάθε επιχείρηση κρυμμένου οπλισμού αποδείκνυε ακριβώς το ατελέσφορο των προειδοποιήσεων. Το επόμενο διάστημα οι ίδιες οι συνθήκες έθεσαν στο περιθώριο τις όποιες προειδοποιήσεις, οδηγώντας τα γερμανικά τμήματα στην ανάληψη πολεμικής δράσης. Έτσι, εκτός από τις εκτελέσεις για κατοχή όπλων, πλήθυναν ταυτόχρονα και οι λόγοι για τους οποίους κινδύνευε κανείς να απολέσει ανά πάσα στιγμή τη ζωή του, χωρίς να έχει υποπέσει απαραίτητα ο ίδιος σε κάποιο αδίκημα.

---

[98] *Νέα Ευρώπη*, 5 Νοεμ. 1941.

[99] Κ.Ι.Θ., φακ. 6β, 11ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 103016, "Προς τους κ.κ. Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Νομού Θεσσαλονίκης", Θεσσαλονίκη 11 Νοεμ. 1941.

iv) ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΑΝΤΙΜΕΤΡΑ (ΙΟΥΝΙΟΣ – ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1941)

Η απόφαση του ΜΓ για τη συγκρότηση ανταρτικών ομάδων στα βουνά της Μακεδονίας και την έναρξη ένοπλου αγώνα κατά των κατακτητών είχε παρθεί, όπως αναφέρθηκε, ήδη από τον Μάιο του 1941. Ωστόσο, το γεγονός εκείνο που αναμφίβολα λειτούργησε ως καταλύτης ήταν η επίθεση της Γερμανίας εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης στις 22 Ιουνίου 1941.[100] Οι εκκλήσεις της Μόσχας προς τα κομμουνιστικά κόμματα των άλλων κρατών για την υπεράσπιση της «σοβιετικής πατρίδας» και την έναρξη ένοπλου αγώνα στα κατεχόμενα από τους Γερμανούς εδάφη έγιναν δεκτές στην Ελλάδα από ένα αναδιοργανωμένο και ενισχυμένο Κ.Κ.Ε. με την προσθήκη των μέχρι πρότινος εκτοπισμένων στελεχών του. Όπως είναι γνωστό, μια ομάδα είκοσι επτά ηγετικών στελεχών του Κ.Κ.Ε. απελευθερώθηκαν στις 29 Ιουνίου 1941 από τις φυλακές της Ακροναυπλίας, με τη μεσολάβηση των βουλγαρικών αρχών Κατοχής, δηλώνοντας με την άδεια της κομματικής ηγεσίας Βούλγαροι.[101]

---

[100] Ο Χατζής δημοσιεύει ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από έκθεση του Βαγγέλη Βασβανά, η οποία ανταποκρινόταν στα νέα δεδομένα που είχε δημιουργήσει η είδηση της γερμανικής επίθεσης (Χατζής, *ό.π.*, σ. 87 : Αρχείο ΚΚΕ, φάκελος 1, στοιχεία Β. Βασβανά) : «[…] 2–3 μέρες μετά την κήρυξη του αντισοβιετικού πολέμου κυκλοφορεί σε πολλές χιλιάδες αντίτυπα τυπογραφημένη προκήρυξη στο πνεύμα των αποφάσεων της σύσκεψης του Γραφείου. Κεντρικό ζήτημα μπαίνει η άμεση έναρξη του πολέμου κατά των γερμανών με όλα τα μέσα. Αρχίζει αμέσως η σαμποταριστική δράση […]». Με τη θέση του ΜΓ υπέρ της ένοπλης δράσης διαφώνησαν τα άρτι αφιχθέντα εξόριστα στελέχη, που πρόκριναν σαφώς την ανάγκη οργάνωσης του αγώνα. Οι διαφωνίες αυτές δεν γεφυρώθηκαν ούτε και μετά τη σύσκεψη που οργανώθηκε στα μέσα Ιουλίου του 1941 στη Θεσσαλονίκη. Τελικά, αποφασίστηκε να εφαρμοστούν οι αποφάσεις της 6ης Ολομέλειας, σύμφωνα όμως με τον Βασβανά «[…] συνέχισαν ορισμένες διαφωνίες στην πρακτική εφαρμογή αυτής της γραμμής, οι μεν τραβούσαν περισσότερο στα αντάρτικο, οι δε άλλοι στη μαζική δράση», Χατζής, *ό.π.* σσ. 88–89 : Αρχείο ΚΚΕ, φάκελος 1, στοιχεία Β. Βασβανά. Επίσης, Παπαπολυβίου, *ό.π.* σσ. 218–219. Καφταντζής, *ό.π.*, 133–134 (Ιούλης–Αύγουστος 1986), 41, 45–46. Βλ. ακόμη, Μάρκος Βαφειάδης, *Απομνημονεύματα*, τόμ. 2 (1940-1944), Αθήνα 1985, σ. 45.

[101] Οι βουλγαρικές αρχές χρησιμοποίησαν το γεγονός αυτό για να παρουσιάσουν τους Σλαβόφωνους της Μακεδονίας ως Βουλγάρους και ως εκ τούτου να ενισχύσουν ενώπιον των Γερμανών τα επιχειρήματά τους ότι το βουλγαρικό στοιχείο ήταν η πολυπληθέστερη πληθυσμιακή ομάδα στις περιοχές εκείνες. Από την πλευρά τους οι ελληνικές αρχές, μόλις πληροφορήθηκαν την απελευθέρωση των 27 Ακροναυπλιωτών, αντέδρασαν και ήρθαν σε επαφή με τις αρχές Κατοχής ζητώντας την εκ νέου σύλληψή τους. Έτσι, με έγγραφο του προς την ιταλική διοίκηση, που κοινοποιήθηκε και προς τον Τσολάκογλου, (βλ. ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. : [Γραφείον Πρωθυπουργού], Υπουργείον Δημοσίας Ασφαλείας, Διεύθυνσις Εθνικής Ασφαλείας, Γραφ. Β΄, Αριθ. Πρωτ. 26187 φ. 18/52/41-ιβ΄, Προς Την Επιτροπήν Συνδέσμου μετά της Ιταλικής Διοικήσεως, "Περί του κατ΄ εντολήν των Γερμανικών Αρχών απολυθέντων εξορίστων κομμουνιστών εκ του στρατοπέδου Ακροναυπλίας", Αθήνα 28 Αυγ. 1941) το Υπουργείο

Η απόφαση της 6ης Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής που πραγματοποιήθηκε στις αρχές Ιουλίου, εξέφραζε το πνεύμα των νέων συνθηκών σύμφωνα με το οποίο «η υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης, η υποστήριξη της νίκης της με όλα τα μέσα είναι ύψιστο καθήκον κάθε κομμουνιστή, κάθε εργαζόμενου, κάθε ανθρώπου που θέλει τη λευτεριά της χώρας του από το φασιστικό ζυγό».[102] Η πρόταξη, πλέον, του αγώνα ενάντια σε ένα φασιστικό πόλεμο, που διεξήγαγε ο Άξονας, ανταποκρινόταν σαφώς και στο λαϊκό αίσθημα στο οποίο αναμφίβολα είχε ασκήσει μεγάλη επίδραση η είδηση της γερμανικής εισβολής στη Σοβιετική Ένωση.

Πράγματι, η επέκταση του πολέμου στα αχανή εδάφη της Ε.Σ.Σ.Δ. δημιούργησε προσδοκίες για την τελική έκβασή του όχι μόνο στους οπαδούς του Κομμουνιστικού Κόμματος, αλλά και σε μια σημαντική μερίδα του ελληνικού λαού. Είναι ενδεικτικό, άλλωστε, το γεγονός πως ο Γερμανός Πληρεξούσιος του Ράιχ για την Ελλάδα, Γκύντερ Άλτενμπουργκ (Günther Altenburg), απευθυνόμενος προς τον Τσολάκογλου, εξέφρασε τα παράπονά του για τη θέση υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης που είχαν λάβει όχι μόνο απλοί Έλληνες πολίτες, αλλά και αξιωματούχοι της ελληνικής κυβέρνησης, απόδειξη των κομμουνιστικών πεποιθήσεων πολλών στελεχών της. Συνεχίζοντας ο Γερμανός διπλωμάτης, τόνιζε :

Δημόσιας Ασφάλειας ζητούσε να πληροφορηθεί εάν είχε ληφθεί απόφαση για τη σύλληψή τους, ώστε να εκδώσει ανάλογες διαταγές προς τις αστυνομικές αρχές της χώρας. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 η κυβέρνηση Τσολάκογλου απέστειλε ρηματική διακοίνωση στο Γερμανό επιτετραμμένο Γκύντερ Άλτενμπουργκ, με την οποία του γνωστοποιούσε το αίτημα των ελληνικών αρχών ασφαλείας για την εκ νέου σύλληψη των απελευθερωθέντων Ακροναυπλιωτών. Επακολούθησαν συνεννοήσεις μεταξύ των γερμανικών και ιταλικών αρμοδίων υπηρεσιών και στις 15 Σεπτεμβρίου ο Άλτενμπουργκ ενημέρωσε τον Τσολάκογλου για την αποδοχή του ελληνικού αιτήματος από μέρους των αρχών Κατοχής (ΙΑΥΕ, 1941 Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ.: Der Bevollmächtigte des Reichs für Griechenland, Nr. 56 "Verbalnote", Αθήνα 15 Σεπτ. 1941). Ωστόσο, οι περισσότεροι από τους 27 αμέσως μετά την απελευθέρωσή τους και με εντολή της κομματικής καθοδήγησης της φυλακής έφυγαν για τη Θεσσαλονίκη και τέθηκαν στη διάθεση του ΜΓ.

[102] Για τις αποφάσεις της 6ης Ολομέλειας, βλ. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 5 (1940-1945)˙ Ημερολόγιο των κυριοτέρων γεγονότων, Οχτώβρης 1940-Απρίλης 1945, σσ. 35–40. Ενδεικτική είναι επίσης η τοποθέτηση του μέλους του ΜΓ, Παντελή Τσέγα (Θανάσης), την οποία παραθέτει ο Κουζινόπουλος (*ό.π.* σ. 38) : «Η μεγάλη μας Σοβιετική Ένωση, η ελπίδα των λαών όλου του κόσμου κινδυνεύει. Πώς μπορούμε να τη βοηθήσουμε ; Ανατινάζαμε λοιπόν τρένα, αυτοκίνητα, αποθήκες. Και τις επιθέσεις κατά των Γερμανών, που τις είχαμε αρχίσει πριν ακόμα από τις 22 Ιούνη 1941, τις εντείναμε και τις πολλαπλασιάσαμε ύστερα από την επίθεση του Χίτλερ κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Κάνοντας έτσι, σαν κομμουνιστές το διεθνιστικό μας χρέος αλλά προσφέροντας κυρίως υπηρεσίες πρώτα από όλα στην ίδια την πατρίδα συμβάλλοντας έτσι στην εξασθένιση του κατακτητή και την ανύψωση του πεσμένου πολύ στην αρχή, αλήθεια, γοήτρου του πληθυσμού».

«Ως εγένετο γνωστό, ανώτεροι έλληνες υπάλληλοι εξέφρασαν την ικανοποίησίν των δια την κήρυξιν του πολέμου μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας. Ελέχθη ότι η Ρωσία δια των 40.000 αεροπλάνων τα οποία διαθέτει, θα αποτελείωνε την Γερμανίαν εντός ελαχίστου χρόνου και ότι ο κομμουνισμός θα ήρχετο συντόμως και εις την Ελλάδα, θα ήτο δε χιλιάκις προτιμώτερον να διοικήσωσιν οι κομμουνισταί την Ελλάδα από του να παραμείνωσιν εδώ οι Γερμανοί».[103]

Παράλληλα, η οργανωτική δουλειά μέσα στους κόλπους του Κ.Κ.Ε. και οι προεργασίες στη Μακεδονία για τη συγκρότηση ανταρτικών σωμάτων και ομάδων δολιοφθορών είχαν εντατικοποιηθεί. Όμως το καλοκαίρι του 1941, οι σημαντικές επιτυχίες της Βέρμαχτ στο ανατολικό μέτωπο εις βάρος του συνεχώς υποχωρούντος Κόκκινου Στρατού όσο και οι γενικότερες συνθήκες Κατοχής στην Ελλάδα έθεταν σημαντικούς περιορισμούς στα περιθώρια ενεργητικής αντίστασης. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός πως η όποια κινητικότητα παρατηρήθηκε το διάστημα εκείνο έγινε γρήγορα αντιληπτή από τη γερμανική πλευρά. Σε ανακοίνωση του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης τονιζόταν πως «ηύξησεν κατά αξιοπίστους πληροφορίας η κομμουνιστική δράσις, κυρίως από της εποχής της κηρύξεως των εχθροπραξιών μεταξύ Ρωσσίας και Γερμανίας», επισήμανση που προετοίμαζε το έδαφος για τα πρώτα γερμανικά προληπτικά αντίμετρα καθώς, όπως υπογραμμιζόταν στη συνέχεια, «τούτου ένεκεν διεταράχθη ουχί η δημόσια τάξις και ασφάλεια, αλλά εκτίθεται εις κινδύνους η ασφάλεια των στρατευμάτων.[104]

Το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα σημειώθηκε η πρώτη έμπρακτη γερμανική αντίδραση για την αποτροπή δημιουργίας ενός κομμουνιστικού μετώπου αντίστασης στο καταληφθέν ελληνικό έδαφος που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως «πέμπτη φάλαγγα». Συγκεκριμένα, στις 5 Ιουλίου, κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης επιχείρησης, συνελήφθησαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης διακόσια εβδομήντα οκτώ άτομα με τις κατηγορίες της κομμουνιστικής δράσης, της παροχής βοήθειας σε Άγγλους στρατιώτες, ως Μασόνοι ή ύποπτοι διενέργειας δολιοφθορών και φυλακίστηκαν στο στρατόπεδο

---

[103] Βλ. ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, υποφ. 1ος / ΙΙ / 1 Ε - 853 - "κατηγορίες για κομμουνιστική δράση υπαλλήλων του Υπουργείου Εργασίας" : Deutsche Gesandtschaft, Der Bevollmächtigte des Reichs für Griechenland, Pol. 3/1, "Verbalnote", Αθήνα 11 Ιουλ. 1941.

[104] ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, υποφ. 1ος / ΙΙ / 1 Ε – 853 - "κατηγορίες για κομμουνιστική δράση υπαλλήλων του Υπουργείου Εργασίας" : Deutsche Gesandtschaft, Der Bevollmächtigte des Reichs für Griechenland, Pol. 3 / 1, "Verbalnote", Αθήνα 11 Ιουλ. 1941.

συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς». Η επιχείρηση διεξήχθη κατά κύριο λόγο από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού (G.F.P.) σε συνεργασία με την Υπηρεσία Ασφαλείας (S.D). Υπεύθυνος της επιχείρησης ήταν ο διευθυντής του 1ου Γραφείου της G.F.P., Πάουλ Χερτέλ (Paul Härtel), που ήταν αρμόδιο για τη συλλογή πληροφοριών και την καταπολέμηση των ανταρτών. Στο πλαίσιο των δικαστικών ερευνών που διεξήχθησαν μεταπολεμικά για τις εις βάρος του κατηγορίες για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου και ερωτώμενος από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές για την εν γένει δράση του στην Ελλάδα, ο Χερτέλ κατέθεσε τα εξής για τις συλλήψεις της 5ης Ιουλίου:

> «Αρχές Ιουλίου, μπορεί να ήταν η 5η Ιουλίου, διηύθυνα στη Θεσσαλονίκη μια επιχείρηση κατά των εκεί κομμουνιστών, οι οποίοι συνεργάζονταν με τους γιουγκοσλάβους αντάρτες και επεδίωκαν να οργανώσουν ένα αντιστασιακό κίνημα παρακινώντας τον πληθυσμό σε εξέγερση. Η επιχείρηση αυτή πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια του 298ου [ο μάρτυρας προφανώς σφάλλει όσον αφορά τη μονάδα του γερμανικού στρατού, καθώς στη δύναμη της 164ης Μεραρχίας Πεζικού δεν υπάρχει καταγεγραμμένη τέτοια μονάδα] Συντάγματος Πεζικού. Σε κάθε ομάδα από αυτές που είχαν συγκροτηθεί για τη διενέργεια των συλλήψεων συμμετείχαν και δύο Έλληνες αστυνομικοί, ώστε εξαρχής να αποκλείσουμε την οποιαδήποτε πιθανότητα παρεκτροπών σε σχέση με τη διεξαγόμενη επιχείρηση».[105]

Μετά το τέλος της επιχείρησης οι συλληφθέντες συγκεντρώθηκαν στο θέατρο "Τιτάνια" και τις επόμενες ημέρες ανακρίθηκαν από τη Μυστική Αστυνομία. Μερικοί απ΄ αυτούς αφέθηκαν ελεύθεροι, άλλοι καταδικάστηκαν από το Στρατοδικείο σε ποινές φυλάκισης. Σημαντικό είναι το γεγονός πως με βάση αυτές τις συλλήψεις δημιουργήθηκε μια πρώτη λίστα με ονόματα κομμουνιστών και άλλων υπόπτων, η οποία αργότερα εμπλουτίστηκε και τροφοδότησε τα εκτελεστικά αποσπάσματα.[106]

---

[105] Βλ. Zst, V 508 AR 1698/67: Κατάθεση H. Paul, Gs 29/58 3 b Js 49/58, Mellrichstadt 6 Μαΐου 1958.

[106] Αξίζει να αναφερθούν δύο περιπτώσεις. Ανάμεσα, λοιπόν, στους πολλούς συλληφθέντες ήταν και ο γυμνασιάρχης του Β΄ Γυμνασίου Αρρένων, Κωνσταντίνος Μικρός, ο οποίος πέθανε αμέσως μετά την αποφυλάκισή του την άνοιξη του 1942, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 13 Μαΐου 1942. Επίσης, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* [Θεσσαλονίκη], τόμ. 26, τχ. 326–327 (Μάιος–Ιούνιος 1942), 107. Η δεύτερη περίπτωση ήταν του Βασίλη Τρυφερίδη, ο οποίος στις 17 Αυγούστου αφέθηκε ελεύθερος για να ξανασυλληφθεί τον Ιανουάριο του 1942 και να εκτελεστεί στις 14 Φεβρουαρίου μαζί με άλλα εννιά άτομα ως αντίποινα για μια δολιοφθορά που είχε σημειωθεί σε σταθμό αυτοκινήτων του γερμανικού στρατού, βλ. Zst, V 508 AR 1699/67: Κατάθεση Φωτεινής Τ.

Στη μεγάλη αυτή επιχείρηση των Γερμανών συμμετείχε ως βοηθητική δύναμη και η Ειδική Ασφάλεια Θεσσαλονίκης, η οποία το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1941 δραστηριοποιήθηκε έντονα προς την κατεύθυνση της δίωξης των κομμουνιστών και κατέγραψε στο ενεργητικό της πολλές συλλήψεις. Ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί η εγκυρότητα της πληροφορίας σύμφωνα με την οποία η σύλληψη των διακοσίων εβδομήντα οκτώ ατόμων έγινε με βάση ονομαστικές καταστάσεις που έδωσε στους Γερμανούς η Ειδική Ασφάλεια.[107]

Είναι βέβαιο, όμως, πως τουλάχιστον σε επιχειρήσεις τους στην επαρχία οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν ονομαστικές καταστάσεις και γενικά κινήθηκαν βάσει αξιόπιστων πληροφοριών.[108] Σημαντικά είναι όσα αναφέρει σε κατάθεσή του ο τότε Νομάρχης Φλώρινας, Κωνσταντίνος Μπόνης. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον μάρτυρα, αμέσως μετά την έκρηξη του γερμανορωσικού πολέμου, οι Γερμανοί απαίτησαν και έλαβαν ονομαστική κατάσταση των κομμουνιστών Φλώρινας που περιλάμβανε «μόνον τους βουλγαροκομμουνιστάς τους οποίους είχαν απολύσει οι Γερμανοί από την Ακροναυπλίαν και μερικούς φιγοδικούντας».[109]

Αντιθέτως, ο ιστορικός της ελληνικής αστυνομίας Κωνσταντίνος Αντωνίου αναφέρει πως μια ημέρα πριν την είσοδο των Γερμανών στη Θεσσαλονίκη, η Ειδική Ασφάλεια κατέστρεψε τους φακέλους που διατηρούσε η υπηρεσία για τους κομμουνιστές.[110] Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία οι συλλήψεις έγιναν κατόπιν υπόδειξης του απότακτου Αντισυνταγματάρχη Γεώργιου Πούλου,[111] αρχηγού του Ελληνικού Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος, που μόλις είχε ιδρυθεί χρησιμοποιώντας ως όχημα την τοπική αντισημιτική οργάνωση "Εθνική Ένωσις «Η Ελλάς»", γνωστή περισσότερο με τα αρχικά "Ε.Ε.Ε.".[112]

---

[107] Βλ. σχετικά, *Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα. Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*, β΄ έκδ., Αθήνα 1967, σ. 80.

[108] Βλ. υποκεφάλαιο iii, σ. 46 για τον τρόπο με τον οποίο διενήργησαν τις έρευνες οι Γερμανοί στην Κωνσταντία και στον Άψαλο Αλμωπίας.

[109] Βλ. Εφετείο Θεσσαλονίκης [στο εξής ΕΘ], Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2, (1–150), συνεδρίαση της 5– 9ης Ιουλίου 1945, αριθ. 89. Βλ. επίσης, ΙΑΥΕ 1941, Κυβέρνηση Λονδίνου, φακ. 8, 1ος Α/1/20:Consulat Général de Grèce Alexandrie, "Δελτίον Πληροφοριών εξ Ελλάδος ληφθεισών εκ λεπτομερούς ανακρίσεως προσώπων ελθόντων κατ΄ ευθείαν και αναχωρησάντων την 23.8.41 και 5.9.41", Αλεξάνδρεια 16 Σεπτ. 1941.

[110] Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1604.

[111] Zst, V 508 AR 1698/67: Μαρτυρική κατάθεση Χριστόφορου Ε., Θεσσαλονίκη 18 Δεκ. 1945.

[112] Το Σωματείο "Εθνική Ένωσις «Η Ελλάς»" ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1927 με σκοπούς, σύμφωνα με το καταστατικό ιδρύσεώς του και τις τροποποιήσεις που επήλθαν σ΄ αυτό το 1930, τη συνένωση, αλληλεγγύη και υποστήριξη των μελών του για την οικονομική και επαγγελματική ανέλιξή τους, επίσης την εξύψωση του εθνικού φρονήματος και της φιλοπατρίας και την καταπολέμηση δια νομίμων μέσων προπαγανδιστικών κινήσεων που θα έθεταν σε κίνδυνο θεσμούς όπως η παρτίδα, η θρησκεία και η οικογένεια. Στην πράξη, όμως, το Σωματείο ανέπτυξε αντικομμουνιστική και κυρίως αντισημιτική δράση, πρωτοστατώντας στα

Εκείνο που θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί είναι πως οι Γερμανοί είχαν ήδη στη διάθεσή τους στοιχεία για το Κ.Κ.Ε. Ελλάδας που είχαν συγκεντρώσει προπολεμικά. Έτσι, κατά σύμπτωση μια ημέρα πριν τη διενέργεια των συλλήψεων στη Θεσσαλονίκη, ο Γερμανός διπλωμάτης φον Έτσντορφ (von Etzdorf), σύνδεσμος του Υπουργείου των Εξωτερικών στο Αρχηγείο των Ενόπλων Δυνάμεων, σε έκθεσή του για τους Εβραίους, τους Μασόνους και τους κομμουνιστές της Ελλάδας, βασισμένη σε πληροφορίες του Ειδικού Τμήματος Ρόζενμπεργκ (Sonderkommando Rosenberg) και της Υπηρεσίας Ασφαλείας (S.D.), σημείωνε σχετικά:

> «Ο επικεφαλής, κατά τη διάρκεια της βαλκανικής εκστρατείας, του Ειδικού Τμήματος της Υπηρεσίας Ασφαλείας, Συνταγματάρχης δρ. Hahn, αναφέρει πως η κομμουνιστική κίνηση στην Ελλάδα είναι ήσσονος σπουδαιότητας. Η ελληνική αστυνομία καταπολέμησε ριζικά τον κομμουνισμό ήδη από το 1936. Όλοι οι κομμουνιστές της Ελλάδας που αναφέρονται στο ειδικό βιβλίο – ευρετήριο που είχε συνταχθεί από την Κεντρική Υπηρεσία Ασφαλείας του Ράιχ, βρίσκονται αυτή τη στιγμή εδώ και αρκετά χρόνια σε εξορία σε νησιά ή σε στρατόπεδα συγκέντρωσης […]».[113]

Οι συλλήψεις της 5ης Ιουλίου στη Θεσσαλονίκη ήταν το αποτέλεσμα της μοναδικής γερμανικής επιχείρησης που στο χρονικό σημείο εκδήλωσής της είχε προληπτικό χαρακτήρα και σχετίστηκε άμεσα με την έκρηξη του γερμανο-ρωσικού

γεγονότα εναντίον του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης που κατέληξαν στην πυρπόληση του συνοικισμού Κάμπελ τη νύχτα της 29ης Ιουνίου 1931. Στις 5 Νοεμβρίου 1933 από τους κόλπους του δημιουργήθηκε το Εθνικό και Σοσιαλιστικό Κόμμα της Ελλάδας κατά τα γερμανικά πρότυπα. Το Σωματείο διατηρήθηκε μέχρι το 1935 οπότε περιέπεσε σε αδράνεια, ενώ το Κόμμα μέχρι το 1936 οπότε διαλύθηκε από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Ωστόσο, τα μέλη τους εξακολούθησαν να δρουν έστω και υπογείως, κυρίως μέσα από την ένταξή τους σε μεταξικές αυτή τη φορά οργανώσεις. Για τα "Τρία Έψιλον" από τη στιγμή της ίδρυσής τους μέχρι το 1936 βλ. Τσιρώνης Θεοδόσιος, «Πολιτική ιδεολογία στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου. Η οργάνωση Εθνική Ένωσις «Η Ελλάς» και τα συνεργαζόμενα σωματεία», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1999. Επίσης, Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης [στο εξής ΠΘ], φακ. 1539/1933–1934, όπου σειρά εγγράφων σχετικά με την ίδρυση των "Τρία Έψιλον" και την αναγνώριση του Σωματείου από τις δικαστικές αρχές (το αρχείο του Πρωτοδικείου ερεύνησε ο Θεοδόσιος Τσιρώνης). Ειδικότερα, για τη συμμετοχή τους στα γεγονότα του Ιουνίου 1931, βλ. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 24 Ιουν. – 7 Ιουλ. 1931. *Μακεδονικά Νέα*, 24 Ιουν. – 4 Ιουλ. 1931.

[113] Politisches Archiv Auswärtiges Amt, Bonn [στο εξής PAAA], Inland II A/B 83–26, Nr. 5632 R 99419: Der Vertreter des Auswärtiges Amts beim Oberbefehlshaber des Heeres – 553/41 -, H. Qu., 4 Ιουλ. 1941. Απόσπασμα της έκθεσης Έτσντορφ δημοσιεύει ο Βάσος Μαθιόπουλος, *Ο Δεκέμβριος του 1944. Σουηδικά, Ελβετικά και Συμμαχικά Διπλωματικά Ντοκουμέντα*, γ΄ έκδ., Αθήνα 1994, σσ. 387–388.

πολέμου. Για τον λόγο αυτό δεν μπορούν να εκληφθούν ως επακόλουθο αντιστασιακής ενέργειας κατά των στρατευμάτων Κατοχής. Άλλωστε, οι όποιες ενέργειες αντίστασης εκδηλώθηκαν το αμέσως επόμενο διάστημα με τη μορφή της κυκλοφορίας προκηρύξεων και τις δολιοφθορές στο δίκτυο επικοινωνιών.

Πράγματι, στις 24 Αυγούστου μια ομάδα κομμουνιστών με αρχηγό τον Τάσο Αναγνωστόπουλο επιχείρησε να ανατινάξει τις εγκαταστάσεις καυσίμων της Βέρμαχτ, που βρίσκονταν πλησίον του σιδηροδρομικού σταθμού. Σύμφωνα με μαρτυρία, τελικά η επιχείρηση αναβλήθηκε γιατί η ομάδα δεν βρήκε τις κατάλληλες συνθήκες.[114] Αντίθετα, οι γερμανικές πηγές δεν επιβεβαιώνουν την αποτυχία της επιχείρησης, καθώς κάνουν λόγο για την ανατίναξη τριών βαρελιών με καύσιμα.[115] Την επομένη ημέρα συνελήφθησαν ο Αναγνωστόπουλος και δύο άλλα άτομα, ο Αχιλλέας Παπασπυρόπουλος και ο Ακροναυπλιώτης Ιεροσόλυμος Χαριζάνης, από άντρες της Ειδικής Ασφάλειας. Σε αναφορά της η Ειδική Ασφάλεια επιβεβαίωσε τη σύλληψη του «φανατικού κομμουνιστή» Αναγνωστόπουλου με την επισήμανση πως πάνω του βρέθηκε και κατασχέθηκε πλαστή άδεια γραμμένη στα γερμανικά με την οποία μπορούσε να εισέρχεται στο σιδηροδρομικό σταθμό και να κυκλοφορεί κατά τις απαγορευμένες ώρες.[116] Οι τρεις συλληφθέντες πέρασαν από Στρατοδικείο στις 17 Δεκεμβρίου 1941 και στις 31 του ίδιου μήνα εκτελέστηκαν.[117]

---

[114] Βλ. μαρτυρία Βασίλη Μελίδη στο Καφταντζής, *ό.π.*, 133–134 (Ιούλης– Αύγουστος 1986), 48. Αυτή ήταν η δεύτερη φορά που επιχειρήθηκε να ανατιναχθούν οι γερμανικές εγκαταστάσεις καυσίμων, οι οποίες βρίσκονταν πίσω από το σιδηροδρομικό σταθμό και στα όρια του συνοικισμού Επτάλοφος. Η πρώτη τοποθετείται στις 20 Μαΐου, μόλις πέντε ημέρες μετά την ίδρυση της "Ελευθερίας". Μια ομάδα κομμουνιστών με επικεφαλής τον Τάσο Αναγνωστόπουλος και τον Χορμούζη Χατζηθωμά κατέστρεψαν τις μηχανές γερμανικών φορτηγών στο Κορδελιό, παράλληλα ανατίναξαν βαρέλια με βενζίνη στις εγκαταστάσεις καυσίμων, βλ. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 12–13.

[115] ΜΑ, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht 24.7.-31.7.1941 και Αύγουστος 1941.

[116] Βλ. ΠΘ, φακ. 1539/1933-1934 : Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφάλειας, Αριθμ. Πρωτ. 9/14/97, "Εκτέλεσις Αστυνομικών έργων παρά μελών Ε.Ε.Ε.", Θεσσαλονίκη 25 Σεπτ. 1941.

[117] Δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένο αν εκτός του Αναγνωστόπουλου, που άλλωστε καταδικάστηκε δις εις θάνατο, οι άλλοι δύο συμμετείχαν στην επιχείρηση. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Μ. Μπαλτζή και Βαγγέλη Βασβανά στο Καφταντζής, *ό.π.*, 45, ο Χαριζάνης βρέθηκε πρόσωπο με πρόσωπο με άντρες της Ειδικής Ασφάλειας στη Νεάπολη, προσπάθησε να διαφύγει πυροβολώντας, αλλά έπαθε αφλογιστία το όπλο του και συνελήφθη. Περισσότερο πιθανό είναι να έλαβε μέρος ο Παπασπυρόπουλος, καθώς στην ανακοίνωση της εκτέλεσης που δημοσιεύτηκε στον Τύπο αναφέρεται πως ο Αναγνωστόπουλος καταδικάστηκε για κατοχή όπλων και δολιοφθορά, ο Παπασπυρόπουλος για δολιοφθορά, ενώ ο Χαριζάνης για κατοχή όπλων, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 6 Ιαν. 1942. Την εκδοχή αυτή υποστηρίζει και ο Καφταντζής, *ό.π.*, 47, ο οποίος όμως λανθασμένα τοποθετεί την σύλληψη των δύο τον Οκτώβριο.

Η Βέρμαχτ και οι εγκαταστάσεις της δεν ήταν οι μόνοι στόχοι που υπέστησαν επιθέσεις τον Αύγουστο του 1941. Εκτός από την εμφάνιση των Γερμανών, στην πόλη της Θεσσαλονίκης άρχισαν να δραστηριοποιούνται και Έλληνες που φάνηκαν πρόθυμοι να προσφέρουν τις υπηρεσίες στις αρχές Κατοχής. Ένας από αυτούς ήταν και ο Γεώργιος Πούλος, ο οποίος εφέρετο να παρείχε στους Γερμανούς πληροφορίες που οδήγησαν στις συλλήψεις της 5ης Ιουλίου. Όπως αναφέρθηκε, μετά την είσοδο των Γερμανών, ο Πούλος ανασύστησε την οργάνωση "Ε.Ε.Ε", μετονομάζοντάς την σε «Εθνικόν και Σοσιαλιστικόν Κόμμα της Ελλάδος», του οποίου τέθηκε επικεφαλής.[118] Μάλιστα, στις 22 Απριλίου μέλη του πρωτοστάτησαν στην πρώτη αντισημιτική κίνηση που σημειώθηκε στην πόλη, αναρτώντας σε κεντρικά καφενεία, εστιατόρια και ζαχαροπλαστεία επιγραφές στα γερμανικά και ελληνικά, οι οποίες απαγόρευαν την είσοδο σε Εβραίους και χαρακτήριζαν ως εβραϊκά ορισμένα εμπορικά καταστήματα.[119]

Η πρόθεση συνεργασίας του Πούλου με τους Γερμανούς και η επανεμφάνιση στη Θεσσαλονίκη της γνωστής από τη δράση της στο παρελθόν φασιστοειδούς οργάνωσης "Ε.Ε.Ε", έστω και με άλλο όνομα, προκάλεσαν τη δυναμική επέμβαση του ΜΓ. Τη νύχτα της 31ης Αυγούστου με μια καλά οργανωμένη και αιφνιδιαστική επιχείρηση τοπικά στελέχη του Κ.Κ.Ε. εισέβαλαν και κατέλαβαν τα γραφεία του Κόμματος των Ελλήνων Εθνικοσοσιαλιστών, σκότωσαν ένα στέλεχός του, τον Θάνο Αναστασιάδη, πήραν τα αρχεία και έκαψαν το κτίριο.[120]

---

[118] Βλ. *Νέα Ευρώπη*, 12 και 16 Μαΐου 1941. Όπως προκύπτει από έγγραφα που φυλάσσονται στο αρχείο του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, φακ. 1539/1933–1934, οι Γερμανοί αμέσως μετά την επανεμφάνιση της οργάνωσης ζήτησαν επιτακτικά από τις αρμόδιες ελληνικές αρχές να απαγορευτεί οποιαδήποτε δράση της με το σκεπτικό πως επρόκειτο περί νέας και στερούμενης σχετικής άδειας ιδρύσεως. Η υπόθεση κρίθηκε τον Οκτώβριο από το Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, το οποίο αποφάσισε τελεσίδικα τη διάλυση του Σωματείου παρά τις αντίθετες αιτιάσεις του αρχηγού του Γεώργιου Πούλου. Η συγκεκριμένη γερμανική στάση απέναντι σε ένα Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα, του οποίου ο αρχηγός θα φανεί ιδιαίτερα χρήσιμος στο μέλλον σαφώς προκαλεί ερωτηματικά. Σύμφωνα με τον Χάγκεν Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 2, Αθήνα 1995, σ. 290, η στάση αυτή ήταν αποτέλεσμα της σθεναρής αντίδρασης του Άλτενμπουργκ, ερμηνεία που ανταποκρίνεται στο προβάδισμα που είχαν οι πολιτικοί χειρισμοί τη δεδομένη χρονική στιγμή. Άλλωστε, την ίδια περίοδο κατά την οποία απαγορεύτηκε στον Πούλο από τις ελληνικές δικαστικές αρχές η λειτουργία του Κόμματός του, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης εξήρε την πολύτιμη βοήθεια που παρείχαν στις γερμανικές υπηρεσίες τα "Τρία Έψιλον" στην καταπολέμηση του κομμουνισμού, MA, RW 40/160 : Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Vs Slg 2 s geh. Br. B. Nr. 252/41geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Σεπτέμβριος 1941, 3 Οκτ. 1941.

[119] Βλ. *Νέα Ευρώπη*, 24 Απρ. 1941. Δροσάκη, *ό.π.*, σ. 85. Επίσης, Γιομτώβ Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα 1941–1943*, Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (επιμ.), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 97.

[120] Το νεοϊδρυθέν Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα στεγάστηκε προσωρινά στην οδό Τσιμισκή 57. Αρχηγός του ήταν ο Πούλος (ΠΘ., φακ. 1539/1933–1934) και όχι ο Θάνος Αναστασιάδης όπως εσφαλμένα αναφέρει ο Καφταντζής, *ό.π.*, 151–152 (Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1988), 51, ο Κέδρος,

Οι παραπάνω ενέργειες και ιδιαίτερα εκείνες που στρέφονταν κατά του γερμανικού στρατού ανάγκασαν τις αρχές Κατοχής να λάβουν επιπρόσθετα μέτρα, προβαίνοντας, μετά τη Θεσσαλονίκη, σε συλλήψεις και στην επαρχία. Το διάστημα Ιούλιος–Αύγουστος οι Γερμανοί συνέλαβαν πέντε άτομα στη Φλώρινα για διανομή προκηρύξεων και άλλα ογδόντα στη Μυτιλήνη, με τη βοήθεια της ελληνικής αστυνομίας, για κομμουνιστική δράση.[121]

Παράλληλα, η ανώτερη στρατιωτική ηγεσία εξέδωσε τις πρώτες διαταγές για την αντιμετώπιση ανάλογων περιστατικών στο κατεχόμενο ελληνικό έδαφος, τα οποία ως «προϊόν κομμουνιστικής δραστηριότητας στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο» και σε συνδυασμό με την έντονη βουλγαρική προπαγάνδα και τις έρευνες για όπλα, συνιστούσαν μια ιδιαίτερα ανησυχητική εξέλιξη που απαιτούσε ριζικά μέτρα αντιμετώπισης. Οι διαταγές του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Βίλχελμ Λιστ (Wilhelm List), της 8ης και της 19ης Ιουλίου, καθόριζαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινούνταν στο εξής τα γερμανικά αντίμετρα. Σύμφωνα λοιπόν με τις ακόλουθες δύο παραγράφους των διαταγών αυτών για την «αποτελεσματική αντιμετώπιση των σαμποτάζ», καθορίζονταν τα εξής :

> α) «Εν περιπτώσει καταληφθώσι πολίται κατά την διάπραξιν αντιδραστικών ενεργειών, κλοπών ή απειλών κατά Γερμανών Στρατιωτών θα γίνεται άμεσος και άνευ διακρίσεως χρήσις των όπλων.

ό.π., σ. 231 και πρόσφατα ο Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σ. 49. Επίσης, δεν επιβεβαιώνεται από καμιά πηγή η πληροφορία πως εκτός του Αναστασιάδη σκοτώθηκαν και άλλα μέλη, τα οποία βρέθηκαν στα γραφεία της οργάνωσης την στιγμή της επίθεσης. Σύμφωνα με μαρτυρική κατάθεση του Κωνσταντίνου Οικονομίδη, που υπηρετούσε ως Μοίραρχος στη Θεσσαλονίκη, μετά την επίθεση και τον θάνατο του φύλακα Θάνου Αναστασιάδη κάλεσε για ανάκριση τον Πούλο, ο οποίος δήλωσε πως «συνέστησε την οργάνωσιν ΕΕΕ δια να συνεργασθή με τους Γερμανούς και αναλάβη την αρχήν εν Ελλάδι», όσον αφορά δε το θάνατο του Αναστασιάδη πως «πρέπει να ανακαλυφθούν οι φονείς του διότι ούτος εφρόντιζε δια την ανακάλυψιν των φυγαδευόντων Άγγλους», ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559. Τον Σεπτέμβριο του 1941, δύο μέλη των "Τρία Έψιλον" συνέλαβαν έναν πολίτη στην πλατεία Διοικητηρίου και τον κακοποίησαν ισχυριζόμενοι αργότερα στους αστυνομικούς πως είχε εκφραστεί εναντίον της Γερμανίας και ενεχόταν στον φόνο του συντρόφου τους, Θάνου Αναστασιάδη, βλ. ΠΘ., φακ. 1539/1933– 1934: Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφάλειας, Αριθμ. Πρωτ. 9/14/97, "Εκτέλεσις Αστυνομικών έργων παρά μελών Ε.Ε.Ε.", Θεσσαλονίκη 25 Σεπτ. 1941.

[121] Συχνά, οι συλληφθέντες από άλλες περιοχές της γερμανικής ζώνης Κατοχής μεταφέρονταν στη Θεσσαλονίκη και εγκλείονταν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς», πολλοί δε από τους οποίους στη συνέχεια εκτελούνταν για αντίποινα. Για ανάλογες συλλήψεις που διενεργήθηκαν καθ΄ όλη τη διάρκεια της Κατοχής στη Μυτιλήνη, βλ. Zst, V 508 AR 1313/68.

β) Ο πρώτος τυχόν αξιωματικός, ο λαμβάνων γνώσιν της πράξεως αντιδράσεως (Σαμποτάζ), εξουσιοδοτείται με αστυνομικά καθήκοντα και εν περιπτώσει μη ανακαλύψεως του δράστου επιβάλλει εις την Κοινότητα εν τη οποία έλαβε χώραν η πράξις πληρωμήν αποζημιώσεως δια τας προξενηθείσας ζημίας, διατάσσει την διάθεσιν φρουράς προς φύλαξιν ως και την προσαγωγήν κατά τυχόν ομήρων οι οποίοι εν περιπτώσει επαναλήψεως συλλαμβάνονται και παραπέμπονται εις τας κατά τόπους αρμοδίας αρχάς».[122]

Οι διαταγές του Λιστ εφαρμόστηκαν άμεσα από τις υπ΄ αυτόν στρατιωτικές μονάδες, η ηγεσία των οποίων εξέδωσε με τη σειρά της ανάλογες οδηγίες. Συγκεκριμένα, σε έκθεση για τον μήνα Αύγουστο του τρίτου επιτελικού γραφείου (1c) της 164ης Μεραρχίας Πεζικού και στην 4η παράγραφο, με τον τίτλο «Μέτρα για την καταπολέμηση των φαινομένων αναταραχής», τονίζονταν :

«Στις περισσότερες μέχρι τώρα παρουσιαζόμενες περιπτώσεις προπαγανδιστικών προκηρύξεων και δολιοφθορών δεν στάθηκε δυνατό, για ευνόητους λόγους, να συλληφθούν οι ένοχοι. Εντούτοις, στη Φλώρινα συνελήφθησαν πέντε Έλληνες κομμουνιστές για την κατοχή προπαγανδιστικών προκηρύξεων. Γι΄ αυτό το λόγο η άμυνα θα πρέπει ουσιαστικά να επικεντρωθεί στη λήψη μέτρων εκφοβισμού. Αυτό το σκοπό εξυπηρετεί η διαταγή για τη χρήση των όπλων, δίχως καμία επιείκεια, εναντίον των ατόμων που συλλαμβάνονται επ΄ αυτοφώρω.[123] Επίσης, με τις διαταγές του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης της 8ης και της 19ης Ιουλίου παρέχεται στις μονάδες η δυνατότητα να απαιτήσουν από τις κοινότητες, στις περιοχές των οποίων έχουν λάβει χώρα τα περιστατικά, αποζημίωση για τις ζημιές που έχουν γίνει, να διατάξουν τη φύλαξη στρατιωτικής σημασίας εγκαταστάσεων από τους πολίτες και να συλλάβουν

[122] ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. "Περί καταπολεμήσεως αντιδράσεων": Der Bevollmächtigte des Reichs für Griechenland, D Pol 3/6 II, "Verbalnote", Αθήνα 25 Ιουλ. 1941.

[123] Σύμφωνα με τη διαταγή αυτή του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, σε περίπτωση που συλλαμβάνονταν πολίτες να διαπράττουν «αντιδραστικές ενέργειες», κλοπές ή γενικά να θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή Γερμανών στρατιωτών θα εκτελούνταν επιτόπου, βλ. επίσης, ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. "Περί χρησιμοποιήσεως όπλων έναντι αντιδραστικών" : Der Bevollmächtigte des Reichs für Griechenland, Pol 3 Nr. 4, "Verbalnote", Αθήνα 28 Ιουλ. 1941 και Ελληνική Πολιτεία, Το Υπουργείον των Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία, Διεύθυνσις Διοικήσεων, Τμήμα Διοικητικόν, Αριθμ. πρωτ. 44887, "Γραφείον Πρωθυπουργού – Ε 291/11/1", 29 Ιουλ. 1941.

ομήρους. Αυτών των δυνατοτήτων έχει γίνει, επίσης, επανειλημμένη χρήση. […] Σε ποια έκταση είναι δυνατόν τα μέτρα αυτά να οδηγήσουν στην εξουδετέρωση των ταραχοποιών στοιχείων του πληθυσμού, μόνο το μέλλον θα δείξει. Αναμφίβολα, όμως, αυτό το τμήμα του πληθυσμού δέχεται ισχυρή ώθηση από το αντιστασιακό κίνημα στη Σερβία έτσι ώστε θα πρέπει και στο μέλλον να υπολογίζουμε σε φαινόμενα αναταραχών».[124]

Η τακτική, λοιπόν, του εκφοβισμού και της τρομοκράτησης του πληθυσμού και η υιοθέτηση της αρχής της συνυπευθυνότητας με την εφαρμογή των συλλογικών αντιποίνων τέθηκαν ως βάσεις στην κατεχόμενη Μακεδονία από το καλοκαίρι του 1941, όταν ακόμα η αντίσταση αναζητούσε διόδους καλύτερης οργάνωσης για ένα διευρυμένο και μαχητικότερο αγώνα. Από τον Σεπτέμβριο, μήνα κατά τον οποίο τέθηκαν στο στόχαστρο των ανταρτών και Γερμανοί στρατιώτες, γεγονός που σηματοδότησε τη μετάβαση σε δυναμικότερες μορφές αντίστασης, η γερμανική αντίδραση εκδηλώθηκε με τη λήψη δρακόντειων μέτρων, βασισμένων σε διαταγές της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας. Την περίοδο αυτό κυριάρχησαν οι μαζικές εκτελέσεις και οι καταστροφές – ολοκαυτώματα χωριών της Μακεδονίας.

[124] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Tätigkeitsbericht 15.8–31.8.1941, Div. St. – Qu., 17 Σεπτ. 1941.

v) ΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΟΠΛΩΝ (:ΒΕΡΜΑΧΤ). ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΤΑΓΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΠΟΙΝΩΝ (ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1941)

Από τις αρχές του φθινοπώρου του 1941 οι ενέργειες αντίστασης δεν περιορίστηκαν μόνο στην καταστροφή των καλωδίων επικοινωνιών και στην έκδοση προκηρύξεων, αλλά στράφηκαν και σε ανατινάξεις τμημάτων των σιδηροδρομικών γραμμών. Έτσι, στις αρχές Σεπτεμβρίου ανατινάχτηκε σταθμευμένη ατμομηχανή στο 7^{ο} χιλιόμετρο της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Γευγελής. Στην ίδια γραμμή έγιναν στις 11 και 18 άλλες δύο ανατινάξεις σιδηροτροχιών, έργο ομάδας δολιοφθοράς που αποτελείτο από κατοίκους του χωριού Φανός Κιλκίς με καθοδηγητή το στέλεχος του Κ.Κ.Ε. Βασίλη Μελίδη.[125]

Για τον ίδιο σκοπό δημιουργήθηκε μια δεύτερη ομάδα πέντε ατόμων μέσα στους κόλπους του «Αθανάσιου Διάκου» από τον Παντελή Τσέγα, με επικεφαλής τον Γιάννη Καριοφύλη.[126] Σημαντική επιτυχία της θεωρείται η ανατίναξη στις 14 του μηνός της γέφυρας κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό Μουριών Κιλκίς στη γραμμή Θεσσαλονίκης – Αλεξανδρούπολης, η οποία προκάλεσε από γερμανικής πλευράς τη λήψη επιπρόσθετων μέτρων φύλαξης του σιδηροδρομικού δικτύου. Σε ένα πρώτο στάδιο, οι Γερμανοί διενήργησαν έρευνες και ανακρίσεις στην περιοχή, οι οποίες οδήγησαν στη σύλληψη ενός ατόμου ιταλικής υπηκοότητας.[127] Στις 15 Σεπτεμβρίου, στρατιωτικές δυνάμεις επενέβησαν και εξανάγκασαν τους Έλληνες εργάτες που χρησιμοποιούνταν στην περιοχή, να διακόψουν την επίσχεση εργασίας και να αναλάβουν και πάλι εργασία.[128]

Από την πλευρά του, το γραφείο του Έλληνα πρωθυπουργού με ρηματική διακοίνωση ενημέρωσε τον Άλτενμπουργκ για την ανατίναξη της γέφυρας των Μουριών, ζητώντας «προς πρόληψιν παρομοίων αντιδραστικών πράξεων» την ενίσχυση των δυνάμεων της χωροφυλακής για τη φρούρηση του μέχρι τότε αφύλακτου σιδηροδρομικού δικτύου Θεσσαλονίκης–Φλώρινας και Θεσσαλονίκης –Αλεξανδρούπολης.

---

[125] Καφταντζής, *ό.π.*, 151–152 (Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1988), 51–52. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, 35. Πρβλ. Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 77, όπου οι ανατινάξεις αυτές αποδίδονται στην Υ.Β.Ε.

[126] Την ομάδα αποτελούσαν οι Γιάννης Καριοφύλης, Αβραάμ και Κώστας Γιακουσίδης, Άγγελος Αναγνωστίδης και Ιάκωβος Σαββίδη, βλ. σχετικά Αβραάμ Γιακουσίδης – Κώστας Γιακουσίδης, *ό.π.*

[127] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Tätigkeitsbericht, 1.9. – 15.9.1941, Div. St.-Qu., 19 Σεπτ. 1941.

[128] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Σεπτέμβριος 1941.

Μάλιστα, τονίστηκε πως οι αρμόδιες στρατιωτικές αρχές είχαν ήδη εγκρίνει την ενίσχυση της χωροφυλακής για τη φύλαξη της γραμμής Θεσσαλονίκης–Ειδομένης και Θεσσαλονίκης–Τεμπών.[129] Το ελληνικό αίτημα έγινε αποδεκτό από τους Γερμανούς, στο πλαίσιο της επικείμενης συγκρότησης, με ευθύνη του Υπουργείου Σιδηροδρόμων, ενός ειδικού αποσπάσματος, αποτελούμενο από πέντε αξιωματικούς, πενήντα τρεις επικεφαλής της φρουράς και διακόσιους εξήντα άντρες, που θα αναλάμβανε τη φύλαξη της νευραλγικής γραμμής Γευγελή–Θεσσαλονίκη–Πλατύ–Τέμπη, ώστε οι διαθέσιμες πλέον δυνάμεις της χωροφυλακής να χρησιμοποιούνταν για την προστασία των αφύλακτων γραμμών. Τον εξοπλισμό του νέου σώματος ανέλαβε ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου.[130]

Για τις δολιοφθορές στο σιδηροδρομικό δίκτυο και ιδιαίτερα για την ανατίναξη της γέφυρας των Μουριών, ο Χρυσοχόου σημειώνει:

> «Η τε ελληνική χωροφυλακή και η γερμανική αστυνομία, ενεργήσασαι επί τόπου ερεύνας και ανακρίσεις, δεν κατώρθωσαν να ανακαλύψωσι τους δράστας, ήτο δε καταφανές ότι οι δράστες είχον εισέλθει νύκτωρ εκ των αφρούρητων συνόρων εις όλας τας περιπτώσεις ταύτας και προέβησαν εις τας ανατινάξεις, έχοντες τον χρόνον να επανέλθωσι και αύθις εντός της αυτής νυκτός εις την βουλγαροκρατούμενην περιοχήν. Η βόμβα του κομιτατζή εχρησιμοποιήθη εν προκειμένω, ίνα αποδοθή εις τους εθνικόφρονας Έλληνας της περιοχής των Μουριών, εις ην δεν είχε διεισδύσει η προπαγάνδα, προς τον σκοπόν να ληφθώσι κατ΄ αυτών σκληρά μέτρα αντιποίνων».[131] Τις θέσεις του Χρυσοχόου υιοθέτησε το σύνολο των ελληνικών αρχών αποδίδοντας γενικά τις όποιες αντιστασιακές ενέργειες στη βουλγαρική προπαγάνδα, που προσπαθούσε να διαβάλει τις ελληνικές αρχές στους Γερμανούς για να αποκομίσει εδαφικά οφέλη».[132]

---

[129] Βλ. ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γραφείον Πρωθυπουργού, Αριθ. Πρωτ. Ε / 650 / ΙΙ / Ι, "Ρηματική Διακοίνωσις", Αθήνα 24 Σεπτ. 1941 και Το Υπουργείον Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων, Αριθ. Πρωτ. Εμπιστ. 1300, Αθήνα 19 Σεπτ. 1941.

[130] ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. : Ο Πληρεξούσιος του Ράιχ δια την Ελλάδα, αρ. 87, 7 Οκτ. 1941. Επίσης, ΜΑ, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Οκτώβριος 1941.

[131] Χρυσοχόου, *ό.π.*, σ. 62.

[132] Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, Υπουργείο Εσωτερικών –Υπηρεσία Αλλοδαπών, φακ. 1, Απρίλιος– Δεκέμβριος 1941: Ελληνική Πολιτεία, Υπουργείον Δημοσίας Ασφάλειας, Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Τμήμα Α΄, Αριθ. πρωτ. 103 / 14 / ι / 6 , Αθήνα 5 Δεκ. 1941.

Εκείνο όμως το στοιχείο που σαφώς διαφοροποιούσε τη χρονική αυτή περίοδο σε σχέση με τους προηγούμενους μήνες ήταν η έντονη δραστηριότητα των νεοσύστατων ανταρτικών τμημάτων, του «Αθανάσιου Διάκου», του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» και της ομάδας Μερκουρίου, που προκάλεσε τις πρώτες σε όλη την Ελλάδα ανθρώπινες απώλειες στη Βέρμαχτ. Ημερομηνία σταθμός για την μέχρι τότε πορεία των πρώτων αυτών ανταρτών ήταν αναμφίβολα η 22η Σεπτεμβρίου, η οποία ταυτόχρονα αποτέλεσε και την υποθήκη για την μετέπειτα εξέλιξη και προοπτική του αντιστασιακού κινήματος όσο και για τη στάση του κατοχικού στρατού απέναντι σ΄ αυτό.

Την αρχή σ΄ αυτή τη νέα μορφή ένοπλης δράσης έκανε ο «Αθανάσιος Διάκος» που αμέσως μετά τη δολιοφθορά της 14ης Σεπτεμβρίου είχε καταφύγει στα ορεινά χωριά του Κιλκίς, το Κλειστό, την Κυδωνιά και το Αμπελόφυτο. Εκεί οι αντάρτες, συνολικά δέκα πέντε άτομα, παρέμειναν μια εβδομάδα, σχεδιάζοντας ενέδρα σε διερχόμενα γερμανικά αυτοκίνητα. Στις 22 του μηνός κατέβηκαν στο δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης – Σερρών στο ύψος του 62ου χιλιομέτρου και κρύφτηκαν σε παρακείμενο δασύλλιο. Στην ενέδρα έπεσε λίγο αργότερα γερμανικό φορτηγό της μονάδας πληροφοριών (Nachrichten Regiments 521) στο οποίο επέβαιναν δύο Γερμανοί στρατιώτες, οι οποίοι σκοτώθηκαν. Οι δύο Έλληνες υπάλληλοι που τους συνόδευαν τραυματίστηκαν. Οι αντάρτες προτού συμπτυχθούν επέδεσαν τους τραυματίες, λαφυραγώγησαν τον ατομικό οπλισμό των στρατιωτών και έκαψαν το αυτοκίνητο. Την επομένη της επίθεσης, έφτασε στην περιοχή δύναμη του 382ου Συντάγματος Πεζικού (Infanterie Regiment 382) που συνέλαβε είκοσι όμηρους. Ταυτόχρονα, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης απείλησε με τη λήψη αυστηρότατων μέτρων σε περίπτωση επανάληψης παρόμοιας επίθεσης κατά της Βέρμαχτ.[133]

---

[133] Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, Υπουργείο Εσωτερικών – Υπηρεσία Αλλοδαπών, φακ. 1, Απρίλιος – Δεκέμβριος 1941 : Ελληνική Πολιτεία, Υπουργείον Δημοσίας Ασφάλειας, Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Τμήμα Α΄, Αριθ. πρωτ. 103/14 / ι / 6, Αθήνα 5 Δεκ. 1941. Επίσης, MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Vs Slg 2 s geh. Br. B. Nr. 251 / 41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht, Σεπτέμβριος 1941, 3 Οκτ. 1941 και 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 672 / 41geh., Lagebericht Nr. 1, Div. St. Qu., 7 Οκτ. 1941. Αρκετές, επίσης, πηγές αναφέρονται στην ενέδρα του «Αθανάσιου Διάκου». Ενδεικτικά, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 24–25. Γιακουσίδης Αβραάμ–Γιακουσίδης Κώστας, *ό.π.* Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 225. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 39. Τσανικλίδης, *ό.π.*, σσ. 39–40. Χαρατσίδης, *ό.π.* Αθανάσιος Χρυσοχόου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις του ΚΚΕ*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 20. *Νέα Ευρώπη*, 27 και 28 Σεπτ. 1941. Σε άρθρο της η εφημερίδα (28.9.41) με τίτλο «Το αδόκητον έγκλημα» χαρακτήριζε τους υπευθύνους του φόνου των δύο Γερμανών στρατιωτών «τέρατα αποφώλια, αποβράσματα της κολάσεως, κτηνώδεις ανέλληνες», προειδοποιώντας παράλληλα πως οι συνέπειες της πράξης αυτής θα έπλητταν χωρίς εξαίρεση αθώους και ένοχους.

Ο θάνατος των Γερμανών στρατιωτών συνέπεσε χρονικά με μια έντονη κινητικότητα που παρατηρήθηκε τόσο στα κατεχόμενα από τον βουλγαρικό στρατό εδάφη της Ανατολικής Μακεδονίας όσο και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο με επίκεντρο την αντίσταση των παρτιζάνων της Σερβίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε τη στρατιωτική ηγεσία στη Θεσσαλονίκη να προβεί σε ανάλογους συσχετισμούς που «αποδείκνυαν ότι είχε τεθεί σε εφαρμογή ένα σχέδιο αντίστασης που κάλυπτε όλα τα Βαλκάνια και το οποίο υποκινούνταν από τη Μόσχα».[134] Από αυτή την άποψη, τη σκοπιά των κατακτητών, ο Σεπτέμβριος του 1941 ήρθε να συμπληρώσει και να παγιώσει στο επίπεδο των διαταγών την προσφυγή σε δραστικά μέτρα που θα κατέπνιγαν εν τη γενέσει της την εξ αριστερών υποκινούμενη αντίσταση.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου οι γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης σε συνεργασία με την ελληνική Ειδική Ασφάλεια κατάφεραν να εξαρθρώσουν μια από τις σημαντικότερες φοιτητικές οργανώσεις της «Ελευθερίας» που συνέτασσε και διένειμε, ακόμα και σε γερμανικές μονάδες, χειρόγραφες ή πολυγραφημένες προκηρύξεις στα γερμανικά, έγραφε συνθήματα και μοίραζε δελτία ειδήσεων. Στις 4 Σεπτεμβρίου, η Ειδική Ασφάλεια συνέλαβε αρχικά, ύστερα από παρακολούθηση, τον Ηλία Καπέση, τελειόφοιτο της Φυσικομαθηματικής. Σε έρευνα στο σπίτι του ανακαλύφθηκε και κατασχέθηκε έντυπο υλικό ανάμεσα στο οποίο υπήρχε και μια προκήρυξη γραμμένη στα ελληνικά, η οποία απευθυνόταν προς τους Γερμανούς στρατιώτες. Στη συνέχεια και την ίδια ημέρα, αστυνομικοί που παρακολουθούσαν το σπίτι του Καπέση συνέλαβαν και τους φοιτητές Σωκράτη Διορινό, Κώστα Λιάσκο, Γιάννη Παντελίδη, Μαρίνο Μαρινέλη, Νίκο Γκριτζιώτη, Νίκο Ανανιάδη, Γιάννη Δούκα και Βασίλη Ρογκότη. Της υπόθεσης στη συνέχεια επιλήφθηκαν οι Γερμανοί, παραπέμποντας την σχηματισθείσα δικογραφία στο Στρατοδικείο. Στη συνεδρίαση της 23ης Οκτωβρίου οι Καπέσης και Διορινός καταδικάστηκαν σε θάνατο για εσχάτη προδοσία και εκτελέστηκαν στις 13 Νοεμβρίου. Από τους υπόλοιπους συλληφθέντες, όλοι τους μέλη της ΟΚΝΕ, οι Λιάσκος, Παντελίδης και Μαρινέλης καταδικάστηκαν αντίστοιχα σε δέκα, πέντε και τέσσερα χρόνια φυλάκιση, ενώ οι υπόλοιποι αθωώθηκαν.[135]

---

[134] MA, RW 40 / 160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Vs Slg 2 s geh. Br. B. Nr. 252 / 41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht, Σεπτέμβριος 1941, 3 Οκτ. 1941.

[135] Περισσότερα για την υπόθεση Καπέση, βλ. ΙΑΥΕ, 1941 Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ.: Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφάλειας, Αριθ. πρωτ. 1 / 88 / 2, "Κομμουνιστική Νεολαία Θεσσαλονίκης", Θεσσαλονίκη 4 Νοεμ. 1941, όπου συνημμένο αντίγραφο της προκήρυξης προς τους Γερμανούς στρατιώτες. Επίσης, ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941 – 1944, Υπουργείο Εσωτερικών – Υπηρεσία Αλλοδαπών, φακ. 1, Απρίλιος – Δεκέμβριος 1941 : Ελληνική

Πλέον, οι γερμανικές έρευνες είχαν εντατικοποιηθεί τόσο μέσα στην πόλη όσο και στην περιφέρεια, αξιοποιώντας παλαιότερες, αλλά και πρόσφατες πληροφορίες για το κομμουνιστικό κόμμα.[136] Παράλληλα, οι οδηγίες της ανώτερης και ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας ήρθαν να συμπληρώσουν αυτές του Ιουλίου και Αυγούστου, παρέχοντας στη Βέρμαχτ το νόμιμο δικαίωμα δράσης. Στο πλαίσιο αυτό, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου υπογράμμιζε πως καθήκον των μονάδων ήταν «να επέμβουν άμεσα με την πρώτη ένδειξη αντίστασης και διατάραξης της τάξης, εφαρμόζοντας τα σκληρότερα μέτρα, ακόμα και αν πληγούν αθώοι».[137] Επίσης, κινούμενος στο πνεύμα των οδηγιών του Λιστ, ανακοίνωσε τη λήψη μιας δέσμης μέτρων σε αντίποινα για δολιοφθορές, σύμφωνα με τα οποία προβλεπόταν: α΄) Η χρησιμοποίηση πολιτών για τη φύλαξη εγκαταστάσεων στρατιωτικού ενδιαφέροντος με εγγύηση τη ζωή τους, β΄) Η είσπραξη αποζημιώσεων, γ΄) Η σύλληψη ομήρων με την κατηγορία της υπόθαλψης ή συνέργιας, δ΄) Η απαγόρευση της κυκλοφορίας από δύσεως μέχρι ανατολής του ήλιου στις υπεύθυνες κοινότητες.[138]

Μέχρι τα μέσα Σεπτεμβρίου του 1941 η υιοθέτηση ανάλογων μέτρων από τους στρατιωτικούς διοικητές τόσο στην Ελλάδα όσο και στην υπόλοιπη κατεχόμενη Ευρώπη ήταν το αποτέλεσμα προσωπικών αξιολογήσεων και πρωτοβουλιών σε τοπικό περισσότερο επίπεδο. Στις 16 Σεπτεμβρίου, η γνωστή διαταγή του Στρατάρχη Βίλχελμ

Πολιτεία, Υφυπουργείον Δημοσίας Ασφάλειας, Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Τμήμα Α΄, Αριθ. πρωτ. 117 / 3 / 5 όπου συνημμένα τα έγγραφα : Ελληνική Πολιτεία, Κέντρον Υπηρ. Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης, Αριθ. πρωτ. 3 / 159 / 4, "Περί του Καπή ή Καπέση Ηλία του Δημητρίου" και Ελληνική Πολιτεία, Κέντρον Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Αριθ. πρωτ. 3 / 159 / 10, "Περί του καταδικασθέντος εις θάνατον Καπέση Ηλία του Δημητρίου", Θεσσαλονίκη 31 Οκτ. 1941. Σύμφωνα με τα παραπάνω έγγραφα των ελληνικών διωκτικών αρχών, πάνω στον Καπέση βρέθηκε ταυτότητα της Βουλγαρικής Λέσχης, κατά την απολογία του δε υποστήριξε ότι είναι Βούλγαρος, ενεργώντας κατ΄ εντολή της Βουλγαρικής Λέσχης και συγκεκριμένα του μέλους της Αλέξανδρου Σαμαρτζήεφ, αποδείξεις που για τις ελληνικές αρχές αποκάλυπταν τη "βουλγαροκομμουνιστική πλεκτάνη" που εξυφαίνετο στη Θεσσαλονίκη και την ύπαιθρο. Βλ. επίσης, Χρυσοχόου, *ό.π.*, σσ. 16–19, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα στόχος της βουλγαρικής προπαγάνδας, με τη βοήθεια του οργάνου της Καπέση, ήταν το κλείσιμο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Για το ίδιο θέμα βλ. και Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 13–16. Γιώργος Καφταντζής, *Το πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στον καιρό της κατοχής*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 15–20. Για την εκτέλεση των δύο φοιτητών βλ. και *Νέα Ευρώπη*, 16 Νοεμ. 1941.

[136] Σε έκθεση των ελληνικών αρχών, που επιδόθηκε τον Σεπτέμβριο στον Πληρεξούσιο του Ράιχ, Γκύντερ Άλτενμπουργκ, αφού γινόταν μια αναφορά στην προπολεμική κατάσταση στην οποία είχε βρεθεί το Κ.Κ.Ε., αναλύονταν διεξοδικά οι λόγοι που είχαν οδηγήσει στην ανασυγκρότησή του και στην επιτυχή δραστηριοποίησή του τους πρώτους μήνες της Κατοχής, βλ. ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. : Nr. E.- 520 – II / I, "Verbalnote – Έκθεσις περί της κομμουνιστικής κινήσεως εν γένει", Προς τον Dienststelle der Bevollmächtigste des Reichs für Griechenland, Αθήνα 6 Σεπτ. 41

[137] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Σεπτέμβριος 1941.

[138] *Νέα Ευρώπη*, 16 Σεπτ. 1941.

Κάιτελ (Wilhelm Keitel), αρχηγού της Ανώτατης Διοίκησης των γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων (OKW), ένα από τα σημαντικότερα έγγραφα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εισήγαγε τη μέθοδο των αναλογιών και επέβαλε μια ενιαία γραμμή στην αντιμετώπιση των αντιστασιακών κινημάτων της Ευρώπης. Τα κυριότερα σημεία της διαταγής που διαπραγματευόταν την «κομμουνιστική εξέγερση [ο όρος "Aufstandsbewegung" μπορεί να αποδοθεί και ως επανάσταση, στάση, κίνημα] στα κατεχόμενα εδάφη» και η οποία σημειωτέον κοινοποιήθηκε σε είκοσι τέσσερις τοπικούς στρατιωτικές διοικητές, πολιτικούς εντεταλμένους, στρατιωτικά επιτελεία και το Υπουργείο των Εξωτερικών, ήταν τα εξής:

1. «Από την έναρξη της εκστρατείας εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης ξέσπασαν σε όλα τα κατεχόμενα από τη Γερμανία εδάφη κομμουνιστικές εξεγέρσεις. Τα συμβάντα ξεκινούν από ενέργειες προπαγανδιστικού χαρακτήρα και μεμονωμένες επιθέσεις εναντίον στρατιωτών μέχρι την ανοιχτή επανάσταση και το διευρυμένο ανταρτοπόλεμο.

Θα πρέπει να εξηγήσουμε πως στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για ένα συντονισμένο και κατευθυνόμενο από τη Μόσχα μαζικό κίνημα, το οποίο ευθύνεται για τα ασήμαντα και μεμονωμένα περιστατικά στις κατά τα άλλα μέχρι τώρα ήσυχες περιοχές.

Λαμβάνοντας υπόψη την αρκετά, πολιτικά και οικονομικά, τεταμένη κατάσταση στα κατεχόμενα εδάφη, θα πρέπει εκτός των άλλων να υπολογίζουμε πως είναι δυνατόν εθνικιστικά και άλλα τμήματα [του πληθυσμού] να εκμεταλλευτούν αυτή την ευκαιρία, ώστε σε συνεργασία με την κομμουνιστική εξέγερση να προκαλέσουν προβλήματα στις γερμανικές δυνάμεις Κατοχής.

Εξαιτίας του γεγονότος αυτού δημιουργείται ένας ολοένα και μεγαλύτερος κίνδυνος για τη διεξαγωγή του πολέμου από γερμανικής πλευράς που είναι δυνατόν αρχικά να προκαλέσει ένα γενικευμένο κλίμα ανασφάλειας για τις δυνάμεις Κατοχής και κατ΄ επέκταση να οδηγήσει στην αποχώρηση δυνάμεων από τις πραγματικές εστίες αναταραχής.

2. Τα μέχρι τώρα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση αυτής της γενικευμένης κομμουνιστικής εξέγερσης αποδείχθηκαν ανεπαρκή.

Ως εκ τούτου ο Φύρερ διέταξε εφεξής να επέμβουμε παντού με τη χρησιμοποίηση των σκληρότερων μέσων για να καταστείλουμε σε σύντομο χρονικό διάστημα το κίνημα.

Μόνο μ΄ αυτό τον τρόπο, ο οποίος στην ιστορία της επέκτασης της δύναμης των μεγάλων εθνών εφαρμόστηκε πάντα με επιτυχία, μπορούμε να αποκαταστήσουμε και πάλι την ηρεμία.

3. Έτσι, θα πρέπει να ακολουθήσουμε τις εξής κατευθυντήριες οδηγίες:

α΄) Σε κάθε εκδήλωση ανταρσίας εναντίον των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων, ανεξάρτητα από το πως εμφανίζονται τα περιστατικά σε κάθε περίπτωση, πρέπει να συμπεραίνουμε πως είναι κομμουνιστικής προέλευσης,

β΄) Για να καταπνίξουμε εν τη γενέσει τους τις ραδιουργίες, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε με την πρώτη αφορμή άμεσα τα σκληρότερα μέσα για να επιβάλλουμε την εξουσία της δύναμης Κατοχής και να αποτρέψουμε μια ενδεχόμενη επέκτασή τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι μια ανθρώπινη ζωή σε αυτές τις χώρες συχνά δεν μετράει και ο εκφοβισμός μπορεί να επιτευχθεί μόνο με ασυνήθιστη σκληρότητα. Για εξιλασμό για την απώλεια ενός γερμανού στρατιώτη θα πρέπει γενικά σε αυτές τις περιπτώσεις να ισχύει αναλογικά η εκτέλεση 50 – 100 κομμουνιστών. Το είδος της εκτέλεσης πρέπει να αυξάνει ακόμα περισσότερο τον εκφοβισμό. Η αντίθετη διαδικασία, δηλαδή αρχικά να προχωρούμε στην επιβολή αναλογικά ήπιων ποινών και να στηρίζουμε τον εκφοβισμό στην απειλή λήψης αυστηρότερων μέτρων, δεν ανταποκρίνεται σ΄ αυτούς τους κανόνες και επομένως δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται […]

ε) Σε εξαιρετικές περιπτώσεις για τις οποίες εκκρεμούν διαδικασίες στρατοδικείων σχετικά με κομμουνιστική εξέγερση ή με άλλες ενέργειες εναντίον του γερμανικού στρατού Κατοχής, πρέπει να επιβάλλονται οι αυστηρότερες ποινές.

Ένα κατάλληλο μέσο για τον εκφοβισμό στις περιπτώσεις αυτές είναι μόνο η θανατική ποινή. Ιδιαίτερα πρέπει κατά κανόνα να επιβάλλεται η θανατική ποινή σε περιπτώσεις κατασκοπίας, δολιοφθορών και η προσπάθεια

προσχώρησης σε εχθρικό στρατό. Επίσης θα πρέπει να επιβάλλεται γενικά η ποινή του θανάτου και σε περιπτώσεις παράνομης κατοχής όπλων […]».[139]

Αμέσως μετά την έκδοση της διαταγής Κάιτελ παρατηρήθηκε μια σκλήρυνση της στάσης που ήταν αποφασισμένη να τηρήσει σε κάθε περίπτωση η γερμανική ηγεσία στο κατεχόμενο τμήμα της Μακεδονίας και η οποία εκδηλώθηκε το αμέσως επόμενο διάστημα. Την ημέρα του θανάτου των δύο Γερμανών στρατιωτών από τους αντάρτες του «Αθανάσιου Διάκου», η ηγεσία της 164ης Μεραρχίας Πεζικού έλαβε αυξημένα μέτρα ασφαλείας, υπογραμμίζοντας «πως αυτή ήταν η τελευταία ενέδρα κατά την οποία οι μονάδες παρουσιάστηκαν απροετοίμαστες. Στο εξής δε θα πρέπει να δοθεί η δυνατότητα στον αντίπαλο να αιφνιδιάσει τις μονάδες της Μεραρχίας».[140] Στις 24 Σεπτεμβρίου, σε ομιλία του προς τους αξιωματικούς, ο διοικητής της Μεραρχίας, Αντιστράτηγος Γιόσεφ Φόλτμαν (Josef Folttmann), χάραξε τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές τις οποίες θα έπρεπε να ακολουθήσει ο στρατός για την καταπολέμηση των ανταρτών :

«Οι επιχειρήσεις εναντίον των συμμοριών θα πρέπει να έχουν ως αντικειμενικό στόχο τη γρήγορη και με σκληρό τρόπο καταπολέμησή τους. Τονίζω κατηγορηματικά πως δε θα διστάσω να λάβω μια σειρά μέτρων πέρα από τη δεσμευτική επίδραση μικρών τυπικών ενδοιασμών».[141]

Επίσης κατέστησε σαφές στους υφισταμένους του πως ανέμενε από αυτούς την πιστή εφαρμογή «της βασικής αρχής, ως απλούστερης και χωρίς να προκαλεί απώλειες, σύμφωνα με την οποία ήταν προτιμότερη στο εξής μια αμείλικτη επέμβαση από ημίμετρα που θα οδηγούσαν σε απειλητικές εξελίξεις».[142]

Πλέον, η διαταγή Κάιτελ και η εκδιδόμενη την ίδια ημέρα Οδηγία No. 31 του Χίτλερ με την οποία επιφόρτιζε τον Λιστ με την καταπολέμηση της αντίστασης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, με κέντρο βάρους την περιοχή της Σερβίας και με την

---

[139] Zst, V 508 AR 749/63, τόμ. 1: Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht, WFSt / Abt. ? (IV / Qu), Nr. 002060 / 41 g. Kdos., "Kommunistische Aufstandsbewegung in den besetzten Gebieten", F. H. Qu. 16 Σεπτ. 1941.

[140] MA, 164 Infanterie Division, Ia, "Sicherungsmassnahmen der Truppe", Div. St. Qu., 23 Σεπτ. 1941.

[141] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Div. St. Qu., 28 Σεπτ. 1941.

[142] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht 16.9. – 30.9.41., Div. St. Qu., 8 Οκτ. 1941.

προσφυγή στα σκληρότερα μέσα,[143] συνιστούσαν το πνεύμα και το γράμμα του στρατιωτικού νόμου που κάλυπτε το όποιο μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο κενό στην επίσημη γερμανική θέση. Η 164η Μεραρχία έλαβε πολύ γρήγορα γνώση των παραπάνω διαταγών :

> «Η στάση που κράτησε η Μεραρχία όσον αφορά το ζήτημα της καταπολέμησης των συμμοριών και του κλίματος αναταραχής, που έχει δημιουργηθεί και η οποία ενισχύθηκε περαιτέρω τον περασμένο μήνα με τη διαταγή του Αρχιστράτηγου Λιστ, βρίσκει τώρα την οριστική δικαιολόγησή της με τη διαταγή του Ανώτατου Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων, που διαπραγματεύεται με τρόπο ξεκάθαρο μια οδηγία του Φύρερ. Αυτή η οδηγία καθορίζει πως σε περιπτώσεις αναταραχής και αντίστασης κατά των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής ανεξαρτήτου μορφής και έκτασης θα πρέπει να καταστέλλονται αμέσως από το σύνολο των δυνάμεων με τη χρησιμοποίηση των σκληρότερων διαθεσίμων μέσων. Όσον αφορά την κοινοποίηση της διαταγής αυτής, διατάσσεται η εμφαντική ενημέρωση των αξιωματικών της Μεραρχίας στο πνεύμα της εκδιδόμενης οδηγίας». [144]

Μετά λοιπόν την πρώτη αιματηρή, για τη Βέρμαχτ, ανταρτική ενέδρα οι Γερμανοί επιτελείς περίμεναν επανάληψη των επιθέσεων. Εντούτοις, η νέα ενέδρα που ανέμεναν για τα τέλη Σεπτεμβρίου, δε στράφηκε αυτή τη φορά εναντίον τους. Συγκεκριμένα, ένα τμήμα του «Αθανάσιου Διάκου» έστησε ενέδρα σε απόσπασμα χωροφυλακής ανάμεσα στα χωριά Αμάραντα και Μουριές του Κιλκίς και ελευθέρωσε τον Ιάκωβο Γιακουσίδη, οργανωτικό μέλος της Π.Ε Κιλκίς του Κ.Κ.Ε.[145] Από την πλευρά του ο «Οδυσσέας Ανδρούτσος» έκανε την εμφάνισή του στις 25 του μηνός αφοπλίζοντας, όπως ήδη έχει αναφερθεί, τον σταθμό χωροφυλακής στη Δάφνη. Με αφορμή τα δύο αυτά νέα επεισόδια, αλλά και σε συνέχεια των γεγονότων της 22ης Σεπτεμβρίου, οργανώθηκε εκκαθαριστική επιχείρηση, η εκτέλεση της οποίας ανατέθηκε στην 164η Μεραρχία Πεζικού σύμφωνα με το νέο πνεύμα αντιμετώπισης παρόμοιων περιστατικών. Δύο

---

[143] Για την οδηγία αυτή του Χίτλερ, βλ. Walther Hubatsch (επιμ.), *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Frankfurt am Main 1962, σ. 128.

[144] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht 1.10. – 15.10.41, Div. St. Qu., 20 Οκτ. 1941.

[145] Καφταντζής, *ό.π.*, 153 (Μάρτιος 1988), 67. Το 1943 ο Ιάκωβος Γιακουσίδης διετέλεσε γραμματέας της Π.Ε. Θεσσαλονίκης του ΚΚΕ. Σκοτώθηκε το 1949 πολεμώντας στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού.

μηχανοκίνητες μονάδες του 382ου Συντάγματος, η μια από τη Θεσσαλονίκη με δύναμη περίπου εκατόν ενενήντα αντρών και η δεύτερη από τη Νιγρίτα με ογδόντα άντρες, εισήλθαν τα ξημερώματα της 29ης Σεπτεμβρίου στα χωριά της επαρχίας Βισαλτίας Σερρών, στο Κορφοβούνι, το Στρυμονικό, την Μακρυώτισσα, την Τριάδα, τον Χείμαρρο, το Ζευγολατιό και στον συνοικισμό Γενί – Μαχαλάς. Με κυκλωτικές κινήσεις δημιούργησαν κλοιό γύρω από τα παραπάνω χωριά, γεγονός που απέκλειε κάθε δυνατότητα διαφυγής. Στόχος της επιχείρησης, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, ήταν ο εντοπισμός και η εξόντωση της ανταρτικής ομάδας που θεωρείτο υπεύθυνη για τον θάνατο των δύο Γερμανών στρατιωτών. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τις γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις για την επιχείρηση, δεν υπήρχε καμία συγκεκριμένη πληροφορία που θα μπορούσε να συνδέσει τα χωριά αυτά με τους αντάρτες. Έτσι, η Βέρμαχτ περιορίστηκε στη διενέργεια μιας ακόμη έρευνας για όπλα :

> «Όσον αφορά τη συμμορία τίποτε δεν ήταν εξακριβωμένο. Κατά την έρευνα για όπλα ανακαλύφθηκαν μερικές καραμπίνες και πιστόλια. Κατά τη διάρκεια προβαλλόμενης αντίστασης και προσπάθεια διαφυγής εκτελέστηκαν 27 άτομα και πυρπολήθηκαν 15 σπίτια και 2 αχυρώνες».[146]

Κατά την επιχείρηση αυτή η Βέρμαχτ σκότωσε συνολικά είκοσι οκτώ άτομα. Τα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα δίνουν είκοσι δύο ή είκοσι επτά νεκρούς. Αριθμό μικρότερο των είκοσι επτά νεκρών παραδίδει λίστα που συντάχθηκε από τον τότε Γενικό Γραμματέα της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, Μιχάλη Αλμέιδα.[147] Πολλές πληροφορίες παρέχει έκθεση της ελληνικής αστυνομίας που φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών. Σύμφωνα μ΄ αυτή εκτελέστηκαν «δια ριπής πολυβόλου» για κατοχή όπλων: στο Στρυμονικό 2 κάτοικοι, 4 στη Μακρυώτισσα, 2 στο Κορφοβούνι, 4 στο συνοικισμό Γενί – Μαχαλάς Κορφοβουνίου, 1 στον Χείμαρρο. Εκτελέστηκαν για κατοχή φυσιγγιών: στη Μακρυώτισσα 4 κάτοικοι, 2 στο συνοικισμό Γενί – Μαχαλάς, 4 στην Τριάδα, 1 στο Χείμαρρο. Εκτελέστηκαν για κατοχή

---

[146] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VS Slg 2 s geh. Br. B. Nr. 252 / 41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht, Σεπτέμβριος 1941, 3 Οκτ. 1941 και Tätikeitsbericht, Σεπτέμβριος 1941. Επίσης, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 672/41 geh., Lagebericht Nr. 1, Div. St. Qu., 7 Οκτ. 1941 και RH 20–12/120: 164 Inf. Div., Ia, Τηλεγράφημα προς AOK 12, 30 Σεπτ. 1941. Ακόμη, RH 20-12/116: Bfh. Saloniki – Ägäis, Ia, 1548/41geh., "Tagesmeldung" 29.9.-30.9.1941, Τηλεγράφημα προς W. Bfh. Südost, Ic/AO. Nr. 6799/41geheim.

[147] Zst, V 508 AR 1239/1968: "Λίστα των εκτελεσθέντων Ελλήνων από τις Αρχές Κατοχής στην περιφέρεια της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας στο διάστημα 1941-1944", No. 579, 18 Νοεμ. 1941.

στρατιωτικών ειδών ένδυσης: 2 κάτοικοι του Στρυμονικού. Τέλος εκτελέστηκε ένας κάτοικος Ζευγολατιού για άγνωστη αιτία.[148] Επίσης, πέθανε από συγκοπή καρδιάς ένας κάτοικος Κορφοβουνίου στη θέα της εκτέλεσης των συγχωριανών του. Καταστράφηκαν 17 σπίτια και 5 αχυρώνες (πίνακας 1). Με τη λήξη της επιχείρησης, Γερμανός αξιωματικός κάλεσε τον πρόεδρο του Στρυμονικού και τον Σταθμάρχη Χωροφυλακής και τους κατέστησε υπεύθυνους:

> «[…] εάν εις το μέλλον ήθελον ανευρεθεί εις την περιφέρειάν των όπλα ή παρατηρηθή ανταρσία, απειλήσας ότι εν τη τελευταία ταύτη περιπτώσει θέλει κατακαύσει ολόκληρα τα χωρία μετά των κατοίκων».[149]

Οι γερμανικές επιχειρήσεις εντάθηκαν τον Οκτώβριο κατόπιν διαταγής του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου που προέβλεπε την «προσφυγή σε ακόμη σκληρότερα αντίποινα» με την αύξηση των καταδικαστικών αποφάσεων και τις πυρπολήσεις των κατοικιών όσων συμμετείχαν σε «συμμορίες» ή όσων κατείχαν όπλα.[150] Στις 5 Οκτωβρίου, γερμανικές δυνάμεις, με τη βοήθεια πληροφοριοδοτών, κατάφεραν να εντοπίσουν τα κρησφύγετα και να καταδιώξουν τους αντάρτες του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» που στο μεταξύ είχε χωριστεί σε δύο τμήματα. Στη σύντομη μάχη που επακολούθησε συνελήφθησαν δύο αντάρτες από τη Δάφνη, ενώ ένας τρίτος αν και τραυματισμένος κατάφερε να διαφύγει.[151]

Κυρίως, όμως, οι επιχειρήσεις αυτές έλαβαν τον Οκτώβριο το χαρακτήρα των μαζικών αντιποίνων που εφαρμόστηκαν για δεύτερη φορά από την έναρξη της Κατοχής σε τέτοια έκταση εις βάρος άμαχου πληθυσμού. Μετά τη μάχη της Κρήτης και την κατάληψη της νήσου οι Γερμανοί προέβησαν σε εκτεταμένα αντίποινα, τα πρώτα στην κατεχόμενη Ελλάδα που είχαν ως συνέπεια την ολική ή μερική καταστροφή πολλών χωριών στις επαρχίες Κυδωνίας και Σελίνου του νομού Χανίων, ανάμεσα στα οποία η Κάντανος, ο Σχοινές, ο Κυρτομάδος, ο Γαλατάς, τα Περιβόλια, το

---

[148] Ο Καφταντζής, *ό.π.*, 153 (Μάρτιος 1988), 72 υποσ. 74-79, όπου ονομαστικοί κατάλογοι των εκτελεσθέντων, αποδίδει την αιτία σε κατοχή λίγων μέτρων καλωδίου.

[149] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. 21/438 /13α, "Ενέργειαι Γερμανικού Στρατού Κατοχής", Θεσσαλονίκη 15 Νοεμ. 1941. Βλ. και Ληξιαρχείο Κοινότητας Ζευγολατιού, Αριθ. 12, Ζευγολατιό 29 Σεπτ. 1941, Αριθ. 13, Ζευγολατιό 29 Σεπτ. 1941, Αριθ. 14, Ζευγολατιό 29 Σεπτ. 1941, Αριθ. 15, Ζευγολατιό 29 Σεπτ. 1941, Αριθ. 16, Ζευγολατιό 29 Σεπτ. 1941, Αριθ. 17, Ζευγολατιό 29 Σεπτ. 1941. Ακόμη, Δημοτολόγια κοινοτήτων Τριάδας-Στρυμονικού.

[150] MA, RW 40 / 160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Οκτώβριος 1941.

[151] Καφταντζής, *ό.π.*, 151-152 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1988), 62. Γκένιος, *ό.π.*, 23.

Κοντομαρί, και την εκτέλεση εκατοντάδων κατοίκων τους.[152] Τα αντίποινα αυτά σύμφωνα με τη γερμανική άποψη αποτελούσαν απάντηση στην παράβαση των κανόνων διεξαγωγής του πολέμου με τη συμμετοχή του άμαχου πληθυσμού, ο οποίος θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη διάπραξη ωμοτήτων σε βάρος Γερμανών αλεξιπτωτιστών.[153] Προάγγελος, ωστόσο, της λήψης των σκληρών μέτρων του Οκτωβρίου από την πλευρά των αρχών Κατοχής στο γερμανοκρατούμενο τμήμα της Μακεδονίας ήταν τα γεγονότα της Δράμας που εκδηλώθηκαν μεταξύ της 28ης και της 29ης Σεπτεμβρίου, και τα οποία συνοδεύτηκαν τις επόμενες ημέρες από σκληρά βουλγαρικά αντίποινα.[154]

Ωστόσο η επιβολή αντιποίνων δεν χαρακτήρισε μόνο την άκαμπτη στάση των γερμανικών στρατευμάτων απέναντι στον άμαχο πληθυσμό της Ελλάδας, ο οποίος θεωρήθηκε συνυπεύθυνος για αντιγερμανικές ενέργειες. Ανάλογες γερμανικές επιχειρήσεις τον Οκτώβριο στη Σερβία οδήγησαν στην εκτέλεση χιλιάδων ανθρώπων

---

[152] Για το ζήτημα των γερμανικών αντιποίνων της περιόδου αυτής, αλλά και σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής στην Κρήτη συντάχτηκε το 1945 έκθεση, κατόπιν εντολής της ελληνικής κυβέρνησης, από επιτροπή αποτελούμενη από τους Ι. Καλιστουνάκη – Ν. Καζαντζάκη – Ι. Κακριδή – Κ. Κουτουλάκη, βλ. σχετικά, Δήμος Ηρακλείου (έκδ.), *Έκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής διαπιστώσεων ωμοτήτων εν Κρήτη*, Ηράκλειο 1983, σσ. 11–29. Επίσης, ΙΑΥΕ, 1941, Κυβέρνηση Λονδίνου, φακ. 8, 1ος υποφ. A/1/20 : Légation Rouale de Gréce en Égupt, "Δελτίον Πληροφοριών περί της καταστάσεως εν τη Νήσω Κρήτη". Ακόμη, Ι. Αναστασάκης, *Κρητικό Μαρτυρολόγιο. Ημερολόγιο θανάτου – εκτελέσεις κατά τη γερμανική κατοχή 1941 – 1945*, Χανιά 1998, σσ. 11–53.

[153] Για τις γερμανικές αιτιάσεις περί απάνθρωπης μεταχείρισης Γερμανών στρατιωτών από ομάδες ατάκτων, βλ. χαρακτηριστικά δημοσιεύματα στη *Νέα Ευρώπη*, 27-28 Μαΐου, 1, 3, 5 και 6 Ιουν. 1941. Αντίθετα, οι Άγγλοι, αμέσως μετά την απώλεια της Κρήτης, απέρριψαν ως αβάσιμους τους γερμανικούς ισχυρισμούς, αντιστρέφοντας τις κατηγορίες, βλ. *Φάκελος Ελλάς. Τα Μυστικά Αρχεία του Φόρειν Όφφις*, Αθήνα 1972, σσ. 180–181. Μεταπολεμικά, οι Σύμμαχοι χαρακτήρισαν ως εγκλήματα πολέμου τα γερμανικά αντίποινα στην Κρήτη. Ως κύριος υπεύθυνος, θεωρήθηκε ο πτέραρχος Αλεξάντερ Αντρέ, ο οποίος διατέλεσε πρώτος Φρούραρχος Κρήτης. Το 1947 καταδικάστηκε από το Ελληνικό Δικαστήριο Εγκλημάτων Πολέμου τέσσερις φορές σε ισόβια δεσμά, ωστόσο το 1952 του απονεμήθηκε χάρη, βλ. Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 76 και υποσ. 85.

[154] Για το θέμα αυτό υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Βλ. Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών εν Αθήναις, *Διαμαρτυρίαι, εκθέσεις και υπομνήματα περί των βουλγαροκρατουμένων ελληνικών επαρχιών (Ιούνιος 1941–Νοέμβριος 1942)*, Αθήνα 1942 στο ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941–1944, φακ. 2. Χατζηαναστασίου, *ό.π.*, σσ. 59–174. Φλάισερ, *ό.π.*, σσ. 96-99. Επιτροπή Καθηγητών Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, *Η Μαύρη Βίβλος των βουλγαρικών εγκλημάτων εις την Αν. Μακεδονίαν και Δυτ. Θράκην 1941–1944*, Δ. Χόνδρος – Ι. Θεοδωρακόπουλος – Ν. Βλάχος – Σ. Κυριακίδης – Χ. Φραγκίσκας (επιμ.), Αθήνα 1945. Αθανάσιος Χρυσοχόου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Οι Βούλγαροι εν Ανατολική Μακεδονία και Θράκη*, τόμ. 4, τχ. 1, Θεσσαλονίκη 1951, σσ. 69-143 κ.α. Για τα γεγονότα μέσα από την οπτική της ιστοριογραφίας των Σκοπίων, βλ. Hristo Antonovski, «Dramskoto vostanie od 1941 godina i Bulgarskite fašistički zlostorstva [Η εξέγερσις της Δράμας του 1941 και τα βουλγαρικά φασιστικά εγκλήματα]», μετάφρ. Ι. Θ. Λαμψίδης (σε 21 δακτ. σελ. ΙΜΧΑ 1963), *Glasnik*, 5.1 (1961), 57-74. Για τη γερμανική στάση απέναντι στα γεγονότα της Δράμας, βλ. Σπυρίδων Σφέτας, «Η εξέγερση της Δράμας και η στάση των Γερμανών», *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός*, Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, Δράμα 1998 (ΙΜΧΑ ανάτυπο), σσ. 725-731.

σε αντίποινα για επιθέσεις των παρτιζάνων. Ιδιαίτερα σε αυτή τη χώρα της βαλκανικής εφαρμόστηκαν εξαρχής δύο από τις βασικότερες εθνικοσοσιαλιστικές επιλογές που κατηύθυναν τη διεξαγωγή του πολέμου, ο πόλεμος εξόντωσης και η πολιτική των μαζικών αντιποίνων. Άλλωστε, η σκληρότητα με την οποία αντιμετωπίστηκε ο πληθυσμός δεν σχετιζόταν μόνο με το χαρακτήρα του πολέμου αυτού, αλλά στηριζόταν πρωτίστως στην εφαρμογή μιας ρεβανσιστικής πολιτικής, απότοκος των ανοιχτών λογαριασμών που οι δύο εμπόλεμοι είχαν αφήσει από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Έτσι, το σύνθημα ή ορθότερα το λογοπαίγνιο με την ονομασία της χώρας (Serbien muss sterbien = Η Σερβία πρέπει να πεθάνει) που βρέθηκε στα χείλη των στρατιωτών της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, επανήλθε στο προσκήνιο από τη στρατιωτική ηγεσία του Γ΄ Ράιχ στο πλαίσιο του κυοφορούμενου μίσους και της επιδίωξης εκδίκησης κατά των Σλάβων «υπανθρώπων». Η πρώτη επαλήθευση της πολιτικής αυτής ήρθε, όταν ο βομβαρδισμός του Βελιγραδίου, κατά διαταγή του Στρατηγού Αλεξάντερ Λερ, έλαβε την κωδική ονομασία «επιχείρηση τιμωρία». Μετά την κατάληψη της χώρας, τα γερμανικά στρατεύματα βρέθηκαν γρήγορα αντιμέτωπα με ένα καλά οργανωμένο αντιστασιακό κίνημα κάτω κυρίως από την καθοδήγηση του Τίτο, με συνέπεια να υποστούν σημαντικές απώλειες. Τα αντίποινα που εφαρμόστηκαν από τη Βέρμαχτ, τις μονάδες των SS και την Sipo/SD, άντλησαν στην περίπτωση αυτή θύματα όχι μόνο από τον σερβικό πληθυσμό, αλλά και από την τεράστια δεξαμενή των Εβραίων και των Τσιγγάνων, συνδέοντας κατ΄ αυτό τον τρόπο την αντιανταρτική πολιτική με την εθνικοσοσιαλιστική λογική περί των κοσμοθεωρητικών φυλετικών εχθρών και κυρίως των Εβραίων. Στην περίπτωση του Kraljevo και του Kragujevac εκτελέστηκαν το φθινόπωρο του 1941 και μέσα σε διάστημα λίγων ημερών περίπου τέσσερις χιλιάδες κάτοικοι, «κομμουνιστές, εθνικιστές, δημοκράτες, Εβραίοι», ακόμη και ποινικοί κρατούμενοι από τις φυλακές.[155]

---

[155] Ειδικότερα για το ζήτημα αυτό βλ. τα δύο εξαιρετικά άρθρα των Walter Manoschek, «Partisanenkrieg und Genozid. Die Wehrmacht in Serbien 1941», Walter Manoschek (επιμ.), *Die Wehrmacht im Rassenkrieg. Die Vernichtungskrieg hinter der Front*, Wien 1996, σσ. 142-167 και Christopher R. Browning, «Wehrmacht Reprisal Policy and the Mass Murder of Jews in Serbia», *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 33 (1983) 31-49. Επίσης, Hamburger Institut für Sozialforschung (έκδ.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*, Ausstellungskatalog, Hamburg 1996. Οι γερμανικές επιχειρήσεις του Οκτωβρίου έχουν καταγραφεί και στις αναφορές της 164ης Μεραρχίας Πεζικού. Ενδεικτικά, μεταξύ 29 Οκτωβρίου και 10 Νοεμβρίου 1941 εκτελέστηκαν 1752 άμαχοι, για τη Βέρμαχτ μέλη συμμοριών, ενώ οι αντίστοιχες γερμανικές απώλειες ανήλθαν για το ίδιο διάστημα σε 6 νεκρούς και 20 τραυματίες, MA, 164 Inf. Division, Ic, Nr. 751/41geh., Lagebericht Nr. 5, Div. St.-Qu. 10 Νοεμ. 1941.

Και στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις, τα αντίποινα που εφαρμόστηκαν από τους Γερμανούς και τους Βουλγάρους είχαν ως κοινή βασική επιδίωξη την τρομοκράτηση του πληθυσμού και την καταστολή κάθε αντιστασιακής δράσης, ακόμη και της μελλοντικής διάθεσης προς δράση. Το σημείο διαφοροποίησης προσδιοριζόταν από την έκταση των αντιποίνων και κυρίως από τους μύχιους στόχους που οι κατακτητές επεδίωκαν να εξυπηρετήσουν με την προσφυγή σ΄ αυτά.

Στη γερμανοκρατούμενη Κεντρική και Δυτική Μακεδονία τα εφαρμοζόμενα αντίποινα στράφηκαν εναντίον των χωριών που είχαν δώσει άντρες στις ανταρτικές ομάδες ή τους εφοδίαζαν κυρίως με τρόφιμα και βρέθηκαν γεωγραφικά εντός της ακτίνας δράσης τους. Σημαντική θέση στον κύκλο αίματος της περιόδου αυτής κατέχουν αναμφίβολα τα ολοκαυτώματα των ακόλουθων χωριών: Άνω και Κάτω Κερδύλια Σερρών, Κλειστό, Κυδωνιά, Αμπελόφυτο Κιλκίς και Μεσόβουνο Κοζάνης, περιστατικά που μέχρι σήμερα βρίσκονται στο παρασκήνιο του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος, καθώς και η μοναδική, για τον τρόπο εκτέλεσης, περίπτωση απαγχονισμού δέκα τριών ατόμων στο Καλόκαστρο Σερρών. Πριν, όμως, την περιγραφή και την ερμηνεία των γεγονότων αυτών και για την καλύτερη κατανόηση τους είναι απαραίτητο να παρουσιαστεί και η άλλη πλευρά, αυτή του «θύτη», στην προκειμένη περίπτωση η στάση του Γερμανού στρατιώτη ή καλύτερα η απουσία ιδίας άποψης και μιας διαμορφωμένης προσωπικής στάσης που οι ανώτεροι του είχαν καθορίσει γι΄ αυτόν.

vi) Ο ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ

Το ζήτημα των αντιποίνων ή μέτρων ανταπόδοσης, σύμφωνα με τη γερμανική στρατιωτική ορολογία, κατέχει αναμφίβολα εξέχουσα θέση στην πολιτική που άσκησαν τα γερμανικά στρατεύματα στις κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης. Μια από τις βασικότερες παραμέτρους αυτού του ζητήματος σχετίζεται με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που επέβαλαν αυτή τη συμπεριφορά ως πάγια πολεμική πρακτική στο στράτευμα για την αντιμετώπιση των ανταρτών. Στο πλαίσιο αυτό, το ερώτημα που τα τελευταία χρόνια έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ιστορική έρευνα είναι το εάν και σε ποιο βαθμό κατάφερε η Βέρμαχτ να κρατήσει αποστάσεις από το εθνικοσοσιαλιστικό κράτος και ως εκ τούτου να διατηρήσει την αλώβητη εικόνα της, όπως αυτή μεταπολεμικά καλλιεργήθηκε και δεόντως προβλήθηκε στη Γερμανία. Πράγματι, νεότερες έρευνες έχουν αποδείξει πως ο στρατός δεν ήταν αμέτοχος ευθυνών για ζητήματα που μέχρι πρότινος είχαν χρεωθεί ως άλλοθι αποκλειστικά στα SS και στις άλλες εγκληματικές οργανώσεις. Η αποδοχή από την πλευρά των στρατιωτικών της διαταγής του Χίμλερ για την παράλληλη με το στρατό δράση των Ειδικών Τμημάτων στη Ρωσία, που ευθύνονταν για την εξόντωση χιλιάδων αμάχων και η αποδεδειγμένη συνεργασία τους με τα SS στη Σερβία, κατά την εφαρμογή του προγράμματος εξόντωσης του εβραϊκού πληθυσμού, ήδη από το 1941, αποδεικνύουν ως ένα βαθμό τη σύμπλευση της Βέρμαχτ με τις αποφάσεις του ναζιστικού καθεστώτος.[156] Από την άποψη αυτή, η στάση που τήρησε η Βέρμαχτ απέναντι στον άμαχο πληθυσμό μπορεί να εξηγηθεί μέσα από μια νέα οπτική που αναγνωρίζει στα εφαρμοζόμενα αντίποινα παραμέτρους εθνικοσοσιαλιστικής συμπεριφοράς και καταρρίπτει τον μύθο περί της απλής επιτέλεσης του καθήκοντος απέναντι στην πατρίδα. Ασφαλώς, στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι η εξέταση των συνισταμένων εκείνων που επαληθεύουν την εικόνα μιας «αντιναζιστικής» Βέρμαχτ ή μιας «Βέρμαχτ του Χίτλερ». Ωστόσο, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η σκιαγράφηση, μέσα από μια σειρά διαπιστώσεων, όσο αυτό είναι εφικτό, της εικόνας του Γερμανού στρατιώτη και η παράλληλη ανίχνευση ενδείξεων ή αποδείξεων εθνικοσοσιαλιστικής χειραγώγησης, που αναμφίβολα καθόριζαν τη στάση του απέναντι στον άμαχο πληθυσμό και τον ένοπλο εχθρό.

---

[156] Mark Mazower, «Militärische Gewalt und nationalsozialistische Werte. Die Wehrmacht in Griechenland 1941 bis 1944», Hannes Heer–Klaus Naumann (επιμ.), *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht, 1941-1944*, Hamburg 1995, σ. 160.

Η πρώτη γενική διαπίστωση αφορά συνολικά τη Βέρμαχτ και αναφέρεται στο χαρακτηριστικότερο ίσως γνώρισμά της, την αυστηρή πειθαρχία, η οποία επισείοντας σε περίπτωση ανυπακοής την απειλή της τιμωρίας, επέβαλε εξαρχής την πιστή εφαρμογή όλων των διαταγών, ακόμα και εκείνων που το περιεχόμενό τους ήταν αντίθετο με τα ανθρωπιστικά αισθήματα των στρατιωτών.[157] Έτσι, το 1941 ο Στρατιωτικός Διοικητής Σερβίας σε διαταγή προς τους στρατιώτες μεταξύ των άλλων τόνιζε :

> «Θα πρέπει να εκτελέσετε την αποστολή σας σε ένα κομμάτι γης, όπου το 1914 έτρεξαν ποταμοί γερμανικού αίματος από την πανουργία των Σέρβων, αντρών και γυναικών. Θα πρέπει να καταφέρουμε ένα τρομακτικό παράδειγμα για όλη τη Σερβία, ώστε όλος ο πληθυσμός να περάσει από το ξίφος. Όποιος δείξει επιείκεια αμαρτάνει κατά της ζωής των συντρόφων του. Στην περίπτωση αυτή και χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το άτομο θα ζητούνται ευθύνες και θα παραπέμπεται στο στρατοδικείο».[158]

Η πειθαρχία στους κόλπους της Βέρμαχτ δεν πήγαζε μόνο από την παλιά πρωσική παράδοση· κυρίως ήταν αποτέλεσμα της επίδρασης που είχαν ασκήσει οι μεταβολές που επέβαλε το καθεστώς στο στρατιωτικό δίκαιο και οι οποίες προκαθόρισαν τη στάση των στρατιωτών απέναντι στον εχθρό και τον άμαχο πληθυσμό. Επιπλέον, η προσφυγή στη λήψη πειθαρχικών μέτρων σε περίπτωση ανυπακοής σε διαταγές και ταυτόχρονα η επίκληση στις αρχές της συντροφικότητας που χαρακτήριζε τη Βέρμαχτ, όπως και κάθε στρατό, αποτέλεσαν οχήματα στη διαμόρφωση μιας κατευθυνόμενης και πάγιας συμπεριφοράς απέναντι στους αμάχους, πλήρως ευθυγραμμισμένης με τις επιλογές του καθεστώτος. Από την άλλη πλευρά, μπορεί κανείς να διακρίνει μέσα από μια σειρά διαταγών τη σύμπλευση των στρατιωτικών διοικητών με τις βασικές παραμέτρους της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας και την προσπάθεια χρησιμοποίησης των στρατιωτών ως βασικών εργαλείων για την εφαρμογή της.[159]

---

[157] Ο Mazower επισημαίνει πως ακόμα και για τη Βέρμαχτ με τον υψηλό βαθμό πειθαρχίας και συνοχής που την χαρακτήριζε, δεν αρκούσαν τα στοιχεία αυτά για να επιβάλει στους στρατιώτες θέσεις, οι οποίες έρχονταν σε σύγκρουση με τις αρχές του ανθρωπισμού. Επομένως, το γεγονός αυτό αναδεικνύει τον αποφασιστικό ρόλο των μηχανισμών εκείνων, όπως ήταν το σώμα των αξιωματικών, τους οποίους χρησιμοποίησε το καθεστώς για να διεισδύσει στο στράτευμα, Mazower, *ό.π.*, 159 κ. ε.

[158] Βλ. Manoschek, *ό.π.*, σ. 154.

[159] Για τη Βέρμαχτ ως όργανο του εθνικοσοσιαλιστικού κράτους βλ. την εξαιρετική εργασία του Omer Bartov, *Hitlers Wehrmacht. Soldaten, Fanatismus und die Brutalisierung des Krieges*, μετάφρ. Karin Miedler – Thomas Pfeiffer, α΄ έκδ., Hamburg 1995, σ. 21.

Η δεύτερη διαπίστωση σχετίζεται με την εικόνα που είχαν σχηματίσει οι στρατιώτες για τους αντάρτες και κατ΄ επέκταση για τους κινδύνους που είχαν να αντιμετωπίσουν στα κατεχόμενα εδάφη της Μακεδονίας. Σίγουρα, την πρώιμη εκείνη χρονική περίοδο, αλλά και αργότερα, οι πληροφορίες που έφταναν στους άντρες αποτελούσαν απόσταγμα προπαγάνδας που απέδιδε στον εχθρό την ιδιότητα του κακοποιού στοιχείου, του ληστή ή του συμμορίτη, στη δε συμπεριφορά του στοιχεία βαρβαρότητας. Επομένως, ένας τέτοιος αντίπαλος, ο οποίος, παράλληλα, τρομοκρατούσε τον πληθυσμό, δεν μπορούσε να τύχει του σεβασμού σύμφωνα με τα διεθνή νόμιμα του πολέμου, με συνέπεια να νομιμοποιείται η χρησιμοποίηση κάθε μέσου για την εξόντωσή του, ακόμη και η προσφυγή στην πιο ωμή μορφή βίας. Ωστόσο, η με αυτόν τον τρόπο παρουσίαση του αντιπάλου δημιουργούσε μια στρεβλή εικόνα για τον εχθρό και ωθούσε σε μια ισοπεδωτική αντιμετώπιση του συνόλου του πληθυσμού, όπου η ανθρώπινη ζωή είχε ελάχιστη αξία σε μια αξιολόγηση, η οποία όχι μόνο εκ προοιμίου έβρισκε τους πάντες ένοχους, αλλά ταυτόχρονα αποθέωνε την αρχή «καλύτερα να πυροβολήσεις έναν παραπάνω παρά έναν λιγότερο».[160]

Η τρίτη σημαντική διαπίστωση επικεντρώνεται στο ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσουν οι αξιωματικοί μέσα στη Βέρμαχτ κυριολεκτικά ως παραδείγματα προς μίμηση για τους στρατιώτες τους. Στα πρόσωπα τους η ηγεσία του στρατού διείδε τους ανθρώπους εκείνους, οι οποίοι θα μπορούσαν και έπρεπε να διατηρήσουν το ηθικό, τη μαχητικότητα και κυρίως τη συνοχή του στρατεύματος σε υψηλά επίπεδα. Σε ομιλίες του προς τους αξιωματικούς του, ο διοικητής της 164ης Μεραρχίας Πεζικού δεν παρέλειπε να υπογραμμίσει τον σημαντικό ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσουν σε μια σειρά θεμάτων, τα οποία αφορούσαν τους πιο απλούς καθημερινούς προβληματισμούς των στρατιωτών σχετικά με την πολιτική τους ζωή, την έγνοια για τους δικούς τους πίσω στην πατρίδα, τη ζωή τους στο στρατό και την εξέλιξη του πολέμου έως την φροντίδα για την πνευματική και ιδεολογική τους καθοδήγηση μέσα στους κόλπους του στρατεύματος.

Σύμφωνα με τον Φόλτμαν, απέναντι στον κίνδυνο της ανίας και της χαλαρότητας, με λίγα λόγια της ανεργίας στην πολιτική ορολογία, που «καταστρέφει την ηθική», το αντίδοτο ήταν η συνεχής ενασχόληση των στρατιωτών, ακολουθώντας πιστά «τον δρόμο που ο ίδιος ο Χίτλερ είχε χαράξει». Μ΄ αυτό τον τρόπο επιτυγχάνετο τόσο το

[160] Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, μετάφρ. Κώστας Κουρεμένος, α΄ έκδ., Αθήνα 1994, σσ. 183-187.

αξιόμαχο όσο και η άσκηση συνεχούς ελέγχου στους στρατιώτες που αύξανε τον βαθμό υπακοής τους:

> «Η εργασία για τον στρατιώτη είναι η υπηρεσία, για τους στρατιώτες μιας μεραρχίας πεζικού η άψογη στρατιωτική υπηρεσία. Αν η υπηρεσία αυτή έχει να κάνει με τον εχθρό τότε η κατάσταση είναι απλή. Αν όμως δεν υφίσταται ο εχθρικός κίνδυνος τότε το καθήκον των επικεφαλής είναι να κατευθύνουν την υπηρεσία προς αυτό το σημείο, ώστε σε κάθε περίπτωση να κρατήσουν τις μονάδες ετοιμοπόλεμες και ικανές να επέμβουν οποιαδήποτε στιγμή. Όσο περισσότερο διαρκεί ο πόλεμος τόσο πολυσήμαντη και πολυποίκιλη πρέπει να είναι η υπηρεσία, για να μην αμβλυνθεί. Είναι δύσκολο όμως να δημιουργηθεί ένα τέτοιο πλαίσιο υπηρεσίας και απαιτείται αρκετός χρόνος. Υπηρεσία σύμφωνα με τα συνηθισμένα δεν έχει νόημα. Στην στρατιωτική υπηρεσία ανήκει η εκπαίδευση. Η εξουδετέρωση της ιδίας θέλησης, η απεριόριστη υπακοή σε ό,τι ο αρχηγός διατάσσει, που θα πρέπει να εκδηλώνεται με σχεδόν μηχανικό τρόπο, η απαραίτητη σωματική άσκηση επενεργούν στο πνεύμα και στη διαμόρφωση της στάσης αυτής […]».[161]

Ο ρόλος των κατωτέρων αξιωματικών ήταν ιδιαίτερα σημαντικός στο ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα της επιζητούμενης υπακοής των στρατιωτών και των μέσων με τα οποία αυτή μπορούσε να επιτευχθεί. Μπροστά στην προοπτική «ενός μακροχρόνιου πολέμου που δικαιολογούσε πολλά πράγματα», ακόμη και ένα πλήθος διαταγών «οι οποίες πιθανόν να φαίνονται περιττές ή δύσκολες στην εκτέλεσή τους ή μη αρεστές στο περιεχόμενό τους», ο αξιωματικός θα έπρεπε να κατανοεί το νόημά τους και τον επιδιωκόμενο στόχο τους και να τα μεταδίδει στους υφισταμένους του. Στην περίπτωση αυτή τα μέσα που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην εφαρμογή των διαταγών ήταν εκτός της επιβολής, η κατανόησή τους και η αποδοχή τους από τους στρατιώτες με τη συνδρομή της πειθούς.[162]

---

[161] MA, 164 Infanterie Division, Ia, "Offizierbesprechung des Herrn Div.–Kommandeurs in Saloniki am 24.9.41 [ομιλία του Διοικητή της Μεραρχίας στους αξιωματικούς στη Θεσσαλονίκη]", Div. St. Qu., 28 Σεπτ. 1941.

[162] MA, 164 Infanterie Division, Ia, "Offizierbesprechung des Herrn. – Kommandeurs in Saloniki am 24.9.41", Div. St. Qu., 28 Σεπτ. 1941.

Βασική επιδίωξη, σύμφωνα πάντα με τις εντολές του διοικητή της 164ης Μεραρχίας Πεζικού, ήταν ο στρατιώτης να μην νιώθει πως είναι μόνος, αλλά «να γνωρίζει ότι κάποιος ενδιαφέρεται εκτός από την υπηρεσία και για το καλό του». Έτσι, ενθαρρύνονταν συζητήσεις των στρατιωτών με τους διοικητές τους στους κόλπους του λόχου για τα καθημερινά τους προβλήματα, αλλά και για τις τρέχουσες πολιτικές και πολεμικές εξελίξεις. Οι συζητήσεις αυτές ενίσχυαν το πνεύμα ομαδικότητας και συντροφικότητας, τόνωναν το ηθικό των στρατιωτών και κυρίως αποφόρτιζαν το συσσωρευμένο ψυχολογικό βάρος που δημιουργούσαν οι σκέψεις των καθημερινών προβλημάτων μέσα από την πρόταξη της σπουδαιότητας του πολεμικού αυτού εγχειρήματος:

> «Οι συζητήσεις για τα καθημερινά ζητήματα καταλαμβάνουν μια ιδιαίτερα σημαντική θέση στην εκπαίδευση των μονάδων που γίνεται από τους διοικητές των λόχων. Ο στρατιώτης επιθυμεί και πρέπει να ζει και να συμμετέχει ενεργά στα γεγονότα του καιρού μας. Τα καθημερινά δρώμενα και το περιεχόμενο των συζητήσεων που διεξάγονται στις μονάδες συναποτελούν τη βάση για τη συζήτηση των καθημερινών ζητημάτων. Ο στρατιώτης θα πρέπει να εκπαιδευτεί από τον αξιωματικό, ώστε να αντιμετωπίζει τα ζητήματα αυτά με μια ανεξάρτητη σκέψη. Η δική του συμμετοχή στο πεπρωμένο όλου του λαού, ως ύψιστη αποστολή, θα πρέπει να του δημιουργεί την εντύπωση πως η μικρή φροντίδα των καθημερινών είναι ένα καθήκον ουσιαστικά ασήμαντης αξίας. Η θέση που λαμβάνει ο αξιωματικός απέναντι στα καθημερινά προβλήματα θα πρέπει να σταθεροποιεί τη στάση των στρατιωτών του. Τα συμβάντα και τα βιώματα στις μονάδες, η προσωπική φροντίδα και οι επιθυμίες των στρατιωτών προσφέρουν πολύτιμα κίνητρα για τέτοιου είδους συζητήσεις».[163]

Επιπλέον, οι αξιωματικοί ήταν υπεύθυνοι για την ποιότητα της διαβίωσης των στρατιωτών τους και για την αναζήτηση διεξόδων που θα μπορούσαν να τους εκτονώσουν και να τους ξεκουράσουν από τις απαιτήσεις της συνεχούς πολεμικής εγρήγορσης. Και οι δύο αυτές παράμετροι στόχευαν στην ορθή ιδεολογικά διαπαιδαγώγηση του στρατιώτη. Και εάν η υλική μέριμνα, με την εξασφάλιση άνετου

---

[163] MA, 164 Infanterie Division, Abt. Ic Az. 31/41, "Weltanschauliche Erziehung und geistige Betreuung [κοσμοθεωρητική αγωγή και πνευματική επιμέλεια]", Div. St. -Qu., 6 Νοεμ. 1941.

καταλύματος, υπηρεσιών στη σκιά για τους στρατιώτες, που υπέφεραν ιδιαίτερα από τη ζέστη της Ελλάδας και την ελονοσία, ποικιλία και φροντίδα για τη διατροφή, στο πλαίσιο της οποίας προβλεπόταν ακόμα και ανταλλαγές συνταγών μαγειρικής μεταξύ των μονάδων, αποτελούσε προϋπόθεση για την επιτυχία της «κοσμοθεωρητικής αγωγής και της πνευματικής επιμέλειας», η μορφή της παρεχόμενης ψυχαγωγίας συνιστούσε έμμεση πλην σαφή προέκτασή της. Το 1941 μέσα στους κόλπους της 164ης Μεραρχίας Πεζικού έλαβε χώρα ένα πλήθος εκδηλώσεων με την οργάνωση θεατρικών ομάδων, αθλητικών αγώνων, την προβολή κινηματογραφικών έργων, τη διοργάνωση βραδινών εκδηλώσεων στους λόχους που περιλάμβαναν ομιλίες, διαγωνισμούς τραγουδιού, λογοτεχνίας, μουσικής, φωτογραφίας.[164]

Δίπλα στη φροντίδα για τα ζητήματα που θα μπορούσαν να αναπτύξουν τη συντροφικότητα και να ενισχύσουν τη συνεκτικότητα του στρατεύματος, ξεχωριστή σημασία είχε η διαμόρφωση της πνευματικής και πολιτικής στάσης του στρατιώτη, δηλαδή η οικοδόμηση των μηχανισμών για την εισχώρηση του κόμματος στη Βέρμαχτ. Στον τομέα αυτό εντασσόταν η πρωτοβουλία του Ανώτατου Επιτελείου Στρατού για την έκδοση ενός οδηγού που θα διαπραγματευόταν την «κοσμοθεωρητική αγωγή και την πνευματική επιμέλεια στο στρατό», με τους ακόλουθους στόχους:

> «Στόχος της εθνικοπολιτικής εκπαίδευσης στο στράτευμα είναι να επιτύχουμε μια ενιαία προσέγγιση πάνω στο ζήτημα της εθνικοσοσιαλιστικής βάσης, ώστε να καταστεί κοινό κτήμα όλων των στρατιωτών. Δεν αρκεί όμως να διαπραγματευόμαστε πολυάριθμα θέματα, αλλά θα πρέπει να καταστήσουμε γνωστές στους στρατιώτες με σαφήνεια και με απλή γλώσσα και λογική διατύπωση ερωτήσεων τις θεμελιώδεις έννοιες της εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας […] Το υλικό για τον χειρισμό θεμάτων στην εκπαίδευση ή σε διαλέξεις, που άπτονται του χώρου της κοσμοθεωρίας, μπορεί να αντληθεί

[164] MA, 164 Infanterie Division, Abt. Ic Az. 31/41, "Weltanschauliche Erziehung und geistige Betreuung", Div. St. –Qu., 6 Νοεμ. 1941. Γενικότερα, στη γερμανική ζώνη Κατοχής, εκεί όπου υπήρχαν μονάδες της Μεραρχίας, δηλαδή στη Νάουσα, στην Έδεσσα, στη Βέροια, στα Γιαννιτσά, στη Φλώρινα, στο Κιλκίς, στην Καβάλα, στο Διδυμότειχο, στη Μυτιλήνη, στη Χίο, στη Λήμνο και αλλού, προβλήθηκε ένας αρκετά μεγάλος αριθμός κινηματογραφικών έργων. Μόνο για τον Αύγουστο του 1941 είχε προγραμματιστεί η προβολή οκτώ έργων, ενώ τον επόμενο μήνα τα έργα που προβλήθηκαν ανήλθαν σε δέκα πέντε. Επίσης, περιοδεύοντες γερμανικοί θεατρικοί θίασοι, με πιο γνωστό αυτόν με την ονομασία "Kraft durch Freunde" (η Δύναμη μέσω της Φιλίας), ανέβαζαν για το ίδιο διάστημα θεατρικές παραστάσεις με την υποστήριξη των κατά τόπους μονάδων, MA, 164 Infanterie Division, Abt. Ic Az. 31/41, Div. –St –Qu., 26 Ιουλ. και 5, 6, 15. Σεπτ. 1941. Βλ. επίσης, Mazower, *ό.π.*, σσ. 231-233.

από τους παρακάτω τέσσερις κύριους θεματικούς πυρήνες: 1) Ο γερμανικός λαός, 2) Το γερμανικό Ράιχ, 3) Ο γερμανικός ζωτικός χώρος, 4) Ο Εθνικοσοσιαλισμός ως θεμέλιο».[165]

Στη διαδικασία διαμόρφωσης του Εθνικοσοσιαλιστή Γερμανού στρατιώτη αποφασιστική θεωρούνταν η συμβολή των κατώτερων στελεχών του στρατού. Σε ομιλία του σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο διοικητής της 164ης Μεραρχίας Πεζικού προσδιόρισε τον νέο αυτό τύπο πολιτικοποιημένου στρατιώτη, τον ρόλο που αυτός καλούνταν να διαδραματίσει στη διάρκεια του πολέμου, αλλά και στον μεταπολεμικό κόσμο και το καθήκον των αξιωματικών στην ευόδωση της αποστολής αυτής κατά τα πρότυπα λειτουργίας των προπαγανδιστικών πολιτικών οργανώσεων του κόμματος:

«Η εκπαίδευση του στρατιώτη σε ένα αποφασισμένο και επιθετικά ικανό μαχητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ύπαρξη εθνικοσοσιαλιστικής αγωγής. Έτσι, ο στρατιώτης ως κομιστής όπλου θα πρέπει να είναι και βεβαιωμένος κομιστής των εθνικοσοσιαλιστικών αντιλήψεων. Γι΄ αυτό θα πρέπει να γνωρίζει την παρούσα πολιτική απαίτηση και τη στρατιωτική αναγκαιότητα αναφορικά με τη μελλοντική διαμόρφωση του μεγάλου γερμανικού Ράιχ και του ζωτικού του χώρου. Ως εκ τούτου είναι αναγκαίο να γίνει ξεκάθαρο σ΄ αυτόν το νόημα του πολέμου. Ο στρατιώτης θα πρέπει να γνωρίζει τι συμβαίνει αναφορικά μ΄ αυτή τη μάχη και να έχει τη βεβαιότητα, ότι αυτός ο πόλεμος με κάθε κόστος πρέπει να οδηγηθεί νικηφόρα στο τέλος του και θα οδηγηθεί. Ο εθνικοσοσιαλιστής στρατιώτης χάρη στις υπηρεσίες που προσφέρει στον πόλεμο έχει το δικαίωμα να καταλάβει μια ανάλογη θέση στο γερμανικό κράτος και μετά τον πόλεμο. Επίσης, θα πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί για την μετέπειτα ζωή του, μετά το τέλος του πολέμου, ώστε να αποτελέσει έναν άνθρωπο που θα τον διακρίνει μια υγιής αυτοσυνειδησία, χωρίς αλαζονεία».[166]

---

[165] MA, 164 Infanterie Division, Abt. Ic. Az. 31/41, "Weltanschauliche Erziehung und geistige Betreuung", Div. St. – Qu., 6 Νοεμ. 1941.

[166] MA, 164 Infanterie Division, Abt. Ic. Az. 31/41, "Weltanschauliche Erziehung und geistige Betreuung", Div. St. – Qu., 6 Νοεμ. 1941.

Από το σώμα των αξιωματικών, εκείνοι οι οποίοι ως επί το πλείστον κλήθηκαν να φέρουν σε πέρας την παραπάνω αποστολή ήταν κυρίως οι διοικητές των λόχων, τους οποίους, όπως αποδεικνύεται, χρησιμοποίησε σε μεγάλο βαθμό το ναζιστικό καθεστώς για να χειραγωγήσει πολιτικά τους στρατιώτες της Βέρμαχτ:

> «Με την κλήτευση εκατομμυρίων στρατιωτών η Βέρμαχτ έχει αναλάβει το καθήκον να καθοδηγήσει τα στελέχη της όχι μόνο στρατιωτικά, αλλά και πολιτικά. Αυτή η πολιτική καθοδήγηση είναι δύσκολο να υποστηριχθεί από μια κεντρική υπηρεσία. Αποφασιστική είναι ως εκ τούτου η εργασία που μπορεί να επιτελεστεί στις μικρότερες μονάδες και κυρίως η προσωπική προεκπαίδευση. Την απαιτούμενη προσωπική επαφή για την καθοδήγηση αυτή έχει μόνο ο διοικητής του λόχου. Αυτός γνωρίζει τους στρατιώτες του. Όπως συμβαίνει κατά την στρατιωτική τους εκπαίδευση, όπου πολλά, και κάτω από περιστάσεις όλα, εξαρτώνται απ΄ αυτόν, το ίδιο θα πρέπει να συμβαίνει και για το ζήτημα του πνεύματος και της εν γένει στάσης των μονάδων. Ο διοικητής του λόχου δεν είναι μόνο ο στρατιωτικός διοικητής, αλλά και - αυτό είναι στην παρούσα στιγμή εξίσου σημαντικό – ο πολιτικός εντεταλμένος του Φύρερ. Ως τέτοιος θα πρέπει θα πρέπει πάντα να ενδιαφέρεται για τη διαμόρφωση του πνεύματος και της στάσης της μονάδας του, στοιχεία που ο πληθυσμός έχει ήδη υιοθετήσει ως αποτέλεσμα της καθοδήγησης των πολιτικών οργάνων του κόμματος κατά την προπολεμική περίοδο. Κατ΄ αντιστοιχία με την εκπαίδευση του γερμανικού λαού σε πολιτικά σκεπτόμενους ανθρώπους, καλούνται σήμερα οι διοικητές των μονάδων να φέρουν σε πέρας ανάλογη αποστολή με την οποία έχουν επιφορτιστεί μέσα στο πλαίσιο των μονάδων τους. Έτσι, ο αξιωματικός αποτελεί για τους στρατιώτες του το βασικό μέσο, ώστε να διαμορφώσουν τη δική τους στάση απέναντι στα ζητήματα του εθνικοσοσιαλιστικού κράτους και της μάχης του ζωτικού χώρου του λαού μας. Όσον αφορά τη μέθοδο, θα πρέπει να προσπαθήσει με τη δική του παρουσία, τη στάση και με μαθήματα να εξηγήσει το πνεύμα αυτής της μάχης, ώστε να διατηρήσει τη μαχητική θέληση κατά την περίοδο αναμονής και ηρεμίας και να την ενδυναμώνει. Με το δικό του παράδειγμα επενεργεί κατασταλτικά όσον αφορά τις ζημιογόνες επιδράσεις, οι οποίες προκύπτουν από λανθασμένες σκέψεις των στρατιωτών ή από εξωγενείς παράγοντες. Η δική του

προσωπικότητα επιτυγχάνει όχι μόνο τη στρατιωτική δύναμη κρούσης της μονάδας, αλλά και συνενώνει και τον τελευταίο σε μια πνευματική μαχητική κοινότητα. Με τη δική του προσωπική στάση διατηρεί ή καταργεί το πνεύμα της μονάδας, που διοικεί. Εδώ ισχύει η φράση: όπως ο κύριος έτσι και τα σύνεργα».[167]

Γίνεται επομένως κατανοητό, πως ο ρόλος που η ηγεσία του Γ΄ Ράιχ επεφύλασσε στους λοχαγούς, αλλά και σε ανώτερους βαθμοφόρους, υπερέβαινε τα απλά στρατιωτικά καθήκοντα και έφτανε μέχρι το σημείο της άσκησης πολιτικής προπαγάνδας. Απώτερος στόχος αυτού του σχεδιασμού ήταν μέσα από την ταυτόχρονη επίδραση των δύο αυτών συνισταμένων, της στρατιωτικής εκπαίδευσης και της γαλούχησης με τα εθνικοσοσιαλιστικά ιδεώδη, να προκύψει ένας άρτια εκπαιδευμένος Γερμανός στρατιώτης, δηλαδή στην πραγματικότητα ένα άβουλο όργανο στα χέρια των ανωτέρων του κατά πιστή εφαρμογή της βασικής θέσης «όπως το κάνει ο αρχηγός είναι σωστό».[168]

Στην πράξη, τον Οκτώβριο του 1941, η 164η Μεραρχία Πεζικού κλήθηκε να πατάξει αμείλικτα τις εκδηλώσεις αντίστασης, εφαρμόζοντας απαρέγκλιτα τις άνωθεν διαταγές. Για τους τετρακόσιους περίπου αξιωματικούς, δύο χιλιάδες υπαξιωματικούς και δέκα τρεις χιλιάδες στρατιώτες της Μεραρχίας, με μέσο όρο ηλικίας τα είκοσι οκτώ χρόνια,[169] ίσως το «αξίωμα του Φύρερ» να είχε βρει ως ένα βαθμό γόνιμο έδαφος. Με τον ίδιο τρόπο, η λήψη των συγκεκριμένων αποφάσεων από την ανώτερη στρατιωτική ηγεσία δεν μπορεί να ερμηνευτεί ως απλή επιτέλεση του στρατιωτικού καθήκοντος, αλλά φανέρωνε ταυτόχρονα και την ιδεολογική σύγκλισή της με το ναζιστικό καθεστώς. Ακόμα και στρατιωτικοί που δεν ανήκαν στους οπαδούς του ναζισμού και ταυτόχρονα ήταν απαλλαγμένοι από την φιλοσοφία ζωής και πολέμου των παλιών Πρώσων αξιωματικών, δεν αποτέλεσαν εξαίρεση στον κανόνα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ήταν ο Βίλχελμ Λιστ, του οποίου η μόρφωση και η πίστη στο Θεό δεν στάθηκαν ικανές παρακαταθήκες για να τον αποτρέψουν από την αποδοχή και τη λήψη αποφάσεων με σαφή προσανατολισμό προς τη χρήση ωμής βίας.

---

[167] MA, 164 Infanterie Division, Ic. Az., 31/41, "Weltanschauliche Erziehung und geistige Betreuung", Div. St. – Qu., 6 Νοεμ. 1941.
[168] Mazower, *ό.π.*, σσ. 235-237.
[169] MA, 164 Infanterie Division, Abt. IIb Az 12/41, "Übersicht über die Zusammensetzung der Verbände des Feldheeres nach dem Stande vom 15.9.1941 [συγκεντρωτικά στοιχεία για τη σύνθεση των στρατιωτικών μονάδων σύμφωνα με την κατάσταση της 15.9.1941]", Div. St. Qu., 13 Νοεμ. 1941.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον για την εν γένει κατανόηση της στάσης και του τρόπου σκέψης των τότε Γερμανών στρατιωτικών, παρουσιάζουν τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε μεταπολεμικά ο Φόλτμαν για να δικαιολογήσει τις επιλογές του ανωτέρου του Λιστ:

> «Μια προσωπικότητα, όπως ο Λιστ, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί εγκληματική. Είχε υψηλή συναίσθηση του καθήκοντός του και ζούσε μόνο για την επιτέλεσή του. Εάν αναγκάστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου να προσφύγει σε σκληρά μέτρα, το έκανε υποκινούμενος όχι από κατώτερα ένστικτα, που συνδέονταν με την τρομοκρατία και τη βία, και τα οποία δεν προσδιόριζαν τον χαρακτήρα του, αλλά οφείλονταν απλώς και μόνο στις συνθήκες εκείνες […] τις οποίες είχε να αντιμετωπίσει στα Βαλκάνια. Επιδίωξή του ήταν μόνο, για το καλό των στρατευμάτων και του πληθυσμού, να αποκαταστήσει την ηρεμία και την τάξη στη χώρα».[170]

Η παραπάνω τοποθέτηση του Φόλτμαν δεν εξηγεί με πειστικό τρόπο τις επιλογές της στρατιωτικής ηγεσίας κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά προσπαθεί να τις αιτιολογήσει στη βάση της στρατιωτικής αναγκαιότητας. Σε κάθε περίπτωση, η Βέρμαχτ υιοθέτησε και εφάρμοσε μεθόδους που ο ίδιος ο Χίτλερ είχε νομιμοποιήσει, όταν δύο χρόνια νωρίτερα προέβαλλε ως άλλοθι για σαφείς παραβάσεις των νόμων και εθίμων του πολέμου το επιχείρημα, πως «δεν μπορεί κανείς να διεξαγάγει έναν πόλεμο με τις μεθόδους ενός στρατού αγίων».[171]

---

[170] The National Archives of the United States (στο εξής NARA), Washington D. C. : Records of the United States, Nuernberg War Crimes Trials, United States of America V. Wilhelm List et al. (Case VII) : M-893, κουτί 38, Αριθ. εγγράφου Li 76, στοιχείο υπεράσπισης 34: Eidesstattliche Versicherung [κατάθεση] Josef Folttmann, Neustadt 7 Αυγ. 1947.

[171] Mazower, Militärische Gewalt..., *ό.π.*, σσ. 166, 168.

vii) ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΚΕΡΔΥΛΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ (17.10.1941)

Η παρουσία του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» στην ευρύτερη περιοχή της Νιγρίτας και η δράση που ανέπτυξε από τον Αύγουστο μέχρι τις αρχές Οκτωβρίου ήταν ένα γεγονός το οποίο από μόνο του μπορούσε να ενοχοποιήσει όλα ανεξαιρέτως τα χωριά της περιοχής. Πέραν τούτου κάτοικοι της Μαυροθάλασσας, της Δάφνης, του Αηδονοχωρίου, της Ευκαρπίας, του Άνω και Κάτω Κερδυλίου, του Ζερβοχωρίου, του Σιτοχωρίου, αλλά και άλλων χωριών ήταν αυτοί που ανταποκρίθηκαν πρώτοι στο κάλεσμα του ΜΓ και ανέβηκαν στο βουνό, συγκροτώντας την ανταρτική ομάδα.[172] Έτσι, στα χωριά αυτά οι αντάρτες στήριξαν σε μεγάλο βαθμό τον εξοπλισμό τους και τον ανεφοδιασμό τους σε τρόφιμα. Ωστόσο, μια σειρά γεγονότων, πληροφοριών και ίσως η γειτνίαση με τα ανταρτικά λημέρια στον ορεινό όγκο του Κερδυλίου, εξέθεσαν περισσότερο στους Γερμανούς το Άνω και Κάτω Κερδύλιο (Άνω και Κάτω Κρούσοβο) από τα υπόλοιπα χωριά.

Πράγματι, οι Γερμανοί από τις πρώτες κιόλας επιχειρήσεις του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» που είχαν ως στόχο τους σταθμούς χωροφυλακής της Μαυροθάλασσας και της Ευκαρπίας, δημιούργησαν κατάλογο με «χωριά που στήριζαν τους αντάρτες», μεταξύ των οποίων ήταν η Ευκαρπία, το Καστανοχώρι, η Δάφνη, το Άνω και Κάτω Κερδύλιο, η Μαυροθάλασσα, το Αηδονοχώρι και το Καστρί. Τον Οκτώβριο το τρίτο επιτελικό γραφείο της 164ης Μεραρχίας Πεζικού σημείωνε σχετικά:

> «Η ανταρτική ομάδα που δρα στην περιοχή δυτικά του Στρυμόνα πρωτοεμφανίστηκε στα μέσα Αυγούστου. Υπό την αρχηγία ενός αριθμού κατοίκων από το Άνω Κερδύλιο, στρατολόγησε μέλη από τα χωριά Κάτω Κερδύλιο, Ευκαρπία, Μαυροθάλασσα, Αηδονοχώρι, Δάφνη, Καστανοχώρι, Ζερβοχώρι και Σιτοχώρι».[173]

Κατά τη διάρκεια των ερευνών που διεξήχθησαν στα χωριά αυτά στις 7 και 12 Σεπτεμβρίου, οι Γερμανοί προέβησαν σε ανακρίσεις και σε συστάσεις προς τους

---

[172] Ο Καφταντζής αναφέρει ονομαστικά τους πρώτους αντάρτες του «Οδυσσέα Ανδρούτσου», από τους οποίους επτά προέρχονταν από τα Κερδύλια, έξι από το Χουμνικό, δέκα έξι από την Ευκαρπία, δώδεκα από το Σιτοχώρι, πέντε από το Αηδονοχώρι, δέκα από τη Μαυροθάλασσα, τέσσερις από τη Δάφνη, τρεις από την Τερπνή, δέκα από το Πατρίκιο, μαζί τους και δύο Νεοζηλανδοί, βλ. Καφταντζής, *ό.π.*, 151-152 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1988), 58-59.

[173] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 721/41 geh., Lagebericht Nr. 4, Div. St. Qu., 28 Οκτ. 1941.

κατοίκους για τους κινδύνους που εγκυμονούσε η παροχή βοήθειας στους αντάρτες. Ωστόσο, όπως φαίνεται, οι πληροφορίες που αντλήθηκαν ήταν αρκετά ασαφείς, ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα συνενοχής για κάποια από τα χωριά αυτά. Τελικά, οι μόνες πληροφορίες που κατόρθωσαν οι Γερμανοί να συλλέξουν για τους αντάρτες κατά την ανάκριση των κατοίκων, κυρίως από τη Μαυροθάλασσα, τη Δάφνη και την Ευκαρπία, ήταν πως οι κομμουνιστές κάτοικοι των χωριών αυτών τα είχαν εγκαταλείψει πριν από δέκα πέντε ημέρες, ενώ σε σχετική ερώτηση οι κάτοικοι απάντησαν ότι πιθανότατα ο αρχηγός των ανταρτών καταγόταν από το Αηδονοχώρι. Οι δε διαβεβαιώσεις τους πως δεν γνώριζαν τους συμμετέχοντες στην ανταρτική ομάδα έγιναν δεκτές από τη στρατιωτική διοίκηση με μεγάλη επιφύλαξη.[174]

Παρά, λοιπόν, τις πρώτες έρευνες στα ύποπτα χωριά, οι Γερμανοί δεν είχαν καταφέρει να συλλέξουν τις απαραίτητες εκείνες πληροφορίες που θα τους οδηγούσαν στον εντοπισμό των ανταρτών και των πηγών τροφοδοσίας τους. Για το λόγο αυτό έστρεψαν την προσοχή τους στη διασφάλιση όλων εκείνων των προϋποθέσεων που θα τους επέτρεπαν να αντλήσουν τις απαραίτητες πληροφορίες βάσει των οποίων αργότερα θα διεξάγονταν οι επιχειρήσεις. Έτσι στις 25 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε μια σύσκεψη στην υπηρεσία αντικατασκοπίας Θεσσαλονίκης κατά την οποία τονίστηκε πως η ριζική καταπολέμηση των ανταρτών θα ήταν δυνατή μόνο όταν υπήρχαν εκ των προτέρων ασφαλείς πληροφορίες για τα μέρη όπου κρύβονταν. Επίσης, τονίστηκε πως δεν είναι αρκετές μόνο οι στρατιωτικές επιχειρήσεις για να αποθαρρυνθούν τα «εγκληματικά στοιχεία». Οι διαπιστώσεις αυτές από γερμανικής πλευράς οδήγησαν, ταυτόχρονα, στην οργάνωση ενός δικτύου πληροφοριοδοτών, γνωστοί ως 'Vertrauensleute' ή εν συντομία 'V - Mann' (άνθρωποι εμπιστοσύνης), οι οποίοι θα μεταβίβαζαν στις αρμόδιες υπηρεσίες αντικατασκοπίας πληροφορίες σχετικά με καθετί ύποπτο που θα έπεφτε στην αντίληψή τους, ιδιαίτερα για τις κινήσεις των ανταρτών, τα χωριά που τους τροφοδοτούσαν και τα σημεία όπου υπήρχε κρυμμένος οπλισμός.[175]

Το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα και ιδιαίτερα τον Οκτώβριο, μια σειρά συλλήψεων και ανακρίσεων οδήγησε στη σύνταξη των πρώτων καταστάσεων με υπόπτους, οι οποίες περιλάμβαναν ονόματα ανταρτών από το Άνω και Κάτω Κερδύλιο. Για τους Γερμανούς η άκρη του νήματος άρχισε να ξετυλίγεται, όταν συνέλαβαν έναν από τους τροφοδότες των ανταρτών, τον Δημήτρη Κίκηρα. Τόσο η σύλληψη όσο κυρίως τα γεγονότα που προηγήθηκαν αυτής δημιούργησαν γύρω από το περιστατικό

[174] MA, RW 40/160: Tätigkeitsbericht, Σεπτέμβριος 1941.
[175] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Tätigkeitsbericht 16.9. – 30.9.1941, Div. St. Qu., 3 Οκτ. 1941.

αυτό έναν θρύλο με πολλές, όπως άρμοζε, παραλλαγές. Στις αρχές Οκτωβρίου ο Κίκηρας, που καταγόταν από το Μονοδένδρι Εύβοιας και ζούσε με τον αδελφό του στο Κάτω Κερδύλιο, ανέλαβε να τροφοδοτήσει τους αντάρτες, λαμβάνοντας το ανάλογο χρηματικό ποσό και το υποζύγιο για την αγορά και μεταφορά των τροφίμων. Όμως, καταχράστηκε τα χρήματα και δεν έφερε σε πέρας την αποστολή που του είχαν αναθέσει. Έτσι, ο ίδιος ο Μπογατσόπουλος αναγκάστηκε να κατέβει στο χωριό και να τον απειλήσει για την άμεση παράδοση των τροφίμων ή την επιστροφή των χρημάτων. Το γεγονός πως είχε ήδη εκτεθεί στα μάτια των ανταρτών τον ανάγκασε να υποπέσει σε δεύτερο και καθοριστικότερο σφάλμα, επιλέγοντας τη λύση της ληστείας. Στις 10 Οκτωβρίου στην προσπάθεια του να ληστέψει τον καλόγερο Γρηγόριο Καρακαλινό, στο μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου, λίγο έξω από το Άνω Κερδύλιο, τράπηκε σε φυγή, αφού προηγουμένως σκότωσε τον βοηθό του ιερέα, βοσκό Ιωάννη Κάρκα, ενώ ο ίδιος τραυματίστηκε. Την επόμενη ημέρα μετά από καταγγελία του Καρακαλινού, ο Κίκηρας συνελήφθη από τους Γερμανούς στην Ευκαρπία στο σπίτι του γιατρού Φίλιππου Φυλακτού. Σύμφωνα με έκθεση της Ειδικής Ασφάλειας για τα γεγονότα των Κερδυλίων, ο Κίκηρας κατά την ανάκρισή του ονομάτισε τους αντάρτες του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» που κατάγονταν από το Άνω και Κάτω Κερδύλιο και τους τροφοδότες τους. Η πρώτη άμεση συνέπεια από τη υπόθεση Κίκηρα ήταν η εκ νέου μετάβαση των Γερμανών στα δύο χωριά, αυτή τη φορά όμως έχοντας στα χέρια τους συγκεκριμένα στοιχεία.[176]

Στις 12 Οκτωβρίου, το 382^{ο} Σύνταγμα Πεζικού ερεύνησε το Άνω και Κάτω Κερδύλιο, συγκέντρωσε και ανέκρινε τους κατοίκους με βάση τα μητρώα των κοινοτήτων[177] και αναζήτησε ανεπιτυχώς όσους προηγουμένως ο Κίκηρας είχε κατονομάσει. Στην πορεία των ερευνών, εκτελέστηκε ένα άτομο στο Κάτω Κερδύλιο, ο

---

[176] Για την υπόθεση Κίκηρα, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4^{ος} υποφ : Ελληνική Χωροφυλακή, Διοίκησις Χωρ/κης Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 41/1356/5θ, "Περί εμπρησμού των χωρίων Άνω και Κάτω Κερδυλίου και τουφεκισμού των κατοίκων", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941. Το έγγραφο έχει δημοσιεύσει ο Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 36-37. Γιάννης Παπασυμεών, *Η θύμηση των επιζώντων*, Νέα Κερδύλια 1989, σσ. 10-12. Εκτός από το περιστατικό με τον Κίκηρα, ο συγγραφέας περιγράφει στη μικρή αλλά πολύτιμη εργασία του το χρονικό της καταστροφής των δύο χωριών. Όσο για τον Κίκηρα, ο συγγραφέας αναφέρει ότι μετά τη σύλληψή του μεταφέρθηκε από τους Γερμανούς στη Θεσσαλονίκη και φυλακίστηκε στο Επταπύργιο, όπου λίγο αργότερα, πιθανόν μέσα στο 1942, πέθανε. Βλ. επίσης τη μαρτυρία του Γιάννη Παπαστεργίου στο Καφταντζής, *ό.π.*, 154 (Απρίλιος 1988), 78. Φίλιππος Φυλακτός, «Η αλήθεια για τα Κερδύλια», συνέντευξη στον Βασίλη Τζανακάρη, *Γιατί*, 88 (Οκτώβρης 1982), 16-17. Ακόμη, Zst, V 508 AR 1239/1968: Ένορκη κατάθεση Νικολάου Ε. *Νέα Ευρώπη*, 2 Νοεμ. 1941.

[177] Βασίλης Τζανακάρης, «Πεθαίνοντας στα Κερδύλια», μαρτυρική κατάθεση Παν. Λιακούδης, *Γιατί*, 64 (Οκτώβρης 1980), 18.

Κωνσταντίνος Ψαράς, πυρπολήθηκαν περίπου οκτώ σπίτια των ανταρτών και συνελήφθησαν οι δύο τροφοδότες τους, οι Ιωάννης Στοϊλούδης και Χρυσόστομος Χατζούδης, όπως και άλλα επτά άτομα και από τα δύο χωριά. Στους συγκεντρωμένους κατοίκους επισημάνθηκε για άλλη μια φορά πως θα έπρεπε να απέχουν από οποιαδήποτε παροχή βοήθειας, κυρίως σε τρόφιμα, προς τους αντάρτες, σε διαφορετική περίπτωση θα πυρπολούνταν ανεξαιρέτως όλες οι κατοικίες και θα εκτελούνταν οι άρρενες κάτοικοι.[178] Οι συλληφθέντες στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στον Σταυρό, όπου σύμφωνα πάντα με την έκθεση της Ειδικής Ασφάλειας Θεσσαλονίκης «υπεβλήθησαν εις ανάκρισιν καταθέσαντες ψευδώς εις τας Γερμανικάς Αρχάς ενοχοποιητικά στοιχεία εναντίον όλων των κατοίκων των χωρίων Άνω και Κάτω Κερδυλλίων ήτοι ότι το ήμισυ μεν των κατοίκων ήσαν αντάρται, το δε έτερον ήμισυ τροφοδόται αυτών, και τούτο, διότι ήθέλησαν να εκδικηθούν τους ομοχωρίους των, ους εθεώρουν υπαιτίους της συλήψεως των».[179]

Οι γερμανικές προειδοποιήσεις θορύβησαν τους κατοίκους, οι οποίοι αποφάσισαν να σχηματίσουν μια επιτροπή αποτελούμενη από τον πρόεδρο του Άνω Κερδυλίου Δημήτριο Τσιάγκα, τον γραμματέα Γεώργιο Παμπόρη και τον κοινοτικό σύμβουλο Αλέξανδρο Παπάρα. Στις 16 Οκτωβρίου η επιτροπή βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου και υπέβαλε αίτηση στη Γενική Διοίκηση με σκοπό να διαβιβαστεί στη συνέχεια στις γερμανικές αρχές. Σ΄ αυτή, αφού επικροτούσε τις τελευταίες γερμανικές επιχειρήσεις, ζητούσε την αποστολή στην περιοχή δύναμης της ελληνικής χωροφυλακής ή γερμανικής μονάδας «ίνα ούτω εξοντώσωμεν τους ληστοσυμμορίτας και ησυχάση η επαρχία μας».[180] Αναμφίβολα, η επιτροπή ενήργησε κάτω από καθεστώς φόβου, καθώς όλες οι πληροφορίες που έφταναν στους Γερμανούς, αλλά και στις ελληνικές αρχές, ενίσχυαν την άποψη της στενής συνεργασίας των δύο χωριών με τους αντάρτες.[181] Άλλωστε, για τους Γερμανούς η επιχείρηση της 12ης Οκτωβρίου ήταν η πρώτη μιας σειράς προγραμματισμένων ενεργειών στην περιοχή που στρέφονταν εναντίον των

---

[178] Zst, V 508 AR 1239/1968: Ένορκη κατάθεση Νικολάου Ε. και Δημητρίου Τ., Νιγρίτα 18 Μαρ. 1946. Επίσης, Παπασυμεών, *ό.π.*, σ. 13.

[179] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ, "Περί εμπρησμού των χωρίων Άνω και Κάτω Κερδυλίου και τουφεκισμού των κατοίκων", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941.

[180] Την αίτηση των κατοίκων του Άνω Κερδυλίου προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας με ημερομηνία σύνταξης την 16η Οκτωβρίου 1941 δημοσιεύει ο Καφταντζής, *ό.π.*, 154 (Απρίλιος 1988), 75–76. Επίσης, Τζανακάρης, *ό.π.*, μαρτυρική κατάθεση Αξέξανδρου Παπάρα, σσ. 16-17.

[181] Τζανακάρης, *ό.π.*, σ. 17.

ανταρτών. Εμμέσως όμως στόχευαν στα παρακείμενα χωριά μετά τη διαπίστωση πως «τα κρησφύγετα των ανταρτών είχαν βρεθεί κενά».[182]

Η απόσυρση των ανταρτών από την περιοχή[183] δεν εμπόδισε την συνέχιση των επιχειρήσεων που έλαβαν χώρα στις 16 και 17 του μηνός. Στις 16 Οκτωβρίου, το 382ο Σύνταγμα Πεζικού επέδραμε στα χωριά Ζερβοχώρι, Δάφνη και Σιτοχώρι, όπου πυρπόλησε ή κατεδάφισε είκοσι κατοικίες και δύο αχυρώνες, συνολικής αξίας περίπου 4.000.000 δραχμών. Στο συνοικισμό Ορέσκεια Δάφνης εκτέλεσε δύο άτομα για κατοχή όπλων. Επίσης, στο Σιτοχώρι συνέλαβε επ΄ αυτοφώρω τους Μάλαμα Βοζίκη και Δημήτρη Θεοδωρίδη και τους εκτέλεσε «διότι καθ΄ ομολογίαν των συμμετέσχον εις το γνωστόν κίνημα της Νιγρίτης αλλά μετανοήσαντες επέστρεψαν εις το χωρίον των».[184] Στις 17 Οκτωβρίου το 220ο Τάγμα Σκαπανέων επιφορτίστηκε με την ολοκλήρωση της επιχείρησης, αναλαμβάνοντας δράση εναντίον του Άνω και Κάτω Κερδυλίου, δύο χωριών «που αποδεδειγμένα λειτουργούσαν ως βάσεις ανταρτών».[185]

Τα ξημερώματα της 17ης, δύο λόχοι του 220ου Τάγματος Σκαπανέων, υπό τις διαταγές των Λοχαγών Βέντλερ (Wendler) και Σράινερ (Schreiner),[186] ξεκίνησαν από τον Σταυρό με κατεύθυνση τα Κερδύλια. Φτάνοντας στο ύψος των χωριών άφησαν τα αυτοκίνητα κοντά στον Στρυμόνα και άρχισαν να ανεβαίνουν από τρία σημεία, το Τσάγιαζι, το Χάνδακα και τους Μπαλαφράδες. Τόσο η χρονική στιγμή της επιχείρησης όσο και η αποφυγή χρησιμοποίησης του δημόσιου δρόμου που οδηγούσε προς τα χωριά, στόχευαν στον αιφνιδιασμό των κατοίκων. Ανάλογη οδηγία είχε δοθεί, άλλωστε, στις μονάδες από τον διοικητή της Μεραρχίας :

---

[182] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41 geh., Lagebericht Nr. 3, Div. St. Qu., 21 Οκτ. 1941.

[183] Γκένιος, *ό.π.*, 25.

[184] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 21/438/29, "Ενέργειαι Γερμανικού Στρατού Κατοχής", Θεσσαλονίκη 14 Νοεμ. 1941. Επίσης, Καφταντζής, *ό.π.*, 154 (Απρίλιος 1988), 80 και 151-152 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1988), 63, όπου σύμφωνα με μαρτυρία του Βαγγέλη Βράζιου, αντάρτη του «Οδυσσέα Ανδρούτσου», ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή χτύπημα εναντίον των Γερμανών σε ενέδρα που στήθηκε μεταξύ Ζερβοχωρίου – Χουμνικού από το φόβο των αντιποίνων. Από την πλευρά τους, οι γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις κάνουν λόγο για 2-4 εκτελεσθέντες και 12 καταστραμμένα σπίτια, βλ. MA, RH 20-12/116: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ia, 1744/41 geh., Tagesmeldung 17 Οκτ. 1941, Τηλεγράφημα προς W. Bfh. Südost Ic/AO [Nr. 7092/41 geh] και RH 20-12/120: 164 Infanterie Division, Abt. Ic/AO, Τηλεγράφημα της 17 Οκτ. 1941 προς A.O.K. 12, A. H. Qu., 18 Οκτ. 1941 κ. α.

[185] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41 geh., Lagebericht Nr. 3, Div. St. Qu., 21 Οκτ. 1941.

[186] Zst, V 508 AR 1239/1968: Ένορκες καταθέσεις Νικολάου Ε. και Δημητρίου Τ., Νιγρίτα, 18 Μαρ. και 5 Απρ. 1946.

«Αναφορικά με την πρακτική εφαρμογή των μέτρων για την καταπολέμηση των συμμοριών η Μεραρχία διατηρεί σταθερά την άποψη πως οι προγραμματισμένες έρευνες σε διάφορες περιοχές της ζώνης ασφαλείας θα πρέπει να πραγματοποιηθούν με τη χρησιμοποίηση της μεθόδου του αιφνιδιασμού».[187]

Πράγματι, στη συγκεκριμένη επιχείρηση η τακτική του αιφνιδιασμού πέτυχε απόλυτα. Σχεδόν το σύνολο των κατοίκων τόσο στο Άνω όσο και στο Κάτω Κερδύλιο, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, βρέθηκε στο χωριό και συνελήφθη. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες μαρτυρίες, κανένας από τους κατοίκους δεν προσπάθησε να αποδράσει. Σ΄ αυτό συνετέλεσε κυρίως η απουσία ανάλογου προηγούμενου, με συνέπεια οι κάτοικοι να μην εκλάβουν ως πραγματικές τις προηγούμενες γερμανικές απειλές. Έτσι, οι περισσότεροι θεώρησαν πως επρόκειτο για μια ακόμη προληπτική ενέργεια, όπως είχε συμβεί και τις δύο προηγούμενες φορές. Όμως, η εξέλιξη των γεγονότων ήρθε να επιβεβαιώσει τις γερμανικές προθέσεις που αυτή τη φορά δεν θα περιορίζονταν σε μια ακόμη έρευνα. Πρώτο ανησυχητικό σημάδι ήταν το γεγονός πως οι Γερμανοί συγκέντρωσαν μόνο τους άρρενες κατοίκους μεταξύ 16 – 60 χρονών, τους οποίους στη συνέχεια οδήγησαν εκτός των χωριών. Δεύτερο σημείο ήταν η απουσία του διερμηνέα, τον οποίο οι Γερμανοί είχαν χρησιμοποιήσει τις άλλες δύο φορές. Τα γυναικόπαιδα αρχικά συγκεντρώθηκαν στα σχολεία και αργότερα, όταν είχαν ήδη απομακρυνθεί οι άντρες, τους επετράπη να πάρουν μαζί τους όσα πράγματα μπορούσαν να μεταφέρουν, προτού απομακρυνθούν από τα χωριά με κατεύθυνση κυρίως το Καστρί και την Ευκαρπία. Μα οι περισσότερες γυναίκες παρέμειναν στην παρακείμενη τοποθεσία «Τοπουλά».

Στις 9 π.μ. μια φωτοβολίδα έδωσε το σήμα για την ταυτόχρονη έναρξη της εκτέλεσης των αντρών, οι οποίοι «παρετάχθησαν επί τριών ζυγών προ του χείλους επί τούτο εκσκαφέντος ορύγματος και εν τη θέσει ταύτη εφονεύθησαν δια πολυβόλων και ετάφησαν».[188] Από την εκτέλεση εξαιρέθηκαν στο Άνω Κερδύλιο δέκα επτά άτομα άνω των εξήντα ετών, στους οποίους περιλαμβάνονταν ο ιερέας, ο δάσκαλος και, κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή, ο δασοφύλακας. Αντίστοιχα, στο Κάτω Κερδύλιο εξαιρέθηκαν δέκα γέροντες. Οι άνθρωποι αυτοί μετά το τέλος των εκτελέσεων

[187] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht (1.10. – 15.10.41), Div. St. Qu., 20 Οκτ. 1941.
[188] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περί εμπρησμού των χωρίων Άνω και Κάτω Κερδυλίου και τυφεκισμού των κατοίκων", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941.

χρησιμοποιήθηκαν για την ταφή των νεκρών.[189] Στη συνέχεια πυρπολήθηκαν και καταστράφηκαν όλες οι κατοικίες, τα κοινοτικά καταστήματα, τα σχολεία εκτός των εκκλησιών. Γύρω στο μεσημέρι, οι Γερμανοί αποχώρησαν, διατάσσοντας τη δύναμη της χωροφυλακής, που είχε σπεύσει στην περιοχή, να επιτρέψει, από τις απογευματινές ώρες, την προσέλευση των γυναικών για την περισυλλογή όσων πραγμάτων είχαν σωθεί από τις φλόγες.[190]

Συνολικά, ο αριθμός των εκτελεσθέντων από το Άνω και Κάτω Κερδύλιο, συμπεριλαμβανομένων όσων βρέθηκαν ως επισκέπτες στα δύο χωριά, ανήλθε πιθανότατα σε 214 άτομα, ενώ πυρπολήθηκαν 189 δημόσια και ιδιωτικά κτίρια (πίνακες 2, 3, 4). Οι σχετικοί αριθμοί που παραδίδουν οι πηγές ποικίλουν, παρουσιάζοντας ωστόσο μικρή απόκλιση μεταξύ τους. Σύμφωνα με τις λίστες εκτελεσθέντων που συντάχθηκαν μεταπολεμικά από τις δύο κοινότητες, ο αριθμός των νεκρών ανήλθε σε 214 άτομα.[191] Οι εκθέσεις των τότε ελληνικών αστυνομικών αρχών και της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας δίνουν 211-212 νεκρούς και 135 καταστραμμένες κατοικίες συνολικού κόστους 750.000.000 δραχμών.[192] Οι αναφορές

---

[189] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ανωτέρα Διοίκησις Χωρ/κης Κεντρικής Μακεδονίας, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. 21/438/14, "Περί πυρπολήσεως των χωρίων Άνω και Κάτω Κερδυλλίων υπό Γερμανικών Τμημάτων", Θεσσαλονίκη 6 Νοεμ. 1941. Επίσης, Zst, V 508 AR 1239/1968: Ένορκες καταθέσεις Νίκου Ε., Κωνσταντίνου Κ. (Νιγρίτα 15 Φεβρ. και 15 Μαρ. 1945), Αθανάσιου Α. (Νιγρίτα, 5 Φεβρ. 1946). Βλ. ακόμη Παπασυμεών, *ό.π.*, σ. 20. Ο δασοφύλακας Νίκος Ευθυμίου εξαιρέθηκε από την ομάδα των εκτελεσθέντων, γιατί σε προηγούμενο έλεγχο των Γερμανών αποδείχθηκε πως διατηρούσε νόμιμα όπλο στην κατοχή του και κυρίως δεν το είχε δώσει στους αντάρτες. Τον Ευθυμίου υποχρέωσαν οι Γερμανοί, μετά το τέλος των εκτελέσεων, να οδηγήσει τα υποζύγια, τα οποία μετέφεραν τον γερμανικό οπλισμό, μέχρι το δημόσιο δρόμο.

[190] Την καταστροφή του Άνω και Κάτω Κερδυλίου και την εκτέλεση των αρρένων κατοίκων τους περιγράφουν μέσα από τις μαρτυρίες τους δύο άνθρωποι που βρέθηκαν από την πρώτη στιγμή στα δύο χωριά και έζησαν από κοντά τα γεγονότα, βλ. τη μαρτυρία του Κώστα Συρόπουλου στο Φοίβος Γρηγοριάδης, *Το Αντάρτικο ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, 5/42*, τόμ. 1, Αθήνα 1964, σσ. 289-292 και του Γιάννη Προκοπάκη, τότε Ενωμοτάρχη στην Υποδιεύθυνση Χωροφυλακής Βισαλτίας, στο Βασίλης Τζανακάρης, «Η αλήθεια για τα Κερδύλια», *Γιατί*, 86-87 (Αύγουστος-Σεπτέμβρης 1982), 22–31. Βλ. επίσης τις μαρτυρίες επιζώντων κατοίκων των δύο χωριών στο Τζανακάρης, Πεθαίνοντας στα Κερδύλια, *ό.π.*, 16-22. Ακόμη, Zst, V 508 AR 1239/1968, όπου σειρά εγγράφων σχετικών με την καταστροφή των Κερδυλίων που διαβιβάστηκαν από το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών προς τις αρμόδιες γερμανικές εισαγγελικές αρχές, όταν στη δεκαετία, κυρίως, του 1960 ξεκίνησαν έρευνες για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στην Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής.

[191] Βλ. Zst, V 508 AR 1239/1968: Βασίλειον της Ελλάδος, Νομαρχία Σερρών, Κοινότητα Άνω Κερδυλίου, "Λίστα των εκτελεσθέντων από τους Γερμανούς κατοίκων της κοινότητας Άνω Κερδυλίου, 17.10.1941", Άνω Κερδύλιο 20 Δεκ. 1945 και Βασίλειον της Ελλάδος, Νομαρχία Σερρών, Κοινότητα Κάτω Κερδυλίου, "Λίστα των Ελλήνων που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς στις 17.10.1941 στο Κάτω Κερδύλιο", Κάτω Κερδύλιο 21 Δεκ. 1945.

[192] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Α. Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφ. Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 21/438/14β, "Περί του αριθμού των φονευθέντων υπό των Γερμανών εν Άνω και Κάτω Κερδυλίοις και εμπρησθεισών οικιών",

των γερμανικών αρχών Κατοχής κάνουν λόγο για 207 εκτελεσθέντες.[193] Στην έκθεση που συντάχθηκε μεταπολεμικά από το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου δίνεται ο αριθμός 222,[194] τον οποίο αργότερα υιοθέτησαν και οι περισσότερες δευτερογενείς πηγές.[195] Αντίθετα, ο Γιάννης Παπασυμεών στο βιβλίο του που αναφέρεται στην καταστροφή των Κερδυλίων, δημοσιεύει κατάσταση, μάλλον συμπληρωμένη, που συντάχθηκε μεταπολεμικά από την κοινότητα των Νέων Κερδυλίων, όπου αναγράφονται 230 ονόματα στα οποία εκτός των κατοίκων των δύο χωριών περιλαμβάνονται και οι ετεροδημότες.[196]

Μετά το ολοκαύτωμα του Άνω και Κάτω Κερδυλίου, το τρίτο επιτελικό γραφείο της 164ης Μεραρχίας Πεζικού έκανε λόγο για ανατινάξεις, κατά την πυρπόληση, κρυμμένων πυρομαχικών, εκδοχή που χρησιμοποιήθηκε για να ενισχύσει την ορθότητα των μέτρων εις βάρος των κατοίκων :

> «Αν και είχε δοθεί, πριν ακόμα από την έναρξη της επιχείρησης, τελευταία διορία για την παράδοση των όπλων και πυρομαχικών, αλλά οι κάτοικοι είχαν αρνηθεί ότι κατείχαν όπλα και πυρομαχικά, εντούτοις κατά την

Θεσσαλονίκη 25 Νοεμ. 1941 και Ελληνική Χωροφυλακή, Διοίκησις Χωρ/κης Θεσσαλονίκης, Γραφ. Ειδ. Ασφαλείας, αριθ. 41/1356/5θ, "Περί εμπρησμού των χωρίων Άνω και Κάτω Κερδυλίου και τυφεκισμού των κατοίκων", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941. Επίσης, Zst, V 508 AR 1239/1968: "Λίστα των εκτελεσθέντων Ελλήνων από τις Αρχές Κατοχής στην περιφέρεια της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας στο διάστημα 1941-1944", No. 525/11, 702/ 3.12.41, 713/ 5.12.41.

[193] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki–Ägäis, Tätigkeitsbericht, Οκτώβριος 1941 και 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41geh., Lagebericht Nr. 3 (13.-20.10.41), Div. St. Qu., 21 Οκτ. 1941.

[194] Βλ. Office National Hellénique des Criminels de Guerre [στο εξής Office National], *Les Atrocités des Quatre Envahisseurs de la Grèce. Allemands, Italiens, Bulgares, Albanais*, Αθήνα 1946, σ. 14.

[195] Βλ. ενδεικτικά Δημήτριος Ι. Μαγκριώτης, *Θυσίαι της Ελλάδος και εγκλήματα κατοχής, 1941-1944*, Αθήνα 1996 (επανέκδ.), σ. 106. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 28. Στ΄ άρματα στ΄ άρματα.., *ό.π.*, σ. 98. Βαφειάδης, *ό.π.*, σ. 45 κ.α. .

[196] Παπασυμεών, *ό.π.*, σσ. 42-48. Γενικά, από τους παραπάνω αριθμούς που παραδίδονται από τις πηγές, ο γράφων επιβεβαίωσε τα ονόματα εκατόν τριάντα πέντε ατόμων, κατοίκων και ετεροδημοτών που εκτελέστηκαν στα δύο χωριά, ερευνώντας στο Δημοτολόγιο Κερδυλίων, βλ. Δήμος Αμφίπολης (Παλαιοκώμη), Δημοτολόγιον Κερδυλλίων επικυρωθέν από το Δημοτικό Συμβούλιο Ν. Κερδυλλίων την 28.2.1957. Σήμερα, στο μνημείο «Υπέρ των αδίκων εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών τη 17-10-1941», που δεσπόζει με τον επιβλητικό σταυρό σε κορυφή του όρους Κερδύλιο, αναγράφονται 225 ονόματα. Σε μικρή απόσταση από το μνημείο αυτό έχουν χτιστεί δύο μικρές εκκλησίες και έχουν κατασκευαστεί ομαδικοί τάφοι στους χώρους όπου το 1941 εκτελέστηκαν ομαδικά από τους Γερμανούς οι άντρες των δύο χωριών. Στην πλάκα του ομαδικού τάφου του Κάτω Κερδυλίου αναγράφονται 88 ονόματα και σε αυτήν του Άνω Κερδυλίου 137.

πυρπόληση των χωριών ανατινάχτηκαν ανεξαιρέτως σε κάθε σπίτι σφαίρες και σε μερικές περιπτώσεις εκρηκτικά».[197]

Το ολοκαύτωμα των Κερδυλίων ήταν το πρώτο έμπρακτο αποτέλεσμα της εφαρμογής μιας δρακόντειας κατοχικής πολιτικής, ενταγμένης και προσαρμοσμένης στα ιδεολογικά πλαίσια του Γ΄ Ράιχ. Όπως ήταν φυσικό, η εφαρμογή αυτής της μορφής των συλλογικών ποινών, ως απάντηση στο αναδυόμενο αντιστασιακό κίνημα, άσκησε βαθιά επίδραση στους ανθρώπους και ιδιαίτερα στους επιζώντες, μετά την αναπάντεχη απώλεια των συγγενών τους. Όσα συνέβησαν στα Κερδύλια εκείνη την ημέρα μπορούν να συνοψιστούν στα λόγια μιας από τις γυναίκες που έζησε τα γεγονότα, παρακαλώντας τους Γερμανούς να μην εκτελέσουν τους άντρες:

«Δεν γνωρίζω ποιος ήταν ο διοικητής της μονάδας των Γερμανών στρατιωτών. Όμως σε κάθε περίπτωση ήταν πολύ σκληρός και δεν άκουγε τίποτε από τον πόνο και τα παρακάλια μας».[198]

[197] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41geh., Lagebericht Nr. 3, 21 Οκτ. 1941. Σε ανάλογες διαπιστώσεις προχώρησαν οι Γερμανοί επιτελείς και μετά την καταστροφή του Μεσόβουνου, αν και οι προηγούμενες έρευνες στα τρία χωριά για όπλα και πυρομαχικά είχαν αποβεί άκαρπες.

[198] Zst, V 508 AR 1239/1968: Ένορκη κατάθεση Μαρίας Γ., Νιγρίτα 4 Απρ. 1946.

viii) ΟΙ ΑΓΧΟΝΕΣ ΤΟΥ ΚΑΛΟΚΑΣΤΡΟΥ ΣΕΡΡΩΝ (20.10.1941)

Η καταστροφή των Κερδυλίων αποτέλεσε μια σαφή προειδοποίηση των Γερμανών προς τον πληθυσμό για τον τρόπο με τον οποίο ήταν αποφασισμένοι στο εξής να αντιμετωπίσουν οποιαδήποτε ενέργεια εγκυμονούσε κινδύνους για την ασφάλεια των κατοχικών στρατευμάτων. Χωριά που υποστήριζαν τους αντάρτες ή ολόκληρες περιφέρειες, όπου δρούσαν οι ανταρτικές ομάδες, μπήκαν στο στόχαστρο και χαρακτηρίστηκαν ως ζώνες επιχειρήσεων, με στόχο τον άμαχο πληθυσμό και μέσο τα μαζικά αντίποινα. Η πρακτική αυτή στηριζόταν σε μια απλή και αναίμακτη για τα στρατεύματα Κατοχής στρατιωτική τακτική. Χτυπώντας και εξουδετερώνοντας τις βάσεις ανεφοδιασμού στερούσαν από τους αντάρτες κάθε δυνατότητα επιβίωσης και άρα συνέχισης της δράσης τους. Ταυτόχρονα, εγκαθίδρυαν ένα καθεστώς τρομοκρατίας που ήταν αρκετό για να μεταβάλει αρνητικά τη στάση του πληθυσμού απέναντι στην αντίσταση. Στην περίπτωση του Καλόκαστρου (Σαλτικλή), η επιχείρηση τρομοκράτησης του πληθυσμού εκδηλώθηκε με έναν διαφορετικό τρόπο, αυτόν της ομαδικής εκτέλεσης κρατουμένων-ομήρων, για πρώτη φορά στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία την τότε χρονική στιγμή, μα τόσο κοινότυπο το επόμενο διάστημα της Κατοχής.

Τις ημέρες που προηγήθηκαν, αλλά κυρίως αυτές που ακολούθησαν της ισοπέδωσης των Κερδυλίων, οι γερμανικές δυνάμεις εντατικοποίησαν τις έρευνες στην περιοχή της Νιγρίτας. Με τον κλοιό να σφίγγει ολοένα και περισσότερο η ομάδα του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» αναγκάστηκε σύντομα να μετακινηθεί από την περιοχή και να καταφύγει στα υψώματα του Νεοχωρίου Χαλκιδικής μέσα σε συνθήκες μεγάλων στερήσεων.[199] Ωστόσο, η ανταρτική δραστηριότητα δεν εξέλειπε από την περιφέρεια της Νιγρίτας και δύο ημέρες μετά τα γεγονότα των Κερδυλίων η Βέρμαχτ υπέστη νέες απώλειες. Δράστης αυτή τη φορά ήταν η ομάδα Μερκουρίου, η οποία έστησε ενέδρα στο 64^{ο} χιλιόμετρο του δρόμου Θεσσαλονίκης – Σερρών, επτά χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του χωριού Καλόκαστρο. Στην ενέδρα έπεσε, μετά από αρκετές ώρες αναμονής της ομάδας, ένα φορτηγό της Ναυτικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης. Κατά την επίθεση σκοτώθηκαν δύο μέλη του Πολεμικού Ναυτικού που έφεραν τους βαθμούς του λοχία και του υποδεκανέα, ενώ ένας τρίτος ναύτης τραυματίστηκε.[200] Η νέα αυτή

---

[199] Γκένιος, *ό.π.*, 26.

[200] Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 29. Ο Μερκουρίου απολογούμενος το 1947 ενώπιον του Στρατοδικείου Δράμας κατέθεσε για την ενέδρα τα ακόλουθα: «[…] Δέχτηκα τη συγκρότηση μιας ένοπλης

ενέδρα έθεσε σε κινητοποίηση το σύνολο των άμεσα ελεγχόμενων από τους Γερμανούς μέσων επηρεασμού και επέμβασης, στα οποία περιλαμβάνονταν ο ημερήσιος Τύπος της Θεσσαλονίκης[201] και ο ελληνικός διοικητικός μηχανισμός.[202] Ωστόσο, η περίθαλψη του τραυματία στρατιώτη από τους κατοίκους του Κεφαλοχωρίου έσωσε τα παρακείμενα χωριά από την καταστροφή και στην ουσία περιόρισε την έκταση των μέτρων ανταπόδοσης στο ανταρτικό χτύπημα.[203] Κάτω από αυτές τις συνθήκες και ως «άμεσα αντίποινα» ο Στρατιωτικός Διοικητής διέταξε το δημόσιο απαγχονισμό «δέκα τριών μελών της συμμορίας Νιγρίτας, οι οποίοι είχαν συλληφθεί στις 10 Οκτωβρίου, μάλιστα οι τέσσερις με τα όπλα στα χέρια».[204]

Στις 20 Οκτωβρίου ξεκίνησε από τη Θεσσαλονίκη μια αυτοκινητοπομπή με προορισμό το Καλόκαστρο, το οποίο γειτνίαζε με την τοποθεσία, όπου είχε σημειωθεί η ενέδρα από τους άντρες του Μερκουρίου. Στα καμιόνια επέβαιναν ένας λόχος του 382ου Συντάγματος Πεζικού και άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής. Σε άλλο αυτοκίνητο ακολουθούσαν οι μελλοθάνατοι, οι οποίοι από την ημέρα της σύλληψής τους κρατούνταν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Με την άφιξη τους στο Καλόκαστρο, οι Γερμανοί υποχρέωσαν όλους τους κατοίκους να συγκεντρωθούν στην πλατεία του χωριού, μπροστά από το κοινοτικό κατάστημα. Στη συνέχεια, ο επικεφαλής

ομάδας και την ανατίναξη της γέφυρας [του Στρυμόνα] με δυναμίτιδα. Γι΄ αυτό το σκοπό πήγα στο χωριό Κλειστό, όπου οργάνωσα την ομάδα και περίμενα. Επειδή όμως περνούσε ο καιρός και οδηγίες δεν έρχονταν, αποφάσισα να δράσω μόνος μου. Στήσαμε ενέδρα στο δρόμο Σερρών – Θεσσαλονίκης κοντά στο Καλόκαστρο και χτυπήσαμε γερμανικό αυτοκίνητο. Σκοτώθηκαν δύο Γερμανοί και ένας άλλος τραυματίστηκε». Για το περιστατικό βλ. επίσης, MA, RH 20-12/116: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Abt. Ic/AO, Τηλεγράφημα No. 051/20.10.41 προς Wehrmachtbefehlshaber Südost, A. H. Qu., 21 Οκτ. 1941 / 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht (16.10.-31.10.41), Div. St. Qu., 5 Νοεμ. 1941 / RW 29-108: Kriegstagebuch des Wirtschaftskommandos Saloniki, Lagebericht 8.10.-14.10.41, 15.10.-21.10.41 κ.α. Πρβλ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 26-28, όπου η ενέδρα παρουσιάζεται ως έργο του «Αθανάσιου Διάκου» και όχι του Μερκουρίου, ο οποίος σύμφωνα με τον συγγραφέα σχημάτισε την ομάδα του στο πλαίσιο της ΥΒΕ και τελούσε υπό τις διαταγές του Χρυσοχόου.

[201] Σε άρθρο της η εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* με τίτλο «Το έγκλημα» σημείωνε μεταξύ των άλλων τα εξής : «Τα καθάρματα τα οποία εξετέλεσαν το ανοσιούργημα αυτό, είναι εχθροί της Πατρίδος, ελεεινοί και άνανδροι προδόται, τους οποίους οφείλομεν να εύρωμεν όπου και αν κρύπτωνται και να τους παραδώσωμεν εις την Εξουσίαν. Δεν πρέπει να ζουν τοιαύτα τέρατα, τα οποία υψώνουν όπλα εναντίον εκείνων εις τους οποίους οφείλομεν βαθείαν ευγνωμοσύνην και με των οποίων την βοήθειαν ενισχυόμεθα δια να βαδίσωμεν τον δρόμον προς την ευημερίαν και την προκοπήν», βλ. *Νέα Ευρώπη*, 22 Οκτ. 1941.

[202] Με προκήρυξή της η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας όριζε αμοιβή 300.000 δραχμών για όποιον κατέδιδε τους δράστες και 150.000 για την παροχή πληροφοριών που θα οδηγούσαν στη σύλληψή τους, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 23 Οκτ. 1941.

[203] Ιορδάνης Γκόλφω, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Καλόκαστρο 27 Αυγ. 1998. Την πληροφορία επιβεβαιώνει ο Κουζινόπουλος, *ό.π.*, 29.

[204] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Οκτώβριος 1941. Βλ. και *Νέα Ευρώπη*, 22 Οκτ. 1941.

αξιωματικός ανέγνωσε στους συγκεντρωμένους απόφαση του Στρατοδικείου σύμφωνα με την οποία οι καταδικασθέντες επρόκειτο να εκτελεστούν δια απαγχονισμού ως αντίποινα. Συνολικά, απαγχονίστηκαν δέκα άτομα καθώς ο ενδέκατος την τελευταία στιγμή έβγαλε τη θηλιά από το λαιμό του, διέσπασε τον κλοιό των στρατιωτών και κατάφερε να διαφύγει, γεγονός μοναδικό, προς την κατεύθυνση του Στρυμόνα. Ο πρόεδρος της κοινότητας διατάχθηκε να διατηρήσει κρεμασμένα τα σώματα των νεκρών για διάστημα τριών ημερών, φρουρούμενα εκ περιτροπής από τους κατοίκους. Μετά την παρέλευσή του διαστήματος αυτού επετράπη η ταφή τους, αφού προηγουμένως ο Σταθμάρχης της Χωροφυλακής ενήργησε σωματικό έλεγχο για την εξακρίβωση της ταυτότητας των εκτελεσθέντων (πίνακας 5).[205] Για το περιστατικό είναι αναγκαίο να ανατρέξουμε στη μοναδική μαρτυρία του τότε δεκανέα Willy H. που παραθέτει ο ιστορικός Χάγκεν Φλάισερ :

> «Μέρες αργότερα μας φόρτωσαν πάλι τα χαράματα στα καμιόνια. Μας ακολούθησε κι ένα άλλο όχημα. Πληροφορηθήκαμε πως οι επιβάτες του ήταν κρατούμενοι από τις φυλακές της Θεσσαλονίκης, τους οποίους πήγαιναν για εκτέλεση σ΄ ένα προκαθορισμένο τόπο, όπου – όπως ειπώθηκε – είχαν σκοτωθεί 2 Γερμανοί φαντάροι από παρτιζάνους. Όταν κατεβήκαμε από τα φορτηγά, είμαστε έξω από το χωριό. Ο λόχος μας έπρεπε να σχηματίσει ένα μεγάλο τετράγωνο γύρω από τα δύο δέντρα. Άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, που φρουρούσαν τους κρατούμενους, ένωσαν τις διχάλες αυτών των δέντρων μ΄ ένα δοκάρι στο οποίο κρέμασαν σχοινιά. Οι κάτοικοι του χωριού έπρεπε να παρακολουθούν τη σκηνή. Μόλις έφθασαν οι δύο πρώτοι όμηροι κάτω από το δοκάρι, τους βάλανε τη θηλιά γύρω από το λαιμό. Ταυτόχρονα έλυσε ο φρουρός τις χειροπέδες με τις οποίες ήταν δεμένοι χέρι με χέρι οι κρατούμενοι. Την ίδια στιγμή ο ένας όμηρος έβγαλε την θηλιά από το κεφάλι του και διέσπασε τον κλοιό μας. Ο Διοικητής της πρώτης διμοιρίας, ανθυπολοχαγός Tümmler κι εγώ τρέξαμε από πίσω, ρίξαμε και μερικούς πυροβολισμούς. Αναστατωμένοι καθώς

[205] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Δ/σις Χωρ/κης Θεσ/νίκης, Γραφ. Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 16/456/Ι, "Περί των απαγχονισθέντων δέκα ιδιωτών Ελλήνων εις Καλόκαστρον", Θεσσαλονίκη 22 Νοεμ. 1941. Το έγγραφο δημοσιεύει ο Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 30. Επίσης, Zst, V 508 AR 1239/1968: Ένορκες καταθέσεις Ιορδάνη Γ. (Στρυμονικό 28 Δεκ. 1945), Παναγιώτη Γ. (Στρυμονικό 13 Ιαν. 1946), Παναγιώτη Μ. (Στρυμονικό 17 Ιαν. 1946). Ακόμη, Ιορδάνης Γκόλφω, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Καλόκαστρο 27 Αυγ. 1998. Καφταντζής, *ό.π.*, 155 (Μάιος 1988), 81-83.

είμαστε, δεν τον πετύχαμε όμως, κι έτσι αυτός ο άνθρωπος μπόρεσε να ξεφύγει […] Όταν επιστρέψαμε, οι υπόλοιποι όμηροι είχαν κρεμαστεί. Αν θυμάμαι καλά, ήταν εννέα άντρες και διατάχθηκε να μην κατεβαστούν πριν ένα ορισμένο χρονικό διάστημα».[206]

Σημαντικά είναι επίσης όσα μεταπολεμικά κατέθεσε στη Νυρεμβέργη ο τότε διοικητής του 382ου Συντάγματος Πεζικού, Αντιστράτηγος Χέλμουτ Μπόικεμαν (Helmuth Beukemann). Ο Μπόικεμαν αναφέρθηκε στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών και των χωριών που τους στήριζαν, στις οποίες συμμετείχε το σύνταγμα του, υπονοώντας αυτές των Κερδυλίων και του Καλόκαστρου:

«Από τον Σεπτέμβριο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1941 παρέμεινα με το σύνταγμά του στη Δυτική Μακεδονία, γύρω από τη Θεσσαλονίκη, ως δύναμη Κατοχής. Κατά τη διάρκεια των πρώτων εβδομάδων εκδηλώθηκαν σε αυτήν την περιοχή πολυάριθμες επιθέσεις εξοπλισμένων πολιτών εναντίον μεμονωμένων αυτοκινήτων του γερμανικού στρατού, όπως επίσης και τρομοκρατικές ενέργειες εναντίον Ελλήνων γεωργών και των στρατιωτικών τμημάτων που έδρευαν κοντά στα χωριά από τα οποία οι συμμορίες εφοδιάζονταν δια της βίας. Για να αποκαταστήσει την τάξη σε αυτές τις περιοχές και να πετύχει την ποθούμενη από τον πληθυσμό ειρήνευση, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου διέταξε τη διεξαγωγή μερικών επιχειρήσεων, καθώς οι προηγούμενες και επανειλημμένες δημόσιες προειδοποιήσεις δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα […] Μια τέτοια επιχείρηση πραγματοποιήθηκε, αν θυμάμαι καλά, περίπου στα μέσα Οκτωβρίου του 1941, μετά από μια νέα επίθεση εναντίον ενός στρατιωτικού αυτοκινήτου που κατευθυνόταν από τη Σόφια στη Θεσσαλονίκη, στο οποίο επέβαιναν τέσσερα μέλη της αεροπορίας. Περίπου πενήντα χιλιόμετρα βορείως της Θεσσαλονίκης το αυτοκίνητο δέχθηκε πυρά και οι τέσσερις επιβάτες του, σύμφωνα με αξιόπιστες μαρτυρίες του πληθυσμού, δολοφονήθηκαν από ενόπλους συμμορίτες. Ο φιλήσυχος πληθυσμός αυτής της περιοχής χαιρέτησε ανοικτά την επέμβαση των στρατευμάτων και την υποστήριξε στην εξέλιξή της. Η επιχείρηση προετοιμάστηκε με προσοχή από τις γερμανικές και

[206] Βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Αντίποινα των γερμανικών δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα 1941-1944», *Μνήμων*, 7 (1978-79), 185.

ελληνικές υπηρεσίες πληροφοριών, μετά την έκδοση από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου των σχετικών σαφών οδηγιών προς τα στρατεύματα. Ο τρόπος με τον οποίο οι συμμορίες αυτές ενεργούσαν – ύπουλα, φορώντας πολιτικά, κρύβοντας τα όπλα τους και χωρίς να φέρουν κανέναν διακριτικό ή να έχουν μια κανονική στρατιωτική ηγεσία- δεν άφηνε στα στρατεύματα την παραμικρή αμφιβολία για τη νομιμότητα των ενεργειών για την προστασία τους».[207]

Ο απαγχονισμός των δέκα ατόμων στο Καλόκαστρο εντασσόταν στο πλαίσιο της λήψης μιας πρώτης δέσμης μέτρων ως αποτέλεσμα του νέου πλήγματος που είχε δεχθεί η Βέρμαχτ. Σε μια δεύτερη και ουσιαστικότερη φάση, τα γερμανικά αντίποινα στράφηκαν εναντίον των γειτονικών και ύποπτων χωριών, εναντίον αυτή τη φορά χωριών του Κιλκίς.[208]

[207] NARA, M-893, κουτί 38, Αριθ. εγγράφου Li 1d, στοιχείο υπεράσπισης 57: Eidesstattliche Versicherung [κατάθεση] Helmuth Beukemann, Neu Ulm 23 Ιουν. 1946.
[208] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41 geh., Lagebericht Nr. 3 (13.-20.10.41), Div. St. Qu., 21 Οκτ. 1941.

ix) ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΚΛΕΙΣΤΟΥ, ΤΗΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΜΠΕΛΟΦΥΤΟΥ ΚΙΛΚΙΣ (25.10.1941)

Τα τρία ορεινά χωριά του Κιλκίς, το Κλειστό (Μουσγαλή), η Κυδωνιά (Κότσο–Ογλαρή) και το Αμπελόφυτο (Μουρασλή) βρέθηκαν από το καλοκαίρι του 1941 στο επίκεντρο των διεργασιών για τη συγκρότηση του «Αθανάσιου Διάκου». Την περιοχή είχε επισκεφτεί, επίσης, και ο Μερκουρίου στην προσπάθειά του να στρατολογήσει άντρες.[209] Παράλληλα, συγκροτήθηκε στα χωριά κομματική οργάνωση, η οποία ανέλαβε την τροφοδοσία των ανταρτών. Στρατιωτικός υπεύθυνος τοποθετήθηκε ο Βασίλης Πετρίδης από το Κλειστό και πολιτικός υπεύθυνος ο Παύλος Κοτσαλίδης από την Κυδωνιά.[210]

Αμέσως μετά τη δημόσια εκτέλεση στο Καλόκαστρο, το επιτελείο της 164ης Μεραρχίας Πεζικού άρχισε να προετοιμάζει μια εκκαθαριστική επιχείρηση κατά των όμορων με την ενέδρα χωριών, του Κλειστού, της Κυδωνιάς και του Αμπελόφυτου για τα οποία υπήρχε η βεβαιότητα ότι λειτουργούσαν ως βάσεις των ανταρτών.[211] Αυτή η βεβαιότητα πήγαζε, κυρίως, από πληροφορίες, τις οποίες παρείχαν στους Γερμανούς άνθρωποι που κατασκόπευαν τα ύποπτα για κατοχή όπλων ή συμμετοχή και ενίσχυση των «συμμοριών» χωριά της περιοχής.[212] Στην περίπτωση όμως της καταστροφής των τριών χωριών αποφασιστικότερο ίσως ρόλο από τις πληροφορίες των πρακτόρων διαδραμάτισαν άλλοι παράγοντες.

Καταρχήν, υπήρχε το προηγούμενο των Κερδυλίων και του Καλόκαστρου που θα μπορούσε να κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου και να οδηγήσει στη λήψη μέτρων αυτοπροστασίας. Σύμφωνα με τον τότε κομματικό υπεύθυνο της περιοχής και μέλος της ΠΕ Κιλκίς, Πολυχρόνη Χαρατσίδη, μετά από σχετικές πληροφορίες για επικείμενη επιχείρηση των Γερμανών, έγινε σύσταση στην οργάνωση των χωριών «να λάβουν εξαιρετικά μέτρα προφύλαξης, να κοιμηθούν όλοι οι άντρες στο δάσος και να βγάλουν σκοπιές». Και συνεχίζει ο Χαρατσίδης: «Οι σύντροφοι δεν εκτίμησαν σωστά την κατάσταση. Αδιαφόρησαν στην λήψη των αναγκαίων μέτρων προφύλαξης. Κοιμήθηκαν ήσυχα στα σπίτια τους».[213] Το τι θα μπορούσαν τελικά να κάνουν από την πλευρά τους τα τοπικά στελέχη και δεν το έπραξαν συνιστά τη μια παράμετρο του ζητήματος.

---

[209] Τσανικλίδης, *ό.π.*, 46. Βλ. επίσης υποκ. ii, σσ. 35-36.
[210] Χαρατσίδης, *ό.π.*
[211] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht (16.10.-31.10.41), Div. St. Qu., 5 Νοεμ. 1941.
[212] Φλάισερ, Αντίποινα…, *ό.π.*, σ. 186.
[213] Χαρατσίδης, *ό.π.*

Η άλλη σχετίζεται με τη στάση που κράτησε απέναντι στα γεγονότα η δύναμη της χωροφυλακής στην περιοχή και κατ΄ επέκταση με τη γενικότερη στάση των οργάνων της ελληνικής πολιτείας απέναντι στο αντιστασιακό κίνημα. Ειδικότερα, αμέσως μετά τα πρώτα γερμανικά αντίποινα, συγκεκριμένα στις 21 Οκτωβρίου, και κάτω από την επίδραση αυτών, η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας απέστειλε σε όλους τους νομάρχες, έπαρχους και δημάρχους έγγραφο, στο οποίο μεταξύ των άλλων τόνιζε τα εξής:

> «Επί τη ευκαιρία παρακαλούμεν όπως εν συνεννοήσει μετά των κατά τόπους Αστυνομικών Αρχών, λάβητε πρόνοιαν όπως εν εκάστη πόλει, προπαντός όμως εις έκαστον χωρίον και συνοικισμόν, ανάλογος αριθμός εκ των φιλονόμων κατοίκων υπηρετήση εφεξής εκ περιτροπής ως πολιτοφυλακή υποβοηθούσα το βαρύ έργον της Χωρ/κής και πληροφορούσα αμέσως ταύτην τουλάχιστον περί της διελεύσεως ή των υπόπτων εν γένει κινήσεων ανατρεπτικών στοιχείων του εσωτερικού ή του εξωτερικού».[214]

Ασφαλώς ανάλογες αποφάσεις δεν είναι δυνατόν να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν ανεξάρτητα από την εποχή, τις συνθήκες της και ιδιαίτερα χωρίς να ληφθεί υπόψη ο ασφυκτικός εναγκαλισμός που υπέστη από τους Γερμανούς το σύνολο της ελληνικής διοίκησης καθ΄ όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Ωστόσο, φαίνεται πως στην περίπτωση που εξετάζεται η νομιμόφρονα σύμπραξη των οργάνων της τάξης στο έργο της πληροφόρησης των γερμανικών αρχών και στη συνέχεια της καταδίωξης των άρτι εμφανισθέντων στην περιοχή ενόπλων προκάλεσε τη γερμανική επέμβαση στα τρία χωριά ή καλύτερα την επίσπευσε.

Επίσης, στο ζήτημα της καταστροφής των τριών χωριών του Κιλκίς κάποιο ρόλο, αλλά όχι αποφασιστικό, διαδραμάτισε η παρουσία μιας ομάδας Βουλγάρων και Σοβιετικών πρακτόρων που εμφανίστηκε στην περιοχή. Ο δε Γενικός Επιθεωρητής Νομαρχιών, Αθανάσιος Χρυσοχόου, αποδίδει την αιτία της καταστροφής σε αυτή την ομάδα των «Βούλγαρων κομμουνιστών»[215] που, ξεκινώντας από την Κριμαία, είχε πέσει με αλεξίπτωτα, προφανώς ύστερα από λάθος υπολογισμό ή εξαιτίας των κακών καιρικών συνθηκών, στην υπό γερμανικό έλεγχο περιοχή μεταξύ του Στρυμόνα και της

---

[214] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 82901, Θεσσαλονίκη 21 Οκτ. 1941.
[215] Χρυσοχόου, Η δράσις του ΚΚΕ, *ό.π.*, σσ. 21-22.

Θεσσαλονίκης αντί του αρχικού προορισμού που εντοπιζόταν κοντά στο βουλγαρικό λιμάνι του Πύργου.[216]

Βέβαια, η καταστροφή των χωριών υπαιτιότητα των Βουλγάρων κομμουνιστών συμφωνεί με τις διατυπωμένες θέσεις του Χρυσοχόου για την αναζήτηση του βουλγαρικού δακτύλου πίσω από κάθε ενέργεια, γεγονός που θα καταδείκνυε τον ξενοκίνητο και δη βουλγαρικό χαρακτήρα του ελληνικού αριστερού κινήματος αντίστασης και τις ευθύνες του στην πρόκληση των γερμανικών αντιποίνων. Η θέση Χρυσοχόου αποτυπώνει μεν μια πραγματικότητα, αυτή της ύπαρξης των Σοβιετικών αλεξιπτωτιστών στην περιοχή, αλλά δεν αναδεικνύει την αντικειμενική αλήθεια ως αποκλειστικό και ρυθμιστικό παράγοντα στην ερμηνεία των γεγονότων.

Οι Γερμανοί γνώριζαν από την πρώτη στιγμή για την ύπαρξη στην περιοχή των Σοβιετικών αλεξιπτωτιστών και έλαβαν τα ανάλογα μέτρα για την εξόντωσή τους. Οι πρώτες πληροφορίες δόθηκαν από Έλληνες χωροφύλακες, οι οποίοι στις 6 Οκτωβρίου εντόπισαν στην περιοχή του Λαχανά δύο αλεξίπτωτα και σάκους που περιείχαν ασύρματο, όπλα, πυρομαχικά, ρουχισμό, τρόφιμα, όλα ρωσικής προέλευσης. Την επομένη ανακάλυψαν ακόμα έξι αλεξίπτωτα και συνέλαβαν με τη βοήθεια κατοίκων έναν τραυματία Ρώσο αλεξιπτωτιστή, ο οποίος ανακρινόμενος ομολόγησε την ύπαρξη στην περιοχή άλλων οκτώ αντρών και γενικά παρείχε στους Γερμανούς τις πρώτες πληροφορίες. Με βάση αυτές οργανώθηκε στις 9 Οκτωβρίου στην ευρύτερη περιοχή

---

[216] Βλ. Hans–Joachim Hoppe, «Γερμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα: οι σχέσεις των τριών χωρών και η πολιτική της Βουλγαρίας στην κατεχόμενη Μακεδονία» στο Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία…, *ό.π.*, σ. 409. Πληροφορίες για το θέμα αυτό παρέχει η βουλγαρική εφημερίδα "Ζώρια – [Αυγή]", η οποία στο φύλλο της 8ης Νοεμβρίου 1941 ασχολήθηκε με τους Σοβιετικούς και Βουλγάρους αλεξιπτωτιστές που έπεσαν στη Βουλγαρία και στα υπό γερμανικό έλεγχο ελληνικά εδάφη, αντλώντας υλικό από τις ανακρίσεις που διενήργησε η Γενική Αστυνομική Διεύθυνση της Βουλγαρίας. Σύμφωνα λοιπόν με το δημοσίευμα, την αποστολή συγκροτούσαν πέντε ομάδες εκ τω οποίων η μια κατέληξε στη γερμανική ζώνη Κατοχής. Σ΄ αυτές συμμετείχαν Βούλγαροι πολιτικοί πρόσφυγες, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη Σοβιετική Ένωση και είχαν εκπαιδευτεί για ανάλογες επιχειρήσεις, αλλά και Ρώσοι. Στόχος τους ήταν, σύμφωνα με οδηγίες του επίσης εξόριστου Βουλγάρου Γκεόργκι Δημητρώφ, Γενικού Γραμματέα της Κομμουνιστικής Διεθνούς, η διενέργεια δολιοφθορών που θα προετοίμαζε το έδαφος για την επικείμενη επανάσταση τόσο στη Βουλγαρία όσο και στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής. Των αποστολών αυτών είχε προηγηθεί η απόβαση από σοβιετικά υποβρύχια σε βουλγαρικό έδαφος δύο ομάδων με την ίδια αποστολή, βλ. σχετικά ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 1 [Απρίλιος-Δεκέμβριος 1941]: Ελληνική Πολιτεία, Υφυπουργείον Δημόσιας Ασφάλεια, Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Τμήμα Α΄, Αριθ. πρωτ. 95/1/10/60, "Δημοσιεύσεις Βουλγαρικών Εφημερίδων", Αθήνα 29 Δεκ. 1941. Αυτές οι ρίψεις αλεξιπτωτιστών συνέπεσαν χρονικά με τα γεγονότα της Δράμας, γεγονός που οδήγησε τον Γερμανό πρέσβη στη Σόφια Αδόλφο Μπέκερλε (Adolf Beckerle) να προβεί σε ανάλογους συσχετισμούς που οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι η εξέγερση της Δράμας είχε υποκινηθεί από τους Σύμμαχους, βλ. σχετικά, Σφέτας, *ό.π.*, σ. 728.

μια επιχείρηση από το 382ο Σύνταγμα που οδήγησε στον εντοπισμό και την εκτέλεση ύστερα από μάχη δύο μελών της ομάδας, ενώ ένα τρίτο μέλος κατόρθωσε να διαφύγει. Οι Γερμανοί είχαν έναν νεκρό και έναν τραυματία. Στις 11 του μηνός, σε νέα μάχη που δόθηκε κοντά στη γέφυρα του Στρυμόνα οι γερμανικές απώλειες ανήλθαν σε δύο νεκρούς, δύο τραυματίες, ενώ σκοτώθηκε και ένας Έλληνας χωροφύλακας. Στις 17 Οκτωβρίου τμήμα του 382ου Συντάγματος περικύκλωσε και σκότωσε στο χωριό Δίλοφος Νιγρίτας έναν ακόμα αλεξιπτωτιστή, καθώς και έναν κάτοικο, τον Γιώργο Ευθυμιάδη και πυρπόλησε το σπίτι του. Τα τρία μέλη της ομάδας που τελικά απέμειναν, μετά την εκτέλεση ενός ακόμα από τις βουλγαρικές δυνάμεις, αφού περιπλανήθηκαν στα ορεινά χωριά του Κιλκίς, πέρασαν στην Ανατολική Μακεδονία, όπου εντοπίστηκαν στην περιοχή του Νευροκοπίου και τις επόμενες ημέρες εξοντώθηκαν από τους Βουλγάρους.[217]

Στον εντοπισμό και την εξόντωση των αλεξιπτωτιστών συνετέλεσε σε μεγάλο βαθμό η συνεργασία των κατοίκων, μετά την ανακοίνωση στον Τύπο του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης με την οποία υποσχόταν αμοιβή εξήντα χιλιάδων δραχμών σε όποιον βοηθούσε στη σύλληψη των αλεξιπτωτιστών, απειλώντας ταυτόχρονα με την ποινή του θανάτου σε περίπτωση παροχής οποιασδήποτε μορφής βοήθειας που θα συντελούσε στη φυγάδευσή τους.[218] Έτσι οι κάτοικοι παρείχαν όχι μόνο πληροφορίες για τις κινήσεις των καταζητούμενων, αλλά σε μια περίπτωση συνέλαβαν οι ίδιοι έναν πράκτορα και τον παρέδωσαν στο γερμανικό Φρουραρχείο Λαγκαδά.[219] Επομένως, μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου, είχαν απομείνει από τους συνολικά οκτώ αλεξιπτωτιστές μόνο τρεις, αυτοί για τους οποίους οι Γερμανοί είχαν ενημερωθεί πως είχαν εμφανιστεί στα ορεινά χωριά του Κιλκίς. Όμως, το γεγονός αυτό δεν μπορούσε να λειτουργήσει ως ενοχοποιητικό στοιχείο ούτε και οδήγησε όπως ισχυρίζεται ο Χρυσοχόου στην ισοπέδωση του Κλειστού, της Κυδωνιάς και του Αμπελόφυτου, αφού όπως αναφέρθηκε η σχετική απόφαση είχε ληφθεί αμέσως μετά την ενέδρα του Καλόκαστρου και ήταν

---

[217] Βλ. ΜΑ, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Οκτώβριος και Νοέμβριος 1941. Επίσης, ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 1: Ελληνική Πολιτεία, Υπουργείον Δημόσιας Ασφάλειας, Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Αριθ. πρωτ. 103 / 14 / ι / 6-, Αθήνα 5 Δεκ. 1941. Ο συντάκτης του εγγράφου αυτού, υιοθετώντας τις απόψεις του Χρυσοχόου και προσπαθώντας με τη σειρά του να διαβάλει για μια ακόμη αφορά τη σύμμαχο των Γερμανών Βουλγαρία, αποδίδει το θάνατο του Ευθυμιάδη στο χωριό Δίλοφος στον επίσης φονευθέντα πράκτορα και γενικά τη ρίψη των αλεξιπτωτιστών σε ενέργειες της βουλγαρικής προπαγάνδας «αποσκοπούσης να προκαλέση ζητήματα εις βάρος των Εθνικών μας συμφερόντων καθώς οι αλεξιπτωτισταί δεν προέρχονται εκ Ρωσσίας αλλά εκ Βουλγαρίας».

[218] Βλ. *Νέα Ευρώπη*, 9 Οκτ. 1941.

[219] ΜΑ, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht (1.10.-15.10.41), Div. St. Qu., 20 Οκτ. 1941.

μόνο θέμα χρόνου για να υλοποιηθεί. Από την άλλη πλευρά, ο κίνδυνος από την παρουσία των Σοβιετικών πρακτόρων είχε στην ουσία εκλείψει και επομένως οι τρεις εναπομείναντες ήταν εύκολο να εντοπιστούν. Άρα, οι πληροφορίες από ελληνικής πλευράς για την ύπαρξη ενόπλων στα χωριά αυτά έδωσε το έναυσμα για την ανάληψη μιας επιχείρησης που αργά ή γρήγορα θα πραγματοποιούνταν. Για τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκαν τα γεγονότα είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικές οι αναφορές της ελληνικής χωροφυλακής.

Στις 23 Οκτωβρίου έφτασε στον Σταθμό Χωροφυλακής Ισώματος η πληροφορία ότι στο χωριό Ριζανά είχαν εμφανιστεί τρεις ένοπλοι. Αμέσως κινητοποιήθηκε όλη η δύναμη της χωροφυλακής του Σταθμού, συγκροτώντας σώμα καταδίωξης με τη συμμετοχή και κατοίκων από το Ίσωμα. Ταυτόχρονα, ο Σταθμάρχης ενημέρωσε σχετικά τόσο την Ανώτερη Διοίκηση Χωροφυλακής Κεντρικής Μακεδονίας και τους κοντινούς Σταθμούς Χωροφυλακής όσο και το γερμανικό Φρουραρχείο στον Λαγκαδά.[220] Όταν οι έρευνες απέβησαν άκαρπες, δόθηκε διαταγή στις ομάδες πολιτών από το Ίσωμα που είχαν ακολουθήσει και οι οποίες είχαν ενισχυθεί στο μεταξύ με κατοίκους των Ριζανών, να συνεχίσουν τις έρευνες. Στο μεταξύ, ο Σταθμάρχης μετέβη στην Ξυλούπολη και εν συνεχεία στο Λαχανά, όπου και ενημέρωσε τον Ανώτερο Διοικητή της Χωροφυλακής. Στη συνέχεια μετέβησαν μαζί στο χωριό Θεοδόσια, όπου και συγκρότησαν μια νέα ομάδα καταδίωξης στην οποία συμμετείχε το σύνολο σχεδόν των κατοίκων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών του Ισώματος. Οι έρευνες επικεντρώθηκαν στις δασώδεις εκτάσεις του Κλειστού, του Αμπελόφυτου και της Κυδωνιάς. Με την έλευση νέων πληροφοριών για την εμφάνιση των ενόπλων, αρχικά στο Αμπελόφυτο και αργότερα στην Κυδωνιά, ο Σταθμάρχης έσπευσε εκ νέου να ειδοποιήσει σχετικά τα γερμανικά Φρουραρχεία του Κιλκίς, του Λαγκαδά και της Θεσσαλονίκης.[221]

Μετά λοιπόν από δύο ημέρες συνεχών ερευνών από χωροφύλακες και πολιτοφύλακες και απηνούς καταδίωξης των ενόπλων, αφίχθη δύναμη του 382ου Συντάγματος Πεζικού από τη Θεσσαλονίκη, έχοντας διαταγή να προχωρήσει στην ισοπέδωση των χωριών και στην εκτέλεση των αρρένων κατοίκων τους, γιατί σύμφωνα με «ασφαλείς» πληροφορίες «λειτουργούσαν ως βάσεις ανταρτών, ενώ οι κάτοικοι

---

[220] Βλ. και MA, 164 Infanterie Division, Nr. 721/41geh., Lagebericht Nr. 4 (21.-28.10.41), Div. St. Qu., 28 Οκτ. 1941

[221] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Δ/σις Χωρ/κης Θεσ/νικης, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 41/1356/5ζ, "Περί του λαβόντος χώραν εμπρησμού του χωρίου Αμπελοφύτου Βισαλτίας", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941.

κατείχαν όπλα και συμμετείχαν στις ανταρτικές ομάδες».[222] Οι γερμανικές δυνάμεις περικύκλωσαν το Κλειστό, την Κυδωνιά και το Αμπελόφυτο, ερεύνησαν τις κατοικίες και διαχώρισαν τους άρρενες κατοίκους από τα γυναικόπαιδα στα οποία δόθηκε προθεσμία μιας ώρας να εγκαταλείψουν τα χωριά και να κατευθυνθούν προς το Λαχανά. Στη συνέχεια εκτέλεσαν τους άρρενες μεταξύ 16-60 χρονών και πυρπόλησαν όλες τις κατοικίες και τους αχυρώνες. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθούν δύο άκρως ενδιαφέροντα στοιχεία: α΄) Ο τρόπος εκτέλεσης των κατοίκων του Κλειστού μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιαζόντως ειδεχθής, γεγονός που επιβεβαιώνει με ασυνήθιστη ειλικρίνεια ο Willi H. :

> «Ύστερα από μερικές μέρες, ξανά λίγο πριν από τα μεσάνυχτα, σήμανε νέος συναγερμός. Τα χαράματα ο λόχος μας περικύκλωσε ένα ορεινό χωριό και δόθηκε εντολή να πιαστούν όλοι οι άνδρες ανάμεσα 16 και 65 χρονών. Αυτοί οι άνδρες – ήταν 35 – κλείστηκαν στο ξωκλήσι που ήταν στην άκρη του χωριού. Τα γυναικόπαιδα διατάχθηκαν να φορτώσουν τα κάρα με τα υπάρχοντά τους και να εγκαταλείψουν το χωριό μέχρι τις 10 το πρωί. Τότε αποδείχθηκε πως ένα αγόρι κάτω από τα 16 ήταν ανάμεσα στους κρατούμενους αφέθηκε ελεύθερο για να ακολουθήσει τους άλλους που είχαν ήδη αποχωρήσει. Εμείς ακόμα δεν ξέραμε τι θα γινόταν οι συλληφθέντες, αλλά τότε μας ήρθε η διαταγή να τους εκτελέσουμε. Κάποιος έκανε νόημα στους πρώτους τρεις άντρες να βγουν από το ξωκλήσι και ο Διοικητής μας, υπολοχαγός Dilg, τους υπέδειξε να προχωρήσουν προς μιαν ορισμένη κατεύθυνση. Τους σκότωσε ο ίδιος από απόσταση πέντε περίπου μέτρων. Και άλλοι τρεις θανατώθηκαν με τον ίδιο τρόπο. Ύστερα απ΄ αυτό κανείς δεν ήθελε να βγει πια. Τότε διατάχθηκε να κλειστεί η πόρτα και από τα παράθυρα ρίχθηκαν χειροβομβίδες μέσα στο ξωκλήσι. Κατόπιν μπήκαν μέσα ο επιλοχίας Voigt οι υπαξ/κοί Panneke, Gradehand και άλλοι για να ρίξουν στους επιζώντες τη χαριστική βολή. Στο τέλος σκαπανείς ανατίναξαν το ξωκλήσι και πυρπολήθηκε το χωριό. Όσο μπορούσαμε να δούμε στο ορεινό τοπίο, καίγανε τα χωριά. Δεν ξέρω πόσοι λόχοι είχαν

[222] MA, RH 20-12/116: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ia, 1858/41geh., Tagesmeltung 26.10.41, Τηλεγράφημα προς Befehlshaber Südost, Ic/AO [Nr. 7238/41g]. Η μόνη εξήγηση που δόθηκε στην ελληνική πλευρά ήταν πως τα χωριά καταστράφηκαν για στρατιωτικούς λόγους, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Αριθ. πρωτ. 21/438/22α , "Ενέργειαι Γερμανικού στρατού κατοχής", Θεσσαλονίκη 8 Νοεμ. 1941.

δράσει συνολικά. Όταν αποχωρήσαμε, είδα και τον Διοικητή του τάγματός μας, ταγ/χη Geissler».[223]

β΄) Μετά την πρώτη, χρονικά, πυρπόληση του Αμπελόφυτου, η δύναμη του γερμανικού στρατού μετέβη στο Κλειστό, ακολουθούμενη από τους χωροφύλακες και τους πολιτοφύλακες και οι οποίοι αμέσως μετά διετάχθησαν να επιστρέψουν στις θέσεις τους. Όμως μια ομάδα κατοίκων από το Ίσωμα αποτελούμενη από δέκα άτομα, συνελήφθη από τους Γερμανούς στην Κυδωνιά και εκτελέστηκε μαζί με τους υπόλοιπους κατοίκους του χωριού.[224] Συνολικά, εκτελέστηκαν 67 άτομα από τα οποία τα 34 ήταν κάτοικοι του Κλειστού, 1 του Διπόταμου Δράμας, 15 της Κυδωνιάς, 7 του Αμπελόφυτου και 10 του Ισώματος (πίνακες 6, 7, 8).[225]

---

[223] Φλάισερ, *ό.π.*, σσ. 185-186. Βλ. επίσης, ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Διοίκησις Χωροφυλακής Κιλκίς, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 245/48/6, "Περί εμπρησμού χωρίων δικαιοδοσίας μου".

[224] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Δ/σις Χωρ/κης Θεσ/νίκης, Αριθ. Πρωτ. 41/1356/5ζ, "Περί του λαβόντος χώραν εμπρησμού του χωρίου Αμπελοφύτου Βισαλτίας", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941.

[225] Όλα τα διαθέσιμα στοιχεία συγκλίνουν στον τελικό απολογισμό των 67 νεκρών ως αποτέλεσμα της καταστροφής των τριών χωριών του Κιλκίς, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Βασίλειον της Ελλάδος, Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 29399, "Κατάστασις των δια τυφεκισμού την 25ην Οκτωβρίου π. έ. εκτελεσθέντων εις τα χωρία Κλειστόν και Κυδωνιές", Θεσσαλονίκη 12 Μαρ. 1942. Στο ίδιο, 1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 1, 6ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Αριθ. πρωτ. 21/438/22η , Θεσσαλονίκη 25 Ιαν. 1942. Στα δύο αυτά έγγραφα αναφέρονται 34 εκτελεσθέντες από το Κλειστό και 15 από την Κυδωνιά. Επίσης, στο Ληξιαρχείο της κοινότητας Ελληνικού Κιλκίς υπάρχουν 52 ληξιαρχικές πράξεις θανάτου (Ληξιαρχικές πράξεις Θανάτου κατοίκων Κλειστού Κιλκίς και Διπόταμου Δράμας, Αριθ. 1-2, 7-11, 13, 15, 17, 20-35, 37, 39, 41-42, 44-48, κατοίκων Κυδωνιάς, Αριθ. 1, 1, 2-4, 7, 12, 16, 18-19, κατοίκων Αμπελόφυτου, Αριθ. 2-5, 5-6, 13) και 10 στο Ληξιαρχείο Ισώματος (Ληξιαρχικές πράξεις Θανάτου Αριθ. 14-23, Ίσωμα 27 Οκτ. 1941). Τον αριθμό των 67 εκτελεσθέντων δίνουν και οι γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις, MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Οκτώβριος 1941 και 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht (16.10.-31.10.41), Div. St. Qu., 5 Νοεμ. 1941 κ.α. Αντίθετα, οι περισσότερες ελληνικές πηγές δίνουν λανθασμένα πολύ υψηλότερους αριθμούς. Ενδεικτικά, ο Μητσόπουλος (*ό.π.*, σ. 29) αναφέρει 96 νεκρούς απ΄ αυτούς 53 ονομαστικά. Ο Χαρατσίδης (*ό.π.*) και ο Αβραάμ και Κώστας Γιακουσίδης (*ό.π.*) επίσης 96. Τον ίδιο αριθμό δίνουν ο Τσανικλίδης (*ό.π.*, σ. 48, 338-339), ο οποίος αναφέρει ονομαστικά 58 εκτελεσθέντες, ο Χρυσοχόου (*ό.π.*, σ. 22), ενώ ο Βαφειάδης (*ό.π.*, σ. 45) κάνει λόγο για 100 νεκρούς. Από την πλευρά του, ο Μαγκριώτης (*ό.π.*, σ. 106) αναφέρει μόνο 18 εκτελεσθέντες στο Αμπελόφυτο, πληροφορία που αντλεί από την έκθεση του Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου (Office National, *ό.π.*, σ. 14). Πιθανότατα ο αριθμός 96, που έχει επικρατήσει στην ελληνική ιστοριογραφία, προκύπτει από έκθεση των ελληνικών υπηρεσιών, όπου δίνεται ο αριθμός 98, ο οποίος όμως αναφέρεται στον μεικτό πληθυσμό του Κλειστού και όχι στον αριθμό των θυμάτων, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 5ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κιλκίς, Αριθ. πρωτ. 2953, "Πίναξ εμφαίνων τας εν τη περιφερεία της Νομαρχίας επελθούσας καταστροφάς εξ εμπρησμού βομβαρδισμών ή άλλως πως καταστραφεισών οικιών εκ πολεμικών ενεργειών ως αι υπ΄ αριθ 69.906/29.9.43 και 810. από 10 Νοεμβρίου 1943 εγκύκλιαι διαταγαί του Υπουργ. Εσωτερικών", Κιλκίς 21 Ιουλ. 1944.

x) ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΒΟΥΝΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ (23.10.1941)

Η καταστροφή του Μεσόβουνου (Κρίμσια) Εορδαίας συνέπεσε χρονικά με τα αντίστοιχα ολοκαυτώματα χωριών της Κεντρικής Μακεδονίας που ήδη αναφέρθηκαν. Ωστόσο, στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης δεν συγκροτήθηκε την πρώιμη αυτή περίοδο ένα οργανωμένο ανταρτικό σώμα στα πρότυπα του «Αθανάσιου Διάκου» και του «Οδυσσέα Ανδρούτσου», χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Έτσι, τα γεγονότα που οδήγησαν στην καταστροφή του Μεσόβουνου ξεφεύγουν από το προηγούμενο μοντέλο ερμηνείας, όπου η δράση των ανταρτών οδήγησε στα γερμανικά αντίποινα.

Το Μεσόβουνο βρίσκεται είκοσι πέντε περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Πτολεμαϊδας στα δυτικά κράσπεδα του Βερμίου. Κατά την απογραφή του 1928 η κοινότητα αριθμούσε 801 κατοίκους, ενώ κατά την απογραφή του 1940 ο πληθυσμός ανήλθε σε 1171, ως επί το πλείστον Πρόσφυγες από τον Πόντο και τον Καύκασο.[226] Από την εποχή της μεταξικής ακόμη περιόδου και με πρωτοβουλία των «δηλωσιών» κομμουνιστών του χωριού είχε δημιουργηθεί ένας στοιχειώδης πυρήνας οργάνωσης που αμέσως μετά την κατάρρευση του μετώπου ανέλαβε να συγκεντρώσει όπλα και πολεμοφόδια σε μυστικές κρύπτες.[227] Έτσι, η απόφαση του ΜΓ του Κ.Κ.Ε. για τη συγκρότηση ενόπλων ομάδων και την ανάληψη δράσης κατά των κατακτητών στο πλαίσιο της «Ελευθερίας» βρήκε σε ετοιμότητα τα τοπικά στελέχη. Σύντομα δημιουργήθηκαν παραρτήματα της οργάνωσης σε πολλές περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας και ξεκίνησε η ανασυγκρότηση των Π.Ε. του Κ.Κ.Ε. με τη συμμετοχή και όσων είχαν αποδράσει από τις φυλακές ή στην περίπτωση της Ακροναυπλίας είχαν αφεθεί ελεύθεροι. Η Π.Ε. Δυτικής Μακεδονίας χωρίστηκε σε δύο επιμέρους περιφερειακές, αυτή της Φλώρινας, που συμπεριέλαβε και την Καστοριά, και της

---

[226] Βλ. Μιχαήλ Χουλιαράκης, *Εξελίξεις του πληθυσμού των Αγροτικών Περιοχών της Ελλάδος, 1920-1981*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1988, σ. 97. Βλ. επίσης, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1929, σ. 189 και Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940. Πραγματικός, νόμιμος και μόνιμος πληθυσμός*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1946, σ. 35.

[227] Αλέκος Χατζητάσκος, «Η καταστροφή του Μεσόβουνου», *ΕΑ*, 1 (Απρίλης 1962), 58.

Κοζάνης. Η τελευταία απαρτιζόταν από τους Διαμαντή Τσιτσίνα, Βασίλη Τσουκαλίδη, Γιάννη Παναγιωτίδη και Ζήση Καλλιμάνη.[228]

Στο Μεσόβουνο η «Ελευθερία» συγκρότησε ένοπλες ομάδες κατοίκων που τη νύχτα φύλαγαν το χωριό, χωρίς όμως άλλη αξιοσημείωτη δράση εκτός από μια αποτυχημένη απόπειρα δολιοφθοράς της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Φλώρινας. Επίσης, οι κάτοικοι αρνήθηκαν να παραδώσουν την παραγωγή τους στις αρμόδιες αρχές. Ανάλογη δουλειά έγινε και στους γειτονικούς Πύργους (Κατράνιτσα) με τη δημιουργία μιας ολιγομελούς ομάδας.[229] Μέχρι, λοιπόν, τον Σεπτέμβριο του 1941 όσα συνέβαιναν στο Μεσόβουνο υπολείπονταν σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με την κινητικότητα που παρατηρούνταν σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, όπου ένοπλες ομάδες είχαν βγει ήδη στο βουνό και ακολουθώντας τη μέθοδο του ανταρτοπόλεμου είχαν προκαλέσει τις πρώτες απώλειες στη Βέρμαχτ. Τα αίτια επομένως της καταστροφής του Μεσόβουνου θα πρέπει να αναζητηθούν σε μια σειρά σφαλμάτων στα οποία υπέπεσαν τόσο τα τοπικά στελέχη του Κ.Κ.Ε. όσο και οι εκπρόσωποι της ελληνικής διοίκησης στην περιοχή. Εκείνο το οποίο είναι επίσης ενδιαφέρον να σημειωθεί είναι το γεγονός πως στην περίπτωση του Μεσόβουνου η προπολεμική ιδεολογική αντιπαλότητα μεταξύ των φορέων της κρατικής εξουσίας και της πλειοψηφίας του πληθυσμού διατηρήθηκε και κατά την περίοδο της Κατοχής, με ρυθμιστικό παράγοντα αυτή τη φορά τους Γερμανούς.

Σημείο αντιπαράθεσης αποτέλεσε το πρόσωπο του προέδρου της κοινότητας, διαμάχη που χρονολογείτο από τον Μάρτιο του 1941, δηλαδή πριν τη γερμανική εισβολή. Το διάστημα εκείνο, πρόεδρος ήταν ο Ιωάννης Μαυρενάς, πρόσωπο που οι ίδιοι οι κάτοικοι του Μεσόβουνου είχαν υποδείξει για τη συγκεκριμένη θέση.[230]

---

[228] Στράτος Κέντρος (Βαγγέλης), «Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 Αυγούστου και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 300. Βλ. επίσης, Λευτέρης Κατσάκος (Καπετάνιος του ΕΛΑΣ), «Το ξεκίνημα της Εθνικής Αντίστασης (1941-1944) στους νομούς Φλώρινας - Καστοριάς» στο Βαφειάδης, *ό.π.*, τόμ. 3 (1944-1946), σ. 275.

[229] Χατζητάσκος, *ό.π.*, 59. Στις αναφορές των γερμανικών στρατιωτικών αρχών έχει καταγραφεί ένα περιστατικό, το οποίο είναι ενδεικτικό της στάσης που κράτησαν οι κάτοικοι του νομού Κοζάνης στο ζήτημα της συγκέντρωσης της παραγωγής. Στις 18 Σεπτεμβρίου οι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν στην κεντρική πλατεία της πόλης διαμαρτυρόμενοι για μια προγραμματιζόμενη μεταφορά τροφίμων από τις ελληνικές αρχές προς την Αθήνα. Αμέσως, επενέβησαν μονάδες της Βέρμαχτ, διέλυσαν τη συγκέντρωση και κατέσχεσαν το φορτηγό με τα τρόφιμα γιατί όπως αποδείχτηκε δεν υπήρχε προηγούμενη άδεια των αρμόδιων γερμανικών υπηρεσιών, MA, 164 Infanterie Division, Ic, Tätigkeitsbericht (16.9.-30.9.1941), Div. St. Qu., 3 Οκτ. 1941.

[230] Χατζητάσκος, *ό.π.*

Ωστόσο, το ζήτημα αυτό αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ του χωριού και του τότε νομάρχη Κοζάνης, ο οποίος είχε προτείνει

> « […] την διάλυσιν του κοινοτικού συμβουλίου λόγω των κομμουνιστικών φρονημάτων των μελών αυτού και διότι ταύτα δεν συνεμορφούντο προς τας εκάστοτε διαταγάς και οδηγίας της Νομαρχίας, την ανάθεσιν των καθηκόντων του συμβουλίου εις τριμελή διοικούσαν επιτροπήν εκ των Παύλου Κωνσταντινίδη ως Προέδρου, μέλους του κοινοτικού συμβουλίου και των Λεωνίδα Αϊβατζίδη και Ευσταθίου Παπαδοπούλου ως μελών της επιτροπής».[231]

Η γερμανική εισβολή και το κενό εξουσίας που προκάλεσε η κατάκτηση της χώρας είχαν ως συνέπεια να παραμείνει το ζήτημα στάσιμο μέχρι τον Ιούλιο, οπότε το Υπουργείο των Εσωτερικών εξουσιοδότησε με απόφασή του τον νέο Νομάρχη, Κωνσταντίνο Γεωργαντά[232] να προχωρήσει στη διάλυση του κοινοτικού συμβουλίου και στο διορισμό του Κωνσταντινίδη ως νέου προέδρου.[233]

Από το χρονικό εκείνο σημείο ο παλιός και ο νέος πρόεδρος της κοινότητας συσπείρωσαν γύρω τους ο μεν πρώτος τους κομμουνιστές κατοίκους ο δε δεύτερος τους εθνικόφρονες. Από την πλευρά του Μαυρενά ασκήθηκαν πιέσεις στον Κωνσταντινίδη, οδηγώντάς τον σε παραίτηση, την οποία όμως ο ίδιος αργότερα ανακάλεσε. Παράλληλα, οι κάτοικοι του Μεσόβουνου υπέβαλαν αίτηση στη Νομαρχία με την οποία ζητούσαν ή την παραμονή Μαυρενά ή τον διορισμό νέων μελών στη Διοικούσα Επιτροπή. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από τον Γεωργαντά με το σκεπτικό πως

> « […] τα διορισθέντα μέλη της διοικούσης Επιτροπής ήσαν νομιμόφρονα, νομοταγή και εθνικόφρονα εν αντιθέσει προς τους απολυθέντα και την μεγάλην πλειονότητα των κατοίκων, οίτινες ετύγχανον κομμουνισταί διακηρύσσοντες ότι η κοινότης αυτών δεν αναγνωρίζει νόμους και Αρχάς».

---

[231] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 5α΄ υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κοζάνης, Αριθ. πρωτ. εμπ. 203γ΄, "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941.

[232] Για το διορισμό Γιωργαντά βλ. ΦΕΚ, 3.1΄ (1941), αριθ. φύλλου 90, 8 Μαΐου 1941.

[233] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941. Με μια σειρά αποφάσεών του ο Υπουργός των Εσωτερικών μεταβίβασε αρμοδιότητες στους νομάρχες, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να προχωρούν σε μεταβολές στις διοικήσεις των δήμων και των κοινοτήτων, βλ. ενδεικτικά, *Νέα Ευρώπη*, 20 Αυγ. 1941. Επίσης, ΦΕΚ, 1.2 (1941), Ν.Δ. 533, αριθ. φύλλου 326, 1 Οκτ. 1941 και 2 (1941), αριθ. φύλλου 196, 30 Οκτ. 1941.

Ωστόσο θα έπρεπε να εξευρεθεί τρόπος να επιβληθούν οι σχετικές αποφάσεις στους κατοίκους, οι οποίοι σύμφωνα με τον Γεωργαντά «διατελούσιν εις εντελώς απολίτιστον κατάστασιν τα δε 90 % τούτων τυγχάνουσι κομμουνισταί εκ των μάλλον επικινδύνων». Από την άλλη πλευρά, πάντα σύμφωνα με τον Γεωργαντά, ο απομακρυνθείς πρόεδρος «εξήγειρε τους κατοίκους εναντίον των διορισθέντων μελών της διοικούσης Επιτροπής και ηρνείτο να παραδώση το αρχείον και το Γραφείον της κοινότητος».[234]

Στο εξής και μπροστά σ΄ αυτή την κατάσταση, οι ελληνικές αρχές κινήθηκαν με βάση το πνεύμα και το γράμμα μιας προηγούμενης οδηγίας του Τσολάκογλου, η οποία είχε εκδοθεί με αφορμή τα γεγονότα του Χορτιάτη και της Χαλκιδικής που είχαν σημειωθεί το καλοκαίρι του 1941:[235]

> «Αφορμήν λαβόντες εξ αναφοράς του Νομάρχου Χαλκιδικής ανακοινούμεν υμιν ότι όταν παρίσταται ανάγκη επιβολής του Κράτους του Νόμου δια καταναγκαστικών μέτρων, μη διστάζετε να ζητήτε την συνδρομήν των αρχών της Κατοχής όταν τα παρ΄ υμιν διατιθέμενα όργανα της Εκτελεστικής Εξουσίας λόγω του περιωρισμένου αριθμού των ή εξ΄ άλλης αιτίας, καθίστανται ανεπαρκή ή ανίκανα να επιβάλλουν την τάξιν και εφαρμόσουν τα υπό της Κυβερνήσεως διατασσόμενα μέτρα. Τοιαύτη παρά των αρχών κατοχής ενισχύσεως των προσπαθειών υμών τη αιτήσει μάλιστα υμών προκαλουμένη πόρρω απέχουσα από του να θεωρείται ως επέμβασις εις τα εσωτερικά ημών πράγματα είναι λογική και ενδεδειγμένη, το γε νυν έχον, λόγω της αριθμητικής ανεπαρκείας ημών εις όργανα της εκτελεστικής εξουσίας».[236]

---

[234] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941.

[235] Στις 5 Ιουνίου 1941 τετρακόσιοι περίπου κάτοικοι του Χορτιάτη επιτέθηκαν με πέτρες και ξύλα εναντίον αποσπάσματος της Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης. Κατά τη συμπλοκή που επακολούθησε σκοτώθηκαν πέντε άτομα πολλά άλλα τραυματίστηκαν. Παρόμοια περιστατικά σημειώθηκαν και σε άλλα μέρη της Μακεδονίας, όπως στα Νέα Μουδανιά και στη Στρατονίκη Χαλκιδικής, καθώς και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Οι αντιπαραθέσεις αυτές οφείλονταν σε προπολεμικές διενέξεις με τα όργανα της τάξης και σε τοπικού χαρακτήρα διαφορές, αλλά και στην απόφαση του κράτους για τη δήμευση της παραγωγής, γεγονός που προκάλεσε πολλές αντιδράσεις ενόψει του επικείμενου πρώτου χειμώνα της Κατοχής και των επισιτιστικών προβλημάτων που είχαν ανακύψει, βλ. ενδεικτικά *Νέα Ευρώπη*, 3 και 8 Ιουν., 20 Αυγ. 1941.

[236] Κ.Ι.Θ., 1941, φακ. 3, 1ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γραφείον Προέδρου Κυβερνήσεως, Αρ. Εμπ. Πρ. 99, "Προς άπαντας τους Νομάρχας, Επάρχους Γ.Δ.Μ. Ανωτ. Διοικήσεις Χωροφυλακής, Κεντρ. και Δυτ. Μακεδονίας, Αστυν. Διοίκησιν Θεσσαλονίκης, Λιμεναρχείον Θεσσαλονίκης και Δημάρχους Θεσσαλονίκης και Βεροίας", Αθήνα 23 Αυγ. 1941.

Σε ένα πρώτο στάδιο, η παραπάνω οδηγία εφαρμόστηκε για την εγκατάσταση του νέου προέδρου. Στις 10 Οκτωβρίου μετέβη για το σκοπό αυτό απόσπασμα της ελληνικής χωροφυλακής, συνοδευόμενο από δύο Γερμανούς υπαξιωματικούς. Πριν αναχωρήσουν από το χωριό αναζήτησαν ανεπιτυχώς έντεκα συμμετέχοντες στην «Ελευθερία», ερεύνησαν τις κατοικίες τους και συνέλαβαν τον μέχρι πρότινος πρόεδρο, τον Μαυρενά και τη σύζυγο του Νεόφυτου Ανθόπουλου, ο οποίος ήταν ο σύνδεσμος με τον καθοδηγητή της κομματικής οργάνωσης του Κ.Κ.Ε. στην Κοζάνη, τον Βασίλη Τσουκαλίδη.[237] Για τα γεγονότα αυτά υπεύθυνος θεωρήθηκε ο νέος πρόεδρος[238] με αποτέλεσμα την ίδια ημέρα, ο Κώστας Ιγνατιάδης, σημαίνον στέλεχος της οργάνωσης του χωριού, να εκτελέσει στην αυλή του σπιτιού του τον Κωνσταντινίδη.[239]

Στο μεταξύ όσοι είχαν καταφύγει στους πρόποδες του Βερμίου, συνολικά δέκα με δώδεκα άτομα, άρχισαν να οργανώνονται με την άφιξη του Αλέκου Χατζητάσκου και των υπολοίπων τεσσάρων μελών της ομάδας των Πύργων. Συγκροτήθηκαν δύο ένοπλες ομάδες και μια πενταμελής διοίκηση στην οποία συμμετείχαν οι δύο ομαδάρχες, ο Χατζητάσκος ως στρατιωτικός υπεύθυνος, ο Ανθόπουλος ως σύνδεσμος και ο Γεώργιος Πετρίδης ως υπεύθυνος της επιμελητείας.[240] Στις 12 Οκτωβρίου, οι αντάρτες απέκτησαν τον έλεγχο των διαβάσεων που οδηγούσαν από το Μεσόβουνο προς τα Κομνηνά και τους Πύργους και τοποθέτησαν φυλάκια στις παρυφές του

---

[237] Βασίλης Τσουκαλίδης, *Μια ξεχασμένη ιστορία*, Αθήνα 1981, σσ. 51-52. Χατζητάσκος, *ό.π.*.

[238] Άνθιμος Πετρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεσόβουνο 11 Αυγ. 2001. Σύμφωνα με τον Πετρίδη, λίγο πριν την τοποθέτησή του στη θέση του προέδρου ο «φιλόδοξος» Κωνσταντινίδης είχε μεταβεί στην Κοζάνη, όπου σε επαφές με τις γερμανικές αρχές φέρεται ότι αποκάλυψε την ύπαρξη κρυμμένων όπλων στο χωριό και υποσχέθηκε την παράδοσή τους αμέσως μόλις αναλάμβανε πρόεδρος.

[239] Στο ζήτημα της εκτέλεσης του Κωνσταντινίδη, καθοριστικός παράγοντας στην εξέλιξη των γεγονότων, είναι ξεκάθαρη η διάσταση απόψεων, όπως αυτή αποτυπώνεται στις μεταπολεμικές γραπτές μαρτυρίες των δύο εκ των κυριοτέρων πρωταγωνιστών, του Τσουκαλίδη και του Χατζητάσκου. Αναφερόμενος ο πρώτος στα γεγονότα του Μεσόβουνου (*ό.π.*, σ. 50 κ. ε.), προσπαθεί να επιρρίψει τις ευθύνες ειδικά στον Χατζητάσκο, αποποιούμενος ταυτόχρονα τις όποιες δικές του. Στη σελίδα 53 αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής : «Ο φίλος, λοιπόν, ο Χατζηδάσκος μαζί με τον Πετρίδη το Γιώργη, ο οποίος πριν κάνει δήλωση, ήταν ο κομματικός γραμματέας του χωριού, την κάθε εντολή που έστελνα τη βάζαν στη δική τους κρίση. Η δεν την εκτελούσαν ή την εκτελούσαν όπως αυτοί ήθελαν». Ο Τσουκαλίδης, ισχυρίζεται πως ήταν αντίθετος με την εκτέλεση Κωνσταντινίδη, η δε διαταγή προς τα στελέχη της οργάνωσης έκανε λόγο μόνο για τη σύλληψη και «εξαφάνισή» του. Από την πλευρά του, ο Χατζητάσκος αναφέρεται σε απόφαση της οργάνωσης να εκτελεστεί «ο προδότης πρόεδρος Παύλος Κωνσταντινίδης» (*ό.π.*, 59). Αμέσως μετά την καταστροφή του Μεσόβουνου, σε κοινή σύσκεψη των δύο ΠΕ Φλώρινας και Κοζάνης στην Πτολεμαΐδα, με τη συμμετοχή του Γιώργου Ερυθριάδη εκ μέρους του ΜΓ, αποφασίστηκε η καθαίρεση του Τσουκαλίδη από μέλος της ΠΕ Κοζάνης ως υπεύθυνου για τα γεγονότα, βλ. Κέντρος, *ό.π.*, σ. 302.

[240] Χατζητάσκος, *ό.π.*, 60.

Μεσόβουνου, τα οποία επάνδρωσαν κάτοικοι.[241] Ταυτόχρονα μια ομάδα μπήκε στο Μεσόβουνο, αφόπλισε και αιχμαλώτισε τη δύναμη χωροφυλακής Πύργων που είχε μεταβεί στο χωριό για τη διενέργεια ανακρίσεων.[242]

Την ίδια ημέρα, ο Νομάρχης και ο Εισαγγελέας Κοζάνης, συνοδευόμενοι από τον Ανώτερο Διοικητή Χωροφυλακής και τον Διοικητή Χωροφυλακής Κοζάνης, μετέβησαν στο Φρουραρχείο και ενημέρωσαν τις γερμανικές αρχές για «την σημειωθείσαν στασιαστικήν εκδήλωσιν κατοίκων της κοινότητος Μεσοβούνου Επαρχίας Εορδαίας εμπνεομένων από κομμουνιστικάς αρχάς». Αποφασίστηκε να σταλεί στα Κομνηνά δύναμη είκοσι τεσσάρων αντρών της χωροφυλακής με επικεφαλής τον Διοικητή της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Εορδαίας και τον Διοικητή Χωροφυλακής Κοζάνης, Ταγματάρχη Τριανταφύλλου «προς εξακρίβωσιν της εκτάσεως της στασιαστικής εκδηλώσεως των κατοίκων Μεσοβούνου, των διαθέσεων αυτών και λήψιν των ενδεικνυομένων μέτρων προς αποκατάστασιν της διασαλευθείσης δημοσίας τάξεως και ασφαλείας».[243] Οι πληροφορίες που έφταναν από τα Κομνηνά ανέφεραν ότι το Μεσόβουνο βρισκόταν υπό τον πλήρη έλεγχο των καλά εξοπλισμένων και προθύμων να αντιτάξουν αντίσταση ανταρτών. Ο Γεωργαντάς, αφού ενημέρωσε σχετικά το γερμανικό Φρουραρχείο, ζήτησε τη συνδρομή των αρχών Κατοχής σημειώνοντας:

> «Επειδή η εξ 24 ανδρών Χωροφυλακής παραμένει εις Κομνηνά ανίσχυρος να επιχειρήσει τι χωρίς την βεβαιότητα ασκόπου θυσίας έναντι καλώς εξωπλισμένων υπερεκατόν Μεσοβουνιτών έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν όπως λάβητε την κατά την κρίσιν σας μέτρα δια την αντιμετώπισιν του δημιουργηθέντος ζητήματος».[244]

Στις 15 του μηνός και ενώ μόλις την προηγούμενη ημέρα είχε «ζητηθή η επέμβασις των Γερμανικών Αρχών Κατοχής», ο Γεωργαντάς μετέβη στην Πτολεμαΐδα και ζήτησε τη μεσολάβηση του προέδρου των Κομνηνών Σπυρόπουλου «όστις εξήσκει επιρροήν επί των κατοίκων Μεσοβούνου».[245] Στον Σπυρόπουλο δόθηκε ρητή εντολή

---

[241] Άνθιμος Πετρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεσόβουνο 11 Αυγ. 2001.
[242] Ό. π. Επίσης, ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941.
[243] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 5α΄ υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κοζάνης, Αριθ. πρωτ. εμπ. 192, "Προς το Φρουραρχείον Κοζάνης", Κοζάνη 14 Οκτ. 1941.
[244] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Προς το Φρουραρχείον Κοζάνης", Κοζάνη 14 Οκτ. 1941.
[245] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 5α΄ υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κοζάνης, Αριθ. πρωτ. εμπ. 221, "Συμπληρωματική έκθεσις επί των γεγονότων Μεσοβούνου", Κοζάνη 27 Οκτ. 1941.

να διαπραγματευτεί με τους αντάρτες στη βάση μιας διαταγής δύο σημείων που απαιτούσε την παράδοση των όπλων και την απελευθέρωση των κρατουμένων χωροφυλάκων. Η διαταγή αυτή, υπογεγραμμένη από τον Γεωργαντά, κατέληγε ως εξής:

> «Πιστεύω απολύτως ότι θα συμμορφωθήτε, εάν όμως δεν υπακούσητε εις τας συστάσεις και οδηγίας μου, η τύχη η οποία σας αναμένει ως και τας οικογενείας σας και το χωρίον σας θα είναι φρικτή».[246]

Πράγματι, οι διαπραγματεύσεις εν μέρει ευοδώθηκαν. Οι αντάρτες απελευθέρωσαν τους τέσσερις χωροφύλακες και μαζί τους έναν αγροφύλακα σε αντάλλαγμα για την απελευθέρωση της γυναίκας του Ανθόπουλου. Αντίθετα, δεν αποδέχθηκαν την πρόταση για την παράδοση των όπλων, ενώ σε αντιστάθμισμα της συνεχιζόμενης κράτησης του Μαυρενά κράτησαν ως όμηρο από την πλευρά τους τον Σταθμάρχη Πύργων, Υπενωμοτάρχη Ζαφειράκη.[247] Στις αποφάσεις αυτές φαίνεται πως κατέληξαν ύστερα από μια λανθασμένη εκτίμηση των πραγματικών συνθηκών, καθώς οι πληροφορίες που έφταναν σ΄ αυτούς ήταν αρκούντως αισιόδοξες, κάνοντας λόγο για έναν γενικότερο ξεσηκωμό όχι μόνο των όμορων χωριών, αλλά και της υπόλοιπης Μακεδονίας. Στην πραγματικότητα, οι πληροφορίες αυτές δεν ήταν τίποτε άλλο παρά αόριστες φήμες για επικείμενη νίκη και κάθοδο του Κόκκινου Στρατού στη Μακεδονία, οι οποίες ενισχύονταν από ειδήσεις για τη ρίψη Σοβιετικών αλεξιπτωτιστών.[248]

Τη νύχτα της 15^{ης} προς 16^{η} Οκτωβρίου δύναμη εκατό περίπου Γερμανών στρατιωτών του 220^{ου} Συντάγματος Πυροβολικού, με την ενίσχυση αποσπάσματος της ελληνικής χωροφυλακής, έφτασε στα Κομνηνά και από εκεί πεζή περικύκλωσε τα χαράματα το Μεσόβουνο. Προ της κινήσεως αυτής οι αντάρτες υποχώρησαν προς το Βέρμιο, όπου κατέφυγαν και οι περισσότεροι άντρες του χωριού, και στη συνέχεια διασκορπίστηκαν στα χωριά του κάμπου της Σκύδρας. Οι Γερμανοί, αφού ερεύνησαν για όπλα και πυρομαχικά χωρίς όμως αποτέλεσμα, συνέλαβαν και εκτέλεσαν μπροστά

---

[246] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Διαταγή προς τους κατοίκους Μεσοβούνου", Πτολεμαΐδα 15 Οκτ. 1941.

[247] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941. Ο Ζαφειράκης κρατήθηκε μαζί με τον αδελφό του ως τη στιγμή της πρώτης επιχείρησης της Βέρμαχτ στις 16 Οκτωβρίου, οπότε και απελευθερώθηκε, βλ. Χατζητάσκος, *ό.π.*, 60-61.

[248] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941. Χατζητάσκος, *ό.π.*, σ. 60. Βλ. ακόμη, Άνθιμος Πετρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεσόβουνο 11 Αυγ. 2001. Ο μάρτυρας χαρακτήρισε τις ενέργειες της ομάδας του Χατζητάσκου, «επανάσταση στα τυφλά».

στους εναπομείναντες κατοίκους τον αντάρτη – σύνδεσμο της ομάδας Χατζητάσκου, Θεόδωρο Ακριτίδη.[249] Μετά την αναχώρησή τους παρέμεινε στο Μεσόβουνο δύναμη πενήντα χωροφυλάκων με επικεφαλής αξιωματικούς και τον Διοικητή Χωροφυλακής Κοζάνης «ίνα τούτο ενεργήση κατά των εις τα όρη καταφυγόντων ενόπλων κατοίκων Μεσοβούνου προς διάλυσιν και σύλληψιν αυτών και απελευθέρωσιν του κρατουμένου Υπενωματάρχου».[250]

Τις ημέρες που ακολούθησαν της γερμανικής επιχείρησης, η πλειονότητα των κατοίκων επέστρεψε στο Μεσόβουνο, θεωρώντας πως είχε παρέλθει ο κίνδυνος, σε αντίθεση με το τρίτο επιτελικό γραφείο της 164ης Μεραρχίας Πεζικού που στις 21 Οκτωβρίου έκανε λόγο για μια μεγαλύτερη και σε σύντομο χρονικό διάστημα επιχείρηση εναντίον του χωριού.[251] Η υλοποίηση της διαταγής της Μεραρχίας ανατέθηκε στο 2ο Τάγμα του 433ου Συντάγματος Πεζικού, υπό τη διοίκηση του Ταγματάρχη Λούντβιχ Γκίμπελ (Ludwig Gümbel). Όταν μάλιστα, από την πλευρά της Μεραρχίας υπογραμμίστηκε ο κίνδυνος που ενείχε η επιχείρηση αυτή, τότε τέθηκε επικεφαλής ο ίδιος ο Γκίμπελ.[252] Σύντομα αποκαλύφθηκαν οι γερμανικές προθέσεις. Στις 22 του μηνός, επισκέφτηκε τον Γεωργαντά ο υπασπιστής της τοπικής γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης και αφού ενημερώθηκε για τις τελευταίες εξελίξεις, ζήτησε να συγκεντρωθεί στην Πτολεμαΐδα δύναμη πενήντα αντρών της χωροφυλακής και να τεθεί στη διάθεση των αρχών Κατοχής.[253]

Τις πρώτες πρωινές ώρες της Δευτέρας 23 Οκτωβρίου, μια μεγάλη αυτοκινητοπομπή σαράντα περίπου φορτηγών «πλήρη Γερμανών Στρατιωτών με πολυβόλα, όλμους, χειροβομβίδες και αυτόματα όπλα» κινήθηκαν προς την Πτολεμαΐδα με τελικό προορισμό το Μεσόβουνο. Τη δύναμη των οκτακοσίων περίπου Γερμανών ενίσχυαν μονάδες από την Κοζάνη, τη Βέροια, την Έδεσσα και τη Θεσσαλονίκη. Με

---

[249] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41 geh., Lagebericht Nr. 3 (13.-20.10.41), Div. St. Qu., 21 Οκτ. 1941. Χατζητάσκος, *ό.π.*, 61. Ακόμη, Άνθιμος Πετρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεσόβουνο 11 Αυγ. 2001.

[250] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄ υποφ., "Έκθεσις επί της εκδηλωθείσης ανταρσίας των κατοίκων Μεσοβούνου", Κοζάνη 19 Οκτ. 1941.

[251] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 699/41 geh., Lagebericht Nr. 3, Div. St. Qu., 21 Οκτ. 1941.

[252] Zst, V 508 AR 2415/67, τόμ. 1: StA bei der Landgericht München I, 117Js 3/72, "Ermitlungsverfarung gegen Ludwig G. gegen Kriegsverbrechen in Griechenland [NSG]". Οι έρευνες που διεξήχθησαν μεταπολεμικά από δικαστήριο του Μονάχου για την καταστροφή του Μεσόβουνου σε βάρος του Ταγματάρχη Λούντβιχ Γκίμπελ κατέληξαν με τη διαπίστωση ότι «αναφορικά με την υπόθεση δεν μπορεί να αποδειχθεί κάποια αξιόποινη πράξη του κατηγορούμενου, καθώς η εκτέλεση των κατοίκων του Μεσόβουνου θεωρείται ως νόμιμη σύμφωνα με το τότε ισχύον Δίκαιο».

[253] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄υποφ., "Συμπληρωματική έκθεσις επί των γεγονότων Μεσοβούνου", Κοζάνη 27 Οκτ. 1941.

την άφιξή τους περικύκλωσαν το χωριό και αφού συγκέντρωσαν το σύνολο των κατοίκων διαχώρισαν τους άρρενες. Στις γυναίκες, τα παιδιά και τους ηλικιωμένους άνω των 60 ετών δόθηκε δίωρη προθεσμία να το εγκαταλείψουν. Στις 10 π.μ. πυρπολήθηκε το χωριό με αποτέλεσμα να καταστραφούν ολοσχερώς 195 κατοικίες σε σύνολο 200. Μια ώρα αργότερα εκτελέστηκαν στο βόρειο άκρο του όλοι οι άρρενες κάτοικοι μεταξύ 16 – 60 ετών,[254] συνολικά 142 άτομα συμπεριλαμβανομένων και των 3 δασκάλων (πίνακες 9, 10).[255] Μετά την αναχώρηση των Γερμανών παρέμεινε στο Μεσόβουνο δύναμη είκοσι αντρών της Χωροφυλακής. Κατόπιν γερμανικής διαταγής, τα γυναικόπαιδα κατανεμήθηκαν σε τρία τμήματα, εφοδιάστηκαν με τρόφιμα και ένα χρηματικό βοήθημα διακοσίων δραχμών και στις 27 Οκτωβρίου το πρώτο, αποτελούμενο από τριακόσια τρία άτομα κατευθύνθηκε προς τα χωριά νοτίως της Κοζάνης, το δεύτερο από τριακόσια είκοσι τέσσερα άτομα προς την Βέροια, ενώ ένα τρίτο από διακόσια εξήντα πέντε άτομα προς τη Φλώρινα.[256]

Λίγη ώρα μετά το τέλος της επιχείρησης, ο διοικητής του 433ου Συντάγματος, Συνταγματάρχης Νάινντορφ (Neindorff), μετέπειτα αναπληρωτής του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης–Αιγαίου, ενημέρωσε τον Γεωργαντά για την καταστροφή του Μεσόβουνου και τους λόγους που την προκάλεσαν, επαναλαμβάνοντας όσα ο Γκίμπελ είχε ανακοινώσει στους προς εκτέλεση κατοίκους. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις γερμανικές εξηγήσεις η «ανταρσία» του Μεσόβουνου εκδηλώθηκε με τη δολοφονία του

---

[254] Βλ. και Άνθιμος Πετρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεσόβουνο 11 Αυγ. 2001. Ο Πετρίδης ήταν ανάμεσα στους συλληφθέντες άντρες. Μετά τη συγκέντρωση όλων των κατοίκων, οι Γερμανοί διέταξαν τους άντρες ηλικίας από δέκα έξι έως εξήντα να ξεχωρίσουν από τους υπόλοιπους, ενώ οι μικρότεροι να απομακρυνθούν, ακολουθώντας τα γυναικόπαιδα. Ο Πετρίδης, ήταν ακριβώς δέκα έξι ετών, αν και όπως αναφέρει δίστασε να δηλώσει μικρότερος. Έτσι, ακολούθησε τους άντρες στον τόπο της εκτέλεσης, όπου οι μελλοθάνατοι αναγκάστηκαν να γονατίσουν, κατά ηλικίες, μπροστά σε ένα όρυγμα, έχοντας απέναντί τους τα πολυβόλα. Λίγο πριν την εκτέλεση τους, εμφανίστηκε ο ιερέας του χωριού, Σάββας Παρχαρίδης, ο οποίος συνόδευε τον Λούντβιχ Γκίμπελ. Τότε ο διερμηνέας διευκρίνισε ότι όσοι ήταν πάνω από εξήντα έπρεπε να εξαιρεθούν. Μάλιστα, ο διερμηνέας τους παρακινούσε να δηλώσουν πάνω από εξήντα. Πράγματι, μερικοί το έκαναν και αφέθηκαν ελεύθεροι. Σ΄ αυτό φέρεται να συνέβαλε και ο ίδιος ο Γκίμπελ, ο οποίος ζητούσε από τον ιερέα να επιβεβαιώσει τις ηλικίες. Τελικά, ο Πετρίδης, βρήκε το θάρρος και δήλωσε δέκα πέντε ετών, αντιλαμβανόμενος ότι ο Γερμανός διοικητής «δεν ήταν σκληρός, μάλλον επρόκειτο για δημοκράτη».

[255] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄υποφ. : Τηλεγράφημα του Διοικητού Χωροφυλακής Κοζάνης προς "Υπουργείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αρχηγείον Χωροφυλακής", Αριθ. 27/6/6, Κοζάνη 24 Οκτ. 1941. Οι περισσότερες πηγές αναφέρονται σύντομα στην καταστροφή του Μεσόβουνου, βλ. ενδεικτικά, Χατζής, *ό.π.*, σ. 103. Βαφειάδης, *ό.π.*, τόμ. 2, σ. 45. Εμμανουήλ Θ. Γρηγορίου, *Το βουλγαρικόν όργιον αίματος εις την Δυτικήν Μακεδονίαν,1941-1944*, Αθήνα 1947, σ. 49. Σε εκτενέστερη και σχεδόν μυθιστορηματική αναφορά στα γεγονότα προχωρεί ο Γεώργιος Μόδης, *Πόλεμος και Κατοχή*, β΄ έκδ., Αθήνα 1967, σσ. 210-213.

[256] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄υποφ., "Συμπληρωματική έκθεσις επί των γεγονότων Μεσοβούνου", Κοζάνη 27 Οκτ. 1941.

διορισμένου από την ελληνική διοίκηση προέδρου, την απόκρυψη όπλων και το φόνο Γερμανών στρατιωτών.[257] Την πάγια, πλέον, γερμανική θέση, σύμφωνα με την οποία η καταστροφή του Μεσόβουνου ήταν στρατιωτικά αναγκαία και επιβεβλημένη, από τη στιγμή που τα στρατεύματα είχαν να αντιμετωπίσουν έναν εν δυνάμει εχθρό και όχι άμαχο πληθυσμό, ήρθε να ενισχύσει λίγο αργότερα αναφορά του πρώτου επιτελικού γραφείου (Ia) της Μεραρχίας, χαρακτηριστικό δείγμα μιας στρεβλής παρουσίαση των γεγονότων, σύμφωνα με την οποία :

> «Κατά την πυρπόληση των χωριών Άνω και Κάτω Κερδύλιο, Μεσόβουνος και Σέλι ανατινάχτηκαν σε κάθε σπίτι κρυμμένα πυρομαχικά αν και είχαν δοθεί διαβεβαιώσεις από τους κατοίκους πως δεν κατείχαν όπλα ή πυρομαχικά».[258]

Τα ίδια επιχειρήματα χρησιμοποίησε μεταπολεμικά στην κατάθεσή του ενώπιον των γερμανικών εισαγγελικών αρχών ο υπεύθυνος για τη διεξαγωγή της επιχείρησης, Γκίμπελ. Τα λόγια του, σύντομα, περιεκτικά και αποκαλυπτικά, η κατάθεσή του μοναδική, καθώς λόγω της σπουδαιότητας που απέδιδαν οι Γερμανοί στην επιχείρηση, τέθηκε για πρώτη φορά επικεφαλής ταγματάρχης της Βέρμαχτ, γεγονός αρκετό, ώστε να καταγραφεί το όνομά του στις τότε στρατιωτικές εκθέσεις :

---

[257] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Διοίκησις Χωροφυλακής Κοζάνης, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθ. πρωτ. 27/6/6α ,"Προς την Ανωτέραν Διοίκησιν Χωροφυλακής Δυτικής Μακεδονίας, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας", Κοζάνη 27 Οκτ. 1941 και "Συμπληρωματική έκθεσις επί των γεγονότων Μεσοβούνου", Κοζάνη 27 Οκτ. 1941. Επίσης, Zst, V 508 AR 2416/1967: Ένορκη κατάθεση Βασιλείου Μ., Κοζάνη 3 Απρ. 1948. Τα αποτελέσματα των ερευνών που διεξήγαγαν μεταπολεμικά οι ελληνικές αρχές για την καταστροφή του Μεσόβουνου, αμφισβήτησαν τόσο την εκδοχή της απόκρυψης όπλων από τους κατοίκους του χωριού όσο και το φόνο Γερμανών στρατιωτών, βλ. σχετικά ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄υποφ.: Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, Αριθ. πρωτ. 17677 Δ. Μ. 2, "Περί καταστροφής Μεσοβούνου", Αθήνα 5 Ιουλ. 1945. Όσον αφορά το ζήτημα των όπλων, η έρευνα των Γερμανών λίγες ημέρες πριν την καταστροφή του χωριού και συγκεκριμένα στις 16 Οκτωβρίου απέβη άκαρπη παρά τις μετέπειτα αιτιάσεις των Γερμανών Επιτελών για μεγάλες ποσότητες κρυμμένων όπλων και πυρομαχικών. Είναι επομένως βέβαιο πως όσα όπλα υπήρχαν είχαν περιέλθει στην κατοχή των ανταρτών. Επίσης, κανένα στοιχείο δεν συνηγορεί υπέρ της εκδοχής του φόνου Γερμανών στρατιωτών, γεγονός που αναμφίβολα θα αναφερόταν στις γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις. Αντίθετα, αυτές κάνουν λόγο μόνο για 2 τραυματίες του 433ου Συντάγματος, απώλειες που καταγράφονται για το διάστημα από τις αρχές μέχρι τις 15 Οκτωβρίου, δηλαδή πριν τις γερμανικές επιχειρήσεις στην περιοχή, βλ. ΜΑ, 164 Infanterie Division, Tätigkeitsbericht, IIa / IIb, 1.-15.10.1941. Επομένως, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, η πληροφορία που καταθέτει ο Χατζητάσκος (*ό.π.*, 61) για 2 νεκρούς και 4 τραυματίες Γερμανούς αποτελεί εφεύρημα και όχι πραγματική απώλεια.

[258] ΜΑ, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht, Div. St. Qu., 5 Νοεμ. 1941. Εκτός του Μεσόβουνου, οι στρατιωτικές εκθέσεις κάνουν λόγο και για την καταστροφή του οικισμού του Κάτω Βερμίου (Σέλι), χωρίς ωστόσο να υπάρχουν στοιχεία για το μέγεθος αυτής.

«Στην αρχή το χωριό περικυκλώθηκε. Στην συνέχεια, η περιοχή εκκαθαρίστηκε και ο πληθυσμός διαχωρίστηκε: οι άρρενες που θα εκτελούνταν χωρίστηκαν από τον υπόλοιπο πληθυσμό και συγκεκριμένα από τις γυναίκες και τα παιδιά. Ακολούθως, το χωριό στο οποίο βρέθηκε αρκετός κρυμμένος οπλισμός πυρπολήθηκε. Στο τέλος ο αντρικός πληθυσμός παραδόθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα και εκτελέστηκε εκτός του χωριού. Οι γυναίκες και τα παιδιά είχαν ήδη απομακρυνθεί από την τοποθεσία αυτή. Ο ίδιος δεν ήμουν παρών κατά τη στιγμή της εκτέλεσης. Θυμάμαι όμως πως λίγο πριν με πλησίασε ο ιερέας και με διαβεβαίωσε για μερικούς κατοίκους ότι δεν είχαν καμία σχέση με τους στασιαστές. Αυτοί κατόπιν διαταγής μου αφέθηκαν ελεύθεροι […]».[259]

Μετά την καταστροφή του Μεσόβουνου ο εκ των πρωταγωνιστών των γεγονότων Αλέκος Χατζητάσκος κατέφυγε στο Μοναστήρι Σερβίας, η δε ομάδα του διαλύθηκε.[260] Όσον αφορά τη στάση των ελληνικών αρχών και τον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκαν την υπόθεση, είναι εξόχως ενδιαφέροντα όσα αναφέρονται στην αλληλογραφία μεταξύ του Υπουργείου των Εσωτερικών και Δημοσίας Ασφάλειας λίγες μόνο ημέρες μετά το συμβάν:

«Όπως προκύπτει εκ του συνημμένου εγγράφου του νομάρχου Κοζάνης η εναντίον του χωρίου Μεσόβουνον ενέργεια των Γερμανών προεκλήθη υπό των Ελληνικών αρχών και ειδικώς υπό του Νομάρχου, Εισαγγελέως και Ανωτέρου Διοικητού Χωροφυλακής. Εκ της προσεκτικής αναγνώσεως του προς το Γερμ. Φρουραρχείον εγγράφου του κ. Γεωργαντά (νομάρχου) προκύπτει ότι αι ανωτέρω ελληνικαί αρχαί επέδειξαν ανικανότητα να προλάβουν ή και να καταστείλουν την εξέγερσιν. Εύρον εύκολον την λύσιν της προσφυγής εις τους Γερμανούς. Ουδείς επεσκέφθη τους εξεγερθέντας

[259] Zst, V 508 AR 2415/67: StA Landgericht München I, ένορκη κατάθεση Ludwig G. Η κατάθεση του Γκίμπελ και κυρίως ο ισχυρισμός του για την απελευθέρωση μερικών ατόμων, λίγο πριν την εκτέλεσή τους, επιβεβαιώνεται και από τον Άνθιμο Πετρίδη, ο οποίος ήταν παρών και σώθηκε την τελευταία στιγμή, βλ. σ. 114, υποσ. 254.

[260] Τσουκαλίδης, *ό.π.*, σ. 55. Για τον «αμφιρρέπων μεταξύ της παλαιάς του κομμουνιστικής και της νέας βουλγαρικής του ιδεολογίας» Χατζητάσκο, ο Χρυσοχόου σημειώνει : «Οι περί τον Χατζητάσκον κομμουνισταί μετά την συμφοράν υπό την γενικήν κατακραυγήν και τας αράς των απορφανισθέντων εξηφανίσθησαν εκ της περιοχής, εν ω ο Χατζητάσκος κατέφυγεν εις το Μοναστήριον της Σερβίας, όπου εύρε καταφύγιον και προστασίαν παρά τοις Βουλγάροις, ούς εξυπηρέτησε δια της τόσον εντέχνως οργανωθείσης υπ΄ αυτού στασιαστικής ενεργείας», Χρυσοχόου, *ό.π.*, σσ. 22-23.

κατοίκους ουδείς προσεπάθησε δια της πειθούς να καταστείλη την έξαψίν των. Είναι απαράδεκτον ότι πάντες οι κάτοικοι μετέσχον κομμουνιστικής εξεγέρσεως και είναι απαράδεκτον εν πάση περιπτώσει να γίνηται έκκλησις προς χρήσιν των γερμανικών όπλων χωρίς αφ΄ ενός μεν να εξαντληθή παν άλλο μέσον προηγουμένως, αφ΄ ετέρου δε να μη ζητηθή προηγουμένως η γνώμη της Γεν. Διοικήσεως ή του Υπουργείου».[261]

[261] ΙΑΥΕ, φακ. 4, 5α΄υποφ. : Γεν. Γραμματεύς Υπ. Εσωτερικών προς Υπουργείον Δημοσίας Ασφάλειας, Υπασπιστής, 27 Οκτ. 1941. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεταπολεμικά ο Υφυπουργός των Εσωτερικών ζήτησε τη δικαστική παραπομπή των τότε εκπροσώπων της ελληνικής διοίκησης στην Κοζάνη ως υπαιτίων για την καταστροφή του Μεσόβουνου, βλ. σχετικά, ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 6ος υποφ. : Υπουργείο Εξωτερικών, αριθ. πρωτ. 17677 Δ. Μ. 2, "Περί ευθύνης Ελλήνων δια την υπό των Γερμανών σφαγήν των κατοίκων Μεσοβούνου", 9 Ιουλ. 1945. Θα πρέπει, επίσης, να μνημονευτούν δύο μεταπολεμικές αναφορές για το γεγονός. Η πρώτη αφορά κατάθεση του τότε Εισαγγελέα Κοζάνης, Σκρέκα, η οποία δόθηκε στο πλαίσιο της πρώτης δίκης Κάλτσεφ στην Αθήνα. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον μάρτυρα, στην καταστροφή του Μεσόβουνου συμμετείχαν εκτός των Γερμανών και βουλγαρικές δυνάμεις ήταν δε έργο του Κάλτσεφ με τη βοήθεια του «οργάνου του βουλγάρου Χατζητάσκα» και με τη σύμπραξη των Γερμανών, βλ. Ι. Π. Παπακυριακόπουλος, *Βούλγαροι και Ιταλοί εγκληματίαι πολέμου εν Μακεδονία*, Αθήνα 1946, σ. 38. Από πουθενά, ωστόσο δεν επιβεβαιώνεται η ανάμειξη Κάλτσεφ, ενώ την περίοδο που σημειώθηκε η πρώτη καταστροφή του Μεσόβουνου, τον Οκτώβριο του 1941 δεν ήταν δυνατόν να συμμετείχαν βουλγαρικά στρατεύματα, η παρουσία των οποίων εντοπιζόταν μόνο στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη. Μια δεύτερη πληροφορία, κατέθεσε το 1996 ο Αλέκος Σακκαλής ή Πετρόμπεης, ανώτερο στέλεχος τότε του ΕΛΑΣ, κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου στο Τσοτύλι για τη Δυτική Μακεδονία στη δεκαετία 1940-1950, σύμφωνα με την οποία η χωροφυλακή έλαβε μέρος στην εκτέλεση των κατοίκων του Μεσόβουνου, βλ. Αλέκος Σακκαλής ή Πετρόμπεης, «Λίγα λόγια για την Αντίσταση στο Νομό μας», Η δεκαετία 1940-1950…, *ό.π.*, σ. 188. Η εγκυρότητα της πληροφορίας αυτής, ωστόσο, τίθεται υπό ισχυρή αμφισβήτηση, λαμβάνοντας κανείς υπόψη του την πολιτική των κατηγοριών που για δεκαετίες μετά το τέλος του πολέμου και του εμφυλίου εξέθρεψε και διαιώνισε την αντιπαλότητα μεταξύ νικητών και ηττημένων και τροφοδότησε την παραγόμενη δεξιά και αριστερή ιστοριογραφία.

xi) ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 1941 ΚΑΙ Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΟΙΝΩΝ

Οι ολοσχερείς καταστροφές χωριών, οι ομαδικές εκτελέσεις και το κύμα συλλήψεων που εξαπέλυσε η Βέρμαχτ στην ύπαιθρο, άσκησαν βαθιά και καταλυτική επίδραση στους κατοίκους της γερμανοκρατούμενης Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια των πρώτων μηνών της Κατοχής, ενισχύθηκαν το διάστημα αυτό με την άσκηση μιας ισχυρής ψυχολογικής πίεσης πάνω στους ανθρώπους ως αποτέλεσμα του καθεστώτος τρομοκρατίας που προσπάθησαν να επιβάλλουν οι δυνάμεις Κατοχής με την προσφυγή στα αντίποινα. Έτσι, η αίσθηση του συνεχούς ελέγχου λειτούργησε αποτρεπτικά για τη συνέχιση της αντίστασης. Άλλωστε, αυτό αποτέλεσε εξαρχής βασικό στόχο στο σχεδιασμό της γερμανικής στρατιωτικής ηγεσίας, όταν αναζητούσε τρόπους για την αντιμετώπιση των πράξεων αντίστασης. Ο Αντιστράτηγος Φόλτμαν τόνιζε σχετικά :

> «Μια μεγάλη ψυχολογική πίεση ασκεί στον αντίπαλο ήδη η στάση των μεμονωμένων αντρών. Η εξωτερικά αναγνωρίσιμη αυστηρότητα και πειθαρχία, που επιδεικνύονται με την προβολή μιας ήρεμης αυτοσυνειδησίας έχουν αφήσει τα πρώτα σημάδια, εντούτοις δεν φέρνουν αποτελέσματα, όταν εφαρμόζονται σε μερικούς ανθρώπους. Η αποδοχή αυτού του γεγονότος θα πρέπει να βρει ενήμερο και τον στρατιώτη. Αυτός θα πρέπει και σ΄ αυτή την περίπτωση να αισθάνεται υπερήφανος! Η αυστηρή εμφάνιση των μονάδων, η διεξαγωγή γυμνασίων με τρόπο που να προβάλλει ένα σαφές μήνυμα απειλής και τα πειθαρχημένα τραγούδια ασκούν μια ισχυρή επίδραση στους Έλληνες». [262]

Οι κάτοικοι κοινοτήτων που κινδύνευαν περισσότερο από τα γερμανικά αντίποινα, προσπάθησαν να αμυνθούν, προσφεύγοντας σε κάθε διαθέσιμο μέσο αυτοπροστασίας, ώστε να αποτρέψουν τη μελλοντική εκδήλωση δολιοφθορών. Σχετική διαταγή της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας προς τους νομάρχες, έπαρχους και δήμαρχους της περιφέρειας υπογράμμιζε, όπως αναφέρθηκε, την ανάγκη δημιουργίας πολιτοφυλακής σε

[262] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Div. St. Qu., 28 Σεπτ. 1941.

κάθε χωριό που θα βοηθούσε τη χωροφυλακή στο έργο της καταδίωξης των ανταρτών. Η διαταγή αυτή κατέληγε ως εξής:

> «Είναι ανάγκη να τονισθή εις τους κατοίκους των πόλεων και της υπαίθρου ότι, φόνοι ή κακοποιήσεις στρατιωτικών του Στρατού Κατοχής, βλάβαι εις σιδηροδρόμους και μέσα μεταφοράς κατά τηκεγραφικών καλλωδίων ή γραμμών τηλεγράφων και εν γένει πάσα πράξις στρεφομένη κατά του Στρατού Κατοχής, θα έχη πολύ οδυνηράς συνεπείας δι΄ όλους τους κατοίκους της περιοχής, εν προκειμένω κατά την άνω γνωστοποίησιν, καθ΄ ήν απηγχονίσθησαν 13 εις Καλόκαστρον λόγω του φόνου των 2 Γερμανών στρατιωτών παρά το χωρίον τούτο την 19^{ην} τρέχοντος. Επομένως, και συμφέρον και καθήκον είναι δι΄ όλους τους κατοίκους να συμβάλλουν κατά δύναμιν εις την αποτροπήν τοιούτων εγκληματικών πράξεων».[263]

Αμέσως μετά την καταστροφή των Κερδυλίων, οι κάτοικοι της γειτονικής Ευκαρπίας, «ζώντας μέσα σε καθεστώς διπλού φόβου, από τη μια πλευρά εξαιτίας των ανταρτών από την άλλη φοβούμενοι μήπως έχουν την ίδια τύχη των δύο χωριών», εξοπλίστηκαν με τσεκούρια και οργάνωσαν πολιτοφυλακή, η οποία φρουρούσε τη νύχτα το χωριό, συνδράμοντας μ΄ αυτό τον τρόπο το έργο της χωροφυλακής.[264] Στις 21 Οκτωβρίου συνέταξαν και παρέδωσαν στο 220^{ο} Τάγμα Σκαπανέων ευχαριστήρια επιστολή στην οποία, αφού τόνιζαν τον απόλυτα δικαιολογημένο χαρακτήρα των γερμανικών μέτρων, υπόσχονταν να συμβάλλουν με οποιονδήποτε τρόπο στο έργο της καταπολέμησης των ανταρτών.[265] Στην πράξη, κάτοικοι από την Ευκαρπία και το Καστρί συνέλαβαν λίγο αργότερα δύο άτομα και τα παρέδωσαν στους Γερμανούς. Στις 23 Οκτωβρίου, οι δύο συλληφθέντες, με εμφανή σημάδια κακοποίησης από τους κατοίκους, προσήχθησαν ενώπιον γερμανικού έκτακτου στρατοδικείου του 220^{ου} Τάγματος που στήθηκε στην πλατεία της Ευκαρπίας, με τη συμμετοχή της πλειοψηφίας του χωριού. Το στρατοδικείο καταδίκασε σε θάνατο και εκτέλεσε τον Χρήστο Στεφανούδη, αντάρτη της ομάδας Γκένιου, ενώ ο δεύτερος, ο Γιώργος Χουβαρδάς,

---

[263] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4^{ος} υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 82901, Θεσσαλονίκη 21 Οκτ. 1941.

[264] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 721/41 geh., Lagebericht Nr. 4 (21.-28.10.1941), Div. St. Qu., 28 Οκτ. 1941.

[265] Το υπόμνημα των κατοίκων της Ευκαρπίας προς τους Γερμανούς δημοσιεύτηκε στον Τύπο της Θεσσαλονίκης υπό τον τίτλο "Προς μίμησις. Οι αγρόται εναντίον των δολοφόνων. Η ευγνωμοσύνη προς τα γερμανικά στρατεύματα. Κάποιος εξ υμών έχει να μας ανακοινώση κάτι", βλ. *Νέα Ευρώπη*, 2 Νοεμ. 1941.

αδελφός του αντάρτη Κρυστάλλη Χουβαρδά, αθωώθηκε.[266] Στο τέλος, οι Γερμανοί πλήρωσαν 3.000 δραχμές σε έναν κάτοικο ως αμοιβή για τις συλλήψεις.[267]

Ως το τέλος του Οκτωβρίου, τα γερμανικά συμπληρωματικά μέτρα ήρθαν να σφίξουν περισσότερο τον κλοιό γύρω από τους αντάρτες, προσδίδοντας πλέον στον αγώνα τους το χαρακτήρα της επιβίωσης.[268] Πρώτος στόχος ήταν να αποκοπούν από τις βάσεις ανεφοδιασμού τους, δηλαδή τα χωριά. Μετά από σχετική διαταγή του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας ζήτησε από τους προέδρους των κοινοτήτων να καταρτίσουν λίστα με τα ονόματα όλων των αρρένων κατοίκων μεταξύ 16-60 χρονών, ακόμα και αυτών που είχαν ανέβει στο βουνό, στους οποίους και δόθηκε προθεσμία δέκα ημερών για να επιστρέψουν, προειδοποιώντας πως σε διαφορετική περίπτωση θα πυρπολούνταν οι κατοικίες τους.[269] Παράλληλα, οι πρόεδροι ήταν υποχρεωμένοι να ειδοποιούν αμέσως τις αρμόδιες γερμανικές και ελληνικές αρχές για τη διάπραξη οποιασδήποτε πράξης κατά των στρατευμάτων Κατοχής.[270] Μάλιστα, προβλέπονταν ποινές με την κατηγορία της δολιοφθοράς τόσο για εκείνους τους τοπικούς άρχοντες, οι οποίοι δεν θα ενημέρωναν για ανάλογα περιστατικά, όσο και για τις υπεύθυνες κοινότητες που με τη σειρά τους απειλούνταν με ισοπέδωση.[271]

Επίσης, μετά τις δύο ενέδρες που προκάλεσαν απώλειες στη Βέρμαχτ ελήφθησαν μέτρα, ώστε να μειωθεί στο μέλλον ο κίνδυνος επανάληψης παρόμοιων γεγονότων. Για το σκοπό αυτό εκχερσώθηκε μια έκταση εκατόν πενήντα μέτρων εκατέρωθεν του δρόμου, κατά μήκος των οδικών αξόνων Θεσσαλονίκης – Ευαγγελίστριας–Σερρών και Θεσσαλονίκης–Σοχού–Νιγρίτας, όπου και τοποθετήθηκαν φράκτες στις επικίνδυνες στροφές. Για την εργασία αυτή επιστρατεύτηκαν χίλιοι κάτοικοι από τις γειτονικές κοινότητες.[272]

---

[266] Βλ. τις μαρτυρίες του Στέφανου Στεφανούδη και του Πασχάλη Καλογεράκη στο Καφταντζής, *ό.π.*, 155 (Μάιος 1988), 83-84. Επίσης, MA, RH 20-12 /116: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ia, 1858/41 geh., Τηλεγράφημα (26.10.1941) προς Befehlshaber Südost, Ic/AO (Nr. 7238/41g).

[267] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 721/41 geh., Lagebericht Nr. 4, Div. St. Qu., 28 Οκτ. 1941.

[268] Γκένιος, *ό.π.*, 26. Βλ. και τη μαρτυρία του ιδίου στο Καφταντζής, *ό.π.*, 155 (Μάιος 1988), 85.

[269] *Νέα Ευρώπη*, 31 Οκτ. 1941.

[270] *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, 319-320 ι΄-ι΄α (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1941), 196.

[271] Αρχείο Κοινότητας Γαλλικού Κιλκίς: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κιλκίς, Αριθ. πρωτ. 2.898, "Προς τον κ. Δήμαρχον Κιλκίς και κ.κ. Προέδρους Κοινοτήτων Νομού", Κιλκίς 10 Μαρ. 1942. Επίσης, *Νέα Ευρώπη*, 12 Νοεμ. 1941.

[272] MA, 164 Infanterie Division, Ia, Tätigkeitsbericht (16.10.-31.10.1941), Div. St. Qu., 5 Νοεμ. 1941 και Ic, Nr. 751/41 geh., Lagebericht Nr. 5 (29 Οκτωβρίου – 10 Νοεμβρίου 1941), Div. St. Qu., 10 Νοεμ. 1941. Επίσης, Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 29.

Το ίδιο διάστημα, η Βέρμαχτ συνέχισε τις επιχειρήσεις στον ευρύτερο χώρο δράσης του «Οδυσσέα Ανδρούτσου». Μεταξύ της 31ης Οκτωβρίου και της 3ης Νοεμβρίου το 382ο Σύνταγμα Πεζικού σε συνεργασία με τη Μυστική Αστυνομία Στρατού διεξήγαγε σε χωριά της Νιγρίτας μια μεγάλη "αστυνομική έφοδο" που οδήγησε στη σύλληψη ενενήντα επτά «κομμουνιστών». Από αυτούς οι είκοσι τέσσερις κατάγονταν από το Αηδονοχώρι, όπου καταστράφηκαν τρεις κατοικίες,[273] ενώ οι κάτοικοι κάτω από τη γερμανική πίεση σχημάτισαν πολιτοφυλακή. Όλοι κρατήθηκαν προσωρινά στη Νιγρίτα και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» Θεσσαλονίκης. Από τους συλληφθέντες, εκτελέστηκαν την 1η Νοεμβρίου στη Νιγρίτα ο Παναγιώτης Φαναρόπουλος από τη Μαυροθάλασσα και ο Γιώργος Χατζηδούκας από το Αηδονοχώρι.[274] Των εκτελέσεων αυτών ακολούθησε στις 4 Νοεμβρίου ο απαγχονισμός του Μιχάλη Μπογατσόπουλου στην πλατεία της Νιγρίτας, που υποχρεώθηκαν να παρακολουθήσουν οι δημόσιοι υπάλληλοι, τα σχολεία και όλος ο πληθυσμός της πόλης.[275]

Στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών συμμετείχαν ενεργά και αποσπάσματα της ελληνικής αστυνομίας και χωροφυλακής. Έτσι, στο Κιλκίς, η χωροφυλακή συνέλαβε και παρέδωσε στις γερμανικές μονάδες του νομού «έξι συμμορίτες, οι οποίοι προέβαιναν σε ένοπλες επιθέσεις εναντίον του πληθυσμού». Κατά τη μεταφορά τους στη Θεσσαλονίκη και στην προσπάθειά τους να διαφύγουν εκτελέστηκαν. Επίσης, δυνάμεις της χωροφυλακής καταδίωξαν και προκάλεσαν απώλειες στους αντάρτες του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» που είχαν παραμένει στην περιοχή της Νιγρίτας, ενώ το ίδιο συνέβη και με μια δεύτερη ομάδα δέκα περίπου ατόμων, η οποία είχε βρει καταφύγιο στο βουνό Καμήλα της Χαλκιδικής.[276]

---

[273] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Δ/σις Χωρ/κης Θεσ/νίκης, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 41/1356/5η , "Περί εμπρησμού υπό των Γερμανών τριών οικιών εν Αηδονοχώρι", Θεσσαλονίκη 1 Δεκ. 1941.

[274] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Nr. 751/41 geh., Lagebericht Nr. 5, Div. St. Qu., 10 Νοεμ. 1941 και RH 20-12/116:Befehlshaber Saloniki-Ägäis, Ia, Nr. 2000/41 geh., Tagesmeldung (8.11.1941) προς Wehrmachtbefehlsbaber Südost (AOK. 12) Ic/AO, Θεσσαλονίκη 8 Νοεμ. 1941. Βλ. επίσης τις μαρτυρίες του Στέργιου Σαμαρά και του Κώστα Κοτσανόπουλου στο Καφταντζής, *ό.π.*, 155 (Μάιος 1988), 84.

[275] Για την εκτέλεση Μπογατσόπουλου βλ. Zst, V 508 AR 1239/68: Ένορκες καταθέσεις Γεωργίου Β. και Νικολάου Δ., Νιγρίτα 5 Απρ. 1946. Επίσης, Θωμάς Σταγκογιάννης, «Το μαρτύριο και η θυσία του Μιχ. Μπογιατζόγλου», *Η Αυγή*, 2 Φεβρ. 1978. Χρ. Κίτσιος (Άγρας), «1941-1944. Από την αντίσταση στην Ανατολική Μακεδονία - Θράκη», *ΕΑ*, 6 (Δεκέμβρης 1963), 622. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 39. Καφταντζής, *ό.π.*, 155 (Μάιος 1988), 85. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 29.

[276] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht, Νοέμβριος 1941 και RH 20-12/116: Befehlshaber Saloniki –Ägäis, Ia, Tgb. No. 611/41, Tagesmeldung (24.11.1941) προς Wehrmachtbefehlshaber Südost (A.O.K.12), Ia, Θεσσαλονίκη 24 Νοεμ. 1941. Επίσης, Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 292. Τζανακάρης, *ό.π.*, μαρτυρία Προκοπάκη Γιάννη, σ. 31. Καφταντζής, *ό.π.*, 151-152 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1988), 63-64 και 153 (Μάρτιος 1988), 65-66.

Κάτω από τη συνεχή καταδίωξη Γερμανών και αντρών της χωροφυλακής, με τις δυσκολίες συντήρησης να καθίστανται σχεδόν ανυπέρβλητες εξαιτίας του επικείμενου χειμώνα και μετά τις οδηγίες σύμπτυξης της νέας ηγεσίας του ΜΓ,[277] η ανταρτική δράση εκμηδενίστηκε και οι ανταρτοομάδες ουσιαστικά περιέπεσαν σε μια μακρά περίοδο αδράνειας, η οποία θα διαρκέσει σχεδόν ένα χρόνο. Στις αρχές του 1942, ο «Οδυσσέας Ανδρούτσος», υπό την καθοδήγηση του Αθανάσιου Γκένιου, ο οποίος στη συνέχεια ανέλαβε τη συγκρότηση των ημιστρατιωτικών οργανώσεων του ΕΑΜ στην περιοχή του Κιλκίς και της Κατερίνης, πέρασε στα Κρούσια, όπου και ενώθηκε με τον «Αθανάσιο Διάκο». Η νέα ομάδα που σχηματίστηκε αριθμούσε περίπου τριάντα πέντε άντρες με αρχηγό πλέον τον Χρήστο Μόσχο.[278]

Η εξάλειψη του ανταρτικού κινδύνου στην περιφέρεια συνοδεύτηκε από μια χαλάρωση των γερμανικών μέτρων και ταυτόχρονα της ασφυκτικής πίεσης που ασκήθηκε στους κατοίκους της υπαίθρου. Είναι ενδεικτικό πως τους δύο τελευταίους μήνες του 1941 ελάχιστα, ωστόσο αξιοσημείωτα, περιστατικά καταγράφηκαν σε σχέση με το προηγούμενο διάστημα κατά το οποίο σύμφωνα με τον γερμανικό απολογισμό εκτελέστηκαν 488 άτομα. Μόνο τον Οκτώβριο εκτελέστηκαν 442 άτομα, απαγχονίστηκαν 10, καταστράφηκαν 6 χωριά ως βάσεις ανταρτών, ενώ φυλακίστηκαν 68 σε σύνολο 164 εγκλείστων στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς».[279]

Στα τέλη, λοιπόν, του 1941 τα γερμανικά μέτρα καταστολής της αντίστασης άρχισαν να δρέπουν τους πρώτους καρπούς. Παράλληλα με τα εφαρμοζόμενα μέτρα ξεκίνησε και η προπαγανδιστική αξιοποίησή τους με ανακοινώσεις στον Τύπο και γνωστοποιήσεις από την πλευρά της στρατιωτικής ηγεσίας στο πλαίσιο της

---

[277] Στα αρχές Νοεμβρίου του 1941 έφτασε στη Θεσσαλονίκη το μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ, Χρύσα Χατζηβασιλείου και τέθηκε επικεφαλής του ΜΓ. Στο καθοδηγητικό του όργανο συμμετείχαν επίσης οι Γιώργος Ερυθριάδης, Σίμος Κερασίδης, Βαγγέλης Βασβανάς και Κοχρανίδης. Η Χρύσα Χατζηβασιλείου, ακολουθώντας τη γραμμή της κεντρικής καθοδήγησης του κόμματος και κάτω από την επίδραση των γερμανικών αντιποίνων, διέταξε την αναστολή της δράσης των ανταρτικών ομάδων που δρούσαν εντός της γερμανικής ζώνης Κατοχής και τη διάλυση των οργανώσεων της Ανατολικής Μακεδονίας, καλώντας όλα τα μέλη τους να περάσουν στις γερμανοκρατούμενες περιοχές. Οι επιλογές της αυτές αργότερα κρίθηκαν ως λανθασμένες κατά την πρώτη συνεδρίαση του ΜΓ, αμέσως μετά την αντικατάστασή της από τον Μάρκο Βαφειάδη, βλ. Βαφειάδης, *ό.π.*, σσ. 44-47. Πρβλ. τις απόψεις του Ανδρέα Τζήμα και του Λεωνίδα Στρίγγου που χαρακτήριζαν μέσα από τις εκθέσεις τους ως σεχταριστική την καθοδήγηση των Τζανή και Κερασίδη, των δύο κύριων υποστηρικτών της συνέχισης του ένοπλου αγώνα, βλ. Χατζής, *ό.π.*, σσ. 124, 172, Αρχείο της ΚΕ του ΚΚΕ, Αυτοβιογραφικές εκθέσεις Ανδρ. Τζήμα και Λ. Στρίγγου.

[278] Τσανικλίδης, *ό.π.*, σ. 50. Γκένιος, *ό.π.*, σ. 26. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 30.

[279] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VS Slg 2 s geh. Br. B. Nr. 272/41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Οκτώβριος 1941, 3 Νοεμ. 1941.

εκστρατείας για την καταπολέμηση των ανταρτικών οργανώσεων και της επιρροής που αυτές ασκούσαν στον πληθυσμό.[280] Σε σχέση με τη μορφή των μέτρων, για πρώτη φορά τονιζόταν η ανάγκη να υπάρξει μια αλλαγή στην ακολουθούμενη μέχρι τότε τακτική που ενοχοποιούσε αυτόματα τις όμορες κοινότητες, μετά από κάθε ενέδρα των ανταρτών, και έστρεφε εναντίον τους τα αντίποινα:

> «Όσον αφορά τις επιθέσεις των συμμοριών εναντίον της Βέρμαχτ, σε γενικές γραμμές αποδείχθηκε πως δεν είναι ενδεδειγμένο να κατευθύνουμε άμεσα τα αντίποινα εναντίον των όμορων κοινοτήτων. Στις περισσότερες περιπτώσεις αποδείχθηκε πως αυτές οι κοινότητες ήταν τυχαία ο τόπος όπου σημειώθηκαν οι επιθέσεις των συμμοριών και οι ίδιες βρίσκονταν κάτω από την πίεση των επαναστατών, αφού εξαναγκάζονταν με τη βία να τους παρέχουν τρόφιμα και άλλα εφόδια. Έτσι, θα πρέπει στο εξής να ανακαλύπτουμε με τη βοήθεια των ανθρώπων εμπιστοσύνης τις κοινότητες εκείνες, οι οποίες κυρίως μέσω της στρατολόγησης συμμοριτών αποτελούν τις πραγματικές βάσεις για τη δράση των συμμοριών και στη συνέχεια να κατευθύνουμε εναντίον τους τις στρατιωτικές επιχειρήσεις».[281]

Οι παραπάνω επισημάνσεις συνέπεσαν χρονικά με την έκδοση νέων διαταγών από την ανώτατη ηγεσία της Βέρμαχτ, στην ουσία συμπληρωματικών της προηγούμενης διαταγής Κάιτελ, που καθόριζαν τις ποινές για πράξεις οι οποίες στρέφονταν κατά των αρχών Κατοχής. Εκείνο το στοιχείο που διέκρινε και τις νέες διαταγές ήταν η σκληρότητα με την οποία επιχειρούσαν να καταπολεμήσουν κάθε μορφής αντίστασης στα κατεχόμενα εδάφη. Σύμφωνα με διαταγή του Χίτλερ θα έπρεπε στο εξής να αντιμετωπίζονται οι δράστες των επιθέσεων εναντίον του Ράιχ ή των δυνάμεων Κατοχής στα κατεχόμενα εδάφη με διαφορετικά κριτήρια απ΄ αυτά που είχαν μέχρι τότε εφαρμοστεί. Η άποψη του Χίτλερ συνοψιζόταν στις ακόλουθες γραμμές :

> « […] Για αυτές τις πράξεις οι ποινές της φυλάκισης ακόμα και της ισόβιας καταδίκης σε καταναγκαστικά έργα κρίνονται ως ένδειξη αδυναμίας. Ο στόχος του ριζικού και μόνιμου εκφοβισμού μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την επιβολή της ποινής του θανάτου ή με την εφαρμογή αυτών των μέτρων,

---

[280] MA, 164 Infanterie Division, Ic, Tätigkeitsbericht (16.10.-31.10.1941), Div. St. Qu., 4 Νοεμ. 1941.

[281] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Νοέμβριος 1941.

ώστε οι συγγενείς και ο πληθυσμός να αγωνιούν για την τύχη των δραστών. Σε αυτό αποσκοπεί η μεταφορά τους στη Γερμανία».[282]

Έτσι, μετά την έγκριση του Χίτλερ, ο Κάιτελ εξέδωσε τις αντίστοιχες κατευθυντήριες οδηγίες με βάση τις οποίες επιβαλλόταν η ποινή του θανάτου για τις ακόλουθες περιπτώσεις:

1) Επιθέσεις κατά της ζωής
2) Κατασκοπία
3) Δολιοφθορά
4) Κομμουνιστική δράση
5) Πράξεις που έχουν ως στόχο να προκαλέσουν αναταραχή
6) Υποστήριξη του εχθρού μέσω :
   α΄) Λαθραίας μεταφοράς ανθρώπων
   β΄) Ένταξης στον εχθρικό στρατό
   γ΄) Υποστήριξης σε στρατιώτες εχθρικού στρατού (αλεξιπτωτιστές κ.λ.π.)
7) Παράνομη κατοχή όπλων.

Το είδος της καταδίκης που θα έπρεπε να επιβάλλεται στα κατεχόμενα εδάφη για τις παραπάνω πράξεις καθόριζαν οι εξής προϋποθέσεις :

1) Ως επί το πλείστον θα έπρεπε να επιβάλλεται η ποινή του θανάτου στους δράστες ή τουλάχιστον στους κύριους υπαίτιους
2) Η διαδικασία και η εκτέλεση της καταδικαστικής απόφασης θα έπρεπε να πραγματοποιούνται όσο το δυνατόν γρηγορότερα (κατά κανόνα μέσα σε διάστημα μιας εβδομάδας από τη σύλληψη του δράστη)
3) Όσον αφορά την άμεση εκτέλεση της θανατικής ποινής δεν θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη πολιτικές παράμετροι
4) Εκτός των περιπτώσεων καταδίκης για φόνο και των ελεύθερων σκοπευτών [εδώ εννοείται η συμμετοχή σε ανταρτικές ομάδες], δεν επιτρεπόταν η καταδίκη σε θάνατο των γυναικών.

Τέλος, καθοριζόταν η δικαστική διαδικασία που θα ακολουθείτο στα κατεχόμενα εδάφη σε κάθε περίπτωση. Έτσι, οι δικαστικές αρχές σε συνεργασία με τις υπηρεσίες

[282] MA, RW 40/199: Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht, 14 n 16 WR (I 3/4) Nr. 165/41 g., "Verfolgung von Straftaten gegen das Reich oder die Besatzungsmacht in den besetzten Gebieten [τιμωρία των αξιόποινων πράξεων εναντίον του Ράιχ ή των δυνάμεων Κατοχής στα κατεχόμενα εδάφη]", 12 Δεκ. 1941.

αντικατασκοπίας και τους κατά τόπους στρατιωτικούς διοικητές θα έκριναν αν πληρούνταν οι παραπάνω προϋποθέσεις, ώστε οι δράστες να δικαστούν στα κατεχόμενα εδάφη. Σε διαφορετική περίπτωση, με την εξουσιοδότηση των στρατιωτικών διοικητών προβλεπόταν η μεταφορά τους, με τη συνδρομή της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού, στη Γερμανία.[283]

Στην πράξη, η ήδη δοκιμασμένη και πετυχημένη πρακτική προσφυγής στα αντίποινα σε συνδυασμό με την παγιωμένη πλέον και επίσημα ποινή του θανάτου βρήκαν πεδίο εφαρμογής στην κατεχόμενη Μακεδονία τον Δεκέμβριο του 1941 ύστερα από μια σειρά δολιοφθορών που σημειώθηκαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Δράστες ήταν στελέχη του ΜΓ που συνέχισαν την έστω και περιορισμένη δράση τους παρά την αντίθετη απόφαση του κόμματος για τη διάλυση της «Ελευθερίας». Το πρώτο περιστατικό σημειώθηκε στις 11 Δεκεμβρίου με την ανατίναξη τμήματος της σιδηροτροχιάς πλησίον του σιδηροδρομικού σταθμού Θεσσαλονίκης. Οι ανακρίσεις που διεξήχθησαν από την Μυστική Αστυνομία Στρατού οδήγησαν στη σύλληψη των υπαλλήλων του σιδηροδρόμου ως υπευθύνων για τη δολιοφθορά, η οποία εντούτοις δεν προκάλεσε σοβαρές ζημιές, καθώς είχε γίνει με τη χρησιμοποίηση «πρωτόγονων μέσων».[284] Ακολούθησαν και άλλες απόπειρες ανατινάξεων του σιδηροδρομικού δικτύου κατά μήκος των γραμμών Θεσσαλονίκης – Κατερίνης και Θεσσαλονίκης – Γευγελής.

Τη νύχτα της 23ης Δεκεμβρίου σημειώθηκε βομβιστική επίθεση εναντίον του σπιτιού του Γεώργιου Πούλου στην οδό Μαυρομιχάλη 49 με αποτέλεσμα να καταστραφεί ολοσχερώς. Μετά από την επίθεση αυτή, οι γερμανικές αρχές διέθεσαν στον Πούλο δωρεάν νέο διαμέρισμα επί της οδού Παύλου Μελά 32.[285] Τρεις ημέρες

---

[283] RW 40/199: Der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, "Richtlinien für die Verfolgung von Straftaten gegen das Reich oder die Besatzungsmacht in den besetzten Gebieten von 7. Dezember 1941 [κατευθυντήριες οδηγίες για την τιμωρία αξιόποινων πράξεων εναντίον του Ράιχ ή των δυνάμεων Κατοχής στα κατεχόμενα εδάφη, 7 Δεκεμβρίου 1941] και "Erste Verordnung zur Durchführung der Richtlinien des Führers und Obersten Befehlshabers der Wehrmacht für die Verfolgung von Straftaten gegen das Reichs oder die Besatzungsmacht in den besetzten Gebieten [πρώτη διάταξη για την εκτέλεση των κατευθυντήριων οδηγιών του Φύρερ και Ανώτατου Στρατιωτικού Διοικητή της Βέρμαχτ για την τιμωρία αξιόποινων πράξεων εναντίον του Ράιχ ή των δυνάμεων Κατοχής στα κατεχόμενα εδάφη]".

[284] MA, RH 20-12/116: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ia, Τηλεφωνική επικοινωνία με τον Wehrmachtbefehlshaber Südost (12.12.) και RW 40/160: Befehlshaber Saloniki-Ägäis, Tätigkeitsbericht Δεκέμβριος 1941.

[285] Από τη βομβιστική επίθεση, εκτός της οικίας του Πούλου καταστράφηκε και το παρακείμενο σ΄ αυτή διαμέρισμα με αποτέλεσμα να τραυματιστούν οι ένοικοί του. Ο ιδιοκτήτης του διαμερίσματος απευθύνθηκε στη συνέχεια στο Δήμο Θεσσαλονίκης, ζητώντας οικονομική βοήθεια ύψους 65.000 δραχμών για την επιδιόρθωση των ζημιών. Τελικά, ο Δήμος ανταποκρίθηκε στο δίκαιο, όπως τονίστηκε, αίτημα χορηγώντας βοήθημα 15.000 δραχμών λόγω οικονομικής στενότητας, βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων Δημοτικού Συμβουλίου, Συνεδρίαση της

αργότερα ξέσπασε πυρκαγιά στο κτίριο της Λεωφόρου Νίκης 75, όπου στεγάζονταν οι αρμόδιες για τις μεταφορές υπηρεσίες του Φρουραρχείου Θεσσαλονίκης, συμβάν που αποδόθηκε από τους Γερμανούς σε δολιοφθορά.[286] Μετά τη διαπίστωση των στρατιωτικών αρχών πως οι δράστες ήταν «κομμουνιστές» και για «την τιμωρίαν και ανταπόδοσιν των ανωτέρω πράξεων» εκτελέστηκαν στις 27 Δεκεμβρίου δώδεκα άτομα που κρατούνταν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς», η πλειοψηφία των οποίων ήταν όχι τυχαία εβραϊκής καταγωγής (πίνακας 11).[287] Σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Διοικητή τα αντίποινα αυτά είχαν αποφασιστεί, ώστε να «γίνει κατανοητό πως στο εξής και πέραν κάθε αμφιβολίας θα αντιμετωπιστεί κάθε προσπάθεια διασάλευσης της τάξης με την ίδια σκληρότητα, η οποία απαιτήθηκε και τον προηγούμενο Οκτώβριο».[288] Ταυτόχρονα, αντλώντας από τη δεξαμενή της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης, δημιουργούσε προηγούμενο που αποδείκνυε εμμέσως πλην σαφώς την πίστη στην ορθότητα της εθνικοσοσιαλιστικής κορωνίδας για την απειλή του «εβραϊομπολσεβικισμού». Γενικότερα, ήταν η δεύτερη φορά που κρατούμενοι του στρατοπέδου «Παύλος Μελάς» εκτελέστηκαν σε αντίποινα για δολιοφθορές και επιθέσεις. Άλλωστε, για να υπάρχει διαθέσιμος αριθμός κρατουμένων, επαρκής για να τροφοδοτήσει τα εκτελεστικά αποσπάσματα, είχαν συλληφθεί λίγο νωρίτερα «ως προληπτικό μέτρο όλοι οι γνωστοί κομμουνιστές στην πόλη της Θεσσαλονίκης» και είχαν οδηγηθεί στο στρατόπεδο συγκέντρωσης.[289]

Σε αυτή την περίπτωση, όπως και σε πολλές άλλες στη συνέχεια, οι στρατιωτικές αρχές της Θεσσαλονίκης είχαν εφαρμόσει σχετική διαταγή του Κάιτελ που είχε κοινοποιηθεί στις 28 Σεπτεμβρίου 1941 στον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Βίλχελμ Λιστ, σύμφωνα με την οποία :

Διοικούσας Επιτροπής του Δήμου της 6.2.1942, τόμ. 1941-1943, σσ. 99,111. Για το περιστατικό βλ. επίσης, MA, RH 20-12/116 : Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ia, Tgb. Nr. 710/41, Tagesmeldung (24.12.1941), Θεσσαλονίκη 24 Δεκ. 1941.

[286] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Δεκέμβριος 1941.

[287] Κ.Ι.Θ., Ιδιωτική συλλογή Ραούλ Λιβαδά, φακ. 2, 4ος υποφ.: G.F.P. 621, "Απόδειξις Παραλαβής", Θεσσαλονίκη 27 Δεκ. 1941. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό υπαξιωματικός της Στρατιωτικής Χωροφυλακής παρέλαβε στις 27 Δεκεμβρίου από το στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» έντεκα άτομα, τα οποία εκτελέστηκαν την ίδια ημέρα. Βλ. επίσης, MA, RH 20-12 / 116: Befehlshaber Saloniki–Ägäis, Ia, Tgb. Nr. 2521/41geh.,Tagesmeldung (27.12.1941), Θεσσαλονίκη 27 Δεκ. 1941. *Νέα Ευρώπη*, 27 Δεκ. 1941.

[288] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VS Slg 2 s geh., Dr. M/Sz, Br. B. Nr. 301/41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Δεκέμβριος 1941, 6 Ιαν. 1942.

[289] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VS Slg 2 s geh., Dr. M/Sz, Br. B. Nr. 248/41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Νοέμβριος 1941, 3 Δεκ. 1941.

«Οι επιθέσεις εναντίον του στρατού που σημειώθηκαν το τελευταίο διάστημα στα κατεχόμενα εδάφη δίνουν αφορμή να επισημάνουμε πως οι Στρατιωτικοί Διοικητές θα πρέπει, ως κατάλληλο μέτρο, να διαθέτουν έναν μόνιμο αριθμό ομήρων διαφορετικών πολιτικών κατευθύνσεων, όπως:

α΄) Εθνικιστές,

β΄) Δημοκράτες-Αστούς,

γ΄) Κομμουνιστές.

Μεταξύ των παραπάνω θα πρέπει να περιλαμβάνονται γνωστές ηγετικές προσωπικότητες ή οι συγγενείς τους, ώστε τα ονόματά τους να μπορούν να δημοσιευτούν. Ανάλογα με το που ανήκουν κάθε φορά οι δράστες των επιθέσεων, να εκτελούνται όμηροι από τις αντίστοιχες ομάδες. Παρακαλείται να δοθούν στους Στρατιωτικούς Διοικητές ανάλογες οδηγίες».[290]

Σε αντίποινα της παραπάνω μορφής προσέφυγαν οι γερμανικές αρχές σε όλη την περίοδο της Κατοχής, απαντώντας σε ενέργειες που στρέφονταν άμεσα ή έμμεσα εναντίον τους. Άλλωστε οι εκτελέσεις κρατουμένων – ομήρων και οι επιχειρήσεις εναντίον χωριών και του άμαχου πληθυσμού, αποτέλεσαν τους στυλοβάτες της γερμανικής πολιτικής των αντιποίνων, με την οποία επιδιώχθηκε, για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση, να συντριβεί ο αντίπαλος με όλα τα διαθέσιμα μέσα και όχι κατ΄ ανάγκη μέσα από μια κλασική στρατιωτική σύγκρουση.

[290] Βλ. NARA, M-893, κουτί 13, Αριθ. εγγράφου 458, στοιχείο κατηγορίας 69: Oberkommando der Wehrmacht, WFSt / Abt. I. (IV / Verw.), Nr. 002204 / 41 g. Kdos., "Geiselnahme", F. H. Qu., 28 Σεπτ. 1941. Για την ίδια διαταγή βλ. επίσης, Martin Zöller – Kazimierz Leszczyński, *Fall 7. Das Urteil im Geiselmordprozess gefällt am 19. Februar 1948 vom Militärgerichtshof V der Vereinigten Staaten von Amerika*, Berlin 1965, σσ. 116-117.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εισβολή και η κατάληψη της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα προκάλεσε, αναμφίβολα, την κατάρρευση της ήδη ασθενούς κρατικής μηχανής και επέφερε πλήγματα στη συνοχή του κοινωνικού ιστού. Οι Γερμανοί προσπάθησαν εξαρχής να αποκτήσουν ερείσματα συμπάθειας και υποστήριξης ανάμεσα στον πληθυσμό, οικοδομώντας πάνω στη βάση των ιστορικών δεσμών μεταξύ των δύο λαών. Ωστόσο, οι συνθήκες της Κατοχής και ιδιαίτερα ο τριπλός διαμελισμός της χώρας με τους παλιούς και νέους εχθρούς, Βουλγάρους και Ιταλούς, να αποκομίζουν εδαφικά οφέλη, έδωσε το έναυσμα για την ανάπτυξη ενός αυθόρμητου αντιστασιακού πνεύματος, ικανού όμως να δημιουργήσει τα πρώτα ρήγματα σε εντέχνως καλλιεργούμενες προπαγανδιστικές ψευδαισθήσεις.

Οι πρώτες προσπάθειες για τη συγκρότηση ενός οργανωμένου μετώπου αντίστασης, με τη συμμετοχή δυνάμεων από το ευρύτερο πολιτικό φάσμα, ξεκίνησαν από τη Μακεδονία, μέσα από τους κόλπους του Μακεδονικού Γραφείου του Κ.Κ.Ε. Αμέσως μετά την κατάρρευση του μετώπου, τοπικά στελέχη του κόμματος επιδόθηκαν συστηματικά στη συλλογή και απόκρυψη οπλισμού, κυρίως αυτού που είχε εγκαταλείψει ο ελληνικός στρατός. Οι συνθήκες αυτές δημιούργησαν το γόνιμο έδαφος για τη συγκρότηση της "Ελευθερίας" στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1941. Αναμφίβολα, καταλυτικός παράγοντας στη μορφή που εξέλαβε το αντιστασιακό κίνημα ήταν η εισβολή των Γερμανών στη Σοβιετική Ένωση. Το γεγονός έδωσε ώθηση στην ήδη ειλημμένη απόφαση για την έναρξη ένοπλου αγώνα. Οι διεργασίες που έλαβαν χώρα στην ύπαιθρο, όπου οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές για ανάλογα εγχειρήματα, οδήγησαν στη συγκρότηση εντός των ορίων της γερμανικής ζώνης Κατοχής τριών ένοπλων ομάδων, του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» στην περιοχή των Σερρών, του «Αθανάσιου Διάκου» στο Κιλκίς και της ομάδας Μερκουρίου. Στα τέλη του καλοκαιριού και στις αρχές φθινοπώρου του 1941, σημειώθηκαν και οι πρώτες επιθέσεις εναντίον σταθμών χωροφυλακής που αποσκοπούσαν στον εξοπλισμό των ανταρτών, προάγγελος για τις μετέπειτα επιθέσεις εναντίον του κύριου στόχου, των Γερμανών. Πράγματι, κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου και του Οκτωβρίου, η Βέρμαχτ υπέστη τις πρώτες απώλειες, ενώ δεν έλειψαν οι δολιοφθορές σε στρατιωτικής σημασίας εγκαταστάσεις στη Θεσσαλονίκη και την ύπαιθρο.

Η γερμανική αντίδραση απέναντι στην αντίσταση στα κατεχόμενα εδάφη ήταν απόρροια των στρατιωτικών θεωριών που είχε υιοθετήσει η ηγεσία του Γ΄ Ράιχ για να αντιμετωπίσει τον ανταρτοπόλεμο. Τα γερμανικά μέτρα καταστολής της αντίστασης στο χώρο των Βαλκανίων εφαρμόστηκαν ταυτόχρονα με την εκδήλωση των πρώτων πράξεων αντίστασης. Στηρίχτηκαν δε σε καταρχήν αποφάσεις των τοπικών στρατιωτικών διοικητών, οι οποίες παρουσίαζαν πολλά στοιχεία ιδεολογικής σύγκλισης με το ναζιστικό καθεστώς και σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να αποδοθούν, όπως συνέβη στη Σερβία, σε φυλετικά κριτήρια. Πολύ γρήγορα, οι επίσημες διαταγές του Χίτλερ και οι συνοδευτικές οδηγίες του Κάιτελ ήρθαν να νομιμοποιήσουν την προσφυγή στην απροκάλυπτη βία και να αιτιολογήσουν συμπεριφορές που αντιμετώπιζαν τους πάντες ως εν δυνάμει εχθρούς και άρα ενόχους. Η ισοπεδωτική αυτή πρακτική που στηριζόταν πρωτίστως στην αρχή της συλλογικής ευθύνης, χρησιμοποιήθηκε και στην περίπτωση της κατεχόμενης Μακεδονίας για την κατάπνιξη της αντίστασης και την εγκαθίδρυση ενός κλίματος τρόμου.

Ως προοίμιο των μαζικών αντιποίνων λειτούργησαν οι μικρής έκτασης εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της Βέρμαχτ στην ύπαιθρο για την ανακάλυψη κρυμμένου οπλισμού, αλλά και οι μαζικές συλλήψεις στις πόλεις. Όταν πλέον είχαν συγκεντρωθεί από πολλές πλευρές οι απαραίτητες πληροφορίες, οι εκτελέσεις για κατοχή όπλων έδωσαν τη θέση τους στα μαζικά αντίποινα με την καταστροφή εκ θεμελίων χωριών των Σερρών, του Κιλκίς και της Κοζάνης και την εκτέλεση των αρρένων κατοίκων τους, γεγονότα στα οποία σημαντικό, όπως αποδείχθηκε, ρόλο διαδραμάτισαν από τη μια πλευρά στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος και από την άλλη οι ελληνικές αρχές. Όσοι πρωταγωνίστησαν σε αυτές οι πρώτες προσπάθειες αντίστασης απέναντι στον κατακτητή ή και στους άντρες της ελληνικής χωροφυλακής, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση αυτή του Μεσόβουνου, δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν τα νέα δεδομένα που είχαν δημιουργηθεί μετά την κατάληψη της χώρας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπερεκτιμήσουν τις δυνατότητες ενός εν τη γενέσει του αντιστασιακού κινήματος, το οποίο αυτούς τους πρώτους μήνες της Κατοχής είχε να αντιμετωπίσει έναν αήττητο και οργανωμένο στρατό, όπως ήταν η Βέρμαχτ, και μεθόδους καταστολής της αντίστασης που ποτέ μέχρι τότε δεν είχαν εφαρμοστεί σε τέτοια έκταση εναντίον των υπαιτίων, αλλά κυρίως εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, οι ελληνικές πολιτικές και αστυνομικές αρχές αντιμετώπισαν τους πρώτους ενόπλους ως κακοποιούς, κάτω και από την ασφυκτική πίεση των αρχών Κατοχής, προσφεύγοντας σε ορισμένες περιπτώσεις στους Γερμανούς.

Εξάλλου, μεταπολεμικά Γερμανοί στρατιωτικοί και εκ των πρωταγωνιστών στις παραπάνω επιχειρήσεις, εξήραν την υποστήριξη και ενίσχυση τόσο της ελληνικής χωροφυλακής όσο και εκπροσώπων της ελληνικής διοίκησης, όπως του Γενικού Επιθεωρητή Νομαρχιών, Αθανάσιου Χρυσοχόου. Ο διοικητής του 382ου Συντάγματος Πεζικού, Χέλμουτ Μπόικεμαν, αναφέρθηκε σε αυτήν την υποστήριξη των ελληνικών αρχών:

> «[...] Ο διοικητής της Θεσσαλονίκης, ένας πρώην Έλληνας στρατηγός, κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψής του στο Φρουραρχείο, εξέφρασε τη θλίψη του για τα περιστατικά αυτά και την αδυναμία του να τα αντιμετωπίσει, ταυτόχρονα, όμως, επεσήμανε τη νομιμόφρονα υποστήριξή του. Ταυτόχρονα ζήτησε να με συναντήσει ένας Έλληνας αντισυνταγματάρχης, αιτούμενος τη συμμετοχή του σε αυτές τις επιχειρήσεις με τη σημείωση, ότι αυτός πριν από την πόλεμο είχε ασχοληθεί με αυτά τα ζητήματα στη Θεσσαλονίκη και ότι ο ίδιος είχε διευθύνει ενεργά τον αγώνα εναντίον των συμμοριών και των οργανώσεων τους. Μετά από εξέταση της κατάστασης καταλήξαμε και οι δύο στο συμπέρασμα ότι δεν επρόκειτο για μια εθνικοαπελευθερωτική αντιστασιακή κίνηση, αλλά για ληστοσυμμορίτες, οι οποίοι επεδίωκαν να προκαλέσουν αναταραχή, όπως είχε συμβεί και κατά τη διάρκεια της πρώτης εμφάνισής τους στις ίδιες περιοχές και προ του πολέμου. Ωστόσο, μετά από προσεκτική στάθμιση όλων των παραμέτρων του ζητήματος, αποκλείστηκε η άμεση συμμετοχή του, από τη στιγμή που η ένστολη ελληνική αστυνομία, μετά από τη διαβίβαση πολλών και αξιόπιστων πληροφοριών, συμμετείχε και η ίδια ενεργά, έχοντας και απώλειες, στις επιχειρήσεις για την εξόντωση αυτών των εγκληματικών και παράνομων, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, συμμοριών, οι οποίες είχαν εξελιχθεί σε μάστιγα του τόπου».[291]

Αν και στην πορεία οι αρχές Κατοχές κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η ενοχοποίηση κοινοτήτων και η καταστροφή τους ως βάσεων των ανταρτών δεν αποτελούσε ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης των ανταρτών, ωστόσο αποδείχθηκε λειτουργικός. Πολλές κοινότητες στράφηκαν υπό καθεστώς φόβου εναντίον των ανταρτών, δημιουργώντας πολιτοφυλακές, ουσιαστικά όμως για να προστατευτούν από το μεγαλύτερο κακό, τα γερμανικά αντίποινα. Τους δύο τελευταίους μήνες του 1941, οι

[291] NARA, M-893, κουτί 38, Αριθ. εγγράφου Li 1d, στοιχείο υπεράσπισης 57: Eidesstattliche Versicherung [κατάθεση] Helmuth Beukemann, Neu Ulm 23 Ιουν. 1946.

ένοπλες ομάδες ανέστειλαν τη δράση τους ως αποτέλεσμα της καταδίωξης από τους Γερμανούς και την ελληνική χωροφυλακή, του επικείμενου χειμώνα και της αλλαγής θέσεων από την πλευρά του ΜΓ. Τα γερμανικά μέτρα, ωστόσο, συνεχίστηκαν και οδήγησαν στην πρώτη μαζική εκτέλεση, αντλώντας από τους κρατούμενους του στρατοπέδου συγκέντρωσης Θεσσαλονίκης ως αντίποινα για επιθέσεις εντός της πόλης.

Ασφαλώς, τα γερμανικά μέτρα κατάφεραν ισχυρά πλήγματα στις πρώτες αυτές προσπάθειες αντίστασης στη Μακεδονία. Χρειάστηκε να περάσει ένας σχεδόν χρόνος για να εμφανιστούν και πάλι οι αντάρτες στην περιοχή, αυτή τη φορά με τη μορφή των οργανώσεων του ΕΑΜ / ΕΛΑΣ.[292] Η αξιολόγηση της πρώιμης αυτής αντίστασης αποτέλεσε σημείο τριβής για πολλές δεκαετίες για την δεξιά και αριστερή ιστοριογραφία. Ενδεικτικά, σημειώνονται δύο εκ διαμέτρου αντίθετες κρίσεις για την αντίσταση στη Μακεδονία τον πρώτο χρόνο της Κατοχής. Στο ημερολόγιο του Γιάννη Παπαθανασίου, που έχει δημοσιεύσει ο γιος του, Παρμενίων αναφέρονται τα εξής :

> «Εν τω μεταξύ ουδεμία ακόμη ένοπλη δράσι του Ε.Λ.Α.Σ. στη γερμανοκρατούμενη Β. Ελλάδα δεν είχε εμφανισθή. Αντιθέτως, μεγάλη οργανωτική κίνησι και διάφορα μικροσαμποτάζ αγνώστων, με σκοπό να προκαλέσουν την επέμβασι των Γερμανών να τουφεκίσουν κόσμο και να κάψουν τα ελληνικά χωριά μόνο και μόνο για να εξαναγκάσουν τον λαό να πάρη τα βουνά. Κάπου κάπου σκοτώνανε ένα Γερμανό στρατιώτη ή πυροβολούσαν ένα αυτοκίνητο, ξόδευαν μια δεσμίδα φυσιγγίων και χάνονταν γρήγορα μέσα στα δάση. Την επομένη πήγαιναν οι Γερμανοί και σκότωναν όλους τους άρρενας κατοίκους από 16-60 χρονών. Έτσι κάηκαν τα Άνω και Κάτω Κερδύλια στη Νιγρίτα και τόσα άλλα χωριά στην περιοχή του Λαχανά και σκοτώθηκαν όλοι οι κάτοικοί των. Μαέστροι οι καθοδηγηταί στα μέσα της επιτυχίας του σκοπού των. Είχαν αποφασίσει να βγάλουν όλο τον κόσμο στο βουνό, να τον εξαθλιώσουν με την φτώχεια, την πείνα και την γύμνια, αρκεί να επιτύχουν οπαδούς κομματικούς». [293]

Για το ίδιο θέμα ο Σόλωνας Γρηγοριάδης σημειώνει:

---

[292] Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας [στο εξής ΙΑΜ], Αρχείο Γενικής Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας [στο εξής ΓΔΔΜ], φακ. 20, 2ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ, Ομάς Μερ/χιων Μακ/νιας, Επιτελικόν Γραφείον ΙΙα, Αριθ. πρωτ. 1285, "1ον. Πως και πότε εμφανίστηκε η αντίδραση στη Μακεδονία", 11 Αυγ. 1944.

[293] Βλ. Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 135.

«Έτσι, έληξε η τραγωδία, που επέδρασε ανασταλτικά και αρνητικά για την Αντίσταση στην Αν. Μακεδονία-Θράκη. Όπως, και τα ολοκαυτώματα των Κερδυλλίων και του Μεσοβούνου. Χιλιάδες λαού και αγωνιστών θυσιάσθηκαν ανελέητα. Αλλά η θυσία τους δεν πήγε τελείως χαμένη. Γιατί αν υπήρξε πρόσκαιρη τροχοπέδη για την ανάπτυξη του αγώνα σ΄ αυτές τις περιοχές-και γενικότερα στη Μακεδονία-πρόσφερε μια υπηρεσία εθνική πολύ σημαντική : Τόνωσε το επαναστατικό πνεύμα του λαού. Το επαναστατικό πνεύμα είναι κάτι το διάχυτο. Κατά τόπους συμπυκνώνεται, μετατρέπεται σε υλική δύναμη και εκδηλώνεται όχι σπάνια σε επαναστατικές ενέργειες άκαιρες, χωρίς βάθρο, που πέφτουν στο κενό. Αλλά και οι επιτυχείς, ώριμες επαναστατικές περιπτώσεις, δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς αυτό. Πρέπει το επαναστατικό πνεύμα να χαλιναγωγείται, να προσγειώνεται στην οργανωμένη λαϊκή υποδομή, να πλαισιώνεται με την πολιτική σκέψη και το σχεδιασμό. Αλλά ποτέ δεν πρέπει να ξεχνάμαι κι΄ εκείνους που υπήρξαν οι φύτρες του».[294]

Σε κάθε περίπτωση, οι πρώτες ρίζες, η δυναμική, καθώς και οι αγκυλώσεις του αντιστασιακού κινήματος στο σύνολό του θα πρέπει να αναζητηθούν στα γεγονότα της περιόδου αυτής. Από γερμανικής πλευράς, το πλαίσιο νομιμοποίησης των αντιποίνων ως μέσου αντιμετώπισης της αντίστασης και κατ΄ επέκταση και των θεωρούμενων ως συνυπεύθυνων αμάχων δεν μεταβλήθηκε στην ουσία ούτε και το επόμενο διάστημα. Στην πράξη, οι δύο αντίπαλες πλευρές, δηλαδή οι αντάρτες και οι Γερμανοί, θα υιοθετήσουν συμπεριφορές που θα απορρέουν από τα διδάγματα αυτής της πρώτης αντιπαράθεσης. Στο εξής σε κάθε σχεδόν ενέργεια των ανταρτών οι Γερμανοί θα απαντούν με αντίποινα, χωρίς αυτά να ανταποκρίνονται απαραιτήτως στις καθορισμένες από τον Κάιτελ ποσοτικές αναλογίες ούτε ως προς τους ελάχιστους ούτε και ως προς τους μέγιστους αριθμούς. Παρά, όμως, την προσφυγή σε αντίποινα και τους επόμενους μήνες, αυτά δεν θα έχουν την ίδια επιτυχία του πρώτου διαστήματος, κατά το οποίο οι Γερμανοί τα χρησιμοποίησαν ως λειτουργικά μέσα για την αποτροπή των επιθέσεων εναντίον των δυνάμεων Κατοχής, αξιοποιώντας την εκφοβιστική επίδρασή τους έναντι του πληθυσμού.

---

[294] Βλ. Σόλωνας Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 83.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΕΠΑΝΑΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΥΡΕΙΑΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ (1942-1943)

i) ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» ΣΤΟ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ: ΔΟΛΙΟΦΘΟΡΕΣ ΚΑΙ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΖΩΝΗ ΚΑΤΟΧΗΣ (ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1942)

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι πρώτες ανταρτικές ομάδες εμφανίστηκαν στα βουνά της Μακεδονίας το φθινόπωρο του 1941, με πρωτοβουλία της εθνικοαπελευθερωτικής οργάνωσης «Ελευθερία», στη δημιουργία της οποίας πρωτοστάτησαν στελέχη του ΜΓ του Κ.Κ.Ε. Η ένοπλη δράση που ανέπτυξαν οι αντάρτες και η οποία κορυφώθηκε με τις επιθέσεις εναντίον της Βέρμαχτ είχαν ως αποτέλεσμα την εφαρμογή ευρείας έκτασης αντιποίνων εις βάρος χωριών και των κατοίκων τους. Εξαιτίας των γερμανικών αντιποίνων μερίδα του πληθυσμού τοποθετήθηκε αρνητικά έναντι της αντίστασης, γεγονός που περιόρισε σε σημαντικό βαθμό τις δυνατότητες διατήρησης και ενδυνάμωσής της. Κάτω από την πίεση των αντιποίνων, η ηγεσία του ΜΓ, με επικεφαλής τη Χρύσα Χατζηβασιλείου, διέταξε την αναστολή της δράσης των ανταρτικών ομάδων, απόφαση που στην ουσία οδήγησε στη διάλυσή τους. Κατ΄ επέκταση, η «Ελευθερία» περιέπεσε σε αδράνεια, τουλάχιστον στην επαρχία.

Με την άφιξη, το Δεκέμβριο του 1941, του Μάρκου Βαφειάδη στη Θεσσαλονίκη, ως β΄ γραμματέα του ΜΓ, και την ταυτόχρονη αποχώρηση της Χατζηβασιλείου, επαναπροσδιορίστηκε η στάση που είχε υιοθετηθεί απέναντι στον ένοπλο αγώνα. Κατά την πρώτη συνεδρίαση του το ΜΓ καταδίκασε την πολιτική που είχε ακολουθήσει μέχρι το χρονικό εκείνο σημείο η Χατζηβασιλείου και έθεσε σε νέες βάσεις την οργάνωση της ένοπλης αντίστασης. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να δημιουργηθεί μια πενταμελής στρατιωτική επιτροπή για την περιοχή της Μακεδονίας, με επικεφαλής τον Βαφειάδη, που θα είχε ως πρωταρχικό στόχο τη συγκρότηση ανταρτικών ομάδων και τον συντονισμό της δράσης τους. Σύμφωνα με τις πρώτες οδηγίες, αποστολή τους ήταν η τιμωρία των συνεργατών των κατακτητών, ενώ γενικότερα η εμφάνιση και η δράση

τους θα είχε περιορισμένο χαρακτήρα. Ιδιαίτερη, επίσης, βαρύτητα δόθηκε στη συγκρότηση μαχητικών ομάδων στις πόλεις για τη διενέργεια δολιοφθορών.[1]

Η αλλαγή πλεύσης του ΜΓ όσον αφορά τον ανταρτοπόλεμο ήταν σύμφωνη με την επίσημη γραμμή του Κ.Κ.Ε. όπως αυτή εκφράστηκε με τις αποφάσεις της 8ης Ολομέλειας της ΚΕ που συνήλθε στην Αθήνα το πρώτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου 1942. Ως κύριο μέλημα τέθηκε η οργάνωση ειδικών μαχητικών τμημάτων σε όλα τα βασικά κέντρα της χώρας και η επέκταση του ανταρτικού κινήματος στην ύπαιθρο, καθώς όπως υπογραμμιζόταν στο κείμενο των αποφάσεων «ο εθνικοαπελευθερωτικός μας ανταρτοπόλεμος έχει πρωτεύουσα σημασία για την απελευθέρωση της χώρας από τον ξενικό ζυγό».[2] Στο μεταξύ, μετά την ίδρυση του ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) στις 27 Σεπτεμβρίου 1941, ιδρύθηκε το Δεκέμβριο του 1941, ύστερα από πρόταση της ηγεσίας του ΕΑΜ, η Κεντρική Επιτροπή του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) που αποτελούσε το στρατιωτικό σκέλος του ΕΑΜ. Στις 16 Φεβρουαρίου 1942 κυκλοφόρησε η ιδρυτική προκήρυξη της ΚΕ του ΕΛΑΣ που έθετε ως πρωταρχικό στόχο τον αγώνα για την απελευθέρωση της χώρας.[3]

Στη Θεσσαλονίκη, το ΜΓ διατήρησε για ένα μικρό χρονικό διάστημα, μετά και από την ίδρυση του ΕΛΑΣ, την «Ελευθερία». Σε αντίθεση με τις ανταρτικές ομάδες του «Αθανάσιου Διάκου» και του «Οδυσσέα Ανδρούτσου», τα υπολείμματα των οποίων συνέχισαν να καταδιώκουν με επιτυχία αποσπάσματα της ελληνικής χωροφυλακής,[4] η οργάνωση κατάφερε να διασώσει ένα στελεχιακό πυρήνα στην πόλη της Θεσσαλονίκης, γεγονός αξιοσημείωτο αν ληφθεί υπόψη το κύμα τρομοκρατίας που είχαν εξαπολύσει οι γερμανικές αρχές καθ΄ όλη τη διάρκεια του 1941, αλλά και τους πρώτους μήνες του 1942.

Στον απόηχο των γεγονότων των τελευταίων μηνών του 1941 σημειώθηκαν, με την είσοδο του 1942, νέες ενέργειες αντίστασης, περιορισμένης αυτή τη φορά έκτασης. Μετά τις δυναμιτιστικές απόπειρες κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών

---

[1] Βαφειάδης, *ό.π.*, σ. 48.

[2] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, σσ. 67-68.

[3] Περισσότερα για την ίδρυση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και την έκδοση των αντίστοιχων ιδρυτικών προκηρύξεων βλ. Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σσ. 93-95 και 101-103. Επίσης, ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, σσ. 54-56.

[4] Σε μια τέτοια περίπτωση, τον Μάρτιο του 1942, απόσπασμα της χωροφυλακής καταδίωξε νοτιοανατολικά της Νιγρίτας μια εξαμελή ομάδα που είχε παραμείνει στην περιοχή. Η επιχείρηση οδήγησε στη σύλληψη τριών ανταρτών, μεταξύ αυτών και του «αρχισυνωμότη», σύμφωνα με τους Γερμανούς επιτελείς, στον τραυματισμό ενός τέταρτου και στη λαφυραγώγηση του προσωπικού τους οπλισμού, μεταξύ των οποίων ήταν τέσσερα όπλα, ένα αυτόματο Τόμσον και διακόσιες πενήντα σφαίρες, ΜΑ, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht, Μαρ. 1942.

Θεσσαλονίκης–Κατερίνης και Θεσσαλονίκης–Γευγελής, τον Δεκέμβριο του 1941, σημειώθηκε στις 9 Ιανουαρίου 1942 μια ακόμη, κατά μήκος της γραμμής Θεσσαλονίκης–Γευγελής, η οποία όμως δεν προκάλεσε υλικές ζημιές, γιατί ο εκρηκτικός μηχανισμός ανακαλύφθηκε εγκαίρως από τους Γερμανούς και εξουδετερώθηκε.[5] Με αφορμή το τελευταίο αυτό περιστατικό, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης επικήρυξε τους δράστες με το ποσό των εξήντα χιλιάδων δραχμών[6] και διέταξε τη χρησιμοποίηση πολιτών για τη φρούρηση των είκοσι πρώτων χιλιομέτρων, με αφετηρία από τον κεντρικό σταθμό Θεσσαλονίκης, των σιδηροδρομικών γραμμών Θεσσαλονίκης–Αθηνών και Θεσσαλονίκης–Γευγελής, κάτω από την εποπτεία της ελληνικής χωροφυλακής.[7] Για την εικοσιτετράωρη φρούρηση χρησιμοποιήθηκαν περίπολοι τεσσάρων αντρών ανά χιλιόμετρο και από τις δύο πλευρές των γραμμών και για τις ώρες 8.00 π.μ – 18.00 μ.μ., ενώ για το διάστημα μεταξύ 18.00 μ.μ. – 8.00 π.μ. η δύναμη των περιπόλων θα αυξανόταν σε έξι άντρες. Σε περίπτωση δολιοφθορών παρά τα ληφθέντα μέτρα απειλούνταν οι επιστρατευθέντες με τον «άνευ διατυπώσεων» τουφεκισμό της υπεύθυνης δύναμης της χωροφυλακής και των πολιτών, ενώ σε επανάληψη της απόπειρας προβλεπόταν η εκκένωση μιας έκτασης πεντακοσίων μέτρων εκατέρωθεν των γραμμών, η μεταφορά των κατοίκων και η καταστροφή των

---

[5] MA, RW 40/161, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VW Slg 2 s geh. Dr. M/Sz, Br. B. Nr. 307/42 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Ιανουάριος 1942, 1 Φεβρ. 1942.

[6] *Νέα Ευρώπη*, 14 Ιαν. 1942. Από την πλευρά του, ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Γεννάδιος, σε έκκλησή του προς τους κατοίκους της περιφερείας του, συνέστησε «την εκ παντός τρόπου αποφυγήν πάσης ενεργείας θιγούσης τας καθεστηκυίας Αρχάς Κατοχής και αντικειμένης εις τας διαταγάς αυτών», βλ. *Νέα Ευρώπη*, 12 και 18 Ιαν. 1942.

[7] Η χρησιμοποίηση πολιτών ως ανθρώπινη ασπίδα ήταν μια συνήθης πρακτική στην οποία προσέφυγαν οι Γερμανοί ήδη από το φθινόπωρο του 1941, δηλαδή την εποχή εκδήλωσης των πρώτων δολιοφθορών. Επίσης, πολίτες κλήθηκαν να αναλάβουν ανάλογο έργο με πρωτοβουλία της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας και στο πλαίσιο διαταγής της για την οργάνωση πολιτοφυλακής σε κάθε κοινότητα Έργο των πολιτοφυλακών αυτών ήταν, εκτός των άλλων, η φρούρηση των συγκοινωνιακών οδών, των τηλεφωνικών και τηλεγραφικών γραμμών στην περιοχή ευθύνης κάθε δήμου και κοινότητας, βλ. Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 108790, "Προς τους κ.κ. Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων του Νομού Θεσ/νίκης", Θεσσαλονίκη 2 Δεκ. 1941. Αλλά και άντρες της ελληνικής αστυνομίας χρησιμοποιήθηκαν για το σκοπό αυτό. Μάλιστα, σε μια περίπτωση αστυνομικοί που φύλαγαν τηλεγραφικά καλώδια δέχθηκαν πυρά από επιβαίνοντες σε αυτοκίνητο Γερμανούς στρατιώτες, βλ. ΙΑΥΕ, 1941, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 46/638/ΙΙ/3 {Επεισόδια οργάνων κατοχής εις βάρος ελληνικής αστυνομίας και χωροφυλακής}: Ελληνική Πολιτεία, Γραφείον Προέδρου Κυβερνήσεως, Αριθ. πρωτ. Ε. Π. 149/398 (Verbalnote 22/9/41 Nr. E-638-II/3), "Προς την Α.Ε. τον Πληρεξούσιον του Γερμανικού (Ιταλικού) Κράτους δια την Ελλάδα", Αθήνα 9 Σεπτ. 1941. Ωστόσο, ήταν η πρώτη φορά, τη δεδομένη χρονική στιγμή, που το μέτρο εφαρμόστηκε σε τέτοια κλίμακα.

κατοικιών τους. Τέλος, η απόκρυψη πληροφοριών για ανάλογα περιστατικά συνεπαγόταν την ποινή του θανάτου ή την φυλάκιση.[8]

Με βάση την παραπάνω γνωστοποίηση του Στρατιωτικού Διοικητή, η κυβέρνηση Τσολάκογλου μεταβίβασε στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας τις σχετικές με την επιστράτευση αρμοδιότητες και παρείχε την απαραίτητη οικονομική ενίσχυση.[9] Με τη σειρά του, ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας κάλεσε, τις επόμενες ημέρες, σε πολιτική επιστράτευση τους κατοίκους του δημοτικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης και άλλων δεκαπέντε όμορων κοινοτήτων, για να αναλάβουν τη φύλαξη των σιδηροδρομικών γραμμών.[10] Συνολικά, επιστρατεύτηκαν περίπου επτακόσιοι

---

[8] *Νέα Ευρώπη*, 14 Ιαν. 1942. Σύμφωνα με τους αρθρογράφους της εφημερίδας, η απόδοση ευθυνών σε κατοίκους γειτονικών με τα συμβάντα περιοχών για ενέργειες τρίτων κρινόταν υπό τις τότε συνθήκες απόλυτα δικαιολογημένη : «Διαπιστούται ότι τον τελευταίον καιρόν έλαβον χώραν δυναμιτιστικαί απόπειραι κατά των σιδηροδρομικών γραμμών Θεσσαλονίκης-Γευγελή και Θεσσαλονίκης-Αθηνών. Κατόπιν των ανηκούστων αυτών ενεργειών, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου προέβη εις την λήψιν μέτρων αυστηρών δια την φρούρισιν των γραμμών τούτων. Τα δε μέτρα είναι απλά. Την φρούρισιν θα την αναλάβουν οι ίδιοι οι κάτοικοι των παρακειμένων χωρίων. Και την εποπτείαν θα ασκήση η χωροφυλακήν. Οι κάτοικοι οφείλουν να παρακολουθούν τους υπόπτους και να τους συλλαμβάνουν. Αι ομάδες, εις τοιαύται περιπτώσεις δεν θεωρούνται ανεύθυνοι. Η Γερμανία διεξάγει τιτάνιον πόλεμον υπέρ των όλων και φυσικά δεν θα επιτρέψη πείσματα ή ιδιοτροπίας φαυλοβίων και πληρωμένων πρακτόρων. Ούτε θα επιδοθή εις την ματαιοπονίαν της ανευρέσεως των κυρίων υπευθύνων, αφίνουσα ανενόχλητον την περιοχήν, η οποία ενδεχομένως υποθάλπει ή αποκρύπτει τους κακοποιούς, ή οπωσδήποτε επιδεικνύει αδιαφορίαν απόλυτον», *Νέα Ευρώπη*, 15 Ιαν. 1942. Βλ. επίσης άρθρα της ίδιας εφημερίδας για το ζήτημα της φύλαξης των σιδηροδρομικών γραμμών από πολίτες, δημοσιευμένα στα φύλλα της 25ης και 27ης Ιανουαρίου 1942.

[9] Ήδη από τις 11 Ιανουαρίου 1942, δηλαδή από την ημέρα τοιχοκόλλησης της γνωστοποίησης του Στρατιωτικού Διοικητή «περί υποχρεωτικής φρουρήσεως των είκοσι πρώτων χιλιομέτρων των σιδηροδρομικών γραμμών από Θεσ/νίκης εις Αθήνας και εις Γευγελήν υπό των κατοίκων της πόλεως Θεσ/νίκης και των παρά ταις σιδηροδρομικαίς γραμμαίς κειμένων χωρίων», τέθηκε σε εφαρμογή το μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης, έστω και σε μια πρώτη ανεπίσημη μορφή, καθώς εκκρεμούσε η έκδοση των σχετικών αποφάσεων. Οι πρώτοι πολίτες, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν αμέσως για τη φύλαξη των σιδηροδρομικών γραμμών ήταν όσοι συμμετείχαν στις υφιστάμενες εργατικές φάλαγγες, επικεφαλής των οποίων ήταν ο Συνταγματάρχης Κομπόκης (βλ. και *Νέα Ευρώπη*, 3 Απρ. 1942). Για τα πρώτα έξοδα διατροφής των ομάδων φρούρησης η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας διέθεσε στην Αστυνομική Διεύθυνση Χωροφυλακής Κεντρικής Μακεδονίας το ποσό του 1.000.000 δραχμών. Παράλληλα, ο Γενικός Διοικητής, Βασίλης Σιμωνίδης, ζήτησε από την κυβέρνηση οικονομική ενίσχυση, την άδεια για τη χρησιμοποίηση αξιωματικών για την οργάνωση της νέας αυτής υπηρεσίας, καθώς και τη μεταβίβαση του δικαιώματος κλήσεως σε πολιτική επιστράτευση, βλ. Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 2, 3ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 802, "Προς την Αστυν. Δ/σιν Θεσ/νίκης", Θεσσαλονίκη 17 Ιαν. 1942.

[10] Οι επιστρατευθέντες ανήκαν στις κλάσεις 1934-1941, συνολικά οκτώ ηλικίες, και ήταν κάτοικοι του Δήμου Θεσσαλονίκης και των κοινοτήτων Αμπελοκήπων, Συκεών, Μενεμένης, Νεαπόλεως, Αγίου Παύλου, Σταυρουπόλεως, Τριανδρίας, Νέας Ευκαρπίας, Νέου Κορδελιού, Καλοχωρίου, Νέας Αγχιάλου, Αγίου Αθανασίου, Γέφυρας, Σίνδου και Αραπλή (Λαχανόκηπος Λαγκαδά). Κατά σειρά κλήθηκαν από τον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας: στις 23 Ιανουαρίου 1942 οι κλάσεις 1938-1940, στις 12 Φεβρουαρίου οι κλάσεις 1935-1937 και στις 12 Μαρτίου

πολίτες.[11] Την οργάνωση τους σε ομάδες φρούρησης ανέλαβαν Έλληνες αξιωματικοί, ώστε να προσδώσουν στην υπηρεσία αυτή στρατιωτικό χαρακτήρα σύμφωνα με σχετική απαίτηση των αρχών Κατοχής.[12] Η απόφαση της πολιτικής επιστράτευσης ανακλήθηκε προσωρινά από τους Γερμανούς την 1η Μαρτίου γιατί διαπιστώθηκε πως η φύλαξη δεν γινόταν σύμφωνα με τις ρητές διαταγές και σε τακτικά χρονικά διάστημα.[13] Τελικά, το μέτρο εφαρμόστηκε μέχρι τα τέλη Απριλίου, οπότε και ανεστάλη «καθώς πέτυχε τον αντικειμενικό του στόχο και δεν σημειώθηκαν πλέον δολιοφθορές στις σιδηροδρομικές γραμμές».[14]

οι κλάσεις 1934 και 1941. Αφού παρουσιάζονταν στο κτίριο του 7ου Ισραηλιτικού Σχολείου, στην περιοχή του σιδηροδρομικού σταθμού, για καταγραφή, αποστέλλονταν στη συνέχεια κατά σειρές για να αναλάβουν υπηρεσία μετά από σχετικές ειδοποιήσεις στον Τύπο. Σε αντίθετη περίπτωση προβλέπονταν αυστηρές ποινικές και άλλες κυρώσεις. Έτσι, το επόμενο διάστημα η Υποδιεύθυνση Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης προχώρησε σε συλλήψεις όσων δεν είχαν παρουσιαστεί. Η υπηρεσία είχε διάρκεια μιας εβδομάδας, κατά την οποία παρέχονταν ξηρά τροφή και 150 δράμια ψωμί. Κατά τα άλλα, οι επιστρατευθέντες θα έπρεπε να φέρουν μαζί τους όλα τα απαραίτητα είδη ατομικής χρήσης όπως κλινοσκεπάσματα, αδιάβροχο, σκεύη φαγητού και νερού, φακό. Αξίζει να σημειωθεί, πως τις ημέρες εκείνες επικρατούσε σφοδρή κακοκαιρία με χιονοπτώσεις και δριμύ ψύχος. Από το μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης εξαιρέθηκαν ορισμένες κατηγορίες, όπως οι στρατιωτικοί, όσοι είχαν προβλήματα υγείας, μετά την εξέτασή τους από μια τριμελή υγειονομική επιτροπή, όσοι υπηρετούσαν σε νευραλγικές υπηρεσίες, καθώς και σε υπηρεσίες εξυπηρετήσεως των στρατευμάτων Κατοχής και άλλες ειδικές κατηγορίες, βλ. σχετικά, *Νέα Ευρώπη*, 22, 23, 28 Ιαν. 1942, 1, 8, 11, 14, 15, 22, 24 Φεβρ. 1942, 5, 8, 11, 13, 19, 27 Μαρ. 1942. Επίσης, Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 19688, "Περί πολιτικής επιστρατεύσεως των ανηκόντων εις τας κλάσεις 1935-1936- και 1937", Θεσσαλονίκη 12 Φεβρ. 1942 και Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 40436, Θεσσαλονίκη 12 Μαρ. 1942. Ακόμη, ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ.: "Υποχρεωτική Εργασία", Κάιρο 22 Αυγ. 1944. Μάλιστα, αμέσως μετά την κήρυξη της πολιτικής επιστράτευσης τόσο ο Δήμος Θεσσαλονίκης όσο και το Γενικό Προξενείο της Ιταλίας ζήτησαν και πέτυχαν την εξαίρεση των υπαλλήλων τους από το μέτρο, βλ. Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 2, 3ος υποφ.: [;] Διοικήσεως, [;] Διευθύνσεως, 2979.-, "Προς την Γενικήν Διοίκησιν Μακεδονίας, Διεύθυνσιν Εσωτερικών", Θεσσαλονίκη 14 Φεβρ. 1942 / Ελληνική Πολιτεία, Δήμος Θεσσαλονίκης, Αριθ. Πρωτ. 4286, "Προς το Βασιλικόν Γενικόν Προξενείον της Ιταλίας", Θεσσαλονίκη 14 Φεβρ. 1942 / [;] Διοικήσεως, [;] Διευθύνσεως, 4479.- Β.Χ. "Προς Την Γενικήν Διοίκησιν Μακεδονίας", Θεσσαλονίκη 4 Μαρ. 1942.

[11] MA, RW 40/161, Tätigkeitsbericht Ιαν. 1942.

[12] Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 2, 3ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 802, "Προς την Αστυν. Δ/νσιν Θεσ/νίκης", Θεσσαλονίκη 17 Ιαν. 1942.

[13] MA, RW 40/161, Befehlshaber Saloniki-Ägäis, VW Slg 2s H/St, Br. B. Nr. 320/42 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Φεβρουάριος 1942, 1 Μαρ. 1942.

[14] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Απρ. 1942. Μέχρι τα τέλη του 1942 το μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης εφαρμόστηκε άλλες δύο φορές. Την πρώτη, τον Ιούλιο, όταν μετά από διαταγή των αρχών Κατοχής κλήθηκαν οι μεγαλύτερες κλάσεις για να συμμετάσχουν στην παθητική αεράμυνα. Τη δεύτερη φορά, τον Νοέμβριο, όταν επιστρατεύτηκαν οι κλάσεις 1925-1941 από τη Θεσσαλονίκη και τις όμορες κοινότητες και χρησιμοποιήθηκαν από τη Βέρμαχτ για την φορτοεκφόρτωση υλικών, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 2 Ιουλ. 1942, 12 Νοεμ. 1942. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ.: "Υποχρεωτική εργασία", Κάιρο 22 Αυγ. 1944. Επίσης, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, ο Δήμος Θεσσαλονίκης, ύστερα από σχετική εντολή του Υπουργείου των Εσωτερικών, κατήρτισε πίνακα χιλίων ονομάτων από τους άρρενες

Η διαφοροποίηση όσον αφορά τη μορφή των αντιποίνων που επέλεξαν οι αρχές Κατοχής για να αντιμετωπίσουν το τελευταίο περιστατικό, σε αντίθεση με ανάλογο προηγούμενο του Δεκεμβρίου, οπότε και εκτελέστηκαν δώδεκα άτομα, δεν οφειλόταν σε μια γενικότερη αλλαγή της υφιστάμενης πολιτικής αντιμετώπισης των αντιστασιακών ενεργειών, αλλά στη διαπίστωση, από την πλευρά των Γερμανών, πως οι δολιοφθορές αυτής της μορφής θα έπρεπε να θεωρηθούν ως μεμονωμένα περιστατικά, μετά και την αποτελεσματική καταπολέμηση του μέχρι πρότινος ανταρτικού κινδύνου, και ως εκ τούτου δεν αναμένετο να έχουν καμία επίδραση στον πληθυσμό. Κατά τα άλλα επαναλαμβανόταν η προσήλωση στην πάγια πλέον τακτική της επέμβασης με τη χρησιμοποίηση των πιο σκληρών μέτρων για την επίτευξη της επιδιωκόμενης εκφοβιστικής επίδρασης στον πληθυσμό.[15] Επίσης, συμπληρωματικές οδηγίες προς τις μονάδες, κυρίως σε όσες είχαν αναλάβει τη φρούρηση στρατιωτικών εγκαταστάσεων, καλούσαν σε αυξημένη επαγρύπνηση για την αποτροπή «των αναμενόμενων προσπαθειών δολιοφθορών και τη σύλληψη των δραστών». Ταυτόχρονα, υπογράμμιζαν τόσο το καθήκον των στρατιωτών για την χωρίς ενδοιασμούς προσφυγή στη χρήση των όπλων όσο και αυτό των αξιωματικών και των υπαξιωματικών για την συνεχή υπόμνηση και την προσωπική επίβλεψη εφαρμογής των οδηγιών αυτών.[16]

Ο μεμονωμένος χαρακτήρας της τελευταίας απόπειρας, που αφαιρούσε από αυτήν τη μαζικότητα της συμμετοχής και επομένως την αποσύνδεε από την απόδοση συλλογικών ευθυνών, περιόρισε τη γερμανική αντίδραση στο επίπεδο της λήψης αυξημένων μέτρων προστασίας και όχι της ανταπόδοσης. Το ίδιο συνέβη, όταν στις 23 Ιανουαρίου 1942 ανατινάχθηκε ένα βαρέλι βενζίνης στις εγκαταστάσεις καυσίμων της Βέρμαχτ, πλησίον του σιδηροδρομικού σταθμού Θεσσαλονίκης. Η ανακάλυψη, λίγες ημέρες αργότερα, ενός εκρηκτικού μηχανισμού κοντά στο σημείο της έκρηξης επιβεβαίωσε τις καταρχήν υποψίες των Γερμανών πως επρόκειτο για δολιοφθορά. Αν και οι δράστες δεν κατέστη δυνατό να συλληφθούν, εντούτοις αυτό δεν είχε καμία συνέπεια για τον πληθυσμό, σε αντίθεση με τη μορφή των αντιποίνων του

κατοίκους της πόλης, ηλικίας 22-53 ετών, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν για τη φύλαξη τηλεγραφικών και τηλεφωνικών καλωδίων, σε περίπτωση που εκδίδετο σχετική διαταγή από τις αρχές Κατοχής. Όπως προέβλεπε η σχετική εγκύκλιος του Υπουργείου, οι Δήμοι είχαν τη δυνατότητα να προσλάβουν έμμισθους φύλακες στη θέση των πολιτών, αν φυσικά η οικονομική τους κατάσταση επέτρεπε κάτι τέτοιο, βλ. Δήμος Θεσσαλονίκης, Πράξεις Συνεδριάσεως Δημοτ. Συμβουλίου, Αριθμ. 175-508 (1942), Αποφάσεις Τακτικής Συνεδριάσεως Διοικούσης Επιτροπής, Συνεδρίαση της 5ης Νοεμβρίου 1942, αποφ. 402, σ. 217.

[15] MA, RW 40/161, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VW Slg 2s geh., Dr. M/Sz, Br. B. Nr. 307/42 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Ιανουάριος 1942, 1 Φεβρ. 1942.

[16] MA, RW 40/198, Der Befehlshaber Saloniki – Ägäis, No. 193/42 geh., Θεσσαλονίκη 11 Ιαν. 1942.

προηγούμενου διαστήματος. Στον αντίποδα, αποφασίστηκε να δημιουργηθεί μια νεκρή ζώνη εκατόν πενήντα μέτρων γύρω από τις εγκαταστάσεις καυσίμων, με την εκκένωση και κατεδάφιση των εντός της ζώνης κατοικιών. Επίσης, τοποθετήθηκαν τέσσερις ημερήσιες και οκτώ νυχτερινές σκοπιές που επανδρώθηκαν με δύναμη της ελληνικής χωροφυλακής, την οποία θα επόπτευε η ήδη υπάρχουσα των Γερμανών σκοπών.[17]

Στις αρχές Φεβρουαρίου, στελέχη της «Ελευθερίας» οργάνωσαν την τελευταία δολιοφθορά που πραγματοποίησε η οργάνωση, η τελευταία επίσης που σημειώθηκε μέσα στο 1942 στη Θεσσαλονίκη. Την ομάδα που θα συμμετείχε στην επιχείρηση αποτελούσαν νέοι της ΟΚΝΕ, όπως ο Μιχάλης Καράνταης, ο Γιώργος Βακαλόπουλος, ο Χάρης Αντωνιάδης, ο Χρήστος Κερασίδης, ο Κώστας Λυπουρίδης και άλλοι.[18] Η ομάδα αυτή το βράδυ της 4ης Φεβρουαρίου κατάφερε να εισέλθει, χωρίς να γίνει αντιληπτή, σε σταθμό αυτοκινήτων της Βέρμαχτ στην περιοχή Ντεπώ και να τοποθετήσει δυναμίτιδα σε τρία φορτηγά. Σε δύο περιπτώσεις, ο εκρηκτικός μηχανισμός εξεράγη, καταστρέφοντας ολοσχερώς τα φορτηγά, ενώ στην τρίτη περίπτωση η έγκαιρη επέμβαση των φρουρών απέτρεψε την έκρηξη.[19] Το περιστατικό αυτό προκάλεσε την άμεση γερμανική αντίδραση που εκφράστηκε, καταρχήν, με την έκδοση διαταγής προς τις μονάδες για τη λήψη αυξημένων μέτρων ασφαλείας και με στόχο την πρόληψη παρόμοιων ενεργειών.[20] Κατόπιν, για εξιλασμό διετάχθη η άμεση εκτέλεση δέκα «κομμουνιστών», η οποία δημοσιοποιήθηκε από τον Στρατιωτικό Διοικητή και δημοσιεύτηκε στον Τύπο της Θεσσαλονίκης στις 7 Φεβρουαρίου,

---

[17] MA, RW 40/161, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, VW Slg 2 s H/St, Br. B. Nr. 320/42 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Φεβρουάριος 1942, 1 Μαρ. 1942. Όπως τονίστηκε από τις αρχές Κατοχής, η δολιοφθορά αυτή ήρθε να προστεθεί σε μια σειρά προηγούμενων προσπαθειών εισβολής στο φυλασσόμενο χώρο των καυσίμων. Σε μια τέτοια περίπτωση σκοτώθηκε ένα άτομο γιατί δεν υπάκουσε στις διαταγές των φρουρών. Στη συνέχεια, η λήψη των επιπρόσθετων μέτρων φύλαξης του χώρου «απέδωσε τους πρώτους καρπούς», οδηγώντας στη σύλληψη του Έλληνα διευθυντή του σιδηροδρομικού σταθμού Θεσσαλονίκης με την κατηγορία της κλοπής ποσοτήτων καυσίμων, MA, RW 40/161, Tätigkeitsbericht Ιαν. 1942.

[18] Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 17.

[19] MA, RW 40/161, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1942. Βλ. επίσης, Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 19.

[20] Ανάμεσα στα άλλα, η Στρατιωτική Διοίκηση διέταξε τα ακόλουθα : α΄) Αφού ενημερωθούν οι σκοποί όλων των μονάδων για το περιστατικό αυτό, να βρίσκονται σε συνεχή επαγρύπνηση και να χρησιμοποιούν χωρίς δισταγμό τα όπλα τους σε περίπτωση που παράνομα πολίτες θα προσπαθούσαν να προσεγγίσουν στις φρουρούμενες περιοχές, β΄) Να δημιουργηθούν γύρω από τις περιοχές στάθμευσης των στρατιωτικών αυτοκινήτων νεκρές ζώνες έτσι ώστε να ήταν αδύνατη η είσοδος πολιτών χωρίς αυτοί να γίνουν αντιληπτοί, γ΄) Να απαγορευτεί η στάθμευση των αυτοκινήτων εκτός των φυλασσόμενων χώρων χωρίς προηγουμένως να έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα φύλαξής τους, MA, RW 40/198, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ic Brftgb. Nr. 610/42 geh., "Sprengstoffanschläge am 4.2.1942", St. Qu., 5 Φεβρ. 1942.

την ίδια δηλαδή ημέρα της εκτελέσεως (πίνακας 1).[21] Για τον ίδιο λόγο αποφασίστηκε να εκτελεστούν άλλοι δέκα σε περίπτωση που μέχρι τις 14 Φεβρουαρίου ο πληθυσμός δεν υποδείκνυε τους ενόχους της δολιοφθοράς. Παράλληλα, ο Κουρτ Κρένσκυ προειδοποιούσε «να αφήσουν όλοι οι κύκλοι του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης τας αχρήστους και ανοήτους αποπείρας αι συνέπειαι των οποίων τελικώς πλήττουν μόνον τον ελληνικόν πληθυσμόν [ενώ] εν περιπτώση επαναλήψεως θα λάβουν χώραν ακόμη σκληρότερα μέτρα, πλήττοντα γενικώς τον πληθυσμόν».[22]

Τις επόμενες ημέρες και μέχρι την εκπνοή της προθεσμίας, καταβλήθηκαν προσπάθειες από ελληνικής πλευράς για τη ματαίωση της προγραμματισμένης εκτέλεσης. Έτσι, ο Τσολάκογλου απέστειλε στις 10 Φεβρουαρίου ρηματική διακοίνωση στον Γκύντερ Άλτενμπουργκ, ζητώντας την μεσολάβησή του για το ζήτημα.[23] Από την πλευρά της η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας προκήρυξε αμοιβή πεντακοσίων χιλιάδων δραχμών για την ανακάλυψη των δραστών.[24] Καταδικαστικά ψηφίσματα εξέδωσαν ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος[25] και το σύνολο σχεδόν των επαγγελματικών και εργατικών οργανώσεων της πόλης.[26]

Ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, Βασίλης Σιμωνίδης, επισκέφτηκε επανειλημμένως τον Γερμανό Στρατιωτικό Διοικητή και αξιωματικούς του επιτελείου του, ζητώντας την ματαίωση ή τουλάχιστον την αναβολή της εκτέλεσης. Όπως, όμως, του δηλώθηκε

> « […] το μέτρον τούτο του τυφεκισμού λόγω πράξεων σαμποτάζ εφαρμόζεται γενικώς εις τοιαύτας περιπτώσεις εις όλας τας υπό του Γερμανικού Στρατού κατεχομένας χώρας, ώφειλε δε αύτη [η Στρατιωτική Διοίκηση] να εκτελέση τας ρητάς προς αυτήν διαταγάς της ανωτέρας της Διοικήσεως Στρατιάς προσθέτων δε ότι πάντες οι εκτελούμενοι είναι εκείνοι εκ των κρατουμένων οι οποίοι κατά πληροφορίας των αρμοδίων οργάνων των είνε οι πλέον βεβαρυμένοι ως κομμουνισταί».[27]

---

[21] *Νέα Ευρώπη*, 7 Φεβρ. 1942. MA, RW 40/161, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1942.
[22] *Νέα Ευρώπη*, 7 Φεβρ. 1942.
[23] ΙΑΥΕ, 1942, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 5/IV/8 : Γραφείον Πρωθυπουργού, Αριθ. πρωτ. Ε/308-IV/8, "Ρηματική Διακοίνωσις", Αθήνα 10 Φεβρ. 1942. Το έγγραφο δημοσιεύει ο Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σ. 24.
[24] *Νέα Ευρώπη*, 8, 13, 14, 15 Φεβρ. 1942.
[25] *Νέα Ευρώπη*, 12 Φεβρ. 1942.
[26] *Νέα Ευρώπη*, 13 Φεβρ. 1942.
[27] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Βασίλειον της Ελλάδος, Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 29746, Θεσσαλονίκη 20 Φεβρ. 1942.

Μετά λοιπόν το ατελέσφορο των παραπάνω προσπαθειών εκτελέστηκε στις 14 Φεβρουαρίου και η δεύτερη σειρά των δέκα ατόμων (πίνακας 2).[28] Οι συνολικά είκοσι εκτελεσθέντες της 7ης και της 14ης Φεβρουαρίου 1942 κρατούνταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς» και στα δεσμωτήρια της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού. Ανάμεσά τους ήταν ο Βασίλειος Τρυφερίδης, ο οποίος είχε συλληφθεί για πρώτη φορά στις 5 Ιουλίου 1941, κρατήθηκε για ένα χρονικό διάστημα και στη συνέχεια απελευθερώθηκε για να συλληφθεί εκ νέου στις 26 Ιανουαρίου 1942. Εκτελέστηκε στις 14 Φεβρουαρίου.[29] Με τον Τρυφερίδη συνελήφθησαν στις 26 Ιανουαρίου και άλλα άτομα ως κομμουνιστές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Στέλιου Αμερικάνου, ο οποίος συνελήφθη ως κομμουνιστής, ανακρίθηκε επανειλημμένως από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού και κρατήθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης για τέσσερις μήνες χωρίς να του απαγγελθεί επίσημα καμία κατηγορία.[30] Στους εκτελεσθέντες συγκαταλέγονταν, επίσης, Εβραίοι υπάλληλοι της γραμματείας του Αμερικανικού Προξενείου, το προσωπικό του οποίου συνελήφθη στις 11 Δεκεμβρίου 1941, την ημέρα της εισόδου των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο, και κρατήθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης.[31]

Σύμφωνα με τις ελληνικές υπηρεσίες, λίγο πριν την εκτέλεση των είκοσι ατόμων, ορισμένοι συγγενείς κρατουμένων στο στρατόπεδο συγκέντρωσης από το Ασβεστοχώρι Θεσσαλονίκης, φοβούμενοι μήπως ανάμεσα στους μελλοθάνατους ήταν οικείοι τους, μετέβησαν στη Βουλγαρική Λέσχη και ζήτησαν την απόλυσή τους. Μάλιστα, απέσπασαν σχετική υπόσχεση από το μέλος της Λέσχης, Κώστα Μπογδάνο, αν και όπως τους ανακοινώθηκε, σε προηγούμενη επίσκεψη μιας βουλγαρικής αντιπροσωπείας στο στρατόπεδο, με σκοπό την απελευθέρωση των κρατουμένων που θα δήλωναν Βούλγαροι, οι αναφερόμενοι δεν το έπραξαν.[32]

Πληροφορίες για τις εκτελέσεις αυτές παρείχε μεταπολεμικά, στο πλαίσιο ένορκης κατάθεσής του, ο Emil F., Επιλοχίας της 621ης μονάδας της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού (G.F.P. 621) :

---

[28] MA, RW 40/161, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1942.
[29] Βλ. και Κεφάλαιο 1, σ. 53, υποσ. 106.
[30] Zst, V 508 AR 1698/67 : Ένορκη κατάθεση Στέλιου Α., Θεσσαλονίκη 14 Δεκ. 1945.
[31] Βλ. Μικαέλ Μόλχο, *In Memoriam*, μετάφρ. Γεώργιος Κ. Ζωγραφάκης, β΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 1976, σ. 62. Επίσης, MA, RW 40/160, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1941.
[32] ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, Υπουργείο Εσωτερικών -Υπηρεσία Αλλοδαπών, φακ. 5, Μάρτιος 1942: Ελληνική Πολιτεία, Κέντρον Αλλοδαπών Θεσ/νίκης, Αριθ. Πρωτ.5/58/5, "Δελτίον Πληροφοριών", Θεσσαλονίκη 1 Μαρ. 1942.

«Θυμάμαι πως την άνοιξη του 1942, με αφορμή προηγούμενες επιθέσεις εναντίον σκοπών που βρίσκονταν σε υπηρεσία, συνελήφθησαν είκοσι Έλληνες, οι οποίοι είχαν γενικότερα σχέση με αυτές τις ενέργειες των ανταρτών. Στη συνέχεια, αυτοί οι είκοσι Έλληνες ανακρίθηκαν. Ωστόσο, δεν αποδείχθηκε η σχέση τους με τη δολοφονία των σκοπών, όπως γνωρίζω. Από αυτούς, αργότερα, οι δέκα εκτελέστηκαν. Το γνωρίζω αυτό γιατί επρόκειτο να συμμετάσχω στην εκτέλεσή τους ως εκπρόσωπος της G.F.P. 621. Όμως αρνήθηκα τη συμμετοχή μου […] Από έναν αξιωματικό της Μυστικής Αστυνομίας πληροφορήθηκα αργότερα πως η εκτέλεση αυτή πραγματοποιήθηκε. Ανάμεσα στα καθήκοντά μου ως Επιλοχίας ήταν και θέματα διοίκησης και εποπτείας της φυλακής που είχε δημιουργηθεί από την G.F.P. 621 και ως εκ τούτου γνωρίζω ότι αυτοί οι είκοσι Έλληνες κρατήθηκαν σ΄ αυτή τη φυλακή. Η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε από τη Στρατιωτική Χωροφυλακή, χωρίς να θυμάμαι πλέον την μονάδα, ως αντίποινα για την επίθεση εναντίον των φυλακίων. Τι συνέβη με τους άλλους δέκα Έλληνες δεν το γνωρίζω. Αρχικά παρέμειναν στη φυλακή».[33]

Λίγο αργότερα συνελήφθησαν από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού, οι Καράνταης, Βακαλόπουλος και Αντωνιάδης. Σύμφωνα με τις στρατιωτικές αρχές, αυτοί οι τρεις ήταν οι δράστες της επίθεσης, αλλά είχαν διαφύγει τη σύλληψη οι κύριοι υπαίτιοι.[34]

---

[33] Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. Ia (1-250) : Kriminal – Kommissariat Tübingen, Kriminal – Aussenstelle Reutlingen, Az.: II/Kp/2605/68s, Ένορκη κατάθεση Emil F., Reutlingen 25 Νοεμ. 1968. Ο μάρτυρας αν και κατέθεσε στη συνέχεια με βεβαιότητα πως τα γεγονότα που περιέγραψε διαδραματίστηκαν μετά την 14η Φεβρουαρίου 1942, ωστόσο τα στοιχεία συνηγορούν υπέρ της ταύτισης της συγκεκριμένης κατάθεσης με τις αναφερόμενες εκτελέσεις. Η κατάθεση δόθηκε στο πλαίσιο των ανακρίσεων πρώην μελών της 621ης Μυστικής Αστυνομίας Στρατού που διεξήγαγαν μεταπολεμικά οι γερμανικές δικαστικές αρχές με αφορμή τη διερεύνηση των κατηγοριών που εκκρεμούσαν εναντίον του Πάουλ Χερτέλ, διευθυντή του 1ου Γραφείου της Μυστικής Αστυνομίας. Ο Emil F. γεννήθηκε το 1897 στην Ανατολική Πρωσία. Το διάστημα 1929-1935 υπηρέτησε στη χωροφυλακή με το βαθμό του αρχιφύλακα. Τον Αύγουστο του 1939 κλήθηκε στη Βέρμαχτ και συμμετείχε στην εισβολή στην Πολωνία. Μετά την κατάληψη της χώρας απολύθηκε από το στρατό. Τον Φεβρουάριο του 1940 κλήθηκε για μια ακόμη φορά να υπηρετήσει στη Βέρμαχτ και εντάχθηκε στην 621 Μυστική Αστυνομία Στρατού. Με τη μονάδα αυτή, μετά από ενδιάμεσους σταθμούς στο Βέλγιο, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία έφτασε στην Ελλάδα. Στη Θεσσαλονίκη παρέμεινε μέχρι το 1942.

[34] MA, RW 40/161, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1942. Με αφορμή την τελευταία επίθεση στις εγκαταστάσεις της Βέρμαχτ και τη σύλληψη των τριών, ο Υπουργός των Εσωτερικών, Λεωνίδας Τσιριγώτης, απέστειλε προς τον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας το ακόλουθο σημείωμα: «Εκφράζω την βαθυτάτην μου λύπην διότι αι Ελληνικαί Αρχαί δεν δύνανται να παρακολουθήσωσι λυσιτελώς την κακοποιόν δράσιν των ελαχίστων αυτών κακοποιών και εκμεταλλευτών Ελλήνων, εφ΄ όσον πρόκειται περί τοιούτων, αν και αναγνωρίζω πλήρως το δύσκολον του έργου υπό τας σημερινάς συνθήκας. Παρακαλώ όπως ενταλώσι τα όργανα

Οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στο κτήριο της επιταγμένης ψυχιατρικής κλινικής Βαγιανού, στην περιοχή Αναλήψεως, που είχε μεταβληθεί πλέον σε κρατητήριο της 621ης Μυστικής Αστυνομίας Στρατού.[35] Οι δύο πρώτοι εκτελέστηκαν στις 3 Ιουλίου 1942 στη Μίκρα με άλλα 7 άτομα (πίνακας 3),[36] ενώ λίγο νωρίτερα ο Αντωνιάδης είχε καταφέρει να αποδράσει από τα κρατητήρια της φυλακής Βαγιανού.[37]

Αυτή ήταν μια από τις πολλές εκτελέσεις που έγιναν στη Θεσσαλονίκη το 1942 ύστερα από καταδικαστικές αποφάσεις του γερμανικού στρατοδικείου. Συνολικά, το 1942 εκτελέστηκαν περίπου 75 άτομα μετά την καταδίκη τους από το στρατοδικείο για κατοχή όπλων, δολιοφθορές, κατασκοπεία, απόκρυψη Άγγλων στρατιωτών και άλλες αξιόποινες πράξεις με βάση το ισχύον γερμανικό ποινικό δίκαιο (πίνακες 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11). Οι εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν στη Μίκρα, όπου και τάφηκαν οι εκτελεσθέντες, με απόφαση των γερμανικών αρχών, μετά την υπερπλήρωση των δύο νεκροταφείων εντός της πόλης, της Ευαγγελίστριας και της Αγίας Παρασκευής, εξαιτίας της αυξημένης θνησιμότητας που είχε παρατηρηθεί κατά τη διάρκεια του πρώτου χειμώνα της Κατοχής.[38]

Από τις παραπάνω εκτελέσεις θα πρέπει να μνημονευτούν δύο περιπτώσεις : α΄) Ανάμεσα στους έντεκα εκτελεσθέντες της 19ης Ιουνίου 1942 ήταν τρία στελέχη του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» που είχαν συλληφθεί μετά τη διάλυση της ανταρτικής ομάδας, οι Γεώργιος Μιχούδης, Γεώργιος Σεϊταρής και Ζαχαρίας Λιάμψιος, κάτοικοι Άνω Κερδυλίου, β΄) Την 1η Οκτωβρίου 1942 εκτελέστηκαν με άλλα επτά άτομα, οι Χρήστος Παπαδήμας και Παναγιώτης Παπανικολάου, αξιωματικοί της Αεροπορίας και ο

ασφαλείας να εντείνωσι τας προσπάθειας των δια την συστηματικήν παρακολούθησιν των ανωτέρω ιδία μεταξύ των οργάνων των ξένων προπαγανδών ών η προσπάθεια είναι να εκθέτωσι την χώραν ημών απέναντι των Αρχών Κατοχής. Είναι απόλυτος ανάγκη να κατανοηθεί ότι ύψιστον πατριωτικόν καθήκον επιβάλλει την άνευ οίκτου κατάπνιξιν παρομοίων αποπειρών επαφιεμένης πάσης πρωτοβουλίας εις τας προς τούτο όργανα», βλ. ΙΑΥΕ, 1942 Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 5/IV/8: Ελληνική Πολιτεία, Το Υπουργείο των Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία, Διεύθυνσις Διοικήσεως, Αριθ. Πρωτ. Εμπ. 109, Αθήνα 19 Φεβρ. 1942.

[35] Βλ. Χάρης Αντωνιάδης, προσωπική μαρτυρία στο Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 19-20.

[36] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 21/667/28, "Εκτέλεσις ιδιωτών υπό Γερμανικών Αρχών", Θεσσαλονίκη 6 Ιουλ. 1942. Ο Κουζινόπουλος (*ό.π.*, σ. 21) δημοσιεύει το ιδιόχειρο σημείωμα που έστειλε στην οικογένειά του ο Μιχάλης Καράνταης λίγο πριν την εκτέλεσή του.

[37] Χάρης Αντωνιάδης, προσωπική μαρτυρία στο Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 20-21.

[38] Αργότερα, ο Δήμος Θεσσαλονίκης αποφάσισε την επέκταση των δύο νεκροταφείων και τη λειτουργία νέων, βλ. σχετικά, Πράξεις Συνεδριάσεως Δημ. Συμβουλίου, Αριθ. 175-508 (1942), Αποφάσεις Τακτικής Συνεδρίασης Διοικούσης Επιτροπής, Συνεδριάσεις της 15ης Οκτωβρίου και 5ης Νοεμβρίου 1942, αποφάσεις 381 και 401, σσ. 195-197 και 215-216. Επίσης, Zst, V 508 AR 1702/67: Ένορκη κατάθεση Πέτρου Κ., Θεσσαλονίκη (;) Νοεμ. (;).

Γεώργιος Μαρκόπουλος. Οι τρεις συμμετείχαν σε μια ομάδα που είχε εγκαταστήσει πομπό εντός της Θεσσαλονίκης και μετέδιδε πληροφορίες για τις κινήσεις των γερμανικών στρατευμάτων στο Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής. Τον Μάιο του 1942 οι Γερμανοί εντόπισαν τον πομπό και εξάρθρωσαν το δίκτυο, συλλαμβάνοντας εκτός των προαναφερθέντων και άλλα μέλη της ομάδας, ανάμεσά τους και το δικηγόρο Γεώργιο Λυράκη.[39]

Ουσιαστικά, η δολιοφθορά της 4ης Φεβρουαρίου και τα αντίποινα της 7ης και 14ης Φεβρουαρίου 1942 σηματοδοτούν το τέλος μιας περιόδου κατά την οποία η οργάνωση «Ελευθερία» έδρασε εντός της γερμανικής ζώνης Κατοχής, ακολουθώντας μια παράλληλη πορεία, αν και με τους ίδιους στόχους, σε σχέση με το ΕΑΜ. Τον Απρίλιο, το ΜΓ, στηριζόμενο στις δομές που η οργάνωση είχε δημιουργήσει, αποφάσισε απλώς την μετονομασία της «Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης η Ελευθερία» σε ΕΑΜ Μακεδονίας με τη συμμετοχή του Εργατικού ΕΑΜ (ΕΕΑΜ)[40] και άλλων κομμάτων όπως του Αγροτικού και του Σοσιαλιστικού.[41]

Από τον Απρίλιο και καθ΄ όλη τη διάρκεια του 1942, η πενταμελής στρατιωτική επιτροπή που σχηματίστηκε μέσα στους κόλπους του ΜΓ υπό τον Μάρκο Βαφειάδη ασχολήθηκε με τη συγκρότηση και οργάνωση ανταρτικών τμημάτων του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Ωστόσο, η παρακαταθήκη που άφησε η κατάπνιξη του αντιστασιακού κινήματος στις ίδιες περιοχές το 1941, εξαιτίας κυρίως της γερμανικής τρομοκρατίας

---

[39] Περισσότερα για την υπόθεση αυτή βλ. Εφετείο Θεσσαλονίκης, Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 1 (1-203), Πρακτικά Συνεδριάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου Θεσσαλονίκης της 9ης Απριλίου 1946, Αριθ. 116. Επίσης, Zst, V 508 AR 1698/67: Ένορκη κατάθεση Γεώργιου Λ., Θεσσαλονίκη 10 Δεκ. 1945. Ακόμη, Ανώνυμος, «Δύο αετοί στο εκτελεστικό. Παπανικολάου-Παπαδήμας», *Νέα Αλήθεια*, 6 Μαρ. 1945.

[40] Για τη συγκρότηση, τους στόχους και την εν γένει δράση του Εργατικού Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου στη Θεσσαλονίκη, βλ. Νίκος Α. Μαραντζίδης, «Τα μαύρα χρόνια 1941-1944. Το συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της κατοχής. Το "επίσημο" συνδικαλιστικό κίνημα», Γιώργος Αναστασιάδης – Νίκος Μαραντζίδης – Χαϊδή Κεραμοπούλου – Βαγγέλης Τάταλας, *Το Εργατικό – Συνδικαλιστικό Κίνημα της Θεσσαλονίκης. Η ιστορική φυσιογνωμία του*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 172-175.

[41] Βαφειάδης, *ό.π.*, σ. 48. Μέχρι το 3ο φύλλο της, με ημερομηνία έκδοσης την 22α Ιανουαρίου 1942, η εφημερίδα «Ελευθερία» εκδίδονταν ως όργανο της ομώνυμης οργάνωσης. Από τις 11 Μαΐου 1942 η εφημερίδα εκδίδεται πλέον από το ΕΑΜ («Ελευθερία», Όργανον Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, Περίοδος Α΄, Αριθ. φύλλου 4, Θεσσαλονίκη 11 Μαΐου 1942). Στο φύλλο αυτό δημοσιεύεται ανακοίνωση που ξεκινά ως εξής : «Ο Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του Ελληνικού Λαού τον οποίον καθοδηγούσε εδώ και αρκετούς μήνες μία ομάδα Ελλήνων πατριωτών υπό το όνομα ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» και που αγωνίστηκαν με όλες τους τις δυνάμεις ενάντια στον καταχτητή, πέρνει από σήμερα πλέον χαρακτήρα παλλαϊκό, με την ενεργό καθοδήγηση και συνεργασία των ζωντανών πολιτικών οργανώσεων του τόπου μας σε εθνικό επίπεδο υπό την νέαν οργάνωσιν του ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ», βλ. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 40-41, 79.

εις βάρος του άμαχου πληθυσμού, δημιούργησε σημαντικές δυσκολίες και καθυστερήσεις στην ανάπτυξη και εξάπλωση του ένοπλου αγώνα κάτω από την καθοδήγηση, αυτή τη φορά, του ΕΑΜ.

Πράγματι, από τα τελευταία γεγονότα του Φεβρουαρίου μέχρι και τα τέλη Νοεμβρίου του 1942 απουσιάζει από τις γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις οποιαδήποτε αναφορά σε σχέση με τους αντάρτες πόσο μάλλον σε περιστατικά που θα υποδήλωναν την από μέρους τους ανάληψη δράσης. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ο Θανάσης Μητσόπουλος (Σταύρος) στο έργο του για το 30^{ο} Σύνταγμα του ΕΛΑΣ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, μέχρι το Μάιο του 1942 η ομάδα που προέκυψε από την ένωση του «Αθανάσιου Διάκου» και του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» κατέφυγε στα Κρούσια και στη συνέχεια πέρασε στο Πάϊκο και από εκεί στη Τζένα, όπου και παρέμεινε κρυμμένη, χωρίς καμία δράση μέχρι τις αρχές Δεκεμβρίου του ίδιου έτους.[42] Αυτή η ομάδα είναι η πρώτη από όσες συγκροτήθηκαν το διάστημα αυτό στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, η οποία επαναδραστηριοποιήθηκε, προκαλώντας ένα χρόνο μετά εκ νέου απώλειες στη Βέρμαχτ.

[42] Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 36.

ii) ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΕ ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ, ΔΟΛΙΟΦΘΟΡΕΣ ΣΤΟ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ: ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ (ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1942-ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1943)

Μέχρι το Νοέμβριο του 1942, οι Γερμανοί επιτελείς, μέσα από τις στρατιωτικές αναφορές τους, περιέγραφαν ως ήρεμη την κατάσταση στο εσωτερικό της ζώνης Κατοχής, ενδεικτικό της απουσίας σχετικών ειδήσεων για δολιοφθορές.[43] Παρά, όμως, το γεγονός αυτό, οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές είχαν προχωρήσει, ήδη από τον Ιούλιο, στη λήψη αυξημένων μέτρων για την προστασία του νευραλγικού σιδηροδρομικού δικτύου με την ενίσχυση των μονάδων φρούρησης. Στο πλαίσιο αυτό, ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Βάλτερ Κούντζε (Walter Kuntze),[44] τονίζοντας την αυξημένη σημασία που είχε ο βαλκανικός χώρος ως βάση ανεφοδιασμού για τα στρατεύματα του Ρόμμελ στη Βόρεια Αφρική, διέταξε τους τοπικούς στρατιωτικούς διοικητές να ελέγξουν, να διατηρήσουν και να αυξήσουν τα μέτρα προστασίας στο σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο, στις γέφυρες και στις εγκαταστάσεις αποθηκών. Παράλληλα, ζήτησε να ευθυγραμμιστούν με τα προτεινόμενα μέτρα οι βουλγαρικές και ιταλικές αρχές στα Βαλκάνια.[45]

Από την πλευρά του, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, Κουρτ Κρένσκυ, έθεσε σε επιφυλακή όλες τις μονάδες για την αντιμετώπιση του κινδύνου διενέργειας δολιοφθορών από ξηράς, αέρος και θάλασσας σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις και συγκοινωνιακά δίκτυα. Γι΄ αυτό το λόγο, θα έπρεπε να ελέγχεται συνεχώς η τήρηση, αλλά και η επάρκεια των μέτρων προστασίας, ιδιαίτερα αυτών που

---

[43] Ενδεικτικά, MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Νοεμ. 1942.

[44] Ο Στρατηγός του Μηχανικού Βάλτερ Κούντζε γεννήθηκε το 1883. Μέχρι το 1914 φοιτούσε στην πολεμική ακαδημία του Βερολίνου. Συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αργότερα εντάχθηκε στη Βέρμαχτ και για ένα διάστημα ήταν στέλεχος του Υπουργείου των Στρατιωτικών. Το 1939 τοποθετήθηκε Στρατιωτικός Διοικητής του 24ου Σώματος Στρατού και το 1940 Στρατιωτικός Διοικητής του 42ου Σώματος Στρατού. Με τον τελευταίο σχηματισμό έλαβε μέρος σε επιχειρήσεις στα εδάφη της Ανατολικής Πρωσίας και στην Κριμαία. Από τις 27 Οκτωβρίου 1941 αντικατέστησε τον Βίλχελμ Λιστ ως αναπληρωτής Στρατιωτικός Διοικητής της 12ης Στρατιάς και Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Στη θέση αυτή παρέμεινε μέχρι τον Αύγουστο του 1942, οπότε αντικαταστάθηκε από τον Στρατηγό Αλεξάντερ Λερ. Μέχρι το τέλος του πολέμου διετέλεσε επικεφαλής του προγράμματος εκπαίδευσης των εφεδρειών. Το 1948 καταδικάστηκε από το δικαστήριο της Νυρεμβέργης σε ισόβια κάθειρξη, χωρίς ελαφρυντικά, για εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Τον Φεβρουάριο του 1953 απελευθερώθηκε από τις φυλακές του Λάντσμπεργκ (Landsberg).

[45] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-834, στοιχείο κατηγορίας 211: Wehrmachtbefehlshaber Südost (Armeeoberkommando 12), Abteilung Ia, Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 1.-31.7.1942, H. Qu. 31 Ιουλ. 1942 (Fernschreiben Ia Nr. 2452/42 g. v. 6 Ιουλ. 1942).

είχαν ληφθεί κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης–Αθηνών.[46] Το επόμενο διάστημα έλαβε επιπρόσθετα μέτρα, ενισχύοντας και εξοπλίζοντας με πολυβόλα τις φρουρές των σιδηροδρομικών γεφυρών στον Αξιό, Αλιάκμονα και Λούρο. Παράλληλα, ανέθεσε τη φύλαξη της, σημαντικής για τη συγκοινωνία μεταξύ Θεσσαλονίκης–Γευγελής, σιδηροδρομικής γέφυρας του Αξιού, στο Πολύκαστρο Κιλκίς, στο 510ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού που ήρθε να ενισχύσει τις υπάρχουσες μονάδες.[47]

Ήταν βέβαιο πως οι Γερμανοί υπολόγιζαν σε ενδεχόμενες δολιοφθορές εναντίον του σιδηροδρομικού δικτύου, ιδιαιτέρα στην Ελλάδα, η οποία χαρακτηριζόταν ως κομβικό σημείο μεταφοράς εφοδίων με προορισμό τη Βόρεια Αφρική. Κρίθηκε, λοιπόν, απαραίτητο να εφαρμοστούν απαρέγκλιτα οι σχετικές διαταγές «έχοντας όλοι επίγνωση πως τα πάντα στοχεύουν στην απρόσκοπτη τροφοδοσία της σκληρά μαχόμενης τεθωρακισμένης στρατιάς στην Αφρική».[48]

Πράγματι, οι φόβοι των στρατιωτικών επαληθεύτηκαν με την ανατίναξη στις 25 Νοεμβρίου 1942 της γέφυρας του Γοργοπόταμου, εντός της ιταλικής ζώνης Κατοχής.[49] Ανάμεσα στα μέτρα που προτάθηκαν από τον νέο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ (Alexander Löhr),[50] για την αποφυγή ανάλογου περιστατικού στο μέλλον, ήταν η χρησιμοποίηση του πληθυσμού για τη φύλαξη του σιδηροδρόμου και σε περίπτωση εκδήλωσης δολιοφθοράς ή ενέδρας η εκτέλεση των πολιτών – φυλάκων και η τιμωρία των γειτονικών με το συμβάν χωριών,

---

[46] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Ιουλ. 1942.
[47] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Νοεμ. 1942.
[48] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Ιουλ. 1942.
[49] Για την προετοιμασία και τη διεξαγωγή της επιχείρησης ανατίναξης της γέφυρας, βλ. E. C. W. Myers, *Η ελληνική περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, μετάφρ. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, Αθήνα 1975, σσ. 67-84. Ο Ταξίαρχος Έντμοντ Μάγιερς είχε πέσει λίγο νωρίτερα με αλεξίπτωτο στην Ελλάδα, ως επικεφαλής της SOE (Special Operation Executive), της βρετανικής υπηρεσίας που ήταν υπεύθυνη για την οργάνωση δολιοφθορών στις κατεχόμενες χώρες, και συντονιστής των ανταρτικών δυνάμεων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ.
[50] Ο Στρατηγός Αλεξάντερ Λερ γεννήθηκε το 1885. Μέχρι το 1940 διετέλεσε αρχηγός της αεροπορίας της Ανατολικής Μαρκίας (Αυστρία). Λίγο πριν την έκρηξη του πολέμου τοποθετήθηκε διοικητής του 4ου Αεροπορικού Στόλου, με έδρα τη Βιέννη. Με το σώμα αυτό συμμετείχε στις επιθέσεις εναντίον της Πολωνίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας. Το διάστημα 1941-1942 πήρε μέρος στις επιχειρήσεις στο Ανατολικό Μέτωπο ως διοικητής του 4ου Αεροπορικού Στόλου. Τον Αύγουστο του 1942 τοποθετήθηκε στη θέση του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης και ταυτόχρονα διοικητή της 12ης Στρατιάς. Μέχρι τον Οκτώβριο του 1944 παρέμενε στη Θεσσαλονίκη ως Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης και ταυτόχρονα διοικητής της Ομάδας Στρατού Ε. Κατά την αποχώρηση συνελήφθη στη Γιουγκοσλαβία, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16 Φεβρουαρίου 1947.

η σύλληψη ομήρων και όλων των μη μονίμων κατοίκων της περιοχής.[51] Επίσης, αποφασίστηκε ο ριζικός επανασχεδιασμός του δικτύου προστασίας του σιδηροδρόμου, που θα καθίστατο αυτόνομο, περνώντας στον απόλυτο γερμανικό έλεγχο και κάτω από την εποπτεία του διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης.[52]

Το Δεκέμβριο, εκδόθηκαν αυστηρότερες διαταγές μπροστά στο διαγραφόμενο κίνδυνο δημιουργίας στη βαλκανική ενός δεύτερου ευρωπαϊκού μετώπου. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία του βαλκανικού χώρου ανατέθηκε με την Οδηγία Νο. 47 του Χίτλερ στον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης.[53] Ταυτόχρονα, η περιοχή ανακηρύχθηκε σε κλειστή ζώνη επιχειρήσεων. Το μέτρο αυτό παρείχε στους στρατιωτικούς την πρωτοκαθεδρία στη λήψη των αποφάσεων για την αντιμετώπιση του κινδύνου που αντιπροσώπευε η παρουσία των ανταρτών στη Σερβία, την Κροατία και την Ελλάδα. Πρώτη προτεραιότητα ήταν η ριζική καταπολέμηση, προσφεύγοντας σε κάθε διαθέσιμο μέσο, των ανταρτών και η παρεμπόδιση επανεμφάνισή τους, με χρονικό ορίζοντα την άνοιξη του 1943. Μετά τη διαπίστωση πως δεν αναμένετο περαιτέρω στρατιωτική ενίσχυση των γερμανικών στρατευμάτων στα Βαλκάνια, γεγονός που σύμφωνα με τους επιτελείς επέβαλε την ανάληψη σκληρότερης πολεμικής προσπάθειας, ο Λερ διέταξε την εφαρμογή μιας σειράς μέτρων, τα οποία ήταν προϊόν «της υιοθέτησης [από τη Βέρμαχτ] σε μια βελτιωμένη μορφή τους, των πολεμικών μεθόδων που χρησιμοποιούσε ο ίδιος ο εχθρός». Ανάμεσα στα άλλα, προτάθηκε η προσφυγή στον αιφνιδιασμό και την ενέδρα, οι αιφνιδιαστικές επιθέσεις, η διενέργεια κατασκοπίας, τα δραστικά αντίποινα, όπως ήταν η σύλληψη ομήρων και η χρησιμοποίηση μονάδων καταδίωξης και κρούσης κάτω από την ηγεσία παράτολμων αρχηγών. Επίσης, η ταχύτητα και η πανουργία ήταν μερικά ακόμα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που θα έπρεπε στο εξής να διακρίνουν τη Βέρμαχτ. Τέλος, σύμφωνα πάντα με τις οδηγίες του Λερ, στον αγώνα κατά των ανταρτών οι στρατιώτες θα μπορούσαν να μετέλθουν κάθε μέσου ακόμα και αυτοσχεδιάζοντας. Προσδιορίζοντας, μάλιστα τα όρια, το περιεχόμενο και το χαρακτήρα του διεξαγόμενου αντιανταρτικού πολέμου ο Λερ κατέληγε :

---

[51] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1251, στοιχείο κατηγορίας 233: Wehrmachtbefehlshaber Südost (Armeeoberkommando 12), Az. 6a / Ia/Id, Nr. 4939/42 geheim, "Erfahrungsbericht über die Sprengung der Gorgopotamosbrücke", H. Qu., 15 Δεκ. 1942.
[52] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942.
[53] Hubatsch, *ό.π.*, σσ. 209-210.

«Καθετί που οδηγεί στην ενίσχυση της δύναμης πυρός και βοηθά στην επιτυχία της αναληφθείσας αποστολής είναι σωστό. Οι γραφειοκρατικές αντιλήψεις και η εκτεταμένη ερμηνεία [που αυτές παρέχουν] αντιβαίνουν στις παρούσες διατάξεις».[54]

Σύντομα, τα μέτρα αυτά δοκιμάστηκαν στην πράξη μια και σχεδόν ταυτόχρονα με την επικύρωσή τους, οι αντάρτες επανεμφανίστηκαν, προχωρώντας σε δολιοφθορές κατά του σιδηροδρομικού δικτύου, εντός της γερμανικής ζώνης Κατοχής. Πράγματι, η στρατιωτική έκθεση για τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1942 ξεκινούσε με τη διαπίστωση πως «η δράση των συμμοριών έχει αναβιώσει».[55] Αφορμή στάθηκε η πρώτη επιχείρηση που οργάνωσε η ενιαία πλέον ομάδα ανταρτών, που προέκυψε μετά τη διάλυση του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» και του «Αθανάσιου Διάκου», με αρχηγό τον Χρήστο Μόσχο. Η ομάδα αριθμούσε περίπου τριανταπέντε άντρες και μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο παρέμεινε κρυμμένη στη Τζένα Αλμωπίας.

Στις αρχές Δεκεμβρίου ανέλαβε να ανατινάξει τη σιδηροδρομική γέφυρα του Αξιού. Έτσι, τις βραδινές ώρες της 3ης Δεκεμβρίου, δύναμη εικοσιπέντε περίπου αντρών, εξοπλισμένη με αυτόματα και ένα οπλοπολυβόλο, επιτέθηκε και κατέλαβε το σιδηροδρομικό σταθμό Γουμένισσας, αφού εξουδετέρωσε τους Γερμανούς φρουρούς και μια διμοιρία που στεγαζόταν σε παρακείμενο κτίριο. Την ίδια στιγμή μια μικρότερη ομάδα με αρχηγό τον Μόσχο αφόπλισε τη δύναμη της χωροφυλακής, η οποία στη συνέχεια προσχώρησε με τον οπλισμό της στους αντάρτες.[56] Οι γερμανικές απώλειες, από την επίθεση των ανταρτών, ανήλθαν σε έναν νεκρό και έναν τραυματία στρατιώτη και πέντε συνολικά τραυματίες εργάτες της Οργάνωσης Τοντ (Organisation Todt).[57] Λίγο αργότερα, οι αντάρτες αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από την περιοχή μετά την εμφάνιση μονάδων του γερμανικού στρατού, αφού όμως προκάλεσαν φθορές στη

---

[54] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1250, στοιχείο κατηγορίας 232: Wehrmachtbefehlshaber Südost (Armeeoberkommando 12), Ia Nr. 3370/42 g. K., "Verschärfte Bandenbekämpfung Winter 42/43", H. Qu., 7 Δεκ. 1942 / Αριθ. εγγράφου NOKW-1710, στοιχείο κατηγορίας 241: 137. Res. Division, Abt. Ia Az. 11, Nr. 42/42 g. Kdos., "Verschärfte Bandenbekämpfung – Aufstellung von Eingreifgruppen" O.U., 14 Δεκ. 1942.

[55] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942.

[56] Γιώργης Παπαδόπουλος, «Η επιχείρηση στη γέφυρα της Γουμένιτσας και στο μεταλλείο της Πηγής, 3 και 7 Δεκέμβρη 1942», *ΕΑ,* 4 (Απρίλης 1963), 84-85. Βλ. επίσης, Χρυσοχόου, Η δράσις του Κ.Κ.Ε., *ό.π.*, σ. 40.

[57] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1562, στοιχείο κατηγορίας 238: Fernschreiben Wehrmachtsbefehlshaber Südost προς OKH, Tagesmeldung 4 Δεκ. 1942. Επίσης, MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942. Χρυσοχόου, *ό.π.*, σ. 40.

σιδηροδρομική γέφυρα, την οποία ωστόσο δεν κατόρθωσαν να ανατινάξουν.[58] Αντίθετα, ανατίναξαν διερχόμενη αμαξοστοιχία, η οποία μετέφερε ταχυδρομικά στρατιωτικά οχήματα.[59]

Σύμφωνα με μαρτυρία, τις έρευνες και τις ανακρίσεις για το συμβάν διεξήγαγε ο υπαξιωματικός της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού (G.F.P. 621) Μπένζαμιν Λόχερ (Benjamin Locher), ένας ελληνομαθής ευαγγελικός ιερέας.[60] Σε κατάθεση που έδωσε το 1968 ο Λόχερ στις γερμανικές εισαγγελικές αρχές, αναφέρθηκε γενικά στην ενασχόληση της G.F.P. με παρόμοιες υποθέσεις :

> «Το πρώτο διάστημα ο ελληνικός πληθυσμός επέδειξε έναντι των γερμανικών στρατευμάτων Κατοχής μια απρόσμενη εύνοια. Μόνο όταν άρχισαν να δραστηριοποιούνται οι αντάρτες στην κατεχόμενη από τους Ιταλούς Νότια Ελλάδα και στη συνέχεια επέκτειναν τη δράση τους προς βορρά, εκδηλώθηκαν οι πρώτες εχθρικές ενέργειες από τον πληθυσμό και εφαρμόστηκαν αντίποινα από την πλευρά των γερμανικών αρχών Κατοχής. Τελικά, οι δολιοφθορές ήταν στην ημερήσια διάταξη και η G.F.P. καλούνταν να διεξάγει έρευνες γι' αυτές τις δολιοφθορές στο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο».[61]

Η πρώτη αυτή, μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα απραξίας, ανταρτική επιχείρηση κινητοποίησε τις γερμανικές δυνάμεις. Αμέσως στάλθηκαν σιδηροδρομικώς από τη Θεσσαλονίκη δυνάμεις για να ενισχύσουν το 510ο Τάγμα που είχε αναλάβει τη φρούρηση της γέφυρας του Αξιού. Επίσης, μετά από έγκριση του Γενικού Επιτελείου του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης δόθηκε διαταγή σε δύο λόχους

---

[58] Βλ. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 85. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 37. Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σ. 124.

[59] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 2ος υποφ., "Απόσπασμα εκ της εκθέσεως του Γεν. Επιθ. Νομαρχιών Περιοχής Γεν. Δ/σεως Μακεδονίας".

[60] Zst, V 508 AR 2406/1967 : Ένορκη κατάθεση Αλέκου Τ., Θεσσαλονίκη 9 Ιουν. 1945.

[61] Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. Ia (1-250): Landeskriminalamt / NW – 53 – 1133/68 – Be., Ένορκη κατάθεση Benjamin L., Düsseldorf 28 Νοεμ. 1968. Το 1940 ο Λόχερ υπηρετούσε στη Μυστική Αστυνομία στις Βρυξέλλες, οπότε και εντάχθηκε στην G.F.P. 621. Με το σώμα αυτό συμμετείχε στη βαλκανική εκστρατεία. Το 1941-1942 υπηρέτησε στη Θεσσαλονίκη και στα κατά τόπους γραφεία της Μυστικής Αστυνομίας, αρχικά στη Μυτιλήνη και στη συνέχεια ως διευθυντής του γραφείου στη Χίο. Την άνοιξη του 1943 τοποθετήθηκε επικεφαλής της Μυστικής Αστυνομίας Κατερίνης. Το 1944 μετακινήθηκε στην 510η μονάδα της Μυστικής Αστυνομίας, όπου και παρέμεινε μέχρι τη λήξη του πολέμου. Το 1945 παραδόθηκε στα αμερικανικά στρατεύματα. Η προανάκριση που διεξήχθη μεταπολεμικά (1958) από την Εισαγγελία του Μπόχουμ για τη δράση του στην Ελλάδα ανεστάλη, βλ. Zst, V 508 AR 1313/68: Ένορκη κατάθεση Benjamin L. Για τον Λόχερ βλ. επίσης, Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 17 υποσ. 5.

και το επιτελείο του 623ου Τάγματος, που διέρχονταν από την περιοχή με κατεύθυνση την Κρήτη, να μετακινηθούν προς τη Γουμένισσα. Η έρευνα που διενήργησε το τάγμα αυτό απέβη άκαρπη, ενώ τέσσερα άτομα, ανάμεσά τους και ένας αξιωματικός, που συνελήφθησαν ως ύποπτα αργότερα απελευθερώθηκαν, καθώς αποδείχθηκε πως δεν είχαν καμία σχέση με τους αντάρτες.[62]

Στην επίθεση των ανταρτών και στην απόπειρά τους να ανατινάξουν τη σιδηροδρομική γέφυρα του Αξιού αναφέρθηκε σε έκθεσή του ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αμφισβητώντας, παράλληλα, το κατά πόσο είχαν εφαρμοστεί τα προηγούμενα μέτρα που είχαν αποφασιστεί για την προστασία του σιδηροδρομικού δικτύου:

> «Η αναταραχή στο εσωτερικό έχει ενταθεί με επιθέσεις εναντίον σιδηροδρομικών γεφυρών. Από το γεγονός αυτό μπορούμε να εξάγουμε το δίδαγμα ότι πρέπει να είμαστε έτοιμοι για κάθε περίπτωση. Όπως δείχνει η επιδρομή στη γέφυρα Βαρδάρη-Γευγελή δεν μπορεί κανένας να έχει εμπιστοσύνη στα κατώτερα όργανα. Η διαταγή μας για την ενίσχυση και φύλαξη των γεφυρών δεν εξετελέσθη. Πρέπει σ΄ όλες τις περιοχές να επανέρχεται κανείς διαρκώς για να ελέγχει αν οι διαταγές εξετελέσθησαν».[63]

Μετά την επίθεση των ανταρτών κατά της σιδηροδρομικής γέφυρας του Αξιού, αποφασίστηκε από τους Γερμανούς να ληφθούν άμεσα μέτρα προστασίας των μέχρι εκείνο το χρονικό διάστημα ευάλωτων, σε ενδεχόμενες ανταρτικές επιθέσεις, στρατιωτικών εγκαταστάσεων και συγκοινωνιακών δικτύων. Για το σκοπό αυτό και με αφορμή τις δολιοφθορές κατά των σιδηροδρομικών γεφυρών στην Ελλάδα, διεξήχθησαν συνομιλίες στο γερμανικό στρατηγείο μεταξύ του Γερμανού Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Στρατηγού Αλεξάντερ Λερ και του Ιταλού ομολόγου του, Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή της 11ης Στρατιάς, Στρατηγού Κάρλο Τζελόζο (Carlo Geloso). Θέμα των συζητήσεων ήταν τα μέτρα προστασίας του σιδηροδρομικού δικτύου. Αποφασίστηκε οι Γερμανοί να αναλάβουν την προστασία του σιδηροδρόμου της Βορείου Ελλάδας, μέχρι τη Γραβιά, και οι Ιταλοί αντίστοιχα της Νοτίου. Ωστόσο,

---

[62] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942.

[63] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-811, στοιχείο κατηγορίας 220: Wehrmachtbefehlshaber Südost, Abteilung Ia, "Chefbesprechung am 7.12.42". Το παραπάνω απόσπασμα του εγγράφου δημοσιεύεται και στο περιοδικό της Εθνικής Αντίστασης, βλ. *ΕΑ,* 5 (Αύγουστος 1963), 59. Επίσης, Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σ. 124.

στις κατ΄ ιδίαν συζητήσεις στους κόλπους της γερμανικής στρατιωτικής ηγεσίας προκρίθηκε η λύση της τακτικής υπαγωγής του σιδηροδρομικού δικτύου στις γερμανικές αρχές ακόμα και αυτού που διερχόταν από την ιταλική ζώνη Κατοχής. Ανάμεσα στα μέτρα που αποφασίστηκαν για το σύνολο του σιδηροδρόμου, ακόμα και στις ελεγχόμενες από τους Ιταλούς περιοχές, ήταν η δημιουργία πυργίσκων, η τοποθέτηση φρουρών κατά μήκος των γραμμών και η οργάνωση ενός δικτύου παροχής πληροφοριών με την ενεργοποίηση ικανού αριθμού πληροφοριοδοτών. Επίσης, αποφασίστηκε η χρησιμοποίηση ανάλογης δύναμης για την επιτήρηση του σιδηροδρόμου, κινούμενης ταχύτατα με δρεζίνες, η τοποθέτηση στις γραμμές πολιτών – φρουρών και η σύλληψη ομήρων από τις γειτονικές περιοχές ως μέσο αποτροπής δολιοφθορών.[64]

Λίγες ημέρες μετά την πρώτη ανταρτική επίθεση, η ίδια ομάδα προχώρησε σε νέα επιχείρηση, αυτή τη φορά έχοντας ως στόχο το μεταλλείο μολύβδου "Μαύρο Δένδρο", δεκαπέντε χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Αξιούπολης, κοντά στο χωριό Πηγή. Σκοπός της επιχείρησης ήταν η αφαίρεση των εκρηκτικών υλών που φυλάσσονταν στο μεταλλείο, για να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια σε επιθέσεις κατά στρατιωτικών στόχων. Στις 7 Δεκεμβρίου, δύναμη δεκαπέντε περίπου ανταρτών με αρχηγό τον Μόσχο κατέλαβε τις εγκαταστάσεις του μεταλλείου χωρίς να συναντήσει καμία αντίσταση, καθώς δεν υπήρχε γερμανική φρουρά, ο δε Γερμανός διευθυντής έλειπε σε άδεια. Ο Μόσχος συγκέντρωσε και μίλησε στους Έλληνες εργάτες, ζητώντάς τους να σαμποτάρουν με κάθε τρόπο την εργασία του μεταλλείου.[65]

Στις λίγες ώρες που παρέμειναν οι αντάρτες στο μεταλλείο, αφαίρεσαν οκτακόσια είκοσι δύο κιλά εκρηκτικών, δύο κυλίνδρους με φιτίλι οκτώ μέτρων και εννιά εκρηκτικές κάψουλες, δηλαδή όλες τις ποσότητες εκρηκτικών, όχι όμως και τις αντίστοιχες διαθέσιμες ποσότητες με φυτίλια και φυσίγγια που φυλάσσονταν σε άλλους χώρους εκτός των αποθηκών με τα εκρηκτικά. Επίσης, προξένησαν καταστροφές στα

---

[64] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-811, στοιχείο κατηγορίας 220.

[65] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 85. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 37. Βλ. επίσης, *Νέα Ευρώπη*, 10 Δεκ. 1942. Ο Γενικός Επιθεωρητής Νομαρχιών, Αθανάσιος Χρυσοχόου, αποδίδει την επιχείρηση αυτή σε "Σερβοβούλγαρους κομμουνιστές". Σύμφωνα πάντα με τον Χρυσοχόου επακολούθησε συμπλοκή κατά την οποία σκοτώθηκαν δύο Γερμανοί και δύο αντάρτες. Επίσης, λίγες ημέρες πριν εξαφανίστηκαν τρεις Γερμανοί στρατιώτες, οι οποίοι είχαν μεταβεί στο γειτονικό με το μεταλλείο χωριό Φανός για να παραλάβουν εργάτες, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 2ος υποφ., "Απόσπασμα εκ της εκθέσεως του Γεν. Επιθ. Νομαρχιών Περιοχής Γεν. Δ/σεως Μακεδονίας". Καμιά, ωστόσο, από τις πληροφορίες που παραθέτει ο Χρυσοχόου δεν επαληθεύεται τόσο από τις υπάρχουσες μαρτυρίες από ελληνικής πλευράς όσο και από τις γερμανικές στρατιωτικές εκθέσεις.

έπιπλα και τα προσωπικά αντικείμενα που υπήρχαν στο δωμάτιο του Γερμανού μηχανικού απ΄ όπου και αφαίρεσαν δύο καραμπίνες, δύο ραδιόφωνα, μια φωτογραφική μηχανή, μια γραφομηχανή, ένα κυνηγετικό όπλο με σφαίρες, ρούχα και παπούτσια, τρεις λάμπες και πέντε κιλά ανθρακασβέστιο. Τέλος, με μια βαριά προξένησαν σημαντικές φθορές στις εγκαταστάσεις παραγωγής, θέτοντας στην ουσία το μεταλλείο εκτός λειτουργίας.[66]

Για την καταδίωξη και εξόντωση των ανταρτών, οι Γερμανοί ενίσχυσαν την παρουσία τους στην περιοχή των επιθέσεων. Συγκεκριμένα, δημιουργήθηκε για το σκοπό αυτό μια ομάδα καταδίωξης με δύναμη εξήντα αντρών του 501ου Τμήματος της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, με οπλισμό δέκα τρία οπλοπολυβόλα, έντεκα αυτόματα και δύο φλογοβόλα. Στην παραπάνω δύναμη προστέθηκαν δύο ομάδες των ογδόντα αντρών από το 440ο Σύνταγμα Γρεναδιέρων, καθώς και το ειδικό τμήμα χωροφυλακής της ελληνικής Εκατονταρχίας[67] που έδρευε στη Θεσσαλονίκη. Επικεφαλής της ομάδας καταδίωξης τοποθετήθηκε ο διοικητής του ενός από τα δύο τμήματα της 501 Στρατιωτικής Χωροφυλακής, που έδρευε στην περιοχή Αλλατίνη Θεσσαλονίκης, ο Λοχαγός Όττο Ράουσερ (Otto Rauscher). Παράλληλα, για την κύκλωση των ανταρτών χρησιμοποιήθηκε επιπρόσθετη δύναμη, αποτελούμενη από το Επιτελείο, τον 1ο και τον 3ο Λόχο του 623ου Τάγματος που κάλυψε τις ορεινές συνοριακές περιοχές του Κιλκίς.[68]

---

[66] MA, RW 29 / 109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 137/42 g., "Aktenvermerk über den Bandenüberfall auf die Molybdänerzgrube Mavro Dendro bei Axioupolis", Θεσσαλονίκη 10 Δεκ. 1942.

[67] Κατά τη διάρκεια του 1942, οι Γερμανοί προχώρησαν στην αναδιοργάνωση των ελληνικών αστυνομικών δυνάμεων. Έτσι, με βάση τη δύναμη της Ανωτέρας Διοίκησης Χωροφυλακής, συγκρότησαν τον Απρίλιο τρεις Εκατονταρχίες, οι οποίες εκπαιδεύτηκαν στη Θεσσαλονίκη, κατά τα στρατιωτικά πρότυπα, για τέσσερις εβδομάδες από Γερμανούς αξιωματικούς, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν σε «ειδικές επιχειρήσεις», βλ. MA, RH 26 164/7: Befehlshaber Saloniki - Ägäis, VW Slg 2 s/71 Dr. M/Sz, Br. B. Nr. 329/42 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Μάρτιος 1942, 4 Απρ. 1942. Μια Εκατονταρχία παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη και στεγάστηκε στο κτήριο της ΧΑΝΘ, με επικεφαλής τον Επιλοχία Μαρινάκη, η δεύτερη μετακινήθηκε στη Δυτική Μακεδονία και η τρίτη στο Κιλκίς από όπου αργότερα ένα τμήμα της μετατέθηκε στο Διδυμότειχο. Σχετικά με τη συγκρότηση τους ο Αντωνίου, σημειώνει : « Όταν κατά την άνοιξιν 1942 αι ληστοσυμορίαι είχον δημιουργήσει σοβαράν διασάλευσιν της δημοσίας ασφαλείας, οι Γερμανοί υπό την απειλήν ότι θα επιτρέψωσιν την επέκτασιν της Βουλγαρικής κατοχής, πράγμα όπερ έπραττον συνήθως ίνα εκβιάζωσι διαφόρους λύσεις δια την ασφάλειάν των, ηξίωσαν την σύντονον και αποτελεσματικήν καταδίωξιν των συμμοριών και βραδύτερον των ανταρτών, ηξίωσαν μάλιστα την δημιουργίαν οργανικών Τμημάτων. Προ του κινδύνου εκ της Βουλγαρικής επεκτάσεως η Χωροφυλακή εδέχθη και συνέπηξε εκτός των πολλών μεταβατικών αποσπασμάτων και οργανικά Τμήματα υπό τον τίτλο "Εκατονταρχία" », βλ. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1833.

[68] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942.

Στις 11 του μηνός, οι Γερμανοί εντόπισαν τους αντάρτες στην περιοχή νοτίως των χωριών Φανός και Σκρα. Στις 12, η ομάδα καταδίωξης του Ράουσερ αντάλλαξε πυροβολισμούς με τους αντάρτες, τέσσερα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του χωριού Φανός.[69] Από τα πυρά σκοτώθηκε ένας αντάρτης και τραυματίστηκαν μερικοί Γερμανοί στρατιώτες. Στα χέρια των Γερμανών έπεσαν μικρές ποσότητες εκρηκτικών, που προέρχονταν από το μεταλλείο, ενώ συνελήφθη ο Αλέξης Γιακουσίδης από τα Αμάραντα Κιλκίς, ο οποίος αργότερα εκτελέστηκε.[70] Όμως, παρά την απηνή καταδίωξη, η ομάδα των ανταρτών κατάφερε να διαφύγει και να περάσει από το Πάϊκο στο Καϊμακτσαλάν, όπου και παρέμεινε κρυμμένη μέχρι την άνοιξη του 1943, χωρίς καμία δράση.[71]

Από την άλλη πλευρά, η αντίστοιχη μονάδα καταδίωξης του 623ου Τάγματος ανακάλυψε στις 16 Δεκεμβρίου το κρησφύγετο των ανταρτών και κατέσχεσε όπλα, εβδομήντα πέντε κιλά εκρηκτικών, σφαίρες, τρόφιμα και φάρμακα.[72] Ερευνώντας, επίσης, τα ορεινά χωριά των επαρχιών Αλμωπίας και Παιονίας συνέλαβε ομήρους, εκτέλεσε δύο κατοίκους στη Μεταμόρφωση Κιλκίς και έκαψε ένα σπίτι στο Μεταλλικό.[73] Οι έρευνες και οι συλλήψεις συνεχίστηκαν τον Ιανουάριο του 1943. Έτσι, σε μια ακόμη επιχείρηση στην Τζένα συνελήφθησαν πολλοί όμηροι, ενώ μεταξύ των χωριών Σκρα και Νότια, η ομάδα καταδίωξης του Ράουσερ, με δύναμη της ελληνικής Εκατονταρχίας, ανακάλυψε στις 12 Ιανουαρίου επτά κιβώτια εκρηκτικών και συνέλαβε τρεις «κακοποιούς».[74]

Η σύλληψη ομήρων από τα χωριά της περιοχής αποτέλεσε το πρώτο μέτρο που είχε ως στόχο την τρομοκράτηση του πληθυσμού, καθώς η κύρια επιδίωξη, η εξόντωση

---

[69] MA, RW 29 / 109 : Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 172/42 g., "Lage in Griechenland", Θεσσαλονίκη 30 Δεκ. 1942.

[70] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκέμβριος 1942.

[71] Παπαδόπουλος, *ό.π.*, 86. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 37-38.

[72] MA, RW 29 / 109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 172/42 g., "Lage in Griechenland", Θεσσαλονίκη 30 Δεκ. 1942.

[73] Zst, V 508 AR 2406/1967: Έκθεση λοχαγού Κωνσταντίνου Π., "Εγκληματίες Πολέμου", Προς την Υπηρεσία Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 27 Ιουν. 1945. Κατά την περικύκλωση του χωριού Μεταμόρφωση Κιλκίς, τις πρώτες πρωινές ώρες της 7ης Ιανουαρίου 1943, εκτελέστηκαν οι Σάββας Σιδηρόπουλος και Ευάγγελος Σιδηρόπουλος, 19 και 16 ετών αντίστοιχα, στην προσπάθειά τους να διασπάσουν τον γερμανικό κλοιό και να διαφύγουν, βλ. Ληξιαρχείο Κοινότητας Ευζώνων Κιλκίς, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 6 - 7, Εύζωνοι 9 Ιαν. 1943. Στις 10 Δεκεμβρίου, η εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* δημοσίευσε προκήρυξη του Στρατιωτικού Διοικητή που απευθυνόταν προς τους κατοίκους της επαρχίας Γουμένισσας, με την οποία γνωστοποιούσε, ανάμεσα σε άλλα, την πρόθεσή του να απελευθερώσει τους ομήρους αμέσως μετά τη σύλληψη των υπαιτίων, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 10 Δεκ. 1942.

[74] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Ιαν. 1943 και Abteilung Ic, Anlage zum Tätigkeitsbericht Bfh. Saloniki – Ägäis, Ιανουάριος 1943, 20 Ιαν. 1943.

των ανταρτών, μετά το τέλος των γερμανικών επιχειρήσεων, δεν στάθηκε δυνατό να επιτευχθεί.[75] Τις επόμενες ημέρες, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, Κουρτ Κρένσκυ,[76] διέταξε ως αντίποινα για τις ανταρτικές επιθέσεις στη σιδηροδρομική γέφυρα της Γουμένισσας και στο μεταλλείο, την εκτέλεση κρατουμένων- ομήρων από το στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» και τις ποινικές φυλακές του Επταπυργίου. Έτσι, στις 30 Δεκεμβρίου 1942 και χωρίς να εκκρεμεί εναντίον τους καμία κατηγορία ή να έχει προηγηθεί καταδικαστική απόφαση του γερμανικού στρατοδικείου, εκτελέστηκαν είκοσι τρία άτομα και δύο την επομένη ημέρα, συνολικά είκοσι πέντε άτομα.[77]

Στις 2 Ιανουαρίου 1943 τουφεκίστηκαν άλλοι είκοσι κρατούμενοι των φυλακών.[78] Η εκτέλεση αυτή έγινε σε αντίποινα για προηγούμενα χτυπήματα των ανταρτών στην Πιερία. Στο πρώτο από αυτά, ομάδα του ΕΛΑΣ Ολύμπου έστησε ενέδρα, κοντά στο χωριό Παντελεήμονας, σε απόσπασμα χωροφυλακής της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Κατερίνης. Κατά τη συμπλοκή σκοτώθηκαν ο Διοικητής της, Υπομοίραρχος Αλέξανδρος Τομαδάκης και ο Αστυνομικός Σταθμάρχης Πλαταμώνα, Ανθυπασπιστής

---

[75] ΜΑ, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942.

[76] Αυτή ήταν η τελευταία διαταγή που εξέδωσε ο Κρένσκυ ως Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Την 1η Ιανουαρίου 1943 αντικαταστάθηκε από τον Αντιστράτηγο φον Στούντνιτς, στο πλαίσιο των σχεδιαζόμενων διοικητικών αναδιαρθρώσεων, βλ. ΜΑ, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia, Kriegstagebuch Nr. 2/43 g..g. "Chefbesprechung 4.1.1943". Δεκατρείς ημέρες αργότερα, ο Στούντνιτς, σε ταξίδι του για την επιθεώρηση των μέτρων ασφαλείας του σιδηροδρόμου, σκοτώθηκε μετά από τη σύγκρουση της δρεζίνας στην οποία επέβαινε, νοτίως της Λαμίας, με ατμομηχανή. Μαζί του σκοτώθηκαν τέσσερις Γερμανοί αξιωματικοί και τραυματίστηκαν βαριά ένας Γερμανός και ένας Ιταλός αξιωματικός. Οι νεκροί μεταφέρθηκαν στις 16 Ιανουαρίου στη Θεσσαλονίκη και ενταφιάστηκαν στο στρατιωτικό νεκροταφείο. Προσωρινός αντικαταστάτης τοποθετήθηκε ο Αντιστράτηγος Χέρμαν και από τις 21 Ιανουαρίου 1943 ανέλαβε στρατιωτικός διοικητής ο Αντιστράτηγος Χάρντε, βλ. σχετικά ΜΑ, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Ιαν. 1943.

[77] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/νσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 20, Θεσσαλονίκη 2 Ιαν. 1943 και συνημμένο «αντίγραφον γνωστοποιήσεως του Στρατ. Διοικητή Θεσ/νίκης – Αιγαίου, τοιχοκολληθείσης ενταύθα την 1ην τρέχοντος εις Γερμανικήν και Ελληνικήν γλώσσαν : "Γνωστοποίησις προς άπαντα τους κατοίκους Μακεδονίας"». Ενδεικτική είναι η περίπτωση του διευθυντή του πρακτορείου ξένου Τύπου στη Θεσσαλονίκη, Αβραάμ Καρούσσου, ο οποίος συνελήφθη από τους Γερμανούς στις αρχές Αυγούστου 1941, παρέμεινε φυλακισμένος δεκαεπτά μήνες χωρίς να του έχει απαγγελθεί κατηγορία και εκτελέστηκε στις 30 Δεκεμβρίου 1942, βλ. Zst, V 508 AR 983/61: Ένορκη κατάθεση Παναγή Κ., Θεσσαλονίκη 6 Ιουν. 1941 (προφανώς λάθος εγγράφου, πιθανόν 1945).

[78] Περισσότερα στοιχεία για τις δύο μαζικές εκτελέσεις κρατουμένων δίνει σε ένορκη κατάθεσή του ο Δημήτριος Παπαδημητρόπουλος, ο οποίος διετέλεσε διευθυντής των φυλακών Επταπυργίου από τον Αύγουστο του 1942 μέχρι και το τέλος της Κατοχής. Σύμφωνα με τον μάρτυρα, στις 24 Δεκεμβρίου 1942 παρελήφθησαν από τη φυλακή 20 κρατούμενοι και στις 2 Ιανουαρίου 1943 άλλοι 14, οι οποίοι εκτελέστηκαν στο "Κόκκινο Σπίτι". Τους κρατούμενους παρέλαβε ο αξιωματικός της Μυστικής Αστυνομίας, Πάουλ Χερτέλ, βλ. Zst, V 508 AR 1411/67: Ένορκη κατάθεση Δημητρίου Π., Θεσσαλονίκη 25 Απρ. 1946.

Νικόλαος Κουτσούκος, ενώ οι συλληφθέντες χωροφύλακες αφοπλίστηκαν και στη συνέχεια αφέθηκαν ελεύθεροι.[79] Στις 31 Δεκεμβρίου 1942, ομάδα του Μηχανικού του αρχηγείου ΕΛΑΣ Ολύμπου κατέστρεψε τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής κοντά στον Πλαταμώνα, με αποτέλεσμα να εκτροχιαστεί η μηχανή και ένα βαγόνι της διερχόμενης αμαξοστοιχίας και να τραυματιστούν οκτώ Έλληνες.[80]

Το στοιχείο, ωστόσο, που συνδέει τις δύο εκτελέσεις είναι πως οι περισσότεροι από τους συνολικά σαράντα πέντε εκτελεσθέντες ήταν εξόριστοι της μεταξικής περιόδου στο στρατόπεδο της Ανάφης, οι οποίοι το Μάρτιο του 1942 μεταφέρθηκαν από τους Γερμανούς στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς», ως καταγόμενοι από τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης.[81]

Οι τελευταίες εκτελέσεις προκάλεσαν την αντίδραση του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιου, ο οποίος απείλησε με παραίτηση.[82] Επίσης, με αφορμή τις

---

[79] Βλ. Γ. Ε. Παπαγεωργίου, *Παραλειπόμενα της Εθνικής Αντίστασης. Αναμνήσεις από τη δράση του 50ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1981, σ. 124. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1699. Χρυσοχόου, *ό.π.*, σ. 40.

[80] MA, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Δεκ. 1942. Οι ελληνικές πηγές, αριστερής προέλευσης, κάνουν λόγο για τριάντα πέντε περίπου Γερμανούς νεκρούς, βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, σ. 467. Ωστόσο, για μια απώλεια ενός τόσο μεγάλου αριθμού Γερμανών στρατιωτών θα έπρεπε τουλάχιστον να υπάρχει έστω και η παραμικρή αναφορά στα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα, ενώ και τα αναμενόμενα αντίποινα θα ήταν πολύ μεγαλύτερης έκτασης.

[81] Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σσ. 130-131, όπου παρατίθενται τα ονόματα τριάντα τριών από τους σαράντα πέντε εκτελεσθέντες. Σύμφωνα με τον Χρυσοχόου, οι Γερμανοί πριν προβούν στις εκτελέσεις ζήτησαν από τις ελληνικές αρχές κατάλογο με σαράντα ονόματα κατοίκων της Θεσσαλονίκης. Ο κατάλογος που τελικά παραδόθηκε περιείχε τα ονόματα των ηγητόρων της κοινωνικής ζωής της πόλης. Μετά την άρνηση των ελληνικών αρχών να συντάξουν νέο κατάλογο με ονόματα πολιτών, οι Γερμανοί προχώρησαν στην επιλογή σαράντα κρατουμένων από τις φυλακές Επταπυργίου και το στρατόπεδο συγκέντρωσης, βλ. Χρυσοχόου, *ό.π.*, σσ. 41-42. Αναφορικά με τις εκτελέσεις, οι αρθρογράφοι της εφημερίδας *Νέα Ευρώπη* σημείωναν : «Δύο ανακοινώσεις δημοσιευθείσαι προ ημερών μας επληροφόρησαν ότι ετουφεκίσθησαν και πάλιν 45 πολίται εις αντίποινα δι΄ ένα έγκλημα διαπραχθέν εναντίον ανδρών των Ενόπλων δυνάμεων και δι΄ έτερον τοιούτον εναντίον Ελλήνων. Οι αγγλόφιλοι κύκλοι μεταξύ ημών, οι οποίοι συνειδητώς δημαγωγούν υπέρ της Αγγλίας, ήρχισαν ήδη να εξερεθίζουν τον κόσμον εναντίον των Γερμανών και να παρουσιάζουν το αυτό καθ΄ εαυτό θλιβερόν τούτο γεγονός ως μιαν απόδειξιν της δήθεν γερμανικής βαναυσότητας. Το αν οι Γερμανοί ενδιαφέρονται δια την δημοκοπικήν αυτήν προπαγάνδαν ας μείνη κατά μέρος. Εις το κάτω κάτω τους είναι επί τέλους αδιάφορον αν τους αγαπούμε ή τους μισούμε. Διεξάγουν σήμερα ένα αγώνα ζωής και θανάτου που δεν αφήνει περιθώριον δι΄ αισθηματικότητες», (*Νέα Ευρώπη*, 5 Ιαν. 1943). Σε άλλο άρθρο της ίδιας εφημερίδας, δύο ημέρες αργότερα, διαβάζουμε : «ίναι απαραίτητος μια ακόμη εξήγησις όσον αφορά τα μέτρα των Γερμανικών Στρατιωτικών Αρχών κατόπιν της οικτράς δράσεως μερικών εγκληματιών, δράσεως στρεφομένης ουσιαστικώς εναντίον της ελληνικής πατρίδος. Και η εξήγησις αυτή αναφέρεται εις το γεγονός ότι αι Γερμανικαί Αρχαί δεν τιμωρούν μόνον όταν θύματα των εγκληματιών, των αχαρακτηρίστων κακούργων πίπτουν ηρωικοί Γερμανοί στρατιώται, αλλά και όταν τα θύματα των είναι Έλληνες είτε όργανα της χωροφυλακής είτε πολίται», *Νέα Ευρώπη*, 7 Ιαν. 1943.

[82] ΙΑΥΕ, 1943, Κυβέρνηση Καΐρου, φακ. 18/Α/1/XVI : Α.Σ.Μ., Κρυπτογραφικόν Τηλεγράφημα, 425, Άγκυρα 18 Ιαν. 1942 (1943). Για τη συμβολή του Γεννάδιου στην απελευθέρωση κρατουμένων από το στρατόπεδο εργασίας, βλ. Δημήτριος Τσιλιβίδης, «Ο Θεσσαλονίκης

εκτελέσεις στη Θεσσαλονίκη, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα το χρονικό εκείνο διάστημα, ο Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος με επιστολή του στις 11 Ιανουαρίου 1943 ζήτησε την παρέμβαση του Γερμανού Πληρεξούσιου, Γκύντερ Άλτενμπουργκ, ώστε να επανεξεταστεί το ζήτημα των ομήρων και εν γένει των αντιποίνων κατά αθώων πολιτών, επικαλούμενος τόσο το προπολεμικό διεθνές δίκαιο όσο και τον άστοχο χαρακτήρα των αντιποίνων αυτών.[83]

Στις αρχές του 1943, νεοσύστατες ανταρτικές ομάδες έκαναν αισθητή την παρουσία τους και σε άλλες περιοχές εντός της γερμανικής ζώνης Κατοχής. Η εμφάνισή τους τη δεδομένη χρονική στιγμή ήταν σύμφωνη με την απόφαση για την οργάνωση και διεξαγωγή μαζικού ανταρτοπολέμου που έλαβε η Β΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του Κ.Κ.Ε. στις αρχές Δεκεμβρίου του 1942 στην Αθήνα. Ανάμεσα στα άλλα αποφασίστηκε η οργάνωση των ομάδων αυτών σύμφωνα με τα στρατιωτικά πρότυπα και η εξασφάλιση του κατάλληλου εξοπλισμού τους. Στα βασικά καθήκοντά τους περιλαμβάνονταν η παρεμπόδιση κάθε σχεδίου πολιτικής επιστράτευσης, της αποστολής Ελλήνων εργατών στη Γερμανία και της παραγωγής και μεταφοράς πρώτων υλών, χρήσιμων στην πολεμική προσπάθεια των κατακτητών.[84]

Έκτοτε, οι αντάρτες πύκνωσαν τις εμφανίσεις τους στη Κεντρική και Δυτική Μακεδονία και κυρίως στις περιοχές εκείνες που βρίσκονταν πλησίον της γερμανο-ιταλικής οροθετικής γραμμής.[85] Στόχος των πρώτων επιχειρήσεών τους ήταν η εξασφάλιση οπλισμού που επιτεύχθηκε με τον αφοπλισμό των κατά τόπους σταθμών της χωροφυλακής. Μάλιστα, από τον Δεκέμβριο του 1942 μέχρι και τους πρώτους μήνες του 1943 σημειώθηκαν τριάντα ανάλογες επιθέσεις εντός του γερμανοκρατούμενου τμήματος της Μακεδονίας.[86]

Γεννάδιος για τους φυλακισμένους του γερμανικού στρατοπέδου Θεσσαλονίκης», Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Ιερά Μονή Βλατάδων, Επιστημονική Ημερίδα, *Ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Αλεξιάδης 1912-1951*, ΚΕ΄ Δημήτρια 16 Οκτωβρίου 1990, Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 273-281.

[83] Βλ. Γ. Α. Φαρμακίδης, *Πεπραγμένα της παρά τω πρωθυπουργώ υπηρεσίας ανταποκρίσεων μετά των γερμανικών αρχών κατοχής κατά την κατοχήν*, Αθήνα 1957, σσ. 56-58.

[84] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, σσ. 75-97.

[85] Ήδη από το φθινόπωρο του 1942, οι Ιταλοί είχαν ενημερώσει τις γερμανικές αρχές για τις παραβιάσεις της οροθετικής γραμμής από τους αντάρτες και την είσοδό τους στις ελεγχόμενες από τους Γερμανούς περιοχές. Οι διεξαγόμενες, όμως, έρευνες στην περιοχή του Ολύμπου από τη Μυστική Αστυνομία και τη Στρατιωτική Χωροφυλακή δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα, ΜΑ, RH 26 164/7, Tätigkeitsbericht Σεπτ. – Οκτ. 1942.

[86] ΜΑ, RH 19 VII: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic/AO. Nr. 3670/43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 9 Απρ. 1943. Επίσης, ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Σημείωμα περί της εν Μακεδονία καταστάσεως", 10 Δεκ. 1942.

Ο εφοδιασμός με τις αναγκαίες, για τη διενέργεια δολιοφθορών, εκρηκτικές ύλες, αλλά και η επιδίωξη παρακώλυσης της διαδικασίας παραγωγής, έθεσαν επίσης στο στόχαστρο τα μεταλλεία χρωμίου και μολύβδου. Σε μια τέτοια περίπτωση, όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ομάδα του Μόσχου επιτέθηκε στο μεταλλείο μολύβδου "Μαύρο Δένδρο", κοντά στην Αξιούπολη Κιλκίς και αφαίρεσε τα εκρηκτικά που φυλάσσονταν στις εγκαταστάσεις του. Άλλα μεταλλεία, που όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, αποτέλεσαν στόχο των ανταρτών ήταν αυτά στον Έξαρχο, το Χρώμιο και τη Ροδιανή, νοτιοδυτικά της Κοζάνης και το μεταλλείο χρωμίου κοντά στο χωριό Άγιος Δημήτριος Ολύμπου. Σημαντικές ήταν, επίσης, οι εγκαταστάσεις παραγωγής σιδηροπυριτίου στη Χαλκιδική, αλλά και τα μεταλλεία της Θεσσαλίας στο Δομοκό και το Τσαγκλί (Ερέτρια) Φαρσάλων, τα οποία όμως βρίσκονταν στην ιταλική ζώνη Κατοχής.

Τα σημαντικότερα από τα μεταλλεία της Μακεδονίας, εντός της γερμανικής ζώνης Κατοχής, ήταν ιδιωτικά. Οι εκπρόσωποι των γερμανικών βιομηχανιών, αμέσως μετά την κατάληψη της Ελλάδας, κατάφεραν να αποκτήσουν τον έλεγχο των μεταλλείων αυτών είτε με τη συμμετοχή στο κεφάλαιο της επιχείρησης είτε με τη σύναψη πολυετών συμβολαίων με τους ιδιοκτήτες τους για την προμήθεια μεταλλευμάτων. Σε σύντομο χρονικό διάστημα η εξαγωγή μεταλλευμάτων από την Ελλάδα προς τη Γερμανία απέκτησε εξαιρετική σημασία και ήρθε να καλύψει ένα σημαντικό μέρος των αναγκών της πολεμικής βιομηχανίας του Ράιχ. Κυρίως, οι εξαγωγές ελληνικού χρωμίου το 1943 ανήλθαν στο 27% των συνολικών αναγκών της Γερμανίας στο μετάλλευμα αυτό. Την ίδια όμως χρονιά η παραγωγή παρουσίασε κάμψη, γεγονός που οφειλόταν πρωτίστως στη δράση των ανταρτών.[87]

Το πρώτο χρονικά από τα μεταλλεία που δέχθηκαν την επίθεση των ανταρτών ήταν αυτό του μεταλλείου χρωμίου Ολύμπου, κοντά στο χωριό Άγιος Δημήτριος Κατερίνης. Τις πρώτες πρωινές ώρες της 24ης Νοεμβρίου 1942, μια ομάδα τριάντα πέντε περίπου ανταρτών του ΕΛΑΣ του αρχηγείου Ολύμπου πήγε στο μεταλλείο, παρέμεινε λίγες μόνο ώρες και στη συνέχεια αποχώρησε χωρίς να προβεί σε οποιαδήποτε καταστροφή ή να αφαιρέσει τα διαθέσιμα εκρηκτικά. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον απεσταλμένο στην περιοχή, για τη διερεύνηση της υπόθεσης, από το αρμόδιο γραφείο της Στρατιωτικής Οικονομίας Θεσσαλονίκης, στο συμπέρασμα πως η επίθεση των ανταρτών «ήταν ένα είδος διαμαρτυρίας για την στρατολόγηση εργατών

[87] Βλ. Christos Hadziiossif, «Griechen in der deutschen Kriegsproduktion», Herbert Ulrich (επιμ.), *Europa und der "Reichseinsatz": ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938-1945*, Essen 1991, σ. 216.

από δύο Γερμανούς, τον διορισμένο για την επιστασία της επιχείρησης ειδικό οδηγό Χας από το τμήμα της Στρατιωτικής Οικονομίας Θεσσαλονίκης και τον στρατιώτη Χανφ από την ομάδα κατασκευής δρόμων».[88]

Πράγματι, όπως αποδείχθηκε, οι δύο στρατιώτες είχαν επισκεφτεί πριν από λίγες ημέρες το χωριό Λιβάδι Ελασσόνας με σκοπό να στρατολογήσουν εργάτες για τις ανάγκες τόσο του μεταλλείου όσο και για την κατασκευή δρόμων. Όταν η παρουσία τους στο χωριό προκάλεσε τη φυγή των κατοίκων, πυροβόλησαν στον αέρα για εκφοβισμό. Μετά το περιστατικό αυτό έγιναν συστάσεις προς τους στρατιώτες να εγκαταλείψουν ανάλογες μεθόδους βίαιης στρατολόγησης εργατών, «γιατί από την μια πλευρά δεν είχαν καμία επιτυχία, από την άλλη θα καθίστατο στο μέλλον ακόμη δυσκολότερη η στρατολόγηση εργατών και στην ουσία κάθε ανάλογη προσπάθεια απέλπιδα».[89]

Την επιχείρηση των ανταρτών περιέγραψε, αργότερα, διεξοδικά στην κατάθεσή του προς τον απεσταλμένο του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας, ο μεταλλωρύχος Τσένκε, ο ένας από τους δύο Γερμανούς που βρισκόταν την ημέρα εκείνη στο μεταλλείο:

> «Στις 24 Νοεμβρίου, στις 6 π.μ. άκουσα ξαφνικά μπροστά από την πόρτα του καταλύματός μου δυνατές φωνές. Στην αρχή θεώρησα πως επρόκειτο για τους εργάτες, οι οποίοι ειδοποιούσαν για την έναρξη της εργασίας. Κάποια στιγμή άνοιξε η πόρτα και μπήκαν μέσα στο κατάλυμά μου πολλοί ένοπλοι άντρες, από τους οποίους κάποιος συστήθηκε ως ο αρχηγός των ανταρτών. Αμέσως προσπάθησα να πάρω το πιστόλι μου, όμως την ίδια στιγμή ένας από τους ένοπλους με χτύπησε στο χέρι. Ένας στρατιώτης με άσπρο παντελόνι και μαύρο σακάκι με απείλησε ταυτόχρονα με ένα μακρύ μαχαίρι. Στη συνέχεια, ο αρχηγός των ανταρτών έβγαλε ένα βιβλίο και άρχισε να διαβάζει δυνατά. Εγώ όμως δεν καταλάβαινα τίποτε. Ένας Έλληνας εργάτης του μεταλλείου που ήταν παρών μου εξήγησε αργότερα τα λόγια. Ο αρχηγός είπε πως αναζητούσαν δύο Γερμανούς, οι οποίοι είχαν πυροβολήσει στο Λιβάδι. Επίσης, αναφέρθηκε επανειλημμένως στο όνομα Νταϊφάς. Στη συνέχεια, ο αρχηγός είπε στους χειριστές των μηχανών να με

[88] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, "Bandenüberfall auf die Chromerzgrube Olympos am 24.11.1942", Θεσσαλονίκη 27 Νοεμ. 1942.
[89] Ό. π.

παροτρύνουν να μείνω σιωπηλός. Τότε, οι ένοπλοι βγήκαν από το κατάλυμα μου και ταυτόχρονα εισήλθε κάποιος άλλος, ο οποίος με διέταξε να παραμείνω μέσα και να είμαι σιωπηλός, σε διαφορετική περίπτωση θα με σκότωνε. Ωστόσο, βγήκα έξω και διαπίστωσα πως οι κακοποιοί είχαν φύγει πιθανότατα κατευθυνόμενοι προς τη Μόρνα. Στις 9 π.μ. επέστρεψε κάποιος από τους ένοπλους για να δει αν είχα παραμείνει στη θέση μου. Στο τέλος έλεγξα την αποθήκη, όπου φυλάσσονταν τα εκρηκτικά και γενικά τις εγκαταστάσεις του μεταλλείου και διαπίστωσα πως όλα ήταν εντάξει. Στις 12 περίπου πήγα στον Άγιο Δημήτριο και από εκεί με τον οδηγό Χας κατευθυνθήκαμε προς την Κατερίνη».[90]

Οι δύο Γερμανοί, φτάνοντας στην Κατερίνη ενημέρωσαν για το συμβάν το Φρουραρχείο Κατερίνης, το οποίο λειτουργούσε ως εξωτερική υπηρεσία του Περιφερειακού Φρουραρχείου Θεσσαλονίκης. Ο επικεφαλής υπαξιωματικός του Φρουραρχείου Κατερίνης ενημέρωσε με τη σειρά του σχετικά την προϊστάμενη υπηρεσία της Θεσσαλονίκης από την οποία έλαβε τη διαταγή να διαθέσει δύναμη για τη φρούρηση του μεταλλείου κατά τη διάρκεια της νύχτας. Επίσης, την επομένη θα έπρεπε να μεταφερθούν τα εκρηκτικά στο Φρουραρχείο στην Κατερίνη.[91]

Με ενέργειες του Φρούραρχου Κατερίνης συγκροτήθηκε την ίδια κιόλας ημέρα, το απόγευμα της 24ης Νοεμβρίου, ένα απόσπασμα αποτελούμενο από πέντε Γερμανούς στρατιώτες και σαράντα δύο Έλληνες χωροφύλακες. Ειδικά για την επιχείρηση αυτή, η δύναμη της χωροφυλακής εξοπλίστηκε με αυτόματα και πυρομαχικά. Επικεφαλής του αποσπάσματος τοποθετήθηκε ο Χας. Στην επιχείρηση συμμετείχε και ο μεταλλωρύχος Τσένκε. Σύμφωνα με τις διαταγές του Φρούραρχου θα έπρεπε οι Γερμανοί στρατιώτες με τριάντα χωροφύλακες να μεταφέρουν τα εκρηκτικά από το μεταλλείο στην Κατερίνη. Η υπόλοιπη δύναμη της χωροφυλακής είχε διαταγή να παραμείνει στον Άγιο Δημήτριο για τη φύλαξη των στρατιωτικών οχημάτων και των ποσοτήτων βενζίνης.[92]

Στην κατάθεσή του ο ειδικός επιστάτης Χας περιέγραψε με τη σειρά του την πορεία διεξαγωγής και τα αποτελέσματα της παραπάνω επιχείρησης:

---

[90] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, "Aktennotiz über die Bandenüberfall auf die Grube Olympos am 24.11.1942", Θεσσαλονίκη 27 Νοεμ. 1942.
[91] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, "Bandenüberfall auf die Chromerzgrube Olympos am 24.11.1942", Θεσσαλονίκη 27 Νοεμ. 1942.
[92] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, "Aktennotiz über die Bandenüberfall auf die Grube Olympos am 24.11.1942", Θεσσαλονίκη 27 Νοεμ. 1942.

«Από την Κατερίνη, μετά από εντολή του υπαξιωματικού Άϊτελ, κατευθύνθηκα μαζί με τον Τσένκε, πέντε Γερμανούς στρατιώτες και συνολικά σαράντα δύο Έλληνες αστυνομικούς προς τον Άγιο Δημήτριο, όπου φτάσαμε περίπου στις 21.30 μ.μ. Αμέσως, τοποθέτησα φρουρά στο χωριό Άγιος Δημήτριος αποτελούμενη από έξι Έλληνες αστυνομικούς, κάτω από τις διαταγές ενός υπασπιστή, για τη φύλαξη των φορτηγών και των εγκαταστάσεων βενζίνης. Με την υπόλοιπη δύναμη των Ελλήνων αστυνομικών και τους Γερμανούς στρατιώτες ξεκινήσαμε με κατεύθυνση το μεταλλείο. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής ερευνήσαμε το δάσος και τις λίγες υπάρχουσες αγροικίες. Διαπιστώσαμε ότι υπήρχαν φρέσκα ίχνη στο χιόνι, τα οποία οδηγούσαν προς το Λιβάδι. Στο μεταλλείο, επίσης, ερευνήθηκαν όλες οι εγκαταστάσεις και τοποθετήθηκαν σκοπιές. Η υπόλοιπη δύναμη της αστυνομίας τέθηκε σε επιφυλακή. Στις 25 Νοεμβρίου, περίπου στις 10 π.μ., έφτασαν τα ζώα μεταφοράς που είχαν ζητηθεί και έγινε η φόρτωση των εκρηκτικών. Στις 12 π.μ., περίπου, επιστρέψαμε όλοι από το μεταλλείο. Έμειναν πίσω μόνο έξι εργάτες. Θα πρέπει να σημειώσω, επίσης, πως ο Έλληνας εργάτης Αριστείδης Καρατζάς με πληροφόρησε ότι είχε αναγνωρίσει έναν από τους κακοποιούς. Επρόκειτο για έναν πρώην αστυνομικό από το Λιβάδι».[93]

Μετά την κοινοποίηση της είδησης για την επίσκεψη των ανταρτών στο μεταλλείο Ολύμπου, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στη Θεσσαλονίκη, στις 29 Νοεμβρίου 1942, στην οποία συμμετείχαν ο επικεφαλής αξιωματικός του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας, Πλοίαρχος Όττο Μάιχοφ (Otto Meihof) και ο Αντισυνταγματάρχης Χανς Χάραλντ φον Σέλχοφ (Hans Harald von Selchow), διευθυντής του πρώτου επιτελικού γραφείου (Ia) του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου.[94] Αντικείμενο της συζήτησης ήταν η εξεύρεση τρόπων για την προστασία των μεταλλείων της Μακεδονίας και κυρίως των ποσοτήτων εκρηκτικών που φυλάσσονταν σ΄ αυτά.

[93] Ό. π. Συνολικά, μεταφέρθηκαν στο Φρουραρχείο Κατερίνης 305 κιλά εκρηκτικών και 14.698 καψύλλια εκρήξεων. Οι μόνες ποσότητες που παρέμειναν στο μεταλλείο ήταν 47 φυσίγγια και 71 καψύλλια.

[94] Ο Χανς Χάραλντ φον Σέλχοφ γεννήθηκε στις 17 Απριλίου 1894 στην Άνω Σιλεσία. Από τον Οκτώβριο του 1942 μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου 1943 διετέλεσε διευθυντής του επιτελείου του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Από τις αρχές Οκτωβρίου μέχρι τον Απρίλιο του 1944 ήταν διευθυντής του επιτελείου του Γερμανού πληρεξούσιου στην Κροατία. Τέλος, διετέλεσε Συνταγματάρχης στις Εφεδρείες.

Εξετάστηκαν ως πιθανές λύσεις η χρησιμοποίηση είτε δύναμης του γερμανικού στρατού είτε της ελληνικής αστυνομίας, οι οποίες, ωστόσο, απορρίφθηκαν εξαιτίας της έλλειψης διαθέσιμων δυνάμεων. Επίσης, απορρίφθηκε, ως τρίτη λύση, η δημιουργία ενός ειδικού σώματος φύλαξης των μεταλλείων, με το σκεπτικό πως δεν υπήρχαν για το σκοπό αυτό οι απαιτούμενες αξιόπιστες δυνάμεις. Έτσι, η συζήτηση έκλεισε με τη διαπίστωση πως κάτω από τις υπάρχουσες συνθήκες δεν ήταν δυνατή η προστασία των μεταλλείων. Τα μόνα μέτρα που δεσμεύτηκε να λάβει από την πλευρά του, κατά το μέτρο του δυνατού, το γραφείο της Πολεμικής Οικονομίας, ήταν ο περιορισμός, στα χαμηλότερα δυνατά επίπεδα, των ποσοτήτων εκρηκτικών που υπήρχαν στα μεταλλεία, με τη μεταφορά του μεγαλύτερου μέρους τους στους κοντινότερους σταθμούς της γερμανικής Στρατιωτικής Χωροφυλακής και στα Φρουραρχεία.[95]

Στα περιστατικά που αναφέρθηκαν, κατά τα οποία στα μεταλλεία του "Μαύρου Δένδρου" στην περιοχή του Κιλκίς και του Αγίου Δημητρίου στην Κατερίνη εμφανίστηκαν αντάρτες του ΕΛΑΣ, ήρθε την ίδια χρονική περίοδο να προστεθεί και η περίπτωση του μεταλλείου χρωμίου στη θέση "Βοϊδόλακκας" Μπούρινου, κοντά στο χωριό Έξαρχος στα νοτιοδυτικά της Κοζάνης. Στην περιοχή αυτή άρχισαν να σχηματίζονται στα τέλη του 1942 οι πρώτες ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ, δρώντας κυρίως εντός της ιταλικής ζώνης Κατοχής. Φαίνεται, πως μια από τις ομάδες αυτές δύναμης οκτώ με δέκα αντρών και εν μέρει οπλισμένης, πέρασε στις γερμανοκρατούμενες περιοχές και τη νύχτα της 4ης Δεκεμβρίου 1942 εμφανίστηκε στο μεταλλείο απ΄ όπου πήρε δύο πρόβατα και δύο ψωμιά. Οι έρευνες που διεξήγαγαν αργότερα οι Γερμανοί δεν απέδωσαν περισσότερα στοιχεία για το συμβάν αυτό και ειδικότερα για την ένοπλη ομάδα.[96]

Από την μια πλευρά, η εμφάνιση των ένοπλων ομάδων και από την άλλη οι παρουσιαζόμενες δυσκολίες στην ανεύρεση εργατικού δυναμικού, συνιστούσαν τα βασικότερα προβλήματα, τα οποία κλήθηκαν να επιλύσουν το επόμενο διάστημα οι Γερμανοί, ώστε να συνεχιστεί η απρόσκοπτη λειτουργία των οικονομικά σημαντικών μεταλλείων της Μακεδονίας. Σε μία, λοιπόν, προσπάθεια να βελτιωθούν οι συνθήκες εργασίας και να αυξηθούν οι ρυθμοί της παραγωγής, συγκροτήθηκε στη Θεσσαλονίκη

---

[95] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, "Niederschrift über die am 29. November 1942 mit dem Ia beim Befehlshaber Saloniki–Ägäis, Oberstleutnant von Selchow, stattgefundene Besprechung über die Bewachungsmöglichkeiten der auf den Gruben lagernden Sprengstoffe", Θεσσαλονίκη 29 Νοεμ. 1942.

[96] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, "Gemeldeter Bandenüberfall auf die Grube Exarchos", Θεσσαλονίκη 11 Δεκ. 1942.

μια ομάδα από Γερμανούς ειδικούς, με τη συμμετοχή του εκπροσώπου του γραφείου χρωμίου Θεσσαλονίκης της Εταιρείας Κρουπ,[97] που στις 28 και 29 Δεκεμβρίου 1942 επισκέφτηκε το μεταλλείο χρωμίου του Αγίου Δημητρίου. Η επιτροπή επεσήμανε από την πρώτη στιγμή στην έκθεσή της, την οποία υπέβαλε αργότερα στον αρμόδιο αξιωματικό του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας, τις ιδιαίτερες δυσκολίες που παρουσιάζονταν όσον αφορά τη λειτουργία του συγκεκριμένου μεταλλείου. Ανάμεσα στα άλλα τονίστηκε πως το μεταλλείο ήταν απομονωμένο και σε μεγάλο υψόμετρο, γεγονός που καθιστούσε, κυρίως τον χειμώνα, αδύνατη την τηλεφωνική επικοινωνία, αλλά και την τροφοδοσία του. Επιπλέον, δεν υπήρχε δύναμη της ελληνικής χωροφυλακής ούτε στο μεταλλείο, αλλά ούτε ακόμα και στο πλησιέστερο χωριό του Αγίου Δημητρίου. Στα παραπάνω προβλήματα θα έπρεπε να προστεθούν η άρνηση των κατοίκων του Αγίου Δημητρίου να εργαστούν, αλλά και να παράσχουν οποιαδήποτε άλλη βοήθεια και η αδυναμία της Στρατιωτικής Χωροφυλακής Κατερίνης να μεταβεί στην περιοχή για να επιβάλλει στους κατοίκους την εφαρμογή των διαταγών της.[98] Όπως μάλιστα τονίστηκε, «μετά την αποχώρηση του εργατικού δυναμικού που είχε επιστρατευτεί από τη Θεσσαλονίκη,[99] παρέμειναν στο μεταλλείο λίγοι μόνο εργάτες, οι οποίοι αμείβονταν με τα ρεις χιλιάδες δραχμές την ημέρα και

[97] Αμέσως μετά την κατάληψη της Ελλάδας, η Ανώνυμος Εταιρεία Φρίντριχ Κρουπ της Έσης, με προτροπή του γραφείου Εφοδιασμού και Εξοπλισμών του αρχηγείου της Βέρμαχτ, αγόρασε τις σημαντικότερες ελληνικές επιχειρήσεις μεταλλείων ή σύναψε μαζί τους συμφωνίες προμήθειας, βλ. Ζέκεντορφ, *ό.π.*, σ. 69.

[98] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, "Aktenvermerk über Befehrung der Grube Olympos am 28. u. 29.12.1942 unter Teilnahme der Herrn Jung, Chromerzbüro Saloniki, Fa. Friedr. Krupp", Θεσσαλονίκη 4 Ιαν. 1943.

[99] Επρόκειτο για 34 Εβραίους εργάτες από τους 3.500 που επιστρατεύτηκαν για εργασία, μετά την καταγραφή συνολικά 8.000-9.000 Εβραίων στην πλατεία Ελευθερίας της Θεσσαλονίκης στις 11 Ιουλίου 1942. Από τους 3.500, εκτός από τους 34 προαναφερόμενους που χρησιμοποιήθηκαν ως οι καταλληλότεροι στο μεταλλείο του Αγίου Δημητρίου, πάνω από 1200 άτομα εργάστηκαν στην κατασκευή δρόμων κατά μήκος του οδικού άξονα Θεσσαλονίκης – Κατερίνης – Λάρισας, 500 ειδικευμένοι σε ειδικές εργασίες και οι υπόλοιποι σε μεταλλεία της Χαλκιδικής, της Βέροιας, σε έργα στο αεροδρόμιο του Σέδες (Θέρμη) και σε άλλα εργοτάξια. Μετά τη διαπίστωση πως το εργατικό αυτό δυναμικό δεν ήταν κατάλληλο για βαριά σωματική εργασία, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης ανέστειλε στις 17 Οκτωβρίου 1942 την εφαρμογή της υποχρεωτικής εργασίας. Την ίδια ημέρα κατέληξαν σε συμφωνία και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης και της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης με την οποία η τελευταία εξαγόρασε με την καταβολή υψηλού τιμήματος την υποχρέωση εργασίας των ομοθρήσκων της, βλ. StA Berlin, 3P (K) Js 10/60, τόμ. 4 στο Zst, 508 AR – Z 139 / 59. Επίσης, BA Berlin, 99 Js 1FC, Nr. 5437/65080 P: Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD, IV B4b, 2427/42 g (1148), Berlin 18 Αυγ. 1942. Επίσης, Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 2, σσ. 304-305. Μόλχο, *ό.π.*, σσ. 65-66.

ελεύθερα με είδη πρώτης ανάγκης».[100] Έτσι, οι προτεινόμενες λύσεις έδιναν αναπόφευκτα ιδιαίτερο βάρος στα θέματα εργασίας και ασφάλειας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τους Γερμανούς αρμοδίους ήταν απαραίτητο να γίνουν ανάμεσα στα άλλα οι ακόλουθες κινήσεις : α΄) Να τοποθετηθεί στον Άγιο Δημήτριο νέος πρόεδρος, ο οποίος θα έπρεπε να επιδείξει αυστηρότητα όσον αφορά την υποχρέωση των κατοίκων να εργαστούν στο μεταλλείο, β΄) Να τοποθετηθεί δίπλα στον μεταλλωρύχο Τσένκε ένας Γερμανός στρατιώτης ως επιστάτης, γ΄) Να εγκατασταθεί μόνιμη δύναμη τριών χωροφυλάκων στο χωριό και το μεταλλείο, δ΄) Να στρατολογηθούν περισσότεροι εργάτες από την ευρύτερη περιοχή με κίνητρο την παροχή υψηλότερων μισθών, ε΄) Να χρησιμοποιηθούν κυρίως τον χειμώνα ζώα για την απρόσκοπτη συνέχιση της τροφοδοσίας του μεταλλείου με τρόφιμα και πρώτες ύλες.[101]

Όμως τα παραπάνω γερμανικά μέτρα, και κυρίως αυτά που ελήφθησαν για την ασφάλεια του μεταλλείου, δεν απέδωσαν τους αναμενόμενους καρπούς. Η αδυναμία των γερμανικών αρχών να διαθέσουν στρατιωτικές μονάδες για τη φύλαξη κατέστησε το συγκεκριμένο μεταλλείο, αλλά και τα υπόλοιπα στη συνέχεια στο χώρο της Μακεδονίας, εύκολο στόχο. Έτσι, στις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν στη λειτουργία του μεταλλείου εξαιτίας του χειμώνα ήρθε να προστεθεί η δυναμική, αυτή τη φορά, επανεμφάνιση των ανταρτών στην περιοχή.

Τη νύχτα της 18ης Φεβρουαρίου 1943, τμήμα του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας με αρχηγό τον Φιλώτα Αδαμίδη (Κατσώνης) επιτέθηκε στο μεταλλείο, κατέστρεψε τις εγκαταστάσεις και συνέλαβε ομήρους τον Γερμανό επιστάτη Χάρτμαν και τον μεταλλωρύχο Τσένκε.[102] Τις επόμενες ημέρες έσπευσε στην Κατερίνη από τη Θεσσαλονίκη ο ειδικός οδηγός Κλάασεν, συνοδευόμενος από δύο άντρες της Μυστικής Στρατιωτικής Αστυνομίας, με σκοπό να συλλέξει περισσότερες πληροφορίες για το συμβάν. Από την επιτόπια έρευνα που διενήργησε ο Κλάασεν κατέληξε στο

---

[100] Για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της έλλειψης εργατικού προσωπικού, υποβλήθηκε στις 27 Οκτωβρίου 1942 πρόταση, από μια θυγατρική εταιρεία της Κρουπ, προς το Υπουργείο των Οικονομικών του Ράιχ, για τη χρησιμοποίηση στα μεταλλεία Ρώσων αιχμαλώτων και εργατών, η οποία όμως δεν φαίνεται να έγινε αποδεκτή. Μόνο η Οργάνωση Τοντ δέχθηκε μερικούς εκατοντάδες εργάτες από την Κροατία για έργα στον σιδηρόδρομο στη Βόρεια Ελλάδα, βλ. Hadziiossif, *ό.π.*, σ. 216 και υποσ. 18.

[101] MA, RW 29/109: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, "Aktenvermerk über Befehrung der Grube Olympos am 28. u. 29.12.1942 unter Teilnahme der Herrn Jung, Chromerzbüro Saloniki, Fa. Friedr. Krupp", Θεσσαλονίκη 4 Ιαν. 1943.

[102] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 2ος υποφ. : "Λαϊκή Φωνή, Όργανο του Μακεδονικού Γραφείου της Κ.Ε. του Κ.Κ. Ελλάδος, Περίοδος Β. Αριθ. φύλλου 25, σ. 5, Θεσσαλονίκη 7 Μαρτίου 1943". Βλ. επίσης, Δημήτριος Εμ. Μπαλλής, *Ο ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία*, Αθήνα 1981, σ. 206 : "Ανακοινωθέν αριθμός 5 του Στρατηγείου Θεσσαλίας".

συμπέρασμα πως οι αντάρτες, οι οποίοι είχαν επιτεθεί στο μεταλλείο, ήταν περίπου τριάντα με πενήντα άντρες. Αφού αιφνιδίασαν τους δύο Γερμανούς, αφαίρεσαν τα όπλα τους και τους συνέλαβαν. Επιπλέον, σύμφωνα πάντα με τον Κλάασεν, οι αντάρτες εξουδετέρωσαν τους τέσσερις Έλληνες χωροφύλακες που είχαν επιφορτιστεί με τη φύλαξη του μεταλλείου, γεγονός που στοιχειοθετούσε κατηγορία συνεργασίας για τον έναν τουλάχιστον απ΄ αυτούς, ο οποίος τη στιγμή της επίθεσης φυλούσε σκοπιά. Στη συνέχεια λεηλάτησαν τα καταλύματα των Γερμανών, αφαιρώντας διάφορα είδη ένδυσης και εξοπλισμού, έπιπλα και τρόφιμα. Επίσης, προξένησαν φθορές στις μηχανές με μια βαριά, σκόρπισαν τις πρώτες ύλες, αφαίρεσαν 38,6 κιλά εκρηκτικών και 313 καψύλλια και στο τέλος έβαλαν φωτιά με αποτέλεσμα να καταστραφούν ολοκληρωτικά οι εγκαταστάσεις του μεταλλείου. Από την καταστροφή διασώθηκε μόνο ο εξοπλισμός που υπήρχε στις στοές, καθώς και τα καταλύματα των εργατών. Από το εργατικό δυναμικό ένας ακολούθησε τους αντάρτες. Οι εναπομείναντες επτά εργάτες μετά την επίθεση περισυνέλεξαν και αποθήκευσαν εξαρτήματα και εργαλεία που είχαν μείνει άθικτα.[103]

Μετά την αποχώρησή του από το μεταλλείο, το τμήμα του ΕΛΑΣ ενώθηκε με την υπόλοιπη ομάδα, δύναμης 200-300 αντρών, και τα ξημερώματα της 19ης Φεβρουαρίου μετέβη στον Άγιο Δημήτριο. Στο χωριό υπήρχαν αποθήκες με εφόδια για το μεταλλείο. Από αυτές οι αντάρτες αφαίρεσαν διάφορα είδη πρώτης ανάγκης και δύο βαρέλια με πετρέλαιο και βενζίνη. Τρία ακόμη βαρέλια με καύσιμα που δεν μπορούσαν να μεταφέρουν, τα άδειασαν στο δρόμο.[104]

Την ίδια ημέρα, η είδηση της επίθεσης μεταδόθηκε τηλεφωνικά από το σταθμό της Στρατιωτικής Χωροφυλακής Κατερίνης προς τις προϊστάμενες υπηρεσίες της Θεσσαλονίκης. Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε μεταξύ των αρμοδίων του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας και του πρώτου επιτελικού γραφείου του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης αποφασίστηκαν τα μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν τις επόμενες ημέρες. Στις 20 Φεβρουαρίου, δόθηκε διαταγή σε έναν λόχο να κατευθυνθεί σιδηροδρομικώς προς την Κατερίνη και από εκεί στον Άγιο Δημήτριο με

[103] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943 και Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 286/43 g. "Einleitung", Θεσσαλονίκη 28 Φεβρ. 1943.
[104] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943. Επίσης, Μπαλλής, *ό.π.*, σ. 206.

αποκλειστικό σκοπό να συλλάβει ομήρους από το χωριό, ώστε να εξαναγκαστούν οι αντάρτες να απελευθερώσουν τους δύο απαχθέντες Γερμανούς.[105]

Για μια ακόμη φορά, τα γερμανικά αντίποινα στράφηκαν εναντίον ενός γειτονικού με το συμβάν χωριού, όπως άλλωστε συνέβη σε ανάλογες περιπτώσεις, οι οποίες αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Μάλιστα, από την πρώτη στιγμή, τονίστηκε με βεβαιότητα, από γερμανικής πλευράς, πως οι κάτοικοι συνεργάζονταν στενά με τους «συμμορίτες» και τους είχαν υποστηρίξει κατά την τελευταία επίθεσή τους. Η θέση αυτή ενισχύθηκε περαιτέρω από την αναφορά του Γερμανού απεσταλμένου στην περιοχή, Κλάασεν, πως λίγες ημέρες νωρίτερα είχε δολοφονηθεί από κατοίκους του χωριού ο Έλληνας υπαξιωματικός της χωροφυλακής που είχε τοποθετεί εκεί με αποστολή να υποστηρίξει τη λειτουργία του μεταλλείου.[106]

Τα χαράματα της 21ης Φεβρουαρίου, ο γερμανικός λόχος που κατευθυνόταν προς τον Άγιο Δημήτριο αντάλλαξε πυρά με την πολιτοφυλακή του χωριού.[107] Το περιστατικό αυτό λειτούργησε ως ένα είδος προειδοποίησης για την επικείμενη άφιξη των Γερμανών και έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς κατοίκους να εγκαταλείψουν το χωριό και να καταφύγουν στα γύρω βουνά.[108] Έτσι, όπως, διαπιστώθηκε μετά την περικύκλωση του χωριού, οι περισσότεροι κάτοικοί του το είχαν εγκαταλείψει φοβούμενοι τα αντίποινα, με αποτέλεσμα οι Γερμανοί να συλλάβουν, όπως τονίστηκε, «μόνο» τριάντα επτά ομήρους, ομολογώντας ταυτόχρονα «πως οι περισσότεροι ήταν μεγάλης ηλικίας».[109] Από τους τριάντα επτά αυτούς ομήρους, οι τριάντα δύο ήταν

---

[105] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943. Επίσης, RW 40/162 Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1943. Η γερμανική πρακτική της σύλληψης ομήρων ως μέσο άσκησης πίεσης στους αντάρτες για την απελευθέρωση ομήρων Γερμανών στρατιωτών και η απειλή της προσφυγής σε αντίποινα αποτέλεσαν πάγια τακτική των γερμανικών κατοχικών αρχών στα Βαλκάνια, η οποία, ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν οδήγησε στην απελευθέρωση των Γερμανών. Σε μια ανάλογη περίπτωση στη Σερβία, η οποία παρουσιάζει πολλές ομοιότητες μ΄ αυτή του Αγίου Δημητρίου ακόμα και όσον αφορά τη χρονική στιγμή, ο Στρατιωτικός Διοικητής Σερβίας απείλησε με αντίποινα σε περίπτωση μη απελευθέρωσης ενός Γερμανού της Οργάνωσης Τοντ, βλ. NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1031, στοιχείο κατηγορίας 257: "Bekanntmachung, Požarevac 1 Φεβρ. 1943".

[106] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943.

[107] Ό. π. Θα πρέπει να σημειωθεί πως την προηγούμενη της άφιξης του γερμανικού στρατού, είχε μεταβεί στον Άγιο Δημήτριο κλιμάκιο Γερμανών από την Κατερίνη και κατέβαλε στους κατοίκους τα ημερομίσθια από την εργασία τους στο μεταλλείο, Δημήτριος Παπαγρηγορίου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κοινότητα Αγίου Δημητρίου Κατερίνης, 11 Αυγ. 2000.

[108] Παπαγρηγορίου, ό.π.

[109] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943.

κάτοικοι του Αγίου Δημητρίου, οι οποίοι κρατήθηκαν προσωρινά στο σχολείο του χωριού. Ο ένας εξ αυτών καταγόταν από τη Λάρισα και διέμενε προσωρινά στον Άγιο Δημήτριο, όπου εργαζόταν ως κασσιτερωτής. Ένας δεύτερος, εκτελέστηκε κατά την περικύκλωση του χωριού. Οι υπόλοιποι πέντε συνελήφθησαν καθ΄ οδόν, καθώς την ίδια ημέρα επέστρεφαν από την Κατερίνη στο χωριό τους, το Λιβάδι Ελασσόνας.[110]

Μετά τη σύλληψη των ομήρων, δόθηκε διαταγή στον πρόεδρο του Αγίου Δημητρίου, Δημήτριο Τσαλό, συνοδεία του κλητήρα, να συναντήσει τους αντάρτες μεταφέροντάς τους το γερμανικό τελεσίγραφο, με το οποίο καλούνταν να παραδώσουν τους Γερμανούς ομήρους μέχρι τις 12.00 π.μ. της 23ης Φεβρουαρίου. Σε διαφορετική περίπτωση θα εκτελούνταν οι όμηροι.[111] Το απόγευμα της 21ης το γερμανικό τμήμα αποχώρησε από τον Άγιο Δημήτριο, μεταφέροντας τους ομήρους στην Κατερίνη.[112] Στη διαδρομή έπεσε σε ενέδρα ομάδας του ΕΛΑΣ με συνέπεια να τραυματιστούν τρεις στρατιώτες, ενώ δραπέτευσε ένας από τους κρατούμενους.[113]

---

[110] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. Ε. Μ. 337, "Προς το Γραφείον Πρωθυπουργού και το Υπουργείον των Εσωτερικών", Θεσσαλονίκη 11 Μαρ. 1943. Επίσης, Χιονάτα Καπέτη – Μαργαρίτα Χρυσικού, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, Λιβάδι Ελασσόνας, 14 Ιουλ. 2000. Στη συλλογική μνήμη των κατοίκων, η σύλληψη 40 ομήρων, χάριν στρογγυλοποίησης, συμφωνούσε με προηγούμενες ανακοινώσεις των Γερμανών για την εκτέλεση 20 Ελλήνων για κάθε νεκρό Γερμανό στρατιώτη. Η άποψη αυτή έχει "περάσει" εν μέρει στη βιβλιογραφία (Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 26), αλλά και σε επίσημες εκθέσεις (Zst, V 508 AR 2406/1967: Polizeidirektion Thessaloniki, 4. Polizeirevier, Protokoll – Nr. D.Y., "Kriegsverbrechen", Thessaloniki 19 Νοεμ. 1945). Ωστόσο, όπως αποδεικνύεται, οι Γερμανοί είχαν πρόθεση να συλλάβουν όσους περισσότερους ομήρους μπορούσαν και μόνο η φυγή των υπολοίπων αρρένων κατοίκων περιόρισε τον αριθμό των συλληφθέντων. Από την άλλη πλευρά δεν ισχύει, με βάση πάντα τη διαταγή Κάιτελ, η ποσοτική αναλογία 1:20.

[111] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. Εμπ. 306, "Υποβολή ονομαστικής καταστάσεως συλληφθέντων και εκτελεσθέντων υπό των Γερμανικών Αρχών", Θεσσαλονίκη 2 (;) Φεβρ. 1943.

[112] Οι όμηροι κρατήθηκαν σε ένα βαγόνι στο σιδηροδρομικό σταθμό Κατερίνης, φρουρούμενοι από δύναμη της ελληνικής χωροφυλακής, βλ. Καπέτη, ό.π. Παπαγρηγορίου, ό.π.

[113] MA, RW 40/162 Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1943. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. Ε. Μ. 337, "Προς το Γραφείον Πρωθυπουργού και το Υπουργείον των Εσωτερικών", Θεσσαλονίκη 11 Μαρ. 1943. Ο όμηρος που κατόρθωσε να δραπετεύσει, κατά τη σύντομη ανταλλαγή πυρών μεταξύ Γερμανών και ανταρτών, πηδώντας από το στρατιωτικό αυτοκίνητο, ήταν κάποιος Θεσσαλονικιός Εβραίος γιατρός, ο οποίος είχε μεταφερθεί στην περιοχή από τους Γερμανούς μαζί με άλλους για την κατασκευή του δρόμου Κατερίνης – Ελασσόνας. Στη συνέχεια δεν επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη, αλλά παρέμεινε στον Άγιο Δημήτριο, βλ. Παπαγρηγορίου, ό.π. Το αντίστοιχο ανακοινωθέν αριθμός 6 που εκδόθηκε από το Στρατηγείο Θεσσαλίας με αφορμή τη σύντομη και χωρίς σοβαρές απώλειες για τους Γερμανούς ανταλλαγή πυρών είναι ανακριβές όχι μόνο όσον αφορά τις απώλειες των Γερμανών, αλλά κυρίως εξαιτίας του ισχυρισμού πως απελευθερώθηκαν όλοι οι όμηροι του

Μια ημέρα πριν εκπνεύσει η προθεσμία και συγκεκριμένα το πρωί της 22ης Φεβρουαρίου, οι γερμανικές αρχές της Κατερίνης έστειλαν ένα αυτοκίνητο στον Άγιο Δημήτριο με σκοπό να μεταφέρει τους δύο Γερμανούς σε περίπτωση που αυτοί είχαν αφεθεί ελεύθεροι.[114] Την ίδια ημέρα, μια αντιπροσωπεία τεσσάρων κατοίκων του Αγίου Δημητρίου, οι συγγενείς των οποίων ήταν ανάμεσα στους ομήρους, μετέβη στο χωριό Πύθιο με σκοπό να συναντήσει τους αντάρτες και να τους πείσει να απελευθερώσουν τους Γερμανούς. Τελικά, όχι μόνο δεν κατάφεραν να πετύχουν τον στόχο τους, αλλά κατηγορήθηκαν από τους αντάρτες ως γερμανόφιλοι και απειλήθηκαν με φυλάκιση.[115]

Καθώς το αυτοκίνητο δεν επέστρεψε μέχρι την ορισθείσα καταληκτική ημερομηνία, οι Γερμανοί εκτέλεσαν τους τριάντα επτά ομήρους κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό Κατερίνης (πίνακας 12). Με τους τριάντα επτά εκτελέστηκε και ο συλληφθείς την ίδια ημέρα πρώην Δήμαρχος Κατερίνης, Αιμίλιος Ξανθόπουλος.[116]

Αγίου Δημητρίου. Αναφέρεται σχετικά : Στρατηγείο Θεσσαλίας, Ανακοινωθέν 6, «…Την 25ην Φεβρουαρίου 1943 και περί ώραν 9ην π.μ. η ομάς "Γεώργιος Ολύμπιος" του Σώματος Ολύμπου μετά δύο ομάδων των Πιερείων συνεπλάκη περί το 12ο χιλ. της οδού Αγ. Δημητρίου-Κατερίνης με δύναμιν 150 Γερμανών επιβαινόντων αυτοκινήτων και φερόντων μετ΄ αυτών 50 ομήρους χωρικούς εκ του χωριού Μύρνα. Η συμπλοκή εξελιχθείσα εις μάχην διήρκεσε επί τετράωρον. Αποτελέσματα. 10 Γερμανοί νεκροί, 5 τραυματίαι και 2 αιχμάλωτοι. Απηλευθερώθησαν άπαντες οι όμηροι χωρικοί. Ημετέραι απώλειαι. 1 νεκρός. Λάφυρα. 40 τυφέκια, 1 οπλοπολυβόλο, πυρομαχικά. Τ΄ αυτοκίνητα εκάησαν», βλ. Μπαλλής, *ό.π.*, σ. 207. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, σ. 469. Βλ. επίσης, Greece. Ελληνικόν γραφείον. Δελτία πληροφοριών [Γεγονότα εν Ελλάδι κατά την εχθρικήν κατοχήν], Ουάσιγκτων 1943-1944 : Δ.Ε.Υ.Π., Τμήμα ΙΙΑ, "Ειδικόν Δελτίον" [Greece Office of Information], 28 Οκτωβρίου 1943, σ. 49. Γιώργης Ελευθερίου, «Απ΄ τη δράση των πρώτων ομάδων του ΕΛΑΣ στο Βόρειο Όλυμπο», *ΕΑ,* 7 (Αύγουστος 1964), 72-73. Στις 24 Φεβρουαρίου, το ίδιο γερμανικό τμήμα, κατά την επιστροφή του από τη Σκοτίνα, όπου είχε μεταβεί για την προστασία ενός εργοταξίου της Οργάνωσης Τοντ, έπεσε σε ενέδρα των ανταρτών με απώλειες έναν νεκρό, τέσσερις τραυματίες, εννιά αγνοούμενους στρατιώτες και πέντε αγνοούμενους από την Οργάνωση Τοντ, MA, RW 40/162 Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1943.

[114] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943.

[115] Ιωάννης Τσαούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κοινότητα Αγίου Δημητρίου Κατερίνης, 11 Αυγ. 2000.

[116] Για τη γνωστοποίηση της εκτέλεσης από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, βλ. *Απογευματινή*, 1 Μαρ. 1943. *Νέα Ευρώπη*, 2 Μαρ. 1943. Ο Ξανθόπουλος, γεννημένος στον Πόντο, 44 ετών, δημοσιογράφος, διετέλεσε δήμαρχος Κατερίνης την περίοδο 1934-1936, βλ. Δήμος Κατερίνης (Κατερίνη), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Αιμίλιου Ξανθόπουλου, Αριθ. 55/1Β΄, Κατερίνη 13 Μαρ. 1962 και "Πίνακας με τους διατελέσαντες Προέδρους της Κοινότητας και μετέπειτα Δημάρχους Κατερίνης". Συνολικά εκτελέστηκαν 39 άτομα ανάμεσα στα οποία ήταν ο Ιωάννης Κατσαβός, ο οποίος εκτελέστηκε στον Άγιο Δημήτριο και ο Αιμίλιος Ξανθόπουλος, βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ.Κ. Μακεδονίας, "Κατάστασις Ονομαστική συλληφθέντων και εκτελεσθέντων ατόμων υπό των Γερμανών δια τα γεγονότα Μεταλλείου Χρωμίου", Θεσσαλονίκη 27 Φεβρ. 1943. Επίσης, Δήμος Κατερίνης, φακ. "Επιμνημόσυνη δέηση για τα θύματα κατοχής" : Α΄ Ονομαστική κατάσταση αυτών που φονεύθηκαν στο Σ. Σταθμό Κατερίνης τον Φεβρ/ριο 1943 και Ληξιαρχείο Δήμου Κατερίνης, τόμοι ΚΓ΄, ΚΖ΄. Ακόμη, Δημήτρης Γ. Τσιαούσης, «Αϊ-Δημήτρης Πιερίας. Αγώνες και θυσίες», *ΕΑ,* 88 (Ιούλης – Σεπτέμβρης 1995), 39-40. Ο συγγραφέας καταθέτει μια πολύτιμη μαρτυρία για τα γεγονότα, καθώς μεταξύ των εκτελεσθέντων ήταν ο πατέρας του, τρία αδέλφια

Την ίδια τύχη επεφύλαξαν και οι αντάρτες στους δύο Γερμανούς ομήρους.[117]

Αποδεικνύεται πως, τόσο στην περίπτωση του Αγίου Δημητρίου όσο και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις, οι συλλήψεις κατοίκων ως ομήρων από τους Γερμανούς και η απειλή εκτέλεσής τους ελάχιστα έκαμπταν τους αντάρτες και οδηγούσαν στην απελευθέρωση των όποιων Γερμανών ομήρων ή τους απέτρεπαν από επιθέσεις εναντίον της Βέρμαχτ, ιδιαίτερα όταν οι πραγματικά πληγέντες ήταν άνθρωποι άγνωστοι σε αυτούς. Με βάση τα δεδομένα αυτά, ο Στρατιωτικός Διοικητής Σερβίας, σε έκθεσή του για το μέτρο της σύλληψης ομήρων διατύπωνε τις ακόλουθες κρίσεις :

> «Η σύλληψη ομήρων είναι μόνο τότε επιτρεπτή, όταν αποτελεί το μόνο διαθέσιμο μέσο. Η αποτελεσματικότητα του μέτρου είναι αμφίβολη, όταν δεν υφίσταται η στενή σχέση των ομήρων με το τμήμα εκείνο του πληθυσμού, στον εκφοβισμό του οποίου στοχεύσει το μέτρο. Από την εμπειρία αποδεικνύεται πως οι φανατικοί και οι εγκληματίες δεν λαμβάνουν υπόψη τους τη ζωή των ομήρων. Η σύλληψη ομήρων στην τύχη οδηγεί τους μέχρι τώρα νομοταγείς και αμέτοχους πολίτες στο αντίπαλο στρατόπεδο και ενισχύει την εχθρική αντίσταση».[118]

Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται πως η πρόκληση αντιποίνων ήταν συνειδητή επιδίωξη του ΕΑΜ με σκοπό να στρέψει την οργή του πληθυσμού εναντίον των

του και ένας εξάδελφός του. Τους επισκέφτηκε όσο αυτοί κρατούνταν σε βαγόνι στο σιδηροδρομικό σταθμό, ενώ αμέσως μετά την εκτέλεση βρέθηκε στον τόπο του συμβάντος. Μεταπολεμικά, οι ελληνικές αρχές που είχαν επιφορτιστεί με τις έρευνες για εγκλήματα πολέμου απέδωσαν ευθύνες στον υπαξιωματικό της G.F.P. Μπέντζαμιν Λόχερ (Zst, V 508 2406/1967 : Έκθεση του Ευθυμίου Τ., Αστυνομικού Διευθυντή Κατερίνης, Κατερίνη 26 Απρ. 1946). Είναι βέβαιο, πως μετά την επίθεση των ανταρτών στο μεταλλείο μετέβησαν στην περιοχή δύο άντρες της Μυστικής Αστυνομίας. Ωστόσο, από τα διαθέσιμα στοιχεία δεν προκύπτει οποιαδήποτε ανάμειξη του Λόχερ στην υπόθεση αυτή. Πάντως, εξαιτίας της δράσης των ανταρτών απεστάλη στη συνέχεια στην περιοχή μόνιμη δύναμη της Μυστικής Αστυνομίας με επικεφαλής τον Λόχερ. Το γραφείο της Μυστικής Αστυνομίας στην Κατερίνη άρχισε να λειτουργεί επίσημα τον Ιούνιο του 1943, MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[117] Τσαούσης, ό.π. Παπαγρηγορίου, ό.π. Το γεγονός της εκτέλεσης των δύο Γερμανών ομήρων επιβεβαιώνεται και από άλλες μαρτυρίες, βλ. Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. IIa (251-333): Ένορκη Κατάθεση Helmut Friedrich S. Ο μάρτυρας ήταν επιθεωρητής της G.F.P. 621. Μέχρι το 1942 διηύθυνε το Γραφείο της Μυστικής Αστυνομίας στη Μυτιλήνη, όπου υπηρέτησε για ένα διάστημα και ο Λόχερ, και στη συνέχεια μετατέθηκε στη Θεσσαλονίκη. Θα πρέπει να σημειωθεί πως ενώ ο μάρτυρας στην κατάθεσή του δίνει πληροφορίες για την καταστροφή του μεταλλείου και την εκτέλεση των δύο Γερμανών από τους αντάρτες, καθώς είχε γνωρίσει στη Μυτιλήνη τον έναν εξ αυτών, τον επιστάτη Χάρτμαν, δεν "θυμάται" τίποτε για την εκτέλεση των 39 Ελλήνων ομήρων στην Κατερίνη.

[118] NARA, M-893, κουτί 14, Αριθ. εγγράφου NOKW-894, στοιχείο κατηγορίας 204: Kdr. General u. Befh. in Serbien, Verwaltungsstab/Ic, Tgb. Nr. 532/42 geh., "Geiselfestnahme", Βελιγράδι 21 Ιουν. 1942.

Γερμανών, οδηγώντάς τον στις τάξεις των ανταρτών.[119] Αλλά και οι γερμανικές κατοχικές αρχές στην Ελλάδα ομολογούσαν πως «τα αντίποινα και η αδέξια επιλογή ομήρων συνέβαλαν συχνά στην ενίσχυση των ανταρτών», όταν αναφέρονταν, αρχικά, στις επιχειρήσεις των συμμάχων τους Ιταλών, αργότερα δε κρίνοντας και τη δική τους ακολουθούμενη πολιτική αντιποίνων.[120]

Όσον αφορά την εκτέλεση του Ξανθόπουλου, ο οποίος διεκπεραίωνε τις τρέχουσες διοικητικές υποθέσεις του μεταλλείου, αυτή ήταν αποτέλεσμα μιας σειράς ερευνών στις οποίες προέβησαν οι γερμανικές αρχές με σκοπό να ανακαλύψουν τους ενόχους ή υποκινητές της επίθεσης εναντίον του μεταλλείου Αγίου Δημητρίου. Οι έρευνες που διεξήχθησαν προς κάθε κατεύθυνση ενοχοποίησαν, από την πρώτη στιγμή, τον μισθωτή του μεταλλείου, Κώστα Νταϊφά, με συνέπεια να τεθεί υπό στενή παρακολούθηση. Οι Γερμανοί είχαν εκμισθώσει από τον Μάιο του 1942 το μεταλλείο στον Νταϊφά και στον Ιωάννη Κυριασίδη, ο οποίος λίγο αργότερα κατηγορήθηκε για οικειοποίηση των εφοδίων που η Βέρμαχτ παρείχε για τη λειτουργία του μεταλλείου. Τον Αύγουστο, ο Κυριασίδης καταδικάστηκε σε ένα μήνα κράτηση και κλείστηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης για κατάχρηση ποσοτήτων βενζίνης. Έκτοτε, η διαχείριση ανατέθηκε στον Νταϊφά, για τον οποίο, ωστόσο, υπήρχαν υπόνοιες για κακοδιαχείριση και κατάχρηση.[121]

Την ημέρα που πραγματοποιήθηκε η επίθεση των ανταρτών στο μεταλλείο, ο Νταϊφάς έλειπε στη Θεσσαλονίκη. Μαθαίνοντας τα γεγονότα και τα γερμανικά μέτρα

---

[119] Βλ. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 108. Επίσης, Γενικά Αρχεία του Κράτους [στο εξής ΓΑΚ], Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Ε 24: Έκθεση Ταγματάρχη Θωμά Μπάρμπα προς την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, Κάιρο 20 Οκτ. 1943. Κατά τον Μπάρμπα, από τα ιδρυτικά στελέχη της ΥΒΕ (Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδος), της μετέπειτα ΠΑΟ (Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωσις), μετά την είσοδο των ανταρτών στα Σέρβια, τον Μάρτιο του 1943, ένας αρχηγός ομάδας του ΕΛΑΣ φέρεται πως έδωσε την ακόλουθη απάντηση σε παράκληση υφισταμένου του να μην εκτελεστεί μια διαταγή, η οποία ενώ δεν θα επέφερε σοβαρό πλήγμα στον εχθρό αντίθετα θα οδηγούσε στην καταστροφή της πόλης, αλλά και των γύρω χωριών : «Ας καταστραφούν και τα Σέρβια και όλα τα χωριά της Ελλάδος. Θα γίνη αυτό που διέταξα. Ο Λένιν είπε "όλα τα μέσα δια τον σκοπόν" και πρόσθεσεν αν καταστραφούν τα Σέρβια και τα άλλα χωριά που θα πάνε οι χωρικοί ; Θέλοντες και μη θάλθουν μαζί μας». Για τη δράση του Μπάρμπα, βλ. Παπαθανασίου, *ό.π.*, τόμ. 2, σσ. 719-722.

[120] MA, RH 19 VII: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic/AO. Nr. 3670/43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 9 Απρ. 1943. Mazower, Στην Ελλάδα… *ό.π.*, σ. 205.

[121] Ανάμεσα στα άλλα, οι Γερμανοί κατηγορούσαν τον Νταϊφά για ατασθαλίες στη διαχείριση των χρηματικών ποσών που διατίθονταν για την πληρωμή των εργατών και τη μεταφορά του μεταλλεύματος και για ιδία χρησιμοποίηση του εργατικού προσωπικού και των μεταφορικών μέσων, MA, RW 29/110 : Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, Br. B. Nr. 404/43, "Festnahme der Grubenpächter Constantinos Daifas und Joannis Kyriasides", Θεσσαλονίκη 25 Μαρ. 1943.

κατά των κατοίκων του Αγίου Δημητρίου, τηλεφώνησε στον Ξανθόπουλο και του ζήτησε να κρύψει τα βιβλία του μεταλλείου. Οι γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης έλαβαν γνώση του γεγονότος, υποκλέπτοντας την τηλεφωνική συνομιλία. Ανακρινόμενος, στη συνέχεια, ο Ξανθόπουλος από τον Γερμανό ειδικό οδηγό Κλάασεν ομολόγησε πως τόσο ο ίδιος όσο και οι δύο μισθωτές του μεταλλείου διοχέτευαν ποσότητες πετρελαίου στη "μαύρη" αγορά.[122] Στις 23 Φεβρουαρίου εκτελέστηκε με την κατηγορία της κατάχρησης και ως ένας εκ των ηγετικών στελεχών της κομμουνιστικής κίνησης στην Κατερίνη.[123] Επίσης, συνελήφθη ο πατέρας του, τον οποίο οι Γερμανοί απειλούσαν να εκτελέσουν, αν δεν παραδίδονταν τα τρία αδέλφια του Ξανθόπουλου που είχαν διαφύγει τη σύλληψη. Λίγο αργότερα οι κατ΄ οίκον γερμανικές έρευνες στην Κατερίνη οδήγησαν στην ανακάλυψη των βιβλίων.[124]

Όσον αφορά τον Νταϊφά, οι πληροφορίες των Γερμανών ανέφεραν πως επέστρεψε στις 23 Φεβρουαρίου στην Κατερίνη, για να ρυθμίσει τη μεταφορά, στην κεντρική υπηρεσία της Θεσσαλονίκη, των αποθεμάτων που ανήκαν στο μεταλλείο και βρίσκονταν ακόμη στις αποθήκες. Η διαταγή που δόθηκε από το αρμόδιο τμήμα της Στρατιωτικής Οικονομίας προς την Στρατιωτική Χωροφυλακή Θεσσαλονίκης ήταν να συλληφθεί αμέσως ο Νταϊφάς όπως και ο Κυριασίδης. Επειδή, όμως, ο τελευταίος το διάστημα εκείνο διέμενε στην Αθήνα η διαταγή μεταβιβάστηκε στις εκεί αρμόδιες υπηρεσίες. Τελικά, συνελήφθησαν τόσο ο Κυριασίδης όσο και ο αδελφός του Νταϊφά, Ηλίας και μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη.[125]

Ο ίδιος ο Κώστας Νταϊφάς κατάφερε να παραπλανήσει τους Γερμανούς και να διαφύγει τη σύλληψη. Στις 3 Μαρτίου έστειλε ένα γράμμα στον αντιπρόσωπο του στη Θεσσαλονίκη, με το οποίο του κοινοποιούσε την πρόθεση του τις επόμενες ημέρες να μεταβεί στον Άγιο Δημήτριο και να συναντηθεί με τους αντάρτες για να διαπιστώσει αν ζούσαν οι δύο Γερμανοί και ο γιος του που όπως ισχυριζόταν είχε επίσης

---

[122] MA, RW 29/110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, Br. B. Nr. 404/43, "Festnahme der Grubenpächter Constantinos Daifas und Joannis Kyriasides", Θεσσαλονίκη 25 Μαρ. 1943.

[123] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Nr. (;) / 43 geheim, Aktennotiz, "Überfall auf die Chromerzgrube Olympos", Θεσσαλονίκη 24 Φεβρ. 1943. Πρβλ. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 26. Για τις συνθήκες σύλληψης του Ξανθόπουλου βλ. Ευθύμιος Χαλκίδης – Μιλτιάδης Τερζόπουλος, *Παπά Λόχερ απολογήσου…*, Αθήνα 1984, σσ. 185-186, όπου ένορκη κατάθεση (Κατερίνη, 10 Ιουν. 1946) της Βασιλικής Ξανθοπούλου, συζύγου του εκτελεσθέντος Αιμίλιου.

[124] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Aktenvermerk, "Kostas Daifas", Θεσσαλονίκη 7 Μαρ. 1943.

[125] MA, RW 29/110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, Br. B. Nr. 404/43, "Festnahme der Grubenpächter Constantinos Daifas und Joannis Kyriasides", Θεσσαλονίκη 25 Μαρ. 1943.

απαχθεί.[126] Μάλιστα, φέρεται να έστειλε από τον Άγιο Δημήτριο και δεύτερο σημείωμα, αυτή τη φορά στον αδελφό του στην Κατερίνη, από τον οποίο ενημερώθηκε και ο αντιπρόσωπός του στη Θεσσαλονίκη. Στο κωδικοποιημένο σημείωμα έγραφε: «Το έλασμα μετάλλου και το χαρτί καλά. Κάνουν καλή παρέα μαζί μας. Ελπίζω, ότι την Κυριακή θα γευματίσουμε όλοι μαζί. Ενημέρωσε τον "Kluvion"», εννοώντας με τις λέξεις "έλασμα μετάλλου" και "χαρτί" τους Γερμανούς ομήρους Τσένκε και Χάρτμαν, με τις λέξεις "μαζί μας" τον γιο του και με τη λέξη "Kluvion" τον Γερμανό ειδικό οδηγό Κλάασεν. Όπως σημείωνε στη συνέχεια ο αδελφός του, ο Νταϊφάς συναντήθηκε με τους Γερμανούς ομήρους και του μετέφερε την είδηση πως αυτοί ζουν.[127]

Μετά από τις "θετικές" αυτές "πληροφορίες", οι γερμανικές υπηρεσίες ανέστειλαν τη διαταγή για την άμεση σύλληψη του Νταϊφά, αναμένοντας να ενημερωθούν και για τον ακριβή τόπο κράτησης των ομήρων. Όπως, όμως, διαπιστώθηκε στη συνέχεια, οι πληροφορίες αυτές ήταν στην πραγματικότητα ένα τέχνασμα του Νταϊφά για να κερδίσει χρόνο. Στις 4 Μαρτίου, η Στρατιωτική Χωροφυλακή Κατερίνης ενημέρωσε την κεντρική υπηρεσία της Θεσσαλονίκης πως κατά πάσα πιθανότητα ο Νταϊφάς βρισκόταν ακόμη στην Κατερίνη, οπότε τέθηκε και πάλι σε ισχύ η διαταγή σύλληψής του. Στις 6 Μαρτίου, η Στρατιωτική Χωροφυλακή Κατερίνης ενημέρωσε και πάλι τη Θεσσαλονίκη πως τις προηγούμενες ημέρες ο Νταϊφάς με τον αδελφό του, Νίκο, φόρτωσαν όλα τα εμπορεύματα μιας μυστικής, στους Γερμανούς, αποθήκης και διέφυγαν με ένα αυτοκίνητο.[128] Όλα τα εμπορεύματα, όπως τρόφιμα και καύσιμα, ανήκαν στο μεταλλείο. Τελικά, κατά τη διάρκεια των γερμανικών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Απριλίου στην περιοχή του Ολύμπου και μετά την καταστροφή του χωριού Άγιος Δημήτριος, ο Νταϊφάς εντοπίστηκε, συνελήφθη και στις 7 Μαΐου μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη.[129] Μετά από κράτηση τριών μηνών, αποφυλακίστηκε στις 23 Αυγούστου.[130]

Ουσιαστικά, οι γερμανικές αρχές έφεραν σε πέρας την "υπόθεση Νταϊφάς", καταλήγοντας στην πραγματικότητα σε εσφαλμένα συμπεράσματα όσον αφορά τους

---

[126] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Aktenvermerk, "Kostas Daifas", Θεσσαλονίκη 7 Μαρ. 1943.
[127] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Aktenvermerk, "Bandenüberfall auf die Grube Olympos", Θεσσαλονίκη 5 Μαρ. 1943.
[128] MA, RW 29/110: WO Saloniki, IIb, Aktenvermerk, "Kostas Daifas", Θεσσαλονίκη 7 Μαρ. 1943.
[129] MA, RW 29/111: WO Saloniki, IIb, Aktenvermerk, "Gruben Olympos und Agios Dimitrios und Lage im Gebiet Katerini", Θεσσαλονίκη 10 Μαΐου 1943. Πριν τη σύλληψή του από τους Γερμανούς, ο Νταϊφάς συνελήφθη και από τους αντάρτες, μεταφέρθηκε στα ορεινά των Πιερίων, αλλά στη συνέχεια αφέθηκε ελεύθερος, αφού κατάφερε να τους πείσει γι΄ αυτό, τραγουδώντάς τους ανταρτικά τραγούδια, Τσαούσης, ό.π. Παπαγρηγορίου, ό.π.
[130] Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 73.

σκοπούς που εξυπηρετούσε η ανταρτική επίθεση στο μεταλλείο. Έτσι, πρόκριναν δύο πιθανές και συγγενείς ερμηνείες : α΄) Αυτή που υποστήριξαν εξαρχής και οι ελληνικές αρχές, δηλαδή πως ο ίδιος ο Νταϊφάς οργάνωσε την επίθεση στο μεταλλείο για να σκεπάσει τις δικές του ατασθαλίες, και β΄) Αυτή που παρουσίαζε τους κατοίκους του Αγίου Δημητρίου ως τους πραγματικούς υποκινητές με σκοπό να εκδικηθούν τον Νταϊφά για τη συμπεριφορά του απέναντί τους. Επομένως, έθεσαν κατά κάποιο τρόπο στο περιθώριο αυτή καθ΄ αυτή την παρουσία των ανταρτών στην περιοχή, αποδίδοντας στους κατοίκους της περιοχής κίνητρα και στον Νταϊφά σχέσεις με τους αντάρτες που δεν αποδεικνύεται πως είχαν.

Οι ανταρτικές, πλέον, επιθέσεις στα μεταλλεία δεν περιορίζονταν στην αφαίρεση υλικών, αλλά προκαλούσαν σημαντικές καταστροφές στις εγκαταστάσεις παραγωγής, εξέλιξη που καθιστούσε προβληματική αν όχι αδύνατη τη συνέχιση της λειτουργίας τους. Το γεγονός πως οι αντάρτες ξεκινούσαν από την ιταλική ζώνη Κατοχής και με την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων κατέφευγαν πάλι σ΄ αυτή, με τη βεβαιότητα πως τα γερμανικά στρατεύματα δεν θα παραβιάσουν την οροθετική γραμμή, οδήγησε τις γερμανικές αρχές να θέσουν εκ νέου στην ιταλική πλευρά θέματα ασφαλείας.[131] Στα περιστατικά επιθέσεων στα μεταλλεία ήρθε να προστεθεί η επίθεση στις αρχές Μαρτίου μονάδας του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας στο μεταλλείο χρωμίου στο Τσαγκλί, εντός αυτή τη φορά της ιταλικής ζώνης, που κατέληξε στην απαγωγή ενός Γερμανού μηχανικού, της γραμματέως του και τριών ναυτών.[132]

---

[131] Για τους Γερμανούς, η ήττα των Ιταλών κοντά στη Σιάτιστα τον Μάρτιο του 1943 και η εκκένωση μεγάλων τμημάτων της Δυτικής Μακεδονίας από τα ιταλικά στρατεύματα οδήγησε σε μια κατακόρυφη αύξηση της ανταρτικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα κατά μήκος της οροθετικής γραμμής. Έκτοτε, ανταρτικά τμήματα 150 περίπου αντρών εισέρχονταν στη γερμανική ζώνη Κατοχής, εφοδιάζονταν με τρόφιμα και χρήματα, απειλούσαν τον πληθυσμό, έκαιγαν αρχεία και με την εμφάνιση γερμανικών τμημάτων επέστρεφαν στις ιταλοκρατούμενες περιοχές, όπου παρέμεναν ανενόχλητα, MA, RW 40/162: Befehlshaber Saloniki–Ägäis, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

[132] MA, RW 29/110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 301/43 g, "Lage in Griechenland", Θεσσαλονίκη 8 Μαρ. 1943. Ο Νίκολας Χάμμοντ, προπολεμικά Λέκτορας της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, έπεσε με αλεξίπτωτο την άνοιξη του 1943 στη Βόρεια Ελλάδα, με σκοπό να έρθει σε επαφή με τον ΕΛΑΣ και να οργανώσει δολιοφθορές στο πλαίσιο δράσης της SOE στην Ελλάδα, της Υπηρεσίας Ειδικών Επιχειρήσεων. Ο Χάμμοντ, έχοντας λάβει οδηγίες από το Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής να συγκεντρώσει πληροφορίες για τα μεταλλεία χρωμίου, ενημερώθηκε από τον ΕΛΑΣ για τις συγκεκριμένες συλλήψεις. Στη συνέχεια συνάντησε και ανέκρινε το Γερμανό μηχανικό, αποκομίζοντας πολλές πληροφορίες σχετικά με την παραγωγή και τον αριθμό των εργατών στα ορυχεία της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, βλ. Nicholas G. L. Hammond, *Περιπέτεια με τους αντάρτες 1943-44*, μετάφρ. Γιάννης Λάμψας, Αθήνα χ.χ.ε., σσ. 30-31. Επίσης, Μπαλλής, *ό.π.*, σ. 208 : Ανακοινωθέν αριθμός 7 του Στρατηγείου Θεσσαλίας.

Στις 30 Μαρτίου 1943, ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ, έστειλε επιστολή στον Ιταλό Διοικητή της 11ης Στρατιάς, Στρατηγό Κάρλο Τζελόζο, επισημαίνοντάς του τους κινδύνους που δημιουργούνταν από την αυξανόμενη δράση των ανταρτών εντός της περιοχής δικαιοδοσίας του και την ανάγκη να ληφθούν όλα εκείνα τα μέτρα για την αντιμετώπισή τους. Επίσης, ζήτησε να διατεθούν οι απαραίτητες στρατιωτικές δυνάμεις για την προστασία των υπό γερμανικών συμφερόντων μεταλλείων που υπήρχαν στις ελεγχόμενες από την 11η Στρατιά περιοχές.[133]

Το ζήτημα των «απειλούμενων από τους συμμορίτες αντικειμένων» συζητήθηκε στη Θεσσαλονίκη μεταξύ του αρμόδιου αξιωματικού του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας, του επιτελάρχη του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου και του διευθυντή του πρώτου επιτελικού γραφείου της Ομάδας Στρατού Ε,[134] Στρατηγού Χέρμαν Φερτς (Hermann Foertsch). Μετά από πρόταση του εκπροσώπου της Ομάδας Στρατού αποφασίστηκε να μη ληφθεί επί του παρόντος καμία απόφαση, αναμένοντας την ιταλική απάντηση, μετά και την εκ νέου υπενθύμιση πως η γερμανική πλευρά αδυνατούσε να διαθέσει δυνάμεις για το σκοπό αυτό.[135] Όπως, όμως, επισημάνθηκε «οι Ιταλοί παραμένουν λίγο έως πολύ απαθείς μπροστά στην αυξανόμενη δράση των συμμοριών στην Ελλάδα».[136]

Απαντώντας στους Γερμανούς, λίγες ημέρες αργότερα, ο Διοικητής της 11ης Στρατιάς, κατέστησε σαφές ότι δεν ήταν σε θέση να αναλάβει την προστασία των μεταλλείων της Νοτίου Ελλάδος, καθώς αυτό θα απαιτούσε δύναμη μιας μεραρχίας, η οποία όμως είχε ήδη διατεθεί στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών. Κατέληγε,

---

[133] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb / Br. B. Nr. 371/43 g, Θεσσαλονίκη 1 Απρ. 1943.

[134] Η απόφαση για τη συγκρότηση της Ομάδας Στρατού Ε ελήφθη το Δεκέμβριο του 1942 και τέθηκε σε ισχύ στις αρχές Ιανουαρίου του 1943. Ο σχηματισμός αυτός ήταν μετεξέλιξη της 12ης Στρατιάς, οι δε υπηρεσίες του εγκαταστάθηκαν στο Πανόραμα (Αρσακλί) Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τους Γερμανούς, η εξέλιξη αυτή, με την οποία τερματιζόταν «μια μεγάλη στρατιωτική παράδοση, την οποία αντιπροσώπευε η 12η Στρατιά», οφειλόταν στις αυξημένες απαιτήσεις που δημιουργούσε η ανάγκη ενιαίας διοίκησης του χώρου των Βαλκανίων, αλλά και στη διατήρηση του κύρους που πλέον προσέδιδε ένας στρατιωτικός σχηματισμός, όπως ήταν η Ομάδα Στρατού, βλ. MA, RH 19 VII 1/1: Heeresgruppe E, Abteilung Ia – Kriegstagebuch, Nr. 2/43 g. g., "Chefbesprechung vom 4.1.1943".

[135] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb / Br. B. Nr. 371/43 g, "Bandengefährdete Objekte", Θεσσαλονίκη 1 Απρ. 1943.

[136] MA, RH 19 VII: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, Ia / KTB 29/43 gK, "Aktenvermerk über die Chefbesprechung vom 29.3.1943".

τονίζοντας πως ο δρόμος για την καλύτερη προστασία των μεταλλείων περνούσε μέσα από τη δραστική αντιμετώπιση των ανταρτών.[137] Από την πλευρά του, ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης αποδέχθηκε την ιταλική επιχειρηματολογία, «από την στιγμή που δεν υπάρχουν οι γερμανικές δυνάμεις για μόνιμη φύλαξη», αναγνωρίζοντας, ταυτόχρονα, την ανάγκη της επαρκούς προστασίας των πολυάριθμων οικονομικών μονάδων στην Ελλάδα με τη χρησιμοποίηση σημαντικού αριθμού στρατευμάτων. Όμως, όσον αφορά το ζήτημα της ριζικής αντιμετώπισης του ανταρτικού κινδύνου, που είχε προτείνει ως ενδεδειγμένη λύση η ιταλική πλευρά, σημείωνε χαρακτηριστικά : «Από την μέχρι τώρα εμπειρία δεν υπάρχουν αυτές οι προϋποθέσεις, ενώ από την άλλη πλευρά παραμένει το ερώτημα κατά πόσο η μέχρι τώρα αδυναμία των ιταλικών στρατευμάτων να ανταποκριθούν {στις απαιτήσεις καταπολέμησης των ανταρτών} οφείλεται στην έλλειψη καλής θέλησης ή σε ανικανότητα».[138] Στη συνέχεια και παρά την αρχική άρνηση, οι Γερμανοί ενημερώθηκαν για την πρόθεση των ιταλικών αρχών να μεταφέρουν μια μεραρχία, τη «Βενέτσια», πρώην «Φεράρα», από το Μαυροβούνιο στην Ελλάδα για την προστασία των μεταλλείων.[139]

Από την πλευρά τους οι Γερμανοί και παρά τα μέτρα που οι Ιταλοί ήταν διατεθειμένοι να λάβουν, επαναλάμβαναν εμμέσως πλην σαφώς την ευθύνη των συμμάχων τους στην αύξηση της ανταρτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, η οποία είχε την αφετηρία της στις ιταλοκρατούμενες περιοχές. Ακόμα και κατά τη διάρκεια μιας ιταλικής εκκαθαριστικής επιχείρησης που διεξήχθη τον Μάρτιο στη ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών, οι Γερμανοί επιτελείς δεν παρέλειψαν να εκφράσουν τη δυσπιστία τους για τα αποτελέσματα της, διαπιστώνοντας με τρόπο ειρωνικό πως «η επιχείρηση εξελίσσεται όπως όλες οι επιχειρήσεις των Ιταλών».[140] Από την άλλη πλευρά, όταν ζητήθηκε από τους Ιταλούς να αναλάβουν την προστασία του μεταλλείου

---

[137] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb / Br. B. Nr. 386/43 g, Θεσσαλονίκη 7 Απρ. 1943.

[138] Ό. π.

[139] Ο Στρατηγός Τζελόζο είχε ζητήσει από τη Ρώμη να σταλούν ως ενισχύσεις τρεις μεραρχίες. Στο αίτημά του αυτό είχε την υποστήριξη του Λερ, ο οποίος με τη σειρά του ζήτησε από τη γερμανική Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων να ασκήσει πιέσεις στην αντίστοιχη ιταλική, ώστε να γίνει αποδεκτό το αίτημα. Τελικά, απεστάλη στον Τζελόζο μόνο μια μεραρχία αποτελούμενη από δύο συντάγματα. Συνολικά, από τους 24.000 άντρες που είχε υποσχεθεί η Ρώμη στον Τζελόζο, έφτασαν στην Ελλάδα λιγότεροι από 2.000, MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb / Br. B. Nr. 386/43 g, Θεσσαλονίκη 7 Απρ. 1943. Mazower, *ό.π.*, σ. 171.

[140] MA, RH 19 VII: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, Ia / KTB 28/43 gK, "Aktenvermerk über die Chefbesprechung vom 22 Μαρ. 43".

στη θέση "Βοϊδόλακκας", κοντά στο Χρώμιο Κοζάνης, έλαβαν για μια ακόμη φορά αρνητική απάντηση, γιατί τη δεδομένη χρονική στιγμή οι διαθέσιμες ιταλικές δυνάμεις συμμετείχαν στην εκκαθαριστική επιχείρηση.[141]

Ούτε, όμως και οι Γερμανοί φάνηκαν διατεθειμένοι, τη δεδομένη στιγμή, να αποστείλουν μονάδες για τη φύλαξη των μεταλλείων, ιδιαίτερα όταν αυτά βρίσκονταν σε μη ασφαλείς και επομένως ανταρτοκρατούμενες περιοχές. Η μόνη λύση που προτάθηκε και τέθηκε σε δοκιμαστική εφαρμογή ήταν ο περιοδικός εφοδιασμός των μεταλλείων, όπως αυτά στο Χρώμιο και τη Ροδιανή στην Κοζάνη, με αποστολές ελληνικών φορτηγών. Μέσω αυτής της οδού και εκτός από καύσιμα και άλλα εφόδια αποφασίστηκε να μεταφερθούν μικρές ποσότητες εκρηκτικών, ώστε να συνεχιστεί η λειτουργία των μεταλλείων. Για να εξεταστεί ακριβώς η ασφάλεια αυτών των αποστολών πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στη Θεσσαλονίκη, στην οποία έλαβαν μέρος οι υπεύθυνοι του γραφείου της Στρατιωτικής Οικονομίας και του πρώτου επιτελικού γραφείου του Στρατιωτικού Διοικητή. Οι δύο πλευρές συμφώνησαν να συνεχιστούν τα δρομολόγια αυτά και παράλληλα να «αποφευχθεί επί του παρόντος η εμφάνιση Γερμανών στις περιοχές αυτές για να μη προκληθούν οι αντάρτες και στραφούν εναντίον τους».[142]

Ήταν φανερό, πως η παρουσία ένοπλων ομάδων, κυρίως στις περιοχές με ιδιαίτερο για τους Γερμανούς οικονομικό ενδιαφέρον, συνιστούσε μια διαρκή απειλή, την οποία οι Ιταλοί δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά. Από την άλλη, οι ίδιοι οι Γερμανοί περιορίζονταν σε ένα ρόλο παρατηρητή των εξελίξεων σε περιοχές όπου δεν ήταν αυτοί η δύναμη Κατοχής.[143] Ταυτόχρονα, οι μικρές, αρχικά, ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ σύντομα μετεξελίχθηκαν, οργανωτικά τουλάχιστον, σε μεγαλύτερους σχηματισμούς και ανέλαβαν περισσότερες και δυναμικότερες πρωτοβουλίες. Ανάμεσα στα πιο δραστήρια στελέχη του ΕΑΜ που πρωτοστάτησαν στην οργάνωση του αντάρτικου στην περιοχή του Βοΐου με εντολή του ΜΓ ήταν ο Ευστράτιος Κέντρος (Σλομπόντας) και ο Αριστοτέλης Χουτούρας (Αριαννός), ο οποίος στη συνέχεια ανέλαβε αρχηγός της αναφερόμενης ως ομάδας "Αριαννού".[144]

Ανάλογη κινητικότητα είχε να επιδείξει και η περιοχή των Γρεβενών. Εκεί είχε σχηματιστεί από τον Σεπτέμβριο του 1942 μια ένοπλη ομάδα με αρχηγό τον Δημήτριο

---

[141] MA, RW 29/110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 301/43 g, "Lage in Griechenland", Θεσσαλονίκη 8 Μαρ. 1943.
[142] Ό. π.
[143] Βλ. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 340.
[144] Κέντρος, Χρονικό…, *ό.π.*, σ. 299 κ. ε. Επίσης, Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 105.

Τασιανόπουλο. Η ολιγομελής αρχικά ομάδα μεγάλωσε μετά την πρώτη της επιχείρηση, όταν αφόπλισε τον Ιανουάριο του 1943 το σταθμό χωροφυλακής Πολυνερίου Γρεβενών. Σ΄ αυτή εντάχθηκαν ανάμεσα σε άλλους οι έφεδροι Ανθυπολοχαγοί Νικόλαος Θεοχαρόπουλος (Σκοτίδας) και Δημήτριος Κυρατζόπουλος (Φωτεινός). Η διοίκηση του τμήματος των τριάντα περίπου ανταρτών ανατέθηκε στον Κυρατζόπουλο, με υποδιοικητή τον Θεοχαρόπουλο, καπετάνιο τον Τασιανόπουλο και καθοδηγητή τον γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. Γρεβενών, Θωμά Ιωαννίδη με το ψευδώνυμο Φίλος Γ.[145] Στα τέλη Ιανουαρίου, οι αντάρτες πέρασαν στην περιοχή της Σιάτιστας και στις αρχές Φεβρουαρίου εισήλθαν στην πόλη και αφόπλισαν την Υποδιοίκηση Χωροφυλακής. Μετά το εγχείρημα αυτό εντάχθηκε στην ομάδα ο διοικητής της Υποδιοίκησης, Θωμάς Βενετσανόπουλος.[146]

Μετά τις περιοχές των Γρεβενών και της Σιάτιστας και μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα οι αντάρτες έκαναν την εμφάνισή τους σε ένα πλήθος χωριών των Βεντζίων και Χασίων, οργανώνοντας ένοπλες ομάδες και στρατολογώντας νέα μέλη. Το τμήμα χωρίστηκε στη συνέχεια σε τρεις ομάδες, αυτή του Κυρατζόπουλου που ονομάστηκε "Αστραπή" με επιχειρησιακό χώρο το Βόιο, του Θεοχαρόπουλου ως "Βροντή" και του Τασιανόπουλου ως "Κεραυνός" στα Χάσια. Στην πράξη, οι δύο πρώτες ομάδες ενώθηκαν και έδρασαν ως ένα τμήμα.[147]

Σταθμό στην ενσωμάτωση των πρώτων αυτών ένοπλων ομάδων σε ενιαίο οργανωτικό πλαίσιο κατά τα πρότυπα των στρατιωτικών σχηματισμών αποτέλεσε η σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο Τσοτύλι στις 7 Μαρτίου 1943 υπό την προεδρία του Λάζαρου Ζησιάδη ή Τερπόφσκι και με τη συμμετοχή των κορυφαίων τοπικών στελεχών του ΚΚΕ. Στη σύσκεψη αποφασίστηκε να δημιουργηθούν δύο αρχηγεία ανταρτών του ΕΑΜ, το "Αρχηγείο Βοΐου" με διοικητή τον Θεοχαρόπουλο και το "Αρχηγείο Πίνδου" με διοικητή τον Κέντρο. Τελικά, σχηματίστηκαν το "Αρχηγείο Πίνδου" και το "Αρχηγείο Βαρνούντος", με τα υπαρχηγεία των Γρεβενών, του Βοΐου και της Καστοριάς στα δυτικά και Μπούρινου, Ασκείου και Βιτσίου στα ανατολικά.

---

[145] Ανδρέας Τσιάτας, «Οι πρώτες οργανώσεις και αντάρτικες ομάδες στο Βόιο και Γρεβενά», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 150-152. Μήτσος Κυρατζόπουλος (Φωτεινός), «Η Αντίσταση στη Δ. Μακεδονία», *ΕΑ*, 26 (Φλεβάρης 1981), 25.

[146] Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 106.

[147] Χρίστος Παπαδημητρίου, «Δημήτρη Κυρατζόπουλου – Φωτεινού. Απομνημονεύματα του Εθνικοαπελευθερωτικού πολέμου και της Εθνικής Αντίστασης στην Ελλάδα 1940-1944», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 140-141. Κυρατζόπουλος, *ό.π.*

Με βάση τις αποφάσεις της σύσκεψης εξεδόθησαν οι αντίστοιχες προκηρύξεις. Έτσι, στις 9 Μαρτίου το "Αρχηγείο Βαρνούντος", το μετέπειτα 27ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, κήρυξε επιστράτευση είκοσι κλάσεων για τους οπλίτες και χωρίς όριο ηλικίας για τους αξιωματικούς.[148]

Μετά τις πρώτες επιτυχίες εναντίον των Ιταλών, μεταξύ των οποίων η μάχη στο Φαρδύκαμπο και η αιχμαλώτιση ενός ιταλικού τάγματος, οι αναδιοργανωμένες ομάδες του ΕΛΑΣ επανεμφανίστηκαν στις περιοχές των μεταλλείων με σκοπό αυτή τη φορά να θέσουν τις επιχειρήσεις οριστικά εκτός λειτουργίας. Στις 8 Μαρτίου, ομάδα περίπου τριάντα ανταρτών του τμήματος Κυρατζόπουλου, κατέλαβε τις εγκαταστάσεις του μεταλλείου στο Χρώμιο, στη θέση "Βοϊδόλακκας", και απαίτησε την οριστική παύση της λειτουργίας του. Στους συγκεντρωμένους εργάτες διαβάστηκε η διαταγή του "Αρχηγείου Βαρνούντος" για την επιστράτευση είκοσι κλάσεων (1900-1920), η οποία συνοδευόταν από την απειλή επιβολής της θανατικής ποινής σε περίπτωση ανυπακοής. Τελικά, από τους συνολικά εκατόν σαράντα εργαζόμενους παρέμειναν στο μεταλλείο ως φύλακες τρεις υπάλληλοι, δύο μηχανικοί και δύο γυναίκες. Μερικοί κατάφεραν να διαφύγουν στην Κοζάνη, οι περισσότεροι όμως, σύμφωνα με πληροφορίες της γερμανικής πλευράς, εξαναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τους αντάρτες. Μετά από αυτή την εξέλιξη, το μεταλλείο τέθηκε εκτός λειτουργίας, καθώς οι εργάτες αρνούνταν στο εξής να μεταβούν στην περιοχή. Φεύγοντας οι αντάρτες πήραν μαζί τους εβδομήντα πέντε κιλά εκρηκτικών, εκατόν οκτώ καψύλλια και εννιακόσια εξήντα μέτρα φυτίλι, ενώ οι εγκαταστάσεις παρέμειναν άθικτες. Επίσης, στις 10 του μηνός, κοντά στην Αιανή, κατέσχεσαν προσωρινά το φορτηγό που κατευθυνόταν από το μεταλλείο στην Κοζάνη.[149]

Στις 24 Μαρτίου το τμήμα Κυρατζόπουλου, σε πλήρη σχηματισμό, εν μέρει με στρατιωτική περιβολή και εξοπλισμένο με αρκετά αυτόματα από το ιταλικό οπλοστάσιο, επέδραμε και πάλι στο μεταλλείο, με σκοπό να αφαιρέσει καθετί που μπορούσε να μεταφερθεί. Για το λόγο αυτό, είχε μαζί του έναν μεγάλο αριθμό επιταγμένων ζώων και επιστρατευμένων οδηγών. Οι αντάρτες, αφού συνέλαβαν τους φύλακες, που είχαν παραμείνει στο μεταλλείο, φόρτωσαν τρόφιμα, τις υπολειπόμενες ποσότητες εκρηκτικών, ποσότητες ανθρακασβεστίου, είδη ένδυσης και υπόδησης, λαμπτήρες και διάφορα εργαλεία. Δύο ημέρες αργότερα επέστρεψαν για τα υπόλοιπα υλικά. Αυτή τη φορά προξένησαν φθορές σε δύο από τους συνολικά τέσσερις

---

[148] Βλ. Χρυσοχόου, Η δράσις του Κ.Κ.Ε., *ό.π.*, σσ. 53-55.
[149] MA, RW 29/110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb Br. B. Nr. 382/43, "Chromerzgrube Chromion", Θεσσαλονίκη 19 Μαρ. 1943.

συμπιεστές, λεηλάτησαν τα παραπήγματα και κατέστρεψαν βιβλία και έγγραφα του μεταλλείου. Τέλος, απελευθέρωσαν τους φύλακες και τους εξανάγκασαν, απειλώντας τους με εκτέλεση, να εγκαταλείψουν τις εγκαταστάσεις.[150] Έκτοτε το μεταλλείο τέθηκε εκτός λειτουργίας, εξαιτίας κυρίως της άρνησης εργατών να μεταβούν στην περιοχή.[151]

Στα μέσα Μαΐου, οι Γερμανοί οργάνωσαν μια επιχείρηση για τη μεταφορά των μηχανών και όσων υλικών είχαν απομείνει. Συγκεκριμένα, στις 13 του μηνός, μια αυτοκινητοπομπή, αποτελούμενη από οκτώ φορτηγά του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας Θεσσαλονίκης, ξεκίνησε τις βραδινές ώρες, για λόγους κάλυψης, από την Κοζάνη με κατεύθυνση το μεταλλείο. Την αποστολή συνόδευε τμήμα του γερμανικού στρατού εξοπλισμένο με αυτόματα, ένα οπλοπολυβόλο και όλμους. Μεταξύ της Αιανής και του Χρωμίου η αυτοκινητοπομπή έπεσε σε ενέδρα ομάδας ανταρτών. Κατά την ανταλλαγή πυρών σκοτώθηκε ένας αντάρτης, ενώ ζημιές υπέστησαν τα δύο πρώτα φορτηγά. Κάτω από την πίεση των γερμανικών πυρών και μετά την έλευση ενισχύσεων, οι αντάρτες υποχώρησαν. Οι Γερμανοί συνέχισαν την πορεία τους προς το μεταλλείο σε όλη τη διάρκεια της οποίας δέχονταν σποραδικά πυρά από τους αντάρτες. Τελικά, έφτασαν το απόγευμα στο μεταλλείο, όπου φόρτωσαν τους τρεις από τους τέσσερις συμπιεστές, γεωτρύπανα και ό,τι άλλο δεν είχαν αφαιρέσει οι αντάρτες. Στην επιστροφή δέχθηκαν και πάλι πυρά και μετά από συνολικά είκοσι τέσσερις ώρες, που κράτησε η επιχείρηση, κάτω από αντίξοες καιρικές συνθήκες, έφτασαν στην Κοζάνη.[152]

---

[150] MA, RW 29/110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb Br. B. Nr. 406/43, "Überfall auf die Grube Chromion", Θεσσαλονίκη 27 Μαρ. 1943. Για την επίθεση αυτή των ανταρτών και την ολοσχερή καταστροφή του μεταλλείου βλ. επίσης την μαρτυρία του Δημήτριου Ζυγούρα (Παλαιολόγος) στο Ζαχαρίας Π. Δρόσος, *Φαρδύκαμπος. Το χρονικό και τα επακόλουθα της μεγάλης μάχης*, Αθήνα 1984, σσ. 179-181.

[151] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, (Anlage zu Br. B. Nr. 401/43 g), Aktenvermerk, "Bericht über die Lage im Gebiet Kozani und im Gebiet Verria", Θεσσαλονίκη 10 Απρ. 1943.

[152] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, "Grube Chromion", Θεσσαλονίκη 18 Μαΐου 1943. Βλ. επίσης Αλέκος Σακαλής (Πετρόμπεης), *Μνήμες*, Κοζάνη 1997, σ. 56. Ακόμη, Γρηγόριος Καλλιανιώτης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αιανή 10 Απρ. 2001. Ο μάρτυρας ήταν ένας από αυτούς που επιστρατεύτηκαν από τους Γερμανούς για τη μεταφορά των μηχανών και των υλικών από το μεταλλείο Χρωμίου. Ενώ βρισκόταν στην Κοζάνη, συνελήφθη από Γερμανούς στρατιώτες, οι οποίοι συγκέντρωσαν περίπου είκοσι με τριάντα εργάτες και τους επιβίβασαν στα φορτηγά με προορισμό το Χρώμιο. Σε μια σύντομη στάση, στο χωριό του την Αιανή, ο αδελφός του τον ενημέρωσε για την πρόθεση των ανταρτών να χτυπήσουν τους Γερμανούς και για τη ναρκοθέτηση του δρόμου. Κατά την ανταλλαγή πυρών μεταξύ των ανταρτών και των Γερμανών, στη θέση "Κουτρούλια" και λίγο παραπάνω στη θέση "Πιρπόργια", καλύφθηκε πίσω από τα φορτηγά. Από τις βολές όλμου σκοτώθηκε ο αντάρτης. Όταν έφτασαν στο Χρώμιο, οι κάτοικοι του χωριού τράπηκαν σε φυγή και γλίτωσαν από τα πυρά των γερμανικών όλμων μόνο μετά από παρέμβασή του, καθώς βεβαίωσε τους Γερμανούς πως επρόκειτο για αμάχους και όχι για αντάρτες.

Ταυτόχρονη γερμανική επιχείρηση, για τη μεταφορά των μηχανών από το μεταλλείο στον Έξαρχο δεν στάθηκε δυνατόν να πραγματοποιηθεί. Εκεί, όπως ενημέρωσε τους Γερμανούς ο ιδιοκτήτης του, εμφανίστηκαν στις 6 Απριλίου τέσσερις αντάρτες, οι οποίοι αφαίρεσαν τέσσερα αντίσκηνα και τέσσερα δοχεία λάδι. Παρομοίως, το μεταλλείο, κάτω από την πίεση που ασκούσε η παρουσία των ανταρτών, τέθηκε εκτός λειτουργίας. Από το σύνολο του εργατικού δυναμικού παρέμεινε μόνο ως φρουρά ένας εργάτης και ο λογιστής.[153]

Την ίδια τύχη είχε τον επόμενο μήνα και το μεταλλείο χρωμίου κοντά στη Ροδιανή Κοζάνης. Στις 18 Μαΐου, αντάρτες περικύκλωσαν το χωριό Ροδιανή, όπου βρίσκονταν οι αποθήκες του μεταλλείου. Από αυτές αφαίρεσαν 600 οκάδες κριθαριού και 250 οκάδες τροφίμων, λαμπτήρες, υγειονομικό εξοπλισμό, 2,5 κιλά εκρηκτικών και 50 καψύλλια. Κατέστρεψαν έγγραφα του μεταλλείου και απείλησαν τους συνολικά εκατόν πενήντα εργάτες, αναγκάζοντάς τους να διακόψουν την εργασία τους. Ουσιαστικά, το μεταλλείο από την επομένη και για τους υπόλοιπους μήνες του 1943, έχοντας παράγει ήδη ποσότητα περίπου 700 τόνων μεταλλεύματος, ανέστειλε τη λειτουργία του, εξαιτίας της έλλειψης εργατών, καθώς οι εγκαταστάσεις του δεν είχαν υποστεί καμία ζημιά.[154]

Επομένως, οι επιθέσεις των ανταρτικών ομάδων, που κλιμακώθηκαν την άνοιξη του 1943, έθεσαν ουσιαστικά εκτός λειτουργίας τα περισσότερα μεταλλεία χρωμίου και μολύβδου της Νοτίου, Κεντρικής και Δυτικής Ελλάδας, περιορίζοντας την παραγωγή σχεδόν στο ήμισυ σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο.[155] Μια ακόμη προσπάθεια που έλαβε χώρα τον Ιούνιο του 1943 από γερμανικής πλευράς, με τη διάθεση στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου του 880ου Τάγματος και με σκοπό την προστασία των σημαντικών οικονομικών μονάδων, εκ των πραγμάτων δεν πρόλαβε να τεθεί σε εφαρμογή. Αυτό συνέβη γιατί λίγες ημέρες αργότερα, ο αυξημένος αριθμός

---

[153] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, "Chromerzgrube Exarchos und Chromion", Θεσσαλονίκη 20 Απρ. 1943.

[154] MA, RW 29/111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, Br. B. Nr. 485/43 g., "Banditenbesuch auf der Grube Rodiani", Θεσσαλονίκη 20 Μαΐου 1943. Επίσης, MA, RH 19 VII [Heeresgruppe E] : Tagesmeldung O. B. Südost an OKW/WFSt vom 19.5.1943.

[155] Βλ. Hadziiossif, *ό.π.*, σ. 217 και υποσ. 26. Σύμφωνα με έκθεση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, είχαν τεθεί οριστικά εκτός λειτουργίας τα μεταλλεία του Ολύμπου, του Αγίου Δημητρίου, στο Χρώμιο, Τσαγκλί και Αρδουάν (Κοκκινόβραχος) Βόλου. Λειτουργούσαν, χωρίς όμως να φτάσουν στα επίπεδα παραγωγής των προηγούμενων ετών, τα μεταλλεία της Χαλκιδικής, Αξιούπολης, Ροδιανής [τέθηκε εκτός λειτουργίας μετά την επίθεση των ανταρτών] και Δομοκού. Στην πορεία επαναλειτουργίας βρίσκονταν αυτά της Βέροιας και της Νάουσας, MA, RW 40/162: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

των δολιοφθορών κατά μήκος του νευραλγικού σιδηροδρομικού άξονα Θεσσαλονίκης – Αθηνών, σύμφωνα με το συμμαχικό σχέδιο παραπλάνησης με την κωδική ονομασία "Άνιμαλς", ανάγκασε τη γερμανική ηγεσία, ελλείψει άλλων μονάδων, να διαθέσει το αναφερόμενο τάγμα για τη φύλαξη του σιδηροδρομικού δικτύου.[156]

Ήδη, όμως, οι αυξανόμενοι κίνδυνοι μιας πιθανής, κατά τους Γερμανούς επιτελείς, συμμαχικής απόβασης σε συνδυασμό με τη δράση ανταρτικών ομάδων στην ενδοχώρα, οδήγησαν στην έλευση νέων γερμανικών μονάδων στην Ελλάδα. Παράλληλα, την περίοδο αυτή σχεδιάστηκαν οι πρώτες γερμανικές ευρείας έκτασης εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με τη συμμετοχή και ενός ελληνικού εθελοντικού σώματος που είχε συγκροτηθεί για το σκοπό αυτό.

[156] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Oberbefehlshaber Südost (O. Kdo. H. Gr. E), Abt. Ia / KTB / 43 g. Kdos, Tätigkeitsbericht der Abteilung Ia für die Zeit vom 1-30 Ιουν. 1943 [OB. Südost meldet an OKW/WFSt, 22 Ιουν. 1943].

iii) ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΩΝ : Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΟ ΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ

Ο Γεώργιος Πούλος γεννήθηκε το 1889 στη Ρουμανία. Ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά για τη ζωή του πριν εμφανιστεί δυναμικά στο προσκήνιο κατά την περίοδο της Κατοχής. Σύμφωνα με μαρτυρία, συμμετείχε στη Μικρασιατική Εκστρατεία ως διοικητής μονάδας.[157] Τάχθηκε στο πλευρό της βενιζελικής παράταξης και έλαβε μέρος στο πραξικόπημα του 1935, φέροντας το βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Μετά την αποτυχία του κινήματος αποτάχθηκε από το στράτευμα μαζί με περίπου χίλιους πεντακόσιους βενιζελικούς αξιωματικούς και των τριών Όπλων.[158] Πιθανότατα, στη συνέχεια ακολούθησε τον αυτοεξόριστο Βενιζέλο στη Γαλλία.[159]

Ο Πούλος δεν συμμετείχε στον ελληνο – ιταλικό και στη συνέχεια ελληνο-γερμανικό πόλεμο, όπως συνέβη με την πλειοψηφία των απότακτων αξιωματικών του

---

[157] Βλ. Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Μαρτυρική κατάθεση Νικολάου Τ. Ο Πούλος, η σύζυγός του Μαστιχούλα και άλλα δέκα έξι άτομα προσήχθησαν το 1947 ενώπιον του Διαρκούς Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης με την κατηγορία της διενέργειας κατασκοπίας για λογαριασμό των Γερμανών. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, τα άτομα αυτά συμμετείχαν σε ένα δίκτυο κατασκοπίας στη Θεσσαλονίκη που αποστολή του ήταν η συλλογή πληροφοριών, μετά την αποχώρηση των Γερμανών, για τις κινήσεις των συμμαχικών στρατευμάτων και η διενέργεια δολιοφθορών. Απολογούμενος ο Πούλος υπεραμύνθηκε της μέχρι τότε στάσης του, αναφέροντας τα ακόλουθα : «Εγώ ό,τι έκανα το έκανα φανερά μια και ήτο σύμφωνο προς τας αρχάς μου και δεν παρίστατο ανάγκη να δράσω κρυφίως και συνωμοτικώς», βλ. *Το Φως*, 30 Μαΐου 1947. Τελικά, το Δικαστήριο αθώωσε τον Πούλο από την παραπάνω κατηγορία με ψήφους 3 έναντι 2. Για το κατηγορητήριο βλ. επίσης, Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αποφάσεις, Αριθ. 1-500 (1947), Αριθ. αποφάσεως 311.

[158] Για το αποτυχημένο κίνημα του 1935 και την παλινόρθωση της μοναρχίας βλ. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην Ελληνική Πολιτική. Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, μετάφρ. Σίλια Παπαθανασοπούλου, Αθήνα 2000, σσ. 181-220. Επίσης, Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του '40. Οι σχέσεις της Ελλάδος με τη Βρετανία (1935-1941)*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 15-79.

[159] Η υπόθεση αυτή βασίζεται σε μια συνομιλία που είχε ο Πούλος με τον Βενιζέλο στην κατοικία του τελευταίου στο Παρίσι λίγο πριν τον θάνατό του το 1936. Τη συνομιλία αυτή που είχε ως θέμα της τη διεθνή θέση της Ελλάδας και τις συμμαχίες που θα έπρεπε να συνάψει με κριτήριο τις πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις στην Ευρώπη, δημοσίευσε ο ίδιος ο Πούλος με επιστολή του στην εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* τον Απρίλιο του 1943. Τη στιχομυθία αυτή με τον Βενιζέλο χρησιμοποίησε ο Πούλος ως επιχείρημα για να αποδείξει την ορθότητα της άποψής του πως η Ελλάδα θα έπρεπε να συνταχθεί στο πλευρό της Γερμανίας και επομένως καθήκον όλων ήταν να βοηθήσουν προς αυτή την κατεύθυνση. Θα πρέπει να σημειωθεί πως την ίδια χρονική στιγμή είχε ξεκινήσει η συγκρότηση του εθελοντικού τάγματος του Πούλου. Για τη συγκεκριμένη επιστολή του Πούλου στην οποία περιέχεται η συνομιλία του με τον Βενιζέλο βλ. *Νέα Ευρώπη*, 15 Απρ. 1943.

1935.[160] Ωστόσο, η είσοδος των Γερμανών στην Ελλάδα αποτέλεσε την αφετηρία για την επαναδραστηριοποίησή του, αυτή τη φορά στο πλευρό του Άξονα.[161] Όπως σημείωνε, μεταπολεμικά, η εφημερίδα *Το Φως* σε άρθρο της με αφορμή την είδηση της εκτέλεσής του, ο Πούλος «εγκαίρως έκοψε τα γεφύρια που τον συνέδεαν με την παλαιάν κομματικήν αφετηρία».[162] Έτσι, λίγες μόνο ημέρες μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, ο Πούλος, αναζητώντας σημεία προσέγγισης και συνεργασίας με τους Γερμανούς, εμφανίστηκε ως αρχηγός του σωματείου «Εθνική Ένωσις "Η Ελλάς"», γνωστού με τα αρχικά "Ε.Ε.Ε.", το οποίο πλέον μετονομάστηκε σε «Εθνικόν και Σοσιαλιστικόν Κόμμα της Ελλάδος».

Ο στόχος του Πούλου δεν περιορίστηκε στο επίπεδο της απλής συνεργασίας. Στην ουσία επεδίωξε να αναλάβει την πολιτική εξουσία στην Ελλάδα κατά το παράδειγμα του Χίτλερ και του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματός του στη Γερμανία.[163] Ωστόσο, από την αρχή, ο δικός του πολιτικός φορέας, τον οποίο πέτυχε να δημιουργήσει, χρησιμοποιώντας ως όχημα τα "Τρία Έψιλον [Ε.Ε.Ε.]", συνάντησε την αντίδραση των ίδιων των Γερμανών.

Στις 26 Μαΐου 1941, το γερμανικό Φρουραρχείο Θεσσαλονίκης απέστειλε έγγραφο στον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, ζητώντας να απαγορευτεί οποιαδήποτε δραστηριότητα της οργάνωσης, η οποία μέχρι τότε είχε δημοσιεύσει προκηρύξεις και ανακοινώσεις στις εφημερίδες και είχε αναρτήσει σημαία έξω από τα γραφεία της επί της οδού Τσιμισκή.[164] Πράγματι, από την ημέρα δημοσίευσης της διακήρυξης επανίδρυσης

---

[160] Βερέμης, *ό.π.*, σσ. 220, 223, 230.

[161] Η είσοδος της Βέρμαχτ στην Ελλάδα και η οργάνωση της αντίστασης οδήγησαν την πλειοψηφία των Ελλήνων αξιωματικών, είτε αυτοί είχαν συμμετάσχει στον πόλεμο της Αλβανίας είτε είχαν αποταχθεί το 1935, σε ένα επαναπροσδιορισμό της στάσης και συμπεριφοράς τους απέναντι στη νέα τάξη πραγμάτων που η Κατοχή είχε επιφέρει. Έτσι, μερικοί αξιωματικοί διέφυγαν στη Μέση Ανατολή, αλλά οι περισσότεροι παρέμειναν στην Ελλάδα και εντάχθηκαν στις αντιστασιακές οργανώσεις, στα Τάγματα Ασφαλείας ή απλώς αδρανοποιήθηκαν, βλ. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 222. Ο Πούλος αποτελεί, ίσως, τη μοναδική περίπτωση Έλληνα αξιωματικού και μάλιστα υψηλόβαθμου που επέλεξε να ταυτιστεί απόλυτα με τους Γερμανούς και να ακολουθήσει απαρέγκλιτα αυτό το δρόμο μέχρι τη στιγμή της οριστικής κατάρρευσης του Γ΄ Ράιχ.

[162] *Το Φως*, 15 Ιουν. 1949.

[163] Βλ. και Κεφάλαιο 1, σσ. 57-58 υποσ. 120. Επίσης, *Νέα Αλήθεια*, 16 Μαρ. 1945. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Βελτσίδη, εκ των πληγέντων από τη δράση του Πούλου και αργότερα μάρτυρα κατηγορίας στη δίκη του, ο Πούλος «η μεγαλυτέρα αμαρτία της Ελλάδος», όπως τον χαρακτήριζε, δεν ενδιαφερόταν να σώσει την Ελλάδα, αλλά επεδίωκε να γίνει ο Φύρερ της Ελλάδας, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559.

[164] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : "Ένωσις Ε.Ε.Ε.", Προς τον κ. Γενικόν Διοικητήν Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 26 Μαΐου 1941.

των "Ε.Ε.Ε.", στις 12 Μαΐου, μέχρι τα τέλη Μαΐου του 1941, η *Νέα Ευρώπη* είχε δημοσιεύσει πλήθος ανακοινώσεων της οργάνωσης που αφορούσαν οργανωτικά ζητήματα και ανασυγκροτήσεις τμημάτων, δηλώσεις προσχωρήσεων άλλων σωματείων και ενώσεων, προσκλήσεις για συμμετοχή σε συνελεύσεις στα γραφεία της οργάνωσης για τη λήψη σχετικών οδηγιών, διοργάνωση αθλητικών αγώνων για κοινωφελείς σκοπούς, παρεμβάσεις στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας υπέρ των αιτημάτων διαφόρων εργατικών ενώσεων.[165] Μάλιστα, η εθνική νεολαία των "Ε.Ε.Ε." επανακυκλοφόρησε στις 20 Μαΐου προκήρυξη που απευθυνόταν «σε όλους τους εργάτες, μικροεπαγγελματίες, διανοουμένους, φοιτητές και μαθητές», χρησιμοποιώντας όρους και συνθηματολογία του αριστερού χώρου, γεγονός που οδήγησε τις ελληνικές αρχές στο συμπέρασμα πως η εν λόγω οργάνωση είχε εκτραπεί προς τον κομμουνισμό.[166]

Στις 31 Μαΐου, η Αστυνομία Θεσσαλονίκης με έγγραφό της προς τις εφημερίδες *Νέα Ευρώπη* και *Απογευματινή* ζήτησε και πέτυχε να σταματήσει η δημοσίευση κάθε ανακοίνωσης της οργάνωσης των "Ε.Ε.Ε.".[167] Τον Σεπτέμβριο, οι γερμανικές αρχές προχώρησαν σε νέο διάβημα, ζητώντας επιτακτικά τη διάλυση της οργάνωσης,[168] μετά τις διαπιστώσεις της Ειδικής Ασφάλειας Θεσσαλονίκης πως, παρά τις σχετικές ενέργειες που είχαν γίνει προς την κατεύθυνση αυτή, η οργάνωση εξακολουθούσε να λειτουργεί παράνομα.[169]

Πράγματι, ο Πούλος συνέχισε να δραστηριοποιείται μέσα από τους κόλπους του νεοϊδρυθέντος κόμματός του, εμφανίζοντάς το ως τμήμα του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος της Ελλάδας, σε μια προσπάθεια να αποκτήσει ερείσματα νομιμότητας. Έτσι, εξέδιδε πιστοποιητικά στα νέα μέλη της εθνικής νεολαίας του, με τα οποία ο κάτοχός τους αποκτούσε αυθαίρετα και χωρίς αυτό να αναφέρεται στο έντυπο, το δικαίωμα της οπλοφορίας και της κυκλοφορίας κατά τις ώρες απαγόρευσης. Επομένως, τα προνόμια αυτά αποτελούσαν μάλλον εφεύρημα του Πούλου στην προσπάθειά του να

---

[165] *Νέα Ευρώπη*, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 29 Μαΐου 1941.

[166] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Αριθμ. Πρωτ. 2813, "Προς την Διεύθυνσιν Αστυνομίας Θεσσαλονίκης", Θεσσαλονίκη 29 Μαΐου 1941. Στο έγγραφο είναι συνημμένη και η προκήρυξη με ημερομηνία την 20η Μαΐου 1941. Σύμφωνα με τον Θεοδόσιο Τσιρώνη, η προκήρυξη συντάχτηκε και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά αμέσως μετά τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη, βλ. Τσιρώνης, ό.π., σ. 83 κ. ε.

[167] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Αστυνομική Διεύθυνσις Θεσσαλονίκης, Γραφείον Εμπιστευτικού, Αριθμ. Πρωτ. 21/634/Ια, "Προς τας διευθύνσεις των Εφημερίδων Νέας Ευρώπης και Απογευματινής", Θεσσαλονίκη 31 Μαΐου 1941.

[168] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. πρωτ. 64638, Θεσσαλονίκη 26 Σεπτ. 1941.

[169] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθμ. Πρωτ. 9/14/96, Θεσσαλονίκη 9 Σεπτ. 1941.

προσελκύσει νέα μέλη παρά πραγματικές παραχωρήσεις των γερμανικών αρχών Κατοχής.[170]

Σε αναφορά της προς το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, το γραφείο Ασφαλείας Θεσσαλονίκης ανέφερε τα εξής χαρακτηριστικά για το ποιόν των συμμετεχόντων και τους σκοπούς της οργάνωσης:

> «Τα νέα μέλη ταύτης εκατόν είκοσι περίπου τον αριθμόν, προερχόμενα εκ των κατωτέρων στρωμάτων, ενεγράφησαν κατά το πλείστον ουχί από ιδεολογικούς σκοπούς αλλά δια να προσπορισθώσιν ωφέλη εκ των περιστάσεων και να δημιουργώσιν εκνόμους πράξεις καλυπτόμενοι παρά ταύτης […] Τα μέλη της Διοικούσης Επιτροπής είναι άσημα και ουδεμίαν εγγύησιν παρέχουσι δια σοβαρότητα και ανεπίληπτον ήθος ως αρμόζει εις αρχηγούς οργανώσεων επιδιωκόντων Εθνικά ιδεώδη και ωφέλη. Τα μέλη ταύτα ενδιαφέρονται δια την λειτουργίαν της Οργανώσεως ταύτης δια να εξασφαλίσωσιν ατομικά των ωφέλη και τίποτε πλέον αυτού».

Τέλος, ζητούσε να διαλυθεί η Οργάνωση με την έκδοση δικαστικής απόφασης.[171]

Στις 6 Οκτωβρίου 1941, το Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης με την υπ΄ αριθμόν 699 απόφασή του διέταξε τη διάλυση του Σωματείου «Εθνική Ένωσις "Η Ελλάς"» και την εκκαθάρισή του. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης:

> «[…] Το σωματείον τούτο ενώ είχε σκοπόν την αλληλεγγύην και αμοιβαίαν υποστήριξην των αποτελούντων αυτό μελών εν τούτοις κατά τον τελευταίον

---

[170] Στις 22 Σεπτεμβρίου 1941, η Ειδική Ασφάλεια Θεσσαλονίκης συνέλαβε ένα μέλος της οργάνωσης ονόματι Στέλιο Παπαδόπουλο, ο οποίος σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του είχε κακοποιηθεί από μια ομάδα που διένειμε κομμουνιστικές προκηρύξεις. Μετά την προσαγωγή του και την σωματική έρευνα στην οποία υπεβλήθη, οι αστυνομικοί ανακάλυψαν ένα πιστοποιητικό γραμμένο στα γερμανικά, το οποίο σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του συλληφθέντος, του παρείχε το δικαίωμα της οπλοφορίας και της ελεύθερης κυκλοφορίας. Η Ειδική Ασφάλεια μετέφρασε το έγγραφο και διαπίστωσε πως αποτελούσε μια απλή πιστοποίηση ένταξης στο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα που έφερε την υπογραφή του Πούλου ως προέδρου του παραρτήματος Θεσσαλονίκης. Πιθανότατα και οι ίδιοι οι κομιστές τέτοιων σημειωμάτων αγνοούσαν το ακριβές περιεχόμενό τους μια που αυτά ήταν γραμμένα στα γερμανικά, βλ. Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθμ. Πρωτ. 9/14/97, "Εκτέλεσις Αστυνομικών έργων παρά μελών Ε.Ε.Ε.", Θεσσαλονίκη 25 Σεπτ. 1941. Συνημμένο στο έγγραφο είναι το πιστοποιητικό, στα ελληνικά και γερμανικά με την ένδειξη "Ε.Ε.Ε., Κόμμα Εθνικόν και Σοσιαλιστικόν, Εθνική Νεολαία, Κέντρον Θεσσαλονίκης, Αριθμ. Πρωτ.", με ημερομηνία έκδοσης την 1η Σεπτεμβρίου 1941 και ημερομηνία μετάφρασης από την Ειδική Ασφάλεια την 25η Σεπτεμβρίου, αμέσως μετά τη σύλληψη του Παπαδόπουλου.

[171] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 9/14/96, "Περί του ποιού της διοικούσης Επιτροπής της Οργανώσεως Ε.Ε.Ε. των μελών αυτής και της αποστολής της", Θεσσαλονίκη 9 Σεπτ. 1941.

χρόνον λαβόν πολιτικήν χροιάν κατέλαβεν αυτοβούλως περιουσίαν της Ε.Ο.Ν. προέβη εις την εκτύπωσιν και κυκλοφορίαν προκηρύξεων επαναστατικού περιεχομένου και διήγειρε το μίσος μεταξύ των πολιτών ώστε να υπάρχη κίνδυνος δημιουργίας ταραχών».

Επίσης, το δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό του Πούλου, ως εκπροσώπου του Σωματείου, ότι αυτό είχε ήδη διαλυθεί.[172]

Στις 11 Οκτωβρίου, αστυνομικός της Ειδικής Ασφάλειας επέδωσε στον Πούλο αντίγραφο της απόφασης, το οποίο και παρέλαβε, αφού πρώτα δήλωσε εγγράφως πως δεν παρίσταται ως εκπρόσωπος του από το 1934 διαλυθέντος Σωματείου "Ε.Ε.Ε.", αλλά ως πρόεδρος της «Εθνικής Ενώσεως Ελλάδος, Κόμματος Εθνικού και Σοσιαλιστικού», με κέντρο τη Θεσσαλονίκη.[173] Μετά τη δικαστική απόφαση, ο πολιτικός σχηματισμός του Πούλου έπαψε να λειτουργεί επίσημα. Ανεπίσημα, τόσο οι γερμανικές αρχές όσο και ο Πούλος συνέχισαν τη συνεργασία τους πάνω στη βάση της σύμπτυξης ενός πρώτου αντικομμουνιστικού μετώπου. Στην προσπάθειά τους αυτή, οι Γερμανοί βρήκαν έναν νέο σύμμαχο, τον έφεδρο Αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Σπυρίδη.

Ο Σπυρίδης, γεννήθηκε στην Κερασούντα του Πόντου και διέμενε στη Δράμα. Το 1940 σε συνεργασία με τον τότε Δήμαρχο Δράμας, Γεώργιο Παζιώνη, ο οποίος είχε διατελέσει Νομάρχης Χαλκιδικής και Έβρου, και τον καθηγητή Αθανάσιο Παπαδόπουλο, πρωτοστάτησαν σε μια φιλογερμανική κίνηση στην περιοχή της Δράμας, προχωρώντας στην ίδρυση εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος.[174] Αμέσως προσπάθησαν να έρθουν σε επαφή με τους Γερμανούς Εθνικοσοσιαλιστές. Τον Απρίλιο του ίδιου έτους απέστειλαν συγχαρητήριο τηλεγράφημα στο Χίτλερ με την ευκαιρία των γενεθλίων του.[175] Η κίνηση Σπυρίδη και Παζιώνη συνάντησε την αντίδραση του καθεστώτος Μεταξά. Με διαταγή του, το Υπουργείο Δημοσίας Ασφάλειας κάλεσε τις αστυνομικές

---

[172] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, Συνεδρίαση της 4ης Οκτωβρίου 1941, Αριθμός αποφάσεως 699.

[173] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : "Αποδεικτικόν Επιδόσεως". Η επίδοση έγινε δυνάμει της υπ΄ αριθμόν 9069–10.10.1941 – παραγγελίας του Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης.

[174] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 21, 22ας και 23ης Αυγούστου 1947, αριθ. 324 : Ένορκη κατάθεση Αλέξανδρου Α. Στα τέλη του 1942, ο Αθανάσιος Παπαδόπουλος ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη ένα Σωματείο με την επωνυμία "Εθνικοσοσιαλιστική Οργάνωσις ο Νέος Ελληνισμός", εν συντομία Ο.Ν.Ε., αφού έλαβε από τις ελληνικές αρχές τη σχετική άδεια. Ένας από τους κύριους σκοπούς της οργάνωσης ήταν η διαπαιδαγώγηση των μελών της σύμφωνα με τις εθνικοσοσιαλιστικές αρχές και σήμα της η ελληνική πολεμική σημαία σε σχήμα αγκυλωτού σταυρού. Για την οργάνωση αυτή βλ. Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934.

[175] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 21, 22ας και 23ης Αυγούστου 1947, αριθ. 324 : Ένορκη κατάθεση Αλέξανδρου Α.

αρχές να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να αποφευχθεί η εξάπλωση του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, πρόεδρος του οποίου τοποθετήθηκε ο Σπυρίδη, σε άλλους νομούς της Μακεδονίας.[176] Από την πλευρά τους, οι πολιτικές αρχές της Μακεδονίας προχώρησαν στην απόλυση νομαρχών και δημάρχων φιλικά προσκείμενων προς την εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία, μεταξύ αυτών και του Παζιώνη.[177]

Μετά την κατάληψη της χώρας από τους Γερμανούς και συγκεκριμένα μετά τα γεγονότα της Δράμας και τις βουλγαρικές διώξεις, ο Σπυρίδης και ο Παζιώνης πέρασαν, στα τέλη Σεπτεμβρίου, στις γερμανοκρατούμενες περιοχές και εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Με παρέμβαση μιας επιτροπής προσφύγων που είχε καταφύγει στην Αθήνα, στον Υπουργό των Οικονομικών, τον Σωτήριο Γκοτζαμάνη, ο Παζιώνης τοποθετήθηκε Επιθεωρητής των Υπηρεσιών Κοινωνικής Πρόνοιας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας και Γενικός Διευθυντής Στεγάσεως.[178] Με τη σειρά του, ο Σπυρίδης παρουσιάστηκε στη Θεσσαλονίκη ως πρόεδρος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος. Επιδιώκοντας να κερδίσει στον άτυπο ανταγωνισμό που είχε ξεσπάσει με τον πρόεδρο του έτερου κόμματος των Εθνικοσοσιαλιστών Θεσσαλονίκης, τον Πούλο, κατέθεσε στις γερμανικές αρχές την αλληλογραφία που είχε ανταλλάξει προπολεμικά με τον Χίτλερ και τα εγκωμιαστικά σχόλια του τελευταίου για το άτομό του.[179] Αλλά και οι στρατιωτικές αρχές της Θεσσαλονίκης υπογράμμιζαν με τη σειρά τους την ταύτιση που εμφάνιζε η κίνηση του Σπυρίδη με το πρόγραμμα του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος. Μάλιστα, ως αποδεικτικό στοιχείο της γερμανοφιλίας του Σπυρίδη εκλαμβάνονταν οι διώξεις που είχε υποστεί προπολεμικά αυτός και οι οπαδοί του από το καθεστώς Μεταξά.[180]

Έτσι, ο Πούλος είχε να αντιμετωπίσει τους δύο άρτι αφιχθέντες στη Θεσσαλονίκη, τον Παζιώνη και τον Σπυρίδη, ανθρώπους που είχαν τους ίδιους στόχους και κυρίως κινούνταν στον ίδιο πολιτικό χώρο. Κανείς από τους δύο τελευταίους δεν έκρυβε τις πολιτικές του φιλοδοξίες. Σύμφωνα με μαρτυρία, ο Παζιώνης είχε δηλώσει σχετικά «ότι, εάν νικήση η Γερμανία, εγώ είμαι ο μέλλων κυβερνήτης της Ελλάδος, εάν όμως

---

[176] Ό. π.

[177] Ό. π., ένορκη κατάθεση Ευάγγελου Κ. Σύμφωνα με τον μάρτυρα, το 1942 συνελήφθη στην Αθήνα δύο φορές από τη γερμανική αστυνομία, υποβλήθηκε σε ανάκριση και κατηγορήθηκε ως υπεύθυνος για την απόλυση νομαρχών και δημάρχων που είχαν εκδηλωθεί υπέρ του Άξονα και κυρίως για την απόλυση Παζιώνη.

[178] Ό. π., ένορκες καταθέσεις Αστερίου Π. και Ιωάννη Σ.

[179] *Νέα Αλήθεια*, 16 Μαρ. 1945.

[180] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki - Ägäis, VS Slg 2 s geh., Br. B. Nr. 252/41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Σεπτέμβριος 1941, 3 Οκτ. 1941.

ηττηθή αύτη, κλείνω το πολιτικό μου στάδιο».[181] Ως εκ τούτου, δεν περιορίστηκε στα υπηρεσιακά του καθήκοντα ως Γενικός Διευθυντής Στεγάσεως, αλλά ανέπτυξε στενότερη συνεργασία με τους Γερμανούς. Η συμβολή του επικεντρώθηκε κυρίως σε ζητήματα προπαγάνδας, λαμβάνοντας συχνά δημόσια θέση υπέρ της Γερμανίας και προτρέποντας Έλληνες εργάτες να μεταβούν στη Γερμανία. Ως προς την τελευταία δραστηριότητά του, εκτός από τις σχετικές εκκλήσεις του, που δημοσιεύονταν στις εφημερίδες, εκφωνούσε και λόγους στο σιδηροδρομικό σταθμό Θεσσαλονίκης προς τους Έλληνες εργάτες λίγο πριν αυτοί αναχωρήσουν για τη Γερμανία, προτρέποντάς τους να εργαστούν για την ανοικοδόμηση της Νέας Ευρώπης.[182]

Από την πλευρά του, ο Σπυρίδης νοίκιασε ένα ξενοδοχείο, όπου στέγασε τα γραφεία του κόμματός του, χορηγώντας στα μέλη του δωρεάν τρόφιμα. Ένα από τα πιο δραστήρια στελέχη του ήταν ο απόστρατος Συνταγματάρχης Μηχανικού Διονύσιος Αγάθος. Η συνεργασία του Αγάθου με τους Γερμανούς χρονολογούνταν από το 1914, όταν και ανέπτυξε κατασκοπευτική δράση.[183] Με την είσοδο των Γερμανών, συμμετείχε και επίσημα στο δίκτυο κατασκόπων, παραδίδοντας σε τακτά διαστήματα δελτία πληροφοριών στη Μυστική Αστυνομία Στρατού.[184] Ενδεικτικό του βαθμού της συνεργασίας του με τους Γερμανούς ήταν το γεγονός πως στο σπίτι όπου διέμενε, μετά την εκδίωξη από αυτό ενός τελωνιακού υπαλλήλου, είχε αναρτήσει την εικόνα του Χίτλερ. Αργότερα, οι Γερμανοί επιβραβεύοντάς τον για τις υπηρεσίες του αυτές του έδωσαν εμπορεύματα από το κατάστημα υαλικών του Εβραίου Δαυίδ Μπενρουμπή.[185]

---

[181] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 21, 22ας και 23ης Αυγούστου 1947, αριθ. 324 : Ένορκη κατάθεση Αντωνίου Μ.

[182] Ό. π., ένορκες καταθέσεις Εμμανουήλ Μ., Παναγιώτη Κ., Νεοκλή Κ. κ.α. Τη συγκεκριμένη πληροφορία επιβεβαιώνουν και οι μάρτυρες υπερασπίσεως, με την επισήμανση πως ο Παζιώνης ενεργούσε κατόπιν σχετικών εντολών της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (ό.π., ένορκες καταθέσεις Ιωάννη Σ. και Αστερίου Π.).

[183] ΙΑΜ, Αρχείο Γενικής Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας [ΓΔΔΜ], φακ. 20, 2ος υποφ. : Ε.Λ.Α.Σ, Ομάς Μερ/χιων Μακ/νιας, Επιτελικόν Γραφείον ΙΙα, Αριθ. πρωτ. 1285, "1ον. Πως και πότε εμφανίστηκε η αντίδραση στη Μακεδονία", 11 Αυγ. 1944, σ. 17.

[184] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. τόμ. 3 (451-592), συνεδρίαση της 25ης Νοεμβρίου 1947, αριθ. 540: Ένορκη κατάθεση Ναούμ Α. Με την παραπάνω απόφασή του το Ειδικό Δικαστήριο καταδίκασε τον μέχρι τότε φυγόδικο Διονύσιο Αγάθο σε φυλάκιση 12 ετών.

[185] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 21, 22ας και 23ης Αυγούστου 1947, αριθ. 324: Ένορκη κατάθεση Αντωνίου Μ. Το κατάστημα, που ανήκε στην οικογένεια Μπενρουμπή (των αδελφών Δαυίδ και Χαΐμ Γιάκομπ και του πατέρα τους Χαΐμ Σαμουέλ), ήταν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς οίκους υαλικών της Βαλκανικής. Στις αρχές Μαρτίου 1943, το κατάστημα πέρασε απευθείας στον έλεγχο του Μέρτεν και των Γερμανών, παρακάμπτοντας τη δικαιοδοσία που είχε επί των συγκεκριμένων

Ο ανταγωνισμός μεταξύ Σπυρίδη και Πούλου για την εύνοια των Γερμανών, φαίνεται πως εμπόδισε τους τελευταίους να πετύχουν μια συμφωνία μεταξύ των δύο συνεργατών τους. Γι΄ αυτό ακολούθησαν μια πολιτική ίσων αποστάσεων, αποφεύγοντας οποιαδήποτε επίσημη επαφή με κάποιο από τα δύο κόμματα. Έτσι, κατάφεραν να τους χρησιμοποιήσουν χωρίς άλλες προστριβές στον αγώνα κατά του κομμουνισμού.[186]

Λίγο αργότερα το πεδίο δράσης έμεινε ελεύθερο για τον Πούλο. Ο Σπυρίδης κατηγορήθηκε για οικειοποίηση των προμηθειών του Επισιτισμού και φυλακίστηκε στο Επταπύργιο.[187] Τον ακολούθησε ο Διευθυντής της Αυτόνομης Υπηρεσίας Επισιτισμού Μακεδονίας (Α.Υ.Ε.Μ.), Νικόλαος Χερτούρας μετά την καταδίκη του από το δικαστήριο για κερδοσκοπία.[188] Εκτός των άλλων, ο Χερτούρας προμήθευε με τρόφιμα τον Σπυρίδη, που προορίζονταν για τα μέλη του κόμματός του, από τα οποία όμως ένα μέρος διοχέτευαν στη "μαύρη" αγορά.[189]

Ανάμειξη στην υπόθεση είχε και ο Παζιώνης, ο οποίος καταδικάστηκε και φυλακίστηκε για μικρό χρονικό διάστημα.[190] Μετά την αποφυλάκισή του κατέλαβε τη θέση του Σπυρίδη, αναλαμβάνοντας πρόεδρος των Ελλήνων Εθνικοσοσιαλιστών

ζητημάτων η αρμόδια Υπηρεσία Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (Υ.Δ.Ι.Π.). Τα εμπορεύματα αξίας εκατοντάδων εκατομμυρίων δραχμών μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς στη Γερμανία, ενώ ένα μέρος χρησιμοποιήθηκε ως αμοιβή των πρακτόρων που εργάζονταν για λογαριασμό των Γερμανών. Στο τέλος, η Υ.Δ.Ι.Π. παρέλαβε εντελώς άδειο το κατάστημα. Για το θέμα αυτό βλ. StA Berlin, 3P (K) Js 10/60, τόμ. 7, φύλλα 370-376 στο Zst, 508 AR–Z 139/ 59.

[186] MA, RW 40/160: Befehlshaber Saloniki - Ägäis, VS Slg 2 s geh., Br. B. Nr. 252/41 geh., Monatlicher Verwaltungsbericht Σεπτ. 1941, 3 Οκτ. 1941.

[187] *Νέα Αλήθεια*, 16 Μαρ. 1945. Για τον Σπυρίδη οι συγκρατούμενοί του είχαν σχηματίσει τη γνώμη πως ήταν ένας άνθρωπος υπέρμετρα φιλόδοξος, διακατεχόταν από τη μανία να βγάζει λόγους, ήταν πολέμιος του κομμουνισμού, αλλά στην ουσία ακίνδυνος. Τον Σεπτέμβριο του 1944 διέφυγε στη Γερμανία. Το 1947 κηρύχθηκε φυγόδικος και καταδικάστηκε σε ισόβια. Στα τέλη του 1949 επέστρεψε στην Ελλάδα, συνελήφθη και προφυλακίστηκε. Τον Ιανουάριο του 1950 προσήχθη σε δίκη ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου Θεσσαλονίκης, έγινε αναίρεση της προηγούμενης απόφασης και τελικά καταδικάστηκε σε δυόμισι χρόνια φυλάκιση, δήμευση του ¼ της περιουσίας του και ισόβια στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1-137), συνεδρίαση της 19ης Ιανουαρίου 1950, αριθ. 10, 11 και 12.

[188] Σύμφωνα με τον Mazower, σε δίκτυα κερδοσκοπίας ήταν αναμεμειγμένοι αρκετοί υψηλόβαθμοι παράγοντες της πολιτικής και οικονομικής ζωής της Θεσσαλονίκης, όπως ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, Βασίλης Σιμωνίδης και άλλοι. Ο δε Χερτούρας συνελήφθη από τους Γερμανούς και κατηγορήθηκε για είκοσι πέντε περιπτώσεις κερδοσκοπίας, έχοντας αποκομίσει σημαντικά χρηματικά ποσά (Mazower, *ό.π.*, σ. 88). Για τη δίκη Χερτούρα, Σπυρίδη και άλλων που φέρονταν αναμεμειγμένοι στην υπόθεση βλ. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, εφ. "Ελευθερία", Όργανον του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μακεδονίας, Αριθ. φύλλου 12, Θεσσαλονίκη 25 Μαρτίου 1943.

[189] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (101-356), συνεδρίαση της 17ης και 18 Ιουνίου 1948, αριθ. 238 και 242. Επίσης, Κουζινόπουλος, *ό.π.*

[190] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 21, 22ας και 23ης Αυγούστου 1947, αριθ. 324 : Ένορκη κατάθεση Αλέξανδρου Α.

Μακεδονίας – Θράκης. Από τη θέση αυτή ο Παζιώνης συνέταξε και απέστειλε στον Πληρεξούσιο του Ράιχ στην Ελλάδα, Χέρμαν Νώυμπαχερ, το Δεκέμβριο του 1943, ένα μακροσκελές υπόμνημα σχετικά με τις θέσεις των Ελλήνων Εθνικοσοσιαλιστών όσον αφορά τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις. Σ΄ αυτό υποστήριζε τον πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό προσανατολισμό της Ελλάδας προς τη Γερμανία και τη συνεργασία μεταξύ των δύο κρατών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προτάσεις του Παζιώνη για τη επίλυση του ελληνικού πολιτικού ζητήματος, ζητώντας μεταξύ άλλων να ανατεθεί η διακυβέρνηση της Ελλάδας σε ανθρώπους που ήταν πρόθυμοι να εφαρμόσουν την πολιτική συνεργασίας μεταξύ της Ελλάδας και του Γ΄ Ράιχ. Ανάμεσα στα μέτρα που πρότεινε ήταν η άμεση αντικατάσταση του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, Βασίλη Σιμωνίδη. Σύμφωνα με τον Παζιώνη, ο νέος Γενικός Διοικητής θα έπρεπε να είναι πρόσωπο πρόθυμο να εφαρμόσει την πολιτική συνεργασίας με τη Γερμανία, υιοθετώντας τα ακόλουθα μέτρα : α΄) Αντικατάσταση όλων των νομαρχών, δημάρχων, έπαρχων, διοικητών της αστυνομίας, κρατικών υπαλλήλων που δεν διαπνέονταν από τις αρχές του Εθνικοσοσιαλισμού, β΄) Συγκρότηση στρατιωτικού σώματος με αποστολή τη διάλυση των ανταρτικών ομάδων, εξοπλισμένο από τη Βέρμαχτ και κάτω από τις διαταγές του γερμανικού στρατηγείου. Το σώμα αυτό θα αποτελούσε τη βάση για τη συγκρότηση μεγαλύτερης στρατιωτικής δύναμης, η οποία θα ενίσχυε τη Βέρμαχτ σε στρατιωτικές επιχειρήσεις στο βαλκανικό χώρο, γ΄) Συγκρότηση ειδικού ελληνικού στρατοδικείου για την εκδίκαση υποθέσεων δολιοφθορών κατά του γερμανικού στρατού, δ΄) Εντατικοποίηση των προσπαθειών για την αποστολή ελλήνων εργατών προς ενίσχυση της πολεμικής βιομηχανίας του Ράιχ κ.α. Το υπόμνημα Παζιώνη έκλεινε ως εξής : «Τιμή δια την Ελλάδα θα ήτο εάν συνεισέφερε το κατά δύναμιν δια την δημιουργίαν της Νέας Ευρώπης υπέρ της οποίας αγωνίζεται τόσον σθεναρώς η Μεγάλη Γερμανία δια την πλήρη των λαών ανεξαρτησίαν και πρόοδον δια της εφαρμογής και μέτρων της Εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας».[191]

---

[191] Κ.Ι.Θ., Ιδιωτική συλλογή Σταθάκη Ιωάννη, φακ. 9, 3ος υποφ.: "Υπόμνημα των Ελλήνων Εθνικοσοσιαλιστών Μακεδονίας – Θράκης επί της πολιτικής καταστάσεως εν Ελλάδι", Θεσσαλονίκη 28 Δεκ. 1943. Η επιδίωξη του Παζιώνη να λάβει μέρος στην πολιτική διακυβέρνηση της Ελλάδας με την αμέριστη γερμανική συμπαράσταση δεν περιορίστηκε στη σύνταξη του παραπάνω υπομνήματος. Το 1944 μετέβη στην Αθήνα με σκοπό να λάβει μέρος, ως Υπουργός των Οικονομικών, στη νέα κυβέρνηση, μετά την επικείμενη κατάρρευση της κυβέρνησης Ράλλη, με πρωθυπουργό τον Έκτορα Τσιρονίκο, τελευταίο Υπουργό των Οικονομικών, βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 21, 22ας και 23ης Αυγούστου 1947, αριθ. 324: Ένορκη κατάθεση Γεωργίου Σ. Στη διάρκεια της ακροαματικής αυτής διαδικασίας, το 1947, προσήχθησαν ενώπιον του

Αλλά και ο Πούλος δεν κατάφερε να αποσπάσει από τους Γερμανούς τις εξουσίες που επιθυμούσε και ανέμενε. Ο ρόλος του περιορίστηκε στη συλλογή πληροφοριών, συμμετέχοντας στο Sonderkommando 2000, μια γερμανική υπηρεσία αντικατασκοπίας.[192] Για το σκοπό αυτό οργάνωσε με τη βοήθεια των αντρών του ένα δικό του δίκτυο που παρείχε στις γερμανικές αρχές πληροφορίες κυρίως για τους κομμουνιστές, τους Μασόνους, αλλά και τους διαφεύγοντες τη σύλληψη Άγγλους στρατιώτες. Έτσι, όπως αναφέρθηκε και στο Κεφάλαιο 1, πολλές από τις συλλήψεις στη Θεσσαλονίκη τους πρώτους μήνες της Κατοχής έγιναν με βάση υποδείξεις του Πούλου.[193] Οι άντρες του εκτελούσαν δίκην αστυνομίας περιπολίες στους δρόμους της Θεσσαλονίκης και προέβαιναν σε συλλήψεις, αλλά και κακοποιήσεις πολιτών. Επίσης, δεν δίσταζαν να στραφούν και κατά των αστυνομικών οργάνων,[194] προκαλώντας σε κάθε περίπτωση την αντίδραση της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας.[195] Σε άλλους, ο Πούλος είχε αναθέσει την παρακολούθηση συγκεκριμένων επαγγελματικών ομάδων, όπως ήταν οι ύποπτοι για

Ειδικού Δικαστηρίου μεταξύ άλλων και οι συμμετέχοντες στο συμβούλιο των Ελλήνων Εθνικοσοσιαλιστών Μακεδονίας – Θράκης, εκτός ενός μέλους, του απόστρατου Συνταγματάρχη Κωνσταντίνου Γρήγουρα. Ο Παζιώνης καταδικάστηκε σε δυόμισι χρόνια φυλάκιση, ενώ αθωώθηκαν οι Δημήτριος Παυλίδης (δήμαρχος Καλαμαριάς), Αναστάσιος Μυλωνάς (πολιτευτής, δικηγόρος), Κωνσταντίνος Περιστέρης (απόστρατος αντισυνταγματάρχης και πρώην καθηγητής της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων), Ευθύμιος Μπουντώνας (Τμηματάρχης της Εθνικής Τράπεζας) και Απόστολος Γιαγτζόγλου (δικηγόρος).

[192] Mazower, *ό.π.*, σσ. 366-367. Κέντρα αντικατασκοπίας και γενικά συλλογής πληροφοριών, αλλά και χώρος για κάθε είδους ύποπτη συναλλαγή αποτέλεσαν οι τρεις χαρτοπαιχτικές λέσχες που άρχισαν να λειτουργούν στη Θεσσαλονίκη με πρωτοβουλία του Γραφείου Αντικατασκοπίας 2000. Το πρώτο καζίνο λειτούργησε τον Δεκέμβριο του 1942 στο καφενείο «Νάουσα», πλατεία Αγίας Σοφίας και ακολούθησαν το «Αιγαίον» στην Ερμού και το «Περοκέ», βλ. Καφταντζής, Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης…, *ό.π.*, σσ. 35-36. Επίσης, Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Μαρτυρική κατάθεση Κωνσταντίνου Π. Κατά τον μάρτυρα, τον πυρήνα του δικτύου αντικατασκοπίας συγκροτούσαν ο Γερμανός Λοχαγός Στρακ, ο Διονύσιος Αγάθος και ο Ταγματάρχης Γεώργιος Ζαρταλούδης με το ψευδώνυμο «Ζορμπάς». Τις αρνητικές κοινωνικές συνέπειες που είχε προκαλέσει στη Θεσσαλονίκη η ίδρυση των καζίνο αυτών και η λειτουργία νέων περιγράφει σε έκθεσή του ο επιχειρηματίας Αριστείδης Μάος, με την οποία ζητούσε από τις πολιτικές και δικαστικές αρχές της πόλης να λάβουν τα ενδεικνυόμενα μέτρα. Όπως σημείωνε ο Μάος, η Θεσσαλονίκη είχε μεταβληθεί σε Μόντε Κάρλο με την ίδρυση των καζίνο στα οποία σύχναζαν κυρίως άνθρωποι ασχολούμενοι με σκοτεινές επιχειρήσεις, βλ. Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 11, 3ος υποφ.: "Αναφορά Αριστείδου Μάου", Θεσσαλονίκη 1 Ιουν. 1943.

[193] Βλ. Κεφάλαιο 1, σ. 54. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Νέα Αλήθεια*, ο Πούλος είχε παραδώσει στις γερμανικές αρχές ονομαστικό κατάλογο και πλήρη στοιχεία όσων συμμετείχαν στις μασονικές στοές της Ελλάδας, *Νέα Αλήθεια*, 16 Μαρ. 1945.

[194] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934: Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθμ. Πρωτ. 9/14/97, "Εκτέλεσις Αστυνομικών έργων παρά μελών Ε.Ε.Ε.", Θεσσαλονίκη 25 Σεπτ. 1941.

[195] Π.Θ., φακ. 1539/1933-1934 : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Αριθμ. Πρωτ. 2813, Θεσσαλονίκη 29 Μαΐου 1941.

συμμετοχή σε κομμουνιστικές οργανώσεις και ενεχόμενοι σε πράξεις δολιοφθορών εργαζόμενοι στο σιδηρόδρομο.[196]

Με βάση τις πληροφορίες που συγκεντρώνονταν, ο Πούλος συνέτασσε σε τακτά χρονικά διαστήματα δελτία πληροφοριών και τα παρέδιδε στον Λοχαγό Όττο Στρακ (Otto Strack) του τρίτου επιτελικού γραφείου (Ic), που ήταν επιφορτισμένο με το έργο της συλλογής πληροφοριών και της αντικατασκοπίας.[197] Ακριβώς αυτός ο απροσχημάτιστος χαρακτήρας της συνεργασίας οδήγησε πολύ νωρίς τον Πούλο σε πλήρη ταύτιση με τους Γερμανούς. Άλλωστε, ο ίδιος είχε προσδιορίσει επακριβώς την αποστολή που είχε επιλέξει να φέρει σε πέρας προς όφελος των Γερμανών. Έτσι, όταν τον Αύγουστο του 1941 κλήθηκε από την αστυνομία να καταθέσει για τη βομβιστική επίθεση εναντίον των γραφείων των "Ε.Ε.Ε.". και το φόνο του φύλακα Θάνου Αναστασιάδη και ερωτηθείς για τους σκοπούς που επιδίωκε «απήντησεν ότι στρέφεται κατά των Κομμουνιστών, Εβραίων, Μασώνων και Άγγλων, ότι είναι Εθνικοσοσιαλιστής και έχει στην διάθεσίν του ανθρώπους οίτινες καταδιώκουν τους Άγγλους, τους συλλαμβάνουν και τους παραδίδουν εις τους Γερμανούς».[198]

Ο Πούλος συνέχισε και το 1942 να αποτελεί έναν από τους βασικούς πληροφοριοδότες των Γερμανών. Παράλληλα, ανέλαβε νέες πρωτοβουλίες με τη δημοσίευση άρθρων, χρησιμοποιώντας ως βήμα την ελεγχόμενη από τους Γερμανούς εφημερίδα *Νέα Ευρώπη*. Η πρώτη δημοσίευση έγινε στις 11 Φεβρουαρίου 1942, με αφορμή τη βομβιστική επίθεση μελών της "Ελευθερίας" κατά σταθμού αυτοκινήτων της Βέρμαχτ. Στο άρθρο που επιγραφόταν "Οι αληθινοί Έλληνες έναντι των άναδρων δυναμιτιστών" η πατρότητα του οποίου θα πρέπει να αποδοθεί στον Πούλο, ο συντάκτης του υπογράφει ως "Αληθινός Έλλην". Σ΄ αυτό, αφού καλούσε τους επαγγελματικούς φορείς και τον κλήρο να καταδικάσουν τις πράξεις που στρέφονταν κατά του γερμανικού στρατού, κατέληγε:

---

[196] Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Απολογητικό υπόμνημα Χρήστου Κ. Ο εν λόγω κατηγορούμενος, συγκατηγορούμενος του Πούλου στη συγκεκριμένη δίκη, ήταν ένας από αυτούς που ο Πούλος του ανέθεσε την αποστολή παρακολούθησης των τροχιοδρομικών υπαλλήλων.

[197] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451 – 592), συνεδρίαση της 2,3,4,6,8,9,10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556,557,558, 559 : Μαρτυρική κατάθεση Ευστάθιου Σ. Ο μάρτυρας εργαζόταν στο τρίτο επιτελικό γραφείο ως διερμηνέας του Γερμανού Λοχαγού Στρακ.

[198] Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Μαρτυρική κατάθεση Κωνσταντίνου Ο.

«Χρειάζεται να κινηθώμεν όλοι με αποφασιστικότητα, ν΄ αγρυπνώμεν, να φρουρήσωμεν, να καταδώσωμεν, να συλλάβωμεν. Τότε δεν θα έχωμεν προδόση την εθνικήν μας τιμήν και δεν θα έχωμεν γίνη συνεργοί με αυτούς τους κτηνώδεις εχθρούς της πατρίδος».[199]

Το ίδιο διάστημα, ο Πούλος χρησιμοποιήθηκε για την προώθηση της γερμανικής προπαγάνδας μέσω του Τύπου, με τη δημοσίευση γραμμάτων Ελλήνων εργατών, στην προκειμένη περίπτωση οπαδών των "Ε.Ε.Ε.", οι οποίοι είχαν μεταβεί με άλλους για να εργαστούν στη Γερμανία. Τα γράμματα αυτά ως επί το πλείστον αποστέλλονταν στον Πούλο, ο οποίος στη συνέχεια τα έδινε για δημοσίευση στην εφημερίδα. Σε ένα τέτοιο γράμμα, μια ομάδα Ελλήνων εργατών που είχε μεταβεί στο Μπουργκχάουζεν της Γερμανίας, σημείωνε:

«Σεβαστέ κ. Πρόεδρε,

[…] Οι Εβραίοι, οι Μασσώνοι, οι Μπολσεβίκοι και οι Αγγλόδουλοι που ζουν ανενόχλητοι εις την Ελλάδαν, πρέπει να τσακισθούν και να παύσουν προσπαθούντες να συκοφαντήσουν τους Γερμανούς. Εδώ ήλθαν αρκετοί ολιγόπιστοι οι οποίοι λέγουν τώρα :"Τότε θα φύγωμεν από την Γερμανίαν εις την Ελλάδα όταν θα γίνη και εις την Ελλάδα Εθνικοσοσιαλισμός". Χαιρετίσατε τους συναγωνιστάς και δεχθείτε τας ευχάς μας όπως τα Ε.Ε.Ε. και οι Εθνικοσοσιαλισταί Έλληνες δώσουν εις την Ελλάδα την ευτυχίαν που έδωσεν ο Χίτλερ εις την Γερμανίαν. Με πίστην ότι ταχέως θα μάθωμεν την πτώσιν της Μασσωνίας η οποία κατατυραννεί τον τόπον».[200]

Τους πρώτους μήνες του 1943, ο ορατός πλέον εξ αριστερών κίνδυνος, εξαιτίας της παρουσίας και δράσης του ΕΛΑΣ και στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, αναβάθμισε τον ρόλο του Πούλου στο πλαίσιο των γερμανικών σχεδίων. Έκτοτε, οι παρεμβάσεις του έγιναν συχνότερες, με τη δημοσίευση μιας σειράς επιστολών στην εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* και ομιλίες του από το ραδιόφωνο, οι οποίες αναμεταδίδονταν από μεγάφωνα που είχαν τοποθετηθεί στα κεντρικότερα σημεία της Θεσσαλονίκης.[201]

---

[199] *Νέα Ευρώπη*, 11 Φεβρ. 1942.

[200] *Νέα Ευρώπη*, 30 Απρ. 1942 και 3 Απρ. 1942.

[201] Στις ομιλίες αυτές, ο Πούλος στρεφόταν κατά βάση εναντίον του βασιλιά, των συμμάχων και του αγγλοαμερικανικού καπιταλισμού και των Μασόνων, βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρικές καταθέσεις Ευάγγελου Σ., Παντελή Μ. κ.α.

Εκείνο το οποίο μπορεί κανείς να διακρίνει τη δεδομένη χρονική στιγμή, σε σχέση με την αντίστοιχη δράση του το 1942, είναι πως ο Πούλος βρισκόταν πλέον, με την υποστήριξη των Γερμανών, περισσότερο κοντά στο στόχο του που ήταν η συσπείρωση δυνάμεων γύρω από αυτόν και η χρησιμοποίησή τους στον αντιανταρτικό πόλεμο.[202] Έτσι, τόσο οι επιστολές όσο και οι ομιλίες του εξυπηρετούσαν αυτόν τον στόχο, προετοιμάζοντας το έδαφος για τον επικείμενο αγώνα εναντίον του κομμουνισμού.

Ακριβώς, επειδή ήταν η περίοδο της προπαρασκευής, γι΄ αυτό ο Πούλος συνέχισε να καλύπτεται κάτω από την ανωνυμία, υπογράφοντας τα άρθρα ως "Γνήσιος Έλλην". Κοινός παρονομαστής σ΄ αυτά ήταν η ανοιχτή πρόσκλησή του προς τους Έλληνες για την καταπολέμηση του κομμουνιστικού κινδύνου κάτω από τη σκέπη των Γερμανών. Σε επιστολή του με ημερομηνία 8 Απριλίου 1943 καλούσε τη νεολαία να συστρατευτεί στον αγώνα εναντίον του μπολσεβικισμού.[203] Παρομοίως, στις 10 Απριλίου, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης δύο χρόνων από την είσοδο των Γερμανών στην Ελλάδα, σημείωνε :

> «Έχομεν υποχρέωσιν να βοηθήσωμεν με κάθε μέσον την Γερμανίαν εις τον αγώνα που διεξάγει, διότι ο αγών αυτός δεν είναι αγών της Γερμανίας αλλά αγών ολοκλήρου της Ευρώπης εναντίον της Κομμουνιστικής λαίλαπας, η οποία εκινδυνεύσαμεν παρ΄ ολίγον να μας παρασύρη πάντας και να μας καταστρέψη αιωνίως. Αλλά ας εξετάσωμεν ψύχραιμα τα δύο αυτά χρόνια που εζήσαμεν ανάμεσα στον Γερμανικόν Στρατόν, ο οποίος περιώρισε τον ρόλον του ως ρόλον προστάτου και μόνον προστάτου […] Ας κυττάξομεν λοιπόν να ωφεληθούμε από την ευκαιρίαν αυτήν. Ας τον μιμηθούμε εις την εργατικότητά του, εις την πειθαρχίαν του, εις την συστηματικότητά κάθε εκδηλώσεώς του και ας του ευχηθούμε ταχείαν την Νίκην η οποία δεν θα είναι μόνον Νίκην των Γερμανών αλλ΄ ολοκλήρου της Ευρώπης και ας προσπαθήσουμε να μας επιτρέψη να συντελέσουμε και μεις όσο μπορούμε περισσότερο εις την Νίκην αυτήν».[204]

Επίσης, σε ομιλία του στις 15 Απριλίου κατέληγε ως εξής :

---

[202] Βλ. και ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Γεώργιου Β.
[203] *Νέα Ευρώπη*, 8 Απρ. 1943.
[204] *Νέα Ευρώπη*, 10 Απρ. 1943.

« […] Έλληνες, η Γερμανία σήμερον υπερασπίζεται την τιμήν της Ελλάδος όπως υπερασπίζεται την τιμήν ολοκλήρου της Ευρώπης. Εγίναμε τόσον αφιλότιμοι ώστε να παριστάμεθα απλοί θεαταί ενός αγώνα που διεξάγει για μας ο τρίτος ; Όχι ας αποδείξουμε ακόμη μιαν φοράν, ότι είμεθα Έλληνες. Οπωσδήποτε και αν εξετάσωμεν τα πράγματα το συμφέρον της Ελλάδος είναι να είμεθα παραστάται πιστοί της Γερμανίας. Ας αποδείξουμε με κάθε τρόπο νέοι, γέροι, γυναίκες, παιδιά, επιστήμονες και εργάται ότι ο Ελληνικός Λαός είναι πρόθυμος να βοηθήση εκείνους που αγωνίζονται για την τιμήν της Ευρώπης. Η Γερμανία δεν μας εζήτησεν την βοήθειάν μας, έχωμε όμως ιεράν υποχρέωσιν μόνοι μας να την παρακαλέσωμεν να μας επιτρέψη να την βοηθήσωμεν».[205]

Η συγκρότηση του ελληνικού εθελοντικού τάγματος, όπως ονομάστηκε, υπό την ηγεσία του Πούλου, ξεκίνησε στη Θεσσαλονίκη τον Φεβρουάριο του 1943, μετά από γερμανικές ενέργειες στις οποίες πρωτοστάτησε το τρίτο επιτελικό γραφείο.[206] Για το σκοπό αυτό, η Βέρμαχτ εξέδωσε σχετική διαταγή σύμφωνα με την οποία το τάγμα του Πούλου θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται ως τμήμα του γερμανικού στρατού και επομένως «πάσα βία εναντίον του σώματος Πούλου θα θεωρείται βία εναντίον του Γερμανικού στρατού».[207] Τον εξοπλισμό και τη συντήρησή του ανέλαβε η Βέρμαχτ.[208] Μέχρι τα τέλη Μαρτίου είχαν στρατολογηθεί 250-300 άντρες από τη Θεσσαλονίκη και άλλες περιοχές της Μακεδονίας, ντυμένοι με γερμανικές στολές.[209] Ανάμεσά τους ήταν

---

[205] *Νέα Ευρώπη*, 15 Απρ. 1943.

[206] Zst, V 508 AR 2428/67: Ένορκη κατάθεση Νικολάου Ι. Επίσης, MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1943.

[207] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9,10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρικές καταθέσεις Κωνσταντίνου Ο., Μιχαήλ Μ. και Κωνσταντίνου Οικ.

[208] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia, Kriegstagebuch, Ia/KTB 33/43gK, "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 15.3.1943".

[209] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia, Kriegstagebuch, Ia/KTB 33/43gK, "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 22.3.1943". Μέχρι τη στιγμή της αποχώρησης του εθελοντικού τάγματος από την Ελλάδα, ακολουθώντας τους Γερμανούς, η δύναμή του δεν ξεπέρασε τους 300 άντρες, βλ. Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Απολογία Γεώργιου Π. Αντίθετα, τον Αύγουστο του 1944 η Ομάδα Μεραρχιών του ΕΛΑΣ Μακεδονίας υπολόγιζε σε 700 περίπου τους άντρες του Πούλου, βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ, Ομάς Μερ/χιων Μακ/νιας, Επιτελικόν Γραφείον ΙΙα, Αριθ. πρωτ. 1285, "1ον. Πως και πότε εμφανίστηκε η αντίδραση στη Μακεδονία", 11 Αυγ. 1944, σ. 17.

τυχοδιωκτικά και κακοποιά στοιχεία, αλλά και άνθρωποι, οι οποίοι είχαν πληγεί από τον ΕΛΑΣ.[210]

Για τη συγκρότηση του τάγματός του, ο ίδιος ο Πούλος σε μεταπολεμική κατάθεσή του ενώπιον του Διαρκούς Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης ανέφερε τα εξής :

> «Ολίγους μήνας μετά την σύστασιν του Ε.Α.Μ. αντελήφθη ότι ο σκοπός αυτού δεν ήτο απελευθερωτικός και επείσθη απολύτως περί τούτου όταν ηκολούθησαν οι φόνοι των αξιωματικών. Η πεποίθησή μου αυτή με ώθησε να ιδρύσω την άνοιξιν του 1943 τα σώματά μου και να αποκαλύψω δια ομιλιών τους δολίους σκοπούς του Ε.Α.Μ. Οι άντρες μου βραδύτερον επειδή δεν υπήρχον ελληνικαί στρατιωτικαί στολαί έφερον γερμανικάς με ελληνικά σήματα. Όπλα βεβαίως επήραμε από τους Γερμανούς, όπως θα μπορούσαμε να πάρουμε και από τον χειρότερον εχθρόν μας μια και θα τα χρησιμοποιούσαμε εναντίον των βουλγάρων και των κομμουνιστών».[211]

Την 1η Μαΐου 1943, ο Πούλος δημοσίευσε, επώνυμα πλέον, μακροσκελές άρθρο στη *Νέα Ευρώπη* υπό τον τίτλο «Ο κομμουνισμός άνευ προσωπείου – Έλληνες αξιωματικοί αφυπνισθήτε! – Οι δολοφόνοι μπολσεβίκοι λησταντάρται των βουνών εξοντώνουν κατά τον φρικαλεώτερον τρόπον συναδέλφους σας». Σ΄ αυτό στρεφόταν εναντίον του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ και κατ΄ επέκταση εναντίον των "συνεργαζόμενων" μ΄ αυτό δυνάμεων, των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, των Μασόνων και των Άγγλων, με αφορμή τη διάλυση των μη αριστερών ένοπλων ομάδων και την εκτέλεση των αρχηγών τους από τον ΕΛΑΣ και καλούσε τους αξιωματικούς να ταχθούν στο πλευρό του.[212] Σύμφωνα με μαρτυρία, οι αξιωματικοί απάντησαν, εκδίδοντας μια προκήρυξη στην οποία αποκαλούσαν τον Πούλο προδότη.[213]

---

[210] Hammond, *ό.π.*, σ. 81.

[211] Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Απολογία Γεώργιου Π. Συμπληρωματικά στοιχεία από την απολογία του Πούλου για την υπόθεση κατασκοπίας δημοσίευσε η εφημερίδα *Το Φως*, βλ. *Το Φως*, 30 Μαΐου 1947. Για το λόγο αυτό, το παραπάνω απόσπασμα στηρίχθηκε στην απολογία του Πούλου, όπως αυτή καταγράφηκε στο βιβλίο πρακτικών του δικαστηρίου, αλλά και στα όσα κατέγραψαν με τη σειρά τους οι δημοσιογράφοι της εφημερίδας που παρακολούθησαν τη δίκη.

[212] *Νέα Ευρώπη*, 1 Μαΐου 1943.

[213] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451 – 592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9,10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Σωτηρίου Α.

Από τη στιγμή της συγκρότησής του μέχρι περίπου τον Αύγουστο του 1943, το εθελοντικό τάγμα παρέμεινε, με μικρά διαστήματα απουσίας, στη Θεσσαλονίκη. Ως στρατηγείο χρησιμοποιήθηκε η κατοικία του Πούλου επί της οδού Παύλου Μελά 32 στην οποία τοποθετήθηκε ένοπλη φρουρά από άντρες του σώματός του. Από την πρώτη στιγμή στο στόχαστρο του Πούλου βρέθηκαν οι ελληνικές αρχές της πόλης και ιδιαίτερα η αστυνομία. Η ηγεσία της τελευταίας κατηγορήθηκε επανειλημμένως από τον Πούλο στους Γερμανούς, στην προσπάθειά του να την υποκαταστήσει σε θέματα αρμοδιοτήτων, αναλαμβάνοντας καθήκοντα διοικητικής αρχής.[214] Οι άντρες του περιπολούσαν στους δρόμους της Θεσσαλονίκης, αρχικά με την ανοχή των Γερμανών, παρεμβαίνοντας στο έργο των αστυνομικών οργάνων.

Ένα περιστατικό, αποκαλυπτικό της δράσης του Πούλου και των αντρών του, είναι καταγεγραμμένο σε μαρτυρική κατάθεση ενός υπομοίραρχου, ο οποίος υπηρετούσε τότε στην Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης:

> «Τον Ιούλιον 1943 εξετέλουν νυκτερινήν περιπολίαν και εδέχθημεν πυρά υπό ανδρών του Πούλου. Φοβηθείς κατέφυγα εις γειτονικήν οικοδομήν και εζήτησα τηλεφωνικώς την Γερμανικήν αστυνομίαν. Πράγματι, όταν ήλθον Γερμανός αξιωματικός και εις διερμηνεύς, εξήλθον της οικίας. Τότε αντελήφθην τον Πούλον, εξαγαγών το περίστροφόν του το έθεσεν επί του στήθους μου λέγοντάς μου "Πίσω παληοκουμουνιστή γιατί σε σκότωσα". Συνεπεία της επιθέσεως ταύτης ήτο ο τραυματισμός του χωροφύλακος Ιωακειμίδη. Την επομένην με κατηγόρησε ο Πούλος εις την Γκεστάπω ως κομμουνιστήν, ευτυχώς όμως απελύθην».[215]

---

[214] Όταν τον Αύγουστο του 1943 ο Πούλος με τους άντρες του μετακινήθηκαν εκτός Θεσσαλονίκης, έστειλε από το στρατηγείο του, την Κρύα Βρύση Ημαθίας, μια επιστολή στον Γερμανό Διοικητή της Αστυνομίας Τάξεως Βορείου Ελλάδος, με την οποία κατηγορούσε τον Αστυνομικό Διευθυντή Μιχαήλ Μαντούβαλο ως Μασόνο και Αγγλόφιλο. Το ακριβές περιεχόμενο της επιστολής αυτής που δημοσιεύει ο συγγραφέας της ιστορίας της ελληνικής χωροφυλακής, Κωνσταντίνος Αντωνίου, είναι το εξής : «Λαμβάνω την τιμήν ν΄ αναφέρω ότι ως επληροφορήθην η υπηρεσία υμών έχει εμπιστοσύνην εις τον Διοικητήν της Αστυνομίας Θεσσαλονίκης Συνταγματάρχην Μαντούβαλον και τον θεωρεί Γερμανόφιλον, πλήν όμως ο Συνταγματάρχης είναι Μασσώνος και Αγγλόφιλος, και υπό την διοίκησίν του έχουν καταδιωχθή όλοι οι Γερμανόφιλοι Αστυνομικοί Θεσσαλονίκης, μετατεθέντες εις τας επαρχίας, όπου οι πλείστοι εύρον τραγικόν θάνατον από τους κομμουνιστάς…», βλ. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1781. Φωτοτυπία του σημειώματος Πούλου κατέθεσε αργότερα στο Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων, στη δίκη του Πούλου, ο Συνταγματάρχης Μαντούβαλος, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451 – 592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9,10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Μιχαήλ Μ.

[215] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Κωνσταντίνου Ο.

Ανάλογα περιστατικά ανάγκασαν στη συνέχεια τον διοικητή του 501ου τμήματος της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, Βίλι Βέμπερ (Willi Weber), να απαγορεύσει στους ενόπλους του Πούλου οποιαδήποτε παρέμβαση στο έργο της αστυνομίας ή την εκτέλεση περιπολιών, απειλώντας με συλλήψεις σε αντίθετη περίπτωση. Με την ίδια διαταγή αντικαταστάθηκε από δύναμη της αστυνομίας η ένοπλη φρουρά που είχε τοποθετηθεί στο σπίτι του Πούλου.[216]

Παρά τις όποιες εντάσεις που είχε προκαλέσει η παρουσία του εθελοντικού τάγματος στη Θεσσαλονίκη,[217] οι Γερμανοί είχαν βρει στο πρόσωπο του Πούλου ένα πρόθυμο συνεργάτη, τον οποίο δεν άργησαν να επιβραβεύσουν και εμπράκτως για τις υπηρεσίες του. Την ίδια περίοδο με τη συγκρότηση του τάγματος του Πούλου είχε τεθεί σε εφαρμογή στην Ελλάδα το σχέδιο της "Τελικής Λύσης του Εβραϊκού Ζητήματος" που οδήγησε στον εκτοπισμό και των Θεσσαλονικέων Εβραίων. Οι περιουσίες τους, κατόπιν διαταγής του Μαξ Μέρτεν (Max Merten), πέρασαν στο ελληνικό δημόσιο, εκπρόσωπος του οποίου στην προκειμένη περίπτωση ορίστηκε ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας.[218] Ύστερα από διαταγή των Γερμανών προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, συστήθηκε στις 7 Μαρτίου του 1943 μια υπηρεσία για τη διαχείριση των εβραϊκών περιουσιών με την ονομασία "Υπηρεσία Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών" (Υ.Δ.Ι.Π.) και διευθυντή τον υπάλληλο του Υπουργείου των Οικονομικών και προϊστάμενο του Κτηματικού Γραφείου στη Θεσσαλονίκη, Ηλία Δούρο. Αποστολή της υπηρεσίας, με τη σύμφωνη γνώμη και της Αγροτικής Τράπεζας Θεσσαλονίκης, ήταν να αναζητήσει και να τοποθετήσει Έλληνες διαχειριστές των περιουσιών, πρωτίστως πρόσφυγες από τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές και κυρίως όσους αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες. Στην πραγματικότητα, οι μεγαλύτερες και κεντρικότερες επιχειρήσεις δόθηκαν σε συνεργάτες των Γερμανών.[219]

---

[216] Η διαταγή Βέμπερ διαβιβάστηκε τηλεφωνικώς στον Αστυνομικό Διευθυντή Μαντούβαλο, βλ. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1782. Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151-270), συνεδρίαση της 20ης Νοεμβρίου 1945, Αριθ. 238: Μαρτυρική κατάθεση Ηλία Δ.

[217] Ενδεικτικό στοιχείο της στάσης του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης απέναντι στον Πούλο είναι η πληροφορία που παραθέτει ο Κώστας Τομανάς σε ένα από τα έργα του που αναφέρονται στην ιστορία της παλιάς Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Πούλος συνήθιζε να ράβει τις στολές του στο ραφείο του Παναγιώτη Γιάνναρη επί της οδού Τσιμισκή. Όσο διαρκούσε η πρόβα, δύο ένοπλοι άντρες του φρουρούσαν έξω από το ραφείο, γεγονός που εξέθετε τον ράφτη στη γειτονιά, βλ. Κώστας Τομανάς, *Δρόμοι και γειτονιές της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 29.

[218] BA, 99 Js 1FC, Nr. 5435 / 65078 P: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Abteilung Militärverwaltung MV pol. 5 / 9898 Dr. Me, "Jüdisches Vermögen", Θεσσαλονίκη 18 Ιουν. 1943.

[219] Για το ζήτημα αυτό βλ. Mark Mazower, «Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης», Ρίκα Μπενβενίστε (επιμ.), *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*,

Ένας εξ αυτών, ο Πούλος επιβραβεύτηκε για τις υπηρεσίες του με το κατάστημα κοσμημάτων επί της οδού Μητροπόλεως 8 και Βασιλέως Κωνσταντίνου που ανήκε στους αδελφούς Ισαάκ και Ρόμπερτ Χαΐμ Μποττόν. Στις 25 Μαΐου 1943, ο επικεφαλής του τμήματος της Στρατιωτικής Διαχείρισης του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, Μαξ Μέρτεν, ακολουθούμενος από τον βοηθό του, τον λεβαντίνο Άρθουρ Καρλ Μάισνερ (Arthur Karl Meissner), μετέβησαν στα γραφεία της Υ.Δ.Ι.Π. και πήραν τα κλειδιά του καταστήματος των αδελφών Μποττόν. Στη συνέχεια το κοσμηματοπωλείο, με διαταγή της Ic, πέρασε στον Πούλο, ο οποίος με τη γυναίκα του Μαστιχούλα ξεπούλησαν τα εμπορεύματα συνολικής αξίας 15.000 χρυσών λιρών.[220]

Επίσης, κατόπιν διαταγής του Μέρτεν, εκτός του καταστήματος παραχωρήθηκε στον Πούλο όλο το αναφερόμενο κτήριο, ιδιοκτησίας των αδελφών Μποττόν και Γιόσεφ και Ισραήλ Ισαάκ Νισσίμ.[221] Στο κτήριο ο Πούλος μετέφερε τα γραφεία του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματός του. Στα τέλη Σεπτεμβρίου, όταν ο Πούλος με το τάγμα του είχαν μετακινηθεί εκτός Θεσσαλονίκης, ο Μέρτεν παραχώρησε δωρεάν το εν λόγω κτήριο στο Δήμο Θεσσαλονίκης για να στεγάσει τις διοικητικές του υπηρεσίες.[222] Μετά από αυτό, ο Πούλος απαίτησε και έλαβε από το Δήμο, εντός σαράντα οκτώ ωρών από τη στιγμή υποβολής του αιτήματός του, κατόπιν γερμανικής παρέμβασης, το ποσό των 15.000.000 δραχμών που είχε διαθέσει για την επισκευή και το βάψιμο του κτηρίου, όταν αυτό είχε παραχωρηθεί στο κόμμα του.[223] Αντίθετα, δεν έγινε δεκτό από τους

Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 53-61. Συχνές ήταν οι παρεμβάσεις στο έργο της Υ.Δ.Ι.Π. του Μέρτεν, του αρμόδιου επιθεωρητή Δόκτορα Φριτς Κουν και αργότερα του αντικαταστάτη του Καρλ Βάγκνερ, αλλά και της Υπηρεσίας Ασφαλείας (Sipo/SD). Έτσι, οι Γερμανοί προωθούσαν ως μεσεγγυούχους τους δικούς τους ανθρώπους ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Μεταξύ αυτών πλειοψηφούσαν Έλληνες και Αρμένιοι πράκτορες, αλλά και ξένοι συνεργάτες των Γερμανών από τους κόλπους της βουλγαρικής και ρουμανικής κοινότητας Θεσσαλονίκης, οι οποίοι μετά την παραλαβή των καταστημάτων έσπευδαν να ξεπουλήσουν τα εμπορεύματα. Μέσα σ΄ αυτές τις συνθήκες, η Υ.Δ.Ι.Π. περιορίστηκε σε δευτερεύοντα ρόλο. Μεταπολεμικά και συγκεκριμένα το 1961, σε γραπτό απολογητικό υπόμνημά του ο Μαξ Μέρτεν ομολόγησε πως είχε δοθεί εντολή να παραχωρηθούν, βάση προφορικών διαταγών, τα εβραϊκά καταστήματα σε πράκτορες της Βέρμαχτ και της SD, βλ. StA Berlin, 3P (K) Js 10/60, τόμ. 6, φύλλο 284 στο Zst, 508 AR – Z 139 / 59.

[220] StA Berlin, 3P (K) Js 10/60, τόμ. 6, φύλλα 292 - 296 στο Zst, 508 AR – Z 139 / 59. Επίσης, Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου, αριθ. κατηγορητηρίου 1/958/1958 στο BA, 99 Js 1FC Nr. 5435 /65078 P, σ. 24. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451 – 592), συνεδρίαση της 2,3,4,6,8,9,10 και 11^{ης} Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556,557,558, 559 : Μαρτυρική κατάθεση Ζακίνο Μ.

[221] StA Berlin, 3P (K) Js 10/60, τόμ. 6, φύλλα 294 - 295 στο Zst, 508 AR – Z 139 / 59.

[222] Δήμος Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Αριθ. 450-813 (1943), Τακτική Συνεδρίασις της Διοικούσης Επιτροπής της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1943, σσ. 294-296.

[223] Δήμος Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Αριθ. 450-813 (1943), Τακτική Συνεδρίασις της Διοικούσης Επιτροπής της 18^{ης} Νοεμβρίου 1943, Αποφ. 722, σσ. 598-

Γερμανούς αίτημα του Δήμου να αφαιρεθεί από τα παραπάνω χρήματα ποσό 1.800.000 δραχμών ως αποζημίωση για τις φθορές που είχαν προκαλέσει στην είσοδο του Δημαρχείου οι άντρες του Πούλου κατά τη μεταφορά των επίπλων και ενός χρηματοκιβωτίου που ανήκαν στο κόμμα και είχαν αποθηκευτεί εκεί μετά τη μεταβίβαση του ακινήτου στο Δήμο Θεσσαλονίκης.[224]

Κατά τη διάρκεια της εξάμηνης περίπου παραμονής του στη Θεσσαλονίκη το εθελοντικό τάγμα του Πούλου εγκατέλειψε δύο φορές την πόλη, συνοδεύοντας τη Βέρμαχτ σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Έτσι, λίγο μόνο διάστημα μετά τη συγκρότησή του, έλαβε μέρος τον Απρίλιο του 1943, ως επικουρική δύναμη του γερμανικού στρατού, στην πρώτη μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή του Ολύμπου.

---

599. Βλ. και Πράξεις Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Αριθ. 665-813 (1943), Αποφάσεις Διοικούσης Επιτροπής, Συνεδρίαση της 18ης Νοεμβρίου 1943.

[224] Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 2, 5ος υποφ.: Δήμος Θεσσαλονίκης προς Ανωτέρα Φελτκομμανταντούρ 395, Τμήμα Στρατιωτικής Διοικήσεως, MY/III 3/Dr. M, Αριθ. πρωτ. 38227, Ανώτερον Στρατιωτικόν Διοικητικόν Σύμβουλον κ. Μπλαίσιγκ, "Επί της αιτουμένης αποζημιώσεως 15.000.000 παρά του κ. Πούλου", Θεσσαλονίκη 15 Νοεμ. 1943. Βλ. επίσης, Δήμος Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Αριθ. 450-813 (1943), Συνεδρίασις της 18ης Νοεμβρίου 1943, σσ. 599-600.

iv) Η ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΑ (16 ΑΠΡΙΛΙΟΥ – 4 ΜΑΪΟΥ 1943)

α) ΟΙ ΕΠΙΚΕΙΜΕΝΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΥ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ. ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (1 ΜΑΡΤΙΟΥ 1943) ΚΑΙ ΤΗ ΝΑΟΥΣΑ (4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1943)

Τους πρώτους μήνες του 1943, εντάθηκαν, όπως αναφέρθηκε, τα γερμανικά μέτρα για την αντιμετώπιση των ανταρτών. Εκτός από την προσφυγή σε αντίποινα, κινητοποιήθηκε το διάστημα αυτό το σύνολο του γερμανικού στρατιωτικού κατασταλτικού μηχανισμού, αξιοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στον τομέα της προπαγάνδας, όπου τον πρώτο λόγο είχε το αρμόδιο γραφείο Τύπου και Προπαγάνδας της Στρατιωτικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης. Από το 1942, οπότε και ιδρύθηκε το γερμανικό γραφείο Τύπου, μέχρι και το 1944, διευθυντής Λογοκρισίας διετέλεσε ο Λάγκχαμμερ (Laghammer) και στο τμήμα Προπαγάνδας ο Φόγκελ (Vogel). Το γραφείο Τύπου και Προπαγάνδας εγκαταστάθηκε στη Λεωφόρο Νίκης 63 και λογόκρινε κάθε δημοσίευση στον ελληνικό ημερήσιο τύπο, ακόμη τα θεατρικά έργα, τα μουσικά κομμάτια και τις κινηματογραφικές ταινίες. Κυρίως, ήλεγχε τις δύο εφημερίδες, τη *Νέα Ευρώπη* και την *Απογευματινή* που κυκλοφορούσαν στη Θεσσαλονίκη.[225]

Έτσι, καμία δημοσίευση δεν ήταν δυνατή αν δεν είχε εξασφαλιστεί προηγουμένως η συγκατάθεση του γερμανικού γραφείου Τύπου. Γι΄ αυτό, όλες οι δημόσιες υπηρεσίες της πόλης, οι δήμοι της περιφέρειας, οι αστυνομικές αρχές, οι διάφοροι οργανισμοί και τα σωματεία έπρεπε να αποστέλλουν τα κείμενά τους, με ειδήσεις, διακηρύξεις και ανακοινώσεις στο ελληνικό γραφείο Τύπου, το οποίο λειτουργώντας ως ενδιάμεση υπηρεσία, κατόπιν σχετικής εντολής του γερμανικού γραφείου, εξασφάλιζε στη συνέχεια την αντίστοιχη έγκριση του Τμήματος της Λογοκρισίας και δημοσίευε τα κείμενα.[226]

Με αυτό τον τρόπο, οι Γερμανοί έθεσαν υπό τον απόλυτο έλεγχό τους τα έντυπα

---

[225] Για τη δίκη των εκδοτών και των δημοσιογράφων των εφημερίδων *Νέα Ευρώπη* και *Απογευματινή* και των Ελλήνων που στελέχωσαν το γραφείο Τύπου και Προπαγάνδας βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151-270), συνεδρίαση της 23ης Οκτωβρίου έως 3 Νοεμβρίου 1945, Αριθμ. 215-216.

[226] Βλ. Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 11, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γραφείον Τύπου Θεσσαλονίκης, Αριθ. πρωτ. 238, "Προς τας Δημοσίας Υπηρεσίας της Θεσ/νίκης, Δήμους, Αστυνομικάς Αρχάς, Οργανισμούς και σωματεία", Θεσσαλονίκη 13 Αυγ. 1943.

μέσα για την άσκηση της προπαγάνδας. Το επόμενο βήμα, ήταν να καθοριστεί η πολιτική της προπαγάνδας, να συγκεκριμενοποιηθούν οι στόχοι και να ενεργοποιηθούν οι ανάλογοι μηχανισμοί. Με σχετική οδηγία που εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1943 από το επιτελείο της Ομάδας Στρατού Ε, οι γερμανικές υπηρεσίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κλήθηκαν να οργανώσουν προπαγανδιστικές ομιλίες και εκθέσεις.[227]

Τον ίδιο μήνα, η υπηρεσία Προπαγάνδας Θεσσαλονίκης ξεκίνησε μια οργανωμένη εκστρατεία, η οποία περιλάμβανε την κυκλοφορία φυλλαδίων, την τοιχοκόλληση προκηρύξεων, τις δημοσιεύσεις στον Τύπο και συγκεκριμένα στην εφημερίδα *Νέα Ευρώπη*, την προβολή ταινιών προπαγανδιστικού περιεχομένου στους ελληνικούς κινηματογράφους[228] και τη δημιουργία προθηκών, με την ανάρτηση φωτογραφιών στα κεντρικότερα σημεία της Θεσσαλονίκης.[229]

Αργότερα, επέκτεινε τη δράση της και εκτός της Θεσσαλονίκης. Έτσι, σε τακτά χρονικά διάστημα έστελνε προπαγανδιστικό υλικό στους δημάρχους της περιφέρειας, τους νομάρχες, τους πρόεδρους των κοινοτήτων, ζητώντάς τους να φροντίζουν για την ανάρτηση του υλικού στα δημόσια καταστήματα, στα κέντρα ψυχαγωγίας και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και να το διανέμουν στον πληθυσμό. Με το έργο αυτό θα έπρεπε να επιφορτιστεί ένα συγκεκριμένο άτομο. Εκτός των άλλων, στις κεντρικές πλατείες των χωριών, αλλά και στις διασταυρώσεις των οδών τοποθετήθηκαν μεγάλες πινακίδες για την ανάρτηση εικόνων ή χρησιμοποιήθηκαν για τον ίδιο σκοπό οι τοίχοι κατοικιών. Επίσης, οι αρμόδιοι της Προπαγάνδας περιόδευαν στην επαρχία και ήλεγχαν την πιστή εφαρμογή των παραπάνω διαταγών, επιβάλλοντας με τη συνδρομή της γερμανικής αστυνομίας ανάλογες κυρώσεις. Αλλά και στα κεντρικά γραφεία έφταναν από τις κατά τόπους ελληνικές αρχές, κατόπιν σχετικών διαταγών, εκθέσεις με πληροφορίες για τις γενικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε περιοχή και τις

[227] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia, Kriegstagebuch Nr. 2/43 g.g., "Chefbesprechung 4.1.1943".

[228] Από τα τέλη του 1942, οι μεγαλύτεροι κινηματογράφοι της Θεσσαλονίκης πέρασαν ουσιαστικά κάτω από τον γερμανικό έλεγχο. Ένας από τους κυριότερους επιχειρηματίες στον χώρο αυτό, ο Εβραίος Νικόλαος Σεγούρας, ιδιοκτήτης των κινηματογράφων "Αλκαζάρ", "Ήλιον" και "Αττικόν", εξαναγκάστηκε από τον Λάγκχαμμερ να πουλήσει τις επιχειρήσεις του έναντι ευτελούς αντιτίμου. Περισσότερα για την υπόθεση Σεγούρα βλ. StA Berlin, 3P (K) Js 10/60, τόμ. 5, φύλλα 257 - 262 στο Zst, 508 AR – Z 139 / 59. Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151 – 270), συνεδρίαση της 22ας Νοεμβρίου 1945, Αριθ. 242.

[229] MA, RW 40/162, Abteilung Ic, Tätigkeitsbericht Ιανουάριος, 20 Ιαν. 1943.

δυσκολίες που υπήρχαν, κυρίως για τη στάση του πληθυσμού και τις σχέσεις του με τις ανταρτικές ομάδες.[230]

Στόχος της γερμανικής προπαγάνδας ήταν να «γίνουν κατανοητά από τον πληθυσμό όλα τα μέτρα της Βέρμαχτ εναντίον των συμμοριτών».[231] Επίσης, για να εξασφαλιστεί η ενεργητικότερη συμμετοχή της Βέρμαχτ, οργανώθηκαν ενημερωτικές συζητήσεις για τη σπουδαιότητα και τις βασικές κατευθύνσεις της προπαγάνδας, στις οποίες συμμετείχαν περίπου πενήντα αξιωματικοί από διάφορες μονάδες. Στο τέλος του κύκλου των συζητήσεων μοιράστηκε προπαγανδιστικό αντικομμουνιστικό υλικό και δόθηκαν οδηγίες για την ενημέρωση περισσοτέρων αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών.[232]

Ο τομέας, λοιπόν, της προπαγάνδας απέκτησε βαρύνουσα σημασία, εξαιτίας κυρίως τόσο του αυξανόμενου ανταρτικού κινδύνου όσο και των προετοιμαζόμενων, την ίδια περίοδο, αντισημιτικών μέτρων. Οι Γερμανοί αρμόδιοι σημείωναν σχετικά για τη σπουδαιότητα της προπαγάνδας, τους στόχους της, καθώς και για τα μέσα που μπορούσε να μετέλθει :

> «Η προπαγάνδα δεν είναι ένα παιχνίδι με ταινίες, προκηρύξεις και φυλλάδια, αλλά ένα σημαντικό μέσο για τη διεξαγωγή του πολέμου εναντίον του εχθρού που έχουμε να αντιμετωπίσουμε στην Ελλάδα. Με τη σωστή χρήση αυτού του πολεμικού μέσου μπορούμε να εξοικονομήσουμε αίμα […] Θεμελιώδης στόχος στην Ελλάδα είναι η εκ των έσω διάσπαση της θέλησης αντίστασης του εχθρού […] Έτσι, στην άσκηση της προπαγάνδας έναντι του εχθρού οι αρμόδιοι στρατιώτες θα πρέπει να έχουν το θάρρος να πουν ψέματα, χρησιμοποιώντας τη φαντασία τους».[233]

---

[230] Βλ. Αρχείο Κοινότητας Γαλλικού Κιλκίς : Γραφείον Προπαγάνδας Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, "Προς τον κ. Δήμαρχον εις Γαλλικόν", Θεσσαλονίκη 25 Σεπτ. 1943 και Φρουραρχείον Ι/316 Παράρτημα Κιλκίς, Προς την Νομαρχίαν Κιλκίς, "Τοπωνυμικαί πινακίδες, διανομή και τοιχοκόλλησις προπαγανδιστικού υλικού", Κιλκίς 18 Μαρ. 1944.

[231] MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1943.

[232] MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Μαρ. - Απρ. 1943.

[233] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, "Major Hammer spricht über Abwehr und Propaganda", Chefbesprechung am 9.12.1943. Ο ίδιος ο Χίτλερ είχε προσδιορίσει στο έργο του *Mein Kampf* τις βασικές παραμέτρους της τέχνης της προπαγάνδας, τομέα με τον οποίο είχε ασχοληθεί προσωπικά μετά την ένταξή του στο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα. Κατά τον Χίτλερ, οι μεγάλες μάζες του λαού διακρίνονταν από περιορισμένη ικανότητα αφομοίωσης, μεγάλη έλλειψη μνήμης και μικρή νοημοσύνη. Έτσι, η προπαγάνδα θα έπρεπε να επικεντρωθεί σε συγκεκριμένα και ελάχιστα σημεία και να τα προβάλλει κατά τρόπο στερεότυπο και για χρονικό διάστημα ικανό, ώστε και ο τελευταίος να κατανοήσει το μήνυμα. Όσον αφορά τη σχέση προπαγάνδας και αλήθειας ο Χίτλερ τόνιζε: «Η προπαγάνδα δεν είναι υποχρεωμένη να αναζητεί

Τους πρώτους μήνες του 1943, στο επίκεντρο της γερμανικής προπαγάνδας βρέθηκαν οι κομμουνιστές και οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι, οι δεύτεροι για ένα συγκεκριμένο διάστημα μέχρι την έναρξη της μαζικής εκτοπίσεώς τους, τον Μάρτιο. Ο διμέτωπος αυτός αγώνας έδωσε την ευκαιρία στο αρμόδιο γραφείο Προπαγάνδας της Θεσσαλονίκης να ταυτίσει τους κομμουνιστές με τους Εβραίους, παρουσιάζοντάς τους ως κοινό εχθρό υπό την ονομασία «εβραιομπολσεβικισμός».[234]

Η πρώτη και σημαντικότερη προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή έλαβε χώρα με τη διοργάνωση μιας μεγάλης έκθεσης με τίτλο «Ο Σοβιετικός Παράδεισος». Η έκθεση στεγάστηκε στην οδό Τσιμισκή 66 στο χώρο του καφενείου Αστόρια.[235] Τα εκθέματά της περιλάμβαναν είκοσι οκτώ πίνακες με φωτογραφίες που συνοδεύονταν από σχόλια και στατιστικά στοιχεία. Στα εγκαίνια της που πραγματοποιήθηκαν στις 14 Φεβρουαρίου, προσήλθαν προσωπικότητες της πνευματικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής της πόλης και εκφωνήθηκαν συνολικά τριάντα οκτώ σχετικές ομιλίες. Στη Θεσσαλονίκη, την έκθεση επισκέφτηκαν, μέχρι τις 10 Απριλίου, σαράντα χιλιάδες άτομα, μοιράστηκαν ογδόντα χιλιάδες προκηρύξεις και σύμφωνα με τους διοργανωτές σημείωσε τεράστια επιτυχία. Στη συνέχεια περιόδευσε σε όλες τις πρωτεύουσες των

αντικειμενικά την αλήθεια που είναι ευεργετική για τους άλλους και να την διακηρύττει με μιάν καθηγητική ευθύτητα, αλλά ν΄ αποκαλύπτει την αλήθεια που εξυπηρετεί αυτήν την ίδια». Επιπλέον, ο Χίτλερ θεωρούσε πως όταν έπρεπε να ειπωθούν ψέματα στο λαό ήταν προτιμότερο να ειπωθούν μεγάλα ψέματα : «Πέφτουν πιο εύκολα θύματα στα μεγάλα ψέματα παρά στα μικρά, γιατί και οι ίδιοι λένε συχνά μικρά ψέματα στην καθημερινή τους ζωή, αλλά θα ντρέπονταν να πουν κάποιο ψέμα σε μεγάλη κλίμακα […] Το τερατωδώς ασύστολο ψέμα αφήνει πάντα τα ίχνη του, ακόμα και όταν αποδειχθεί η αλήθεια», βλ. σχετικά Αδόλφος Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, μετάφρ. Δημήτρης Π. Κωστελένος – Ανδρέας Πάγκαλος, τόμ. 1, χ.τ.ε. χ. χ.ε., σσ. 250-259 και τόμ. 2, σσ. 214 κ. ε. Επίσης, Έριχ Σνάιτερ, *Αδόλφος Χίτλερ*, μετάφρ. Δ. Μαυρογένη, Αθήνα 1983, σ. 86.

[234] Τον Φεβρουάριο, η εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* σε σχετικό άρθρο της με τίτλο «Δύο εχθροί» ανέφερε τα εξής : «Οι αναγνώστες μας θα διαπιστώσουν από τας δημοσιεύσεις άρθρων εναντίον του μπολσεβικισμού και του εβραϊσμού μίαν έντασιν του αγώνος εναντίον των δύο αυτών εχθρών του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Δεν θα είνε άδικος ούτε εσφαλμένη η διαπίστωσις αυτή. Διότι ο αγών εναντίον των δύο τούτων εχθρών επιβάλλεται εξ υπερτάτης ηθικής υποχρεώσεως εις όλους εκείνους οι οποίοι αγαπούν την πατρίδα των, την Ευρώπην, τα ιδανικά των, την πίστην των, την ζωήν των […] Πρέπει να εννοήσωμεν ότι ο αγών τίθεται οριστικώς και ανέκκλητος έναντι του εβραιομποσλεβικισμού υπέρ του οποίου εργάζονται οι αγγλοαμερικάνοι […] Ο ελληνικός λαός, πρέπει να πεισθή ότι το μέλλον του συνδέεται με την εξαφάνισιν των δύο αυτών σκοτεινών δυνάμεων οι οποίαι επιδιώκουν την υποδούλωσιν της Ευρώπης και εμμέσως και της Ελλάδος, πατρίδος του υψηλού πολιτισμού της ελευθερίας, δια την οποίαν σήμερον αγωνίζεται η Γερμανία», βλ. *Νέα Ευρώπη*, 13 Φεβρ. 1943. Τον επόμενο μήνα, η εφημερίδα δημοσίευσε ανάλογο άρθρο με τίτλο «Ο Στάλιν …μισοεβραίος!», *Νέα Ευρώπη*, 18 Μαρ. 1943.

[235] *Νέα Ευρώπη*, 9 Φεβρ. 1943.

νομών, με την ίδια επιτυχία, όπου την επισκέφτηκαν άλλοι εκατόν δέκα χιλιάδες άνθρωποι.[236]

Στην επαρχία περιόδευσαν παράλληλα με την έκθεση και προπαγανδιστικοί θίασοι, με τη συμμετοχή Ελλήνων που είχαν ζήσει στη Σοβιετική Ένωση. Μάλιστα, η εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* προκήρυξε διαγωνισμό στον οποίο μπορούσαν να συμμετάσχουν όσοι είχαν ζήσει τα προηγούμενα είκοσι χρόνια στη Σοβιετική Ένωση. Οι άνθρωποι αυτοί κλήθηκαν να δώσουν πληροφορίες για τους Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίες θα αποδείκνυαν την «ανέκφραστη δυστυχία», σύμφωνα με τους υπευθύνους της εφημερίδας, που περίμενε όλους τους Έλληνες αν επικρατούσε ο κομμουνισμός και στην Ελλάδα. Με βάση τις μαρτυρίες αυτές προγραμματίστηκε και η έκδοση βιβλίου, ενώ οι συμμετέχοντες θα έπαιρναν ως δώρο μερικά αντίτυπα.[237] Για τον ίδιο σκοπό, η γερμανική προπαγάνδα επιστράτευσε και αξιοποίησε δεόντως συνειδητά όργανά της. Έτσι, εκτός του Πούλου, κάποιος Κύρος Γραμματικόπουλος που είχε καταταγεί στη Βέρμαχτ και είχε πολεμήσει εθελοντικά στη Ρωσία, δημοσίευσε στη *Νέα Ευρώπη* άρθρο με το οποίο στρεφόταν εναντίον του «βαρβάρου μπολσεβικισμού», ευχόμενος τη νίκη του Άξονα.[238]

---

[236] Για την έκθεση «Ο Σοβιετικός Παράδεισος» και γενικότερα για τους στόχους, τις μεθόδους και τις διακυμάνσεις της γερμανικής προπαγάνδας στην κατεχόμενη Ελλάδα, βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Η ναζιστική προπαγάνδα στην Κατοχή: ένα διφορούμενο όπλο» στο Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία…, *ό.π.*, σσ. 357-390. Ειδικότερα για την έκθεση βλ. επίσης, MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Φεβρουάριος, Μάρτιος και Απρίλιος 1943. *Νέα Ευρώπη*, 16, 22 Φεβρ. και 17, 30 Μαρ. 1943.

[237] *Νέα Ευρώπη*, 3 Φεβρ. 1943.

[238] *Νέα Ευρώπη*, 1 Μαρ. 1943. Προπολεμικά, ο Κύρος Γραμματικόπουλος ήταν σοφέρ και κατοικούσε με την οικογένειά του στη Δράμα. Μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα κατετάγη στη Βέρμαχτ και συμμετείχε στη μάχη της Κρήτης και στη συνέχεια σε μάχες στη Φιλανδία, στο ρωσικό μέτωπο και στην Αφρική. Στη Θεσσαλονίκη, όπου κατέφυγε και η οικογένειά του, έγινε μέλος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος του Σπυρίδη. Ενδεδυμένος με γερμανική στολή εργάστηκε για λογαριασμό της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού, έχοντας στο ενεργητικό του συλλήψεις, κακοποιήσεις, ανακρίσεις κρατουμένων στο στρατόπεδο συγκέντρωσης και εκτελέσεις. Για τις υπηρεσίες του ωφελήθηκε οικονομικά τόσο αυτός όσο και το συγγενικό του περιβάλλον. Οι Γερμανοί παραχώρησαν στον πατέρα του την εκμετάλλευση ενός εβραϊκού καταστήματος. Για το γεγονός αυτό, η ένταξη του γιου του στη Βέρμαχτ έπαιξε σίγουρα καθοριστικότερο ρόλο από την προσφυγική καταγωγή του. Επίσης, ένας συνεργάτης του Κύρου εξασφάλισε άδεια για τη λειτουργία χαρτοπαιχτικών λεσχών στα Γιαννιτσά και το Κιλκίς. Από τις αρχές του 1944, ο Γραμματικόπουλος τέθηκε επικεφαλής ένοπλης ομάδας εθελοντών που έδρασε στη Μακεδονία ως επικουρική δύναμη της Βέρμαχτ. Επίσης, συνεργάστηκε με την ομάδα του Φριτς Σούμπερτ, με την οποία ακολούθησε τους Γερμανούς κατά την αποχώρησή τους από την Ελλάδα, βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (1-150), συνεδρίαση της 30ης Αυγούστου 1945, Αριθμ. 148. Στη δίκη αυτή, ο Γραμματικόπουλος καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο. Στις αρχές του 1948 δικάστηκε και πάλι ερήμην μαζί με άλλα μέλη της ομάδας του Σούμπερτ.

Στον πόλεμο εναντίον του κομμουνισμού, αλλά και των Συμμάχων, που οι Γερμανοί διεξήγαγαν όχι μόνο στα πολεμικά μέτωπα, αλλά και στα μετόπισθεν, με τη βοήθεια των μηχανισμών προπαγάνδας, χρησιμοποιήθηκε και ο ελληνικός διοικητικός μηχανισμός. Σε συνομιλίες μεταξύ των Γερμανών και του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας συμφωνήθηκε οι κατά τόπους ελληνικές υπηρεσίες να συμβάλλουν στο έργο της γερμανικής προπαγάνδας και σε στενή συνεργασία με τα Περιφερειακά Φρουραρχεία.[239] Τον Μάρτιο στη Θεσσαλονίκη, φορείς όπως το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, το Βιοτεχνικό Επιμελητήριο εξέδωσαν καταδικαστικά ψηφίσματα για τη δράση των αριστερών ανταρτών.[240] Στο ίδιο μήκος κινήθηκε ψήφισμα της Διοικούσης Επιτροπής του Δήμου Θεσσαλονίκης, το οποίο αποκήρυττε

> « […] μετά βδελυγμίας τα αντεθνικά κινήματα και κηρύγματα των τοιούτων μυσαρών κομμουνιστών και αναρχικών στοιχείων, σκοπόν έχοντα να επισωρεύσωσι συμφοράς, καταστροφάς, αναστατώσεις, διαταράξεις της τόσον ποθητής τάξεως δια πάντα μοχθούντα, εργαζόμενον και επιδιδόμενον εις τα ειρηνικά του έργα Έλληνα πολίτην και εν τέλει την απαθλίωσιν απαξάπαντος του Ελληνικού λαού […]».[241]

Από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης, τόσο ο Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος όσο και ο διάδοχός του στην πρωθυπουργία Ιωάννης Ράλλης εξέδωσαν με τη σειρά τους αναλόγου περιεχομένου διαγγέλματα.[242] Ο τελευταίος, με την ευκαιρία της ανάληψης των καθηκόντων του, τον Απρίλιο του 1943, συναντήθηκε με τον Γερμανό Πληρεξούσιο, Γκύντερ Άλτενμπουργκ και τον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής

---

[239] MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

[240] *Νέα Ευρώπη*, 14 και 16 Μαρ. 1943.

[241] Δήμος Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Αριθ. 83-449 (1943), Έκτακτος συνεδρίασης της Διοικούσης Επιτροπής του Δήμου Θεσσαλονίκης της 16ης Μαρτίου 1943, σ. 130. Για το ίδιο ψήφισμα βλ. επίσης, Κ.Ι.Θ., 1943, φακ. 5, 14ος υποφ.: "Ψήφισμα Διοικούσης Επιτροπής Δήμου Θεσ/νίκης".

[242] Για το διάγγελμα του Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου, με ημερομηνία την 1η Φεβρουαρίου 1943 βλ. *Νέα Ευρώπη*, 2 Φεβρ. 1943. Για το διάγγελμα του Ιωάννη Ράλλη με ημερομηνία την 5η Μαΐου 1943 βλ. *Νέα Ευρώπη*, 5 Μαΐου 1943. Μεταπολεμικά, το Ειδικό Δικαστήριο της Αθήνας, δικάζοντας τους πρωθυπουργούς και υπουργούς των κατοχικών κυβερνήσεων, περιέλαβε στο κατηγορητήριο, μεταξύ των άλλων αποδεικτικών στοιχείων, τα παραπάνω διαγγέλματα του Λογοθετόπουλου και του Ράλλη για να στηρίξει την εναντίον τους κατηγορία της άσκησης προπαγάνδας υπέρ του εχθρού. Τελικά, το δικαστήριο, απορρίπτοντας τις αιτιάσεις των κατηγορουμένων, καταδίκασε, σε σχέση και μόνο με την αποδιδόμενη κατηγορία της προπαγάνδας, τον Λογοθετόπουλο και τον Ράλλη σε πρόσκαιρα δεσμά δέκα και είκοσι ετών αντίστοιχα και στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων, βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Χατζημιχάλη Πλάτων : Ειδικό Δικαστήριο Αθηνών, Συνεδρίαση της 21ης Φεβρ. – 31ης Μαΐου 1945, Αριθμός 49.

Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ, στους οποίους τόνισε ότι για την κυβέρνησή του ήταν ζήτημα πρώτης προτεραιότητας η αμείλικτη καταπολέμηση των ανταρτών. Για να πετύχει τον στόχο αυτό, ο Ράλλης ζήτησε την αμέριστη γερμανική συμπαράσταση.[243]

Άλλωστε, ο σχηματισμός της κυβέρνησης Ράλλη, ο οποίος είχε προταθεί από τους Γερμανούς, αποτέλεσε μια πολιτική κίνηση, η οποία μεταξύ των άλλων στόχευε στην αποτελεσματικότερη καταπολέμηση του κομμουνιστικού κινδύνου, μετά την αποτυχία που είχε σημειώσει στον τομέα αυτό ο προκάτοχός του, Λογοθετόπουλος. Έτσι, μετά από διαβουλεύσεις με τον Άλτενμπουργκ, εκπρόσωποι του πολιτικού χώρου, όπως ο Αναστάσιος Ταβουλάρης και ο Νικόλαος Λούβαρης, δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση Ράλλη, ως υπουργοί Εσωτερικών και Παιδείας αντίστοιχα, αποδεχόμενοι ταυτόχρονα το γερμανικό σχέδιο για τη δημιουργία ενός αρραγούς μετώπου εναντίον του κομμουνισμού. Η δημιουργία του μετώπου αυτού, με τη σύμφωνη γνώμη του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτίου Ελλάδας, Βίλχελμ Σπάιντελ (Wilhelm Speidel)[244] και χωρίς να ζητηθεί προηγουμένως η συγκατάθεση των Ιταλών, θα έπρεπε, σύμφωνα με τους Γερμανούς, να παρουσιαστεί ως αυθόρμητη αντίδραση στην εξάπλωση των αριστερών δυνάμεων και να χρηματοδοτηθεί από την κυβέρνηση Ράλλη. Στο εξής η προπαγάνδα εναντίον του κομμουνισμού και η σύνταξη των αντίστοιχων προκηρύξεων θα αποτελούσαν προϊόντα των προσωπικών επαφών και συζητήσεων με κύκλους διανοουμένων.[245]

---

[243] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia - Kriegstagebuch, Ia / KTB 31 / 43 g.k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 12.4.1943".

[244] Ο Βίλχελμ Σπάιντελ γεννήθηκε στις 8 Ιουλίου 1895 στο Μέτσιγκεν της Βάδης Βυδεμβέργης. Έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συνέχεια τοποθετήθηκε στο Υπουργείο των Στρατιωτικών του Ράιχ και αργότερα στο Υπουργείο Αεροπορίας (1927 – 1933). Μέχρι την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου διετέλεσε επιτελάρχης της αεροπορίας. Το 1939 συμμετείχε στην επίθεση εναντίον της Πολωνίας. Το διάστημα μεταξύ 1939 – 1940 υπηρέτησε ως επιτελάρχης του 2ου Αεροπορικού Στόλου. Το 1940 – 1942 τοποθετήθηκε Στρατιωτικός Διοικητής της γερμανικής αεροπορικής αποστολής στη Ρουμανία. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1942 ονομάστηκε Στρατιωτικός Διοικητής Νοτίου Ελλάδας και από τον Σεπτέμβριο του 1943 μέχρι και τον Ιούνιο του 1944 Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδας. Στη συνέχεια διετέλεσε Στρατιωτικός Διοικητής του επιτελείου σύνδεσης της αεροπορίας στον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Το 1945 ήταν διοικητής της 3ης μονάδας πεδινών καταδρομών. Τιμήθηκε με τον Σιδηρού Σταυρό 1ης και 2ης Τάξης. Στις 19 Φεβρουαρίου 1948 καταδικάστηκε από το αμερικανικό στρατοδικείο V της Νυρεμβέργης για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου σε 20 χρόνια φυλάκιση. Επωφελήθηκε της αμνηστίας του John Mc Cloy (31.1.1951), του Αμερικανού κομισάριου της Γερμανίας, και τον Φεβρουάριο του 1951 απελευθερώθηκε από τις φυλακές Landsberg. Πέθανε στις 3 Ιουνίου 1970.

[245] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, "Besprechungsnotizen". Στο ίδιο, Leitender Feldpolizeidirektor beim Oberbefehlshaber Südost, Nr. 235/43 g., "Lage in Griechenland", O.U., 23 Μαρ. 1943. Στις συζητήσεις που διεξήχθησαν μεταξύ 15 και 22 Μαρτίου 1943, με αντικείμενο τον σχηματισμό της νέας κυβέρνησης, μετά την πτώση Λογοθετόπουλου, συμμετείχαν, μεταξύ των άλλων,

Η εξασφάλιση της συνεργασίας της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας στο ζήτημα της καταπολέμησης του κομμουνισμού και η ενδυνάμωση της προπαγάνδας, συνιστούσαν για τους Γερμανούς τη βάση για τις επικείμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ταυτόχρονα, η επανεμφάνιση, την άνοιξη του 1943, των ανταρτών του ΕΛΑΣ ακόμα και μέσα στα όρια ελέγχου του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης οδήγησε στην καταρχήν εφαρμογή μέτρων εκφοβισμού του πληθυσμού. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν δύο περιστατικά που σημειώθηκαν τον Μάρτιο του 1943 και τα οποία είναι ενδεικτικά του κλίματος τρομοκρατίας που προσπάθησε να επιβάλλει η Βέρμαχτ για την αντιμετώπιση της αντίστασης, πριν προβεί σε μεγάλης κλίμακας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.

Την 1η Μαρτίου εκτελέστηκαν στη θέση Μίκρα της Θεσσαλονίκης σαράντα έξι άτομα (πίνακας 13). Από αυτούς οι τριάντα οκτώ ήταν κρατούμενοι του στρατοπέδου συγκέντρωσης και οι υπόλοιποι των δεσμωτηρίων της Μυστικής Αστυνομίας.[246] Η σχετική γνωστοποίηση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, που απευθυνόταν προς τους κατοίκους της Μακεδονίας, ανέφερε τα εξής :

> «Μία εγκληματική κλίκα, που τιτλοφορείται "Κομμουνιστική Κεντρική Επιτροπή", δια προκηρύξεών της προς τον πληθυσμόν εκάλεσεν τούτον εις ανυπακοήν έναντι των διαταγών των δυνάμεων Κατοχής, εις σαμποτάζ και εις επανάστασιν, εν συνεργασία μετά των εις τα όρη ευρισκομένων κομμουνιστικών συμμοριών. Οι Έλληνες οι οποίοι περιπλανώμενοι από την Μόσχαν, πίπτουν τόσον χαμηλά, ώστε να μεταβάλλωνται εις όργανα της κομμουνιστικής τρομοκρατίας, δεν έχουν θέσιν ούτε εις την ιδίαν πατρίδαν των. Είμαι σταθερώς αποφασισμένος χάριν της ιδίας αυτού προστασίας, να απελευθερώσω από τους εγκληματίες αυτούς κομμουνιστάς τον Ελληνικόν πληθυσμόν τον αγαπώντα την ήρεμον ζωήν. Δια την τήρησιν λοιπόν της δημοσίας ησυχίας και ασφαλείας διέταξα την 1ην Μαρτίου 1943 τον τυφεκισμόν 46 κομμουνιστών. Αναμένω από όλα τα στρώματα του πληθυσμού της Μακεδονίας να απομακρυνθώσιν από τα ανωφελή και

εκπρόσωποι της Ιc, του δικτύου αντικατασκοπίας Αθηνών και ο Μητροπολίτης Αθηνών Δαμασκηνός. Σύνδεσμος μεταξύ του Άλτενμπουργκ και των Ελλήνων πολιτικών ήταν ο Ιωάννης Βουλπιώτης, διευθυντής του ελληνικού παραρτήματος της γερμανικής εταιρίας Τελεφούνκεν και του εργοστασίου ηλεκτρισμού στην Αθήνα.

[246] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : Αστυνομική Διεύθυνσις Θεσ/νίκης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. πρωτ. 21 / 667 / 105 α, "Εκτέλεσις 46 κομμουνιστών παρά των Γερμανικών Αρχών", Θεσσαλονίκη 4 Μαρ. 1943.

ανόητα συνθήματα των μπολσεβίκων υποκινητών των οποίων τα αποτελέσματα τελικώς βλάπτουν μόνον τον Ελληνικόν λαόν».[247]

Τα ξημερώματα της 31ης Μαρτίου, τμήμα του ΕΛΑΣ κατέλαβε την πόλη της Νάουσας, αφοπλίζοντας τη δύναμη της χωροφυλακής και μια μικρή φρουρά Γερμανών στρατιωτών. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην πόλη έκλεισαν τα καταστήματα και έγινε συγκέντρωση των κατοίκων στους οποίους μοιράστηκαν τρόφιμα από τις αποθήκες επισιτισμού και μια γερμανική αποθήκη. Οι αντάρτες αποχώρησαν το απόγευμα της ίδιας ημέρας, αφού πυρπόλησαν τα αρχεία της Οικονομικής Εφορείας, του Δασαρχείου, της Αστυνομίας και του Ειρηνοδικείου.[248] Τέσσερις ημέρες αργότερα οι γερμανικές αρχές εκτέλεσαν σε αντίποινα οκτώ άτομα με την κατηγορία της διαρπαγής των τροφίμων (πίνακας 14). Με την ίδια κατηγορία η Μυστική Αστυνομία συνέλαβε στη Νάουσα άλλα τριάντα οκτώ άτομα.[249]

Τα γερμανικά αντίποινα σημειώθηκαν ως απάντηση σε σποραδικές ανταρτικές ενέργειες. Οι μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών, το επόμενο χρονικό διάστημα, απέδειξαν πως οι ανταρτικοί σχηματισμοί του ΕΛΑΣ, που είχαν κάνει την εμφάνισή τους εντός της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας, δεν ήταν σε θέση, πέρα από μεμονωμένες ενέργειες, να λειτουργήσουν ως τακτικός στρατός, προβάλλοντας αντίσταση στη Βέρμαχτ.

---

[247] Βλ. *Νέα Ευρώπη*, 2 Μαρ. 1943.
[248] Βλ. Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σ. 150.
[249] MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943. Βλ. επίσης, ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 5ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δι/σις Εσωτερικών, Αριθ.΄ μ. πρωτ. 61840.

β) ΟΙ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΛΑΜΙΑΣ-ΔΟΜΟΚΟΥ (5-13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ) ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ (16 ΑΠΡΙΛΙΟΥ- 4 ΜΑΪΟΥ 1943)

Η δράση του ΕΛΑΣ στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία, αλλά και γενικότερα η παρουσία των ανταρτών σε όλη την κατεχόμενη Ελλάδα, οδήγησε τους Γερμανούς στρατιωτικούς σε μια εκ του σύνεγγυς παρακολούθηση της ανταρτικής δραστηριότητας. Για τον σκοπό αυτό, μια ομάδα αξιωματικών του τμήματος πληροφοριών (Ic) συγκρότησε μέσα στους κόλπους του επιτελείου της Ομάδας Στρατού Ε τον τομέα του «ελληνικού αντιστασιακού κινήματος» και άρχισε να συγκεντρώνει πληροφορίες για τους αντάρτες. Με βάση τις πρώτες πληροφορίες, για τη συλλογή των οποίων συνεργάζονταν στενά δύο κατά τα άλλα ανεξάρτητα τμήματα, η Ic και το Τμήμα Αντικατασκοπίας του Στρατού (Ic/AO),[250] οι αξιωματικοί συνέταξαν στις αρχές Απριλίου την πρώτη μιας σειράς εκθέσεων με θέμα «Οι συμμορίες στην Ελλάδα» που έφερε την υπογραφή του επιτελάρχη της Ομάδας Στρατού, Στρατηγού Χέρμαν Φερτς.[251]

---

[250] Zst, V 508 AR 9.381/88, StA Köln 130 Js 4/88 (Z), τόμ. 2, σσ. 278-294.

[251] MA, RH 19 VII: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic/AO. Nr. 3670/43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 9 Απρ. 1943. Ο Χέρμαν Φερτς γεννήθηκε στις 4 Απριλίου 1895 στο Ντράνοβ της Δυτικής Πρωσίας. Στις 20 Μαρτίου του 1913 εισήλθε στις τάξεις του στρατού ως δόκιμος, υπηρετώντας στο 175ο Σύνταγμα Πεζικού στο Γκράουντεντς. Από τον Νοέμβριο του 1913 μέχρι τον Ιούλιο του 1914 φοίτησε στην ακαδημία πολέμου του Πότσνταμ. Με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τοποθετήθηκε διοικητής μιας μονάδας του 175ου Συντάγματος, με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού και αργότερα του Υπολοχαγού και πολέμησε στην Ανατολική Πρωσία, στην Πολωνία και στο δυτικό μέτωπο. Παρασημοφορήθηκε με τον Σιδηρού Σταυρό 1ης και 2ης τάξης. Το διάστημα 1921-1925 υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις και μονάδες, μεταξύ αυτών για δύο χρόνια στο Υπουργείο Αμύνης στο Βερολίνο. Το διάστημα 1925-1930 εργάστηκε ως εισηγητής για θέματα Τύπου στο ίδιο Υπουργείο. Το 1926 προβιβάστηκε σε Λοχαγό και μετά από μια θητεία δύο ετών ως διοικητής μονάδας στο Γκαίτινγκεν, επέστρεψε στο Υπουργείο Αμύνης, με το βαθμό του Ταγματάρχη, ως εκπρόσωπος Τύπου και αργότερα ως διευθυντής του τμήματος ''Εσωτερικού'', αρμόδιος για όλα τα ζητήματα του στρατού. Μεταξύ 1936-1939 δίδαξε ως τακτικός καθηγητής και στη συνέχεια ως διευθυντής του προγράμματος σπουδών στην ακαδημία πολέμου του Βερολίνου, όπου και πήρε τον βαθμό του Συνταγματάρχη. Με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, υπηρέτησε ως επιτελάρχης του 8ου Σώματος Στρατού στο Μπρέσλαου και μετά την επίθεση στην Πολώνια ως επιτελάρχης του 26ου Σώματος Στρατού στο δυτικό μέτωπο. Συμμετείχε στη βαλκανική εκστρατεία ως αξιωματικός σύνδεσμος μεταξύ του Γενικού Επιτελείου Στρατού και της 12ης Στρατιάς. Στις 10 Μαΐου 1941 τοποθετήθηκε επιτελάρχης της Στρατιάς και στη συνέχεια επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού Ε και από τις 15 Αυγούστου 1943 της Ομάδας Στρατού F, με το βαθμό του Αντιστράτηγου. Παρέμεινε στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης μέχρι τον Μάρτιο του 1944. Την 1η Ιουνίου 1944 τοποθετήθηκε διοικητής της 21ης Μεραρχίας Πεζικού στο βόρειο τμήμα του ανατολικού μετώπου και μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944 διοικητής του 10ου Σώματος Στρατού. Στις 22 Μαρτίου 1945 ανέλαβε διοικητής της 1ης Στρατιάς και στις 4 Μαΐου υπέγραψε το σύμφωνο παράδοσης της Ομάδας Στρατού G στα περίχωρα του Μονάχου. Παρασημοφορήθηκε με τον Σιδηρού Σταυρό 1ης και 2ης τάξης, με τον

Σύμφωνα με την έκθεση, οι «μικρές ληστρικές συμμορίες» που είχαν εμφανιστεί το 1941, ενισχύθηκαν σημαντικά στη συνέχεια, με συνέπεια το 1943 να αποτελούν ήδη έναν σημαντικό κίνδυνο για τις κατοχικές δυνάμεις σε όλη την Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Κεντρική Ελλάδα. Κατά τους συντάκτες της, οι ανταρτικές αυτές ομάδες συγκροτούνταν από : α΄) Κοινούς κακοποιούς, β΄) Στρατιώτες, ιδιαίτερα αξιωματικούς του ελληνικού στρατού, γ΄) Άγγλους αξιωματικούς που είχαν πέσει με αλεξίπτωτα ή είχαν αποβιβαστεί από υποβρύχια, δ΄) Πρόσφυγες, εξαιτίας των ανθελληνικών μέτρων των Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία και την Δυτική Θράκη και των ιταλικών αντιποίνων κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων.[252]

Ως κύριοι λόγοι της αυξανόμενης δράσης των ανταρτών θεωρούνταν: α΄) Η προβολή της θέσης, από την κομμουνιστική και συμμαχική προπαγάνδα, ότι ο Άξονας είχε χάσει τον πόλεμο, γεγονός που συνέβαλε στην ταυτόχρονη ενίσχυση του εθνικού αισθήματος, β΄) Το μίσος εναντίον των Γερμανών, που ενισχυόταν από τη συμμαχική προπαγάνδα, εξαιτίας της ακολουθούμενης οικονομικής πολιτικής τους, η οποία είχε γονατίσει την Ελλάδα, γ΄) Η περιφρόνηση που επιδείκνυαν οι Έλληνες απέναντι στους Ιταλούς, η οποία σε συνδυασμό με την ενδοτική στάση των τελευταίων ενδυνάμωσε την πίστη πως θα ήταν δυνατή η αντίσταση εναντίον τους χωρίς μεγάλο κίνδυνο, δ΄) Τα ιταλικά αντίποινα που, προσλαμβάνοντας τη μορφή των ληστειών, των λεηλασιών και των κακοποιήσεων, είχαν ως αποτέλεσμα ολόκληρα χωριά να καταφύγουν στους αντάρτες, ε΄) Τα ανθελληνικά μέτρα των Βουλγάρων, στ΄) Η μέχρι τότε αδράνεια της ελληνικής κυβέρνησης, ζ΄) Τα ελλιπή μέτρα καταπολέμησης των ανταρτών από τους Ιταλούς, αλλά και η απουσία ικανού αριθμού γερμανικών στρατευμάτων για το σκοπό αυτό, η΄) Οι συχνές επιτυχίες των ανταρτών σε συνδυασμό με την ροπή του πληθυσμού προς την υπερβολή και την έπαρση.[253]

Επιπλέον, οι διαθέσιμες πληροφορίες οδηγούσαν στο συμπέρασμα πως οι αντάρτες όχι μόνο θα συνέχιζαν, αλλά και θα εντατικοποιούσαν τον πόλεμο φθοράς εναντίον των στρατευμάτων Κατοχής, έχοντας ως συμμάχους τόσο την εχθρική προπαγάνδα όσο και τις εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα, ιδιαίτερα σε αυτό της Βόρειας Αφρικής. Αυτό

χρυσό γερμανικό σταυρό και με τον Σταυρό των Ιπποτών του Σιδηρού Σταυρού. Το δικαστήριο της Νυρεμβέργης, στο πλαίσιο της δίκης των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (υπόθεση V), με την απόφασή του στις 19 Φεβρουαρίου 1948, αθώωσε τον Φερτς. Πέθανε το 1961.

[252] MA, RH 19 VII: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic/AO. Nr. 3670/43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 9 Απρ. 1943.

[253] Ό. π.

για τους στρατιωτικούς σήμαινε, κυρίως, ότι « [οι αντάρτες] ως εχθροί που δρουν στα μετόπισθεν, συνιστούν ένα σημαντικό κίνδυνο για όλο το ελλαδικό χώρο, ιδιαίτερα για τον εφοδιασμό της Νοτίου Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου και για την επικοινωνία μεταξύ της Νότιας και της Βόρειας Ελλάδας», λαμβανομένου, επίσης, υπόψη «ότι σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης στη βαλκανική όλες οι ανταρτικές ομάδες ασχέτως της πολιτικής τους τοποθέτησης θα πολεμούσαν στο πλευρό των αποβατικών δυνάμεων». Εκείνο, λοιπόν, που πρότειναν, ως μόνη λύση, οι συντάκτες της έκθεσης ήταν η σκληρότερη καταπολέμηση των ανταρτών από τη Βέρμαχτ, αρχής γενομένης από τη διεξαγωγή επιχειρήσεων σε συνεργασία με τα ιταλικά στρατεύματα.[254]

Ωστόσο, μια τέτοια επιχείρηση απαιτούσε την ενίσχυση των γερμανικών μονάδων. Αυτό, άλλωστε, είχε επισημάνει από τον Φεβρουάριο και ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης, σημειώνοντας ότι το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων που είχε στη διάθεσή του ήταν επιφορτισμένο με καθήκοντα προστασίας του σιδηροδρομικού δικτύου και μόνο μικρά τμήματα καταδίωξης μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον των ανταρτών και αυτά με ελλείψεις όσον αφορά τον εξοπλισμό τους με βαρέα όπλα και επομένως με περιορισμένες προσδοκίες επιτυχίας.[255] Ενισχυτική της παραπάνω θέσης ήταν και η μετέπειτα τοποθέτηση της Ομάδας Στρατού Ε, η οποία χαρακτήριζε ως προσωρινό και κυρίως ως μέτρο ανάγκης την καταδίωξη των ανταρτών από τις ολιγάριθμες μονάδες της Βέρμαχτ.[256]

Οι πρώτες ενισχύσεις αφίχθησαν τον Μάρτιο, ύστερα από σχετική διαταγή του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αποτελούνταν από τέσσερις λόχους που μέχρι πρότινος στάθμευαν στην Κρήτη. Επρόκειτο για μονάδες που προορίζονταν να αναλάβουν την προστασία του σιδηροδρόμου και των μεταλλείων, ώστε να καταστεί δυνατή η απεμπλοκή των μάχιμων μονάδων και η συμμετοχή τους, πλέον, στις επιχειρήσεις κατά των ανταρτών.[257] Στα τέλη Μαρτίου, ο Λερ αποφάσισε να ενισχύσει ουσιαστικά τις δυνάμεις του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, διαθέτοντάς του επιπλέον μάχιμες μονάδες. Έτσι, στις 22 Μαρτίου έφτασαν στη

---

[254] Ό. π.
[255] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Φεβρ. 1943.
[256] MA, RH 19 VII: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic/AO. Nr. 3670/43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 9 Απρ. 1943.
[257] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia - Kriegstagebuch, Ia / KTB 32 / 43 g.k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung vom 8.3.1943". Στο ίδιο, Abteilung Ia - Kriegstagebuch, Ia/ KTB 28 / 43 g.k., "Aktenvermerk über die Chefbesprechung am 22.3. 1943".

Θεσσαλονίκη το 2ο ενισχυμένο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών» και η 4η Μοίρα της 670ης Πυροβολαρχίας.[258] Οι δύο μονάδες είχαν αποσπαστεί από την 717η Μεραρχία Πεζικού που το ίδιο διάστημα μετακινήθηκε από την Κροατία στην Ελλάδα, πλησίον της Θήβας εξοπλίστηκε με τον απαραίτητο, για Μεραρχία «Κυνηγών», οπλισμό και την 1η Απριλίου κατέληξε στην περιοχή της Αττικής.[259] Επίσης, στις 30 Μαρτίου μετακινήθηκε προς τη Θεσσαλονίκη από τη Νότια Ελλάδα το 21ο ενισχυμένο Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών» για να συμμετάσχει στις σχεδιαζόμενες επιχειρήσεις.[260]

Μετά την άφιξη των παραπάνω ενισχύσεων και σε συνδυασμό με τις διαθέσιμες εγχώριες στρατιωτικές μονάδες, δόθηκε η δυνατότητα στη στρατιωτική διοίκηση της Θεσσαλονίκης να προχωρήσει στον σχεδιασμό εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στις απειλούμενες από τους αντάρτες περιοχές, μέσα στα όρια δικαιοδοσίας της. Όσο διάστημα διαρκούσε ο σχεδιασμός τους, οι μηχανισμοί προπαγάνδας τέθηκαν, για άλλη μια φορά, σε λειτουργία, προετοιμάζοντας ανάλογα το έδαφος. Τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο, η *Νέα Ευρώπη* δημοσίευσε μια σειρά άρθρων, στα οποία περιγράφονταν οι γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που πραγματοποιούνταν το ίδιο διάστημα στη Βοσνία. Σε κάθε περίπτωση, η εφημερίδα προειδοποιούσε πως μετά τη Βοσνία ανάλογες επιχειρήσεις θα διεξάγονταν σύντομα και στην Ελλάδα για την εκκαθάριση των μακεδονικών βουνών από τους αντάρτες.

Σε άρθρο της στις 21 Φεβρουαρίου με τίτλο «Μια τελευταία προειδοποίησις», η εφημερίδα αναφέρθηκε για πρώτη φορά σε αυτό το ενδεχόμενο και τις συνέπειες που θα είχε σημειώνοντας :

> «Αλλ΄ αι Γερμανικαί Στρατιωτικαί Αρχαί […] θα επιδιώξουν ν΄ αποφύγουν μίαν επίθεσιν η οποία θα εστοίχιζε βαρύτατα όχι μόνον εις τους ατάκτους των βουνών, αλλά και εις ολοκλήρους περιφερείας. Πολλά χωριά, πολλαί οικογένειαι θα επλήρωναν τας συνεπείας της οικτράς δράσεως όλων αυτών των οργάνων των ξένων σκοπών. Αλλ΄ ο Γερμανικός Στρατός –κάθε στρατός – δεν να ηδύνατο ν΄ ανεχθή επ΄ άπειρον μίαν αταξίαν και πράξεις επιβούλους. Θα επετίθετο όταν ελάμβανε την απόφασίν του και η επίθεσίς

[258] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.
[259] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia - Kriegstagebuch, Ia / KTB 29 / 43 g.k., "Aktenvermerk über die Chefbesprechung am 29.3.1943".
[260] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia - Kriegstagebuch, Ia / KTB 30 / 43 g.k., "Chefbesprechung vom 4. April 1943". Επίσης, MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.

του θα είχε συνεπείας σκληράς όχι μόνον δια τους κακοποιούς. Είναι τούτο μοιραίον εις μιαν επίθεσιν, η οποία αποβλέπει και εις την συντριβήν όλων των κέντρων, όλων των πηγών της τροφοδοσίας των ή της περιθάλψεώς των. Ας το αντιληφθώμεν : Εις τον μεγάλον αυτόν πόλεμον δεν υπάρχει συγγνώμη. Είναι αγών όχι μόνον δια την νίκην της Γερμανίας […] Εις ένα τοιούτον πόλεμον δεν υπάρχει ανοχή. Πρέπει να επιτευχθή η νίκη αντί πάσης θυσίας».[261]

Στα φύλλα του Μαρτίου η εφημερίδα τόνιζε με βεβαιότητα, πλέον, πως επίκεινται εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Στο άρθρο με ημερομηνία 2 Μαρτίου και τίτλο «Προδόται» αναφέρονταν τα εξής:

«Ο Γερμανικός Στρατός και εις το Ανατολικόν θα νικήση και όσους άλλους, όπως οι κομμουνισταί της Βοσνίας ή των Ελληνικών βουνών, εύρη αντιθέτους προς το πνεύμα και τους σκοπούς του ιερού αγώνος υπέρ της Ευρώπης και του πολιτισμού της, θα τους συντρίψη. Έχομεν το παράδειγμα της Βοσνίας. Μετ΄ ολίγον θα προστεθή και το παράδειγμα της Ελλάδος. Διότι, βεβαίως, δεν είναι δυνατόν ν΄ ανεχθή όχι ο Γερμανικός αλλά οιαδήποτε στρατός, οιονδήποτε κράτος εγκλήματα ως εκείνα τα οποία διαπράττουν οι οικτροί "ελευθερωταί" των βουνών μας, οι οποίοι αδιαφορούν αν εξαιτίας αυτών θα υποστούν καταστροφήν και χωρία και πόλεις και περιφέρειαι και οικογένειαι, πόλεων και των αγρών […] Διότι θα υποστή η Ελλάς, αν συνεχισθούν τα εγκλήματα, βαρυτέραν, μεγαλυτέραν ακόμη καταστροφήν. Τώρα θα συντριβή […]».[262]

Η πρώτη επιχείρηση πραγματοποιήθηκε εντός της ιταλικής ζώνης και είχε ως στόχο την εκκαθάριση των περιοχών κατά μήκος του σιδηροδρομικού δικτύου, όπου κατά το παρελθόν είχαν σημειωθεί επιθέσεις των ανταρτών. Οι περισσότερες των επιθέσεων αυτών είχαν πραγματοποιηθεί στο κομμάτι του σιδηροδρόμου μεταξύ Λάρισας – Λειανοκλάδι και αφορούσαν ανατινάξεις σιδηροτροχιών και μικρών γεφυρών, ενέδρες σε περιπόλους, την κατάληψη και την καταστροφή ενός σιδηροδρομικού σταθμού, πυροβολισμούς εναντίον των τρένων, απαγωγές σιδηροδρομικών και επιβατών.

[261] *Νέα Ευρώπη*, 21 Φεβρ. 1943.
[262] *Νέα Ευρώπη*, 2 Μαρ. 1943.

Όλες αυτές οι επιθέσεις είχαν ως αποτέλεσμα να προκληθούν εκτροχιασμοί τρένων και συνεπακόλουθα απώλειες σε πολεμικό υλικό και ανθρώπους.[263]

Η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε στο διάστημα μεταξύ 5 και 13 Απριλίου 1943. Σ΄ αυτή συμμετείχαν το 21ο Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών» και από ιταλικής πλευράς τρεις λόχοι και μια πυροβολαρχία του Επιτελείου Σιδηροδρόμου Λάρισας. Οι ιταλικές δυνάμεις υπήχθησαν επιχειρησιακά στο γερμανικό σύνταγμα ως μονάδες προκάλυψης. Το 21ο Σύνταγμα ανέλαβε την εκκαθάριση των ορεινών περιοχών δυτικά και ανατολικά της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Λαμίας – Δομοκού. Τα εντός των επιχειρήσεων χωριά που βρέθηκαν εγκαταλειμμένα πυρπολήθηκαν ύστερα από σχετική διαταγή. Αυτά ήταν το Πλατύστομο, η Μακρακώμη, το Καστρί, η Γραμμένη, η Σπερχειάδα και το Κούρνοβο. Συνελήφθησαν συνολικά τετρακόσιοι επτά άρρενες κάτοικοι, οι οποίοι ανακρίθηκαν χωρίς να προκύψει γι΄ αυτούς κάποιο ενοχοποιητικό στοιχείο. Αντί, όμως, να απελευθερωθούν στάλθηκαν για καταναγκαστική εργασία σε διάφορα εργοτάξια.[264]

Τρεις ημέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 16 Απριλίου ξεκίνησε η δεύτερη και μεγαλύτερη εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή του Ολύμπου. Σ΄ αυτή πήραν μέρος όλες οι μονάδες που είχαν στη διάθεσή τους οι γερμανικές αρχές. Συγκεκριμένα, συμμετείχαν το 21ο Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών», το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών», η 4η Μοίρα της 670ης Πυροβολαρχίας, μια Ομάδα «Κυνηγών» με επικεφαλής τον Γερμανό αξιωματικό Σεντλ, το 322ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού, η δύναμη του Επιτελείου Σιδηροδρόμου Λάρισας με μια ιταλική πυροβολαρχία και το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου. Σύμφωνα με τους σχεδιαστές της, στόχος της επιχείρησης

> « […] δεν ήταν η ολοκληρωτική εξολόθρευση των συμμοριών, εξαιτίας των αναλογικά μικρών διαθεσίμων δυνάμεων και της γνωστής τακτικής αποφυγής της σύγκρουσης που ακολουθεί ο αντίπαλος, αλλά η διάλυση των μηχανισμών οργάνωσής τους, η καταστροφή των μέσων ανεύρεσης εφοδίων και καταλυμάτων, γεγονός που θα οδηγήσει στο διασκορπισμό των συμμοριών».[265]

Στην πραγματικότητα, η Βέρμαχτ έθεσε στο στόχαστρό της τα χωριά και τους κατοίκους της περιοχής του Ολύμπου που αποτελούσαν πηγές ανεφοδιασμού των ανταρτών και όχι άμεσα τους ίδιους τους αντάρτες. Άλλωστε, όλο το προηγούμενο

---

[263] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μαρ. 1943.
[264] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.
[265] Ό. π.

διάστημα οι αρθρογράφοι της *Νέας Ευρώπης* προειδοποιούσαν σχετικά για το ενδεχόμενο να υπάρξουν θύματα μεταξύ του άμαχου πληθυσμού. Δύο άλλοι παράγοντες έρχονται να επιβεβαιώσουν το γεγονός αυτό και να ενισχύσουν την άποψη πως οι «νεκροί εχθροί κατά τη μάχη» που καταγράφηκαν μετά το τέλος της επιχείρησης και ήταν σύμφωνα με τους Γερμανούς απώλειες ανταρτών, στην πραγματικότητα ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους απώλειες μεταξύ του άμαχου πληθυσμού. Ο πρώτος παράγοντας σχετίζεται με τον τρόπο διεξαγωγής της επιχείρησης. Οι Γερμανοί, εφαρμόζοντας το ίδιο επιχειρησιακό σχέδιο, όπως συνέβη και στη Βοσνία, επέλεξαν τη χρήση βαρέων όπλων, με τη συμμετοχή μονάδων της αεροπορίας και του πυροβολικού.[266] Αυτή η επιλογή σχετιζόταν αφενός με το ορεινό του εδάφους αφετέρου περιόριζε τις απώλειες που θα είχε το πεζικό αν προσπαθούσε να καταλάβει ορεινές οχυρές θέσεις. Αντίθετα, η ρήψη βομβών από τα αεροπλάνα και το πυροβολικό όχι σε ορεινές περιοχές και με στόχο τους καταδιωκόμενους αντάρτες, αλλά σε κατοικημένες περιοχές, προκάλεσε θύματα μεταξύ του πληθυσμού και σημαντικές καταστροφές.

Από την άλλη πλευρά, την ίδια ημέρα έναρξης της επιχείρησης, στις 16 Απριλίου, η Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ, με τις υπ΄ αριθμόν 1 Γενικές Οδηγίες της, διέταξε τη σύμπτυξη όλων των τμημάτων του ΕΛΑΣ της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας στη Βόρεια Πίνδο. Την ίδια πορεία ακολούθησαν και τα μάχιμα και εφεδρικά τμήματα του ΕΛΑΣ Ολύμπου. Η έξοδος των ανταρτών από την περιοχή ολοκληρώθηκε κατά τη διάρκεια των γερμανικών επιχειρήσεων. Έτσι, η Βέρμαχτ δεν συνάντησε καμία αντίσταση και οι μάχες με τους αντάρτες περιορίστηκαν στην ανταλλαγή σποραδικών και μόνο πυρών.[267]

Στις 16 Απριλίου η επιχείρηση ξεκίνησε με τη συμμετοχή της αεροπορίας και τον από αέρος βομβαρδισμό των στόχων. Επτά μαχητικά βομβάρδισαν το Λιτόχωρο, τη Μονή Αγίου Διονυσίου και τη Μονή Αγίου Σπυρίδωνα. Συγκεκριμένα, δύο αεροπλάνα

---

[266] Βλ. σχετικά *Νέα Ευρώπη*, 3 Μαρ. 1943.

[267] Σύμφωνα με τον Θανάση Χατζή, η σύμπτυξη των μονάδων του ΕΛΑΣ Ολύμπου οφειλόταν σε παρανόηση και εσφαλμένη εφαρμογή της απόφασης της ΚΕ του ΕΛΑΣ από τις διοικήσεις του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας και Μακεδονίας, με μεγάλο μέρος της ευθύνης να βαρύνει τις τοπικές πολιτικές οργανώσεις, βλ. Χατζής, Η νικηφόρα επανάσταση…, *ό.π.*, σσ. 423-424. Επίσης βλ. Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σσ. 169-170. Αντίθετα, ο Μάρκος Βαφειάδης αναφέρει πως παρά την αντίθετη απόφαση της στρατιωτικής επιτροπής Μακεδονίας, του ΜΓ και του Αρχηγείου Πιερίων - Βορείου Ολύμπου, ο γραμματέας του ΜΓ, Λεωνίδας Στρίγγος, μετά από επαφές που είχε με στελέχη του γραφείου Δυτικής Μακεδονίας, αποφάσισε να εφαρμόσει την απόφαση σύμπτυξης για λόγους πειθαρχίας, βλ. Βαφειάδης, *ό.π.*, σσ. 79-80, 83. Τελικά, η αποχώρηση των τμημάτων του ΕΛΑΣ από την περιοχή του Ολύμπου, έστρεψε τους Γερμανούς εναντίον του άμαχου πληθυσμού, βλ. Nicholas G. L. Hammond, *Δυτική Μακεδονία: Αντίσταση και Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή 1943-1944*, μετάφρ. Παρμενίων Ι. Παπαθανασίου, Αθήνα χ.χ.ε., σ. 18.

έριξαν βόμβες στη Μονή Αγίου Διονυσίου χωρίς όμως καμία να πετύχει το στόχο της. Άλλα δύο έριξαν τέσσερις βόμβες στη Μονή Αγίου Σπυρίδωνα από τις οποίες τρεις βρήκαν το στόχο τους. Τρία μαχητικά πέταξαν πάνω από το Λιτόχωρο και έριξαν έξι βόμβες από τις οποίες τρεις πέτυχαν τον στόχο τους.[268] Από την επίθεση αυτή σκοτώθηκαν δύο άτομα και τρία τραυματίστηκαν. Επίσης καταστράφηκαν ολοσχερώς τέσσερις κατοικίες, άλλες τριακόσιες κατέστησαν ετοιμόρροπες.[269]

Στη συνέχεια, εισήλθε στο Λιτόχωρο η Ομάδα «Κυνηγών» του Σεντλ και κατέλαβε θέσεις πλησίον του σιδηροδρομικού σταθμού. Για την ενίσχυσή της χρησιμοποιήθηκε η μονάδα του Επιτελείου Σιδηροδρόμου Λάρισας και η ιταλική πυροβολαρχία που εκτός των άλλων επιφορτίστηκαν με τη διασφάλιση των σιδηροδρομικών γραμμών.[270] Οι «Κυνηγοί» του Σεντλ συνέλαβαν στο Λιτόχωρο εκατό άτομα, εκτέλεσαν τέσσερα και πυρπόλησαν είκοσι επτά κατοικίες. Κατά την εκκαθάριση της ευρύτερης περιοχής συνέλαβαν τις επόμενες ημέρες συνολικά επτακόσιους κατοίκους από τους οποίους αργότερα οι διακόσιοι απελευθερώθηκαν.[271] Αναφέρεται, επίσης, πως περικύκλωσαν και αιχμαλώτισαν μια ανταρτική ομάδα.[272]

Στις 18 Απριλίου, το 21^{ο} Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών», που τις προηγούμενες ημέρες είχε συμμετάσχει στην εκκαθαριστική επιχείρηση της περιοχής Λαμίας – Δομοκού, αφίχθη στην περιοχή του Ολύμπου και ανέλαβε δράση. Φτάνοντας στη Λάρισα και στη συνέχεια βορειότερα, στα Τέμπη πυρπόλησε τρία χωριά, την Ελάτεια, τους Γόννους και την Ελαία. Στους Γόννους συνέλαβε εκατόν δέκα έξι ομήρους, οι οποίοι στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη.[273] Στο ύψος των Τεμπών

---

[268] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.

[269] ΙΑΥΕ, φακ. 2, 4^{ος} υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών Περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον ΙΒ΄, Αριθ. πρωτ. Ε.Π. 1748, "Περί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν τη Επαρχία Πιερίας εκ της εμφανίσεως ανταρτικών ομάδων", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

[270] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.

[271] ΙΑΥΕ, φακ. 2, 4^{ος} υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών Περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον ΙΒ΄, Αριθ. πρωτ. Ε.Π. 1748, "Περί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν τη Επαρχία Πιερίας εκ της εμφανίσεως ανταρτικών ομάδων", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

[272] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.

[273] Για την πυρπόληση των τριών χωριών του νομού Λάρισας δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία από γερμανικής πλευράς. Προφανώς, στην πυρπόλησή τους συνετέλεσε η γειτνίασή τους με τη σιδηροδρομική γραμμή Κατερίνης – Λάρισας. Στη στρατιωτική έκθεση του μηνός Απριλίου 1943 γίνεται αναφορά στη σύλληψη 116 ομήρων από την περιοχή του Ολύμπου, με την κατηγορία της ενίσχυσης και της συμμετοχής σε ανταρτικές ομάδες, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται ο τόπος σύλληψης των ομήρων, MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943. Στο ημερολόγιο του Λεωνίδα Γιασημακόπουλου, υπάρχει καταγραφή με ημερομηνία την 17^{η} Ιουνίου 1943 και με αναφορά στην απελευθέρωση από το στρατόπεδο συγκέντρωσης Θεσσαλονίκης 110 ομήρων από τους Γόννους Λάρισας, βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 39.

χωρίστηκε σε τρία τμήματα και προσέγγισε την πρώτη συστάδα χωριών στο νοτιοδυτικό τομέα της διεξαγόμενης επιχείρησης. Εκεί πυρπόλησε την Καλλιπεύκη (Νεζερός), την Καρυά, τη Συκαμινιά, την Κρυόβρυση και την Ολυμπιάδα, γατί όπως διαπιστώθηκε τα χωριά είχαν εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους τους. Ένας αριθμός, περίπου τριακοσίων πενήντα γυναικόπαιδων, μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς στην Κατερίνη και κατανεμήθηκαν στους γειτονικούς συνοικισμούς.[274]

Η διαφυγή των κατοίκων μπροστά στην προέλαση των Γερμανών και το φόβο των αντιποίνων ερμηνεύτηκε ως απόδειξη ενοχής και συμμετοχής σε ανταρτικές ομάδες. Έτσι, διατάχθηκε η λήψη σκληρών μέτρων που προέβλεπαν την καταστροφή όλων των εγκαταλειμμένων χωριών και την εκτέλεση των κατοίκων που αποδεδειγμένα υποστήριζαν τους αντάρτες ή κατείχαν όπλα. Επίσης, η Βέρμαχτ με τη συνεργασία της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού διενήργησε διεξοδικές έρευνες σε όλα τα χωριά με βάση την υπόνοια «πως σ΄ αυτά κρυβόταν ένας αριθμός κακοποιών παριστάνοντας τους φιλήσυχους κατοίκους».[275]

Στην πορεία της επιχείρησης, το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών», με αφετηρία την Κατερίνη, ξεκίνησε στις 18 Απριλίου την εκκαθάριση των ορεινών περιοχών βορείως του οδικού άξονα Κατερίνης – Αγίου Δημητρίου. Στον συνοικισμό Αρωνάς συνέλαβε δέκα τέσσερα άτομα και τους προέδρους των κοινοτήτων Στουπί και Κουντουριώτισσα. Τα τμήματα του ΕΛΑΣ που είχαν καταλάβει θέσεις στα υψώματα γύρω από την Κάτω Μηλιά (Τάχνιστα), αλλά και μέσα στο χωριό, επέλεξαν την ανοιχτή μάχη με τα γερμανικά τμήματα, η οποία σύντομα απέβη άνιση και πολυαίμακτη για τους αντάρτες. Οι Γερμανοί σκότωσαν μέσα στο χωριό και στη συνέχεια καταδιώκοντας στα γύρω υψώματα έξι αντάρτες, συνέλαβαν άλλα είκοσι πέντε άτομα και πυρπόλησαν έναν ανεξακρίβωτο αριθμό κατοικιών.[276] Το 2ο Τάγμα ολοκλήρωσε την αποστολή του, αναφέροντας συνολικά είκοσι οκτώ εχθρούς νεκρούς κατά τη διάρκεια μιας επιτυχούς μάχης με τους αντάρτες, της μάχης της Μηλιάς.[277]

---

[274] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943. Βλ. επίσης, ΙΑΥΕ, φακ. 2, 4ος υποφ. : Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών Περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον ΙΒ΄, Αριθ. πρωτ. Ε.Π. 1748, "Περί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν τη Επαρχία Πιερίας εκ της εμφανίσεως ανταρτικών ομάδων", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

[275] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943.

[276] ΙΑΥΕ, φακ. 2, 4ος υποφ. : Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών Περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον ΙΒ΄, Αριθ. πρωτ. Ε.Π. 1748, "Περί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν τη Επαρχία Πιερίας εκ της εμφανίσεως ανταρτικών ομάδων", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

[277] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943. Βλ. επίσης, Δήμος Πέτρας (Κάτω Μηλιά), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Γ΄ (1941-1942), Ληξιαρχικές πράξεις Θανάτου Χρήστου Σαμαρά, Αριθ. 1, Μηλιά 8 Ιαν. 1946, Νικόλαου Δαλαμήτρα, Αριθ. 9, Μηλιά 21 Απρ. 1943,

Συνεχίζοντας την προέλασή τους και ταυτόχρονα την εκκαθάριση της περιοχής κατά μήκος του οδικού άξονα Κατερίνης–Αγίου Δημητρίου, τα γερμανικά στρατεύματα αντάλλαξαν πυροβολισμούς με ομάδα καταδιωκόμενων ανταρτών που υποχωρώντας, ανατίναξαν μια γέφυρα στο ύψος του 16ου χιλιομέτρου. Μετά το τέλος των επιχειρήσεων, εκπρόσωπος του τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας Θεσσαλονίκης επισκέφτηκε την περιοχή, αλλά δεν κατάφερε να μεταβεί στο μεταλλείο του Αγίου Δημητρίου εξαιτίας της καταστροφής της γέφυρας. Γι΄ αυτό ζήτησε από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης να μεριμνήσει, ώστε να επισκευαστεί η γέφυρα το συντομότερο δυνατό.[278]

Στα νοτιοδυτικά του δρόμου Κατερίνης–Αγίου Δημητρίου αναπτύχθηκαν οι στρατιώτες του Πούλου και το 322ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού. Εφορμώντας από όλες τις κατευθύνσεις οι γερμανικές δυνάμεις κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα κλοιό, αποκλείοντας τις διόδους διαφυγής. Στην εξέλιξη της επιχείρησης, όλα τα τμήματα άρχισαν να κινούνται προς το κέντρο. Από τα νότια το 21ο Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών», χωρισμένο σε τρία τμήματα, κινήθηκε ταυτόχρονα προς τα βορειοανατολικά, βόρεια και βορειοδυτικά. Το πρώτο από τα τμήματα αυτά που

Κωνσταντίνου Άνεμου, Αριθ. 10, Μηλιά 21 Απρ. 1943, Γεώργιου Πιτσάνη, Αριθ. 11, Μηλιά 21 Απρ. 1943, Κωνσταντίνου Στέφου, Αριθ. 12, Μηλιά 21 Απρ. 1943, Νικόλαου Πιτσάνη, Αριθ. 13, Μηλιά 21 Απρ. 1943, Θεοδόσιου Χάντρα, σ. 89, Μηλιά 20 Αυγ. 1946. Στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου των επτά ατόμων, ο πρώτος κάτοικος Λιτοχώρου, οι άλλοι πέντε Κάτω Μηλιάς και ο έβδομος Τρίλοφου, αναφέρεται ως αιτία θανάτου ο «πυροβολισμός κατά την γενόμενην μάχην μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών», ενώ σε μία από αυτές αναφέρεται ως αιτία θανάτου ο πυροβολισμός από τους Γερμανούς. Οι επτά, ηλικίας δέκα εννιά, σαράντα, τριάντα εννιά, τριάντα επτά, τριάντα επτά και τριάντα τεσσάρων αντίστοιχα, σκοτώθηκαν μέσα στο χωριό και στα γύρω υψώματα. Στο μνημείο που υπάρχει σήμερα στο δρόμο μεταξύ της Μέσης και της Άνω Μηλιάς αναγράφονται είκοσι ένα ονόματα ανταρτών που σκοτώθηκαν στη μάχη της Μηλιάς στις 18 Απριλίου. Εκτός από τους παραπάνω επτά αναφερόμενους αναγράφονται τα ονόματα των Παντελή Μυλωνά (Φλώρος), Κώστα Κρυστάλλη (Άγρας), Παναγιώτη Παπανικολάου και Αθανάσιου Σκούμπα από τη Μόρνα, Θεμιστοκλή Τάταρη, Ανέστη Τερζόπουλου, Μανώλη Τάμπογλου, Παναγιώτη Κυτζαμανίδη, Χρίστου Μυλωνά, Γιάννη Κακουλίδη, Γρηγόρη Σεϊτανίδη, Γιάννη Θεοδωρίδη, Κώστα Στοφόρου και Λεωνίδα Μυστακίδη. Περισσότερα για τη μάχη της Μηλιάς βλ. Σαράντης Πρωτόπαπας (Κικίτσας), *Χη Μεραρχία του ΕΛΑΣ. Εθνική Αντίσταση στη Μακεδονία 1941-1944*, Αθήνα 1978, σσ. 138-141, όπου ο συγγραφέας αναφέρει δέκα οκτώ νεκρούς αντάρτες και είκοσι έναν τραυματίες. Υποστηρίζει, μάλλον υπερβάλλοντας, αν και δεν υπάρχουν άλλες πηγές, κυρίως από γερμανικής πλευράς, ότι οι γερμανικές απώλειες ανήλθαν σε σαράντα νεκρούς συμπεριλαμβανομένου και του διοικητή του τάγματος. Γενικότερα, το βιβλίο του Πρωτόπαπα, γνωστότερου ως Κικίτσα, στρατιωτικού διοικητή τμημάτων του ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία και αργότερα διοικητή της 10ης Μεραρχίας, παρέχει πολλές πληροφορίες για την Κατοχή και την αντίσταση και ειδικότερα για τη δράση του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, χωρίς ωστόσο να αποφεύγει τις συχνές υπερβολές, όταν αναφέρεται κυρίως στις επιχειρήσεις του ΕΛΑΣ και στις απώλειες που αυτές προκάλεσαν στα γερμανικά στρατεύματα.

[278] MA, RW 29/111, Az. II b, Aktenvermerk, "Gruben Olympos und Agios Dimitrios und Lage im Gebiet Katerini", Θεσσαλονίκη 10 Μαΐου 1943.

κινήθηκε βορειοανατολικά, ακολούθησε το δημόσιο δρόμο με κατεύθυνση τη Λεπτοκαρυά. Προηγουμένως, η κοινότητα και τα περίχωρά της βομβαρδίστηκαν από το πυροβολικό. Στη Λεπτοκαρυά η Βέρμαχτ συνέλαβε τριάντα δύο άντρες από τους οποίους εκτέλεσε τους τέσσερις στο σιδηροδρομικό σταθμό, μαζί τους ένα ακόμη άτομο βάσει λίστας καταζητούμενων. Οι υπόλοιποι είκοσι οκτώ, κάτοικοι Λιτόχωρου, απελευθερώθηκαν γιατί αποδείχθηκε ότι εργάζονταν στο εκεί ορυχείο χαλκού. Τέλος, πυρπόλησε και οκτώ κατοικίες. Το δεύτερο τμήμα κινήθηκε βόρεια και πέρασε από τα βουνά στο Λιτόχωρο, όπου συνάντησε την Ομάδα «Κυνηγών» του Σεντλ. Το τρίτο ακολούθησε πορεία προς τα βορειοδυτικά και με αποστολή να επιτύχει τη διάνοιξη του δρόμου Άγιος Δημήτριος–Κατερίνη και να συναντήσει το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών».[279] Το τμήμα αυτό κατέστρεψε εκ θεμελίων τον Άγιο Δημήτριο και εκτέλεσε έναν άνδρα και μια ηλικιωμένη γυναίκα που είχαν απομείνει στο χωριό μετά τα γεγονότα του Φεβρουαρίου.[280]

Η εκκαθάριση του Ολύμπου ολοκληρώθηκε στις 4 Μαΐου (Χάρτης 1). Ο επίσημος απολογισμός, σύμφωνα με τις γερμανικές αρχές, ήταν 105 «νεκροί εχθροί κατά τη μάχη». Επίσης εκτελέστηκαν 12 άτομα, συνελήφθησαν 885 όμηροι με την κατηγορία της παροχής βοήθειας στους αντάρτες και μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη, εκτοπίστηκαν 1000 γυναίκες και παιδιά.[281] Περισυλλέγησαν 82 τουφέκια, 7 πιστόλια, 1 όλμος, 48 χειροβομβίδες και 4 αντιαρματικές νάρκες και περισσότερες από 60.000 σφαίρες κάθε διαμετρήματος, 170 κιλά εκρηκτικής ύλης, 1 κιβώτιο δυναμίτιδας και 600 μέτρα φυτίλι, τηλεσκόπια, πομποί, πολύγραφοι, είδη ένδυσης, 5.500.000 δραχμές και περίπου 10.500 κτήνη. Καταστράφηκαν 18 καταφύγια ανταρτών, 200 αγροικίες, 3 οχυρωμένα χωριά και 55 βάσεις ανεφοδιασμού. Πυρπολήθηκαν εν μέρει ή εξ ολοκλήρου τα χωριά Ελάτεια, Γόννοι, Ελαία, Τσαρίτσανη, Καλλιπεύκη, Καρυά, Συκαμινιά, Κρυόβρυση, Ολυμπιάδα, Κάτω Μηλιά, Άγιος Δημήτριος, Κοκκινοπηλός, οι Μονές Αγίου Διονυσίου και Σπυρίδωνα, η Λεπροκαρυά και το Λιτόχωρο.[282]

---

[279] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. 1943. Επίσης, ΙΑΥΕ, φακ. 2, 4ος υποφ. : Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών Περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον ΙΒ΄, Αριθ. πρωτ. Ε.Π. 1748, "Περί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν τη Επαρχία Πιερίας εκ της εμφανίσεως ανταρτικών ομάδων", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

[280] Τσαούσης, ό.π. Παπαγρηγορίου, ό.π.

[281] Βλ. και ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Έκθεσις επί της καταστάσεως των εκ Δυτικής Μακεδονίας παθόντων και προσφυγόντων εις διαφόρους πόλεις και χωρία Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας", Θεσσαλονίκη 30 Σεπτ. 1943. Σύμφωνα με την έκθεση, πάνω από 1000 κάτοικοι των κατεστραμμένων χωριών κατέφυγαν στην περιφέρεια της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας.

[282] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

Στις 11 Μαΐου, ένας έκτακτος ανταποκριτής της εφημερίδας *Νέα Ευρώπη* δημοσίευσε εκτενές άρθρο, προπαγανδιστικού περιεχομένου, εκθέτοντας τα αποτελέσματα της επιχείρησης, καθώς είχε παρακολουθήσει από κοντά την εξέλιξή της. Ο συντάκτης του, προσέδωσε στους αντάρτες όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που χρησιμοποιούσε η γερμανική προπαγάνδα για να περιγράψει τους Ρώσους μπολσεβίκους σε αντιδιαστολή προς τους Γερμανούς στρατιώτες, οι οποίοι παρουσιάζονταν ως υπερασπιστές του δυτικού πολιτισμού κατά της ασιατικής βαρβαρότητας. Έτσι, στο άρθρο του επικέντρωνε την προσοχή του στην περιγραφή των «αφάνταστων ασιατικών εγκλημάτων» που είχαν διαπράξει οι αντάρτες και στο μέγεθος της δυστυχίας των κατοίκων της περιοχής που ζούσαν υπό τον ζυγό των ανταρτών και οι οποίοι υποδέχθηκαν τους Γερμανούς στρατιώτες ως απελευθερωτές.[283] Παρατίθονται δύο χαρακτηριστικά αποσπάσματα :

> «Πρωτοφανή όμως εις απανθρωπίαν και άνευ προηγουμένου είναι τα εγκλήματα, τα οποία διεπράχθησαν κυρίως εις το εν Κρυόβρυση αρχηγείον των κομμουνιστών ληστών. Ο τόπος αυτός θα μεταβληθή κάποτε εις τόπον προσκυνήματος των Ελλήνων πατριωτών. Διότι εδώ εβασανίσθησαν αγριώτατα και κατεσφάγησαν άπειροι πραγματικοί πατριώται, οι οποίοι ηρνήθησαν να συμμορφωθούν προς τας απανθρώπους διαταγάς των κομμουνιστών ληστών. Πολλοί ομαδικοί τάφοι απεκαλύφθησαν ήδη και ευρέθησαν ίχνη και νέων τοιούτων. Με φρίκην αντίκρυσα ένα νωπόν ακόμα τάφον, ο οποίος ήτο γεμάτος με τα πτώματα 17 γυναικών και ανδρών. Αι γυναίκαι είχον φονευθή κατά έναν απερίγραπτως κτηνώδη τρόπον, ώστε να νομίζει κανείς πράγματι ότι δεν κατεκρεουργήθησαν από ανθρώπους αλλά από άγρια θηρία. Εις πολλάς περιπτώσεις τα θύματα δεν ηξιώθησαν ούτε καν μιας προχείρου χριστιανικής ταφής, αλλ΄ ερρίφθησαν απλώς εις βορά των λύκων, των σκύλων και των γυπών, ούτως ώστε εις

[283] *Νέα Ευρώπη*, 11 Μαΐου 1943. Το άρθρο για τη γερμανική επιχείρηση στον Όλυμπο έφερε τον τίτλο: «Τα γερμανικά στρατεύματα καταδιώκοντα τους ληστές του Ολύμπου απεκάλυψαν αφάνταστα ασιατικά εγκλήματα. Οι άθλιοι εγκληματίαι τρέπονται εις φυγήν». Οι αναφορές σε ομαδικούς τάφους και φρικιαστικά εγκλήματα που διεπράχθησαν από τους αριστερούς αντάρτες και ήρθαν στο φως μετά την εκκαθάριση του Ολύμπου από τη Βέρμαχτ, παραπέμπουν στις περιγραφές της σφαγής στο δάσος του Κατίν και στον τρόπο που αυτή αξιοποιήθηκε ως μέρος της γερμανικής προπαγανδιστικής εκστρατείας.

πλείστα σημεία είχον την ευκαιρίαν να συναντήσω μετά φρίκης αιματωμένας και καταφαγωμένας κεφαλάς και ανθρώπινα μέλη».[284]

Και σε άλλο σημείο :

«Ωμίλησα τας ημέρας αυτάς με πολλούς μισοπεθαμένους από την πείνα και εξαντλημένους από τα μαρτύρια Έλληνας, οι οποίοι τρέμοντες ακόμη προ της μπολσεβικικής τρομοκρατίας εχαιρέτησαν με πραγματικόν ενθουσιασμόν τους Γερμανούς ελευθερωτάς […] Ομολογών όμως ακόμη οι κάτοικοι ότι και αυτοί είναι υπεύθυνοι δια την κατάστασιν εις την οποίαν περιήλθον διότι εφοβούντο άνευ λόγου και συνεπεία τούτου παρέλειψαν εγκαίρως να πληροφορήσουν τας γερμανικάς και ελληνικάς υπηρεσίας. Δι΄ αυτό ακριβώς υπέστησαν εκείνα που υπέστησαν. Και έτσι έλαβον εν τρομερόν μάθημα εκείνοι που ενόμιζαν ότι θα ημπορούσαν να μένουν με σταυρωμένα τα χέρια και όταν ακόμη η ερυθρά δολοφονική πανώλης θα εκτύπα την πόρτα του σπιτιού των».[285]

Κατά τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης, η επιχείρηση είχε εκπληρώσει τρεις βασικούς στόχους : α΄) Κατέστησε ασφαλές το σιδηροδρομικό δίκτυο και γενικότερα την περιοχή του Ολύμπου, β΄) Απέδειξε τη στενή συνεργασία μεταξύ των ανταρτών και των Άγγλων, μετά τη διαπίστωση ότι οι πρώτοι εξοπλίζονταν χάρη στις ρίψεις που πραγματοποιούσαν σε τακτικά χρονικά διαστήματα αγγλικά αεροπλάνα, γ΄) Κατέστρεψε τους σταθμούς ανεφοδιασμού και επικοινωνίας των ανταρτών, γεγονός που δυσχέρανε τον ανεφοδιασμό τους από αέρος. Επιπλέον, η εκκαθάριση της περιοχής επέτρεψε την εγκατάσταση μονάδας παρακολούθησης του εναέριου χώρου.[286] Από την πλευρά τους, οι Γερμανοί αρμόδιοι της Ομάδας Στρατού Ε εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για «τα καλά αποτελέσματα της προσεκτικά σχεδιασμένης και συστηματικής εκκαθαριστικής επιχείρησης που διηύθυνε ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου».[287]

Με τις παραπάνω διαπιστώσεις για την επιτυχή έκβαση των επιχειρήσεων, που οδήγησαν στην εκδίωξη των ανταρτών από τον Όλυμπο, συμφώνησε και ο

---

[284] Ό. π.
[285] Ό. π.
[286] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Απρ. - Μάιος 1943 και Abt. Ic (Anlage zum Tätigkeitsbericht Bfh. Saloniki – Ägäis Monat Mai 1943), Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.
[287] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia – Kriegstagebuch Nr. 35 / 43 g.k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung vom 3. 5.1943".

απεσταλμένος του γραφείου Εφοδιασμού και Πολεμικής Οικονομίας Θεσσαλονίκης, όταν στις 7 και 8 Μαΐου επισκέφτηκε την περιοχή για να εξετάσει την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν, μετά και τις τελευταίες επιχειρήσεις, οι εγκαταστάσεις των μεταλλείων του Ολύμπου και του Αγίου Δημητρίου. Ωστόσο, όπως ανέφερε:

> «[…] αν και δεν είναι πιθανή η επάνοδος των ανταρτών, μετά την αποχώρηση των γερμανικών μονάδων από την περιοχή, εντούτοις η παρουσία διασκορπισμένων μικρών ομάδων ανταρτών σε δυσπρόσιτα σημεία καθιστά αδύνατη τόσο η μετακίνηση μεμονωμένων Γερμανών όσο και την εκεί εγκατάστασή τους».[288]

Πέρα από τα βραχυπρόθεσμα οφέλη, η εκκαθάριση του Ολύμπου επέτρεψε στους Γερμανούς να προχωρήσουν με ταχύτερους ρυθμούς στη συγκρότηση ενός αντικομμουνιστικού μετώπου στην ευρύτερη περιοχή της Κατερίνης. Επίκεντρο της προσπάθειας αυτής κατέστη το χωριό Κούκος, το οποίο μετά από διαταγή του τρίτου επιτελικού γραφείου (Ic) εξαιρέθηκε, κατά τις τελευταίες επιχειρήσεις της Βέρμαχτ, από τις έρευνες για όπλα, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί ως «μία φωλέαν αντιστάσεως» εναντίον των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Μετά το τέλος των γερμανικών επιχειρήσεων στην περιοχή, οι κάτοικοι του Κούκου ζήτησαν τη συνδρομή των Γερμανών και απέσπασαν τη σχετική διαβεβαίωση σε περίπτωση σύγκρουσης με τον ΕΛΑΣ. Ταυτόχρονα, τους επετράπη να κρατήσουν τα όπλα που είχαν ήδη στην κατοχή τους. Αρχηγός των ενόπλων του Κούκου ανεδείχθη ο βραχύσωμος, αλλά ριψοκίνδυνος Κυριάκος Παπαδόπουλος, παλιός αντάρτης του Πόντου, γνωστότερος ως Κισά – Μπατζάκ (Βραχύπους), ο οποίος και έθεσε τις βάσεις μιας στενούς συνεργασίας με τις γερμανικές αρχές της Κατερίνης και της Θεσσαλονίκης.[289]

---

[288] MA, RW 29/111, Az. II b, Aktenvermerk, "Gruben Olympos und Agios Dimitrios und Lage im Gebiet Katerini", Θεσσαλονίκη 10 Μαΐου 1943.

[289] Βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Η ελληνική αντίστασις 1941-1944 όπως αποκαλύπτεται από τα μυστικά αρχεία της Βέρμαχτ εις την Ελλάδα. Μια νεοελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1964, σσ. 44-47. Μέχρι τις αρχές του 1944, ο Κισά – Μπατζάκ συμμετείχε σε επιχειρήσεις της Βέρμαχτ εναντίον του ΕΛΑΣ στην περιφέρεια της Κατερίνης. Ταυτόχρονα, καθιστώντας τον Κούκο ισχυρό αντικομμουνιστικό προπύργιο αντεπεξήλθε επιτυχώς στις επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον του χωριού. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και τον Αύγουστο του 1944 ανέλαβε τη διοίκηση των εθνικιστικών τμημάτων που συγκροτούσαν τον «Εθνικό Ελληνικό Στρατό». Μετά την αποχώρηση των Γερμανών, οδήγησε τους 6.500 ενόπλους του Ε.Ε.Σ. από τη Θεσσαλονίκη, την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία στο Κιλκίς, επιλέγοντας την ανοιχτή σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ. Στη μάχη που επακολούθησε στην πόλη του Κιλκίς, στις 4 Νοεμβρίου 1944, ο Κισά – Μπατζάκ τραυματίστηκε και αυτοκτόνησε για να μη συλληφθεί από τον ΕΛΑΣ. Για τον Κισά – Μπατζάκ και τη συμμετοχή του στη μάχη του Κιλκίς, βλ. Γενικό

Στις 5 Μαΐου, αμέσως μετά την λήξη της εκκαθαριστικής επιχείρησης στον Όλυμπο, ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ, σε συνεργασία με την ιταλική στρατιωτική ηγεσία, υποσχέθηκε να αμνηστευτούν όσοι θα παρέδιδαν μέσα σε δεκαπέντε ημέρες τα όπλα και κάθε είδους πολεμικό υλικό. Η γερμανική προπαγάνδα πρόβαλε το γεγονός αυτό με εκτυπώσεις φυλλαδίων που ρίχθηκαν από αεροπλάνα σε όλη την Ελλάδα και ανακοινώσεις από κινητά μεγάφωνα. Επίσης, κυκλοφόρησε έντυπα που απευθύνονταν στους αντάρτες και με τα οποία παραχωρούσε «ειδικές άδειες διελεύσεως» σε όσους εγκατέλειπαν τις ανταρτικές ομάδες. Μάλιστα σε αυτούς που θα αυτομολούσαν στα γερμανικά στρατεύματα δόθηκε ρητή υπόσχεση πως δεν θα τουφεκίζονταν.[290] Στην σχετική ανακοίνωσή του ο Λερ τόνιζε:

> «[…] Γι΄ αυτό Έλληνες σας δίνω την τελευταίαν αυτήν στιγμήν μια ΕΥΚΑΙΡΙΑ : όποιος από σας, αφού διαβάσει την τελευταία μου αυτή προειδοποίηση, παραδώση αμέσως μέχρι της 20ης Μαΐου 1943 στο Γερμανικό Στρατό τα όπλα και τας εκρηκτικάς ύλας που κατέχει δεν θα τιμωρηθεί, αλλά θα πάρη αμνηστεία. Όλοι οι Έλληνες όμως που αγαπούν την Πατρίδα των περισσότερο από τους μισθοφόρους της Μόσχας και του Λονδίνου δεν έχουν καμμιά σχέση με τας συμμορίας. Όποιος έχει καθαρή την συνείδησιν θα μείνη στο σπίτι του όταν θα φθάσουν τα στρατεύματα του Άξονος. Έρχονται για την προστασίαν σας. ΕΛΛΗΝΕΣ : όποιος χάσει αυτή την τελευταίαν ευκαιρία που σας δίνω και με το όπλο στο χέρι ή με τα εκκρηκτικά μέσα πολεμά ή κάμνει σαμποτάζ, όποιος εφοδιάζει τας συμμορίας με φορτηγά ζώα, όποιος τις υποθάλπτει, όποιος παίρνει μαζύ των τα βουνά, δεν έχει να περιμένη καμμιά χάρι. Το αίμα, που σύμφωνα με το πολεμικό δίκαιον, που το γνωρίζετε όλοι σας πρέπει άφθονον να χυθή για κάθε επίθεση και για κάθε πράξι σαμποτάζ θα πέση επάνω στο κεφάλι των

Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού [στο εξής Δ.Ι.Σ.], φακ. 909 / Β / 8 : Ανθ/γος Καραχισαρίδης, "Έκθεσις των επιχειρήσεων και γεγονότων εν Μακεδονία κατά το έτος 1944" [Έκθεσις των επιχειρήσεων και γεγονότων της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας κατά τον Οκτώβριον και Νοέμβριον 1944 υπό του Ταγ/ρχου Στρατολογίας Καραχισαρίδης Μιχαήλ Διευθυντού του 123 Στρατολογικού Γραφείου Κοζάνης].

[290] MA, RW 40/162, Abt. Ic (Anlage zum Tätigkeitsbericht Bfh. Saloniki – Ägäis Monat Mai 1943), Tätigkeitsbericht Μάιος 1943. Στο ίδιο αρχείο βλ. επίσης, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia – Kriegstagebuch Nr. 35 / 43 g.k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung vom 3. 5.1943". Για τα έντυπα που απευθύνονταν στους αντάρτες και τα οποία συνοδεύονταν από τις άδειες διελεύσεως για όσους αντάρτες αυτομολούσαν στους Γερμανούς βλ. ενδεικτικά, Κ.Ι.Θ., Ιδιωτική συλλογή [-], φακ. 3, 4ος υποφ.

προδοτών και επάνω στο χώμα της Ελλάδος. Και την τελευταία αυτή στιγμή έρχομαι να σας δώσω συγχώρησι».[291]

Σε διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό ο Ράλλης παρείχε ανάλογες διαβεβαιώσεις. Ιδιαίτερα, υποσχόταν προς τους «πεινασμένους και άστεγους» κατοίκους των αγροτικών περιοχών την συντήρησή τους από τον Άξονα και την παροχή εφοδίων για την καλλιέργεια των χωραφιών και την συνέχιση της ειρηνικής εργασίας τους. Παράλληλα, καθιστούσε γνωστό «πως οι δυνάμεις του Άξονα είχαν αποφασίσει να εκκαθαρίσουν τη χώρα από τους καταραμένους συμμορίτες οργανώνοντας μια συστηματική και μεγάλη στρατιωτική επιχείρηση».[292]

Ο απολογισμός, όμως, των γερμανικών αρχών ήταν πενιχρός, καθώς είχαν παραδοθεί μόνο 67 τουφέκια, 6 πιστόλια και 1600 σφαίρες.[293] Αντίθετα, όπως τονίστηκε, ο αριθμός των ενόπλων παρουσίαζε το ίδιο διάστημα σταθερή αύξηση εξαιτίας των βίαιων στρατολογήσεων που πραγματοποιούσαν κυρίως στη Δυτική Ελλάδα, του εφοδιασμού τους από υποβρύχια και των ρίψεων πολεμικού υλικού από τα συμμαχικά αεροπλάνα.[294] Για το λόγο αυτό και σχεδόν ταυτόχρονα με την χορηγηθείσα προθεσμία αμνήστευσης, οι Γερμανοί εξαπέλυσαν ένα κύμα μαζικών συλλήψεων και προχώρησαν σε νέες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.[295]

---

[291] *Νέα Ευρώπη*, 5, 6, 10, 20, 21 Μαΐου 1943.

[292] MA, RW 29/111, "Aufruf des Regierungspräsidenten an das griechische Volk", Αθήνα 5 Μαΐου 1943. *Νέα Ευρώπη*, 5 Μαΐου 1943. Ο Ράλλης, στο απολογητικό του έργο για τα πεπραγμένα επί της πρωθυπουργίας του, το οποίο επιμελήθηκε ο γιος του, Γεώργιος Ράλλης, ισχυρίστηκε πως με το διάγγελμά του αυτό, με την ευκαιρία της παρεχόμενης αμνηστίας από τις αρχές Κατοχής, επεδίωξε τη διάλυση των ανταρτικών ομάδων που με τις ενέργειές τους προκαλούσαν αντίποινα σε βάρος του άμαχου πληθυσμού, τη διακοπή της υποστήριξης που παρείχε στους αντάρτες η κυβέρνηση του Καΐρου και τέλος την ενημέρωση των κατοίκων της υπαίθρου για τις επικείμενες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, βλ. Γεώργιος Ράλλης, *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου*, Αθήνα 1947, σσ. 39-41. Στο Ειδικό Δικαστήριο Αθηνών, που δίκασε τους συμμετέχοντες στις κατοχικές κυβερνήσεις, ο Ιωάννης Ράλλης ισχυρίστηκε ότι εξέδωσε το διάγγελμα με σκοπό να σώσει κρατουμένους από το εκτελεστικό απόσπασμα. Όμως, το δικαστήριο έκρινε πως ο ισχυρισμός αυτός δεν αναιρούσε την ευθύνη του για μια τέτοια ενέργεια, η οποία εξυπηρέτησε τον εχθρό και την προπαγάνδα του, βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Χατζημιχάλη Πλάτων : Ειδικό Δικαστήριο Αθηνών, Συνεδρίαση της 21ης Φεβρ. – 31ης Μαΐου 1945, Αριθμός 49.

[293] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O. B. Südost an OKW / WFSt vom 21.5.1943.

[294] MA, RH 19 VII: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic/AO. Nr. 7190/43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 19 Ιουν. 1943.

[295] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

v) ΣΥΛΛΗΨΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΜΥΣΤΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΤΗ ΒΕΡΜΑΧΤ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (ΜΑΙΟΣ 1943)

Από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Μάιο του 1943, οι Γερμανοί αρμόδιοι ασχολήθηκαν εντατικά με την οργάνωση ενός δικτύου κατασκόπων, γνωστών ως "V-Mann", για την άντληση πληροφοριών σχετικά με την εμφάνιση ανταρτικών ομάδων ή την ρίψη Άγγλων αλεξιπτωτιστών. Κύρια αποστολή των κατασκόπων αυτών ήταν να συλλέξουν συγκεκριμένες πληροφορίες για τη δύναμη των ανταρτών, την ηγεσία τους, την οργάνωση και τον εξοπλισμό τους, σε όλη την έκταση της γερμανικής ζώνης ελέγχου με κέντρο βάρους τον Όλυμπο και τις περιοχές της Φλώρινας – Κοζάνης.[296] Οι πρώτες πληροφορίες που έφτασαν από τις πηγές αυτές αξιολογήθηκαν από τους αξιωματικούς της Ομάδας Στρατού Ε στη Θεσσαλονίκη που είχαν επιφορτιστεί με την παρακολούθηση του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα. Με βάση τις πληροφορίες αυτές συντάχθηκε, όπως αναφέρθηκε, τον Απρίλιο του 1943 η πρώτη σχετική για τους αντάρτες έκθεση. Ταυτόχρονα, άντρες της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού εγκαταστάθηκαν στις επικίνδυνες, εξαιτίας της παρουσίας των ανταρτών, περιοχές για την καλύτερη οργάνωση του δικτύου αντικατασκοπίας και τη διεξαγωγή ερευνών. Την μόνιμη παρουσία τους διευκόλυνε η ίδρυση παραρτημάτων της Μυστικής Αστυνομίας στην Κατερίνη, στο Κιλκίς, στη Φλώρινα, στην Κοζάνη και την Πτολεμαΐδα.[297]

Τον Ιούνιο του 1943, ο δεκανέας Έντουαρτ Σ. μετατέθηκε από το 99^{ο} Ορεινό Σύνταγμα «Κυνηγών» και εντάχθηκε στην 621^{η} Μυστική Αστυνομία Στρατού. Σχεδόν ταυτόχρονα τοποθετήθηκε στην υπηρεσία της Κοζάνης. Ο Έντουαρτ Σ. αναφέρθηκε, μεταπολεμικά, στους λόγους της μετακίνησής του αυτής και την αποστολή που είχε η νέα του υπηρεσία :

> «[…] Εξαιτίας της εντεινόμενης δράσης των ανταρτών ήρθαμε να ενισχύσουμε την μονάδα αυτή. Από την αρχή μέχρι το τέλος της παρουσίας μου στην 621^{η} Μυστική Αστυνομία Στρατού υπηρετούσα στο παράρτημα της Κοζάνης […] Η μικρή πόλη της Κοζάνης ήταν ανταρτοκρατούμενη περιοχή. Επικεφαλής του παραρτήματος ήταν ο

[296] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Φεβρ. – Απρ. - Μάιος 1943.
[297] MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

αστυνομικός επιθεωρητής Σένφελντ […] Κύρια αποστολή της υπηρεσίας μου υπό τον Σένφελντ ήταν οι επαφές με τους ονομαζόμενους συνδέσμους (V-πράκτορες) που προέρχονταν από τον ελληνικό πληθυσμό. Μόνο μέσω αυτής της οδού ήταν δυνατόν να αποκομίσουμε πληροφορίες για τους οργανωμένους στις ανταρτικές ομάδες, με άλλα λόγια να ανακαλύψουμε τους αντάρτες, ποια ήταν τα σχέδια τους, δηλαδή να ενημερωθούμε για επικείμενες επιθέσεις εναντίον Γερμανών στρατιωτών και στη συνέχεια να ειδοποιήσουμε σχετικά τα γερμανικά στρατεύματα. Με αυτό τον τρόπο οι στρατιώτες μας μπορούσαν να αποφύγουν τις ενέδρες των ανταρτών και να αναλάβουν επιχειρήσεις εναντίον τους. Εκτός αυτών, είχαμε αναλάβει τον έλεγχο του ελληνικού πληθυσμού της υπαίθρου, κυρίως τις ημέρες που διοργανώνονταν λαϊκές αγορές. Οι αντάρτες από τα βουνά έστελναν συχνά αγρότες στην αγορά και μ΄ αυτό τον τρόπο εφοδιάζονταν για το επόμενο χρονικό διάστημα με τρόφιμα. Γι΄ αυτό το λόγο ελέγχαμε τις ταυτότητες. Ο διευθυντής μου, Σένφελντ, είχε επαφές με τους δήμαρχους και κοινοτάρχες των γύρω περιοχών και έτσι ήταν σε θέση να γνωρίζει τις γενικές διαθέσεις του πληθυσμού. Πολλές φορές τον συνόδευα σε αυτές τις επισκέψεις του […]».[298]

Την ίδια πορεία διέγραψε και ο στρατιώτης της Βέρμαχτ Χάιντριχ Π., ο οποίος στις αρχές του 1943 πήρε μετάθεση για την 621 Μυστική Αστυνομία Θεσσαλονίκης. Λίγο αργότερα μετακινήθηκε στο παράρτημα της Κοζάνης που αριθμούσε πέντε άτομα. Αποστολή τους ήταν να έρθουν σε επαφή με ανθρώπους διακείμενους φιλικά στους Γερμανούς και να συγκεντρώσουν πληροφορίες για όσους στήριζαν τους αντάρτες. Στη συνέχεια και αφού προχωρούσαν σε συλλήψεις, κατόπιν εντολής του διοικητή, τα άτομα αυτά μεταφέρονταν στη Θεσσαλονίκη με τη βοήθεια της Στρατιωτικής Χωροφυλακής. Εκείνοι οι οποίοι μετά την ανάκρισή τους κρίνονταν

[298] Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. Ia (1-250): KK III A 4, Ένορκη κατάθεση Eduard S., München 21 Νοεμ. 1968. Ο μάρτυρας υπηρέτησε στην Μυστική Αστυνομία Κοζάνης από τον Ιούνιο 1943 μέχρι τον Οκτώβριο του 1944. Ερωτώμενος για τη στάση του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στις αρχές Κατοχής, την χαρακτήρισε καλή, υπογραμμίζοντας πως ο πληθυσμός ανησυχούσε περισσότερο για τις ενέργειες των ανταρτών παρά γι΄ αυτή καθ΄ αυτή την παρουσία των γερμανικών στρατευμάτων. Όσον αφορά τους αντάρτες, ανέφερε πως αυτοί είχαν χωριστεί σε δύο στρατόπεδα : στους αριστερούς αντάρτες που πολεμούσαν τις δυνάμεις Κατοχής και τους εθνικιστές που είχαν στραφεί κατά των κομμουνιστών, συμμαχώντας με τους Γερμανούς. Το χρονικό εκείνο διάστημα, σύμφωνα με τον μάρτυρα, η παρουσία των ανταρτών ήταν ιδιαίτερα έντονη στις ορεινές περιοχές, με συχνές ενέδρες και δολιοφθορές κατά της Βέρμαχτ, ενέργειες από τις οποίες απείχε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού.

ένοχοι και ήταν σωματικά ικανοί, έπαιρναν το δρόμο για τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας της Γερμανίας. Μαζί τους αποστελλόταν η αντίστοιχη επιβαρυντική έκθεση της υπηρεσίας.[299]

Η ενεργητικότερη συμμετοχή της Μυστικής Αστυνομίας στην εξάρθρωση των ανταρτικών οργανώσεων είχε αποφασιστεί, ενώ βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη η επιχείρηση στον Όλυμπο. Σε συσκέψεις, οι επιτελείς της Ομάδας Στρατού Ε τόνιζαν, στην ουσία, τον αντιπαραγωγικό χαρακτήρα των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και αναγνώριζαν τη μελλοντική συνεισφορά της μονάδας αυτής, εφόσον θα επιτυγχανόταν η ενίσχυσή της, προβαίνοντας στις ακόλουθες διαπιστώσεις :

> «[…] Στην Ελλάδα επικρατεί η ίδια κατάσταση {με την Σερβία}. Με εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και καταστροφές των βάσεων (χωριών) των συμμοριτών δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί η ειρήνευση, γιατί η εκδίωξη των συμμοριτών από τα χωριά, οδηγεί στην αποστέρηση των καταφυγίων τους, τα οποία στη συνέχεια ως κατά το πλείστον επανακτούν. Θα πρέπει επομένως και στην Ελλάδα να προβούμε πρώτα σε συντονισμένες έρευνες, χρησιμοποιώντας τις δυνάμεις της αστυνομίας [έγκαιρη εξουδετέρωση των αρχηγών των στασιαστών με την εξάρθρωση των δικτύων δράσης τους] για να έχουμε επιτυχία στον πόλεμο κατά των συμμοριών. Η Μυστική Αστυνομία Στρατού είναι αναγκαίο να ενισχυθεί με την έλευση στην Ελλάδα δύναμης είκοσι αντρών. Το σώμα αυτό της αστυνομίας θα πρέπει να είναι ευέλικτο και γι΄ αυτό είναι απαραίτητο να μην υπάρχουν περιορισμοί στη διάθεση αυτοκινήτων και καυσίμων».[300]

Εκτός των άλλων, τα γερμανικά σχέδια «για την ειρήνευση του πληθυσμού στην περιοχή δικαιοδοσίας» συμπεριέλαβαν και την ελληνική διοίκηση. Ο τρόπος με τον οποίο τα όργανα της θα συμμετείχαν στη διαδικασία αυτή καθορίστηκε ύστερα από συνομιλίες μεταξύ του επιτελάρχη του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, του διευθυντή του γραφείου πληροφοριών και αντικατασκοπίας (Ic), των κατά τόπους Φρούραρχων, της Μυστικής Αστυνομίας (G.F.P.) και της Υπηρεσίας Ασφαλείας (S.D.). Σε συνάντηση των δύο πρώτων με τον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας και τους

---

[299] Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. IIa (251-333): 6 Gs 425/69, Ένορκη κατάθεση Heinrich P., Mönchengladbach 24 Απρ. 1969.

[300] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia – Kriegstagebuch, "Aktennotiz über die Chefbesprechung vom 19. 4.1943".

νομάρχες, αποφασίστηκε η αναδιοργάνωση της ελληνικής χωροφυλακής και ο εν μέρει επανεξοπλισμός της[301] και η εγκατάσταση αντρών της Ειδικής Ασφάλειας στις έδρες των σημαντικότερων επαρχιών. Την διεύθυνση και εποπτεία της ανέλαβαν τα κατά τόπους νέα παραρτήματα της Μυστικής Αστυνομίας.[302]

Στις αρχές Μαΐου 1943 ολοκληρώθηκαν οι προεργασίες που στόχευαν στη «σύλληψη κομμουνιστών ομήρων». Πράγματι, με μια συντονισμένη επιχείρηση που διεξήχθη στις 6 Μαΐου, ταυτόχρονα στην Κατερίνη, στην Κοζάνη και την Πτολεμαΐδα, άντρες της ενισχυμένης, πλέον, Μυστικής Αστυνομίας Στρατού σε συνεργασία με το 322ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού και το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών» συνέλαβαν συνολικά εκατόν σαράντα τέσσερις κομμουνιστές. Σύμφωνα με τους Γερμανούς, μεταξύ των συλληφθέντων ήταν σημαίνοντα στελέχη, γεγονός που αποδείκνυε τη συμβολή αυτής της επιχείρησης στην «εξάρθρωση των κομμουνιστικών οργανώσεων στις παραπάνω περιοχές».[303]

Για τις συλλήψεις στην Κατερίνη σημαντικές πληροφορίες παρέχει ο εκ των συλληφθέντων, ως στέλεχος του ΕΑΜ, Λεωνίδας Γιασημακόπουλος, πρώην Έπαρχος στις Σαράντα Εκκλησιές Ανατολικής Θράκης, μετά το 1927 στο Κιλκίς, στο Λαγκαδά και την Κατερίνη, όπου διετέλεσε και προϊστάμενος του τμήματος Ανταλλαξίμων της Εθνικής Τράπεζας. Στο ημερολόγιό του, το οποίο εκδόθηκε με την επιμέλεια του Γιώργου Καφταντζή, ο Γιασημακόπουλος περιγράφει διεξοδικά τη σύλληψη εκατόν δέκα τεσσάρων κατοίκων της Κατερίνης από τη Μυστική Αστυνομία με επικεφαλής τον Λόχερ και σε συνεργασία με τους τοπικούς πληροφοριοδότες και συνεργάτες των Γερμανών.[304] Εξίσου σημαντικές πληροφορίες δίνει για τις συνθήκες κράτησής τους,

---

[301] Τον Μάρτιο του 1943 οι Γερμανοί προχώρησαν στον τμηματικό αφοπλισμό του σώματος, όταν άρχισε να παρατηρείται μια σταδιακή αύξηση του αριθμού των αντρών της χωροφυλακής, ιδιαίτερα στη Δυτική Μακεδονία, οι οποίοι κατέφευγαν με τον οπλισμό τους στο βουνό, MA, RW 40/162, Abt. Ic, Tätigkeitsbericht Μαρ. 1943. Διαρροές προς την ΠΑΟ σημειώθηκαν και μεταξύ των αντρών των Εκατονταρχιών, με αποτέλεσμα τα τμήματα αυτά να διαλυθούν, βλ. Αντωνίου, *ό.π.*, σ. 1833.

[302] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943 και Abt. Ic (Anlage zum Tätigkeitsbericht Bfh. Saloniki – Ägäis Monat Juni 1943), Tätigkeitsbericht. 1943.

[303] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943

[304] Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 13 κ. ε. Ανάμεσα σε άλλους συνεργάτες των Γερμανών, ο Γιασημακόπουλος (σ. 15) αναφέρει τον Νικόλαο Στεργιάδη, διερμηνέα της Μυστικής Αστυνομίας Θεσσαλονίκης. Ο Στεργιάδης συμμετείχε σε πλήθος ανακρίσεων κρατουμένων, παρόντος σε ορισμένες περιπτώσεις και του Χερτέλ, όπως συνέβη και στην υπόθεση Παπαδήμα – Παπανικολάου. Σύμφωνα με κατάθεση ενός εκ των συλληφθέντων για εκείνη την υπόθεση, του Γεώργιου Λυράκη, κακοποιήθηκε στη φυλακή μέχρι αιμορραγίας από τον Χερτέλ και στη συνέχεια από τον Στεργιάδη, δεχόμενος χτυπήματα με έναν σιδερένιο βούρδουλα. Τον Απρίλιο του 1944, ο Στεργιάδης αναχώρησε για την Γερμανία. Τον Νοέμβριο του 1947 καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο. Συνελήφθη στο Αμβούργο της

αρχικά στην Κατερίνη και στη συνέχεια στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς» Θεσσαλονίκης, αλλά και για τις γερμανικές μεθόδους ανάκρισης. Ο Γιασημακόπουλος παρέμεινε έγκλειστος μέχρι την απελευθέρωση και ως εκ τούτου η μαρτυρία του, διανθισμένη με συχνές ψυχολογικές και συναισθηματικές μεταπτώσεις, αποτελεί πολύτιμη πηγή για τη ζωή μέσα στο στρατόπεδο. Εκτός του Γιασημακόπουλου και άλλων τριών ατόμων, οι υπόλοιποι κρατούμενοι από την Κατερίνη, που είχαν συλληφθεί μαζί του, απελευθερώθηκαν στις αρχές Ιουλίου χάρη στις ενέργειες μιας επιτροπής αποτελούμενης από τον Μητροπολίτη, Μήτρο και τον Δήμαρχο Κατερίνης, Αριστείδη Νικοδέλλη, οι οποίοι μετέβησαν στη Θεσσαλονίκη και απέσπασαν τη σχετική υπόσχεση του Στρατιωτικού Διοικητή.[305]

Στην Κοζάνη συνελήφθησαν βάσει λίστας ονομάτων δέκα οκτώ άτομα, μεταξύ αυτών τα στελέχη του ΕΑΜ, Ιωακείμ Λιούλιας, Αρχιμανδρίτης Κοζάνης, και ο δικηγόρος Παναγιώτης Καραλίβανος και στην Πτολεμαΐδα έξι άτομα.[306] Λίγες ημέρες αργότερα

Γερμανίας και μετήχθη στην Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1949. Τον Ιανουάριο του 1950, το Ειδικό Δικαστήριο Θεσσαλονίκης τον καταδίκασε σε φυλάκιση οκτώ ετών, βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–137), συνεδρίαση της 12ης Ιανουαρίου 1950, αριθ. 2,3,4,5,6,7.

[305] Zst, V 508 AR 2406/1967: "Bericht Polizeimeister Efthimios Tsoutsias, Leiter der Polizeistation in Katerini", Κατερίνη 26 Απρ. 1946. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή της αστυνομικής διεύθυνσης Κατερίνης, οι συλλήψεις στην Κατερίνη πραγματοποιήθηκαν γιατί κατά τους Γερμανούς οι εν λόγω συλληφθέντες δεν συμμετείχαν στις επιχειρήσεις κατά των ανταρτών του Ολύμπου. Στη συνέχεια, όταν η επιτροπή μετέβη στη Θεσσαλονίκη και ζήτησε την απελευθέρωση των κρατουμένων, οι γερμανικές αρχές τους παρέπεμψαν στον Λόχερ, ως τον μόνο αρμόδιο για τα ζητήματα που αφορούσαν την περιοχή της Κατερίνης. Τελικά, οι κρατούμενοι απελευθερώθηκαν, αφού στο μεταξύ η επιτροπή συναντήθηκε με τον Λόχερ και εξασφάλισε τη σύμφωνη γνώμη του. Είναι πιθανόν η στρατιωτική διοίκηση Θεσσαλονίκης να ζήτησε την άποψη του Λόχερ προτού δώσει την συγκατάθεσή της για την απελευθέρωση των κρατουμένων. Άλλωστε, ο Γιασημακόπουλος στην καταγραφή του με ημερομηνία 6 Ιουλίου 1943, δηλαδή την ημέρα απελευθέρωσης των κρατουμένων από την Κατερίνη, αναφέρει την παρουσία στη φυλακή του Λόχερ, βλ. Καφταντζής, *ό.π.*, σσ. 38-39, 49.

[306] Zst, V 508 AR 2415/67: Ένορκη κατάθεση Γεώργιου Σ., Κοζάνη 22 Απρ. 1946. Ο μάρτυρας ήταν μεταξύ των συλληφθέντων στην Κοζάνη που τη νύχτα της 5ης Μαΐου 1943, αμέσως μετά τη σύλληψή τους, μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Μετά από παραμονή εξήντα έξι ημερών στο στρατόπεδο συγκέντρωσης απελευθερώθηκε με άλλους δώδεκα. Σημαντικές πληροφορίες για τις συλλήψεις αυτές δίνει μέσα από το εξαιρετικό βιβλίο του ο τότε υπηρετών ως διερμηνέας στο γερμανικό φρουραρχείο Κοζάνης, Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Το χρονικό της μεγάλης νύχτας*, Αθήνα 1999, σσ. 307-318. Ο συγγραφέας, έχοντας ζήσει ο ίδιος τα γεγονότα της Κατοχής και του Εμφυλίου που περιγράφει, καταφέρνει με νηφάλιο και αντικειμενικό τρόπο να τα αποδώσει, υπό τη μορφή αφηγήματος. Για τις συλλήψεις βλ. επίσης, Γιάννης Ν. Μάτσος, «Μια αποφράδα μέρα για την Κοζάνη, 5 Μάη 1943», *ΕΑ*, 36 (Ιούλης 1983), 16-18. Ο συγγραφέας αναφέρει μάλλον εσφαλμένα πως τις συλλήψεις στην Κοζάνη διενήργησαν άντρες της Μυστικής Αστυνομίας Κατερίνης με επικεφαλής έναν ιερωμένο, εννοώντας προφανώς τον Λόχερ. Από πουθενά δεν αποδεικνύεται, ωστόσο, η παρουσία του Λόχερ στην Κοζάνη, τον οποίο ο Γιασημακόπουλος αναφέρει ως οργανωτή των συλλήψεων την ίδια ημέρα στην Κατερίνη. Ακόμη, Ζήσης Τσαμπούρης, *Τα τετράδια της μνήμης. Το εργατικό κίνημα στην Κοζάνη (1930-*

συνελήφθη στη Θεσσαλονίκη από έναν Έλληνα υπενωμοτάρχη της Χωροφυλακής ο επίσης φερόμενος ως στέλεχος του ΕΑΜ, Κοζανίτης δικηγόρος Λεωνίδας Χασάπης. Λίγο μετά τη σύλληψή του, τον αναζήτησε στις φυλακές της Θεσσαλονίκης ο φίλος και συμπατριώτης του, Κωνσταντίνος Μ., ο οποίος μεταπολεμικά κατάθεσε για το ίδιο θέμα {σε τρίτο πρόσωπο}:

> «Μετά του παθόντος Χασάπη συνεδέετο μετά φιλίας καθόσον ετύγχανον συμμαθηταί και συμπατριώται. Κατά τον μήνα Μάιον κατέβηκεν εκ Κοζάνης εις Θεσ/νίκην δι΄ εξετάσεις εις το Πανεπιστήμιον, έμαθον δε ότι συνελήφθησαν υπό των Γερμανών πολλοί συμπατριώται του μεταξύ των οποίων και ο Χασάπης. Εξ ενδιαφέροντος μετέβη εις το Στρατόπεδον Π. Μελά ένθα εύρεν κρατουμένους εκεί τους Ιωακείμ Παπαλιούλιαν, Γ. Πετχαβάν, Ιωανν. Σωτηρόπουλον και τον αδελφόν του κατηγορουμένου Γ., Νικόλαον. Ούτοι τον επληροφόρησαν ότι δεν κρατείται εκεί πιθανόν όμως να κρατείται εις τας φυλακάς 510. Οι ανωτέρω τον παρεκάλεσαν να μεσολαβήση εις τον Ταγματάρχην Παπαβασιλείου […], ούτος ηδύνατο να τους φανή χρήσιμος ως είχεν σχέσεις με τους Γερμανούς δια την απόλυσίν των. Πράγματι αφού πρότερον μετέβη εις τας φυλακάς 510 και επληροφορήθη ότι εκρατείτο εκεί ο Χασάπης […] συνήντησεν τον εν λόγω Ταγματάρχην Παπαβασιλείου τον οποίον παρεκάλεσε θερμώς να φροντίση δια τους συλληφθέντας […] Ούτος όμως εδέχθη να μεσολαβήση δια την απόλυσιν των ανωτέρω δια τους οποίους είπεν θα ενεργήση ότι χρειάζεται αν δεν είναι Κομμουνισταί, αρνηθείς δια τον εκ τούτων Χασάπην ειπών ότι ούτος είναι επικίνδυνος Κομμουνιστής και είδαν και έπαθαν οι Γερμανοί να τον βάλουν στα χέρια των […]».[307]

Επικεφαλής των αντρών της Μυστικής Αστυνομίας που διενήργησαν τις συλλήψεις στην Κοζάνη και την Πτολεμαΐδα και στη συνέχεια τις ανακρίσεις ήταν ο διευθυντής του 1ου γραφείου της Μυστικής Αστυνομίας Θεσσαλονίκης και αρμόδιος για τις σχετικές με τους αντάρτες έρευνες, Πάουλ Χερτέλ. Για τον στρατιώτη Ενστ Γ., ο

1943), Κοζάνη 2002, σσ. 219-232. Ο συγγραφέας αφιερώνει λίγες μόνο σελίδες στο βιβλίο του για την περίοδο της Κατοχής, περιγράφοντας σε αυτές τον σχεδόν μυθιστορηματικό τρόπο με τον οποίο κατάφερε να διαφύγει τη σύλληψη εκείνο το βράδυ. Τις επόμενες ημέρες, γνωρίζοντας ότι καταζητείται από τους Γερμανούς, εντάχθηκε στον ΕΛΑΣ.

[307] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 1 (1–203), συνεδρίαση της 19ης Μαρτίου 1946, αριθ. 100: Μαρτυρική κατάθεση Κωνσταντίνου Μ.

οποίος το ίδιο διάστημα μετατέθηκε από το 562ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού, που έδρευε στο Βελιγράδι, και εντάχθηκε στη Μυστική Αστυνομία, οι συλλήψεις αυτές συνέπεσαν χρονικά με την άφιξή του στην Ελλάδα και τη μετάβασή του στην Πτολεμαΐδα :

> «Στη Θεσσαλονίκη παρέμεινα μόνο τρεις με τέσσερις ημέρες […] Ξαφνικά, αποφασίστηκε να συμμετάσχω με άλλους τρεις στη στελέχωση μιας εξωτερικής υπηρεσίας. Ο αστυνομικός διευθυντής Πάουλ Χερτέλ μας μετέφερε με ένα αυτοκίνητο στην Πτολεμαΐδα […] Στην περιοχή στάθμευαν και μονάδες της Βέρμαχτ […] Την ημέρα που ο Χερτέλ μας μετέφερε από τη Θεσσαλονίκη στην Πτολεμαΐδα ήρθαν μαζί μας και άλλοι άντρες της υπηρεσίας Θεσσαλονίκης. Μαζί με τους άντρες αυτούς από τη δύναμη της Μυστικής Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, ο Χερτέλ προχώρησε σε πολλές συλλήψεις στην Πτολεμαΐδα. Στη συνέχεια, ο Χερτέλ μετέφερε τους συλληφθέντες, που ανέρχονταν σε πέντε ή έξι άτομα, στην Κοζάνη, τους έκλεισε στο εκεί στρατόπεδο συγκέντρωσης και τους ανέκρινε […] Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Κοζάνη έμαθα πως ο Χερτέλ κακοποίησε έναν κρατούμενο, ο οποίος ήταν δάσκαλος. Πιθανότατα του έσπασε το χέρι. Ο δάσκαλος στη συνέχεια εκτελέστηκε […]»[308]

Στη συνέχεια η επιχείρηση επεκτάθηκε στο Βελβεντό με τη σύλληψη τριών ατόμων, στη Βέροια και τη Νάουσα, όπου συνελήφθησαν συνολικά είκοσι τέσσερα άτομα βάσει λίστας ονομάτων και με τη σύμπραξη των τοπικών γερμανικών αρχών.[309]

---

[308] Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. Ia (1-250): Ένορκη κατάθεση Ernst J., 82 Stadt Rosenheim, Polizeiamt, Kriminalabteilung, Rosenheim 20 Νοεμ. 1968. Όταν μεταπολεμικά πρώην μέλη της 621ης Μυστικής Αστυνομίας Στρατού εκλήθησαν από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές να καταθέσουν, δεν δίστασαν, τουλάχιστον σ΄ αυτό το ερώτημα, να απαντήσουν με ειλικρίνεια, σκιαγραφώντας την προσωπικότητα του προϊσταμένου τους, Πάουλ Χερτέλ. Ο μάρτυρας Βίλχελμ Σ. ανέφερε στην κατάθεσή του τα εξής : «Μου ήταν γνωστό από εκείνη την περίοδο πως ο Χερτέλ ήταν ένας βάρβαρος τύπος, εν μέρει μάλιστα ένας σαδιστής κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων που διεξήγαγε. Εκείνη την εποχή άκουγα επανειλημμένως, ότι κατά τις ανακρίσεις κακοποιούσε με γρονθοκοπήματα όσους ανέκρινε», βλ. Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμ. Ia (1-250): LKP – Stelle – 1.K. - Ένορκη κατάθεση Wilhelm S., Hildesheim 28 Νοεμ. 1968. Σύμφωνα με άλλους μάρτυρες, ο Χερτέλ είχε τη φήμη του υπερβολικά σκληρού έως κτηνώδους ανθρώπου, χωρίς ίχνος επιείκειας, ο οποίος με την παραμικρή αφορμή μπορούσε να φτάσει στα άκρα, βλ. γενικότερα Zst, StA Schweinfurt, Ia Js 22/68, τόμοι Ia - IIa.

[309] Zst, V 508 AR 2407/67: Ένορκες καταθέσεις Παρθένας Ρ., Βέροια 3 Μαΐου 1945 – Θωμά Θ., Βέροια 2 Μαΐου 1943 – Γεωργίου Δ., 3 [-] 1943. Σύμφωνα με τον τελευταίο μάρτυρα, ο οποίος μεταξύ 1942-1944 διατέλεσε διερμηνέας των Γερμανών στη Βέροια, οι συλλήψεις στη Βέροια δύο ατόμων, του Θεόκλητου Γεννιγιώργη και του Σοφοκλή Ραφτόπουλου, οι οποίοι ήταν τελικά οι μοναδικοί από τους συλληφθέντες από τη Βέροια που αργότερα εκτελέστηκαν στη Θεσσαλονίκη, πραγματοποιήθηκαν ως απάντηση των Γερμανών για το θάνατο ενός Γερμανού ανακριτή της Μυστικής Αστυνομίας Βέροιας. Μάλλον, ο μάρτυρας αναφέρεται στην αιτία της

Όλοι οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη και κρατήθηκαν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Λίγο αργότερα πολλοί από αυτούς αφέθηκαν ελεύθεροι. Αντίθετα, στις 2 Ιουλίου 1943 οι Λιούλιας,[310] Καραλίβανος, Χασάπης, οι τρεις συλληφθέντες από το Βελβεντό, δύο από τη Βέροια μαζί με άλλα σαράντα ένα άτομα εκτελέστηκαν στη Θεσσαλονίκη. Η εκτέλεση τους πραγματοποιήθηκε σε αντίποινα για τις επιθέσεις κατά της Βέρμαχτ που σημειώθηκαν στα τέλη Ιουνίου, μια εκ των οποίων προκάλεσε το θάνατο του Γερμανού διοικητή της εξωτερικής υπηρεσίας της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού Νάουσας.

Οι μαζικές συλλήψεις που οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν από τη Μυστική Αστυνομία σε συνεργασία με τη Βέρμαχτ, τα τοπικά Φρουραρχεία και την αρωγή πληροφοριοδοτών και συνεργατών των Γερμανών, λειτούργησαν ως προκαταρτικά μέτρα των επικείμενων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Όμως, οι σχεδιαζόμενες, αυτό το χρονικό διάστημα, εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ήταν μικρής κλίμακας, τοπικά και χρονικά, εξαιτίας των περιορισμένων στρατιωτικών δυνάμεων που είχαν στη διάθεσή τους οι Γερμανοί. Από τη στιγμή, λοιπόν, που δεν ήταν δυνατή η σημαντική ενίσχυση των γερμανικών στρατευμάτων, απαραίτητη για τη διεξαγωγή του αντιανταρτικού πολέμου, αλλά και για την προστασία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από μια συμμαχική αποβατική ενέργεια, μετά μάλιστα και τη συνθηκολόγηση του Ρόμμελ, θα έπρεπε με τη βοήθεια της προπαγάνδας να εφευρεθεί. Για το λόγο αυτό και λίγο πριν

εκτέλεσης και όχι της σύλληψής τους. Στο ίδιο, Αριθ. πρωτ. 146, "Griechisches Nationales Kriegsverbrecherbüro –Griechische Anzeige gegen deutsche Kriegsverbrecher", Αριθ. κατηγορητηρίου 203, Αθήνα 3 Μαρ. 1947, 6 Απρ. 1965. Στην έκθεση αυτή του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου, στην οποία υπάρχει κατάλογος με τα ονόματα δέκα έξι συλληφθέντων από την Βέροια, αναφέρονται ως υπαίτιοι των συλλήψεων, ο τότε Λοχαγός Δρ. Βίλχελμ Μπούντε (Wilhelm Budde), διοικητής του περιφερειακού φρουραρχείου Βέροιας, ο Υπολοχαγός Ντίμκε (Diemke), διοικητής της τοπικής στρατιωτικής διοίκησης Βέροιας και ο Δρ. Μάρξεν (Marxen), ανώτερος στρατιωτικός σύμβουλος. Με βάση τα στοιχεία που έστειλε το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών, η Εισαγγελία της Στουτγάρδης διενήργησε έρευνα για την ανάμειξη των παραπάνω ατόμων που υπηρετούσαν τότε στη Βέροια, στην οποία συμπεριέλαβε και τον Λοχία Έρνεστ (Ernest). Το αποτέλεσμα της έρευνας συμπυκνώθηκε στις εξής σειρές : «Σύμφωνα με τα στοιχεία δεν αποδεικνύεται ποιος ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι παραπάνω κατηγορούμενοι στα γεγονότα. Πιθανώς, οι συλλήψεις, οι εκτελέσεις ομήρων και τα αντίποινα να έλαβαν χώρα στο πλαίσιο διαταγών από την ανώτερη στρατιωτική ηγεσία. Για το ζήτημα αυτό υπάρχει απόφαση του Στρατοδικείου της Νυρεμβέργης το 1946. Έτσι, τα στοιχεία δεν επαρκούν για να στηρίξουν κατηγορία. Γι΄ αυτό η δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης αναστέλλεται», βλ. Zst, V 508 AR 2407/67: StA bei dem Landgericht Stuttgart, 22 Μαρ. 1968.

[310] Περισσότερα για τη ζωή και τη δράση του Ιωακείμ Λιούλια μέχρι τη στιγμή της εκτέλεσής του βλ. Γεώργιος Αθ. Σιώζος, *Αρχιμανδρίτης Ιωακείμ Αθ. Λιούλιας,1911-1943. Ο Δυτικομακεδόνας εθνομάρτυρας*, Κοζάνη 2000. Του ιδίου, *Ιστορική μελέτη του Κρόκου Κοζάνης (1400-1992)*, σσ. 97-106, Κοζάνη 1992. Λεπτομέρειες για τις συνθήκες σύλληψης του Λιούλια και την κράτησή του στη φυλακή βλ. Τσαμπούρης, *ό.π.*, σσ. 226-228.

την έναρξη των επιχειρήσεων, η Ομάδα Στρατού Ε ήρθε σε επαφή με την Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων (OKW) και συμφωνήθηκε να τεθεί σε εφαρμογή ένα σχέδιο παραπλάνησης του εχθρού. Το σχέδιο εκπονήθηκε από τα αρμόδια γραφεία πληροφοριών και αντικατασκοπίας (Ic/AO) και στόχευε, σύμφωνα με τους εμπνευστές του, στην «εξαπάτηση του εχθρού ότι εμείς εδώ στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης είμαστε υπερβολικά ισχυροί».[311]

Στην επιχείρηση προβολής της πλασματικής εικόνας για τη γερμανική αποτρεπτική στρατιωτική ικανότητα, χρησιμοποιήθηκε κάθε διαθέσιμο μέσο και προς κάθε κατεύθυνση. Σε ομιλία του προς Έλληνες εργάτες που απασχολούσε η Βέρμαχτ λίγο έξω από τη Θεσσαλονίκη, εκπρόσωπος των γερμανικών στρατιωτικών αρχών αναφέρθηκε στη γερμανική ισχύ, με βάση όσα είχαν συμφωνηθεί από τις προϊστάμενες υπηρεσίες :

> «[…] Εμείς οι Γερμανοί δεν είμαστε Άγγλοι, οι οποίοι πρόδωσαν την πατρίδα σας, όταν επρόκειτο με το τουφέκι στα χέρια να υπερασπιστούν τα δήθεν αγγλικά δικαιώματά των επί των εδαφών, εις τα οποία σήμερον ευρισκόμεθα εμείς. Ότι υποσχόμεθα εμείς το τηρούμε. Βεβαίως, αλλοίμονο σ΄ εκείνον, ο οποίος μπορεί να φαντασθή ότι είναι δυνατόν να εργασθή εναντίον μας καθ΄ οιονδήποτε τρόπον. Όποιος πάρει τα βουνά για να γίνη αντάρτης, όποιος φαντάζεται ότι και σήμερον ακόμη έχει υποχρέωση να εξυπηρετήση αγγλο-αμερικανικά συμφέροντα θα κτυπηθή μέχρι τελείας εξοντώσεως. Αν ο κομμουνισμός νομίζει ότι μπορεί να απλώση το χέρι του στην ωραία σας πατρίδα, γελάστηκε. Τα ερείπια που καπνίζουν και τα οποία άλλοτε ήσαν χωριά εις τα οποία οι κομμουνιστικαί συμμορίαι εφαντάζοντο ότι ήσαν εις θέσιν να προβάλλουν αντίστασιν εναντίον μας αποδεικνύουν την θέλησίν μας να εκμηδενίσουμε κάθε εχθρό της Ελλάδος, ο οποίος είναι και εχθρός της Γερμανίας. Δεν θα παραδεχθούμε όπως αυτοκαλούμενοι ελευθερωταί στερήσουν τις γυναίκες και τα παιδιά σας της πατρίδος των. Αλλά με την ίδια θέληση και δύναμη που υποστηρίζουμε κάθε τι το δίκαιον, θα υποστηρίξουμε και κάθε τίμιον Έλληνα. Και όποιος-όπως σεις εδώ-καταβάλλει κόπους δια την αναδημιουργίαν μιας νέας Ευρώπης, να είναι βέβαιος ότι απολαμβάνη όλη μας τη συμπάθεια. Δεν

[311] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Abteilung Ia – Kriegstagebuch Nr. 35 / 43 g.k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung vom 3. 5.1943".

ζητούμε από σας υπεράνθρωπα πράγματα. Ζητούμε να εργάζεσθε ήσυχα και φρόνιμα. Έργον δικό μας είναι ν΄ απομακρύνουμε κάθε κίνδυνο από την πατρίδα σας. Ας έλθουν οι Άγγλοι και ας δοκιμάσουν ν΄ αποβιβασθούν. Θα σπάσουν και εδώ τα κεφάλια τους όπως τα σπάσαν όπου αλλού το δοκιμάσανε. Τα κανόνια μας είναι έτοιμα προς δράσιν […]».[312]

Μετά, λοιπόν, την μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση στον Όλυμπο, ακολούθησαν δύο άλλες, με τη συμμετοχή όλων των μάχιμων μονάδων. Η πρώτη από αυτές εκδηλώθηκε στον γεωγραφικό χώρο που περιέκλειε τις περιοχές βορείως της Κατερίνης και μέχρι τον ποταμό Αλιάκμονα. Την επιχείρηση ανέλαβε το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών». Τα αποτελέσματα, όμως, δεν ήταν τα αναμενόμενα για τους Γερμανούς, καθώς δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστούν ούτε οι αντάρτες, αλλά ούτε και ανακαλύφθηκε κρυμμένος οπλισμός.[313]

Η δεύτερη πραγματοποιήθηκε στο διάστημα μεταξύ 15 και 21 Μαΐου 1943 στο γεωγραφικό χώρο δυτικά του άξονα Έδεσσας – Νάουσας – Βέροιας, στον ορεινό όγκο του Βερμίου. Συμμετείχαν το 21ο Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών», το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών», η Ομάδα «Κυνηγών» του Σεντλ, το 322ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού και το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου. Οι Γερμανοί του 322ου Τάγματος και η δύναμη του Πούλου ξεκίνησαν από τη Βέροια και προσπάθησαν με κυκλωτική κίνηση να εμποδίσουν τη διαφυγή των ανταρτών προς τα νότια του Βερμίου. Τελικά, τα τμήματα του 16ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Βερμίου καταδιωκόμενα κατέφυγαν στο Βόιο.[314] Ενώ η επιχείρηση γύρω από τη Βέροια και τη Νάουσα βρισκόταν ακόμα σε εξέλιξη, οι αρμόδιοι του Τμήματος της Στρατιωτικής Οικονομίας Θεσσαλονίκης επισκέφτηκαν τα μεταλλεία στις υπό εκκαθάριση περιοχές, τονίζοντας ότι «νοτίως της Βέροιας τα γερμανικά στρατεύματα χτένισαν την περιοχή χωρίς να εντοπίσουν καμία συμμορία».[315]

Σύμφωνα, όμως, με τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης που συντόνισε την επιχείρηση, οι αντάρτες προέβαλλαν αντίσταση και είχαν απώλειες τριάντα οκτώ νεκρούς και έναν απροσδιόριστο αριθμό τραυματιών.[316] Η έκθεση με τον τελικό απολογισμό της επιτυχούς, σε σχέση με την προηγούμενη επιχείρηση, εκκαθάρισης της

---

[312] *Νέα Ευρώπη*, 27 Απρ. 1943.
[313] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.
[314] Ό. π. Βλ. επίσης, Σακαλής, *ό.π.*, σ. 61.
[315] MA, RW 29/111, Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Az. IIb, Aktenvermerk, "Gebiet Verria und Naussa", Θεσσαλονίκη 18 Μαΐου 1943.
[316] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

περιοχής του Βερμίου, που υποβλήθηκε στην Ομάδα Στρατού Ε, ανέφερε σαράντα δύο νεκρούς, δέκα πέντε συλληφθέντες και λεία αποτελούμενη από όπλα, σφαίρες, συσκευές. Επίσης, καταστράφηκε μια αποθήκη που περιείχε εξακόσιες νάρκες αγγλικής προέλευσης και πυρπολήθηκε ένα χωριό, το Μεσόβουνο.[317] Το ίδιο χωριό, όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 1, είχε καταστραφεί από τους Γερμανούς ολοκληρωτικά, για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του 1941 και είχαν εκτελεστεί όλοι οι άρρενες κάτοικοί του. Έκτοτε, τα γυναικόπαιδα έχτισαν γύρω από τα ερείπια πρόχειρες καλύβες. Για μια ακόμη φορά, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης αιτιολόγησε τη νέα πυρπόληση του χωριού, ισχυριζόμενος ότι στα εγκαταλειμμένα σπίτια και στις αχυροκαλύβες είχαν βρεθεί κρυμμένα όπλα και σφαίρες.[318] Φυσικά, η αναφορά σε πυρπολήσεις σπιτιών σχετίζεται ενδεχομένως με άλλες μεμονωμένες ενέργειες των γερμανικών στρατευμάτων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της επιχείρησης στο Βέρμιο και όχι με την περίπτωση του Μεσόβουνου, καθώς το χωριό μετά την εκ θεμελίων καταστροφή του δεν είχε ανοικοδομηθεί. Συνολικά, στο χωριό πυρπολήθηκαν διακόσιες καλύβες.[319]

Μετά τη λήξη της επιχείρησης στις 21 Μαΐου, το 21ο Σύνταγμα Αεροπορίας «Κυνηγών» και το 2ο Τάγμα του 749ου Συντάγματος «Κυνηγών», που είχαν έλθει για να συμμετάσχουν στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, αποχώρησαν από τα εδάφη του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης - Αιγαίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην πραγματοποιηθεί η τρίτη κατά σειρά προγραμματισμένη επιχείρηση στην Όσσα, όπου οι Γερμανοί υπέθεταν πως είχε καταφύγει ένα τμήμα των ανταρτών μετά την εκκαθάριση του Ολύμπου.[320]

Οι επιχειρήσεις των Γερμανών είχαν βραχυπρόθεσμα οφέλη. Μετά την απόσυρση της Βέρμαχτ, με το τέλος των επιχειρήσεων, οι αντάρτες επέστρεφαν στο χώρο απ΄ όπου είχαν εκδιωχθεί. Γι΄ αυτό στα τέλη Μαΐου, η γερμανική στρατιωτική ηγεσία αποφάσισε να συγκροτήσει μονάδες καταδίωξης, οι οποίες θα είχαν μόνιμη παρουσία στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές, με επιχειρησιακό χώρο τη Δυτική Μακεδονία και αποστολή τη διασφάλιση των βασικών συγκοινωνιακών αρτηριών.

---

[317] MA, RH 19 VII: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt vom 21.5.1943.
[318] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.
[319] ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Πίναξ εμφαίνων τας πυρποληθείσας και λεηλατηθείσας πόλεις και χωριά Δυτικής Μακεδονίας", Αθήνα 20 Νοεμ. 1943. Στην κατάσταση αυτή αναφέρεται ως μήνας καταστροφής του Μεσόβουνου ο Σεπτέμβριος του 1943 και τρόπος καταστροφής ο βομβαρδισμός. Βλ. επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 11ος υποφ., όπου υπάρχει κατάσταση με τα ονόματα διακοσίων είκοσι ενός πολυμελών πυροπαθών οικογενειών της κοινότητας Μεσόβουνου. Η κατάσταση συντάχθηκε από τον πρόεδρο της κοινότητας στις 12 Δεκεμβρίου 1943. Θα πρέπει να σημειωθεί πως στην κατάσταση αυτή ως επικεφαλής των περισσοτέρων οικογενειών αναγράφονται γυναίκες.
[320] MA, RW 40/162, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εμφάνιση των ανταρτών, από τις αρχές του 1943, και στις γερμανοκρατούμενες περιοχές, υποχρέωσε τους Γερμανούς να συμμετάσχουν ενεργητικότερα στην καταδίωξη των ανταρτών, αποστολή που μέχρι πρότινος βάρυνε σχεδόν αποκλειστικά το ιταλικό στρατόπεδο. Πλέον, η Βέρμαχτ δεν περιορίστηκε στις μεγάλες πόλεις, αλλά επέκτεινε την παρουσία της στη μακεδονική ενδοχώρα. Βέβαια, οι εκτελέσεις στη Θεσσαλονίκη συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό, μόνο που το χρονικό αυτό διάστημα επισκιάστηκαν από το μέγεθος των αντιποίνων που έπληξαν τους κατοίκους της υπαίθρου. Από την άλλη πλευρά, οι αρνητικές για τον Άξονα εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα, σε συνδυασμό με τις περιορισμένες, σε αριθμό και βαθμό αξιόμαχου, μονάδες της Βέρμαχτ, έφεραν στην επιφάνεια αδυναμίες που οι αντάρτες σε πολλές περιπτώσεις εκμεταλλεύτηκαν.

Είναι χαρακτηριστικό πως εξαιτίας των επιθέσεων των ανταρτών σε μεταλλεία που λειτουργούσαν για λογαριασμό των Γερμανών, οι τελευταίοι αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν για την προστασία των εγκαταστάσεων μάχιμες μονάδες, οι οποίες προορίζονταν για την καταδίωξη των ανταρτών. Αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις, οι γερμανικές προσδοκίες για αποτελεσματικότερη προστασία των σημαντικών μεταλλείων δεν ευοδώθηκαν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα από την άνοιξη του 1943 τα περισσότερα μεταλλεία να τεθούν εκτός λειτουργίας εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν από τους αντάρτες ή έκτοτε να υπολειτουργούν. Ήταν μάλιστα τόσο έντονη η παρουσία των ανταρτών σε ορισμένες περιοχές, όπως στη Δυτική Μακεδονία, κατά μήκος της οροθετικής γραμμής, ώστε οι Γερμανοί αποφάσισαν να περιορίσουν δραστικά την εμφάνισή τους στην περιοχή για να μην προκληθούν οι αντάρτες.

Αυτές, όμως, οι επιθέσεις των ανταρτών, που στόχευαν πρωτίστως στην παρακώλυση της παραγωγής και στην απόκτηση εκρηκτικών υλών για δολιοφθορές, δεν κατέληξαν πάντα αναίμακτα για τον πληθυσμό. Στην περίπτωση του μεταλλείου πλησίον του Αγίου Δημητρίου Κατερίνης στα Πιέρια, η καταστροφή των εγκαταστάσεων που συνοδεύτηκε από την απαγωγή δύο Γερμανών στρατιωτών, οδήγησε στην επιβολή αντιποίνων σε βάρος του χωριού. Σίγουρα, η απαγωγή των δύο Γερμανών από τον ΕΛΑΣ θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί, λαμβανομένου υπόψη του τρόπου με τον οποίο οι Γερμανοί είχαν συμπεριφερθεί απέναντι στους κατοίκους χωριών σε προηγούμενες περιπτώσεις δολιοφθορών. Όμως, κριτήριο για τις αποφάσεις

των ανταρτών και τον τρόπο δράσης τους δεν ήταν οι συνέπειες που θα είχαν οι ενέργειές τους στον πληθυσμό, αλλά ενδεχομένως η ανάγκη να παρουσιάσουν επιτυχίες σε βάρος της Βέρμαχτ, γεγονός που θα αποδείκνυε την επιχειρησιακή τους ικανότητα και θα λειτουργούσε θετικά στο ηθικό των μονάδων. Στο πλαίσιο αυτό, τα αντίποινα αποτέλεσαν ένα βασικό εργαλείο στα χέρια των Γερμανών για την κατάπνιξη της αντίστασης με την επιβολή ενός κλίματος τρόμου, αλλά και ένα μέσο για τους αντάρτες με τη βοήθεια του οποίου φαίνεται πως επεδίωξαν σε ορισμένες περιπτώσεις να πυκνώσουν τις τάξεις τους με πληγέντες και τρομοκρατημένους κατοίκους. Σε κάθε περίπτωση, η εκτέλεση των κατοίκων του Αγίου Δημητρίου απέδειξε πως ο ΕΛΑΣ δεν ήταν διατεθειμένος να διαπραγματευτεί με τους Γερμανούς και να ανταλλάξει τους αιχμαλώτους ή πως οι αρχηγοί των τμημάτων του δεν διέθεταν τις απαραίτητες ικανότητες να χειριστούν ανάλογα ζητήματα. Βέβαιο είναι, όμως, πως η σωτηρία των συγκεκριμένων Ελλήνων ομήρων δεν ελήφθη καθόλου υπόψη μπροστά στην επίτευξη των όποιων στρατιωτικών ή άλλων σκοπών.

Από την άλλη, την άνοιξη του 1943 εμφανίστηκε δυναμικά στο προσκήνιο όχι μόνο ο ΕΛΑΣ, αλλά και δυνάμεις δεκτικές σε συνεργασία με τους Γερμανούς. Ο αντικομμουνισμός τέθηκε στο επίκεντρο της γερμανικής προπαγάνδας και αναδείχθηκε σε ένα από τα κεντρικότερα συνθήματα και ταυτόχρονα σε έναν από τους βασικούς εχθρούς. Στην προσπάθεια των κατοχικών αρχών να οργανώσουν ένα εσωτερικό μέτωπο, επιστράτευσαν άτομα που δέχθηκαν να αναλάβουν υπηρεσία, κινούμενα από έναν αντικομμουνισμό, περισσότερο ως αποτέλεσμα μανίας, μέσα σε ένα εξελισσόμενο κλίμα πόλωσης, παρά ως απόρροια και μόνο της ιδεολογικής τους τοποθέτησης. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται ο Γεώργιος Πούλος, ο οποίος το ίδιο διάστημα οργάνωσε ένα εθελοντικό τάγμα και συμμετείχε στις πρώτες επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ. Το εσωτερικό ρήγμα βάθυνε όσο προχωρούσε η άνοιξη του 1943 και τούτο δεν οφειλόταν αποκλειστικά στους Γερμανούς. Η προσπάθεια του ΕΛΑΣ να ενσωματώσει δια της βίας όλες τις φυγόκεντρες δυνάμεις που είχαν κάνει την εμφάνισή τους στη Δυτική Μακεδονία, διέσπασε και τους τελευταίους συνεκτικούς δεσμούς μεταξύ παρατάξεων και ομάδων ανθρώπων που είχαν ξεκινήσει από την ίδια αφετηρία την αντίσταση εναντίον του Άξονα. Έτσι, άνθρωποι που εντάχθηκαν στον ΕΛΑΣ και στη συνέχεια καταδιώχθηκαν από αυτόν, πέρασαν στο αντίπαλο στρατόπεδο και βρέθηκαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε σκληρούς αντικομμουνιστικούς σχηματισμούς όπως ήταν αυτός του Πούλου.

Οι ευρείας έκτασης εκκαθαριστικές επιχειρήσεις οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν μετά την ενίσχυση της Βέρμαχτ με μονάδες που έφτασαν στη Μακεδονία για το σκοπό αυτό. Η πρώτη επιχείρηση της μορφής αυτής έλαβε χώρα το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Απριλίου στην περιοχή του Ολύμπου. Η απόφαση της ηγεσίας του ΕΛΑΣ να αποσύρει τις δυνάμεις του από την περιοχή άφησε ανοιχτό το πεδίο δράσης στη Βέρμαχτ. Η γερμανική στρατιωτική ηγεσία, γνωρίζοντας την τακτική αποφυγής της ανοικτής σύγκρουσης που ακολουθούσαν οι αντάρτες, έστρεψε από την πρώτη στιγμή την επιχείρηση όχι μόνο εναντίον των ανταρτών, αλλά πρωτίστως εναντίον των χωριών που τους στήριζαν. Η χρησιμοποίηση βαρέων όπλων, όπως ήταν το πυροβολικό και η συμμετοχή της αεροπορίας, προκάλεσαν πολλές απώλειες μεταξύ του άμαχου πληθυσμού και υλικές καταστροφές σε κατοικημένες περιοχές, όπως το Λιτόχωρο και η Λεπτοκαρυά. Άλλα μικρότερα χωριά καταστράφηκαν εκ θεμελίων.

Στις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εκτελέστηκαν άμαχοι που βρέθηκαν εντός του πεδίου προέλασης της Βέρμαχτ, με αποτέλεσμα να εκληφθούν ως αντάρτες. Άλλωστε, η υιοθέτηση της άποψης, από την πλευρά της στρατιωτικής ηγεσίας πως στα χωριά κρυβόταν ένας αριθμός ανταρτών παριστάνοντας τους φιλήσυχους πολίτες, άφηνε πολλά περιθώρια δράσης στη Βέρμαχτ. Επομένως, εναπόκειτο στις μονάδες να διακρίνουν ποιοι ήταν οι αντάρτες και ποιοι οι φιλήσυχοι πολίτες, μια διάκριση που εκ των προτέρων ήταν αδύνατο να γίνει στο πλαίσιο μιας εν εξελίξει επιχείρησης κατά την οποία η σύλληψη και η ανάκριση του υπόπτου αποτελούσαν πολυτέλεια όχι μόνο γι΄ αυτόν τον πόλεμο, αλλά και για κάθε πολεμική σύγκρουση.

Αυτή η ασαφής, για τη Βέρμαχτ, διαχωριστική γραμμή μεταξύ ανταρτών και πολιτών υιοθετήθηκε, ως επίσημη θέση, από την στρατιωτική ηγεσία στα κατεχόμενα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Στις περισσότερες των περιπτώσεων, αυτή η ασάφεια απέβη εις βάρος του άμαχου πληθυσμού. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα διαδραματίστηκαν την άνοιξη του 1942 στη Σερβία. Όταν έφτασε στο Βελιγράδι ο Βάλτερ Βαρλίμοντ (Walter Warlimont), επιτελάρχης στην Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων (OKW), στο πλαίσιο μιας επίσκεψης ενημέρωσης και μετά από προτροπή του Άλφρεντ Γιόντλ (Alfred Jodl), τον υποδέχθηκε στο αεροδρόμιο ο Χέρμαν Φερτς. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους από το Βελιγράδι προς στο Σαράγιεβο, συνάντησαν πολλά καταστραμμένα χωριά. Στην παρατήρηση του Βαρλίμοντ πως ο πληθυσμός των χωριών αυτών δεν φαινόταν εχθρικός, ο Φερτς ανταπάντησε: «[…] Όμως πίσω από κάθε φαινομενικά φιλήσυχο κάτοικο μπορεί να κρύβεται ένας

ελεύθερος σκοπευτής {αντάρτης}, ο οποίος σήμερα εμφανίζεται ως αγρότης, αύριο όμως να βρεθεί πάλι να πυροβολεί κρυμμένος πίσω από θάμνους».[321]

Το ποιος τελικά ήταν ο αντάρτης και άρα ο εχθρός και ποιος ο άμαχος και αμέτοχος στα γεγονότα κάτοικος του χωριού ήταν [και παραμένει] ακόμη δυσκολότερο να διευκρινιστεί μέσα από την ανάγνωση των στρατιωτικών εκθέσεων.[322] Σ΄ αυτές, η αναφορά σε νεκρούς κατά τη διάρκεια της μάχης οδηγεί με βεβαιότητα στη διαπίστωση πως ανάμεσα στους όποιους, ενδεχομένως, νεκρούς αντάρτες, περιλαμβάνονταν και άμαχοι. Έτσι, οι εκατόν πέντε νεκροί μετά την εκκαθάριση του Ολύμπου από τη Βέρμαχτ δεν μπορούν να εκληφθούν ως απώλειες, και μόνο, των ανταρτών από την στιγμή μάλιστα που ο ΕΛΑΣ είχε αποσυρθεί από την περιοχή. Άλλωστε και οι μονάδες της Βέρμαχτ που συμμετείχαν στις επιχειρήσεις έπρεπε να φέρουν σε πέρας επιτυχώς την αποστολή τους, παρουσιάζοντας νεκρούς ακόμα και αν αυτοί προέρχονταν από τις τάξεις των αμάχων. Ήταν φυσικό, λοιπόν, όταν οι αναφορές έφταναν στα επιτελεία των διοικήσεων να μην είναι ορατή καμία σαφής διάκριση μεταξύ των πολιτών και των ανταρτών και επομένως και στον τρόπο αντιμετώπισής τους.[323]

Από τα μέσα Μαΐου 1943, οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις επεκτάθηκαν στο Βέρμιο. Λίγο νωρίτερα, στις αρχές Μαΐου, η Βέρμαχτ με την ενεργό υποστήριξη της Μυστικής Αστυνομίας και των κατά τόπους φρουραρχείων, διενήργησε πλήθος συλλήψεων κομμουνιστών και υποστηρικτών των ανταρτών. Οι περισσότεροι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς», όπου και αποτέλεσαν, μαζί με τους ήδη υπάρχοντες, τους κρατουμένους-ομήρους, οι οποίοι θα πλήρωναν με τη ζωή τους κάθε επίθεση των ανταρτών εναντίον της Βέρμαχτ. Μετά το τέλος των συντονισμένων γερμανικών επιχειρήσεων εναντίον των ίδιων των ανταρτών, αλλά και όσων ήταν ευνοϊκά διακείμενοι στον αγώνα τους ή

---

[321] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 32, στοιχείο υπεράσπισης 30: Ένορκη κατάθεση Walter Warlimont.

[322] Ακόμα και για τους ειδικούς πράκτορες που είχαν παρεισφρήσει στην αντίσταση ήταν δύσκολο να χαραχθεί μια σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ των ανταρτών και των κατοίκων της υπαίθρου. Το στοιχείο αυτό διαφαίνεται με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο μέσα από την έκθεση ενός πράκτορα, υπαξιωματικού της Βέρμαχτ, που στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943, διατάχθηκε από το τρίτο επιτελικό γραφείο του γενικού επιτελείου του 68ου Σώματος Στρατού, να αυτομολήσει στους αντάρτες της περιοχής Τρίπολης – Μεγαλόπολης – Καρύταινας, με αποστολή τη συλλογή πληροφοριών, βλ. σχετικά MA, RH 19 VII: Anlage 5 zu H. Gr. E, Ic, Nr. 2891/43 g., "Auszug aus der Meldung eines zur Aufklärung in das Banden gebiet angesetzten Unteroffiziers".

[323] Βλ. Zst, V 508 AR 1604/1964: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht München I – 117 Js 1-4/69-, Beschuldigtenvernehmung Alois E., München, 10 Ιουν. 1969.

τους υποστήριζαν ενεργητικότερα, συγκροτήθηκαν ευέλικτα τμήματα καταδίωξης των ανταρτικών τμημάτων. Στο εξής και καθ΄ όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1943, αυτά τα τμήματα μάχης θα αναλάβουν το έργο της εκκαθάρισης περιοχών, κυρίως, της Δυτικής Μακεδονίας, μέχρι την άφιξη ενισχύσεων με μονάδες των SS.

Κεφάλαιο 3

ΒΕΡΜΑΧΤ ΚΑΙ SS-
ΑΝΤΑΡΤΕΣ (ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΣΚΟΠΕΥΤΕΣ):
Η ΕΚΤΡΑΧΥΝΣΗ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ
(ΙΟΥΝΙΟΣ 1943 – ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1944)

i) ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΣ ΣΚΟΠΕΥΤΕΣ ΣΤΟΥΣ ΛΗΣΤΕΣ (ΑΝΤΑΡΤΕΣ): ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΟΡΟΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΑΝΤΑΡΤΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΜΙΑΣ "ΝΕΑΣ" ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΟΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Από τα τέλη του 1942 και καθ΄ όλη τη διάρκεια του 1943 η ηγεσία της Βέρμαχτ και προσωπικά ο ίδιος ο Χίτλερ ασχολήθηκαν εντατικά με το πρόβλημα των ανταρτών και του πολέμου φθοράς που διεξήγαγαν στα κατεχόμενα εδάφη της Ευρώπης και κυρίως στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και στα μετόπισθεν στο ρωσικό μέτωπο. Οι λύσεις που προτάθηκαν και οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην επιτυχία και συνεπακόλουθα στην εξόντωση των ανταρτών στηρίχθηκαν στην υιοθέτηση των ίδιων στρατιωτικών μεθόδων, όπως συνέβη και το προηγούμενο χρονικό διάστημα. Μόνο που οι νέες αποφάσεις, σαφώς επηρεασμένες από τις δυσμενείς εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα και την μέχρι τότε αποτυχία να αντιμετωπιστεί ριζικά ο ανταρτικός κίνδυνος, υπερέβησαν σε πολλές περιπτώσεις τα επιτρεπτά όρια του διεθνούς δικαίου, νομιμοποιώντας τρομοκρατικές μεθόδους εναντίον του πληθυσμού στις κατεχόμενες χώρες.

Η Βέρμαχτ στην Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει από τις αρχές του 1943 και πάλι τους αντάρτες και τις πρακτικές των δολιοφθορών που ακολουθούσαν. Οι ‘‘συμμορίτες’’ (Banditen), σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιούσαν οι στρατιωτικοί από το 1941 για να περιγράψουν τους αντάρτες, είχαν κάνει δυναμική επανεμφάνιση την άνοιξη του 1943 ακόμα και στις περιοχές της Μακεδονίας που ήλεγχαν οι Γερμανοί. Επομένως, θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν με ένα τρόπο που άρμοζε σε κοινά εγκληματικά στοιχεία, όπως επίσης και το τμήμα εκείνο του πληθυσμού που παρείχε την υποστήριξή του σε ενέργειες κατά των κατοχικών δυνάμεων.

Η σκλήρυνση της γερμανικής στάσης έναντι της αντίστασης και γενικότερα έναντι του πληθυσμού διαφάνηκε από την υιοθέτηση νέων όρων που στο εξής χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν τους αντάρτες. Η έλλειψη οποιουδήποτε

ερείσματος νομιμότητας στη δράση των ανταρτών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, σύμφωνα με τους Γερμανούς, οδήγησε, με διαταγή του Χίτλερ, στην έκπτωση του προσδιορισμού ‘‘ελεύθερος σκοπευτής’’ και “αντάρτης” υπέρ της ονομασίας ‘‘ληστής’’ ή ‘‘κομμουνιστής’’ ή ‘‘κομμουνιστικές συμμορίες’’.[1] Αυτή η αλλαγή στην περιγραφή των ανταρτών υποδήλωνε εμμέσως πως ο πόλεμος εναντίον τους είχε εισέλθει σε ένα νέο στάδιο, λαμβάνοντας πλέον τη μορφή του αγώνα εξόντωσης κατ΄ αντιστοιχία με το διεξαγόμενο πόλεμο κατά του κομμουνισμού στο ανατολικό μέτωπο. Από τη στιγμή λοιπόν που ο αντίπαλος με τις ενέργειές του είχε εκπέσει από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου σε αυτούς του κοινού ποινικού κώδικα, η Βέρμαχτ νομιμοποιείτο να εφαρμόσει κάθε μέτρο για την εξόντωσή του.

Στις μεταπολεμικές καταθέσεις τους ενώπιον του διεθνούς δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, αλλά και σ΄ αυτές στο πλαίσιο των προανακριτικών ερευνών τοπικών εισαγγελικών αρχών στη Γερμανία, πρώην μέλη της Βέρμαχτ τόνισαν με έμφαση το γεγονός πως οι αντάρτες δεν καλύπτονταν από καμία διεθνή σύμβαση, πολύ περισσότερο από τη διεθνή σύμβαση της Χάγης και επομένως η δράση τους ήταν παράνομη. Αντιθέτως, με βάση αυτό το συμπέρασμα υποστήριξαν το νόμιμο χαρακτήρα των αντιποίνων από την πλευρά των στρατευμάτων Κατοχής ως απάντηση σε ενέργειες των ανταρτών που παραβίαζαν το διεθνές δίκαιο. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτής της άποψης είναι τα όσα κατέθεσε ενώπιον του αμερικανικού στρατοδικείου V στη Νυρεμβέργη, που δίκασε τους στρατηγούς που έδρασαν στην Νοτιοανατολική Ευρώπη (Υπόθεση 7), ο Βάλτερ Βαρλίμοντ, επιτελάρχης στο αρχηγείο του Χίτλερ το διάστημα 1942 – 1944. Στην κατάθεσή του κατά την εκδίκαση της υπόθεσης του Ερνστ Ντένερ (Ernst Dehner), υποστήριξε:

> «Οι αντάρτες στην Νοτιοανατολική Ευρώπη δεν αντιμετωπίστηκαν ποτέ από το Γενικό Επιτελείο της Βέρμαχτ ως νόμιμη εχθρική στρατιωτική δύναμη. Αυτό συνέβη γιατί δεν εκπλήρωναν τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις που προέβλεπαν οι νόμοι του χερσαίου πολέμου όπως είχαν καθοριστεί από τη

[1] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1132, στοιχείο κατηγορίας 243: Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien, Abt. Ia Nr. 1 (;) 9 / 43 geh., “Tagesmeldungen”, H. Qu. 16. 1. 1943. Στο ίδιο, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW-735, στοιχείο κατηγορίας 307: 369. (Kroat.) Inf. Div., Abt. Ic, Nr. 1670/43 geh., “Betr. : Ic - Dienst”, Div. Gef. St., 28 Αυγ. 1943. Στην παραπάνω διαταγή που εξέδωσε η 369η Μεραρχία Πεζικού στην Κροατία σημειωνόταν σχετικά: «Υπάρχει διαταγή, η οποία επιβάλλει την απαγόρευση του όρου “αντάρτες”. Στο εξής στα έγγραφα θα πρέπει να χρησιμοποιείται ο προσδιορισμός “κομμουνιστές” ή “συμμορίτες”».

σύμβαση της Χάγης. Ιδιαίτερα στις ειδήσεις που έφταναν στο Γενικό Επιτελείο και για τις οποίες ήμουν ενήμερος, έχουν καταγραφεί χαρακτηριστικά στοιχεία για τις μεθόδους πολέμου που ακολουθούσαν οι συμμορίες, οι οποίες προέβαιναν σε ενέδρες, καταστροφές και δολιοφθορές, με οροθετημένη μορφή ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο που αυτές εκδηλώνονταν, και στη συνέχεια διέφευγαν κάτω από την πίεση των δυνάμεων Κατοχής, δεν έφεραν ανοικτά τα όπλα, αλλά ανάλογα με τις περιστάσεις παρουσιάζονταν ως φιλήσυχοι πολίτες και χωρικοί, δεν τηρούσαν τα έθιμα του πολέμου, αλλά μετέρχονταν κάθε είδους δολιότητας και θηριωδίας τόσο εναντίον των στρατιωτών των δυνάμεων Κατοχής όσο και εναντίον του πληθυσμού που δεν τους βοηθούσε. Οι αντάρτες, σύμφωνα με τις πληροφορίες μας, δεν ήταν ντυμένοι με στρατιωτικές στολές ή τουλάχιστον με ομοιόμορφη στρατιωτική ενδυμασία και δεν έφεραν διακριτικά».[2]

Η παράγραφος 3 των κανόνων του γερμανικού πολεμικού ποινικού δικαίου, που εξέδωσε το 1939 η Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων, περιέγραφε τον όρο ‘‘ελεύθερος σκοπευτής’’, που υποδήλωνε τη δράση εκτός του πλαισίου του διεθνούς δικαίου και των νόμων του πολέμου, ως εξής :

«Ο ελεύθερος σκοπευτής, πρωτίστως, δεν είναι ντυμένος με στρατιωτική στολή, συμμετέχει με οποιονδήποτε τρόπο σε εχθρικές ενέργειες και δεν φέρει σαφή διακριτικά, ώστε να είναι δυνατή η αναγνώρισή του ως μέλος της ενόπλου εχθρικής δύναμης. Ανάμεσα στις παράνομες πολεμικές ενέργειες

[2] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου NOKW-42, στοιχείο κατηγορίας 37: General a. D. Walter Warlimont, “Eidesstattliche Versicherung”, Neustadt 24 Juli 1947. Την ίδια θέση υιοθέτησε τόσο το αμερικανικό στρατοδικείο V στη δίκη των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, χαρακτηρίζοντας τη δράση των ανταρτών στην Ελλάδα – και τη Γιουγκοσλαβία - ως παραβίαση του διεθνούς δικαίου, όσο και οι εισαγγελικές αρχές τοπικών γερμανικών δικαστηρίων, αναστέλλοντας, με βάση αυτό το σκεπτικό, τις διώξεις για εγκλήματα πολέμου. Αλλά και στην μετέπειτα παραγόμενη βιβλιογραφία για το ζήτημα αυτό δεν λείπουν οι συγγραφείς που συντάσσονται με τις παραπάνω τοποθετήσεις. Στην κατηγορία αυτή ανήκει η διατριβή του νομικού Günther Klien που κατατέθηκε στο πανεπιστήμιο του Αμβούργου το 1953. Ο συγγραφέας θεωρεί την ελληνική αντίσταση ως παράνομη, αποδεχόμενος στην ουσία τη νομιμότητα των γερμανικών αντιποίνων ως απάντηση απέναντι σε ένα εχθρό που όχι μόνο δεν καλύπτεται από το διεθνές δίκαιο, αλλά με τις ενέργειές του το παραβιάζει. Τα αντίποινα, που στην περίπτωση αυτή, σύμφωνα με τον συγγραφέα, δικαιολογούνται από το δίκαιο του πολέμου και την στρατιωτική αναγκαιότητα, μπορεί να έχουν τη μορφή εκτελέσεων ομήρων, καταστροφών πόλεων και χωριών, βλ. Günther Georg Klien, «Partisanenkampf im Kriegsrecht», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Hamburg 1953, σσ. 141-144, 167 κ. ε.

στις οποίες συμμετέχει περιλαμβάνονται η καταστροφή των δικών μας δικτύων επικοινωνιών στα μετόπισθεν, η κοπή των τηλεφωνικών καλωδίων, η τοποθέτηση εκρηκτικών κ.α. Για τους ελεύθερους σκοπευτές προβλέπεται η εκτέλεση είτε κατά τη διάρκεια της μάχης είτε κατά την προσπάθεια διαφυγής τους».[3]

Γενικά, τα πολεμικά εγχειρίδια των περισσοτέρων κρατών συμφωνούσαν ως προς το ζήτημα της εκτέλεσης των ελεύθερων σκοπευτών, τους οποίους δεν κάλυπταν ούτε οι ρυθμίσεις της Σύμβασης της Χάγης. Η μετονομασία των ανταρτών και η ανακήρυξή τους σε ‘‘ληστές’’ και ‘‘συμμορίτες’’ εξυπηρετούσε ένα διπλό στόχο: από τη μια πλευρά παραμόρφωνε τον εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα των ανταρτικών κινημάτων, από την άλλη νομιμοποιούσε την εφαρμογή ακόμα σκληρότερων μεθόδων από τη στιγμή που η Βέρμαχτ είχε πλέον να αντιμετωπίσει κοινούς εγκληματίες.

Το φθινόπωρο του 1942, μετά τις πρώτες ενδείξεις για την επανεμφάνιση των ανταρτών, ιδιαίτερα στις ιταλοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδας, ο Επιτελάρχης της Ανώτατης Διοίκησης της Βέρμαχτ, Βίλχελμ Κάιτελ, επανήλθε στο θέμα υπενθυμίζοντας στις γερμανικές στρατιωτικές αρχές το μοντέλο αντιμετώπισης παρόμοιων περιστατικών, όπως αυτό είχε εφαρμοστεί και στο παρελθόν. Στις αρχές Οκτωβρίου εξέδωσε διάταξη με αφορμή τη διαπίστωση πως ποινικά κολάσιμες πράξεις από την πλευρά του πληθυσμού, ιδιαίτερα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, αντιμετωπίζονταν με επιείκεια. Αυτό κυρίως οφειλόταν, σύμφωνα με τον Κάιτελ, στην επιείκεια που επιδείκνυαν οι δικαστές κατά την εκδίκαση των διαφόρων υποθέσεων στα κατεχόμενα εδάφη, στάση η οποία δεν ήταν σύμφωνη με την κρισιμότητα του πολέμου που βρισκόταν ήδη στον τέταρτο χρόνο διεξαγωγής του. Γι΄ αυτό στο εξής για κάθε αξιόποινη πράξη κατά της Βέρμαχτ και κυρίως για τις περιπτώσεις της υποστήριξης των εχθρών του Ράιχ και της κατοχής όπλων, ο Κάιτελ πρότεινε την επιβολή της

[3] NARA, M-893, κουτί 38, Αριθ. εγγράφου Li. 179, στοιχείο υπεράσπισης 68: Auszug aus “Kriegsstrafrecht” Textausgabe der Bestimmungen des Kriegsstrafrechts und Kriegsstrafverfahrensrecht in neuester Fassung, herausgegeben von Hanns Dombrowski, Oberstkriegsgerichtsrat beim Reichskriegsgericht, 5. stark erweiterte Auflage, Berlin 1942 Verlang Franz Vahlen, Seite 19, Anmerkung 11:Erlass ObdH. vom 4.11.1939 (Quellensammlung Teil I, S. 30), “Bekämpfung des Freischärlerunwesens” και Αριθ. εγγράφου Li. 177, στοιχείο υπεράσπισης 69: Auszug aus “Handbuch für den Generalstabsdienst im Kriege”, Teil I, Abgeschlossen am 1.8.1939, Berlin 1939, Gedruckt in der Reichsdruckerei, S. 105 : “Verhalten gegenüber Spionen, Freischärlern und Geiseln. Militärische Gewalt auf besetztem Gebiet”.

ποινής του θανάτου και την εκτέλεσή της με κάθε αυστηρότητα και σκληρότητα, ώστε να επενεργήσει αποτελεσματικά στον πληθυσμό το στοιχείο του εκφοβισμού.[4]

Η παρέμβαση του Κάιτελ προς τις στρατιωτικές αρχές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και το πνεύμα των οδηγιών του για την υιοθέτηση σκληρών κατασταλτικών μέτρων για την κατάπνιξη της αντίστασης συμφωνούσαν με την επίσημη γραμμή της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας όπως αυτή διαμορφωνόταν από τον Χίτλερ. Καθώς ο πόλεμος οδηγούσε προς μια ολοκληρωτική νίκη ή ήττα για τα γερμανικά στρατεύματα, ιδιαίτερα στο ανατολικό μέτωπο, όπου είχε λάβει την μορφή ενός πολέμου εξόντωσης, οι αποφάσεις για την αντιμετώπιση του εχθρού συμφωνούσαν με τον χαρακτήρα της πολεμικής σύγκρουσης. Ο Χίτλερ φρόντισε να δικαιολογήσει στους στρατιωτικούς διοικητές τη σκληρότητα των αποφάσεών του, υπογραμμίζοντας από την μια πλευρά τον πρωτόγνωρο σε στόχους, μέσα και πρακτικές πόλεμο που η Γερμανία διεξήγαγε και από την άλλη τις παράνομες μεθόδους που ο εχθρός χρησιμοποιούσε.[5]

Στις 18 Αυγούστου 1942, από το αρχηγείο του Χίτλερ εκδόθηκε η Οδηγία Νο. 46 και στις 18 Οκτωβρίου δύο συμπληρωματικές διατάξεις αυτής για την αντιμετώπιση των ανταρτών στο ανατολικό μέτωπο και την εξόντωση των ειδικών ομάδων δολιοφθορών στα κατεχόμενα εδάφη της Ευρώπης και της Αφρικής. Με την Οδηγία που περιείχε τις «κατευθυντήριες γραμμές για την ενεργητικότερη καταπολέμηση των συμμοριών στην Ανατολή» ο Χίτλερ προσέδωσε στον αγώνα κατά των ανταρτών στο ανατολικό μέτωπο τον χαρακτήρα του πολέμου μέχρι τελικής εξοντώσεως, μεταβιβάζοντας στους στρατιωτικούς διοικητές τις ακόλουθες διαταγές :

> «Η εξόντωση των συμμοριών απαιτεί δραστική καταπολέμηση και σκληρότερα μέτρα εναντίον όλων εκείνων, οι οποίοι συμμετέχουν στον σχηματισμό συμμοριών ή τις υποστηρίζουν […] Η απαραίτητη εμπιστοσύνη στη γερμανική διοίκηση μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την αυστηρή, αλλά δίκαιη μεταχείριση του πληθυσμού. Προϋπόθεση για την εξόντωση των συμμοριών είναι η εξασφάλιση του ελάχιστου της συντήρησης του πληθυσμού. Αν αυτό δεν ισχύει και κυρίως δεν έχει εξασφαλιστεί η δίκαιη διανομή των αποθεμάτων, τότε το αποτέλεσμα θα είναι η ενίσχυση των

[4] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1722, στοιχείο κατηγορίας 228: Kriegstagebuch d. Kdr. Gen. u. Bfh. I Serb. Oktober 42, "Chef – Besprechung Saloniki", 2 Οκτ. 1942.
[5] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου C - 81, στοιχείο κατηγορίας 225: Der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, 18 Οκτ. 1942.

συμμοριών. Η συμμετοχή του πληθυσμού στην καταπολέμηση των ανταρτών είναι απαραίτητη. Η αμοιβή που πληρώνεται σε κάποιους δεν θα πρέπει να είναι μικρή, αλλά να αποτελεί πραγματικά ένα κίνητρο. Αντίθετα, σκληρότερα θα πρέπει να είναι τα αντίποινα για κάθε υποστήριξη στις συμμορίες».[6]

Στις συμπληρωματικές διατάξεις 46α και 46β, ο Χίτλερ απαίτησε από τους στρατιωτικούς διοικητές την εξόντωση μέχρι ενός των ομάδων δολιοφθορών που δρούσαν στα μετόπισθεν, πέρα από τις δεσμεύσεις των διεθνών συνθηκών:

«Εδώ και αρκετό καιρό, ο εχθρός χρησιμοποιεί στον πόλεμο εναντίον μας μεθόδους που αντίκεινται στη διεθνή σύμβαση της Χάγης. Ιδιαίτερα κτηνώδη και ύπουλα συμπεριφέρονται τα μέλη των ονομαζόμενων ειδικών ομάδων τα οποία, όπως έχει διαπιστωθεί, στρατολογούνται εν μέρει από τα απελευθερωθέντα στις εχθρικές χώρες εγκληματικά στοιχεία. Από διαταγές που έπεσαν στα χέρια μας εξάγεται το συμπέρασμα ότι αποστολή τους είναι όχι μόνο η σύλληψη αιχμάλωτων, αλλά και η εκτέλεση αιχμαλώτων […] Πράγματι, έχουν βρεθεί διαταγές, οι οποίες απαιτούν την εκτέλεση αιχμαλώτων […] Αν τώρα η γερμανική στρατιωτική ηγεσία επιθυμεί να αποφύγει μέσα από τη διαδικασία αυτή τη χειρότερη καταστροφή, τότε θα πρέπει να καταστήσει σαφές στον εχθρό ότι κάθε ομάδα δολιοφθοράς θα εξοντωθεί χωρίς εξαίρεση μέχρι τον τελευταίο άντρα. Αυτό σημαίνει πως είναι άνευ περιεχομένου η άποψη περί της σωτηρίας των ανθρωπίνων ζωών. Δεν πρέπει στο εξής, λοιπόν, σε καμιά περίπτωση να συλληφθεί απλώς και να κρατηθεί αιχμάλωτη μια ομάδα που προβαίνει σε δυναμιτιστικές ενέργειες, προκαλεί δολιοφθορές και γενικά είναι μια ομάδα τρομοκρατών, για να την μεταχειριστούμε σύμφωνα με τους κανόνες της σύμβασης της Χάγης, αλλά θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να την εξολοθρεύσουμε. Η είδηση στις στρατιωτικές εκθέσεις θα πρέπει να αναφέρει σύντομα και λακωνικά ότι συνελήφθη μια ομάδα δολιοφθοράς και εξολοθρεύτηκε μέχρι τον τελευταίο άντρα».[7]

---

[6] Βλ. Hubatsch, *ό.π.*, σσ. 201–202: Der Führer OKW/WFSt/Op. Nr. 002821 / 42 g. K., "Weisung Nr. 46 Richtlinien für die verstärkte Bekämpfung des Bandenunwesens im Osten", F. H. Qu., 18 Αυγ. 1942.

[7] Hubatsch, *ό.π.*, σσ. 206–209: Der Führer Nr. 003830 / 42 g. Kdos. OKW/WFSt., «46a.», F. H. Qu., 18 Οκτ. 1942 και Der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, «46b.», 18 Οκτ. 1942. Επίσης, NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου C - 81, στοιχείο κατηγορίας 225.

Οι διαταγές του Χίτλερ, που αφορούσαν το ανατολικό μέτωπο και την εκεί καταπολέμηση των ανταρτών, δε διέφεραν ούτε και στην περίπτωση των ανταρτών που δρούσαν στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και κατ΄ επέκταση στην μεταχείριση που επεφύλασσε η Βέρμαχτ στον πληθυσμό που αποδειγμένα ή απλώς βάσει υπονοιών υποστήριζε τους αντάρτες. Τη θέση αυτή ήρθε να ενισχύσει διαταγή του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ, που εκδόθηκε λίγες ημέρες αργότερα, στις 28 Οκτωβρίου, ως παράρτημα των παραπάνω τοποθετήσεων του Χίτλερ, και καθόριζε τα εξής :

> « […] Στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης οι πολεμικές επιχειρήσεις τερματίστηκαν την προηγούμενη χρονιά με την ήττα του γιουγκοσλαβικού και ελληνικού στρατού. Όποιος ακόμα και τώρα ευρεθεί με το όπλο στα χέρια, αυτό σημαίνει ότι έχει αποφασίσει να συνεχίσει τον πόλεμο εν κρυπτώ με στόχο να βλάψει τις δυνάμεις Κατοχής, να καταστρέψει τις βάσεις ανεφοδιασμού τους και άλλα σημαντικά για τη διεξαγωγή του πολέμου υλικά, να διακόψει τις σημαντικές για τον ανεφοδιασμό τους συγκοινωνιακές οδούς και να προκαλέσει αναταραχή. Τελικά, πρόκειται για τις ίδιες πολεμικές μεθόδους που χρησιμοποιούν στα μετόπισθεν οι αντάρτες στην Ανατολή, δηλαδή οι εκεί δραστηριοποιούμενες αγγλικές και αμερικανικές ειδικές ομάδες δολιοφθορών. Αυτό όμως το είδος του πολέμου έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη διεθνή σύμβαση της Χάγης.
>
> Αναλόγως, λοιπόν, οι υπαίτιοι αυτού του πολέμου, ανεξαρτήτως σε ποια κατεύθυνση συντάσσονται, δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως μέλη ενόπλου δύναμης. Από το γεγονός αυτό μπορούμε να εξάγουμε τα αντίστοιχα συμπεράσματα. Αυτό ισχύει όχι μόνο για όσους φέρουν όπλα, αλλά στην ίδια έκταση και για κάθε ένα για τον οποίο μπορεί να αποδειχθεί πως υποστηρίζει ενεργά αυτόν τον πόλεμο […] Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και όσοι παραδίδονται.
>
> Όλες οι εμφανιζόμενες εχθρικές ομάδες θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να εξοντωθούν μέχρι τον τελευταίο άντρα. Μόνο όταν κάθε στασιαστής αντιληφθεί ότι σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται να επιζήσει, μπορούμε να ελπίζουμε ότι τα στρατεύματα Κατοχής θα θέσουν υπό τον έλεγχό τους κάθε αντιστασιακό κίνημα.

Πρόκειται για ένα ολοκληρωτικό πόλεμο. Ενδιάμεση λύση δεν υπάρχει. Η υποστήριξη απόψεων όπως η ακόλουθη: ‘‘ο ηρωισμός ενός λαού που αγαπάει την ελευθερία’’ είναι άτοπη. Πρόκειται για πολυτιμότατο γερμανικό αίμα. Γι΄ αυτό αναμένω από κάθε διοικητή, με τη δική του συμμετοχή να φροντίσει, ώστε να εφαρμοστεί αυτή η διαταγή από τα στρατεύματα χωρίς καμία εξαίρεση και με τα σκληρότερα μέσα. Για κάθε σφάλμα είμαι διατεθειμένος να διεξάγω έρευνα και να ζητήσω την σκληρή τιμωρία του ή των υπευθύνων».[8]

Ως προς το ζήτημα της συμπεριφοράς έναντι του άμαχου πληθυσμού σημειώθηκε στα τέλη του 1942 μια σημαντική μεταβολή με την υιοθέτηση μιας σκληρότερης στάσης από τη Βέρμαχτ, απόρροια των σχετικών διαταγών του Χίτλερ. Μέχρι το χρονικό εκείνο σημείο η Βέρμαχτ είχε κρατήσει μακριά από τις επιχειρήσεις της και την επιβολή των αντιποίνων τις γυναίκες και τα παιδιά, επιλέγοντας για εκτέλεση ως αντίποινα από τους άρρενες μεταξύ δεκαέξι και εξήντα ετών. Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε από τον Δεκέμβριο του 1942, αρχικά στο επίπεδο των διαταγών και αργότερα και στην πράξη, όταν αφίχθησαν στην Ελλάδα σχηματισμοί των SS.

Το Δεκέμβριο του 1942, ο Χίτλερ τοποθετήθηκε στο θέμα της αντιμετώπισης των ανταρτών και αναφέρθηκε στον τρόπο με τον οποίο η Βέρμαχτ θα έπρεπε να αντιμετωπίσει τον άμαχο πληθυσμό κατά τη διάρκεια μιας επιχείρησης. Σε συζήτηση που είχε με τον επιτελάρχη του Άλφρεντ Γιοντλ, του ανέπτυξε το ακόλουθο διαφωτιστικό σενάριο, δίνοντας οριστικά τέλος στο δίλημμα για το πώς θα έπρεπε να μεταχειριστεί η Βέρμαχτ τους αμάχους :

«Τι θα κάνατε [αν είχατε να αντιμετωπίσετε την ακόλουθη κατάσταση] : τα γουρούνια [αντάρτες] είναι αποκλεισμένα σε ένα σπίτι και μέσα σ΄ αυτό το σπίτι βρίσκονται επίσης γυναίκες και παιδιά. Επιτρέπεται ο άντρας [στρατιώτης] να πυρπολήσει το σπίτι ή όχι ; Αν το πυρπολήσει θα κάψει

[8] NARA, M-893, κουτί 20, Αριθ. εγγράφου NOKW-2009, στοιχείο κατηγορίας 594: Der Wehrmachtbefehlshaber im Südosten zugl. mit der Führung der 12. Armee beauftragt, Ia – Nr. 2868 / 42 g. Kdos., H. Qu., 28 Οκτ. 1942. Για την ίδια διαταγή βλ. επίσης, Hagen Fleischer, «Deutsche “Ordnung„ in Griechenland 1941 - 1944», Loukia Droulia – Hagen Fleischer (επιμ.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Berlin 1999, σσ. 214–215.

μαζί και τους αθώους. Στην περίπτωση αυτή δεν γεννάται ζήτημα. Θα πρέπει να το πυρπολήσει».[9]

Στις 16 Δεκεμβρίου, η παραπάνω τοποθέτηση του Χίτλερ πήρε τη μορφή της επίσημης διαταγής και συνεπακόλουθα αποτέλεσε τον πυρήνα των νέων κατευθυντήριων οδηγιών που η Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ εξέδωσε λίγο αργότερα για την αντιμετώπιση των ανταρτών :

«Ο εχθρός έχει ρίξει στο συμμοριτοπόλεμο φανατικούς μαχητές, οι οποίοι έχουν εκπαιδευτεί από τους κομμουνιστές και δεν σταματούν μπροστά σε καμιά πράξη βίας. Αυτό που παίζεται εδώ είναι περισσότερο και από αγώνας επιβίωσης. Η σύγκρουση αυτή δεν έχει τίποτε να κάνει με τη στρατιωτική τιμή ή με τις αποφάσεις των Συμβάσεων της Γενεύης. Αν ο πόλεμος εναντίον των συμμοριών τόσο στην Ανατολή όσο και στα Βαλκάνια δε διεξαχθεί με τα σκληρότερα μέσα, τότε σε σύντομο χρονικό διάστημα δεν θα επαρκούν πλέον τα διαθέσιμα μέσα για να ελέγξουμε αυτή την πανώλη. Γι΄ αυτό οι μονάδες έχουν το δικαίωμα και το καθήκον σε αυτόν τον πόλεμο να χρησιμοποιήσουν εναντίον των γυναικών και των παιδιών κάθε μέσο αν αυτό οδηγήσει στην επιτυχία. [Ανθρωπιστικές] επιφυλάξεις οποιουδήποτε είδους αποτελούν έγκλημα εναντίον του γερμανικού έθνους. Κανένας Γερμανός στρατιώτης, ο οποίος συμμετέχει σε επιχειρήσεις εναντίον των συμμοριτών και των συνεργατών τους δεν θα λογοδοτήσει για τη βίαιη συμπεριφορά του από πειθαρχικής και νομικής απόψεως».[10]

Ήδη από τις αρχές του μήνα το επιτελείο της Ανώτατης Διοίκησης Στρατού επεξεργάστηκε και έθεσε σε ισχύ για τη Βέρμαχτ νέες οδηγίες για τη διεξαγωγή του πολέμου εναντίον των ανταρτών στα ανατολικά εδάφη. Στην πράξη, οι κατευθυντήριες οδηγίες για την αντιμετώπιση των ανταρτών και των υποστηρικτών τους, δηλαδή του άμαχου πληθυσμού, καθόρισαν και προσδιόρισαν τη στάση της Βέρμαχτ απέναντι σ΄

---

[9] Βλ. Mark Mazower, «Militärische Gewalt und nationalsozialistische Werte. Die Wehrmacht in Griechenland 1941 bis 1944», Heer Hannes – Naumann Klaus (επιμ.), *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht, 1941-1944* (Hamburg, 1995), σσ. 168–169.

[10] Βλ. Manfred Messerschmidt, «Partisanenkrieg auf dem Balkan. Ziel, Methoden, "Rechtfertigung„» στο Von Lidice bis Kalavryta…, *ό.π.*, σ. 77. Mazower, *ό.π.*, σ. 169. Επίσης, Mazower, Στην Ελλάδα…, *ό.π.*, σ. 179.

αυτούς όχι μόνο στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά και στα κατεχόμενα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Όσον αφορά τους αντάρτες τονιζόταν για μια ακόμη φορά η αναγκαιότητα της αντιμετώπισής τους με την εξάντληση κάθε αυστηρότητας. Το δε προοίμιο της συγκεκριμένης παραγράφου των οδηγιών επαναλάμβανε κοινότυπα το πνεύμα ανάλογων διαταγών που αφορούσαν την καταπολέμηση των ανταρτών και είχαν εκδοθεί κατά το παρελθόν:

> «Όσον αφορά τη μεταχείριση των συμμοριτών και των εθελούσιων υποστηρικτών τους, αυτή θα πρέπει να διακρίνεται από την εξαιρετική σκληρότητα. Στο κρίσιμο αυτό ζήτημα οι συναισθηματισμοί είναι αδικαιολόγητοι. Μόνο η σκληρότητα των μέτρων και ο φόβος από τις αναμενόμενες ποινές είναι δυνατόν να αποτρέψουν τον πληθυσμό από το να υποστηρίζει και να υποθάλπει τις συμμορίες».[11]

Όσοι αντάρτες συλλαμβάνονταν θα εκτελούνταν ή θα απαγχονίζονταν. Την ίδια μεταχείριση επεφύλασσε η Βέρμαχτ και στους υποστηρικτές των ανταρτών. Μετά τη σύντομη ανάκρισή τους προβλεπόταν η εκτέλεσή τους εκτός ελαχίστων περιπτώσεων. Για την εφαρμογή των διαταγών της εκτέλεσης ή κατά προτίμηση του απαγχονισμού των συλληφθέντων ανταρτών ή πολιτών, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, καθίσταντο προσωπικά υπεύθυνοι οι διοικητές των στρατευμάτων.[12]

Στο ζήτημα της αντιμετώπισης των χωριών τα οποία παρείχαν υποστήριξη οποιασδήποτε μορφής στους αντάρτες, η στάση γενικά της Βέρμαχτ δε διέφερε στα κατεχόμενα εδάφη τόσο στην Ανατολή όσο και στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η στάση αυτή καθοριζόταν με βάση την αρχή της συνυπευθυνότητας (Kollektivmassnahmen). Χωριά που είχαν τεθεί στο πλευρό των ανταρτών απειλούνταν με ολοκληρωτική καταστροφή, τη σύλληψη των σωματικά ικανών προς εργασία αντρών και τη μεταφορά τους στα στρατόπεδα εργασίας της Γερμανίας, όπως επίσης και τη μεταφορά από το χωριό ενός αριθμού ή και του συνόλου των ζώων. Στο σημείο αυτό η ηγεσία της Βέρμαχτ εφιστούσε την προσοχή στις περιπτώσεις επιβολής άδικων ποινών που ήταν δυνατόν να κλονίσουν την εμπιστοσύνη του πληθυσμού και να οδηγήσουν στη δημιουργία νέων ανταρτικών ομάδων. Επίσης, αναγνώριζε εμμέσως

---

[11] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 71, στοιχείο υπεράσπισης 62: Oberkommando der Wehrmacht 1216 / 42 WFSt / Op., "Kampfanweisung für die Bandenbekämpfung im Osten", F. H. Qu. 11 Νοεμ. 1942.

[12] Ό. π.

πως η επιβολή των συλλογικών ποινών στα χωριά, σύμφωνα με την αρχή της συνυπευθυνότητας, ενώ επιδίωκε να θέσει τέρμα στην τροφοδοσία των ανταρτών, στην ουσία οδηγούσε τα χωριά σε απελπιστική κατάσταση, θέτοντάς τα υπό καθεστώς διπλής απειλής καταστροφής τόσο από την πλευρά των Γερμανών όσο και από αυτή των ανταρτών.[13]

Παρά όμως τις διαπιστώσεις αυτές, οι νέες οδηγίες έθεταν στην πραγματικότητα τα χωριά στο επίκεντρο της δράσης της Βέρμαχτ, καθώς προέβλεπαν πως σε τακτά χρονικά διαστήματα θα έπρεπε να ερευνώνται, κυρίως όσα βρίσκονταν κοντά σε σιδηροδρομικές γραμμές, για την ανακάλυψη υπόπτων στοιχείων, όπλων και εκρηκτικών υλών. Κατά τις διεξαγόμενες, για το σκοπό αυτό, επιχειρήσεις, τα στρατεύματα έλαβαν διαταγές να πυρπολούν τα ακατοίκητα σπίτια και τις καλύβες εκτός των χωριών και όλες τις πιθανές εγκαταστάσεις, οι οποίες ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν ως κατάλυμα από τους αντάρτες. Συμπληρωματικά, η σύλληψη και μεταφορά των αρρένων κατοίκων σε εγκαταστάσεις προσωρινής κράτησης αποτελούσε ένα μέτρο για την απομόνωση και τον εντοπισμό των πραγματικά ενόχων με την βοήθεια πρακτόρων. Εκτός αυτού, η μετέπειτα απελευθέρωση των αθώων και αμέτοχων μπορούσε να λειτουργήσει θετικά και να ενισχύσει το αίσθημα του πληθυσμού για το δίκαιο των γερμανικών μέτρων.[14]

Ανάλογες κατευθυντήριες οδηγίες ακολούθησε η Βέρμαχτ για την καταπολέμηση των ανταρτών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Κοινό στοιχείο της γερμανικής πολιτικής αντιμετώπισης των αντιστασιακών κινημάτων στα κατεχόμενα εδάφη ήταν η τρομοκράτηση του άμαχου πληθυσμού, ώστε να εξαναγκαστεί να αποσύρει την υποστήριξη που παρείχε στους αντάρτες και να απέχει από ενέργειες εναντίον της Βέρμαχτ. Όπως στα ανατολικά εδάφη έτσι και στις περιπτώσεις της Σερβίας και της Ελλάδας, ως απάντηση στη δράση των ανταρτών, η Βέρμαχτ προχώρησε σε συλλήψεις και εκτελέσεις ομήρων, στην πυρπόληση χωριών ή επιλεκτικά όσων κατοικιών ανήκαν σε άτομα που κατέφυγαν στα βουνά ή υποστήριζαν τους αντάρτες και σε ομαδικές εκτελέσεις κρατουμένων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι οποίοι δεν είχαν καμία σχέση με το συμβάν για το οποίο είχε διαταχθεί η εκτέλεσή τους.

Στη Σερβία, ο Στρατιωτικός Διοικητής, από τον Οκτώβριο του 1942, εξέδωσε οδηγίες για τη μεταχείριση που θα έπρεπε να τύχουν οι αντάρτες τόσο κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης όσο και εκτός του πεδίου μάχης. Στην πρώτη περίπτωση,

---

[13] Ό. π.
[14] Ό. π.

τόσο οι ένοπλοι αντάρτες όσο και αυτοί που τους υποστήριζαν, στην πράξη όσοι από τον άμαχο πληθυσμό κρίνονταν ύποπτοι χωρίς να γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ ενόπλου και άοπλου κατοίκου, κατά βάση θα τουφεκίζονταν ή θα απαγχονίζονταν. Οι συλληφθέντες εκτός πεδίου πολεμικής αντιπαράθεσης, αντάρτες οι οποίοι είχαν καταθέσει τα όπλα και άτομα ύποπτα για συμμετοχή σε ανταρτικές ομάδες και ενίσχυσή τους, τίθονταν στη διάθεση της Υπηρεσίας Ασφαλείας και στη συνέχεια δικάζονταν από τα αρμόδια στρατοδικεία. Σε διαφορετική περίπτωση απελευθερώνονταν ή παρέμεναν έγκλειστοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και χρησιμοποιούνταν σε καταναγκαστικά έργα.[15]

Στις αρχές του Απριλίου 1943, ο Στρατιωτικός Διοικητής Σερβίας επανήλθε στο ζήτημα, χαρακτηρίζοντας ως αντίποινα την πυρπόληση κατοικιών εκτός πεδίου πολεμικής αντιπαράθεσης. Σε μια τέτοια περίπτωση, η Στρατιωτική Χωροφυλακή καλούνταν να συγκεντρώσει και να μεταφέρει όλους τους κινητούς οικονομικούς πόρους των χωριών. Μετά την επιλεκτική ή ολική καταστροφή των κατοικιών, η Βέρμαχτ θα εκκένωνε τα χωριά, μεταφέροντας τους κατοίκους ως ομήρους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή χρησιμοποιώντάς τους ως εργατικό δυναμικό.[16]

Λίγες ημέρες αργότερα, ο διοικητής της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, Στρατηγός Βάλτερ φον Στέτνερ (Walter von Stettner), μεταφέροντας στο στράτευμα τις διαταγές του ανωτέρου του Στρατιωτικού Διοικητή Σερβίας, εξέδωσε ανάλογη διαταγή με θέμα τα «αντίποινα εναντίον των στασιαστών». Σύμφωνα μ΄ αυτή, η ποινή της εκτέλεσης ή του απαγχονισμού θα έπρεπε να επιβάλλεται επί τόπου στις περιπτώσεις της σύλληψης των ανταρτών με τα όπλα στα χέρια, των υποστηρικτών τους και μετά από πράξεις δολιοφθορών. Επίσης, η ποινή της εκτέλεσης προβλεπόταν και στις περιπτώσεις κατοχής όπλων και πυρομαχικών από τον πληθυσμό κατά τη διενέργεια σχετικής έρευνας και στο πλαίσιο στρατιωτικών επιχειρήσεων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι κάτοχοι όπλων αντιμετωπίζονταν ως υποστηρικτές των ανταρτών και ως εκ τούτου εκτελούνταν μετά τη σύντομη ανάκρισή τους από τον αρμόδιο διοικητή του λόχου. Όσον αφορά το ζήτημα της «άσκησης του δικαιώματος των αντιποίνων», όπως ονόμαζε την προσφυγή σε αντίποινα ο φον Στέτνερ, τιμωρείτο με αντίποινα κάθε

[15] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1722, στοιχείο κατηγορίας 228: Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien, Abt. Ia Nr. 5310/ 42 geh., "Behandlung eingebrachter Aufständischer in Serbien", H. Qu. 10 Οκτ. 1942.

[16] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1395, στοιχείο κατηγορίας 271: Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien, Abt. Ia Br. Nr. 1128/ 43 geh., "Abbrennen von Ortschaften und Häusern", H. Qu. 3 Απρ. 1943.

επίθεση εναντίον της Βέρμαχτ, του βουλγαρικού στρατού, της σερβικής πολιτοφυλακής, μελών της σερβικής κυβέρνησης και όσων εργάζονταν για λογαριασμό του στρατού Κατοχής και μόνο στην περίπτωση κατά την οποία οι πραγματικοί δράστες, οι ενέργειες των οποίων είχαν πολιτικά κίνητρα, δεν θα συλλαμβάνονταν εντός σαράντα ωρών. Το ίδιο προβλεπόταν και μετά από δολιοφθορές σε οικονομικές εγκαταστάσεις αν δεν είχε προηγηθεί η σύλληψη των δραστών εντός σαράντα οκτώ ωρών. Κατά τον Στέτνερ, για όλες τις παραπάνω εχθρικές ενέργειες οι ισχύουσες «αναλογίες εξιλασμού» ήταν οι εξής : α΄) Για κάθε νεκρό Γερμανό ή Βούλγαρο στρατιώτη εκτέλεση πενήντα ομήρων, για κάθε τραυματία εικοσιπέντε ομήρων, β΄) Για κάθε νεκρό που είχε τεθεί υπό την προστασία των δυνάμεων Κατοχής εκτέλεση δέκα ομήρων, για κάθε τραυματία πέντε ομήρων, γ΄) Για κάθε δολιοφθορά σε στόχους οικονομικής σημασίας και αναλόγως της σοβαρότητας της κάθε πράξης θα εκτελούνταν μέχρι εκατό όμηροι.[17]

Η θέση της ηγεσίας της 1ης Ορεινής Μεραρχίας στο ζήτημα των αντιποίνων και γενικότερα της αντιμετώπισης των ανταρτών δεν μεταβλήθηκε ούτε και μετά τη μετακίνηση της μεραρχίας στα τέλη Ιουνίου 1943 από το Μαυροβούνιο στην Ελλάδα. Αντίθετα, ο Στέτνερ αμέσως μετά την άφιξή του στην Ελλάδα πρότεινε ριζικές λύσεις για την καταπολέμηση του ιδιότυπου αυτού εχθρού, των ανταρτικών ομάδων που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι άντρες του στα Βαλκάνια, αρχικά στο Μαυροβούνιο και στη συνέχεια στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις επιτυχείς πολεμικές επιχειρήσεις στις οποίες είχαν συμμετάσχει στο ρωσικό μέτωπο εναντίον ενός αξιόμαχου, αλλά κυρίως ορατού εχθρού.

Στις αρχές Ιουλίου, το μηχανοκίνητο τμήμα της μεραρχίας διετάχθη από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης να μεταβεί στην Φλώρινα και να αναμένει από εκεί νέες οδηγίες.[18] Από τις πρώτες αναφορές που έστειλε το τμήμα αυτό για τις περιοχές της Καστοριάς, της Φλώρινας και της Κοζάνης, από τις οποίες διήλθε ή για τις οποίες συγκέντρωσε πληροφορίες για τους κατοίκους, τη στάση τους απέναντι στα γερμανικά στρατεύματα από τη μια πλευρά και τους αντάρτες από την άλλη, η ηγεσία

[17] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 978, στοιχείο κατηγορίας 269: 1. Gebirgs – Division Ia Nr. 416 / 43 g. Kdos., "Sühnemassnahmen gegen Aufständische", Div. St. Qu., 8 Απρ. 1943.

[18] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 832, στοιχείο κατηγορίας 284: Oberbefehlshaber Südost (O. Kdo. H. Gr. E), Abt. Ia / KTB / 43 g. Kdos., "Tätigkeitsbericht 1- 30 Juni 1943", H. Qu., 1 Ιουλ. 1943.

της μεραρχίας κατάφερε να σχηματίσει μια εικόνα για τον εχθρό που καλείτο να αντιμετωπίσει.

Στις 7 Ιουλίου, το πρώτο επιτελικό γραφείο της μεραρχίας συνέταξε, με βάση τις μέχρι τότε πληροφορίες για τον εχθρό, μια υπηρεσιακή έκθεση, που επιγραφόταν «συμπεράσματα από την μέχρι τώρα καταπολέμηση των συμμοριών στην Ελλάδα», με το ακόλουθο περιεχόμενο :

> «Σε πολλές περιπτώσεις στα ελεγχόμενα από τις συμμορίες χωριά διαπιστώθηκε ότι ελήφθησαν προπαρασκευαστικά μέτρα λίγο πριν εισέλθουν σ΄ αυτά τα γερμανικά στρατεύματα. Οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν από τους συμμορίτες να παραχώσουν τρόφιμα και άλλα απαραίτητα είδη. Συνήθως τη στιγμή της εισόδου των στρατευμάτων τρέπεται σε φυγή το σύνολο του αντρικού πληθυσμού και οι περισσότερες γυναίκες, παίρνοντας μαζί τους τα ζώα και καταφεύγουν στα βουνά, όπου και παραμένουν μέχρι τη στιγμή της αποχώρησης του στρατού, οπότε και επιστρέφουν στα χωριά. Στις περιοχές, οι οποίες αποτελούν το προπύργιο των συμμοριών, ανακαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή σε ύποπτες τοποθεσίες πολλοί ασύρματοι, μηχανήματα εκτύπωσης των εφημερίδων των συμμοριών, προπαγανδιστικό υλικό και όπλα. Επομένως, οι μονάδες θα πρέπει να έχουν κατά τη διάρκεια των ερευνών την προσοχή τους στραμμένη σε ύποπτα σημεία, όπως είναι οι αυλές, τα υπόγεια και γύρω από τα σπίτια. Σε γενικές γραμμές, οι συμμορίες ακλουθούν την τακτική της αποφυγής της μάχης, κρύβονται στα βουνά και μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων συγκεντρώνονται και πάλι και μετά από λίγο προχωρούν σε νέες δολιοφθορές, χρησιμοποιώντας ένα μέρος των όπλων και του πολεμικού υλικού που είχαν κρύψει».[19]

Τα πρώτα αυτά συμπεράσματα για το ανταρτικό πρόβλημα στην Ελλάδα, στα οποία κατέληξε η ηγεσία της μεραρχίας λίγες μόνο ημέρες μετά την άφιξη του σώματος στη χώρα, επανέλαβε σχεδόν εννιά χρόνια μετά το τέλος του πολέμου ο Καρλ Βίλχελμ Τίλο (Karl Wilhelm Thilo), αξιωματικός του πρώτου επιτελικού γραφείου της μεραρχίας, αναλαμβάνοντας να γράψει το σχετικό κεφάλαιο για τα Βαλκάνια ως

[19] Βλ. Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, National Archives of the United States, Washington D. C. [στο εξής NA]: T 315 / 65 (1. Gebirgs Division, KTB Anlage 1943), KTB Anlageband IV vom 29.6.43 bis 15.7.43 : Anlage 2 zu 1. Geb. Div. Ia Nr. 783 / 43 geh. v. 7.7., Feindnachrichtenblatt Nr. 2 (Stand 5.7.), "Erfahrungen aus der bisherigen Bandenbekämpfung in Griechenland".

μέλος της συντακτικής ομάδας που συμμετείχε στην έκδοση του βιβλίου με τα απομνημονεύματα του τότε ανώτερου διοικητή του Χούμπερτ Λανς (Hubert Lanz):

> «Η λύση του προβλήματος [της καταπολέμησης των ανταρτών] είναι δυσκολότερη εδώ σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία, καθώς δεν έχουμε να αντιμετωπίσουμε τακτικές μονάδες, αλλά μικρές και μικρότατες μονάδες επαναστατημένων αντρών και γυναικών. Ανοικτές μάχες δεν γίνονται γιατί προσπαθούν να εξοικονομήσουν δυνάμεις για τη χρονική στιγμή μίας αναμενόμενης απόβασης αγγλο–αμερικανικών δυνάμεων. Η τακτική που ακολουθούν είναι ο ανταρτοπόλεμος. Συχνά σημειώνονται επιθέσεις "φιλήσυχων" βοσκών και χωρικών, ενώ χρησιμοποιούνται ακόμα και παιδιά ως ανιχνευτές και αγγελιοφόροι. Οι συνθήκες αυτές μας αναγκάζουν να συλλαμβάνουμε ομήρους από τα ύποπτα χωριά μετά από επιθέσεις και με τη δημόσια απειλή της εκτέλεσής τους να επιδιώκουμε τον εκφοβισμό. Με αυτή τη στάση έχουμε καταφέρει σιγά - σιγά να επιβάλλουμε κατά κάποιο τρόπο την ειρήνη και τάξη».[20]

Η σύμπραξη των κατοίκων πολλών χωριών με τους αντάρτες, ασχέτως αν αυτή όπως διαπίστωναν και οι Γερμανοί ήταν σε πολλές περιπτώσεις αποτέλεσμα εξαναγκασμού, κατέστησε τον άμαχο πληθυσμό αναπόσπαστο μέρος του ανταρτικού προβλήματος και τον τρόπο μεταχείρισής του αντικείμενο συζητήσεων μεταξύ των δυνάμεων Κατοχής. Στις 5 Ιουλίου, η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών διετάχθη να τεθεί στη διάθεση της Ομάδας Στρατού Ε και να μετακινηθεί στην Ήπειρο, όπου με έδρα τα Ιωάννινα θα συμμετείχε σε συνεργασία με τις εκεί ιταλικές ένοπλες δυνάμεις σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, με στόχο την εκδίωξη των ανταρτών από τις ορεινές

[20] Βλ. Hubert Lanz, *Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgsdivision 1935 – 1945*, Bad Nauheim 1954, σ. 250. Για την έκδοση του βιβλίου του Λανς, ο οποίος διετέλεσε διοικητής της μεραρχίας από τον Οκτώβριο του 1940 μέχρι τον Ιανουάριο του 1943 και στη συνέχεια διοικητής του 22ου Σώματος Ορεινών Καταδρομών στο οποίο υπήχθη η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών μετά την άφιξή της στην Ελλάδα, εκτός του Βίλχελμ Τίλο συνεργάστηκαν ο Αύγουστος Βίτμαν, διοικητής της μεραρχίας από τον Μάρτιο του 1945 μέχρι την συνθηκολόγηση της Γερμανίας, αναλαμβάνοντας να γράψει το κεφάλαιο σχετικά με τις τελευταίες μάχες που έδωσε η μεραρχία μέχρι την παράδοσή της στα αμερικανικά στρατεύματα και ο Μαξ Πέμσελ, αξιωματικός στο πρώτο επιτελικό γραφείο, ο οποίος ασχολήθηκε με τα πρώτα χρόνια δράσης της μεραρχίας από τον σχηματισμό της το 1935 μέχρι και τη συμμετοχή της στην επίθεση εναντίον της Πολωνίας το 1939. Από την πλευρά του ο Λανς έγραψε για τα χρόνια 1940 – 1943 και τις μάχες που έδωσε η μεραρχία στη Γαλλία, τη Γιουγκοσλαβία, μετά την επίθεση στα Βαλκάνια, και στη συνέχεια στη Ρωσία.

περιοχές της Πίνδου και τη διασφάλιση των δυτικών ακτών και της βασικής οδικής συγκοινωνιακής αρτηρίας που συνέδεε τα Ιωάννινα με την Άρτα.[21]

Οι συζητήσεις μεταξύ του Στέτνερ και των Ιταλών ομολόγων του για τον σχεδιασμό των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων κατέληξαν σε μια ταύτιση απόψεων για τον τρόπο μεταχείρισης του άμαχου πληθυσμού. Όπως ο Ιταλός διοικητής στην περιοχή έτσι και ο Στέτνερ υποστήριξε την άποψη ότι ο βασικός στόχος σε κάθε επιχείρηση θα έπρεπε να είναι η σύλληψη όλων των πολιτών που θα συναντούσαν τα στρατεύματα στην πορεία των επιχειρήσεων. Επίσης, η εγκατάσταση στις υπό εκκαθάριση περιοχές ενός δικτύου πληροφοριοδοτών και γενικά ανθρώπων φιλικά διακείμενων στους Γερμανούς, που το έργο τους μέχρι τότε δυσχέραινε η ύπαρξη των αντίστοιχων δικτύων των αριστερών ανταρτικών ομάδων, θα δημιουργούσε μια μόνιμη πηγή πληροφοριών για τις κινήσεις των ανταρτών.[22]

Η θέση του Στέτνερ για την υιοθέτηση σκληρών μέτρων εναντίον των ανταρτών, αλλά και κατά του άμαχου πληθυσμού στις περιοχές όπου διεξάγονταν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, βρήκε στη συνέχεια υποστηρικτές στα ανώτερα και ανώτατα στρατιωτικά κλιμάκια και αποτέλεσε με την έκδοση ανάλογων διαταγών την επίσημη γραμμή της Βέρμαχτ. Τόσο οι στρατιωτικοί όσο και οι εκπρόσωποι των γερμανικών πολιτικών αρχών στην Ελλάδα συμφωνούσαν πως ήταν αναγκαίο να εφαρμοστεί μια επιθετικότερη πολιτική για την επίλυση του προβλήματος των ανταρτών, αποδεχόμενοι ταυτόχρονα το αναπόφευκτο, κατ΄ αυτούς, της πρόκλησης απωλειών μεταξύ των αμάχων. Ο Γερμανός Πληρεξούσιος, Γκύντερ Άλτενμπουργκ, φρόντισε από τον Απρίλιο του 1943, με την ευκαιρία των διαπραγματεύσεων και των επαφών που είχε για τον σχηματισμό της κυβέρνησης Ράλλη, να ενημερώσει την ελληνική πλευρά για τη γερμανική άποψη αναφορικά με τους τρόπους καταπολέμησης των ανταρτών. Σύμφωνα με πληροφορίες προερχόμενες από ελληνική πηγή, η οποία συζήτησε μαζί του την πιθανότητα να συμμετάσχει στην κυβέρνηση Ράλλη, ο Άλτενμπουργκ φέρεται να δήλωσε τα ακόλουθα :

---

[21] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65: 1. Gebirgs – Division, Ia Nr. 778 / 43 g., "4. Divisionsbefehl für den Marsch nach Griechenland (Nr. 40)", Div. Gef. Std. 5.7.1943. Επίσης, MA, RH 19 VII 1 / 2: Abteilung Ia Kriegstagebuch KTB Nr. 52 / 43 g. K., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 5.7.43". Βλ. και Lanz, *ό.π.*, σσ. 249–250.

[22] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65 (1. Gebirgs Division, KTB Anlage 1943), KTB Anlageband IV vom 29.6.43 bis 15.7.43: Anlage 1 zu 1. Geb. Div. Ia Nr. 782 / 43 geh. v. 7.7., Feindnachrichtenblatt Nr. 1 (Stand 2.7.43).

«Κατ΄ αυτόν προέχουν μόνον αι πολεμικαί ανάγκαι. Δεν βλέπει τρόπον ηπιωτέρας καταπολεμήσεως των ανταρτικών σωμάτων χωρίς να παραβλάπτωνται και καταστρέφονται οι πληθυσμοί της υπαίθρου. Συμφωνεί ότι η καταπολέμησις των ανταρτών δεν είναι δυνατόν να αναληφθή από Έλληνας. Ζητεί όμως όπως η Ελληνική Κυβέρνησις εξασκήση πάσαν της την επιρροήν επί των ‘‘εθνικών ανταρτικών σωμάτων’’ άτινα έχουν σκοπούς εθνικούς και ιδεολογικούς και όχι κομμουνιστικούς και ληστρικούς. Λέγει ότι ουδένα ρόλον πρόκειται να παίξουν εις την διεξαγωγήν των επιχειρήσεων και την έκβασιν του εν Ελλάδι αγώνος τοιαύτα σώματα και ότι η μόνη των συνέπεια έσται η πλήρης εκμηδένησις της υπαίθρου».[23]

Με τον παραπάνω χαρακτήρα των αντιποίνων διαφώνησε εξαρχής ο Ειδικός Πληρεξούσιος του Ράιχ για τα οικονομικά και δημοσιονομικά ζητήματα στην Ελλάδα, Χέρμαν Νώυμπαχερ,[24] ο οποίος επεσήμανε με έμφαση τον κίνδυνο να υπάρξει ανάλογο πολιτικό κόστος εξαιτίας της πολιτικής αυτής, αλλά και να δημιουργηθούν εμπόδια

---

[23] ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Ε 24 : “Πληροφορίαι – Διάφορα πολιτικά”, σ. 32, 10 Μαΐου 1943.

[24] Ο Χέρμαν Νώυμπαχερ, γνωστός ως ο «ιπτάμενος διπλωμάτης» από τα περίπου 215 αεροπορικά ταξίδια που πραγματοποίησε στο διάστημα 1942-1944, επισκεπτόμενος επανειλημμένως στην περιοχή ευθύνης του τις περισσότερες χώρες της βαλκανικής, γεννήθηκε στις 24 Ιουνίου 1893. Πριν τον πόλεμο πρωτοστάτησε στην κίνηση που επεδίωκε την Ένωση (Anschluss) της Αυστρίας με το Ράιχ. Για τη δράση του αυτή καταδικάστηκε και φυλακίστηκε μετά την απαγόρευση του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος στην Αυστρία. Μετά την αποφυλάκισή του διορίστηκε αντιπρόσωπος του συγκροτήματος Φάρμπεν (IG Farben) για την Ανατολική Ευρώπη. Μεταξύ 1938 – 1940 διετέλεσε δήμαρχος Βιέννης. Από το χρονικό εκείνο σημείο ξεκίνησε η διπλωματική του σταδιοδρομία με την ανάδειξή του σε πρέσβη πρώτης βαθμίδας. Χάρη στις γνώσεις του επί των οικονομικών θεμάτων το Υπουργείο των Εξωτερικών τον τοποθέτησε ως Ειδικό Πληρεξούσιο για τα οικονομικά ζητήματα στη γερμανική πρεσβεία στο Βουκουρέστι και από το 1941 ως Ειδικό Πληρεξούσιο για τα ζητήματα του πετρελαίου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Τον Οκτώβριο του 1942 ανέλαβε καθήκοντα Ειδικού Πληρεξούσιου του Ράιχ για τα οικονομικά και δημοσιονομικά ζητήματα στην Ελλάδα και τον Αύγουστο του ίδιου έτους τοποθετήθηκε στη θέση του Ειδικού Πληρεξούσιου του Υπουργείου των Εξωτερικών για την Νοτιοανατολική Ευρώπη, με έδρα το Βελιγράδι. Μετά το τέλος του πολέμου συνελήφθη από τα αμερικανικά στρατεύματα και το 1946 παραδόθηκε στις σερβικές αρχές και φυλακίστηκε στο Βελιγράδι. Τον Μάιο του 1951 καταδικάστηκε από το στρατοδικείο του Βελιγραδίου σε 20 χρόνια καταναγκαστικά έργα και φυλακίστηκε εκ νέου στη Μιτρόβιτσα. Το Νοέμβριο του 1952 απελευθερώθηκε και πέρασε στην Αυστρία. Μέχρι τον θάνατό του το 1960 διετέλεσε μεταξύ των άλλων κομισάριος της πόλης της Αντίς Αμπέμπα και από το 1956 κατέλαβε διευθυντική θέση στην «Αυστριακή Βιομηχανική και Μεταλλευτική Εταιρία» με έδρα τη Βιέννη, βλ. σχετικά, Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Göttingen 1956, σσ. 13-16. Επίσης, Ζέκεντορφ, *ό.π.*, σσ. 284-285. Πολλές πληροφορίες σχετικά με τον Νώυμπαχερ και βιογραφικά του στοιχεία δημοσίευσε η εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* τον Οκτώβριο του 1942, με την ευκαιρία της άφιξής του στην Ελλάδα και της ανάληψης των νέων καθηκόντων του, βλ. *Νέα Ευρώπη*, 31 Οκτ. 1942.

στην αποστολή ανόρθωσης της ελληνικής οικονομίας που είχε προσφάτως αναλάβει. Σε έκθεση που υπέβαλε στις 7 Φεβρουαρίου 1943 στον Υπουργό των Εξωτερικών Γιοαχίμ φον Ρίμπεντροπ (Joachim von Ribbentrop), τάχθηκε κατά των ομαδικών εκτελέσεων, τονίζοντας επί του θέματος τα εξής :

> «Η εκτέλεση στην τύχη συλληφθέντων ομήρων δημιουργεί στη χώρα αυτή, με την δική της παράδοση στους αγώνες για την ελευθερία, άφθονους μάρτυρες και επιβαρύνει αρνητικά την πολιτική ατμόσφαιρα […] Θεωρώ πως η μέθοδος της εκτέλεσης ομήρων στην Ελλάδα είναι λανθασμένη και μπορεί στο μέλλον να δημιουργήσει προβλήματα στις μέχρι τώρα σχέσεις συνεργασίας που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ του ειδικού πληρεξούσιου και της ελληνικής κυβέρνησης».

Με την τοποθέτησή του αυτή, ο Νώυμπαχερ δεν είχε διατυπώσει απλώς ανοικτά τη διαφωνία του στους μέχρι τότε χειρισμούς των στρατιωτικών, αλλά στην ουσία είχε διεκδικήσει το δικαίωμα να συμμετέχει στη λήψη των αποφάσεων που αφορούσαν τα αντίποινα, παρά την επίσημη πολιτική μη ανάμιξης στα θέματα αυτά που ακολουθούσε η προϊστάμενη αρχή του, το Υπουργείο των Εξωτερικών.[25]

Σε αντίθεση με την, σε γενικές γραμμές, γερμανική ομοφωνία πάνω στο ζήτημα της σκληρής γραμμής που θα έπρεπε να ακολουθηθεί στον πόλεμο εναντίον των ανταρτών, η ιταλική πλευρά δεν επέδειξε την ίδια αποφασιστικότητα και γενικά η στάση της ήταν σαφώς διαφοροποιημένη σε σχέση με τον χαρακτήρα των αντιποίνων που είχαν υιοθετήσει οι σύμμαχοί τους.[26] Ενδεικτικές αυτής της διαφοροποίησης ήταν

---

[25] Βλ. Rainer Eckert, *Vom "Fall Marita" zur "wirtschaftlichen Sonderaktion". Die deutsche Besatzungspolitik in Griechenland vom 6. April 1941 bis zur Kriegswende im Februar / März 1943*, Frankfurt am Main 1992, σ. 168. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 333. Επίσης, Neubacher, *ό.π.*, σσ. 137–138. Όπως αναφέρει ο Νώυμπαχερ, αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του ως Ειδικού Πληρεξούσιου του Ράιχ για τα οικονομικά και δημοσιονομικά ζητήματα στην Ελλάδα, του γνωστοποιήθηκε διαταγή του Χίτλερ που απαγόρευε ρητά οποιαδήποτε ανάμειξη άλλων μη αρμοδίων υπηρεσιών στον καθορισμό της πολιτικής των αντιποίνων, που αποτελούσε καθαρά στρατιωτικό ζήτημα, ιδιαίτερα την ανάμειξη των υπηρεσιών του Υπουργείου των Εξωτερικών. Όμως, θεωρώντας πως θα έπρεπε να έχει συμμετοχή στα ζητήματα αυτά, αναφέρθηκε στον Ρίμπεντροπ, ο οποίος, αν και αργότερα δεν τον εμπόδισε να δραστηριοποιηθεί προς την κατεύθυνση αυτή, του απάντησε : «Μην ασχολείσαι με τέτοια ζητήματα, τα οποία είναι αρμοδιότητα της Βέρμαχτ. Δεν επιθυμώ να θεωρηθεί πως το Υπουργείο των Εξωτερικών σαμποτάρει τις διαταγές του Φύρερ και θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια των γερμανικών στρατευμάτων στα κατεχόμενα εδάφη».

[26] Περισσότερα για το ζήτημα αυτό βλ. Enzo Collotti, «Zur italienischen Repressionspolitik auf dem Balkan» στο Von Lidice bis Kalavryta..., *ό.π.*, σσ. 105–124. Ο συγγραφέας επισημαίνει τις διαφορές που παρουσίαζε η ιταλική πολιτική στα κατεχόμενα εδάφη των Βαλκανίων, παρουσιάζοντας παραδείγματα της σκληρής στάσης που υιοθέτησαν Ιταλοί στρατιωτικοί

οι πιέσεις που ασκήθηκαν από τους Γερμανούς σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο, ώστε η ιταλική πλευρά να ευθυγραμμιστεί με τη γερμανική πολιτική αντιποίνων. Από τις επαφές που είχαν οι δύο πλευρές, την άνοιξη του 1943, διαφάνηκε ξεκάθαρα η γερμανική επιδίωξη να ληφθούν, σε κάθε περίπτωση, αμείλικτα μέτρα και ταυτόχρονα η απροθυμία των ιταλικών αρχών στην Ελλάδα να ακολουθήσουν το γερμανικό παράδειγμα. Έτσι, σε συνάντησή τους τον Απρίλιο του 1943, ο Στρατάρχης Βίλχελμ Κάιτελ προέτρεψε τον ομόλογό του Βιτόριο Αμπρόζιο (Bittorio Ambrosio), να λάβουν οι ιταλικές στρατιωτικές αρχές σκληρά μέτρα κατά των ανταρτών, τονίζοντάς του πως «δεν πειράζει αν κοντά στα άλλα καταστραφεί και ένα αθώο χωριό, γιατί ένα συντονισμένο κτύπημα επενεργεί πάντα καλύτερα».[27]

Η γερμανική θέση για την αναγκαιότητα της λήψης σκληρών μέτρων ως των πλέον κατάλληλων για την κατάπνιξη της αντίστασης στην Ελλάδα επαναλήφθηκε στη συνάντηση που είχαν στις 8 Απριλίου οι Υπουργοί Εξωτερικών των δύο χωρών, ο Ρίμπεντροπ και ο Τζιουζέπε Μπαστιανίνι (Guiseppe Bastianini), και ήρθε να διασκεδάσει τις ιταλικές ανησυχίες για τις μεγάλες και ίσως σύντομα ανεξέλεγκτες διαστάσεις που λάμβανε η αντίσταση. Η απάντηση του Ρίμπεντροπ ήταν ενδεικτική της γερμανικής άποψης :

> «Επίσης στην Ελλάδα θα πρέπει να συμπεριφερθούμε σκληρά, αν επιθυμούμε κάτι καλύτερο στο μέλλον για τους Έλληνες. Υπάρχει η άποψη ότι ο διαλυμένος ελληνικός στρατός θα έπρεπε να μεταφερθεί αστραπιαία από την Ελλάδα και ότι κάποιος θα έπρεπε να δείξει στους Έλληνες με σιδηρά πειθαρχία ποιος ήταν ο κύριος στην χώρα τους. Αυτού του είδους τα σκληρά μέτρα είναι απαραίτητα, αν κανείς διεξάγει πόλεμο με τον Στάλιν, ένα πόλεμο όχι ιπποτικό, αλλά ένα κτηνώδη πόλεμο εξόντωσης».[28]

Παρά, όμως, τις γερμανικές πιέσεις και τις διαφορετικές απόψεις που εξέφρασαν Ιταλοί τοπικοί διοικητές, όπως συνέβη με τη στρατιωτική ηγεσία των ιταλικών στρατευμάτων που στάθμευαν στην Ήπειρο, η ανώτερη ιταλική διοίκηση στην Αθήνα εξακολούθησε να παρουσιάζεται συγκρατημένη όσον αφορά τη λήψη δραστικών

διοικητές απέναντι στον πληθυσμό όπως συνέβη στις κατεχόμενες περιοχές της Σερβίας, Σλοβενίας και Κροατίας σε σχέση με την σε γενικές γραμμές ήπια αντιμετώπιση του πληθυσμού στην Ελλάδα, συγκρινόμενη πάντα με τη γερμανική κατοχική συμπεριφορά.

[27] Βλ. Czeslaw Madajczyk, «Terror und Repression des Dritten Reiches im besetzten Europa», στο Von Lidice bis Kalavryta..., *ό.π.*, σ. 29.

[28] Collotti, *ό.π.*, σσ. 119–120.

μέτρων κατά του πληθυσμού. Κατά το διοικητή της 11ης Στρατιάς, Στρατηγό Γκουΐντο ντέλα Μπόνα (Guido dela Bona), τα όποια μέτρα θα έπρεπε να στρέφονταν άμεσα εναντίον των ανταρτών και όχι εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Γι΄ αυτό, σε διαταγή του με θέμα «Αντίποινα και συλλήψεις Ελλήνων πολιτών» έδωσε

> «[…] αυστηρότατη εντολή να μη συλλαμβάνεται ο μάχιμος ανδρικός πληθυσμός ηλικίας δεκαοκτώ έως πενήντα ετών. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις θα πρέπει να έχουν ως στόχο τους την κατάσχεση όπλων και πυρομαχικών των συμμοριτών, τη διακοπή του ανεφοδιασμού σε τρόφιμα των συμμοριτών και τη σύλληψη τόσο υπόπτων στοιχείων όσο και εκείνων που αποδεδειγμένα δρουν κατά των δυνάμεων του Άξονα».[29]

Η δεινή πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην οποία περιήλθε η Ιταλία από το καλοκαίρι του 1943, έθεσε στο περιθώριο τις όποιες ιταλικές επιφυλάξεις, δίνοντας το προβάδισμα στη γερμανική πλευρά. Στις 28 Ιουνίου, το στρατηγείο του Χίτλερ εξουσιοδότησε τους στρατιωτικούς διοικητές και όλες τις υπαγόμενες μονάδες στην Ομάδα Στρατού Ε να προχωρήσουν σε άμεσα και συντονισμένα αντίποινα σε περιπτώσεις εκδήλωσης δολιοφθορών ακόμα και στις ελεγχόμενες από τους Ιταλούς περιοχές της Ελλάδας. Την ίδια ημέρα, η Ανώτατη Διοίκηση Στρατού εξέδωσε την ακόλουθη διαταγή :

> « […] Επίσης, στις κατεχόμενες από τους Ιταλούς περιοχές θα πρέπει να ληφθούν άμεσα και συντονισμένα αντίποινα μετά από επιθέσεις και δολιοφθορές, για τον εκφοβισμό του πληθυσμού και την αποκατάσταση του κύρους του γερμανικού στρατού. Ο Φύρερ αναμένει τα μέτρα αυτά να εφαρμοστούν, καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια και με ένα τέτοιο τρόπο, ώστε να επιδράσουν στον περισσότερο πληθυσμό».[30]

Οι στρατιωτικές διοικητές και τα επιτελεία των μονάδων έγιναν δέκτες ανάλογων οδηγιών.[31] Στις 16 Ιουλίου, το επιτελείο του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης–

---

[29] Βλ. Χ. Φ. Μάγερ, *Η φρίκη του Κομμένου. Αφήγηση – έρευνα για το ολοκαύτωμα του χωριού Κομμένο της Άρτας στις 16 Αυγούστου 1943*, μετάφρ. Γιάννης Μυλωνόπουλος, Αθήνα 1998, σ. 31.

[30] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 1494, στοιχείο κατηγορίας 288: 1. Panzer Division Ia Nr. 2386 / 43 geh., "Bandentätigkeit", Div. St. Qu. 5 Ιουλ. 1943.

[31] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 832, στοιχείο κατηγορίας 284: Oberbefehlshaber Südost (O. Kdo. H. Gr. E), Abt. Ia / KTB / 43 g. Kdos., "Tätigkeitsbericht 1- 30 Juni 1943", H. Qu., 1.7.1943 [OKW / WFSt. Op. Nr. 003063 / 43 g. Kdos., "Sühnemassnahmen gegen Sabotageakte", 28. 6. 1943].

Αιγαίου ενημερώθηκε σχετικά από τις προϊστάμενες υπηρεσίες του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης:

> «Οι Στρατιωτικοί Διοικητές εξουσιοδοτήθηκαν, με την έκδοση μιας πρόσφατης οδηγίας του Φύρερ, να επέμβουν κατά την κρίση τους ακόμα και στο υπό τους Ιταλούς κατεχόμενο τμήμα της Ελλάδας, φροντίζοντας σε κάθε περίπτωση να έχουν στη διάθεσή τους επαρκείς δυνάμεις, ώστε η επιτυχία να είναι εγγυημένη. Σε διαφορετική περίπτωση, η αναγκαία ανάκληση των δυνάμεών μας [μετά το τέλος των επιχειρήσεων] θα εκληφθεί ως υποχώρηση».[32]

Τα επιτελεία των μονάδων φρόντισαν, ταυτόχρονα, να εφιστήσουν την προσοχή στους Γερμανούς στρατιώτες για τους κινδύνους που έκρυβαν οι επιχειρήσεις εντός των ιταλοκρατούμενων περιοχών :

> «Είναι αναγκαίο να αντιταχθούμε με κάθε τρόπο στην ευρέως διαδεδομένη άποψη που υπάρχει στο στράτευμα ότι οι συμμορίες στρέφονται αποκλειστικά εναντίον των Ιταλών. Απλώς μέσα από την φαινομενικά διαφορετική τοποθέτηση απέναντι στα γερμανικά και τα ιταλικά στρατεύματα Κατοχής, οι κατευθυνόμενες από Άγγλους αξιωματικούς συμμορίες επιδιώκουν τη διάσπαση των δυνάμεων του Άξονα. Ο Γερμανός στρατιώτης είναι δίχως αμφιβολία το ίδιο δύναμη Κατοχής και επομένως εχθρός της χώρας όπως και ο Ιταλός. Αποτελεί καθήκον κάθε διοικητή με τη δική του συμπεριφορά και μέσα από την εκπαίδευση να ασκήσει μια σταθερή επίδραση προς την κατεύθυνση αυτή, ώστε κάθε Γερμανός στρατιώτης να επικεντρώσει την προσοχή του σ΄ αυτή τη συγκεκριμένη περιοχή των Βαλκανίων και να βγάλει από το γεγονός αυτό ανάλογα συμπεράσματα».[33]

Αναμένοντας, το καλοκαίρι του 1943, την πιθανολογούμενη συμμαχική απόβαση, οι Γερμανοί διοικητές στην Ελλάδα, αλλά και το Βερολίνο, προσπάθησαν να καταστήσουν απόλυτα σαφές με ποιο τρόπο θα έπρεπε η Βέρμαχτ να αντιμετωπίσει τους αντάρτες, να μεταχειριστεί τον πληθυσμό, τους αιχμαλώτους και γενικά έθεσαν σε νέα βάση το

---

[32] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65 (1. Gebirgs Division, KTB Anlage 1943): Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Ia 4290 / 43 geheim, "O.B. Südost teilt mit", H. Qu. 16 Ιουλ. 1943.

[33] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 1494, στοιχείο κατηγορίας 288: 1. Panzer Division Ia Nr. 2386 / 43 geh., "Bandentätigkeit", Div. St. Qu. 5 Ιουλ 1943.

ζήτημα των αντιποίνων ως απόρροια των αυξημένων στρατιωτικών αναγκών και της εξέλιξης του πολέμου. Με την έκδοση μιας σειράς διαταγών, επιδιώχθηκε να ρυθμιστούν όλα αυτά τα ζητήματα σύμφωνα πάντα με το γερμανικό μοντέλο αντιμετώπισης της αντίστασης και της μεταχείρισης του πληθυσμού στα κατεχόμενα εδάφη.

Την πρωτοβουλία στο ζήτημα του καθορισμού ενός πλαισίου αντιποίνων ανέλαβε, αρχικά, ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ, όταν στις 14 Ιουλίου εξέδωσε την διαταγή «για την άμυνα και τα αντίποινα έναντι του εχθρικού πληθυσμού». Οι στρατιωτικοί ήταν απόλυτα βέβαιοι πως σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού θα συντασσόταν στο πλευρό των αγγλο–αμερικάνων και για το λόγο αυτό τόνιζαν «πως στο εξής θα έπρεπε να θεωρούμε τους Έλληνες ως εχθρούς μας».[34] Αυτό προοιώνιζε τη σκλήρυνση της γερμανικής στάσης έναντι του πληθυσμού, γεγονός που ήρθε να επιβεβαιώσει η παραπάνω διαταγή του Λερ. Αναλυτικότερα, η διαταγή ανέφερε τα ακόλουθα:

> «Σε περίπτωση εχθρικής αποβατικής ενέργειας θα πρέπει να υπολογίζουμε στην ευρύτερη συμμετοχή του ντόπιου πληθυσμού στο πλευρό του εχθρού. Η δράση των συμμοριών που στρέφεται τόσο εναντίον των δικών μας στρατευμάτων και των διόδων ανεφοδιασμού τους […] όσο και εναντίον των σημαντικών οικονομικά περιοχών, κυρίως εναντίον του σιδηροδρομικού δικτύου, θα πρέπει να καταπολεμηθεί βίαια. Για να είμαστε σε θέση να αντιμετωπίσουμε τον μεγάλο αυτό κίνδυνο, από αυτή τη στιγμή τίθενται σε εφαρμογή τα παρακάτω αντίμετρα :

1) Εξουσιοδοτώ τους διοικητές από εδώ και πέρα να λάβουν, χωρίς την προηγούμενη έγκριση των προϊσταμένων υπηρεσιών, σκληρότερα μέτρα σε περίπτωση έκδηλης εχθρικής στάσης του πληθυσμού. Για τα λαμβανόμενα μέτρα θα πρέπει να υπάρχει ενημέρωση και κατόπιν τούτου θα υποστηριχτούν από εμένα. Αντίθετα, οι διοικητές, οι οποίοι από αμέλεια και χάρη της ηπιότητας δεν εφαρμόσουν αντίποινα, θα λογοδοτήσουν.
2) Ως εχθρική στάση του πληθυσμού θα πρέπει να θεωρηθεί εκτός των άλλων και κάθε μορφή απεργίας, ακόμα και στην περίπτωση που δεν θίγονται άμεσα τα συμφέροντα του στρατού. Απαγόρευση κυκλοφορίας για το

[34] MA, RH 19 VII 1 / 2: Abteilung Ia Kriegstagebuch KTB Nr. 48 / 43 g. K., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 23. 6. 43".

σύνολο του πληθυσμού. Κλείσιμο των καταστημάτων και διακοπή της τροφοδοσίας με φως και νερό αποτελούν δραστικά αντίμετρα που πρέπει άμεσα να εφαρμοστούν.

3) Καθήκον κάθε Γερμανού στρατιώτη είναι να καταπνίξει αμέσως και αμείλικτα με τα όπλα την ενεργό αντίσταση του πληθυσμού. Στρατιώτες οι οποίοι δεν θα κάνουν το καθήκον τους θα λογοδοτήσουν ενώπιον του Στρατοδικείου και η ποινή θα γνωστοποιηθεί στο στράτευμα.

4) Μετά την έλευση επαρκών δυνάμεων στην Ελλάδα, προβλέπεται, αρχικά, η δημιουργία μιας νεκρής ζώνης μήκους πέντε έως δεκαπέντε χιλιομέτρων εκατέρωθεν των σημαντικότερων σιδηροδρομικών γραμμών, με εξαίρεση τις περιοχές όπου βρίσκονται μεγάλα χωριά. Σε αυτή τη νεκρή ζώνη θα απαγορευτεί η παραμονή του πληθυσμού και εκτός εκείνων των ατόμων, τα οποία θα εργάζονται εντός της ζώνης υπό επίβλεψη, κάθε άλλος πολίτης χωρίς προειδοποίηση θα εκτελείται. Για τα μεγαλύτερα χωριά προβλέπεται εκτός των άλλων η απαγόρευση της κυκλοφορίας τις βραδινές ώρες και η σύλληψη ομήρων.[35] Οι προετοιμασίες για τη λήψη των μέτρων αυτών ξεκινούν από το χρονικό αυτό σημείο. Σχέδια για τη δημιουργία των νεκρών ζωνών θα πρέπει να κοινοποιηθούν μέχρι την 1η Αυγούστου 1943 και να συνοδεύονται από χάρτες.

5) Για όλες τις περιπτώσεις αντιποίνων είναι αναγκαίο να προσεχθούν τα ακόλουθα :

   Αμείλικτη αντιμετώπιση και αντίποινα θα πρέπει να εφαρμοστούν κατά το μέτρο του δυνατού μόνο εναντίον του εχθρικά διακείμενου πληθυσμού.

---

[35] Στις 22 Ιουλίου, ο Στρατιωτικός Διοικητής των γερμανικών στρατευμάτων στην Κροατία έλαβε γνώση της διαταγής του Λερ και αμέσως τοποθετήθηκε αναφορικά με το μέτρο της σύλληψης ομήρων, τονίζοντας : «Εκτός των άλλων αντιποίνων που διατάχθηκαν θα πρέπει αμέσως μετά την εκδήλωση επίθεσης να συλλαμβάνουμε ομήρους από την γειτονική με το συμβάν περιοχή. Εντούτοις, όσον αφορά τη σύλληψη ομήρων θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές συλλαμβάνονται αθώοι, ενώ οι ένοχοι διαφεύγουν στα δάση […] Η σύλληψη ομήρων είναι σ΄ αυτή την περίπτωση μόνο αποτελεσματική, όταν οι όμηροι συλλαμβάνονται ως αντίποινα από την γειτονική με το συμβάν περιοχή. Μετά τη σύλληψη, θα πρέπει ο πληθυσμός να απειλείται πως στην επόμενη επίθεση οι όμηροι θα απαγχονιστούν ή θα εκτελεστούν, με τοιχοκολλήσεις και προκηρύξεις, αναφέροντας ταυτόχρονα τα ονόματα, όπως γίνεται επίσης και από τον στρατιωτικό διοικητή, ο οποίος θα διατάξει την εφαρμογή αντιποίνων με τη μορφή του απαγχονισμού ή της εκτέλεσης των ομήρων», βλ. NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW- 1439, στοιχείο κατηγορίας 295: Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ab. Ic Nr. 3445 / 43 geh., "Bezug: O. B. Südost, Ia / Id – Nr. 1566 / 43 geh. v. 14.7.43 – Betr.: Befehl für Abwehr – und Vergeltungsmassnahmen gegen d. feindl. Bevölkerung", H. Qu. 22 Ιουλ. 1943.

Μέσα από την άψογη μεταχείριση του φιλικά διακείμενου τμήματος του πληθυσμού, στην Ελλάδα αυτό το τμήμα αποτελεί ένα πάρα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού, θα πρέπει να αποφευχθεί η ένταξη του πληθυσμού στις συμμορίες.

Αυτή, όμως, η άποψη δεν θα πρέπει να οδηγήσει στην υιοθέτηση της θέσης σύμφωνα με την οποία, για παράδειγμα, αν σε ένα χωριό γερμανικά στρατεύματα δεχθούν πυρά να μην ληφθεί κανένα μέτρο γιατί δεν είναι δυνατόν να ανακαλυφθούν οι ίδιοι οι δράστες. Αυτές οι περιπτώσεις θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με αντίποινα με τη μορφή της γρήγορης σύλληψης και εκτέλεσης, ακόμα καλύτερα με το δημόσιο απαγχονισμό έγκριτων προσωπικοτήτων του χωριού. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που υπάρχει η υπόνοια πως οι δράστες κατά την επιτυχή εκτέλεση της επιχείρησής τους ή κατά την προσπάθειά τους να προχωρήσουν σε δολιοφθορά είχαν την υποστήριξη του πληθυσμού. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο πληθυσμός υποστηρίζει τις συμμορίες.

Οι λόγοι για κάθε μέτρο αντιποίνων θα πρέπει αμέσως να δημοσιεύονται. Η έκταση των αντιποίνων θα πρέπει να καθορίζεται με σαφήνεια και να εποπτεύεται η πραγματοποίησή τους, ώστε να αποφευχθούν υπερβάσεις από τα στρατεύματα. Για την εφαρμογή των αντιποίνων θα πρέπει να χρησιμοποιούνται επαρκείς δυνάμεις για να είναι εξασφαλισμένη η επιτυχία. Η ανάκληση των δυνάμεων μας μετά από μια αποτυχημένη επιχείρηση μπορεί να εκληφθεί ως αδυναμία και να επιδράσει με τέτοιο τρόπο εξάπτοντας τον πληθυσμό.

6) Στο πλαίσιο των προετοιμασιών για την αναμενόμενη σύγκρουση με τις αποβατικές δυνάμεις του εχθρού και τον ντόπιο πληθυσμό εντάσσεται, επίσης, η προληπτική συγκέντρωση ειδών διαβίωσης για τα στρατεύματα στην περίπτωση που οι δίοδοι εφοδιασμού είναι αποκλεισμένοι. Οι αναγκαίες προεργασίες θα πρέπει να γίνουν εγκαίρως. Η συλλογή, προς την κατεύθυνση αυτή, ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων επιτρέπεται μόνο στην περίπτωση ανοικτής πολεμικής σύγκρουσης, δηλαδή σε περίπτωση εξαιρετικής ανάγκης. Κάθε διοικητής θα πρέπει να φροντίσει, ώστε αυτά τα

μέτρα να μην οδηγήσουν σε λεηλασίες. Η ελλιπής εποπτεία στο σημείο αυτό μπορεί να αποβεί για τα στρατεύματα γρήγορα καταστροφική».[36]

Λίγες ημέρες νωρίτερα, μία νέα διαταγή, αυτή τη φορά προερχόμενη από το αρχηγείο του Χίτλερ, ήρθε να μεταβάλλει την μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο μεταχείριση που επεφύλασσε η Βέρμαχτ σε όσους αντάρτες ή υποστηρικτές τους συλλαμβάνονταν αιχμάλωτοι. Με βάση τις διαταγές του προηγούμενου έτους, δηλαδή τη διαταγή του Χίτλερ της 18ης Οκτωβρίου 1942 και την εκδιδόμενη στη συνέχεια, ως παράρτημα αυτής, διαταγή του Λερ της 28ης Οκτωβρίου, οι αιχμάλωτοι αντάρτες και οι υποστηρικτές τους θα έπρεπε να εκτελούνται επί τόπου. Αυτό το καθεστώς εκτελέσεων έπαψε να ισχύει, όταν στις 7 Ιουλίου 1943 ο Χίτλερ διέταξε τη μεταφορά, στο εξής, των αιχμαλώτων «συμμοριτών» στη Γερμανία με σκοπό να χρησιμοποιηθούν ως εργατικό δυναμικό:

«Στις περιοχές όπου διεξάγονται επιχειρήσεις εναντίον των συμμοριών και ελέγχονται από το στρατό, όπως αυτές των Δυτικών Επαρχιών (Ostkommissariate), της Γενικής Διοίκησης και των Βαλκανίων, όσοι άρρενες μεταξύ 16–55 χρονών συλλαμβάνονται αιχμάλωτοι θα θεωρούνται στο μέλλον ως αιχμάλωτοι πολέμου. Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις σύλληψης των αντρών εκείνων στις νέο-καταληφθείσες περιοχές της Ανατολής. Θα οδηγούνται στα στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου και από εκεί θα μεταφέρονται για εργασία στο Ράιχ.[37]

---

[36] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 1079, στοιχείο κατηγορίας 291: Der Oberbefehlshaber Südost, zugl. m. d. Führg. d. H. Gr. E beauftragt, Ia / Id Nr. 1566 / 43 geh., "Befehl für Abwehr – und Vergeltungsmaßnahmen gegen die fdl. Bevölkerung", H. Qu. 14 Ιουλ. 1943. Το επιτελείο της Ομάδας Στρατού Ε καταχώρησε την παραπάνω διαταγή υπό τον τίτλο «παρεμπόδιση των επιθέσεων εναντίον του σιδηροδρομικού δικτύου», βλ. MA, RH 19 VII 9 / 1: Heeresgruppe E, Führungsabteilung (Arsakli), "Verhinderung von Bahnanschlägen", 14 Ιουλ. 1943. Στις 26 Ιουλίου, η 1η Μεραρχία Τεθωρακισμένων, που είχε μεταφερθεί λίγες ημέρες νωρίτερα στην Πελοπόννησο, συνέταξε κατάλογο με τις υπό εκκένωση περιοχές κατά μήκος του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου που συνέδεε μεταξύ τους μεγάλα αστικά κέντρα, βλ. NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW- 1079, στοιχείο κατηγορίας 291: 1. Panzer - Division Ia Nr. 2632 / 43 geh., " Abwehr – u. Vergeltungsmaßnahmen ", Div. St. Qu. 26 Ιουλ. 1943.

[37] NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου 744 - PS, στοιχείο κατηγορίας 302: Der Chef des Oberkommando der Wehrmacht WFSt Org (II) Nr. 02958 / 43 geh., "Kräfte für Kohlenbergbau", 8 Ιουλ. 43. Ο Χίτλερ απαίτησε να επισπευτούν τα μέτρα, με βάση τα οποία προβλεπόταν ως τελικός στόχος η εξασφάλιση 300.000 αιχμαλώτων πολέμου, κυρίως Ρώσων, και η χρησιμοποίησή τους ως εργατικού δυναμικού στα ανθρακωρυχεία. Ως πρώτη ημερομηνία έναρξης του μέτρου τέθηκε η 1η Σεπτεμβρίου 1943 με τη διάθεση ενός αριθμού 200.000 αιχμαλώτων από το ανατολικό μέτωπο. Με το θέμα της σύλληψης και μεταχείρισης των μελών των οικογενειών των αιχμαλώτων πολέμου, ο Χίτλερ επιφόρτισε τον αρχηγό των SS,

Αυτός ο κατά κάποιο τρόπο αποχαρακτηρισμός των ανταρτών, μέχρι πρότινος αποκαλούμενων ως εγκληματικών στοιχείων, για τους οποίους η σύλληψη συνεπαγόταν και την εκτέλεσή τους και η ένταξή τους πλέον στην κατηγορία των αιχμαλώτων πολέμου, δεν ήταν αποτέλεσμα μιας ηπιότερης μεταχείρισης που είχε αποφασίσει να εφαρμόσει γι΄ αυτούς η γερμανική στρατιωτική ηγεσία. Αντίθετα, η απόφαση της μεταφοράς τους στο Ράιχ επεδίωκε να δώσει μια λύση στα σημαντικά προβλήματα που είχαν ανακύψει στην παραγωγή στρατιωτικά αναγκαίων πρώτων υλών εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς εργατικού δυναμικού. Έτσι, μπροστά στις αυξανόμενες ανάγκες σε εργάτες που δημιουργούσε η εντατικοποίηση της πολεμικής προσπάθειας, οι συλληφθέντες αντάρτες και οι συμπαθούντες αυτούς αποτελούσαν ένα «ανθρώπινο υλικό που έπρεπε να μεταφερθεί στο Ράιχ για τη διασφάλιση της παραγωγής των αναγκαίων ποσοτήτων σε άνθρακα».[38]

Χάινριχ Χίμλερ σε συμφωνία με τον επιτελάρχη του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Στις 5 Αυγούστου, ο Χίμλερ γνωστοποίησε τη διαταγή του Χίτλερ σε όλες τις κύριες υπηρεσίες των SS και στους ανώτερους διοικητές των SS και της Αστυνομίας στα κατεχόμενα εδάφη, προσθέτοντας: « […] Διατάσσω να μεταφερθούν στη Γερμανία για εργασία, μέσω της υπηρεσίας του κομισάριου του Ράιχ, Σάουκελ (Sauckel), όλες οι ικανές για εργασία γυναίκες που έχουν συλληφθεί πρόσφατα. Παιδιά, ηλικιωμένες γυναίκες και άντρες που κρατούνται, σύμφωνα με διαταγή μου σε στρατόπεδα για γυναίκες και παιδιά ή έχουν συγκεντρωθεί στα όρια των περιοχών που έχουν εκκενωθεί, θα πρέπει να φορτωθούν σε βαγόνια και να μεταφερθούν για εργασία», βλ. στο ίδιο, Der Reichsführer – SS, Adj. Tgb. 891 / 43 geh., "Betr.: Kräfte für Kohlenbergbau – Bezug: Schreiben des Kommandostabes RF SS – Tgb. Nr. Ia / 1909 / 43 geh.", Feld – Kommandostelle 5 Αυγ. 1943. Για τη διαταγή του Χίτλερ βλ. επίσης, MA, RW 40 / 169: [Anlage zu Kdt. d. Festg. Kreta Ia Br. B. Nr. 1058 / 44 geh.] Oberkommando der Wehrmacht Nr. 03408 / 43 geh. WFSt / Op (H), "Der Chef des Oberkommando der Wehrmacht WFSt / Org II Nr. 02958 / 43 geh. vom 8.7.43", F. H. Qu. 18 Αυγ. 1943. Ακόμη, NARA, M-893, κουτί 25, 1α (8 – 17 July 1947) : 15. Juli – M – MB – 4 – Gottinger, Militärgerichtshof Nr. V Fall VII, σ. 75, όπου η διαταγή του Χίτλερ που εκδόθηκε από το επιτελείο του στις 8 Ιουλίου έχει καταχωρηθεί με ημερομηνία την 27η Ιουλίου 1943.

[38] Βλ. Dietrich Eichholtz, «Widerstand und Repressalien. Erscheinungsformen unter dem Ausbeutungs – und Zwangsarbeitsregime der deutschen Okkupationsmacht 1943 / 44» στο Von Lidice bis Kalavryta..., *ό.π.*, σ. 41 κ. ε. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, μετά την έκδοση της διαταγής του Χίτλερ για τη μεταφορά των συλληφθέντων ανταρτών στο Ράιχ, το μέτρο αυτό της υποχρεωτικής εργασίας αντικατέστησε για μικρό χρονικό διάστημα την έως τότε ακολουθούμενη πολιτική αντιποίνων από τη Βέρμαχτ στα κατεχόμενα εδάφη. Συνολικά, μεταφέρθηκαν στο Ράιχ 200.000 με 250.000 εργάτες από τους οποίους ένα μικρό ποσοστό συγκαταλέγονταν στην κατηγορία των ανταρτών και των υποστηρικτών τους. Οι περισσότεροι ήταν άμαχοι που συνελήφθησαν από τα γερμανικά στρατεύματα κατά την αποχώρησή τους από τα εδάφη της Ρωσίας και των χωρών της Βαλτικής. Το μέτρο επανήλθε στο προσκήνιο για δεύτερη φορά το καλοκαίρι του 1944. Στην πράξη όμως και εκτός της βραχύβιας εφαρμογής του το καλοκαίρι του 1943 και το αντίστοιχο του 1944, η Βέρμαχτ συνέχισε όπως και το προηγούμενο διάστημα τις ομαδικές εκτελέσεις, τις καταστροφές κατοικημένων περιοχών και τις συλλήψεις ομήρων. Από την άλλη πλευρά, η εξέλιξη του πολέμου και κυρίως τα μέσα που απαιτούσε μια οργανωμένη αποστολή αιχμαλώτων στη Γερμανία κατέστησαν αυτού του είδους τις αποφάσεις ανενεργές.

Μετά τη διαταγή του Χίτλερ, επανήλθε στο θέμα ο Λερ εκδίδοντας στις 10 Αυγούστου τη «διαταγή για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων και των αυτομόλων στο πλαίσιο καταπολέμησης των συμμοριών, αντίποινα και μέτρα μεταφοράς των πληθυσμών». Με τη διαταγή αυτή, ο Λερ όχι μόνο ευθυγραμμίστηκε με τα όσα είχε διατάξει ο Χίτλερ για τη μεταφορά των συλληφθέντων ανταρτών στο Ράιχ, αλλά προχώρησε ένα βήμα παραπέρα, τονίζοντας την πρωτοκαθεδρία των στρατιωτικών σε ζητήματα μεταχείρισης των αιχμαλώτων και στην εφαρμογή αντιποίνων, στην προσπάθειά του να αντικρούσει τις διαφορετικές απόψεις και να θέσει τέλος στις επικαλύψεις αρμοδιοτήτων που συχνά παρατηρούνταν στα θέματα αυτά. Από την άλλη πλευρά, η απόφασή του για τη σύλληψη και μεταφορά όλων των αρρένων από τις στρατηγικά σημαντικές περιοχές αποτελούσε τη γερμανική απάντηση στην ιταλική τοποθέτηση επί του ζητήματος και ικανοποιούσε τις μονάδες που συμμετείχαν στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και οι οποίες είχαν στην ουσία ζητήσει να ληφθεί μια τέτοια απόφαση.

Έτσι, μετά τη λήξη μιας εκκαθαριστικής επιχείρησης που διενεργήθηκε μεταξύ 22 και 26 Ιουλίου 1943 στην περιοχή της Ηπείρου από μονάδες της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας, επικεφαλής των οποίων ήταν ο διοικητής του 98^{ου} Συντάγματος, Συνταγματάρχης Γιόζεφ Ζάλμινγκερ (Josef Salminger), το πρώτο επιτελικό γραφείο της μεραρχίας, ενημερώνοντας τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου για τα αποτελέσματά της, προχώρησε στις ακόλουθες κρίσεις: « […] Κατ΄ επέκταση η επιχείρηση αυτή απέδειξε πως κάθε ανάλογη εκκαθαριστική επιχείρηση παραμένει μία τρύπα στο νερό, αν δεν ληφθούν ριζικά μέτρα όπως είναι τουλάχιστον η σύλληψη όλων των μάχιμων αντρών ή η σύλληψη και μεταφορά του συνόλου του πληθυσμού».[39]

Κατά τα άλλα, η νέα διαταγή του Λερ δεν επέφερε καμία αλλαγή στο ζήτημα των αντιποίνων, για το οποίο εξακολουθούσαν να ισχύουν όσα προέβλεπε η απόφαση της 14^{ης} Ιουλίου. Αναλυτικά, το κείμενο της διαταγής της 10^{ης} Αυγούστου 1943 ανέφερε τα ακόλουθα :

I. «Η μεταχείριση των αιχμαλώτων και των αυτομόλων, η λήψη αντιποίνων, μέτρων μεταφοράς των πληθυσμών και εκκένωσης περιοχών, δεν αποτελούν

[39] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65 (1. Gebirgs Division, KTB Anlage 1943) : 1. Geb. Div. –Ia -, Fernschreiben, 29.7.43 an Bfh. Saloniki – Ägäis.

διοικητικές υποθέσεις, αλλά πολεμικά μέτρα, με άλλα λόγια μέτρα προστασίας και προετοιμασίας πολεμικών επιχειρήσεων.

II. Για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων ισχύει η διαταγή του Φύρερ για τη μεταφορά ανθρώπινου δυναμικού στο Ράιχ με σκοπό τη διασφάλιση της αναγκαίας παραγωγής άνθρακα […] Επομένως, οι διάφοροι αιχμάλωτοι συμμορίτες θα πρέπει να συγκεντρώνονται σε στρατόπεδα αιχμαλώτων και από εκεί να μεταφέρονται στο Ράιχ.

III. Για τα επιμέρους ζητήματα διατάσσονται τα ακόλουθα :

1) Οι αιχμάλωτοι συμμορίτες θα πρέπει να μεταφέρονται σε στρατόπεδα αιχμαλώτων. Οι στρατιωτικοί διοικητές θα πρέπει να εξετάσουν εάν επαρκούν τα μέχρι τώρα οργανωμένα στρατόπεδα αιχμαλώτων. Από τα στρατόπεδα αιχμαλώτων στη συνέχεια θα μεταφέρονται στο Ράιχ […] Εξαίρεση σε αυτή τη διάταξη προβλέπεται μόνο στην περίπτωση κατά την οποία η εξέλιξη του πολέμου δεν καθιστά δυνατή τη μεταφορά αυτή.

   Η σύλληψη μεμονωμένων συμμοριτών και η χρησιμοποίησή τους σε ζητήματα αντικατασκοπίας (ομάδες αντικατασκοπίας και παρακολούθησης, [στη διάθεση της] Υπηρεσίας Ασφαλείας και της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού) είναι απαραίτητο να συνεχιστεί.

2) Ως αιχμάλωτοι λογίζονται και οι αυτόμολοι. Αναλογικά με τα καλά αποτελέσματα που είχαμε [στο ζήτημα των αυτομόλων] στην Ρωσία, με τη βοήθεια της προπαγάνδας και την καλύτερη μεταχείριση που αυτοί θα ετύγχαναν, [έτσι και εδώ] δεν θα πρέπει να εκτελούνται οι αυτόμολοι […]

3) Για τα αντίποινα ισχύουν όσα έχουν αποφασιστεί από τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με τη διαταγή της 14ης Ιουλίου 1943 […] Όπως συνέβη μέχρι τώρα θα πρέπει να εφαρμοστούν με τα σκληρότερα μέσα σε περίπτωση που υφίσταται εχθρική συμπεριφορά από την πλευρά του πληθυσμού.

   Στις περιοχές που ελέγχονται από τις συμμορίες και στις οποίες έχουν σημειωθεί επιθέσεις, η σύλληψη ομήρων από όλα τα στρώματα του πληθυσμού παραμένει ένα επιτυχημένο μέσο εκφοβισμού.

   Γι΄ αυτό είναι απαραίτητο να συλλαμβάνεται το σύνολο του αντρικού πληθυσμού και εκτός από εκείνους οι οποίοι θα εκτελούνται ή θα απαγχονίζονται εξαιτίας της συμμετοχής τους σε συμμορίες ή της υποστήριξής τους προς αυτές, οι υπόλοιποι, οι οποίοι είναι κατάλληλοι για

εργασία, θα πρέπει να οδηγούνται σε στρατόπεδα αιχμαλώτων και από εκεί να μεταφέρονται στο Ράιχ.

Σε κάθε περίπτωση η απάντηση σε επιθέσεις εναντίον Γερμανών στρατιωτών και στην καταστροφή αντικειμένων γερμανικής ιδιοκτησίας θα πρέπει να είναι οι εκτελέσεις και οι απαγχονισμοί ομήρων, οι καταστροφές γειτονικών χωριών κ.τ.λ. Μόνο έτσι ο πληθυσμός θα αναγκαστεί να παράσχει στις γερμανικές υπηρεσίες πληροφορίες για την εμφάνιση συμμοριών, ώστε με τον τρόπο αυτό να αποφύγει τα αντίποινα.

Τα αντίποινα αποφασίζονται από τους διοικητές μεραρχιών ή από τους ίδιους τους διοικητές συνταγμάτων, ώστε να προληφθούν υπερβάσεις από την πλευρά των υφιστάμενων υπηρεσιών και των μεμονωμένων στρατιωτών και να αποφευχθεί η μη κατάλληλη και άδικη μεταχείριση του πληθυσμού.

4) Στις νευραλγικές, για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, περιοχές ο αντρικός πληθυσμός μεταξύ 15-60 χρονών θα πρέπει να μεταφέρεται [και οι περιοχές να εκκενώνονται]. Στη συνέχεια θα πρέπει να οδηγούνται σε φρουρούμενα στρατόπεδα εργασίας και όσοι από αυτούς είναι κατάλληλοι για εργασία να μεταφέρονται στο Ράιχ. Οι μεταφορές του πληθυσμού [και οι εκκενώσεις των περιοχών] θα πρέπει να πραγματοποιούνται αστραπιαία, ώστε να αποφευχθεί μία έγκαιρη διαφυγή του πληθυσμού.

Στις περιοχές που έχουν εκκενωθεί θα πρέπει να δημιουργηθούν παράκτιες ζώνες επιτήρησης, να εγκατασταθούν φυλάκια στις σημαντικότερες ορεινές περιοχές και ορεινές διαβάσεις, επιτηρούμενες ζώνες κατά μήκος των επαπειλούμενων σιδηροδρομικών γραμμών κ.τ.λ.

Για τις πραγματοποιούμενες εκκενώσεις, οι μονάδες θα πρέπει μέσω των στρατιωτικών διοικητών να ενημερώνουν τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης […]».[40]

---

[40] MA, RW 40 / 199: Der Oberbefehlshaber Südost zugl. m. d. Führg. d. H. Gr. E beauftragt, IaF, Nr. 604 / 43 geh., "Befehl für Behandlung der Gefangenen und Überläufer im Bandenkampf, Sühne – und Evakuierungsmaßnahmen", H. Qu. 10 Αυγ. 1943. Με βάση τη διαταγή του Λερ, ο Στρατιωτικός Διοικητής των γερμανικών στρατευμάτων στην Κροατία εξέδωσε οδηγίες για τον τρόπο μεταχείρισης των αιχμαλώτων πολέμου, των αυτομόλων και των ομήρων. Σύμφωνα μ΄ αυτές και εκτός των όσων προέβλεπε η διαταγή του Λερ, οι αυτόμολοι θα εφοδιάζονταν με ένα είδος ταυτότητας, ενδεικτική της κατηγορίας κρατουμένων στην οποία ανήκαν, οι αιχμάλωτοι πολέμου θα έφεραν ένα διακριτικό στα ρούχα τους με το αρχικό 'Κ' {Kriegsgefangenen = αιχμάλωτοι πολέμου} και θα κρατούνταν ξεχωριστά στα στρατόπεδα

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την απλή και μόνο ανάγνωση των διαταγών του Λερ, τόσο αυτής της 14ης Ιουλίου όσο και της 10ης Αυγούστου, είναι ότι στην πραγματικότητα καμία μεταβολή δεν σημειώθηκε στην έως τότε ακολουθούμενη πολιτική αντιποίνων. Αντίθετα, οι διαταγές του Λερ ήρθαν να ενισχύσουν τη σκληρότητα με την οποία θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται ο πληθυσμός στις περιπτώσεις εκδήλωσης επιθέσεων εναντίον γερμανικών στόχων. Η γερμανική απάντηση στις επιθέσεις αυτές ήταν η ίδια με αυτή του παρελθόντος : άμεση σύλληψη και εκτελέσεις ή απαγχονισμούς πολιτών, συλλήψεις ομήρων, καταστροφές υπεύθυνων χωριών. Μάλιστα, μετά τις νέες διαταγές του Λερ, ενισχύθηκε ο ρόλος των τοπικών στρατιωτικών διοικητών, οι οποίοι είχαν στο εξής τη δυνατότητα να ελιχθούν και να δράσουν μέσα σε ένα ευρύ πεδίο, δυνατότητα που τους παρείχε τόσο η επίσημη κάλυψη από τον Λερ όσο κυρίως η ερμηνεία των ίδιων των διαταγών. Άλλωστε, ο ίδιος ο Λερ παραχώρησε το δικαίωμα στους διοικητές να προβαίνουν σε αντίποινα χωρίς την προηγούμενη έγκριση των προϊστάμενων υπηρεσιών, ακόμα και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν θα ήταν δυνατόν να συλληφθούν οι πραγματικοί ένοχοι. Τέλος, η υιοθέτηση της άποψης περί της συνεργασίας του πληθυσμού με τους αντάρτες στις περισσότερες των περιπτώσεων, γεγονός που κατά τον Λερ αποδείκνυε πέρα πάσης αμφιβολίας την ενοχή του, δικαιολογούσε σε κάθε περίπτωση τα όποια μέτρα θα λάμβαναν στο μέλλον τα στρατεύματα. Ουσιαστικά, η δυνατότητα που είχαν οι διοικητές να αποφασίζουν κατά την κρίση τους για την ενοχή ή την αθωότητα του πληθυσμού αποτελούσε στην ουσία τη γερμανική παραδοχή για την εκτέλεση αθώων και αιτιολογούσε τον εκφοβιστικό και αδιακρίτως βίαιο χαρακτήρα των αντιποίνων.

Στην πράξη, οι διαταγές των τοπικών διοικητών, αλλά και της ηγεσίας της Βέρμαχτ, απέδειξαν πως στον πόλεμο κατά των ανταρτών η Βέρμαχτ ελάχιστα παρέκκλινε από τις μέχρι τότε μεθόδους της, έχοντας σ΄ αυτό, ως σύμμαχό της, την ευχέρεια που της παρείχε το εύρος ερμηνείας των εκδιδόμενων διαταγών. Στις 18 Αυγούστου, ο Κάιτελ φρόντισε να ξεδιαλύνει κάθε παρερμηνεία αναφορικά με τη διαταγή του Χίτλερ που απαγόρευε την εκτέλεση των συλληφθέντων ανταρτών, συντάσσοντας αντίστοιχες κατευθυντήριες οδηγίες. Παράλληλα, η τρίτη παράγραφος αυτών ουσιαστικά αποδέσμευε τη Βέρμαχτ από την εφαρμογή της διαταγής του

συγκέντρωσης από τους ομήρους, οι οποίοι ως αιχμάλωτοι στο πλαίσιο εφαρμογής των μέτρων εξιλασμού {Sühnegefangene} θα έφεραν σήμα με το αρχικό 'G' {Geiseln = όμηροι}, βλ. NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW- 714, στοιχείο κατηγορίας 303: Befh. d. dt. Trupp. i. Kroatien, Abtlg. Qu. /Ic Nr. 2016 / 43 geh., "Behandlung von Bandenangehörigen, Kgf., Geiseln (Sühnegefangene), Überläufern usw.", O.U. 4 Αυγ. 1943.

Χίτλερ, δίνοντας την άδεια στους διοικητές, μετά από «ιδιαίτερα ύπουλες ενέργειες των συμμοριτών» να εκτελούν επιτόπου όλους τους αντάρτες που θα συλλαμβάνονταν και όσους από τον πληθυσμό τους υποστήριζε. Ακόμα και αυτή τη διατύπωση άφηνε πολλά περιθώρια ερμηνειών στους διοικητές, στην κρίση των οποίων εναπόκειτο να θεωρήσουν ως ύπουλη ενέργεια των ανταρτών την οποιαδήποτε ενέργειά τους ανεξαρτήτως του αποτελέσματός της και των απωλειών που θα προκαλούσε στη Βέρμαχτ. Μ΄ αυτό τον τρόπο οι διοικητές μπορούσαν να στραφούν κατά του πληθυσμού, εφαρμόζοντας αντίποινα, ακόμα και με την παραμικρή αφορμή που θα μπορούσε να στοιχειοθετήσει εχθρική συμπεριφορά κατά των δυνάμεων Κατοχής. Οι διατάξεις του Κάιτελ προέβλεπαν τα εξής :

> «Για την αποσαφήνιση των αμφιβολιών σχετικά με τη διαταγή για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων και την καταπολέμηση των συμμοριών στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη και σε συνεργασία με τον Αρχηγό των SS και Διοικητή της γερμανικής Αστυνομίας, εκδόθηκαν οι ακόλουθες ερμηνευτικές διατάξεις της τέταρτης παραγράφου αυτής της διαταγής :

1. Ως αιχμάλωτοι πολέμου θα πρέπει να θεωρηθούν βασικά όλα τα μέλη των συμμοριών, τα οποία με εχθρική στρατιωτική στολή ή με πολιτική περιβολή κατά τη διάρκεια της μάχης παραδίδονται ή συλλαμβάνονται. Αφήνεται στην κρίση των [προϊστάμενων] αρχών των ειδικών μονάδων ή των τοπικών διοικητών των στρατευμάτων και ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες να μεταχειριστούν ως αιχμαλώτους πολέμου και τα άτομα εκείνα τα οποία έχουν συλληφθεί σε περιοχές εκτός των ζωνών της πολεμικής αντιπαράθεσης, χωρίς ωστόσο να έχει αποδειχθεί η συμμετοχή τους σε εχθρικές ενέργειες, αλλά που μπορούν να θεωρηθούν ως συνεργαζόμενοι με τις συμμορίες.
2. Επίσης, ως αιχμάλωτοι πολέμου λογίζονται :

   α΄) Οι συμμορίτες, οι οποίοι εκτός του πεδίου της πολεμικής αντιπαράθεσης παραδίδονται με ή χωρίς τον οπλισμό τους – ανεξαρτήτως της περιβολής τους- σε μια γερμανική μονάδα ή στα στρατεύματα συμμάχου χώρας. Αυτοί θεωρούνται αυτόμολοι.

   β΄) Οι συμμορίτες, οι οποίοι συλλαμβάνονται με γερμανική στρατιωτική στολή ή με στολή συμμαχικού στρατού (δεν πρόκειται για αυτομόλους). Αυτοί μετά την λεπτομερή ανάκρισή τους θα πρέπει να τουφεκίζονται.

3. Σε περιπτώσεις ιδιαίτερα ύπουλων ενεργειών των συμμοριτών και των υποστηρικτών τους εξουσιοδοτούνται οι διοικητές, οι οποίοι φέρουν το βαθμό τουλάχιστον του διοικητή μεραρχίας, να φροντίσουν ώστε να μην υπάρξουν αιχμάλωτοι, διατάσσοντας την εκτέλεση των αιχμαλώτων και του πληθυσμού που βρίσκεται εντός της ζώνης της πολεμικής αντιπαράθεσης.
Χωρίς την έκδοση ανάλογης διαταγής, οι τοπικοί διοικητές θα πρέπει να ενεργούν, προφανώς, με δική τους ευθύνη».[41]

Το επόμενο χρονικό διάστημα, οι τοπικοί στρατιωτικοί διοικητές, ως τελικοί αποδέκτες των παραπάνω διαταγών, επιβεβαίωσαν με τις αποφάσεις τους τη συνέχιση της ίδιας πολιτικής αντιποίνων ως απάντηση στις επιθέσεις εναντίον της Βέρμαχτ. Κατ΄ επέκταση, οι στρατιωτικοί διοικητές ήταν αυτοί που στην πρακτική εφαρμογή της πολιτικής αυτής εξουσιοδοτήθηκαν από τους ανωτέρους τους να προβούν σε αντίποινα, επιλέγοντας κατά την κρίση τους και ανάλογα με την κάθε περίπτωση τη μορφή και την έκτασή τους.

Στις 21 Αυγούστου, ο Στρατιωτικός Διοικητής Κρήτης (Φρούριο Κρήτης), Μπρούνο Μπρόιερ (Bruno Bräuer),[42] αφού ενημερώθηκε για τη διαταγή του Λερ της 10ης Αυγούστου, έσπευσε να τονίσει πως η απόφαση για τη σύλληψη των ανταρτών και τη μεταφορά τους στη Γερμανία δεν αναιρούσε προηγούμενη διαταγή του σχετικά με το καθήκον της Βέρμαχτ να εκτελεί κατά κανόνα επιτόπου όλους όσους, ανάμεσα στα άλλα, συμμετείχαν στην αντίσταση :

«Οι αιχμάλωτοι συμμορίτες, μετά την ανάκρισή τους από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού, θα πρέπει να οδηγούνται στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας με την ιδιαίτερη υπόδειξη πως πρόκειται για επικίνδυνους συμμορίτες […] Εξακολουθεί να παραμένει σε ισχύ η διαταγή σύμφωνα με την οποία θα εκτελούνται επιτόπου όσοι προσπαθούν να

[41] MA, RW 40 / 199: Oberkommando der Wehrmacht Nr. 03408 / 43 geh. WFSt / Op (H), "Der Chef des Oberkommando der Wehrmacht WFSt / Org II Nr. 02958 / 43 geh. vom 8.7.43", F. H. Qu. 18 Αυγ. 1943.

[42] Ο Μπρόιερ, Συνταγματάρχης σώματος των αλεξιπτωτιστών και το 1942 διοικητής της 9ης Μεραρχίας των αλεξιπτωτιστών και μετέπειτα Στρατηγός, διετέλεσε Στρατιωτικός Διοικητής της Κρήτης το διάστημα από τον Ιούνιο του 1942 μέχρι τα μέσα Ιουνίου 1944. Στις 9 Δεκεμβρίου 1946 καταδικάστηκε σε θάνατο από το Εδικό Δικαστήριο Αθηνών με ψήφους 3 έναντι 2, μαζί με τον συνάδελφό του και επίσης τέως Στρατιωτικό Διοικητή Κρήτης, Φρίντριχ–Βίλχελμ Μίλερ. Μετά την απόρριψη της αίτησης χάριτος από τον βασιλιά Παύλο, ο Μπρόιερ, όπως και ο Μίλερ, εκτελέστηκαν στις 20 Μαΐου 1947, την έκτη επέτειο της γερμανικής απόβασης στην Κρήτη.

διαφύγουν, συμμετέχουν σε ενέργειες αντίστασης ή συλλαμβάνονται με το όπλο στα χέρια».

Τέλος, προσδιόρισε και τον τρόπο εφαρμογής των αντιποίνων, σύμφωνα πάντα με τη διαταγή Λερ : «Για την Κρήτη υφίσταται μόνο το ζήτημα των εκτελέσεων, οι απαγχονισμοί εμπίπτουν στην κατηγορία των αντιποίνων. Η διαταγή για τα μέτρα αυτά θα εκδίδεται εγκαίρως από τον Διοικητή του Φρουρίου Κρήτης».[43]

Στην Ήπειρο, τον Σεπτέμβριο του 1943, μετά την αύξηση των επιθέσεων των ανταρτών εναντίον της Βέρμαχτ, ο διοικητής της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, Βάλτερ φον Στέτνερ, φρόντισε να προειδοποιήσει τον Έλληνα Γενικό Διοικητή Ηπείρου για τις συνέπειες των ενεργειών αυτών :

> «Εσχάτως επληθύνθησαν αι επιθέσεις των συμμοριών εναντίον συνοδειών Γερμανικών αυτοκινήτων. Δεν είμαι διατεθειμένος ν΄ ανεχθώ περαιτέρω την κατάστασιν ταύτην. Ως εκ τούτου διέταξα ίνα δια κάθε βλάβην προσγιγνομένην εις Γερμανούς Στρατιώτας από της 20ης Σ/βρίου τυφεκίζονται κατ΄ εκλογήν μου δέκα Έλληνες πολίται […]».[44]

Στις 16 Σεπτεμβρίου ο προϊστάμενος του Στέτνερ, διοικητής του 22ου Σώματος Ορεινών Καταδρομών, με έδρα τα Ιωάννινα, στρατηγός Χούμπερτ Λανς,[45] επισημοποίησε την αναλογία 1 : 10 που είχε προτείνει ο Στέτνερ :

---

[43] MA, RW 40 / 199: Kommandant der Festung Kreta, Ia Br. B. Nr. 7613 / 43 geh., [Bezug: O. B. Südost , Ia / F Nr. 604 / 43 geh. v. 10.8.43] "Befehl für die Behandlung der Gefangenen u. Überläufer im Bandenkampf, Sühne – u. Evakuierungsmaßnahmen", H. Qu. 21 Αυγ. 1943.

[44] ΙΑΥΕ, 1943 – 1944 Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 5ος υποφ. : Ι Ορεινή Μεραρχία, Διοικητής, "Προς τον κ. Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου", 10 Σεπτ. 1943.

[45] Ο Κουρτ Χούμπερτ Λανς γεννήθηκε στις 22 Μαΐου 1896 στο Eutringen. Συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως διοικητής ουλαμού και λόχου, υπασπιστής τάγματος του 125ου Συντάγματος Πεζικού. Το 1938 έγινε διοικητής του 100ου Συντάγματος Καταδρομών και το 1939 αρχηγός του επιτελείου της στρατιωτικής διοίκησης V Στουτγάρδης. Το 1940 διετέλεσε επιτελάρχης του 18ου Σώματος Ορεινών Καταδρομών. Από τον Οκτώβριο του 1940 μέχρι τον Ιανουάριο του 1943 υπήρξε διοικητής της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών και από τον Αύγουστο του ίδιου έτους διοικητής του 22ου Σώματος Ορεινών Καταδρομών. Έφτασε μέχρι τον βαθμό του Στρατηγού και τιμήθηκε με τον Σταυρό των Ιπποτών του Σιδηρού Σταυρού. Δικάστηκε από το δικαστήριο της Νυρεμβέργης για εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας – ανάμεσα στα άλλα για την εκτέλεση ομήρων στην Ήπειρο και την προσφυγή σε αντίποινα που υπερέβησαν τα επιτρεπτά όρια του διεθνούς δικαίου και για την εκτέλεση του Ιταλού διοικητή Γκαντίν της μεραρχίας «Άκουι», των αξιωματικών και των αντρών του στην Κεφαλονιά και την Κέρκυρα - και στις 19 Φεβρουαρίου 1948 καταδικάστηκε σε 12 χρόνια κάθειρξη. Τον Φεβρουάριο του 1951 απελευθερώθηκε από τις φυλακές του Λάντσμπεργκ (Landsberg). Το 1953 κατήλθε ως υποψήφιος βουλευτής με το κόμμα των Φιλελεύθερων Δημοκρατών (F.D.P.). Το 1954 εξέδωσε το βιβλίο με την ιστορία και τη δράση της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών. Πέθανε στις 12 Μαΐου 1982.

«Αναφορικώς προς τα δια την καταπολέμησιν των ανταρτών αποφασισθέντα αντίποινα : Εάν ενεργεία των ανταρτών φονευθή ή πληγωθεί ένας Γερμανός στρατιώτης θα τυφεκίζωνται εκ του ανδρικού πληθυσμού εις ακτίνα 20 χιλιομέτρων 10 κάτοικοι κατά διαταγήν των στρατιωτικών αρχών. Εις περιπτώσεις σοβαρών σαμποτάζ θα εφαρμοσθούν κατά διαταγήν του Διοικητού Στρατηγού αι αυταί ή παρόμοιαι ποιναί. Εις ελαφροτέρας περιπτώσεις οι δράσται θα ενταχθούν εις τα εργατικά σώματα τιμωρίας. Τα μέτρα αυτά τίθενται εν ισχύ από της 20-9-1943».[46]

Τον επόμενο μήνα και συγκεκριμένα στις 25 Οκτωβρίου, ο φον Στέτνερ εξέδωσε νέα διαταγή προς τις υπαγόμενες μονάδες, η οποία αντικαθιστούσε αυτή του Σεπτεμβρίου :

«Σε περίπτωση που στρατιώτης της Βέρμαχτ σκοτωθεί σε ενέδρα ή μετά από δολοφονική επίθεση σε μια περιοχή, η οποία χαρακτηρίζεται ως ειρηνική, τότε για κάθε νεκρό Γερμανό θα εκτελούνται 50 άρρενες Έλληνες. Σε περιπτώσεις απωλειών κατά τις επιχειρήσεις εναντίον των συμμοριών εναπόκειται στον αρμόδιο διοικητή κάθε μονάδας να αποφασίσει για τις εκτελέσεις. Και εδώ ισχύει η αναλογία 1 : 50. Βασική προϋπόθεση για τη διαταγή εκτελέσεων αποτελεί η πέρα από κάθε αμφιβολία απόδειξη ότι ο πληθυσμός μιας περιοχής έχει συμμετάσχει σε εχθρικές ενέργειες που στρέφονται κατά της Βέρμαχτ. Επιπρόσθετα θα πρέπει να καταστρέφονται τα χωριά».[47]

Η ευκαιρία που παρείχε στους στρατιωτικούς διοικητές η τρίτη παράγραφος των ερμηνευτικών οδηγιών του Κάιτελ να αποδεσμευτούν από την εφαρμογή της διαταγής του Χίτλερ, αξιοποιήθηκε δεόντως και από τον Στρατιωτικό Διοικητή της 2ης Στρατιάς Τεθωρακισμένων που στάθμευε στα Βαλκάνια, Στρατηγό Λόταρ Ρέντουλιτς (Lothar Rendulic). Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνει την σε γενικές γραμμές ενιαία μορφή που είχε εκλάβει ο γερμανικός κατασταλτικός μηχανισμός στα κατεχόμενα εδάφη της βαλκανικής, στην προσπάθεια να κατασταλεί η αντίσταση στο σύνολό της. Έτσι, απόψεις και αποφάσεις των τοπικών στρατιωτικών διοικητών παρουσίαζαν στα

[46] ΙΑΥΕ, 1943–1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 5ος υποφ.: Γενική Διοίκησις των Γερμανικών Στρατευμάτων εν Ήπειρω, Επιτελείον του Σώματος, 16 Σεπτ. 1943.
[47] Zst, V 508 AR 1713 / 67, Bd. I – Bl. I, σ. 81.

ζητήματα της καταπολέμησης της αντίστασης και της μεταχείρισης των πληθυσμών μια αξιοσημείωτη ταύτιση, στοχεύοντας πάντα στην με κάθε τίμημα προστασία των γερμανικών στρατευμάτων. Στις 15 Σεπτεμβρίου 1943, ο Ρέντουλιτς γνωστοποίησε στους υφισταμένους του τη διαταγή του Κάιτελ, υπογραμμίζοντας τη δυνατότητα που η εν λόγω διαταγή παρείχε στο στρατό να εφαρμόσει και στο μέλλον και ανεξάρτητα από τη διαταγή του Χίτλερ την ίδια τακτική, προβαίνοντας σε αθρόες εκτελέσεις ανταρτών και αμάχων :

> «Όλες οι επιχειρήσεις εναντίον οργανωμένων ομάδων συμμοριών, αλλά και μεμονωμένων συμμοριτών θα πρέπει να πραγματοποιούνται με αδυσώπητη σκληρότητα. Για το λόγο αυτό τα στρατεύματα που συμμετέχουν στις επιχειρήσεις εναντίον των συμμοριών δεν θα πρέπει να θεωρούν πως εξετελέσθη η αποστολή τους σε ικανοποιητικό βαθμό με την απλή και μόνο εκδίωξή τους, αλλά είναι απαραίτητο να προσπαθούν συνέχεια για την εξόντωση των συμμοριών ή ενός μέρους αυτών […]
>
> Εξαιτίας της σκληρότητας του αγώνα εναντίον του ύπουλου εχθρού δεν είναι συχνά δυνατόν να συλλαμβάνουμε αιχμάλωτους, χωρίς να θέτουμε σε κίνδυνο τα στρατεύματά μας. Η προνοητική διάταξη της παραγράφου 3 που περιέχεται στη διαταγή του Γενικού Επιτελείου Στρατού, σύμφωνα με την οποία δεν θα πρέπει να συλλαμβάνονται αιχμάλωτοι, είναι αναγκαίο να τύχει ευρείας εφαρμογής στον πόλεμο εναντίον των συμμοριών στη Σερβία και την Κροατία. Εντούτοις, εάν πέσουν στα χέρια των στρατευμάτων μας ζωντανοί μεμονωμένοι συμμορίτες, τότε αυτούς θα πρέπει να τους μεταχειριστούμε σύμφωνα με την διαταγή του Φύρερ {συνημμένη διάταξη στη διαταγή OKW/WFST, 18.8.43} ».[48]

Όπως και οι συνάδελφοί του στην Ελλάδα έτσι και ο Ρέντουλιτς δεν φάνηκε διατεθειμένος να μεταβάλει έστω και στο ελάχιστο την ακολουθούμενη πολιτική αντιποίνων, λαμβάνοντας υπόψη του τις μεγάλες ελλείψεις σε εργατικό δυναμικό που αντιμετώπιζαν τα εργοστάσια στη Γερμανία. Απεναντίας, στη διαταγή του επαναλάμβανε κατά λέξη όσα οι ανώτεροί του είχαν αποφασίσει για το γενικό πλαίσιο

[48] NARA, M-893, κουτί 25, 1α (8 – 17 July 1947): 15. Juli – M – MB – 4 / 5 – Gottinger, Militärgerichtshof Nr. V Fall VII, σσ. 75–76.

μέσα στο οποίο θα έπρεπε να κινηθούν τα αντίποινα, καθορίζοντας, ταυτόχρονα, ο ίδιος την έκτασή τους σύμφωνα με την αρχή της ποσοτικής αναλογίας :

> «Ως κανόνας για τα αντίποινα, αν δεν έχει διαταχθεί κάτι διαφορετικό κατά την αξιολόγηση των μεμονωμένων περιπτώσεων, ισχύει η αναλογία εκτελέσεων ή απαγχονισμών 1 : 50 και 1: 25. Σε περίπτωση ομηρίας ενός Γερμανού ισχύει η ίδια αναλογία, αν ο αρπαχθείς δεν απελευθερωθεί μέσα σε μια συγκεκριμένη χρονική προθεσμία. Για κάθε δολιοφθορά σε στρατιωτικά σημαντικές εγκαταστάσεις και ανάλογα με την σοβαρότητα του περιστατικού θα εκτελούνται ή θα απαγχονίζονται μέχρι και 100 όμηροι. Τα αντίποινα θα εφαρμόζονται στην περίπτωση που μέσα σε 48 ώρες δεν σταθεί δυνατό να συλληφθούν οι ίδιοι οι δράστες».[49]

Το Νοέμβριο του 1943, ο Γερμανός Στρατοδίκης που υπηρετούσε στο περιφερειακό επιτελείο της αεροπορίας στην Κρήτη, έδωσε μία νέα διάσταση στο ζήτημα το οποίο είχε ανακύψει αναφορικά με τη μεταχείριση όσων ανταρτών θα συλλαμβάνονταν αιχμάλωτοι, μετά τη διαταγή του Χίτλερ στο εξής να μην εκτελούνται, αλλά να λογίζονται ως αιχμάλωτοι πολέμου και να μεταφέρονται στο Ράιχ. Σε επιστολή που απέστειλε προς την προϊστάμενη αρχή του, το Στρατοδικείο του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας, κατέθεσε τις απόψεις του αναφορικά με το ζήτημα της «μεταχείρισης των συμμοριτών», ζητώντας ταυτόχρονα να υπάρξει στο εξής μία σαφής διάκριση μεταξύ όσων πραγματικά ήταν αντάρτες και των υποστηρικτών τους και του άμαχου και αθώου πληθυσμού, στην οποία θα βοηθούσε ο ακριβέστερος προσδιορισμός της έννοιας του «συμμορίτη»:

> «Η κατάσταση που έχει δημιουργηθεί μετά την απόφαση οι συμμορίτες να μην προσάγονται πλέον ενώπιον των στρατοδικείων, αλλά να θεωρούνται ως αιχμάλωτοι πολέμου, ενώ από την άλλη πλευρά ένας Έλληνας ο οποίος είναι κάτοχος όπλου για τη δική του προστασία και της οικογένειάς του και το οποίο δεν έχει ποτέ χρησιμοποιήσει εναντίον των Γερμανών, θα πρέπει να καταδικαστεί σε θάνατο για κατοχή όπλων, οδηγεί ακόμα και τώρα σε άδικα αποτελέσματα. Για να περιορίσουμε στο ελάχιστο τις περιπτώσεις αδικιών κατατίθεται η πρόταση να προσδιορίσουμε ακριβέστερα τον όρο συμμορίτης.

[49] NARA, M-893, κουτί 25, 1α (8 – 17 July 1947): 15. Juli – M – MB – 7 – Gottinger, Militärgerichtshof Nr. V Fall VII, σ. 78.

Θεωρώ ότι συμμορίτης είναι μόνο εκείνος ο οποίος συλλαμβάνεται με το όπλο στο χέρι μαζί με άλλους ενόπλους που συγκροτούν μία συμμορία. Δεν επιθυμώ κάτω από τον όρο συμμορίτης να συμπεριλάβω όλους εκείνους οι οποίοι για παράδειγμα τώρα το χειμώνα άφησαν τα χωριά τους εξαιτίας των δυσκολιών συντήρησης και υπό την αρχηγία του Μπαντουβά κατέφυγαν στα βουνά, όπου και συνελήφθησαν. Επίσης, άτομα τα οποία δεν υποστηρίζουν με τα όπλα τους συμμορίτες μπορούν, σύμφωνα με τη γνώμη μου, να καταδικαστούν από στρατοδικείο […] με την κατηγορία της παροχής υποστήριξης στις συμμορίες. Σε αυτή την κατηγορία μπορούν να ενταχθούν για παράδειγμα οι αγγελιοφόροι, οι οδηγοί, οι σύνδεσμοι, οι πράκτορες και όσοι γενικά προσφέρουν την βοήθειά τους στις συμμορίες.
Παρακαλείσθε όπως αποστείλετε απάντηση για το αν αυτές οι απόψεις επί των νομικών θεμάτων έχουν την έγκριση του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας».[50]

Ενδεικτική του κλίματος της αβεβαιότητας και των αμφιβολιών που επικρατούσε ανάμεσα στους στρατιωτικούς, αλλά και τους δικαστικούς κύκλους, μετά τις νέες διαταγές για τη μεταχείριση των ανταρτών, ήταν η απάντηση που έλαβε ένα μήνα αργότερα ο Γερμανός Στρατοδίκης της Κρήτης από τον Ανώτερο Σύμβουλο του Στρατοδικείου του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, τον οποίο είχαν ενημερώσει σχετικά οι αρμόδιοι του Στρατοδικείου του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας, ζητώντας την άποψή του επί του ζητήματος:

«Υπάρχουν αμφιβολίες αναφορικά με την μεταχείριση που θα πρέπει να τύχουν οι συμμορίτες, οι οποίοι ενδεδυμένοι με τη στολή είτε του γερμανικού στρατού είτε μίας συμμάχου χώρας στήνουν ενέδρες σε Γερμανούς στρατιώτες και καταστρέφουν στρατιωτικό υλικό του γερμανικού στρατού. Ως εκ τούτου παραπέμπω στις επισυναπτόμενες διατάξεις του επικεφαλής του Γενικού Επιτελείου Στρατού με ημερομηνία την 18η Αυγούστου 1943».[51]

[50] MA, RW 40 / 169: Dienstaufsichtsrichter beim Feldgericht des Kommandeurs des Luftgaustabes Kreta, Az. : 11 a / f 45 Br. B. Nr. 175 / 43 geh. an das Feldgericht des Militärbefehlshabers Griechenland, "Behandlung von Bandenangehörigen", O. U., 3 Νοεμ. 1943.
[51] MA, RW 40 / 169: Der Oberstkriegsgerichtsrat beim Militärbefehlshaber Südost, Br. B. Nr. 22 / 43 g., H. Qu. 13 Δεκ. 1943.

Μια ουσιαστική αλλαγή στην μέχρι τότε ακολουθούμενη πολιτική των αντιποίνων, που αποτυπώθηκε και στο επίπεδο των διαταγών, άρχισε να διαφαίνεται προς το τέλος του 1943. Σ΄ αυτό δεν συνετέλεσε η παραδοχή από γερμανικής πλευράς για την αναποτελεσματικότητα των αντιποίνων ή για τον απάνθρωπο χαρακτήρα τους, αλλά οι νέοι πολιτικοί στόχοι που προκρίθηκαν από το Βερολίνο, για την επιτυχία των οποίων θα έπρεπε να εργαστούν και οι στρατιωτικοί στην Ελλάδα. Μετά την ανάδειξή του σε «Ειδικό Πληρεξούσιο του Υπουργείου των Εξωτερικών για την Νοτιοανατολική Ευρώπη», τον Αύγουστο του 1943, ο Νώυμπαχερ επιφορτίστηκε το φθινόπωρο από τον Χίτλερ με την σύμπτυξη ενός αντικομμουνιστικού μετώπου στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της έναρξης μιας ενιαίας σε κλίμακα επιχείρησης εναντίον του κομμουνισμού στα κατεχόμενα Βαλκάνια. Σύμφωνα με τις οδηγίες του Χίτλερ, ο Νώυμπαχερ θα έπρεπε να αναλάβει τις αναγκαίες πρωτοβουλίες σε πολιτικό επίπεδο με τις οποίες θα μπορούσε να επιτευχθεί ο προσεταιρισμός των αντιπάλων της αριστεράς παράταξης δυνάμεων και της συσπείρωσής τους γύρω από τους Γερμανούς.[52]

Προς την κατεύθυνση αυτή ο Νώυμπαχερ ανέλαβε πρωτοβουλίες, προσπαθώντας πρώτα απ΄ όλα να πείσει τους στρατιωτικούς πως ήταν απαραίτητο να αναθεωρηθούν βασικοί παράμετροι της μέχρι τότε πολιτικής των αντιποίνων και κυρίως ο υποχρεωτικός τους χαρακτήρας και η εφαρμογή των ποσοτικών αναλογιών που είχαν οδηγήσει μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο σε καταστροφές χωριών και σε ομαδικές εκτελέσεις αθώων και που στην ουσία αποτελούσαν εμπόδιο στην ευόδωση των δικών του προσπαθειών. Τα πρώτα αποτελέσματα διαφάνηκαν, όταν στις 9 Δεκεμβρίου και στο πλαίσιο των επαφών με ανώτερους στρατιωτικούς, ο Επιτελάρχης του Λερ, Στρατηγός Άουγκουστ Βίντερ (August Winter),[53] έστω και απρόθυμα, αποδέχθηκε από την πλευρά της Βέρμαχτ τις αλλαγές που προωθούσε ο Νώυμπαχερ στο ζήτημα των αντιποίνων, τονίζοντας :

---

[52] NA, T 501 / 267: Oberbefehlshaber Südost (O. Kdo. H. Gr. F), Abt. Ia / F Nr. 296 / 43 geh., "Sühnemassnahmen", H. Qu. 22 Δεκ. 1943. Βλ. επίσης, Neubacher, *ό.π.*, σ. 139.

[53] Ο Άουγκουστ Βίντερ γεννήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 1897. Υπηρέτησε στη Reichswehr και από το 1939 στα επιτελεία του Στρατού Ξηράς, της Ομάδας Στρατού Α, αργότερα Ομάδα Στρατιών Νότου και της 2ης Στρατιάς Αρμάτων. Από τον Αύγουστο του 1943, αντικαθιστώντας τον Χέρμαν Φερτς, μέχρι τον Μάρτιο του 1944 διετέλεσε αρχηγός του επιτελείου της Ομάδας Στρατού Ε, με έδρα τη Θεσσαλονίκη και από τον Μάρτιο μέχρι τον Οκτώβριο του ίδιου έτους της Ομάδας Στρατού F, με έδρα το Βελιγράδι, φέροντας το βαθμό του στρατηγού. Τον Δεκέμβριο του 1944 τοποθετήθηκε αναπληρωτής αρχηγός του επιτελείου στο ανώτατο αρχηγείο της Βέρμαχτ.

«Δυστυχώς δεν είναι δυνατόν να τους αποκεφαλίσουμε όλους. Όταν όμως προχωρεί κανείς σε αντίποινα, πρέπει να συλλαμβάνει τους πραγματικά ενόχους και ομήρους και όχι να ισοπεδώνει χωριά που δεν έχουν απολύτως καμία σχέση [με τα συμβάντα]. Αυτό απλώς οδηγεί στον πολλαπλασιασμό των συμμοριών. Στο εξής οι ελάχιστες αναλογίες για την εκτέλεση των ομήρων θα πρέπει να θεωρούνται ως μέγιστες. 1 : 50 για κάθε νεκρό, 1 : 10 για κάθε τραυματία. Αντίποινα θα πρέπει να εφαρμόζονται μόνο τότε, όταν :

α΄) Οι δράστες δεν έχουν συλληφθεί μέσα σε διάστημα 48 ωρών,

β΄) Σε περιπτώσεις τρομοκρατικών κτυπημάτων ή όταν το κίνητρο είναι τρομοκρατικής υφής.

Κατά την πραγματοποίηση των αντιποίνων θα πρέπει να εκτελούνται μόνο οι υποστηρικτές των συμμοριτών και τα άτομα εκείνα που αποδεδειγμένα είναι κομμουνιστές».[54]

Ο Νώυμπαχερ συνέχισε τις προσπάθειές του και κατά τη διάρκεια του Δεκεμβρίου είχε επαφές με τα ανώτερα κλιμάκια της στρατιωτικής ηγεσίας των Βαλκανίων, προωθώντας λύσεις που θα εξυπηρετούσαν τα σχέδιά του σε πολιτικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό συναντήθηκε στο Βελιγράδι με τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης και ταυτόχρονα Διοικητή της Ομάδας Στρατού F,[55] Στρατάρχη Μαξιμίλιαν φον Βάικς (Maximilian von Weichs),[56] και διαπραγματεύτηκε τις

---

[54] MA, RH 19 VII 2 / 1 : Aktennotiz über die Chefbesprechung am 9.12.1943, "Vortrag des Chef des Generalstabes über die allgemeine Lage".

[55] Στις 7 Αυγούστου 1943 εκδόθηκε η ειδική διάταξη αριθμός 3, με την οποία το Γενικό Επιτελείο Στρατού προχώρησε σε διορθωτικές μεταβολές στη δομή διοίκησης στα Βαλκάνια, οι οποίες είχαν αποφασιστεί στα τέλη Ιουλίου, λαμβάνοντας υπόψη την επικείμενη ιταλική συνθηκολόγηση. Οι νέες αποφάσεις προέβλεπαν το σχηματισμό της Ομάδας Στρατού F στην οποία ανατέθηκε η συνολική τακτική διοίκηση του βαλκανικού χώρου. Παράλληλα, η Ομάδα Στρατού Ε μετατέθηκε στο Βελιγράδι, με αποστολή τη διεξαγωγή του πολέμου κατά των ανταρτών και την οργάνωση της παράκτιας άμυνας στην Αλβανία και τη Δαλματία. Το τμήμα εκείνο της Ομάδας Στρατού που παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη υπό τη διοίκηση του Λερ υπήχθη στην Ομάδα Στρατού F και η δικαιοδοσία του περιορίστηκε στα αμιγώς στρατιωτικά ζητήματα που αφορούσαν μόνο την Ελλάδα και τα νησιά. Η εδαφική διοίκηση του χώρου επιχειρήσεων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ανατέθηκε στον Στρατηγό του Πεζικού Χανς Φέλμπερ, ο οποίος έλαβε τον τίτλο του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης με έδρα το Βελιγράδι. Σ΄ αυτόν υπήχθησαν εδαφικά μεταξύ των άλλων και οι στρατιωτικές αρχές που ήταν εγκαταστημένες στην Ελλάδα. Για τις μεταβολές αυτές βλ. Hubatsch, *ό.π.*, σσ. 224–226: Oberkommando der Wehrmacht Nr. 004124 / 43 g. K. WFSt/Qu. (Verw. / V), "Besondere Anordnungen Nr. 3 zur Weisung Nr. 48", F. H. Qu., 7 Αυγ. 1943. Επίσης, MA, RH 19 VII 9 / 1: Heeresgruppe E, Führungsabteilung (Arsakli), "Befehlsregelung im Südostraum", 23 Ιουλ. 1943.

[56] Ο Μαξιμίλιαν φον Βάικς γεννήθηκε στις 12 Νοεμβρίου 1881 στο Ντεσάου. Υπηρέτησε στη Reichswehr και έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το διάστημα 1937–1939 ήταν διοικητής του 13ου Σώματος Στρατού. Με την έκρηξη του πολέμου συμμετείχε στην επίθεση

αλλαγές που ήταν αναγκαίο να ισχύσουν στο μέλλον στο σχεδόν παγιωμένο καθεστώς των αντιποίνων. Οι δύο άντρες κατέληξαν τελικά σε ένα κοινά αποδεκτό κείμενο συμφωνίας, το οποίο αναγνώριζε τον «παροδικό», σύμφωνα με τον ήπιο χαρακτηρισμό που χρησιμοποίησαν οι δύο πλευρές, ουσιαστικά τον άδικο, αναποτελεσματικό και πολιτικά επιβλαβή χαρακτήρα των μέχρι τότε εφαρμοζόμενων αντιποίνων.

Ο Νώυμπαχερ αναφέρεται στο βιβλίο του για τα ουσιαστικά κέρδη που αποκόμισε από τη συνάντησή του με τον Βάικς :

> «Έτσι πολύ εύκολα συμφώνησα με τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης σε μία βασική αρχή, στο ότι το μέχρι τώρα καθεστώς των αντιποίνων δεν έχει μόνιμο χαρακτήρα και ότι από το κείμενο μιας νέας διαταγής της Ομάδας Στρατού θα πρέπει να απαλειφθούν οι δύο πιο επικίνδυνες διατάξεις : η γνωστή ποσοτική αναλογία (1 : 50) και ο υποχρεωτικός χαρακτήρας των αντιποίνων. Και οι δύο αυτές διατάξεις, οι οποίες δεν άφηναν κανένα περιθώριο ελιγμών στις υπεύθυνες στρατιωτικές αρχές, εξαφανίστηκαν από τη διαταγή αντιποίνων (εξιλασμού), την οποία μου έδειξε στις 23 Δεκεμβρίου 1943 ο αρχηγός του επιτελείου της Ομάδας Στρατού F, Στρατηγός Φερτς. Σε αυτή τη συζήτηση συμφωνήσαμε με τον Στρατηγό Φερτς σε μια ακόμη σειρά αλλαγών στο κείμενο, οι οποίες εν μέρει ελήφθησαν υπόψη».[57]

Στις 22 Δεκεμβρίου 1943, ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με τη συγκατάθεση του Ανώτατου Αρχηγείου της Βέρμαχτ, εξέδωσε διαταγή

εναντίον της Πολωνίας. Το 1940 ονομάστηκε Στρατηγός και το 1943 Στρατάρχης. Ως τον Φεβρουάριο του 1943 διετέλεσε διοικητής της Ομάδας Στρατού Β και από τον Αύγουστο του ίδιου έτους διοικητής της Ομάδας Στρατού F και ανώτατος διοικητής των γερμανικών στρατευμάτων στην περιοχή των Βαλκανίων. Ανάμεσα στις διακρίσεις που έλαβε ήταν ο Σταυρός των Ιπποτών του Σιδηρού Σταυρού. Το 1947 ανεστάλη η δικαστική δίωξη εναντίον του από το αμερικανικό στρατοδικείο V της Νυρεμβέργης εξαιτίας των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε και το 1948 αποφυλακίστηκε. Πέθανε το 1954.

[57] Neubacher, *ό.π.*, σ. 140. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, μετά τη συμφωνία του με τους στρατιωτικούς αναχώρησε από το Βελιγράδι. Όταν επέστρεψε πληροφορήθηκε για την έκδοση της διαταγής για τα αντίποινα χωρίς να έχει ενημερωθεί γι΄ αυτό. Κυρίως, το κείμενο της διαταγής αυτής δεν περιλάμβανε τις επιπλέον αλλαγές για τις οποίες είχε έρθει σε συμφωνία με τον Φερτς. Αμέσως ήρθε σε επαφή με τον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Φέλμπερ, ο οποίος τον καθησύχασε, τονίζοντάς του ότι η νέα διαταγή σήμαινε ουσιαστικά το τέλος εφαρμογής του μέτρου της εκτέλεσης ομήρων, ταυτόχρονα, όμως, αρνήθηκε να δημοσιεύσει τις αλλαγές. Το όλο συμβάν, ο Νώυμπαχερ το θεωρεί ως προϊόν λανθασμένου από μέρους του χειρισμού του θέματος, γεγονός που μεταπολεμικά θα μπορούσε, σύμφωνα με τον ίδιο, να τον εμπλέξει στο ζήτημα των αντιποίνων ως συνυπεύθυνο των στρατιωτικών που δικάστηκαν για το λόγο αυτό.

με τις νέες κατευθυντήριες γραμμές που θα έπρεπε στο εξής να ακολουθούν τα στρατεύματα κατά την εφαρμογή των αντιποίνων. Το κείμενο έφερε την υπογραφή του Λερ και αποτελούσε το προϊόν της συμφωνίας του Νώυμπαχερ με τους στρατιωτικούς. Αναλυτικά, η διαταγή προέβλεπε τα ακόλουθα :

«Ο Φύρερ διέταξε την εφαρμογή ενιαίων αντίμετρων εναντίον του κομμουνιστικού κινδύνου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, με την πολιτική διεύθυνση των οποίων επιφόρτισε τον πρέσβη Νώυμπαχερ.

Τα μέχρι τώρα συνήθη μέτρα εξιλασμού – τιμωρίας και αντιποίνων θα πρέπει στο εξής να λαμβάνουν υπόψη τους νέους πολιτικούς στόχους. Πρώτη βασική αρχή θα πρέπει να είναι σε περίπτωση επιθέσεων, δολιοφθορών κ.τ.λ. να συλλαμβάνονται οι ίδιοι οι δράστες και σε ένα δεύτερο στάδιο να εφαρμόζονται μέτρα εξιλασμού, όταν με την εφαρμογή των μέτρων εξιλασμού επιδιώκεται η αποτροπή μελλοντικών επιθέσεων.

Για τη συμπεριφορά των στρατευμάτων <u>στη μάχη</u> ισχύουν οι μέχρι τώρα διατάξεις.

Κατόπιν συμφωνίας μεταξύ του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης και του πρέσβη Νώυμπαχερ αποφασίστηκαν οι ακόλουθες κατευθυντήριες οδηγίες :

Α. <u>Σε ποιες περιπτώσεις θα πρέπει να εφαρμόζονται μέτρα εξιλασμού</u> ;

1.) <u>Προστασία ατόμων</u> :

Τιμωρούνται με μέτρα εξιλασμού επιθέσεις εναντίον της ζωής

α΄) Ενός Γερμανού από το Ράιχ ή ατόμου γερμανικής εθνικότητας (Βέρμαχτ, όσοι ακολουθούν τη Βέρμαχτ ή Γερμανοί πολίτες)

β΄) Ενός μέλους των συμμαχικών στρατευμάτων

γ΄) Ενός ατόμου, το οποίο βρίσκεται στην υπηρεσία των δυνάμεων Κατοχής, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η εθνικότητά του, όταν το απαιτεί το κύρος του πληγέντος ατόμου και των δυνάμεων κατοχή

δ΄) Ενός μέλους μιας κυβέρνησης ή των διευθυντικών υπαλλήλων της (τοπικοί διοικητές και περιφερειάρχες, δήμαρχοι).

Εντούτοις τα μέτρα εξιλασμού θα εφαρμόζονται μόνο όταν:

α΄) Δεν έχουν συλληφθεί οι δράστες μέσα σε διάστημα 48 ωρών και
β΄) Η επίθεση εναντίον των προστατευμένων ατόμων οφείλεται σε πολιτικούς λόγους.
γ΄) Η επίθεση έχει προκαλέσει τραυματίες και νεκρούς. Θα πρέπει να θεωρηθεί ως νεκρός και ένας αρπαχθείς, ο οποίος δεν απελευθερώθηκε μετά την εκπνοή της προκαθορισμένης προθεσμίας.

Εξαίρεση :

Απώλειες, οι οποίες έχουν προκληθεί κατά τη διάρκεια της μάχης, σε γενικές γραμμές δεν θα τιμωρούνται.

2.) Προστασία αντικειμένων

Εκτός των άλλων θα τιμωρείται κάθε επίθεση εναντίον στρατιωτικά σημαντικών εγκαταστάσεων, ιδιαίτερα εναντίον μέσων συγκοινωνίας και μέσων επικοινωνίας, βιομηχανικών εγκαταστάσεων, επικοινωνίας και τροφοδοσίας κάτω από τις εξής προϋποθέσεις, ότι

α΄) Έχουν προκαλέσει καταστροφές και
β΄) Δεν έχουν συλληφθεί οι δράστες μέσα σε διάστημα 48 ωρών.

Β. Ποσοτικές αναλογίες :

1.) Ποσοτικές αναλογίες δεν έχουν καθοριστεί. Οι μέχρι τώρα διαταγές που έχουν εκδοθεί για το ζήτημα αυτό αναιρούνται. Η έκταση των μέτρων εξιλασμού προκαθορίζεται για κάθε μεμονωμένη περίπτωση

2.) Τα μέτρα εξιλασμού έχουν την ακόλουθη μορφή:

α΄) Εκτελέσεις δηλαδή απαγχονισμούς,

β΄) Καταστροφές κατοικιών,

γ΄) Επιβολή χρηματικών ποινών, εφαρμογή του μέτρου της υποχρεωτικής φύλαξης και φυλάκιση.

Γ. Ποιος επιτρέπεται να προχωρεί στη λήψη μέτρων εξιλασμού ;

Η απόφαση για την εφαρμογή αντιποίνων για επιθέσεις, οι οποίες στρέφονται εναντίον των στρατευμάτων και των μέσων, ειδών και προϊόντων που έχουν στην κατοχή τους επιτρέπεται να λαμβάνεται μόνο από έναν Γερμανό διοικητή με το βαθμό και τις αρμοδιότητες τουλάχιστον του διοικητή μεραρχίας σε συμφωνία με τα αρμόδια Φρουραρχεία.

Αν δεν υπάρχει η δυνατότητα της επίτευξης συμφωνίας, αποφασίζει ο αρμόδιος τοπικός στρατιωτικός διοικητής για τα αντίποινα ως απάντηση σε απώλειες που έχουν προκληθεί στην αεροπορία, στο ναυτικό, στην αστυνομία και στην Οργάνωση Τοντ. Σε βασικές γραμμές τα αντίποινα θα πρέπει να διατάσσονται από τον αρμόδιο τοπικό στρατιωτικό διοικητή.

Η λήψη μέτρων εξιλασμού για τις άλλες περιπτώσεις, για παράδειγμα [για επιθέσεις] σε Γερμανούς πολίτες, άτομα που απασχολούνται από τις δυνάμεις Κατοχής και εναντίον φυλασσόμενων αντικειμένων, θα πρέπει να διατάσσεται από τα αρμόδια Φρουραρχεία. Στην πορεία εφαρμογής τους τα στρατεύματα θα πρέπει να συνδράμουν τα Φρουραρχεία.

[…]

Η συμμετοχή των κυβερνήσεων και του διοικητικού μηχανισμού στην Ελλάδα, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο θα καθοριστεί με βάση τις διατάξεις εφαρμογής [των αντιποίνων] που θα συντάξουν οι τοπικοί στρατιωτικοί διοικητές.

Στην διαδικασία επιλογής των προς εκτέλεση κρατουμένων και ομήρων αν χρειαστεί μπορούν να συμμετάσχουν τα όργανα του Ανώτερου Διοικητή των SS και της Αστυνομίας (Υπηρεσία Ασφαλείας) και οι αρμόδιοι του τομέα της άμυνας και αντικατασκοπίας.

Δ. Ποια άτομα μπορούν να συμπεριληφθούν στις εκτελέσεις εξιλασμού ;

1.) Η διαδικασία, μετά από μια επίθεση ή δολιοφθορά, από την όμορη με το συμβάν περιοχή *να επιβάλλονται αντίποινα σε ανήμπορους να αντιδράσουν ανθρώπους και κατοικημένες περιοχές, κλονίζει την εμπιστοσύνη όσον αφορά τη δικαιοσύνη των δυνάμεων Κατοχής και εξωθεί ακόμα και το νομοταγές τμήμα του πληθυσμού να καταφύγει στα δάση.*

Αυτή η μέθοδος πραγματοποίησης των αντιποίνων απαγορεύεται. Αν εντούτοις μετά τη διεξαγωγή επιτόπιων ερευνών αποδειχθεί ή ανοιχτή ή κεκαλυμμένη συνεργασία συγκεκριμένων ατόμων με τους δράστες ή η συνειδητή παθητική συμπεριφορά τους απέναντί τους, τότε θα πρέπει ως μέτρο πρώτης προτεραιότητας αυτά τα άτομα να εκτελεστούν ως βοηθοί των συμμοριτών και να καταστραφούν οι δικές τους κατοικίες. Στις γνωστοποιήσεις θα πρέπει ρητά να επισημανθεί η συνενοχή τους.

[…]

2.) Αν δεν αποδειχθεί αυτού του είδους η συνενοχή των ατόμων αυτών, τότε θα πρέπει να συλλάβουμε τα άτομα εκείνα, τα οποία δεν έχουν σχέση με το μεμονωμένο συμβάν, ωστόσο θα μπορούσε να θεωρηθούν ως συνυπεύθυνα. Ως συνυπεύθυνα πρώτης γραμμής είναι τα άτομα εκείνα που αναγνωρίζονται ως κομμουνιστές.

3.) Θα πρέπει επίσης να θεωρήσουμε ως μέτρο ανάγκης την προληπτική σύλληψη ομήρων, εντούτοις μόνο εκείνων οι οποίοι σύμφωνα με τις προαναφερόμενες κατευθυντήριες οδηγίες μπορούν να συμπεριληφθούν στα αντίποινα.

Για την επιλογή των ομήρων ισχύουν οι διατάξεις της τρίτης (Γ) παραγράφου.

4.) Δεν εντάσσονται στη διαδικασία των αντιποίνων :

α΄) Άτομα, τα οποία δεν έχουν καμία σχέση με τους σκοπούς των στασιαστών ή άτομα όπως για παράδειγμα υπάλληλοι, οι οποίοι οι ίδιοι ανήκουν στην κατηγορία των ατόμων που έχουν τεθεί υπό προστασία

β΄) Γυναίκες και παιδιά. Επιτρέπεται γυναίκες και παιδιά να εκτελεστούν μόνο ως δράστες ή βοηθοί των συμμοριτών.

γ΄) Εχθροί του κομμουνισμού από τη στιγμή που οι ίδιοι δεν συμμετέχουν σε εχθρικές ενέργειες που στρέφονται εναντίον των ατόμων και των αντικειμένων όπως προσδιορίζονται με βάση το ψηφίο Α, αριθμός 1 και 2.

Ε. Γνωστοποίηση των μέτρων εξιλασμού :

Κάθε μέτρο εξιλασμού θα πρέπει να γνωστοποιείται (τοιχοκόλληση, προκήρυξη). Από τον τρόπο διατύπωσης της γνωστοποίησης θα πρέπει να καταφαίνεται η δολιότητα της ενέργειας και η συνενοχή των εκτελεσθέντων.

ΣΤ. Σε κάθε περίπτωση, αν δεν έχω εκδώσει για τον πολύμορφο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης μια ενιαία οδηγία, εξουσιοδοτώ τους τοπικούς στρατιωτικούς διοικητές σε συνεννόηση με τους ανώτερους στρατιωτικούς διοικητές να εκδώσουν κανονιστικές διατάξεις, ιδιαίτερα για τα ζητήματα της συμμετοχής του διοικητικού μηχανισμού των χωρών στις εκτελέσεις και αναφορικά με τη μορφή της εκτέλεσης των αντιποίνων και τη γνωστοποίησή τους.

[…]

Ζ. Όλες οι διαταγές που αντιβαίνουν προς την παρούσα διάταξη τίθενται εκτός ισχύς, η παράγραφος αριθμός 3 του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Ia / F Nr. 604 / 43 geh. vom 10.8.43) διαγράφεται».[58]

Σε γενικές γραμμές, η διαταγή επέφερε ουσιαστικές αλλαγές στην μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο πρακτική των αντιποίνων. Η σημαντικότερη ήταν η σύνδεση των αντιποίνων με τις πολιτικές επιπτώσεις που αυτά είχαν, ιδιαίτερα στην περίπτωση που υπήρχε ο ορατός κίνδυνος ο άδικος χαρακτήρας τους να απομακρύνει από τη γερμανική πλευρά ακόμα και το τμήμα εκείνο του πληθυσμού που μέχρι τότε είχε κρατήσει ουδέτερη στάση ή τουλάχιστον δεν είχε στραφεί εναντίον της. Η νέα διαταγή τοποθετούσε τα αντίποινα σε δεύτερη μοίρα, τουλάχιστον στο επίπεδο λήψης της συγκεκριμένης απόφασης, και έθετε ως μέτρο πρώτης προτεραιότητας τη σύλληψη των πραγματικών υπευθύνων για τις επιθέσεις και τις δολιοφθορές εναντίον της Βέρμαχτ. Θεωρητικά, λοιπόν, η προσφυγή σε αντίποινα δεν ήταν πλέον υποχρεωτική,

[58] Αρχείο Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, National Archives of the United States, T 501/267 (Oberbefehlshaber Südost 1941-1944): Oberbefehlshaber Südost (O. Kdo. H. Gr. F), Abt. Ia / F Nr. 296 / 43 geh., "Sühnemassnahmen", H. Qu. 22 Δεκ. 1943.

αλλά αναγκαία ως μέτρο αποτροπής μελλοντικών επιθέσεων. Επίσης, για πρώτη φορά, δεν υπήρξε σχετική διάταξη, η οποία προκαθόριζε τις ποσοτικές αναλογίες. Στο εξής, ο αριθμός των εκτελεσθέντων θα καθοριζόταν με βάση την αξιολόγηση του κάθε συμβάντος ξεχωριστά. Ομολογώντας οι στρατιωτικοί κύκλοι τον άστοχο, στην ουσία, χαρακτήρα των έως τότε εφαρμοζόμενων αντιποίνων, απαγόρευσαν τις εκτελέσεις αθώων από την όμορη με το συμβάν περιφέρεια και τις καταστροφές κατοικημένων περιοχών, αναγνωρίζοντας ότι η αρχή της συλλογικής ευθύνης που μέχρι τότε χαρακτήριζε τα αντίποινα υποδήλωνε ταυτόχρονα και πέρα από τα εκφοβιστικά αποτελέσματά της, την αδυναμία των αρχών Κατοχής να συλλάβουν τους δράστες και να καταπολεμήσουν αποτελεσματικά την απειλή που συνιστούσαν για τη Βέρμαχτ οι αντάρτες.

Παρά τις όποιες αλλαγές που πράγματι επέφερε η διαταγή της 22ας Δεκεμβρίου 1943, άφηνε ταυτόχρονα περιθώρια για αυθαιρεσίες από την πλευρά των στρατευμάτων. Η διατήρηση των όσων ίσχυαν μέχρι τότε όσον αφορά τη συμπεριφορά της Βέρμαχτ σε συνθήκες μάχης ουσιαστικά αφορούσε το τι η Βέρμαχτ θεωρούσε ως μάχη, όταν είχε να αντιμετωπίσει συνθήκες ανταρτοπολέμου και τα κριτήρια με βάση τα οποία διέκρινε τους εχθρούς από τον άμαχο πληθυσμό κατά την είσοδο της σε ένα χωριό. Από την άλλη πλευρά, η απαγόρευση της εφαρμογής των μέτρων εξιλασμού κατά όμορων με το όποιο συμβάν κοινοτήτων, με στόχο να αποκατασταθεί το κύρος και το πνεύμα δικαίου του γερμανικού στρατού οδήγησε στην απόφαση για τη σύλληψη αθώων, αλλά για τις γερμανικές αρχές συνυπεύθυνων, καθώς αναγνωρίζονταν ως κομμουνιστές. Τέλος επιτράπηκε η εκτέλεση γυναικών και παιδιών και μόνο στην περίπτωση που κρίνονταν ως δράστες ή βοηθοί των ανταρτών. Αναφορικά με τις δύο τελευταίες περιπτώσεις, η λογική εγγενής αδυναμία να αναγνωρίσει κανείς στο πρόσωπο του άλλου τα αδιάκριτα γνωρίσματα του κομμουνιστή ή να κατατάξει στην κατηγορία των ενόχων ή αθώων γυναίκες και παιδιά άφηνε στη διάθεση του αρμόδιου διοικητή το δικαίωμα λήψης της τελικής απόφασης.[59] Αν για τον γερμανικό τακτικό

[59] Σε πολλές διαταγές τους οι κατά τόπους Γερμανοί στρατιωτικοί διοικητές που υπηρετούσαν στα Βαλκάνια, προσπάθησαν να απαντήσουν στα ερωτήματα αυτά. Έτσι, για τον διοικητή της Βέρμαχτ στην Κροατία, κομμουνιστές και συμμορίτες ήταν έννοιες ταυτόσημες. Σε κατευθυντήριες οδηγίες που έδωσε στα στρατεύματα για τον τρόπο πραγματοποίησης των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων προσδιόρισε τον συμμορίτη ως αυτόν που συμμετέχει σε μάχη ή απαντάται με το όπλο στο χέρι ή ενισχύει με οποιοδήποτε τρόπο την κομμουνιστική δραστηριότητα. Από την άλλη πλευρά, στην κατηγορία των υπόπτων τοποθέτησε όσους ολοφάνερα και χωρίς πειστικό λόγο περιφέρονταν εκτός κατοικημένων περιοχών, καθώς και όσους ήταν ξένοι σε ένα τόπο και δεν μπορούσαν να αποδείξουν τον αναγκαίο λόγο της εκεί

στρατό όλα αυτά αποτελούσαν ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα, η ανώτερη στρατιωτική ηγεσία του αποδείχθηκε πως δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχθεί το πνεύμα της νέας διαταγής, γεγονός που διαφάνηκε από τον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να δικαιολογήσει τις περιπτώσεις καταφανούς παραβίασής της.

Στις 13 Δεκεμβρίου 1943, δηλαδή λίγες ημέρες πριν την επίσημη έκδοση από την ανώτερη διοίκηση των γερμανικών στρατευμάτων στα Βαλκάνια της διαταγής με τις νέες κατευθυντήριες οδηγίες για τα αντίποινα, μονάδες της 117ης Μεραρχίας Κυνηγών κατέστρεψαν εκ θεμελίων τα Καλάβρυτα, ως αντίποινα για τη σύλληψη και εκτέλεση από τον ΕΛΑΣ των αντρών του 5ου Λόχου του 749ου Συντάγματος Κυνηγών που στις αρχές Οκτωβρίου είχε επιφορτιστεί με την εκκαθάριση της ευρύτερη περιοχής των Καλαβρύτων. Συνολικά, μέσα σε μια εβδομάδα, που διήρκεσε η επιχείρηση τιμωρίας, με διαταγή του διοικητή της μεραρχίας, Στρατηγού Καρλ φον Λεσουίρ (Karl von Le Suire), εκτελέστηκαν από τα Καλάβρυτα και τα γειτονικά χωριά περίπου εξακόσια ενενήντα πέντε άτομα, καταστράφηκαν ολοσχερώς πολλά χωριά, καθώς και οι ιστορικές μονές της Αγίας Λαύρας και του Μεγάλου Σπηλαίου.

Μετά την «επιχείρηση Καλάβρυτα», ο Ράλλης απέστειλε επιστολή διαμαρτυρίας στον Στρατιωτικό Διοικητή Ελλάδας, Σπάιντελ, ζητώντας να σταματήσει η χωρίς διακρίσεις εφαρμογή των αντιποίνων, με το σκεπτικό «ότι η υπό μορφήν αντιποίνων καταστροφή της ελληνικής χώρας και η εκτέλεσις Ελλήνων πολιτών, αδιακρίτως ενοχής ή αθωότητος, ηλικίας και φύλου, αναρχισμού ή νομιμοφροσύνης, δεν συντελούν εις τον κατά του απαισίου κομμουνισμού αγώνα».[60]

Η απάντηση του Σπάιντελ προς τον Έλληνα πρωθυπουργό ήταν ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο η γερμανική στρατιωτική ηγεσία θα αντιμετώπιζε και στο μέλλον ανάλογα περιστατικά που συνιστούσαν σαφή παράβαση των διαταγών για τον τρόπο εφαρμογής των αντιποίνων. Παράλληλα, η προσπάθεια του Σπάιντελ να δικαιολογήσει

παρουσίας τους, βλ. NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1439, στοιχείο κατηγορίας 295: Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Abtl. Ia / Ic Nr. 2955 / 43 geh., "Grundsätze und Durchführungsbestimmungen für Säuberungsunternehmung nördlich der Save", H. Qu. 5 Ιουλ. 1943. Την ίδια χρονική περίοδο, τον Ιούλιο του 1943, το πρώτο επιτελικό γραφείο της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, που είχε μετακινηθεί στην Ήπειρο, διαβίβασε στο 98ο Σύνταγμα του Ζάλμινγκερ διαταγή σύμφωνα με την οποία, αφού διαπιστωνόταν, αρχικά, σε κάθε κατοικημένη περιοχή ο ξένος πληθυσμός, στη συνέχεια ήταν αναγκαίο να απομακρύνεται, καθώς θα έπρεπε να εκλαμβάνεται και να αντιμετωπίζεται ως ανήκων στις συμμορίες. Επιπλέον, ο αντρικός πληθυσμός, ο οποίος θα εντοπιζόταν με τα όπλα στα χέρια ή κοντά σε συμμορίες θα εκτελούνταν, βλ. στο ίδιο, Αριθ. εγγράφου NOKW - 921, στοιχείο κατηγορίας 300: K. T. B. – Notiz, Fermündlicher Befehl an 6. J. R. 98, 24 Ιουλ. 1943.

[60] Για την επιστολή Ράλλη προς τον Σπάιντελ βλ. MA, RH 19 VII 23b / 3: Le President du Conseil, Reg. Nr. E – 2635 – IV / 8, Αθήνα 19 Δεκ. 1943. Επίσης, Φαρμακίδης, *ό.π.*, σσ. 63–65.

τα σκληρά γερμανικά μέτρα κατά των Καλαβρύτων απέδειξε πως κάθε διαταγή από τα στρατιωτικά επιτελεία, όπως αυτή της 22ας Δεκεμβρίου, η οποία θα επεδίωκε να τραβήξει μια σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ αθώων και ενόχων, ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία από την στιγμή που για τους Γερμανούς κατοικημένες περιοχές ανακηρύσσονταν σε ανταρτικά προπύργια και οι κάτοικοί τους σε συνεργάτες των ανταρτών, αλλά και οι ίδιοι πρωταγωνιστές σε βάρβαρες ενέργειες εναντίον στρατιωτών κατά παράβαση των αρχών του διεθνούς δικαίου. Στο προοίμιο της απαντητικής επιστολής του, ο Σπάιντελ σημείωνε τα εξής χαρακτηριστικά :

«Επανεξέτασα τα περιγραφόμενα γεγονότα των Καλαβρύτων. Διαπιστώθηκε ότι η σκληρή επέμβαση των στρατευμάτων, τα οποία εξοργίστηκαν εξαιτίας της ομαδικής δολοφονίας Γερμανών στρατιωτών, έλαβε χώρα μετά την επιβεβαίωση του γεγονότος πως το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού υποστήριζε τους συμμορίτες. Στο σημείο αυτό διαπίστωσα [τα ακόλουθα] :

1.) Όταν τα στρατεύματα πλησίασαν στα Καλάβρυτα δέχθηκαν πυροβολισμούς από τα σπίτια; η πόλη λοιπόν καταλήφθηκε μέσα σε συνθήκες μάχης.
2.) Ο πληθυσμός – και όχι κάποιοι ξένοι με την πόλη συμμορίτες – προέβη σε απίστευτες θηριωδίες. Για παράδειγμα, έριξαν τραυματίες Γερμανούς στρατιώτες σε φρεάτια και πνίγηκαν. Μαρτυρικές καταθέσεις μπορούν να τα επιβεβαιώσουν όλα αυτά.
3.) Τα αναφερόμενα μοναστήρια προέβαλλαν αντίσταση (αμύνθηκαν) και αναγκαστικά καταλήφθηκαν με επίθεση. Τρεις μοναχοί βρέθηκαν με τα όπλα στα χέρια!!

Για το γεγονός ότι στην επιχείρηση αυτή, όπως και σε ανάλογες, μαζί με τους ενόχους, οι οποίοι τιμωρήθηκαν όπως τους άξιζε, έχασαν τη ζωή τους και αθώοι, σας εκφράζω την ειλικρινή μου λύπη. Τέτοιου είδους επακόλουθα ενός ανταρτοπολέμου δεν είναι δυνατόν να αποφευχθούν στο σύνολό τους. Εντούτοις, καταβάλλεται προσπάθεια από τα στρατεύματα να περιοριστούν όσο αυτό είναι δυνατόν. Ο πόλεμος είναι σκληρός και μπορώ ίσως με αφορμή αυτό το γεγονός να σας επισημάνω ότι ο γερμανικός πληθυσμός υφίσταται ασυγκρίτως περισσότερες βαρύτατες απώλειες εξαιτίας των αγγλο–αμερικανικών τρομοκρατικών επιθέσεων εναντίον γερμανικών πόλεων και μνημείων πολιτισμού, κατά τη διάρκεια των οποίων μόνο αθώοι

– στην μεγαλύτερη έκτασή τους γυναίκες και παιδιά – χάνουν τη ζωή τους.[61] Λυπούμαι για τις συνέπειες αυτές που προκαλεί ο πόλεμος και στις δύο πλευρές και θέλω να σας διαβεβαιώσω ότι έκανα τα πάντα από τη θέση που βρίσκομαι και θα συνεχίσω να κάνω, για να προστατεύσω τους αθώους».[62]

Οι μεταπολεμικές καταθέσεις πρώην Γερμανών στρατιωτικών και εκ των πρωταγωνιστών εκείνης της περιόδου παρουσιάζουν τη γερμανική άποψη για τους λόγους εκτέλεσης των κατοίκων των Καλαβρύτων. Καταθέτοντας στο πλαίσιο της δίκης των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ενώπιον του αμερικανικού στρατοδικείου V και συγκεκριμένα στην εκδίκαση της υπόθεση του διοικητή του 68ου Σώματος Στρατού, Πτέραρχου Χέλμουτ Φέλμυ, στον οποίο υπαγόταν μεταξύ άλλων μονάδων και η 117η Μεραρχία Κυνηγών, αναφέρθηκαν εκτενώς στην καταστροφή των Καλαβρύτων, δικαιολογώντας απόλυτα, όπως και ο Σπάιντελ, την όλη επιχείρηση.

Ενδεικτικά αναφέρονται τρεις καταθέσεις. Η πρώτη δόθηκε από τον δόκτορα της νομικής Έριχ φον Σόιρε (Erich von Scheure), ο οποίος εκείνη την περίοδο ήταν ο Στρατοδίκης της 117ης Μεραρχίας, αναλαμβάνοντας τη δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης εναντίον του συλληφθέντος και τελικά εκτελεσθέντος από τους αντάρτες διοικητή του 5ου Λόχου του 749ου Συντάγματος Κυνηγών, Λοχαγού Σόμπερ (Schober),

---

[61] Πρβλ. Eberhard Rondholz, «Rechtsfindung oder Täterschutz? Die deutsche Justiz und die „Bewältigung" des Besatzungsterrors in Griechenland» στο Von Lidice bis Kalavryta..., *ό.π.*, σσ. 231–232. Επίσης, Martin Zöller – Kazimierz Leszczyński, *ό.π.*, σσ. 173–174. Το επιχείρημα που χρησιμοποίησε ο Σπάιντελ για να δικαιολογήσει την καταστροφή των Καλαβρύτων σχολίασε, και στην πράξη απέρριψε, στο τελικό κείμενο της απόφασής του το αμερικανικό δικαστήριο V της Νυρεμβέργης, ανακοινώνοντας τις ποινές που είχε επιβάλει στους Γερμανούς στρατηγούς που είχαν υπηρετήσει κατά τη διάρκεια του πολέμου στα Βαλκάνια. Το δικαστήριο, υιοθέτησε την ακόλουθη θέση, αξιοποιώντας στην ουσία το επιχείρημα της υπεράσπισης, που επαναλαμβάνοντας το σκεπτικό του Σπάιντελ το χρησιμοποίησε ως απαλλακτικό στοιχείο: «Αποδείχθηκε από την παρουσίαση των αποδεικτικών στοιχείων ενώπιον του δικαστηρίου ότι είχαν μεταβληθεί οι κανόνες του πολέμου και ότι ο πόλεμος στο τελευταίο στάδιό του εξέλαβε τη μορφή του ολοκληρωτικού πολέμου. Η ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι στην Ιαπωνία και ο βομβαρδισμός της Δρέσδης στη Γερμανία στο τέλος του πολέμου αποτελούν ένα χαρακτηριστικό δείγμα του τρόπου διεξαγωγής ενός σύγχρονου πολέμου και πιθανώς αιτιολογούν την εγκληματική συμπεριφορά των κατηγορουμένων. Θεωρούμε πως αυτή η τοποθέτηση είναι αβάσιμη. Το λυπηρό παράδειγμα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το έδωσαν η Γερμανία και οι σύμμαχοί της, όταν ξεκίνησαν τις εχθρικές ενέργειες. Οι μέθοδοι διεξαγωγής του πολέμου που ακολουθήθηκαν εναντίον του Ρότερνταμ, της Βαρσοβίας, του Βελιγραδίου, του Κόβεντρυ και στο Περλ Χάρμπορ […] αποτελούν τη βάση της μοντέρνας θεωρίας του ολοκληρωτικού πολέμου. Ωστόσο δεν βρισκόμαστε εδώ για να συζητήσουμε για τη νομιμότητα αυτών των γεγονότων, τα οποία ως ανταποδείξεις ενοχής δεν μπορούν να οδηγήσουν στην απαλλαγή των κατηγορουμένων».

[62] MA, RH 19 VII 23b / 3 : [Anlage 2 zu Mil. Befh. Grld. Nr. 18 / 44 g. Kdos. v. 8.1.44 – Abschrift], Der Militärbefehlshaber Griechenland, Αθήνα 29 Δεκ. 1943.

που βαρυνόταν με την κατηγορία της δειλίας. Σύμφωνα με τον μάρτυρα, μετά την εκτέλεση από τους αντάρτες των Γερμανών ομήρων, οι υπόλοιπες μονάδες που συμμετείχαν στην επιχείρηση για την απελευθέρωσή τους εξαγριώθηκαν, εκλαμβάνοντας στην πορεία της επιχείρησης τιμωρίας κάθε κάτοικο ως αντάρτη :

> «Ένας μάρτυρας, καταθέτοντας στη δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης εναντίον του Λοχαγού Σόμπερ, την οποία έπρεπε εγώ να διεξάγω, περιέγραψε […] με κάθε λεπτομέρεια την θηριωδία αυτής της δολοφονίας των άοπλων Γερμανών στρατιωτών. Αφού υποχρεώθηκαν να καθίσουν στην άκρη μιας χαράδρας και να σκεπάσουν τα κεφάλια τους με τα πανωφόρια τους στη συνέχεια εκτελέστηκαν με πολυβόλα που έβαλαν από τρεις πλευρές […] Αυτή η θηριωδία που ερχόταν σε αντίθεση με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου αποτέλεσε μια τεράστια πρόκληση για τους Γερμανούς στρατιώτες. Έτσι, κάθε κάτοικο τον εξέλαβαν ως αντάρτη, ενώ κατά την εξέλιξη των επιχειρήσεων σε πολλά χωριά, τα περισσότερα εκ των οποίων είχαν εγκαταλειφθεί από τον αντρικό πληθυσμό, ανακαλύφθηκαν αποθήκες με όπλα».[63]

Με τη σειρά του, ο τότε Υπολοχαγός Φραντς Φριτς (Franz Fritsch), αρχικά διοικητής του 468ου Λόχου Πληροφοριών και από τον Μάιο του 1943 μέχρι τον Ιανουάριο του 1945 διευθυντής του Τομέα Πληροφοριών του 68ου Σώματος Στρατού, υποστήριξε στην κατάθεσή του πως στα Καλάβρυτα εκτελέστηκαν συμμορίτες :

> «Η μάχη με τους συμμορίτες μέσα στην πόλη των Καλαβρύτων και γύρω απ΄ αυτήν διήρκεσε περίπου μία εβδομάδα και οδήγησε στην περικύκλωση ισχυρών δυνάμεων των συμμοριών στην περιφέρεια των Καλαβρύτων. Στη διάρκεια της πολεμικής αντιπαράθεσης καταστράφηκαν μερικά χωριά. Επίσης καταστράφηκαν και τα Καλάβρυτα, καθώς από τα σπίτια μέχρι το τέλος ρίχνονταν πυροβολισμοί. Οι συμμορίτες που συνελήφθησαν στην πόλη εκτελέστηκαν, από τη στιγμή που δεν γινόταν λόγος κάτω από αυτές τις συνθήκες για τη σύλληψη ομήρων».[64]

---

[63] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 76, στοιχείο υπεράσπισης 36: Dr. (juris) Erich von Scheure, "Eidesstattliche Versicherung", Στουτγάρδη 10 Οκτ. 1947.
[64] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 67, στοιχείο υπεράσπισης 30: Franz Fritsch, "Eidesstattliche Versicherung", Νυρεμβέργη 27 Σεπτ. 1947.

Για τον πρώην Επιτελάρχη του Λερ, Στρατηγό Άουγκουστ Βίντερ, η παρουσία των ανταρτών στην ευρύτερη περιοχή των Καλαβρύτων και η απειλή που αυτοί συνιστούσαν για την ασφάλεια των γερμανικών στρατευμάτων δικαιολογούσε την καταστροφή της πόλης, καθώς αυτή οφειλόταν σε καθαρά στρατιωτικούς λόγους και δεν είχε καμία σχέση με την εφαρμογή αντιποίνων :

> « […] Επομένως αποτελούσε επιτακτική στρατιωτική ανάγκη να καταφέρουμε ένα χτύπημα εναντίον της ομάδας των στασιαστών των Καλαβρύτων, να την θέσουμε για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτός δράσης και να καταστρέψουμε τη βάση της […] Αν τα μέτρα που ελήφθησαν οδήγησαν στην καταστροφή τεσσάρων χωριών και δύο μοναστηριών, τα οποία σύμφωνα με τις πληροφορίες των στρατευμάτων είχαν μετατραπεί αποδεδειγμένα σε οχυρές θέσεις του εχθρού και αφετηρία ισχυρής αντίστασης, αυτό οφειλόταν ίσως στο γεγονός πως για την τότε ηγεσία των στρατευμάτων αυτά ήταν στρατιωτικά αναγκαία και όχι αντίποινα […] Σύμφωνα με τα ισχύοντα έθιμα οι αναφορές που έφτασαν (στην Ομάδα Στρατού Ε) περιλάμβαναν τα αποτελέσματα της μάχης, καθώς επίσης και τις απώλειες που είχε κατά τη μάχη η εχθρική πλευρά και έκαναν λόγο για την καταστροφή χωριών, τα οποία ο εχθρός υπερασπίστηκε από τη στιγμή που αυτά αποτελούσαν τις βάσεις των στασιαστών […] Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του κέντρου των στασιαστών, των Καλαβρύτων προκλήθηκαν εξαιτίας της ύπουλης και ιδιαίτερα πολύνεκρης επίθεσης εναντίον των στρατευμάτων μας, η οποία συνοδεύτηκε από αποδεδειγμένες σε έκταση και απερίγραπτες θηριωδίες εναντίον Γερμανών αιχμαλώτων και τραυματιών. Το γεγονός αυτό και η διαπίστωση πως επρόκειτο για μια αντίσταση που παραβίαζε τους κανόνες του διεθνούς δικαίου σε μια de facto κατεχόμενη περιοχή, οδήγησε χωρίς αμφιβολία στη λήψη ιδιαίτερα σκληρών μέτρων από την πλευρά των γερμανικών στρατευμάτων».[65]

Αναμφισβήτητα, ανάλογες επιχειρήσεις των γερμανικών στρατευμάτων, όπως ήταν αυτή που οδήγησε στην καταστροφή των Καλαβρύτων και των γειτονικών χωριών και την εκτέλεση εκατοντάδων ατόμων, δυσχέραναν το έργο του Νώυμπαχερ, καθώς οι

[65] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 65, στοιχείο υπεράσπισης 44: August Winter, "Eidesstattliche Erklärung", Neustadt 22 Αυγ. 1947.

δυσμενείς επιπτώσεις που προκαλούσαν δεν εξυπηρετούσαν τους γερμανικούς πολιτικούς στόχους. Αντίθετα, λειτουργούσαν ως συνεκτικός κρίκος στο εσωτερικό της χώρας, έστω και προσωρινά. Σε έκθεση που απέστειλε στους ανωτέρους του ο Σπάιντελ, στις 8 Ιανουαρίου 1944, έκανε εκτενή αναφορά στις «πολιτικές επιδράσεις από τις επιχειρήσεις εναντίον των συμμοριών», με αφορμή τον αντίκτυπο που είχε η επιχείρηση κατά των Καλαβρύτων. Επεσήμαινε πως όλες οι προσπάθειες να διευρυνθεί το χάσμα μεταξύ των εθνικιστών και των κομμουνιστών δεν οδηγούσαν στα επιθυμητά αποτελέσματα, αντίθετα το χάσμα αυτό γεφυρωνόταν, όταν η ίδια η Βέρμαχτ παρουσιαζόταν ως ο κοινός εχθρός από τη στιγμή που τα μέτρα της έπληττταν το ίδιο και τις δύο παρατάξεις. Στο σημείο αυτό ο Σπάιντελ πρότεινε οι μελλοντικές επιχειρήσεις της Βέρμαχτ να σχεδιαστούν με μεγάλη προσοχή και να διακρίνονται από την σκληρότητα, η οποία θα προκαλούσε τον εκφοβισμό του πληθυσμού και δεν θα επέφερε αντίθετα αποτελέσματα, όπως ήταν η περαιτέρω αριθμητική ενίσχυση των ανταρτικών ομάδων. Εκείνο το οποίο επεσήμαινε επίσης ο Σπάιντελ, και ήταν βαρύνουσας σημασίας για τη μελλοντική συμπεριφορά της Βέρμαχτ, ήταν η ολοένα επιδεινούμενη πειθαρχία μέσα στους κόλπους των στρατευμάτων και η μείωση του κύρους τους. Γι΄ αυτό, παρέπεμπε σε προηγούμενη διαταγή του που είχε εκδώσει με βάση αυτής της 22ας Δεκεμβρίου, εφιστώντας την προσοχή στη τήρηση των σαφών κατευθυντήριων οδηγιών αναφορικά με τον τρόπο εφαρμογής του νέου μοντέλου αντιποίνων και της σύλληψης ομήρων, καθώς και στη συμπεριφορά των μονάδων, η οποία θα έπρεπε να εξυπηρετεί τους γερμανικούς πολιτικούς στόχους στην Ελλάδα και όχι να τους υποσκάπτει.[66]

Ήταν βέβαιο πως τα γερμανικά αντίποινα είχαν εκπληρώσει μέχρι τότε τον ένα από τους βασικούς τους στόχους που ήταν η τρομοκράτηση του πληθυσμού. Εκείνο όμως που δεν είχαν καταφέρει ακόμη, ενδεχομένως στην έκταση που το επεδίωκαν ή δεν ήταν άμεσα ορατό ότι το είχαν επιτύχει, ήταν ο περιορισμός της ανταρτικής δραστηριότητας, στόχος πολύ πιο σημαντικός, καθώς συνδεόταν άμεσα με την ασφάλεια των στρατευμάτων. Λίγες ημέρες μετά την καταστροφή των Καλαβρύτων, το τρίτο επιτελικό γραφείο του γερμανικού φρουραρχείου Κορίνθου συνέταξε την ακόλουθη έκθεση :

> «[…] Η δράση των ανταρτών παρουσιάζεται ακόμα εντονότερη και έχει προσλάβει σοβαρότερη μορφή. Η κατάσταση, σύμφωνα με την οποία από τη

[66] MA, RH 19 VII 23b / 3: Der Militärbefehlshaber Griechenland, Ia – Br. B. Nr. 18 / 44 g. Kdo., "Politische Auswirkungen von Unternehmungen gegen die Banden", H. Qu. 8 Ιαν. 1944.

στιγμή της επιβολής των μέτρων εξιλασμού δεν μειώθηκε σε καμία περίπτωση ο αριθμός των επιθέσεων και των δολιοφθορών, αντίθετα πολλαπλασιάστηκε, αποκαλύπτει με βεβαιότητα τους ακολουθούμενους με συνέπεια από τον ΕΑΜ σκοπούς του.

Μέσα από αυτές τις επιθέσεις εναντίον Γερμανών στρατιωτών και τις προκαλούμενες εκτελέσεις ομήρων που τις ακολουθούν, περιμένει το ΕΑΜ να ευνοηθεί από την επιδεινούμενη μεταστροφή που παρατηρείται στη στάση του πληθυσμού από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι υπολογισμοί του, μέχρι ενός σημείου, δεν είναι τελείως λανθασμένοι, από τη στιγμή που η επιλογή των ομήρων, όπως και πριν, επιδιώκει τον εκφοβισμό, εξαιτίας της όμως [του τρόπου επιλογής] υποφέρουν σε μεγάλο βαθμό επίσης και οι εθνικιστικοί κύκλοι είτε έμμεσα είτε προσωπικά. Από την πλευρά του πληθυσμού έχουν γίνει επανειλημμένως παραστάσεις στις γερμανικές υπηρεσίες και έχει διατυπωθεί το ερώτημα, γιατί η αναγκαία διαδικασία επιλογής των ομήρων και τα μέτρα αντιποίνων δεν περιορίζονται στους άμεσους συγγενείς των διαφυγόντων στα όρη κομμουνιστών έτσι ώστε πολλοί κομμουνιστές να εμποδιστούν να αφήσουν τις οικογένειές τους και να προσχωρήσουν στις συμμορίες».[67]

Η καταστροφή των Καλαβρύτων και των γειτονικών χωριών απέδειξε πως οι αποφάσεις της ανώτερης ηγεσίας των γερμανικών στρατευμάτων στα Βαλκάνια, όπως αυτή της 22ας Δεκεμβρίου 1943, για τα αντίποινα δεν μπορούσαν να αποτρέψουν τη χρήση βίας και τη λήψη μέτρων εξιλασμού κυρίως κατά των κατοίκων χωριών που βρίσκονταν μέσα στην ακτίνα δράσης των ανταρτών. Από την άλλη πλευρά, τα περιθώρια που παρείχαν οι διαταγές αυτές στους διοικητές των στρατευμάτων για την νόμιμη υπέρβασή τους, καθώς και η κάλυψη που η ανώτερη στρατιωτική ηγεσία ήταν πρόθυμη να προσφέρει σε ανάλογες περιπτώσεις, ήταν αυτά τα στοιχεία που καθόρισαν στην πράξη τη συμπεριφορά της Βέρμαχτ απέναντι στον ελληνικό πληθυσμό.

Το γεγονός αυτό επέτρεψε σε κάποιους από τους διοικητές των γερμανικών μονάδων, με την ευκαιρία της έκδοσης των νέων διαταγών για τα αντίποινα, να δώσουν τις δικές τους οδηγίες. Έτσι, ο Ρέντουλιτς, απευθυνόμενος στους υφισταμένους του πήρε ξεκάθαρη θέση στο ζήτημα των αντιποίνων, διατυπώνοντάς την με τρόπο

[67] MA, RH 19 VII 23b / 3: Feldkommandantur 1042 Peloponnes, Abt. Ic, Br. B. Nr. 300 / 43 geh.., "Lagebericht", Korinth 31 Δεκ. 1943.

απλό και κυρίως απόλυτα κατανοητό: «Δίκαιο είναι το καθετί, το οποίο οδηγεί στην επιτυχία. Μετά από τρία ολόκληρα χρόνια πολέμου στα Βαλκάνια, κάθε διοικητής γνωρίζει πολύ καλά τι θα πρέπει να κάνει».[68]

Άλλωστε, η άποψη του Ρέντουλιτς, που παρείχε την απαραίτητη νομιμότητα στις όποιες παρεκτροπές των στρατευμάτων, από τη στιγμή που θα παρέβαιναν όσα προέβλεπε η διαταγή του Λερ, είχε την πλήρη κάλυψη του Χίτλερ, ο οποίος πολύ νωρίτερα δεν είχε αφήσει καμία αμφιβολία για το τι περίμενε στα θέματα αυτά από τον στρατό:

> « [...] Βασική αρχή στον πόλεμο κατά των συμμοριών είναι [...] πως καθετί είναι σωστό το οποίο οδηγεί στην επιτυχία. Αυτό αποτελεί την προϋπόθεση όλων των υπολοίπων: Αν ένας κάνει επίσης κάτι, το οποίο όμως παραβαίνει μια διαταγή, αλλά μπορεί να οδηγήσει σε απόλυτη επιτυχία ή αν κάποιος βρίσκεται ενώπιον μιας κατάστασης ανάγκης, την οποία μόνο με κτηνωδέστατα μέσα μπορεί να αντιμετωπίσει, τότε κάθε μέσο είναι δίκαιο από τη στιγμή που οδηγεί στην επιτυχία. Ο στόχος θα πρέπει να είναι η εξόντωση των συμμοριών και η αποκατάσταση της ηρεμίας».[69]

---

[68] NARA, M-893, κουτί 25, 1α (8 – 17 July 1947) : 15. Juli – A – US – 2 / 3 – Neidel, Militärgerichtshof Nr. V Fall VII, Nürnberg Deutschland, σσ. 81-82.

[69] Βλ. Walter Warlimont, *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 39–45. Grundlagen, Formen, Gestalten*, γ΄ έκδ., München 1978, σ. 300. Στο βιβλίο του αυτό ο πρώην επιτελάρχης του Χίτλερ έχει ενσωματώσει αποσπασματικές, αλλά εκτενείς συνομιλίες μεταξύ του Χίτλερ και των επιτελών του και ως εκ τούτου αποτελεί χρήσιμη πηγή.

ii) Η ΟΜΑΔΑ ΜΑΧΗΣ «EBERLEIN» (Kampfgruppe Ritter von Eberlein) : Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1943, οι Γερμανοί, κινητοποιώντας όλες τις διαθέσιμες μονάδες, πραγματοποίησαν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, αρχικά στον Όλυμπο, στη συνέχεια στην περιοχή βορείως της Κατερίνης και τέλος μεταξύ 15 και 21 Μαΐου στο Βέρμιο. Η πρόθεση της στρατιωτικής ηγεσίας να συνεχίσει τις εκτεταμένες επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών δεν έγινε πράξη εξαιτίας της έλλειψης ικανού αριθμού στρατευμάτων. Από τις μονάδες που είχαν συμμετάσχει στις προηγούμενες επιχειρήσεις μόνο το 322^{ο} Ελαφρό Τάγμα Πεζικού και το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου παρέμειναν στην περιοχή και συγκεκριμένα στη Βέροια.

Οι γερμανικές επιχειρήσεις πέτυχαν έστω και προσωρινά να εκδιώξουν τις ανταρτικές ομάδες από τις αναφερόμενες περιοχές. Στο ιταλοκρατούμενο, όμως, τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας οι εξελίξεις ήταν τελείως διαφορετικές. Μετά τη μάχη του Φαρδύκαμπου, η παρουσία των ιταλικών μονάδων περιορίστηκε στα μεγάλα αστικά κέντρα, γεγονός που παρείχε στον ΕΛΑΣ ευχέρεια στις κινήσεις. Αυτό του επέτρεψε να αναλάβει μια σειρά πρωτοβουλιών και να αυξήσει, ταυτόχρονα, την πίεση που ασκούσε στις περιοχές κατά μήκος της δυτικής οροθετικής γραμμής. Έτσι, στα τέλη Μαΐου και στις αρχές Ιουνίου του 1943, με βάση τις πληροφορίες από τις γερμανικές στρατιωτικές αναφορές, ομάδες του ΕΛΑΣ, δύναμης διακοσίων με τριακοσίων αντρών, πέρασαν επανειλημμένως την οροθετική γραμμή στους νομούς της Φλώρινας και της Κοζάνης και βρέθηκαν στο γερμανοκρατούμενο έδαφος. Στο μικρό χρονικά διάστημα της παραμονής τους, μέχρι την εμφάνιση κάποιας μονάδας του γερμανικού στρατού, οι αντάρτες έκαιγαν τα αρχεία των κοινοτήτων και των σταθμών της χωροφυλακής, απειλούσαν τους γερμανόφιλους, δέσμευαν τα ζώα μεταφοράς των χωρικών και ανανέωναν τις προμήθειές τους σε τρόφιμα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης, έχοντας σ΄ αυτό αρωγό ή εξαναγκάζοντας τους κατοίκους.[70]

Για να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση, καθώς όπως φαίνεται οι αντάρτες μπορούσαν ανενόχλητα να εισέρχονται στη γερμανοκρατούμενη Δυτική Μακεδονία, συγκροτήθηκε στις 26 Μαΐου μια γερμανική ομάδα μάχης υπό τη διοίκηση του

---

[70] MA, RH 19 VII 12/5: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost (O. Kdo. H. Gr. E) an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 3046/43 geh., vom 13.5. - Nr. 3063 / 43 geh., 14.5. – Nr. 3162 / 43 geh., 17.5. – Nr. 3259 / 43 geh., 20.5. – Nr. 3319 / 43 geh., 22.5. – Nr. 3421 / 43 geh., 25.5. – Nr. 3478 / 43 geh., 27.5 – Nr. 3544 / 43 geh., 29.5.1943 κ.α.. Στο ίδιο, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Μάιος 1943.

Συνταγματάρχη Φράιχερ Άουγκουστ Ρίττερ φον Εμπερλάιν (Freiherr August Ritter von Eberlein). Από τον διοικητή του έλαβε την ονομασία «Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν» (Kampfgruppe Ritter von Eberlein). Στο τμήμα αυτό συμμετείχαν οι εξής μονάδες : α΄) Το 322ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού (Landesschutz Bataillon 322), από το οποίο αποσπάστηκαν δύο λόχοι, β΄) Το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου (Freiwilligen Bataillon Saloniki) που για το σκοπό αυτό στις 25 Μαΐου έλαβε διαταγή να μετακινηθεί από την Βέροια στην περιοχή μεταξύ της Φλώρινας και του Αμυνταίου, και γ΄) Το 3ο Τάγμα του 5ου Συντάγματος Αστυνομίας των SS (3. / SS. Polizei Regiment 5), το οποίο αφίχθη από την περιοχή του Διδυμότειχου. Αποστολή της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, που τέθηκε υπό τις διαταγές του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, ήταν η εκκαθάριση ή σύμφωνα με τη γερμανική ορολογία η ειρήνευση, των περιοχών κατά μήκος της οροθετικής γραμμής, στον άξονα Φλώρινας – Πτολεμαΐδας – Κοζάνης, η ταχεία προέλαση και καταδίωξη των ανταρτών που περνούσαν την οροθετική γραμμή και η ανάληψη σε σταθερή βάση αναγνωριστικών επιχειρήσεων και πέραν αυτής, ο εντοπισμός και η εξόντωση μικρών ομάδων ανταρτών στα γερμανοκρατούμενα εδάφη και τέλος η διεξαγωγή ερευνών σε χωριά για την ανακάλυψη όπλων και πυρομαχικών. Στο περιφερειακό Φρουραρχείο Φλώρινας και στις ελληνικές αστυνομικές και διοικητικές αρχές της περιοχής διαβιβάστηκαν εντολές να συνεργαστούν στενά και να παράσχουν κάθε βοήθεια στην Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν.[71]

Η αποστολή που ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας οι άντρες του Εμπερλάιν το επόμενο χρονικό διάστημα, απαιτούσε μια μόνιμη παρουσία στις αναφερόμενες περιοχές και κυρίως ευελιξία κινήσεων, καθώς ήταν υποχρεωμένοι να μετακινούνται συνεχώς, καταδιώκοντας ανταρτικές ομάδες σε όλη την έκταση της γερμανοκρατούμενης Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Γι΄ αυτό στις επιχειρήσεις η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν συμμετείχε είτε ως ενιαίος σχηματισμός είτε με μέρος της δύναμής της, ενώ κατά διαστήματα αποσπασμένα τμήματά της δύναμης ενός λόχου ή τάγματος επιφορτίστηκαν με τη φύλαξη ορεινών διαβάσεων και νευραλγικών οδικών αρτηριών. Το επόμενο χρονικό διάστημα, η άφιξη νέων γερμανικών δυνάμεων επέτρεψε την από κοινού διεξαγωγή επιχειρήσεων όχι μόνο στη γερμανική ζώνη, αλλά και εντός του ιταλικού χώρου ευθύνης.

---

[71] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943. Στο ίδιο, RH 19 VII 12/5: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 3453/43 geh., vom 26.5.1943. Επίσης, Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65: 1. Gebirgs – Division, Ia Nr. 778 / 43 g., "Fernspruch Hptm. Riegele v. 2.7.43", Div. Gef. Std. 5 Ιουλ. 1943.

Στις αρχές Ιουνίου του 1943, τα γερμανικά στρατεύματα του Συνταγματάρχη Εμπερλάιν, ακολουθούμενα από τους εθελοντές του Πούλου, μετακινήθηκαν στην Πτολεμαΐδα.[72] Στις 10 Ιουνίου είχαν την πρώτη επαφή με τους αντάρτες στο ύψος του Εμπορίου Εορδαίας. Μετά την ανταλλαγή πυρών με ομάδα του ΕΛΑΣ, που σύμφωνα με τους γερμανικούς υπολογισμούς ήταν δύναμης διακοσίων αντρών, τα τμήματα της Ομάδας Εμπερλάιν εισήλθαν στο Εμπόριο. Στις 11 Ιουνίου, συγκροτήματα του ΕΛΑΣ με αρχηγούς τον Κοσμά Σπανό (Αμύντα) και τον Αλέξη Ρόσιο (Υψηλάντη) έλαβαν θέσεις εκατέρωθεν της ορεινής διάβασης που οδηγούσε από το Εμπόριο στο χωριό Βλάστη. Την ίδια ημέρα, δύο λόχοι Γερμανών που κατευθύνονταν προς τη Βλάστη δέχθηκαν τα πυρά των ανταρτών και αναγκάστηκαν να διακόψουν την προώθησή τους και να λάβουν θέσεις άμυνας. Τις δύο αυτές ημέρες, κατά τη διάρκεια των οποίων σημειώθηκαν «σκληρές μάχες» με τους αντάρτες, σύμφωνα με τις στρατιωτικές αναφορές, σκοτώθηκαν τρεις Γερμανοί στρατιώτες, δεκαπέντε τραυματίστηκαν, ενώ εννιά καταμετρήθηκαν ως αγνοούμενοι.[73]

Στις 14 Ιουνίου, μετά την αποχώρηση των ανταρτών από την περιοχή, γερμανικό αναγνωριστικό τμήμα πέρασε την ορεινή διάβαση και κατέλαβε τη Βλάστη.[74] Στις 17 του μηνός, οι αντάρτες επανεμφανίστηκαν στην περιοχή, αλλά καταδιώχθηκαν από τις γερμανικές δυνάμεις, αφήνοντας πίσω τους ένα οπλοπολυβόλο.[75] Την ίδια κατάληξη είχε δύο ημέρες αργότερα μία συμπλοκή μεταξύ τμήματος του Εμπερλάιν και των ανταρτών στο Μπουγάζι Σιάτιστας, κατά τη διάρκεια

---

[72] Βλ. Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Απολογητική κατάθεση Γεωργίου Π. Αναφερόμενος στους λόγους για τους οποίους το τμήμα του εγκαταστάθηκε αρχικά στην Πτολεμαΐδα, ο Πούλος κατέθεσε «διότι εκεί εξεδηλώθη αρχικώς το κομμουνιστικόν κίνημα και διότι εκεί ευρίσκοντο περισσότεροι Βούλγαροι».

[73] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943. Στο ίδιο, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 3946/43 geh., v. 11.6. – Nr. 3977 / 43 geh., 12 Ιουν. 1943. Βλ. Κοσμάς Σπανός–Αμύντας (Καπετάν Αμύντας), *Εθνική Αντίσταση – Εμφύλιος Πόλεμος. Αναμνήσεις ενός Καπετάνιου*, χ.τ.ε. χ.χ.ε., σσ. 53-54. Ακόμη, Αλέξης Ρόσιος (Υψηλάντης), *Στα φτερά του οράματος. Εθνική Αντίσταση – Διωγμοί μετά τη Βάρκιζα – Εμφύλιος 1946-1949 – Πολιτική Προσφυγιά*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 94-97.

[74] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943. Βλ. και Ρόσιος, σσ. 97-98, όπου ο συγγραφέας ασκεί έντονη κριτική στην απόφαση του Υπαρχηγείου Σινιάτσικου να διατάξει την αποχώρηση των μονάδων του ΕΛΑΣ από το Εμπόριο, υπογραμμίζοντας «ότι αυτό που δεν μπόρεσαν να επιτύχουν οι ναζί με τα όπλα το επέτυχαν με τη διαταγή της Διοίκησης που καθόριζε να φύγουμε από το Μπλάτσι και με όλη τη δύναμή μας από το Μουρίκι να κινηθούμε προς τα υψώματα μεταξύ Σισανίου και Πελεκάνου».

[75] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4129/43 geh., v. 17 Ιουν. 1943.

της οποίας χρησιμοποιήθηκαν και βαριά όπλα πυροβολικού.[76] Μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων τα γερμανικά στρατεύματα αποσύρθηκαν από τα χωριά της δυτικής πλευράς της Εορδαίας, επιστρέφοντας στην Πτολεμαΐδα.[77]

Η πρώτη αυτή επιχείρηση της Ομάδας Εμπερλάιν είχε περισσότερο αναγνωριστικό χαρακτήρα και επιβεβαίωσε τις μέχρι τότε πληροφορίες για την ισχυρή παρουσία ανταρτικών τμημάτων στην περιοχή. Για τους Γερμανούς τα τμήματα αυτά αποτελούσαν στην ουσία οπισθοφυλακές, οι οποίες ήλεγχαν την ορεινή διάβαση της Κλεισούρας και αυτή στο Μπουγάζι που οδηγούσε από την Κοζάνη στη Σιάτιστα, μέσω των οποίων διεξαγόταν ο ανεφοδιασμός των ανταρτών της Πίνδου.[78] Για το λόγο αυτό απαγορεύτηκε προσωρινά στα γερμανικά στρατεύματα δύναμης μέχρι και μιας διμοιρίας, που επάνδρωναν τα προκεχωρημένα φυλάκια, να χρησιμοποιούν τις διαβάσεις αυτές.[79] Επίσης, αποφασίστηκε να κατασκευαστούν από τα στρατεύματα του Εμπερλάιν οχυρές θέσεις και φυλάκια στα ορεινά περάσματα για να ενισχυθεί η φύλαξή τους και να εμποδιστεί η είσοδος των ανταρτών στη γερμανική ζώνη Κατοχής.[80] Γι΄ αυτό, στις 20 Ιουνίου μετακινήθηκε προς το Μπουγάζι ο 1^{ος} λόχος του 322^{ου} Ελαφρού Τάγματος Πεζικού.[81] Στις αρχές Ιουλίου, ο 4^{ος} λόχος του ίδιου τάγματος ανέλαβε τη φύλαξη της διάβασης μεταξύ της Βλάστης και του Εμπορίου,

---

[76] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4185/43 geh., v. 19 Ιουν. 1943.

[77] Σε έγγραφο που απέστειλε αργότερα ο πρόεδρος της κοινότητας Εμπορίου προς τον Έπαρχο Εορδαίας, ανέφερε την μερική καταστροφή του δημοτικού σχολείου του χωριού, ως αποτέλεσμα των γερμανικών επιχειρήσεων, υπολογίζοντας το ύψος των ζημιών σε ποσό άνω των πέντε εκατομμυρίων δραχμών. Ως ημερομηνία καταστροφής σημειώνεται η 22^{α} Ιουνίου 1943, βλ. σχετικά, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Α, 4^{ος} υποφ.: Στρατ. Δ/σις Θ/κης – Αιγαίου, Νομαρχία Κοζάνης, Επαρχία Εορδαίας, Κοινότης Εμπορίου, Αριθ. Πρωτ. 291, "Κατάστασις εμφαίνουσα τας εν τη Κοινότητι ημών επελθούσας καταστροφάς εξ εμπρησμών, βομβαρδισμών κ.λ.π.", Εμπόριο 10 Νοεμ. 1943. Επίσης, ο πρόεδρος της κοινότητας Κρυόβρυση συνέταξε παρόμοια κατάσταση, δηλώνοντας την πυρπόληση δύο κατοικιών και δύο αχυρώνων από τις αρχές Κατοχής στις 22 Ιουνίου 1943, βλ. στο ίδιο, φακ. 13Α, 4^{ος} υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εμπρησμούς της Κοινότ. Κρυόβρυσης", Κρυόβρυση 8 Νοεμ. 1943.

[78] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki –Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943. Τις γερμανικές διαπιστώσεις επιβεβαιώνει ο Χάμμοντ, τονίζοντας τη συμβολή του ΕΛΑΣ, που κατείχε τη Σιάτιστα και ήλεγχε τον δρόμο Κοζάνης – Σιάτιστας, στο έργο του ανεφοδιασμού, ο οποίος πραγματοποιούνταν από τις γερμανοκρατούμενες περιοχές με τη βοήθεια ενός μικρού αριθμού φορτηγών και μοτοποδηλάτων, βλ. Hammond, Με τους αντάρτες…, *ό.π.*, σ. 57.

[79] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki –Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[80] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4007/43 geh., v. 13 Ιουν. 1943.

[81] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4215/43 geh., v. 20 Ιουν. 1943.

ενώ λίγους μήνες αργότερα άντρες του Πούλου επάνδρωσαν το φυλάκιο στη θέση "Νταούλι" της Κλεισούρας.[82]

Το πρώτο διάστημα μετά την εγκατάστασή του στην Πτολεμαΐδα, το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου δεν χρησιμοποιήθηκε σε επιχειρήσεις. Άλλωστε, η μόνη επιχείρηση που ανέλαβε στην περιοχή μέχρι τα τέλη Ιουνίου η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν ήταν αυτή που στόχευε στην επανάκτηση του ελέγχου των ορεινών διαβάσεων. Ωστόσο, ο Πούλος και οι άντρες του ήταν οι πρωταγωνιστές σε μια σειρά γεγονότων εις βάρος τόσο των ελληνικών αστυνομικών αρχών της Πτολεμαΐδας όσο και των κατοίκων στην περιφέρεια. Αμέσως μετά την άφιξή του στην πόλη, ο Πούλος μετέβη στην Υποδιοίκηση Χωροφυλακής, συναντήθηκε με τον διοικητή της, Ταγματάρχη Κωνσταντίνο Οικονομόπουλο και τον κάλεσε να τεθεί στο εξής υπό τις διαταγές του, όπως καθόριζε σχετική διαταγή των γερμανικών στρατιωτικών αρχών. Μετά την άρνηση του Οικονομόπουλου να συνεργαστεί μαζί του, διέταξε την παραπομπή του για ολιγωρία, αργότερα δε τον κατηγόρησε στους Γερμανούς ως Αγγλόφιλο που είχε μάλιστα συμμετάσχει και στη μάχη της Κρήτης. Παρόμοια μεταχείριση έτυχε ο Οικονομόπουλος, αλλά και άλλοι χωροφύλακες, από τους άντρες του Πούλου. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως κατά τη διέλευση μιας διμοιρίας του Πούλου συνελήφθη από τον επικεφαλής λοχία επειδή δεν τον χαιρέτησε, στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο αρχηγείο του τάγματος και εκεί κακοποιήθηκε.[83]

Πριν ακόμα το τάγμα του Πούλου επιφορτιστεί με την πρώτη ουσιαστικά αποστολή του, οι άντρες του είχαν επισκεφτεί, συνοδεία Γερμανών, χωριά και κωμοπόλεις στην περιφέρεια, όπου προέβησαν, αρχικά τουλάχιστον, σε λεηλασίες, κακοποιήσεις κατοίκων και εμπρησμούς κατοικιών. Ενδεικτικά αναφέρεται πως στις 14 Ιουνίου, μια ομάδα αντρών του Πούλου, έχοντας επικεφαλής τον Γερμανό Φρούραρχο Πτολεμαΐδας, Λοχία Φρίντριχ ή Φριτς Μπρόινλιχ (Friedrich ή Fritz Bräunlich), μετέβησαν στο Αμύνταιο, όπου πυρπόλησαν μια κατοικία και κακοποίησαν κατοίκους του χωριού.[84]

---

[82] ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4721/43 geh., v. 7 Ιουλ. 1943. Βλ. επίσης, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 89.

[83] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Κωνσταντίνου Οικ.

[84] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–98), συνεδρίαση της 6ης Οκτωβρίου 1949, αριθ. 78. Βλ. επίσης, Zst, V 508 AR 1239 / 68: Ένορκη κατάθεση Τηλέμαχου Κ., Σέρρες 7 Νοεμ. 194 (;). Στην κατάθεσή του αυτή ο μάρτυρας κατονόμασε τον υπαξιωματικό Φρίντριχ ή Φριτς Μπρόινλιχ, ο οποίος συνεργάστηκε στενά με την Μυστική Αστυνομία Στρατού της Κοζάνης και με τον Πούλο, καταδιώκοντας και εκτελώντας Έλληνες πολίτες.

Ενώ οι άντρες του Πούλου είτε μεμονωμένα είτε συνοδεύοντας γερμανικά αποσπάσματα ευθύνονταν για αρκετές πράξεις βίας, ο ίδιος ο Πούλος φέρεται να ήρθε σε επαφή και να εξασφάλισε τη συνεργασία τοπικών οπλαρχηγών, όπως ήταν ο Ανδρέας Παπαδόπουλος από τη Βασιλειάδα, για την από κοινού ανάληψη δράσης εναντίον αριστερών Σλαβοφώνων στην Εορδαία.[85] Προς τα τέλη του Ιουνίου, το τάγμα έλαβε διαταγή να μετακινηθεί εκτός της Πτολεμαΐδας. Στις 23 Ιουνίου, δύο ημέρες μετά την ενέδρα του ΕΛΑΣ σε μια γερμανική φάλαγγα στα στενά του Σαρανταπόρου, αναγνωριστικό τμήμα του σχηματισμού Εμπερλάιν έσπευσε στην περιοχή, με άλλες γερμανικές δυνάμεις και επιβεβαίωσε τις πρώτες πληροφορίες για την ολοκληρωτική καταστροφή της φάλαγγας και το μέγεθος των απωλειών. Τις επόμενες ημέρες οι μονάδες της Ομάδας Εμπερλάιν έκαναν αναγνωρίσεις κατά μήκος του οδικού άξονα που συνέδεε την Ελασσόνα με τα Σέρβια, εντοπίζοντας κινήσεις των ανταρτών σε αρκετό υψόμετρο και από τις δύο πλευρές του δρόμου.[86] Στις 6 Ιουλίου, μετά το τέλος της γερμανικής εκκαθαριστικής επιχείρησης, που οδήγησε στη διάνοιξη του οδικού άξονα, το τάγμα του Πούλου επιφορτίστηκε με τη φύλαξη των στενών του Σαρανταπόρου.[87]

Λίγες ημέρες αργότερα, γερμανικό τμήμα καταδίωξης του Εμπερλάιν μετακινήθηκε νοτίως της Κατερίνης και ανέλαβε την καταδίωξη των μικρών ανταρτικών ομάδων που ευθύνονταν για τις επιθέσεις, ανατινάξεις και δολιοφθορές στο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο μεταξύ Πλαταμώνα και Λιτοχώρου, στο πλαίσιο της συντονισμένης επιχείρησης «Animals». Αυτή η διασπορά των δυνάμεων της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν σε όλη σχεδόν την έκταση της γερμανικής ζώνης ελέγχου, οφειλόταν στην έλλειψη εναλλακτικής στρατιωτικής λύσης. Εκτός από τις δυνάμεις του Εμπερλάιν η στρατιωτική διοίκηση της Θεσσαλονίκης δεν είχε στη διάθεσή της άλλη αξιόμαχη στρατιωτική μονάδα, η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την αντιμετώπιση των ανταρτών. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία στους αντάρτες να πλήξουν για μια ακόμη φορά στόχους που δεν είχαν στρατιωτική κάλυψη, όπως ήταν τα ορυχεία και η ολιγάριθμη δύναμη των Γερμανών που εργαζόταν σ΄ αυτά.

---

[85] Βλ. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 101. Επίσης, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 92, όπου έκθεση της Περιφερειακής Επιτροπής Κοζάνης – Καϊλαρίων του ΚΚΕ με ημερομηνία 24 Ιανουαρίου 1944.

[86] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4457/43 geh., v. 28 Ιουν. 1943.

[87] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4687/43 geh., v. 6 Ιουλ. 1943.

Τα ξημερώματα της 9ης Ιουλίου 1943, τριάντα με σαράντα αντάρτες έστησαν ενέδρα σε μια ομάδα Γερμανών του 1ου λόχου του 26ου Μηχανοκίνητου Τάγματος Τεχνικού Μεταλλείων που εκείνη την ώρα κατευθυνόταν από τη Ροδιανή Κοζάνης προς το ένα από τα δύο ορυχεία στη θέση Ζυγκόστι. Από την επίθεση σκοτώθηκαν οι Δεκανείς Γκέουσκεν (Geusken) και Χένε (Henne), τραυματίστηκε βαριά ο υπαξιωματικός Γκρύμερ (Grümmer), ο οποίος αργότερα κατά τη μεταφορά του στην Κοζάνη υπέκυψε, και ελαφριά οι Δεκανείς Σένμακερς (Schenmakers), Μπρέχερ (Bröcher) και Ούλενμπρουχ (Uhlenbruch). Ο τελευταίος της ομάδας, Δεκανέας Άπελ (Appel) αιχμαλωτίστηκε από τους αντάρτες. Μια δεύτερη ομάδα αποτελούμενη από δύο Γερμανούς υπαξιωματικούς, που ακολουθούσαν σε μικρή απόσταση, δέχθηκε επίσης τα πυρά των ανταρτών, αλλά κατόρθωσε να επιστρέψει χωρίς απώλειες στη Ροδιανή και να ζητήσει βοήθεια.[88] Από εκεί ενημερώθηκε τηλεφωνικά ο διοικητής του 1ου λόχου που βρισκόταν στην Κοζάνη, ο οποίος με τη σειρά του επικοινώνησε με τον διοικητή του 322ο Τάγματος Πεζικού, Λοχαγό Αλβέρντες (Alverdes), καθώς και με τον Συνταγματάρχη Εμπερλάιν. Τις επόμενες ώρες, οι τρεις αξιωματικοί, επικεφαλής δύναμης δεκαεννιά αντρών του 1ου λόχου του Τάγματος Τεχνικού και δύο ομάδων του 322ου Τάγματος Πεζικού, μετέβησαν στη Ροδιανή, συνοδευόμενοι από έναν γιατρό και προσωπικό του υγειονομικού. Στο μεσοδιάστημα έφτασε στη Ροδιανή και ένας λόχος της Στρατιωτικής Χωροφυλακής της Ομάδας Εμπερλάιν. Από εκεί ο Αλβέρντες τέθηκε επικεφαλής των στρατιωτών του 322ου Τάγματος και της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, αναλαμβάνοντας το έργο της αναγνώρισης και εκκαθάρισης της ορεινής περιοχής, όπου είχε σημειωθεί η ενέδρα. Μαζί τους πήραν και όσους άντρες βρήκαν μέσα στο χωριό, για να τους χρησιμοποιήσουν ως προπομπούς και ανθρώπινη ασπίδα σε περίπτωση νέας ανταρτικής επίθεσης.[89] Το μόνο, όμως, που κατάφεραν, προτού επιστρέψουν στη Ροδιανή, ήταν να εντοπίσουν με τα κιάλια τους αντάρτες, υπολογίζοντας σε πενήντα τη δύναμή τους. Από την πλευρά του, ο διοικητής του 1ου λόχου, με τον γιατρό και τους νοσοκόμους, μετέβησαν στον τόπο της ενέδρας για να περιθάλψουν και να μεταφέρουν

[88] Βλ. και Κωνσταντίνος Ζαρκάδας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001. Ο Ζαρκάδας περιέγραψε στον γράφοντα την επίθεση των ανταρτών εναντίον του γερμανικού τμήματος, καθώς τις πρώτες πρωινές ώρες της ημέρας εκείνης βρέθηκε στην περιοχή με τον πατέρα του για εργασία και αντιλήφθηκε την παρουσία των ανταρτών, από τους οποίους διετάχθη να συγκεντρώσει το κοπάδι του, γιατί επρόκειτο να επιτεθούν στους Γερμανούς. Ο δε πατέρας του κρατήθηκε προσωρινά από τους αντάρτες έως τη στιγμή της επίθεσης. Μετά την επίθεση, ο Ζαρκάδας κλήθηκε να παράσχει πληροφορίες στους αντάρτες για τη δύναμη που διατηρούσαν οι Γερμανοί στο χωριό. Μάλιστα, είδε να περνά από μπροστά του ο συλληφθείς Γερμανός, τον οποίο στη συνέχεια οι αντάρτες οδήγησαν προς το Χρώμιο.

[89] Γεώργιος Τζέλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001.

τους τραυματίες και τους νεκρούς. Εκεί ενημερώθηκαν από τους στρατιώτες που είχαν φτάσει νωρίτερα, ότι οι αντάρτες είχαν αποχωρήσει, παίρνοντας μαζί τους ως αιχμάλωτο τον Δεκανέα Άπελ, καθώς και ένα μυδράλιο με την εφεδρική κάνη, τέσσερις καραμπίνες, τέσσερις ξιφολόγχες, τρία πιστόλια, εξακόσιες σφαίρες μυδράλιου, διακόσιες σαράντα σφαίρες καραμπίνας και τριάντα δύο σφαίρες πιστολιού.[90]

Από τα πρώτα μέτρα που έλαβαν οι Γερμανοί την ίδια κιόλας ημέρα της επίθεσης ήταν η ενίσχυση της ασφάλειας περιμετρικά του καταλύματος που χρησιμοποιούσε το προσωπικό του 1ου λόχου και το οποίο βρισκόταν περίπου τέσσερα χιλιόμετρα έξω από τη Ροδιανή, καθώς και περιμετρικά του χωριού, όπου υπήρχαν οι αποθήκες του μεταλλείου. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκαν τρία φυλάκια, γύρω από τα οποία τοποθετήθηκαν συρματοπλέγματα και νάρκες.[91] Για την επάνδρωσή τους ενισχύθηκε η δύναμη της γερμανικής φρουράς με την τοποθέτηση τριών υπαξιωματικών και δεκατεσσάρων αντρών του 322ου Τάγματος και τη διάθεση ενός όλμου μεγάλου διαμετρήματος και ενός οπλοπολυβόλου. Επιπλέον, παρέμεινε στην περιοχή της Ροδιανής η δύναμη του 322ου Τάγματος, αποτελούμενη από δύο ομάδες στρατιωτών.[92]

Αποφασίστηκε, επίσης, να λειτουργήσει μόνο η στοά που βρισκόταν στη θέση "Παπά Πέτρα", εξαιτίας της αδυναμίας να διατεθεί στρατιωτική δύναμη για την προστασία του μεταλλείου. Σύμφωνα με τους Γερμανούς αρμοδίους, η μελλοντική άφιξη ενός λόχου του 880ου Ελαφρού Τάγματος Πεζικού, σε συνδυασμό με την παρουσία των στρατιωτών του 322ου Τάγματος, θα μπορούσε να αποδεσμεύσει τον 1ο λόχο, δύναμης τριάντα έξι αντρών, από τα καθήκοντα φύλαξης των εγκαταστάσεων, με την προοπτική να διατεθεί ως ενίσχυση σε άλλα μεταλλεία. Η πρόταση αυτή υποβλήθηκε από τον διοικητή του 26ου Τάγματος, υπεύθυνου για τη λειτουργία του μεταλλείου, προς την Ομάδα Στρατού Ε στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, ενημέρωσε την προϊστάμενη στρατιωτική αρχή πως για λόγους ασφαλείας ήταν απαραίτητο να ληφθούν τα «κατάλληλα αντίποινα», καθώς και να δημιουργηθεί μια νεκρή ζώνη γύρω από τις εγκαταστάσεις του μεταλλείου και το κατάλυμα της γερμανικής δύναμης. Σε

---

[90] MA, RH 19 VII 23b/4: Technisches Bataillon "Bergbau" (mot.) 26, "Bericht über den Überfall auf das Kommando Rodiani der 1. Komp. durch Banditen am 9 Juli 1943", O. U., 11 Ιουλ. 1943. Στο ίδιο, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4810/43 geh., v. 10 Ιουλ. 1943. Βλ. επίσης, Φοίβος Ν. Γρηγοριάδης, *Γερμανοί - Κατοχή – Αντίστασις, 1941-1943*, τόμ. 6, Αθήνα 1974, σσ. 737-739.

[91] Κωνσταντίνος Ζαρκάδας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001.

[92] MA, RH 19 VII 23b/4: Technisches Bataillon "Bergbau" (mot.) 26, 11 Ιουλ. 1943.

περίπτωση παραβίασης της ζώνης αυτής οι στρατιώτες θα έπρεπε να κάνουν χρήση των όπλων τους.[93]

Τους γερμανικούς φόβους για την ασφάλεια της δύναμης της Βέρμαχτ που ήταν εγκαταστημένη λίγο έξω από τη Ροδιανή, ενίσχυσε η εμφάνιση στις 9 Ιουλίου ενός βοσκού με το κοπάδι του, ο οποίος περιφερόταν στην περιοχή. Το γεγονός πως ο βοσκός, όπως διαπίστωσαν οι στρατιώτες, δεν εξήλθε από το δάσος τον ενοχοποίησε ως πιθανό πληροφοριοδότη των ανταρτών, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να παραδοθεί στη Στρατιωτική Χωροφυλακή στην Κοζάνη. Τρεις ημέρες αργότερα, η γερμανική φρουρά πυροβόλησε και σκότωσε ένα άτομο που είχε πλησιάσει και επόπτευε τον χώρο και το κτήριο του καταλύματος.[94]

Τελικά, οι γερμανικές προβλέψεις για επικείμενη επίθεση των ανταρτών επαληθεύτηκαν. Δυόμισι ώρες μετά τα μεσάνυκτα της 19ης Ιουλίου εκατό περίπου αντάρτες, οπλισμένοι με αυτόματα και έχοντας στην κατοχή τους όλμους, επιτέθηκαν εναντίον του γερμανικού καταλύματος, λίγο έξω από τη Ροδιανή. Τη γερμανική δύναμη αποτελούσαν δεκαέξι στρατιώτες του 26ου Τάγματος Τεχνικού Μεταλλείων και δύο ομάδες του 322ου Τάγματος Πεζικού, συνολικά περίπου σαράντα άντρες, έχοντας στη διάθεσή τους έναν όλμο και δύο πολυβόλα. Με την εκδήλωση της επίθεσης, το κτήριο και ο χώρος γύρω από αυτό δέχθηκαν πυρά πολυβόλων και περίπου σαράντα με πενήντα βολές όλμων μικρού και μεσαίου διαμετρήματος. Στη συνέχεια και κάτω από την πίεση των γερμανικών πυρών οι αντάρτες αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Η ανταλλαγή πυρών μεταξύ των δύο πλευρών διήρκεσε μέχρι τις τεσσεράμισι το πρωί, διάστημα κατά το οποίο οι Γερμανοί στρατιώτες έριξαν χίλιες διακόσιες σφαίρες πολυβόλου και εξακόσιες σφαίρες καραμπίνας. Απώλειες μεταξύ των Γερμανών δεν

---

[93] MA, RH 19 VII 23b/4: Techn. Btl. "Bergbau" (mot.) 26 an Heeresgruppe E / O. Qu., "Bandenüberfall bei Rodiani", O. U., 13 Ιουλ. 1943.

[94] MA, RH 19 VII 23b/4: Technisches Bataillon "Bergbau" (mot.) 26, 11 Ιουλ. 1943. Επίσης, Κωνσταντίνος Ζαρκάδας - Θεόδωρος Ρωσιάδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001. Σύμφωνα με τους δύο μάρτυρες, ο βοσκός ονομαζόταν Γεώργιος Μπάσινας από τη Μεταμόρφωση, ο οποίος παρουσίαζε νοητική υστέρηση. Οι Γερμανοί τον συνέλαβαν, μετά την άρνησή του να τους δώσει πρόβατα, και τον κατέβασαν στο σχολείο της Ροδιανής. Ο πρόεδρος του χωριού, Γεώργιος Γρίβας, προσπάθησε να εξηγήσει στους Γερμανούς ότι ο συλληφθείς δεν είχε καμία σχέση με τους αντάρτες, ήταν «τρελός», αλλά δεν κατάφερε να πετύχει την απελευθέρωσή του. Σε αυτό συνετέλεσε το γεγονός πως την ίδια ημέρα συνελήφθηκε ακόμη ένας βοσκός από το Κτένι, ονόματι Τσάμης, «τρελός» και αυτός, με αποτέλεσμα οι Γερμανοί να θεωρήσουν αναληθείς τους ισχυρισμούς του προέδρου. Τα δύο άτομα μεταφέρθηκαν αρχικά στην Κοζάνη και στη συνέχεια στα Σέρβια, όπου οι Γερμανοί τους έκαψαν ζωντανούς μέσα σε μια καλύβα. Ο δε εκτελεσθείς ονομαζόταν Νικόλαος Παρασκευάς από το Κτένι, ο οποίος είχε μεταβεί στην περιοχή για να μαζέψει βρίζα.

υπήρξαν. Οι ίδιοι δεν στάθηκε δυνατό να διαπιστώνουν αν είχαν προκαλέσει απώλειες στους αντάρτες, το θεωρούσαν όμως «πολύ πιθανό, καθώς άκουσαν κραυγές».[95]

Την ίδια ημέρα της επίθεσης, τέθηκαν στο στόχαστρο των Γερμανών ως πιθανοί συνυπεύθυνοι τόσο οι κάτοικοι της Ροδιανής όσο και γειτονικά χωριά. Για τους κατοίκους της Ροδιανής υπήρχε «βάσιμη υποψία» για την στενή σχέση και συνεργασία που είχαν αναπτύξει με τους αντάρτες. Αυτό το στήριζαν στο γεγονός πως μια ημέρα πριν την επίθεση επρόκειτο να μεταφερθεί από το ορυχείο ποσότητα διακοσίων τόνων μεταλλεύματος και γι΄ αυτό είχαν γίνει οι απαραίτητες επαφές με τον κοινοτάρχη, ώστε να διατεθεί ο αναγκαίος αριθμός εργατών.[96] Όσο για τα γειτονικά χωριά, ήδη από τη χρονική στιγμή της πρώτης επίθεσης, στις 9 Ιουλίου, ένα τουλάχιστον από αυτά θεωρήθηκε ως βάση των ανταρτών.[97]

Τα πρώτα μέτρα που προτάθηκαν εναντίον της Ροδιανής θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως δραστικά. Σε συνεννόηση με τον Εμπερλάιν τόσο στο επίπεδο λήψης των αποφάσεων όσο και σ΄ αυτό της εκτέλεσής τους, ο επικεφαλής αξιωματικός του 1ου λόχου που έδρευε στη Ροδιανή, ύστερα από προτροπή - διαταγή του διοικητή του, άρχισε να προετοιμάζεται για την εκκένωση του χωριού και τη μεταφορά των ικανών προς εργασία αντρών και γυναικών σε στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας για να χρησιμοποιηθούν αρχικά και κάτω από φρούρηση στον θερισμό και αργότερα στα μεταλλεία. Σε ένα δεύτερο στάδιο, θεωρήθηκε πιθανή η προσφυγή και σε άλλης μορφής αντίποινα, όπως ήταν ο δημόσιος απαγχονισμός ομήρων από το χωριό. Για τον σκοπό αυτό, άλλωστε, αμέσως μετά την επίθεση και προτού χαράξει οι Γερμανοί συνέλαβαν ένα αριθμό ομήρων από τη Ροδιανή. Το μόνο θέμα για το οποίο δεν λήφθηκε απόφαση ήταν η απομάκρυνση των παιδιών και των ηλικιωμένων από το χωριό.[98]

Στις 20 Ιουλίου, ο διοικητής του 1ου λόχου ενημέρωσε τον προϊστάμενο του για τα μέτρα που σε συνεννόηση με τον Εμπερλάιν τέθηκαν την ίδια ημέρα σε άμεση εφαρμογή και αφορούσαν τις ποινές σε βάρος γειτονικών χωριών και των κατοίκων της Ροδιανής : «Κατόπιν συμφωνίας με τον διοικητή της Ομάδας Μάχης Κοζάνης, τα χωριά Παλαιόκαστρο και Έξαρχος, (που βρίσκονται) δεκατρία χιλιόμετρα δυτικά και

---

[95] MA, RH 19 VII 23b/4: Techn. Btl. Bgb. (mot.) 26, Tgb. Nr. 560 / 43 geh., "Überfall durch Banditen auf Kdo. Rodiani 'Weisses Haus',, O. U., 19 Ιουλ. 1943.
[96] Ό. π.
[97] MA, RH 19 VII 23b/4: Technisches Bataillon "Bergbau" (mot.) 26, 11 Ιουλ. 1943.
[98] MA, RH 19 VII 23b/4: Techn. Btl. Bgb. (mot.) 26, Tgb. Nr. 560 / 43 geh., O. U., 19 Ιουλ. 1943. Στο ίδιο, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5052/43 geh., v. 19 Ιουλ. 1943.

νοτιοδυτικά της Ροδιανής, χαρακτηρίστηκαν ως βάσεις ανεφοδιασμού των συμμοριτών. Προτάθηκε ο βομβαρδισμός και η καταστροφή των δύο αυτών χωριών». Στη Ροδιανή εκτός από την απαγόρευση της κυκλοφορίας τέθηκε υπό περιορισμό ως ύποπτος ο κοινοτάρχης του χωριού.[99]

Από την πλευρά του, ο Εμπερλάιν, στο πλαίσιο όσων είχαν συμφωνηθεί με τον διοικητή του 1ου λόχου, εξέδωσε την ίδια ημέρα την ακόλουθη γνωστοποίηση:

> «Εξαιτίας των επανειλημμένων επιθέσεων εναντίον του γερμανικού αποσπάσματος διατάσσονται τα ακόλουθα :
>
> 1. Για τις κοινότητες της Ροδιανής,[100] Λευκοπηγής, Παρασκευής και Πρωτοχωρίου, τίθεται σε ισχύ η απαγόρευση της κυκλοφορίας για το χρονικό διάστημα μεταξύ της 6ης ώρας απογευματινής και 4ης πρωινής. Κατά τη διάρκεια του χρονικού αυτού διαστήματος δεν επιτρέπεται σε κανέναν να εγκαταλείψει το σπίτι του. Πόρτες και παράθυρα θα πρέπει να παραμείνουν κλειστά.
> 2. Ως τόπος στον οποίο απαγορεύεται η κυκλοφορία σε σταθερή βάση κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας καθορίζεται η περιοχή γύρω από τα ορυχεία "Παπά Πέτρα" και Ζυγκόστι σε ακτίνα πέντε χιλιομέτρων, η οποία στα ανατολικά οριοθετείται από τη δυτική έξοδο του χωριού Ροδιανή.
> 3. Για το διάστημα κατά τη διάρκεια της νύχτας και μεταξύ της 6ης απογευματινής και 4ης πρωινής, η απαγόρευση της κυκλοφορίας επεκτείνεται και στην περιοχή που βρίσκεται σε ακτίνα πέντε χιλιομέτρων περιμετρικά του χωριού Ροδιανή. Το ίδιο ισχύει και για τα χωριά Λευκοπηγή, Πρωτοχώρι και Παρασκευή.
> 4. Αν κάποιος παραβιάσει τις διαταγές αυτές και για παράδειγμα εισέλθει στις απαγορευμένες περιοχές, θα εκτελείται ως συμμορίτης χωρίς άλλη προειδοποίηση.
> 5. Οι δήμαρχοι είναι πλήρως υπεύθυνοι για την γνωστοποίηση και εφαρμογή αυτής της διαταγής.

---

[99] MA, RH 19 VII 23b/4: Techn. Btl. Bgb. (mot.) 26, Nr. 565 / 43 geh., an Heeresgruppe E / O. Qu., "Bandenüberfall, Meldung des Btl. vom 19.7.43", O. U., 20 Ιουλ. 1943.

[100] Στους κατοίκους της Ροδιανής τα γερμανικά μέτρα κοινοποιήθηκαν από τον Έλληνα διερμηνέα Γεώργιο Κουντούρη, ο οποίος καταγόταν από την περιοχή των Αθηνών, αλλά διέμενε στη Λευκοπηγή, βλ. Κωνσταντίνος Ζαρκάδας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001.

6. Η διαταγή τίθεται σε ισχύ από την ημερομηνία γνωστοποίησής της».[101]

Οι Γερμανοί προσέφυγαν σε σκληρότερα αντίποινα εναντίον κατοίκων της Ροδιανής, όταν στις 22 Ιουλίου ένα στρατιωτικό φορτηγό που, εδώ και λίγες ημέρες μετέφερε ένα απόσπασμα από την Κοζάνη στο γερμανικό φυλάκιο της Ροδιανής για την ενίσχυση των περιπολιών κατά τη διάρκεια της νύχτας, δέχθηκε πυρά από «συμμορίτες», κινούμενο στη δυτική έξοδο του χωριού. Αναφέρεται ότι τα πυρά προήλθαν από την πλευρά των αχυρώνων που ανήκαν στους αδελφούς Δύντσικους και στον Νικόλαο Τσιμτσιλιάκο.[102] Μετά από έρευνες στον χώρο της επίθεσης και την πυρπόληση της αχυρώνας των Δύντσικων, ανατινάχθηκαν κρυμμένες σφαίρες και εκρηκτικό υλικό. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι Γερμανοί να συλλάβουν στο σπίτι του τον φορτωτή των μεταλλείων, Χαρίσιο Δύντσικο και τον αδελφό του, δεινό κυνηγό, Ιωάννη Δύντσικο. Σε αντίποινα για το συμβάν ο Εμπερλάιν διέταξε το δημόσιο απαγχονισμό των δύο αδελφών, των δύο ευυπόληπτων, αλλά «συμμοριτών» κατοίκων του χωριού, σύμφωνα με τον Γερμανό αξιωματικό. Στις 23 Ιουλίου, οι Γερμανοί κρέμασαν τους Δύντσικους από το δέντρο στην κεντρική πλατεία του χωριού, παρουσία όλου του χωριού.[103] Στο κείμενο της διαταγής του Εμπερλάιν και εκτός της αναφοράς για την εκτέλεση των δύο κατοίκων της Ροδιανής προστέθηκε και το γεγονός της πυρπόλησης της αχυρώνας, συνοδευόμενο από τη διαπίστωση πως «ο ιδιοκτήτης του στάβλου παρέλειψε να δηλώσει την ύπαρξη των σφαιρών και να τις παραδώσει».[104]

---

[101] ΜΑ, RH 19 VII 23b/4: "Bekanntmachung", O. U., 20 Ιουλ. 1943 [Techn. Btl. Bgb. (mot.) 26, Az. 4 Tgb. Nr. 1564 / 43, Betr.: Bandenüberfalle bei Rodiani, O. U., 25.7.1943].

[102] Κωνσταντίνος Ζαρκάδας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001. Ο Τσιμτσιλιάκος νοσηλευόταν τις ημέρες εκείνες στο νοσοκομείο της Κοζάνης, μετά από ατύχημα που είχε κατά τη διάρκεια της εργασία του στο μεταλλείο. Το ατύχημα αυτό του στέρησε το χέρι του, αλλά του έσωσε τη ζωή, γιατί γλίτωσε τη σύλληψη.

[103] Οι δύο μελλοθάνατοι πάτησαν πάνω σε θρανίο που πήραν οι Γερμανοί από το σχολείο. Κρεμάστηκαν στο δέντρο από το οποίο κρεμόταν η καμπάνα της εκκλησίας. Αναφέρεται ότι όταν κόπηκε το σχοινί του Χαρίσιου, τον πλησίασε ένας Γερμανός και τον πυροβόλησε, ενώ ένας δεύτερος του έδωσε με το περίστροφο τη χαριστική βολή στο κεφάλι. Τους εκτελεσθέντες μετέφεραν με ένα κάρο οι συγχωριανοί τους, συνοδεία Γερμανών, και τους έθαψαν στο νεκροταφείο του χωριού. Οι Γερμανοί δεν επέτρεψαν την παρουσία ιερέα, βλ. Γεώργιος Τζέλος - Θεόδωρος Ρωσιάδης - Δημήτριος Τζέλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ροδιανή 13 Απρ. 2001. Την ημέρα της σύλληψης του Χαρίσιου, ο Δημήτριος Τζέλος βρισκόταν στο σπίτι του συλληφθέντος και συζητούσαν για την πυρπόληση της αχυρώνας του το προηγούμενο βράδυ από τους Γερμανούς.

[104] ΜΑ, RH 19 VII 23b/4: Techn. Btl. Bgb. (mot.) 26, Az. 4 Tgb. Nr. 574 / 43 geh., an Heeresgruppe E / O. Qu., "Bandentätigkeit bei Rodiani", O. U., 23 Ιουλ. 1943. Στο ίδιο, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5226/43 geh., v. 26 Ιουλ. 1943. Για τους εκτελεσθέντες αδελφούς Δύντσικους βλ. Δήμος Αιανής (Αιανή), Βιβλίο

Με αφορμή τα γεγονότα της Ροδιανής, γερμανικό απόσπασμα εισήλθε στις 22 Ιουλίου και στο γειτονικό Πρωτοχώρι. Εκεί συγκέντρωσε όλους τους κατοίκους στην πλατεία, αλλά τελικά δεν λήφθηκε κανένα μέτρο εναντίον τους και λίγο αργότερα αφέθηκαν ελεύθεροι. Για αδιευκρίνιστους λόγους, εκτέλεσαν έναν κάτοικο, τον ηλικίας είκοσι οκτώ χρονών έφεδρο ανθυπολοχαγό και δάσκαλο, Νικόλαο Χατζημιχαηλίδη.[105]

Θανάτων Ροδιανής, τόμ. Α΄ (1932-1943), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Χαρίσιου και Ιωάννη Δύντσικου, Αριθ. 5, 6, Ροδιανή 24 Ιουλ. 1943. Σύμφωνα με τις ληξιαρχικές πράξεις, τα δύο αδέλφια είχαν γεννηθεί και κατοικούσαν στη Ροδιανή, ήταν γεωργοί, ηλικίας τριάντα τριών και σαράντα πέντε ετών αντίστοιχα. Ως αιτία του θανάτου τους αναφέρεται η «κρεμμάλα».

[105] Για το συμβάν αυτό βλ. Ιωάννης Δ. Δημόπουλος, *Τα παρά τον Αλιάκμονα εκκλησιαστικά*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 829. Εικάζεται ότι η εκτέλεση του Χατζημιχαηλίδη οφείλετο στην ανεύρεση στρατιωτικού υλικού στο σπίτι του.

iii) ΤΟ 2ο ΣΥΝΤΑΓΜΑ "ΒΡΑΝΔΕΜΒΟΥΡΓΟΥ" (2. Regiment Brandenburg) ΚΑΙ Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΕ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (18–30 ΙΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ 31 ΙΟΥΛΙΟΥ–29 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1943). Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΛΕΧΟΒΟΥ (23 ΙΟΥΛΙΟΥ 1943)

Η αύξηση των ανταρτικών επιθέσεων εναντίον γερμανικών στόχων στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία συνοδεύτηκε από την ενίσχυση της γερμανικής στρατιωτικής παρουσίας, η οποία κρίθηκε επιβεβλημένη για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά η δράση των ανταρτών, με την ανάληψη συντονισμένων και παράλληλων επιχειρήσεων. Στις αρχές Ιουλίου, μετά και την αποχώρηση από τον χώρο ευθύνης της στρατιωτικής διοικήσεως Θεσσαλονίκης των τμημάτων της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, καθώς είχαν ολοκληρώσει τη διάνοιξη του οδικού άξονα Σερβίων – Ελασσόνας, ο Λερ προσπάθησε να μεταφέρει στην περιοχή ένα τάγμα της 297ης Μεραρχίας Πεζικού για να ενισχύσει την Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.[106]

Λίγες ημέρες αργότερα, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης ενημερώθηκε πως, τελικά, επρόκειτο να αφιχθεί οδικώς από τη Σερβία το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" και να τεθεί στη διάθεσή του για την καταδίωξη των ανταρτών. Η άφιξη των πρώτων τμημάτων στη Θεσσαλονίκη υπολογίστηκε για τις 15 Ιουλίου. Από εκεί στη συνέχεια θα μεταφέρονταν μέχρι τη Βέροια.[107] Από τη συνολική δύναμη του συντάγματος αποσπάστηκε το 3ο Τάγμα και το Επιτελείο και υπήχθησαν στον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτίου Ελλάδας. Αποστολή τους ήταν η πραγματοποίηση μίας εκκαθαριστικής επιχείρησης κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Λάρισας – Αθηνών, σε συνεργασία με την 104η Μεραρχία "Κυνηγών" και το 18ο Ορεινό Σύνταγμα Αστυνομίας. Η υπόλοιπη δύναμη του 2ου Συντάγματος μετακινήθηκε στη Δυτική Μακεδονία και αποκατέστησε επικοινωνία με την 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών για τον συντονισμό των προγραμματισμένων επιχειρήσεων.[108]

Πρόθεση της γερμανικής διοίκησης ήταν η έναρξη της επιχειρησιακής δράσης του 2ου Συντάγματος να παρακολουθήσει χρονικά τις προγραμματισμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της 1ης Μεραρχίας που θα πραγματοποιούνταν σε συνεργασία με τις ιταλικές δυνάμεις στην Ήπειρο. Ένας από τους πρωταρχικούς στόχους στη Δυτική

---

[106] MA, RH 19 VII 9/1:O.B. Südost, Führungsabteilung(Arsakli), Ia, Nr.1659/43 g.Kdos, 4 Ιουλ. 1943.

[107] MA, RH 19 VII 9/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia / Id Nr. 1445/43 g. Kdos., "2. Rgt. Brandenburg", 7.7.1943 και Ia / Id Nr. 1487/43 geheim, 9 Ιουλ. 1943.

[108] MA, RH 19 VII 9/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia Nr. 1696/43 g. Kdos., "Einsatz 2. Rgt. Brandenburg", 8 Ιουλ. 1943. Βλ. επίσης, Warlimont, *ό.π.*, σ. 379.

Μακεδονία ήταν η διάνοιξη της ορεινής διάβασης στο ύψος της Κλεισούρας, την οποία, με βάση τις πληροφορίες των Γερμανών, ήλεγχαν οι αντάρτες.[109] Η εκκαθαριστική επιχείρηση ξεκίνησε στις 18 Ιουλίου με αφετηρία για τα γερμανικά στρατεύματα την πόλη της Κοζάνης. Η κύρια δύναμη του 2ου Συντάγματος, στο οποίο είχε προσχωρήσει και ένα τμήμα του τάγματος του Πούλου, κινήθηκε από την Κοζάνη και μέσω Πτολεμαΐδας πέρασε στις ιταλοκρατούμενες περιοχές με κατεύθυνση την Κλεισούρα. Μέχρι τις 23 Ιουλίου, πέτυχε τη διάνοιξη της ορεινής διάβασης, μετά από συμπλοκή με τμήματα του ΕΛΑΣ, κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκαν δεκαεπτά αντάρτες και δύο αιχμαλωτίστηκαν. Κατόπιν, τα γερμανικά τμήματα πέρασαν στο Άργος Ορεστικό.[110]

Ταυτόχρονα, δύο αποσπάσματα καταδίωξης δύναμης ενός τάγματος, με τη συμμετοχή και αντρών του Πούλου, κινήθηκαν από την Κοζάνη, αλλά ακολούθησαν διαφορετικές κατευθύνσεις. Το πρώτο κατευθύνθηκε βορείως προς την Πτολεμαΐδα, πέρασε από την Κρυόβρυση, όπου πυρπόλησε τρεις οικίες και δύο αχυρώνες,[111] το Εμπόριο και στη συνέχεια εισήλθε και κατέλαβε για μία ακόμη φορά τη Βλάστη, τρέποντας σε φυγή μονάδα του ΕΛΑΣ που αιφνιδιάστηκε και κινδύνευσε να αιχμαλωτιστεί μέσα στο χωριό.[112] Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο χωριό πυρπόλησε τρεις κατοικίες και μια αγροικία[113] και εκτέλεσε δύο άτομα, την Ασπασία Πιπιλιάγκα και τον δεκατετράχρονο γιο της Χαρίτωνα Πιπιλιάγκα. Συνέλαβε πέντε ομήρους και το σύνολο του αντρικού πληθυσμού, συνολικά διακόσιους, τους οποίους στη συνέχεια μετέφερε στην Πτολεμαΐδα. Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν και ο υπεύθυνος του ΕΑΜ στο χωριό, προπολεμικά ένθερμος υποστηρικτής της Γερμανίας, Δημήτριος Πιπιλιάγκας, ο οποίος αναγκάστηκε να παραδοθεί, καθώς οι Γερμανοί κρατούσαν τη γυναίκα και τον γιο του, τους οποίους στη συνέχεια εκτέλεσαν παρά

---

[109] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, ΝΑ, Τ 315 / 65: Anlage 1 zu 1. Geb. Div. Ia Nr. 782 / 43 geh. v. 7.7., Feindnachrichtenblatt Nr. 1 (Stand 2.7.43). Επίσης, ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4971/43 geh., v. 16 Ιουλ. 1943.

[110] ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5151/43 geh., v. 23.7.1943 και Nr. 5170/43 geh., v. 24 Ιουλ. 1943.

[111] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ,, φακ. 13Α, 4ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εμπρησμούς της Κοινότ. Κρυόβρυσης", Κρυόβρυση 8 Νοεμ. 1943.

[112] Ανάμεσα σ΄ αυτούς που κατάφεραν την τελευταία στιγμή να διαφύγουν ήταν ο στρατιωτικός διοικητής του συγκροτήματος Σινιάτσικου του ΕΛΑΣ, Αλέξης Ρόσιος και ο μετέπειτα αντικαταστάτης του, Θωμάς Βενετσανόπουλος, βλ. Ρόσιος, *ό.π.*, σσ. 99-101. Επίσης, Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 175.

[113] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Α, 4ος υποφ. : Νομός Κοζάνης, Επαρχία Εορδαίας, Κοινότης Βλάστης, "Κατάστασις εμφαίνουσα τας επελθούσας καταστροφάς εκ βομβαρδισμών, εμπρησμών κ.λ.π. εν τη περιφερεία της Κοινότητος Βλάστη", Βλάστη 12 Νοεμ. 1943.

την παράδοση του καταζητούμενου.[114] Στην ημερήσια αναφορά που απέστειλε ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης στο Αρχηγείο του Χίτλερ, με ημερομηνία καταγραφής την 23η Ιουλίου, ο Πιπιλιάγκας χαρακτηρίστηκε «αρχισυμμορίτης».[115]

Πολύτιμη πηγή για τα γεγονότα της ημέρας εκείνης στη Βλάστη και την τύχη των συλληφθέντων αποτελεί το βιβλίο του Σταύρου Θεοδοσιάδη. Στα απομνημονεύματά του ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά στην κατάληψη της Βλάστης από τους Γερμανούς, τοποθετώντάς την στις 23 Ιουλίου 1944 αντί του 1943. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Θεοδοσιάδη, μετά την είσοδο στο χωριό, οι Γερμανοί συνέλαβαν ως ομήρους τους Θεόδωρο Νικολάου, Γεώργιο Φίτσιο, Αδάμο Δέλλα, Δημήτριο Στάμπαρη και Στέργιο Καραμπέρα, τους οποίους μετέφεραν στο Εμπόριο.[116] Ο Δημήτριος Πιπιλιάγκας με τους Γεώργιο Βρανάκη, Νικόλαο Καλλινδέρη και Κωνσταντίνο Βακατάρη μεταφέρθηκαν και φυλακίστηκαν στο Γυμνάσιο Πτολεμαΐδας, όπου κατέληξαν και οι διακόσιοι συλληφθέντες άρρενες κάτοικοι της Βλάστης. Τις επόμενες ημέρες, επιτροπή από την Πτολεμαΐδα με επικεφαλής το Δήμαρχο της πόλης, Ιωάννη Χρηστίδη μετέβη στο γερμανικό φρουραρχείο, ζητώντας την απελευθέρωση των τεσσάρων προαναφερόμενων κρατουμένων, οι οποίοι επρόκειτο να εκτελεστούν. Τελικά, απελευθερώθηκαν ο Βρανάκης, ο Καλλινδέρης και ο Βακατάρης, ενώ ο Πιπιλιάγκας εξαναγκάστηκε να ομολογήσει την ενοχή του. Σύμφωνα με τον Θεοδοσιάδη, αλλά και με μαρτυρίες, ο Πιπιλιάγκας δεν εκτελέστηκε από τους Γερμανούς, αλλά παραδόθηκε κατόπιν διαταγής του Γερμανού φρούραρχου Πτολεμαΐδας, Φρίντριχ Μπρόινλιχ, και λιντσαρίστηκε από τους έγκλειστους συγχωριανούς του, οι οποίοι μ΄ αυτόν τον τρόπο κέρδισαν δύο ημέρες αργότερα την ελευθερία τους.[117]

---

[114] Ιωάννης Βαρβαρούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βλάστη 22 Απρ. 2002.

[115] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5151/43 geh., v. 23 Ιουλ. 1943.

[116] Πρβλ. Ζήκος Γεωρ. Τσίρος, *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, τόμοι Α΄- Γ΄, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 354. Σύμφωνα με τον Τσίρο, οι πέντε όμηροι συνελήφθησαν στις 6 Μαΐου 1944 και μετά από πολυήμερη κράτηση στην Αναρράχη αφέθηκαν ελεύθεροι. Τον Τσίρο χρησιμοποιεί ως πηγή του για τα γεγονότα της Κατοχής ο Γιώργης Έξαρχος, *Μπλάτσι. Η εύανδρος πολίχνη της Μακεδονίας. Η σημερινή Βλάστη Κοζάνης και το γειτονικό χωριό Πιπιλίστα*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 117-118.

[117] Σταύρος Θεοδοσιάδης (Θαλασσινός), *Η Πίνδος ομιλεί. Η Εθνική Αντίστασις 1941-1944*, Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), Κοζάνη 2000, σσ. 127-129, 132-135. Επίσης, Αθανάσιος Γκόγκας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βλάστη 22 Απρ. 2002. Ο Γκόγκας ήταν ανάμεσα στους διακόσιους συλληφθέντες. Ο τρόπος εκτέλεσης του Πιπιλιάγκα δεν μνημονεύεται από άλλες πηγές, οι οποίες αναφέρουν τη σύλληψη των αντρών της Βλάστης και τη φυλάκισή τους στην Πτολεμαΐδα, χωρίς όμως να εξηγούν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτοί απελευθερώθηκαν, βλ. Τσίρος, *ό.π.*, σ. 354. Ο Τσίρος αναφέρει λανθασμένα ως ημερομηνία των

Το δεύτερο γερμανικό απόσπασμα από την Κοζάνη κινήθηκε δυτικά με προορισμό τη Σιάτιστα. Λίγο μετά το Βατερό, στο χωριό Καλαμιά, η κύρια δύναμη του αποσπάσματος δέχθηκε τη νύχτα επίθεση από περίπου διακόσιους πενήντα αντάρτες του Αρχηγείου Βαρνούντος, ενώ σχεδόν ταυτόχρονα ομάδα ανταρτών επιτέθηκε στο φυλάκιο που είχαν εγκαταστήσει οι Γερμανοί στην Ξηρολίμνη. Παρά το γεγονός πως ο ΕΛΑΣ απώλεσε, εξαιτίας της έλλειψης συντονισμού, το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, εντούτοις σκότωσε έξι Γερμανούς στρατιώτες και τραυμάτισε έντεκα. Μπροστά στη γερμανική αντεπίθεση ο ΕΛΑΣ υποχώρησε, έχοντας υποστεί απώλειες που ανήλθαν σε δεκαπέντε νεκρούς, μεταξύ αυτών και ο στρατιωτικός διοικητής του Αρχηγείου Βαρνούντος, Ανθυπολοχαγός Στέλιος Κατσόγιαννος. Οι Γερμανοί λαφυραγώγησαν επίσης ποσότητες με σφαίρες, είδη διατροφής, ένδυσης και ασυρμάτους. Με τους αντάρτες να έχουν καταφύγει στα ορεινά της Γαλατινής, το γερμανικό απόσπασμα συνέχισε την πορεία του προς τη Σιάτιστα.[118]

Στις 23 Ιουλίου, τα δύο αποσπάσματα συναντήθηκαν στη Σιάτιστα και εισήλθαν στην πόλη χωρίς μάχη.[119] Εκεί, μία ομάδα Ελλήνων εθελοντών, ντυμένοι με γερμανική στολή και με αρχηγό τον Βαφειάδη, που έφερε το βαθμό του λοχαγού στο τάγμα του Πούλου, εκτέλεσαν τον έμπορο Δαμιανό Φιλιππίδη και τον δάσκαλο Αμύντα Σαμαρά,

---

παραπάνω γεγονότων την 20η Ιουλίου 1944. Πρβλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρικές καταθέσεις Τριαντάφυλλου Β. και Αθανασίου Σ. Οι δύο μάρτυρες, κάτοικοι της Βλάστης, ήταν ανάμεσα στους διακόσιους συλληφθέντες. Στην κύρια δίκη του Πούλου παρουσιάστηκαν ως μάρτυρες υπεράσπισής του, καταθέτοντας ο μεν πρώτος ότι συνελήφθη με άλλους στη Βλάστη από τους Γερμανούς, μεταφέρθηκαν στην Πτολεμαΐδα και εκεί απελευθερώθηκαν κατόπιν παρεμβάσεως του Πούλου, ο δε δεύτερος ότι οι Γερμανοί τους συγκέντρωσαν στην πλατεία του χωριού και ήταν έτοιμοι να τους σκοτώσουν «αλλά ευτυχώς που ήλθε ο Πούλος και μας έσωσεν από τους Γερμανούς, η συμπεριφορά του Πούλου απέναντι των κατοίκων ήτο πολύ καλή». Βλ. και Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Απολογητική κατάθεση Γεωργίου Π., όπου ο κατηγορούμενος για κατασκοπεία, στη δίκη αυτή, Πούλος ισχυρίστηκε ότι «χάρις εις την παρέμβασί του εσώθησαν από βεβαίαν καταστροφήν πολλά χωριά της περιφερείας Πτολεμαΐδος και πολλών Ελλήνων έσωσε την ζωήν».

[118] ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5052/43 geh., v. 19 Ιουλ. 1943 και Nr. 5081/43 geh., v. 20 Ιουλ. 1943. Επίσης, Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 176-177 και 179, όπου βιογραφικά στοιχεία του Στέλιου Κατσόγιαννου.

[119] ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5170/43 geh., v. 24 Ιουλ. 1943. Βλ. και Hammond, Με τους αντάρτες…, *ό.π.*, σ. 57. Ο Άγγλος αξιωματικός είχε προειδοποιήσει τον ΕΛΑΣ για τον επικείμενο κίνδυνο, καθώς «ο δρόμος μεταξύ Κοζάνης και Σιάτιστας ήταν ανοιχτός και οι Γερμανοί μπορούσαν να περάσουν από κει και να πάρουν την πόλη όποτε ήθελαν».

αφαιρώντας από τις οικίες τους διάφορα τιμαλφή. Επίσης, στον συνοικισμό Γεράνεια πυρπόλησαν τουλάχιστον εννέα σπίτια.[120]

Μετά την κατάληψη της Σιάτιστας, τα γερμανικά στρατεύματα συνέκλιναν από τη Σιάτιστα και το Άργος Ορεστικό και καταδίωξαν τα τμήματα του ΕΛΑΣ που περνώντας τον Αλιάκμονα ανατίναξαν τις γέφυρες στο ύψος των Γρεβενών και της Νεάπολης.[121] Στην κωμόπολη της Νεάπολης, οι Γερμανοί πυρπόλησαν σπίτια και εκτέλεσαν όσους ηλικιωμένους δεν είχαν απομακρυνθεί.[122] Από τη γύρω περιοχή συνέλεξαν ένα αντιαρματικό, εξουδετέρωσαν νάρκες και κατέστρεψαν ποσότητες με σφαίρες και χειροβομβίδες. Την ίδια στιγμή, ένα τμήμα πέρασε τον Αλιάκμονα και συνέχισε την καταδίωξη στο χώρο νοτιοδυτικά του Άργους Ορεστικού, σκοτώνοντας τριάντα αντάρτες. Συνολικά, κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων αυτών αναφέρθηκαν οκτώ νεκροί και έντεκα τραυματίες Γερμανοί στρατιώτες και μερικά κατεστραμμένα αυτοκίνητα, μετά από τη ναρκοθέτηση των δρόμων από τον ΕΛΑΣ και τους Άγγλους αξιωματικούς της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής.[123]

Τις επόμενες ημέρες, η κύρια δύναμη του 2ου Συντάγματος συνέχισε τις επιχειρήσεις, με τη συμμετοχή των διακοσίων αντρών του Πούλου, μερικοί από τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν ως πράκτορες (V-Leute) και επιφορτίστηκαν με το έργο της συλλογής πληροφοριών, την παρακολούθηση των ανταρτικών κινήσεων και την

---

[120] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρικές καταθέσεις Βασιλικής Φ., Βασιλικής Σ., Μάρκου Σ. Βλ. ακόμη, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–98), συνεδρίαση της 6ης Οκτωβρίου 1949, αριθ. 78.

[121] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5197/43 geh., v. 25 Ιουλ. 1943.

[122] Βλ. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 180. Σύμφωνα με έκθεση για τις καταστροφές που είχαν σημειωθεί στη Δυτική Μακεδονία μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1943, την οποία συνέταξε ο Νικόλαος Καζακίρης, πρόεδρος της επιτροπής προσφύγων Δυτικής Μακεδονίας και μέλος της υπηρεσιακής επιτροπής Δυτικομακεδόνων, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, στη Νεάπολη πυρπολήθηκαν δέκα σπίτια και τριακόσια λεηλατήθηκαν, βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Έκθεσις επί της καταστάσεως των εκ Δυτικής Μακεδονίας παθόντων και προσφυγόντων εις διαφόρους πόλεις και χωρία Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας" [στο εξής Έκθεσις], Θεσσαλονίκη 30 Σεπτ. 1943. Τα στοιχεία της παρούσας έκθεσης, αλλά και άλλων που θα αναφερθούν στη συνέχεια, χρησιμοποιούνται με επιφύλαξη, καθώς είναι εξαιρετικά δύσκολο να εξακριβωθεί η αξιοπιστίας τους, ενώ ταυτόχρονα οι εκθέσεις παρουσιάζουν μεταξύ τους αποκλίσεις ως προς τους αριθμούς των καταστροφών.

[123] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5331/43 geh., v. 29 Ιουλ. 1943 και Nr. 5362/43 geh., v. 30 Ιουλ. 1943. Βλ. επίσης, Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 25. Πρβλ. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 178, 180, όπου αναφέρονται πάνω από εκατό Γερμανοί νεκροί και τραυματίες, ενώ την ίδια στιγμή ο ΕΛΑΣ είχε τριάντα δύο νεκρούς και σαράντα έξι τραυματίες.

επισήμανση των ύποπτων χωριών.[124] Ως το τέλος του Ιουλίου, τα γερμανικά στρατεύματα και οι Έλληνες εθελοντές εκκαθάρισαν την περιοχή του Άσκιου (Σινιάτσικο), μεταξύ της οροθετικής γραμμής και του Αλιάκμονα, από την οποία είχε εκδιωχθεί ο ΕΛΑΣ.[125] Στο πλαίσιο αυτής της εκκαθάρισης πυρπόλησαν χωριά, προκαλώντας την μερική ή ολική καταστροφή τους. Επίσης, κατέστρεψαν όλες τις κατοικίες που βρίσκονταν διάσπαρτες εκτός των χωριών. Στην Ασβεστόπετρα πυρπολήθηκαν και κατεδαφίστηκαν είκοσι μία κατοικίες.[126] Στο Βογατσικό, οι άντρες του Πούλου λεηλάτησαν ό,τι είχε απομείνει μετά την πυρπόληση του χωριού από τους Ιταλούς, ολοκληρώνοντας την καταστροφή.[127] Το ίδιο έπραξαν και στην Εράτυρα, κατεδαφίζοντας δύο κατοικίες, ιδιοκτησίας προφανώς ανταρτών, στη συνέχεια λεηλάτησαν ένα κατάστημα με λεία είκοσι τέσσερις λίρες, καθώς και ένα παντοπωλείο, αφαιρώντας τέσσερα κιβώτια με μάλλινα υφάσματα. Ομοίως, στον Πελεκάνο αφαίρεσαν από τρεις κατοικίες είδη ρουχισμού.[128] Για τις λεηλασίες αυτές, συγκροτήθηκε αργότερα στρατοδικείο στην Πτολεμαΐδα, κατόπιν διαταγής των Γερμανών,

---

[124] ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5226/43 geh., v. 26 Ιουλ. 1943.

[125] ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5226/43 geh., v. 26 Ιουλ. 1943.

[126] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Α, 4ος υποφ. : Στρατ. Δ/σις Θ/κης – Αιγαίου, Νομός Κοζάνης, Επαρχίας Εορδαίας, Κοινότης Ασβεστόπετρας, Αριθ. Πρωτ. 2, "Κατάστασις εμφαίνουσα τας επελθούσας καταστροφάς εξ εμπρησμών, καταστροφών κ.λ.π. λόγω του πολέμου εις την κοινότητα Αβεστόπετρας", Ασβεστόπετρα 8 Ιαν. 1944.

[127] Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη [στο εξής Ι.Α.Μ.Μ.], Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5, "Extraits d΄ un rapport sur le voyage d΄ inspection du 17 – 20 Août 1943 de Mr. Wenger eccompagné de Mme Riadis". Η έκθεση αυτή συντάχτηκε από τον Ελβετό Εμίλ Βένγκερ, ουδέτερο αντιπρόσωπο της Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων Ελλάδας του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, που έδρευε στην Αθήνα, αλλά διατηρούσε γραφείο στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις στην επαρχία. Ο Βένγκερ, αλλά και άλλοι υπάλληλοι του γραφείου της Θεσσαλονίκης, περιόδευαν ανά τακτά χρονικά διαστήματα στην επαρχία, επισκεπτόμενοι όχι μόνο τις πόλεις, αλλά και τα χωριά, για να επιθεωρήσουν το έργο της διανομής των τροφίμων, να επισημάνουν επί τόπου τις ανάγκες που είχε κάθε περιοχή σε τρόφιμα και το σημαντικότερο να προσφέρουν βοήθεια, διανέμοντας είδη πρώτης ανάγκης στους κατοίκους που λίγο νωρίτερα είχαν πληγεί από τις επιχειρήσεις των στρατευμάτων Κατοχής. Επομένως, οι αντιπρόσωποι του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, έχοντας πρόσβαση σε περιοχές που είχαν διεξαχθεί ή βρίσκονταν εν εξελίξει επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, προσφέρουν μέσα από τις εκθέσεις τους πολύτιμες πληροφορίες για τις συνθήκες Κατοχής και ειδικότερα για τις καταστροφές που είχαν υποστεί χωριά και κωμοπόλεις της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Γενικότερα, για το έργο της Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων του ΔΕΣ, βλ. Πωλ Μον, *Η αποστολή μου στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Αθήνα 2000. Ο Σουηδός διπλωμάτης Πωλ Μον διετέλεσε πρόεδρος της Επιτροπής από τον Σεπτέμβριο του 1942 έως τον Ιούλιο του 1943.

[128] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–98), συνεδρίαση της 6ης Οκτωβρίου 1949, αριθ. 78.

προεδρεύοντος του Πούλου, το οποίο δίκασε και καταδίκασε σε φυλάκιση αξιωματικούς και άντρες του εθελοντικού τάγματος.[129]

Το τελευταίο δεκαήμερο του Ιουλίου, οι Γερμανοί και οι άντρες του Πούλου στράφηκαν εναντίον του Λεχόβου Φλώρινας. Τόσο για το χωριό αυτό όσο και την γειτονική Κλεισούρα υπήρχε εδώ και ημέρες επιβαρυντική αναφορά από τα μηχανοκίνητα τμήματα της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, όταν στις αρχές Ιουλίου είχαν προσεγγίσει τις παραπάνω περιοχές και είχαν επισημάνει : «Ως ιδιαίτερα μολυσμένες περιοχές εξαιτίας της παρουσίας των συμμοριών θεωρούνται η διάβαση της Κλεισούρας και κυρίως τα χωριά Λέχοβο και Κλεισούρα».[130] Στις 23 Ιουλίου, το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" και το Τάγμα του Πούλου λεηλάτησαν και κατέστρεψαν ολοσχερώς το Λέχοβο, ως βάση των ανταρτών, πυρπολώντας τριακόσιες πενήντα με τετρακόσιες κατοικίες του χωριού[131] και εκτελώντας ένα άτομο.[132] Όλοι οι άρρενες κάτοικοι συνελήφθησαν, οι γυναίκες και τα παιδιά μεταφέρθηκαν από το

---

[129] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–137), συνεδρίαση της 14ης Δεκεμβρίου 1950, αριθ. 136, 137: Μαρτυρικές καταθέσεις Κωνσταντίνου Οικ. και Ανδρέα Π. Ο δεύτερος μάρτυρας κατετάγη στο τάγμα του Πούλου το 1943 στην Πτολεμαΐδα με το βαθμό του λοχαγού και συμμετείχε ως στρατοδίκης στη δίκη των αντρών και αξιωματικών του τάγματος που είχαν προβεί σε λεηλασίες.

[130] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, ΝΑ, Τ 315 / 65: Anlage 1 zu 1. Geb. Div. Ia Nr. 782 / 43 geh. v. 7.7., Feindnachrichtenblatt Nr. 1 (Stand 2.7.43).

[131] Και στην περίπτωση του Λεχόβου, τα στοιχεία που δίνουν οι πίνακες παρουσιάζουν απόκλιση τόσο ως προς τον μέγιστο όσο και ως προς τον ελάχιστο αριθμό των κατεστραμμένων οικιών, βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τα πυρποληθέντα και λεηλατηθέντα χωρία της περιφερείας του Νομού Φλωρίνης", όπου στο Λέχοβο με χίλιους τετρακόσιους ογδόντα τέσσερις κατοίκους, πυρπολήθηκαν τριακόσιες πενήντα κατοικίες σε σύνολο τριακοσίων ενενήντα δύο. Επίσης, ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Έκθεσις", όπου δίνονται διακόσιες είκοσι κατεστραμμένες κατοικίες και χίλιοι διακόσιοι πυροπαθείς. Στο ίδιο, "Πίναξ εμφαίνων τας πυρποληθείσας και λεηλατηθείσας πόλεις και χωρία Δυτικής Μακεδονίας" [στο εξής Πίναξ], Αθήνα 20 Νοεμ. 1943, όπου οι πυρπολημένες κατοικίες ανέρχονται σε τετρακόσιες. Σύμφωνα με τον Γρηγορίου, από τις προϋπάρχουσες το 1940 τετρακόσιες εβδομήντα εννιά οικοδομές, καταστράφηκαν ολικώς ή μερικώς οι τετρακόσιες τέσσερις, ποσοστό καταστροφής 83%, Γρηγορίου, *ό.π.*, Παράρτημα, "Αι καταστροφαί της Δυτ. Μακεδονίας", σ. 150.

[132] Βλ. ΜΑ, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Nr. 5226/43 geh., v. 26 Ιουλ. 1943. Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–137), συνεδρίαση της 14ης Δεκεμβρίου 1950, αριθ. 136, 137: Μαρτυρικές καταθέσεις Κωνσταντίνου Μ., Κωνσταντίνου Οικ., Ανδρέα Π. – Απολογητική κατάθεση Αλέξανδρου Ζ. Οι μάρτυρες δεν συμφωνούν αναφορικά με τη συμμετοχή του συνόλου του τάγματος του Πούλου στην πυρπόληση του Λεχόβου ή τμήματος αυτού. Σύμφωνα με τον κατηγορούμενο Αλέξανδρο Ζ., λοχία του τάγματος και καταδικασθέντα σε ένα χρόνο φυλάκιση για λεηλασία από το στρατοδικείο του Πούλου, στο Λέχοβο συμμετείχε μόνο ένα τμήμα του τάγματος με επικεφαλής τον Ιωάννη Βελισσαρίδη. Στο σημείο εκείνο στο οποίο υπάρχει σχετική ομοφωνία είναι στη συμμετοχή στην πυρπόληση του χωριού του Απόστολου Καρταλάκη, κατοίκου Φιλώτα, ο οποίος ήταν επιλοχίας στο τάγμα και φέρεται ως ένα από τα πρωτοπαλίκαρα του Πούλου με συμμετοχή στις περισσότερες επιχειρήσεις όπως επίσης και στις περισσότερες δολοφονίες.

χωριό και εγκαταστάθηκαν σε άλλες περιοχές.[133] Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν και μερικοί αξιωματικοί του ελληνικού στρατού, τους οποίους οι άντρες του Πούλου έκλεισαν στη φυλακή. Σύμφωνα με μαρτυρία, το γεγονός αυτό προκάλεσε την αποχώρηση πολλών στρατιωτών και αξιωματικών από το τάγμα του Πούλου.[134] Συνολικά από τους περίπου χίλιους διακόσιους πυροπαθείς οι διακόσιοι κατέφυγαν στην Κοζάνη και τριάντα στη Θεσσαλονίκη.[135]

Από τους συλληφθέντες κρατήθηκαν οι νεότεροι, περίπου πενήντα άντρες, οι οποίοι οδηγήθηκαν την ίδια ημέρα στην Κλεισούρα, όπου επιβιβάστηκαν σε αυτοκίνητα και μεταφέρθηκαν στην Πτολεμαΐδα. Εκεί παρέμειναν στην φυλακή για περίπου δέκα ημέρες, χρονικό διάστημα κατά το οποίο μια επιτροπή, αποτελούμενη από τον πρόεδρο του Λεχόβου, Ηλία Τζουμάκη, και τον Ηρακλή Γούναρη, και οι ίδιοι κρατούμενοι, ήρθαν σε επαφή στο δάσος του Λεχόβου με την ομάδα του Αμύντα και μετέφεραν τη γερμανική πρόταση για παράδοση των όπλων τους ως αντάλλαγμα για την απελευθέρωση των κρατουμένων. Ο Αμύντας δέχθηκε και παρέδωσε δέκα οκτώ όπλα, τα περισσότερα παλιά, τα οποία η επιτροπή φόρτωσε σε ζώα και μετέφερε στην Πτολεμαΐδα. Από την πλευρά τους, οι γερμανικές αρχές απελευθέρωσαν τις επόμενες ημέρες τους κρατούμενους κατοίκους του Λεχόβου.[136]

Στα μέσα Αύγουστο του 1943, ένα κλιμάκιο του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, με επικεφαλής τον ουδέτερο αντιπρόσωπο της Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων Ελλάδας του γραφείου Θεσσαλονίκης, Ελβετό Εμίλ Βένγκερ, επισκέφτηκε τη Φλώρινα, την Καστοριά και την Κοζάνη και προχώρησε σε μια πρώτη αποτίμηση των καταστροφών που είχαν σημειωθεί μέχρι το χρονικό εκείνο σημείο στους τρεις νομούς. Κατά τη διάρκεια της περιοδείας αυτής, το κλιμάκιο του Ερυθρού Σταυρού μετέβη στο Λέχοβο, όπου είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει από κοντά το μέγεθος της καταστροφής, να συνομιλήσει με τους κατοίκους, αποκομίζοντας χρήσιμες πληροφορίες, και να λάβει, παράλληλα, τα πρώτα μέτρα για την περίθαλψή τους. Στην έκθεση που

---

[133] Βλ. MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5226/43 geh., v. 26 Ιουλ. 1943.

[134] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Ευάγγελου Σ.

[135] ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Έκθεσις".

[136] Για την πυρπόληση του Λεχόβου και όσα επακολούθησαν βλ. και Παντελής Π. Οικονόμου, *Το Λέχοβο στην ιστορική του πορεία*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 174-177. Επίσης, Δημήτριος Μαυροσκούφης–Παντελής Γεωργίου– Δημήτριος Μάρκου – Παναγιώτης Μπάρος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Λέχοβο 21 Σεπτ. 2001.

συνέταξε ο Βένγκερ, επιστρέφοντας στη Θεσσαλονίκη, ανέφερε τα ακόλουθα για την πυρπόληση του Λεχόβου :

«Όλα τα σπίτια του χωριού, με μοναδική εξαίρεση η εκκλησία[137] και το σχολείο, κάηκαν και οι 2.000 κάτοικοι (400 οικογένειες) έμειναν άστεγοι και χωρίς καμία δυνατότητα σίτισης, αλλά και ένδυσης.

Οι χωρικοί διηγούνται τη συμφορά που τους βρήκε με τα ακόλουθα λόγια : Τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου, οι Γερμανοί ήλθαν στο χωριό με μία ομάδα Ελλήνων (του Πούλου). Στους κατοίκους έδωσαν δύο λεπτά διορία για να εγκαταλείψουν το χωριό. Οι περισσότεροι το μόνο που σκέφτηκαν ήταν να σώσουν τα παιδιά και ξέχασαν ακόμα και να φορέσουν τα παπούτσια τους. Τα ζώα τα έκλεισαν μέσα στα σπίτια, ώστε να καούν με τα υπόλοιπα πράγματα. Δεν έμεινε απολύτως τίποτε, ούτε μία κουβέρτα, ούτε ένα πιάτο, τίποτε.

[Το χωριό καταστράφηκε επειδή οι κάτοικοι] κατηγορήθηκαν ως κομμουνιστές ή πως βοηθούσαν τους αντάρτες, αλλά καμία ανάκριση δεν διενεργήθηκε.

Μια ομάδα προσφύγων έφτασε στη Θεσσαλονίκη, όπου έλαβε από τον Ερυθρό Σταυρό ως βοήθεια μακαρόνια, λάδι και δεκατέσσερα κουτιά γάλα. Όμως αυτές οι προμήθειες εξαντλήθηκαν γρήγορα, καθώς οι πρόσφυγες δεν είχαν τίποτε άλλο στην κατοχή τους.

[Όσοι έχουν παραμείνει στο Λέχοβο] ζουν με αυτά που βρίσκουν, ακόμα και μέσα στους κήπους, αλλά δεν είναι γεωργοί, δεν έχουν χωράφια. Οι περισσότεροι άντρες είναι χτίστες. Πολλά από τα παιδιά είναι ήδη άρρωστα και δεν έχουν γιατρούς και φάρμακα. Την παρούσα στιγμή παρακαλούν να τους στείλουμε πρώτα απ΄ όλα ψωμί και γάλα για τα παιδιά τους και κουβέρτες».[138]

---

[137] Ο ιερέας του Λεχόβου, Απόστολος - Παπανικολάου Τέλκας συνελήφθη τον Ιούνιο, κατηγορούμενος ότι είχε λειτουργήσει για τους αντάρτες στον Προφήτη Ηλία, μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη και κρατήθηκε στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Εκτελέστηκε στις 2 Ιουλίου 1943 από τους Γερμανούς, σε αντίποινα, μαζί με άλλους σαράντα εννιά κρατουμένους, βλ. Αθαν. Παπαευγενίου, *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας – Θράκης 1941-1945*, β΄ έκδ., Αθήνα 1949, σ. 22. Επίσης, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 75.

[138] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Ν. Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5, "Extraits d΄ un rapport sur le voyage d΄ inspection du 17 – 20 Août 1943 de Mr. Wenger eccompagné de Mme Riadis".

Αναφορά στην καταστροφή του Λεχόβου κάνει στο βιβλίο του ο καταγόμενος από το Λέχοβο καπετάνιος του ΕΛΑΣ Κοσμάς Σπανός (Αμύντας). Την ημέρα της εισόδου των Γερμανών, κατέβηκε στο χωριό και παρακολούθησε και του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα. Μάλιστα, απέρριψε πρόταση για επίθεση του ΕΛΑΣ, φοβούμενος τα γερμανικά αντίποινα εναντίον των κατοίκων, καθώς αυτός που την είχε υποβάλει «[…] δεν νοιάζονταν για τις συνέπειες, γιατί αυτός δεν έχανε τίποτε». Κατά τον Αμύντα, οι συλληφθέντες από τους Γερμανούς ανήλθαν σε σαράντα οκτώ άντρες. Αναφορικά δε με τα αίτια της καταστροφής του Λεχόβου, τονίζει :

> «Σ΄ όλες τις περιπτώσεις που οι κατακτητές κάνανε εκτελέσεις ή καίγανε χωριά, είχαν κάποια δικαιολογία. Στην περίπτωση αυτή όμως δεν τους είχε δοθεί καμία αφορμή. Δεν έγινε μάχη, δεν έσταξε μύτη κατακτητή. Στα άλλα χωριά κάψανε μόνο τα σπίτια των ανταρτών. Το χωριό μας το ξεθεμέλιωσαν».[139]

Στην πυρπόληση του Λεχόβου αναφέρθηκε στην απολογία του ενώπιον του Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης το 1948 και ο Αντώνιος Κάλτσεφ, ο οποίος είχε διατελέσει αξιωματικός σύνδεσμος στο γερμανικό Φρουραρχείο της Φλώρινας. Αρνήθηκε οποιαδήποτε ανάμειξη στο συμβάν, υποστηρίζοντας ότι το Λέχοβο καταστράφηκε από το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" και το τάγμα του Πούλου ως αντίποινα για επίθεση του ΕΛΑΣ. Τελικά το δικαστήριο με ψήφους 3 : 2 κήρυξε ένοχο τον κατηγορούμενο για ηθική αυτουργία στην πυρπόληση χωριών, θέτοντας σε κίνδυνο τη ζωή των κατοίκων τους, μεταξύ αυτών και του Λεχόβου, και του επέβαλε για το αδίκημα αυτό ποινή φυλάκισης είκοσι ετών.[140]

Μετά το Λέχοβο, Γερμανοί στρατιώτες με επικεφαλής τον Φρούραρχο Αμυνταίου, συνοδευόμενοι από άντρες του Πούλου, μετέβησαν για πολλοστή φορά στο Νυμφαίο Φλώρινας,[141] όπου στις 6 Αυγούστου συνέλαβαν βάσει λίστας ονομάτων εννιά άτομα,

---

[139] Αμύντας, *ό.π.*, σσ. 58-59 και 90, 92.

[140] Βλ. Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αριθ. 1-434 (1948), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 10ης έως 19ης Μαΐου 1948, Αριθ. αποφάσεως 313. Πρβλ. Τάκης Π. Γκοσιόπουλος, *Μαρτυρίες για το ηρωικό Λέχοβο, 1879- 1972*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 15-16. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι το Λέχοβο καταστράφηκε κατόπιν αποφάσεως της Βουλγαρικής Λέσχης Θεσσαλονίκης με τη συμμετοχή εκτός των γερμανοβουλγάρων και του τάγματος του Πούλου, λαμβάνοντας ο τελευταίος ως αμοιβή εξήντα χιλιάδες λέβα.

[141] Στο Νυμφαίο οι Γερμανοί διενήργησαν έρευνες για όπλα για πρώτη φορά το 1942. Τον Ιούλιο του 1943, οι επιχειρήσεις των Γερμανών στην περιοχή, με την ενίσχυση των αντρών του Πούλου, συνοδεύτηκαν από το βομβαρδισμό του χωριού από το γερμανικό πυροβολικό που βρισκόταν στο Λέχοβο, με αποτέλεσμα να υποστούν ζημιές αρκετές κατοικίες και να τραυματιστούν τρεις γυναίκες, βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1 98), συνεδρίαση της 6ης Οκτωβρίου 1949, αριθ. 78.

με την κατηγορία της απόκρυψης οπλισμού και υπόθαλψης ανταρτών, πρώην χωροφυλάκων, οι οποίοι και θεωρούνταν υπεύθυνοι για τον προηγηθέντα φόνο ενός γερμανόφιλου κατοίκου. Οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν έξω από το χωριό, στο ύψωμα "Τζένα", όπου στήθηκε ένα υπαίθριο δικαστήριο, το οποίο τους δίκασε και τους καταδίκασε με συνοπτικές διαδικασίες σε θάνατο (πίνακας 1).[142] Μεταξύ των εννιά εκτελεσθέντων ήταν και ο ιερέας του χωριού, στη σύλληψη του οποίου αναφέρθηκε η τότε διερμηνέας των Γερμανών Σόνια Π. :

> «Υπηρέτουν ως διερμηνεύς εις τους Γερμανούς και μίαν ημέραν διετάχθην αν μεταβώ με Γερμανούς εις Νυμφαίον. Καθ΄ οδόν ηρώτησα τους Γερμανούς δια τίνα λόγον μεταβαίνομεν και μοι έδειξαν μίαν διαταγήν Γερμανικήν ήτις έλεγε "ότι κατά πληροφορίαι […] να συλληφθούν οι κάτωθι". Όταν μετέβημεν εις Νυμφαίον εκάλεσαν δι΄ ανάκρισιν τον ιερέα Παπακώστα και εγώ του είπον ότι τον κατηγορούν ότι έδωσεν όπλα εις τους αντάρτας».[143]

Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, ο ιερέας πράγματι είχε στην κατοχή του όπλα, ενώ τόσο αυτός όσο και κάποιοι από τους εκτελεσθέντες εφέροντο να είχαν φιλοξενήσει αντάρτες στα σπίτια τους.[144]

Οι γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Ιουλίου, οι πρώτες που διεξήχθησαν εντός των ιταλοκρατούμενων εδαφών, σταμάτησαν στο φυσικό σύνορο του ποταμού Αλιάκμονα. Ωστόσο, το γεγονός πως ένα τμήμα του συντάγματος πέρασε τον Αλιάκμονα και συνέχισε την καταδίωξη των ανταρτών φανέρωνε τις γερμανικές προθέσεις για τη μεταφορά των επιχειρήσεων στο γεωγραφικό χώρο του Βοΐου. Σύμφωνα με τα στρατιωτικά σχέδια, οι νέες επιχειρήσεις θα διεξάγονταν στις περιοχές μεταξύ του Αλιάκμονα και της νοητής γραμμής που συνέδεε τα Γρεβενά με το Νεστόριο. Η επιχείρηση αυτή, όπως η προηγούμενη, ανατέθηκε στο 2ο Σύνταγμα Βρανδεμβούργου, με την ενίσχυση του Εθελοντικού Τάγματος του Πούλου.[145]

---

[142] Κωνσταντίνος Μπέφας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νυμφαίο 22 Σεπτ. 2001.

[143] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (101–356), τόμ. 2, συνεδρίαση της 30ης Μαρτίου 1948, αριθ. 164: Μαρτυρική κατάθεση Σόνιας Π. Για τον εκτελεσθέντα ιερέα, Κωνσταντίνο Κούστα, βλ. και Παπαευγενίου, *ό.π.*, σ. 22, όπου αναφέρεται λανθασμένα ως χρονολογία εκτέλεσης το 1944.

[144] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (151–270), τόμ. 3, συνεδρίαση της 4ης και 5ης Δεκεμβρίου 1945, αριθ. 252: Μαρτυρική κατάθεση Στέφανου Π. Για την υπόθεση των εννιά εκτελεσθέντων στο Νυμφαίο βλ. στο ίδιο και τις μαρτυρικές καταθέσεις των Θεόδωρου Γ., Φώτη Τ., Γεώργιου Δ., Θεόδωρου Β.

[145] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5252/43 geh., v. 27 Ιουλ. 1943.

Πριν ακόμα τα γερμανικά στρατεύματα αναλάβουν την επιχείρηση αυτή είχαν στη διάθεσή τους πληροφορίες για τον εχθρό που καλούνταν αυτή τη φορά να αντιμετωπίσουν. Στην έκθεση δράσεως που κάλυπτε το χρονικό διάστημα από τις 18 Αυγούστου έως τις 10 Σεπτεμβρίου 1943, το πρώτο επιτελικό γραφείο του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" έκανε εκτενή αναφορά στους αντάρτες του Βοΐου, γεγονός που σήμαινε ότι οι Γερμανοί είχαν προετοιμαστεί, τουλάχιστον στο επίπεδο της συλλογής των απαραίτητων πληροφοριών, για τη σύγκρουση αυτή:

> «Κατά τη διάρκεια των συνεχόμενων εφορμήσεων του 2ου Τάγματος στις περιοχές πέρα από τον Αλιάκμονα, προς την κατεύθυνση των Γρεβενών και του Τσοτυλίου (δυτικά του Αλιάκμονα), σημειώθηκαν συχνές συγκρούσεις με ισχυρότερες δυνάμεις των συμμοριών, οι οποίες ήταν πολύ καλά εξοπλισμένες και διέθεταν αρκετές ποσότητες πολεμοφοδίων. Θα πρέπει να τονιστεί πως η ενιαία και ενεργητική αγγλική καθοδήγηση έχει οδηγήσει τον εχθρό να προβάλλει μια πεισματική αντίσταση και έχει ενισχύσει την οργανωτική δομή των μεμονωμένων τμημάτων των συμμοριών. Σε αντιδιαστολή προς τις μέχρι τώρα εμφανιζόμενες μονάδες των συμμοριών, με τις οποίες το σύνταγμα έχει συγκρουστεί, οι συμμορίες που δρουν στην περιοχή των Γρεβενών είναι ένστολες (παλιές ελληνικές και αγγλικές χακί στρατιωτικές στολές)».[146]

Η επιχείρηση ξεκίνησε την 31η Ιουλίου 1943 και είχε ως αφετηρία τη Νεάπολη.[147] Από εκεί το γερμανικό πυροβολικό έβαλε εναντίον του Τσοτυλίου, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν τα μέλη μιας οικογένειας.[148] Αμέσως μετά τα γερμανικά

---

[146] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[147] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5397/43 geh., v. 31 Ιουλ. 1943.

[148] Θεοδοσιάδης, *ό.π.*, σ. 349. Επίσης, Χρίστος Καλύβας, «Μαρτυρίες από τη ζωή στο Τσοτύλι στη 10/ετία του ΄40», Η δεκαετία 1940-1950…, *ό.π.*, σ. 84. Σύμφωνα με τον Θεοδοσιάδη, μια οβίδα έπεσε κοντά στην οικία των αδελφών Φλιώνη, τη στιγμή που αλώνιζαν τα σιτηρά, καθώς οι Γερμανοί τους εξέλαβαν ως αντάρτες, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν ο Αθανάσιος Φλιώνης, ο Αριστοτέλης Φλιώνης, η Θεοδότα Φλιώνη, σύζυγος του Ιωάννη Φλιώνη και η κόρη τους Μαίρη Φλιώνη. Ο Καλύβας ανεβάζει τον αριθμό των νεκρών σε επτά. Στο Ληξιαρχείο του Τσοτυλίου (το Ληξιαρχείο ερεύνησε ο Αθανάσιος Καλλιανιώτης) υπάρχουν τρεις πράξεις θανάτου από οβίδα γερμανικού πυροβολικού με ημερομηνία την 24η Ιουλίου 1943, βλ. Δήμος Τσοτυλίου (Τσοτύλι), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου (από 15.8.1945), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Κωνσταντίνου Σταγκίκα, Αριθ. 7 (1946), Αριστοτέλη Φλιώνη, Αριθ. 12 (1946), Αθανάσιου Φλιώνη, Αριθ. 13 (1946).

στρατεύματα πέρασαν τον Αλιάκμονα και ένα τμήμα κατευθύνθηκε νοτιότερα προς την Κιβωτό, πυρπολώντας και λεηλατώντας τα χωριά που συνάντησε στην πορεία του.[149] Ανάμεσά τους ήταν το Αηδονοχώρι, η Καλλιστράτη, η Πεπονιά, η Περιστέρα και το Κλήμα. Η Κιβωτός, μετά τις ζημιές που υπέστη από τους Ιταλούς τον Μάρτιο του 1943, κατεστράφη αυτή τη φορά ολοσχερώς από τους Γερμανούς.[150]

Οι κύριες δυνάμεις του 2ου Συντάγματος με τους εθελοντές του Πούλου κινήθηκαν νοτιοδυτικά της Νεάπολης, με κατεύθυνση το Τσοτύλι.[151] Ήδη από την πρώτη ημέρα της επιχείρησης οι Γερμανοί προσέγγισαν και έπληξαν τις ανταρτικές θέσεις εκατέρωθεν του δημόσιου δρόμου στα νοτιοδυτικά του Τσοτυλίου, στο ύψος των χωριών Ομαλή και Λούβρη. Τη μεγαλύτερη πίεση δέχθηκαν τα τμήματα του Βασίλη Γκανάτσιου (Χείμαρρος) και του Θωμά Βενετσανόπουλου, τα οποία περικυκλώθηκαν και είχαν σημαντικές απώλειες.[152] Η γερμανική έκθεση της 3ης Αυγούστου αναφέρεται στην σύγκρουση με «μεσαίας δυναμικότητας συμμορία»,[153] κάνοντας λόγο για

---

[149] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5430/43 geh., v. 1 Αυγ. 1943.

[150] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 9ος υποφ. : "Κατάστασις Α": α΄) Στο Αηδονοχώρι, με πληθυσμό τριακόσιους δέκα οκτώ κατοίκους, πυρπολήθηκαν σε σύνολο ενενήντα τεσσάρων κατοικιών οι τέσσερις, β΄) Στην Πεπονιά, με πληθυσμό τετρακόσιους είκοσι εννιά κατοίκους, πυρπολήθηκαν οι ενενήντα πέντε σε σύνολο εκατόν δέκα, γ΄) Η Κιβωτός, με πληθυσμό εννιακόσιους πενήντα τέσσερις κατοίκους, παρουσίαζε τον Αύγουστο του 1943 εικόνα πλήρους καταστροφής. Καταστράφηκαν εκατόν ογδόντα επτά κατοικίες, το σύνολο των οικοδομών του χωριού. Βλ. και ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Πίναξ", σύμφωνα με τον οποίο στην Κιβωτός πυρπολήθηκαν και λεηλατήθηκαν εκατόν ογδόντα κατοικίες, στο Αηδονοχώρι λεηλατήθηκαν σαράντα, στην Καλλιστράτη σαράντα, στην Πεπονιά εβδομήντα έξι, στην Περιστέρα εξήντα και στο Κλήμα πυρπολήθηκαν είκοσι έξι. Ο Γρηγορίου παραθέτει διαφορετικά στοιχεία, βλ. Γρηγορίου, *ό.π.*, σσ. 144-145.

[151] Βλ. Hammond, Με τους Αντάρτες…, *ό.π.*, σ. 81.

[152] Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 184-185. Θεοδοσιάδης, *ό.π.*, σ. 349. Καλύβας, Μαρτυρίες, *ό.π.*, σ. 84. Κυριάκος Παπαδόπουλος, «Η φονική μάχη Ομαλής Τσοτυλίου-Κοζάνης», *ΕΑ*, 103 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1999), 82-83. Σύμφωνα με τον τελευταίο, ο ΕΛΑΣ είχε δέκα νεκρούς και δέκα πέντε τραυματίες. Κατά τα άλλα, οι πηγές υπογραμμίζουν, ομόφωνα, την ισχυρή αντίσταση που προέβαλλαν τα τμήματα του ΕΛΑΣ, καθώς οι Γερμανοί στο ύψος της Ομαλής κινδύνευσαν να αιχμαλωτιστούν αν δεν έφταναν ενισχύσεις τεθωρακισμένων. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Πρωτόπαπα και τον Θεοδοσιάδη, ο ΕΛΑΣ απώθησε τα γερμανικά στρατεύματα πέρα από τον Αλιάκμονα για να επανέλθουν στην περιοχή λίγες ημέρες αργότερα με νέες ενισχύσεις. Η αποδοχή, όμως, της τελευταίας αυτής εκδοχής οδηγεί σε μια υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων του ΕΛΑΣ απέναντι σε ένα αριθμητικά ανώτερο και άριστα εξοπλισμένο εχθρό, αναλογίες που δεν επιτρέπουν την μακρά αντιπαράθεση, πόσο μάλλον την απώθηση τακτικών στρατευμάτων που είχαν την υποστήριξη και αρμάτων μάχης. Από την πλευρά τους, οι γερμανικές στρατιωτικές αναφορές επιβεβαιώνουν απλώς τη σύγκρουση με τους αντάρτες.

[153] Από τον Ιούνιο του 1943, κατόπιν διαταγής του Γενικού Επιτελείου Στρατού, καθιερώθηκε ένας νέος τρόπος προσδιορισμού των ανταρτικών σχηματισμών, καταργώντας τα μέχρι τότε τακτικά χαρακτηριστικά που χρησιμοποιούσε άλλωστε και ο γερμανικός στρατός, όπως ταξιαρχίες ή συντάγματα. Στο εξής, για τις «συμμορίες» εκείνες για τις οποίες οι Γερμανοί δεν είχαν καμία πληροφορία σχετικά με την συγκρότηση και το μέγεθός τους υιοθετήθηκαν τα ακόλουθα προσδιοριστικά : α΄) «μικρές συμμορίες» για ομάδες αποτελούμενες από δέκα έως

δεκαπέντε νεκρούς αντάρτες και πολλούς τραυματίες.[154] Αντίστοιχα, η έκθεση της 6ης Αυγούστου υπογραμμίζει την «επιτυχή συμπλοκή με μεσαίας δυναμικότητας, καλά εξοπλισμένης συμμορίας», αναφέροντας συνολικά είκοσι δύο νεκρούς.[155] Ανάμεσα στους νεκρούς συγκαταλέγεται και ένας λοχαγός ονόματι Αθανάσιος Βαράκας - Καραθανάσης από το Βογατσικό, επικεφαλής ενός τμήματος του ΕΛΑΣ που οπισθοχωρούσε από τη Λούβρη με κατεύθυνση το χωριό Φυτώκι.[156]

Μετά την αποχώρηση των τμημάτων του ΕΛΑΣ από την περιοχή της αντιπαράθεσης,[157] οι γερμανικές δυνάμεις με τους άντρες του Πούλου εισήλθαν στα γειτονικά χωριά, πυρπόλησαν και λεηλάτησαν τις κατοικίες και εκτέλεσαν όσους κατοίκους είχαν παραμείνει. Στις 3 Αυγούστου, γερμανικά τμήματα κατέλαβαν και κατέστρεψαν ολοκληρωτικά το πρώτο από τα χωριά αυτά, την Ομαλή, εκτελώντας αρκετούς κατοίκους ως «υποστηρικτές των συμμοριών».[158] Τις επόμενες ημέρες πέρασαν το δημόσιο δρόμο και επέδραμαν εναντίον των χωριών νοτίως του Τσοτυλίου, πυρπολώντας τη Λούβρη, το Ρόκαστρο, το Τσακνοχώρι (Ανθοχώρι),[159] τα

εκατό άντρες, β΄) «μεσαίες συμμορίες», από εκατό έως τετρακόσιους άντρες και γ΄) «μεγάλες συμμορίες», για πάνω από τετρακόσιους άντρες. Αντίθετα, για τις ανταρτικές ομάδες, για τις οποίες υπήρχαν πληροφορίες χρησιμοποιήθηκαν ειδικά νούμερα, όπως για παράδειγμα «συμμορία F 304». Στις 20 Ιουνίου, ο Βαρλίμοντ ενημέρωσε σχετικά τον Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ώστε «στον πόλεμο εναντίον των συμμοριών […] να αποκλειστεί η πιθανότητα λαθών από την πλευρά των επιτελείων και των στρατευμάτων», βλ. NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1636, στοιχείο κατηγορίας 280: Oberkommando des Heeres, Generalstab des Heeres, Abt. Fremde Heere Ost (I / Bd), Nr. 4300 / 43 geh., "Bezeichnung der Bandenverbände", H. Qu., 13.6.1943 και NOKW-1342 / 281: KR – WASL 3335 / 1355, "Fernschreiben I.A. Warlimont (OKW / WFSt / Op. H., Nr. 02669 / 43 geh.) an O.B. Südost", 20 Ιουν. 1943.

[154] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5578/43 geh., v. 3 Αυγ. 1943.

[155] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Nr. 5608/43 geh., v. 6 Αυγ. 1943. Οι γερμανικές εκτιμήσεις για τις απώλειες των ανταρτών συμπίπτουν με τον αριθμό των εικοσιτεσσάρων νεκρών που δίνει ο Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 186.

[156] Βλ. Σακαλής, *ό.π.*, σ. 63. Καλύβας, *ό.π.*. Παπαδόπουλος, Η φονική μάχη Ομαλής…, *ό.π.*, 83. Επίσης, MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5608/43 geh., v. 6 Αυγ. 1943.

[157] Για τη δεινή θέση στην οποία είχε περιέλθει το 2ο Τάγμα του 27ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, με στρατιωτικό διοικητή τον Θωμά Βενετσανόπουλο, μετά τις γερμανικές επιχειρήσεις, ο Σακαλής σημειώνει : «Σ΄ αυτές τις συνεχείς μάχες το τμήμα έπαθε κάποιο ηθικό κλονισμό, γιατί ένα σχεδόν μήνα απ΄ το πρωί ως το βράδυ είχε μάχες και οπωσδήποτε είχε επηρεασθεί το ηθικό τους […] Έτσι το τάγμα βρισκόταν σε τέτοια κατάσταση που ήταν για διάλυση. Ο ίδιος ο Βενεστανόπουλος είχε χάσει ο άνθρωπος το ηθικό του, καθώς και η άλλη διοίκηση», Σακαλής, *ό.π.*

[158] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5578/43 geh., v. 3 Αυγ. 1943.

[159] Εκτός από την πυρπόληση του χωριού οι Γερμανοί εκτέλεσαν στο Τσακνοχώρι δέκα επτά κατοίκους, γυναίκες και άντρες μεταξύ αυτών και δύο παιδιά δύο και τριών ετών. Για το

Αηδόνια και το Φυτώκι. Από το Φυτώκι, βομβάρδισαν στις 6 Αυγούστου τη Βουχωρίνα, το Κριμίνι και το Ροδοχώρι, προπύργια της διοίκησης του ΕΛΑΣ και της ΒΣΑ, στη συνέχεια εισήλθαν και πυρπόλησαν τα χωριά, ανακαλύπτοντας ταυτόχρονα τρεις αποθήκες με όπλα, σφαίρες, είδη ένδυσης και διατροφής.[160] Μετά την ολοσχερή καταστροφή τους, οι άντρες του Πούλου επιδόθηκαν στην λεηλασία τους. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως στο Ροδοχώρι έστησαν με τα αντικείμενα που είχαν διαρπάξει ένα είδος λαϊκής αγοράς, πετώντας μέσα στα πηγάδια όσα προφανώς δεν ήταν αξίας, καθώς και σφαγμένα ζώα.[161]

Τις επόμενες ημέρες η εκκαθαριστική επιχείρηση επεκτάθηκε και σε περιοχές γύρω από τα Γρεβενά και την Καστοριά. Για τον σκοπό αυτό το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" χωρίστηκε σε δύο τμήματα και το 2ο Τάγμα κατευθύνθηκε προς τα Γρεβενά, με βάση τον οδικό άξονα Νεάπολης-Τσοτυλίου, ενώ το 3ο Τάγμα βορειοδυτικά προς την Καστοριά. Μέχρι τα τέλη Αυγούστου τα δύο τάγματα καταδίωξαν και συγκρούστηκαν με τμήματα του ΕΛΑΣ στις παραπάνω περιοχές, αναφέροντας σημαντικές απώλειες του εχθρού σε έμψυχο δυναμικό και στρατιωτικό υλικό.

περιστατικό αυτό βλ. Αλέξανδρος Κ. Αδαμίδης, *Το Ανθοχώρι Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 59-63, όπου και τα ονόματα των δέκα επτά εκτελεσθέντων. Ο συγγραφέας αναφέρει ως ημερομηνία εκτέλεσης την 17η Ιουλίου 1943.

[160] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Nr. 5608/43 geh., v. 6 Αυγ. 1943. Βλ. *Ροδοχώρι Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 96, 215. Το βιβλίο αποτελεί επανέκδοση παλαιότερου πονήματος για το χωριό του Δημητρίου Γ. Γκαβανά με τίτλο Ροδοχώριον Βοΐου (Κοζάνη 1974). Το επίμετρο, έγραψε και επιμελήθηκε ο Νίκος Καλογερόπουλος. Σύμφωνα με τον Γκαβανά (σ. 96), μετά από την αποχώρηση του ΕΛΑΣ και λίγο πριν την είσοδο των Γερμανών, οι γυναίκες και τα παιδιά έσπευσαν να απομακρυνθούν και να καταφύγουν στα γειτονικά δάση. Μετά την επιστροφή τους βρήκαν το χωριό καταστρεμμένο εκτός από δέκα σπίτια και την εκκλησία, όπου και στεγάστηκαν όλες οι οικογένειες. Η δεύτερη αναφορά για την καταστροφή που υπέστησαν το Ροδοχώρι, το Κριμίνι και η Βουχωρίνα βασίζεται στη μαρτυρία του Θ. Κυρατζίδη (σ. 215). Επίσης, Θεοδοσιάδης, *ό.π.*, σ. 350. Καλύβας, *ό.π.*. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 182. Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 29. Για τον αριθμό των σπιτιών που πυρπολήθηκαν, βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 9ος υποφ.: "Κατάστασις Α" : στην Ομαλή (και Γλυκοκερασιά) εβδομήντα επτά σπίτια από τα συνολικά ενενήντα επτά, στη Λούβρη πενήντα έξι από τα συνολικά πενήντα έξι, στο Τσακνοχώρι και το Φυτώκι συνολικά εκατόν πενήντα πέντε από τα εκατόν πενήντα πέντε, στα Αηδόνια εξήντα πέντε από τα εκατόν τριάντα τρία, στη Βουχωρίνα ενενήντα επτά από τα εκατόν έξι, στο Κριμίνι ενενήντα οκτώ από τα εκατόν δέκα πέντε και στο Ροδοχώρι ενενήντα τέσσερα από τα εκατόν δέκα σπίτια. Ακόμη, ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Πίναξ", σύμφωνα με τον οποίο στην Ομαλή πυρπολήθηκαν εκατό σπίτια, στη Λούβρη σαράντα δύο, στο Τσακνοχώρι εκατόν σαράντα επτά, στο Φυτώκι είκοσι οκτώ, στα Αηδόνια πενήντα και τριάντα λεηλατήθηκαν, στο Ρόκαστρο είκοσι πέντε και πέντε λεηλατήθηκαν, στη Βουχωρίνα εβδομήντα τέσσερα, στο Κριμίνι εβδομήντα εννιά και στο Ροδοχώρι εβδομήντα οκτώ σπίτια. Για την εκτίμηση των ζημιών που υπέστη η Βουχωρίνα βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 2ος υποφ. : Βασίλειον της Ελλάδος, Κοινότης Βουχωρίνης, Αριθ. Πρωτ. 145, "Πίναξ ζημιών υπό Γερμανών", Βουχωρίνα 5 Νοεμ. 1945.

[161] Νίκος Καλογερόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Θεσσαλονίκη 5 Φεβρ. 2001.

Στις 11 Αυγούστου το 2ο Τάγμα συγκρούστηκε κοντά στο χωριό Μεγάλο Σειρήνι Γρεβενών με ομάδα πενήντα ανταρτών, την οποία στο τέλος έτρεψε σε φυγή με τη χρησιμοποίηση βαρέων όπλων. Οι Γερμανοί καταμέτρησαν είκοσι έναν εχθρούς νεκρούς, ενώ κατέστρεψαν εγκαταστάσεις των ανταρτών. Οι μόνες γερμανικές απώλειες ήταν ένας ελαφρά τραυματίας του 5ου Λόχου.[162] Στις 14 Αυγούστου η σύγκρουση μεταφέρθηκε βορειότερα, κοντά στο χωριό Κιβωτός, όπου οι Γερμανοί κατέγραψαν στις εχθρικές απώλειες συνολικά είκοσι πέντε νεκρούς, έναν αιχμάλωτο και τη λαφυραγώγηση ενός οπλοπολυβόλου, ενώ οι ίδιοι δεν υπέστησαν καμία απώλεια.[163] Την ίδια ημέρα μια νέα αντιπαράθεση κοντά στο χωριό Κλήμα είχε ως αποτέλεσμα να σκοτωθούν δύο αντάρτες, ενώ και πάλι δεν υπήρξε καμία απώλεια από γερμανικής πλευράς.[164] Μεταξύ της 19ης και της 24ης Αυγούστου το 2ο Τάγμα μετακινήθηκε δυτικότερα, επιχειρώντας στην ευρύτερη περιοχή του Τσοτυλίου. Οι αναφορές με τα αποτελέσματα του διαστήματος αυτού έφτασαν στο πρώτο επιτελικό γραφείο του συντάγματος, κάνοντας λόγο για συνολικά επτά νεκρούς εχθρούς, τρεις αιχμαλώτους και για την «ισοπέδωση» ενός χωριού. Οι γερμανικές απώλειες ανήλθαν σε δύο τραυματίες στρατιώτες του 6ου Λόχου.[165]

Εκείνο που παραλήφθηκε από τις αναφορές αυτές ήταν το όνομα του καταστραμμένου χωριού και μια ομαδική εκτέλεση κατοίκων στο χωριό Πολύλακκος Κοζάνης. Εξαιτίας πιθανώς ακόμα και γι΄ αυτού του μεγέθους τις απώλειες, δηλαδή τον τραυματισμό δύο στρατιωτών, μάλλον από νάρκη, το 2ο Τάγμα πυρπόλησε στις 20 Αυγούστου το χωριό Κλήμα και στη συνέχεια κατευθύνθηκε στον γειτονικό Πολύλακκο. Εκεί οι Γερμανοί συνέλαβαν δέκα άντρες που δεν είχαν εγκαταλείψει το χωριό και τους οδήγησαν στη θέση "Φωτεινού", όπου τους εκτέλεσαν (πίνακας 2).[166]

---

[162] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[163] Ό. π.

[164] Ό. π.

[165] Ό. π.

[166] Για τους δέκα εκτελεσθέντες του Πολύλακκου βλ. Δήμος Νεάπολης (Νεάπολη), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Πολύλακκου Κοζάνης, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 3 (21.8.1943), 4 (21.8.1943), 5 (21.8.1943), 6 (21.8.1943), 7 (21.8.1943), 8 (21.8.1943), 9 (21.8.1943), 10 (21.8.1943), 11 (21.8.1943), 12 (21.8.1943) [το Ληξιαρχείο του Δήμου Νεάπολης ερεύνησε ο Αθανάσιος Καλλιανιώτης]. Γενικότερα για την ιστορία του χωριού και ειδικότερα για τις καταστροφές και τις ανθρώπινες απώλειες που υπέστη την περίοδο της Κατοχής βλ. Ιωάννης Δ. Τζημόπουλος, *Πολύλακκος. Ένα Δυτικομακεδονικό χωριό*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 127-137. Ο Πολύλακκος είχε την "ατυχία" να βρίσκεται πολύ κοντά στο δημόσιο δρόμο Σιάτιστας-Νεάπολης με αποτέλεσμα να γίνει επανειλημμένως στόχος των γερμανικών επιδρομών. Σε μια από αυτές, στις 20 Οκτωβρίου 1943, Γερμανοί στρατιώτες

Το 2ο Τάγμα ολοκλήρωσε την αποστολή του κοντά στο χωριό Μηλιά Γρεβενών, όπου συγκρούστηκε με μια ομάδα ογδόντα περίπου ανταρτών, σκοτώνοντας δώδεκα χωρίς να υποστεί καμία απώλεια.[167] Με το τέλος των επιχειρήσεων από την πλευρά του 2ου Τάγματος το πρώτο επιτελικό γραφείο του συντάγματος προχώρησε σε κάποιες πρώτες επισημάνσεις σχετικά με τους κινδύνους με τους οποίους είχαν έρθει αντιμέτωποι όλο αυτό το διάστημα οι στρατιώτες του τάγματος και τους τρόπους που τελικά είχαν επιλεγεί για να αντιμετωπιστούν αυτοί οι κίνδυνοι:

> «Ιδιαίτερα στην περιοχή του 2ου Τάγματος εμφανίζεται πολύ μεγάλος ο κίνδυνος των ναρκών, ο οποίος, όμως, με τη χρησιμοποίηση των ειδικών συσκευών εντοπισμού τους έχει περιοριστεί αρκετά. Σε όλο αυτό το διάστημα τρία αυτοκίνητα πάτησαν νάρκη και τέθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτός λειτουργίας, ενώ εξουδετερώθηκαν συνολικά είκοσι δύο νάρκες αγγλικής κατασκευής. Οι απώλειες μας ανήλθαν σε έναν τραυματία. Το σύνταγμα αναζήτησε λύσεις, εφαρμόζοντας το μέτρο της τοποθέτησης κατά μήκος των βασικών δρόμων ανεφοδιασμού σκοπών από τον πληθυσμό με την επισήμανση πως σε περίπτωση που θα διαπιστωθεί ότι τοποθετήθηκε νάρκη θα εκτελεστεί χωρίς άλλη διαδικασία ένας αριθμός από τους σκοπούς. Έκτοτε στους φυλασσόμενους δρόμους δε σημειώθηκε κανένα περιστατικό».[168]

Το ίδιο διάστημα, το 3ο Τάγμα ξεκίνησε την εκκαθάριση των περιοχών στα νότια της Καστοριάς. Κατά τη διάρκεια του πρώτου σταδίου της επιχειρήσεις αυτής το 3ο Τάγμα πυρπόλησε χωριά ως «βάσεις των συμμοριών», ανακαλύπτοντας ταυτόχρονα αποθήκες με σφαίρες και πυρομαχικά. Τα χωριά που πυρπολήθηκαν και λεηλατήθηκαν στις 4 Αυγούστου ήταν η Γλυκοκερασιά, η Νέα Σπάρτη, η Βροντή, το Λευκάδι, το

εκτέλεσαν στο ύψωμα του Εικονοστασίου του Αγίου Νικολάου έξι άτομα, ενώ την τελευταία στιγμή δραπέτευσαν και γλίτωσαν την εκτέλεση άλλα πέντε άτομα. Τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1944 οι Γερμανοί μπήκαν και πάλι στον Πολύλακκο, πυρπολώντας την πρώτη φορά αγροικίες, ενώ τη δεύτερη συνέλαβαν δύο γυναίκες τις οποίες και εκτέλεσαν αργότερα στην Κοζάνη.

[167] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[168] Ό. π.

Σκαλοχώρι, όπου εκτελέστηκε ο ιερέας του χωριού Δημήτριος Γιωτόπουλος,[169] και το Χειμερινό.[170]

Στη συνέχεια προωθήθηκε βορειότερα φτάνοντας κοντά στο χωριό Σπήλαια, όπου στις 11 Αυγούστου συγκρούστηκε για πρώτη φορά με μια ομάδα εκατό περίπου αντρών του ΕΛΑΣ, σκοτώνοντας έξι «εχθρούς». Επίσης ανακάλυψε και ανατίναξε μια αποθήκη πυρομαχικών και «γκρέμισε» ένα χωριό.[171] Στις 14 και στις 19 Αυγούστου επαναλήφθηκαν οι συγκρούσεις κοντά στα χωριά Αγία Άννα και Λακκώματα κατά τη διάρκεια των οποίων οι Γερμανοί ανατίναξαν μια αποθήκη πυρομαχικών και «γκρέμισαν» δύο χωριά.[172] Στις 24 του μηνός στην περιοχή του χωριού Πεντάβρυσο οι Γερμανοί κατέστρεψαν μια ακόμη αποθήκη με πυρομαχικά και πυρπόλησαν ένα χωριό. Τέλος, στις 27 Αυγούστου σε μια επιχείρηση κοντά στα χωριά Ομορφοκλησιά και Υψηλό τα γερμανικά τμήματα προκάλεσαν στον «εχθρό» μεγαλύτερες απώλειες, αναφέροντας έξι νεκρούς, τέσσερις τραυματίες, τη λαφυραγώγηση ενός οπλοπολυβόλου, δύο αυτομάτων, δέκα τυφεκίων, πολλών σφαιρών και την ανατίναξη μιας μεγάλης αποθήκης πυρομαχικών.[173]

Για τα χωριά, τα οποία οι στρατιώτες του 3ου Τάγματος είχαν καταστρέψει μεταξύ της 11ης και της 27ης Αυγούστου, το πρώτο επιτελικό γραφείο του συντάγματος ανέφερε, μετά τον τερματισμό των επιχειρήσεων, τα ακόλουθα:

> «Κατά τη διάρκεια της καταστροφής και της πυρπόλησης των χωριών των συμμοριών σημειώθηκαν σε όλες τις περιπτώσεις εκρήξεις. Το γεγονός αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι συμμορίες διαθέτουν μεγάλες ποσότητες πολεμοφοδίων».[174]

---

[169] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: Εθνικής Αντίστασης (16ο Σύνταγμα). Επίσης, Παπαευγενίου, *ό.π.*, σ. 27, όπου λανθασμένα αναφέρονται ως δράστες οι Ιταλοί και όχι οι Γερμανοί.

[170] ΜΑ, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5672/43 geh., v. 8 Αυγ. 1943. Επίσης, Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 190, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα στις συγκρούσεις του ΕΛΑΣ με τους Γερμανούς στο Σκαλοχώρι σκοτώθηκαν είκοσι έξι Γερμανοί και καταστράφηκαν τρία αυτοκίνητα. Για τον αριθμό των κατεστραμμένων σπιτιών, βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 9ος υποφ. : "Κατάστασις Α" : στη Βροντή και το Λευκάδι εκατόν δέκα τέσσερα σπίτια από τα συνολικά εκατόν τριάντα τέσσερα και στο Σκαλοχώρι ενενήντα δύο από τα εκατόν δώδεκα σπίτια. Επίσης, ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Πίναξ" και "Έκθεσις" : στην Γλυκοκερασιά πυρπολήθηκαν είκοσι σπίτια, στη Νέα Σπάρτη είκοσι πέντε, στη Βροντή λεηλατήθηκαν σαράντα έως εκατόν είκοσι, στο Λευκάδι σαράντα δύο, στο Σκαλοχώρι εκατόν δέκα και στο Χειμερινό δέκα και λεηλατήθηκαν τριάντα.

[171] ΜΑ, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5672/43 geh., v. 8 Αυγ. 1943.

[172] Ό. π.

[173] Ό. π.

[174] Ό. π.

Οι παραπάνω εκκαθαριστικές επιχειρήσεις διήρκεσαν όλο τον Αύγουστο. Πλέον, στο 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" και στο Τάγμα του Πούλου που είχαν δράσει μέχρι τότε στις περιοχές της Κοζάνης, των Γρεβενών και της Καστοριάς, προστέθηκε και η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν. Από τις αρχές Ιουλίου, τμήματα καταδίωξης του Εμπερλάιν μετακινήθηκαν νοτίως της Κατερίνης και επιφορτίστηκαν με την προστασία της σιδηροδρομικής γραμμής και του οδικού δικτύου που το διάστημα εκείνο είχαν γίνει στόχος επανειλημμένων επιθέσεων του ΕΛΑΣ. Στις 14 Ιουλίου, οι Γερμανοί διενήργησαν έρευνα στο Λιτόχωρο, εντόπισαν σε ένα σπίτι μια ομάδα του ΕΛΑΣ Πιερίων και σκότωσαν δύο «αρχηγούς των συμμοριών», ανάμεσά τους έναν από τους πρώτους αντάρτες στην περιοχή του Λιτοχώρου, τον Ζαχαρία Καρακίτσο (Παύλο) και πυρπόλησαν είκοσι πέντε περίπου κατοικίες.[175] Μέσα στο δεύτερο δεκαήμερο του Ιουλίου, κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων που πραγματοποίησαν τα τμήματα του Εμπερλάιν στις περιοχές νοτίως της Κατερίνης και γύρω από το Λιτόχωρο, σκοτώθηκαν είκοσι "κομμουνιστές" και καταστράφηκαν πενήντα σπίτια, τα οποία ανήκαν σε «συμμορίτες».[176] Δυτικά, οι δυνάμεις του τμήματος Εμπερλάιν που επάνδρωναν τα φυλάκια κατά μήκος του οδικού άξονα Σερβίων – Ελασσόνας και κυρίως αυτό στα στενά του Σαρανταπόρου, καταδίωξαν και σκότωσαν, με τη σειρά τους, δεκαπέντε άτομα, πυρπολώντας ταυτόχρονα αρκετά «σπίτια των συμμοριτών».[177] Στις 30 Ιουλίου, συγκρούστηκαν με αντάρτες που προσπάθησαν να περάσουν τη γέφυρα του Αλιάκμονα στα Σέρβια, σκότωσαν έξι, αιχμαλώτισαν πέντε και πυρπόλησαν αρκετά σπίτια.[178] Στις 31 μετακινήθηκαν βορειοδυτικά της Ελασσόνας, όπου και σκότωσαν άλλους τρεις αντάρτες.[179] Στις αρχές Αυγούστου η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν

[175] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4909/43 geh., v. 14 Ιουλ. 1943. Εκτός από την εξόντωση της μικρής ομάδας του ΕΛΑΣ, από την οποία διασώθηκε μόνο ο Στέργιος Τζιάτζιος, οι Γερμανοί σκότωσαν στο Λιτόχωρο τον Αρχιμανδρίτη Κωνσταντίνο Τσιτσιρίκο, εφημέριο του Αγίου Δημητρίου Κατερίνης και πυρπόλησαν την κατοικία του, βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 54-55. Ελευθερίου, *ό.π.*, 75, 79. Παπαευγενίου, *ό.π.*, σ. 22. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 71.

[176] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4939/43 geh., v. 15.7. – Nr. 5029/43 geh., v. 18.7. – Nr. 5105/43 geh., v. 21 Ιουλ. 1943.

[177] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5197/43 geh., v. 25.7. – Nr. 5331/43 geh., v. 29 Ιουλ. 1943.

[178] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5362/43 geh., v. 30 Ιουλ. 1943.

[179] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5397/43 geh., v. 31 Ιουλ. 1943.

πέρασε τον Αλιάκμονα και κατευθύνθηκε από τα ανατολικά προς τα Γρεβενά, για την αναγνώριση των ανταρτικών θέσεων και την εκκαθάριση της περιοχής.[180]

Τις γερμανικές επιχειρήσεις στα Γρεβενά, την Κοζάνη και την Καστοριά, συνέδραμαν και ιταλικές μονάδες, οι οποίες την 1η Αυγούστου 1943 ανέλαβαν να εκκαθαρίσουν εκ νέου την περιφέρεια της Σιάτιστας από τους αντάρτες, αναφέροντας ως τελικό απολογισμό σαράντα επτά νεκρούς, έναν αριθμό που για μια ακόμη φορά αντιμετώπισαν με μεγάλη επιφύλαξη οι γερμανικές αρχές.[181] Ταυτόχρονα με τις ιταλικές επιχειρήσεις, η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν, όπως αναφέρθηκε, πέρασε στις 9 Αυγούστου τον Αλιάκμονα κοντά στο χωριό Καρπερό, στα νοτιοδυτικά των Γρεβενών, όπου συγκρούστηκε με ομάδα του ΕΛΑΣ, χωρίς όμως να αναφερθούν απώλειες από γερμανικής πλευράς.[182]

Η μετατόπιση αυτή της Ομάδας Εμπερλάιν προς τα Γρεβενά εντασσόταν μέσα στο γενικότερο επιχειρησιακό γερμανικό σχεδιασμό βάσει του οποίου είχαν διεξαχθεί, όπως ήδη περιγράφηκε, τον Αύγουστο εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Δυτική Μακεδονία από το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου", με στόχο τη διασφάλιση των βασικών οδών ανεφοδιασμού των γερμανικών στρατευμάτων. Για τις ανάγκες των επιχειρήσεων αυτών, τα τρία τάγματα του 2ου Συντάγματος, του μεγαλύτερου γερμανικού στρατιωτικού σχηματισμού στην περιοχή, είχαν αναλάβει συγκεκριμένους χώρους ευθύνης, οι οποίοι είχαν καθοριστεί με βάση τις κύριες οδικές αρτηρίες που συνέδεαν τα μεγάλα αστικά κέντρα.

Το 2ο Τάγμα είχε επιφορτιστεί με τη διασφάλιση του οδικού άξονα Κοζάνης–Σιάτιστας – Γρεβενών και την εκκαθάριση των αντιστοίχων περιοχών. Το 3ο Τάγμα είχε προχωρήσει στην εκκαθάριση των περιοχών νοτίως της Καστοριάς. Εκτός αυτού είχε αναλάβει τη διασφάλιση της ορεινής διάβασης της Κλεισούρας και της οδού Καστοριάς – Φλώρινας. Μάλιστα, για την απελευθέρωση της σημαντικής οδού Καστοριάς-Φλώρινας διενήργησε στις 18 Αυγούστου, σε συνεργασία με ιταλικές μονάδες, μια μεγάλη επιχείρηση στις περιοχές μεταξύ του Βατοχωρίου, του Ανταρτικού, του Πολυπόταμου και του Μακροχωρίου. Κοντά στο χωριό Κορυφή συγκρούστηκε με μια μικρή ομάδα του ΕΛΑΣ, αναφέροντας δύο νεκρούς «εχθρούς»,

---

[180] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5672/43 geh., v. 8 Αυγ. 1943.
[181] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5430/43 geh., v. 1 Αυγ. 1943.
[182] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5703/43 geh., v. 9 Αυγ. 1943.

πέντε αιχμαλώτους και τη λαφυραγώγηση ενός οπλοπολυβόλου, μεγάλων ποσοτήτων με σφαίρες, είδη ένδυσης και διατροφής, τριών αγγλικών αλεξίπτωτων, πολύτιμων χαρτών και εγγράφων και μιας ανέπαφης εγκατάστασης ασυρμάτου.[183]

Τέλος, το 1ο Τάγμα μετακινήθηκε στην Φλώρινα και ανέλαβε να διατηρήσει ανοικτό και κυρίως ασφαλή τον οδικό άξονα μέσω του οποίου πραγματοποιείτο ο ανεφοδιασμός της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών που έδρευε στα Ιωάννινα. Για τις ανάγκες, λοιπόν, των επιχειρήσεων του Αυγούστου η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν προσκολλήθηκε στο 2ο Σύνταγμα, καλύπτοντας την αριστερή πτέρυγά του, με χώρο ευθύνης νοτιοανατολικά των Γρεβενών μέχρι τον Αλιάκμονα.[184]

Στις 11 Αυγούστου, η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν, με τη συμμετοχή και του Τάγματος του Πούλου, έκανε αναγνώριση στις αναφερόμενες περιοχές, διαπιστώνοντας ότι «τα εδάφη της δυτικής όχθης του Αλιάκμονα, ανατολικά και νοτιοανατολικά των Γρεβενών, ελέγχονται από ισχυρές δυνάμεις των συμμοριών», καθώς και ότι «τα ίδια τα Γρεβενά είναι πιθανώς η έδρα του εχθρικού στρατηγείου».[185] Η παρουσία του τμήματος Εμπερλάιν στη συγκεκριμένη περιοχή είχε καθαρά αναγνωριστικό χαρακτήρα και κύριο στόχο την επισήμανση των θέσεων του ΕΛΑΣ, στοιχεία που επρόκειτο να αξιοποιηθούν σε μια σχεδιαζόμενη, μετά το τέλος των διεξαγόμενων επιχειρήσεων, μεγαλύτερης κλίμακας εκκαθαριστική επιχείρηση με τη συμμετοχή και του 2ου Συντάγματος. Για το λόγο αυτό, τη δεδομένη χρονική στιγμή, και μετά την εκδίωξη του ΕΛΑΣ, περιορίστηκε στην «καταστροφή πολλών εγκαταστάσεων με πολεμικό υλικό».[186]

Όπως αναφέρθηκε, μέχρι τις 29 Αυγούστου, το 2ο και το 3ο Τάγμα του 2ου Συντάγματος, καταδίωξαν τους αντάρτες στο Βόιο και «διασκόρπισαν» μικρές ομάδες, προκαλώντας στον ΕΛΑΣ σημαντικές απώλειες που ανήλθαν τουλάχιστον σε ογδόντα νεκρούς. Επίσης, ανατίναξαν τέσσερις αποθήκες με πυρομαχικά, λαφυραγώγησαν πολεμικό υλικό και πυρπόλησαν έξι χωριά ως «βάσεις των συμμοριών». Σε ανάλογες επιχειρήσεις του 1ου Τάγματος στις Πρέσπες, με τη συμμετοχή τμημάτων της ιταλικής μεραρχίας "Αρέτζο", αναφέρεται ότι σκοτώθηκαν επτά αντάρτες και λαφυραγωγήθηκε

---

[183] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[184] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5738/43 geh., v. 10 Αυγ. 1943.

[185] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5767/43 geh., v. 11 Αυγ. 1943.

[186] Ό. π.

πολεμικό υλικό.[187] Επιπλέον στις επιχειρήσεις αυτές «εφαρμόστηκαν αντίποινα εναντίον ορισμένων χωριών με την καταστροφή των σπιτιών και των περιουσιών που ανήκαν σε φυγάδες συμμορίτες».[188] Από την πλευρά τους, τα τμήματα του Εμπερλάιν κατέγραψαν στο ενεργητικό τους μία ακόμη εκκαθαριστική επιχείρηση νοτίως των Σερβίων, η οποία οδήγησε στην εκτέλεση δεκατεσσάρων «εχθρών», στην καταστροφή τεσσάρων χωριών και στην λαφυραγώγηση μεγάλου αριθμού κτηνών και πολεμικού υλικού.[189]

Οι γερμανικές επιχειρήσεις του καλοκαιριού του 1943, οι πρώτες που διεξήχθησαν εντός των ιταλοκρατούμενων περιοχών της Δυτικής Μακεδονίας, ήταν μακράς διάρκειας και κάλυψαν μία μεγάλη γεωγραφική έκταση, με επίκεντρο τους νομούς της Κοζάνης, των Γρεβενών και της Καστοριάς και στόχο τον ΕΛΑΣ που κατείχε τους ορεινούς όγκους του Ασκίου και Βοΐου. Τα πλεονεκτήματα που παρείχε στη Βέρμαχτ η αριθμητική υπεροχή και ο άρτιος εξοπλισμός αξιοποιήθηκαν περαιτέρω με τη διασπορά των στρατευμάτων και τη δημιουργία μικρών και ευέλικτων τμημάτων κατάλληλων για την καταδίωξη των ανταρτών. Ταυτόχρονα, οι προσεκτικά σχεδιασμένες επιχειρήσεις και ιδιαίτερα η διάρκειά τους εξουθένωσαν τις μονάδες του ΕΛΑΣ που παρά την προσπάθειά τους σε ορισμένες περιπτώσεις να προβάλλουν αντίσταση, στο τέλος αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με απώλειες.

Η νέα αυτή τακτική που εφάρμοσαν τα γερμανικά στρατεύματα κατά τις τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις έτυχε της ανάλογης προσοχής από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ και τον στρατιωτικό του διοικητή Στέφανο Σαράφη. Σε διαταγή που απέστειλε στις 8 Σεπτεμβρίου 1943 προς τις νεοσύστατες μεραρχίες του ΕΛΑΣ, ο Σαράφης ανέλυσε, με τη βοήθεια και των πληροφοριών που προέρχονταν από «αυτομολήσαντας άνδρας του Συνταγματάρχου Πούλου», τα κύρια σημεία της τακτικής αυτής και τους στόχους της, ως εξής :

---

[187] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 5825/43 geh., v. 13.8. – Nr. 5910/43 geh., v. 16.8. – Nr. 5956/43 geh., v. 18.8. – Nr. 6026/43 geh., v. 20.8. – Nr. 6100/43 geh., v. 23.8. – Nr. 6130/43 geh., v. 24.8 – Nr. 6150/43 geh., v. 25.8.1943 και Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an O.B. Südost (Okdo. H. Gr. F) geheim, Ia / 01, Nr. 6190/43 geh., v. 27.8. – Nr. 6213/43 geh., v. 28.8.1943.

[188] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[189] MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 6080/43 geh., v. 22 Αυγ. 1943.

«Οι Γερμανοί εξαπολύουν πολυάριθμα μικράς σχετικώς δυνάμεως αναγνωριστικά τμήματα και με ισχυρά μέσα πυρός (πυροβολικόν, όλμοι, πυροβόλα, σπανίως τανκς) τα οποία κινούνται ενίοτε προς διαφόρους κατευθύνσεις της αυτής περιοχής ακτινοειδώς περίπου με σκοπόν : α) να ελευθερώσουν μίαν ζώνην πλάτους αρκετών χιλιομέτρων πέριξ της ευθείας (άξονος ενεργείας) εν τη οποία κινούνται και δι΄ ην ενδιαφέρονται, β) να πυρπολώσι τας εις την περιοχήν, ταύτην κείμενα δεξιά και αριστερά χωρία ούτως ώστε να παύσουν ταύτα να χρησιμοποιώνται ως ορμητήρια ανταρτών μας και γενικώς να ενισχύουν τούτους με άνδρας και τρόφιμα, γ) να αναγκάζουν τους αντάρτας μας να διασπείρουν σε πολλά σημεία τας δυνάμεις των και να δίδουν μεμονομένας και με ηλαττωμένας δυνάμεις πολλάς πολυώρους συμπλοκάς άνευ σοβαρών αποτελεσμάτων κατά το πλήστον και χειρότερον με μεγάλην κατανάλωσιν πυρομαχικών πράγμα που επιδιώκουν βασικά ως φαίνεται διότι γνωρίζοντες τους πόρους μας εις πυρομαχικά συνεχίζουν τον ιδιότυπον αυτόν αγώνα επί ημέρας πολλάς πότε αποσυρόμενοι και πότε επανερχόμενοι εκ νέου προς παραπλάνησιν μας, δ) δια των αλλεπαλήλων τούτων κτυπημάτων διατηρούσιν πάντοτε αυτοί την πρωτοβουλίαν των επιχειρήσεων εν αναμονή των κτυπημάτων του».

Με βάση τις επισημάνσεις αυτές, ο Σαράφης ζήτησε από τα τμήματα του ΕΛΑΣ να προσαρμόσουν την τακτική τους σύμφωνα με τη γερμανική, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα την ανάγκη να προστατευτεί, στο μέτρο του δυνατού, ο άμαχος πληθυσμός από τα γερμανικά αντίποινα.[190]

Σημαντικές ήταν το διάστημα αυτό οι καταστροφές που υπέστησαν χωριά και κωμοπόλεις στις περιφέρειες της Σιάτιστας, της Νεάπολης – Τσοτυλίου, των Γρεβενών, της Πτολεμαΐδας. Εκτός από τους εκτελεσθέντες από τα γερμανικά στρατεύματα, πολλοί κάτοικοι πέθαναν από ασιτία κατά τη διάρκεια κυρίως του επόμενου χειμώνα, καθώς η πυρπόληση των χωριών συνοδεύτηκε από την λεηλασία όσων είχαν διασωθεί από την πυρά, ενέργειες στις οποίες πρωτοστάτησαν οι άντρες του Πούλου.

[190] Βλ. Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ., τόμ. 3, αριθμός εγγράφου 35 (φακ. 922 / Β / 1α) : Ε.Λ.Α.Σ, Γενικόν Στρατηγείον, Επιτελικόν Γραφείον ΙΙΙον, Αριθ. Ε.Π. 310, "Διαταγή", Σ.Δ. Γεν. Στρατηγείου, 8 Σεπτ. 1943. Σημειώνεται ότι το έγγραφο αυτό όπως και μια σειρά άλλων που προέρχονται από το Δ.Ι.Σ. έχει καταγραφεί σε δισκέτα υπολογιστή (CD ROM) και γι΄ αυτό αναφέρεται τόσο ο τόμος και ο αριθμός εγγράφου, σύμφωνα με την ηλεκτρονική καταγραφή, αλλά και ο φάκελος, σε παρένθεση, με βάση την παλαιά αρχειοθέτησή του.

Αναφέρεται πως μόνο στο Δρυόβουνο Εορδαίας, σε σύνολο περίπου οκτακοσίων κατοίκων, πέθαναν από ασιτία οι σαράντα οκτώ, δηλαδή το 6% του πληθυσμού.[191]

Γενικότερα, το καλοκαίρι του 1943 οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές, εκτός από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, προσέφυγαν σε ευρείας έκτασης αντίποινα στην προσπάθειά τους να ανακόψουν τον αυξητικό ρυθμό που παρουσίαζαν οι δολιοφθορές και οι επιθέσεις εναντίον στρατηγικών στόχων στο πλαίσιο του σχεδίου «Animals». Εκτός από τις εκτελέσεις ομήρων για τις δολιοφθορές αυτές, θα γίνει στη συνέχεια εκτενής αναφορά στην καταστροφή μίας γερμανικής φάλαγγας στα στενά του Σαρανταπόρου τον Ιούνιο, μετά από ενέδρα του ΕΛΑΣ, εξαιτίας της οποίας οι Γερμανοί στράφηκαν εναντίον των χωριών της επαρχίας των Σερβίων, καθώς και σε μια ομαδική εκτέλεση δια απαγχονισμού τον Αύγουστο στην Κλαδοράχη Φλώρινας.

[191] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Ν. Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Αι καταστροφαί της Δυτικής Μακεδονίας συνεπεία της εξελίξεως των πολεμικών γεγονότων", Αθήνα 15 Μαρ. 1944. Η έκθεση συντάχθηκε από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος και φέρει την υπογραφή του υποδιευθυντή της Χ. Βασματζίδη.

iv) Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ «Animals» ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ (ΙΟΥΝΙΟΣ – ΙΟΥΛΙΟΣ 1943)

Το καλοκαίρι του 1943, ο Ταξίαρχος Έντμοντ Μάιερς (Edmund Myers), επικεφαλής της SOE στην Ελλάδα που είχε σχεδιάσει και εκτελέσει την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου, πέτυχε μία συμφωνία μεταξύ των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων, οι οποίες στο εξής θα υπάγονταν, ως προκεχωρημένα στρατιωτικά τμήματα, στο Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Το τελικό κείμενο της συμφωνία αυτής, γνωστής ως "Σύμφωνο Εθνικών Ομάδων", υπογράφηκε τον Ιούλιο από τα συμβαλλόμενα μέρη, αφού ξεπεράστηκαν και οι τελευταίες διαφωνίες.[192] Συγκεκριμένα, στις 5 Ιουλίου υπογράφηκε η συμφωνία από τους εκπροσώπους του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ και τον Μάιερς ως αρχηγό της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής.[193] Λίγες ημέρες αργότερα υπέγραψαν το κείμενο οι εκπρόσωποι του ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) και της ΕΚΚΑ (Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση).[194] Για την καλύτερη διεύθυνση του αγώνα και για τον συντονισμό όλων των στρατιωτικών ενεργειών, όπως αναφερόταν στο Σύμφωνο των Εθνικών Ομάδων, συγκροτήθηκε Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών, με τη συμμετοχή ως

---

[192] Βλ. σχετικά, E. C. W. Myers, *ό.π.*, σσ. 112-113, 123 κ. ε., 184 κ. ε. Επίσης, Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 387 κ. ε. Οι Γερμανοί γνώριζαν για την υπογραφή του συμφώνου μεταξύ των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων, βλ. MA, RH 19 VII 54/1: (Übersetzung), "Abkommen zwischen allen Nationalen Banden und dem Mittleren Osten" και NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Fernsruch KR-HMYX (FYE) 0139, 5/7 (2210), OKH/Gen. St. d. H/Op. Abt. geheim, "Tagesmeldung des OB. Südost v. 5.7.43" [OB.Südost (O. Kdo. H. Gr. E), Nr. 4661/43 geh. v. 5.7.1943].

[193] Myers, *ό.π.*, σ. 197. Επίσης, Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, τόμ. 1, Αθήνα 1964, σσ. 148-149. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 165-167. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σσ. 719-722. Βλ. επίσης, MA, RH 19 VII 54/1: (Übersetzung), "Übereinkunft - Συμφωνητικόν", 5 Ιουλ. 1943. Εκ μέρους του ΕΛΑΣ, η συμφωνία υπεγράφη από την τριμελή διοίκηση του Γενικού Στρατηγείου, αποτελούμενη από τον Στέφανο Σαράφη (στρατιωτικό διοικητή), Άρη Βελουχιώτη (καπετάνιο) και Ανδρέα Τζήμα με το ψευδώνυμο Βασίλης Σαμαρινιώτης (εκπρόσωπο του ΕΑΜ). Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ συγκροτήθηκε και άρχισε να λειτουργεί τον Μάιο του 1943.

[194] Myers, *ό.π.*, σσ. 197-198, 216. Για τις διαπραγματεύσεις στο Περτούλι μεταξύ των εκπροσώπων της ΕΚΚΑ, Γεωργίου Τσαγκαραδιώτη - Δημητρίου Ψαρρού, και της διοίκησης του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, παρουσία του Μάιερς, και την υπογραφή του συμφώνου μεταξύ Μάιερς και ΕΚΚΑ βλ. Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ. (αντίγραφο από το προσωπικό αρχείο του υποστράτηγου Στέφανου Δούκα), τόμ. 5, αριθμός εγγράφου 2 (φακ. 929/Β/ 2) : "Έκθεσις", 2 Αυγ. 1943 και τόμ. 5, αριθμός εγγράφου 1:"Συμφωνητικόν", 31 Ιουλ. 1943.

μονίμων μελών του Μάιερς και των ηγετικών στελεχών του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ, αργότερα και της ΕΚΚΑ.[195]

Η συμφωνία αυτή μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων που περιοριζόταν στον στρατιωτικό τομέα, θεωρήθηκε το πρώτο και αποφασιστικό βήμα για την επιτυχία του συμμαχικού σχεδίου παραπλάνησης των Γερμανών στην Ελλάδα, σε σχέση με την χώρα όπου θα γινόταν η απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων της Βορείου Αφρικής, γνωστού με την κωδική ονομασία Άνιμαλς (Animals = Ζώα). Η επιχείρηση σχεδιάστηκε από το Μεικτό Επιτελείο Επιχειρήσεων Μέσης Ανατολής (Joint Operational Staff) και η εκτέλεσή της ανατέθηκε στον διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, Αρχιστράτηγο Σερ Χένρυ Μ. Γουίλσον (Sir Henry M. Wilson).[196] Παρά το γεγονός πως η επιχείρηση Άνιμαλς είχε προγραμματιστεί για τα τέλη του Ιουνίου με αρχές Ιουλίου, δηλαδή σε χρόνο κατά τον οποίο οι αντιστασιακές οργανώσεις δεν είχαν υπογράψει ακόμη τη στρατιωτική συμφωνία, εντούτοις το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής εξασφάλισε την απαραίτητη, για την επιτυχία του εγχειρήματος, συμμετοχή και συνεργασία τους.[197]

Στις 29 Μαΐου 1943, ο Μάιερς έλαβε κρυπτογραφικό σήμα από το Κάιρο με το οποίο ενημερωνόταν για την επιχείρηση Άνιμαλς :

> «Με πληροφορούσε [το σήμα από το Κάιρο] ότι τη δεύτερη βδομάδα του Ιούλη, οι Σύμμαχοι θα έκαναν απόβαση στη Σικελία. Αρχίζοντας λοιπόν από την τελευταία εβδομάδα του Ιούνη το εκτεταμένο σαμποτάζ σ΄ όλη την Ελλάδα, θα κάναμε τον εχθρό να πιστέψει ότι το μέρος της Μεσογείου που απειλούνταν με απόβαση ήταν αυτό. Θα συνεχίζαμε τη δράση μας σε όλα τα συγκοινωνιακά πόστα ώσπου να μάθουμε ότι η απόβαση στη Σικελία είχε γίνει. Για δευτερεύουσα επίθεση στα Δωδεκάνησα, το σήμα δεν έκανε λόγο. Έστειλα αμέσως με τον ασύρματο ή με αγγελιοφόρους μερικά κρυπτογραφημένα λόγια σε όλους τους σταθμούς μας στα διάφορα σημεία

---

[195] Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ., τόμ. 3, αριθμός εγγράφου 8 (φακ. 914 / ΣΤ / 1) : Εθνικαί Ομάδες Ανταρτών Ελλάδος – Κοινόν Γενικόν Στρατηγείον, "Απόφασις υπ΄ αριθμ. Ι", Σ. Δ. 19 Ιουλ. 1943. Για την αντιπροσώπευση της ΕΚΚΑ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών, βλ. Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ., τόμ. 5, αριθμός εγγράφου 3 (φακ. 929 / Β / 25) : ΕΚΚΑ, "Προς τον εν Πελοποννήσω Άγγλον σύνδεσμον Ταγ/ρχην RID", Αθήνα 12 Αυγ. 1943. Βλ. επίσης, Κομνηνός Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίστασις ΕΑΜ – ΕΛΑΣ - ΕΔΕΣ. Κριτική εισαγωγή εις την διαμόρφωσίν της*, β΄ έκδ., Αθήνα 1975, σσ. 320-321.

[196] Νικόλαος Πασχαλίδης, «Διαμάχη Βρετανικών Υπηρεσιών και Ελληνική Αντίσταση στη Γερμανοκρατούμενη Ελλάδα», Η δεκαετία 1940-1950…, *ό.π.*, σ. 204.

[197] Mazower, Στην Ελλάδα…, *ό.π.*, σ. 169.

της Ελλάδας και τους έδινα τις αναγκαίες πληροφορίες για την έναρξη των σαμποτάζ που προετοιμάζαμε τόσον καιρό».[198]

Ως ημέρα έναρξης της επιχείρησης Άνιμαλς ορίστηκε η 21η Ιουνίου και ημέρα λήξης η 14η Ιουλίου 1943. Ο Μάιερς ενημέρωσε σχετικά το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ και εξασφάλισε τη συγκατάθεσή του για τη συμμετοχή των τμημάτων του στην επιχείρηση.[199] Στις συζητήσεις, όμως, μεταξύ του Μάιερς και της ηγεσίας του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ ανέκυψαν διαφωνίες όσον αφορά την επιλογή του στόχου που θα χτυπούσαν. Και οι δύο πλευρές συμφωνούσαν ότι πρωταρχικής σημασίας ήταν η εκ νέου διακοπή, μετά την επισκευή της γέφυρας του Γοργοπόταμου, της σιδηροδρομικής σύνδεσης Θεσσαλονίκης – Αθηνών και μάλιστα για το μεγαλύτερο δυνατό χρονικό διάστημα, αλλά η κάθε πλευρά πρότεινε και τελικά εφάρμοσε το δικό της σχέδιο. Από την πλευρά του, ο Μάιερς επέμενε στην πρότασή του για την καταστροφή της γέφυρας του Ασωπού, κοντά στην Λαμία, γιατί όπως εξήγησε στον ΕΛΑΣ

« […] η γέφυρα αυτή ήταν μοναδική στο είδος της, ότι είχε χρειαστεί χρόνια για το χτίσιμό της, ότι η καταστροφή της θα έκοβε την επικοινωνία με την Αθήνα για μήνες και ότι αυτός ήταν ο λόγος που το Αρχηγείο Μέσης Ανατολής την είχε ειδικά διαλέξει». Και πρόσθεσε : «Δεν υπήρχε άλλος στόχος που η καταστροφή του θα είχε το ίδιο αποτέλεσμα».[200]

Ο ΕΛΑΣ απέρριψε το σχέδιο του Μάιερς με το αιτιολογικό ότι είχε λάβει ήδη οδηγίες για τη σύμπτυξη των μονάδων του στην Πίνδο, έχοντας πληροφορίες για τη διενέργεια εκτεταμένων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων από τους Γερμανούς. Επιπλέον, τονίστηκε στον Μάιερς πως το εγχείρημα ήταν όχι μόνο παράτολμο, ενώ υπήρχαν ευκολότεροι στόχοι που θα είχαν το ίδιο αποτέλεσμα, αλλά και θα προκαλούσε απώλειες τόσο στους αντάρτες όσο και στον άμαχο πληθυσμό, εξαιτίας των πιθανών γερμανικών εκτεταμένων αντιποίνων. Ο ΕΛΑΣ και συγκεκριμένα ο στρατιωτικός του διοικητής, Στέφανος Σαράφης, αντιπρότεινε τη σήραγγα του Κούρνοβου, η οποία θα μπορούσε να παγιδευτεί με εκρηκτικά και στις δύο πλευρές της και να ανατιναχθεί τη στιγμή μάλιστα που θα διερχόταν αμαξοστοιχία, διακόπτοντας τη συγκοινωνία «για όσο

---

[198] Myers, *ό.π.*, σ. 199.
[199] Σαράφης, *ό.π.*, σ. 124. Βλ. ακόμη Κουζινόπουλος, *ό.π.*, εφ. Ελευθερία [Όργανον του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μακεδονίας], Αριθ. Φύλλου 16, Θεσσαλονίκη 28 Ιουλ. 1943.
[200] Myers, *ό.π.*, σ. 173.

διάστημα θα την μπλοκάριζε και μία πετυχημένη ανατίναξη της γέφυρας (του Ασωπού)». Παρά τις αντιρρήσεις που είχε ο Μάιερς, προμήθευσε τον ΕΛΑΣ με τα αναγκαία εκρηκτικά για την επιχείρηση.[201]

Το βράδυ της 1ης προς 2 Ιουνίου 1943, ένα τμήμα σκαπανέων του ΕΛΑΣ με τη συνεργασία τμήματος δύναμης διακοσίων πενήντα αντρών περίπου του Υπαρχηγείου Δομοκού και υπό την αιγίδα του Αρχηγείου Ρούμελης, παγίδευσε και ανατίναξε την μήκους πεντακοσίων δέκα μέτρων σήραγγα του Κούρνοβου τη στιγμή της διέλευσης αμαξοστοιχίας που μετέφερε αδειούχους Ιταλούς στρατιώτες και πολεμικό υλικό.[202] Ο απολογισμός από την έκρηξη ήταν σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, σε αντίθεση με τους σχεδόν διπλάσιους αριθμούς που δίνουν οι πηγές αριστερής προέλευσης, διακόσιοι με τριακόσιοι νεκροί Ιταλοί στρατιώτες και επτά Γερμανοί, πολλοί από τους οποίους κάηκαν ζωντανοί ή σκοτώθηκαν από τις εκρήξεις που επακολούθησαν εξαιτίας των πυρομαχικών που υπήρχαν εντός της αμαξοστοιχίας. Διασώθηκαν περίπου εκατό στρατιώτες, οι περισσότεροι με εγκαύματα. Αν και η σήραγγα δεν υπέστη ζημιές, σε αντίθεση με τις σιδηροτροχιές που καταστράφηκαν σε μήκος εκατόν είκοσι μέτρων, η συγκοινωνία διακόπηκε για πενήντα ώρες.[203]

Στους νεκρούς προστέθηκαν εξήντα Έλληνες όμηροι που βρίσκονταν στο πρώτο βαγόνι, γνωστό ως «κλούβα», το οποίο τοποθετείτο μπροστά από την αμαξοστοιχία για την προστασία της από τις επιθέσεις των ανταρτών.[204] Εξαιτίας του γεγονότος αυτού, ο Μάιερς άσκησε κριτική στον ΕΛΑΣ, θεωρώντας ότι τα κέρδη από την επιχείρηση ήταν δυσανάλογα του κόστους σε ανθρώπινες ζωές.[205] Αναφέρει για το ζήτημα αυτό :

> «Το τραίνο στο τούνελ του Τυρνάβου είχε συντριβεί πάνω στα μπάζα που είχε σωριάσει η έκρηξη στην άλλη άκρη και είχε πάρει φωτιά. Οι περισσότεροι από τους Γερμανούς που βρίσκονταν στο τραίνο είχαν καεί ζωντανοί, αλλά το ίδιο είχαν πάθει και σαράντα αθώοι Έλληνες που ταξίδευαν στο πρώτο βαγόνι, σαν όμηροι, για την παρεμπόδιση του

---

[201] Σαράφης, *ό.π.*, σ. 114, 116-117. Μπαλλής, *ό.π.*, σσ. 159-160. Myers, *ό.π.*, σσ. 173-175, 177.
[202] Σαράφης, *ό.π.*, σ. 118-119, 126. Επίσης, Κέδρος, *ό.π.*, σ. 317.
[203] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943 και RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 3674/43 geh., v. 2.6. – Nr. 3706/43 geh., v. 3.6.1943.
[204] Βλ. NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1445, στοιχείο κατηγορίας 289: Tagesmeldung [Fernspruch] Nr. 02746 3/6 2220 an OKH / Gen. St. d. H. / Op. Abt., geheim (O.B. Südost – Okdo. H. Gr. E – Roem Eins A/ 01 Nr. 3706 / 43 geh., v. 3.6.1943).
[205] Πρβλ. Σαράφης, *ό.π.*, σ. 126. Γράφει ο Σαράφης : «Ανακοίνωσα στο συνταγματάρχη Έντυ την είδηση και έμεινε ενθουσιασμένος, ειδοποίησε δε την ίδια στιγμή το Κάιρο, που έτυχε να έχει επαφή με τον ασύρματό του».

σαμποτάζ. Ο Σαράφης μου είπε ότι η γραμμή είχε μπλοκαριστεί για έξη τουλάχιστον βδομάδες. Απάντησα πως αν οι Γερμανοί το ήθελαν πραγματικά, θα μπορούσαν να καθαρίσουν τα συντρίμια σε έξη μέρες. Μία βδομάδα αργότερα η γραμμή ξανάνοιξε. Σαράντα Έλληνες είχαν χάσει τη ζωή τους χωρίς ουσιαστικό λόγο».[206]

Πράγματι, ο ΕΛΑΣ, ανατινάζοντας τη σήραγγα του Κούρνοβου, δεν κατάφερε να εκπληρώσει έναν από τους βασικούς στόχους για τους οποίους είχε προχωρήσει στην επιχείρηση αυτή, τη μακροχρόνια διακοπή της σιδηροδρομικής σύνδεσης βορρά – νότου. Σε έκθεσή του για το συμβάν, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου τόνιζε ότι «η ανατίναξη της σήραγγας είχε δυσμενείς επιπτώσεις στον τομέα των μεταφορών […] Στην περιοχή της Θεσσαλονίκης και στους σταθμούς όπου πραγματοποιούνται οι αλλαγές των ατμομηχανών, επικρατεί επί του παρόντος κυκλοφορική συμφόρηση». Ωστόσο, μετά από σχεδόν τρεις ημέρες διακοπής, η σιδηροδρομική συγκοινωνία αποκαταστάθηκε.[207]

Όσον αφορά δε το ζήτημα των αντιποίνων, έναν από τους λόγους που προέβαλλε ο ΕΛΑΣ για να μην συμμετάσχει στην επιχείρηση με στόχο τη γέφυρα του Ασωπού, όπως είχε ζητήσει ο Μάιερς, το σχέδιο που τελικά προώθησε η ηγεσία του ΕΛΑΣ και οδήγησε στην ανατίναξη της σήραγγας του Κούρνοβου, προκάλεσε το θάνατο εκατόν εξήντα έξι Ελλήνων.[208] Εκτός από τους εξήντα Έλληνες ομήρους που σκοτώθηκαν επί τόπου, μετά την επίθεση οι ιταλικές αρχές εκτέλεσαν για εξιλασμό εκατόν έξι κρατουμένους από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Λάρισας.[209]

Για την Ομάδα Στρατού Ε, η ανατίναξη της σήραγγας του Κούρνοβου ήταν απόδειξη της επιχειρησιακής ικανότητας των ανταρτών να προσβάλλουν ανά πάσα στιγμή την κύρια σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης – Αθηνών. Πράγματι, κατά τη

---

[206] Myers, *ό.π.*, σ. 191.

[207] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[208] Όπως τονίζει ο Φλάισερ, ίσως γι΄ αυτό το λόγο η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* σε έκτακτη έκδοσή της (18.6.1943) αρνήθηκε κάθε συμμετοχή του ΕΛΑΣ στην ανατίναξη της σήραγγας του Κούρνοβου, υποστηρίζοντας ότι αυτή σκηνοθετήθηκε από τους ίδιους τους Ιταλούς για να σκοτώσουν τους ομήρους και να κατηγορήσουν στη συνέχεια τους αντάρτες, κατά τα πρότυπα των εκτελέσεων στο δάσος του Κατίν, βλ. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 406, υποσ. 44.

[209] Για τα αντίποινα των Ιταλών και γενικά για το ιστορικό της ανατίναξης της σήραγγας του Κούρνοβου, βλ. Αντώνης Φλούντζης, *Στρατόπεδα Λάρισας – Τρικάλων (1941-1944). Η γέννηση του αντάρτικου στη Θεσσαλία*, σσ. 449-485, όπου κατάσταση με τα ονόματα των εκατόν έξι εκτελεσθέντων. Οι γερμανικές πηγές κάνουν λόγο για εκατό «κομμουνιστές που εκτελέστηκαν για εξιλασμό», MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 3706/43 geh., v. 3 Ιουλ. 1943. Ο Σαράφης, *ό.π.*, σ. 126, αναφέρει εκατόν δέκα οκτώ εκτελεσθέντες.

διάρκεια της επιχείρησης Άνιμαλς, με αφετηρία την 21η Ιουνίου, ομάδες ανταρτών σε συνεργασία με τους άντρες της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, ανατίναξαν γέφυρες και ξήλωσαν σιδηροτροχιές, πλήττοντας σε πολλά σημεία το σιδηροδρομικό δίκτυο.[210]

Στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ του εγχειρήματος του Κούρνοβου και την έναρξη της επιχείρησης Άνιμαλς, σημειώθηκαν δύο άλλες επιθέσεις μικρής κλίμακας. Η πρώτη έλαβε χώρα στις 9 Ιουνίου με μια αποτυχημένη επίθεση εναντίον ενός γερμανικού φυλακίου, πλησίον μιας μικρής σήραγγας στο 256ο χιλιόμετρο της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών – Λάρισας.[211] Η δεύτερη επίθεση πραγματοποιήθηκε από αέρος με τη ρίψη δέκα βομβών εναντίον του σιδηροδρομικού σταθμού του Ασωπού, χωρίς όμως να προκαλέσει ανθρώπινα θύματα ή υλικές ζημιές.[212]

Η τελευταία αυτή επίθεση, τα κίνητρα της οποίας παρέμεναν αδιευκρίνιστα για τους Γερμανούς, προετοίμασε το έδαφος για την καταστροφή της γέφυρας του Ασωπού, που παρά τον μεγάλο βαθμό δυσκολίας και την επικινδυνότητα του εγχειρήματος δεν είχε εγκαταλειφθεί από τον Μάιερς, ακόμα και μετά την άρνηση του ΕΛΑΣ να συμμετάσχει, αλλά και τις αντιδράσεις κατοίκων της περιοχής, φοβούμενοι πιθανά γερμανικά αντίποινα.[213] Στα παραπάνω πρέπει να προστεθούν και τα αυξημένα μέτρα ασφαλείας που οι γερμανικές αρχές είχαν λάβει, ενισχύοντας τη φρούρηση των σιδηροδρομικών γραμμών με την προσθήκη μονάδων που αρχικά προορίζονταν για τη φύλαξη των μεταλλείων, καθώς και για την καταδίωξη των ανταρτών.[214] Εκτός αυτού,

---

[210] MA, RH 19 VII 55/1: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic / AO. Nr. 7190 / 43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 19 Ιουν. 1943. Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 413. Για τις δολιοφθορές αυτές βλ. επίσης, Αντώνης Αγγελούλης (Βρατσάνος), *Βροντάει ο Όλυμπος (το μηχανικό του Ολύμπου)*, Αθήνα 1964, σσ. 21-24. Ο συγγραφέας ήταν επικεφαλής του Μηχανικού του ΕΛΑΣ που κατά την περίοδο της Κατοχής προξένησε σοβαρές ζημιές στη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών - Θεσσαλονίκης. Στο τέλος του βιβλίου του παραθέτει χρονολογικό πίνακα των επιχειρήσεων και δολιοφθορών του Μηχανικού Ολύμπου το διάστημα 1942-1944.

[211] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[212] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4159/43 geh., v. 18 Ιουν. 1943.

[213] Οι κάτοικοι ενός γειτονικού χωριού ζήτησαν από τον Βελουχιώτη να μεσολαβήσει για να ματαιωθεί η επιχείρηση των Άγγλων, αλλά ο τελευταίος τους απείλησε ότι σε περίπτωση που αποκάλυπταν το σχέδιο στους Γερμανούς θα προέβαινε σε ακόμα σκληρότερα από τους κατακτητές αντίποινα, βλ. Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 414.

[214] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 3735/43 geh., v. 4 Ιουν. 1943. Για τη φύλαξη του σιδηροδρομικού δικτύου αποσπάστηκε ο 4ος Λόχος από το 322ο Ελαφρό Τάγμα, που μέχρι τότε συμμετείχε στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών της Δυτικής Μακεδονίας ως τμήμα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, και με μια διμοιρία του λόχου φύλαξης της Θεσσαλονίκης (4ος λόχος του 834ου Ελαφρού Τάγματος) τοποθετήθηκαν στο τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής «όπου υπήρχαν πολυάριθμες

λίγες ημέρες πριν την επιχείρηση, Γερμανοί μηχανικοί, χρησιμοποιώντας Έλληνες εργάτες, είχαν αναλάβει το έργο της συντήρησης και ενίσχυσης της γέφυρας του Ασωπού.[215]

Το βράδυ της 20ης προς 21η Ιουνίου 1943, μετά από πολύμηνη προετοιμασία και συνεχείς αλλαγές σχεδίων, μία ομάδα έξι Βρετανών αξιωματικών κατάφερε να κατέβει από το πιο απόκρημνο σημείο και να τοποθετήσει τα εκρηκτικά, ανατινάζοντας τη γέφυρα.[216] Η επιτυχία με την οποία στέφθηκε η ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού οφειλόταν πρωτίστως στην τόλμη των συμμετεχόντων. Από την άλλη πλευρά, σ΄ αυτήν συνετέλεσε οπωσδήποτε και η πλημμελής φύλαξή της από τη γερμανική φρουρά. Το γεγονός ότι οι φρουροί δεν είχαν αντιληφθεί το παραμικρό και επομένως δεν σημειώθηκε ανταλλαγή πυρών, έκανε τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης να τηλεγραφήσει στο Αρχηγείο του Χίτλερ, κατονομάζοντας ως πιθανούς δράστες τους Έλληνες εργάτες που απασχολούνταν στα έργα συντήρησης της γέφυρας.[217] Όμως δύο ημέρες αργότερα ο Λερ, ενημερώνοντας για το συμβάν τους επιτελείς της Ομάδας Στρατού Ε, απέδωσε την ευθύνη της επιχείρησης στους Άγγλους.[218]

Στις 21 Ιουνίου, ένα γερμανικό αεροπλάνο πέταξε πάνω από τη γέφυρα και επιβεβαίωσε την ανατίναξη των δύο ατσάλινων στηριγμάτων στο βόρειο τμήμα της.[219] Μόλις ο Χίτλερ ενημερώθηκε για το συμβάν, εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του, διατάσσοντας τη δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης και τον καταλογισμό ευθυνών στους αξιωματικούς της φρουράς της γέφυρας.[220] Αργότερα και ο ίδιος ο Χίτλερ αναγνώρισε πως δεν ήταν δυνατόν να εμποδιστούν στο σύνολό τους οι δολιοφθορές στο σιδηροδρομικό δίκτυο.[221] Με τη σειρά του ο Λερ ανέθεσε στον Στρατιωτικό

σήραγγες», μεταξύ Δομοκού και Λαμίας, βλ. MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[215] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4254/43 geh., v. 21 Ιουν. 1943. Ακόμη, Myers, *ό.π.*, σ. 179.

[216] Αναλυτικότερα, για την ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού βλ. Hermann Frank Meyer, «"Auch Brücken haben ihre Schicksale". Zerstörung und Wiederaufbau der Asopos- Brücke in Griechenland im Sommer 1943», *Thetis*, 4 (1997) 263-281. Επίσης, E. C.W. Myers, *ό.π.*, σ. 167 κ. ε.

[217] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4254/43 geh., v. 21 Ιουν. 1943.

[218] MA, RH 19 VII 1/2: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, KTB Nr. 48/43 g. k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 23.6.1943".

[219] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4254/43 geh., v. 21 Ιουν. 1943.

[220] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung OB. Südost an OKW/WFSt. v. 22.6.43 Ia / 01 Nr. 4288/43 geheim, (Anl. 80), "Bahnzerstörungen in Griechenland".

[221] MA, RH 19 VII 1/2: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, KTB Nr. 52/43 g. k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 5.7.1943".

Διοικητή Θεσσαλονίκης και στο Γενικό Επιτελείο των Μεταφορών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης τη δικαστική διερεύνηση, ζητώντας να επισπεύσουν με κάθε τρόπο την έκδοση του σχετικού πορίσματος.[222] Για το σκοπό αυτό, στις 22 Ιουνίου, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, Στρατηγός Χανς Χάρντε (Hans Haarde), με τη συνοδεία ενός στρατοδίκη μετέβη στην περιοχή, για να εποπτεύσει των σχετικών ανακρίσεων.[223] Το πιθανότερο είναι πως οι ανακρίσεις δεν κατέληξαν πουθενά, με βεβαιότητα πάντως όχι στην «ανακάλυψη των δραστών», όπως ήταν ο στόχος των γερμανικών ερευνών. Επομένως, η πληροφορία που παραθέτει ο Έντμοντ Μάιερς, σύμφωνα με την οποία αργότερα εκτελέστηκαν οι περίπου πενήντα Γερμανοί φρουροί της γέφυρας, με την κατηγορία της προδοσίας,[224] φαίνεται να μην ευσταθεί.[225]

Η ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού επιβεβαίωσε και στην πράξη την ορθότητα των αρχικών υπολογισμών του Μάιερς. Οι Γερμανοί χαρακτήρισαν την καταστροφή της ως γεγονός με ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες για την κυκλοφορία. Σύμφωνα με τους πρώτους υπολογισμούς των στρατιωτικών, για την ανακατασκευή της θα απαιτούνταν «εβδομάδες ίσως και μήνες», ενώ οι εκπρόσωποι του οικονομικού επιτελείου της Θεσσαλονίκης την τοποθετούσαν μετά από τουλάχιστον δύο μήνες. Γι΄ αυτό ως προσωρινή λύση προτάθηκε, όπως συνέβη και μετά την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου, η μεταφόρτωση στη Λαμία και την Στυλίδα, και η επαναπροώθηση των μεταφερόμενων ειδών είτε οδικώς είτε δια θαλάσσης.[226] Η ανακατασκευή της γέφυρας ξεκίνησε σχεδόν αμέσως και με γοργούς ρυθμούς, απασχολώντας τέσσερις μονάδες του Μηχανικού και περίπου χίλιους Γερμανούς στρατιώτες, αλλά και Έλληνες εργάτες. Στις 5 Αυγούστου και ενώ οι εργασίες έφταναν προς το τέλος τους, με την προοπτική μέσα στις επόμενες ημέρες να αποκατασταθεί η κυκλοφορία στο σιδηροδρομικό δίκτυο, η γέφυρα κατέρρευσε εξαιτίας ελαττωματικών υλικών και κυρίως της προχειρότητας που είχαν επιδείξει ορισμένα

---

[222] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung OB. Südost an OKW/WFSt. v. 22.6.43 Ia / 01 Nr. 4288/43 geheim, (Anl. 80), "Bahnzerstörungen in Griechenland". Επίσης, MA, RH 19 VII 1/2: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, KTB Nr. 48/43 g. k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 23.6.1943".

[223] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4288/43 geh., v. 22 Ιουν. 1943.

[224] E. C. W. Myers, *ό.π.*, σσ. 181-182.

[225] Βλ. Hermann Frank Meyer, *ό.π.*, σ. 274.

[226] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943 και RW 29 / 111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 561 / 43 geheim, "Lage in Nordgriechenland", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

συνεργεία. Απαιτήθηκαν ακόμη τρεις εβδομάδες εργασιών, μέχρι τις 27 Αυγούστου, οπότε το πρώτο τρένο πέρασε πάνω από τη γέφυρα του Ασωπού.[227]

Αντίθετα με τους Γερμανούς και τον Χίτλερ, όπως ήταν άλλωστε φυσικό, οι Άγγλοι και προσωπικά ο Ουίνστων Τσώρτσιλ (Winston Churchill) εξέφρασαν την ευαρέσκειά τους για την πετυχημένη επιχείρηση.[228] Η ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού δεν είχε αποκόψει μόνο για μεγάλο χρονικό διάστημα τη σιδηροδρομική σύνδεση βορρά – νότου, όπως επεδίωκαν οι σύμμαχοι, αλλά ταυτόχρονα είχε δώσει και το έναυσμα για την έναρξη της επιχείρησης Άνιμαλς. Πράγματι, τη νύχτα της 20ης προς την 21η Ιουνίου σημειώθηκαν πέντε ακόμη δολιοφθορές κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Κατερίνης – Λαμίας. Συνολικά, ανατινάχθηκαν πέντε γέφυρες, μία σιδηροδρομική διάβαση και καταστράφηκαν σιδηροτροχιές σε μήκος τριών – τεσσάρων χιλιομέτρων.[229] Ανάμεσα στις ομάδες του ΕΛΑΣ που εκείνη τη νύχτα είχαν δράσει στην περιοχή του Λιτοχώρου, ανατινάσσοντας γέφυρες, αφού προηγήθηκε η εξουδετέρωση των φυλακίων και ο αφοπλισμός της δύναμης της ελληνικής χωροφυλακής, ήταν και αυτές της Δυτικής Μακεδονίας που είχαν μετακινηθεί για το σκοπό αυτό από το Ροδοχώρι Βοΐου, με διοικητή τον Σαράντη Πρωτόπαπα (Κικίτσα) και κάτω από τις οδηγίες του Νίκολας Χάμμοντ ως πρώτου Βρετανού αξιωματικού συνδέσμου στη Μακεδονία.[230] Σύμφωνα με τον Χάμμοντ, η εσφαλμένη εκτίμηση των Γερμανών για τους δράστες της ανατίναξης της γέφυρας κοντά στο Λιτόχωρο

---

[227] Hermann Frank Meyer, *ό.π.*, σσ. 275-278. Επίσης, MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4288/43 geh., v. 22.6.1943 - RH 19 VII 12/3, Nr. 5362/43 geh., v. 30.7.1943 και RH 19 VII 12/2, Nr. 6275/43 geh., v. 31.8.1943.

[228] E. C. W. Myers, *ό.π.*, σ. 182. Hermann Frank Meyer, *ό.π.*, σσ. 274-275.

[229] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung OB. Südost an OKW/WFSt. v. 21.6.43 Ia / 01 Nr. 4245/43 geheim, (Anl. 74), " Brücken – und Gleissprengungen". MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[230] Hammond, Με τους Αντάρτες…, *ό.π.*, σσ. 58-62 και Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σσ. 21-22. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 173-174. Τα γερμανικά μέτρα προστασίας αποδείχτηκαν ανεπαρκή για να αποτρέψουν τις δολιοφθορές. Αυτό οφειλόταν κυρίως στην έλλειψη του απαραίτητου αριθμού γερμανικών δυνάμεων που θα αναλάμβαναν τη φύλαξη του σιδηροδρομικού δικτύου, κάτι που άλλωστε είχαν επισημάνει και οι αρμόδιοι της Ομάδας Στρατού Ε, βλ. MA, RH 19 VII 1/2: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, KTB Nr. 48/43 g. k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 23.6.1943". Έτσι, όλες οι σχετικές διαταγές για την ενίσχυση των μέτρων ασφαλείας παρέμεναν αναγκαστικά ανεκτέλεστες. Για παράδειγμα, πριν ακόμη την εκδήλωση των δολιοφθορών, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου έλαβε διαταγή από τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης να ενισχύσει τα φυλάκια τα οποία είχαν επανδρωθεί με άντρες της ελληνικής χωροφυλακής, τοποθετώντας ως επικεφαλής και εποπτεύουσα αρχή σε σταθερή βάση επαρκή αριθμό Γερμανών στρατιωτών, βλ. NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung OB. Südost an OKW/WFSt. v. 15.6.43, Ia / 01 Nr. 4062/43 geheim, (Anl. 50), " Bahnsicherung".

απέτρεψε την επιβολή αντιποίνων εις βάρος των κατοίκων των γειτονικών χωριών.[231] Η σιδηροδρομική γραμμή Κατερίνης – Λαμίας, που υπέστη «σημαντικές ζημίας» εξαιτίας των δολιοφθορών αυτών, δόθηκε και πάλι στην κυκλοφορία τρεις ημέρες αργότερα (24 Ιουνίου).[232]

Στις επιχειρήσεις αυτές συμμετείχαν εκτός του Χάμμοντ και δύο άλλοι Άγγλοι αξιωματικοί. Ο Τζιμ Πάουερ, με το ψευδώνυμο «Χορς», με αντάρτες του μηχανικού, ανατίναξαν την ίδια νύχτα τις σιδηροδρομικές γραμμές στα Τέμπη. Ταυτόχρονα, μια άλλη ομάδα με επικεφαλής τον Ταγματάρχη Μπιλ Τζόνσον, ο οποίος το προηγούμενο διάστημα είχε εκπαιδεύσει, όπως και ο Πάουερ, άντρες του ΕΛΑΣ για καταδρομικές επιχειρήσεις, προκάλεσε δολιοφθορές στον δρόμο Κοζάνης - Σερβίων, ανατινάσσοντας μια γέφυρα κοντά στο χωριό Πετρανά Κοζάνης, δύο διαβάσεις και κόβοντας τα καλώδια του τηλεφώνου.[233] Για την ανακατασκευή της γέφυρας οι Γερμανοί επιστράτευσαν πολίτες από τη γύρω περιοχή, ενώ η ανακάλυψη στα Πετρανά ποσοτήτων εκρηκτικών υλών και πολεμικού εξοπλισμού έθεσε σε κίνηση τη διαδικασία επιβολής αντιποίνων.[234]

Οι δολιοφθορές που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 21 και 24 Ιουνίου προκάλεσαν πολλά προβλήματα στο δίκτυο συγκοινωνιών και επικοινωνιών. Οι ημερήσιες αναφορές του Λερ προς την Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ της 22ας, 23ης και 24ης Ιουνίου έκαναν λόγο για «προγραμματισμένη αυξανόμενη εκδήλωση δολιοφθορών στο δίκτυο συγκοινωνιών και επικοινωνιών» και «προγραμματισμένη συνεχής εκδήλωση δολιοφθορών».[235] Αντίστοιχα, η έκθεση της Ομάδας Στρατού Ε για τον μήνα Ιούνιο ανέφερε :

> «Η κατάσταση στην Κεντρική Ελλάδα από τα μέσα του Ιουνίου έχει σε γενικές γραμμές επιδεινωθεί. Η ξαφνική εκδήλωση δολιοφθορών και επιθέσεων εναντίον των κύριων συγκοινωνιακών δικτύων αποδεικνύει ότι οι

---

[231] Hammond, Με τους Αντάρτες…, *ό.π.*, σ. 63.

[232] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[233] Για τους δύο Άγγλους αξιωματικούς και τη δράση τους βλ. Hammond, *ό.π.*, σσ. 49, 56, 59-60, 64. Ο μόνος στόχος που σύμφωνα με τον Χάμμοντ δεν κατάφερε να πλήξει ο Τζόνσον ήταν η καλά φυλασσόμενη γέφυρα του Αλιάκμονα στα Σέρβια, η οποία είχε ανακατασκευαστεί πρόχειρα μετά την πυρπόλησή της τον Μάρτιο του 1943. Επίσης, Μπαλλής, *ό.π.*, σσ. 52-53. Ακόμη, MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4254/43 geh., v. 21.6.1943 και RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[234] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4360/43 geh., v. 24 Ιουν. 1943.

[235] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4288/43 geh., v. 22.6. - Nr. 4329/43 geh., v. 23.6. - Nr. 4360/43 geh., v. 24 Ιουν. 1943.

συμμορίες επιδιώκουν να διακόψουν τον ανεφοδιασμό και τη μετακίνηση των στρατευμάτων προς τη Νότια Ελλάδα».[236]

Τις επόμενες ημέρες, όπως προέβλεπε το συμμαχικό σχέδιο, το κέντρο βάρους των επιχειρήσεων μεταφέρθηκε στη Μακεδονία.[237] Όμως, οι επιχειρήσεις αυτές δεν είχαν την ένταση των προηγουμένων. Εκτός αυτού, οι Γερμανοί αύξησαν τα μέτρα ασφαλείας μετά από τηλεγράφημα της Ανώτατης Διοίκησης της Βέρμαχτ για τη λήψη «συμπληρωματικών μέτρων προστασίας της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Αθηνών και των οικονομικά σημαντικών εγκαταστάσεων», καθώς και την «προστασία του πολεμικού υλικού από καταστροφές».[238] Παράλληλα, συνέλαβαν και τοποθέτησαν εκατοντάδες πολίτες κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών, καθιστώντας τους υπεύθυνους για την ασφάλειά του δικτύου σε περίπτωση που σημειώνονταν εκ νέου δολιοφθορές ή οι ίδιοι δεν είχαν εντοπίσει νωρίτερα τα ναρκοθετημένα σημεία.[239] Κατά την εφαρμογή του μέτρου αυτού, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, όπως και οι ομόλογοί του στην Κροατία και τη Σερβία, κλήθηκαν να αναφέρουν στην ανώτερη στρατιωτική ηγεσία «σε ποια έκταση χρησιμοποιούνται ήδη πολίτες στην υπηρεσία ασφάλειας του σιδηροδρομικού δικτύου, ποια συμπεράσματα

---

[236] MA, RH 19 VII 55/1: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic / AO. Nr. 7874 / 43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 3 Ιουλ. 1943.

[237] Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 21.

[238] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung OB. Südost an OKW/WFSt. v. 25.6.43, Ia / 01 Nr. 4387/43 geheim, (Anl. 95), "Sicherung wehrwirtschaftl. Betriebe in Griechenland und zusätzlichen Bahnschutzes auf der Strecke Saloniki - Athen" και Tagesmeldung v. 26.6.43 Ia / 01 Nr. 4409/43 geheim, (Anl. 102), "Sicherung von Objekten vor Zerstörung".

[239] Μια τέτοια σύλληψη πολιτών στη Θεσσαλονίκη περιγράφει ο λογοτέχνης Γιώργος Ιωάννου. Ένα πρωινό του Ιουνίου του 1943, οι Γερμανοί απέκλεισαν την πλατεία Δικαστηρίων συλλαμβάνοντας όσους έτυχε να περνούν εκείνη τη στιγμή από το σημείο. Μετά τη επιλογή των ικανότερων και νεότερων και αφού κρατήθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα στο κτήριο του 22ου Δημοτικού Σχολείου απέναντι από το Πειραματικό Σχολείο στην οδό Φιλίππου και Αγίας Σοφίας, που είχε μεταβληθεί σε στρατόπεδο εργασίας, τοποθετήθηκαν κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών. Γράφει ο Ιωάννου : «Σε λίγον καιρό μάθαμε πως τους διασκόρπισαν στις γραμμές του τραίνου. Τους χώρισαν σε ομάδες, τους μοίρασαν κατά τμήματα τη γραμμή, και τους έβαλαν να ψάχνουν συνεχώς τις ράγες μ΄ ένα μακρύ ξύλο. Για ό,τι συνέβαινε στο κομμάτι τους, ήταν υπόλογοι με τη ζωή τους […] Αν με το ανασκάλισμα οι εκρηκτικές ύλες έσκαγαν, το κέρδος ήταν όλο δικό τους. Αν πάλι δεν τις έβρισκαν και έσκαγαν καθώς περνούσε το τρένο, το κέρδος το εισέπρατταν λίγο αργότερα. Οι Γερμανοί είχαν επινοήσει και κάτι άλλο : βάζαν κρατουμένους ή επιστρατευμένους σ΄ ένα βαγόνι ανοιχτό και κουκουλωμένο με συρματοπλέγματα, σαν κλούβα, μπροστά από την ατμομηχανή, για να κάνουν έτσι εκβιασμό στους αντάρτες που υπονομεύαν τις γραμμές. Αν ανατίναζαν την αμαξοστοιχία, θα σκοτώναν πρώτα τους δικούς τους ή θα γίνονταν αιτία να εκτελεστούν», βλ. Γιώργος Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα.*, πεζογραφήματα, β΄ έκδ., χ.τ.ε. 1980, σσ. 91-93.

μπορούν να εξαχθούν μέχρι τώρα και ποιος είναι ο μελλοντικός σχεδιασμός για το μέτρο αυτό».[240]

Έτσι, μεταξύ 25 και 28 Ιουνίου οι γερμανικές αναφορές κατέγραψαν μόνο την «αναμενόμενη» επίθεση εναντίον της γέφυρας του Μπράλου, η οποία βρήκε προετοιμασμένη τη φρουρά και αποκρούστηκε και την ανακάλυψη και εξουδετέρωση ενός εκρηκτικού μηχανισμού που είχε τοποθετηθεί στη σιδηροδρομική γραμμή κοντά στο Δομοκό.[241] Αντίθετα, τη νύχτα της 28ης προς την 29η Ιουνίου ανατινάχθηκε σε οκτώ σημεία η σιδηροδρομική γραμμή μεταξύ της Λεπτοκαρυάς και του Λιτοχώρου. Καθώς επρόκειτο για δολιοφθορές μικρής κλίμακας, η κυκλοφορία αποκαταστάθηκε αμέσως, ενώ ένα τμήμα καταδίωξης και δύναμη της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού ανέλαβαν την εκκαθάριση της περιοχής. Επίσης, πλησίον της Πτολεμαΐδας και μετά την καταστροφή του δικτύου επικοινωνιών, οι Γερμανοί επιστράτευσαν πολίτες για τη φύλαξή του.[242]

Στις 28 ή 29 Ιουνίου σημειώθηκε η πρώτη επίθεση που είχε ως στόχο έναν Γερμανό αξιωματικό. Επί της δημοσίας οδού Θεσσαλονίκης – Έδεσσας πυροβολήθηκε και αργότερα υπέκυψε στα τραύματά του ο Γερμανός υπαξιωματικός Άντολφ Έρσφελντ (Adolf Ersfeld), ο οποίος ήταν διοικητής του παραρτήματος της 621ης Μυστικής Αστυνομίας Στρατού στη Νάουσα. Στις καταστάσεις της μονάδας έχει σημειωθεί ως ημέρα θανάτου του η 30η Ιουνίου. Το προηγούμενο διάστημα ο Έρσφελντ υπηρετούσε στο επίσης παράρτημα της Μυστικής Αστυνομίας της Μυτιλήνης.[243]

Το περιστατικό έχει καταγραφεί στην ένορκη κατάθεση του Μαξ Χάινριχ Κ., πρώην μέλους της Μυστικής Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, ο οποίος εκείνη την εποχή υπηρετούσε στο 5ο Γραφείο με το βαθμό του Ανθυπασπιστή :

> «Μου είναι επίσης γνωστή η λειτουργία μίας ακόμη εξωτερικής υπηρεσίας της 621ης Μυστικής Αστυνομίας Στρατού Θεσσαλονίκης. Επρόκειτο για την εξωτερική υπηρεσία της Νάουσας, περίπου είκοσι χιλιόμετρα μακριά από την

---

[240] MA, RH 19 VII 9/1: Heeresgruppe E, Führungsabteilung (Arsakli), Ia Nr. 1744/43 geheim, "Bahnsicherung", 12 Ιουλ. 1943.
[241] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4409/43 geh., v. 26 Ιουν. 1943.
[242] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4484/43 geh., v. 29 Ιουν. 1943.
[243] Zst, V 508 AR 1313 / 68, Hessisches Landeskriminalamt Wiesbaden, Abt. V/5 – SK – (NSG), O. – Nr. 2328 Bö: Zeugenvernehmung (ένορκη κατάθεση) Erich Gerhard A.

Έδεσσα. Στη Νάουσα έδρευε η μικρότερη εξωτερική υπηρεσία [της Μυστικής Αστυνομίας], την οποία στελέχωναν περίπου δύο ή τρεις μόνο βοηθητικοί αστυνομικοί και των οποίων τα ονόματα δεν είμαι σε θέση να δώσω. Ο υπαξιωματικός Έρσφελντ, ο οποίος ανήκε και διηύθυνε αυτήν την εξωτερική υπηρεσία, πυροβολήθηκε από Έλληνες πολίτες κατά τη διάρκεια του υπηρεσιακού του ταξιδιού από τη Θεσσαλονίκη για τη Νάουσα και εξαιτίας του τραύματός του, που προκλήθηκε από τον πυροβολισμό, πέθανε στο στρατιωτικό νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης. Ο Έρσφελντ καταγόταν από το Βούπερταλ».[244]

Σε αντίποινα για τις ανατινάξεις των σιδηροτροχιών μεταξύ Λεπτοκαρυάς και Λιτοχώρου τη νύχτα της 28ης προς 29η Ιουνίου και για τη δολοφονία του διοικητή της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού της υπηρεσίας Νάουσας, οι γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης εκτέλεσαν στις 2 Ιουλίου 1943 πενήντα κρατούμενος - ομήρους στη θέση "Βυρσοδεψεία".[245] Από αυτούς οι τριάντα δύο, που παρελήφθησαν από την Στρατιωτική Χωροφυλακή, κρατούνταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς», ενώ οι υπόλοιποι δέκα οκτώ στα κρατητήρια της Μυστικής Αστυνομίας στην περιοχή Αναλήψεως, γνωστά ως «φυλακή 510».[246] Στην ημερήσια αναφορά του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης της 29ης Ιουνίου αναφέρεται λακωνικά πως «για τη δολοφονική επίθεση εναντίον ενός Γερμανού υπαξιωματικού κοντά στη Νάουσα εκτελέστηκαν είκοσι πέντε κομμουνιστές και ύποπτοι Έλληνες», ενώ σ΄ αυτή της 2ας Ιουλίου, δηλαδή την ημέρα της εκτελέσεως, γίνεται λόγος «για την εκτέλεση πενήντα κομμουνιστών ως αντίποινα για τις ανατινάξεις σιδηροτροχιών κοντά στο Λιτόχωρο και για την επίθεση εναντίον ενός Γερμανού υπαξιωματικού».[247]

---

[244] Zst, V 508 AR 1313 / 68, Hessisches Landeskriminalamt Wiesbaden, Abt. V/5 – SK – (NSG), O. – Nr. 2328 Bö: Zeugenvernehmung (ένορκη κατάθεση) Max Heinrich K..

[245] Η πληροφορία για την εκτέλεση των κρατουμένων στα "Βυρσοδεψεία" προέρχεται από την ένορκη κατάθεση που έδωσε μεταπολεμικά ο διευθυντής, καθ΄ όλη τη διάρκεια της Κατοχής, του στρατοπέδου συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς», Γεώργιος Γλάστρας. Ο Γλάστρας αναφέρει εννέα περιπτώσεις μαζικών εκτελέσεων που πραγματοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη από τα τέλη του 1942 έως τον Αύγουστο του 1944, μεταξύ αυτών και της 2ας Ιουλίου, την οποία όμως έχει καταχωρήσει με ημερομηνία 1η Ιουλίου, βλ. Zst, V 508 AR 1409 / 67: Eidliche Zeugenvernehmung Georgios G., Θεσσαλονίκη 30 Νοεμ. 1945.

[246] Βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 46-47, όπου υπάρχουν δύο καταγραφές του Λεωνίδα Γιασημακόπουλου για την εκτέλεση των πενήντα κρατουμένων με ημερομηνίες την Παρασκευή 2 Ιουλίου και το Σάββατο 3 Ιουλίου 1943.

[247] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Nr. 4484/43 geh., v. 29.6. και O.B. Südost (O. kdo. H. Gr. E) – Ia / 01 Nr. 4578/43 geh., v. 2 Ιουλ. 1943.

Την ημέρα της εκτελέσεως των πενήντα κρατουμένων, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου εξέδωσε ανακοίνωση, η οποία συνοδευόταν από τη σχετική διαταγή προς τις ελληνικές αρχές για την τοιχοκόλλησή της σε όλους τους δήμους και τις κοινότητες της γερμονοκρατούμενης Μακεδονίας και τη δημοσίευσή της στον τοπικό Τύπο :

> «Κατά τας τελευταίας ημέρας εγένοντο υπό κομμουνιστικών συμμοριών διάφοροι επιθέσεις κατά της δυνάμεως Κατοχής. Μεταξύ άλλων, εν δημοσία οδώ εφονεύθη είς ανήκων εις τον Γερμανικόν Στρατόν. Προς εξιλασμό δια τα κακουργήματα ταύτα εξετελέσθησαν σήμερον 50 κομμουνισταί και καταδικασμένοι εγκληματίαι».[248]

Ανάμεσα στους εκτελεσθέντες ήταν και όσοι είχαν συλληφθεί στις αρχές Μαΐου 1943 από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού στην Κατερίνη, στη Βέροια, στο Βελβεντό, στην Κοζάνη (βλ. και Κεφάλαιο 2): οι Κοζανίτες Ιωακείμ Λιούλιας, Λεωνίδας Χασάπης, Πάνος Καραλίβανος, οι καταγόμενοι από τη Βέροια Θεόφιλος Γεννιγιώργης, Σοφοκλής Ραπτόπουλος και από το Βελβεντό ο Γεώργιος και Πολύνικος Μαντζιάρης και ο Χρήστος Κατσάκης. Ενδεικτικά επίσης αναφέρεται και ο ιερέας του Λεχόβου, Απόστολος Παπανικολάου (πίνακας 3).[249]

---

[248] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ.: Ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, "Ανακοίνωσις", Θεσσαλονίκη 2 Ιουλ. 1943 και Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 89375, "Προς τους κ. κ. Νομάρχας (πλήν Καστορίας) και Επάρχους (πλήν Γρεβενών και Βοΐου)", Θεσσαλονίκη 12 Ιουλ. 1943.

[249] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 4ος υποφ. : Υπουργείον Εσωτερικών, Αριθ. Εμπ. Πρωτ. 536, "Σημείωμα [κατάσταση] των κατά την 2-7-43 τυφεκισθέντων εν Θεσσαλονίκη", ελήφθη την 3-8-43. Στην κατάσταση αυτή αναφέρονται ονομαστικά σαράντα εννιά εκτελεσθέντες. Στην κατάθεσή του ο Γλάστρας δίνει τον ίδιο αριθμό, Zst, V 508 AR 1409 / 67: Eidliche Zeugenvernehmung (ένορκη κατάθεση) Georgios G., Θεσσαλονίκη 30 Νοεμ. 1945. Από γερμανικής πλευράς γίνεται λόγος για πενήντα κρατουμένους. Τα ονόματα όσων εκτελέστηκαν στις 2 Ιουλίου περιέχονται και σε δύο άλλες πηγές. Στην πρώτη από αυτές, ο αξιωματικός της αστυνομίας Θεμιστοκλής Αρνόπουλος, που υπηρέτησε την περίοδο της Κατοχής στη Θεσσαλονίκη, αναφέρει ονομαστικά στην κατάθεσή του σαράντα οκτώ εκτελεσθέντες, βλ. Zst, V 508 AR 1411 / 67: Beeidigte Zeugenvernehmung (ένορκη κατάθεση) Themistoklis A., Παρανέστι Δράμας 24 Ιουν. 1946. Επίσης, έξι ονόματα για τα οποία αναγράφεται ως ημερομηνία θανάτου η 2α Ιουλίου 1943 και αιτία η εκτέλεση από τους Γερμανούς, περιλαμβάνονται σε αλφαβητική κατάσταση που συνέταξαν μεταπολεμικά οι ελληνικές αρχές, με βάση τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, σύμφωνα με την οποία κατά την περίοδο της Κατοχής εκτελέστηκαν στη Θεσσαλονίκη και άλλες περιοχές της Μακεδονίας, στην πλειοψηφία τους από τους Γερμανούς, τους συνεργάτες τους και τους Βουλγάρους, τριακόσια ογδόντα έξι άτομα. Φυσικά η λίστα αυτή είναι ελλιπής, καθώς ο αριθμός όσων εκτελέστηκαν μόνο στη Θεσσαλονίκη είναι πολύ μεγαλύτερος, βλ. ΙΑΜ, Αρχείο Γενικής Διοίκησης Βορείου Ελλάδος [ΓΔΒΕ], φακ. Β / 19, 2ος υποφ.: "Καταστάσεις εκτελεσθέντων".

Οι δολιοφθορές που αναφέρθηκαν και οι οποίες σημειώθηκαν στο πλαίσιο της επιχείρησης Άνιμαλς δεν προκάλεσαν, στην πλειοψηφία τους, ανθρώπινες απώλειες στη Βέρμαχτ εκτός, βέβαια, από τις υλικές ζημιές και τη σημαντική παρακώλυση των συγκοινωνιών. Το ίδιο δεν συνέβη με τις αεροπορικές επιδρομές των συμμαχικών αεροπλάνων που πραγματοποιήθηκαν ταυτόχρονα με τις από ξηράς επιθέσεις. Το πρωί της 24ης Ιουνίου, περίπου είκοσι με εικοσιτέσσερα αμερικανικά βομβαρδιστικά[250] έριξαν εκατόν πενήντα βόμβες μεγάλου διαμετρήματος στο αεροδρόμιο της Θέρμης (Σέδες), προκαλώντας σημαντικές ζημίες. Η επιτυχία της αεροπορικής αυτής επιδρομής οφειλόταν στις λεπτομερείς πληροφορίες για το αεροδρόμιο που συγκέντρωσε και έστειλε στους Συμμάχους η οργάνωση κατασκοπίας «Ζευς», με έδρα τη Θεσσαλονίκη και αρχηγό τον Γεώργιο Μαργέτη.[251] Από την άλλη πλευρά, ο αιφνιδιασμός που υπέστησαν οι Γερμανοί ήταν ολοκληρωτικός, καθώς δεν πρόλαβαν να σημάνουν ούτε συναγερμό. Το 70% των εγκαταστάσεων του αεροδρομίου, καθώς και οι αεροδιάδρομοι καταστράφηκαν, η δε καταστροφή των υπόστεγων επισκευής των αεροσκαφών ήταν πλήρης. Επίσης, καταστράφηκαν δέκα αεροσκάφη και δεκαπέντε έπαθαν ζημιές. Ανατινάχτηκαν βαρέλια με πενήντα κυβικά καυσίμων. Μέχρι το απόγευμα της ίδιας ημέρας οι Γερμανοί καταμέτρησαν οκτώ νεκρούς, εβδομήντα ένα τραυματίες, μεταξύ τους και πέντε αξιωματικοί και είκοσι βαριά τραυματισμένους, πολλοί από τους οποίους αργότερα υπέκυψαν.[252] Μετά την επίθεση αυτή και για λόγους ασφαλείας τόσο των εγκαταστάσεων όσο και του ίδιου του Λερ, οι γερμανικές αρχές αποφάσισαν να «αποκεντρώσουν» τις υπηρεσίες που λειτουργούσαν στο στρατηγείο στο Πανόραμα.[253] Τρεις ημέρες αργότερα (27 Ιουνίου), νέα επιδρομή των συμμαχικών αεροπλάνων αυτή τη φορά κατά των αεροδρομίων στην Ελευσίνα και στο Καλαμάκι,

---

[250] Μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων που είχαν ως στόχο τις γέφυρες του σιδηροδρομικού δικτύου κοντά στο Λιτόχωρο, ο Χάμμοντ και η ομάδα του κατέφυγαν στον Όλυμπο. Από εκεί είδαν τριάντα μεγάλα βομβαρδιστικά να πετούν με κατεύθυνση τη Θεσσαλονίκη και τα βορειοανατολικά της χώρας, βλ. Hammond, Με τους Αντάρτες…, *ό.π.*, σ. 63.

[251] Βλ. Βασίλης Κ. Γούναρης, «"Οργάνωσις Ζεύς": Συμβολή στη μελέτη της αντιστασιακής δράσης στη Θεσσαλονίκη (1942-1944)», Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912…, *ό.π.*, σ. 233. Επίσης, Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ., τόμ. 7, αριθμός εγγράφου 45 (φακ. 912 / Η / 2) : Επίσημος Δήλωσις Γεωργίου Μαργέτη, Αρχηγού Οργανώσεως Εθνικής Αντιστάσεως "Ζεύς", Αθήνα 17 Δεκ. 1952.

[252] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4360/43 geh., v. 24 Ιουν. 1943. Στο ίδιο αρχείο, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943. Επίσης, NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: (Anl. 89) Tagesmeldung OB. Südost an OKW/WFSt. v. 24.6.43, Ia / 01, Nr. 4360/43 geheim.

[253] MA, RH 19 VII 1/2: Abteilung Ia, Kriegstagebuch, KTB Nr. 48/43 g. k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 23.6.1943".

προκάλεσε το θάνατο τριάντα δύο Ελλήνων, δεκαέξι Γερμανών, τον τραυματισμό πενήντα εννέα και την ολική ή μερική καταστροφή δώδεκα αεροπλάνων.[254]

Πολύνεκρη για τους Γερμανούς, αργότερα και για τους Έλληνες εξαιτίας των γερμανικών αντιποίνων, ήταν η ενέδρα που έστησε ο ΕΛΑΣ σε μια γερμανική φάλαγγα της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών" στα στενά του Σαρανταπόρου. Τον Μάιο του 1943, ο Χίτλερ είχε διατάξει τέσσερις μεραρχίες να μετακινηθούν το ταχύτερο δυνατό στην Ελλάδα για να αντιμετωπιστεί ο διαγραφόμενος κίνδυνος μίας συμμαχικής απόβασης στη χώρα, ενόψει μάλιστα της αναμενόμενης ιταλικής κατάρρευσης.[255] Από τις αρχές Ιουνίου και για το επόμενο διάστημα αφίχθησαν στην Ελλάδα η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών και η 104η Μεραρχία "Κυνηγών" και μετακινήθηκαν στην Ήπειρο, με αποστολή την ανάληψη εκκαθαριστικών επιχειρήσεων σε συνεργασία με τους Ιταλούς.[256] Στις άλλες δύο μεραρχίες, την 1η Τεθωρακισμένη και την 117η Μεραρχία "Κυνηγών" ανατέθηκε η θωράκιση των παραλίων της Πελοποννήσου και η εξουδετέρωση των ανταρτικών ομάδων που δρούσαν στην ενδοχώρα.[257]

Στις 21 Ιουνίου, μια φάλαγγα της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών", προερχόμενη από τη Βουλγαρία και με ενδιάμεσους σταθμούς τη Θεσσαλονίκη και την Κοζάνη, κινήθηκε στον οδικό άξονα Κοζάνης – Ελασσόνας με κατεύθυνση την Αθήνα και τελικό προορισμό την Πελοπόννησο. Τη φάλαγγα αποτελούσαν περίπου εξήντα με εξήντα τέσσερα αυτοκίνητα και φορτηγά και την συνόδευαν εκατόν οκτώ στρατιώτες με ελαφρύ οπλισμό.[258] Άλλες γερμανικές αναφορές κάνουν λόγο για ογδόντα δύο αυτοκίνητα και εκατόν δέκα οκτώ στρατιώτες.[259] Το τμήμα αυτό του οδικού δικτύου, το οποίο μέσω της ορεινής διάβασης στο Σαραντάπορο, συνέδεε την Κοζάνη με την

---

[254] MA, RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia/01, Nr. 4427/43 geh., v. 27 Ιουν. 1943.

[255] Hubatsch, *ό.π.*, σσ. 217-218 : Der Führer und Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, Nr. 661095 / 43 g. K.–Chefs. OKW/WFSt/Op., "Entwurf – Weisung Nr. 48b", F. H. Qu., 19 Μαΐου 1943.

[256] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284, Oberbefehlshaber Südost (O. Kdo. H. Gr. E), Abt. Ia/KTB /43 g. Kdos., Tätigkeitsbericht der_Abteilung Ia für die Zeit vom 1.-30 Juni 1943, H. Qu., 1.7.1943: (Anl. 85), "Verlegungen nach Südgriechenland". Βλ. ακόμη, Warlimont, *ό.π.*, σ. 379.

[257] Βλ. NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-1494, στοιχείο κατηγορίας 288: 1. Panzer Division, Ia, Nr. 2386/43 geh., "Bandentätigkeit", Div. St. Qu., 5.7.1943 και κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 100, στοιχείο υπεράσπισης 26: 117. Jäger – Division, Kommandeur, "Tagesbefehl", Div. St. Qu., 16.8.1943. Επίσης, Warlimont, *ό.π.*, σσ. 342, 379.

[258] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[259] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4288/43 geh., v. 22.6.1943, όπου αναφέρονται εκατόν δέκα οκτώ στρατιώτες και εξήντα τέσσερα αυτοκίνητα, και Nr. 4360/43 geh., v. 24.6.1943 που δίνει εκατόν οκτώ στρατιώτες και ογδόντα δύο αυτοκίνητα, με βάση την αυτοψία που διενήργησαν τα γερμανικά στρατεύματα μετά την καταστροφή της φάλαγγας, γι΄ αυτό και οι τελευταίοι αυτοί αριθμοί θωρούνται ως πιθανότεροι.

Ελασσόνα και τη Λάρισα, αλλά και όλη τη Μακεδονία με τη Θεσσαλία, προσφερόταν για ενέδρες λόγω ακριβώς των πλεονεκτημάτων που παρείχε η μορφολογία του εδάφους.

Πράγματι, μετά τις διαβεβαιώσεις που έλαβε ο Μάιερς από την ηγεσία του ΕΛΑΣ για τη συμμετοχή των ανταρτών στην επιχείρηση Άνιμαλς, έφτασε στο Στρατηγείο Θεσσαλίας και στη συνέχεια στο Υπαρχηγείο Αμάρμπεη διαταγή για την προπαρασκευή επίθεσης εναντίον γερμανικής φάλαγγας στα στενά του Σαρανταπόρου.[260] Στις 20 Ιουνίου συγκροτήματα του ΕΛΑΣ δύναμης περίπου εκατό αντρών, με επικεφαλής τον διοικητή του Υπαρχηγείου, Υπολοχαγό Πεζικού Ανδρέα Μπεζεριάνο[261] κατέλαβαν θέσεις - ενέδρες στα στενά του Σαρανταπόρου, κοντά στη γέφυρα, ελέγχοντας τη δημόσια οδό προς Ελασσόνα και προς Κοζάνη. Έστησαν παρατηρητήριο, έκοψαν τις ξύλινες κολώνες του τηλέγραφου και ναρκοθέτησαν τον δρόμο σε δύο σημεία, το πρώτο κοντά στη γέφυρα και το δεύτερο σε κάποια απόσταση απ΄ αυτή, έτσι ώστε να εγκλωβιστεί η φάλαγγα, όταν η κεφαλή της θα έφτανε στη γέφυρα. Επίσης, οι αντάρτες τοποθέτησαν και σε άλλα σημεία του δρόμου νάρκες κατά προσωπικού, ναρκοθετώντας και τα πλευρικά τοιχώματα της διάβασης για να προκληθούν κατολισθήσεις και να αποκλειστεί η πιθανότητα διαφυγής για τους Γερμανούς.[262]

Το πρωί της 21ης Ιουνίου, οι αντάρτες, έχοντας ήδη ενημερωθεί από την οργάνωση του ΕΑΜ της Κοζάνης για την αναχώρηση της φάλαγγας, είδαν τις εμπροσθοφυλακές της να πλησιάζουν. Όταν η φάλαγγα της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών" έφτασε στα προκαθορισμένα σημεία της ενέδρας, καθηλώθηκε από τις ανατινάξεις και δέχθηκε ομαδικά πυρά από τους αντάρτες. Παρά τον αιφνιδιασμό που υπέστησαν οι Γερμανοί και τα πλεονεκτήματα που εξαρχής είχαν αποκτήσει οι αντάρτες, η μάχη διήρκεσε οκτώ ώρες, από τις εννιά το πρωί έως τις πέντε το απόγευμα.[263] Το μεγαλύτερο ωστόσο πλεονέκτημα για τον ΕΛΑΣ και το οποίο έκρινε την έκβαση της μάχης ήταν ότι κατόρθωσε να εγκλωβίσει τη φάλαγγα, στερώντας έτσι από τους Γερμανούς κάθε δυνατότητα ανεφοδιασμού με πυρομαχικά ή ενίσχυσή τους με νέες δυνάμεις. Παράλληλα, εκμεταλλεύτηκε τη διαμόρφωση του εδάφους που δεν πρόσφερε καμία

---

[260] Βλ. Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, τόμ. 1, γ΄ έκδ., Λάρισα 1999, σ. 360.
[261] Περισσότερα στοιχεία για τον Μπεζεριάνο, βλ. Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 188.
[262] Ό. π., σ. 361. Επίσης, Απόστολος Μεγαρίτης, «Από τον αγώνα του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας», *ΕΑ*, 44 (Μάρτης 1985), 78. Ακόμη, Νίκος Πάικος, «Ένα άφθαστο κατόρθωμα του ΕΛΑΣ. Σαραντάπορο -Ιούνης 1943», *ΕΑ*, 32 (Αύγουστος 1982), 26-27.
[263] Για τη χρονική αυτή διάρκεια της μάχης συμφωνούν τόσο οι ελληνικές πηγές όσο και τα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα που αναφέρονται στην ενέδρα στο Σαραντάπορο.

κάλυψη στους αμυνόμενους. Όταν τελικά οι Γερμανοί παραδόθηκαν στον ΕΛΑΣ είχαν δέκα νεκρούς, αριθμός ιδιαίτερα μικρός σε σχέση με τη διάρκεια της μάχης και κυρίως τη μειονεκτική θέση στην οποία εξαρχής βρέθηκαν οι στρατιώτες. Ένας τραυματίας, τον οποίο προφανώς δεν εντόπισαν οι αντάρτες, υπέκυψε αργότερα στα τραύματά του, ανεβάζοντας τον αριθμό των νεκρών σε έντεκα. Οι επιζώντες, συνολικά ενενήντα επτά, συμπεριλαμβανομένων των δεκαεπτά τραυματιών, συνελήφθησαν από τον ΕΛΑΣ, εκτός από μια μικρή ομάδα πέντε περίπου στρατιωτών που κατόρθωσε να διαφύγει.[264] Στη συνέχεια, μια ομάδα ανταρτών με επικεφαλής τον Μπεζεριάνο πυρπόλησε όλα τα αυτοκίνητα, πυροβολώντας τα ντεπόζιτα βενζίνης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται για τον Μπεζεριάνο «έφυγε από το πεδίο της μάχης καψαλισμένος».[265] Οι δέκα νεκροί Γερμανοί στρατιώτες που βρίσκονταν εντός των αυτοκινήτων απανθρακώθηκαν.[266]

Οι γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης ενημερώθηκαν την επομένη, στις 22 Ιουνίου, όταν επτά ή κατά μία άλλη αναφορά πέντε στρατιώτες, οι οποίοι είχαν αποσπαστεί από την υπόλοιπη φάλαγγα, κατάφεραν να φτάσουν στο γερμανικό φυλάκιο της γέφυρας του Αλιάκμονα και να δώσουν κάποιες πρώτες πληροφορίες για την

---

[264] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943 και RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4360/43 geh., v. 24 Ιουν. 1943. Αντίθετα, οι ελληνικές πηγές, στο σύνολό τους αριστερές, επιχειρώντας να προσδώσουν στον ΕΛΑΣ περισσότερες δάφνες, ως αποτέλεσμα της ομολογουμένως επιτυχούς ενέδρας, παραδίδουν έναν πολύ μεγαλύτερο αριθμό νεκρών Γερμανών στρατιωτών, που αν αθροιστεί με αυτόν των επιζώντων ανεβάζει το συνολικό αριθμό των στρατιωτών της φάλαγγας σε εκατόν τριάντα, εκατόν σαράντα, σε ορισμένες περιπτώσεις και περισσότερους. Έτσι, ο Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 362, αντλώντας από το αντίστοιχο ανακοινωθέν του Στρατηγείου Θεσσαλίας του ΕΛΑΣ, αναφέρει εξήντα έναν νεκρούς και εβδομήντα εννιά αιχμαλώτους. Ο Μεγαρίτης, *ό.π.*, 78, κάνει λόγο για ογδόντα έναν νεκρούς, εβδομήντα περίπου τραυματίες και πολλούς αιχμαλώτους. Ο Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 740, σε σύνολο εκατόν σαράντα Γερμανών στρατιωτών, υποστηρίζει ότι οι μισοί περίπου από αυτούς σκοτώθηκαν, ενώ οι άλλοι εβδομήντα πέντε αιχμαλωτίστηκαν. Από αυτή την άποψη, αντιπροσωπευτικό δείγμα της πολιτικής διόγκωσης των γερμανικών απωλειών αποτελούν τα ανακοινωθέντα του Στρατηγείου Θεσσαλίας του ΕΛΑΣ που παραθέτει ο Μπαλλής. Το πρώτο από αυτά που εκδόθηκε στις 23 Ιουνίου 1943, ανέφερε ως τελικό απολογισμό της ενέδρας στο Σαραντάπορο εξήντα τρία κατεστραμμένα αυτοκίνητα, τριάντα επτά νεκρούς, ογδόντα επτά αιχμαλώτους και πολλούς τραυματίες. Το δεύτερο ανακοινωθέν, που εκδόθηκε στις 11 Ιουλίου, "διόρθωσε" τα στοιχεία του πρώτου, αυξάνοντας τον αριθμό των νεκρών σε εξήντα ένα, των αιχμαλώτων σε εβδομήντα εννιά και των κατεστραμμένων αυτοκινήτων σε ενενήντα, βλ. Μπαλλής, *ό.π.*, σ. 211: Ανακοινωθέν υπ΄ αριθμόν 26 της 23 Ιουνίου 1943 του Στρατηγείου Θεσσαλίας και σ. 212: Ανακοινωθέν υπ΄ αριθμόν 30 της 11 Ιουλίου 1943 του Στρατηγείου Θεσσαλίας.

[265] Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 363. Μεγαρίτης, *ό.π.*, 78. Ακόμη, Hammond, Με τους Αντάρτες…, *ό.π.*, σ. 64.

[266] Κώστας Μαμουνής, «Μια εκτέλεση Γερμανών αιχμαλώτων», *ΕΑ*, 21 (Νοέμβρης 1979), 55.

ενέδρα.[267] Με βάση τις μαρτυρίες τους, η στρατιωτική διοίκηση Θεσσαλονίκης ανέφερε για το συμβάν στην έκθεση του Ιουνίου τα ακόλουθα :

> «Στις 21 Ιουνίου 1943, μια φάλαγγα της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών", αποτελούμενη από εξήντα τέσσερα αυτοκίνητα και εκατόν οκτώ άντρες και προερχόμενη από το Σιμίτλι της Βουλγαρίας, δέχθηκε επίθεση στο σημείο της ορεινής διάβασης επί της οδού Ελασσόνας – Κοζάνης, μεταξύ των κορυφών Βίγλα (1138) και Κόκα (1185), πλησίον της οροθετικής γραμμής, από μια συμμορία δύναμης τουλάχιστον εκατό αντρών, εξοπλισμένη με οπλοπολυβόλα και όλμους, η οποία είχε στήσει ενέδρα [βάλλοντας] από προκαθορισμένες θέσεις. Ο δρόμος ανατινάχθηκε σε διάφορα σημεία του, καθώς είχε λάβει χώρα προηγούμενη ναρκοθέτησή του, όπως επίσης ανατινάχθηκε και κάηκε και η γέφυρα πάνω από τον ποταμό Σαραντάπορο, λίγο πριν τη διάβασή της [από τη φάλαγγα]. Τότε, τα αυτοκίνητα άρχισαν να δέχονται ομαδικά πυρά και άρπαξαν φωτιά. Η στρατιωτική δύναμη που συνόδευε τη φάλαγγα ενεπλάκη σε μάχη, η οποία διήρκεσε περίπου οκτώ ώρες και προκάλεσε σημαντικές απώλειες εξαιτίας της δυσμενούς διαμόρφωσης του εδάφους».[268]

Αεροφωτογραφίες που τραβήχτηκαν από καταδιωκτικά, τα οποία πέταξαν πάνω από την περιοχή, επιβεβαίωσαν την καταστροφή της φάλαγγας. Αυτά εντόπισαν στα γύρω βουνά ομάδες ανταρτών, δέχθηκαν μάλιστα πυρά αυτομάτων και πολυβόλων. Τα καταδιωκτικά ανταπέδωσαν τα πυρά, ρίχνοντας εναντίον των στόχων βόμβες και βάλλοντας με τα πυροβόλα.[269] Το πρωί της 23ης Ιουλίου έφτασε στην περιοχή γερμανική δύναμη αναγνώρισης την οποία συγκροτούσαν τεθωρακισμένα αυτοκίνητα με πύργους παρατήρησης και μια ομάδα σκαπανέων, με την ενίσχυση στρατιωτών της

---

[267] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943 και RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4360/43 geh., v. 24.6.1943. Αναφέρεται ότι οι διασωθέντες Γερμανοί πέρασαν μέσα από το χωριό Αυλές, όπου ζήτησαν ψωμί και νερό, προτού μεταβούν στο φυλάκιο της γέφυρας και ειδοποιήσουν για την ενέδρα. Το γεγονός αυτό θεωρείται ότι έσωσε το συγκεκριμένο χωριό από τα μετέπειτα γερμανικά αντίποινα, βλ. Δημήτριος Γαλογαύρος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αυλές 22 Ιουλ. 2001.

[268] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[269] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4329/43 geh., v. 23.6.1943. Επίσης, Μεγαρίτης, *ό.π.*, 79.

Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν.[270] Μόνο τότε στάθηκε δυνατό να εξακριβωθεί το μέγεθος της καταστροφής. Όλα τα αυτοκίνητα, σύμφωνα με την αναφορά της δύναμης αυτής, είχαν καεί με αποτέλεσμα μικρό μέρος από τα υλικά να έχει μείνει ανέπαφο. Συνολικά καταστράφηκαν ολοσχερώς τριάντα έξι φορτηγά, σαράντα δύο αυτοκίνητα και τέσσερα αυτοκίνητα επικοινωνιών. Η γέφυρα του Σαρανταπόρου είχε ναρκοθετηθεί, ανατιναχθεί και καεί.[271] Έντεκα από τους στρατιώτες βρέθηκαν στο σημείο της ενέδρας και τάφηκαν, πέντε διασώθηκαν, ενώ οι υπόλοιποι, οι οποίοι είχαν συλληφθεί από τον ΕΛΑΣ, δηλώθηκαν ως αγνοούμενοι.[272] Μετά την αποχώρηση των Γερμανών, αναφέρεται ότι επιχείρησε ανεπιτυχώς να προσεγγίσει την περιοχή και ένα ιταλικό τμήμα τεθωρακισμένων αυτοκινήτων, προερχόμενο από την Ελασσόνα.[273]

Η μόνη πληροφορία που είχαν στη διάθεσή τους οι γερμανικές αρχές προερχόταν από τους διασωθέντες, με ελαφρά τραύματα, στρατιώτες, σύμφωνα με την οποία οι αντάρτες είχαν διαφύγει στα βουνά, χρησιμοποιώντας για τη μεταφορά των υλικών που είχαν λαφυραγωγήσει, ζώα σε σχηματισμό φάλαγγας.[274] Πράγματι, στην κατοχή των ανταρτών περιήλθαν, μετά τη μάχη, στρατιωτικά είδη, όπως κιάλια, αλλά και αντικείμενα τα οποία αφαιρέθηκαν από τους Γερμανούς στρατιώτες, όπως φωτογραφικές μηχανές, ρολόγια και αρβύλες. Επίσης, από τα αυτοκίνητα αφαιρέθηκαν τα ελαστικά και ό,τι άλλο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και κυρίως να μεταφερθεί. Για να εξασφαλιστεί το τελευταίο, επιτάχθηκαν ζώα από τα γειτονικά χωριά.[275] Πολύτιμα λάφυρα ήταν ακόμα τα δύο πολυβόλα και τα ογδόντα όπλα των Γερμανών στρατιωτών.[276]

Ο ΕΛΑΣ μετέφερε τους Γερμανούς αιχμαλώτους μέσω Λιβαδερού, όπου για λίγες ώρες σταμάτησαν στις εγκαταστάσεις του σχολικού φυτωρίου για να ξεκουραστούν και

---

[270] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943. Μεγαρίτης, *ό.π.*, 79. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 740.

[271] Οι εργασίες για την επισκευή της γέφυρας ολοκληρώθηκαν μόλις τον Σεπτέμβριο του 1943, τρεις σχεδόν μήνες από την ημέρα της καταστροφής της, βλ. MA, RH 19 VII 12/2: Heeresgruppe E, Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 17.9.1943, Okdo. H. Gr. E - Ia / 01, Nr. 6750/43 geh., v. 17 Σεπτ. 1943.

[272] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4360/43 geh., v. 24 Ιουν. 1943.

[273] Μεγαρίτης, *ό.π.*, 78-79. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 740. Πάικος, *ό.π.*, 31-32.

[274] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[275] Αρσενίου, *ό.π.*, σσ. 362 - 363. Μαμουνής, *ό.π.*, 55. Μεγαρίτης, *ό.π.*, 78.

[276] MA, RH 19 VII 12/4: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4360/43 geh., v. 24 Ιουν. 1943. Πρβλ. Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 362, όπου ο συγγραφέας αναφέρει τη λαφυραγώγηση δέκα μυδραλίων και δέκα χιλιάδων σφαιρών.

να φάνε,[277] αρχικά στη Δεσκάτη και ακολούθως στο Μαυρέλι και στο Μουζάκι για να καταλήξουν στο χωριό Καστανιά στα Αθαμανικά Όρη (Τζουμέρκα), όπου και κρατήθηκαν στην εγκαταλειμμένη εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Κατά τη διάρκεια της μεταφοράς τους, αλλά και της κράτησής τους στην Καστανιά ανακρίθηκαν επανειλημμένως από ανώτερα στελέχη του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, όπως ήταν ο Λάζαρος Αρσενίου, ο Δημήτριος Μπαλλής, ο Γεώργιος Βόγιας (Καρτσιώτης) και ο Κώστας Καραγιώργης.[278]

Λίγες ημέρες αργότερα, οι αντάρτες, μετά από σχετική διαταγή του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, εκτέλεσαν τους Γερμανούς αιχμαλώτους. Σε παρόμοιες περιπτώσεις ο ΕΛΑΣ συμπεριφερόταν απέναντι στους αιχμαλώτους όπως ακριβώς και η Βέρμαχτ, με τη μόνη ίσως διαφορά ότι οι Γερμανοί δεν έπιαναν αιχμαλώτους, αλλά τους εκτελούσαν επί τόπου. Σε γενικές, όμως, γραμμές, σχεδόν πάντα οι δύο αντίπαλοι εκτελούσαν ως αντίποινα τους αιχμαλώτους της άλλης πλευράς. Η συγκεκριμένη περίπτωση της εκτέλεσης των περίπου ενενήντα δύο Γερμανών στρατιωτών της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών" αποσιωπάται από την πλειοψηφία των πηγών αριστερής προέλευσης, ενώ όταν δεν γίνεται αυτό προβάλλονται λόγοι που «ανάγκασαν» τον ΕΛΑΣ να εκτελέσει τους αιχμαλώτους και οι οποίοι είναι τουλάχιστον ανακριβείς.[279] Ο μόνος, ίσως, που αναφέρεται στην εκτέλεση των Γερμανών, χωρίς περιστροφές, είναι ο Σαράφης, ο οποίος σημειώνει :

> «Το πρωί στις 13 Ιούλη με τον Άρη και τον έφιππο ουλαμό φύγαμε και κατά τις 9 φτάσαμε στα Δολιανά […] Εκεί ακούσαμε πυροβολισμούς, μάθαμε πως τουφεκίστηκαν 78 γερμανοί που είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι στα Χάσια. Πάντα προσπαθήσαμε να πεισθούν οι γερμανοί να σταματήσουν την εκτέλεση ομήρων και ανταρτών, αλλά επειδή δε δέχονταν τους δηλώσαμε πως σε αντίποινα θα τουφεκίζουμε όλους τους αιχμαλώτους, έτοιμοι να εφαρμόσουμε τις διεθνείς συμβάσεις μόλις οι γερμανοί δεχθούν να κάμουν το ίδιο. Το ίδιο μέτρο εφαρμόζονταν και για τους ιταλούς. Μονάχα τους αυτόμολους, που κατέφευγαν στις γραμμές μας, συγκεντρώναμε σε στρατόπεδα και εφόσον έδειχναν καλή διαγωγή χρησιμοποιούσαμε σε βοηθητικές υπηρεσίες».[280]

---

[277] Κυπαρίσης Αγοραστός – Αθανάσιος Τσαράβας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Λιβαδερό 11 Απρ. 2001.
[278] Βλ. Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 363. Μαμουνής, *ό.π.*, 55.
[279] Βλ. Μαμουνής, *ό.π.*, 56-57.
[280] Σαράφης, *ό.π.*, σ. 155.

Η ενέδρα στο Σαραντάπορο προκάλεσε την άμεση γερμανική αντίδραση, καθώς η εκτέλεση των αιχμαλώτων από τον ΕΛΑΣ προσέθεσε στις υλικές καταστροφές και σημαντικές ανθρώπινες απώλειες για τη Βέρμαχτ. Οι γερμανικές αρχές αντιμετώπισαν την επίθεση αυτή όπως και κάθε άλλη εναντίον τους, θεωρώντας πως παρόμοιες ενέργειες ήταν αντίθετες με όσα προέβλεπε το διεθνές δίκαιο για τη διεξαγωγή της ένοπλης αναμέτρησης. Εκτός αυτού, στη συγκεκριμένη περίπτωση, σύμφωνα με τους Γερμανούς, οι αντάρτες είχαν συμπεριφερθεί βάρβαρα και έξω από κάθε αρχή ανθρωπισμού, εκτελώντας με κτηνώδη τρόπο Γερμανούς στρατιώτες. Επομένως, μια τέτοια συμπεριφορά του εχθρού δικαιολογούσε την προσφυγή σε αντίποινα για να εξαναγκαστεί ο εχθρός να τηρήσει το διεθνές δίκαιο. Κυρίως, όμως, τα αντίποινα που έπονταν των ανταρτικών επιθέσεων ικανοποιούσαν ταυτόχρονα και ηθικά τους στρατιώτες, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο έπαιρναν εκδίκηση για το θάνατο των συντρόφων τους.

Αντιπροσωπευτικές των παραπάνω θέσεων είναι οι καταθέσεις δύο πρώην μελών της Βέρμαχτ, οι οποίες δόθηκαν μεταπολεμικά κατά την εκδίκαση της υπόθεσης των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από το αμερικανικό δικαστήριο V στη Νυρεμβέργη. Η πρώτη κατάθεση ανήκει στον πρώην Υπολοχαγό Φρίντριχ Πέσλακ (Friedrich Peschlack), ο οποίος το διάστημα εκείνο ήταν επικεφαλής της ταχυδρομικής υπηρεσίας του 68ου Σώματος Στρατιάς, με διοικητή τον Χέλμουτ Φέλμυ :

> «Το 1943, ίσως το μήνα Ιούλιο, ενώ κατευθυνόμουν από την Θεσσαλονίκη προς την Αθήνα μέσω Κοζάνης με μια μηχανοκίνητη φάλαγγα του 68ου Σώματος Στρατιάς, υπό τη διοίκηση του τότε Ταγματάρχη Froesch, συναντήσαμε κοντά στα Σέρβια τα υπολείμματα της προπορευόμενης φάλαγγας. Οι περισσότεροι Γερμανοί στρατιώτες εκείνης της φάλαγγας είχαν εκτελεστεί με απάνθρωπο τρόπο, οι άντρες είχαν εν μέρει περιχυθεί με βενζίνη και απανθρακωθεί. Αυτή η ενέδρα αντίβαινε σε όσα προέβλεπε το διεθνές δίκαιο για τις μεθόδους διεξαγωγής του πολέμου […] Φυσικά, ο ερεθισμός μεταξύ των στρατιωτών ήταν δικαίως μεγάλος, όταν οι σύντροφοί τους περιέγραφαν αυτά που είχαν οι ίδιοι δει ή είχαν ζήσει».[281]

[281] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 68, στοιχείο υπεράσπισης 105: "Eidesstattliche Versicherung", Friedrich Peschlack, Münster, 10 Οκτ. 1947. Στις ελληνικές πηγές υπάρχουν αναφορές για την εμφάνιση μιας δεύτερης γερμανικής φάλαγγας, αποτελούμενης από τέσσερα ή πέντε αυτοκίνητα, η οποία κινούμενη από την Κοζάνη προσέγγισε την περιοχή της ενέδρας, χτυπήθηκε στα στενά «Πόρτες» και αναγκάστηκε να επιστρέψει, βλ. Μεγαρίτης, *ό.π.*, 78.

Για τον τέως Ταγματάρχη Βίλχελμ Χάμμερ (Wilhelm Hammer), αξιωματικό του τρίτου επιτελικού γραφείου της Ομάδας Στρατού Ε από τον Σεπτέμβριο του 1942 έως την λήξη του πολέμου και επικεφαλής της προπαγάνδας στην Ελλάδα, υπήρχαν αναρίθμητες περιπτώσεις φρικαλεοτήτων που είχαν διαπραχθεί από τους αντάρτες εις βάρος των Γερμανών στρατιωτών για τις οποίες ήταν ενήμερη η ηγεσία της Ομάδας Στρατού. Ήταν δε τόσο απάνθρωπες οι μέθοδοι των ανταρτών, ώστε «είναι δύσκολο να περιγραφούν». Ανάμεσα στις περιπτώσεις αυτές, ο μάρτυρας ξεχώρισε την ενέδρα στα στενά του Σαρανταπόρου :

> «Εγώ ο ίδιος ενθυμούμαι την ενέδρα σε μια γερμανική φάλαγγα αυτοκινήτων στην περιοχή της Λάρισας, κατά την οποία δολοφονήθηκαν με τον πιο απάνθρωπο τρόπο όλοι οι οδηγοί και οι συνοδοί στρατιώτες. Για το συμβάν αυτό ενημερώθηκαν τότε οι προϊστάμενες υπηρεσίες από έναν επιβαίνοντα, ο οποίος κατόρθωσε να γλιτώσει και στη συνέχεια να φτάσει σε ένα γερμανικό φυλάκιο. Θυμάμαι πολύ καλά το περιστατικό αυτό, γιατί ο διασωθείς αναφέρθηκε στη γενναία στάση του αρχηγού της φάλαγγας, ενός λοχία, ο οποίος λίγο πριν πεθάνει απευθύνθηκε προς τους στρατιώτες του αναφωνώντας "να ζήσει η Γερμανία"».[282]

Η καταστροφή της γερμανικής φάλαγγας στο Σαραντάπορο έθεσε σε εφαρμογή τα πρώτα γερμανικά μέτρα που στόχευαν στην αποτροπή επανάληψης παρόμοιων επιθέσεων. Μια ημέρα μετά την επίθεση, ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με διαταγή που απέστειλε προς τους γενικούς και τοπικούς στρατιωτικούς διοικητές της Κροατίας, της Σερβίας και της Ελλάδας τους καλούσε να προβούν στις σχετικές ενέργειες, ώστε στο εξής να επιτρέπεται μόνο η μετακίνηση μάχιμων, επιχειρησιακά και αριθμητικά, στρατευμάτων, τα οποία θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν ανά πάσα στιγμή «αιφνιδιαστικές εχθρικές επιθέσεις».[283] Με τη σειρά του, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου επέστησε την προσοχή στα

Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 740. Πάικος, *ό.π.* Η πληροφορία αυτή συμπίπτει με την παραπάνω κατάθεση του Πέσλακ, σύμφωνα με την οποία η δεύτερη αυτή γερμανική αυτοκινητοπομπή στην οποία επέβαινε και ο ίδιος συνάντησε στο Σαραντάπορο τα υπολείμματα της προπορευόμενης γερμανικής φάλαγγας της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών".

[282] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 43, στοιχείο υπεράσπισης 38: "Eidesstattliche Versicherung", Wilhelm Hammer, Bad Ems, 9 Αυγ. 1947.

[283] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4288/43 geheim, v. 22.6.1943, (Anl. 81) "Bandenüberfälle auf Kfz. - Kolonnen".

στρατεύματα για την επικινδυνότητα της διαδρομής Κοζάνης - Ελασσόνας εξαιτίας της παρουσίας ανταρτικών ομάδων. Για το λόγο αυτό επέτρεψε μόνο στις μεγαλύτερες και αξιόμαχες μονάδες να χρησιμοποιούν για τις μετακινήσεις τους το συγκεκριμένο τμήμα του δρόμου.[284] Έτσι, εξαιτίας της ενέδρας στο Σαραντάπορο, αναβλήθηκε για λίγες ημέρες με διαταγή του η προγραμματισμένη αναχώρηση του 3ου Λόχου του 26ου Τεχνικού Τάγματος Μεταλλείων από την Κοζάνη με κατεύθυνση τον Δομοκό.[285]

Εκτός, όμως, από τις μικρότερες μονάδες και μεγαλύτερα τμήματα της Βέρμαχτ που κατευθύνονταν προς τη Λάρισα και την Αθήνα, αναγκάστηκαν να σταθμεύσουν για μερικές ημέρες στην Κοζάνη μέχρι να επισκευαστεί η καταστραμμένη γέφυρα στο Σαραντάπορο και κυρίως να εκκαθαριστούν από τις «συμμορίες» τα ορεινά συγκροτήματα κατά μήκος του δρόμου που οδηγούσε από τα Σέρβια προς την Ελασσόνα. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί μια εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή με την οποία επιφορτίστηκαν στρατεύματα της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών.[286]

Στις 16 Ιουνίου 1943 και ενώ η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών βρισκόταν ακόμη στα εδάφη του Μαυροβουνίου, ο διοικητής της, Στρατηγός φον Στέτνερ, διετάχθη να μεταβεί αεροπορικώς στο Σεράγεβο απ΄ όπου θα λάμβανε περαιτέρω οδηγίες για τη νέα αποστολή της μεραρχίας. Την ίδια ημέρα, το Γενικό Επιτελείο Στρατού ενημέρωσε με τηλεγράφημά του τον Στρατιωτικό Διοικητή των γερμανικών στρατευμάτων στην Κροατία ότι η 1η Μεραρχία θα έπρεπε τις επόμενες ημέρες να μετακινηθεί προς την Ελλάδα και να τεθεί στη διάθεση του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης.[287] Από την επομένη κιόλας, η μεραρχία άρχισε την πορεία της προς την Ελλάδα, ακολουθώντας τη διαδρομή Ποτγκόριτσα, Πετς, Μιτρόβιτσα, Σκόπια, Φλώρινα, με τελικό προορισμό την περιοχή των Ιωαννίνων. Αποστολή της ήταν να αναλάβει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην Ήπειρο, υπαγόμενη στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου.[288]

---

[284] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[285] MA, RW 29 / 111: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 561 / 43 geheim, "Lage in Nordgriechenland", Θεσσαλονίκη 23 Ιουν. 1943.

[286] MA, RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[287] NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW-976, στοιχείο κατηγορίας 299: 1. Gebirgs – Division, Ia, 16.6.1943, "Kriegstagebuch für die Zeit vom 24.3.1943 – 31.8.1943" και κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4062/43 geheim, v. 15.6.1943, (Anl. 57) "Verlegung 1. Geb. Div.".

[288] NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW-976, στοιχείο κατηγορίας 299: 1. Gebirgs – Division, Ia, 17.6.1943, "Kriegstagebuch für die Zeit vom 24.3.1943 – 31.8.1943" και κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4062/43 geheim, v. 15.6.1943, (Anl. 57) "Verlegung 1. Geb. Div.". Βλ. επίσης, Lanz,

Τα πρώτα τμήματα της μεραρχίας που έφτασαν στη Φλώρινα στις 24 Ιουνίου διατάχθηκαν να διακόψουν την πορεία τους προς την Ήπειρο και να τεθούν στη διάθεση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου για να αναλάβουν την εκκαθάριση της περιοχής των Σερβίων.[289] Ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης απέστειλε σχετική διαταγή στην ηγεσία της μεραρχίας, σύμφωνα με την οποία τις επόμενες ημέρες θα έπρεπε να μετακινηθεί σιδηροδρομικώς προς τη Θεσσαλονίκη μια ομάδα μάχης, αποτελούμενη από δύο ορεινά τάγματα και τουλάχιστον μια ορεινή πυροβολαρχία. Από εκεί και κάτω από τις διαταγές του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης οι παραπάνω δυνάμεις θα μεταφέρονταν με φορτηγά στην «απειλούμενη από τις συμμορίες περιοχή γύρω από τα Σέρβια».[290]

Η διεύθυνση της επιχείρηση ανατέθηκε στον Συνταγματάρχη Γιόζεφ Ζάλμινγκερ, διοικητή του 98ου Συντάγματος της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, ο οποίος είχε διακριθεί στο ρωσικό μέτωπο και παρασημοφορηθεί με τον Σταυρό των Ιπποτών του Σιδηρού Σταυρού και τον γερμανικό σταυρό σε χρυσό. Υπό τις διαταγές του Ζάλμινγκερ τέθηκαν για την επιχείρηση αυτή δύο τάγματα του 98ου Συντάγματος, η 4η Ορεινή Πυροβολαρχία του 79ου Συντάγματος Πυροβολικού και δύο λόχοι Σκαπανέων του 659ου Τάγματος Σκαπανέων. Μέχρι τις 30 Ιουνίου οι μονάδες αυτές είχαν μεταφερθεί μέσω Κοζάνης στην περιοχή των Σερβίων, συγκροτώντας την «Ομάδα Μάχης Ζάλμινγκερ». Αποστολή τους ήταν : α΄) Η διάνοιξη του οδικού άξονα Σερβίων – Ελασσόνας, β΄) Η απομάκρυνση των καταστραμμένων οχημάτων της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών" και όποιου άλλου εμποδίου έφραζε τον δρόμο και η εξουδετέρωση των ναρκών, γ΄) Η πρόχειρη αναστήλωση της γκρεμισμένης γέφυρας του Σαρανταπόρου, δ΄) Η διεξοδική έρευνα και η εκκαθάριση των βουνών εκατέρωθεν του δρόμου μέσα σε προκαθορισμένα όρια, ε΄) Η κατάληψη και η διατήρηση του ελέγχου των στενών του Σαρανταπόρου από ένα τάγμα, ώστε να καταστεί δυνατή η μετακίνηση των εφοδιοπομπών που από τις 21 Ιουνίου παρέμεναν καθηλωμένες στην Κοζάνη. Εκτός

ό.π., σ. 249, όπου ο συγγραφέας του αντίστοιχου κεφαλαίου για τη δράση της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών στα Βαλκάνια, Κουρτ Βίλχελμ Τίλο, σημειώνει σχετικά, με την ευκαιρία της διαταγής καθόδου της μεραρχίας στην Ελλάδα : «Στο πέρασμα του χρόνου είχαμε πλέον συνηθίσει στις γρήγορες μετακινήσεις, ιδιαίτερα όταν ο νέος επιχειρησιακός χώρος "φλέγονταν"».

[289] MA, RH 19 VII 1/2 : Abteilung Ia, Kriegstagebuch KTB Nr. 48/43 g. k., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 23.6.1943".

[290] NARA, M-893, κουτί 15, Αριθ. εγγράφου NOKW-832, στοιχείο κατηγορίας 284: Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4360/43 geheim, v. 24.6.1943, (Anl. 91) "Einsatz von Kampfstaffeln der 1. Geb. Div.".

των δυνάμεων του πεζικού την επιχείρηση θα υποστήριζε και η αεροπορία, ενώ αποφασίστηκε η συμμετοχή δύο ιταλικών ταγμάτων από την Ελασσόνα για να αποκλειστούν οι προς νότο δίοδοι διαφυγής.[291]

Η εκκαθαριστική επιχείρηση ξεκίνησε την 1η Ιουλίου 1943. Την επομένη, στις 2 Ιουλίου, ο Ζάλμινγκερ έστειλε την πρώτη αναφορά στους ανωτέρους του στη Θεσσαλονίκη για την πορεία της επιχείρησης και την εξέλιξή της :

> «Η ορεινή διάβαση και ο οδικός άξονας στα νοτιοανατολικά των Σερβίων έχουν διανοιχτεί από την Ομάδα Μάχης […] Σκαπανείς ασχολούνται ήδη με την αναστήλωση της γέφυρας και την εξουδετέρωση των ναρκών. Ο δρόμος προβλέπεται να είναι και πάλι διαβατός από τις 3 Ιουλίου. Η ορεινή διάβαση διασφαλίστηκε, η εκκαθάριση της περιοχής ξεκίνησε. Στο πλαίσιο της προσφυγής σε αντίποινα έχει διαταχθεί και βρίσκεται σε εξέλιξη η ολοσχερής καταστροφή των γειτονικών χωριών. Μέχρι τώρα έχουν πυρποληθεί τέσσερα χωριά».[292]

Όπως, λοιπόν, προκύπτει από την αναφορά της 2ας Ιουλίου, η εκκαθαριστική επιχείρηση δεν είχε μόνο ως στόχο τη διάνοιξη και διασφάλιση του σημαντικού για την επικοινωνία μεταξύ βορρά – νότου οδικού άξονα Κοζάνης – Ελασσόνας, αλλά αποτελούσε στην ουσία μια επιχείρηση αντεκδίκησης για την καταστροφή της γερμανικής φάλαγγας στο Σαραντάπορο που στράφηκε κατά των γειτονικών χωριών και των κατοίκων τους. Στις 3 Ιουλίου, ο Ζάλμινγκερ έστειλε στη Θεσσαλονίκη τη δεύτερη αναφορά του με το ακόλουθο περιεχόμενο:

> «Οι ορεινές περιοχές εκατέρωθεν του δρόμου, στο ύψος των στενών του Σαρανταπόρου, νοτιοανατολικά των Σερβίων, όπως έχει σχεδιαστεί "χτενίζονται" από την Ομάδα Μάχης. Ελάχιστη επαφή με τις συμμορίες, πέντε συμμορίτες νεκροί. Καταστράφηκαν δύο επιπλέον χωριά. Συνεχίζεται η εκκαθάριση και η εφαρμογή μέτρων αντιποίνων. Όλες οι εγκλωβισμένες φάλαγγες έχουν αναχωρήσει από την Κοζάνη. Το τεθωρακισμένο αυτοκίνητο του διοικητή του 659ου Τάγματος Σκαπανέων πάτησε σε νάρκη νοτίως της

[291] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4524/43 geh., v. 30.6.1943 και RW 40 / 162, Befehlshaber Saloniki – Ägäis, Tätigkeitsbericht Ιουν. 1943.

[292] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4578/43 geh., v. 2 Ιουλ. 1943.

Ελασσόνας. Ένας νεκρός, ο διοικητής τραυματίστηκε ελαφρά (παραμένει κοντά στη μονάδα του). Από τις 3 Ιουλίου, τα ιταλικά στρατεύματα (δύο τάγματα) συμμετέχουν στην επιχείρηση, εκκαθαρίζοντας την περιοχή εκατέρωθεν του δρόμου από τη Λάρισα μέχρι το Σαραντάπορο. Προβλεπόμενη διάρκεια της επιχείρησης πέντε με έξι ημέρες.».[293]

Στις 4 Ιουλίου, η Ομάδα Μάχης Ζάλμινγκερ ανέφερε την πυρπόληση και άλλων χωριών και την έως τότε εκτέλεση ογδόντα επτά «υπόπτων ενώ προσπαθούσαν να διαφύγουν», ορολογία που οι στρατιωτικοί χρησιμοποιούσαν συνήθως, όταν αναφέρονταν σε εκτελέσεις αμάχων.[294] Η επιχείρηση ολοκληρώθηκε στις 5 Ιουλίου, οπότε οι άντρες του Ζάλμινγκερ συγκεντρώθηκαν και στις 9 Ιουλίου προωθήθηκαν οδικώς στην Φλώρινα και από εκεί στην Ήπειρο για να αναλάβουν νέες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, αυτή τη φορά εναντίον των ανταρτών στην περιοχή των Ιωαννίνων.[295] Όπως ήδη αναφέρθηκε, την επομένη της αναχώρησης των γερμανικών τμημάτων αναπτύχθηκε στην περιοχή το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου, επανδρώνοντας τρία φυλάκια, στα στενά "Πόρτες" Σερβίων, κοντά στο χωριό Λάβα και στη Βίγλα στα στενά του Σαρανταπόρου.

Στις 8 Ιουλίου έφτασε στην Ομάδα Στρατού Ε η τελική έκθεση της εκκαθαριστικής επιχείρησης από την Ομάδα Μάχης Ζάλμινγκερ : «Ενενήντα δύο καταμετρημένοι εχθροί νεκροί, δεκαέξι κατεστραμμένα χωριά, μεγάλες ποσότητες με κατασχεμένα ζώα».[296] Μέσα σε διάστημα πέντε ημερών, που διήρκεσε η επιχείρηση, τα στρατεύματα του Ζάλμινγκερ σκότωσαν όσους άντρες και γυναίκες δεν είχαν προλάβει να απομακρυνθούν και πυρπόλησαν τα χωριά Καστανιά, Λάβα, Προσήλιο, Πολύρραχο,

---

[293] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4600/43 geh., v. 3 Ιουλ. 1943.

[294] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4630/43 geh., v. 4 Ιουλ. 1943.

[295] MA, RH 19 VII 9/1:O.B. Südost, Führungsabteilung(Arsakli), Ia, Nr.1659/43 g.Kdos, 4 Ιουλ. 1943 και RH 19 VII 12/3: Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4661/43 geh., v. 5 Ιουλ. 1943. Τη νύχτα της 30ης Σεπτεμβρίου 1943 το αυτοκίνητο του Γιόζεφ Ζάλμινγκερ, κινούμενο επί της οδού Ιωαννίνων–Άρτας, προσέκρουσε σε κορμό δέντρου που είχαν τοποθετήσει στο δρόμο οι αντάρτες, στο ύψος του χωριού Κλεισούρα, παρέκκλινε της πορείας του και έπεσε στον ποταμό Λούρο. Την επομένη, ο Ζάλμινγκερ βρέθηκε νεκρός, πενήντα μέτρα μακριά από το αυτοκίνητο. Ο θάνατός του προήλθε από πυροβολισμό και όχι από την ανατροπή του αυτοκινήτου, ενώ ο οδηγός του πνίγηκε, βλ. σχετικά, Zst, V 508 AR 1604/1964 : Az 117 Js 1-4/69, "Ermittlungsverfahren gegen E., Dr. R., B., und M., wegen des Verdachts von Kriegsverbrechen in Griechenland (NSG)". Επίσης, Μάγερ, *ό.π.*, σ. 105 κ. ε. .

[296] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4752/43 geh., v. 8 Ιουλ. 1943.

Τριγωνικό, Μεταξά, Λιβαδερό, Άκρη, Σαραντάπορο, Μηλιά, Φαρμάκη, Τσαπουρνιά, Άζωρος (Βουβάλα), Γιαννωτά, Κλεισούρα, Λυκούδι, Γεράνεια, Πετρωτό.[297] Με βάση τα στοιχεία που συνέλεξαν οι αστυνομικές αρχές της περιοχής των Σερβίων, συνέταξαν μεταπολεμικά ονομαστικές καταστάσεις εκτελεσθέντων από τους Γερμανούς. Σύμφωνα μ΄ αυτές, εκτελέστηκε ο ακόλουθος αριθμός αντρών και γυναικών : α΄) στην Καστανιά επτά κάτοικοι, β΄) στο Τριγωνικό δύο, γ΄) στον Μεταξά έξι, δ΄) στο Λιβαδερό ένας, ε΄) στη Λάβα δέκα τέσσερις.[298]

Όμως, ο αριθμός των νεκρών ήταν πολύ μεγαλύτερος από αυτόν που είχαν καταφέρει να συγκεντρώσουν οι ελληνικές αστυνομικές αρχές. Ξεκινώντας από τα Σέρβια, τα τμήματα του Ζάλμινγκερ μπήκαν στις 2 Ιουλίου 1943 στην Καστανιά και πυρπόλησαν το χωριό, σκοτώνοντας εκείνη την ημέρα, αλλά και στις 5 Ιουλίου, όταν μετά την ολοκλήρωση της επιχείρησης επέστρεψαν στα Σέρβια, έξι άντρες και γυναίκες μέσα στο χωριό και στην γύρω περιοχή, ενώ ένα έβδομο άτομο εκτελέστηκε στις 10 Ιουλίου, όταν μετέβη στα στενά του Σαρανταπόρου για να αφαιρέσει λάστιχα από τα καμένα γερμανικά αυτοκίνητα (πίνακας 4).[299]

Την ίδια τύχη είχε την επομένη ημέρα και η γειτονική Λάβα, η οποία καταστράφηκε ολοσχερώς. Συνολικά δέκα τέσσερις κάτοικοι, εννιά άντρες και πέντε γυναίκες, στην πλειοψηφία τους ηλικιωμένοι, εκτελέστηκαν μεταξύ της 3ης και της 20ης Ιουλίου (πίνακας 5). Από αυτούς οι έντεκα εκτελέστηκαν μέσα και έξω από το χωριό,

---

[297] Για τις καταστροφές που υπέστησαν τα χωριά των Σερβίων βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 9ος υποφ. : "Κατάστασις Α", όπου: α΄) Στην Καστανιά, με χίλιους έναν κατοίκους και εκατόν εβδομήντα οκτώ κατοικίες, καταστράφηκαν οι εκατόν εξήντα οκτώ, β΄) Το Προσήλιο και το Πολύρραχο, με τετρακόσιους σαράντα δύο κατοίκους και εβδομήντα έξι κατοικίες, καταστράφηκαν ολοσχερώς, γ΄) Στο Τριγωνικό, με τετρακόσιους εβδομήντα έναν κατοίκους, πυρπολήθηκαν οι τριάντα πέντε κατοικίες σε σύνολο εβδομήντα πέντε, δ΄) Στον Μεταξά, χίλιοι σαράντα οκτώ κάτοικοι, πυρπολήθηκαν οι εκατόν ογδόντα οκτώ κατοικίες σε σύνολο διακοσίων οκτώ, ε΄) Στο Λιβαδερό, χίλιοι τριακόσιοι ενενήντα πέντε κάτοικοι, καταστράφηκαν οι εκατόν δέκα από τις εκατόν εβδομήντα δύο κατοικίες, στ΄) Η Λάβα, με εξακόσιους είκοσι επτά κατοίκους και εκατόν δώδεκα σπίτια υπέστη ολική καταστροφή. Βλ. επίσης ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Πίναξ" και "Έκθεσις", όπου στην Καστανιά πυρπολήθηκαν διακόσιες κατοικίες, στο Προσήλιο τριάντα, στο Τριγωνικό εκατόν σαράντα, στο Πολύρραχο ογδόντα δύο, στον Μεταξά εκατό, στο Λιβαδερό εκατό, στην Λάβα εκατό και στην Άκρη είκοσι πέντε.

[298] Βλ. Κοβεντάριος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης [στο εξής Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη], κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)", Βελβεντός 14 Νοεμ. 1945 και Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)".

[299] Βλ. και Δήμος Σερβίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Καστανιάς, τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 10, Καστανιά 27 Αυγ. 1945, Αριθ. 16, Καστανιά 27 Αυγ. 1945, Αριθ. 21, Καστανιά 25 Νοεμ. 1945, Αριθ. 22, Καστανιά 25 Νοεμ. 1945. Θωμάς Θύμιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σέρβια [συνοικισμός της Καστανιάς], 12 Απρ. 2001.

ενώ τρεις συνελήφθησαν όμηροι και μεταφέρθηκαν στα Σέρβια, όπου εκτελέστηκαν στις 15 Ιουλίου.[300] Αντίθετα, σε άλλους συλληφθέντες, κυρίως κτηνοτρόφους από το χωριό, οι Γερμανοί επεφύλαξαν τελείως διαφορετική μεταχείριση. Αφού τους υποχρέωσαν να μεταφέρουν τις στρατιωτικές τους εξαρτήσεις και μετά από μια εξαντλητική πορεία, τους απελευθέρωσαν, δίνοντάς τους μάλιστα και αποδείξεις πληρωμής για την αγγαρεία στην οποία είχαν εξαναγκαστεί.[301]

Από τα πρώτα χωριά που επίσης πυρπολήθηκαν από τους Γερμανούς με την έναρξη της επιχείρησης ήταν το Πολύρραχο και ο συνοικισμός του Προσηλίου, καθώς ήταν πάνω στο δρόμο και απείχαν ελάχιστα από την πόλη των Σερβίων και τις "Πόρτες". Στην περίπτωση αυτή, τα γερμανικά τμήματα περιορίστηκαν στο έργο της καταστροφής, συνεχίζοντας την πορεία τους προς τα στενά του Σαρανταπόρου και τα χωριά της ευρύτερης περιοχής. Η φυγή όλων των κατοίκων προς τον Μεταξά, το Λιβαδερό, τις Αυλές, τις Γούλες και τα γύρω βουνά ήταν και ο μοναδικός λόγος για τον οποίο το Πολύρραχο και το Προσήλιο δεν είχαν ανθρώπινες απώλειες από τη γερμανική επιδρομή.[302]

Το επόμενο χωριό που πυρπόλησαν στις 2 Ιουλίου τα γερμανικά στρατεύματα ήταν το Τριγωνικό. Το χωριό εκκενώθηκε εγκαίρως και ο μόνος που έπεσε στα χέρια των Γερμανών ήταν ο γεωργός Κωνσταντίνος Κουτσογεωργόπουλος, τριαντατεσσάρων ετών, ο οποίος μεταφέρθηκε και εκτελέστηκε στη θέση "Αυλαγάδες", λίγο έξω από την πόλη των Σερβίων.[303] Στο ύψος των χωριών Μεταξά και Σαραντάποροο συναντήθηκαν τα τμήματα που με αφετηρία τα Σέρβια είχαν κινηθεί προς Καστανιά-Λάβα και προς Προσήλιο-Πολύρραχο- Τριγωνικό. Από εκεί τα τμήματα χωρίστηκαν και πάλι και άλλα

---

[300] Βλ. και Δήμος Σερβίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Λάβας (23.3.1946-15.8.1966), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 2, 3, 4, 5, Λάβα 23 Μαρ. 1946. Στο ίδιο, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου (Σέρβια), τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 24, Σέρβια 5 Οκτ. 1945, Αριθ. 25, Σέρβια 6 Οκτ. 1945, Αριθ. 26, Σέρβια 6 Οκτ. 1945.

[301] Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν και ο Γεώργιος Καραγιάννης από τη Λάβα, ο οποίος στις αδημοσίευτες σημειώσεις του περιγράφει λεπτομερώς κάθε στιγμή της προσωπικής του περιπέτειας, από τη σύλληψή του μαζί με άλλα οκτώ άτομα και την πορεία με τους Γερμανούς μέχρι την απελευθέρωσή τους, βλ. Γεώργιος Καραγιάννης, *Απομνημονεύματα και αυτοβιογραφία εθνικής αντίστασης 1941-1944*, Σέρβια 1992, σσ. 20-27. Ο συγγραφέας παραθέτει ονομαστικό κατάλογο των θυμάτων που είχε το χωριό του από τους Γερμανούς (σ. 31), στον οποίο περιλαμβάνονται και οι δέκα τέσσερις της γερμανικής επιδρομής του Ιουλίου 1943. Ακόμη, Γεώργιος Καραγιάννης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σέρβια [συνοικισμός της Λάβας], 12 Απρ. 2001.

[302] Αλέξανδρος Παπαδημητρίου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πολύρραχο 29 Απρ. 2001. Δημήτριος Κούτσιανος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Προσήλιο 29 Απρ. 2001.

[303] Βλ. και Δήμος Σερβίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄, Ληξιαρχική πράξη θανάτου Κωνσταντίνου Κουτσογεωργόπουλου, Αριθ. 30, Σέρβια 13 Νοεμ. 1945.

κατευθύνθηκαν προς τον Μεταξά και στη συνέχεια το Λιβαδερό, ενώ άλλα συνέχισαν προς το Σαραντάπορο, τη Μηλιά, τη Φαρμάκη και τα υπόλοιπα χωριά της περιοχής.

Στις 3 Ιουλίου οι Γερμανοί βρέθηκαν για δεύτερη φορά μέσα σε διάστημα λίγων ημερών στον Μεταξά. Την πρώτη φορά, στις 29 Ιουνίου, μετά δηλαδή την ενέδρα στα στενά του Σαρανταπόρου, πέρασαν από το χωριό και συνέλαβαν τρία άτομα, τα οποία οδήγησαν στα Σέρβια, όπου και εκτέλεσαν στη θέση "Φυτώριο". Ένα τέταρτο άτομο, ονόματι Λάζαρος Πιστόλας, κατάφερε να δραπετεύσει κατά τη διάρκεια της διαδρομής προς τα Σέρβια. Την 3η Ιουλίου, οι Γερμανοί εκτέλεσαν έναν γεωργό, ο οποίος θέριζε το χωράφι του, και δύο κτηνοτρόφους, τους οποίους συνάντησαν στο δρόμο για το Λιβαδερό (πίνακας 6).[304]

Την ίδια ημέρα τα γερμανικά τμήματα μετέβησαν στο Λιβαδερό. Ο καπνός από τα καιγόμενα σπίτια του Μεταξά βοήθησε τους κατοίκους να εγκαταλείψουν εγκαίρως το χωριό. Πριν συνεχίσουν για την Άκρη παρέδωσαν στις φλόγες περίπου ογδόντα σπίτια. Με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή από τις φλόγες που φάνηκαν από την πλευρά του Λιβαδερού, ειδοποιήθηκαν και οι κάτοικοι της Άκρης για την έλευση των Γερμανών. Εκτός από αυτούς, στα γύρω δάση και συγκεκριμένα στην "Κούτρα Ράχη" και την τοποθεσία "Σμίξη" είχαν καταφύγει άνθρωποι από το Σαραντάπορο, τον Άζωρο, το Λυκούδι, τα Γιαννωτά, την Κλεισούρα. Την τελευταία στιγμή οι δεκαρχίες του χωριού ειδοποιήθηκαν από τον ΕΛΑΣ να εγκαταλείψουν κάθε διάθεση αντίστασης και να απομακρυνθούν, γιατί πλησίαζε ισχυρή γερμανική δύναμη. Περίπου είκοσι σπίτια και όλα τα ζώα του χωριού, κυρίως τα γουρούνια, τα οποία όμως δεν πήραν μαζί τους οι Γερμανοί και κάποιοι εξοπλισμένοι Έλληνες, αλλά τα σκότωσαν, ήταν οι μόνες ζημιές που υπέστησαν οι κάτοικοι της Άκρης την ημέρα εκείνη.[305]

Ταυτόχρονα, οι Γερμανοί που είχαν κατέβει από τη Λάβα έφτασαν στον τόπο της ενέδρας και λίγο αργότερα, στις 3 Ιουλίου, εισέβαλαν σε ένα από τα χωριά της περιοχής, το Σαραντάπορο, που εξαιτίας της ονομασία του θεωρήθηκε ενδεχομένως περισσότερο υπεύθυνο από τα άλλα για την καταστροφή της φάλαγγας και το φόνο των στρατιωτών. Ο βομβαρδισμός του χωριού, την ημέρα της ενέδρας στα στενά,

---

[304] Για τους τρεις εκτελεσθέντες στη θέση "Φυτώριο" Σερβίων βλ. και Δήμος Σερβίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 9, 10, 11, Σέρβια 27 Αυγ. 1945. Για τις εκτελέσεις και την πυρπόληση του χωριού, Αθανάσιος Καρανάτσιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεταξάς 12 Απρ. 2001.

[305] Αλέξανδρος Κοντοτάσιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άκρη 28 Απρ. 2001. Μετά την ενέδρα στο Σαραντάπορο, γερμανικό αεροπλάνο βομβάρδισε το χωριό, κάνοντας χρήση και των μυδραλίων, με αποτέλεσμα να καταστραφεί μια αχυρώνα και να τραυματιστούν δύο άτομα, ο Δημήτριος Παπαμαργαρίτης και ο Αθανάσιος Κοντοτάσιος.

ανάγκασε τους κατοίκους να αναζητήσουν καταφύγιο στα χωράφια και τα δάση της περιοχής. Γι΄ αυτό οι άντρες του Ζάλμινγκερ βρήκαν έρημο το χωριό και επιδόθηκαν στην ολοσχερή πυρπόλησή του. Ένας ηλικιωμένος, ο οποίος είχε παραμείνει στο σπίτι του κάηκε ζωντανός. Όμως, ερευνώντας στη συνέχεια ανακάλυψαν κρυμμένους άντρες και γυναίκες, εκτελώντας περίπου οκτώ άτομα. Μέσα στο καλοκαίρι άλλα τρία περίπου άτομα εκτελέστηκαν, ενώ θέριζαν τα χωράφια τους.[306] Το χωριό πλήρωσε ανάλογο τίμημα, όταν στις 19 Ιανουαρίου 1944 γερμανικό απόσπασμα συγκέντρωσε όλους τους κατοίκους, που στο μεσοδιάστημα είχαν επιστρέψει στο χωριό, και αφού ξεχώρισε τους άντρες από τις γυναίκες, εκτέλεσε δέκα άτομα στη θέση "Μελίσσι" (πίνακες 7 α, β).[307]

Στις 4 και 5 Ιουλίου, τα γερμανικά στρατεύματα από την Άκρη και το Σαραντάπορο, με την ενίσχυση δύο ιταλικών ταγμάτων από την Ελασσόνα, συνέκλιναν και συνέχισαν την επιχείρηση, περικυκλώνοντας την Τσαπουρνιά, τη Φαρμάκη, τη Μηλιά, τη Γεράνεια, τον Άζωρο, τα Γιαννωτά, την Κλεισούρα, το Λυκούδι και το Πετρωτό. Τα χωριά βρέθηκαν άδεια και πυρπολήθηκαν εν μέρει ή ολοσχερώς. Όσοι κάτοικοι δεν πρόλαβαν να κρυφτούν εκτελέστηκαν. Στη Φαρμάκη, ένας ηλικιωμένος, ο Ιωάννης Νάτσιος, τραυματίστηκε από γερμανική σφαίρα, προσπαθώντας να διαφύγει και λίγο αργότερα υπέκυψε στα τραύματά του.[308] Ομοίως, στην απομονωμένη Τσαπουρνιά, οι Γερμανοί σκότωσαν την ογδόντα τριών ετών Δέσποινα Μπουρουτζήκα ή Παπά, η οποία λόγω ηλικίας δεν μπόρεσε να εγκαταλείψει το χωριό.[309] Στην Κλεισούρα έκαψαν μέσα στο σπίτι του τον ηλικιωμένο Δημήτριο

---

[306] Βλ. Δήμος Σαρανταπόρου (αταξινόμητο υλικό), "Πίνακας σκοτωμένων του χωριού Σαρανταπόρου από τον Αλβανικό πόλεμο μέχρι τέλος Εμφυλίου". Ο πίνακας συντάχθηκε από τον Δημήτριο Ράπτη στην Ελασσόνα στις 18 Φεβρουαρίου 1995. Επίσης, Αθανάσιος Λαβαντσιώτης – Θεοδώρα Ντίγκα, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σαραντάπορο 27 Απρ. 2001 και Αθανάσιος Χατζής–Αλεξάνδρα Χατζή, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σαραντάπορο 29 Απρ. 2001.

[307] Για τους δέκα εκτελεσθέντες της 19ης Ιανουαρίου 1944, βλ. Δήμος Σαρανταπόρου, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Σαρανταπόρου (αρχόμενο 1.1.1977), τόμ. Γ΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 2, Σαραντάπορο 7 Ιουλ. 1988, Αριθ. 5, Σαραντάπορο 14 Νοεμ. 1988, Αριθ. 6, Σαραντάπορο 2 Δεκ. 1988, Αριθ. 7, Σαραντάπορο 13 Δεκ. 1988 και "Πίνακας σκοτωμένων του χωριού Σαρανταπόρου από τον Αλβανικό πόλεμο μέχρι τέλος Εμφυλίου". Επίσης, Αθανάσιος Λαβαντσιώτης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σαραντάπορο 27 Απρ. 2001. Ο μάρτυρας συνελήφθη με τους υπόλοιπους άντρες και όταν αντιλήφθηκε ότι θα εκτελεστούν, δραπέτευσε μαζί με άλλους τρεις.

[308] Γρηγόριος Λιάπης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φαρμάκη 28 Απρ. 2001. Επίσης, Δήμος Σαρανταπόρου (αταξινόμητο υλικό), "Πίνακας σκοτωμένων του χωριού Φαρμάκης από τον Αλβανικό πόλεμο μέχρι τέλος Εμφυλίου". Ο πίνακας συντάχθηκε από τον Δημήτριο Ράπτη στην Ελασσόνα στις 18 Φεβρουαρίου 1995.

[309] Λάζαρος Παππάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Τσαπουρνιά 28 Απρ. 2001. Επίσης, Δήμος Σαρανταπόρου (αταξινόμητο υλικό), "Πίνακας σκοτωμένων του χωριού Τσαπουρνιάς από τον Αλβανικό πόλεμο μέχρι τέλος Εμφυλίου". Ο πίνακας συντάχθηκε από τον Δημήτριο Ράπτη στην Ελασσόνα στις 18 Φεβρουαρίου 1995.

Μπαράλη.[310] Αντίθετα, τα Γιαννωτά δεν είχαν ανθρώπινα θύματα.

Στη Γεράνεια, εκτός από σπίτια οι Γερμανοί έβαλαν φωτιά και στα αθέριστα χωράφια. Αν και οι περισσότεροι άντρες έφυγαν στον Όλυμπο, τα γυναικόπαιδα παρέμειναν. Τρεις ηλικιωμένοι, ο Αθανάσιος Ζάκος, ο Ιωάννης Γκανάτσιος και ο Γεώργιος Παπαγιάννης εκτελέστηκαν μέσα στο χωριό. Ο τελευταίος κάηκε μέσα στο σπίτι του, ενώ ο γιος του Θωμάς Παπαγιάννης, εκ γενετής κωφάλαλος, εκτελέστηκε έξω από το χωριό. Τρία αδέλφια, νεαρής ηλικίας, εκτελέστηκαν, καθώς θέριζαν καλαμπόκι. Την ίδια τύχη είχε και η μητέρα τους, η οποία προσπάθησε να πλησιάσει στον τόπο του συμβάντος. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών, κατέβηκαν οι άντρες και απελευθέρωσαν τις γυναίκες και τα παιδιά που κρατούνταν μέσα σε αχυρώνες, καταφεύγοντας όλοι μαζί εκ νέου στον Όλυμπο (πίνακας 8).[311]

Οι κάτοικοι του Λυκουδίου εκτός από το γερμανικό πεζικό είχαν να αντιμετωπίσουν και τις επιδρομές από αεροπλάνα. Μια βόμβα έπεσε στη θέση "Λάκκος", λίγο έξω από το χωριό με αποτέλεσμα να σκοτωθούν δύο κοπέλες, δέκα οκτώ και επτά ετών. Οι περισσότεροι, όμως, κάτοικοι είχαν καταφύγει στο βουνό "Καμίνι", όπου και τους βρήκαν οι Γερμανοί. Εκεί επέλεξαν δύο άτομα, μεγαλύτερης ηλικίας και μερικούς νεαρότερους για να μαζέψουν τα ζώα του χωριού. Στην προσπάθειά τους οι μεγαλύτεροι να δραπετεύσουν έγιναν αντιληπτοί και εκτελέστηκαν στις θέσεις "Αυλαγά" και "Γεφύρι" (πίνακας 9).[312] Στο γειτονικό Πετρωτό, η πυρπόληση από τους Ιταλούς των σπιτιών του χωριού, των σιτηρών και η αφαίρεση όλων των ζώων, περίπου τρεις χιλιάδες, συνοδεύτηκε από την εκτέλεση ενός κατοίκου από τους Γερμανούς στη θέση "Κόκκινος Όχθος" και ενός δεύτερου από την Καλλιθέα, ονόματι Χριστοφορίδης, ο οποίος θέριζε το χωράφι του.[313]

Στον Άζωρο οι Γερμανοί σκότωσαν έναν τουλάχιστον κάτοικο, τον Κυριάκο Τζιαρτζάνη, ο οποίος την τελευταία στιγμή προσπάθησε να διαφύγει, και πυρπόλησαν τα περισσότερα σπίτια του χωριού, συμπεριλαμβανομένων της εκκλησίας και του

---

[310] Γεώργιος Πιπίλης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 28 Απρ. 2001.

[311] Για τους εκτελεσθέντες στη Γεράνεια βλ. Δήμος Σαρανταπόρου, Δημοτολόγιο της κοινότητας Γερανείων, τόμ. Α΄, Αύξοντες αριθμοί 2, 4, 5, 6 (Αριθμοί εγγραφής 199, 201, 202, 704). Επίσης, Ευάγγελος Γκάτας – Ευάγγελος Γεωργίου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Γεράνεια 27 Απρ. 2001. Πασχαλιά Σαβάλα, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πετρωτό 29 Απρ. 2001.

[312] Βλ. Δήμος Σαρανταπόρου, Ληξιαρχικό Βιβλίο Αποβιώσεως κοινότητας Λυκουδίου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1, 2, 3, Λυκούδι 6 Ιουλ. 1943. Επίσης, Ευάγγελος Κουμπούρας – Αντώνιος Βραγκαλής – Βάια Τζηκούλα, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Λυκούδι 27 Απρ. 2001.

[313] Δήμος Σαρανταπόρου, Ληξιαρχικό Βιβλίο Αποβιώσεως κοινότητας Λυκουδίου, Ληξιαρχική πράξη θανάτου Ιωάννη Γιαννούλα, Αριθ. 37, Λυκούδι 12 Αυγ. 1945. Επίσης, Νικόλαος Σαβάλας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πετρωτό 29 Απρ. 2001.

σχολείου. Η πλειοψηφία των κατοίκων είχε ειδοποιηθεί εγκαίρως και είχε εγκαταλείψει το χωριό.[314] Το ίδιο συνέβη και στην Μηλιά, όπου από τα πυρά σκοτώθηκαν τρεις άντρες, και ένας έφηβος δέκα έξι ετών, τον οποίο οι Γερμανοί έκαψαν ζωντανό γιατί φορούσε γερμανικές αρβύλες, λάφυρο από την ενέδρα στα στενά του Σαρανταπόρου.[315] Τις επόμενες ημέρες του Ιουλίου σκοτώθηκαν στα χωράφια ή κάηκαν ζωντανοί στα σπίτια και στις αχυρώνες άλλοι τρεις κάτοικοι (πίνακας 10).[316]

Την ίδια τύχη με τα παραπάνω χωριά είχε και η κωμόπολη των Σερβίων, η οποία μέσα σε διάστημα λίγων μηνών καταστράφηκε δύο φορές. Η πρώτη στις 6 Μαρτίου 1943, όταν με αφορμή την είσοδο και παραμονή ανταρτών του ΕΛΑΣ, ιταλικά στρατεύματα από την Λάρισα εισέβαλαν στην κωμόπολη και την πυρπόλησαν, εκτελώντας περίπου δεκατρείς άντρες και γυναίκες, στην πλειοψηφία τους ηλικιωμένους που δεν πρόλαβαν ή δεν μπόρεσαν να απομακρυνθούν.[317] Την καταστροφή των Σερβίων ολοκλήρωσαν στο πλαίσιο των επιχειρήσεων των αρχών του Ιουλίου οι Γερμανοί του Ζάλμινγκερ, οι οποίοι πυρπόλησαν ό,τι είχε διασωθεί από την προηγούμενη φορά και σκότωσαν όσους κατοίκους συνάντησαν στην κωμόπολη. Ταυτόχρονα, οι γερμανικές αρχές κήρυξαν νεκρή ζώνη την περιοχή που είχε βρεθεί

---

[314] Βλ. Δήμος Σαρανταπόρου, Δημοτολόγιο της κοινότητας Αζώρου, Αύξων αριθμός 732 (Αριθμός εγγραφής 125). Επίσης, Θεόδωρος Λευθέρης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άζωρος 27 Απρ. 2001.

[315] Κωνσταντίνος Παπαθανασίου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μηλιά 28 Απρ. 2001.

[316] Βλ. Δήμος Σαρανταπόρου, Δημοτολόγιο της κοινότητας Μηλέας, Αύξων αριθμός 1 (Αριθμός εγγραφής 690) και "Πίνακας σκοτωμένων του χωριού Μηλέας από τον Αλβανικό πόλεμο μέχρι τέλος Εμφυλίου". Ο πίνακας συντάχθηκε από τον Δημήτριο Ράπτη στην Ελασσόνα στις 18 Φεβρουαρίου 1995. Επίσης, Ελευθέριος Σπύρου – Δημήτριος Τιβικέλης – Αντώνιος Γαλάρας – μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μηλιά 28 Απρ. 2001.

[317] Βλ. Δήμος Σερβίων (Σέρβια), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1, Σέρβια 17 Αυγ. 1945, Αριθ. 3, Σέρβια 18 Αυγ. 1945, Αριθ. 4, Σέρβια 20 Αυγ. 1945, Αριθ. 7, Σέρβια 22 Αυγ. 1945, Αριθ. 12, Σέρβια 27 Αυγ. 1945, Αριθ. 14, Σέρβια 28 Αυγ. 1945, Αριθ. 16, Σέρβια 10 Σεπτ. 1945, Αριθ. 17, Σέρβια 10 Σεπτ. 1945, Αριθ. 39, Σέρβια 5 Φεβρ. 1946, Αριθ. 48, Σέρβια 12 Μαρ. 1946. Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος: Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Ιταλών της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)", Βελβεντός 14 Νοεμ. 1945. Για την καταστροφή της κωμόπολης των Σερβίων από τους Ιταλούς, βλ. Θεόδωρος Ε. Μπαντάς, «Το ολοκαύτωμα των Σερβίων (6 Μάρτη 1943)», *ΕΑ*, 26 (Φλεβάρης 1981), 35-38. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 125-129. Επίσης, Θανάσης Καλλιανιώτης, «Οι αρχές της αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία, 1941 – 1943», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 62–63. Γερμανική στρατιωτική συμμετοχή στην πυρπόληση των Σερβίων στις 6 Μαρτίου 1943 θα πρέπει να αποκλειστεί. Πρβλ. Μπαλλής, *ό.π.*, σ. 208. Στις γερμανικές στρατιωτικές αναφορές δεν γίνεται η παραμικρή μνεία στην καταστροφή των Σερβίων παρά μία σύντομη αναφορά στην πυρπόληση της γέφυρας του Αλιάκμονα και στην ανταλλαγή πυρών μεταξύ των ανταρτών και ενός γερμανικού τμήματος καταδίωξης που έφτασε λίγο αργότερα στην περιοχή, MA, RW 29 / 110: Der Deutsche Wehrwirtschaftoffizier Saloniki, Br. B. Nr. 301 / 43 g., "Lage in Griechenland", Θεσσαλονίκη 8 Μαρ. 1943.

στο επίκεντρο της εκκαθαριστικής επιχείρησης και περιλάμβανε τα πυρπολημένα Σέρβια και τα γειτονικά χωριά, απαγορεύοντας στους κατοίκους να συλλέξουν τη συγκομιδή από τα χωράφια. Απαγορεύτηκε, επίσης, η αποστολή τροφίμων από τις κρατικές οργανώσεις αρωγής και τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό[318] προς τους πυροπαθείς της επαρχίας των Σερβίων, αλλά και των Γρεβενών και του Βοΐου, στις περιοχές δηλαδή όπου το καλοκαίρι του 1943 είχαν διεξαχθεί οι τελευταίες γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις.[319]

Τον Αύγουστο του 1943 μια ακόμη ενέδρα των ανταρτών που σημειώθηκε κοντά στο χωριό Βογγόπετρα (Πάδη), οδήγησε στην επιβολή αντιποίνων σε βάρος άλλων τεσσάρων χωριών των Σερβίων. Στις 21 Αυγούστου 1943, δύναμη του εφεδρικού ΕΛΑΣ με επικεφαλής τον Νικόλαο Σταθόπουλο (Κεραυνό) έστησε ενέδρα στον Άγιο Γεώργιο της Βογγόπετρας σε γερμανικό τμήμα που επέστρεφε από επιδρομή στα Καμβούνια. Κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής πυρών σκοτώθηκε ένας Γερμανός στρατιώτης και μερικοί άλλοι τραυματίστηκαν. Οι Γερμανοί διέκοψαν την πορεία τους και εισέβαλαν στη Βογγόπετρα, πυρπολώντας τα λιγοστά σπίτια του χωριού, οι κάτοικοι του οποίου το είχαν εγκαίρως εγκαταλείψει, καταφεύγοντας στο γειτονικό Τρανόβαλτο.[320]

Την ίδια και σκληρότερη μεταχείριση επεφύλαξαν και σε δύο άλλα χωριά που βρίσκονταν πάνω στο δρόμο, το Τρανόβαλτο και το Μικρόβαλτο, στα οποία και εισέβαλαν με προφανή σκοπό να εκδικηθούν για τις απώλειες που είχαν υποστεί από την προηγούμενη ενέδρα του ΕΛΑΣ. Όταν οι κάτοικοι του Τρανόβαλτου άκουσαν τους πυροβολισμούς στη Βογγόπετρα εγκατέλειψαν το χωριό και κατέφυγαν στο δάσος. Λίγο αργότερα, όμως, άλλοι επέστρεψαν στο χωριό και άλλοι κατευθύνθηκαν προς τα Σέρβια. Με την είσοδό τους οι Γερμανοί συνέλαβαν έντεκα άντρες, τους οποίους εκτέλεσαν στις θέσεις "Σταυρός", "Φτέρη" και "Μετόχι". Πυρπολώντας το χωριό εκτέλεσαν δύο γυναίκες που προσπάθησαν να διαφύγουν για να σωθούν, ενώ

---

[318] Για το ζήτημα αυτό σημειώνει ο Πωλ Μον, πρόεδρος της Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού: «Είχαμε προβλήματα, όχι μόνο εξαιτίας των μεταφορών, αλλά και εξαιτίας του ανταρτοπολέμου. Κατά περιόδους λιγότερο ή περισσότερο μακριές, οι Αρχές Κατοχής τύχαινε να απαγορεύσουν τον ανεφοδιασμό ορισμένων περιοχών, "όπου δεν υπήρχε αρκετή ασφάλεια", προπάντων στις ορεινές επαρχίες. Τότε δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε άλλο από το να περιμένουμε το "πράσινο φως"», βλ. Μον, *ό.π.*, σ. 82.

[319] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Ν. Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κοζάνης, Αριθ. Πρωτ. Εμ. 77, "Προς το Υπουργείον Εθνικής Πρόνοιας, Γενική Δ/σις Δημοσ. Αντιλήψεως", Κοζάνη 1 Δεκ. 1943. Βλ. επίσης, Κολιόπουλος, *ό.π.*, σσ. 115-116.

[320] Περισσότερα για την ενέδρα αυτή βλ. Νικόλαος Γ. Σταθόπουλος, *«Κεραυνός», ο οργανωτής της ένοπλης δύναμης των Καμβουνίων του εφεδρικού*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 73-74.

μια τρίτη κάηκε ζωντανή, προσπαθώντας να σώσει το φλεγόμενο σπίτι της. Από τους συνολικά δέκα πέντε νεκρούς οι δέκα τρεις ήταν κάτοικοι Τρανόβαλτου και οι δύο, ένας άντρας και μια γυναίκα, ήταν κάτοικοι Προσηλίου, οι οποίοι μετά την πυρπόληση του χωριού, τον Ιούλιο, είχαν καταφύγει με το παιδί τους στο Τρανόβαλτο (πίνακας 11).[321]

Στη συνέχεια οι Γερμανοί έφτασαν στο γειτονικό Μικρόβαλτο, όπου όσοι από τους κατοίκους είχαν παραμείνει στο χωριό, κυρίως μεγάλης ηλικίας και γυναικόπαιδα, με επικεφαλής τον πρόεδρο Δημήτριο Σταθόπουλο και τον ιερέα Αντώνιο Καβουρίδη, βγήκαν να τους υποδεχθούν στην πλατεία. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα η πυρπόληση των σπιτιών συνοδεύτηκε από την εκτέλεση έντεκα ηλικιωμένων αντρών μπροστά στα σπίτια και μέσα στο χωριό (πίνακας 12).[322] Αποχωρώντας πήραν μαζί τους περίπου σαράντα πέντε ομήρους από το χωριό, τους οποίους υποχρέωσαν στη διαδρομή να μεταφέρουν τον νεκρό Γερμανό στρατιώτη και έναν τραυματία. Σε κάποιο σημείο, οι στρατιώτες φόρτωσαν σε αυτοκίνητο τον νεκρό και τον τραυματία.[323] Κατευθυνόμενοι για την Κοζάνη σταμάτησαν για δεύτερη φορά στο Ρύμνιο. Την πρώτη φορά, λίγο πριν την έναρξη της επιχείρησης στα Καμβούνια, συγκέντρωσαν όλους τους κατοίκους στην πλατεία του χωριού, πυρπόλησαν πέντε σπίτια και εκτέλεσαν ένα άτομο. Αναφέρεται ότι στους κατοίκους μίλησε Γερμανός αξιωματικός, έχοντας δίπλα του τον Γεώργιο Πούλο.[324] Αυτή τη δεύτερη φορά

---

[321] Για τους εκτελεσθέντες στο Τρανόβαλτο βλ. Δήμος Καμβουνίων (Τρανόβαλτο), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων θανάτου κοινότητας Τρανόβαλτου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 2, 6, 7, Τρανόβαλτο 22 Αυγ. 1945, Αριθ. 10, 11, 12, 13, 14, Τρανόβαλτο 23 Σεπτ. 1945, Αριθ. 16, 17, Τρανόβαλτο 4 Οκτ. 1945, Αριθ. 34, 35, Τρανόβαλτο 20 Φεβρ. 1946, Αριθ. 44, Τρανόβαλτο 16 Σεπτ. 1946 και Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων θανάτου κοινότητας Μικρόβαλτου, Ληξιαρχική πράξη θανάτου Αριθ. 5, Μικρόβαλτο 20 Φεβρ. 1946. Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)", Βελβεντός 14 Νοεμ. 1945. Ακόμη, Ευαγγελία Κουφινικοπούλου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Τρανόβαλτο 11 Απρ. 2001. Αθανάσιος Καψάλης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Προσήλιο 29 Απρ. 2001.

[322] Για τους εκτελεσθέντες στο Μικρόβαλτο βλ. Δήμος Καμβουνίων (Τρανόβαλτο), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων θανάτου κοινότητας Μικρόβαλτου, τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 2, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 12, Μικρόβαλτο 20 Φεβρ. 1946. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)", Βελβεντός 14 Νοεμ. 1945. Για την καταστροφή του Μικρόβαλτου, αλλά και του Τρανόβαλτου και της Βογγόπετρας βλ. επίσης, Ηλίας Κ. Λαμπρέτσας, *Μικρόβαλτο (ιστορική και λαογραφική συλλογή με σύντομη γεωγραφική και ιστορική επισκόπηση της περιοχής των Καμβουνίων)*, Κοζάνη 2000, σσ. 216-221.

[323] Κωνσταντίνος Κεχαγιάς (Γεωργίου), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρύμνιο 29 Απρ. 2001.

[324] Κωνσταντίνος Κεχαγιάς (Φωτίου), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρύμνιο 29 Απρ. 2001.

πυρπόλησαν σχεδόν ολοσχερώς το χωριό, πολλοί κάτοικοι του οποίου είχαν προηγουμένως καταφύγει στο Τριγωνικό, το Λιβαδερό, το Μικρόβαλτο, τη Βογγόπετρα.[325]

Το γερμανικό τμήμα με τους ομήρους από το Μικρόβαλτο διανυκτέρευσαν στην Αιανή. Οι όμηροι κρατήθηκαν στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην πλατεία του χωριού. Κατά τη διάρκεια της νύχτας μερικοί από τους κρατούμενους κατάφεραν να αποδράσουν από την πίσω πόρτα της εκκλησίας και να γυρίσουν στο χωριό τους. Η απόδραση έγινε αντιληπτή από τους Γερμανούς, οι οποίοι πυροβόλησαν και τραυμάτισαν τον Ιωάννη Κεχαγιά, κάτοικο Ρυμνίου. Την επομένη, στο δρόμο για την Κοζάνη, τον σκότωσαν στην Κερασιά.[326] Οι υπόλοιποι όμηροι, περίπου δέκα τρεις, μεταφέρθηκαν αρχικά στην Κοζάνη και αργότερα στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» Θεσσαλονίκης απ΄ όπου απελευθερώθηκαν τον Φεβρουάριο του 1944. Το τέλος της γερμανικής επιχείρησης αντεκδίκησης βρήκε σχεδόν ολοσχερώς καταστραμμένα τέσσερα κατά σειρά χωριά, τη Βογγόπετρα, το Τρανόβαλτο, το Μικρόβαλτο και το Ρύμνιο.[327]

Σύμφωνα με τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην έκθεση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας, στην επαρχία του Βοΐου σε σύνολο εξήντα τριών χωριών πυρπολήθηκαν και λεηλατήθηκαν από τους Γερμανούς το καλοκαίρι του 1943 τα είκοσι πέντε, ποσοστό καταστροφής 39%. Σε σύνολο τριάντα πέντε χιλιάδων κατοίκων, οι πυροπαθείς ανήλθαν σε δέκα έξι χιλιάδες εξακόσιους τριάντα, ποσοστό 47% επί του πληθυσμού. Αντίστοιχα, στην επαρχία των Σερβίων από τα συνολικά είκοσι χωριά πυρπολήθηκαν και καταστράφηκαν ολοσχερώς τα δέκα έξι, ποσοστό καταστροφής 80%. Ιδιαίτερα, για την περιοχή των Σερβίων, η έκθεση σημείωνε :

> «Ολόκληρος η πυρποληθείσα περιοχή της περιφερείας Σερβίων εκηρύχθη "Νεκρά Ζώνη" και ο πληθυσμός αυτής εξεδιώχθη από τας οικονομικάς του

---

[325] Κωνσταντίνος Κεχαγιάς (Γεωργίου) - Κωνσταντίνος Κεχαγιάς (Φωτίου), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρύμνιο 29 Απρ. 2001. Για τον εκτελεσθέντα κάτοικο Ρυμνίου βλ. Δήμος Αιανής, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Ρυμνίου, τόμ. Α΄ (1945-1977), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Ιωάννη Μιχαλακάκη, Αριθ. 9, Ρύμνιο 21 Οκτ. 1945. Ακόμη, Αθανάσιος Μιχαλακάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρύμνιο 29 Απρ. 2001.

[326] Σωτήριος Κεχαγιάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρύμνιο 29 Απρ. 2001.

[327] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 9ος υποφ. : "Κατάστασις Α" σύμφωνα με την οποία: α΄) Στη Βογγόπετρα και το Τρανόβαλτο, με συνολικά οκτακόσιους ενενήντα τέσσερις κατοίκους καταστράφηκαν οι ογδόντα από τις εκατόν ογδόντα μία κατοικίες, β΄) Στο Μικρόβαλτο, με πεντακόσιους σαράντα εννιά κατοίκους, από τις ενενήντα επτά κατοικίες καταστράφηκαν οι ενενήντα δύο, γ΄) Στο Ρύμνιο, με πληθυσμό διακοσίων ογδόντα τεσσάρων κατοίκων, καταστράφηκαν οι τριάντα μία από τις πενήντα έξι κατοικίες. Επίσης, ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: "Πίναξ" και "Έκθεσις", όπου στη Βογγόπετρα πυρπολήθηκαν είκοσι κατοικίες, στο Τρανόβαλτο πενήντα έξι, στο Μικρόβαλτο ενενήντα και στο Ρύμνιο πενήντα επτά.

βάσεις. Επί των ερειπίων των κωμοπόλεων και χωρίων εφύτρωσεν χλόη, η ηρτημένη εσοδεία των χωρικών κατεστράφη και εσάπισεν εις τους αγρούς. Άπαντα τα εντός των οικιών των υπάρχοντα εκάησαν. Μέρος του μοναδικού απομείναντος κινητού πλούτου του ζωϊκού κεφαλαίου των διηρπάγη, το δε πλείστον του υπολοίπου εξεποιήθη ίνα διατραφούν και αποφύγουν τον εκ πείνης θάνατον αι οικογένειαι των πυροπαθών. Κατ΄ αυτόν τον τρόπο πολλοί πυροπαθείς χωρικοί απέμειναν χωρίς ζώα εργασίας τα οποία όχι μόνον σήμερον αλλά δι΄ έτη τινά θα είναι ανατικατάστατα. Η απώλεια αύτη δια τον χωρικόν είναι εξ ίσου μεγάλη όση είναι και η πυρπόλησις της οικίας του και των υπαρχόντων του. Μετά την εκρίζωσίν των αι οικογένειαι της περιοχής διεσκορπίθησαν εις τα περί τον Αλιάκμονα μη εισέτι πυρποληθέντα χωρία».[328]

Στα χωριά των Σερβίων βρέθηκαν λίγο μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων, Άγγλοι αξιωματικοί και στελέχη του ΕΑΜ, προσπαθώντας να εξηγήσουν στους κατοίκους, που μετά τις καταστροφές είχαν στραφεί εναντίον των ανταρτών, τη σκοπιμότητα της ενέδρας στο Σαραντάπορο, η οποία είχε προκαλέσει τα γερμανικά αντίποινα.[329] Ο αντιπρόσωπος της Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, Βένγκερ, ήταν ο πρώτος που επισκέφτηκε στις 19 Αυγούστου 1943 την κωμόπολη των Σερβίων, μετά την πυρπόλησή της. Σημειώνει στην έκθεσή του για τις εντυπώσεις από την επίσκεψη στα Σέρβια :

«Δεν έχει μείνει ούτε ένα σπίτι άθικτο. Όλα κάηκαν ακόμη και η εκκλησία. Όλοι οι κάτοικοι διασκορπίστηκαν και εκτός από ένα γερμανικό φυλάκιο δεν υπάρχει ψυχή στα Σέρβια. Ο νομάρχης σχεδιάζει να ξαναχτίσει μερικά δωμάτια στα σπίτια των οποίων ένα μέρος του σκελετού τους έχει μείνει άθικτο, ώστε να καταστεί δυνατή η επιστροφή ενός αριθμού κατοίκων, μόλις το επιτρέψουν οι συνθήκες».[330]

Την ιδιαίτερα δυσχερή κατάσταση από κάθε άποψη στην οποία είχαν περιέλθει οι κάτοικοι των Σερβίων, των γειτονικών χωριών, αλλά και των άλλων επαρχιών της

[328] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Ν. Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Αι καταστροφαί της Δυτικής Μακεδονίας συνεπεία της εξελίξεως των πολεμικών γεγονότων", Αθήνα 15 Μαρ. 1944.
[329] Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 363.
[330] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Ν. Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5, "Extraits d΄ un rapport sur le voyage d΄ inspection du 17 – 20 Août 1943 de Mr. Wenger eccompagné de Mme Riadis".

Δυτικής Μακεδονίας, μετά τις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, υπογράμμιζε η Υπηρεσιακή Επιτροπή Περιθάλψεως Παθόντων και Πυροπαθών Δυτικής Μακεδονίας με έγγραφο που απέστειλε στις 9 Δεκεμβρίου 1943 στον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας. Μεταξύ των άλλων ζητούσε την έγκριση των σχετικών κονδυλίων και την άμεση ενίσχυση των κατοίκων με είδη πρώτης ανάγκης, σημειώνοντας:

> «Ως γνωστόν υμιν τα θλιβερά γεγονότα εν τη Δυτική Μακεδονία ήρχισαν κατά μήνα Μάρτιον 1943, έκτοτε δε δεν έπαυσεν το καταστρεπτικόν έργον να ερημώνη τα χωρία και τας κωμοπόλεις αυτής, δια της πυρπολήσεως ολοκλήρων συνοικισμών, δια της λεηλατήσεως των οικιών και των καταστημάτων, δια του διασκορπισμού των κατοίκων εις άλλα χωριά, εις τα δάση και τα σπήλαια και εν γένει δια της παντελούς ερημώσεως των πάντων. Συγκεκριμένως η περιοχή από Ολύμπου μέχρι Παριχόβου και αι εν αυτή Επαρχίαι Σερβίων, Δεσκάτης, Γρεβενών, Βοΐου, Νεαπόλεως, Τσοτιλίου, Βογατσικού, Άργους Ορεστικού, Νεοχωρίου και Λεχόβης και των πέριξ υπέστησαν καταστροφάς, αίτινες ούτε κατά τους μαύρους χρόνους της σκληροτέρας δουλείας ενέσκυψαν επ΄ αυτών. Οι πληθυσμοί των πυρποληθέντων και δηωθέντων χωρίων και κωμοπόλεων, περιελθόντες εις πλήρη απόγνωσιν και τρέμοντες και δι΄ αυτήν ακόμη την ζωήν των εγκατέλειψαν τα χωρία των και άλλοι μεν προσεπάθησαν να εύρουν άσυλον εις πλησιόχωρα χωρία εκλιπαρούντες την στέγασιν εντός σταύλων και αχυρώνων, άλλοι δε κατέφυγον εις τα βουνά, τα δάση, τας χαράδρας και τα σπήλαια, όπου ματαίως αγωνίζονται να σώσουν την ζωήν των οικογενειών των, αφού είναι γυμνοί και ανυπόδητοι και στερούνται και των στοιχειωδεστέρων μέσων συντηρήσεώς των. Τέλος, οι τολμηρότεροι κατέφυγον εις Θεσσαλονίκην και άλλας Μακεδονικάς πόλεις όπου καθημερινώς βλέπουν διαψευδομένας τας ελπίδας των ότι θα ηδύναντο να ικανοποιήσουν ευκολώτερον τας πολλαπλάς και κατεπειγούσας ανάγκας των. Ανάγλυφον εικόνα της δαντείου κολάσεως και του τανταλείου μαρτυρίου παρέχουν οι κάτοικοι των χωρίων της περιφερείας Σερβίων (Προσήλιο, Πολύραχο, Καστανιά, Λάβα και Ρίμνιο). Αφού επυρπολήθησαν ολόκληρα τα χωρία ταύτα με τα έπιπλα, τα σκεύη, τα είδη ρουχισμού και τα τρόφιμα, οι δυστυχείς κάτοικοι ηναγκάσθησαν να καταφύγουν εις τα πλησιέστερα δάση όπου περιάγουν γυμνά και ισχνά τα σώματά των υπό τα δένδρα, υπό τα

οποία αναγκάζονται να θάπτουν τα αποθνήσκοντα τέκνα των και να κοιμώνται τα εν τη ζωή ακόμη διατηρούμενα. Πολύ πλησίον εκτείνονται τα χωράφια των, με τον προ πολλού ωριμάσαντα αραβόσιτον και τα έτοιμα προς συλλογήν γεώμηλα, αλλά τους απαγορεύεται αυστηρότατα η συγκομιδή προς επιβολήν τιμωρίας. Μόνον ψυχία τινά των αρξαμένων ήδη να σήπωνται ως άνω προϊόντων κατορθώνουν ν΄ αποκομίζουν εκστρατεύοντες ως φαντάσματα κατά τας σκοτεινάς νύκτας και ριψοκινδυνεύοντες την αθλίαν ζωήν των».[331]

Μετά την απελευθέρωση, ο προϊστάμενος του λαϊκού ιατρείου που λειτουργούσε στα Σέρβια, Αρ. Χρηστάκης, περιέγραψε σε έκθεσή του την εικόνα της καταστροφής που εμφάνιζε η κωμόπολη, αποτέλεσμα των επιδρομών των Ιταλών και των Γερμανών :

« […] Ήδη παρελθούσης της τρομακτικής θυέλλης την οποίαν μετά τόσης μανίας εξαπέλυσαν εις άπασαν την χώραν οι βάρβαροι κατακτηταί και επανακάμψας εις τα ελεύθερα μεν Σέρβια, αλλά κυρίως ειπείν εις αμόρφους σωρούς ερειπίων, εις τα Σέρβια τα εμφανίζοντα την απαίσιαν όψην αγρίως παραμορφωμένον πτώματος με τα χαίνοντα εισέτι τραύματα, με τα καπνίζοντα μόλις εκ των τελευταίων πυρκαϊών κτίρια δια των οποίων οι βάρβαροι φεύγοντες συνεπλήρωσαν το καταστροφικόν των έργον, με τους δρόμους αγνώριστους όπου "λίθος και πλίνθος και κέραμος ατάκτως ειπείν ερριμμένα" και γενικώς παρουσιάζοντα εικόνα φρικτοτέραν της αρχαίας Πομπηΐας, αισθάνομαι ιεράν την υποχρεώσιν και επιτακτικόν το καθήκον να επικοινωνήσω μεθ΄ υμών, να διεκτραγωγήσω την οικτράν κατάστασιν εις ην ευρίσκονται οι κάτοικοι –Σκιαί – μετά τας τόσας επιδιετίαν καταπονήσεις κακουχίας και παντοειδείς στερήσεις και να βροντοφωνήσω με φωνήν που ίσως θα έπρεπε να διακόπτηται υπό λυγμών ότι ιερόν προβάλλει το καθήκον εις το Κράτος τους ιθύνοντας και γενικώς εις τους πονούντας οπωσδήποτε δια την ανθρωπίνην δυστυχίαν και τραγικότητα όπως στρέψωσι παρήγορον αλλά προπαντός γενναιόδωρον το βλέμμα και την προσοχήν προς την γωνίαν ταύτην της γης […] Προς της φρικώδης ταύτης καταστάσεως την

[331] ΓΑΚ, Αρχείο Εμμ. Τσουδερού, φακ. Α 2: Ανωτέρα Φέλντκομμαντατούρ 395, Τμήμα Στρατ. Διοικήσεως, Μ.Υ.Α. – Υπηρεσιακή Επιτροπή Περιθάλψεως Παθόντων και Πυροπαθών Δυτικής Μακεδονίας, Αριθ. Πρωτ., "Αξιότιμον Κύριον Υπουργόν Γενικόν Διοικητήν Μακεδονίας", Θεσσαλονίκη 9 Δεκ. 1943.

οποίαν παρουσιάζουν τα πάντα εν Σερβίοις έμψυχα και άψυχα εις βαθμόν ώστε και αυτή η λέξις Καταστροφή να μην είναι αρκετή να συμπεριλάβη το μέγεθος της θεομηνίας εθεώρησα επιβεβλημένον να λάβω αύθις θέσιν σθεναράν και ανάλογον προς την κρισιμότητα των περιστάσεων […]».[332]

Μια πρώτη προσπάθεια ανοικοδόμησης της κωμόπολης των Σερβίων, με την κατασκευή πρόχειρων καταλυμάτων και την επισκευή των κτιρίων που μπορούσαν να επιδιορθωθούν, ξεκίνησε αμέσως μετά την καταστροφή της. Μέχρι το τέλος του 1943, η νομαρχία Κοζάνης είχε διαθέσει ένα χρηματικό ποσό για την αγορά ξυλείας, πισσόχαρτου, υαλοπινάκων και καρφιών από τα συνολικά οκτακόσια εξήντα δύο εκατομμύρια δραχμές που είχε λάβει από τα Υπουργεία Πρόνοιας και Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας για την αγορά τροφίμων και την περίθαλψη των πυροπαθών.[333] Το 1945 αναλήφθηκε μια συστηματική προσπάθεια ανοικοδόμησης των καταστραμμένων χωριών της περιοχής όπως ήταν η Καστανιά, η Λάβα, το Προσήλιο, το Πολύρραχο, το Ρύμνιο, το Μικρόβαλτο και η κωμόπολη των Σερβίων και στέγασης των πρώτων πυροπαθών οικογενειών.[334]

Τα θύματα της καταστροφής της γερμανικής φάλαγγας της 117ης Μεραρχίας "Κυνηγών" και των μετέπειτα γερμανικών αντιποίνων ανήλθαν και για τις δύο πλευρές σε περίπου εκατόν ογδόντα τέσσερα άτομα. Σε απάντηση στον ΕΛΑΣ για την εκτέλεση των ενενήντα δύο Γερμανών αιχμαλώτων, οι Γερμανοί εκτέλεσαν ακριβώς ενενήντα δύο κατοίκους από την όμορη με την ενέδρα περιοχή και πυρπόλησαν δεκαέξι χωριά. Επρόκειτο για μια από τις πλέον πολύνεκρες, μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο, αντιπαραθέσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και της Βέρμαχτ, πολύνεκρη για την ίδια τη Βέρμαχτ και τους Έλληνες αμάχους της επαρχίας των Σερβίων. Μόνο η προηγηθείσα ανατίναξη της σήραγγας του Κούρνοβου είχε προκαλέσει περισσότερα θύματα, τον θάνατο συνολικά διακοσίων με τριακοσίων Ιταλών στρατιωτών και επτά Γερμανών, ενώ σκοτώθηκαν εξήντα Έλληνες όμηροι και αργότερα εκτελέστηκαν από τους Ιταλούς εκατόν έξι κρατούμενοι των φυλακών της Λάρισας.

---

[332] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Β, 10ος υποφ. : Λαϊκόν Ιατρείον Σερβίων, Αριθ. Πρωτ. Ι, "Προς το υγειονομικόν κέντρον Κοζάνης", Ο προϊστάμενος του Λαϊκού Ιατρείου Σερβίων (Αρ. Χρηστάκης), 22 Απρ. 1945.

[333] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Ν. Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κοζάνης, Αριθ. Πρωτ. Εμ. 77, "Προς το Υπουργείον Εθνικής Πρόνοιας, Γενική Δ/σις Δημοσ. Αντιλήψεως", Κοζάνη 1 Δεκ. 1943.

[334] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Β, 11ος υποφ. : "5η Έκθεσις του περιφερειακού τεχνικού διευθυντού προσωρινής στεγάσεως πολεμοπαθών αγροτών ΣΤ΄ περιφερείας", 3 Σεπτ. 1945.

Οι δολιοφθορές στο πλαίσιο της επιχείρησης Άνιμαλς συνεχίστηκαν και τον Ιούλιο, όπως συνεχίστηκαν και τα γερμανικά αντίποινα. Η γερμανική έκθεση της Ομάδας Στρατού Ε για τον μήνα Ιούλιο ανέφερε :

> « […] Από την αρχή του μήνα έχει διαπιστωθεί μια αυξανόμενη δραστηριότητα των συμμοριών [που εντοπίζεται] κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Κατερίνης – Λαμίας. Οι δολιοφθορές σε συγκοινωνιακά έργα, γέφυρες και σήραγγες, η ανατίναξη ενός τρένου με πυρομαχικά και οι ταυτόχρονες βολές με όπλα πυροβολικού μικρού και μεγάλου διαμετρήματος δεν στάθηκε δυνατόν να εμποδιστούν. Θα πρέπει, λοιπόν, να υπολογίζουμε σε μια περαιτέρω αύξηση των δολιοφθορών […]».[335]

Πράγματι, τις πρώτες ημέρες του Ιουλίου οι δολιοφθορές στο σιδηροδρομικό δίκτυο και οι επιθέσεις κατά γερμανικών φυλακίων εμφάνισαν έξαρση. Τη νύχτα της 2ας προς 3η Ιουλίου, αποκρούστηκε από τους φρουρούς που είχαν επιφορτιστεί με το καθήκον της προστασίας του σιδηροδρόμου μια επίθεση κατά του γερμανικού φυλακίου στον Πλαταμώνα.[336] Την επομένη, ανατινάχθηκε τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής κοντά στο Λιτόχωρο, χωρίς να προκληθούν σημαντικές υλικές ζημιές και οι οποίες σύντομα αποκαταστάθηκαν. Την ίδια στιγμή, οι αντάρτες πυροβόλησαν εναντίον διερχόμενης αμαξοστοιχίας, τραυματίζοντας έναν Γερμανό επιβαίνοντα.[337] Τη νύχτα της 4ης προς 5η Ιουλίου, ανατινάχθηκαν τμήματα των σιδηροτροχιών στο τμήμα της γραμμής μεταξύ Λιτοχώρου και Λεπτοκαρυάς, ενώ την επομένη εκδηλώθηκε επίθεση εναντίον ενός γερμανικού φυλακίου μεταξύ Κατερίνης – Πυργετού. Οι ανατινάξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα να καταστραφεί μια αμαξοστοιχία που μετέφερε πυρομαχικά και να τραυματιστούν δέκα επιβαίνοντες. Η συγκοινωνία αποκαταστάθηκε στις 5 Ιουλίου. Οι γερμανικές αρχές διενήργησαν έρευνες για τα περιστατικά αυτά και συνέλαβαν ως υπόπτους τους Έλληνες σιδηροδρομικούς υπαλλήλους.[338] Ταυτόχρονα, ως αντίποινα,

---

[335] MA, RH 19 VII 55/1: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic / AO. Nr. --- / 43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 22 Ιουλ. 1943.

[336] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4600/43 geh., v. 3 Ιουλ. 1943.

[337] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4630/43 geh., v. 4 Ιουλ. 1943.

[338] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4661/43 geh., v. 5.7.1943 και Nr. 4687/43 geh., v. 6 Ιουλ. 1943.

εκτέλεσαν στη Θεσσαλονίκη είκοσι «κομμουνιστές», κρατουμένους του στρατοπέδου συγκέντρωσης, και πυρπόλησαν στο Λιτόχωρο αρκετά σπίτια.[339]

Τη νύχτα της 11ης προς την 12η Ιουλίου σημειώθηκε μια από τις τελευταίες επιθέσεις, με στόχο και πάλι αμαξοστοιχία, εικοσιπέντε χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Λαμίας. Η επίθεση συνδυάστηκε με την ανατίναξη της γέφυρας, με αποτέλεσμα να εκτροχιαστεί η διερχόμενη αμαξοστοιχία, που μετέφερε πυρομαχικά, να αρπάξουν φωτιά τα συνολικά είκοσι επτά βαγόνια και να καταστραφούν ολοσχερώς. Εξαιτίας της επίθεσης αυτής, η σιδηροδρομική γραμμή παρέμεινε για τρεις ημέρες κλειστή. Τα γερμανικά αντίποινα δεν διέφεραν και σ΄ αυτή την περίπτωση σε σχέση με τα μέτρα που είχαν ληφθεί μετά από ανάλογες επιθέσεις. Έτσι, την επομένη ημέρα οι Γερμανοί εκτέλεσαν δεκατρία άτομα, τα οποία θεωρήθηκαν ύποπτα για την δολιοφθορά.[340]

Στις 11 Ιουλίου 1943, μια ημέρα μετά την απόβαση των Συμμάχων στη Σικελία, ο Μάιερς έλαβε εντολή από το Κάιρο να σταματήσουν οι επιθέσεις και «μέσα σε δύο τρεις μέρες τα σαμποτάζ σταμάτησαν το ίδιο απότομα όσο είχαν αρχίσει».[341] Η επιχείρηση Άνιμαλς πέτυχε εν μέρει τον αρχικό της στόχο. Τόσο η Ομάδα Στρατού Ε όσο και το Γενικό Επιτελείο Στρατού συμφωνούσαν σχετικά με τον υπαρκτό κίνδυνο μιας συμμαχικής απόβασης στην Ελλάδα. Η έντονη δραστηριότητα που ανέπτυξαν οι αντάρτες, με την έναρξη της επιχείρησης, ήρθαν να επιβεβαιώσουν την ορθότητα των υπολογισμών αυτών, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται από τη γερμανική ηγεσία ο κίνδυνος μιας αποβατικής ενέργειας στη Σικελία ή και τη Σαρδηνία. Ταυτόχρονα, λοιπόν, με την εκπόνηση επιχειρησιακών σχεδίων άμυνας για μια συμμαχική απόβαση στη Σικελία, όπως πίστευε το Γενικό Επιτελείο, απεστάλησαν ενισχύσεις στην Ελλάδα, καθώς ο Χίτλερ θεωρούσε πιθανότερους στόχους τη Σαρδηνία και την Πελοπόννησο.[342] Στη δεύτερη περίπτωση, η Ομάδα Στρατού Ε ήταν πεπεισμένη ότι σε περίπτωση απόβασης όλες οι ανταρτικές ομάδες θα συμπαρατάσσονταν με τις συμμαχικές δυνάμεις, λειτουργώντας ως "πέμπτη φάλαγγα" στα μετόπισθεν των γερμανικών

---

[339] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4752/43 geh., v. 8 Ιουλ. 1943

[340] MA, RH 19 VII 12/3 : Heeresgruppe E, Tagesmeldung O.B. Südost an OKW/WFSt, Ia / 01, Nr. 4861/43 geh., v. 12.7.1943 και Nr. 4882/43 geh., v. 13.7.1943.

[341] Myers, *ό.π.*, σσ. 201-202. Βλ. επίσης, Σαράφης, *ό.π.*, σσ. 157–158.

[342] Warlimont, *ό.π.*, σ. 335. Οι ενισχύσεις αυτές έφτασαν στην Ελλάδα εξαιτίας του κινδύνου μιας συμμαχικής απόβασης στην χώρα και όχι εξαιτίας της απειλής που προερχόταν από την πλευρά των ανταρτών, βλ. Χόνδρος, *ό.π.*, σ. 78. Πρβλ. Hammond, *ό.π.*, σ. 26. Σαράφης, *ό.π.*, σσ. 156-157, όπου δημοσιεύεται η επιστολή του διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, Γουίλσον, με την οποία εξέφραζε τις ευχαριστίες του προς τις ανταρτικές οργανώσεις της Ελλάδας για την επιτυχή έκβαση της επιχείρησης Άνιμαλς.

στρατευμάτων.[343] Αλλά ακόμα και μετά την απόβαση στη Σικελία, το Γενικό Επιτελείο Στρατού θεωρούσε πιθανότερη μια δεύτερη απόβαση στην Ελλάδα παρά στην Ιταλία. Αργότερα, οι επιτελάρχες των Ομάδων Στρατού Ε και F, Βίντερ και Φερτς, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο κίνδυνος για μια απόβαση στην Ελλάδα είχε στην ουσία παρέλθει.[344]

Απέναντι στην επιχείρηση Άνιμαλς και το πλήθος των μικρών, αλλά και των σημαντικών δολιοφθορών που προκάλεσαν απώλειες στα κατοχικά στρατεύματα, οι Ιταλοί αρχικά και αργότερα οι Γερμανοί αντέταξαν τα αντίποινα, εκτελώντας κρατουμένους ή οργανώνοντας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ως μέσο εκδίκησης για τις απώλειες αυτές. Τις αρνητικές αυτές επιπτώσεις που είχε η εφαρμογή του συμμαχικού σχεδίου αναγνώρισε στο ευχαριστήριο μήνυμά του, με την ευκαιρία του τερματισμού της επιχείρησης, ο διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων Σερ Χένρυ Γουίλσον, υπογραμμίζοντας : «Παραδέχομαι ότι αι επιχειρήσεις των ανταρτών δεν ήσαν ακίνδυνοι και ο άμαχος πληθυσμός υπέφερε πολύ».[345] Από την άλλη, όμως, πλευρά, διαφάνηκε για μια ακόμη φορά ότι από τον επιχειρησιακό σχεδιασμό του ΕΛΑΣ απουσίαζαν τα μέτρα εκείνα, τα οποία θα μπορούσαν, στο μέτρο του δυνατού, να προστατεύσουν τους αμάχους, καθώς ήταν βέβαιο πως οι τελευταίοι αποτελούσαν το στόχο των γερμανικών αντιποίνων, μετά από κάθε ανταρτική επίθεση.

---

[343] MA, RH 19 VII 55/1: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. E), Abt. Ic / AO. Nr. 7190 / 43 geh., "Banden in Griechenland", H. Qu., 19 Ιουν. 1943.

[344] MA, RH 19 VII 1/2 : Abteilung Ia, Kriegstagebuch KTB Nr. 65/43 g. k., "Chefbesprechung am 26 Juli 1943" και Führungsabteilung, Kriegstagebuch / Ia, "Aktennotiz über Ferngespräche", 27 Αυγ. 1943.

[345] Βλ. Σαράφης, *ό.π.*, σσ. 156–157.

v) Ο ΑΠΑΓΧΟΝΙΣΜΟΣ ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΚΛΑΔΟΡΑΧΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ (9 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1943)

Το καλοκαίρι του 1943, οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές, μετά και την έλευση νέων μονάδων στην Ελλάδα, ενίσχυσαν τα μέτρα ασφαλείας, επιχειρώντας να αντιμετωπίσουν στο εσωτερικό μέτωπο τη δράση των ανταρτών. Σε συνδυασμό, μάλιστα, με μια επικείμενη συμμαχική απόβαση, οι ενέδρες των ανταρτών και οι απώλειες της Βέρμαχτ αποκτούσαν μεγαλύτερη σημασία και έθεταν άμεσα σε κίνδυνο την ασφάλεια των στρατευμάτων Κατοχής. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, οι Γερμανοί προχώρησαν στην εφαρμογή ευρείας έκτασης αντιποίνων, πυρπολώντας χωριά και εκτελώντας αμάχους ως απάντηση σε κάθε σχεδόν απώλεια που είχαν υποστεί από τους αντάρτες.

Παράλληλα, τα αντίποινα συνοδεύτηκαν από εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με επίκεντρο αρχικά τους ορεινούς όγκους του Ασκίου και Βοΐου στη Δυτική Μακεδονία και τελευταία χρονικά την επαρχία των Σερβίων, όπου είχε αποδεκατιστεί, στα στενά του Σαρανταπόρου, η γερμανική φάλαγγα. Μικροί και μεγαλύτεροι στρατιωτικοί σχηματισμοί συνέχισαν και τον Αύγουστο την καταδίωξη των ανταρτών, εκκαθαρίζοντας τις περιοχές κατά μήκος των βασικών οδικών αρτηριών και διασφαλίζοντας την απρόσκοπτη μετακίνηση των στρατευμάτων. Η απηνής γερμανική καταδίωξη περιόρισε στο ελάχιστο την ανταρτική παρουσία στις αναφερόμενες περιοχές, πολύ περισσότερο τα περιθώρια της επιχειρησιακής τους δράσης. Μετά κυρίως την εξόντωση της γερμανικής φάλαγγας στο Σαραντάπορο, κατέστη εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα μια επίθεση εναντίον της Βέρμαχτ. Οι μόνοι, ίσως, στόχοι που θα μπορούσαν να πληγούν από τον ΕΛΑΣ βρίσκονταν εκτός της ακτίνας των γερμανικών, αλλά και των ιταλικών επιχειρήσεων, όπου παρουσιάζονταν ισχυρές συγκεντρώσεις μονάδων της Βέρμαχτ, συνεπικουρούμενες από τμήματα του Πούλου.

Σε αντίθεση με τους νομούς της Κοζάνης και της Καστοριάς, που είχαν γίνει θέατρα των γερμανικών επιχειρήσεων, η Φλώρινα δεν είχε πληγεί στον ίδιο βαθμό. Μέχρι τα τέλη του Ιουλίου, οι Γερμανοί του 2^{ου} Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" και οι άντρες του Πούλου είχαν στραφεί εναντίον συγκεκριμένων στόχων, πυρπολώντας το Λέχοβο και κατοικίες στο Νυμφαίο. Αλλά και η παρουσία της Βέρμαχτ στην περιοχή δεν ήταν έντονη, εκτός από τα γερμανικά τμήματα που είχαν αναλάβει να κρατήσουν ανοικτή και ασφαλή την οδό που σύνδεε την Καστοριά με την Φλώρινα. Στην Φλώρινα λειτουργούσε γερμανικό Περιφερειακό Φρουραρχείο (Kreiskommandantur, O.K.

I/856) που στεγαζόταν στο επιταγμένο ξενοδοχείο "Βαλκάνια", με φρούραρχο τον Λοχαγό Φρανς Κομπ (Franz Komp). Παράρτημα του φρουραρχείου Φλώρινας λειτουργούσε στην Καστοριά. Επίσης, στην πόλη της Φλώρινας έδρευε μια μικρή δύναμη της Στρατιωτικής Χωροφυλακής με επικεφαλής τον Λοχία Φριτς Χάνσεν (Fritz Hansen) που στην ουσία επάνδρωνε το φρουραρχείο.[346]

Οι μικρές δυνάμεις που είχε στη διάθεσή της η Βέρμαχτ δεν επαρκούσαν για να αντιμετωπιστούν οι σποραδικές εμφανίσεις των ανταρτών στην περιφέρεια της Φλώρινας. Γι΄ αυτό ακριβώς το λόγο η Βέρμαχτ είχε περιορίσει την παρουσία της εντός της πόλης της Φλώρινας, καθώς η απουσία μάχιμων στρατευμάτων απέκλειε την δυνατότητα ανάληψης εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Εκτός από τη Φλώρινα, στο Αμύνταιο υπήρχε μια μικρή δύναμη γερμανικού στρατού που επάνδρωνε το τοπικό φρουραρχείο.

Στη Φλώρινα, όπως και σε άλλες περιοχές της γερμανοκρατούμενης Μακεδονίας, οι ενέργειες των ανταρτών, ανεξαρτήτως μεγέθους και σημασίας, αντιμετωπίστηκαν με την πάγια τακτική των αντιποίνων. Χαρακτηριστικός είναι, άλλωστε, ο τρόπος αντίδρασης των τοπικών στρατιωτικών αρχών μετά την εκδήλωση μιας από τις πρώτες επιθέσεις στη Φλώρινα. Τη νύχτα της 21ης Απριλίου 1943 σημειώθηκε δολοφονική απόπειρα εναντίον ενός δασκάλου, κατοίκου Φλώρινας, ονόματι Αναστάσιου Παπαθανασίου, ο οποίος αναφέρεται ότι ανήκε σε οργάνωση του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος. Το απόγευμα της 22ας Απριλίου, το τοπικό φρουραρχείο, μετά από διαταγή των προϊστάμενων υπηρεσιών του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης–Αιγαίου, προχώρησε στη σύλληψη και εκτέλεση δύο ατόμων, του Πέτρου Πούπλη και του Ευστράτιου Κοντογιώργου, κατοίκων Φλώρινας.[347]

---

[346] Zst, V 508 AR 2410 / 67. Ο Λοχαγός Κομπ πριν από την άφιξή του στη Φλώρινα, το 1943, είχε θητεύσει ως φρούραρχος στο περιφερειακό φρουραρχείο της Έδεσσας. Μετά τη μεταφορά του περιφερειακού φρουραρχείου Έδεσσας (Kreiskommandantur, O.K. I/856), στη θέση του λειτούργησε παράρτημα του περιφερειακού φρουραρχείου Βέροιας (O.K. II/717), ο Κομπ τοποθετήθηκε φρούραρχος στη νέα έδρα της υπηρεσίας στη Φλώρινα, βλ. Zst, V 508 AR 623/68. Εκεί υπηρετούσε ήδη από το 1941 ο Λοχίας Χάνσεν, διοικητής της Στρατιωτικής Χωροφυλακής.

[347] ΙΑΥΕ, Κατοχική κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 5ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Διοίκησις Χωρ/κης Φλωρίνης, Γραφ. Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. 85 / 46 / 28, "Περί τυφεκισμού ατόμων υπό των Γερμανικών Αρχών Κατοχής", Φλώρινα, 26 Απρ. 1943. Πρβλ. Περ. Οικονόμου, «Φλώρινα. Χρονικό μιας πεντηκονταετίας (1912-1962)», *Αριστοτέλης,* 37 (Φλώρινα, Ιούλιος 1963), 56, όπου η εκτέλεση των δύο ατόμων αποδίδεται σε αντίποινα για το φόνο Γερμανού από τους αντάρτες. Επίσης, Γρηγορίου, *ό.π.*, σ. 50, όπου το περιστατικό σημειώνεται με ημερομηνία την 22α Απριλίου 1941 αντί του σωστού 1943.

Εκτός από το παραπάνω περιστατικό και παρά τις γερμανικές ελλείψεις, οι αντάρτες δεν είχαν αναπτύξει αξιοσημείωτη δράση. Το σημαντικότερο ήταν ότι η όποια δράση τους δεν στρεφόταν άμεσα κατά των Γερμανών. Εξαίρεση αποτέλεσε η επιχείρηση που οργάνωσαν τον Μάιο του 1943 στελέχη της Περιφερειακής Επιτροπής Φλώρινας του Κ.Κ.Ε., με επικεφαλής τον γραμματέα Αλέκο Σιέμπη, για την απελευθέρωση του γραμματέα της Εθνικής Αλληλεγγύης, Χαράλαμπου Χαραλαμπίδη από τις Άνω Κλεινές, ο οποίος είχε συλληφθεί λίγο νωρίτερα και επρόκειτο να μεταφερθεί σιδηροδρομικώς στη Θεσσαλονίκη συνοδεία Γερμανών στρατιωτών. Την ημέρα της μεταγωγής του, όταν η αμαξοστοιχία έφτασε στο σταθμό της Βεύης, η ομάδα που είχε αναλάβει την επιχείρηση επενέβη και απελευθέρωσε τον Χαραλαμπίδη, σκοτώνοντας τον Γερμανό υποφρούραρχο Φλώρινας Εμίλ Μίλερ.[348]

Γενικά στη Φλώρινα, όπως και σε άλλες περιοχές στη Δυτική Μακεδονία, οι ανταρτικές ένοπλες ομάδες περιορίζονταν σε μικρής κλίμακας δολιοφθορές και ιδιαίτερα σε νυχτερινές επιδρομές στα χωριά, με κύριο στόχο τον ανεφοδιασμό τους με τρόφιμα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης. Σε μια από αυτές, στις 30 Ιουνίου 1943, μια ομάδα πενήντα περίπου ανταρτών εισήλθε τις βραδινές ώρες στην Κλαδοράχη, ένα χωριό λίγα χιλιόμετρα βορείως της Φλώρινας, έκαψε τα αρχεία της κοινότητας, πήρε τρόφιμα και απομακρύνθηκε μετά από παραμονή δύο περίπου ωρών.[349] Αναφέρεται, επίσης, πως λίγες ημέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 15 Ιουλίου, αντάρτες του ΕΛΑΣ επιχείρησαν ανεπιτυχώς να ανατινάξουν τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ των χωριών Ξυνό Νερό και Κλειδί.[350]

Στις 8 Αυγούστου 1943, μια μικρή νεοσύστατη ομάδα του ΕΛΑΣ έστησε επί της οδού Φλώρινας – Αγίας Παρασκευής, προς την κατεύθυνση του Μοναστηρίου, μεταξύ των χωριών Πρώτη και Κλαδοράχη, την πρώτη ενέδρα που είχε ως στόχο Γερμανούς στρατιώτες.[351] Η ομάδα είχε συγκροτηθεί από νέους του χωριού Άνω Κλεινές, όπως ο

---

[348] Αναλυτικότερα για το περιστατικό αυτό βλ. Γεώργιος Νεδέλκος (Μακεδόνας), *Αναμνήσεις απ΄ την Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, Φλώρινα 2000, σσ. 18-23.

[349] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 5ος υποφ. : Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, "Ημερήσιον Δελτίον της 4/7/43".

[350] Βλ. Χρυσοχόου, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 89.

[351] Ωστόσο ερωτηματικά για το αν πράγματι στόχος της ομάδας ήταν Γερμανοί προκύπτουν από το γεγονός ότι την ίδια ημέρα επισκέφτηκε τη Φλώρινα ο Γεώργιος Πούλος, ο οποίος μίλησε σε συγκέντρωση από τον εξώστη του ξενοδοχείου Αίγλη και ακολούθως αναχώρησε με το αυτοκίνητό του από την πόλη. Είτε λοιπόν πρόκειται για απλή σύμπτωση και τα δύο γεγονότα, η επίσκεψη του Πούλου και η ανταρτική επίθεση, που συνέβησαν την ίδια ημέρα, την Κυριακή 8 Αυγούστου 1943, δεν σχετίζονται μεταξύ τους είτε τα δύο γεγονότα σχετίζονται όντως μεταξύ τους, οπότε είναι πιθανό ο στόχος των ανταρτών να μην ήταν οι Γερμανοί, αλλά ο ίδιος ο Πούλος. Για την αρχηγική εμφάνιση και ομιλία του Πούλου στην

Αθανάσιος Βαϊτσάκης, ο Παντελής Παπαδόπουλος, ο Γεώργιος Δαδραλάκης, με αρχηγό τον Γεώργιο Σιμάκη, γνωστό με το παρώνυμο Κατής.[352] Σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της παραπάνω ομάδας διαδραμάτισαν ο Πέτρος Κορίνας (Σωτήρης Καμό) από το Αμύνταιο και ο Γιάννης Χανής (Ρήγας), δάσκαλος στις Άνω Κλεινές, δύο στελέχη του ΕΑΜ που ανέπτυξαν έντονη οργανωτική δράση στον χώρο ευθύνης του Συγκροτήματος Βαρνούντος.[353] Σύμφωνα με το τότε στέλεχος του ΕΛΑΣ, γιατρό Γεώργιο Νεδέλκο (Μακεδόνας), Σλαβόφωνο από τη Φλώρινα, την ενέδρα σχεδίασε και πραγματοποίησε μια ολιγομελής ομάδα νέων από τις Κλεινές με πρωτεργάτες τους Τζανή Κατή και Ιωάννη Χανή. Εσφαλμένα, ο Νεδέλκος ταυτίζει στο βιβλίο του τον Κατή με τον Αναστάσιο ή τον Κώστα Τζανή, αδέλφια του Απόστολου Τζανή, μέλους του Μακεδονικού Γραφείου που σκοτώθηκε το 1941 κατά τη διάρκεια των γεγονότων της Δράμας.[354] Επικεφαλής της ομάδας των ανταρτών από τις Άνω Κλεινές που έστησαν την ενέδρα ήταν ο Γεώργιος Σιμάκης, γνωστός και ως Κατής και όχι κάποιος από την οικογένεια Τζανή.

Σημειώνει για την ενέδρα και για τα μετέπειτα γερμανικά αντίποινα ο Νεδέλκος:

πόλη της Φλώρινας βλ. Γεννάδιος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, φακ. 59, 3ος υποφ. (Αριθμός εγγράφου 165): Εφ. *Έθνος* (Φλώρινα), 14 Αυγ. 1943 [η πληροφορία περιήλθε εις γνώση του γράφοντος από τους Βάιο Καλογριά και Αθανάσιο Καλλιανιώτη, οι οποίοι ερεύνησαν το εν λόγω αρχείο].

[352] Χρήστος Ανδρικάκης – Γεώργιος Αλαμπάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άνω Κλεινές, 19 Μαΐου 2001. Πρβλ. ΙΑΥΕ, 1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 1, 3ος υποφ.: Υπόμνημα Δημητρίου Ανδρεάδη, Νομάρχου Δράμας, απεσταλμένου παρά τω Υπουργείω Εσωτερικών-Προς τον κ. Υπουργό Εσωτερικών, "Περί της καταστάσεως εν Μακεδονία", Αθήνα 16 Οκτ. 1943. Ο Ανδρεάδης, τέως Νομάρχης Δράμας, κατόπιν εντολής του Υπουργού των Εσωτερικών, περιόδευσε, από τα τέλη Αυγούστου του 1943, στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία για να διαπιστώσει την κατάσταση που επικρατούσε στις περιοχές αυτές, κυρίως μετά την είσοδο βουλγαρικών στρατευμάτων στα εδάφη μεταξύ του Αξιού και του Στρυμόνα. Στην έκθεση που συνέταξε τον Οκτώβριο του ίδιου έτους στην Αθήνα, αναφέρθηκε στα γερμανικά αντίποινα στην Κλαδοράχη, προφανώς μετά από σχετική ενημέρωσή του από τον Νομάρχη Πέλλας, Γεώργιο Θέμελη, καθώς ο ένας εκ των εκτελεσθέντων ήταν άντρας της αδελφής του. Σημειώνει, λοιπόν, στην έκθεσή του ο Ανδρεάδης ότι τα γερμανικά αντίποινα προκλήθηκαν μετά τον φόνο ενός Γερμανού στρατιώτη «υπό ενόπλου συμμορίας η οποία δεν ήτο δυνατόν να ήτο Ελληνική, διότι […] ελληνικά σώματα δεν υπάρχουν εις την περιφέρειαν ταύτην».

[353] Για βιογραφικά στοιχεία του Πέτρου Κορίνα και του Ιωάννη Χανή βλ. Νεδέλκος, *ό.π.*, σσ. 24-27.

[354] Ό. π., σ. 42. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας στον πρόλογο, τα κείμενα του βιβλίου γράφηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρουμανία ως πολιτικός πρόσφυγας, με αποτέλεσμα να μην αποφεύγονται τα λάθη ιδιαίτερα ως προς την ταυτότητα κάποιων από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων που συνέβησαν στην Κατοχή. Παρά, όμως, τα όποια λάθη, το βιβλίο του Νεδέλκου αποτελεί μια χρήσιμη πηγή για την περίοδο της Κατοχής στην περιοχή της Φλώρινας, καθώς εκτός από την ψύχραιμη αναφορά στα γεγονότα ο συγγραφέας δίνει πολλά βιογραφικά στοιχεία στελεχών του ΕΛΑΣ που ανέπτυξαν έντονη δράση την περίοδο εκείνη.

«Οι δύο τους και με μερικούς ακόμα επίσης νιόβγαλτους, γεμάτους ενθουσιασμό νεολαίους αντάρτες από το χωριό τους, έστησαν ενέδρα στη δημοσιά Φλώρινας-Μοναστηρίου κοντά στην Κλαδοράχη. Κάποτε φάνηκε ένα φορτηγό αυτοκίνητο με δύο γερμανούς-τον οδηγό και τον βοηθό του. Όταν το αυτοκίνητο έφτασε πιο κοντά πρώτος ξεπετάχτηκε μπροστά του ο Κατής οπλισμένος και πρόσταξε τους γερμανούς να σταματήσουν. Αυτοί αιφνιδιάστηκαν, τάχασαν και σταμάτησαν. Τους πήραν αιχμαλώτους και καταστρέψανε το αυτοκίνητο. Σώους και αβλαβείς, με συνοδεία δύο ανταρτών τους στείλαμε στο Αρχηγείο Βίτσι. Η γερμανική διοίκηση Φλώρινας, μη ξέροντας τίποτε για την τύχη τους εφάρμοσε σκληρά αντίποινα για την τρομοκράτηση του πληθυσμού. Κρέμασε δίπλα στον τόπο της ενέδρας 15 πατριώτες από τα γύρω χωριά και την Φλώρινα. Ανάμεσα τους και τον παπά του χωριού Σκοπιά Σταμούλη».[355]

Με βάση, λοιπόν, τις παραπάνω αναφορές για το συμβάν, επρόκειτο για μια μικρή ομάδα νέων από το χωριό Άνω Κλεινές, οι οποίοι σχεδίασαν και πραγματοποίησαν την ενέδρα. Μάλιστα, η ενέργεια αυτή ήταν η πρώτη που καταγραφόταν στο ενεργητικό της ομάδας, καθώς είχε σχηματιστεί λίγο διάστημα πριν την επίθεση κατά των Γερμανών στρατιωτών. Το νεαρό της ηλικίας των μελών της ομάδας, ο ενθουσιασμός τους και η ανάγκη να προχωρήσουν σε μια παράτολμη και σημαντική ενέργεια, όπως ήταν ένα κτύπημα εναντίον Γερμανών, εξηγεί τόσο την επιλογή του συγκεκριμένου στόχου όσο και την αντιμετώπιση που έτυχαν οι Γερμανοί αιχμάλωτοι, μετά την εφαρμογή των αντιποίνων.

Ως προς το ζήτημα του στόχου που έπληξαν οι νέοι σε ηλικία και θητεία αντάρτες, επελέγη ένα γερμανικό αυτοκίνητο του Λόχου Σφαγής Ζώων που έδρευε στην πόλη της Φλώρινας. Το αυτοκίνητο αυτό έκανε πολύ συχνά την ίδια διαδρομή, ξεκινώντας από τη Φλώρινα με κατεύθυνση τα χωριά στα βόρεια του νομού, με σκοπό την επίταξη βοοειδών για τις ανάγκες των γερμανικών αρχών της Φλώρινας. Επομένως, επρόκειτο για ένα χτύπημα εναντίον ενός στόχου που εκ των προτέρων θα είχε μηδαμινά κέρδη, αντιθέτως υπήρχε ο κίνδυνος των γερμανικών αντιποίνων είτε με την πυρπόληση των παρακείμενων χωριών είτε με τη σύλληψη και εκτέλεση κρατουμένων – ομήρων και ατόμων από τον άμαχο πληθυσμό.

[355] Ό. π., σσ. 42-43. Ο συγγραφέας εσφαλμένα ονομάζει τον εκτελεσθέντα ιερέα του χωριού Σκοπιά Φλώρινας Σταμούλη αντί του σωστού Δημήτριου Σταμπουλή.

Σύμφωνα με τον τότε Νομάρχη Φλώρινας, Κωνσταντίνο Μπόνη, την ημέρα της ενέδρας επέβαιναν στο αυτοκίνητο τρεις Γερμανοί στρατιώτες, ο ένας εξ αυτών ήταν σφαγέας, οι οποίοι συνοδεύονταν από τον υπάλληλο της εφορείας Μίμη Παπαδόπουλο. Όταν το φορτηγό αυτοκίνητο πλησίασε στο σημείο της ενέδρας οι αντάρτες πυροβόλησαν εναντίον του, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ένας από τους επιβαίνοντες Γερμανούς και να τραυματιστούν ελαφρά οι άλλοι δύο, οι οποίοι μαζί με τον Παπαδόπουλο συνελήφθησαν αιχμάλωτοι. Στη συνέχεια, οι αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν μέσω Κλαδοράχης στο χωριό Ακρίτας (Μπούφι), όπου και παρέμειναν κρατούμενοι.[356] Ο νεκρός μεταφέρθηκε από γερμανική δύναμη στη Φλώρινα και δύο ημέρες αργότερα τάφηκε στο ορθόδοξο νεκροταφείο.[357] Την πληροφορία για τον νεκρό Γερμανό επαναλαμβάνει, προφανώς μετά από ενημέρωσή του από τον Μπόνη, ο τότε Επιθεωρητής Νομαρχιών Μακεδονίας, Αθανάσιος Χρυσοχόου.[358] Αντίθετα, ο Νεδέλκος, δεν αναφέρει τον φόνο του στρατιώτη παρά μόνο τη σύλληψη δύο Γερμανών, του οδηγού και του συνοδηγού, και την καταστροφή του αυτοκινήτου.[359]

Λίγο πριν σημειωθεί η ενέδρα, ο πρόεδρος της Κλαδοράχης, Παναγιώτης Παππάς, σε εκτέλεση προηγούμενης διαταγής του γερμανικού φρουραρχείου, επιχείρησε να μεταβεί στη Φλώρινα, συνοδεύοντας ομάδα δέκα εργατών, οι οποίοι θα μεταφέρονταν στη συνέχεια στη Χαλκιδική για να εργαστούν στα εκεί μεταλλεία. Στην έξοδο του χωριού οι αντάρτες τους ανάγκασαν να επιστρέψουν πίσω. Λίγη ώρα αργότερα εκδηλώθηκε η επίθεση εναντίον του γερμανικού φορτηγού αυτοκινήτου. Όταν ο Παππάς προσπάθησε για δεύτερη φορά να βγει από το χωριό βρέθηκε μπροστά στο ακινητοποιημένο φορτηγό και εντόπισε εν ζωή ακόμα τον Γερμανό στρατιώτη.[360] Φτάνοντας στη Φλώρινα ενημέρωσε για το συμβάν το γερμανικό φρουραρχείο και

---

[356] Τραϊανός Νικολόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλαδοράχη 19 Μαΐου 2001.

[357] Βλ. Κωνσταντίνος Μπόνης, *Επεισόδια και γεγονότα συμβάντα κατά την Κατοχήν υπό των Γερμανών 1941-1944 και του Βουλγαρικού στρατού Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1944*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 69, 71. Στο έργο του ο Μπόνης περιγράφει με τρόπο λεπτομερή και ακριβή όσα γεγονότα διαδραματίστηκαν στη Φλώρινα κάτω από τη γερμανική και αργότερα βουλγαρική Κατοχή. Ως εκ τούτου συνιστά απαραίτητη πηγή για την μελέτη της περιόδου της Κατοχής στο νομό Φλώρινας, παρά την σαφή τοποθέτησή του κατά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και την καταδίκη των ενεργειών του, που σύμφωνα με τον συγγραφέα, με την παράλληλη δράση των Βουλγάρων αξιωματικών συνδέσμων στην περιοχή, αποτελούσαν τις δύο σημαντικότερες αιτίες πρόκλησης των γερμανικών αντίποινων.

[358] Χρυσοχόου, *ό.π.*, σ. 89. Εκτός από την ενέδρα εναντίον της Βέρμαχτ, ο Χρυσοχόου δεν αναφέρεται στα μετέπειτα γερμανικά αντίποινα.

[359] Βλ. Νεδέλκος, *ό.π.*, σσ. 42-43.

[360] Βλ. Αλέξανδρος Μαζάρης, *Επιμνημόσυνος ομιλία εις το Μνημείον των απαγχονισθέντων 15 Ελλήνων πατριωτών υπό των στρατευμάτων Κατοχής την 9 Αυγούστου 1943*, Κλαδοράχη 8 Αυγ. 1993.

αργότερα τον Μπόνη,[361] ο οποίος με τη σειρά του συναντήθηκε με τον Γερμανό φρούραρχο Κομπ. Κατόπιν διαταγής του Κομπ, Γερμανοί στρατιώτες μετέβησαν στην Κλαδοράχη, στις Άνω Κλεινές, το Αρμενοχώρι και το Αμμοχώρι, με σκοπό να προβούν σε συλλήψεις βάση λίστας ονομάτων στην οποία περιλαμβάνονταν οι πρόεδροι των χωριών, οι δάσκαλοι και άλλοι επιφανείς πολίτες. Στην Κλαδοράχη αφίχθη γερμανικό απόσπασμα με επικεφαλής τον Λοχία της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, Χάνσεν και τον διερμηνέα, Χανς Όσβαλντ Πούσιχ, Αυστριακό υπαξιωματικό, με ελληνίδα μητέρα, γεννημένο στην Κωνσταντινούπολη. Αφού συγκέντρωσαν τους κατοίκους στην πλατεία του χωριού ανέγνωσαν βάσει λίστας τα ονόματα όσων επρόκειτο να συλληφθούν, στους οποίους περιλαμβάνονταν ο Παναγιώτης Παππάς, πρόεδρος του χωριού, οι δάσκαλοι Κοραής Σκόκλης, Γεώργιος Πάρζης, Αλέξανδρος Μαζάρης και ο αγροφύλακας Δημήτριος Σιώμος. Τελικά, οι Γερμανοί αποχώρησαν χωρίς να προβούν σε συλλήψεις ή άλλες κυρώσεις εναντίον του χωριού, αφού διαπίστωσαν ότι τα αναγραφόμενα στη λίστα και παρόντα, εκτός του δικαιολογημένα απόντος αγροφύλακα, στην πλατεία πρόσωπα δεν είχαν καμία ανάμειξη στο συμβάν.[362] Στη συνέχεια, το γερμανικό απόσπασμα μετέβη στις Άνω Κλεινές, όπου, όπως συνέβη και στην Κλαδοράχη, συγκέντρωσε τους κατοίκους, ανέγνωσε τα ονόματα των παρευρισκομένων και λίγο πριν αποχωρήσει πυρπόλησε τα σπίτια όσων είχαν βγει αντάρτες στο βουνό.[363]

---

[361] Ο πρόεδρος της κοινότητας Παναγιώτης Παππάς δεν περιορίστηκε μόνο να ενημερώσει τους Γερμανούς και τον Μπόνη στην Φλώρινα για την ενέδρα των ανταρτών στην προσπάθειά του να σώσει το χωριό από τα επαπειλούμενα γερμανικά αντίποινα. Την επομένη ημέρα, έστειλε έναν κάτοικο στο γερμανικό φρουραρχείο Φλώρινας, μεταφέροντας ως δώρο από το χωριό ένα καλάθι με αυγά, βλ. Τραϊανός Νικολόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλαδοράχη 19 Μαΐου 2001.

[362] Εκτός από το βιβλίο του τότε Νομάρχη Φλώρινας που δημοσιεύτηκε μόλις το 1982 και περιέγραφε όσα διαδραματίστηκαν στη Φλώρινα κάτω από τη γερμανική και βουλγαρική Κατοχή, ο Μπόνης αναφέρθηκε στις συλλήψεις στα χωριά και στον μετέπειτα απαγχονισμό των δεκαπέντε ατόμων στην Κλαδοράχη, σε ομιλία που εκφώνησε το 1963 με την ευκαιρία του ετήσιου μνημόσυνου για τους εκτελεσθέντες. Στην ομιλία του αυτή ο Μπόνης μνημονεύει με ακρίβεια τα ονόματα όσων συνελήφθησαν, για να αφεθούν στη συνέχεια ελεύθεροι, και γενικά όσων ενεπλάκησαν στην υπόθεση της Κλαδοράχης, αν και τα γεγονότα είχαν λάβει χώρα ακριβώς μια εικοσαετία νωρίτερα. Αντίθετα, όταν το 1982 δημοσίευσε το βιβλίο του δεν απέφυγε ορισμένα λάθη στα ονόματα, συνέπεια της μεγάλης χρονικής απόστασης που είχε μεσολαβήσει. Ειδικότερα για τις ενέργειες στις οποίες προέβη το γερμανικό απόσπασμα στην Κλαδοράχη αμέσως μετά την ενέδρα των ανταρτών λίγο έξω από το χωριό, βλ. Μαζάρης, *ό.π.*. Επίσης, Επιβλητικόν Μνημόσυνον υπέρ των απαγχονισθέντων 15 πατριωτών: ο λόγος του κ. Μπόνη [στο εξής Λόγος Μπόνη], *Αριστοτέλης,* 37 (Ιούλιος 1963), 29-31. Ακόμη, Χρήστος Σκοπελιανός – Παύλος Ιωαννίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλαδοράχη 19 Μαΐου 2001.

[363] Χρήστος Ανδρικάκης – Γεώργιος Αλαμπάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άνω Κλεινές, 19 Μαΐου 2001.

Αντίθετα, ένα δεύτερο γερμανικό απόσπασμα που κινήθηκε προς το Αρμενοχώρι και το Αμμοχώρι διενήργησε συλλήψεις. Συγκεκριμένα, στο Αρμενοχώρι συνελήφθησαν ο πρόεδρος της κοινότητας Τρύφων Δελκούσης, ο γραμματέας Χρήστος Τογγαρίδης και οι Αναστάσιος Σαββίδης, Λάζαρος Σαμαρτζής, Χρήστος Άλκιμος.[364] Αντίστοιχα, στο Αμμοχώρι συνελήφθησαν ο πρόεδρος Χρήστος Δαλάκης, ο γραμματέας της κοινότητας Γεώργιος Αρχιτεκτονίδης, ο δάσκαλος Συμεών Τυκφέσης και οι Γεώργιος Παπαδόπουλος, Γεώργιος Παπαδημητρίου ή Γκιόζης.[365] Οι παραπάνω συλληφθέντες εκτός του προέδρου του Αρμενοχωρίου, ο οποίος αφέθηκε τελικά ελεύθερος, στη θέση του συνελήφθη ο εξάδελφός του Βύρων Δελκούσης, μεταφέρθηκαν και φυλακίστηκαν στη Φλώρινα.

Για όσους τελικά κρατήθηκαν στις φυλακές της Φλώρινας[366] ο Μπόνης διαμαρτυρήθηκε στον Κομπ και πέτυχε την απελευθέρωσή τους, υποστηρίζοντας ότι αν και ήταν αθώοι είχαν υποδειχθεί σκόπιμα από τη βουλγαρική πλευρά. Ταυτόχρονα με τις συλλήψεις στα γειτονικά χωριά, οι γερμανικές αρχές προχώρησαν στη σύλληψη πολλών και μέσα στην πόλη της Φλώρινας, περίπου τριάντα πέντε ατόμων.[367] Μεταξύ αυτών ήταν ο έφορος καπνού Μπαζός, ο βοηθός του και ο Ταγματάρχης Μιχαλοδημητράκης. Μετά από τις παραστάσεις του Μπόνη προς το γερμανικό φρουραρχείο και με παρέμβαση του διερμηνέα Όσβαλντ Πούσιχ, οι περισσότεροι κρατούμενοι απελευθερώθηκαν. Στην φυλακή, τελικά, παρέμειναν μόνο εκείνοι για τους οποίους οι Γερμανοί είχαν επιβαρυντικές πληροφορίες, γεγονός που μπορούσε να στοιχειοθετήσει την κατηγορία του κομμουνιστή ή του υποστηρικτή των ανταρτών.

---

[364] Βλ. Λόγος Μπόνη, *ό.π.*, 30. Μαζάρης, *ό.π.* Επίσης, Δημήτριος Θωΐδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αρμενοχώρι 20 Μαΐου 2001.

[365] Λόγος Μπόνη, *ό.π.*, 30. Μαζάρης, *ό.π.* Επίσης, Γεώργιος Παναγιωτίδης – Γεώργιος Μικρόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αμμοχώρι 19 Μαΐου 2001.

[366] Εκτός από το κυρίως κτήριο των φυλακών, το οποίο σώζεται και σήμερα, οι γερμανικές αρχές χρησιμοποιούσαν ως κρατητήρια το υπόγειο του διοικητηρίου και νυν δικαστικού μεγάρου και για την προσωρινή κράτηση ενός μεγάλου αριθμού κρατουμένων ένα κτήριο που υπήρχε στην πόλη και ήταν γνωστό ως «Ρετζί», το οποίο προπολεμικά λειτουργούσε ως βιοτεχνία επεξεργασίας καπνού.

[367] Χρήστος Καϊμάρας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φλώρινα 21 Μαΐου 2001. Σύμφωνα με τον Μπόνη, η διαταγή που έλαβε από τη Θεσσαλονίκη ο φρούραρχος Κομπ έκανε λόγο για τη σύλληψη και εκτέλεση πενήντα ατόμων, βλ. Μπόνης, *ό.π.*, σσ. 69,71. Άλλωστε, προηγούμενη διαταγή των τοπικών στρατιωτικών αρχών που χρονολογούνταν από το 1941, προέβλεπε τη σύλληψη και εκτέλεση πενήντα ατόμων για κάθε τραυματία ή νεκρό Γερμανό στρατιώτη, βλ. Κεφάλαιο 1, σσ. 44-45. Τελικά, οι Γερμανοί συνέλαβαν σαράντα πέντε άτομα από τα οποία οι τριάντα πέντε ήταν κάτοικοι της πόλεως Φλώρινας και οι υπόλοιποι δέκα του Αρμενοχωρίου και του Αμμοχωρίου, καθώς οι πέντε της Κλαδοράχης δεν συνελήφθησαν.

Στη δίκη του Κάλτσεφ, που διεξήχθη μεταπολεμικά από το Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, πολλοί από τους μάρτυρες επέρριψαν την ευθύνη για τις συλλήψεις αυτές στον κατηγορούμενο. Οι μάρτυρες κατέθεσαν ότι ο Κάλτσεφ, ως Βούλγαρος αξιωματικός σύνδεσμος στο γερμανικό φρουραρχείο της Φλώρινας, με τη βοήθεια του Μενέλαου Γκέλε και του Νικολάεφ, συνέτασσε και παρέδιδε στον Γερμανό φρούραρχο καταλόγους με ονόματα Ελλήνων, πολλοί από τους οποίους μετά από επιθέσεις των ανταρτών εκτελούνταν από τους Γερμανούς ως αντίποινα. Ως εκ τούτου, υποστήριξαν ότι οι εκτελεσθέντες, μετά την ενέδρα στην Κλαδοράχη, υπεδείχθησαν από τον Κάλτσεφ. Για την συγκεκριμένη κατηγορία, το δικαστήριο επέβαλε στον Κάλτσεφ την ποινή του θανάτου για ηθική αυτουργία.[368]

Κατά πόσο ο βουλγαρικός παράγοντας επηρέασε τη γερμανική πλευρά και κατηύθυνε τα αντίποινα εναντίον συγκεκριμένων ατόμων με βάση λίστες ονομάτων είναι κάτι που δεν μπορεί να εξακριβωθεί και επομένως να υποστηριχθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Εντούτοις, ερωτηματικά εγείρουν οι συλλήψεις των προέδρων, των γραμματέων και άλλων ατόμων, αλλά και η επιλογή των χωριών, καθώς εκτός από την Κλαδοράχη και τις Κάτω Κλεινές, το Αρμενοχώρι και το Αμμοχώρι απείχαν από το σημείο της ενέδρας, ενώ τα χωριά αυτά βρίσκονται προς την κατεύθυνση του Φλάμπουρου και του Αμύνταιου και όχι επί της δημοσίας οδού που οδηγεί προς το Μοναστήρι. Σύμφωνα, μάλιστα, με μαρτυρία, ο Κάλτσεφ άσκησε πιέσεις στη γερμανική πλευρά να προχωρήσει στην εκτέλεση των συλληφθέντων, εξέλιξη που προσωρινά απετράπη μετά τις αντιρρήσεις που προέβαλλαν οι Γερμανοί αξιωματικοί.[369]

Από την άλλη πλευρά, ανάμεσα στα άτομα που στη θέση όσων είχαν απελευθερωθεί επελέγησαν και τελικά εκτελέστηκαν συγκαταλέγονταν προσωπικότητες που είχαν αναπτύξει αξιόλογη δράση μέσα από τον χώρο εργασίας τους, όπως ήταν ο μουσικός διευθυντής του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου «Αριστοτέλης»,[370] Θεόδωρος

---

[368] Βλ. σχετικά, Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αριθ. 1-434 (1948), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 10ης έως 19ης Μαΐου 1948, Αριθ. Αποφάσεως 313. Επίσης, Ι. Π. Παπακυριακόπουλος, *Βούλγαροι και Ιταλο εγκληματίαι πολέμου εν Μακεδονία*, Αθήνα 1946,σ. 41.

[369] Τραϊανός Νικολόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλαδοράχη 19 Μαΐου 2001.

[370] Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Φλώρινας «Αριστοτέλης» προήλθε από την επανίδρυση του παλαιότερου μουσικού συλλόγου της πόλης με την επωνυμία «Ορφεύς». Η αντίστοιχη ιδρυτική πράξη υπεγράφη στις 30 Ιουλίου 1941. Μέχρι το καλοκαίρι του 1943, η ορχήστρα του συλλόγου και η μεικτή χορωδία έδωσαν πολλές συναυλίες. Από τις πρώτες συναυλίες στην πόλη ήταν αυτές που δόθηκαν τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο 1941 ενώπιον των ελληνικών αρχών και της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης. Στις 27 και 28 Σεπτεμβρίου 1941, ο «Αριστοτέλης» έδωσε δύο συναυλίες στην Έδεσσα παρουσία των τοπικών ελληνικών αρχών και της γερμανικής στρατιωτικής ηγεσίας. Στις 26 και 27 Ιουνίου 1943, η αντρική και μεικτή χορωδία του «Αριστοτέλη» υπό την διεύθυνση του μαέστρου Θεόδωρου Θωμαΐδη

Θωμαΐδης,[371] αλλά και ο εφημέριος της Σκοπιάς Φλώρινας, Δημήτριος Σταμπουλής.[372] Η επιλογή και στη συνέχεια η εκτέλεση των αναφερόμενων ατόμων δημιουργεί πολλές αμφιβολίες για το κατά πόσο ήταν τυχαία, όταν μάλιστα δεν επρόκειτο για άτομα που κρατούνταν στην φυλακή ή βαρύνονταν με κάποιο αδίκημα, αλλά που συνελήφθησαν από τους Γερμανούς ενδεχομένως καθ΄ υπόδειξη των εκπροσώπων της βουλγαρικής πλευράς.

Τα δεκαπέντε άτομα απαγχονίστηκαν στις 9 Αυγούστου 1943, πλησίον της Κλαδοράχης, στον τόπο όπου είχε εκδηλωθεί η επίθεση εναντίον του γερμανικού φορτηγού. Το γεγονός ότι επελέγη ο απαγχονισμός ως τρόπος εκτέλεσης οφείλεται σε τρεις παράγοντες : α΄) Στη διαταγή του Λερ της 14ης Ιουλίου 1943 «για την άμυνα και τα αντίποινα έναντι του εχθρικού πληθυσμού», σύμφωνα με την οποία κάθε επίθεση εναντίον της Βέρμαχτ θα έπρεπε στο εξής να απαντάται με αντίποινα είτε με τουφεκισμό είτε «ακόμα καλύτερα με το δημόσιο απαγχονισμό έγκριτων προσωπικοτήτων των χωριών»,[373] β΄) Στην έλλειψη επαρκών γερμανικών δυνάμεων που δεν επέτρεπε μια ενδεχομένως μεγαλύτερη επιχείρηση, η οποία θα περιλάμβανε την

έδωσε τρεις συναυλίες στη Θεσσαλονίκη, η πρώτη στο Βασιλικό Θέατρο προς τιμήν των τοπικών γερμανικών στρατιωτικών αρχών, η δεύτερη στο θέατρο «Τιτάνια» ενώπιον των ελληνικών αρχών και η τρίτη στη Ροτόντα για το κοινό της Θεσσαλονίκης. Για τις δραστηριότητες του «Αριστοτέλη» από τη στιγμή της ιδρύσεώς του έως το 1964-1965 βλ. «Η ιστορία του Φ. Σ. Φ. "Αριστοτέλης" από τα κείμενα», *Αριστοτέλης,* 45-46 (1964) και «Η εικοσιπενταετηρίς του Φ. Σ. Φ. "Αριστοτέλης"», *Αριστοτέλης,* 53-54 (1965).

[371] Ο Θωμαΐδης γεννήθηκε στο Μοναστήρι το 1907. Στη Θεσσαλονίκη τελείωσε το Γυμνάσιο και το 1928 αποφοίτησε από το Κρατικό Ωδείο. Στη συνέχεια εργάστηκε ως διευθυντής του Ωδείου της Κοζάνης και της Καβάλας. Μετά την είσοδο των γερμανικών και λίγο αργότερα των βουλγαρικών στρατευμάτων, επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη και προσελήφθη στη Συμφωνική Ορχήστρα του Ραδιοφωνικού Σταθμού της πόλης ως σολίστ πρώτου βιολιού. Το Νοέμβριο του 1942 έφτασε στη Φλώρινα και ανέλαβε τη διεύθυνση της χορωδίας του συλλόγου «Αριστοτέλης», θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι τη στιγμή της εκτέλεσής του, βλ. Σοφοκλής Τσάπανος, «Καλλιτεχνικό μνημόσυνο για τον αείμνηστον Θ. Θωμαΐδη», *Αριστοτέλης,* 45-46 (1964), 47-48. Επίσης, Επιβλητικόν Μνημόσυνον υπέρ των απαγχονισθέντων 15 πατριωτών: ο λόγος του κ. Τυρπένου, *Αριστοτέλης,* 37 (Ιούλιος 1963), 35.

[372] Δύο είναι οι λόγοι που προβάλλονται για την εκτέλεση του Σταμπουλή : α΄) Στο σπίτι του οι Γερμανοί βρήκαν τα στρατιωτικά κιάλια του γιου του, Σταύρου, μόνιμου αξιωματικού, β΄) Αρνήθηκε να λειτουργήσει στη βουλγαρική γλώσσα, βλ. Κωνσταντίνος Α. Βοβολίνης, *Η εκκλησία εις τον αγώνα της ελευθερίας*, Αθήνα 1952, σ. 314. Επίσης, Ευάγγελος Τσέρτσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σκοπιά 19 Μαΐου 2001. Για την ληξιαρχική πράξη θανάτου του Δημήτριου Σταμπουλή βλ. Δήμος Φλώρινας, Ληξιαρχικόν Βιβλίον Θανάτων Σκοπιάς αρχόμενον από 10η Ιουνίου 1945 μέχρι 7-11-1952, Αριθ. 8, Σκοπιά 11 Δεκ. 1945. Ο αδελφός του, Κωνσταντίνος Σταμπουλής, διετέλεσε επίσης ιερέας της Σκοπιάς. Εκτελέστηκε από τους Κομιτατζήδες στη Σκοπιά τον Σεπτέμβριο του 1905, βλ. Ειρηναίος Ι. Χατζηεφραιμίδης, «Η συμβολή του κλήρου στο Μακεδονικό Αγώνα. Η περίπτωση της Φλώρινας», *Αριστοτέλης,* 254 (Οκτώβριος – Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1999), 26. Επίσης, Μνημείο Κοινότητας Σκοπιάς, "Η κοινότης Σκοπιάς ανήγειρεν εις μνήμην των κατά τους πολέμους 1912-1922 ως και κατά τον Μακεδονικόν Αγώνα πεσόντων και δολοφονηθέντων ηρωικώς τέκνων της".

[373] Βλ. στο ίδιο Κεφάλαιο σσ. 263-266.

πυρπόληση γειτονικών χωριών, όπως συνέβη σε ανάλογες περιπτώσεις, γ΄) Στον επιδιωκόμενο εκφοβισμό και τρομοκράτηση του πληθυσμού για την αποφυγή επανάληψης παρόμοιων επιθέσεων στο μέλλον.

Ανάμεσα στους εκτελεσθέντες, όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν ο διευθυντής της χορωδίας του «Αριστοτέλη», Θεόδωρος Θωμαΐδης και ο ιερέας της Σκοπιάς, Δημήτριος Σταμπουλής. Επίσης, εννιά άτομα, κάτοικοι Φλώρινας, Κάτω Κλεινών και Μελίτης παρελήφθησαν από τις φυλακές, όπου κρατούνταν ως κομμουνιστές ή είχαν συλληφθεί το βράδυ της 8ης προς την 9η Αυγούστου 1943. Συγκεκριμένα, από την πόλη της Φλώρινας εκτελέστηκαν οι ακόλουθοι : α΄) Ο ηλεκτροτεχνίτης Αλέξανδρος Καραμανλής, υπάλληλος της Ηλεκτρικής Εταιρείας,[374] β΄) Ο έφεδρος Ανθυπολοχαγός Αθανάσιος Κουγιουμτζής, από την Πετρούσσα Δράμας, μέλος της Επιτροπής Αμυνταίου του Ε.Α.Μ., ο οποίος μετά την κατάρρευση του μετώπου και την είσοδο των βουλγαρικών στρατευμάτων στην Ανατολική Μακεδονία εγκαταστάθηκε στο Αμύνταιο Φλώρινας,[375] γ΄) Ο Ιωάννης Τσόργος, ξυλουργός, ο οποίος συνελήφθη από τους Γερμανούς τις πρώτες πρωινές ώρες της 9ης Αυγούστου στο εργαστήριό του, ανεβάζοντας τον αριθμό των προς εκτέλεση κρατουμένων σε δεκαπέντε,[376] δ΄) Ο Χαράλαμπος Τορώνης, στέλεχος της Ε.Π.Ο.Ν., που συνελήφθη στο σπίτι του το βράδυ της 8ης Αυγούστου,[377] ε΄) Ο Μεθόδιος Μπερέας, από τον Άγιο Παντελεήμονα, μέλος της Περιφερειακής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. Φλώρινας που συνελήφθη στις Άνω Κλεινές,[378] στ΄) Ο Νικόλαος Τσακίρης, στέλεχος της Ε.Π.Ο.Ν., ο οποίος συμμετείχε στην επιχείρηση στο σιδηροδρομικό σταθμό της Βεύης για την απελευθέρωση του Χαράλαμπου Χαραλαμπίδη.[379]

Από τις Κάτω Κλεινές οι Γερμανοί συνέλαβαν τους Απόστολο Ρωμανίδη και Τριαντάφυλλο Τηλκερίδη, μετά από πληροφορίες ότι οι γιοι τους ήταν αντάρτες. Μετά

---

[374] Βλ. Δήμος Φλώρινας, Βιβλίο Θανάτων από 181/1943 μέχρι 209/1945, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Αλέξανδρου Καραμανλή, Αριθ. 88, Φλώρινα 1 Ιουν. 1945.

[375] Δήμος Φλώρινας, Βιβλίο Θανάτων από 181/1943 μέχρι 209/1945, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Αθανάσιου Κουγιουμτζή, Αριθ. 152, Φλώρινα 12 Σεπτ. 1945.

[376] Δήμος Φλώρινας, Βιβλίο Θανάτων από 181/1943 μέχρι 209/1945, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Ιωάννη Τσόργου, Αριθ. 109, Φλώρινα 16 Ιουν. 1945.

[377] Κωνσταντίνος Τορώνης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φλώρινα 21 Μαΐου 2001.

[378] Βλ. Δήμος Αμυνταίου, Βιβλίο Θανάτων Αγίου Παντελεήμονα από έτος 1943 έως 1947, τόμ. Δ΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Μεθόδιου Μπερέα, Αριθ. 7, Άγιος Παντελεήμονας 3 Μαρ. 1946.

[379] Ο αδελφός του εκτελεσθέντα στην Κλαδοράχη Νικόλαου Τσακίρη, Ιωάννης Τσακίρης, εκτελέστηκε από τους Γερμανούς τον Μάιο του 1943 στη Φλώρινα. Νωρίτερα, ο Ιωάννης Τσακίρης, γραμματέας της Επιτροπής Φλώρινας του Κ.Κ.Ε., ο Γεώργιος Νεδέλκος και ο Χαράλαμπος Χαραλαμπίδης είχαν συμμετάσχει σε μια αποστολή περίθαλψης ενός τραυματία αντάρτη. Τις επόμενες ημέρες συνελήφθησαν από τους Γερμανούς ο Χαραλαμπίδης, ο Ιωάννης Τσακίρης, τον οποίο οι Γερμανοί εκτέλεσαν, ενώ ο Νεδέλκος διέφυγε στο βουνό, βλ. Νεδέλκος, *ό.π.*, σσ. 18-19, 21.

τη σύλληψή τους και την πυρπόληση των κατοικιών τους μεταφέρθηκαν και κρατήθηκαν στις φυλακές της Φλώρινας μέχρι τη στιγμή της εκτέλεσής τους.[380] Με τον ίδιο τρόπο, συνελήφθησαν στη Μελίτη ο Ναούμ Κωστίδης και η κόρη του και μεταφέρθηκαν στις φυλακές της Φλώρινας. Εκτός της κατοικίας του Κωστίδη, ο γιος του οποίου είχε βγει στο βουνό, οι Γερμανοί πυρπόλησαν για τον ίδιο λόγο άλλες τέσσερις κατοικίες του χωριού, κατάσχοντας όλες τις ποσότητες σιταριού που υπήρχαν στις αποθήκες.[381]

Οι υπόλοιποι τέσσερις εκτελεσθέντες ήταν κρατούμενοι των φυλακών Ιωαννίνων. Αυτοί ήταν ο έμπορος Νισήμ Μπατής, ο Ααρών Λεβής[382], ο Βασίλειος Βακαλόπουλος και ο δάσκαλος Γρηγόριος Τσίτος. Το γερμανικό απόσπασμα που μετέφερε εκείνες τις ημέρες κρατούμενους από τα Ιωάννινα στη Θεσσαλονίκη, συμπεριλαμβανομένων των τεσσάρων αυτών ατόμων, διανυκτέρευσε στη Φλώρινα. Την επομένη της ενέδρας, οι τέσσερις από τα Ιωάννινα ήταν ανάμεσα στους δεκαπέντε που απαγχονίστηκαν, ως αντίποινα, στην Κλαδοράχη.[383] Αναφέρεται ότι τελικά οι εκτελεσθέντες ανήλθαν σε

---

[380] Βλ. Γεωργία Ρωμανίδου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κάτω Κλεινές 20 Μαΐου 2001. Επίσης, Δήμος Κάτω Κλεινών (Κάτω Κλεινές), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Απόστολου Ρωμανίδη, Αριθ. 5 (1978).

[381] Μαγδαληνή Κωστίδου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μελίτη 19 Μαΐου 2001. Βλ. επίσης, Δήμος Μελίτης, Βιβλίον Θανάτων Μελίτης αρχόμενον από 15-7-1946 μέχρι 19-8-1956, Βιβλίον 1ον, Τόμος Α΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Ναούμ Κωστίδη, Αριθ. 10, Μελίτη 14 Μαΐου 1948.

[382] Βλ. Δήμος Φλώρινας, Ληξιαρχική πράξη θανάτου Ααρών Λεβή, Αριθ. 258 (1949).

[383] Ο Νισήμ Μπατής γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1881. Γιος εμπόρου συνέχισε τη δουλειά του πατέρα του, κάνοντας γενικό εμπόριο σιδηρικών, χημικών, χαρτικών και φαρμακευτικών ειδών. Εκτός των άλλων δραστηριοτήτων του ίδρυσε και επί σειρά ετών διετέλεσε πρόεδρος της Ένωσης Παντοπωλών και της Ένωσης Ποτοποιών. Συνελήφθη για πρώτη φορά από τους Ιταλούς με την κατηγορία ότι ενίσχυε τους αντάρτες. Για δεύτερη φορά συνελήφθη από τους Γερμανούς μαζί με τον γαμπρό του Ιωσήφ Μπατή, τον Βασίλειο Βακαλόπουλο και τον καταγόμενο από τα Τρίκαλα και φιλοξενούμενο στην οικεία του Ιωσήφ Μπατή, Ααρών Λεβή. Ο δε Γρηγόριος Τσίτος γεννήθηκε το 1880 και υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό καταγωγής του, στη Χίνκα Κουρέντων Ιωαννίνων. Στις 23 Ιουλίου 1943 οι Γερμανοί πυρπόλησαν το χωριό και συνέλαβαν ομήρους, μεταξύ των οποίων και τον Τσίτο, τους οποίους μετέφεραν και φυλάκισαν στα Ιωάννινα. Από τους προαναφερθέντες μόνο ο Ιωσήφ Μπατής δεν μετήχθη στη Φλώρινα, όπως συνέβη με τους άλλους κρατούμενους, καθώς εκτελέστηκε καθ΄ οδόν από τους Γερμανούς, βλ. σχετικά, Ανώνυμος, «Κλαδοράχη – Φλώρινας. Ο Τόπος θυσίας Χριστιανών και Εβραίων μαρτύρων κατά την Κατοχή», *Χρονικά* [Όργανο του κεντρικού ισραηλιτικού συμβουλίου της Ελλάδος] 104 (Ιαν.–Φεβ. 1989),22. Στο ίδιο τεύχος του περιοδικού (σ. 23) αναδημοσιεύεται επιστολή του Ι. Μπατή, γιου του εκτελεσθέντα Νισήμ Μπατή που στάλθηκε από την Ιερουσαλήμ με ημερομηνία 2.11.1985. Η επιστολή αυτή, με τίτλο «Οι 2 Εβραίοι πατριώτες» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην εφημερίδα *Αριστοτέλης*, 77 (Ιούλιος 1986), μηνιαίο δημοσιογραφικό όργανο του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Φλώρινας "Ο Αριστοτέλης". Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης, Κούλα Ξηραδάκη, *Κατοχικά. Κατάλογοι εκτελεσθέντων – φωτογραφίες – ντοκουμέντα – ενθύμια απ΄ τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα 1941-44*, τόμ. 1, Αθήνα 1975, σ. 143. Ακόμη, Ευάγγελος Ιωαννίδης, «Η εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας την περίοδο του Μεσοπολέμου», *Αριστοτέλης,* 257 (Ιούλιος–Αύγουστος–Σεπτέμβριος 2000), 22.

δεκαέξι, καθώς οι Γερμανοί συνέλαβαν την τελευταία στιγμή έναν διερχόμενο από τον τόπο της εκτέλεσης.[384] Με βάση, όμως, τη φωτογραφία που τραβήχτηκε από τους Γερμανούς ή από κάποιον Έλληνα, οι εκτελεσθέντες ανήλθαν σε δεκαπέντε (πίνακας 13).[385]

Κατόπιν διαταγής του Κομπ, τα σώματα των δεκαπέντε ατόμων παρέμειναν τρεις μέρες κρεμασμένα, όσο ήταν και η διορία που είχε δοθεί για την απελευθέρωση των δύο στρατιωτών.[386] Κατόπιν, οι Γερμανοί επιστράτευσαν κατοίκους από το γειτονικό χωριό Πρώτη για την ταφή των νεκρών σε ομαδικό τάφο στο μέρος όπου είχαν εκτελεστεί.[387] Μετά τον ελαφρύ τραυματισμό και την αιχμαλωσία των Γερμανών στρατιωτών, οι αντάρτες μετέφεραν στον τόπο κράτησής τους έναν γιατρό από τις Άνω Κλεινές, ονόματι Αθανασιάδη, ο οποίος επέδεσε τα τραύματά τους. Στη συνέχεια ο γιατρός ενημέρωσε για το συμβάν τον Μπόνη. Χάρη σε ενέργειες του νομάρχη και κυρίως κάτω από την πίεση της απειλής νέων αντιποίνων, οι αντάρτες απελευθέρωσαν τους Γερμανούς κοντά στο χωριό Τροπαιούχος.[388]

---

[384] Παπακυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 41.

[385] Η φωτογραφία που απεικονίζει τους δεκαπέντε κρεμασμένους στην Κλαδοράχη έχει δημοσιευτεί σε πολλά βιβλία, όπως αυτό του φωτογράφου της αντίστασης Σπύρου Μελετζή που περιέχει πλούσιο φωτογραφικό υλικό βλ. Σπύρος Μελετζής, *Με τους αντάρτες στα βουνά*, γ΄ έκδ., Αθήνα 1984, σ. 40. Σε άλλα, η φωτογραφία συνοδεύεται από ονόματα εκτελεσθέντων που εν μέρει συμφωνούν με αυτούς που στην πραγματικότητα απαγχονίστηκαν στην Κλαδοράχη, βλ. Αμύντας, *ό.π.*, σ. 81. Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η φωτογραφία δεν ταυτίζεται με την εκτέλεση της Κλαδοράχης, αλλά θεωρείται ότι απεικονίζει εκτελεσθέντες για παράδειγμα στη Θεσσαλία, βλ. Δ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, τόμ. 3, Αθήνα χ.χ., σ. 77.

[386] Στην εκτέλεση των δεκαπέντε ατόμων στην Κλαδοράχη αναφέρονται σύντομα αρκετές πηγές βλ. σχετικά, Χαράλαμπος Ι. Στυλιάδης, *Μακεδονική ιστοριογραφία. Δοκίμιο Αρχαίας – Βυζαντινής – Νεωτέρων χρόνων*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 429-430. Ο συγγραφέας κάνει εκτενή αναφορά στη δράση της βουλγαρικής προπαγάνδας στη Δυτική Μακεδονία κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, με πρωτεργάτη τον Κάλτσεφ, επιρρίπτοντας στα όργανά της την ευθύνη της εκτελέσεως στην Κλαδοράχη. Αποτελεί την μοναδική πηγή όπου αναγράφονται με ακρίβεια και τα δεκαπέντε ονόματα των εκτελεσθέντων. Ο ίδιος συγγραφέας κάνει επίσης μια πολύ σύντομη αναφορά σε άρθρο του που αναφέρεται στην Φλώρινα και τον σύλλογο «Αριστοτέλης» την περίοδο της γερμανικής Κατοχής, Χαράλαμπος Ι. Στυλιάδης, «Η Φλώρινα και η περιφέρεια στη γερμανική κατοχή και ο σύλλογος "Αριστοτέλης"», *Αριστοτέλης,* 207-208-209-210 (Μάιος – Δεκέμβριος 1991), 140-141. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης, Γρηγορίου, *ό.π.*, σ. 50. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, σ. 476, όπου εσφαλμένα αναφέρονται τα ονόματα πολλών ατόμων οι οποίοι δεν εκτελέστηκαν στην Κλαδοράχη, όπως για παράδειγμα αυτό του Απόστολου Τζανή που σκοτώθηκε το 1941 στην προσπάθειά του να περάσει τον Στρυμόνα. Για τα ονόματα των εκτελεσθέντων βλ. ακόμη, Μνημείο εκτελεσθέντων μεταξύ χωριών Πρώτης και Κλαδοράχης : Ο Φ. Σ. "Ο Αριστοτέλης" και η κοινότης Κλαδοράχης εις μνήμη των κατωτέρω Ελλήνων πατριωτών απαγχονισθέντων υπό των Γερμανών την 9-8-1943.

[387] Θωμάς Ούζας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πρώτη 19 Μαΐου 2001. Σε αντίθεση με τα γειτονικά χωριά, η Πρώτη δεν έβγαλε την περίοδο εκείνη αντάρτη στο βουνό, γεγονός που δεν εξέθεσε το χωριό στους Γερμανούς. Ωστόσο, λίγο πριν από την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων, στις 30 Οκτωβρίου 1944, το χωριό υπέστη σκληρά αντίποινα.

[388] Μπόνης, *ό.π.*, σ. 72. Λόγος Μπόνη, *ό.π.*, 31-32. Επίσης, Χρήστος Ανδρικάκης – Γεώργιος Αλαμπάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άνω Κλεινές, 19 Μαΐου 2001. Πρβλ. Γ. Χ. Μόδης,

Πέντε ημέρες μετά την εκτέλεση των δεκαπέντε δημοσιεύτηκε στον τοπικό Τύπο η γνωστοποίηση για το συμβάν, την οποία υπέγραφε ο Κομπ ως διοικητής του γερμανικού περιφερειακού φρουραρχείου Φλώρινας. Η γνωστοποίηση, η οποία είχε συνταχθεί στις 10 Αυγούστου 1943, δηλαδή μια ημέρα μετά την εκτέλεση, ανέφερε τα ακόλουθα :

> «Την 8ην Αυγούστου εδολοφονήθη πλησίον της Φλωρίνης εις γερμανός στρατιώτης από τους κακούργους Κομμουνιστάς. Προς τιμωρίαν τη 9ην Αυγούστου εκρεμάσθησαν εις τον τόπον του εγκλήματος 15 Έλληνες έχοντες οπωσδήποτε ενισχύσει τους ληστάς. Όλαι αι τρομοκρατικαί πράξεις εκ της ελληνικής πλευράς εναντίον του δικαίου και της τάξης βλάπτουσι μόνον τον Ελληνικόν λαό. Κάθε ανοσιούργημα εις το μέλλον θέλει αυστηρώς ανταμειφθή. Η ελληνική ζωή και περιουσία πρέπει αφεύκτως να εξασφαλισθή. Βοηθήσατε επομένως πάντες ενεργώς εις την εξόντωσιν των ληστών».[389]

Η γερμανική γνωστοποίηση συνοδευόταν από σχόλιο της εφημερίδας με τίτλο :«Η προχθεσινή δολοφονία – Εις Γερμανός Στρατιώτης έπεσε θύμα του καθήκοντος». Αναλυτικά το δημοσιευμένο κείμενο είχε ως ακολούθως :

> «Μια συγκλονιστική είδησις επέπρωτο τας πρωινάς ώρας της παρελθούσης Κυριακής να διαταράξη την ήσυχον ζωήν του λαού της πόλεως μας και του Νομού ολοκλήρου. Εις γερμανός στρατιώτης έπιπτε νεκρός εν τη εκτελέσει του καθήκοντός του επί της δημοσίας οδού έξωθι του χωρίου Κλαδοράχης ενώ μετέβαινε δι΄ αυτοκινήτου εις πλησίον χωρίον προς μεταβίβασιν διαταγής.
>
> Ο φιλήσυχος και νομοταγής λαός της πόλεως και της υπαίθρου δικαίως καταπλάγη όταν επληροφορήθη την βδελυράν αύτη πράξι την διαπραχθείσα υπό αναρχικών στοιχείων, των οποίων ασφαλώς διακαής πόθος και πρόγραμμα είναι η διασάλευσις της τάξεως. Οι άνθρωποι αυτοί δεν θέλουν

Χωριά – φρούρια της Μακεδονίας, Αθήνα 1950, σ. 22. Ο συγγραφέας, αφού αναφέρεται στη σύλληψη και στη μετέπειτα απελευθέρωση των πέντε κατοίκων του Αμμοχωρίου και στον απαγχονισμό, τελικά, των δεκαπέντε ατόμων στην Κλαδοράχη, απευθύνει μομφή κατά των ανταρτών του ΕΛΑΣ, αφήνοντας να εννοηθεί ότι ενώ παρακολουθούσαν κρυμμένοι την εκτέλεση δεν επενέβησαν. Παρόμοιες τοποθετήσεις αποτελούν μάλλον προϊόντα του Εμφυλίου παρά ερμηνείες της ιστορικής πραγματικότητας.

[389] Βλ. *Έθνος*, 14 Αυγ. 1943.

το καλό του τόπου αυτού. Αυτό τουλάχιστον απέδειξε η μωρά και άνευ λόγου τινός αποτολμηθείσα δολοφονική ενέδρα με αποτέλεσμα τον φόνον ενός στρατιώτου. Είναι λυπηρόν, ότι συμβαίνουν τοιαύται πράξεις χωρίς οι υπαίτιοι τούτων να σκεφθώσι τας συνεπείας ας θα έχη ο πληθυσμός εξ αιτίας αυτών.

Την εκφοράν του τόσον ηρωικώς πεσόντος Γερμανού στρατιώτου παρηκολούθησαν πλην της φρουράς, ο Σεβ. Μητροπολίτης μετά του Ι. Κλήρου, ο κ. Νομάρχης μετά του προσωπικού της Νομαρχίας, ο κ. Δήμαρχος μετά της Δ. Επιτροπής, ο κ. Διοικητής της Χωροφυλακής, οι Αρχαί της πόλεως και σύμπας ο λαός της Φλωρίνης. Κατά την στιγμήν της κηδείας απεδόθησαν λίαν επιβλητικώς αι νενομισμέναι τιμαί. Είτα κατατέθησαν στέφανοι εκ μέρους της Φρουράς, εκ μέρους του Νομού υπό του κ. Νομάρχου, εκ μέρους του Δήμου υπό του κ. Δημάρχου, εκ μέρους της Χωροφυλακής υπό του κ. Δ/ου Χωρ/κης κλπ.

Έπεσεν ένας γενναίος στρατιώτης μακράν της φιλτάτης του Πατρίδος, μακράν της οικογενείας του. Έπεσεν όμως ηρωικώς εν τη εκτέλεσει του καθήκοντός του. Η Ελληνική γη θα σκεπάζει ελαφρά το τίμιο αυτό παλικάρι. Αιωνία του η μνήμη».[390]

Τα αντίποινα της Κλαδοράχης συγκαταλέγονται στις περιπτώσεις εκείνες για τις οποίες επιλήφθηκαν μεταπολεμικά τα γερμανικά δικαστήρια. Την συγκεκριμένη υπόθεση ανέλαβε η Εισαγγελία του Βίρτσμπουργκ (StA Würzburg), διεξάγοντας έρευνες στο πλαίσιο των προανακρίσεων για την εξακρίβωση των κατηγοριών εναντίον του Όττο Βάλτκε (Otto Waltke), ο οποίος ως διευθυντής του τρίτου επιτελικού γραφείου (Ic) του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου φέρεται ότι διέταξε τον Κομπ να προχωρήσει σε αντίποινα.[391] Συγκατηγορούμενοι του Βάλτκε ήταν ο Κομπ, ως φρούραρχος Φλώρινας, και ο Χάνσεν ως επικεφαλής της Στρατιωτικής Χωροφυλακής.[392] Οι πληροφορίες που αντλούνται από τη συγκεκριμένη δικογραφία

---

[390] *Έθνος*, 14 Αυγ. 1943.

[391] Βλ. Zst, V 508 AR 2410 / 67: StA Würzburg 1 Js 4244 / 68 gegen Waltke Otto (Ic beim Befehlshaber Saloniki – Ägäis), Würzburg 24 Απρ. 1972.

[392] Ήδη από το 1947 το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου είχε περιλάβει τον Φραντς Κομπ στους καταλόγους των εγκληματιών πολέμου, με την κατηγορία της εκτέλεσης των δεκαπέντε πολιτών στην Κλαδοράχη, στις 9 Αυγούστου 1943, ενημερώνοντας σχετικά τη Διεθνή Επιτροπή Εγκλημάτων Πολέμου, βλ. Zst, 340 / UK / G / 82 (106 AR – Z 422 / 88), United Nations War Crimes Commission (UNWCC) – Greek National War Crimes Office: Ελληνικόν

είναι σημαντικές, καθώς προέρχονται από ένορκες καταθέσεις των πρωταγωνιστών, πρώην μελών της Βέρμαχτ που υπηρετούσαν εκείνη την περίοδο στην Φλώρινα. Είναι επίσης σημαντικές για τον επιπρόσθετο λόγο, ότι προβάλλουν την άποψη ανθρώπων που στην προσπάθειά τους να αποποιηθούν των όποιων ευθυνών τους, δίνουν τη δική τους ερμηνεία για τα γεγονότα, ενθυμούμενοι με κάθε λεπτομέρεια περιστατικά που αποδεικνύουν την αθωότητά τους και αντίστροφα ξεχνώντας ή αλλοιώνοντας σκόπιμα άλλα που είναι επιβαρυντικά γι΄ αυτούς. Επιπλέον, η απόφαση του γερμανικού δικαστηρίου είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπισε μεταπολεμικά η γερμανική δικαιοσύνη παρόμοιες πράξεις, οι οποίες διεπράχθησαν στην Ελλάδα, όπως συνέβη και σε άλλες κατεχόμενες χώρες, και χαρακτηρίστηκαν ως εγκλήματα πολέμου.

Όσον αφορά τους Γερμανούς στρατιώτες που σκοτώθηκαν και εκείνους που αιχμαλωτίστηκαν από τους αντάρτες, οι Γερμανοί μάρτυρες δεν έδωσαν στις καταθέσεις τους ίδιους αριθμούς. Έτσι, στην κατάθεσή του ο τότε φρούραρχος Φλώρινας, Κομπ έκανε λόγο για την απαγωγή δύο Γερμανών. Ένας δεύτερος μάρτυρας, ο Χάρτμαν, ο οποίος υπηρέτησε ως λοχίας στο φρουραρχείο Φλώρινας, κατέθεσε ότι σκοτώθηκαν ένας με δύο Γερμανοί και αιχμαλωτίστηκαν τρεις από τους αντάρτες. Άλλοι μάρτυρες αναφέρθηκαν απλώς στην απαγωγή Γερμανών στρατιωτών, οι οποίοι αργότερα απελευθερώθηκαν. Κατά τον ίδιο τρόπο, δεν υπήρξε ταύτιση ούτε και στο θέμα της γερμανικής μονάδας που έπεσε στην ενέδρα. Ο Κομπ υποστήριξε ότι οι αντάρτες επιτέθηκαν εναντίον αυτοκινήτων μεταφορών της Βέρμαχτ. Αντίθετα, ο Επιλοχίας Χάνσεν, διοικητής της μικρής δύναμης της Στρατιωτικής Χωροφυλακής Φλώρινας, ανέφερε ότι επρόκειτο για φορτηγό της Επιμελητείας που εκείνη την ημέρα κατευθυνόταν σε χωριά βορείως της Φλώρινας για την επίταξη ζώων. Τέλος, ο μάρτυρας Μπρούσιους κατέθεσε ότι μεταβαίνοντας αργότερα στον τόπο της επίθεσης

Εθνικόν Γραφείον Εγκλημάτων Πολέμου (Greek National War Crimes Office), Αριθμ. πρωτ. 6748 / GR / G / 115, Nr. 199/45, Αριθμ. κατηγορίας GR / G / 116, Χρον. λήψης 24.10.1947. Το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου στηρίχθηκε στα στοιχεία που είχαν συγκεντρώσει προηγουμένως για τον Komp οι ελληνικές εισαγγελικές αρχές, Zst, 340 / UK / G / 82: Const. Act 73 / 1945, Art. I. Par. 2 No. B. 1, "Execution of Greek civilians", Αθήνα 2 Σεπτ. 1947. Εκτός της αποδιδόμενης κατηγορίας για την εκτέλεση στην Κλαδοράχη, ο Φριτς Χάνσεν κατηγορήθηκε από τις ελληνικές εισαγγελικές αρχές για συμμετοχή στις πυρπολήσεις, ως αντίποινα για ενέργειες των ανταρτών, του Μεσόβουνου, του Λέχοβου, της Κλεισούρας και της Δροσοπηγής, βλ. Zst, 340 / UK / G / 82: Const. Act 73 / 1945, Art. I. Par. 2 No. B. 15-21, "Mass execution of civilians", Αθήνα 2 Σεπτ. 1947. Με βάση την έκθεση των εισαγγελικών αρχών, το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου περιέλαβε τον Χάνσεν στους καταλόγους των εγκληματιών πολέμου, Zst, 340 / UK / G / 82: Greek National War Crimes Office, Αριθμ. πρωτ. 6750 / GR / G / 117, Nr. 199/45, Αριθμ. κατηγορίας GR / G / 118, Χρον. λήψης 24 Οκτ. 1947.

για την εκτέλεση της διαταγής αντιποίνων επιβεβαίωσαν την πυρπόληση μερικών αυτοκινήτων φορτηγών της Βέρμαχτ.[393]

Στο ερώτημα για την προέλευση της διαταγής και τον αριθμό των εκτελεσθέντων ο Κομπ κατέθεσε τα εξής (σε τρίτο πρόσωπο) :

> «Την διαταγή για τον απαγχονισμό δέκα ομήρων ως αντίποινα για την ενέδρα των ανταρτών σε Γερμανούς στρατιώτες την έλαβε τηλεφωνικά από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου. Ο κατηγορούμενους Βάλτκε (αξιωματικός του τρίτου επιτελικού γραφείου του Στρατιωτικού Διοικητή) του τηλεφώνησε μερικές ημέρες αργότερα και τον απείλησε πως σε περίπτωση που δεν θα συμμορφωνόταν με τη διαταγή θα περνούσε από στρατοδικείο. Αρχικά, δεν προχώρησε στην εκτέλεση των ομήρων. Μετά όμως από το δεύτερο αυτό τηλεφώνημα αναγκάστηκε να συμμορφωθεί. Πέτυχε, όμως, να μειώσει τον αριθμό των προς εκτέλεση ατόμων σε τρία. Στη συνέχεια, διαβίβασε τη διαταγή [στα κατώτερα όργανα], ο ίδιος δεν ήταν παρών τη στιγμή της εκτέλεσής της».[394]

Τους ισχυρισμούς του Κομπ αντέκρουσε με την κατάθεσή του ο Όττο Βάλτκε, υποστηρίζοντας ότι

> « […] δεν έδωσε αυτός, ως αρμόδιος αξιωματικός του τρίτου επιτελικού γραφείου του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, τη διαταγή για τον απαγχονισμό των ομήρων. Αν πράγματι, η διαταγή προερχόταν από τη Θεσσαλονίκη, τότε θα πρέπει να δόθηκε είτε από τον επιτελάρχη είτε από τον αξιωματικό του πρώτου επιτελικού γραφείου».[395]

Για το ίδιο ζήτημα ο Χάρτμαν κατέθεσε (σε τρίτο πρόσωπο):

> « […] η διαταγή ήρθε από την Θεσσαλονίκη. Η επιλογή των ομήρων έγινε από το φρουραρχείο [κάτι το οποίο αρνήθηκε ο Κομπ]. Ο Κομπ μετέβη ο ίδιος στη Θεσσαλονίκη για να ακυρώσει τη διαταγή. Όταν επέστρεψε άκουσε να λέγεται ότι η διαταγή θα έπρεπε να εφαρμοστεί. Κατάφερε όμως

[393] Zst, V 508 AR 2410 / 67: StA Würzburg 1 Js 4244 / 68, σ. 19.
[394] Ό. π., σσ. 19-20.
[395] Ό. π., σ. 22.

να μειώσει τον αριθμό των προς εκτέλεση ατόμων. Πράγματι, τελικά εκτελέστηκαν έξι με εφτά Έλληνες πολίτες, μεταξύ αυτών ένας Έλληνας ιερέας, και κρατούμενοι των φυλακών της Φλώρινας. Η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε στον τόπο όπου σημειώθηκε η ενέδρα».[396]

Ο Επιλοχίας Χάνσεν υποστήριξε στην κατάθεσή του ότι ως επικεφαλής της Στρατιωτικής Χωροφυλακής έλαβε διαταγή στις 9 Αυγούστου 1943 από τον Κομπ να απαγχονιστούν δέκα άτομα στον τόπο της ενέδρας, κοντά στην Κλαδοράχη. Ο Χάνσεν περιγράφει με λεπτομέρειες τον τρόπο εκτέλεσής τους (σε τρίτο πρόσωπο) :

«Ο Σπαν οδήγησε τους ομήρους από το φρουραρχείο στον τόπο όπου είχε σημειωθεί η επίθεση εναντίον των Γερμανών στρατιωτών. Εκεί τοποθετήθηκε ένας πεσμένος κορμός ανάμεσα στις διχάλες δύο δέντρων. Οι όμηροι περίμεναν σε ένα φορτηγό σε απόσταση περίπου είκοσι μέτρων από το σημείο της εκτέλεσης. Έπαιρναν κάθε φορά έναν όμηρο και τον κρεμούσαν. Οι υπόλοιποι Έλληνες δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν τον απαγχονισμό των προηγούμενων, καθώς για το σκοπό αυτό είχαν [οι στρατιώτες] ξεδιπλώσει το πανί του φορτηγού. Όταν όμως έπαιρναν κάθε έναν ξεχωριστά και τον οδηγούσαν στον τόπο της εκτέλεσης τότε μόνο συνειδητοποιούσε τι τον περίμενε. Δεν τους είχαν καλυμμένα τα μάτια.»[397]

Η Εισαγγελία του Βίρτσμπουργκ απάλλαξε λόγω αμφιβολιών τον Βάλτκε με το σκεπτικό ότι

« […] μόνο με βάση τις μαρτυρικές καταθέσεις και λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο χρονικό διάστημα που έχει περάσει μεταξύ του συμβάντος και των καταθέσεων αυτών, δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί με απόλυτη βεβαιότητα αν πράγματι ο Βάλτκε επανέλαβε [τηλεφωνικά] τη διαταγή για τον απαγχονισμό των ομήρων και απείλησε τον Κομπ με στρατοδικείο σε περίπτωση που δεν εκτελούσε τη διαταγή».[398]

Απαλλακτική ήταν η απόφαση και για τους άλλους δύο κατηγορούμενους στην ίδια υπόθεση, τον Κομπ και τον Χάνσεν. Το δικαστήριο αφού χαρακτήρισε την επίθεση των ανταρτών εναντίον του γερμανικού φορτηγού κοντά στην Κλαδοράχη,

---

[396] Ό. π., σ. 20.
[397] Ό. π., σσ. 20-21.
[398] Ό. π., σ. 22.

αλλά και την εν γένει δράση τους, ως παράνομη πολεμική ενέργεια που αντίβαινε στο διεθνές δίκαιο, έκρινε νόμιμα τα αντίποινα ως μέσο πίεσης ώστε να εξαναγκαστεί ο αντίπαλος να τηρήσει το διεθνές δίκαιο. Κατ΄ επέκταση έκρινε ότι η εκτέλεση ομήρων ως αντίποινα, όπως ήταν αυτή της Κλαδοράχης, ήταν νόμιμη, στηρίζοντας την απόφασή του στο διεθνές εθιμικό δίκαιο, ελλείψει προπολεμικής διεθνούς σύμβασης που να απαγορεύει τη σύλληψη και εκτέλεση ομήρων, στα πολεμικά εγχειρίδια των συμμάχων χωρών όπως ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Γαλλία και η Βρετανία, στο προηγούμενο δεδικασμένο του αμερικανικού δικαστηρίου στη δίκη των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και στη βιβλιογραφία.[399]

Απάλλαξε επίσης τους δύο κατηγορούμενους αναφορικά με την παράλειψη έκδοσης της σχετικής κοινοποίησης εφαρμογής των αντιποίνων, θεωρώντας ότι αυτό ήταν αρμοδιότητα των διοικητικών υπηρεσιών, δηλαδή του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου. Τέλος, έκρινε ότι δεν συνέτρεχαν λόγοι για τους οποίους οι Κομπ και Χάνσεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν συνυπεύθυνοι των ανωτέρων τους που είχαν εκδώσει τη διαταγή και επομένως ήταν οι μόνοι υπεύθυνοι σε περίπτωση κατά την οποία η εφαρμογή της διαταγής θα οδηγούσε σε στρατιωτικό έγκλημα. Αντίθετα, το δικαστήριο έκρινε ότι η συμμετοχή των δύο κατηγορούμενων περιορίστηκε στο επίπεδο της επιλογής των ομήρων και της εκτέλεσής τους, εφαρμόζοντας τις διαταγές των ανωτέρων τους «παρά τον αναπόφευκτο πόνο που προκαλούν τα αντίποινα στα θύματα».[400]

[399] Ό. π., σσ. 23-32.
[400] Ό. π., σσ. 32-34.

vi) ΤΑ WAFFEN-SS ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ: Η 4η ΤΕΘΩΡΑΚΙΣΜΕΝΗ ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΓΡΕΝΑΔΙΕΡΩΝ ΤΩΝ ΕΣ-ΕΣ (4. SS – Polizei – Panzer – Grenadier – Division)

Το καλοκαίρι του 1943, η γερμανική ηγεσία στο Βερολίνο, έχοντας σαφείς ενδείξεις για την πρόθεση της νέας ιταλικής κυβέρνησης να συνθηκολογήσει, προχώρησε στις αναγκαίες στρατιωτικές προπαρασκευές που θα επέτρεπαν την κατάληψη των πρώην ιταλοκρατούμενων περιοχών και την ταυτόχρονη ενίσχυση της επάκτιας άμυνας για την αντιμετώπιση του κινδύνου μιας συμμαχικής απόβασης στα Βαλκάνια. Στο πλαίσιο των σχεδίων αυτών και εκτός από τις μονάδες της Βέρμαχτ που έλαβαν διαταγή να μετακινηθούν προς το νότο, έφτασαν στην Ελλάδα και σχηματισμοί των SS.

Τελικά, η ιταλική συνθηκολόγηση, τον Σεπτέμβριο του 1943, οδήγησε στην κατάληψη του συνόλου των εδαφών της Ελλάδας από τα γερμανικά στρατεύματα, αυξάνοντας την επιρροή της Βέρμαχτ, αλλά και των άλλων υπηρεσιών που δημιουργήθηκαν με σκοπό να καλύψουν το προσωρινό κενό εξουσίας. Απ΄ αυτή την εξέλιξη ευνοήθηκαν περισσότερο οι εκπρόσωποι του Χίμλερ στην Ελλάδα. Στις αρχές Σεπτεμβρίου συστάθηκε η υπηρεσία του Ανώτερου Αρχηγού των SS και της Αστυνομίας (Höherer SS-und Polizeiführer) και του Διοικητή της Αστυνομίας Τάξης (Befehlshaber der Ordnungspolizei).[401]

Η ταυτόχρονη αυτή παρουσία από τη μια πλευρά του τακτικού στρατού και της ηγεσίας του και από την άλλη των ειδικών μονάδων των SS και των εκπροσώπων

[401] Η υπηρεσία του Ανώτερου Αρχηγού των SS και της Αστυνομίας αποτέλεσε προϊόν της συμφωνίας μεταξύ του Χίμλερ και του Κάιτελ. Στην Ελλάδα η υπηρεσία αυτή υπήχθη μεν εδαφικά στον Στρατιωτικό Διοικητή Ελλάδας, αλλά λάμβανε διαταγές και εξαρτιόταν από τον Αρχηγό των SS του Ράιχ και Διευθυντή της Γερμανικής Αστυνομίας, Χίμλερ. Κύρια αποστολή της στην Ελλάδα ήταν ο συντονισμός της δράσης των σχηματισμών των SS και της αστυνομίας για την καταπολέμηση των ανταρτών και των πράξεων δολιοφθορών, με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές του Χίμλερ. Ο Ανώτερος Αρχηγός των SS και της Αστυνομίας ήλεγχε τις ελληνικές αστυνομικές υπηρεσίες, εκδίδοντας διαταγές και ασκώντας εποπτικό έλεγχο. Επίσης, σ΄ αυτόν υπάγονταν όλες οι μονάδες των SS και της αστυνομίας που στάθμευαν στην Ελλάδα, εκτός από τις μονάδες των Waffen SS που υπάγονταν στην Ομάδα Στρατού Ε, βλ. σχετικά, NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1438, στοιχείο υπεράσπισης No. 419: Der Chef des Oberkommando – s der Wehrmacht, Nr. 63876 / 43 geh. WFSt / Qu / Verw. / , "Dienstanweisung für den Höherer SS – und Polizeiführer in Griechenland", F. H. Q., 7 Σεπτ. 1943. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης την πολύ ενδιαφέρουσα εργασία της Ruth Bettina Birn, *Die Höheren SS-und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*, Düsseldorf 1986, σσ. 274-277, όπου γίνεται μια σύντομη αναφορά στην εγκατάσταση στην Ελλάδα και στις αρμοδιότητες του Αρχηγού των SS και της Αστυνομίας. Πρώτος διοικητής της υπηρεσίας αυτής διατέλεσε για ένα μικρό διάστημα ο Γιούργκεν Στροπ (Jürgen Stroop) (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1943). Τον διαδέχθηκε ο Βάλτερ Σιμάνα (Walter Schimana) (Οκτώβριος 1943 – Οκτώβριος 1944).

του Χίμλερ στην Ελλάδα, οδήγησε σε επικαλύψεις αρμοδιοτήτων, απόρροια των προστριβών και της συχνής έλλειψης συνεργασίας μεταξύ των κατοχικών αρχών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστούσε η σύγκρουση μεταξύ του Αρχηγού των SS και της Αστυνομίας με τη Βέρμαχτ. Μολονότι τα θέματα της δίωξης των ανταρτών τα χειριζόταν πλέον ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδας, Στρατηγός Σπάιντελ, σε συνεργασία με τον Νώυμπαχερ και την υπεύθυνη για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων Ομάδα Στρατού Ε, εντούτοις τα SS και οι αστυνομικές υπηρεσίες διεκδίκησαν ένα μεγάλο μέρος των παραπάνω αρμοδιοτήτων, προκαλώντας συχνά τη δυσφορία του στρατού.[402]

Μέσα σε αυτή τη χρονική συγκυρία αφίχθησαν στην Ελλάδα οι πρώτοι σχηματισμοί των Waffen SS.[403] Επρόκειτο για μάχιμα τμήματα των οποίων η παρουσία στην Ελλάδα κρίθηκε επιβεβλημένη για να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη εφαρμογή του σχεδίου «Άξονας» που στόχευε στον αφοπλισμό των ιταλικών στρατευμάτων. Τα τμήματα αυτά ανήκαν στην 4η Τεθωρακισμένη Μεραρχία Αστυνομίας Γρεναδιέρων των Waffen SS (4η SS–Polizei–Panzer–Grenadier- Division) που το προηγούμενο διάστημα, αρχής γενομένης από το καλοκαίρι του 1942, είχε υποστεί μεγάλες απώλειες διεξάγοντας αμυντικό πόλεμο, ως τμήμα της Ομάδας Στρατιών "Βορράς", στην περιοχή του Λένινγκραντ.[404] Την άνοιξη του 1943, τα υπολείμματα των δύο συνταγμάτων της

---

[402] Βλ. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. 2, σ. 353.

[403] Τα SS συγκροτήθηκαν το 1925 με απόφαση του ίδιου του Χίτλερ, ο οποίος θέλησε να δημιουργήσει ένα ειδικό σώμα το οποίο θα αποτελούσε την προσωπική του φρουρά (Schutzstaffel=SS). Κάτω από τη διοίκηση του Χίμλερ τα SS αύξησαν κατά πολύ τη δύναμή του, αποτελώντας τους πλέον επίλεκτους σχηματισμούς του Ράιχ. Η ένταξη στα σώματα αυτά καθοριζόταν με βάση φυλετικά κριτήρια και την αρχή της τυφλής πειθαρχίας. Μέχρι την έκρηξη του πολέμου τα SS διέθεταν περίπου 18.000 άντρες και διακρίνονταν στα "Allgemeine SS", τα "SS – Totenkopf Verbände" και τα "SS Verfügungs - Truppe". Το 1939, με διαταγή του Χίμλερ, ξεκίνησε η μετατροπή των "SS Verfügungs - Truppe" σε μάχιμα τμήματα, τα Waffen SS. Το 1944 τα Waffen SS διέθεταν 40 μεραρχίες και περίπου 900.000 άντρες. Εκτός από τις αμιγώς γερμανικές μεραρχίες, όπως ήταν η 4η Τεθωρακισμένη Μεραρχία Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS, σχηματίστηκαν μέχρι το τέλος του πολέμου μεραρχίες SS εθελοντών (για παράδειγμα η 13η μουσουλμανική Μεραρχία "Handschar", η 19η Μεραρχία από τη Λετονία, η 20η Μεραρχία από την Εσθονία, η 21η αλβανική Μεραρχία "Skanderberg", η 23η κροατική Μεραρχία "Kama", η 25η ουγγρική Μεραρχία "Hunyadi" κ. α.) που η προέλευσή τους και τα κριτήρια στρατολόγησης δεν είχαν καμία σχέση με τους γνωστούς «κανόνες του αίματος» της περιόδου πριν τον πόλεμο.

[404] Για τη συμμετοχή της 4ης Μεραρχίας SS στον πόλεμο κατά τα έτη 1943-1945 βλ. Friedrich Husemann, *Die guten Glaubens waren. Geschichte der SS – Polizei – Division (4. SS – Polizei – Panzer – Grenadier – Division)*, τόμ. 2 (1943-1945), Osnabrück 1973. Ορισμένα κεφάλαια αυτού του δεύτερου τόμου αναφέρονται στην έλευση και παραμονή της μεραρχίας στην Ελλάδα και τη συμμετοχή της σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών. Ο συγγραφέας, ο ίδιος πρώην στέλεχος του συντάγματος πυροβολικού της 4ης Μεραρχίας Waffen SS, περιγράφει τη δράση της μεραρχίας με βάση τη λογική της επιτέλεσης του στρατιωτικού καθήκοντος, με

μεραρχίας έλαβαν διαταγή να αποχωρήσουν από το Λένινγκραντ και να συγκεντρωθούν στα μετόπισθεν για να ανασυγκροτηθούν, καθώς οι σφοδρές και αλλεπάλληλες επιθέσεις των ρωσικών στρατευμάτων ανέβαζαν καθημερινά τις γερμανικές απώλειες χωρίς αυτές να αναπληρώνονται. Από τον Απρίλιο μέχρι και τις αρχές Ιουνίου του 1943, το 1ο και 2ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων της 4ης Μεραρχίας Αστυνομίας SS είχαν συγκεντρωθεί στα κέντρα υποδοχής νεοσύλλεκτων της Debica, στην Κρακοβία της Πολωνίας, και στην περιοχή του Milowitz κοντά στην Πράγα.[405] Εκεί τα δύο συντάγματα ενισχύθηκαν και εκπαιδεύτηκαν, μετά την προσθήκη νέων τμημάτων από την Ολλανδία, την Πολωνία και τη Γερμανία που περιλάμβαναν κυρίως νεοσύλλεκτους και αξιωματικούς. Παράλληλα, τα δύο συντάγματα μετατράπηκαν σε μηχανοκίνητα και εξοπλίστηκαν εν μέρει με βαρέα όπλα, καθώς το σύνταγμα πυροβολικού, όπως και η ηγεσία της μεραρχίας, είχαν παραμείνει στο βόρειο τμήμα του ανατολικού μετώπου.[406]

Διοικητές του 1ου και του 2ου Συντάγματος τοποθετήθηκαν δύο αξιωματικοί, οι οποίοι είχαν παρασημοφορηθεί στο ανατολικό μέτωπο. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1942, ο Ταγματάρχης Καρλ Σύμερς (Karl Schümers), γεννημένος στο Ντύσσελντορφ στις 17 Οκτωβρίου του 1905, διοικητής του 2ου Τάγματος του 1ου Συντάγματος της Μεραρχίας Αστυνομίας SS, παρασημοφορήθηκε με τον Σταυρό των Ιπποτών του Σιδηρού Σταυρού. Την ίδια τιμητική διάκριση είχε λάβει στις 15 Μαΐου 1942 ο Ταγματάρχης Χέλμουτ Ντέρνερ (Helmut Dörner), γεννημένος στο Μένχενγκλαντμπαχ στις 26 Ιουνίου 1909, διοικητής του 2ου Τάγματος του 2ου Συντάγματος. Νωρίτερα, οι δύο αξιωματικοί είχαν τιμηθεί και με τον γερμανικό χρυσό σταυρό.[407] Μετά την αποχώρηση των δύο

αποτέλεσμα πολλές από τις ωμότητες που διέπραξαν οι μονάδες της μεραρχίας στην Ελλάδα να χαρακτηρίζονται ως απόλυτα δικαιολογημένες. Έτσι, οι όποιες αναφορές σε απώλειες μεταξύ των αμάχων παρουσιάζονται ως αποτέλεσμα των συγκρούσεων με τους αντάρτες για τις οποίες δεν ευθύνονταν οι μονάδες. Γι΄ αυτόν άλλωστε τον λόγο επελέγη ο συγκεκριμένος τίτλος του βιβλίου "*Die guten Glaubens waren*" που σε ελεύθερη μετάφραση σημαίνει πως οι στρατιώτες της 4ης Μεραρχίας SS ενήργησαν πάντοτε «καλόπιστα». Παρά την προσπάθεια να παρουσιαστεί εξωραϊσμένη η ιστορία της μεραρχίας, το βιβλίο του Χούσεμαν παραμένει πολύτιμη και ταυτόχρονα η μοναδική πηγή για τη συγκεκριμένη μεραρχία και τη δράση της στην Ελλάδα που προσφέρει πολλές πληροφορίες, αξιοποιώντας πλήθος πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εκτός των άλλων ο τρόπος με τον οποίο οι επίλεκτες αυτές μονάδες των SS αντιμετώπισαν, μετά την έλευσή τους στην Ελλάδα, το αντάρτικο και αιτιολόγησαν την προσφυγή σε αντίποινα.

[405] Husemann, *ό.π.*, σσ. 168-174.

[406] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8.11.1974 και K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Friedrich H., Laufenburg 2 Οκτ. 1974.

[407] Husemann, *ό.π.*, σσ. 633, 635.

συνταγμάτων από το ανατολικό μέτωπο και την ανασυγκρότησή τους στην Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία, ο Σύμερς και ο Ντέρνερ, φέροντας το βαθμό πλέον του Αντισυνταγματάρχη των SS (Obersturmbannführer), ανέλαβαν τη διοίκηση του 1ου και του 2ου Συντάγματος αντίστοιχα. Στο σύνταγμα του Σύμερς, διοικητής του 1ου Τάγματος τοποθετήθηκε ο Ταγματάρχης Κουρτ Ρίκερτ (Kurt Rickert), του 2ου ο Ταγματάρχης Βέρνερ Χάινριχ Σλέτελ (Werner Heinrich Schlätel), μετέπειτα αναπληρωτής διοικητής του συντάγματος και για ένα διάστημα διοικητής μετά το θάνατο του Σύμερς, και του 3ου ο Ταγματάρχης Γκύντερ Όρτμαν (Günther Ortmann).[408]

Ενώ η προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων είχε καταστήσει αναγκαία την παραμονή στο ανατολικό μέτωπο ενός τμήματος της μεραρχίας, ως ομάδα μάχης πλέον, οι δυσμενείς εξελίξεις σε άλλα πολεμικά μέτωπα καθόρισαν με τον ίδιο τρόπο την μετέπειτα πορεία των δύο συνταγμάτων που στο εξής συγκρότησαν τη νέα μεραρχία αστυνομίας των SS. Μετά τη συνθηκολόγηση της Στρατιάς του Έρβιν Ρόμμελ (Erwin Rommel) στην Αφρική, τον Μάιο του 1943, το 1ο και 2ο Σύνταγμα εγκατέλειψαν τα εδάφη της Τσεχοσλοβακίας, χωρίς να έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους, και μετακινήθηκαν νοτιότερα.[409] Συγκεκριμένα, μέχρι τα μέσα του Ιουλίου 1943, το 1ο Σύνταγμα εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Valjevo, νοτιοδυτικά του Βελιγραδίου, ενώ το 2ο Σύνταγμα αναπτύχθηκε, μέχρι τα τέλη του ίδιου μήνα, στην περιοχή του Sabac, δυτικά του Βελιγραδίου.[410] Σχεδόν ταυτόχρονα με την μετακίνηση των συνταγμάτων στα εδάφη της Σερβίας, ο Ιταλός Στρατάρχης Πιέτρο Μπαντόλιο (Pietro Badoglio) ανέτρεψε τον Μουσολίνι, εξέλιξη που με τη σειρά της αναπροσάρμοσε τα γερμανικά σχέδια στα Βαλκάνια. Όπως ήταν φυσικό, οι στρατιώτες των SS, όπως συνέβη με το σύνολο των γερμανικών στρατευμάτων στα Βαλκάνια, τέθηκαν σε επιφυλακή και με κάθε μυστικότητα άρχισαν να προετοιμάζονται για τον αφοπλισμό των ιταλικών δυνάμεων.

Τις βραδινές ώρες της 8ης Σεπτεμβρίου 1943, αμέσως μετά την ενημέρωσή τους από τις προϊστάμενες υπηρεσίες για τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, οι στρατιωτικές αρχές στην Ελλάδα έθεσαν σε εφαρμογή το σχέδιο «Άξονας».[411] Ήδη, την 1η Σεπτεμβρίου, τα δύο συντάγματα των SS έλαβαν εντολή να μετακινηθούν το

---

[408] Ό. π., σ. 171.
[409] Ό.π., σ. 170. Επίσης, Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974.
[410] Husemann, *ό.π.*, σσ. 173, 188.
[411] MA, RH 19 VII 1/3 : Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotiz 8.9.1943 / 20.05 Uhr, fernmündlicher Anruf durch General Foertsch".

συντομότερο δυνατό ακόμη νοτιότερα, με τελικό προορισμό την Ελλάδα. Το 2ο Σύνταγμα επρόκειτο να αναπτυχθεί στην περιοχή της Λαμίας και το ένα τρίτο της δύναμής του να κατευθυνθεί στη συνέχεια προς τη Θήβα. Το 1ο Σύνταγμα είχε αποστολή να αφοπλίσει την ιταλική Μεραρχία "Πινερόλο" που στρατοπέδευε στη Λάρισα και αριθμούσε περίπου δέκα πέντε χιλιάδες άντρες. Μέχρι όμως τον οριστικό αφοπλισμό και την αντικατάσταση των ιταλικών μονάδων αποφασίστηκε τα δύο συντάγματα να προσκολληθούν στην ιταλική 11η Στρατιά.[412]

Μετά τη ματαίωση της συμμετοχής της Μεραρχίας "Πινερόλο" στην σχεδιαζόμενη γερμανική επιχείρηση διάνοιξης της οδού Τρικάλων – Καλαμπάκας – Μετσόβου, η Ομάδα Στρατού Ε, ζήτησε από τον Γερμανό Στρατηγό Χάιντς φον Γκύλντενφελντ (Heinz von Gyldenfeldt), σύνδεσμο στο επιτελείο της ιταλικής 11ης Στρατιάς, να ενημερώσει τον Ιταλό Στρατηγό Κάρλο Βεκιαρέλι (Carlo Vecchiarelli) σχετικά με την απόφαση απαγόρευσης μετακίνησης της μεραρχίας από τη Λάρισα, σε αναμονή της άφιξης των μονάδων των SS.[413] Στις 9 Σεπτεμβρίου, ο Βεκιαρέλι διέταξε τον διοικητή της Μεραρχίας "Πινερόλο", Στρατηγό Αντόλφο Ινφάντε (Antolfo Infande), να παραδώσει τα βαρέα όπλα στους Γερμανούς. Όμως, οι γερμανικές αρχές δεν είχαν στη διάθεσή τους τις απαραίτητες δυνάμεις για να εφαρμόσουν το σχέδιο της ιταλικής παράδοσης, αναμένοντας για το σκοπό αυτό την άφιξη του 1ου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS.[414]

Στη Λάρισα, οι ολιγάριθμες γερμανικές δυνάμεις είχαν καταφέρει ήδη να αφοπλίσουν μια ιταλική πυροβολαρχία και να αποκτήσουν τον έλεγχο του αεροδρομίου, όταν εισήλθε στην πόλη στις 11 Σεπτεμβρίου το 1ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS, ενισχύοντας την επιχείρηση αφοπλισμού των ιταλικών στρατευμάτων.[415] Στις 13 του μηνός το 2ο Τάγμα του συντάγματος έφτασε στα Τρίκαλα, αφού όμως είχε προηγηθεί η αποχώρηση της ιταλικής δύναμης που υπήρχε στην πόλη.[416] Την επομένη, δύο λόχοι κατέλαβαν τον Βόλο.[417]

---

412 MA, RH 19 VII 1/2 : Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräche 29.8.1943".
413 MA, RH 19 VII 1/3 : Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräche am 8.9.1943 / 16.45 Uhr, Anruf Oberst iG. v. Schipp an Gen. v. Gyldenfeldt".
414 MA, RH 19 VII 1/3 : Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotiz 9.9.1943 / 17.10 Uhr, Gen. Haarde meldet an Ia".
415 MA, RH 19 VII 12/2 : Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 11.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6580 / 43 geh., v. 11.9.43].
416 MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 13.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6650 / 43 geh., v. 13.9.43].
417 MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6686 / 43 geh., v. 14.9.43].

Την άφιξη του 1ου Συντάγματος στη Λάρισα και τα μέτρα αφοπλισμού των Ιταλών περιέγραψε μεταπολεμικά ένα πρώην μέλος του συντάγματος ονόματι Μπλάτνερ (Blattner):

> «Μετά τη συνθηκολόγηση του Μπαντόλιο και την έναρξη της επιχείρησης 'Άξονας' μετακινήθηκε ταχύτατα το σύνολο των δυνάμεων του 7ου Συντάγματος [μετονομασία του 1ου Συντάγματος] στην Ελλάδα. Επιβίβαση στο σιδηροδρομικό σταθμό Βελιγραδίου – Σεμλίνου. Αποβίβαση στη Λάρισα. Αφοπλισμός των ιταλικών μονάδων που στάθμευαν στη Λάρισα. Αρχικά κράτησή τους [των αιχμαλώτων Ιταλών στρατιωτών] στο ίδιο στρατόπεδο όπου στρατωνίστηκε το επιτελείο, ο 13ος και 14ος Λόχος. Μετά την άφιξη και άλλων δυνάμεων του συντάγματος, στάθηκε δυνατός ο αφοπλισμός μεγαλυτέρων ιταλικών στρατιωτικών σχηματισμών, μεταξύ των οποίων ένα σύνταγμα ιππικού στην Ελασσόνα. Οι υπόλοιπες ιταλικές δυνάμεις μεταφέρθηκαν σε γερμανικά στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου, ενώ οι μελανοχίτωνες εξαιρέθηκαν από το μέτρο του αφοπλισμού και της φυλάκισης και τέθηκαν κάτω από τις γερμανικές διαταγές. Με αυτόν τον τρόπο, τα συγκεκριμένα τμήματα υπηρέτησαν στο επιτελείο του 7ου Συντάγματος, στο 1ο Τάγμα του 7ου Συντάγματος ή στο επάκτιο πυροβολικό στο Βόλο».[418]

Αν και σε γενικές γραμμές η επιχείρηση "Άξονας", τουλάχιστον στην ηπειρωτική Ελλάδα, εφαρμόστηκε χωρίς πολλά προβλήματα και τα ιταλικά στρατεύματα παραδόθηκαν μαζικά, σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και σε ελάχιστους Γερμανούς στρατιώτες, πολλοί τελικά Ιταλοί στρατιώτες, όπως συνέβη με το σύνολο της Μεραρχίας "Πινερόλο", κατέφυγαν με τον οπλισμό τους στους αντάρτες. Γι΄ αυτό, λίγες μόνο ημέρες μετά την είσοδο των μονάδων του 1ου Συντάγματος στη Λάρισα, το 2ο Τάγμα, δύναμης τεσσάρων λόχων, υπό τη διοίκηση του Σλέτελ, ανέλαβε να καταδιώξει τους Ιταλούς στρατιώτες και τα ανταρτικά τμήματα, διεξάγοντας την πρώτη επιχείρηση στην περιοχή των Τρικάλων και της Καλαμπάκας.[419] Όπως ήδη αναφέρθηκε, στις 13 Σεπτεμβρίου οι δυνάμεις του 2ου Τάγματος εισήλθαν στην πόλη των Τρικάλων χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Είχε προηγηθεί η αποχώρηση του ιταλικού Συντάγματος

---

[418] Husemann, *ό.π.*, σ. 200.

[419] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974.

Ιππικού "Αόστα" που στάθμευε στην πόλη, τμήμα του οποίου κατάφεραν να εντοπίσουν οι Γερμανοί, με τη βοήθεια ανιχνευτικών αεροπλάνων, στις 17 Σεπτεμβρίου στα βουνά βορειοδυτικά των Τρικάλων.

Η επιχείρηση συνεχίστηκε με επίκεντρο τα ορεινά της Καλαμπάκας, των Τρικάλων και της Καρδίτσας που χαρακτηρίστηκαν ως προπύργια και ορμητήρια των ανταρτών στη Θεσσαλία.[420] Στην 17 Σεπτεμβρίου το 2ο Τάγμα του 1ου Συντάγματος SS, μετά από σκληρή, όπως χαρακτηρίστηκε από τους Γερμανούς επιτελείς, μάχη και αντίσταση από την πλευρά των ανταρτών, κατέλαβε και στη συνέχεια πυρπόλησε την Καλαμπάκα. Πριν την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων οι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και κατέφυγαν στα βουνά.[421] Την ίδια τύχη με την Καλαμπάκα είχε και το γειτονικό χωριό Καστράκι.[422] Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης αυτής, οι Γερμανοί διαπίστωσαν ότι οι αντάρτες είχαν ενισχυθεί με τη συμμετοχή στις τάξεις τους Ιταλών στρατιωτών και είχαν εφοδιαστεί με στρατιωτικό υλικό του ιταλικού στρατού, καθώς για πρώτη φορά τα γερμανικά τμήματα δέχθηκαν πυρά πυροβολικού.[423]

Οι γερμανικές απώλειες από τις επιχειρήσεις αυτές δεν καταγράφηκαν στις ημερήσιες αναφορές που απεστάλησαν το διάστημα εκείνο στην Ομάδα Στρατού Ε. Σύμφωνα, όμως με μαρτυρίες Γερμανών στρατιωτών που συμμετείχαν στην επιχείρηση εναντίον των ανταρτών και στην κατάληψη των Τρικάλων και της Καλαμπάκας, οι απώλειες σε νεκρούς και τραυματίες ήταν ιδιαίτερα αυξημένες. Αναφέρεται πως μόνο η επιχείρηση κατάληψης των Τρικάλων στοίχισε στο 2ο Τάγμα έξι με επτά νεκρούς.[424]

---

[420] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 24.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6895 / 43 geh., v. 24.9.43].

[421] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 17.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6750 / 43 geh., v. 17.9.43]. Πρβλ. Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974, όπου ο μάρτυρας κατέθεσε ότι κατά τη διάρκεια της επιχείρησης το τάγμα του έφτασε μέχρι τα Τρίκαλα και δεν συνέχισε την πορεία του εναντίον της Καλαμπάκας. Ερωτηθείς σε άλλο σημείο της κατάθεσής του δήλωσε ότι η Καλαμπάκα κατελήφθη κατά τις εκκαθαριστικές επιχείρησης του Οκτωβρίου στις οποίες συμμετείχε με το τάγμα του.

[422] Αρσενίου, *ό.π.*, τόμ. 2, σ. 17. Ο Αρσενίου αναφέρει ότι οι Γερμανοί πυρπόλησαν την Καλαμπάκα και το Καστράκι ως αντίποινα για το θάνατο του διοικητή του 1ου [7ου] Συντάγματος της 4ης Μεραρχίας SS, Κάρλ Σύμερς. Στην πραγματικότητα, ο Σύμερς σκοτώθηκε στις 18 Αυγούστου 1944, όταν το αυτοκίνητό του πάτησε σε νάρκη λίγο έξω από την Άρτα.

[423] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 18.9.43 και 23.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6780 / 43 geh., v. 18.9.43 και Nr. 6875 / 43 geh., v. 23.9.43]. Βλ. και Μπαλλής, *ό.π.*, σσ. 215-217, όπου τα δελτία επιχειρήσεων της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ με ημερομηνίες 18 και 24 Σεπτεμβρίου 1943 περιέχουν αναφορές για τη χρησιμοποίηση πυροβολικού ιταλικής προέλευσης από την πλευρά των ανταρτών.

[424] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Gerhard K., Kiel 21 Μαΐου 1974.

Λίγο μετά την άφιξη στη Λάρισα, ο Υπολοχαγός Βέρνερ Χ., διοικητής της 1ης Διμοιρίας του 5ου Λόχου του 2ου Τάγματος διατάχθηκε να συμμετάσχει στην επιχείρηση κατάληψης των Τρικάλων :

> « […] Θυμάμαι ακόμα, ότι η οδός που οδηγούσε από τη Λάρισα στα Τρίκαλα θα έπρεπε να απελευθερωθεί από εμάς, γιατί μέχρι τότε την κατείχαν οι αντάρτες. Ο 5ος Λόχος συμμετείχε στην επιχείρηση διάνοιξης της οδού που ένωνε τη Λάρισα με τα Τρίκαλα. Μια προπορευόμενη μοτοσυκλέτα με καλάθι πάτησε νάρκη. Ο συνοδηγός που καθόταν στο καλάθι έχασε το ένα του πόδι. Αμέσως δεχθήκαμε πυρά από ένα ύψωμα. Όταν ανταποδώσαμε τα πυρά, οι αντάρτες οπισθοχώρησαν.[425]

Με τον ίδιο παραστατικό τρόπο περιέγραψε την επιχείρηση εναντίον των ανταρτών κοντά στην Καλαμπάκα και την πυρπόληση του Καστρακίου, ο στρατιώτης Γιόσεφ Γ., ο οποίος υπηρετούσε στον επιτελικό λόχο του 2ου Τάγματος ως ασυρματιστής και τηλεφωνητής :

> «Θυμάμαι μια επιχείρηση εναντίον των ανταρτών στην περιοχή της Καλαμπάκας. Στην επιχείρηση αυτή συμμετείχε όλο το τάγμα. Από τη Λάρισα φτάσαμε οδικώς στα Τρίκαλα και από εκεί στην Καλαμπάκα. Λίγο μετά την Καλαμπάκα και σε μια απόκρημνη πλευρά ενός βράχου βρίσκεται ένα μοναστήρι. Αυτός ο απόκρημνος βράχος απέχει περίπου διακόσια μέτρα από τον δρόμο. Σε αυτό το βράχο υπήρχαν σπηλιές. Ο βράχος έχει περίπου διακόσια μέτρα ύψος. Οι πρώτες σπηλιές ξεκινούσαν περίπου από ύψος τριάντα μέτρων και συνέχιζαν, έχοντας κάποια απόσταση μεταξύ τους, προς τα επάνω. Οι σπηλιές επικοινωνούσαν με ξύλινες σκάλες. Αυτές οι σπηλιές κατέχονταν από τους αντάρτες. Όταν εμείς περάσαμε από εκείνο το σημείο με τα αυτοκίνητα, δεχθήκαμε αμέσως από τις σπηλιές πυρά πυροβόλων όπλων. Αμέσως αποβιβαστήκαμε και καλυφθήκαμε, όμως δεν ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε, στοχεύοντας τις σπηλιές, τους όλμους. Γι΄ αυτό η διμοιρία με τα Pak έλαβε θέσεις και άρχισε να ρίχνει προς την κατεύθυνση των σπηλιών. Μετά τις βολές των Pak δεν νομίζω να επέζησε κανείς από τους αντάρτες που κρύβονταν στις σπηλιές. Δεν θυμάμαι σε αυτή την

[425] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner H., Goch 12 Δεκ. 1973.

επιχείρηση να συλλάβαμε ομήρους. Όταν πλέον εξέλειπε κάθε αντίσταση από την πλευρά των σπηλιών στον βράχο, συνεχίσαμε την πορεία μας προς τα βορειοδυτικά. Σύντομα φτάσαμε σε ένα χωριό και βάλαμε φωτιά στα πρώτα σπίτια. Θυμάμαι ακόμα ότι δύο διμοιρίες άρχισαν να πυρπολούν τα πρώτα σπίτια. Τα ξύλινα σπίτια άρπαξαν αμέσως φωτιά και καταστράφηκαν ολοσχερώς. Δεν γνωρίζω αν μαζί με τα σπίτια κάηκαν και κρατούμενοι αντάρτες. Θυμάμαι ακόμα ότι σε αυτή την επιχείρηση είχαμε τρεις ή τέσσερις νεκρούς και τον ίδιο αριθμό τραυματιών».[426]

Σύμφωνα με μαρτυρία, για τις απώλειες αυτές το 2ο Τάγμα, αμέσως μετά την επιστροφή του στη Λάρισα εκτέλεσε στον τοίχο του νεκροταφείου τους αιχμαλώτους τους οποίους είχε συλλάβει κατά τη διάρκεια της επιχείρησης.[427] Δεν είναι ξεκάθαρο, αν επρόκειτο πράγματι για κατοίκους χωριών που συνελήφθησαν από τους Γερμανούς ή για αιχμαλώτους αντάρτες. Άλλωστε, οι γερμανικές στρατιωτικές αναφορές δεν έκαναν διάκριση ανάμεσα σε αντάρτες και αμάχους, όταν ανέφεραν στις προϊστάμενες αρχές τους συλληφθέντες και νεκρούς μιας επιχείρησης. Απεναντίας, τις περισσότερες φορές πίσω από όσους χαρακτηρίζονταν ως συμμορίτες και εκτελούνταν, κρύβονταν άμαχοι, οι οποίοι είχαν συλληφθεί κατά τη διάρκεια μιας επιχείρησης.

Αλλά και οι ενέδρες των ανταρτών αντιμετωπίστηκαν από τα SS με την πάγια πρακτική της επιβολής αντιποίνων, όπως είχε πράξει μέχρι τότε και η Βέρμαχτ. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1943 τμήματα των SS δέχθηκαν επίθεση λίγο έξω από το χωριό Ελευθέριο Λάρισας με απολογισμό έναν νεκρό και έναν τραυματία. Κατόπιν διαταγής του Σύμερς εκτελέστηκαν στις 24 Σεπτεμβρίου σαράντα τέσσερις κάτοικοι του χωριού «ως συμμορίται και διότι παρέσχον συνδρομήν εις τους αντάρτας».[428] Δύο ημέρες αργότερα, μονάδες του 1ου Συντάγματος κατέστρεψαν ολοσχερώς ένα χωριό στα βορειοδυτικά της Λάρισας ως «βάση ανταρτών» και εκτέλεσαν είκοσι πέντε κατοίκους,

---

[426] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Josef C., Düsseldorf 2 Απρ. 1974.

[427] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Paul P., Tübingen 1 Οκτ. 1974.

[428] Για το γερμανικό ανακοινωθέν της εκτέλεσης των σαράντα τεσσάρων κατοίκων του χωριού που δημοσιοποιήθηκε στη Λάρισα στις 24 Σεπτεμβρίου και έφερε την υπογραφή του Σύμερς βλ. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 514. Επίσης, MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 25.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6925 / 43 geh., v. 25.9.43].

οι οποίοι στην αντίστοιχη έκθεση προς την Ομάδα Στρατού Ε βαφτίστηκαν επίσης «συμμορίτες».[429]

Οι πρώτες επιχειρήσεις που διεξήχθησαν από τα άρτι αφιχθέντα συντάγματα αστυνομίας των SS στη Θεσσαλία και οι ομαδικές εκτελέσεις, κατόπιν διαταγών του Σύμερς στη Λάρισα,[430] φανέρωσαν μια ροπή προς την ωμότητα, συμπεριφορά που άλλωστε δε διέφερε από εκείνη που μέχρι τότε είχαν επιδείξει και μονάδες της Βέρμαχτ, όταν καλούνταν να αντιμετωπίσουν τους αντάρτες στο πλαίσιο εκκαθαριστικών επιχειρήσεων ή να εφαρμόσουν αντίποινα εναντίον χωριών. Όπως αναφέρθηκε, οι άντρες που κλήθηκαν να καταταγούν στα δύο συντάγματα των SS, κατά τη διάρκεια της ανασυγκρότησής τους στην Πολωνία και τη Τσεχοσλοβακία, ήταν νεοσύλλεκτοι, οι οποίοι δεν είχαν προλάβει να τελειώσουν την εκπαίδευσή τους, όταν οι διοικητές τους έλαβαν διαταγή να μετακινηθούν το ταχύτερο δυνατόν στην Ελλάδα. Υπολογίζεται ότι από τους περίπου δέκα χιλιάδες άντρες που βρέθηκαν στην Ελλάδα μέχρι το Δεκέμβριο του 1943 οι περισσότεροι από τους μισούς ήταν νεοσύλλεκτοι, μερικοί μάλιστα από αυτούς ανήλικοι.[431] Ο ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός νεοσύλλεκτων στις τάξεις των δύο συνταγμάτων παρείχε τη δυνατότητα στους πολιτικά οργανωμένους αξιωματικούς να τους εκπαιδεύσουν όχι μόνο στρατιωτικά, αλλά και με βάση τις αρχές του Εθνικοσοσιαλισμού.[432]

Από την άλλη πλευρά, όσοι είχαν πολεμήσει στο ανατολικό μέτωπο, θεώρησαν προνομιακή τη μετάθεσή τους στην Ελλάδα. Όταν την άνοιξη του 1943, τα δύο συντάγματα διετάχθησαν να αποχωρήσουν από την περιοχή του Λένινγκραντ, σημείωσε στην αναφορά του ένα μέλος του τάγματος σκαπανέων: «Σύμφωνα με τις νέες διαταγές θα πρέπει το τάγμα το επόμενο διάστημα να μετακινηθεί με προορισμό την Debica και εγώ θα έπρεπε να ακολουθήσω. Επιτέλους και μια φορά μακριά από τον βούρκο, τη λάσπη και τα αδιάκοπα πυρά».[433]

---

[429] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6950 / 43 geh., v. 27.9.43].

[430] Για τις εκτελέσεις αυτές βλ. Φλούντζης, *ό.π.*, σσ. 511-516. Οι περισσότερες από τις εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν τις ημέρες που ακολούθησαν της αφίξεως του 1ου Συντάγματος SS στη Λάρισα. Πολλοί από τους εκτελεσθέντες συνελήφθησαν να κατέχουν πολεμικό υλικό το οποίο υπήρχε εν αφθονία στη Λάρισα μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, ενώ δεν έλειψαν και οι εκτελέσεις ομήρων μετά από επιθέσεις εναντίον γερμανικών θέσεων. Στόχος τους ήταν ο εκφοβισμός του πληθυσμού μετά την ανάληψη της στρατιωτικής διοίκησης από τον Σύμερς.

[431] Husemann, *ό.π.*, σσ. 174, 319.

[432] Mazower, Στην Ελλάδα…, *ό.π.*, σσ. 240, 242.

[433] Husemann, *ό.π.*, σ. 168.

Από τις πρώτες κιόλας ημέρες στην Ελλάδα οι στρατιώτες και οι διοικητές του 1ου και 2ου Συντάγματος της Αστυνομίας SS βρέθηκαν αντιμέτωποι με ένα νέο είδος πολέμου και έναν νέο τύπο εχθρού που διέφεραν από τον σκληρό αλλά ορθόδοξο πόλεμο στον οποίο, μέχρι πρότινος, είχαν συμμετάσχει στο ανατολικό μέτωπο και από τον αναγνωρίσιμο Ρώσο στρατιώτη που είχαν αντιμετωπίσει. Απέναντι στις ανορθόδοξες μεθόδους που μετέρχονταν οι αντάρτες και στη βάρβαρη μεταχείριση που τύγχαναν όσοι Γερμανοί στρατιώτες αιχμαλωτίζονταν από αυτούς, όπως υποστήριζε μεταπολεμικά η πλειοψηφία των στρατιωτών και αξιωματικών που είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα,[434] η ηγεσία των μονάδων των SS αντέταξε τη σκληρότητα για να αντιμετωπίσει τον εχθρό συμπεριλαμβανομένου και του άμαχου πληθυσμού.

Για τον σχετικά νεαρό στην ηλικία διοικητή του 1ου Συντάγματος, Συνταγματάρχη Σύμερς, ο παραπάνω τρόπος ήταν και ο ενδεδειγμένος, όταν είχε να αντιμετωπίσει κανείς έναν εχθρό που ενεργούσε ακολουθώντας πιστά την τακτική του ανταρτοπολέμου. Πέρα από την ταύτισή του με την εθνικοσοσιαλιστική προσέγγιση για τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου, ο Σύμερς επέλεγε πάντα την πιο σκληρή και δραστική λύση, κάτι που τον είχε αναδείξει σε ένα πρώτης τάξεως αξιωματικό μετώπου. Ακόμα και οι στενοί του συνεργάτες αναφέρονταν χωρίς περιστροφές στον επιθετικό χαρακτήρα και την ροπή προς τη βία που διέκριναν τον Σύμερς. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Σλέτελ, διοικητής του 2ου Τάγματος του 1ου Συντάγματος, σκιαγράφησε μεταπολεμικά την προσωπικότητα του διοικητή του, Σύμερς και τις αντιδράσεις του για τις νέες συνθήκες πολέμου που είχαν συναντήσει στην Ελλάδα :

> «Ο κύριος Σύμερς ήταν ένας τυπικός αξιωματικός μετώπου που είχε αναδειχθεί μέσα από τη σκληρότητα του πολέμου στο ανατολικό μέτωπο. Γι΄ αυτό και σε καμιά περίπτωση δεν μπορούσε να εξοικειωθεί με τις

[434] Βλ. ενδεικτικά NARA, M-893, κουτί 39, Αριθ. εγγράφου 8, στοιχείο υπεράσπισης No. 7: «Eidesstattliche Versicherung», Dr. Josef Fessl, Feldkirchen 24 Φεβρ. 1947, όπου σύμφωνα με τον μάρτυρα «[…] Ο πόλεμος στα Βαλκάνια δεν έμοιαζε με τον πόλεμο που διεξαγόταν στην υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά ήταν ένας πόλεμος στην περιοχή αυτή όλων εναντίον όλων, προσαρμοσμένος στις μεθόδους και τα έθιμα των Βαλκανίων». Βλ. επίσης στο ίδιο, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 49, στοιχείο υπεράσπισης No. 43 : «Eidesstattliche Versicherung», Otto Fichtner : «Η εκπαίδευσή μας ως Γερμανοί στρατιώτες είχε προσαρμοστεί σε συνθήκες πολέμου απέναντι σε έναν αντίπαλο αναγνωρίσιμο, που είχε να αντιπαρατάξει τακτικές και εκπαιδευμένες δυνάμεις με στολές, διακριτικά και άλλα χαρακτηριστικά. Αντίθετα, οι επαναστάτες στα Βαλκάνια δεν διακρίνονταν από τα παραπάνω γνωρίσματα του στρατιώτη, αλλά μετέρχονταν άνανδρων και απάνθρωπων μεθόδων […]».

συνήθειες και τις μεθόδους του ανταρτοπολέμου. Ο κύριος Σύμερς ήταν συνηθισμένος να έχει στο πολεμικό μέτωπο έναν εχθρό απέναντί του. Όχι όπως συνέβαινε εδώ στην Ελλάδα, όπου κινδύνευε κανείς να πυροβοληθεί μόνο από πίσω. Οι δρόμοι ήταν ναρκοθετημένοι και μπορούσαμε πρακτικά να μετακινηθούμε μόνο με συνοδεία από το ένα χωριό στο άλλο. Επομένως, ο κύριος Σύμερς δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με την κατάσταση αυτή. Εξαιτίας, μάλιστα, του δυναμικού του χαρακτήρα συχνά κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στην Ελλάδα δεν μπορούσε να σκεφτεί λογικά και με βάση τη στρατιωτική κρίση. Πάντοτε και αμέσως φορτιζόταν συναισθηματικά, […] ήταν οξύθυμος και με την παραμικρή αφορμή γινόταν κόκκινος από το θυμό του. Νομίζω ότι σε μερικές περιπτώσεις ξεπερνούσε τα όρια της στρατιωτικής του εξουσίας ως διοικητής συντάγματος».[435]

Την ίδια άποψη είχαν για τον διοικητή τους και πολλοί από τους στρατιώτες του συντάγματός του που σε γενικές γραμμές τον περιέγραφαν ως έναν πολύ σκληρό έως αμείλικτο στρατιωτικό διοικητή, ο οποίος όμως έκανε τα πάντα για τους στρατιώτες του και απέναντί τους ήταν δίκαιος και ανθρώπινος.[436]

Αυτή η φυσική επιθετικότητα και ο οξύθυμος χαρακτήρας ώθησαν συχνά τον Σύμερς στην λήψη εξαιρετικά σκληρών μέτρων, «δρακόντειων» όπως ομολογούσαν οι συνάδελφοί του[437] που στο επίπεδο της πρακτικής εφαρμογής τους οδήγησαν στην ολοσχερή καταστροφή χωριών και στην εκτέλεση όλων ανεξαιρέτως των κατοίκων τους συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των παιδιών. Σε αυτό το σημείο η συμπεριφορά των SS διέφερε ριζικά από αυτήν που είχαν επιδείξει μέχρι τότε απέναντι στον άμαχο πληθυσμό οι μονάδες της Βέρμαχτ. Εκτός πολύ ελαχίστων εξαιρέσεων η Βέρμαχτ είχε σεβαστεί τις γυναίκες και τα παιδιά. Αντίθετα, η έλευση των μονάδων των SS στην Ελλάδα συνοδεύτηκε από την κατακόρυφη αύξηση των θυμάτων μεταξύ των γυναικών και των παιδιών. Άλλωστε, οι στρατιώτες ενεργούσαν με την κάλυψη του διοικητή τους Σύμερς και σύμφωνα με τις διαταγές του. Με τη σειρά του ο ίδιος ο Σύμερς είχε την κάλυψη της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας.

---

[435] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974.

[436] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Julius H., 21 Οκτ. 1974. Στο ίδιο, "Vernehmungsniederschrift" Paul P., Tübingen 1 Οκτ. 1974: «Ο κύριος Σύμερς ήταν υπέρμετρα σκληρός, αλλά δίκαιος. Απέναντι σε αδύναμους και φοβισμένους ανθρώπους επέβαλε υπέρ του δέοντος αυστηρές ποινές, αντίθετα ήταν γενναιόδωρος όταν είχε να κάνει με γενναίους και σκληρούς στρατιώτες».

[437] Βλ. Husemann, *ό.π.*, σ. 332.

Για την ανώτατη στρατιωτική ηγεσία οι μονάδες των SS είχαν την εξουσιοδότηση και την απαραίτητη κάλυψη να δρουν στα κατεχόμενα εδάφη χωρίς να υπόκεινται σε ανθρωπιστικούς ή άλλους περιορισμούς, όπως άλλωστε και η Βέρμαχτ. Άκρως διαφωτιστική, για τα επιτρεπόμενα όρια δράσης του στρατού και των SS στα κατεχόμενα εδάφη και για τα αντίποινα, ήταν μια συζήτηση που είχε ο Χίτλερ με τον επιτελάρχη του Γιόντλ :

> Χίτλερ : « […] Με αυτά τα ζητήματα [που αφορούν τη συμπεριφορά απέναντι στον άμαχο πληθυσμό] θα πρέπει να είναι κανείς υπερβολικά προσεκτικός, ώστε να μην πλήξει τον μικρό άντρα [στρατιώτη]. Πάντα θα πρέπει κανείς να προτάσσει τη νοοτροπία του μαχητή. Εμείς μπορούμε από το γραφείο μας να πούμε ότι είναι απαραίτητο να επικρατήσει η λογική. Πως μπορείτε να είστε τόσο παράλογοι ; Άνθρωπέ μου δεν το σκεφτήκατε καλά, δεν προβληματιστήκατε γύρω από αυτό το ζήτημα ; Ο άμοιρος άνθρωπος δεν μπορεί να προβληματιστεί, πολεμά για τη ζωή του, για το αν θα εξακολουθήσει να υπάρχει ή όχι. Ταυτόχρονα, ο μικρός άνθρωπος, ο μικρός υπαξιωματικός έχει προσπαθήσει να κοιτάξει στο παρελθόν με τη βοήθεια της ιστορίας, πυροβολεί μέσα στο πλήθος και σκοτώνει έναν αριθμό γυναικών, γιατί θεωρεί ότι δεν υπάρχει άλλος τρόπος να περάσει μέσα από το χωριό.
>
> Γιόντλ : Ως προς αυτό δεν τίθεται κανένα ζήτημα. Μπορούν κατά τη διάρκεια της μάχης να κάνουν ότι θέλουν: τους επιτρέπεται να τις κρεμάσουν, να τις κρεμάσουν ανάποδα ή να τις κόψουν στα τέσσερα. Γι΄ αυτό τίποτε άλλο δεν χρειάζεται να ειπωθεί. Ο μοναδικός περιορισμός υφίσταται ως προς την εφαρμογή αντιποίνων μετά τη μάχη σε εκείνα τα εδάφη στα οποία ζούσαν συμμορίες και είναι μια επιχείρηση την οποία ο αρχηγός του Ράιχ θα πρέπει ο ίδιος να εξετάσει με μεγάλη προσοχή, γιατί είναι αναγκαίο να αναλογιστεί ότι : Θα πρέπει να είμαι σίγουρος ότι με αυτόν τον τρόπο [την εφαρμογή αντιποίνων] δεν θα αυξήσω τη δύναμη και τον γεωγραφικό χώρο δράσης των συμμοριών, εκδιώκοντας το σύνολο του αντρικού πληθυσμού. Αυτό διαδίδεται από το ένα στο άλλο χωριό και έτσι καταφεύγουν πάλι 2.000 άντρες στα βουνά. Κατά τα άλλα δεν τίθεται

ζήτημα για το αν επιτρέπεται ή δεν επιτρέπεται. Εδώ παίζει μεγάλο ρόλο η εμπειρία στα θέματα της αναγνώρισης και της επέμβασης.

Χίτλερ : Βασικά θα πρέπει κανείς να προσθέσει ότι αν οι στρατιώτες θεωρούν σωστό στο πλαίσιο της εκπλήρωσης του καθήκοντός τους να επέμβουν χρησιμοποιώντας τα σκληρότερα μέσα, αυτό είναι απόλυτα σωστό και σε κάθε περίπτωση θα τύχει της απαραίτητης κάλυψης.

Γιόντλ : Αυτό ισχύει περισσότερο για τη Βέρμαχτ, γιατί τα SS έτσι και αλλιώς έχουν τη μεγαλύτερη εμπειρία στις επιχειρήσεις.

Χίτλερ : Έχουν την μεγαλύτερη εμπειρία. Όμως άκουσε τι λένε για τα SS, επειδή έχουν τη μεγαλύτερη εμπειρία. Έχει ειπωθεί επανειλημμένως ότι δρουν με κτηνώδη τρόπο.

Γιόντλ : Αυτό δεν είναι σωστό. Φέρνουν σε πέρας την αποστολή τους με πολύ κομψό τρόπο: κάνουν τα πάντα, χρησιμοποιώντας τη ζάχαρη και το μαστίγιο, κάτι που συμβαίνει άλλωστε σε όλο τον κόσμο.

Χίτλερ : Με τη ζάχαρη συγχωρούν, αλλά με το μαστίγιο όχι».[438]

Η κάλυψη που είχαν εξασφαλίσει από την ηγεσία του Ράιχ οι μάχιμες μονάδες των SS σε περίπτωση παρεκτροπών, έξω από το πλαίσιο των κανόνων του πολέμου, ισχυροποιήθηκε νομικά με την έκδοση μιας σειράς διαταγμάτων. Με βάση αυτά, τα στρατοδικεία της Βέρμαχτ δεν είχαν καμία δικαιοδοσία στις μονάδες των SS και επομένως δεν ήταν αρμόδια να εκδικάσουν υποθέσεις που αφορούσαν τους άντρες των SS. Τα μέλη των SS δικάζονταν μόνο από δικαστήρια των SS.[439] Αυτή η επιλεκτική

---

[438] Warlimont, ό.π., σ. 301.

[439] Βλ. σχετικά, NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 78, στοιχείο υπεράσπισης No. 67: «Verordnung über eine Sondergerichtsbarkeit in Strafsache für Angehörige der SS und für die Angehörigen der Polizei verbände bei besonderem Einsatz vom 17. Oktober 1939» [Auszug aus dem Reichsgesetzblatt Teil I 1939, Ausgegeben zu Berlin den 30. Oktober 1939, Nr. 214]. Το διάταγμα αυτό που υπογράφηκε στο Βερολίνο στις 17 Οκτωβρίου 1939 έφερε τις υπογραφές του Υπουργού Αμύνης και επιφορτισμένου με το Τετράχρονο Πλάνο, Στρατάρχη Χέρμαν Γκέρινγκ (Hermann Göring), του Γενικού Πληρεξούσιου του Ράιχ για θέματα διοίκησης Βίλχελμ Φρικ (Wilhelm Frick), του Διευθυντή της Καγκελαρίας του Ράιχ και Υπουργού, Χανς Χάινριχ Λάμερς (Hans Heinrich Lammers) και κατατέθηκε ως αποδεικτικό στοιχείο στις 29 Νοεμβρίου 1947 κατά τη διάρκεια των δικών της Νυρεμβέργης. Βλ επίσης στο ίδιο, Αριθ. εγγράφου 80, στοιχείο υπεράσπισης No. 69: «Auszug aus dem Heeres – Verordnungsblatt herausgegeben vom Oberkommando des Heeres – 22. Jahrgang, Berlin den 11 Juni 1940, Teil B,

μεταχείριση των μάχιμων και επίλεκτων μονάδων των SS αποδείχθηκε αργότερα στην πράξη πως ευνοούσε συμπεριφορές σαν του Σύμερς και δικαιολογούσε τις μεθόδους δράσης που ο ίδιος είχε επιβάλλει στο 1ο Σύνταγμα Αστυνομίας των SS. Ακόμα και όταν οι μαζικές δολοφονίες γυναικών και παιδιών από τους άντρες του Σύμερς οδήγησαν στη δικαστική διερεύνηση των υποθέσεων, οι ανώτεροί του έσπευσαν να καλύψουν τον ίδιο και τους άντρες του. Στις περιπτώσεις αυτές λόγοι «στρατιωτικής αναγκαιότητας» και οι υποτιθέμενες «δικαιολογημένες απώλειες κατά τη διάρκεια πολεμικής αντιπαράθεσης με τους αντάρτες» οδήγησαν στο κλείσιμο των υποθέσεων και στην απαλλαγή των κατηγορουμένων.

Οι επιχειρήσεις που διεξήγαγε το 1ο Σύνταγμα στην περιοχή των Τρικάλων και της Καλαμπάκας, όπως και οι αντίστοιχες του 2ου Συντάγματος νοτιότερα, διήρκεσαν μέχρι τα τέλη, σχεδόν, του Σεπτεμβρίου 1943. Στις 27 Σεπτεμβρίου, ο επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού Ε ενημέρωσε τους συνεργάτες του ότι μέσα στους άμεσους σχεδιασμούς ήταν η δημιουργία μιας νέας Μεραρχίας Αστυνομίας SS την οποία θα συγκροτούσαν το 1ο και 2ο Σύνταγμα.[440] Πράγματι, με διαταγή του Χίτλερ, στις 8 Νοεμβρίου 1943, η μέχρι πρότινος Μεραρχία Αστυνομίας SS (SS – Polizei – Division) μετονομάστηκε σε 4η Τεθωρακισμένη Μεραρχία Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS (4. SS – Polizei – Panzer – Grenadier – Division). Παράλληλα, μεταβολές υπέστησαν ως προς τον μελλοντικό προσδιορισμό τους και τα δύο συντάγματα που αποτελούσαν τη δύναμη της μεραρχίας. Το 1ο Σύνταγμα μετονομάστηκε σε 7ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS (SS. Polizei. Panzer. Grenadier. Regiment 7) και το 2ο σε 8ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS (SS. Polizei. Panzer. Grenadier. Regiment 8).[441] Σ΄ αυτά προστέθηκαν ένα τάγμα σκαπανέων και ένα τάγμα για τα οικονομικά και διοικητικά ζητήματα. Στις 9 Νοεμβρίου, ο μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο διοικητής της Μεραρχίας Αστυνομίας SS, Φριτς Σμέντες (Fritz Schmedes), προήχθη στη θέση του διοικητή ταξιαρχίας των SS με τον βαθμό του Αντιστράτηγου των Waffen – SS και τοποθετήθηκε διοικητής της 4ης Μεραρχίας SS.[442] Λίγες ημέρες

---

340. Sondergerichtsbarkeit der SS.». Το διάταγμα αυτό υπογράφηκε στις 28 Μαΐου 1940 από τον Βίλχελμ Κάιτελ και επισημοποίησε από την πλευρά της Ανώτατης Διοίκησης της Βέρμαχτ την υπαγωγή των SS στη δικαιοδοσία των δικαστηρίων των SS. Κατατέθηκε ως αποδεικτικό στοιχείο στη Νυρεμβέργη στις 28 Νοεμβρίου 1947.

[440] MA, RH 19 VII 1/4: Oberkommando Heeresgruppe E, Abt. Ia / KTB, Nr. 94/43 g. Kdos, "Aktennotiz über die Chefbesprechung 27. 9.1943", H. Qu. 29 Σεπτ. 1943.

[441] MA, RH 19 VII 11/2: Führungsabteilung (Arsakli) 8.11.1943, "Umbenennung der SS. Pol. Div.", Anlage 179, Ia / Id Nr. 4056 / 43 geheim.

[442] Husemann, *ό.π.*, σ. 206.

αργότερα ήρθε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στην έδρα της μεραρχίας στη Λάρισα. Η μεραρχία υπήχθη τακτικά στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου.[443]

Ο νέος αυτός στρατιωτικός σχηματισμός επιβεβαίωσε πολύ γρήγορα την επιχειρησιακή του ετοιμότητα και ικανότητα, συμμετέχοντας στις μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του φθινοπώρου και του χειμώνα του 1943. Μέχρι τα τέλη του 1943, η μεραρχία ενισχύθηκε με την έλευση στην Ελλάδα του 1ου και 2ου Τάγματος του 4ου Συντάγματος Πυροβολικού SS (I.-II. / SS – Artillerie Regiment 4). Στη δύναμη της μεραρχίας προστέθηκε αργότερα και ένα τμήμα πολυβόλων του 4ου Συντάγματος (SS Sturmgeschütz Abteilung 4).[444] Τον Οκτώβριο του 1943, το επιτελείο και το σύνολο των μονάδων του 7ου Συντάγματος της 4η Μεραρχίας SS μετακινήθηκαν στη Δυτική Μακεδονία. Συγκεκριμένα, το επιτελείο του συντάγματος, ο 13ος και ο 14ος Λόχος, εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Κοζάνης. Στις αρχές Δεκεμβρίου, ο 14ος Λόχος τοποθετήθηκε στα στενά του Σαρανταπόρου. Τα τρία τάγματα του συντάγματος κατανεμήθηκαν ως εξής : το 1ο Τάγμα με διοικητή τον Ρίκερτ εγκαταστάθηκε στο Αμύνταιο, το 2ο Τάγμα του Σλέτελ στα Σέρβια και το 3ο του ταγματάρχη Όρτμαν στη Σιάτιστα.[445] Μικρότερες μονάδες του συντάγματος συγκρότησαν τοπικές φρουρές στο Βατοχώρι της Φλώρινας, στην Πτολεμαΐδα, στον Βελβεντό και σε άλλες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας. Το 7ο Σύνταγμα παρέμεινε στην Μακεδονία μέχρι τον Μάιο του 1944, οπότε και μετακινήθηκε στη Νότια Ελλάδα, στρατοπεδεύοντας στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή της Λαμίας.

---

443 MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 16.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7825 / 43 geh.].

444 Husemann, *ό.π.*, σσ. 221, 224.

445 Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Kurt L. . Βλ. επίσης, Husemann, *ό.π.*, σσ. 201, 297.

vii) ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ «Panther = Πάνθηρας», «Tiger = Τίγρης», «Puma = Πούμα», «Hubertus = Χουμπέρτους» και «Adler = Αετός» (12 Οκτωβρίου – 3 Δεκεμβρίου 1943)

Μετά τον τερματισμό των γερμανικών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Αυγούστου 1943 που πραγματοποιήθηκαν με επίκεντρο το γεωγραφικό χώρο της Κοζάνης, των Γρεβενών και της Καστοριάς, τα στρατεύματα δεν αποσύρθηκαν, όπως συνέβη άλλες φορές, από την ευρύτερη περιοχή των επιχειρήσεων. Αντίθετα, το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" και η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν, με την ενίσχυση των εθελοντών του Πούλου, συνέχισαν τις επιχειρήσεις είτε εναντίον εκείνων των στόχων που είχαν ήδη επισημανθεί και χαρακτηριστεί ως βάσεις ανταρτών είτε επεκτείνοντας την ακτίνα δράσης τους.

Έτσι, η Ομάδα Μάχης του Εμπερλάιν άρχισε να προετοιμάζει μια «βίαιη αναγνωριστική εφόρμηση», όπως χαρακτηρίστηκε, εναντίον του κέντρου δράσης των ανταρτών στην περιοχή της Δεσκάτης. Ως πιθανή ημερομηνία έναρξης της επιχείρησης στην οποία επρόκειτο να συμμετάσχουν και ιταλικές δυνάμεις της Μεραρχίας "Πινερόλο", καθορίστηκε η 1η Σεπτεμβρίου.[446] Η αναμενόμενη, όμως, ιταλική συνθηκολόγηση οδήγησε στη ματαίωση της συμμετοχής των ιταλικών δυνάμεων στην προγραμματισμένη επιχείρηση. Τελικά η επιχείρηση διεξήχθη μόνο από τις μονάδες του Εμπερλάιν που προχώρησαν στην αναγνώριση και εκκαθάριση των περιοχών εκατέρωθεν του δρόμου Ελασσόνας – Δεσκάτης, διαπιστώνοντας ότι αυτός ήταν σε πολλά σημεία ανατιναγμένος και ναρκοθετημένος. Οι Γερμανοί δεν συνάντησαν αντίσταση και περιορίστηκαν στην πυρπόληση σπιτιών, όπου κατόπιν έρευνας είχαν ανεβρεθεί κρυμμένες σφαίρες.[447]

Από την πλευρά τους, τα στρατεύματα του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" εκτέλεσαν κανονικά τις προγραμματισμένες επιχειρήσεις σε τρία μέτωπα. Μετά την ενέδρα στην Κλαδοράχη, το 1ο Τάγμα του συντάγματος πραγματοποίησε μια εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή της Φλώρινας, η οποία όμως δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Μετά το τέλος της, το τάγμα μετακινήθηκε, στις 26 Αυγούστου, στο Βέρμιο, όπου πραγματοποίησε μια ακόμα εκκαθαριστική επιχείρηση

---

[446] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 31.8.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6275 / 43 geh. v. 31.8.1943].

[447] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 3.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6352 / 43 geh. v. 3.9.1943].

κατά τη διάρκεια της οποίας συνεπλάκη με μια ομάδα ανταρτών.[448] Τα τελικά «κέρδη» αυτής της επιχείρησης ήταν μερικοί νεκροί αντάρτες, μεταξύ αυτών και ένας «αρχηγός των συμμοριών», όπλα, σφαίρες και διάφορα έγγραφα. Με τη σειρά του, το 2ο Τάγμα συγκεντρώθηκε στην περιοχή της Σιάτιστας προς την κατεύθυνση του Αλιάκμονα και καταδίωξε, «εφορμώντας βίαια», ένα τμήμα ανταρτών με απολογισμό δώδεκα «νεκρούς εχθρούς». Τέλος, το 3ο τάγμα συγκρότησε ομάδες καταδίωξης που έδρασαν στα νοτιοδυτικά του Άργους Ορεστικού.[449]

Στις 4 Σεπτεμβρίου, οι επιχειρήσεις ολοκληρώθηκαν, οπότε και άρχισαν οι προετοιμασίες για την «επιχείρηση Γρεβενά», όπως ονομάστηκε.[450] Για το σκοπό αυτό, η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν συγκεντρώθηκε στην Αιανή Κοζάνης.[451] Αντίστοιχα, μέχρι τις 6 Σεπτεμβρίου είχε ολοκληρωθεί η συγκέντρωση του συνόλου των δυνάμεων του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου", οπότε και μετακινήθηκε στο χώρο νοτιοδυτικά του άξονα Σιάτιστας – Νεάπολης, όπου και ανέμενε νεότερες οδηγίες.[452] Η συγκεκριμένη επιχείρηση θεωρήθηκε πρωτίστης σημασίας για την ηγεσία της Ομάδας Στρατού Ε, καθώς η κατάληψη, το συντομότερο δυνατό, των Γρεβενών που είχε χαρακτηριστεί προπύργιο των ανταρτών, αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση της μεγαλύτερης και σημαντικότερης σχεδιαζόμενης επιχείρησης για τη διάνοιξη της οδού Τρικάλων – Καλαμπάκας – Μετσόβου. Μετά την κατάληψή τους τα Γρεβενά θα χρησιμοποιούνταν ως βάση και αφετηρία για τα γερμανικά στρατεύματα, τα οποία θα εφορμούσαν από τα βορειοανατολικά για τη διάνοιξη της νευραλγικής, για τον ανεφοδιασμό της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, οδού.[453]

Στις 7 Σεπτεμβρίου οι επιτελείς της Ομάδας Στρατού Ε ενημερώθηκαν ότι η συντονισμένη επίθεση εναντίον των Γρεβενών θα εκδηλωνόταν την ίδια ημέρα. Η

---

[448] Ειδικότερα για τους αντάρτες του Βερμίου το πρώτο επιτελικό γραφείο του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" ανέφερε τα εξής: «Και στην περιοχή αυτή έχουν εμφανιστεί μικρές ως επί το πλείστον ομάδες ανοργάνωτων, ακόμη, συμμοριών, οι οποίες συνήθως προσπαθούν να περάσουν στις κύριες περιοχές ελέγχου των συμμοριών δυτικά του Αλιάκμονα», βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[449] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 31.8.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6275 / 43 geh. v. 31.8.1943].

[450] Ό. π.

[451] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 3.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6352 / 43 geh. v. 3.9.1943].

[452] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 31.8.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6275 / 43 geh. v. 31.8.1943].

[453] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Notiz über Ia – Besprechung 29.8.1943".

επίθεση θα εκδηλωνόταν ταυτόχρονα από τα βόρεια, με την εφόρμηση από τη Σιάτιστα και τη Νεάπολη των τμημάτων του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου", και από τα βορειοανατολικά από τους άντρες του Εμπερλάιν που όπως αναφέρθηκε είχαν στρατοπεδεύσει τις προηγούμενες ημέρες στην Αιανή.[454] Η όλη επιχείρηση θα υποστηριζόταν από το ιταλικό πυροβολικό που θα διέθετε για το σκοπό αυτό, κατόπιν γερμανικού αιτήματος, η Μεραρχία "Πινερόλο".[455] Συνολικά η ιταλική πλευρά διέθεσε ως ενίσχυση στο 2ο Σύνταγμα δύο πυροβολαρχίες του 13ου Συντάγματος Πεζικού από την Καστοριά και επιπλέον το 3ο Τάγμα του 18ου Ορεινού Συντάγματος Πυροβολικού. Στις 6 Σεπτεμβρίου οι γερμανικές και οι ιταλικές δυνάμεις πλησίασαν αρκετά στα Γρεβενά, σταθμεύοντας στο χωριό Μυρσίνα, έξι χιλιόμετρα βορειοανατολικά των Γρεβενών.[456]

Στις 5.00 π.μ. της 7ης Σεπτεμβρίου το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου" εκδήλωσε τη συντονισμένη επίθεση εναντίον των Γρεβενών, δεχόμενο μόνο στη δεξιά πτέρυγά του πυρά από μεγάλη απόσταση. Με νεότερη αναφορά, η Ομάδα Στρατού Ε ενημερώθηκε λίγες ώρες αργότερα ότι από το μεσημέρι της 7ης Σεπτεμβρίου τα κενά από τους κατοίκους τους Γρεβενά τελούσαν υπό τον έλεγχο των γερμανικών στρατευμάτων.[457] Μπροστά στην ανωτερότητα των επιτιθέμενων, τα ανταρτικά τμήματα γρήγορα τράπηκαν σε φυγή, αφού προηγουμένως προέβαλλαν αντίσταση όπου αυτό ήταν δυνατόν. Τα λάφυρα που έπεσαν στα χέρια των Γερμανών ήταν τρία πολυβόλα, τριάντα χιλιάδες σφαίρες πεζικού, σημαντικός αριθμός ναρκών, μεγάλες ποσότητες χειροβομβίδων αγγλικής και γερμανικής προέλευσης, εκρηκτικές ύλες, τρόφιμα και φαρμακευτικό υλικό. Από γερμανικής πλευράς δεν δηλώθηκε απώλεια.[458]

Αντίθετα, τα γερμανικά στρατεύματα εκτέλεσαν όσους αμάχους συνάντησαν στην πορεία τους και κυρίως όσους κατοίκους χωριών βρίσκονταν περιμετρικά και σε

---

[454] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 7.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6458 / 43 geh. v. 7.9.1943].

[455] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch 1.9.1943". Βλ. επίσης στο ίδιο, RH 19 VII 1/3: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch am 8.9.1943".

[456] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[457] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 7.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6458 / 43 geh. v. 7.9.1943].

[458] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 8.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6475 / 43 geh. v. 8.9.1943]. Επίσης, NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

κοντινή απόσταση από τον κύριο στόχο, την πόλη των Γρεβενών. Έτσι, στο Καλαμίτσι οι άντρες του Εμπερλάιν σκότωσαν ένα αντρόγυνο λίγο πριν επιχειρήσουν την κατάληψη των Γρεβενών.[459] Στο Μεγάλο Σειρήνι τρία ακόμη άτομα σκοτώθηκαν από τα πυρά των στρατιωτών του 2ου Συντάγματος που είχαν προσεγγίσει από τα βόρεια-βορειοανατολικά την πόλη των Γρεβενών.[460]

Αλλά και την επομένη της κατάληψης των Γρεβενών, στις 8 Σεπτεμβρίου, τα τμήματα του 2ου Συντάγματος συνέχισαν την εκκαθάριση των περιοχών που βρίσκονταν σε μικρή ακτίνα γύρω από την πόλη, καταστρέφοντας έναν αρκετά μεγάλο αριθμό χωριών. Συγκεκριμένα, μετά την επίτευξη του κύριου στόχου το 2ο και το 3ο Τάγμα κινήθηκαν για να ανακτήσουν τον έλεγχο της περιοχής που εκτεινόταν μεταξύ των Γρεβενών και του χωριού Κυδωνιές. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης αυτής και μετά από μικρής διάρκειας ανταλλαγής πυρών με τμήματα του ΕΛΑΣ, τα γερμανικά τμήματα σκότωσαν «επτά εχθρούς» και «γκρέμισαν» οκτώ χωριά. Ταυτόχρονα, το 1ο Τάγμα από τη Ροδιά μετακινήθηκε προς το Σύδενδρο, όπου συνάντησε «σκληρή αντίσταση από την πλευρά του εχθρού». Το χωριό καταλήφθηκε μετά από «πολύωρη μάχη και ισοπεδώθηκε με τη χρησιμοποίηση βαρέων όπλων».[461]

Με την κατάληψη των Γρεβενών εκπληρώθηκε η βασική προϋπόθεση που είχε θέσει η στρατιωτική ηγεσία για την πραγματοποίηση της επιχείρησης διάνοιξης της οδού Τρικάλων – Καλαμπάκας – Μετσόβου. Η επιτυχής έκβαση της επιχείρησης θα εξασφάλιζε ένα συντομότερο δρόμο για τον εφοδιασμό, μέσω Λάρισας πλέον, της 1ης Μεραρχίας που έδρευε στα Ιωάννινα. Μέχρι τότε, ο έλεγχος της συγκεκριμένης οδού από τους αντάρτες, οι οποίοι την είχαν ναρκοθετήσει και σε πολλά σημεία ανατινάξει, είχε αναγκάσει τους Γερμανούς να χρησιμοποιούν για τον ανεφοδιασμό της επίλεκτης μεραρχίας τον δρόμο Ιωαννίνων - Καστοριάς - Φλώρινας.[462]

Ήδη οι συζητήσεις στα αρμόδια στρατιωτικά επιτελεία για τον σχεδιασμό της επιχείρησης είχαν ξεκινήσει από τα τέλη Αυγούστου. Στις 29 Αυγούστου, ο διευθυντής

---

[459] Βλ. Δήμος Γρεβενών (Γρεβενά), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Ξ΄ (αριθ. 39-74 του 1945 και 1-59 του 1946), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Ζήση Κεφάλα, Αριθ. 4, Γρεβενά 14 Ιαν. 1946 και Κωνσταντινιάς Κεφάλα, Αριθ. 14, Γρεβενά 11 Φεβρ. 1946.

[460] Δήμος Γρεβενών, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Β΄ (1943-1944), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Ευάγγελου Κούσκουρα, Αριθ. 2, Μεγάλο Σειρήνιο 10 Σεπτ. 1943 / Βασίλειου Παπαργύρη, Αριθ. 5, Μεγάλο Σειρήνιο 10 Σεπτ. 1943 / Ευθύμιου Μπαλτούμη, Αριθ. 6, Μεγάλο Σειρήνιο 26 Δεκ. 1943.

[461] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[462] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Notiz über Ia – Besprechung 29.8.1943".

του 1ου επιτελικού γραφείου της Ομάδας Στρατού Ε, Συνταγματάρχης Σιπ φον Μπράνιτς (Schipp von Branitz) ενημέρωσε τον επικεφαλής του αντίστοιχου πρώτου επιτελικού γραφείου του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, Ταγματάρχη Σραμ (Schramm) για την πρόθεση της Ομάδας Στρατού να διεξάγει την επιχείρηση για την απελευθέρωση του οδικού άξονα που οδηγούσε από τη Λάρισα στα Ιωάννινα. Εκτός των άλλων η ενημέρωση αυτή κρίθηκε απαραίτητη για τον επιπρόσθετο λόγο ότι το μεγαλύτερο μέρος των στρατευμάτων που θα χρησιμοποιούνταν στην επιχείρηση υπάγονταν στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκη. Φυσικά, δόθηκαν οι απαραίτητες διαβεβαιώσεις για την εκ νέου υπαγωγή των μονάδων αυτών στη στρατιωτική διοίκηση Θεσσαλονίκης μετά το τέλος της επιχείρησης. Από την πλευρά του, ο Σραμ έδωσε εκ μέρους του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης τη συγκατάθεσή του για τη συμμετοχή της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν.[463]

Με βάση τα μέχρι τότε δεδομένα, η όλη επιχείρηση θα τελούσε κάτω από τις διαταγές του Στρατηγού Χούμπερτ Λανς, διοικητή του 22ου Σώματος Στρατού Ορεινών Καταδρομών στην Ήπειρο. Στη διάθεση του Λανς βρίσκονταν οι ακόλουθες δυνάμεις : α΄) Η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν που είχε συγκροτηθεί από το 322ο Ελαφρό Τάγμα Πεζικού και το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου, β΄) Τμήμα του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου", γ΄) Το 1ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS [μετέπειτα 7ο Σύνταγμα] που αναμένετο να αφιχθεί στη Λάρισα, δ΄) Η Μεραρχία "Πινερόλο" ως τμήμα της ιταλικής 11ης Στρατιάς. Η έναρξη της επιχείρησης τοποθετήθηκε μετά τις 20 Σεπτεμβρίου, καθώς το 1ο Σύνταγμα SS, το οποίο αργότερα θα αναλάμβανε και την ασφάλεια του οδικού άξονα Τρικάλων – Μετσόβου, δεν είχε ακόμα αφιχθεί στη Λάρισα.[464]

Για το σχεδιασμό και τις λεπτομέρειες της επιχείρησης μετέβη στην Αθήνα ο επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού Ε, Βίντερ, σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση της ιταλικής στρατιωτικής ηγεσίας για την συμμετοχή των ιταλικών δυνάμεων στη σχεδιαζόμενη επιχείρηση. Πράγματι, ο Βίντερ ήρθε σε επαφή, μέσω του Γερμανού αξιωματικού συνδέσμου στο ιταλικό στρατηγείο, με τον Ιταλό Στρατηγό Βεκιαρέλι και εξασφάλισε την έγκρισή του για το γερμανικό επιχειρησιακό σχέδιο.[465] Συγκεκριμένα μεταξύ των δύο αντρών συμφωνήθηκε να ανατεθεί στη Μεραρχία

---

[463] Ό. π.
[464] Ό. π.
[465] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch 29.8.1943". Βλ. επίσης στο ίδιο, Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch 31.8.1943".

"Πινερόλο" η διάνοιξη της διάβασης του Μετσόβου, κινούμενη από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Η Βέρμαχτ θα υποστήριζε τις ιταλικές δυνάμεις με την ταυτόχρονη μετακίνηση της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν από τα Γρεβενά προς το νότο και την προέλαση της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών από τα δυτικά με κατεύθυνση το Μέτσοβο. Η κατάληψη του Μετσόβου ανατέθηκε στην 1η Μεραρχία με τη ρητή διαταγή να μην μετακινηθεί δυτικότερα.[466]

Διαδοχικά ενημερώθηκε ο επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού F, Φερτς, από τον επικεφαλής του πρώτου γραφείου της Ομάδας Στρατού Ε για την προγραμματισμένη επιχείρηση και από τον Γερμανό σύνδεσμο στο ιταλικό στρατηγείο, Γκύλντενφελντ για τη συμμετοχή της Μεραρχίας "Πινερόλο", κατόπιν συμφωνίας με τον Στρατηγό Βεκιαρέλι.[467] Μεταξύ των γερμανικών αρμοδίων υπηρεσιών συζητήθηκε επίσης η πιθανότητα εκκένωσης των κατοικημένων περιοχών και μεταφοράς του πληθυσμού με στόχο να απολέσουν οι αντάρτες τις πηγές ανεφοδιασμού τους.[468]

Στις 4 Σεπτεμβρίου και ενώ η επιχείρηση είχε προετοιμαστεί μέχρι και την τελευταία της λεπτομέρεια, ο Γκύλντενφελντ επικοινώνησε τηλεφωνικά με τον επιτελάρχη της Ομάδας Στρατού Ε, Βίντερ, και τον ενημέρωσε ότι οι Ιταλοί είχαν προβάλλει «ξαφνικά δυσκολίες» όσον αφορά τη συμμετοχή της Μεραρχίας "Πινερόλο" στην επιχείρηση του Μετσόβου. Οι Γερμανοί έδειξαν να αιφνιδιάζονται από την νέα αυτή τροπή και τις ειδήσεις που έφταναν συνεχώς για την πρόθεση των Ιταλών, σύμφωνα και με δήλωση του Βεκιαρέλι, να επιστρέψουν με τα στρατεύματά τους στην Ιταλία.[469] Το πρωί της 8ης Σεπτεμβρίου, σε μια ακόμη τηλεφωνική συνομιλία μεταξύ του Γκύλντενφελντ και του Βίντερ, ο πρώτος επιβεβαίωσε την απόφαση του Βεκιαρέλι να μην συμμετάσχουν στην επιχείρηση οι ιταλικές μονάδες. Λίγες ώρες αργότερα ο Βίντερ ενημέρωσε τον Ia της Ομάδας Στρατού Ε ότι «δεν θα έπρεπε πλέον να υπολογίζουμε στη συμμετοχή της Μεραρχίας Πινερόλο στην επιχείρηση διάνοιξης της διάβασης του Μετσόβου».[470]

Στις 18.55 μ.μ. της ίδιας ημέρας ο Φερτς μετέδωσε τηλεφωνικά στον ομόλογό του Βίντερ τις πρώτες πληροφορίες που έκαναν λόγο για συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Ο ίδιος ο Γιοντλ έσπευσε να χαρακτηρίσει αρχικά τις πληροφορίες αυτές ως προϊόν της

---

[466] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch 1.9.1943".
[467] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch 30.8.1943" και "Ferngespräch 31.8.1943".
[468] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch am 2.9.1943".
[469] MA, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch am 4.9.1943".
[470] MA, RH 19 VII 1/3: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Ferngespräch am 8.9.1943".

προπαγάνδας των συμμάχων που εξυπηρετούσαν τα σχέδια απόβασης στην ιταλική χερσόνησο. Ωστόσο, άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο τα νέα για την ιταλική συνθηκολόγηση, που είχαν μεταδοθεί από αμερικανικούς και αγγλικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, να ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα.[471] Στις 20.05 μ.μ. ο Φέρτς ενημέρωσε τον Βίντερ ότι η επιχείρηση «Άξονας» είχε αρχίσει.[472] Εκτός των άλλων αυτό σήμαινε πρακτικά και την αναγκαστική ματαίωση της εκκαθαριστικής επιχείρησης του Μετσόβου.

Μετά τις εξελίξεις αυτές, διαβιβάστηκαν στις μονάδες νέες διαταγές που αφορούσαν πλέον την συμμετοχή τους στην επιχείρηση «Άξονας». Το βράδυ της 8ης Σεπτεμβρίου έφτασε στο 2ο Σύνταγμα τηλεγράφημα του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου με το συνθηματικό «Άξονας». Το ίδιο βράδυ δύο τάγματα του συντάγματος κατευθύνθηκαν προς την Καστοριά με αποστολή να αφοπλίσουν το ιταλικό 13ο Σύνταγμα Πεζικού. Πίσω παρέμεινε ένα τρίτο τάγμα, αφοπλίζοντας τις ιταλικές δυνάμεις πυροβολικού που είχαν συμμετάσχει στην κατάληψη των Γρεβενών.[473] Στην Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν ανατέθηκε η διασφάλιση των περασμάτων του Αλιάκμονα δυτικά και νοτιοδυτικά της Σιάτιστας και της προς το βορρά διαβάσεως.[474]

Όπως ήταν φυσικό, η ιταλική συνθηκολόγηση και η εφαρμογή του σχεδίου «Άξονας» υποχρέωσαν τους Γερμανούς να ματαιώσουν τις προγραμματισμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και να χρησιμοποιήσουν τα διαθέσιμα στρατεύματα για τον αφοπλισμό των Ιταλών στρατιωτών και την ανάκτηση του ελέγχου στις πρώην ιταλοκρατούμενες περιοχές. Η αποχώρηση των Ιταλών από τον πόλεμο και την Ελλάδα άφησε στις γερμανικές αρχές το πεδίο ελεύθερο να εφαρμόσουν τις στρατιωτικές τακτικές που θεωρούσαν κατάλληλες για την αντιμετώπιση των ανταρτών. Χωρίς να υφίστανται πλέον οι ιταλικοί ενδοιασμοί γύρω από τα ζητήματα διεξαγωγής του αντιανταρτικού πολέμου, όπως ήταν τα αντίποινα και γενικότερα ο τρόπος με τον οποίο θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται ο άμαχος πληθυσμός, οι Γερμανοί

---

[471] MA, RH 19 VII 1/3: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Notiz zum K.T.B., 8.9.1943, 18.55 Uhr".

[472] MA, RH 19 VII 1/3: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotiz 8.9.1943 / 20.05 Uhr, fernmündlicher Anruf durch General Foertsch".

[473] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW-1097, στοιχείο κατηγορίας 465: 2. Regiment Brandenburg, Abt. Ia, 284/43 geh., "Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 10.8.1943 – 10.9.1943", O.U., 11 Σεπτ. 1943.

[474] MA, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6537 / 43 geh. v. 10.9.1943].

επιτελείς άρχισαν να καταστρώνουν εκ νέου σχέδια για τις μελλοντικές επιχειρήσεις. Όπως είχε διαφανεί από τον σχεδιασμό της προηγούμενης επιχείρησης για τη διάνοιξη της οδού Τρικάλων – Καλαμπάκας – Μετσόβου, που τελικά αναβλήθηκε, η Ομάδα Στρατού Ε είχε θέσει ως προτεραιότητά της τη διεξαγωγή ευρείας έκτασης επιχειρήσεων. Ο στόχος τους ήταν συγκεκριμένος και απέβλεπε στην απελευθέρωση νευραλγικών συγκοινωνιακών οδών και στη διατήρησή τους κάτω από το γερμανικό έλεγχο. Ταυτόχρονα, ήταν σαφές πως η μεγάλη έκταση και η διάρκεια των επιχειρήσεων αυτών εντάσσονταν σε ένα γενικότερο στρατηγικό σχέδιο οι εμπνευστές του οποίου θεωρούσαν ακόμη εφικτή τη ριζική καταπολέμηση των ανταρτών.

Λίγο πριν την έναρξή τους, πραγματοποιήθηκαν τοπικής εμβέλειας επιχειρήσεις εναντίον συγκεκριμένων στόχων. Στο πλαίσιο των επιχειρήσεων αυτών, οι Γερμανοί καταδίωξαν μικρά ανταρτικά τμήματα και προέβησαν σε αντίποινα για προηγούμενες επιθέσεις των ανταρτών. Χαρακτηριστικό είναι το συμβάν που σημειώθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1943, ημέρα κατά την οποία οι Γερμανοί έκαναν μια ακόμη επιδρομή σε ανταρτοκρατούμενη περιοχή, αυτή τη φορά με απόλυτη επιτυχία. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια μιας «αναγνωριστικής» επιχείρησης, δηλαδή μιας επιχείρησης που είχε ως στόχο τον εντοπισμό και την εξόντωση ανταρτικών τμημάτων, το 1ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS εισήλθε στην πόλη της Καρδίτσας, πέφτοντας κυριολεκτικά πάνω σε μια αυτοκινητοπομπή του ΕΛΑΣ που πραγματοποιούσε μεταφορές τροφίμων από τον θεσσαλικό κάμπο στα βουνά. Ο αιφνιδιασμός που υπέστησαν οι αντάρτες ήταν πλήρης. Στα χέρια των Γερμανών έπεσαν πολλά αυτοκίνητα, μοτοσυκλέτες, δύο οπλοπολυβόλα και άλλα όπλα. Οι απώλειες του ΕΛΑΣ ανήλθαν σε τέσσερις νεκρούς, μεταξύ τους και ένας Ιταλός λοχαγός. Συνελήφθησαν ένας Έλληνας ανθυπολοχαγός του γραφείου κινήσεως του ΕΛΑΣ και δύο ακόμη αντάρτες.[475]

Δεν ήταν όμως μόνο η πλευρά των ανταρτών που το ίδιο χρονικό διάστημα υπέστη απώλειες, αλλά και αυτή των γερμανικών στρατευμάτων. Έτσι, την ίδια ημέρα κατά την οποία το σύνταγμα των SS αιφνιδίασε τον ΕΛΑΣ στην Καρδίτσα, ένας γερμανικός λόχος σκαπανέων του ίδιου συντάγματος, που είχε τοποθετηθεί ως δύναμη προστασίας του οδικού άξονα κοντά στην Ελασσόνα, έπεσε σε ενέδρα του ΕΛΑΣ. Μετά την επίθεση, έσπευσαν στην περιοχή γερμανικές ενισχύσεις και διαπίστωσαν την

[475] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 12.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7247 / 43 geh. v. 12.10.1943]. Βλ. ακόμη, Μπαλλής, *ό.π.*, σ. 222. Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 18.

ολοσχερή καταστροφή οκτώ αυτοκινήτων. Ο διοικητής του λόχου που είχε δεχθεί την επίθεση και οι τριάντα άντρες του δηλώθηκαν αρχικά ως αγνοούμενοι.[476] Τις επόμενες ημέρες οι περισσότεροι άντρες του λόχου επέστρεψαν στην Ελασσόνα.[477] Η γερμανική πλευρά απέφυγε επιμελώς οποιαδήποτε αναφορά σε συγκεκριμένο αριθμό απωλειών, καθώς οι αρμόδιοι των επιτελικών γραφείων περιορίστηκαν στην είδηση της επιστροφής του μεγαλύτερου τμήματος του λόχου. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει τον έστω και αδιευκρίνιστο αριθμό των γερμανικών απωλειών.

Εκτός από την παραπάνω ενέδρα, ο ΕΛΑΣ κατέγραψε στο ενεργητικό του και άλλες επιθέσεις, με στόχο κυρίως το σιδηροδρομικό δίκτυο. Τη νύχτα της 9ης προς 10η Οκτωβρίου 1943, ομάδες δολιοφθορών ανατίναξαν σε πενήντα σημεία, κατά μια άλλη γερμανική αναφορά σε περίπου εκατόν τριάντα σημεία, σιδηροτροχιές και γέφυρες κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Κατερίνης – Λάρισας.[478] Σύμφωνα με τους αρχικούς γερμανικούς υπολογισμούς η σιδηροδρομική γραμμή θα παρέμεινε κλειστή για μία ημέρα. Μετά, όμως, από επιτόπια έρευνα η τελική εκτίμηση έκανε λόγο για διακοπή της συγκοινωνίας που θα διαρκούσε τουλάχιστον μία εβδομάδα, καθώς διαπιστώθηκε πως πολλοί τοίχοι αντιστήριξης είχαν ανατιναχθεί. Κατά τη διάρκεια της ίδιας νύχτας, άλλη ομάδα του ΕΛΑΣ ανατίναξε τοιχία αντιστήριξης και τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής κοντά στη σήραγγα των Τεμπών, ανταλλάσσοντας, ταυτόχρονα, πυρά με τη γερμανική φρουρά που είχε τοποθετηθεί για την προστασία της σήραγγας.[479] Τις επόμενες ημέρες, τμήματα του ΕΛΑΣ οργάνωσαν, χωρίς αποτέλεσμα, επιθέσεις εναντίον των εγκαταστάσεων του αεροδρομίου της Λάρισας και της φρουράς του στρατοπέδου που χρησιμοποιούσε ως κατάλυμά της στρατιωτική μονάδα.[480]

---

[476] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 12.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7247 / 43 geh. v. 12.10.1943].

[477] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7285 / 43 geh. v. 14.10.1943].

[478] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7200 / 43 geh. v. 10.10.1943]. Βλ. επίσης, NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1552, στοιχείο κατηγορίας No. 333: OKH, Gen. St. d. H. / Op. Abt. (II), Nr. 10555 / 43 g. Kdos., "Tagesmeldung West vom 10 Oktober 1943", 11.10.1943. Βλ. επίσης, Αγγελούλης, *ό.π.*, σσ. 27-28. Ακόμη, Μπαλλής, *ό.π.*, σσ. 219-220.

[479] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7200 / 43 geh. v. 10.10.1943]. Περισσότερα στοιχεία για την επιχείρηση αυτή βλ. Αγγελούλης, *ό.π.*

[480] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 13.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7255 / 43 geh.] και Tagesmeldung vom 14.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7285 / 43 geh.].

Για όλες τις παραπάνω επιθέσεις η γερμανική απάντηση ήταν η προσφυγή σε αντίποινα. Συγκεκριμένα, για τις επιθέσεις στην Λάρισα οι Γερμανοί κατέστρεψαν δύο χωριά της περιοχής, εκτέλεσαν εξήντα πέντε κατοίκους και οδήγησαν τον υπόλοιπο πληθυσμό σε καταναγκαστικά έργα.[481] Αντίστοιχα, για την ενέδρα και τις απώλειες που υπέστη ο λόχος σκαπανέων των SS συνελήφθησαν πολλοί κάτοικοι από την Ελασσόνα, ενώ για τις δολιοφθορές στο σιδηροδρομικό δίκτυο ισοπεδώθηκε το χωριό Πυργετός.[482] Την ίδια τύχη με τον Πυργετό είχαν και άλλα χωριά που βρέθηκαν στο επίκεντρο των γερμανικών επιχειρήσεων. Είναι ενδεικτικό, πως το χωριό Ποντοκώμη, που βρισκόταν πλησίον του οδικού άξονα Κοζάνης – Πτολεμαΐδας, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1943 και μέσα σε διάστημα δεκαπέντε ημερών πυρπολήθηκε δύο φορές από τα γερμανικά στρατεύματα και άντρες του Πούλου.[483] Κατά τη διάρκεια των επιδρομών εναντίον της Ποντοκώμης εκτελέστηκε ένας άντρας και δύο νέες Εβραίες.[484] Τέλος, σε μια ακόμη μικρής έκτασης εκκαθαριστική επιχείρηση σε περιοχές του άνω ρου του Αλιάκμονα καταστράφηκαν πέντε χωριά. Στην επιχείρηση αυτή και εκτός της Βέρμαχτ «δοκιμάστηκαν», για πρώτη φορά, δυνάμεις Ιταλών φασιστών.[485]

Από το δεύτερο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1943 ξεκίνησαν, σύμφωνα με τα σχέδια της Ομάδας Στρατού Ε, οι μεγάλης κλίμακας γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Στρατηγικός στόχος των επιχειρήσεων αυτών ήταν όχι μόνο να διασφαλιστούν οι

---

[481] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7285 / 43 geh.].

[482] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 16.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7320 / 43 geh.].

[483] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 10ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τους πυροπαθείς χωρίου Ποντοκώμης", Ποντοκώμη 22 Μαΐου 1944. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, που συντάχθηκε από τις κοινοτικές αρχές της Ποντοκώμης, το χωριό πυρπολήθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου και 6 Οκτωβρίου 1943. Οι πυροπαθείς οικογένειες ήταν 287 και ο συνολικός αριθμός των κατοίκων που έχριζαν περίθαλψης ανήλθε σε 1335 άτομα. Βλ. επίσης, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 92.

[484] Βλ. Δήμος Δημητρίου Υψηλάντη (Μαυροδένδρι), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων κοινότητας Ποντοκώμης, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αντώνιου Κεζεμίδη, Αριθ. 8, Ποντοκώμη 23 Σεπτ. 1945, Γιούδα Παλόμπα Άλβο, Αριθ. 26 και Γιούδα Ρασέλ Άλβο, Αριθ. 27, Ποντοκώμη 22 Μαρ. 1946 [το Ληξιαρχείο ερεύνησε ο Αθανάσιος Καλλιανιώτης]. Σύμφωνα με τις πράξεις θανάτου, ο Κεζεμίδης, ο οποίος γεννήθηκε στο Καρς του Καυκάσου, ηλικίας τριάντα τριών ετών, γεωργός, εκτελέστηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1943. Οι δύο κοπέλες, η Παλόμπα και η Ρασέλ Άλβο, γεννήθηκαν στη Βέροια, ήταν είκοσι και δέκα οκτώ χρονών αντίστοιχα, και διέμεναν στην Ποντοκώμη, όπου εργάζονταν ως ράπτριες. Εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς, σύμφωνα με τις πράξεις θανάτου, στις 25 Οκτωβρίου 1943. Μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι δράστες ήταν άντρες του Πούλου, οι οποίοι, αφού τις συνέλαβαν και τις βίασαν, τις περιέφεραν γυμνές μέσα στο χωριό, προτού τις εκτελέσουν μέσα σε μια αχυρώνα, βλ. Παναγιώτης Γραμματικόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ποντοκώμη 20 Απρ. 2002.

[485] NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1552, στοιχείο κατηγορίας No. 333: OKH, Gen. St. d. H. / Op. Abt. (II), Nr. 10509 / 43 g. Kdos., "Tagesmeldung West vom 9 Oktober 1943", 10 Οκτ. 1943.

βασικές συγκοινωνιακές οδοί, αλλά κυρίως να καταστραφούν οι βάσεις ανεφοδιασμού των ανταρτών, δηλαδή τα ορεινά χωριά, και να υποστεί συντριπτικά πλήγματα ο ΕΛΑΣ. Όπως, άλλωστε, είχε διαπιστωθεί με βάση την εμπειρία από προηγούμενες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, μετά τη λήξη τους και την απόσυρση των γερμανικών στρατευμάτων από τις περιοχές των επιχειρήσεων, οι αντάρτες επανεμφανίζονταν μετά από λίγο στις ίδιες περιοχές από τις οποίες είχαν προσωρινά εκδιωχθεί. Το ζήτημα αυτό φαίνεται πως δεν απασχολούσε μόνο τις στρατιωτικές αρχές στην Ελλάδα, αλλά εντασσόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που αφορούσε τη συνολική γερμανική πολιτική αντιμετώπισης του ανταρτικού κινήματος στη βαλκανική. Έτσι, στα μέσα Σεπτεμβρίου 1943, ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής της 2ης Τεθωρακισμένης Στρατιάς, Λόταρ Ρέντουλιτς (Lothar Redulic), σε διαταγή του προς τα στρατεύματα με θέμα την «καταπολέμηση των συμμοριών, μέτρα εξιλασμού και εκκένωσης», έθεσε ουσιαστικά υπό αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα των μέχρι τότε γερμανικών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στη Σερβία, προτείνοντας τον ριζικό επανακαθορισμό του στόχου τους που δεν θα έπρεπε να είναι άλλος από την εξόντωση των ανταρτών :

> «Όλες οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον συγκροτημένων συμμοριών, αλλά και μεμονωμένων συμμοριών θα πρέπει να διεξάγονται με αδυσώπητη σκληρότητα. Επιπλέον, δεν επιτρέπεται τα στρατεύματα που έχουν επιφορτιστεί με την καταπολέμηση των συμμοριών να ικανοποιούνται με την απλή εκδίωξη των συμμοριών, αλλά θα πρέπει ολοένα και περισσότερο να στοχεύουν στην εξόντωση των συμμοριών ή τουλάχιστον τμήματος αυτών. Φυσικά, η επιχείρηση είναι απαραίτητο να σχεδιάζεται με βάση αυτήν την απαίτηση».[486]

Η πρώτη εκκαθαριστική επιχείρηση διεξήχθη στην Όσσα, μετά τις τελευταίες δολιοφθορές που είχαν σημειωθεί στο σιδηροδρομικό δίκτυο μεταξύ Λάρισας – Κατερίνης και την επίθεση εναντίον του γερμανικού φυλακίου στη σήραγγα των Τεμπών. Η επιχείρηση την οποία συντόνιζε ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, Κουρτ Πφλούγκραντ (Curt Pflugradt),[487] ξεκίνησε στις 12 Οκτωβρίου 1943 με

---

[486] NARA, M-893, κουτί 16, Αριθ. εγγράφου NOKW - 509, στοιχείο κατηγορίας No. 340: Der Oberbefehlshaber der 2. Panzerarmee, Abw. Offz. (III) Br. B. Nr. 38 / 43 g., "Bandenbekämpfung, Sühne – und Evakuirungsmassnahmen", A. H. Qu., 15 Σεπτ. 1943.

[487] Ο Αντιστράτηγος Κουρτ Πφλούγκραντ ανέλαβε επίσημα τα καθήκοντά του ως Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου στις 11 Σεπτεμβρίου 1943, αντικαθιστώντας τον επίσης αντιστράτηγο Χανς Χάρντε (20.1. – 10.9.1943), βλ. ΜΑ, RH 19 VII 1/2: Führungsabteilung Ia /

τη συμμετοχή δύο ενισχυμένων ταγμάτων του 114ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Γρεναδιέρων της 1ης Τεθωρακισμένης Μεραρχίας και μονάδων που είχαν επιφορτιστεί με την προστασία του σιδηροδρομικού δικτύου.[488] Την τρίτη ημέρα, τα γερμανικά στρατεύματα που συμμετείχαν στην επιχείρηση ανέφεραν την ισοπέδωση του χωριού Σπηλιά ως «ορμητήριο των συμμοριών».[489] Στην 18 Οκτωβρίου η επιχείρηση είχε ολοκληρωθεί.[490] Στις 20 ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ενημέρωσε την Ομάδα Στρατού Ε για τα «τελικά αποτελέσματα της επιχείρησης Όσσα» : «Εχθρικές απώλειες: 205 αιχμάλωτοι, 37 νεκροί, 42 τραυματίες. Ανακαλύφθηκαν και καταστράφηκαν 13 μικρές και μεγάλες εγκαταστάσεις με σφαίρες, τρόφιμα και ρουχισμό. Ισοπεδώθηκαν 3 χωριά, μεταξύ αυτών και η Σπηλιά. Δικές μας απώλειες : 2 νεκροί και 3 τραυματίες».[491] Ανάμεσα στους νεκρούς συγκαταλέγονταν άμαχοι, αλλά και Ιταλοί που είχαν καταφύγει στους αντάρτες.[492]

Ακριβώς την ίδια ημέρα ολοκλήρωσης της επιχείρησης στην Όσσα, στις 18 Οκτωβρίου, ξεκίνησε η μεγάλη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση στην Πίνδο εναντίον του ΕΛΑΣ που ήλεγχε τον οδικό άξονα Καλαμπάκας – Ιωαννίνων. Η επιχείρηση αυτή που έλαβε την κωδική ονομασία «Panther=Πάνθηρας» βασίστηκε πάνω στον σχεδιασμό της «επιχείρησης Μέτσοβο», η οποία, όπως αναφέρθηκε, ενώ ήταν προγραμματισμένο να διεξαχθεί τον Σεπτέμβριο τελικά αναβλήθηκε εξαιτίας της ιταλικής συνθηκολόγησης. Η ευθύνη διεξαγωγής της επιχείρησης ανατέθηκε στο 22ο Σώμα Στρατού Ορεινών Καταδρομών υπό την διοίκηση του Χούμπερτ Λανς. Στην επιχείρηση συμμετείχαν στρατεύματα της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών και του

Kriegstagebuch Nr. 81 / 43 g. Kdos., "Aktennotiz über die Chefbesprechung", H. Qu., 28 Αυγ. 1943. Στο ίδιο, RH 19 VII 12/2: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 12.9.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 6620 / 43 geh. v. 12.9.1943]. Ο Πφλούγκραντ γεννήθηκε στις 14 Νοεμβρίου 1887. Από το 1935 έως το 1943 διετέλεσε στρατιωτικός διοικητής διαφόρων συνταγμάτων και μεραρχιών. Λίγο πριν την άφιξή του στην Ελλάδα υπηρέτησε στη στρατιωτική διοίκηση Βελγίου – Βόρειας Γαλλίας. Παρέμεινε στη θέση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ως τον Ιούλιο του 1944. Από τον Δεκέμβριο του 1944 διετέλεσε διοικητής των στρατοπέδων αιχμαλώτων στην περιοχή της Στουτγάρδης, βλ. σχετικά Ζέκεντορφ, *ό.π.*, σ. 285.

[488] Βλ. MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 11.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7225 / 43 geh.] και Tagesmeldung vom 12.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7247 / 43 geh.].

[489] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7285 / 43 geh.].

[490] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 18.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7352 / 43 geh.].

[491] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7390 / 43 geh.].

[492] Βλ. MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 16.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7320 / 43 geh.].

1ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS [7ο Σύνταγμα]. Οι επιτιθέμενοι συγκρότησαν τρεις ομάδες και επέδραμαν από τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις με πρωταρχικό στόχο να απελευθερώσουν το δρόμο Καλαμπάκας – Ιωαννίνων. Η πρώτη ομάδα, αποτελούμενη από δύο λόχους του 99ου Συντάγματος της 1ης Μεραρχίας, τεθωρακισμένα τμήματα "Κυνηγών" και πυροβολικό του 54ου Ορεινού Τάγματος "Κυνηγών" και με αφετηρία την περιοχή των Ιωαννίνων κινήθηκε προς τα δυτικά και το μεσημέρι της 19ης Οκτωβρίου ανέφερε την κατάληψη του Μετσόβου από την Ομάδα Μάχης Σπίντλερ (Spindler)[493] και στις 20 της ορεινής διάβασης. Η δεύτερη ομάδα, αποτελούμενη από έναν λόχο σκαπανέων και το 1ο Τάγμα Πυροβολικού του 79ου Συντάγματος, με την ενίσχυση του 98ου Συντάγματος της 1ης Μεραρχίας, κατέλαβε τη γραμμή Κόνιστα – Βρυσοχώρι – Άρματα στον ποταμό Αώο και κινούμενη από τα βόρεια άρχισε να κατεβαίνει με μέτωπο τον οδικό άξονα Ιωαννίνων – Μετσόβου. Στις 20 Οκτωβρίου έφτασε στο χωριό Μηλιά, λίγα μόλις χιλιόμετρα βορείως του Μετσόβου. Την τρίτη ομάδα συγκροτούσαν το 2ο και 3ο Τάγμα του 1ου Συντάγματος SS, τα οποία ήδη τη δεύτερη ημέρα των επιχειρήσεων, κινούμενα από τα Τρίκαλα, κατέλαβαν την Καλαμπάκα. Στις 20 του μηνός τμήματα των SS πέρασαν τον Πηνειό και κατέλαβαν την Καστανιά, όπου βρισκόταν η έδρα της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ.[494] Ταυτόχρονα, στις περιοχές ανατολικά της Άρτας ξεκίνησε μια άλλη εκκαθαριστική επιχείρηση από ένα σύνταγμα της 104ης Μεραρχίας "Κυνηγών" με απώτερο στόχο να εμποδίσει την προς νότο διαφυγή των ανταρτών.[495]

Μέχρι τις 22 Οκτωβρίου, ο κύριος στόχος της επιχείρησης «Πάνθηρας» είχε επιτευχθεί. Σύμφωνα με αναφορά του 22ου Σώματος Στρατού προς την Ομάδα Στρατού Ε, ο δρόμος Καλαμπάκας – Ιωαννίνων «βρισκόταν ήδη σε γερμανικά χέρια», ενώ οι σκαπανείς είχαν ξεκινήσει εργασίες αποκατάστασης των ζημιών.[496] Στη συνέχεια και μέχρι τον τερματισμό της επιχείρησης τα γερμανικά στρατεύματα επιδόθηκαν στην καταδίωξη των τμημάτων του ΕΛΑΣ και στην εκκαθάριση των περιοχών που μόλις είχαν καταληφθεί, αποσκοπώντας στη δημιουργία μιας νεκρής ζώνης πολλών

---

[493] Βλ. NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 864, στοιχείο κατηγορίας No. 455: 1. Gebirgs – Division, Ia, "Abendmeldungen der Truppe 19.10.1943".

[494] Βλ. MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 19.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7375 / 43 geh.] και Tagesmeldung vom 20.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7390 / 43 geh.].

[495] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 18.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7352 / 43 geh.].

[496] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 22.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7425 / 43 geh.].

χιλιομέτρων εκατέρωθεν της ορεινής διάβασης του Μετσόβου. Χωριά που βρέθηκαν εντός της νεκρής ζώνης, όπως ήταν το Γρεβενίτι, η Λεπτοκαρυά, οι Φραγκάδες, χαρακτηρίστηκαν ως «χώροι αποθήκευσης πυρομαχικών» και «χωριά των συμμοριών» και καταστράφηκαν.[497]

Η κεραυνοβόλος γερμανική επίθεση από τα βόρεια, τα δυτικά και τα ανατολικά, σε συνδυασμό με τον μεγάλο αριθμό των στρατευμάτων και την κυκλωτική κίνησή τους αποδιοργάνωσαν τον ΕΛΑΣ, ανέτρεψαν τις αμυντικές θέσεις και ενέσπειραν στις μονάδες του μεγάλη σύγχυση και πανικό. Την ιδιαίτερα δυσχερή θέση στην οποία βρέθηκε κυρίως η 1η Μεραρχία του ΕΛΑΣ, η οποία δέχθηκε και το μεγαλύτερο βάρος της γερμανικής επίθεσης, μαρτυρεί διαταγή της Μεραρχίας που εκδόθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 1943 και στην οποία καυτηριάζονταν η «παθητική άμυνα» την οποία εφάρμοσαν τα τμήματα με συνέπεια να μην χρησιμοποιηθούν καθόλου τα βαρέα όπλα, η πλήρης αποδιοργάνωση που παρατηρήθηκε μετά τη διάσπαση των ανταρτικών γραμμών και που ως ένα βαθμό οφειλόταν στον μεγάλο αριθμό των ανεκπαίδευτων νεοσύλλεκτων, η έλλειψη συντονισμού, η ανεπαρκής επιμελητεία και το εξίσου ανεπαρκές δίκτυο πληροφοριών, με λίγα λόγια η εικόνα διάλυσης που παρουσίαζε ο ΕΛΑΣ και η οποία οφείλετο σε μεγάλο βαθμό στην αδυναμία του να αντιμετωπίσει μια καλά συντονισμένη και πολυμέτωπη γερμανική επίθεση.[498] Η ίδια τραγική εικόνα αποτυπώνεται και μέσα από τις καταγραφές στο ημερολόγιο της Μεραρχίας των ημερών εκείνων που δημοσιεύει ο Λάζαρος Αρσενίου στο βιβλίο του για την Αντίσταση στη Θεσσαλία. Στις καταγραφές αυτές, που αναφέρονται στις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, γίνεται χρήση λέξεων όπως «σύγχυσις», «πείνα», «πανικός»,

---

[497] Βλ. MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 23.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7445 / 43 geh.] και Tagesmeldung vom 24.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7465 / 43 geh.].

[498] Βλ. σχετικά ΔΙΣ., Αρχείο Γ. Αγόρου, τόμ. 3, αριθμός εγγράφου 94 (φακ. Ζ / 4) : Ε.Λ.Α.Σ, 1η Μεραρχία, Γραφείον ΙΙΙ, Αριθ. Πρωτ. 3526 , "Διαταγή", Σ.Δ.Μ., 14 Δεκ. 1943. Οι παραπάνω θέσεις της 1ης Μεραρχίας στηρίχθηκαν σε διαταγή που είχε εκδώσει το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ ένα μήνα νωρίτερα και έφερε την υπογραφή του Σαράφη. Σ΄ αυτήν ασκείτο έντονη κριτική για την τακτική της στατικής άμυνας που είχαν εφαρμόσει τα τμήματα του ΕΛΑΣ, χωρίς να υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο, όπως η οργάνωση, ο οπλισμός και η επάρκεια των δυνάμεων. Οι μονάδες του ΕΛΑΣ κλήθηκαν στο εξής να επανέλθουν στην τακτική του ανταρτοπολέμου, προσβάλλοντας τον εχθρό από τα πλάγια και τα νώτα, καθώς οι Γερμανοί είχαν επιλέξει την κατά μέτωπο επίθεση και τη διείσδυση σε μεγάλο βάθος στις γραμμές των ανταρτών. Επίσης, δόθηκαν οδηγίες για την καλύτερη οργάνωση του δικτύου εφοδιασμού και απαγορεύτηκε η ένταξη του εφεδρικού ΕΛΑΣ στις μάχιμες μονάδες, βλ. στο ίδιο, Αρχείο ΔΙΣ., τόμ. 3, αριθμός εγγράφου 75 (φακ. 914 / Δ / 2ζ) : Ε.Λ.Α.Σ, Γενικόν Στρατηγείον, Επιτελείον – Γραφείον ΙΙΙον, Αριθ. Πρωτ. Ε.Π.Ε 325, "Διαταγή", Σ.Δ. Γεν. Στρατηγείου, 10 Νοεμ. 1943.

«ακαταστασία», ικανές να περιγράψουν την κατάσταση που επικρατούσε στις τάξεις του ΕΛΑΣ.[499]

Πράγματι, ο αιφνιδιασμός και ο πανικός έτρεψαν τον ΕΛΑΣ, αλλά και τους Άγγλους αξιωματικούς της συμμαχικής αποστολής σε άτακτη υποχώρηση. Η Καστανιά, όπου έδρευε το αρχηγείο της 1ης Μεραρχίας, το γειτονικό χωριό Αμάραντο, όπου βρισκόταν εγκαταστημένο το νοσοκομείο του ΕΛΑΣ και το Περτούλι, έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, του Κοινού Στρατηγείου των Ελλήνων Ανταρτών και της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, εκκενώθηκαν λίγο πριν εισέλθουν και τα πυρπολήσουν τα γερμανικά στρατεύματα. Η εσπευσμένη αποχώρηση μπροστά στη γερμανική προέλαση είχε ως αποτέλεσμα μεγάλες ποσότητες στρατιωτικού και υγειονομικού υλικού, τροφίμων, εγγράφων και ένα διόλου ευκαταφρόνητο πόσο σε χρυσές λίρες και δολάρια να πέσουν στα χέρια των Γερμανών. Στις 25 Οκτωβρίου, ημέρα λήξης της επιχείρησης, το 22ο Σώμα Στρατού υπογράμμιζε την «πλήρη επιτυχία» που είχε σημειώσει ο «Πάνθηρας», θριαμβολογώντας:

> «Με την καταστροφή πολυάριθμων χωριών και λημεριών των συμμοριών [μεταξύ των λαφύρων περιλαμβάνονται έγγραφα του αγγλο – κομμουνιστικού επιτελείου των συμμοριών που έδρευε στην Καστανιά – Βεντίστα (=Αμάραντος)] συντρίφτηκε η οργανωτική δομή των συμμοριών. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διάνοιξη και διατήρηση του πολύτιμου οδικού άξονα και της διαβάσεως Καλαμπάκας – Ιωαννίνων. Ο δρόμος, μετά την πλήρη αποκατάσταση των καταστροφών, θα ήταν δυνατόν σε περίπου τρεις εβδομάδες να δοθεί στην κυκλοφορία. Επίσης, θα μπορούσε άμεσα να τεθεί και πάλι σε λειτουργία η σιδηροδρομική γραμμή Φαρσάλων – Τρικάλων και αργότερα να επεκταθεί η γραμμή από τα Φάρσαλα μέχρι την Καλαμπάκα».[500]

Στις 26 Οκτωβρίου, το 22ο Σώμα Στρατού απέστειλε στην Ομάδα Στρατού Ε τον «τελικό απολογισμό» της επιχείρησης «Πάνθηρας», που όμως αποτελούσε στην ουσία τον απολογισμό της κύριας επιχείρησης, καθώς μετά τον τερματισμό της διεξήχθησαν επιμέρους εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Ο τελικός, λοιπόν, απολογισμός της κύριας επιχείρησης ήταν :

---

[499] Βλ. Αρσενίου, *ό.π.*, σσ. 302-303.

[500] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 25.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7476 / 43 geh.].

«Εχθρικές απώλειες : 212 νεκροί, 12 τραυματίες, 8 αιχμάλωτοι. Λάφυρα : 2 πυροβόλα των 10,5 χιλιοστών, 1 αντιαρματικό των 4,7 χιλιοστών, 4 όλμοι, 29 πολυβόλα, 138 όπλα, 12 αντιαρματικοί πυροσωλήνες, 8 αυτόματα, 5 πιστόλια, περίπου 1000 χειροβομβίδες και 100 νάρκες, μεγάλες ποσότητες σε σφαίρες πεζικού, όλμους και εκρηκτικές ύλες, 7 φορτηγά, 2 αυτοκίνητα, 5 μοτοσυκλέτες, 8 ρυμουλκά. Επίσης, μεγάλος αριθμός αλεξιπτώτων, ασυρμάτων, πολεμικών εξαρτημάτων και ειδών ένδυσης αγγλικής και ιταλικής προέλευσης. Ποσότητες τροφίμων κάθε είδους και ένα μεγάλο ποσό σε χρυσά νομίσματα και αμερικανικά δολάρια».[501]

Πολύ πιο αποκαλυπτική για τις ποσότητες τροφίμων που είχαν κατασχεθεί ήταν η αναφορά που υποβλήθηκε στις 30 Οκτωβρίου από το 1ο Σύνταγμα SS, όπου μεταξύ πενήντα πέντε ειδών αναφέρονταν «10 τσουβάλια πλιγούρι, 1 τσουβάλι καλαμποκάλευρο, 171 τσουβάλια όσπρια, 14 πενηντάκιλα κριθάρι, 1 τσουβάλι ζυμαρικά… 121 μπάλες καπνό, 45 μουλάρια και γαϊδούρια, 18 γουρούνια, 42 γουρουνάκια, 331 πρόβατα και πενήντα κατσίκες».[502]

Εκτός από τα λάφυρα που είχαν πέσει στα χέρια των Γερμανών και επιβεβαίωναν τις πολύ σημαντικές υλικές απώλειες που είχε υποστεί ο ΕΛΑΣ, ενόψει μάλιστα και του χειμώνα, η Ομάδα Στρατού Ε είχε κάθε λόγο να είναι ικανοποιημένη για τα αποτελέσματα του «Πάνθηρα». Όπως είχε ενημερωθεί από το υπεύθυνο για την επιχείρηση 22ο Σώμα, οι γερμανικές απώλειες ήταν μόλις δύο νεκροί, είκοσι ένας τραυματίες και έξι αγνοούμενοι. Η επιτυχία για τους Γερμανούς αποκτούσε μεγαλύτερη σημασία, καθώς τα στρατεύματα αν και είχαν να αντιμετωπίσουν το δύσβατο του εδάφους κατάφεραν μέσα σε μόλις μια εβδομάδα να διασπάσουν τις γραμμές των ανταρτών και να τους τρέψουν σε άτακτη φυγή.[503]

Εκείνο το οποίο θα πρέπει να επισημανθεί είναι ο ιδιαίτερα δυσανάλογος αριθμός των «εχθρικών απωλειών», 212 νεκροί, σε σχέση με τους μόλις 2 νεκρούς, 21 τραυματίες και 6 αγνοούμενους Γερμανούς στρατιώτες. Αυτή η μεγάλη διαφορά εξηγείται αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι εχθρικές απώλειες, για τις οποίες έκαναν λόγο στις αναφορές τους τα στρατιωτικά επιτελεία της Βέρμαχτ, ήταν στην

---

[501] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 26.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7495 / 43 geh.].
[502] Βλ. Mazower, *ό.π.*, σσ. 207-208.
[503] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 26.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7495 / 43 geh.].

πραγματικότητα απώλειες που είχε υποστεί κυρίως ο άμαχος πληθυσμός και σε μικρότερο βαθμό οι μονάδες του ΕΛΑΣ. Πράγματι, πολλά χωριά που βρέθηκαν μέσα στη ζώνη των πολεμικών επιχειρήσεων, εκατέρωθεν του δρόμου Καλαμπάκας – Ιωαννίνων, πυρπολήθηκαν και όσοι κάτοικοι, κυρίως μεγάλης ηλικίας, παρέμειναν στα χωριά ή δεν πρόλαβαν να κρυφτούν εκτελέστηκαν από τη Βέρμαχτ ή κάηκαν ζωντανοί.

Μετά τον τερματισμό της κύριας επιχείρησης, μονάδες των Ομάδων «Δύσης» και «Βορρά», συνέχισαν το έργο των εκκαθαρίσεων. Στις 25 Οκτωβρίου, στρατιώτες του 98ου Συντάγματος του Συνταγματάρχη Χάραλντ φον Χίρσφελντ (Harald von Hirschfeld), αντικαταστάτη του Ζάλμινγκερ, μπήκαν στο Περιβόλι Γρεβενών, πυρπόλησαν το χωριό και σκότωσαν είκοσι άντρες, γυναίκες και παιδιά.[504] Δύο ημέρες αργότερα ένα τμήμα καταδίωξης της Ομάδας «Δύσης», δηλαδή του 1ου Συντάγματος SS, εκκαθάρισε τις περιοχές που εκτείνονταν δυτικά και βόρεια της Καλαμπάκας, αναφέροντας την καταστροφή ακόμα τεσσάρων βάσεων των ανταρτών, την εκτέλεση τριάντα έξι εχθρών και την λαφυραγώγηση έξι πολυβόλων και άλλων όπλων.[505]

Την επιχείρηση «Πάνθηρας» ακολούθησαν μια σειρά άλλων επιχειρήσεων που διεξήχθησαν από τα τέλη Οκτωβρίου και τον Νοέμβριο του 1943, με τη Βέρμαχτ και τα SS να καταδιώκουν στην Πίνδο τον ΕΛΑΣ. Κατά τις επιχειρήσεις αυτές όπως συνέβη και με τον «Πάνθηρα», πυρπολήθηκαν πολλά ορεινά χωριά και εκτελέστηκαν εκατοντάδες άμαχοι. Η πρώτη των επιχειρήσεων αυτών που διεξήχθη στην Ήπειρο με την ονομασία «Tiger = Τίγρης», άρχισε στις 25 Οκτωβρίου με τη συμμετοχή μιας ομάδας μάχης της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, αποτελούμενη από το 2ο Τάγμα του 98ου Συντάγματος[506] και το 54ο Ορεινό Τάγμα "Κυνηγών".[507] Διήρκεσε

[504] Αναλυτικότερα για το περιστατικό αυτό βλ. Χρήστος Δ. Βήττος, *Τα Γρεβενά στην Κατοχή και στο Αντάρτικο. Ιστορική μελέτη δεκαετίας 1940-1950*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 300.

[505] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7510 / 43 geh.].

[506] Στις 28 Οκτωβρίου, η Ομάδα Μάχης του Χίρσφελντ απέστειλε στο τρίτο επιτελικό γραφείο της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών αναφορά με βάση τις μέχρι τότε πληροφορίες για τον εχθρό : «Οι συμμορίες πολεμούν στην περιοχή αυτή [Άραχθος] ντυμένοι με πολιτική περιβολή. Στις περισσότερες περιπτώσεις φορούν μπλε παντελόνι ιππασίας και μπότες. Διάφορα χωριά που βρίσκονται κατά μήκος της κοιλάδας του Άραχθου καταστράφηκαν. Σχεδόν σε κάθε σπίτι ανατινάχθηκαν σφαίρες», βλ. NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 864, στοιχείο κατηγορίας No. 455: Kampfgruppe v. Hirschfeld, "Feindlagebericht Raum Kampfgruppe v. Hirschfeld während des Unternehmens "Tiger" an 1. Gebirgs Division / Ic", Rgt. Gef. Std. 28 Οκτ. 1943.

[507] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 25.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7476 / 43 geh.].

τέσσερις ημέρες και στον τελικό απολογισμό της καταγράφηκαν «43 νεκροί εχθροί, 7 πολυβόλα, 50 όπλα και πολυάριθμα πυρπολημένα χωριά».[508]

Την καταδίωξη του ΕΛΑΣ βαθιά μέσα στην Πίνδο συνέχισαν από τις 29 Οκτωβρίου στρατεύματα του 1ου Συντάγματος SS και της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, συμμετέχοντας στην επιχείρηση «Puma = Πούμα». Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης αυτής, τα γερμανικά στρατεύματα περικύκλωσαν στις 30 Οκτωβρίου περίπου τριακόσιους αντάρτες του Ναπολέοντα Ζέρβα κοντά στο Βουλγαρέλι, καταφέρνοντας στον ΕΔΕΣ ένα συντριπτικό κτύπημα. Η αναφορά της Βέρμαχτ έκανε λόγο για «103 εχθρούς νεκρούς, μεταξύ αυτών και ένας Έλληνας λοχαγός, 28 πολυβόλα, 1 όλμος, 1 αντιαρματικό, 94 όπλα, 2 αυτόματα, 3 αγγλικά τηλέφωνα, 400 χειροβομβίδες, 50 κιλά δυναμίτης και 250.000 σφαίρες πεζικού. Δικές μας απώλειες (γερμανικές) : 3 τραυματίες».[509] Με την λήξη της επιχείρησης «Πούμα», στις 3 Νοεμβρίου, καταμετρήθηκαν συνολικά «294 νεκροί, 4 αποθήκες τροφίμων και ειδών ένδυσης, 38 πολυβόλα, 2 όλμοι, 1 αντιαρματικό, 135 όπλα, 12 αυτόματα, μεγάλες ποσότητες σφαιρών και εκρηκτικών, 3 τηλέφωνα αγγλικής κατασκευής και ένας ασύρματος, 5 φορτηγά». Σε σχέση με τους διακόσιους ενενήντα τέσσερις εχθρούς νεκρούς, οι γερμανικές απώλειες ήταν μόνο εννιά τραυματίες.[510] Ανάμεσα στα οκτώ χωριά που καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια της επιχείρησης από το 3ο Τάγμα του 98ου Συντάγματος της 1ης Μεραρχίας συγκαταλέγονταν τα ανταρτικά προπύργια Περτούλι, Ελάτη (Τύρνα) και Καλογριανή.[511]

Στις 6 Νοεμβρίου ξεκίνησε μια ακόμη μεγάλη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση με στόχο το Καρπενήσι, το οποίο ο ΕΛΑΣ είχε ανακηρύξει πρωτεύουσα της "Ελεύθερης Ελλάδας". Για την επιχείρηση αυτή, στην οποία δόθηκε η κωδική ονομασία «Hubertus=Χουμπέρτους», συγκροτήθηκαν δύο ομάδες υπό τις γενικές διαταγές του διοικητή της 104ης Μεραρχίας "Κυνηγών". Η πρώτη ξεκίνησε από τα βόρεια του Αγρινίου και προσέγγισε τον τελικό στόχο από τα δυτικά, αποτελούμενη από το 1ο

---

[508] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 29.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7550 / 43 geh.].

[509] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 31.10.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7573 / 43 geh.].

[510] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 5.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7650 / 43 geh.] και Tagesmeldung vom 6.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7665 / 43 geh.].

[511] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 954, στοιχείο κατηγορίας No. 457: "Gesamtbeutemeldung III. / G. J. R. 98 "Puma", 4.11. / 20.00 Uhr" και 1. Gebirgs – Division, Ic, Morgenmeldung an Gen. Kdo. XXII. (Geb.) A.K. / Ic, "Gesamtbeutemeldung III. / G. J. R. 98 "Puma".

Τάγμα του 724ου Συντάγματος, το 3ο Τάγμα του 734ου Συντάγματος, την 1η Πυροβολαρχία του 654ου Συντάγματος Πυροβολικού, έναν λόχο σκαπανέων και έναν τεθωρακισμένο λόχο "Κυνηγών". Η δεύτερη ομάδα κινήθηκε προς το Καρπενήσι από την κατεύθυνση της Λαμίας, έχοντας στη δύναμή της το 3ο και μέρος του 1ου Τάγματος του 2ου [μετέπειτα 8ου] Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS, δύο πυροβολαρχίες και έναν λόχο σκαπανέων του 11ου Συντάγματος Πυροβολικού.[512] Η επιχείρηση έληξε στις 11 Νοεμβρίου με την κατάληψη και πυρπόληση του Καρπενησίου.[513] Στις 14 Νοεμβρίου το 22ο Σώμα ενημέρωσε την Ομάδα Στρατού Ε για τα τελικά αποτελέσματα της επιχείρησης : «165 εχθροί νεκροί, 200 τραυματίες, 61 αιχμάλωτοι, μεγάλες ποσότητες όπλων, σφαιρών, εκρηκτικών υλών, 3 πιστόλια ρίψεων βομβίδων, 16 φορτηγά, 17 αυτοκίνητα, 4 μοτοσυκλέτες (στο μεγαλύτερο μέρος τους καταστραμμένα), 5 ασύρματοι, 6 πτυσσόμενες ντουλάπες, 1 τηλέτυπο, 15 τηλέφωνα, μεγάλες ποσότητες μικρών ραδιοφώνων, 2 εγκαταστάσεις των συμμοριών, 1 στρατιωτικό νοσοκομείο (με αγγλικό εξοπλισμό), τρόφιμα, ποσότητες χρυσών νομισμάτων και έγγραφα του εχθρού». Η Βέρμαχτ και τα SS είχαν οκτώ νεκρούς και δεκατέσσερις τραυματίες.[514]

Η τελευταία γερμανική επιχείρηση που διεξήχθη τον Νοέμβριο του 1943 ονομάστηκε «Adler=Αετός» και είχε ως στόχο της το συμμαχικό αεροδρόμιο που λειτουργούσε στην Πεζούλα Αγράφων. Την ευθύνη της επιχείρησης, που άρχισε στις 20 Νοεμβρίου, είχε ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου. Σ΄ αυτήν συμμετείχε ένα ενισχυμένο τάγμα του 7ου Συντάγματος SS.[515] Η επιχείρηση διήρκεσε μέχρι τις 3 Δεκεμβρίου, διάστημα κατά το οποίο οι Γερμανοί, αφού ανέτρεψαν την αντίσταση του ΕΛΑΣ πυρπόλησαν χωριά, όπως η Πεζούλα, η Νεράιδα, το Νεοχώρι και συνέλαβαν Ιταλούς από το εκεί στρατόπεδο συγκέντρωσης πολλοί από τους οποίους παραδόθηκαν μόνοι τους στους Γερμανούς.[516]

Στις 5 Δεκεμβρίου ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου υπέβαλε προς την Ομάδα Στρατού Ε την τελική έκθεση με τα αποτελέσματα της επιχείρησης :

---

[512] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 6.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7665 / 43 geh.].

[513] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 11.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7740 / 43 geh.].

[514] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7795/43 geh.]. Βλ. επίσης, Mazower, *ό.π.*, σ. 207.

[515] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7878/43 geh.].

[516] Βλ. Σαράφης, *ό.π.*, σ. 222.

«Απώλειες των συμμοριών : 52 καταμετρημένοι νεκροί, 164 Ιταλοί (μεταξύ αυτών ένας στρατηγός και είκοσι αξιωματικοί) και 150 συμμορίτες αιχμάλωτοι. Λάφυρα : 3 πυροβόλα των 10,5 χιλιοστών, 1 αντιαρματικό των 4,7 χιλιοστών, 4 όλμοι, πολυάριθμα όπλα και χειροβομβίδες, μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών πεζικού και πυροβολικού, 2 μοτοσυκλέτες, 16 φορτηγά, 2 ρυμουλκά. Εκτός αυτών, ζώα, τρόφιμα, χρήματα και πολλές εγκαταστάσεις τροφίμων και πυρομαχικών». Οι γερμανικές απώλειες ανήλθαν σε έξι νεκρούς και δεκαέξι τραυματίες.[517]

Οι μεγάλες γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Οκτωβρίου και του Νοεμβρίου 1943 επέφεραν, αναμφίβολα, ισχυρά πλήγματα στον ΕΛΑΣ και μάλιστα στις περιοχές εκείνες, οι οποίες βρίσκονταν για μήνες ολόκληρους κάτω από τον απόλυτο έλεγχό του. Μπροστά στην ανωτερότητα της Βέρμαχτ και των SS τα τμήματα του ΕΛΑΣ αναγκάστηκαν να τραπούν τις περισσότερες φορές, κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, σε άτακτη φυγή, αφήνοντας πίσω τους πολύτιμο υλικό. Επιπλέον, η συστηματική πυρπόληση και ισοπέδωση πολλών ορεινών χωριών αποστέρησε από τον ΕΛΑΣ μια σημαντική αν όχι την κύρια πηγή ανεφοδιασμού του. Η στρατηγική τακτική της «καμένης γης» είχε μακροπρόθεσμους στόχους, καθώς ενόψει του χειμώνα οι Γερμανοί αρμόδιοι άρχισαν να καταστρώνουν νέα σχέδια για την εξουδετέρωση των ανταρτικών ομάδων που θα αναγκάζονταν να κατέβουν από τα ορεινά προς αναζήτηση τροφίμων. Αλλά και οι ανθρώπινες απώλειες ήταν σημαντικές για τον ΕΛΑΣ, χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι συχνά οι γερμανικές μονάδες που συμμετείχαν στις επιχειρήσεις συνέτασσαν "αναφορές επιτυχών αποτελεσμάτων" (Erfolgsmeldungen), όπου δηλώνονταν πολύ μεγαλύτεροι αριθμοί νεκρών, τραυματιών και λαφύρων από ό,τι στην πραγματικότητα είχε συμβεί στο πεδίο της μάχης.[518] Εκτός αυτού, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι μονάδες της Βέρμαχτ δεν έκαναν στις αναφορές τους προς τις προϊστάμενες υπηρεσίες διάκριση μεταξύ των νεκρών από τον άμαχο πληθυσμό και τους αντάρτες, χαρακτηρίζοντας τους νεκρούς απ΄ όπου και αν προέρχονταν ως εχθρικές απώλειες. Όμως είναι βέβαιο ότι τα χωριά και οι κάτοικοί τους αποτελούσαν τον συνηθέστερο και ευκολότερο στόχο για τη Βέρμαχτ.

Το πραγματικό, όμως, κέρδος για τη γερμανική πλευρά που προέκυπτε από τις φθινοπωρινές επιχειρήσεις, εντοπιζόταν στα εξαγόμενα συμπεράσματα για την

---

[517] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 5.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8075/43 geh.].

[518] Βλ. ενδεικτικά, NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 49, στοιχείο υπεράσπισης No. 45: "Eidesstattliche Versicherung" Franz von Harling. Ο μάρτυρας ήταν αξιωματικός του τρίτου επιτελικού γραφείου της Ομάδας Στρατού Ε.

πραγματική δύναμη του ΕΛΑΣ και το αξιόμαχο των μονάδων του. Καταρχήν, οι εμπνευστές των τελευταίων επιχειρήσεων είχαν κάθε λόγο να αισθάνονται δικαιωμένοι για τον τρόπο σχεδίασης και εφαρμογής τους. Σε αντίθεση με τα στρατιωτικά ανακοινωθέντα του ΕΛΑΣ και τις μεταπολεμικές μαρτυρίες αγωνιστών του, οι συνολικές γερμανικές απώλειες, σύμφωνα με τις αναφορές της Βέρμαχτ, ήταν 18 νεκροί, 63 τραυματίες και 6 αγνοούμενοι.[519] Αυτοί οι αριθμοί αποτέλεσαν για τους Γερμανούς αρμοδίους ένα πρώτο κριτήριο για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων κυρίως ως προς το βαθμό της επιχειρησιακής ικανότητας και ετοιμότητας του ΕΛΑΣ να αντιμετωπίσει μια καλά οργανωμένη επιθετική ενέργεια, έχοντας απέναντί του τακτικά στρατεύματα.

Στις 15 Νοεμβρίου 1943, το τρίτο επιτελικό γραφείο σε συνεργασία με την υπηρεσία αντικατασκοπίας (Ic / AO) της Ομάδας Στρατού Ε συνέταξαν μια έκθεση για τις «ελληνικές συμμορίες» με βάση τις διαπιστώσεις από τις τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Το βασικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι Γερμανοί επιτελείς ήταν ότι η δύναμη του ΕΛΑΣ είχε μέχρι τότε υπερεκτιμηθεί. Ειδικότερα σημειώνονταν στην έκθεση :

> « […] Βεβαιότατα, η ταχύτατη κατάρρευση του μετώπου της αντίστασης, η διαφυγή και εγκατάλειψη μεγάλων ποσοτήτων εφοδίων και οχυρών θέσεων κατά τη διάρκεια των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Οκτωβρίου στην οροσειρά της Πίνδου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν είναι πολύ μεγάλη η πραγματική στρατιωτική δύναμη των συμμοριών και το μαχητικό, επίσης, πνεύμα ιδιαίτερα των ονομαζόμενων εφεδρειών. […] Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων που διεξήχθησαν από τα στρατεύματά μας διαπιστώθηκε συχνά ότι η υποτιθέμενη δύναμη των συμμοριών είχε υπερεκτιμηθεί. Η υπερβολική αυτή εκτίμηση οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι στη δύναμη των συμμοριών που δραστηριοποιούνται θα πρέπει να συνυπολογιστεί επίσης και ο πληθυσμός, ο οποίος βάσει καταλόγων στρατολογείται από διάφορες περιοχές και στο μεγαλύτερο μέρος του είναι άοπλος. Εκτός αυτού, συνήθως οι ίδιες οι συμμορίες συνειδητά αφήνουν να

[519] Πρβλ. Σαράφης, *ό.π.*, σ. 216, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα οι Γερμανοί μέσα σε διάστημα είκοσι ημερών είχαν περισσότερους από χίλιους νεκρούς και τραυματίες. Ο ΕΛΑΣ είχε πάνω από πεντακόσιους νεκρούς, τραυματίες και αγνοούμενους.

διαδοθούν οι υπερβολικές αυτές αναφορές για τη δύναμή τους, για να προκαλέσουν εντύπωση στον πληθυσμό».[520]

Εκτός των παραπάνω, οι συντάκτες της έκθεσης υπογράμμιζαν τη μεγάλη επιτυχία που είχαν σημειώσει οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του φθινοπώρου, εκτιμώντας ότι είχε πληγεί σημαντικά η επιχειρησιακή ικανότητα των ανταρτών και είχε ανοίξει ο δρόμος για νέα μελλοντικά αποφασιστικά κτυπήματα εναντίον τους. Αυτές οι αισιόδοξες διαπιστώσεις της Ομάδας Στρατού Ε απέρρεαν όχι μόνο από την αδιαμφισβήτητη επιτυχή έκβαση των τελευταίων επιχειρήσεων, αλλά και από τον συνυπολογισμό δύο άλλων παραγόντων, του επερχόμενου χειμώνα και των συγκρούσεων που είχαν ξεσπάσει μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων.

« […] Οι συμμορίες πλέον σε πολύ μικρή έκταση συνεχίζουν τη δράση τους εναντίον των γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων. Ακόμα όμως και αυτή δράση τους έχει περιοριστεί σε επιχειρήσεις τοπικού χαρακτήρα (επιθέσεις σε εγκαταστάσεις μεταλλείων, εναντίον ημετέρων μικρών μονάδων, ανατινάξεις δρόμων, σιδηροδρομικών γραμμών, γεφυρών κ.λ.π.). Απέναντι στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διεξάγονται από τα στρατεύματά μας ακολουθούν την γνωστή μέχρι τώρα τακτική της διαφυγής. Η σποραδική αντίσταση που προβάλλουν έχει ως στόχο βάσει σχεδίου να διευκολύνει τη διαφυγή τους. […] Η ασήμαντη πλέον δράση των συμμοριών εναντίον των γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων οφείλεται, κατά κύριο λόγο, σε οδηγίες των συμμάχων, μετά τον αρνητικό αντίκτυπο που προκάλεσαν οι απώλειες που υπέστησαν στην οροσειρά της Πίνδου, στα βίαια αντίποινα και στις συγκρούσεις που έχουν ξεσπάσει μεταξύ των συμμοριών. […] Η εξόντωση αρκετών συμμοριών και η καταστροφή των βάσεων ανεφοδιασμού τους, οι συγκρούσεις μεταξύ των συμμοριών και η επερχόμενη έλευση του χειμώνα θα οδηγήσουν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στην αναστολή, σε σημαντικό βαθμό, της δράσης τους. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του χειμώνα θα καταστεί ιδιαίτερα δύσκολη η παραμονή των συμμοριών στις απροσπέλαστες οροσειρές με αποτέλεσμα να αναγκαστούν πιθανότατα να

[520] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 2391 / 43 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 1 (Oktober 1943)", H. Qu., 15 Νοεμ. 1943.

κατέβουν σε χαμηλότερες υψομετρικά περιοχές. Το γεγονός αυτό προσφέρει μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να τις πλήξουμε για μια ακόμη φορά».[521]

Παρά την αισιόδοξες και ταυτόχρονα ρεαλιστικές προβλέψεις των ιθυνόντων της Ομάδας Στρατού Ε, διατυπώθηκαν από ορισμένους στρατιωτικούς κύκλους κάποιες επιφυλάξεις για την ετοιμότητα, αλλά και τις δυνατότητες που είχαν τα στρατεύματα να διατηρήσουν για ένα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα "καθαρές" τις περιοχές από τις οποίες πριν από λίγο είχαν εκδιωχθεί οι αντάρτες. Όπως συνέβη και σε προηγούμενες επιχειρήσεις, ήταν πολύ πιθανό μετά την απόσυρση των γερμανικών στρατευμάτων να επανεμφανίζονταν οι αντάρτες στις περιοχές από τις οποίες είχαν εκδιωχθεί κατά τη διάρκεια των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του φθινοπώρου.

Οι ανησυχίες αυτές για το κατά πόσο τα αποτελέσματα των τελευταίων επιχειρήσεων θα μπορούσαν πράγματι να έχουν μεγαλύτερη διάρκεια, φαίνεται πως δεν ήταν αδικαιολόγητες. Καταρχήν, η ίδια η Ομάδα Στρατού Ε δεν αμφέβαλε για το γεγονός πως παρά τα συντριπτικά χτυπήματα που είχε δεχθεί ο ΕΛΑΣ, δεν είχε ταυτόχρονα απολέσει και κάθε ελπίδα να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να συνεχίσει με κάθε διαθέσιμο μέσο τον πόλεμο φθοράς κατά των στρατευμάτων Κατοχής. Στην έκθεση του Νοεμβρίου αναφέρονταν σχετικά :

« […] Από τη στιγμή που δεν μπορούμε να υπολογίζουμε, τουλάχιστον επί τους παρόντος, στη διεξαγωγή εκκαθαριστικών επιχειρήσεων μεγάλης έκτασης, αυτό θα δώσει την ευκαιρία στον ΕΛΑΣ να συνεχίσει τον συμμοριακό ανταρτοπόλεμο χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τη διάθεση και τη δύσκολη κατάσταση του πληθυσμού, ο οποίος έχει ανάγκη από ησυχία και τάξη, από την στιγμή μάλιστα που στηρίζει την πραγματοποίηση των κομμουνιστικών στόχων του στην αναρχία και στην γενική κατάπτωση».[522]

Στην πράξη, η στρατιωτική ηγεσία δεν άργησε να διαπιστώσει πως αμέσως μετά το τέλος των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του φθινοπώρου τα γερμανικά μέτρα προστασίας ήταν πλημμελή, παρά τις αντίθετες διαταγές που είχαν δοθεί. Έτσι, μετά την παρέλευση ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος από τη στιγμή διεξαγωγής της επιχείρησης "Πάνθηρας", ο Βίντερ, Επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού Ε, έκανε αυστηρές συστάσεις προς τις υφιστάμενες υπηρεσίες του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης –

[521] Ό. π.
[522] Ό. π.

Αιγαίου για τα μέτρα ασφαλείας που είχαν ληφθεί για την προστασία του οδικού άξονα Μετσόβου – Καλαμπάκας και τα οποία δεν «ανταποκρίνονταν στις έως τότε σχετικές διαταγές». Και συνέχιζε ο Βίντερ:

> «Τα μέτρα που έχουν αποφασιστεί από το 22ο Σώμα Στρατού για την προστασία του δυτικού τομέα, εφαρμόζονται σε γενικές γραμμές ικανοποιητικά. Αντίθετα, η φύλαξη του ανατολικού τμήματος από τα στρατεύματα των SS είναι ανεπαρκής. Αν και έχει αποφασιστεί να δημιουργηθεί στην Καλαμπάκα μια οχυρά θέση, εντούτοις δεν έχει γίνει τίποτε απολύτως. Η ασφάλεια υφίσταται μόνο στη θεωρία. Είναι αναγκαίο να επέμβετε ως προς το ζήτημα αυτό».[523]

Μετά την παρέμβαση του Βίντερ, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου αποφάσισε να τοποθετήσει έναν διοικητή, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος για την ασφάλεια του οδικού τμήματος Μετσόβου – Καλαμπάκας που ανήκε στην περιοχή ευθύνης της στρατιωτικής διοίκησης και έναν διοικητή, επιφορτισμένο με την κατασκευή και υπεράσπιση μιας μόνιμης οχυρής θέσης στην Καλαμπάκα.[524]

Η παρέμβαση του Βίντερ φανέρωσε ακριβώς τα βραχύβια οφέλη που είχαν οι επιχειρήσεις, εφόσον δεν εξασφαλιζόταν η μόνιμη παρουσία της Βέρμαχτ στις περιοχές που είχαν εκκαθαριστεί με τη διάθεση ενός επαρκούς αριθμού στρατευμάτων. Στις 21 Δεκεμβρίου 1943, δύο σχεδόν μήνες μετά τον τερματισμό του "Πάνθηρα", ο Βίντερ δεν δίστασε να ομολογήσει, σε τηλεφωνική επικοινωνία του με τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ότι « [αν δεν ληφθούν γρήγορα τα απαραίτητα μέτρα] υπάρχει ο κίνδυνος να αναγκαστούμε να προχωρήσουμε σε μια νέα επιχείρηση για την εκκαθάριση του δρόμου [Μετσόβου – Καλαμπάκας] ».[525]

---

[523] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotizen und Ferngespräche 14. 12. 1943".
[524] MA, RH 19 VII 11/3: Führungsabteilung (Arsakli), 14.12.1943, "Stützpunkt und Straßenkommandant" [Ia, Nr. 2577 / 43 geheim, Anlage 107].
[525] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotizen und Ferngespräche 21. 12. 1943".

viii) Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ «Seepferd = Ιππόκαμπος» ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΟΛΥΜΠΟ (ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1943) ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΑΜΑΧΩΝ ΣΤΟ ΕΛΑΤΟΧΩΡΙ (27 Ιανουαρίου 1944)

Από το δεύτερο δεκαήμερο του Νοεμβρίου 1943, η Ομάδα Στρατού Ε σε συνεργασία με τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου σχεδίασαν μια σειρά επιχειρήσεων, επιδιώκοντας να εκμεταλλευτούν αφενός τον θετικό αντίκτυπο από τα ισχυρά πλήγματα που είχε υποστεί ο ΕΛΑΣ στις μέχρι τότε αποκαλούμενες ως ελεύθερες περιοχές, αφετέρου τον επικείμενο χειμώνα. Στις 12 Νοεμβρίου, οι αρμόδιες υπηρεσίες του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ενημέρωσαν το πρώτο επιτελικό γραφείο της Ομάδας Στρατού Ε για τις επικείμενες επιχειρήσεις που θα διεξάγονταν στην περιοχή δικαιοδοσίας της στρατιωτικής διοίκησης. Η πρώτη από αυτές βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη στις βόρειες Σποράδες με τη συμμετοχή ενός τμήματος μάχης των SS. Η δεύτερη αφορούσε μια εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή των Γιαννιτσών με τη συμμετοχή μονάδων της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού. Η τρίτη είχε προγραμματιστεί να διεξαχθεί στην περιοχή του Κιλκίς από τμήματα του βουλγαρικού στρατού.[526]

Τα ξημερώματα της 13ης Νοεμβρίου ξεκίνησε η επιχείρηση στην περιοχή των Γιαννιτσών στην οποία συμμετείχε δύναμη περίπου τριακοσίων αντρών της Βέρμαχτ και της Μυστικής Αστυνομίας. Τα γερμανικά τμήματα περικύκλωσαν την πόλη των Γιαννιτσών και συνέλαβαν όλους τους άρρενες κατοίκους ηλικίας άνω των δεκαεπτά ετών τους οποίους περιόρισαν στον χώρο του 2ου Δημοτικού Σχολείου. Μέχρι το απόγευμα της ίδιας ημέρας οι περισσότεροι, μετά από σχετικό έλεγχο, αφέθησαν ελεύθεροι εκτός από εκατό με διακόσιους «ύποπτους Έλληνες», οι οποίοι με αυτοκίνητα μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη και κλείστηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς». Μεταξύ των συλληφθέντων συγκαταλέγονταν ο Έπαρχος Γιαννιτσών και ο Εισηγητής του Επαρχείου, ο Ειρηνοδίκης, ο Διευθυντής και ο Διαχειριστής του Δημόσιου Ταμείου, ο Διευθυντής της Αγροτικής Τράπεζας και επτά από τους δημοτικούς συμβούλους της πόλεως των Γιαννιτσών.[527]

---

[526] MA, RH 19 VII 1/5: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotizen und Ferngespräche 12. 11. 1943".

[527] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : Υπουργείο Εσωτερικών, "Δελτίον Αδικημάτων και Συμβάντων της 21-28 Δεκεμβρίου 1943". Το έγγραφο αυτό υπολογίζει τον αριθμό των συλληφθέντων που μεταφέρθηκαν και φυλακίστηκαν στον «Παύλο Μελά» σε

Όσον αφορά την περιοχή του Κιλκίς, δεν ήταν η πρώτη φορά που θα συμμετείχαν βουλγαρικά στρατεύματα σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών. Ένα μήνα νωρίτερα, την 1η Οκτωβρίου 1943, δύναμη Γερμανών και Βουλγάρων στρατιωτών από τη Δοϊράνη, περικύκλωσαν τα χωριά Γερακαριό, Μυλοχώρι, Παλατιανό, Μονολίθι και Γάβρα, ερευνώντας για την ανακάλυψη κρυμμένου οπλισμού, αλλά και ελέγχοντας ταυτόχρονα τις ταυτότητες των κατοίκων για τη σύλληψη υπόπτων. Ανάμεσα στα χωριά Γερακαριό και Άγιος Παύλος γερμανικό απόσπασμα της Στρατιωτικής Χωροφυλακής δέχθηκε πυρά με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ένας στρατιώτης. Κατά τη διάρκεια της καταδίωξης που επακολούθησε οι Γερμανοί συνέλαβαν στο Δίβουνο το δράστη της επίθεσης και μαζί του δύο άλλα άτομα.[528] Στις 3 Οκτωβρίου, οι τρεις συλληφθέντες απαγχονίστηκαν στην κεντρική πλατεία του Κιλκίς.[529]

Με αφορμή, όμως, την επικείμενη επιχείρηση του Νοεμβρίου στο Κιλκίς, οι Γερμανοί παρουσιάζονταν πλέον αρκετά επιφυλακτικοί ως προς τη χρησιμοποίηση του βουλγαρικού στρατού στις περιοχές αυτές, αλλά και τα αποτελέσματα που θα είχαν παρόμοιες επιχειρήσεις. Αντίθετα, θεωρούσαν ως ενδεδειγμένη λύση τη συμμετοχή των εθνικών ομάδων στον αγώνα εναντίον του ΕΛΑΣ. Σε συζητήσεις μεταξύ των αρμοδίων

περίπου διακόσια άτομα. Αντίθετα, στις γερμανικές εκθέσεις αναφέρεται η σύλληψη εκατό ατόμων, βλ. MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 13.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7777 / 43 geh.] και Tagesmeldung vom 14.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7795 / 43 geh.]. Στις συλλήψεις στα Γιαννιτσά αναφέρεται και ο έγκλειστος στο στρατόπεδο συγκέντρωσης, Λεωνίδας Γιασημακόπουλος. Ο Γιασημακόπουλος χαρακτηρίζει τις συλλήψεις των κατοίκων των Γιαννιτσών «ιδιότυπος» και περιγράφει με λεπτομέρειες το συμβάν· αφού η κωμόπολη κυκλώθηκε από τον γερμανικό στρατό, απαγορεύτηκε η κυκλοφορία και οι κάτοικοι κλήθηκαν να παραμείνουν στα σπίτια τους. Παραβίαση της απαγόρευσης κυκλοφορίας ισοδυναμούσε με επί τόπου εκτέλεση, ενώ όσοι κατείχαν όπλα θα έπρεπε να τα παραδώσουν. Στη συνέχεια οι Γερμανοί διενήργησαν έλεγχο στα σπίτια και συνέλαβαν περίπου 2500 άντρες. Από αυτούς οι 185 μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη και οι υπόλοιποι αφέθησαν ελεύθεροι. Σταδιακά πολλοί από τους κρατουμένους αυτούς απελευθερώθηκαν το επόμενο διάστημα βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 150, 180.

[528] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 5ος υποφ.: Υπουργείον Εσωτερικών, "Μακεδονία, Δελτίον Αδικημάτων και Συμβάντων της 22-23-10-1943" και "Μακεδονία, Δελτίον Αδικημάτων και Συμβάντων της 9-13-11-1943". Σύμφωνα με τα δύο αυτά έγγραφα, ο δράστης της εκτέλεσης του Γερμανού ήταν ο Γεώργιος Σιδηρόπουλος από το Παλατιανό, ο οποίος βρέθηκε στο Γερακαριό, όταν Γερμανοί και Βούλγαροι στρατιώτες περικύκλωσαν το χωριό. Στην προσπάθειά του να διαφύγει κατέφυγε στο Δίβουνο, όπου συνελήφθη από τους κατοίκους του χωριού και παραδόθηκε στους Γερμανούς. Στην ίδια περιοχή συνελήφθησαν λίγο αργότερα και δύο αντάρτες του εφεδρικού ΕΛΑΣ, ο Ανδρέας Ανδρεανίδης και ο Ιωάννης Σερτερίδης. Για το συμβάν βλ. επίσης, Τσανικλίδης, *ό.π.*, σσ. 59-60. Χρυσοχόου, *ό.π.*, σ. 89.

[529] Αθηνά Κουκίδου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κιλκίς 8 Οκτ. 2000. Γεώργιος Μυρωνίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κιλκίς 14 Απρ. 2001. Βλ. επίσης, Κιλκίς, Μνημείο κοινότητας Γερακαριού.

της Ομάδας Στρατού Ε και της Στρατιωτικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης τονίστηκε σχετικά :

> «Η συμμετοχή των Βουλγάρων έχει ήδη προβλεφθεί [στην επιχείρηση αυτή]· καθημερινά μεταδίδουν ειδήσεις για δραστηριότητα των συμμοριών και ζητούν από εμάς να αποκαταστήσουμε εκεί την τάξη. Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι Βούλγαροι σε παρόμοιες επιχειρήσεις συμμετέχουν με μεγάλο αριθμό στρατευμάτων που όμως παρουσιάζονται αρκετά δυσκίνητα, με αποτέλεσμα να μην έχουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στις περιοχές αυτές βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη προσπάθεια να εξαρθρωθούν οι κομμουνιστές συμμορίτες με τη βοήθεια των εθνικών συμμοριών. Το γεγονός πως οι Βούλγαροι δεν είναι αγαπητοί ούτε από τις εθνικές συμμορίες μας αναγκάζει να μην χρησιμοποιήσουμε προς αυτή την κατεύθυνση τους Βουλγάρους».[530]

Τελικά, στα τέλη Νοεμβρίου διεξήχθη από τα βουλγαρικά στρατεύματα η προγραμματισμένη εκκαθαριστική επιχείρηση σε περιοχές ανατολικά του Κιλκίς με απολογισμό «πολλούς νεκρούς συμμορίτες και την πυρπόληση των βάσεων των συμμοριών».[531]

Εκτός από τις περιορισμένης έκτασης επιχειρήσεις, δεν έλειψαν το διάστημα αυτό οι σποραδικές επιθέσεις των ανταρτών, οι οποίες αντιμετωπίστηκαν με την προσφυγή σε αντίποινα και άλλα κατασταλτικά μέτρα. Στις 10 Νοεμβρίου, γερμανικό φορτηγό αυτοκίνητο δέχθηκε επίθεση βορείως της Κατερίνης, κοντά στο χωριό Κορινός, με αποτέλεσμα να τραυματιστούν οι δύο επιβαίνοντες Γερμανοί στρατιώτες.[532] Πιθανότατα, τις επόμενες ημέρες ο ένας εκ των τραυματιών υπέκυψε στα τραύματά του. Για το λόγο αυτό, κατόπιν διαταγής του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου εκτελέστηκαν στις 15 Νοεμβρίου στην θέση του αεροδρομίου της Κατερίνης «για εξιλασμό είκοσι κομμουνιστές», οι οποίοι κρατούνταν ήδη στις φυλακές της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού της Κατερίνης (πίνακας 14).[533] Πιθανολογείται, επίσης, πως ο

---

[530] MA, RH 19 VII 1/5: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotizen und Ferngespräche 12. 11. 1943".

[531] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7965/43 geh.].

[532] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7727/43 geh.].

[533] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 17.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7838/43 geh.]. Επίσης, Zst, V 508 AR 2406 / 1967: Polizeistation Katerini, "Bericht" Polizeimeister Efthimios Tsoutsias, Katerini 26 Απρ. 1946. Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Κατερίνης έχουν συνταχθεί δέκα τρεις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου των ατόμων που εκτελέστηκαν στο αεροδρόμιο της Κατερίνης, με ημερομηνία την 15η Νοεμβρίου

θάνατος και του δεύτερου στρατιώτη είχε ως συνέπεια να εκτελεστούν στις 26 Νοεμβρίου πέντε άτομα στο αεροδρόμιο της Κατερίνης[534] και στις 27 ακόμη δώδεκα άτομα στη Θεσσαλονίκη, κρατούμενοι του στρατοπέδου συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς» (πίνακες 15 α, β).[535]

Από την άλλη πλευρά, οι επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον αστυνομικών σταθμών, το ίδιο διάστημα, αντιμετωπίστηκαν από τους Γερμανούς με τη συγκρότηση μικρών αποσπασμάτων που ανέλαβαν τον εντοπισμό και την εξόντωση των ανταρτών. Ιδιαίτερα τη νύχτα της 23ης προς την 24η Νοεμβρίου, αλλά και τις επόμενες ημέρες, ο ΕΛΑΣ εξαπέλυσε ένα κύμα επιθέσεων εναντίον αστυνομικών σταθμών στα Γιαννιτσά, τη Βέροια, τη Νάουσα, την Έδεσσα, την Πτολεμαΐδα και τη Φλώρινα. Κατά τη διάρκεια των επιθέσεων αυτών οι αντάρτες αφόπλισαν και απήγαγαν τους χωροφύλακες των σταθμών, έκαψαν τα αρχεία και αφαίρεσαν αντικείμενα που ήταν χρήσιμα και μπορούσαν να μεταφερθούν.[536] Στις επιθέσεις αυτές των «συμμοριών» οι γερμανικές

1943, βλ. σχετικά, Δήμος Κατερίνη, Ληξιαρχείο, τόμ. ΚΒ, Ληξιαρχικές Πράξεις Θανάτου Αριθ. 14, 15, 160, 161 και τόμ. ΚΓ, Ληξιαρχικές Πράξεις Θανάτου Αριθ. 56, 190, 192, 194, 195, 206, 211, 235, 246. Στο ημερολόγιό του ο Γιασημακόπουλος καταγράφει στις 17 Νοεμβρίου την είδηση της εκτέλεσης 22 ατόμων στην Κατερίνη, παραθέτοντας έξι ονόματα. Στην δε καταγραφή της 27ης Νοεμβρίου ο Γιασημακόπουλος μειώνει κατά έναν τους εκτελεσθέντες, αναφέροντας την 14η Νοεμβρίου ως ημερομηνία εκτέλεσης των 21, πλέον, ατόμων βλ. Καφταντζής, Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 156, 170. Πιθανότερη ημερομηνία εκτέλεσης των είκοσι ατόμων είναι η 15η Νοεμβρίου και ημερομηνία έκδοσης του γερμανικού ανακοινωθέντος η 17η Νοεμβρίου 1943.

[534] Στο Ληξιαρχείο της Κατερίνης έχουν συνταχθεί πράξεις θανάτου για τους τρεις από τους συνολικά πέντε εκτελεσμένους, βλ. Δήμος Κατερίνη, Ληξιαρχείο, τόμ. ΚΓ, Ληξιαρχικές Πράξεις Θανάτου Αριθ. 215, 216, 226. Βλ. επίσης Χαλκίδης-Τερζόπουλος, *ό.π.*, σσ. 181, 187-188, όπου ένορκες καταθέσεις του Παναγιώτη Σεϊτανίδη (Κατερίνη, 20 Μαΐου 1946) και του Γεώργιου Θεοδωρίδη (Κατερίνη, 20 Ιουν. 1946). Σύμφωνα με τις καταθέσεις αυτές η εκτέλεση των πέντε ατόμων έγινε ως αντίποινα για την προηγηθείσα εκτέλεση από τον ΕΛΑΣ ενός Έλληνα συνεργάτη των Γερμανών ονόματι Μανιάτη.

[535] Ο Γιασημακόπουλος αναφέρει ονομαστικά εννιά από τους εκτελεσθέντες, οι τέσσερις από την Κατερίνη και οι πέντε από τον Άγιο Λουκά Γιαννιτσών και τον Άγιο Παύλο. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι συνολικά οι εκτελεσθέντες εκείνη την ημέρα στη Θεσσαλονίκη ανήλθαν σε 29, βλ. Καφταντζής, Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 169-171. Ανάμεσα στους εκτελεσθέντες που κατάγονταν από την Κατερίνη συγκαταλέγεται ο Νικόλαος Κούλας, ο οποίος είχε διατελέσει τα έτη 1927-1928 πρόεδρος της κοινότητας Κατερίνης, βλ. Δήμος Κατερίνης, φακ. "Επιμνημόσυνη δέηση για τα θύματα κατοχής": Β΄ κατάσταση Κατερινιωτών που φονεύθηκαν από τους Γερμανούς εκτός Κατερίνης κατά τα έτη 1940-1944 και κατάσταση με τους διατελέσαντες προέδρους της κοινότητας και μετέπειτα δημάρχους Κατερίνης.

[536] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : Υπουργείο Εσωτερικών, "Δελτίον Αδικημάτων και Συμβάντων της 21-28 Δεκεμβρίου 1943". Επίσης, ΜΑ, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 25.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7940/43 geh.]. Βλ. ακόμη, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 119.

αρχές απάντησαν συγκροτώντας μικρά τμήματα καταδίωξης που απαρτίζονταν από άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής.[537]

Αντίθετα, όπως συνέβη και τους προηγούμενους μήνες, τη διεξαγωγή μεγαλύτερης έκτασης επιχειρήσεων μέσα στα γεωγραφικά όρια δικαιοδοσίας του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ανέλαβε η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν. Μέχρι τα τέλη του 1943 τα τμήματα του Συνταγματάρχη Εμπερλάιν είχαν ενισχυθεί σημαντικά με την προσθήκη νέων μονάδων. Συγκεκριμένα, αμέσως μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, τέθηκαν υπό τις διαταγές του Εμπερλάιν, κατόπιν της σύμφωνης γνώμης του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, το σύνταγμα μελανοχιτώνων της Ελασσόνας και ένα τάγμα της Μεραρχίας "Πινερόλο" που είχαν εκδηλώσει την πρόθεσή τους να συνεχίσουν τον πόλεμο στο πλευρό των γερμανικών στρατευμάτων.[538] Τον Δεκέμβριο, αφίχθησαν στην περιοχή δικαιοδοσίας του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου το 842ο Τάγμα από το βόρειο Καύκασο και το 769ο Τάγμα από το Τουρκεστάν, τα οποία θα συμμετείχαν στο εξής σε επιχειρήσεις κατά των ανταρτών. Από τα δύο αυτά τάγματα στον Εμπερλάιν δόθηκε το τάγμα από το Τουρκεστάν.[539]

Έχοντας, λοιπόν, ενισχυθεί με ετερόκλιτα στρατεύματα, όπως ήταν το σύνταγμα των Ιταλών μελανοχιτώνων και το τάγμα των εθελοντών από το Τουρκεστάν, η Ομάδα

---

[537] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 30.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8015/43 geh.]. Βλ. και Καφταντζής, Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 168, 170. Όπως σημειώνει στο ημερολόγιό του ο Γιασημακόπουλος, αμέσως μετά τον αφοπλισμό και την απαγωγή της δύναμης της χωροφυλακής στις περιφέρειες των Γιαννιτσών, της Γουμένισσας και της Χαλκηδόνας υπήρξε στη φυλακή έντονη φημολογία για εκτέλεση κρατουμένων ως αντίποινα για τις επιθέσεις αυτές.

[538] Ως απαραίτητη προϋπόθεση για την αποδοχή της ένταξης των ιταλικών μονάδων στον γερμανικό στρατό, ο Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης έθεσε την εκπλήρωση δύο βασικών όρων : την δήλωση πίστης των ιταλικών στρατευμάτων προς την φασιστική κυβέρνηση της Ιταλίας και τις γραπτές εγγυήσεις από την πλευρά των αξιωματικών ότι αποδέχονταν άνευ όρων την υπαγωγή των μονάδων τους στο γερμανικό στρατό και αναγνώριζαν την ισχύ των διαταγών της γερμανικής ηγεσίας. Μετά τη σύμφωνη γνώμη του Λερ, ο επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού Ε ενημέρωσε σχετικά τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης Χάρντε για την ένταξη των μελανοχιτώνων και του ιταλικού τάγματος στον σχηματισμό του Εμπερλάιν. Ήδη από τις αρχές Σεπτεμβρίου του 1943, ο Εμπερλάιν είχε έρθει σε επαφή με το σύνταγμα των μελανοχιτώνων της Ελασσόνας και είχε γίνει αποδέκτης των ιταλικών προθέσεων να συνεχίσουν τον πόλεμο στο πλευρό των Γερμανών. Μετά την ένταξη των ιταλικών μονάδων στον Εμπερλάιν, ο Χάρντε επικοινώνησε με τον Βίντερ, ζητώντας να ενημερωθεί για την περίπτωση που και άλλα ιταλικά τάγματα εκδήλωναν την πρόθεσή τους να ενταχθούν στη Βέρμαχτ. Η απάντηση του Βίντερ ήταν θετική μόνο στην περίπτωση που επρόκειτο για φασιστικά τμήματα. Σε κάθε άλλη περίπτωση ήταν απαραίτητη η έγκριση της ανώτερης στρατιωτικής ηγεσίας, βλ. MA, RH 19 VII 1/3: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotiz 8. 9. 1943" και "Aktennotiz über Ferngespräche am 10. 9. 1943".

[539] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotizen und Ferngespräche 14. 12. 1943".

Μάχης Εμπερλάιν ανέλαβε την καταδίωξη των ανταρτών στη Δυτική Μακεδονία. Στις 28 Νοεμβρίου 1943, ένα τμήμα καταδίωξης του Εμπερλάιν κατέλαβε και πυρπόλησε, «μετά από σκληρή μάχη», δύο χωριά που βρίσκονταν νοτιοδυτικά της Πτολεμαΐδας. Εκτός από τους σαράντα «εχθρούς νεκρούς» που καταμετρήθηκαν, τα γερμανικά στρατεύματα λαφυραγώγησαν πολλά οπλοπολυβόλα, όλμους, όπλα, νάρκες, σφαίρες, ενώ ανακάλυψαν και κατέστρεψαν μια αποθήκη με εφόδια.[540] Το ίδιο τμήμα στις 2 Δεκεμβρίου ανέφερε και άλλες εχθρικές απώλειες κατά την καταδίωξη ανταρτών νοτιοδυτικά της Κοζάνης όπως επίσης και την καταστροφή όπλων και πυρομαχικών.[541]

Στις 5 Δεκεμβρίου, το μεγαλύτερο μέρος των στρατευμάτων του Εμπερλάιν μετακινήθηκε στην Κλεισούρα, με αποστολή να εκδιώξει τους αντάρτες από την περιοχή και να απελευθερώσει για μια ακόμη φορά τα στενά, γνωστά ως "Νταούλι".[542] Μια ημέρα μετά την έναρξη της επιχείρησης, η Ομάδα Στρατού Ε ενημερώθηκε πως τα στενά της Κλεισούρας ελέγχονταν πλέον από τα γερμανικά στρατεύματα μετά την αποχώρηση των ανταρτών, χωρίς να προβάλλουν καμία αντίσταση.[543] Στις 7 Δεκεμβρίου οι αντάρτες προσπάθησαν να επανακτήσουν τον έλεγχο των στενών της Κλεισούρας, η επίθεσή τους όμως αποκρούστηκε από τα τμήματα του Εμπερλάιν και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν προς τα νοτιοανατολικά.[544] Αποκτώντας οι Γερμανοί τον πλήρη έλεγχο, οχύρωσαν τα στενά,[545] πράττοντας στη συνέχεια ανάλογα και με τις άλλες ορεινές διαβάσεις. Άλλωστε, η Ομάδα Στρατού Ε θεωρούσε την κατοχή των διαβάσεων ιδιαίτερα σημαντική και αποφασιστικής σημασίας. Σχετική διαταγή του Βίντερ προέβλεπε μάλιστα την οχύρωση όλων των διαβάσεων, οι οποίες «μέχρι τα τέλη Μαρτίου 1944 θα έπρεπε να παρουσιάζουν την εικόνα μικρών φρουρίων».[546] Στο πλαίσιο αυτό, οι Γερμανοί τοποθέτησαν στο "Νταούλι" φυλάκιο το οποίο επάνδρωσαν είκοσι άντρες του Πούλου υπό την αρχηγία του καταγόμενου από την Κλεισούρα

---

[540] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 28.11.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 7985/43 geh.].
[541] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 2.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8040/43 geh.].
[542] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 5.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8075/43 geh.].
[543] MA, RH 19 VII 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 6.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis [Ia / 01 Nr. 8080 / 43 geheim, Anlage 44].
[544] MA, RH 19 VII 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 7.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis [Ia / 01 Nr. 8095 / 43 geheim, Anlage 50].
[545] MA, RH 19 VII 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 8.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis [Ia / 01 Nr. 8100 / 43 geheim, Anlage 59].
[546] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Chefbesprechung am 9. und 10.12.1943 / Fragen der weiteren Kampfführung".

οπλαρχηγού Ανδρέα Παναγιωτόπουλου.[547] Επίσης, την ασφάλεια της οδού που οδηγούσε από τη Φλώρινα προς τα αλβανικά σύνορα ανέλαβε ο 1ος Λόχος του 322ου Ελαφρού Τάγματος Πεζικού.[548]

Στις 9 Δεκεμβρίου 1943, μετά την ανακατάληψη των στενών της Κλεισούρας, η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν αντικαταστάθηκε από το 7ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων της 4ης Μεραρχίας SS. Οι περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας οι οποίες μέχρι τότε αποτελούσαν τον χώρο ευθύνης του Εμπερλάιν, πέρασαν κάτω από τον έλεγχο του Αντισυνταγματάρχη Σύμερς και των στρατευμάτων των SS.[549] Κατά τον Γερμανό περιφερειακό φρούραρχο Κοζάνης, Άλφρεντ Μάττιγκ (Alfred Mattig), η μεταβολή αυτή προκάλεσε την επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ των στρατευμάτων Κατοχής και του ελληνικού πληθυσμού εξαιτίας της σκληρής στάσης που κράτησε ευθύς εξαρχής ο Σύμερς έναντι των κατοίκων, η οποία οδήγησε σε λεηλασίες, καταστροφές χωριών και ομαδικές εκτελέσεις.[550]

Η μετακίνηση αυτή του επιτελείου του 7ου Συντάγματος από τη Λάρισα στη Δυτική Μακεδονία με έδρα την Κοζάνη, όπου και στρατωνίστηκαν δύο λόχοι, ο 13ος και ο 14ος, ήταν στρατιωτικά αναγκαία και απέβλεπε στην καλύτερη προστασία των περιοχών εκείνων που απειλούνταν περισσότερο από τη δράση των ανταρτικών ομάδων. Άλλωστε, σε σχέση με τα τμήματα του Εμπερλάιν, το 7ο Σύνταγμα υπερείχε τόσο ως προς το ζήτημα του αξιόμαχου όσο και ως προς τον αριθμό των στρατιωτών που είχε στη διάθεσή του. Ταυτόχρονα, η διασπορά των μονάδων του συντάγματος εκτός της Κοζάνης παρείχε τη δυνατότητα της αμέσου επεμβάσεως, της φύλαξης των σημαντικών

---

[547] Βλ. την πολύ σημαντική και άκρως διαφωτιστική εργασία του Γεώργιου Τρύπη τόσο για τα γεγονότα που προηγήθηκαν όσο και για την ημέρα καταστροφής της Κλεισούρας, Γεώργιος Τρύπης, «Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας», *Αριστοτέλης,* 26 (σσ. 27-28). Ο συγγραφέας αναφέρει ότι στην επιχείρηση εκδίωξης του ΕΛΑΣ από την περιοχή της Κλεισούρας συμμετείχε με τους Γερμανούς του Εμπερλάιν και το απόσπασμα των είκοσι αντρών του Πούλου που έφτασε από την Πτολεμαΐδα με επικεφαλής τον Παναγιωτόπουλο. Όπως αφήνει να εννοηθεί, μαζί τους ήρθε και ο Πούλος, ο οποίος μετά την εγκατάσταση του φυλακίου στο "Νταούλι" επέστρεψε στην Πτολεμαΐδα. Το διάστημα της παραμονής τους στην Κλεισούρα οι άντρες του Πούλου, με αρχηγό τον Παναγιωτόπουλο, έκαναν συχνές επιδρομές στα χωριά της περιοχής, συγκεντρώνοντας τρόφιμα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης. Επίσης, μετέβησαν αρκετές φορές στην Κλεισούρα, λεηλατώντας κατοικίες. Για το ζήτημα αυτό βλ. ενδεικτικά, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1– 98), συνεδρίαση της 28 Ιουνίου 1949, αριθ. 57, 58. Ακόμη, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 91.

[548] MA, RH 19 VII 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 6.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis [Ia / 01 Nr. 8080 / 43 geheim, Anlage 44].

[549] MA, RH 19 VII 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 9.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis (OFK 395) [Ia / 01 Nr. 8115 / 43 geheim, Anlage 65].

[550] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht München I, (Aktenzeichen) 117 Js 37-40 / 68, 117 Js 41-48 / 68, "Vernehmungsniederschrift" Alfred M., Traunstein 25 Αυγ. 1970.

διαβάσεων, όπως αυτή του Σαρανταπόρου, και γενικότερα της αποτελεσματικότερης εποπτείας του χώρου. Κυρίως, όμως, η παρουσία ενός σχηματισμού όπως ήταν το 7ο Σύνταγμα εξασφάλιζε όλες εκείνες τις στρατιωτικές προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων.

Η αντικατάσταση της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν από τα στρατεύματα των SS δεν σήμαινε και την αποχώρησή του από τη Δυτική Μακεδονία. Αντίθετα, οι δύο σχηματισμοί συμμετείχαν σε κοινές επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, όπως αυτή που διεξήχθη τον Δεκέμβριο του 1943 στα Πιέρια. Η τελευταία γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση στα Πιέρια και τον Βόρειο Όλυμπο χρονολογούνταν από τον Απρίλιο – Μάιο του 1943. Η περιοχή αυτή όπως και η γειτονική της επαρχία των Σερβίων, η οποία από το καλοκαίρι του 1943 είχε κηρυχθεί νεκρή ζώνη, είχαν υποστεί μεγάλες καταστροφές. Μετά, όμως, το τέλος των γερμανικών επιχειρήσεων οι αντάρτες επέστρεψαν στην περιοχή των Πιερίων. Μάλιστα, τον Οκτώβριο του 1943 διεξήχθη στο Ελατοχώρι (Σκουτέρνα), όπου ήταν η έδρα του 50ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, η πρώτη Παμμακεδονική Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ και λίγες ημέρες αργότερα στο Καταφύγιο το πρώτο Παμμακεδονικό Συνέδριο της ΕΠΟΝ.

Το φθινόπωρο, επίσης, εκτός από τις επιθέσεις κατά γερμανικών στόχων, τα τμήματα του 50ου Συντάγματος προσπάθησαν να εξουδετερώσουν τον πιο ισχυρό πόλο αντίστασης απέναντι στον ΕΛΑΣ που είχε συγκροτηθεί με επίκεντρο το χωριό Κούκος. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μετά τις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της άνοιξης του 1943 ο αρχηγός των εξοπλισμένων του Κούκου, Κυριάκος Παπαδόπουλος ή Κισά – Μπατζάκ αποκατέστησε επικοινωνία με τη Μυστική Αστυνομία Στρατού της Κατερίνης, η οποία διευθυνόταν από τον Μπέντζαμιν Λόχερ, και με τον Γερμανό διοικητή της μονάδας των επάκτιων του Κίτρους. Στις 18 Νοεμβρίου 1943 τμήματα του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν στον Κούκο, συνάντησαν όμως ισχυρή αντίσταση και είχαν πολλές απώλειες. Ωστόσο, κατόρθωσαν να καταλάβουν το μεγαλύτερο μέρος του χωριού και να συλλάβουν εκατόν σαράντα με εκατόν πενήντα άτομα, κυρίως γυναίκες και παιδιά, μεταξύ αυτών και τη γυναίκα του Κισά – Μπατζάκ. Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια να εξουδετερωθεί η αντίσταση στον Κούκο, ο ΕΛΑΣ αποχώρησε από το χωριό, μεταφέροντας τους συλληφθέντες κατοίκους στην Ελαφίνα.[551]

---

[551] Βλ. Γεώργιος Κρήτος (Θαλής), *Πιέρια – Β. Όλυμπος. Εθνική αντίσταση. Δράση του 50ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 170-173. Την καλύτερη και αντικειμενικότερη περιγραφή των γεγονότων αυτών παρέχει το βιβλίο του Κρήτου, ο οποίος καταγόταν από το Καταφύγιο Κοζάνης. Το φθινόπωρο του 1942 διορίστηκε καθηγητής φιλολογίας στο γυμνάσιο

Πολύ σύντομα, οι γερμανικές αρχές μέσω των υπηρεσιών της Μυστικής Αστυνομίας και του 250ου Τμήματος Αντικατασκοπίας της Κατερίνη (Abwehrtruppe 250), με διοικητή τον Υπολοχαγό Κράουτσμπεργκερ (Krautschberger), ανέλαβαν να εξοπλίσουν τον Κούκο, εγκαθιστώντας στο χωριό δύο γερμανικές ομάδες πολυβόλων και έναν ασύρματο. Ταυτόχρονα, έγιναν οχυρωματικά έργα περιμετρικά του χωριού, καθιστώντάς το φρούριο, ικανό να αποκρούσει μελλοντικές επιθέσεις του ΕΛΑΣ.[552] Μετά τις γερμανικές ενισχύσεις, οι εξοπλισμένοι του Κούκου πραγματοποίησαν επιδρομές κατά γειτονικών χωριών, όπως αυτή στο χωριό Χράνη, στις 4 Δεκεμβρίου, όπου πυρπόλησαν δεκαεπτά κατοικίες, εντείνοντας τον αγώνα τους κατά του ΕΛΑΣ και των κομμουνιστών υποστηρικτών του στα χωριά της περιφέρειας Κατερίνης.[553]

Ο εξοπλισμός και η ενίσχυση των τουρκόφωνων του Κούκου ήταν ένα πρώτο βήμα από την πλευρά των Γερμανών για τη δημιουργία ενός μόνιμου αντικομμουνιστικού προπυργίου μετά την επανεμφάνιση του ΕΛΑΣ στα Πιέρια. Σε ένα δεύτερο στάδιο, η Ομάδα Στρατού Ε σχεδίασε σε συνεργασία με τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης μια νέα επιχείρηση για την εξόντωση των ανταρτών στο Βόρειο Όλυμπο. Οι υπό εκκαθάριση περιοχές βρίσκονταν μεταξύ των εκβολών του Αλιάκμονα, της Βέροιας, της

της Πτολεμαΐδας. Τον Μάιο του 1943 συνελήφθη μαζί με πολλά άλλα άτομα στην Πτολεμαΐδα κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων συλλήψεων που διενήργησε η Μυστική Αστυνομία Στρατού σε πολλές πόλεις της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Κρατήθηκε τρεις μήνες στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Μετά την αποφυλάκισή του εντάχθηκε στον ΕΛΑΣ και υπηρέτησε ως αντιπρόσωπος του ΕΑΜ με το ψευδώνυμο Θαλής στο 1ο Τάγμα του 50ου Συντάγματος. Για τη συγγραφή του βιβλίου που αναφέρεται στη δράση του 50ου Συντάγματος ο Κρήτος χρησιμοποίησε έγγραφα από το αρχείο του 50ου Συντάγματος και το αρχείο του Κούκου που είχε περιέλθει στην κατοχή του ΕΛΑΣ μετά την κατάληψη του χωριού το 1944. Για τον επιπρόσθετο αυτό λόγο το βιβλίο του Κρήτου αποτελεί πολύτιμη και απαραίτητη πηγή για όσα συνέβησαν στην Πιερία την περίοδο της Κατοχής. Για την επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον του Κούκου βλ. επίσης, Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 45. Ο συγγραφέας δημοσιεύσει έκθεση του τρίτου επιτελικού γραφείου της στρατιωτικής διοίκησης Θεσσαλονίκης που αναφέρεται στις επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον του Κούκου και στη μετέπειτα συνεργασία των γερμανικών αρχών με τον Κισά – Μπατζάκ. Δυστυχώς, ο Ενεπεκίδης παραλείπει την πηγή από την οποία αντλεί το έγγραφο αυτό. Ακόμη, Ανδρέας Τσιρινίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κούκος 14 Νοεμ. 2000. Ευάγγελος Τσορμπάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρυάκια 14 Νοεμ. 2000.

[552] Βλ. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 46. Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 173-174. Ανδρέας Τσιρινίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κούκος 14 Νοεμ. 2000. Σύμφωνα με ρητές οδηγίες του Επιτελάρχη της Ομάδας Στρατού Ε, Βίντερ, που δόθηκαν στις υφιστάμενες υπηρεσίες τον Δεκέμβριο του 1943, θα έπρεπε τα χωριά στο εξής να ενισχυθούν με την παρουσία των γερμανικών στρατευμάτων, τα οποία θα συνέβαλαν στην κατασκευή οχυρωματικών έργων «για να μπορούν να αντιμετωπίσουν επιθέσεις ασθενέστερων εχθρικών δυνάμεων», βλ. MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Chefbesprechung am 9. und 10.12.1943 / Fragen der weiteren Kampfführung".

[553] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Επαρχία Πιερίας, Αρ. Πρωτ. 6, "Περίληψις περί των γεγονότων άτινα έλαβον χώραν εν τη Επαρχία Πιερίας κατά το τρίμηνον Δεκέμβριος 1943 – Φεβρουάριος 1944" [στο εξής Περίληψις], Κατερίνη 1 Απρ. 1944.

Κατερίνης και των Σερβίων. Ως ημερομηνία έναρξης της επιχείρησης, που ονομάστηκε «Seepferd = Ιππόκαμπος», ορίστηκε η 18η Δεκεμβρίου 1943.[554]

Ουσιαστικά, η επιχείρηση ξεκίνησε έξι ημέρες νωρίτερα με την εμφάνιση γερμανικών αποσπασμάτων στη δυτική πλευρά των Πιερίων για την ανίχνευση του χώρου και τον εντοπισμό των στόχων. Το απόγευμα της 11ης Δεκεμβρίου 1943 γερμανικό απόσπασμα περίπου δεκατεσσάρων στρατιωτών των SS κινήθηκε από τον Βελβεντό προς το Παλαιογράτσανο και το Μοσχοχώρι (Ματσκοχώρι). Φτάνοντας στο Πλατανόρρευμα το απόσπασμα χωρίστηκε σε δύο τμήματα των επτά ατόμων. Το πρώτο κατευθύνθηκε προς το Παλαιογράτσανο και το δεύτερο προς το Μοσχοχώρι. Λίγο πριν την είσοδό τους στα δύο χωριά οι στρατιώτες δέχθηκαν πυρά από τις διμοιρίες των προωθημένων φυλακίων του ΕΛΑΣ. Οι Γερμανοί που είχαν κατευθυνθεί προς το Μοσχοχώρι αποχώρησαν, ανταλλάσσοντας πυρά με τους αντάρτες, χωρίς όμως να υποστούν απώλειες. Το ίδιο δεν συνέβη με το άλλο απόσπασμα που είχε πάρει το δρόμο για το Παλαιογράτσανο. Η διμοιρία του ΕΛΑΣ που είχε εγκατασταθεί στο σχολείο του χωριού από τον Νοέμβριο, κατέλαβε έγκαιρα θέσεις στη θέση "Ζαρούχα Λάκκος" και αιφνιδίασε το γερμανικό απόσπασμα, σκοτώνοντας δύο στρατιώτες, οι οποίοι είχαν αποκοπεί από τους υπολοίπους. Βρισκόμενοι σε μειονεκτική θέση οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να επιστρέψουν στον Βελβεντό, χωρίς να γνωρίζουν ή να μπορούν με βεβαιότητα να παράσχουν οποιαδήποτε πληροφορία για την τύχη των δύο συναδέλφων τους. Γι΄ αυτό, στην έκθεση που συντάχθηκε την ημέρα εκείνη και απεστάλη στις προϊστάμενες υπηρεσίες της Θεσσαλονίκης οι δύο στρατιώτες δηλώθηκαν αρχικά ως αγνοούμενοι.[555]

---

[554] MA, RH 19 VII 11/3 και 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 17.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis (OFK 395) [Ia / 01 Nr. 8227 / 43 geheim, Anlage 138].

[555] MA, RH 19 VII 12/1: Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 12.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8160/43 geh.]. Για τα γεγονότα αυτά υπάρχει το βιβλίο του Θεόδωρου Μπαντά που προσφέρει σημαντικές πληροφορίες, καθώς ο συγγραφέας του συμμετείχε στην ενέδρα του Παλαιογράτσανου. Μετά την πυρπόληση των Σερβίων από τους Ιταλούς ο Μπαντάς κατέφυγε οικογενειακώς στο Παλαιογράτσανο. Όταν τον Νοέμβριο του 1943 εγκαταστάθηκε στο χωριό μια διμοιρία του ΕΛΑΣ, ο Μπαντάς ανέλαβε καπετάνιος της (ψευδώνυμο Βλαχόπουλος), με διμοιρίτη κάποιον Βασίλη με το ψευδώνυμο Στέφανος. Στις 11 Δεκεμβρίου ήταν αυτοί που εντόπισαν τους αποκομμένους από την υπόλοιπη ομάδα Γερμανούς στρατιώτες να ανεβαίνουν στο Παλιογράτσανο από το δρόμο που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι για τη μετάβασή τους στα Σέρβια. Ο Στέφανος πυροβόλησε και σκότωσε τους δύο στρατιώτες. Στη συνέχεια, τους αφαίρεσαν τα όπλα, τα χιτώνια και τα παπούτσια. Ο Μπαντάς αναφέρει ότι ο ένας δεν ήταν Γερμανός, αλλά «παοτζής» από τα Καραγιάννια. Η εγκυρότητα αυτής της πληροφορίας αφενός είναι δύσκολο να διαπιστωθεί αφετέρου είναι παράδοξο να συμμετείχε σε μονάδα των SS γερμανοντυμένος Έλληνας, αν υποτεθεί ότι το γερμανικό απόσπασμα ανήκε στον 7ο Λόχο του 2ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS που από τις αρχές

Λίγες μόνο ώρες αργότερα, τη νύχτα της 11ης προς τη 12η Δεκεμβρίου 1943, ισχυρό γερμανικό τμήμα SS από τον Βελβεντό επέστρεψε στην περιοχή και εκδίωξε μετά από σύντομη συμπλοκή τους αντάρτες, αναφέροντας «απώλειες των συμμοριών» που ανέρχονταν σε δώδεκα νεκρούς και δέκα με δεκαπέντε τραυματίες. Ανάμεσα στα λάφυρα συγκαταλέγονταν ένα οπλοπολυβόλο, είκοσι δύο όπλα, χειροβομβίδες, σφαίρες, μεγάλες ποσότητες ποικίλου πολεμικού υλικού, ειδών συντήρησης και εφοδιασμού και μερικά ζώα μεταφοράς.[556] Ταυτόχρονα, εντόπισε νεκρούς τους δύο Γερμανούς στρατιώτες, των οποίων η τύχη αγνοείτο μετά την ενέδρα στο Παλαιογράτσανο.[557] Σε αντίποινα για την απώλεια αυτή πυρπόλησε το Παλαιογράτσανο, με αποτέλεσμα να καταστραφούν περίπου εκατόν είκοσι κατοικίες, μεταξύ αυτών το σχολείο και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Την ίδια τύχη είχε και το Μοσχοχώρι, το οποίο καταστράφηκε ολοσχερώς εκτός από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Οι απώλειες του άμαχου πληθυσμού ήταν έντεκα νεκροί, οι οποίοι στην αναφορά της μονάδας των SS μετατράπηκαν, όπως ήδη αναφέρθηκε, σε συμμορίτες. Από τους έντεκα άντρες και γυναίκες, οι εννιά εκτελέστηκαν ή κάηκαν ζωντανοί στο Παλαιογράτσανο και οι δύο στο Μοσχοχώρι (πίνακες 16 α, β).[558]

Δεκεμβρίου είχε εγκατασταθεί στον Βελβεντό. Βλ. σχετικά, Θεόδωρος Ε. Μπαντάς, *Αναμνήσεις. Τα Σέρβια στην Εθνική Αντίσταση*, Σέρβια 2001, σ. 68.

[556] Τα λάφυρα αυτά περιήλθαν στην κατοχή των Γερμανών μετά την κατάληψη του σχολείου του Παλαιογράτσανου, όπου είχε εγκατασταθεί η διμοιρία του ΕΛΑΣ, και την εσπευσμένη αποχώρηση των ανταρτών από το χωριό. Ο Μπαντάς επιβεβαιώνει τη γερμανική αναφορά για το είδος και την ποσότητα των λαφύρων, βλ. Μπαντάς, *ό.π.*, σσ. 68-69. Επίσης, Θεόδωρος Μπαντάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σέρβια 22 Ιουλ. 2001.

[557] MA, RH 19 VII 11/3: Führungsabteilung (Arsakli), 13.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis (OFK 395) [Ia / 01 Nr. 8170 / 43 geheim, Anlage 99].

[558] Για την καταστροφή του Παλαιογράτσανου και την εκτέλεση των εννιά κατοίκων του, εκ των οποίων μια γυναίκα υπέκυψε αργότερα στα τραύματά της, ενώ ένας ακόμη άντρας, ο Δημήτριος Στεφάνου, συνελήφθη όμηρος την ίδια ημέρα και εκτελέστηκε στις 26 Ιανουαρίου 1944 στη θέση "Νταμάρια", νοτίως της Κοζάνης, βλ. Δήμος Βελβεντού (Βελβεντό), Ληξιαρχικές Πράξεις Θανάτου κοινότητας Παλαιογράτσανου (από 1945 έως 12.12.1951), Ληξιαρχικές πράξεις Αποβιώσεως Αριθ. 3, Παλαιογράτσανο 1 Φεβρ. 1946, 4 (1 Φεβρ. 1946), 5 (1 Φεβρ. 1946), 6 (1 Φεβρ. 1946), 7 (1 Φεβρ. 1946), 8 (1 Φεβρ. 1946), 10 (1 Φεβρ. 1946). Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησιν Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας υπό του εχθρού κατά την διάρκειαν της Κατοχής εις το χωρίον Παλαιογράτσανον", Βελβεντό 19 Οκτ. 1945. Βλ. ακόμη, Ιωάννης Χρ. Ηλιόπουλος, *Ιστορία του χωρίου Παλαιογράτσανου νομού Κοζάνης*, χ.τ.ε. 1962, σ. 9 κ. ε. Ο Ηλιόπουλος διετέλεσε δάσκαλος του χωριού και στην εργασία αυτή, που αναφέρεται στην ιστορία του Παλαιογράτσανου, κάνει εκτενείς αναφορές στην περίοδο της Κατοχής, στην καταστροφή του χωριού και στις μεταπολεμικές προσπάθειες ανοικοδόμησής του. Ο συγγραφέας επιρρίπτει στους αντάρτες όχι μόνο την ευθύνη, αλλά και αποδίδει ενδεχόμενο δόλο στις ενέργειες τους που οδήγησαν στην πυρπόληση του χωριού. Του ιδίου, *Παλαιογράτσανον – Ιστορικόν περί αυτού σημείωμα*, Παλαιογράτσανο Μάιος 1961 στο Μορφωτικός Όμιλος Παλαιογρατσάνου, Λαογραφική Συλλογή "Γρατσάνη", 1981. Επίσης, Αστέριος Στεφανόπουλος,

Στις 18 Δεκεμβρίου 1943 ξεκίνησε η εκκαθαριστική επιχείρηση «Seepferd» στο Βόρειο Όλυμπο (Χάρτης 2). Στην επιχείρηση συμμετείχαν τρία ξεχωριστά τμήματα, τα οποία ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας συγκεκριμένες αποστολές, ορμώμενα από τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις εναντίον των βασικών στόχων. Το πρώτο τμήμα ήταν το ενισχυμένο 1004ο Τάγμα Πεζικού (Festung Infanterie Bataillon 1004), το οποίο μέχρι τότε επάνδρωνε τις οχυρές θέσεις που είχαν δημιουργηθεί κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Λάρισας – Θεσσαλονίκης. Επικεφαλής του τάγματος αυτού τέθηκε ο Συνταγματάρχης Γκουκς (Guksch), ο οποίος από τον Ιανουάριο του 1943 είχε αναλάβει τη διοίκηση του επιτελείου για την ασφάλεια του σιδηροδρομικού δικτύου, με έδρα τη Λάρισα (Eisenbahn – Sicherungs - Stab Larissa).[559] Το δεύτερο τμήμα συγκροτούσαν το 1ο και το 2ο Τάγμα του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων των SS (I und II / SS Polizei Panzer Grenadier Regiment 7). Τον συντονισμό της δράσης των δύο ταγμάτων, που στην επιχείρηση αυτή ενώθηκαν σε μια ομάδα μάχης, ανέλαβε ο ίδιος ο διοικητής του συντάγματος, Αντισυνταγματάρχης Σύμερς. Τέλος, στην επιχείρηση συμμετείχε και η Ομάδα Μάχης του Συνταγματάρχη Εμπερλάιν (kampfgruppe Eberlein).[560]

Την πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων το 1004ο Τάγμα του Γκουκς, που τις προηγούμενες ημέρες είχε αφιχθεί από την περιοχή της Λάρισας στην Κατερίνη, κινήθηκε προς τα δυτικά, έχοντας ως αφετηρία τη γραμμή Κατερίνη – Κίτρος – Μακρύγιαλος – Αιγίνιο. Οι μονάδες του τάγματος αυτού, περνώντας από χωριά που βρέθηκαν στην πορεία τους, επιδόθηκαν σε λεηλασίες, πυρπολήσεις κατοικιών και εκτελέσεις κατοίκων. Στο πρώτο από αυτά, στην Εξοχή (Καλύβια – Χαράδρας)

μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Παλαιογράτσανο 21 Ιουλ. 2001. Για την πυρπόληση και τις εκτελέσεις στο Μοσχοχώρι βλ. Δήμος Σερβίων, Κοινότητα Πλατανορρεύματος, Βιβλίο Θανάτων κοινότητας Μοσχοχωρίου (1940-1944), τόμος Β΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Αριθ. 27, Μοσχοχώρι 13 Δεκ. 1943 και Βιβλίο Θανάτων Μοσχοχωρίου –Πλατανορρεύματος (1945-1956), τόμος Γ΄, Αριθ. 5, Πλατανόρρευμα 10 Μαρ. 1946. Επίσης, Βάιος Καφτεράνης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πλατανόρρευμα 22 Ιουλ. 2001. Μεταπολεμικά, οι κάτοικοι του Μοσχοχωρίου εγκαταστάθηκαν στο Πλατανόρρευμα, ενισχύοντας πληθυσμιακά τον εκεί οικισμό. Σήμερα στη θέση του ερειπωμένου Μοσχοχωρίου δεσπόζει η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής.

[559] Βλ. MA, RW 40 / 162, Tätigkeitsbericht Ιανουάριος 1943. Ο Συνταγματάρχης Γκουκς ήταν διοικητής του 81ου Ελαφρού Συντάγματος Πεζικού. Μετά το σιδηροδρομικό δυστύχημα τον Ιανουάριο του 1943, στο οποίο σκοτώθηκε ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, φον Στούντνιτς και μαζί του, εκτός των άλλων ατόμων, ο μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο επικεφαλής του αρμόδιου επιτελείου για το σιδηροδρομικό δίκτυο, Αντισυνταγματάρχης Σολτς (Scholz), ανέλαβε τη διοίκηση του επιτελείου στη Λάρισα.

[560] Για τη συμμετοχή των γερμανικών τμημάτων στην επιχείρηση βλ. MA, RH 19 VII 11/3 και 12/1: Führungsabteilung (Arsakli), 17.12.1943, Tagesmeldung Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395) [Ia / 01 Nr. 8227 / 43 geheim, Anlage 138].

συνέλαβαν έναν κάτοικο, τον Κωνσταντίνο Τζουμέρκα, τον οποίο στη συνέχεια εκτέλεσαν έξω από τον Τρίλοφο (Παληονελλήνη ή Τόχοβα). Στο ίδιο χωριό και στην τοποθεσία "Χαβούζ Μαχαλά - Αλώνια" εκτέλεσαν και τον γιο του αντιπροέδρου, Κωνσταντίνο Σαλτσίδη, ο οποίος μετά την είσοδο των στρατιωτών προσπάθησε να απομακρυνθεί. Επίσης, στα "Καλύβια - Σπουργίτης" πυρπόλησαν τέσσερα σπίτια.[561]

Την ίδια ημέρα οι στρατιώτες του Γκουκς μπήκαν στο χωριό Σφενδάμη,[562] όπου ήρθαν αντιμέτωποι με ομάδα ανταρτών που κατείχε το ύψωμα Αηλιάς. Αναφέρεται πως από τα πρώτα πυρά των ανταρτών τραυματίστηκε ένας τουλάχιστον Γερμανός στρατιώτης, σκοτώθηκε ένας αξιωματικός και καταστράφηκε ένα αυτοκίνητο.[563] Στη συνέχεια και μπροστά στην αριθμητική υπεροχή των γερμανικών στρατευμάτων τόσο οι αντάρτες όσο και οι κάτοικοι του χωριού τράπηκαν σε φυγή, δεχόμενοι πυρά. Στο στόχαστρο επίσης των Γερμανών βρέθηκαν και τα ζώα, κάτι άλλωστε που συνέβαινε συνήθως κατά τη διάρκεια της εισόδου και παραμονής των στρατευμάτων στα διάφορα χωριά. Στην προσπάθειά τους οι κάτοικοι να κρυφτούν, βρέθηκαν ανάμεσα στους Γερμανούς και τους αποχωρούντες αντάρτες. Από τα γερμανικά πυρά που είχαν ως στόχο αδιακρίτως τους αντάρτες και τους αμάχους, σκοτώθηκαν επτά κάτοικοι μεταξύ των οποίων και μια γυναίκα (πίνακας 17).[564] Οι υπόλοιποι διέφυγαν προς την

---

561 ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 1ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Επαρχία Πιερίας, Αρ. Πρωτ. 6, Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Για τους δύο εκτελεσθέντες στον Τρίλοφο Κατερίνης βλ. Δήμος Ελαφίνας (Παλαιό Κεραμίδι), Βιβλίον Θανάτων Παληονέλληνης (1937-1943), τόμ. Γ΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Κωνσταντίνου Τζουμέρκα, Αριθ. 16, Παληονελλήνη 10 Μαρ. 1946 και Κωνσταντίνου Σαλτσίδη, Αριθ. 12, Παληονελλήνη 23 Οκτ. 1945. Στο ίδιο, Ειρηνοδικείο Κατερίνης, "Ένορκη Βεβαίωση" Δημητρίου Σαλτσίδη, Αριθμός 975, Κατερίνη 15 Οκτ. 1985. Επίσης, Θεόφιλος Τερζόπουλος – Παρθένα Τερζοπούλου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κατερίνη 17 Νοεμ. 2000. Εκτός από τους Γερμανούς και ο αποχωρών από την περιοχή ΕΛΑΣ προέβη σε πολλές εκτελέσεις. Είναι χαρακτηριστικό αυτό που συνέβη στην οικογένεια Σαλτσίδη από τον Τρίλοφο. Στις 18 Δεκεμβρίου οι Γερμανοί, όπως αναφέρθηκε, εκτέλεσαν τον Κωνσταντίνο Σαλτσίδη, γιο του αντιπροέδρου της κοινότητας. Δύο ημέρες αργότερα, στις 20 Δεκεμβρίου, ο ΕΛΑΣ εκτέλεσε στην τοποθεσία "Παλαιό Φρούριο - Σπηλιά" της Άνω Μηλιάς τον Νικόλαο Σαλτσίδη, αντιπρόεδρο του Τριλόφου και μαζί του τον Κωνσταντίνο Κιουμουρτζόγλου, μέλος της διοικούσης επιτροπής και τον Κωνσταντίνο Διμηνά, πρώην πρόεδρο της κοινότητας, βλ. σχετικά, ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Για τον Κωνσταντίνο Κιουμουρτζόγλου βλ. και Ελληνική Δημοκρατία, Ειρηνοδικείο Κατερίνης, Αριθμός 318, "Ένορκη βεβαίωση μαρτύρων", Κατερίνη 22 Απρ. 1991 στο Δήμος Ελαφίνας, Βιβλίον Θανάτων Παληονέλληνης (1937-1943), τόμ. Γ΄.

562 MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 18.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8245/43 geh.].

563 Γεώργιος Πετρίδης – Κωνσταντίνος Γεροντίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σφενδάμη 14 Νοεμ. 2000. Βλ. επίσης, Κρήτος, *ό.π.*, σ. 192.

564 Για τους εκτελεσθέντες από τους Γερμανούς στη Σφενδάμη βλ. Δήμος Πίδνας (Κίτρος), Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Σφενδάμης (από 25.4.1943 έως 20.12.1947), τόμ. ΣΤ΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 32, Σφενδάμη 18 Δεκ. 1943, Αριθ. 33, Σφενδάμη 18 Δεκ. 1943, Αριθ. 34, Σφενδάμη 19 Δεκ. 1943, Αριθ. 35, Σφενδάμη 19 Δεκ. 1943, Αριθ.

κατεύθυνση της Παλαιόστανης και έφτασαν στα Ρυάκια, όπου τους περιέθαλψαν τμήματα του ΕΛΑΣ που είχαν την έδρα τους στο χωριό.[565] Λίγο πριν οι Γερμανοί αποχωρήσουν από τη Σφενδάμη προχώρησαν σε συλλήψεις, πυρπόλησαν τέσσερα σπίτια και λεηλάτησαν αποθήκες, παίρνοντας μαζί τους ποσότητες καπνού και άλλα είδη.[566]

Στο δεύτερο τομέα της επιχείρησης, το 1ο και το 2ο Τάγμα του 7ου Συντάγματος SS ανέλαβαν τη διάνοιξη του δρόμου Κατερίνης – Ελασσόνας.[567] Τη δεύτερη ημέρα της επιχείρησης, στις 19 Δεκεμβρίου, τα στρατεύματα του Σύμερς βρίσκονταν ήδη στη Μόρνα (νυν Φωτεινά, πρώην Σκοτεινά), αφού προηγουμένως πυρπόλησαν είκοσι πέντε σπίτια κατά το πέρασμά τους από την Άνω Μηλιά (Τάχνιστα) και σκότωσαν δύο άτομα, καταδιώκοντας τους αντάρτες.[568] Οι Γερμανοί δεν μπήκαν στη Μόρνα, αλλά κατέλαβαν θέσεις στα απέναντι δασώδη υψώματα, παρατηρώντας με τα κιάλια κινήσεις ομάδας ανταρτών μέσα στο χωριό. Στην πραγματικότητα, ο ΕΛΑΣ δε διέθετε μονάδες στην περιοχή, καθώς αυτές είχαν αποσυρθεί έγκαιρα μετά τις πληροφορίες για τη μετακίνηση των γερμανικών στρατευμάτων από την Κατερίνη. Λίγο νωρίτερα, όμως, είχαν φτάσει στη Μόρνα ο διοικητής της 10ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, Συνταγματάρχης Πεζικού Ευάγγελος Καλαμπαλίκης και ο αντιπρόσωπος του ΕΑΜ στη μεραρχία, Αθανάσιος Γκένιος (Λασσάνης), συνοδευόμενοι από μικρή ομάδα της Ε.Π.Ο.Ν. Ο Καλαμπαλίκης με την ακολουθία του εγκαταστάθηκαν στο κτήριο του δασαρχείου, χωρίς να αντιληφθούν την παρουσία των Γερμανών, όταν δέχθηκαν καταιγισμό όλμων και πυρών. Την τελευταία στιγμή κατάφεραν να διαφύγουν από τον γερμανικό κλοιό ο

36, Σφενδάμη 19 Δεκ. 1943, Αριθ. 37, Σφενδάμη 19 Δεκ. 1943, Αριθ. 38, Σφενδάμη 19 Δεκ. 1943. Επίσης, ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 1ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Επαρχία Πιερίας, Αρ. Πρωτ. 6, Κατερίνη 1 Απρ. 1944.

565 Γεώργιος Πετρίδης – Κωνσταντίνος Γεροντίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σφενδάμη 14 Νοεμ. 2000.

566 ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 1ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Επαρχία Πιερίας, Αρ. Πρωτ. 6, Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Ο Γιασημακόπουλος στην καταγραφή της 27ης Δεκεμβρίου 1943 αναφέρεται σε μια γυναίκα, η οποία συνελήφθη στη Σφενδάμη και μετά τη λήξη της εκκαθαριστικής επιχείρησης μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Από την γυναίκα αυτή οι κρατούμενοι έμαθαν για τη συμπλοκή Γερμανών και ανταρτών στη Σφενδάμη, τις πυρπολήσεις του Μοσχοπόταμου, του Ελατοχωρίου και του Καταφυγίου και τις αθρόες συλλήψεις κατοίκων, βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 219-220.

567 MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 18.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8245/43 geh.].

568 ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 1ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Επαρχία Πιερίας, Αρ. Πρωτ. 6, Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Για τους δύο εκτελεσθέντες στην Άνω Μηλιά βλ. Δήμος Πέτρας (Κάτω Μηλιά), Βιβλίον Θανάτων κοινότητας Μηλιάς, Πράξεις ετών 1941 (14-23), 1942 (1-34), 1943 (1-8), τόμ. Γ΄(Κατερίνη), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Κωνσταντίνου Πιτσιάνη, Αριθ. 16, Μηλιά 22 Δεκ. 1943 και Αθανάσιου Ζάχου, Αριθ. 17, Μηλιά 23 Δεκ. 1943.

Καλαμπαλίκης και ο Γκένιος, ο τελευταίος αν και τραυματισμένος.[569] Αναφέρεται ότι σκοτώθηκαν οκτώ αντάρτες και ένας Υπολοχαγός ονόματι Νικολακάκος ή Νικολακάκης, αρκετοί άλλοι τραυματίστηκαν.[570] Κατόπιν, οι Γερμανοί εισέβαλαν στη Μόρνα πυρπόλησαν σπίτια και σκότωσαν με βίαιο τρόπο οκτώ κατοίκους που την ημέρα εκείνη βρέθηκαν στο χωριό, από τους οποίους οι πέντε ήταν γυναίκες. Ανάμεσα στους εκτελεσθέντες ήταν και ο ιερέας του χωριού Χρήστος Τσολάκης (πίνακας 18).[571] Ένα ακόμη άτομο που βρέθηκε στην πορεία των γερμανικών στρατευμάτων εκτελέστηκε στην τοποθεσία "Φτέρης Λάκκος" κοντά στη Μόρνα.[572]

Μετά την αποχώρησή τους από τη Μόρνα, τα δύο τάγματα των SS συνέχισαν την πορεία τους ξεπερνώντας τα εμπόδια που είχαν τοποθετήσει στο δρόμο οι αντάρτες για να επιβραδύνουν τη γερμανική προέλαση, τις ανατιναγμένες μικρές γέφυρες και τις ναρκοθετήσεις σε διάφορα σημεία του δρόμου.[573] Ένα τμήμα των ταγμάτων έφτασε στον Άγιο Δημήτριο, όπου εκτέλεσε έναν όμηρο που είχε συλλάβει στη Μόρνα.[574] Από

---

[569] Για το περιστατικό αυτό βλ. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 253-256. Επίσης, Κωνσταντίνος Μυρωτής – Χρήστος Μυρωτής, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φωτεινά (Μόρνα) 17 Νοεμ. 2000. Χρήστος Τσολάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Θεσσαλονίκη 8 Δεκ. 2000. Την παρουσία του Καλαμπαλίκη στα Πιέρια τη χρονική στιγμή της διεξαγωγής των γερμανικών επιχειρήσεων επιβεβαιώνει και ο Κρήτος, *ό.π.*, σ. 186. Ο δε Παπαγεωργίου αναφέρεται στον τραυματισμό του Γκένιου την ημέρα εκείνη στη Μόρνα, βλ. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σσ. 127-128.

[570] Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 256. Χρήστος Τσολάκης, ό.π. Χρήστος Μυρωτής, ό.π. Ανάμεσα στους αντάρτες που σκοτώθηκαν εκείνη την ημέρα μέσα στο κτήριο του Δασαρχείου ήταν και ο Αριστοτέλης Πίτσιας από τη Μόρνα.

[571] Για τους εκτελεσθέντες στη Μόρνα βλ. Δήμος Πέτρας (Κάτω Μηλιά), Βιβλίον Θανάτων κοινότητας Μηλιάς, τόμ. Γ΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 21, Μηλιά 10 Δεκ. 1945, Αριθ. 22, Μηλιά 10 Δεκ. 1945, Αριθ. 23, Μηλιά 10 Δεκ. 1945, Αριθ. 24, Μηλιά 10 Δεκ. 1945, Αριθ. 25, Μηλιά 10 Δεκ. 1945, Αριθ. 26 Μηλιά 10 Δεκ. 1945. Για τον εκτελεσθέντα ιερέα του χωριού Χρήστο Τσολάκη βλ. Παπαευγενίου, *ό.π.*, σ. 23. Οι κάτοικοι των Φωτεινών και κυρίως όσοι είχαν θύματα στην οικογένειά τους συμφωνούν ως προς τον ιδιαίτερα βίαιο τρόπο με τον οποίο εκτελέστηκαν οι οικείοι τους. Οι συνομιλητές του γράφοντος κάνουν λόγο για αποκεφαλισμούς και εκτελέσεις με μαχαίρια των αντρών και των γυναικών περιγράφοντας τα όσα ακολούθησαν της εισόδου των Γερμανών στο χωριό. Σημειώνουν δε ότι οι γυναίκες, μεταξύ τους και μια έγκυος, μεταφέρθηκαν από τους Γερμανούς στις εγκαταστάσεις του εργοστασίου ξυλείας και εκεί εκτελέστηκαν με μαχαίρια, Κωνσταντίνος Μυρωτής – Χρήστος Μυρωτής, ό.π. Χρήστος Τσολάκης, ό.π. Ιωάννης Σκούμπας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φωτεινά, 17 Νοεμ. 2000.

[572] Δήμος Κατερίνης, Ληξιαρχείο, τόμ. ΚΒ΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Στέφανου Βαρδάκα, Αριθ. 116, Κατερίνη 15 Μαΐου 1945. Στο ίδιο, Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, Συνεδρίαση της 7ης Απριλίου 1944, Αριθ. 614.

[573] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 19.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8258/43 geh.].

[574] Λίγο πριν αποχωρήσουν από τη Μόρνα, οι Γερμανοί συνέλαβαν το δασάρχη του χωριού, Γεώργιο Αυγίκο, ο οποίος είχε φιλοξενήσει στο κτήριο του δασαρχείου τους αντάρτες, και τον Πλιάχα Θωμά από τη Λάβα Σερβίων, ο οποίος μετά την καταστροφή του χωριού του από τους Γερμανούς τον Ιούλιο του 1943 κατέφυγε στη Μόρνα. Τους δύο ομήρους οι Γερμανοί τους μετέφεραν μαζί τους στον Άγιο Δημήτριο, όπου τους έκλεισαν στο σχολείο. Ο Αυγίκος κατάφερε να δραπετεύσει και να επιστρέψει στη Μόρνα, συγκεκριμένα στο βουνό όπου ήταν

εκεί διανοίγοντας το δρόμο μέχρι την Ελασσόνα συνέχισε με κατεύθυνση το Σαραντάπορο και τα Σέρβια και με αποστολή να ανακόψει την πορεία διαφυγής των ανταρτών προς τα Καμβούνια – Χάσια. Μια άλλη ομάδα κρούσης κατευθύνθηκε προς τη Ρητίνη την οποία και κατέλαβε, εκτελώντας έναν κάτοικο.[575]

Ταυτόχρονα, μια δεύτερη ομάδα κρούσης κινήθηκε για την κατάληψη του Ελατοχωρίου (Σκουτέρνα) από την πλευρά του Μοσχοπόταμου. Ο Μοσχοπόταμος κατελήφθη εύκολα, καθώς το φυλάκιο του ΕΛΑΣ που είχε εγκατασταθεί στο δημοτικό σχολείο τράπηκε σε φυγή.[576] Προτού πάρουν το δρόμο για το Ελατοχώρι, οι Γερμανοί παρέδωσαν στις φλόγες το δημοτικό σχολείο και μερικά σπίτια του χωριού.[577] Επομένως, στις 19 Δεκεμβρίου, οι Γερμανοί ήταν έτοιμοι να επιτεθούν εναντίον των δύο κυρίων στόχων τους : τα τμήματα του Γκουκς έλαβαν διαταγή να καταλάβουν «το ορμητήριο των συμμοριών», τα Ρυάκια (Ράδιανη), όπου ήταν εγκαταστημένος ένας λόχος και υπήρχαν οι αποθήκες του συντάγματος. Από την άλλη πλευρά, δύο ομάδες κρούσεις, η μια από τη Ρητίνη και η άλλη από το Μοσχοπόταμο κινήθηκαν εναντίον του Ελατοχωρίου.[578]

Από τη δυτική πλευρά των Πιερίων, η Ομάδα Μάχης του Εμπερλάιν πέρασε στις 18 Δεκεμβρίου τον Αλιάκμονα, με κατεύθυνση τα βορειοανατολικά, επιχειρώντας να

κρυμμένοι οι περισσότεροι κάτοικοι και να τους διηγηθεί όσα είχαν συμβεί στο χωριό. Αντίθετα, οι Γερμανοί σκότωσαν τον Πλιάχα λίγο πριν συνεχίσουν την πορεία τους με κατεύθυνση την Ελασσόνα, Χρήστος Τσολάκης, ό.π. Χρήστος Μυρωτής, ό.π. Ιωάννης Σκούμπας, ό.π. Γεώργιος Καραγιάννης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σέρβια [συνοικισμός Λάβας], 12 Απρ. 2001. Για τον Πλιάχα Θωμά βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945) : Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)".

[575] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 19.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8258/43 geh.]. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην έκθεση αυτή, η Ρητίνη κατελήφθη κατόπιν μάχης με τους αντάρτες. Μάλλον στο σημείο αυτό οι γερμανικές μονάδες υπερβάλλουν, ονομάζοντας μάχη την ανταλλαγή ίσως σποραδικών πυρών με τους αντάρτες ή την καταδίωξη των αποχωρούντων τμημάτων του ΕΛΑΣ. Για τον εκτελεσθέντα στη Ρητίνη βλ. Δήμος Πιερίων (Ρητίνη), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Ρητίνης, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Γεώργιου Κραγιόπουλου, Αριθ. 4, Ρητίνη 24 Αυγ. 1945. Επίσης, Δημήτριος Κραγιόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρητίνη 15 Νοεμ. 2000.

[576] Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 183-184. Επίσης, Δημήτριος Βασουρής, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μοσχοπόταμος 16 Νοεμ. 2000.

[577] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 1ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Επαρχία Πιερίας, Αρ. Πρωτ. 6, Κατερίνη 1 Απρ. 1944.

[578] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 19.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8258/43 geh.]. Λίγο πριν μπουν οι Γερμανοί στα Ρυάκια ο ΕΛΑΣ εκκένωσε το χωριό, αφού προηγουμένως μετέφερε τα είδη που υπήρχαν στις αποθήκες του συντάγματος, βλ. σχετικά, Κρήτος, *ό.π.*, σ. 193. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σσ. 165-166.

εμποδίσει τη διαφυγή των τμημάτων του ΕΛΑΣ.[579] Την ίδια αλλά και την επομένη ημέρα πυρπόλησε και λεηλάτησε τα χωριά που βρέθηκαν στην πορεία του. Στις 18 εκτέλεσε στο Πολύδενδρο τρία άτομα[580] και λεηλάτησε εκατό περίπου κατοικίες, αποκομίζοντας ως λεία ποσότητες σιτηρών και έναν μεγάλο αριθμό ζώων. Στις 19 πυρπόλησε στη Σφηκιά δέκα κατοικίες και αποθήκες σιτηρών, στο δε Δάσκιο τέσσερις κατοικίες και λεηλάτησε την εκκλησία της Αγίας Τριάδας, αφαιρώντας μικρές ποσότητες λαδιού και βαμβακιού.[581] Σε αντίθεση με τις άλλες μονάδες, που όπως αναφέρθηκε μέχρι τις 19 του μηνός είχαν προσεγγίσει τους στόχους σύμφωνα με το σχέδιο, η επίθεση ενός τμήματος των SS εναντίον του Καταφυγίου δεν εξελίχθηκε ευνοϊκά για τους Γερμανούς, τουλάχιστον στο αρχικό στάδιό της.

Στις 18 Δεκεμβρίου, ξεκίνησε από την έδρα του, το Βελβεντό, ο 7ος Λόχος του 2ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS, με αποστολή να υποστηρίξει από τα δυτικά την επιχείρηση και να ανακόψει τη διαφυγή των ανταρτών. Διοικητής του λόχου ήταν ο Λοχαγός (Obersturmführer), Γκέρχαρντ Κλίνγκενχεφερ (Gerhard Klingenhöfer). Ακολουθώντας τον κύριο δρόμο που οδηγούσε από το Βελβεντό στο Καταφύγιο ο γερμανικός λόχος αιφνιδιάστηκε από την απροσδόκητα σθεναρή αντίσταση που πρόβαλλε το 2ο Τάγμα του ΕΛΑΣ που έδρευε στο χωριό. Το ίδιο όμως αιφνιδιάστηκαν στην αρχή και οι αντάρτες, οι οποίοι είχαν στήσει φυλάκια ελέγχοντας όλες τις άλλες διαβάσεις εκτός από το δρόμο Βελβεντού-Καταφυγίου. Έχοντας συγκεντρώσει η διοίκηση του τάγματος τον κύριο όγκο των δυνάμεων κυρίως στα νότια, αλλά και στα ανατολικά και βόρεια του χωριού, ανέθεσε σε μια μικρή μόνο ομάδα του εφεδρικού ΕΛΑΣ από το Καταφύγιο, με ελαφρύ οπλισμό, την επιτήρηση του δρόμου Βελβεντού – Καταφυγίου. Η ομάδα αυτή των πέντε περίπου αντρών εγκαταστάθηκε εντός του περιβόλου του νεκροταφείου, όπου βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου. Οι αντάρτες του τάγματος, που δεν ξεπερνούσαν τους εκατό άντρες, είχαν στη διάθεσή

---

579 MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 18.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8245/43 geh.] και Tagesmeldung vom 19.12.1943, Nr. 8258/43 geh. .

580 Βλ. Δήμος Μακεδονίδος (Ριζώματα), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου κοινότητας Πολυδένδρου (1942-1952), τόμος Β΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Χαράλαμπου Στυλπνόπουλου, Αριθ. 7, Πολύδενδρο 9 Ιουλ. 1945, Αναστάσιου Γκρίτζου, Αριθ. 11, Πολύδενδρο 19 Δεκ. 1943, Αλέξανδρου Κεφτέ, Αριθ. 12, Πολύδενδρο 19 Δεκ. 1943.

581 Για τις καταστροφές στο Πολύδενδρο, στη Σφηκιά και στο Δάσκιο βλ. ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1944, φακ. 1, 6ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γεν. Δ/νσις Μακεδονίας, Επαρχία Ημαθίας, Αριθ. Πρωτ. 700, "Κατάστασις εμφαίνουσα το όνομα των εν τη περιφερεία Επαρχίας Ημαθίας καταστραφέντων χωρίων, 2) χρονολογίαν της καταστροφής, 3) τον βαθμόν της καταστροφής, 4) την αιτίαν της καταστροφής, και 5) τον αριθμόν των καταστραφεισών οικοδομών", Βέροια 10 Μαρ. 1944.

τους οπλισμό αποτελούμενο από αυτόματα όπλα, όλμους και δύο πολυβόλα μεγάλου διαμετρήματος που τα χειρίζονταν Ιταλοί.[582]

Αρχικά οι Γερμανοί κατάφεραν να φτάσουν μέχρι τις δυτικές παρυφές του χωριού, να καταλάβουν το φυλάκιο στο νεκροταφείο και να απωθήσουν τους αντάρτες προς τα βορειοανατολικά. Στην προσπάθειά τους αυτή υποστηρίζονταν από το πυροβολικό που έβαλε εναντίον των ανταρτικών θέσεων από τη γέφυρα του Αλιάκμονα. Λίγο αργότερα όμως βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, καθώς ενεπλάκησαν και οι δυνάμεις των άλλων φυλακίων του ΕΛΑΣ που είχαν σπεύσει στην περιοχή της αντιπαράθεσης. Μετά από ολιγόωρη μάχη και καθώς βάλλονταν από πολλές κατευθύνσεις, ακόμα και με όλμους, οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν μετά από διαταγή του διοικητή τους, ο οποίος παρέβη προηγούμενη ρητή διαταγή των ανωτέρων του να καταλάβει το Καταφύγιο. Στο σημείο αυτό είναι αποκαλυπτική η μαρτυρία του Κλίνγκενχεφερ :

> «Στα τέλη του 1943 το 2ο Τάγμα μετακινήθηκε στην περιοχή της Κοζάνης. Ο 7ος Λόχος τον οποίο την χρονική εκείνη στιγμή διοικούσα στάθμευσε στο χωριό Βελβεντός, περίπου είκοσι χιλιόμετρα ανατολικά της Κοζάνης. Από το Βελβεντό, όπου είχαμε στρατωνιστεί, θυμάμαι ότι συμμετείχα με τον λόχο μου σε μια μεγάλη επιχείρηση εναντίον των ανταρτών. Αυτό έγινε στο πλαίσιο της συμμετοχής του 7ου Συντάγματος σε μια μεγάλη επιχείρηση καταδίωξης των ανταρτών στα βουνά των Πιερίων. Με τον λόχο μου είχα

[582] Για τις συγκεκριμένες επιλογές της και τον τρόπο οργάνωσης της άμυνας του Καταφυγίου η διοίκηση του 2ου Τάγματος του ΕΛΑΣ δέχθηκε πολλές επικρίσεις. Κυρίως η κριτική επικεντρώθηκε στην επιλογή να μην προστατευθεί ο κύριος δρόμος που οδηγούσε από το Βελβεντό στο Καταφύγιο. Ο Κρήτος υπογραμμίζει ότι στην τελική απόφαση που έλαβε η διοίκηση του τάγματος να τοποθετήσει τις περισσότερες δυνάμεις στην νότια πλευρά του Καταφυγίου καθοριστικό ρόλο έπαιξε η πυρπόληση του Παλαιογράτσανου στις 12ης Δεκεμβρίου. Για το ζήτημα αυτό και την εξέλιξη της μάχης, βλ. Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 187-192. Επίσης, Νικόλαος Αστ. Σόρμας, *Λαογραφικοί απόηχοι του Καταφυγίου – Πιερίων Κοζάνης*, Κατερίνη 1995 – Αθήνα 2001, σ. 251-255. Ο συγγραφέας, γράφοντας την ιστορία του χωριού του αναφέρεται στη μάχη του Καταφυγίου της 18ης Δεκεμβρίου 1943 στην οποία συμμετείχε με την ομάδα του εφεδρικού. Μεταπολεμικά και μετά την έντονη κριτική που ασκήθηκε στον ΕΛΑΣ για τον τρόπο κατανομής των δυνάμεων για την υπεράσπιση του Καταφυγίου, ο εκ της αρχηγικής ομάδας του τότε 2ου Τάγματος, με το ψευδώνυμο Αργύρης Μπεζητάκος, διοικητής λόχου, ο οποίος τραυματίστηκε κατά τη διάρκεια της γερμανικής επίθεσης, δημοσίευσε στην εφημερίδα του Καταφυγίου ένα άρθρο για την ομώνυμη μάχη. Γράφοντας με μάλλον απολογητικό ύφος παραδέχεται ότι η διοίκηση του τάγματος θεώρησε απίθανη την περίπτωση οι Γερμανοί να επιτεθούν, ακολουθώντας το δρόμο που οδηγούσε απευθείας από το Βελβεντό στο Καταφύγιο. Επαληθεύοντας τις θέσεις του Κρήτου, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι συγκεκριμένες επιλογές έγιναν με βάση την παρουσία των Γερμανών, λίγες ημέρες νωρίτερα, στο Παλαιογράτσανο. Γι΄ αυτό προτιμήθηκε να ενισχυθούν τα φυλάκια της νοτιοδυτικής πλευράς, βλ. Αργύρης Μπεζητάκος, «Αναμνήσεις από τη μάχη του Καταφυγίου», *Το Καταφύγι* (Κατερίνη, Δεκέμβριος 1994, αριθ. φύλλου 201, έτος 22ο).

ως αποστολή να καλύψω και να διασφαλίσω την επιχείρηση από δυσμάς. Για το λόγο αυτό φτάσαμε στο χωριό Καταφύγιο. Από τα υψώματα περιμετρικά του Καταφυγίου δεχθήκαμε ισχυρά πυρά από τους αντάρτες. Επειδή είχε διακοπεί η επικοινωνία μου με το τάγμα, έλαβα τότε την απόφαση να αγνοήσω τη διαταγή [κατάληψης του Καταφυγίου]. Αυτή η πρωτοβουλία μου αποδοκιμάστηκε από τον διοικητή του τάγματός μου, Σλέτελ όπως επίσης και από τον διοικητή του συντάγματος, Σύμερς. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού μου αφαιρέθηκε η διοίκηση του 7ου Λόχου και ανέλαβα τη διοίκηση του επιτελικού λόχου του συντάγματος».[583]

Μετά την αποτυχημένη και ταυτόχρονα αιματηρή προσπάθεια να καταλάβει το Καταφύγιο ο λόχος των SS αποσύρθηκε από την περιοχή, μεταβαίνοντας στο γειτονικό χωριό Αγία Κυριακή (Σκούλιαρη). Εκεί οι στρατιώτες ξεθύμαναν την οργή τους πυρπολώντας τα περισσότερα σπίτια. Λίγο πριν την είσοδο των Γερμανών το χωριό είχε ήδη εκκενωθεί από τους κατοίκους του. Μια ομάδα αντρών και γυναικών που προσπάθησε να διαφύγει προς την κατεύθυνση του Καταφυγίου, εκτελέστηκε στη θέση "Άγιος Αθανάσιος". Την ίδια τύχη είχαν και όσοι από τους ηλικιωμένους παρέμειναν στα σπίτια τους. Η πυρπόληση της Αγίας Κυριακής και η εκτέλεση επτά κατοίκων της θεωρείται πράξη αντεκδίκησης για τις απώλειες που είχε υποστεί ο 7ος Λόχος των SS στο Καταφύγιο (πίνακας 19).[584] Κατά την επιστροφή τους στο Βελβεντό και πυροβολώντας συνεχώς εναντίον οποιουδήποτε κινούμενου στόχου οι Γερμανοί σκότωσαν ένα κορίτσι δύο ετών που με την οικογένειά της είχε καταφύγει στην περιοχή μετά την πυρπόληση του Μοσχοχωρίου.[585]

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο 7ος Λόχος είχε κατά τη διάρκεια της μάχης με τους αντάρτες στο Καταφύγιο τις περισσότερες απώλειες, τέσσερις νεκρούς, από κάθε άλλο

---

583 Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Gerhard K., Kiel 21 Μαΐου 1974.

584 Για τους εκτελεσθέντες στην Αγία Κυριακή βλ. Δήμος Βελβεντού, Βιβλίον Θανάτου κοινότης Σκούλιαρης, τόμος Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 2, Σκούλιαρη 14 Σεπτ. 1945, Αριθ. 3, Σκούλιαρη 14 Σεπτ. 1945, Αριθ. 4, Σκούλιαρη 23 Σεπτ. 1945. Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησιν Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας υπό του εχθρού κατά την διάρκειαν της Κατοχής εις το χωρίον Σκούλιαρη", Βελβεντό 19 Οκτ. 1945. Ακόμη, Απόστολος Δημουλιάρας – Χαράλαμπος Σταμάτης –Βάια Σταμάτη – Ευάγγελος Γκαρμπούνης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αγία Κυριακή 21 Ιουλ. 2001.

585 Δήμος Σερβίων, Κοινότητα Πλατανορρεύματος, Βιβλίο Θανάτων κοινότητας Μοσχοχωρίου (1940-1944), τόμος Β΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Ιωάννας Τσιάπλα, Αριθ. 28, Μοσχοχώρι 18 Δεκ. 1943.

γερμανικό τμήμα που συμμετείχε στην επιχείρηση.[586] Άλλωστε, οι μόνες απώλειες που υπέστησαν οι Γερμανοί ήταν αυτές της πρώτης ημέρας της επιχείρησης, κατά την οποία εκτός της περίπτωσης του Καταφυγίου και στην Σφενδάμη τα τμήματα του Γκουκς είχαν απώλειες. Συνολικά από τις συγκρούσεις με τους αντάρτες στο Καταφύγιο και στη Σφενδάμη οι γερμανικές απώλειες ήταν πέντε νεκροί και πέντε τραυματίες. Οι απώλειες αυτές δηλώθηκαν στις 19 Δεκεμβρίου, μόλις τη δεύτερη ημέρα της επιχείρησης.[587] Μετά το τέλος της, οι γερμανικές απώλειες ήταν πέντε νεκροί, δεκαεννιά τραυματίες και ένας αγνοούμενος.[588]

Τη μαρτυρία του Κλίνγκενχεφερ για τα γεγονότα του Καταφυγίου και την απόφασή του να οπισθοχωρήσει μετά την ισχυρή πίεση που δέχθηκαν οι στρατιώτες του και τις απώλειες που υπέστησαν επιβεβαιώνει με τη δική του κατάθεση ο υπασπιστής του, στρατιώτης Φριτς Σίλντβεχτερ (Fritz Schildwächter) :

> «Θυμάμαι ότι μια φορά συμμετείχαμε με τον λόχο σε μια επιχείρηση εναντίον των ανταρτών. Λίγο πριν την είσοδό μας σε ένα άγνωστο σε εμένα ορεινό χωριό, δεχθήκαμε ξαφνικά ισχυρά πυρά. Από την επίθεση αυτή από τους αντάρτες είχαμε μερικούς νεκρούς. Θυμάμαι ότι αναγκαστήκαμε μα οπισθοχωρήσουμε. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αιτία να αφαιρεθεί από τον κύριο Κλίνγκενχεφερ η διοίκηση του 7ου Λόχου και να του ανατεθεί η διοίκηση του επιτελικού λόχου του συντάγματος. Επειδή ήμουν υπασπιστής του κυρίου Κλίνγκενχεφερ τον ακολούθησα και στη νέα του θέση».[589]

Στις 20 Δεκεμβρίου τα γερμανικά τμήματα κατέλαβαν τους προκαθορισμένους στόχους. Τα τμήματα του Γκουκς εισήλθαν στα Ρυάκια, ενώ αυτά του Σύμερς στο

---

[586] Απώλειες είχε και ο ΕΛΑΣ. Υπολογίζεται ότι τουλάχιστον τέσσερις αντάρτες έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια της μάχης του Καταφυγίου. Ο ένας από αυτούς, ο εικοσάχρονος Ιωάννης Τάτσης, ήταν ο πρώτος που σκοτώθηκε, όταν το προκεχωρημένο φυλάκιο τους στη θέση "Πλάκα", κοντά στο νεκροταφείο, δέχθηκε τα γερμανικά πυρά, βλ. Δήμος Βελβεντού, Βιβλίον Ληξιαρχικόν Αποβιώσεων κοινότης Καταφυγίου (1945-1951), τόμ. Α΄, Ληξιαρχική πράξη αποβιώσεως Ιωάννη Τάτση, Αριθ. 6, Καταφύγιο 29 Σεπτ. 1945. Επίσης, Νικόλαος Σόρμας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κατερίνη (συνοικισμός Καταφυγιωτών), 30 Ιουν. 2001. Ο Πρωτόπαπας (Κικίτσας) αναφέρει ονομαστικά τέσσερις νεκρούς, βλ. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σ. 249.

[587] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 19.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8258/43 geh.].

[588] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8360/43 geh.].

[589] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Fritz Sch., Osnabrück 12 Νοεμ. 1974.

Ελατοχώρι.[590] Το χωριό αυτό ως έδρα του 50ου Συντάγματος είχε εκκενωθεί νωρίτερα από τους περισσότερους κατοίκους του. Εντούτοις, συνελήφθησαν είκοσι δύο άντρες, οι οποίοι στη συνέχεια οδηγήθηκαν όμηροι στην Κατερίνη.[591] Παράλληλα, τα τμήματα των SS που είχαν προωθηθεί προς το Σαραντάπορο και τα Σέρβια συνέκλιναν με κατεύθυνση το Λιβάδι Ελασσόνας και διενήργησαν εκκαθάριση της περιοχής, σκοτώνοντας κοντά στο χωριό Φτέρη διαφυγόντες αμάχους - στελέχη του ΕΑΜ και αποκομμένους αντάρτες.[592] Αντίθετα η δύναμη του 2ου Τάγματος που είχε αποχωρήσει από το Καταφύγιο και μια φάλαγγα με αντάρτες, Άγγλους αξιωματικούς και τραυματίες από το Ελατοχώρι απέφυγε την τελευταία στιγμή τη συνάντηση με τους Γερμανούς, επιλέγοντας άλλο δρομολόγιο διαφυγής.[593] Αντικειμενικός στόχος ήταν να δημιουργηθεί μια ζώνη αποκλεισμού κατά μήκος της νοητής γραμμής που ένωνε το Λιβάδι με τα Σέρβια και έφτανε μέχρι τον Αλιάκμονα για να εμποδιστεί η διαφυγή των ανταρτών.[594] Όμως, στην πράξη το γερμανικό σχέδιο απέτυχε, καθώς τα τμήματα του ΕΛΑΣ κατάφεραν τελικά να διαφύγουν, περνώντας ανάμεσα από τα γερμανικά φυλάκια.[595]

Έχοντας επιτύχει τον αρχικό τους στόχο ο Γκουκς και οι στρατιώτες του ενώθηκαν στο ύψος των χωριών Σφηκιά και Ρυάκια με τα προωθημένα τμήματα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν και ξεκίνησαν από κοινού την εκκαθάριση της περιοχής στον άξονα Ελαφίνας – Ελατοχωρίου.[596] Η κατάληψη της Ελαφίνας από τους Γερμανούς οδήγησε στην εκδίωξη του ΕΛΑΣ, αλλά και στην απελευθέρωση των ομήρων του Κούκου, εκτός από οκτώ άτομα μεταξύ των οποίων ήταν και η γυναίκα του Κισά – Μπατζάκ.[597] Η

---

590 MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8270/43 geh.].

591 Βλ. Φίλιππας Μπαγγέας, «Η προσφορά της Σκουτέρνας (Ελατοχώρι) Πιερίας στην Εθνική Αντίσταση», *ΕΑ,* 80 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1993), 35. Ο συγγραφέας ήταν ανάμεσα στους είκοσι δύο συλληφθέντες.

592 Βλ. Δημήτρης Φυλακτός, *Θυμάται!... Βιογραφικό-χρονικό (1907 ως τα σήμερα)*, χ.τ.ε. 1988, σσ. 159-160. Ο συγγραφέας παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για το συγκεκριμένο γεγονός. Μετά την εγκατάσταση του τμήματος των SS στο Βελβεντό στις αρχές Δεκεμβρίου του 1943, πολλά στελέχη του ΕΑΜ κατέφυγαν στο Καταφύγιο το οποίο και πάλι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν μετά την επιδρομή των Γερμανών. Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς το Λιβάδι με σκοπό να περάσουν στα Καμβούνια – Χάσια, χωρίς να γνωρίζουν ότι οι Γερμανοί βρίσκονταν ήδη στο Λιβάδι.

593 Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 194, 197.

594 MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8270/43 geh.].

595 Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 197-198.

596 MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8270/43 geh.].

597 ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Βλ. επίσης, Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 45. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 22. Σύμφωνα με μαρτυρία, ο ΕΛΑΣ

επιχείρηση ολοκληρώθηκε με την καταστροφή των δύο χωριών. Κατόπιν, οι δυνάμεις του Γκουκς και του Εμπερλάιν συγκεντρώθηκαν νοτίως του Ελατοχωρίου, όπου και έλαβαν διαταγή να επαναλάβουν την επιχείρηση, αυτή τη φορά εναντίον του Καταφυγίου.[598]

Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια της 18ης Δεκεμβρίου, το Καταφύγιο κατελήφθη στις 20 Δεκεμβρίου, αφού προηγουμένως αποχώρησαν οι αντάρτες, ενώ οι κάτοικοι κατέφυγαν στο δάσος.[599] Το έδαφος για την κατάληψη του Καταφυγίου από τα τμήματα του πεζικού προετοίμασαν βολές του πυροβολικού και της αεροπορίας.[600] Στις 22 Δεκεμβρίου τα τμήματα του Γκουκς και του Εμπερλάιν που είχαν αναλάβει να εκκαθαρίσουν την περιοχή από τους αντάρτες εισήλθαν για δεύτερη φορά στο Καταφύγιο καταστρέφοντάς το σχεδόν ολοσχερώς. Υπολογίζεται ότι καταστράφηκαν περίπου τετρακόσιες πενήντα κατοικίες, τρεις εκκλησίες, ένα σχολείο και το κτήριο του παρθεναγωγείου-ταπητουργείου.[601] Της πυρπόλησης επακολούθησε η σύλληψη όλων ανεξαιρέτως των κατοίκων που στο μεταξύ είχαν αρχίσει να επιστρέφουν τμηματικά στο χωριό. Μετά από σύντομη κράτησή τους μεταφέρθηκαν στο Βελβεντό και από εκεί διασκορπίστηκαν στα χωριά ανατολικά της Κοζάνης, γνωστά ως Μπουτσάκια.[602]

Από τις 18 Δεκεμβρίου, οπότε οι άντρες του Κλίνγκενχεφερ επιχείρησαν να καταλάβουν το Καταφύγιο, μέχρι το τέλος της επιχείρησης «Seepferd», οι Γερμανοί

εκτέλεσε τελικά τη γυναίκα του Κισά – Μπατζάκ, βλ. Ανδρέας Τσιρινίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κούκος 14 Νοεμ. 2000.

[598] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 21.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8285/43 geh.].

[599] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8270/43 geh.]. Η αναφορά σημείωνε σχετικά : «Η ισχυρή αντίσταση που είχαν προβάλλει οι συμμορίες, οι οποίοι πλέον διέφυγαν προς τα νοτιοδυτικά, στο Καταφύγιο τσακίστηκε».

[600] Ζήνων Γκουτζιμπίνης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Καταφύγιο 20 Ιουλ. 2001.

[601] Ο Κρήτος υποστηρίζει ότι πριν τη γερμανική επίθεση οι κάτοικοι απευθύνθηκαν στη διοίκηση των τμημάτων του ΕΛΑΣ, ζητώντας να τους επιτραπεί να μεταφέρουν μερικά από τα υπάρχοντα τους σε ασφαλές μέρος. Έλαβαν όμως αρνητική απάντηση με το αιτιολογικό ότι κάτι τέτοιο θα καλλιεργούσε κλίμα ηττοπάθειας, βλ. Κρήτος, *ό.π.*, σ. 187-188. Μεταπολεμικά έγιναν κάποιες προσπάθειες ανοικοδόμησης του Καταφυγίου, οι οποίες όμως λόγω κυρίως του Εμφυλίου πολέμου δεν ευοδώθηκαν. Οι περισσότεροι κάτοικοί του εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Κατερίνη, συγκροτώντας τον συνοικισμό των Καταφυγιωτών.

[602] Στα γεγονότα του Καταφυγίου αναφέρονται βιβλία που ασχολούνται με την ιστορία και λαογραφία του χωριού. Σ΄ αυτά εξιστορείται με πολλές λεπτομέρειες η είσοδος των Γερμανών, η πυρπόληση του χωριού, η εκτέλεση των κατοίκων, η κράτηση και στη συνέχεια η μεταφορά των συλληφθέντων εκτός του χωριού και η μετεγκατάστασή τους σε χωριά της Κοζάνης, βλ. σχετικά Κλεάνθης Αθαν. Νάστος, *Καταφύγι Πιερίων-Κοζάνης. Ιστορική-Λαογραφική επισκόπησι*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 148-155. Αστέριος Δ. Γκατζάρας, *Αντίλαλος από το Καταφύγι*, Θεσσαλονίκη 1954, σσ. 3, 9-14. Πρόσφατο είναι το έργο του Νικόλαου Σόρμα, *ό.π.*, σσ. 256-259. Όμως και στα τρία αυτά έργα εμφανίζεται το πρόβλημα της ακριβούς χρονολόγησης των γεγονότων, και κυρίως των εκτελέσεων, που οφείλεται στο γεγονός ότι οι Γερμανοί εκτός από την αποτυχημένη προσπάθεια της 18ης Δεκεμβρίου εισέβαλαν άλλες δύο φορές στο Καταφύγιο.

σκότωσαν ή έκαψαν μέσα στα σπίτια τους είκοσι έναν κατοίκους, μεταξύ αυτών έντεκα γυναίκες (πίνακας 20). Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Σερβίων φυλάσσονται μερικές ληξιαρχικές πράξεις θανάτου εκτελεσθέντων στο Καταφύγιο που συντάχθηκαν μεταπολεμικά. Σ΄ αυτές αναφέρονται τρεις διαφορετικές χρονολογίες κατά τις οποίες οι Γερμανοί εκτέλεσαν κατοίκους: α΄) Η 18η Δεκεμβρίου: την ημέρα εκείνη ο 7ος Λόχος του Κλίνγκενχεφερ, αποχωρώντας από το Καταφύγιο, σκότωσε τέσσερις κατοίκους, τρεις υλοτόμους και έναν βοσκό,[603] β΄) Η 21η Δεκεμβρίου: η ημερομηνία αυτή αναγράφεται σε τρεις ληξιαρχικές πράξεις. Εκτελέστηκαν από τα γερμανικά στρατεύματα αμέσως μετά την κατάληψη του Καταφυγίου. Από αυτούς οι δύο, ένας άντρας και μια γυναίκα, πυροβολήθηκαν ενώ ο τρίτος, ο Παύλος Μιρλιαούντας, απαγχονίστηκε στην πλατεία, γιατί σκότωσε έναν Γερμανό, ο οποίος εισέβαλε στο σπίτι του για να το λεηλατήσει,[604] γ΄) Η 23η Δεκεμβρίου: δύο άντρες και μια γυναίκα σκοτώθηκαν από τα τμήματα του Γκουκς και του Εμπερλάιν.[605] Βάσει μαρτυριών, ελλείψει ληξιαρχικών πράξεων, τη συγκεκριμένη ημέρα σκοτώθηκαν οι περισσότεροι από τους συνολικά εικοσιένα εκτελεσθέντες.[606] Την υπόθεση αυτή ενισχύει έκθεση που απεστάλη στην Ομάδα Στρατού Ε και στην οποία αναφέρεται η εξόντωση και άλλων «ομάδων συμμοριών» από τα στρατεύματα του Γκουκς και του Εμπερλάιν.[607] Μετά την απόσυρση του κύριου όγκου των στρατευμάτων, γερμανικά αποσπάσματα συνέχισαν τις έρευνες στην περιοχή του Καταφυγίου, εκτελώντας αμάχους που κρύβονταν στα δάση.[608]

Η εκκαθαριστική επιχείρηση «Seepferd» ολοκληρώθηκε στις 22 Δεκεμβρίου 1943. Στις 27 του μηνός η Ομάδα Στρατού Ε ενημερώθηκε για τα τελικά αποτελέσματά της :

---

[603] Δήμος Βελβεντού, Βιβλίον Ληξιαρχικόν Αποβιώσεων κοινότης Καταφυγίου (1945-1951), τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις αποβιώσεως Αριθ. 1, Καταφύγιο 9 Ιαν. 1946, Αριθ. 1, Καταφύγιο 18 Αυγ. 1945, Αριθ. 5, Καταφύγιο 29 Σεπτ. 1945, Αριθ. 12, Καταφύγιο 13 Μαρ. 1947.

[604] Δήμος Βελβεντού, Ληξιαρχικές πράξεις αποβιώσεως Αριθ. 2, Καταφύγιο 18 Αυγ. 1945, Αριθ. 6, Καταφύγιο 27 Μαρ. 1946, Αριθ. 11, Καταφύγιο 8 Αυγ. 1946.

[605] Δήμος Βελβεντού, Ληξιαρχικές πράξεις αποβιώσεως Αριθ. 2, Καταφύγιο 9 Ιαν. 1946, Αριθ. 2, Καταφύγιο 25 Δεκ. 1949, Αριθ. 13, Καταφύγιο 17 Ιουν. 1945.

[606] Ζήνων Γκουτζιμπίνης – Νικόλαος Ντελής, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Καταφύγιο 20 Ιουλ. 2001.

[607] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 22.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8308/43 geh.].

[608] Μετά την καταστροφή του Καταφυγίου πολλοί κάτοικοι δεν επέστρεψαν στο χωριό, αλλά παρέμειναν κρυμμένοι. Εκείνες τις ημέρες τα γύρω δάση ήταν γεμάτα οικογένειες από το Καταφύγιο, αλλά και από τα Σέρβια, τη Λάβα και την Καστανιά που είχαν πυρποληθεί το καλοκαίρι του 1943. Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Βελβεντού έχει συνταχθεί μια ληξιαρχική πράξη ενός ατόμου από τα Σέρβια που εκτελέσθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 1943, βλ. Δήμος Βελβεντού, τόμ. Α΄, Ληξιαρχική πράξις αποβιώσεως Βασίλειου Μάγκου, Αριθ. 4, Καταφύγιο 9 Σεπτ. 1945.

« […] Απώλειες του εχθρού: 146 νεκροί, 42 αιχμάλωτοι[609], μεγάλος αριθμός τραυματιών. Λάφυρα : 12 όλμοι, 5 αντιαρματικά, 90 όπλα, 115.000 σφαίρες πεζικού, μεγάλες ποσότητες χειροβομβίδων, ναρκών και εκρηκτικών υλών, 1 ασύρματος[610], 6 τηλέφωνα, 2 αγγλικά κιβώτια με χάρτες της Ελλάδας, 2 τυπογραφεία, 20 αλεξίπτωτα, μεγάλος αριθμός πολεμικού εξοπλισμού και ειδών ένδυσης, 2 μικρές κρύπτες τροφίμων, 130 σακιά σιτάρι, 19 βόδια, 547 πρόβατα, 5 γουρούνια και 77 ζώα μεταφορών».[611]

Με την ευκαιρία της λήξης της επιχείρηση «Seepferd» η γερμανική στρατιωτική ηγεσία προέβη, για μια ακόμη φορά, σε αισιόδοξες εκτιμήσεις για την εξέλιξη του αγώνα εναντίον των ανταρτών. Σε συζητήσεις που διεξήχθησαν μέσα στους κόλπους της Ομάδας Στρατού Ε, ο Επιτελάρχης Βίντερ χαρακτήρισε την «επιχείρηση εναντίον των συμμοριών στον Όλυμπο» ως απόλυτα επιτυχής, τονίζοντας τις απώλειες που είχαν οι αντάρτες σε βαρέα όπλα.[612] Σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε λίγο αργότερα με τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αλεξάντερ Λερ, τον ενημέρωσε ότι η επιχείρηση, μια ημέρα πριν τη λήξη της, «εξελισσόταν σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο, έχοντας συναντήσει τα γερμανικά στρατεύματα μικρή αντίσταση». Το γεγονός αυτό οδήγησε τον Βίντερ στο συμπέρασμα ότι και στην περίπτωση των ανταρτών του Ολύμπου είχε υπερεκτιμηθεί η πραγματική αριθμητική τους δύναμη.

---

[609] Στην έκθεση που απέστειλε στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας ο τότε Έπαρχος Πιερίας, Κωνσταντίνος Ηλιάδης, αναφέρει για τις συλλήψεις που διενήργησε κατά τη διάρκεια της επιχείρησης ο γερμανικός στρατός: «Εκ πάντων των ως άνω και λοιπών Κοινοτήτων ή Συνοικισμών ο Στρατός Κατοχής ενήργησε συλλήψεις ικανού αριθμού κατοίκων, οι πλείστοι των οποίων μετεφέρθησαν εις Θεσσαλονίκην δια τα έργα των Αρχών Κατοχής μέχρι δε σήμερον έχουν απολυθή», βλ. ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Ο Γιασημακόπουλος στην καταγραφή της 21ης Δεκεμβρίου 1943 αναφέρει ότι οι φήμες που κυκλοφορούσαν μέσα στη φυλακή μιλούσαν για περισσότερους από δύο χιλιάδες συλληφθέντες. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο Γιασημακόπουλος θεωρεί υπερβολική την πληροφορία για την πυρπόληση του Καταφυγίου, αλλά και άλλων χωριών, βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το Ναζιστικό Στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 208.

[610] Ο ασύρματος, αγγλικής κατασκευής, έπεσε στα χέρια των Γερμανών στις 19 Δεκεμβρίου, τη δεύτερη ημέρα της επιχείρησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε γερμανική έκθεση, ο ασύρματος τη στιγμή της λαφυραγώγησής του συνέχισε να αναμεταδίδει συνομιλίες της διοίκησης του αρχηγείου του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας σχετικά με την εξέλιξη των γερμανικών επιχειρήσεων, MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), 20.1.1944 [Morgenmeldung], "Bandenfunkspruch".

[611] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8360/43 geh.].

[612] MA, RH 19 VII 1/6: Oberkommando Heeresgruppe E, Abt. Ia / KTB, Nr. (-) / 43 g. Kdos, "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 21.12.1943", H. Qu., 22 Δεκ. 1943.

Τέλος ο Βίντερ πληροφόρησε τον Λερ πως είχε δοθεί ήδη διαταγή να συνεχιστεί η καταδίωξη των ανταρτών, οι οποίοι είχαν διαφύγει προς τα νοτιοδυτικά.[613]

Το ίδιο πνεύμα διέκρινε και την έκθεση που συνέταξε το τρίτο επιτελικό γραφείο σε συνεργασία με το τμήμα αντικατασκοπίας (1c/AO) της Ομάδας Στρατού Ε για το μήνα Δεκέμβριο, που επιγραφόταν «φύλλο πληροφοριών για τον εχθρό – ελληνικές συμμορίες». Σ΄ αυτήν αναφέρονταν τα ακόλουθα :

> « […] Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν από τα γερμανικά στρατεύματα το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο, η εμφύλια σύρραξη που ξέσπασε από τα μέσα του Οκτωβρίου μεταξύ των αντιπάλων συμμοριών και η έλευση του χειμώνα έχουν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τις συμμορίες […] Εξαιτίας των πετυχημένων δικών μας επιχειρήσεων και της εμφύλιας σύρραξης δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί και στην πράξη η μετατροπή των συμμοριών σε ένα αξιόμαχο "στρατό", όπως σχεδίαζε η συμμαχική πλευρά […] Ο εφοδιασμός των συμμοριών από την ύπαιθρο δεν είναι σε καμιά περίπτωση επαρκής. Από όλα τα μέρη, όπου υπάρχουν συμμορίες, φτάνουν πληροφορίες για την εφαρμογή αναγκαστικών μέτρων, καθώς οι μερίδες τροφής έχουν μειωθεί σημαντικά και γι΄ αυτό σημειώνονται πολυάριθμες απολύσεις και χορηγήσεις αδειών για να βελτιωθεί ακριβώς η επισιτιστική κατάσταση. Οι επιτάξεις στις οποίες προβαίνουν οι κομμουνιστικές συμμορίες και οι οποίες τις περισσότερες φορές λαμβάνουν τη μορφή των κλοπών και λεηλασιών έχουν αναγκάσει τον πληθυσμό πολλών χωριών να αντιμετωπίζουν πλέον εχθρικά των συμμορίες. Ακόμη δυσκολότερη φαίνεται να είναι η δυνατότητα των συμμοριών να εφοδιαστούν με είδη ένδυσης και υπόδησης […] Χωρίς καμία αμφιβολία, θα πρέπει να εκμεταλλευτούμε τους χειμερινούς μήνες για την εξόντωση των συμμοριών μέχρι και της πιο μικρής ομάδας. Οι περιορισμένες δυνατότητες που έχουν ως προς την εξεύρεση τροφίμων και καταλυμάτων καθιστούν αδύνατη την από μέρους τους οργάνωση μιας άμυνας απέναντι στις επιχειρήσεις μας. Από την άλλη πλευρά, τις περισσότερες φορές στερούνται

[613] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung, Ia / Kriegstagebuch, " Aktennotizen und Ferngespräche 21.12.1943".

και των πιο απλών μέσων για την πετυχημένη διεξαγωγή ενός πολέμου κατά τη διάρκεια του χειμώνα (υποδήματα – ειδών ένδυσης και διατροφής)».[614]

Πράγματι, οι γερμανικές διαπιστώσεις για τη δυσχερή θέση στην οποία είχαν βρεθεί οι αντάρτες με την είσοδο του χειμώνα του 1943 ήταν απόλυτα ορθές. Μετά κυρίως τις γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και την πυρπόληση πολλών ορεινών χωριών που τους τροφοδοτούσαν, η παραμονή των ανταρτικών ομάδων στα βουνά είχε καταστεί ιδιαίτερα προβληματική. Η λαφυραγώγηση των ζώων από τα χωριά που είχαν πυρποληθεί επεδίωξε ακριβώς να περιορίσει στο ελάχιστο τις πηγές απ΄ όπου οι αντάρτες αντλούσαν τα βασικά είδη διαβίωσής τους. Άλλωστε, για πρώτη φορά στη Μακεδονία, τα γερμανικά στρατεύματα που συμμετείχαν σε μια επιχείρηση, όπως η τελευταία στο Βόρειο Όλυμπο, επιδόθηκαν συστηματικά στη συγκέντρωση και μεταφορά από τα χωριά των ζώων και ειδών διατροφής. Ως προς αυτό το σημείο, τα γερμανικά σχέδια δεν είχαν αστοχήσει. Είναι μάλιστα ενδεικτικό της σημαντικής θέσης που κατείχε ο στόχος αυτός στη διαμόρφωση της γερμανικής αντιανταρτικής πολιτική τον χειμώνα του 1943-44, το γεγονός πως στην τηλεφωνική επικοινωνία που είχαν ο Βίντερ με τον Λερ, με αφορμή την επιχείρηση «Seepferd», ο τελευταίος ζήτησε να ενημερωθεί για τις ποσότητες των ανταρτικών προμηθειών που είχαν λαφυραγωγήσει τα γερμανικά στρατεύματα.[615]

Από αυτή την άποψη, η επιχείρηση «Seepferd» είχε επιτύχει να «καταστρέψει την οργανωτική δομή των συμμοριών στο Βόρειο Όλυμπο», όπως διατείνονταν οι αρμόδιοι της Ομάδας Στρατού Ε.[616] Όμως, η τελευταία γερμανική επιχείρηση, όπως και άλλες του προηγούμενου διαστήματος, είχε αποτύχει από καθαρά στρατιωτικής απόψεως. Οι αντάρτες είχαν καταφέρει τελικά να διαφύγουν, σύμφωνα μάλιστα και με την ομολογία του ίδιου του Βίντερ. Επομένως, ο κύριος στόχος της επιχείρησης που δεν ήταν άλλος από την εξόντωση των ανταρτών δεν επιτεύχθηκε. Αυτό σήμαινε, πως μετά την απόσυρση των γερμανικών στρατευμάτων, οι αντάρτες είχαν τη δυνατότητα να επανέλθουν στο Βόρειο Όλυμπο. Αλλά και οι απώλειες τους σε ανθρώπινο δυναμικό και στρατιωτικό υλικό δεν ήταν μεγάλες. Οι ανταρτικές απώλειες είναι δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια. Αναφορές ανεβάζουν τον αριθμό των νεκρών σε δεκαέξι

---

[614] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic/AO, Nr. 372 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 3 (Dezember 1943)", H. Qu., 18 Ιαν. 1944.
[615] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung, Ia / Kriegstagebuch, " Aktennotizen und Ferngespräche 21.12.1943".
[616] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8360/43 geh.].

με είκοσι και έναν ανεξακρίβωτο αριθμό τραυματιών.[617] Υψηλό φόρο αίματος πλήρωσε για μια ακόμη φορά ο άμαχος πληθυσμός. Από τους συνολικά εκατόν σαράντα έξι νεκρούς, τουλάχιστον οι πενήντα τρεις ήταν άντρες, γυναίκες και παιδιά που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς μετά την μερική ή ολική πυρπόληση των χωριών τους.

Στο σημείο αυτό έντονη είναι η κριτική που ασκεί στο βιβλίο του ο Κρήτος. Η κριτική αυτή επικεντρώνεται τόσο στην τακτική που επέλεξε ο ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της γερμανικής επιχείρησης όσο και στην προπαγάνδα που άσκησε και η οποία δημιούργησε μια στρεβλή εικόνα της πραγματικότητας και μια ψευδαίσθηση ασφάλειας στους κατοίκους. Για τα ζητήματα αυτά γράφει :

> «[…] Αν εξαιρέσει κανείς το φυλάκιο του Γκόρτσου, τα προωθημένα τμήματα του ΙΙΙ τάγματος και τα λίγα τμήματα του Καταφυγίου και του Αγίου Δημητρίου, που πολέμησαν, όλες οι άλλες δυνάμεις βρέθηκαν έξω από τον αγώνα. Τους κυρίεψεν από την πρώτη στιγμή η ιδέα της σύμπτυξης κι όλη τους η προσπάθεια ήτανε πώς να εξασφαλίσουν τρόπο διαφυγής και να γλυτώσουν από τον εγκλωβισμό. Το στοιχείο του αιφνιδιασμού και η ανταρτική τακτική, το χτύπημα δηλαδή του αντιπάλου σε τόπο και χρόνο απίθανο κι απρόσμενο γι΄ αυτόν, έμειναν μόνο στα χαρτιά».[618]

Και σε άλλο σημείο:

> «[…] Φόβος και τρόμος απλώθηκε σ΄ όλα τα χωριά. Οι χωρικοί τάχαν χαμένα. Είχαν συνηθίσει στα μεγάλα λόγια, άκουγαν να μιλάνε για Μεραρχίες, Συντάγματα, Τάγματα και Λόχους και μέσα σε δύο μέρες όλα αυτά τα είδαν να γίνονται καπνός. Έζησαν με την ψευδαίσθηση, ότι ο πόλεμος βρίσκεται προς το τέλος, ότι οι Γερμανοί δεν έχουν πια δύναμη και διάθεση για μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, αλλά κοίταζαν πώς θα μπορέσουν να φύγουν πιο ανώδυνα. Και τώρα τους βλέπανε χιλιάδες στα χωριά τους, πανίσχυρους κι αποθηριωμένους, να καίνε, να λεηλατούνε, να μαζεύουν γουρούνια, κότες, ανθρώπους, να κάνουν ό,τι θέλουν. Κρυμμένοι σε χαράδρες και σπηλιές οι δύσμοιροι χωρικοί κρατούσαν την ανάσα τους […]».[619]

---

[617] Βλ. Κρήτος, *ό.π.*, σ. 199. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 249-256. Εκτός από τους δεκαέξι νεκρούς που αναφέρει ο Πρωτόπαπας, κάνει λόγο γενικά για πολλούς νεκρούς και τραυματίες. Επομένως, καθώς οι αριθμοί αυτοί είναι δύσκολο να επαληθευτούν από άλλες πηγές, δίνονται με κάθε επιφύλαξη.

[618] Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 200-201.

[619] Ό. π., σσ. 202-203.

Από την άλλη πλευρά, η διαστρέβλωση της πραγματικότητας δεν αποτέλεσε μόνο πρακτική του ΕΛΑΣ αλλά και των γερμανικών αρχών. Εκείνο το στοιχείο που με βεβαιότητα διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο σε κάθε γερμανική επιχείρηση ήταν η τελική έκθεση με τα αποτελέσματά της, οι αριθμοί των νεκρών και τραυματιών και τα λάφυρα που έπεφταν στα χέρια των γερμανικών στρατευμάτων. Οι εκθέσεις αυτές που έφταναν στο επιτελείο της Ομάδας Στρατού Ε αποτελούσαν φυσικά ένα κριτήριο αξιολόγησης της κάθε επιχείρησης, με την προϋπόθεση πως για να είναι ασφαλές θα έπρεπε και οι αριθμοί να αντικατοπτρίζουν την πραγματικότητα. Οι αναφορές σε νεκρούς εχθρούς χωρίς να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε αντάρτες και τον άμαχο πληθυσμό οδηγούσε συχνά τη γερμανική στρατιωτική ηγεσία στην εξαγωγή εσφαλμένων συμπερασμάτων. Αν και από την πλευρά της, οι άμαχοι θεωρούνταν τις περισσότερες φορές το ίδιο ένοχοι όσο και οι αντάρτες, εντούτοις η επιτυχία μιας επιχείρησης θα έπρεπε να υπολογίζεται με βάση τα πραγματικά πλήγματα που τελικά είχε καταφέρει εναντίον των ενόπλων ανταρτών και όχι εις βάρος του άμαχου πληθυσμού, όταν μάλιστα πολλά από τα θύματα ήταν γυναίκες και παιδιά. Φαίνεται, όμως, πως η γερμανική ηγεσία ενδιαφερόταν πρωτίστως για αποτελέσματα, όποια και αν ήταν αυτά, κάτι που εξασφαλιζόταν μέσα από τις αναφορές που έφταναν από τις διάφορες μονάδες και οι οποίες έκαναν λόγο γενικά για «νεκρούς εχθρούς».

Μετά το τέλος της επιχείρησης «Seepferd», ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης–Αιγαίου (Oberfeldkommandantur 395 = Ανωτέρα Φέλντκομμανταντούρ 395)[620], Αντιστράτηγος Κουρτ Πφλούγκραντ, εξέφρασε τις ευχαριστίες του προς τα στρατεύματα για τη «νέα επιτυχία» και τα πλήγματα που είχαν καταφέρει εναντίον των ανταρτών.[621] Η γερμανική, όμως, επιτυχία αποδείχθηκε στην πράξη παροδική. Λίγες μόνο ημέρες μετά την αποχώρηση των γερμανικών τμημάτων από το Βόρειο Όλυμπο, οι αντάρτες επέστρεψαν στις αρχικές τους θέσεις. Η επιστροφή αυτή συνδυάστηκε με την ανάληψη επιχειρήσεων εκ των οποίων η πρώτη στράφηκε εναντίον του "αντιδραστικού" Μοσχοπόταμου. Στις 27 Δεκεμβρίου, ακριβώς πέντε ημέρες μετά το

[620] Μέσα στο καλοκαίρι του 1943 και εν όψει των επικείμενων διοικητικών μεταβολών, το επιτελείο του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου μετονομάστηκε σε Ανωτέρα Φέλντκομμανταντούρ 395 (Ανώτερο Φρουραρχείο Εκστρατείας).

[621] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 27.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8360/43 geh.].

τέλος της γερμανικής εκκαθαριστικής επιχείρησης, περίπου εξήντα αντάρτες εισέβαλαν στο Μοσχοπόταμο, πυρπόλησαν είκοσι δύο σπίτια και εκτέλεσαν έξι κατοίκους.[622]

Στις 30 Δεκεμβρίου, γερμανικό απόσπασμα δέκα αντρών εκ των οποίων οι δύο ήταν Ιταλοί, μετέφερε με άμαξες εφόδια, ενόψει της πρωτοχρονιάς, για το φυλάκιο που είχε εγκατασταθεί στο Μοσχοπόταμο. Λίγο έξω από τη Ρητίνη η εφοδιοπομπή έπεσε σε ενέδρα του ΕΛΑΣ με αποτέλεσμα να σκοτωθούν δύο Γερμανοί στρατιώτες, ενώ οι υπόλοιποι συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδο αιχμαλώτων του ΕΛΑΣ στις περιοχές της "Ελεύθερης Ελλάδας".[623] Στις 31 Δεκεμβρίου αφίχθησαν στον τόπο της ενέδρας από την Κατερίνη γερμανικές δυνάμεις με αποστολή να εντοπίσουν τους δέκα στρατιώτες. Χωρίς να συναντήσουν αντίσταση εισήλθαν στη Ρητίνη και καθώς δε στάθηκε δυνατό να συλλέξουν οποιαδήποτε πληροφορία για την τύχη των στρατιωτών επέστρεψαν στην Κατερίνη.[624]

Τις επόμενες ημέρες, γερμανικό αεροπλάνο πέταξε πάνω από τα ορεινά χωριά της περιφέρειας, όπου είχε σημειωθεί το συμβάν, και έριξε προκηρύξεις της στρατιωτικής διοίκησης Θεσσαλονίκης – Αιγαίου με τις οποίες καλούνταν οι κάτοικοι εντός προθεσμίας λίγων ημερών να ενημερώσουν τις γερμανικές αρχές για την τύχη και τον τόπο κράτησης των στρατιωτών. Σε διαφορετική περίπτωση, η στρατιωτική διοίκηση απειλούσε με αντίποινα εναντίον του «μισόκαμπου», εννοώντας τα χωριά της περιοχής.[625] Σύμφωνα με τον Κρήτο, η διοίκηση του 50ου Συντάγματος απάντησε με μια προκήρυξη στην οποία παρέχονταν διαβεβαιώσεις για την ασφάλεια των

---

[622] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Βλ. επίσης, Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 212-213. Δημήτριος Βασουρής, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μοσχοπόταμος 16 Νοεμ. 2000.

[623] Η γερμανική αναφορά της 30ης Δεκεμβρίου σημειώνει την ενέδρα του ΕΛΑΣ εναντίον της γερμανικής εφοδιοπομπής. Μια ημέρα αργότερα δηλώθηκαν ως αγνοούμενοι δέκα στρατιώτες από τους οποίους οι δύο ήταν Ιταλοί, MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 30.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8397/43 geh.] και Tagesmeldung vom 31.12.1943, Nr. 8415/43 geh. Βλ επίσης, ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Ακόμη, Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 213-214. Πρβλ. Πρωτόπαπας, *ό.π.*, σσ. 263-264, όπου ο συγγραφέας, υπερβάλλοντας ως προς τα θύματα και τους συλληφθέντες Γερμανούς, αναφέρει δώδεκα συλληφθέντες και είκοσι εννιά νεκρούς. Επίσης, υπερβολικοί θεωρούνται και οι αριθμοί των όπλων που λαφυραγώγησαν οι αντάρτες. Μια δύναμη δέκα αντρών είναι αδύνατο να κατέχει τρία οπλοπολυβόλα, έξι αυτόματα, είκοσι ένα τουφέκια και δύο πιστόλια.

[624] MA, RH 19 VII 12/1: [Bfh. Saloniki – Ägäis (O.F.K. 395)] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB. Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 31.12.1943 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia / 01, Nr. 8415/43 geh.]. Επίσης, Κρήτος, *ό.π.*, σ. 214.

[625] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Μπαγγέας, Η προσφορά της Σκουτέρνας…, *ό.π.*, 35. Επίσης, Δημήτριος Κραγιόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρητίνη 15 Νοεμ. 2000. Ηλίας Σιαπάκας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελατοχώρι 15 Νοεμ. 2000.

συλληφθέντων, ταυτόχρονα, όμως, καθιστούσε σαφές ότι ο ΕΛΑΣ θα σκοτώσει τους στρατιώτες σε περίπτωση που πληγεί ο άμαχος πληθυσμός.[626] Μετά την παρέλευση της προθεσμίας που είχαν θέσει οι γερμανικές αρχές, αφίχθησαν στην Κατερίνη τμήματα της Βέρμαχτ με τη διαταγή να πραγματοποιήσουν μια αιφνιδιαστική επιχείρηση αντεκδίκησης εναντίον του Ελατοχωρίου.

Αν και η ενέδρα σημειώθηκε λίγο έξω από τη Ρητίνη, επιλέγη ως στόχος της γερμανικής επιδρομής το Ελατοχώρι. Η επιλογή αυτή δεν ήταν τυχαία. Οι γερμανικές αρχές της Κατερίνης είχαν από καιρό πληροφορηθεί για την παρουσία της διοίκησης του 50ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ στο Ελατοχώρι, με συνέπεια το χωριό να έχει ήδη χαρακτηριστεί ως βάση των ανταρτών. Από την άλλη πλευρά, η έγκαιρη εκκένωσή του λίγο πριν τα γερμανικά στρατεύματα εισβάλλουν σ΄ αυτό κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Seepferd», αφενός αποδείκνυε τη συνεργασία των κατοίκων με τους αντάρτες αφετέρου καθιστούσε τους πρώτους συνένοχους των επιθέσεων εναντίον της Βέρμαχτ.

Το βράδυ της 25ης Ιανουαρίου 1944, τρεις λόχοι του γερμανικού στρατού από την Κατερίνη εισήλθαν στον Μοσχοπόταμο, όπου λεηλάτησαν κατοικίες και έκαψαν ολοσχερώς τρεις από αυτές.[627] Συνεχίζοντας την πορεία τους έφτασαν έξω από το Ελατοχώρι, αιφνιδιάζοντας στη θέση "Άγιος Νικόλαος" ένα φυλάκιο του ΕΛΑΣ. Δύο από τους αντάρτες σκοτώθηκαν στην τοποθεσία "Τσαποκάλομα", δύο άλλοι του εφεδρικού συνελήφθησαν, ο ένας εξ αυτών ονόματι Φίλιππος Γκλάρας, εκτελέστηκε στον Μοσχοπόταμο, αμέσως μετά την επιστροφή ενός γερμανικού λόχου που είχε συμμετάσχει στην επιχείρηση.[628] Λίγο έξω από το Ελατοχώρι, οι Γερμανοί πυρπόλησαν περίπου είκοσι πέντε καλύβες, εκτέλεσαν όσους βρέθηκαν μέσα σ΄ αυτές,[629] ενώ συνέλαβαν δέκα άτομα στην τοποθεσία "Γκέκας", τους οποίους μετέφεραν αυθημερόν στον Μοσχοπόταμο.[630]

---

[626] Κρήτος, *ό.π.*, σ. 241.

[627] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.:"Περίληψις", Κατερίνη 1Απρ. 1944.

[628] Αθανάσιος Χασιώτης, *Το Ιστορικό των εκτελεσθέντων από τους Γερμανούς Ελατοχωρίτας κατά το έτος 1944*. Πρόκειται για άρθρο που έχει δημοσιευτεί σε εφημερίδα της Κατερίνης. Ο γράφων, όμως, δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπίσει το φύλλο και τον χρόνο δημοσίευσης. Πιθανόν το άρθρο έχει δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Ολύμπιο Βήμα* της Κατερίνης. Για το ίδιο συμβάν βλ. επίσης, Μπαγγέας, Η προσφορά της Σκουτέρνας…, *ό.π.*, 35.

[629] Αναφέρεται πως ένα άτομο, ο Κωνσταντίνος Κόκκαλης κάηκε στην καλύβα του, βλ. Θεόδωρος Σιαπάκας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελατοχώρι 15 Νοεμ. 2000. Επίσης, Μπαγγέας, Η προσφορά της Σκουτέρνας…, *ό.π.*, 35.

[630] Δημοσθένης Μέλιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελατοχώρι 15 Νοεμ. 2000. Από το Ελατοχώρι μεταφέρθηκαν στον Μοσχοπόταμο δέκα συνολικά άτομα, αφού γλίτωσαν την τελευταία στιγμή την εκτέλεση με την παρέμβαση ενός διερμηνέα. Οι επτά ήταν βοσκοί από

Στις 27 Ιανουαρίου, κατελήφθη για μια ακόμη φορά το Ελατοχώρι. Οι περισσότεροι από τους άρρενες κατάφεραν να διαφύγουν προς τα γειτονικά υψώματα. Αντίθετα, τα γυναικόπαιδα συνελήφθησαν και συγκεντρώθηκαν στην κεντρική πλατεία. Οι Γερμανοί ολοκλήρωσαν την ημέρα εκείνη την καταστροφή του χωριού, πυρπολώντας ενενήντα κατοικίες. Το απόγευμα της 27ης Ιανουαρίου τα γυναικόπαιδα και ένας μικρός αριθμός αντρών, ως επικεφαλής των οικογενειών τους, διετάχθησαν να κατευθυνθούν πεζή προς τη Ρητίνη. Φτάνοντας στη θέση "Παλιοπαναγιά" δέχθηκαν πυρά όλμων από ένα στοιχείο βαρέων όπλων που είχε εγκατασταθεί στο διπλανό αντέρεισμα στη θέση "Τζιαρνόχοβα". Από τις εκρήξεις των όλμων και κυρίως από τα θραύσματα από τις πέτρες που εκτινάχθηκαν, καθώς οι όλμοι έπεσαν πάνω σε σωρούς από πέτρες που υπήρχαν στα σημεία εκείνα του δρόμου από τη μεταξική περίοδο, σκοτώθηκαν τριάντα ένα άτομα εκ των οποίων οι τέσσερις ήταν άντρες, οι δεκαεπτά γυναίκες και δέκα παιδιά, τα οκτώ κάτω των οκτώ ετών, ενώ τραυματίστηκαν άλλα τριάντα άτομα (πίνακας 21).[631]

Όσοι διασώθηκαν μεταφέρθηκαν συνοδεία Γερμανών στη Ρητίνη και κρατήθηκαν στο δημοτικό σχολείο, όπου και διανυκτέρευσαν.[632] Κατά την παραμονή τους στη Ρητίνη οι Γερμανοί ανακάλυψαν σε μικρή απόσταση από το χωριό τα δύο πτώματα

την Καστανιά που είχαν καταφύγει με τις οικογένειές τους στην περιοχή μετά την καταστροφή του χωριού τους, οι δύο αντάρτες του εφεδρικού από το Ελατοχώρι, ο Γεώργιος Δρούγγας, τον πατέρα του οποίου είχε εκτελέσει νωρίτερα ο ΕΛΑΣ, και ο μετέπειτα εκτελεσθείς από τους Γερμανούς Φίλιππος Γκλάρας, και ο Δημοσθένης Μέλιος. Κρατήθηκαν μαζί με άλλους είκοσι δύο κατοίκους από τον Μοσχοπόταμο. Προτού αφεθούν οι περισσότεροι από αυτούς ελεύθεροι ανακρίθηκαν ερωτώμενοι για την παρουσία των ανταρτών στην περιοχή του Ελατοχωρίου.

[631] Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Ρητίνης, όπου ανήκει σήμερα το δημοτικό διαμέρισμα του Ελατοχωρίου, φυλάσσονται οι ληξιαρχικές πράξεις θανάτου τριάντα εκτελεσθέντων, μερικές ομαδικές, συμπεριλαμβανομένης και αυτής του Κόκκαλη, βλ. Δήμος Πιερίων (Ρητίνη), Ληξιαρχικές Πράξεις δημοτικού διαμερίσματος Ελατοχώριου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 4 (28.1.1944), 5 (28.1.1944), 6 (28.1.1944), 7 (28.1.1944), 10 (28.1.1944), 11 (28.1.1944), 12 (28.1.1944), 13 (28.1.1944), 14 (28.1.1944), 15 (28.1.1944), 17 (28.1.1944), 18 (28.1.1944), 19 (28.1.1944), 20 (28.1.1944), 39 (3.3.1946), 52 (12.3.1946), 55 (15.3.1946), 56 (15.3.1946), 58 (18.3.1946), 59 (28.3.1946), 61 (1.4.1946), 62 (1.4.1946), 63 (1.4.1946). Πολλές πράξεις συντάχθηκαν μια μόλις ημέρα μετά το συμβάν. Όλες είναι χειρόγραφες και για τη σύνταξή τους δεν έχει χρησιμοποιηθεί το συνηθισμένο έντυπο, αλλά ένα κομμάτι χαρτί ως αποτέλεσμα της πυρπόλησης του κοινοτικού καταστήματος Ελατοχωρίου. Εκείνο που θα πρέπει επίσης να επισημανθεί είναι η αναφορά στους υπαιτίους της εκτέλεσης. Σε όλες σχεδόν τις ληξιαρχικές πράξεις που έχουν συνταχθεί στις 28 Ιανουαρίου 1944 σημειώνεται ως αιτία θανάτου η εκτέλεση «από τους Γερμανούς και Γκεσταπίτες», ενώ σε αυτές που έχουν συνταχθεί μετά την απελευθέρωση αναφέρεται απλώς ως αιτία η εκτέλεση από τους Γερμανούς. Ακόμα και σήμερα, όσοι κάτοικοι του Ελατοχωρίου έζησαν τα γεγονότα είναι πεπεισμένοι πως την ημέρα εκείνη τους Γερμανούς συνόδευαν εξοπλισμένοι από τον γειτονικό Μοσχοπόταμο. Σήμερα, στη θέση "Παλιοπαναγιά" έχει ανεγερθεί μνημείο, όπου αναγράφονται τριάντα δύο ονόματα εκτελεσθέντων.

[632] Μαρία Σιαπάκα, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελατοχώρι 15 Νοεμ. 2000.

των στρατιωτών, που είχαν σκοτωθεί από τον ΕΛΑΣ, «ακρωτηριασμένα και με εξορυγμένους οφθαλμούς».[633] Κατά τη διάρκεια των ερευνών κρατήθηκαν και ανακρίθηκαν οι κάτοικοι και στη συνέχεια πυρπολήθηκαν τρία σπίτια και δέκα καλύβες.[634] Την επομένη, οι άμαχοι από το Ελατοχώρι μεταφέρθηκαν στην Κατερίνη. Συνολικά, οι γερμανικές αρχές μετέφεραν στην Κατερίνη διακόσια πενήντα άτομα από το Ελατοχώρι. Την περίθαλψή τους ανέλαβαν οι ελληνικές αρχές της Κατερίνης συνεπικουρούμενες από τις υπηρεσίες αρωγής της Θεσσαλονίκης. Η γερμανική επιχείρηση ολοκληρώθηκε στις 28 Ιανουαρίου με την πυρπόληση τριάντα πέντε κατοικιών στην Άνω Μηλιά και της οικίας του προέδρου στη Μεσαία Μηλιά.[635]

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες σκοτώθηκαν τα τριάντα ένα άτομα, στην πλειοψηφία τους γυναίκες και παιδιά, δημιουργούν πολλά ερωτηματικά. Επρόκειτο πράγματι, όπως υποστηρίζουν σήμερα στο Ελατοχώρι όσοι έζησαν τα γεγονότα εκείνης της εποχής, για μια προσχεδιασμένη εκτέλεση από τους Γερμανούς; Και αν συνέβη αυτό γιατί επιλέγη ο συγκεκριμένος τρόπος, δηλαδή η ρίψη όλμων που δεν ήταν σίγουρο, λόγω της αποστάσεως, ότι θα επέφερε τα "επιθυμητά" αποτελέσματα, από την επιτόπου εκτέλεση όσων αμάχων συνελήφθησαν από την πρώτη στιγμή της εισόδου των Γερμανών στο χωριό ; Οι διαθέσιμες πηγές που αναφέρονται στα όσα συνέβησαν στο Ελατοχώρι στις 27 Ιανουαρίου 1944, προκρίνουν δύο διαφορετικές ερμηνείες.

Σχεδόν έναν μήνα μετά, ο εφημέριος του Ελατοχωρίου, Αντώνιος Δρούγγας, ο οποίος την ημέρα του συμβάντος είχε τεθεί επικεφαλής της πορείας των αμάχων που κατευθύνονταν προς τη Ρητίνη, συνέταξε μια έκθεση προς τις ελληνικές αρχές της Κατερίνης στην οποία ανέφερε ότι : «Εφονεύθησαν υπό του Στρατού Κατοχής εκ του πληθυσμού, όστις διαταχθείς υπό του Στρατού εξήλθε του χωρίου και παρενεβλήθη μεταξύ Γερμανών και ατάκτων, οι κάτωθι […]».[636]

Την 1η Απριλίου 1944, ο Έπαρχος Πιερίας, Κωνσταντίνος Ηλιάδης απέστειλε στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας τη δική του έκθεση για τα συμβάντα στην επαρχία Πιερίας για το διάστημα Δεκεμβρίου 1943 – Φεβρουαρίου 1944. Αναφερόμενος στα

---

[633] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944.

[634] Όλγα Κραγιοπούλου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ρητίνη 15 Νοεμ. 2000. Αποχωρώντας οι Γερμανοί από τη Ρητίνη πήραν μαζί τους μεγάλες ποσότητες ειδών ένδυσης και όλα σχεδόν τα γουρούνια του χωριού.

[635] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944.

[636] Βλ. ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 1ος υποφ. Η έκθεση στην οποία εκτός από τη σύντομη περιγραφή των γεγονότων αναγράφονται τα ονόματα των τριάντα ενός κατοίκων που έχασαν τη ζωή τους, συντάχθηκε στην Κατερίνη στις 24 Φεβρουαρίου 1944 και φέρει στο τέλος το όνομα του εφημέριου του Ελατοχωρίου, Αντώνιου Δρούγγα.

γεγονότα του Ελατοχωρίου σημειώνει : «Εκεί {Ελατοχώρι} συνεπλάκησαν μετά των ανταρτών, οπότε την 27ην ιδίου μηνός ετραυματίσθησαν 30 περίπου και εφονεύθησαν υπό του Στρατού Κατοχής και εκ του πληθυσμού, ο οποίος διαταχθείς υπό του Στρατού, εξήλθεν του χωρίου κατ΄ οικογενείας, παρεμβληθείς μεταξύ ανταρτών και Γερμανών, 34 κάτοικοι […]».[637]

Με βάση τις παραπάνω εκθέσεις και κυρίως αυτή του Ηλιάδη, ο Γενικός Επιθεωρητής Νομαρχιών Μακεδονίας, Αθανάσιος Χρυσοχόου, έγραψε μεταπολεμικά στο πρώτο βιβλίο του για την Κατοχή στη Μακεδονία που αναφέρεται ειδικότερα στη δράση του Κ.Κ.Ε.:

> « […] Ο Ε.Λ.Α.Σ., πληροφορηθείς ότι η δύναμις του αποσπάσματος δεν ήτο σοβαρά, συνεκέντρωσεν εντός της 26ης Ιανουαρίου όλα τα εν τη περιοχή ταύτη τμήματά του και την πρωΐαν της 27ης Ιανουαρίου προσέβαλε τους εις Ελατοχώριον Γερμανούς. Οι Γερμανοί τότε παρενέβαλον μεταξύ αυτών και των επιτιθεμένων εαμοκομμουνιστών τους κατοίκους του χωρίου, ώστε εκ της επακολουθησάσης μάχης, καθ΄ ήν απεκρούσθη και απεχώρησεν ο Ε.Λ.Α.Σ., εφονεύθησαν τριάκοντα τέσσαρες κάτοικοι, εν οις παιδία και γέροντες. Ακολούθως οι Γερμανοί έκαυσαν το χωρίον, πυρπολήσαντες ενενήκοντα οικίας και είκοσι πέντε καλύβας αυτού και συγκεντρώσαντες τους υπολοίπους κατοίκους, ανερχόμενοι εις διακόσιους πεντήκοντα, τους απέστειλαν υπό συνοδείαν εις Κατερίνην».[638]

Η μια, λοιπόν, πλευρά που αντιπροσωπεύεται από τους τότε εκπροσώπους των ελληνικών αρχών, παρουσιάζει το θάνατο των αμάχων του Ελατοχωρίου ως αποτέλεσμα της πολεμικής σύρραξης μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Ουσιαστικά, η πλευρά αυτή θεωρεί πως στην προσπάθειά τους οι Γερμανοί να προφυλαχθούν από τα πυρά των ανταρτών χρησιμοποίησαν ως ανθρώπινη ασπίδα τις γυναίκες και τα παιδιά. Η ερμηνεία όμως αυτή ενοχοποιεί ταυτόχρονα και τους αντάρτες, καθώς δεν αποκλείει ουσιαστικά την πιθανότητα οι άμαχοι να δέχθηκαν πυρά και από την πλευρά των ανταρτών. Κυρίως, όμως, ο ΕΛΑΣ κατηγορείται εμμέσως ότι ενεπλάκη σε μια σύντομη ανταλλαγή πυρών με τους Γερμανούς που θα μπορούσε να

---

[637] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944.
[638] Χρυσοχόου, *ό.π.*, σ. 124.

είχε αποφευχθεί και η οποία στο τέλος προκάλεσε τόσα θύματα μεταξύ του άμαχου πληθυσμού.

Αντίθετα, η δεύτερη ερμηνεία, αυτή του προμελετημένου γερμανικού σχεδίου με σκοπό την εκτέλεση των κατοίκων του Ελατοχωρίου ως εκδίκηση για τις απώλειες της Βέρμαχτ, υποστηρίζεται από τα στελέχη του ΕΛΑΣ που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα της εποχής εκείνης. Ο Γεώργιος Κρήτος, θεωρεί πως ο τρόπος εκτέλεσης των γυναικοπαίδων είχε προσχεδιαστεί από τους Γερμανούς μέχρι και την τελευταία λεπτομέρειά του και συνιστούσε μια καθαρά εγκληματική πράξη. Αποκλείει ταυτόχρονα την εκδοχή της πολεμικής αντιπαράθεσης μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι μετά την εκτέλεση των αμάχων οι Γερμανοί επέστρεψαν βιαστικά στην Κατερίνη «πριν έρθουν σε σύγκρουση με τμήματα ανταρτών, που ειδοποιημένα, είχαν αρχίσει να κινούνται στο μεταξύ».[639] Σε άλλο, όμως, σημείο του βιβλίου του δέχεται ότι την ημέρα της εισόδου των Γερμανών στο χωριό υπήρχαν τμήματα του 50ου Συντάγματος στα υψώματα γύρω από το Ελατοχώρι, σημειώνοντας ότι «ο Τσικιρτζής με τους άντρες του κρύφτηκαν σε αγροτικές καλύβες της περιοχής».[640]

Από την πλευρά του, ο καπετάνιος του 2ου Τάγματος, Γεώργιος Κακουλίδης (Τσικιρτζής), έφεδρος αξιωματικός από τη Σφενδάμη, γράφοντας το 1962 στο περιοδικό της Εθνικής Αντίστασης, επιβεβαιώνει στην ουσία πως σημειώθηκε ανταλλαγή πυρών μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών. Αρνείται, όμως, ότι αυτή στάθηκε η αιτία του θανάτου των τριάντα τεσσάρων αντρών, γυναικών και παιδιών του Ελατοχωρίου, σημειώνοντας σχετικά : «Όταν οι γερμανοί φασίστες μαζί με τους ταγματαλήτες εκτελούσαν τον αθώο πληθυσμό της Σκουτέρνας οι τελευταίες ανταλλαγές πυρών είχαν πάψει πριν 3 ώρες και τα πιο κοντινά τμήματα των ανταρτών βρίσκονταν σε απόσταση 4-5 χιλιόμετρα από τον τόπο του εγκλήματος».[641]

Από την παρουσίαση των θέσεων των δύο πλευρών και των ερμηνειών που δίνουν στα γεγονότα του Ελατοχωρίου διαφαίνεται η προσπάθειά τους να επιρρίψουν οι μεν, όπως ο Χρυσοχόου, την ευθύνη ή μέρος αυτής στους αντάρτες, οι δε, όπως ο Κακουλίδης, να αποκρούσουν την κατηγορία της έκθεσης σε κίνδυνο της ζωής γυναικών και παιδιών που θα μπορούσε να στηριχθεί αν όντως οι αντάρτες είχαν

---

[639] Κρήτος, *ό.π.*, σ. 242.
[640] Ό. π., σ. 218.
[641] Βλ. Γιώργης Κακουλίδης (Τσικιρτζής), «Οι επιχειρήσεις των Γερμανών στα Πιέρια, Γενάρης 1944», *ΕΑ,* 3 (Δεκέμβρης 1962), 46.

επιτεθεί εναντίον των Γερμανών τη στιγμή της εκκένωσης του χωριού. Τα διαθέσιμα στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πράγματι σημειώθηκε ανταλλαγή πυρών μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών, κάτι όμως που δεν μπορεί να εξηγήσει με απόλυτη πειστικότητα τη ρίψη όλμων εναντίον του άμαχου πληθυσμού, εκτός και να αυτοί προορίζονταν για τους αντάρτες και όχι για τους κατοίκους του Ελατοχωρίου. Ίσως μάλιστα αυτή η ανταλλαγή πυρών να ήταν το επακόλουθο της αποτυχημένης προσπάθειας του ΕΛΑΣ να απελευθερώσει τους κρατούμενους. Είναι επίσης πιθανό οι άμαχοι να χρησιμοποιήθηκαν όντως ως ασπίδα προστασίας από τους Γερμανούς. Κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής πυρών και της ρίψης των όλμων οι Γερμανοί στρατιώτες που τους συνόδευαν από κάποια απόσταση καλύφθηκαν, ενώ τα γυναικόπαιδα προσπάθησαν ανεπιτυχώς να προφυλαχθούν, καθώς βρέθηκαν μέσα στην ακτίνα των πυρών.

Το βέβαιο είναι πως τα όσα συνέβησαν στο Ελατοχώρι τον Ιανουάριο του 1944 δεν συνιστούν ένα μεμονωμένο περιστατικό. Αντίθετα, από τις αρχές του 1944 οι μαζικές εκτελέσεις αμάχων είτε στο πλαίσιο εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, αλλά και απλών εφορμήσεων γερμανικών αποσπασμάτων στην ύπαιθρο είτε με τη μορφή της αντεκδίκησης και των αντιποίνων για προηγούμενες επιθέσεις των ανταρτών ήταν αυτές που αποτέλεσαν τον κανόνα της γερμανικής κατοχικής συμπεριφοράς έναντι των αμάχων και όχι την εξαίρεση. Το ίδιο διάστημα, όμως, πλήθαιναν και οι αφορμές που ο ΕΛΑΣ παρείχε στα γερμανικά στρατεύματα, πραγματοποιώντας επιθέσεις με ασήμαντα στρατιωτικά οφέλη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το 1943 ήταν από κάθε άποψη μια ιδιαίτερα κρίσιμη χρονιά για το διεξαγόμενο πόλεμο. Οι ήττες του γερμανικού στρατού στο ανατολικό μέτωπο και στη Βόρεια Αφρική ήταν αποφασιστικής σημασίας για τη μετέπειτα εξέλιξη του πολέμου, καθώς μετά από αυτές η πρωτοβουλία πέρασε πλέον στο συμμαχικό στρατόπεδο. Για τις γερμανικές στρατιωτικές αρχές στην Ελλάδα η αρνητική τροπή του πολέμου σήμαινε ταυτόχρονα και την αύξηση των κινδύνων που είχαν να αντιμετωπίσουν, αναμένοντας πλέον μια συμμαχική απόβαση με την οποία θα επιδιώκετο η δημιουργία ενός δεύτερου μετώπου στη βαλκανική. Στα παραπάνω ήρθε να προστεθεί από τις αρχές του καλοκαιριού η πιθανότητατα της εξόδου της Ιταλίας από τον πόλεμο. Αυτό σήμαινε πρακτικά ότι θα έπρεπε να ενισχυθούν οι γερμανικές δυνάμεις που στάθμευαν στην Ελλάδα, ώστε να είναι σε θέση να αναλάβουν τη δεδομένη χρονική στιγμή τον έλεγχο όλης της χώρας. Πράγματι, η ιταλική συνθηκολόγηση οδήγησε στην Ελλάδα, με διαταγή της ανώτατης ηγεσίας των Ενόπλων Δυνάμεων, αξιόμαχα τμήματα του γερμανικού στρατού, όπως ήταν οι σχηματισμοί των SS.

Παράλληλα, η ιταλική συνθηκολόγηση και εκτός των προβλημάτων που δημιούργησε, άφησε ελεύθερο το πεδίο στις γερμανικές δυνάμεις για την αντιμετώπιση των ανταρτών και των υποστηρικτών τους. Το προηγούμενο διάστημα, οι γερμανικές αρχές στην Ελλάδα είχαν ασκήσει πιέσεις στην ιταλική πλευρά για την εφαρμογή σκληρότερων μέτρων έναντι της αντίστασης, ακόμα και αν αυτά επρόκειτο να πλήξουν τον άμαχο πληθυσμό. Στο σημείο αυτό, η ηγεσία των ιταλικών δυνάμεων διαφοροποιήθηκε σαφώς από τη γερμανική θέση, θεωρώντας, σε κάθε περίπτωση, πως τα αντίποινα ήταν αντιπαραγωγικά και θα έπρεπε να αντικατασταθούν από μια πιο συνετή πολιτική, η οποία θα στρεφόταν εναντίον των ανταρτών και των αποδεδειγμένα υποστηρικτών τους και όχι χωρίς κανένα δισταγμό εναντίον των αμάχων. Παρά τις πιέσεις που άσκησε, λοιπόν, η γερμανική πλευρά στους Ιταλούς, τόσο στους στρατιωτικούς όσο και στην ηγεσία του Υπουργείου των Εξωτερικών, φαίνεται πως δεν κατάφερε να πείσει τους συμμάχους της να υιοθετήσουν μια κοινή γραμμή στο ζήτημα των αντιποίνων, βασισμένη στις γερμανικές απόψεις για τις μεθόδους διεξαγωγής του αντιανταρτικού πολέμου στην Ελλάδα.

Μέσα στο καλοκαίρι του 1943 και εν όψει της ιταλικής συνθηκολόγησης, οι Γερμανοί άρχισαν να προετοιμάζονται όχι μόνο για να αναλάβουν τον στρατιωτικό

έλεγχο στην μέχρι πρότινος ιταλική ζώνη Κατοχής, αλλά και για να εφαρμόσουν την ίδια πολιτική αντιποίνων σε μεγαλύτερη πλέον κλίμακα και το κυριότερο χωρίς να υφίστανται πλέον διαφορετικές απόψεις επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Με μια σειρά αποφάσεων, τόσο η ανώτατη ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων όσο και η ηγεσία των γερμανικών δυνάμεων στην Ελλάδα αποσαφήνισαν όλα τα μέχρι τότε επίμαχα σημεία αναφορικά με την αντιμετώπιση της αντίστασης και κατ΄ επέκταση του άμαχου πληθυσμού. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να εφαρμοστούν σκληρότερα μέτρα που θα οδηγούσαν στη ριζική αντιμετώπιση του ανταρτικού κινδύνου, ακόμα και αν αυτά τα μέτρα έπληττα τους αμάχους. Γενικότερα, δόθηκαν οδηγίες στους στρατιωτικούς διοικητές να προχωρήσουν στην εφαρμογή αντιποίνων, εκτελώντας κατοίκους και καίγοντας χωριά μετά από κάθε επίθεση των ανταρτών εναντίον του στρατού Κατοχής, στις περιπτώσεις που δεν θα ήταν δυνατόν να συλληφθούν οι ίδιοι οι δράστες. Όμως, όπως αποδείχτηκε, αυτές οι περιπτώσεις ήταν ελάχιστες. Στην πράξη, τα γερμανικά στρατεύματα στράφηκαν εναντίον των χωριών κοντά στα οποία είχαν σημειωθεί επιθέσεις, υιοθετώντας στην ουσία την άποψη της ηγεσίας του πως το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού υποστήριζε και συνεργαζόταν με τους αντάρτες. Μάλιστα, ενόψει μιας πιθανής απόβασης των συμμάχων στην Ελλάδα, ο πληθυσμός θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί με ακόμα σκληρότερο τρόπο, καθώς ήταν βέβαιο πως θα συμπαρατασσόταν με το πλευρό των Συμμάχων. Επιμέρους διαταγές που εκδόθηκαν από τον Χίτλερ και οι οποίες προέβλεπαν τη μεταφορά των αιχμαλώτων ανταρτών και των υποστηρικτών τους στο Ράιχ για να χρησιμοποιηθούν ως εργατικό δυναμικό ήρθαν να ολοκληρώσουν το πλαίσιο της γερμανικής αντιανταρτικής πολιτικής.

Όσα η γερμανική ηγεσία είχε αποφασίσει για την αντιμετώπιση του ανταρτικού κινδύνου στην Ελλάδα , τέθηκαν πολύ γρήγορα σε εφαρμογή, όταν μέσα στο καλοκαίρι του 1943 οι επιθέσεις των ανταρτών παρουσίασαν αλματώδη αύξηση στο πλαίσιο της εφαρμογής του συμμαχικού σχεδίου «Άνιμαλς». Τον Ιούνιο του 1943 η γερμανική πλευρά υπέστη μεγάλες απώλειες, όταν μια φάλαγγα έπεσε σε ενέδρα στα στενά του Σαρανταπόρου Σερβίων. Η απάντηση των πληγέντων εκδηλώθηκε με την πυρπόληση όλων των χωριών κατά μήκος του δημόσιου δρόμου Σερβίων-Ελασσόνας από μονάδες της Βέρμαχτ και την εκτέλεση όσων κατοίκων συνάντησαν στην πορεία τους. Γενικότερα, η εκτέλεση από τους Γερμανούς ενενήντα δύο ατόμων, όσοι δηλαδή ήταν και οι Γερμανοί στρατιώτες που είχαν αιχμαλωτιστεί από τον ΕΛΑΣ, απέδειξε ότι οι ποσοτικές αναλογίες δεν ακολουθούσαν τη διαταγή του Κάιτελ, τουλάχιστον στην περίπτωση της κατεχόμενης Μακεδονίας, αλλά καθορίζονταν μετά από την αξιολόγηση

του κάθε συμβάντος ξεχωριστά και με κριτήρια πολλές φορές όχι σταθερές παραμέτρους, αλλά αστάθμητους παράγοντες, όπως ήταν ο αριθμός μετά από κάθε ενέδρα των νεκρών στρατιωτών, η τύχη, οι προσωπικές αποφάσεις των διοικητών των τμημάτων, ο χρόνος διεξαγωγής της επιχείρησης, ο αριθμός των αμάχων που τελικά δεν θα κατάφερναν να διαφύγουν από τα γερμανικά πυρά.

Με τον ίδιο τρόπο αντιμετωπίστηκαν χωριά της Δυτικής Μακεδονίας, όταν το ίδιο διάστημα οι Γερμανοί, ενισχυμένοι με νέες μονάδες, όπως ήταν το 2ο Σύνταγμα "Βρανδεμβούργου", και ακολουθούμενοι από ελληνικά εθελοντικά τμήματα, επέκτειναν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στις ιταλοκρατούμενες περιοχές των Γρεβενών, της Κοζάνης και της Καστοριάς.

Πλέον, η πολεμική σύγκρουση μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών είχε εισέλθει σε ένα νέο στάδιο που χαρακτηριζόταν από τα αλλεπάλληλα πλήγματα που επέφερε η μια πλευρά στην άλλη. Αναπόσπαστο κομμάτι αυτής της σύγκρουσης αποτέλεσε ο άμαχος πληθυσμός, ο οποίος βρέθηκε στο μέσον της, υφιστάμενος και τις περισσότερες συνέπειες. Για τους Γερμανούς, τα χωριά αποτελούσαν τους κύριους τροφοδότες και υποστηρικτές των ανταρτών. Επομένως, θα έπρεπε να χτυπηθούν για να αποστερηθούν οι αντάρτες από τις κύριες πηγές ανεφοδιασμού τους. Ωστόσο, υπήρχαν και ορισμένοι στρατιωτικοί κύκλοι μέσα στην Ομάδα Στρατού Ε, οι οποίοι θεωρούσαν ότι αυτή η επιλογή αυτή ήταν στην πράξη αντιπαραγωγική γιατί όχι μόνο δεν περιόριζε τις επιθέσεις, αλλά στον αντίποδα έπληττε το κύρος του γερμανικού στρατού, εξαθλίωνε τους κατοίκους της υπαίθρου και κυρίως έστρεφε μετά από κάθε εκτέλεση και πυρπόληση χωριού πολύ περισσότερους προς τους αντάρτες. Κυρίως οι κύκλοι αυτοί στήριζαν την άποψή τους για τον αντιπαραγωγικό χαρακτήρα των αντιποίνων στο γεγονός πως ο ΕΛΑΣ συνέχιζε τις επιθέσεις του και μετά την επιβολή αντιποίνων, καθώς τα χωριά που είχαν καταστραφεί ήταν ξένα προς αυτόν.

Πράγματι, για τους ίδιους τους αντάρτες, τα γερμανικά αντίποινα δεν αποτέλεσαν λόγο για τον οποίο θα έπρεπε να αναστείλουν τη δράση τους ή να μεταβάλλουν την πολεμική τακτική που μέχρι τότε είχαν ακολουθήσει. Η τακτική αυτή στηριζόταν στους κανόνες του ανταρτοπολέμου και συνίστατο αφενός στην αποφυγή ανοικτής σύγκρουσης με τον εχθρό και αφετέρου στην οργάνωση ενεδρών και στη διεξαγωγή μικρής έκτασης επιχειρήσεων στις περιπτώσεις όπου οι περιορισμένες δυνάμεις του εχθρού το επέτρεπαν. Όμως, τα χτυπήματα αυτής της μορφής ελάχιστες απώλειες προκαλούσαν στις κατοχικές δυνάμεις, καθώς είχαν ως στόχο τους μεμονωμένα αυτοκίνητα του γερμανικού στρατού. Αντίθετα, μετά από κάθε τέτοια απώλεια ήταν βαρύ το τίμημα

που πλήρωνε ο άμαχος πληθυσμός. Σε μια τέτοια περίπτωση στην Κλαδοράχη Φλώρινας για τον θάνατο ενός στρατιώτη οι τοπικές στρατιωτικές αρχές διέταξαν τον απαγχονισμό δέκα πέντε ατόμων.

Γενικότερα, μέχρι το καλοκαίρι του 1943, η Βέρμαχτ κατά την επιβολή αντιποίνων εις βάρος αμάχων στη Μακεδονία είχε αποφύγει σε γενικές γραμμές την εκτέλεση γυναικοπαίδων. Από τον Σεπτέμβριο του 1943 η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε ριζικά μετά την έλευση στην Ελλάδα μάχιμων τμημάτων των SS. Οι πρώτες τους επιχειρήσεις που στόχευαν σε ένα αρχικό στάδιο στον αφοπλισμό του ιταλικού στρατού και στη συνέχεια στην καταδίωξη και εξόντωση των ανταρτών, φανέρωσαν μια ροπή προς τις σκληρότερες μεθόδους, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις παραβίαζαν κατάφορα τους κανόνες διεξαγωγής του κατά ξηρά πολέμου. Η εγκατάσταση των τμημάτων αυτών στη Δυτική Μακεδονία, όπου ο ΕΛΑΣ παρουσιαζόταν ισχυρός, και η συμμετοχή τους σε ευρείας έκτασης εκκαθαριστικές επιχειρήσεις από τα τέλη του 1943, όπως ήταν η επιχείρηση «Ιππόκαμπος» στο Βόρειο Όλυμπο, συνοδεύτηκε από τη ραγδαία αύξηση των θυμάτων μεταξύ του άμαχου πληθυσμού, πολλά από τα οποία ήταν πλέον γυναίκες και παιδιά.

Η ολοένα και συχνότερη προσφυγή στην απροκάλυπτη βία και κυρίως η αλλαγή στους γερμανικούς πολιτικούς προσανατολισμούς, οδήγησαν σε μια μεταβολή στο μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο ακολουθούμενο πλαίσιο αντιποίνων. Η απόφαση του Χίτλερ να εντατικοποιήσει τον αγώνα εναντίον του κομμουνισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη έφερε στην Ελλάδα τον Γερμανό διπλωμάτη Χέρμαν Νώυμπαχερ. Στην προσπάθειά του ο Νώυμπαχερ να συγκροτήσει ένα ισχυρό αντικομμουνιστικό μέτωπο ήρθε σε επαφή με τους στρατιωτικούς για την εξεύρεση ενός διαφορετικού πλαισίου μέσα στο οποίο θα έπρεπε στο εξής να κινούνται τα αντίποινα. Οι στρατιωτικοί υποχρεώθηκαν να αποδεχθούν τις πρωτοβουλίες του απεσταλμένου του Υπουργείου των Εξωτερικών και να λάβουν υπόψη τους στο εξής τις πολιτικές παραμέτρους κατά την εφαρμογή των στρατιωτικών μέτρων που απαιτούσε η διεξαγωγή του πολέμου.

Το Δεκέμβριο του 1943 οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του Νώυμπαχερ και του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης ολοκληρώθηκαν με την έκδοση μιας νέας διαταγής για τα αντίποινα. Οι δύο βασικότερες αλλαγές σε σχέση με την έως τότε ακολουθούμενη πολιτική εντοπίζονταν στις διατάξεις για τις ποσοτικές αναλογίες και στον υποχρεωτικό χαρακτήρα των αντιποίνων. Ο Νώυμπαχερ κατάφερε να απαλειφθούν από τη νέα διαταγή οι γνωστές διατάξεις του Κάιτελ για την εκτέλεση εκατό ατόμων για κάθε νεκρό στρατιώτη και πενήντα για κάθε τραυματία. Επιπλέον,

απαγορεύτηκε η επιβολή αντιποίνων σε χωριά κοντά στα οποία είχε σημειωθεί ενέδρα, θέτοντας σε ανάλογες περιπτώσεις ως προτεραιότητα του γερμανικού στρατού τη σύλληψη των δραστών. Ακόμα όμως και αυτή η νέα διαταγή άφηνε πολλά περιθώρια ερμηνειών και υπερβάσεων, καθώς έδινε το δικαίωμα στο στρατό να προβεί σε αντίποινα εναντίον όσων θα αναγνωρίζονταν ως κομμουνιστές στην περίπτωση που δεν ήταν δυνατόν να συλληφθούν οι πραγματικοί δράστες.

Τελικά, όπως αποδείχθηκε, η νέα διαταγή για τα αντίποινα δεν εφαρμόστηκε ποτέ από τα γερμανικά τμήματα που συμμετείχαν σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία. Η ταύτιση των ανταρτών με τους αμάχους και η ελαστικότητα που επέδειξε η ηγεσία σε περιπτώσεις κατάφορης παραβίασης της διαταγής αποτέλεσαν τους δύο βασικούς λόγους για την εξέλιξη αυτή. Έτσι, και κατά τη διάρκεια του 1944, οπότε και διεξήχθησαν μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, τα γερμανικά τμήματα και κυρίως αυτά των SS προέβησαν σε εκτεταμένα αντίποινα, γεγονός που απέδειξε ξεκάθαρα πως η νέα διαταγή και οι όποιες προσπάθειες του Νώυμπαχερ δεν είχαν στην ουσία την έγκριση και την υποστήριξη των στρατιωτικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΧΡΟΝΙΑ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ, ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΖΙΚΩΝ ΕΚΤΕΛΕΣΕΩΝ ΑΜΑΧΩΝ (1944)

i) Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Elefant = Ελέφαντας» και «Wolf = Λύκος» στο Πάϊκο, την Τζένα και το Καϊμακτσαλάν (Ιανουάριος 1944)

Λίγο πριν την είσοδο του 1944, ο Αλεξάντερ Λερ απευθύνθηκε στους στρατιώτες της Ομάδας Στρατού Ε, κάνοντας έναν απολογισμό της προηγούμενης χρονιάς. Εκτός των άλλων, ζήτησε από τα στρατεύματα να προετοιμαστούν για ακόμη σκληρότερους αγώνες εναντίον των εχθρών στην Ελλάδα, πράττοντας το καθήκον τους απέναντι στη Γερμανία και τον Χίτλερ. Το μήνυμα του Λερ διαβιβάστηκε προς όλες της μονάδες με την ευκαιρία των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς:

> «Το 1943 θα σηματοδοτούσε σύμφωνα με τις επιθυμίες των εχθρών μας όχι μόνο την κατάρρευση των Ιταλών, μετά την κατάληψη της εξουσίας από τον Μπαντόλιο, αλλά ταυτόχρονα και την κατάρρευση συνολικά του βαλκανικού μετώπου. Η επαγρύπνηση από την πλευρά των Γερμανών στρατιωτών και η σιδηρά θέλησή τους για την εκπλήρωση του καθήκοντός τους μέχρι τον τελευταίο στην Ελλάδα ή οπουδήποτε αλλού η Βέρμαχτ έχει τοποθετήσει τους αξιωματικούς, τους υπαξιωματικούς και τους στρατιώτες της, επεφύλαξε στο όνειρο αυτό των αντιπάλων μας ένα γρήγορο τέλος. Οι πολεμικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν στις περιοχές δικαιοδοσίας της Ομάδας Στρατού Ε απέδειξαν ότι, ακόμη και τώρα, στο πέμπτο έτος του πολέμου, ο Γερμανός στρατιώτης είναι ανώτερος από κάθε αντίπαλό του. Τα γερμανικά στρατεύματα, τα οποία επιτέθηκαν εναντίον των Άγγλων, τους κατατρόπωσαν. Τα νησιά του Αιγαίου βρίσκονται πλέον σταθερά κάτω από το γερμανικό έλεγχο, οι ελεγχόμενες και υποκινούμενες από τους Άγγλους συμμορίες συνεχίζουν να δέχονται ισχυρά χτυπήματα […] Είμαστε υπερήφανοι γι΄ αυτούς οι οποίοι έφεραν τα παραπάνω αποτελέσματα, το σύνθημα για τον νέο χρόνο είναι : "Όλα για τη Γερμανία"».[1]

[1] MA, RH 19 VII 11/3: Führungsabteilung (Arsakli), "Tagesbefehl", 24 Δεκ. 1943.

Με κεντρικό, λοιπόν, σύνθημα την έναρξη του ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον των εχθρών της Γερμανίας, η ανώτερη στρατιωτική ηγεσία αποφάσισε οι επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών που δρούσαν στη Μακεδονία, να συνεχιστούν με μεγαλύτερη ένταση και τον επόμενο χρόνο. Μέσα στις προθέσεις του αρμόδιου για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ήταν αυτές να πραγματοποιηθούν αμέσως μετά την εξασφάλιση της συμμετοχής του απαιτούμενου αριθμού στρατευμάτων, ώστε να οδηγήσουν στη μεγαλύτερη δυνατή επιτυχία. Η επιτυχία αυτή υλοποιήθηκε με τη διασφάλιση του «ζωτικής σημασίας» για τα γερμανικά στρατεύματα οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου που συνέδεε τη Βόρεια με την Κεντρική και Νότια Ελλάδα.[2] Η συνεχιζόμενη προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων αύξανε ολοένα και περισσότερο την πιθανότητα αποχώρησης, μέσα στο 1944, των γερμανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα. Επομένως, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου εκαλείτο να λάβει όλα εκείνα τα αναγκαία μέτρα και να εντατικοποιήσει τον πόλεμο εναντίον των ανταρτών, ώστε να παραμείνει ανοικτό και ασφαλές το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας που αποτελούσε τις μόνες διόδους αποχώρησης από την Ελλάδα. Κυρίως, θα έπρεπε να προστατευτούν από δολιοφθορές οι κεντρικοί οδικοί άξονες Θεσσαλονίκης – Φλώρινας έως τα αλβανικά σύνορα, Γευγελής – Βέροιας – Κοζάνης – Λάρισας – Λαμίας, Μοναστηρίου – Πτολεμαΐδας – Κοζάνης, όπως επίσης και το υπάρχον στις περιοχές αυτές σιδηροδρομικό δίκτυο.[3] Κατόπιν τούτου, το 1944 ονομάστηκε από την ανώτερη γερμανική στρατιωτική ηγεσία «χρονιά των μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων εναντίον των συμμοριών».[4]

Οι επικείμενες μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατέστησαν αναγκαίες κάποιες περαιτέρω ρυθμίσεις από την πλευρά της Ομάδας Στρατού Ε αναφορικά με το ζήτημα της δικαιοδοσίας στη λήψη αποφάσεων για τα εφαρμοζόμενα αντίποινα. Μετά τη διαπίστωση πως εξαιτίας των προβλημάτων που υπήρχαν στις επικοινωνίες και άλλων δυσκολιών πολλές φορές δεν ήταν δυνατή η έγκαιρη εξασφάλιση της σύμφωνης γνώμης της αρμόδιας Ομάδας Στρατού Ε για την επιβολή αντιποίνων, αποφασίστηκε να μεταβιβαστούν σχετικές αρμοδιότητες στους τοπικούς στρατιωτικούς διοικητές και στους διοικητές των μονάδων. Έτσι, σε περίπτωση που ήταν αδύνατη η επικοινωνία με

[2] MA, RH 19 VII 23α/3: Befehlshaber Saloniki – Ägäis, 2531 – 8932 / 43 geh., H. Qu. 20 Οκτ. 1943.
[3] MA, RH 19 VII 23α/3: Befehlshaber Saloniki – Ägäis (Oberfeldkdtr. 395), Ia, 2317 – 8408 / 43 geheim, "Korpsbefehl", Saloniki 6 Οκτ. 1943.
[4] MA, RH 19 VII 16/2: Führungsabteilung (Arsakli), Unternehmen "Maigewitter", Ia Nr. 2381 g. Kdos., (Anlage 254), 28 Μαρ. 1944.

την Ομάδα Στρατού, μετά από την εκδήλωση επιθέσεων εναντίον του γερμανικού στρατού και δολιοφθορών, τότε την απόφαση για την επιβολή αντιποίνων μπορούσε να λάβει είτε ο τοπικός στρατιωτικός διοικητής είτε ο αρμόδιος διοικητής με το βαθμό του στρατηγού. Στην περίπτωση των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, υπεύθυνος για τη μορφή των αντιποίνων ήταν ο στρατηγός διοικητής ή ο διοικητής μεραρχίας, στην περιοχή δικαιοδοσίας του οποίου διεξάγετο η επιχείρηση, με τη σύμφωνη γνώμη των αρμοδίων φρουραρχείων. Η εκτέλεση των αποφάσεων για τα αντίποινα ανατέθηκε τους τακτικούς διοικητές των στρατιωτικών μονάδων που συμμετείχαν στις επιχειρήσεις. Οι παραπάνω ρυθμίσεις είχαν ισχύ για όλη την κατεχόμενη από τα γερμανικά στρατεύματα Ελλάδα.[5] Στην ουσία, παρείχαν πλέον στους κατά τόπους στρατιωτικούς διοικητές το δικαίωμα να επιβάλλουν αντίποινα χωρίς να χρειάζεται η προηγούμενη έγκριση των ανωτέρων τους.

Όμως, όλες οι σχετικές αποφάσεις για τα αντίποινα που είχαν ληφθεί μέχρι τότε κινήθηκαν σε θεωρητικό πλαίσιο, όπως είχε δείξει η εκκαθαριστική επιχείρηση «Seepferd» που είχε διεξαχθεί το Δεκέμβριο του προηγούμενου έτους στο Βόρειο Όλυμπο. Οι επιχειρήσεις του Ιανουαρίου του 1944 δεν παρέκκλιναν από τον κανόνα αυτό. Μάλιστα, στις εκτελέσεις αμάχων από τα γερμανικά στρατεύματα το διάστημα αυτό ήρθε να προστεθεί και η σκληρή αντιμετώπιση που επεφύλαξαν στον άμαχο πληθυσμό τα βουλγαρικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια των κοινών γερμανο-βουλγαρικών επιχειρήσεων.

Στις αρχές Ιανουαρίου 1944, εκδηλώθηκε η πρώτη εκκαθαριστική επιχείρηση στο Πάϊκο με τη συμμετοχή μόνο γερμανικών στρατευμάτων. Στόχος της επιχείρησης αυτής ήταν η εξάρθρωση των δικτύων ανεφοδιασμού των ανταρτών και η εξόντωση της δύναμης του 30ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ που είχε ενισχυθεί με τμήματα Σέρβων παρτιζάνων τα οποία είχαν περάσει τη μεθόριο και είχαν εγκατασταθεί στο Πάϊκο. Η παρουσία των ανταρτικών αυτών τμημάτων στις περιοχές των συνόρων με τη νότια Σερβία, τα εδάφη της οποίας κατείχε ο βουλγαρικός στρατός, συνιστούσε σοβαρό κίνδυνο για την ασφάλεια της σιδηροδρομικής γραμμής Έδεσσας – Φλώρινας, του οδικού δικτύου και της νευραλγικής σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Γευγελής που τροφοδοτούσαν τα γερμανικά στρατεύματα στην Ελλάδα. Οι δολιοφθορές που είχε προξενήσει ο ΕΛΑΣ, με τη συμμετοχή Άγγλων αξιωματικών, στα τέλη Δεκεμβρίου 1943 στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης - Γευγελής, η επίθεση στο ορυχείο

[5] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli),"Sühnemaßnahmen", Ic Nr. 2630 / 43 geheim (Anlage 14), 2 Ιαν. 1944.

μολύβδου της Γουμένισσας, οι καταστροφές γεφυρών και οι ενέδρες στο οδικό δίκτυο Γιαννιτσών – Θεσσαλονίκης και Γιαννιτσών – Γουμένισσας, επέβαλαν την εκκαθάριση του Πάϊκου και την προστασία των στρατηγικής σημασίας συγκοινωνιακών αρτηριών.[6]

Η επιχείρηση ξεκίνησε στις 4 Ιανουαρίου και ονομάστηκε «Elefant = Ελέφαντας» (Χάρτης 3). Συμμετείχαν τέσσερις γερμανικές ομάδες μάχης που έλαβαν το όνομά τους από το διοικητή που είχε τεθεί επικεφαλής τους. Αυτές ήταν : α΄) Η Ομάδα Μάχης Πφλούμ (Pflum) με το 1004ο Τάγμα Πεζικού (Festung Infanterie Bataillon 1004)[7], β΄) Η Ομάδα Μάχης Χορστ (Horst) με το 789ο Τάγμα από το Τουρκεστάν (Turkestanische Bataillon 789), γ΄) Η Ομάδα Μάχης Χέρμαν (Hermann) με το 845ο γερμανο-αραβικό Τάγμα (deutsch-arabische Bataillon 845)[8], δ΄) Η Ομάδα Μάχης Βέμπερ (Weber)[9] με δύο λόχους του 516ου Τάγματος Ασφαλείας (2 Kp. Sicherung Bataillon 516).[10]

Την ημέρα έναρξης της επιχείρησης το τμήμα του Πφλούμ προωθήθηκε από τη Γουμένισσα στο χωριό Σκρα, αποκλείοντας από τα ανατολικά το Πάϊκο, το τμήμα του Χορστ προσέγγισε από τα Γιαννιτσά τις νότιες πλαγιές του Πάϊκου, το τμήμα του Χέρμαν βρέθηκε στα χωριά Ξιφιανή και Άλωρος, βορείως της Έδεσσας και δυτικά του Πάϊκου και το τμήμα του Βέμπερ ακόμη βορειότερα από αυτό του Χέρμαν, μεταξύ της Ίδας και της Νοτίας.[11] Από την άλλη πλευρά, το 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ είχε την έδρα του στον Αρχάγγελο. Τμήματα Ελλήνων και Σέρβων ανταρτών είχαν καταλάβει θέσεις στην Περίκλεια, στη Λαγκαδιά, στα Τρία Έλατα και στην Κούπα.[12]

---

[6] Για τις επιχειρήσεις αυτές του 30ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30 Συν/γ+μα Πεζικού, "Έκθεσις Διεξαχθεισών επιχειρήσεων από 25-26 / 12 / 43", 30 Δεκ. 1943.

[7] Το 1004ο Τάγμα Πεζικού, που είχε συμμετάσχει στην τελευταία επιχείρηση «Seepferd» στο Βόρειο Όλυμπο, έφτασε στη Θεσσαλονίκη τις τελευταίες ημέρες του Δεκεμβρίου 1943, για να συμμετάσχει στις σχεδιαζόμενες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Ιανουαρίου και τέθηκε στη διάθεση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, βλ. ΜΑ, RH 19 VII 1/6: Oberkommando Heeresgruppe E, Abt. Ia / KTB, Nr. (-) / 43 g. Kdos., "Aktennotiz über die Chefbesprechung am 21.12.1943", H. Qu., 22 Δεκ. 1943.

[8] Στα τέλη Δεκεμβρίου 1943 το 845ο γερμανο-αραβικό Τάγμα εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Αριδαίας και το 789ο Τάγμα από το Τουρκεστάν στην περιοχή της Νάουσας με σκοπό να χρησιμοποιηθούν σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, βλ. ΜΑ, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, "Aktennotizen und Ferngespräche 17 / 12. 1943".

[9] Ο Βίλι Βέμπερ (Willi Weber) διηύθυνε την 501η μονάδα της Στρατιωτικής Χωροφυλακή που είχε εγκατασταθεί από το 1941 στη Θεσσαλονίκη. Αναφέρεται ότι συχνά παρίστατο, ως επικεφαλής του αποσπάσματος των αντρών της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, στις εκτελέσεις κρατουμένων από το στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς».

[10] ΜΑ, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia, 01 Nr. 44 / 44 geheim (Anlage 27), 4 Ιαν. 1944.

[11] Ό. π.

[12] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Σύνταγμα, Αριθ. Ε.Π. 3, "Έκθεσις προς την Χ Μεραρχία για την σύμπτυξη της 4 / 1 / 44".

Η επιχείρηση «Elefant» ξεκίνησε με απώλειες για τους Γερμανούς. Μια αυτοκινητοπομπή του τμήματος Χέρμαν, κινούμενη βορείως της Έδεσσας με σκοπό να καταλάβει τις προγραμματισμένες για την επιχείρηση θέσεις, δέχθηκε πυρά από τους αντάρτες με απώλειες δύο νεκρούς, δύο αγνοούμενους και έναν τραυματία.[13] Σε γενικές, όμως, γραμμές, η επιχείρηση εξελίχθηκε σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό της και τα γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν τους προκαθορισμένους στόχους. Τις βραδινές ώρες της 4ης Ιανουαρίου, η Ομάδα Μάχης Βέμπερ, που είχε προωθηθεί βορειότερα από τις υπόλοιπες, εφορμώντας από την Ίδα, συνεπλάκη με διακόσιους περίπου Σέρβους παρτιζάνους στα υψώματα γύρω από τη Νότια και προς την κατεύθυνση της Φούστανης. Μπροστά στη γερμανική υπεροχή οι Σέρβοι διασκορπίστηκαν, καταφεύγοντας στη Τζένα. Στη συνέχεια οι Γερμανοί μπήκαν στη Νότια και πυρπόλησαν ένα μεγάλο μέρος του χωριού.[14]

Ταυτόχρονα, άλλο τμήμα των στρατευμάτων του Βέμπερ από την Ίδα στράφηκε προς τα ανατολικά και ξεκίνησε την εκκαθάριση του χώρου στα Μεγάλα Λιβάδια, με κύριο στόχο την κατάληψη του αεροδρομίου, όπου έξι αγγλικά αεροπλάνα την ίδια στιγμή πραγματοποιούσαν ρίψεις εφοδίων στους Σέρβους αντάρτες. Τα αγγλικά αεροπλάνα δέχθηκαν τα πυρά ενός γερμανικού καταδιωκτικού, ενώ στο έδαφος η επίθεση του πεζικού αιφνιδίασε όσους βρέθηκαν στην περιοχή των ρίψεων και συνέλεγαν τα εφόδια. Μεγάλες ποσότητες των εφοδίων αυτών έπεσαν στα χέρια των Γερμανών μετά την κατάληψη του αεροδρομίου. Επιπλέον, εξαιτίας του αιφνιδιασμού επικράτησε πανικός στις τάξεις των ανταρτών και των αξιωματικών της αγγλικής στρατιωτικής αποστολής, αλλά και όσων κατοίκων βοηθούσαν στο έργο της συλλογής των εφοδίων. Μετά και την κατάληψη των Λιβαδίων οι Γερμανοί σκότωσαν είκοσι επτά «εχθρούς», αντάρτες του ΕΛΑΣ, αλλά και μέλη της ΕΠΟΝ που είχαν ανέβει στο Πάϊκο από τη Γουμένισσα και τα γύρω χωριά, συμμετέχοντας σε συνδιάσκεψη στη Νότια, χωρίς να γνωρίζουν ότι την ίδια στιγμή διεξάγονταν στην περιοχή επιχειρήσεις,

---

[13] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia, 01 Nr. 44 / 44 geheim (Anlage 27), 4 Ιαν. 1944.

[14] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia, Nr. 16 / 44 geheim (Anlage 34), 5 Ιαν. 1944. Επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Σύνταγμα, Αριθ. Ε.Π. 3, "Έκθεσις προς την Χ Μεραρχία για την σύμπτυξη της 4 / 1 / 44". Βλ. ακόμη, ТОМО РИСТОВСКИ, «ГЕРМАНСКО – БУГАРСКАТА ОФАНЗИВА ВО МЕГДЕН И НА ПДАНИНАТА ПАЈАК ВО СВЕТДИНАТА НА НАЈНОВАТА ГЕРМАНСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА ОД АРХИВОТ „ВАШИНГТОН" (Јануари 1944 – Акциите „Elefant" и „Wolf")», *Glasnik,* 1 (1973), 39. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 144, 148.

και συνέλαβαν άλλα δώδεκα άτομα.[15] Από τα εφόδια λαφυραγώγησαν τέσσερα οπλοπολυβόλα και άλλα είδη όπλων, εξακόσιες αγγλικές νάρκες, μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών πεζικού, έναν ασύρματο και ποσότητες αγγλικών στρατιωτικών στολών. Οι Σέρβοι κατάφεραν να μεταφέρουν εγκαίρως μακριά από την επικίνδυνη περιοχή το φορτίο ενός μόνο αεροπλάνου που περιείχε ποσότητες δυναμίτη και εξαρτήματα ναρκών. Όπως ήταν φυσικό σε αυτές τις ποσότητες δεν περιλαμβάνονταν όπλα και πυρομαχικά, τα οποία είχαν περάσει στην κατοχή των Γερμανών.[16] Επί δύο συνεχείς ημέρες οι κάτοικοι των Λιβαδίων με τα ζώα τους μετέφεραν το υλικό αυτό αρχικά μέσα στο χωριό και στη συνέχεια στην Ίδα. Από αυτούς οι Γερμανοί κράτησαν είκοσι τέσσερα άτομα, τα οποία κατέβασαν στη Γουμένισσα και φυλάκισαν στο κτήριο του σχολείου για διάστημα ενός περίπου μήνα.[17]

Η πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων ολοκληρώθηκε με την εκκαθάριση της περιοχής γύρω από την Αραβησσό από την Ομάδα Μάχης Χορστ και Έλληνες ενόπλους

---

[15] Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Γουμένισσας υπάρχει η πράξη θανάτου του Επονίτη Πέτρου Ζάϊκου από τη Γουμένισσα, είκοσι δύο ετών, ο οποίος σκοτώθηκε το βράδυ της 4ης Ιανουαρίου, βλ. Δήμος Γουμένισσας, Βιβλίον Θανάτων, τόμος 19ος, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Πέτρου Ζάϊκου, Αριθ. 2, Γουμένισσα 9 Ιαν. 1944. Για τον Ζάϊκο βλ. και Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 146. Επίσης, στο Ληξιαρχείο της κοινότητας Λιβαδίων έχουν συνταχθεί πέντε πράξεις θανάτου, οι οποίες αναγράφουν ως αιτιολογία θανάτου την εκτέλεση από τους Γερμανούς στα Μεγάλα Λιβάδια στις 5 Ιανουαρίου 1944, βλ. Κοινότητα Λιβαδίων (Αξιούπολη), Βιβλίον Θανάτων, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Χαράλαμπου Εμφιετζόγλου, Αριθ. 3, Μεγάλα Λιβάδια 17 Μαρ. 1946, Κωνσταντίνου Τσουλφά, Αριθ. 5, Μεγάλα Λιβάδια 5 Μαΐου 1946, Σταύρου Τσενέδη, Αριθ. 6, Μεγάλα Λιβάδια 5 Μαΐου 1946, Ηρακλή Εστενίδη, Αριθ. 7, Μεγάλα Λιβάδια 5 Μαΐου 1946, Βενιαμίν Μωυσίδη, Αριθ. 8, Μεγάλα Λιβάδια 17 Ιαν. 1948. Σύμφωνα με μαρτυρίες, ο πρώτος ήταν αντάρτης και σκοτώθηκε μέσα στο χωριό, καθώς το πρωί της 5ης Ιανουαρίου βρέθηκε περικυκλωμένος από Γερμανούς. Ήταν κάτοικος Ευρωπού, γεννηθείς στη Μικρά Ασία, ηλικίας είκοσι τριών ετών. Δεν είναι γνωστό εάν οι άλλοι τέσσερις ήταν αντάρτες ή στελέχη της ΕΠΟΝ. Από τις ληξιαρχικές πράξεις προκύπτει ότι και οι τέσσερις ήταν κάτοικοι Φιλυριάς, γεννηθέντες στη Μικρά Ασία, σαράντα οκτώ, είκοσι έξι, είκοσι εννιά και τριάντα πέντε ετών αντίστοιχα. Εκτός από τους παραπάνω, οι Γερμανοί συνέλαβαν Επονίτες, οι οποίοι επιστρέφοντας από τη Νότια και φτάνοντας στα Λιβάδια δεν παρέλειψαν να εφοδιαστούν με είδη που προέρχονταν από τις ρίψεις στο αεροδρόμιο. Ανάμεσα σε όσους συνελήφθησαν ήταν τρία άτομα, κάποιος Αϊβαζίδης από τον Ευρωπό, Γυμνόπουλος από την Πηγή και ένα τρίτο άτομο, οι οποίοι με θηλιές από το λαιμό οδηγήθηκαν δέσμιοι από τους Γερμανούς στην Έδεσσα, αλλά τελικά κατάφεραν να γλιτώσουν την εκτέλεση, βλ. Κωνσταντίνος Μπέσιας-Δημήτριος Παρίσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αξιούπολη 14 Μαρ. 2002.

[16] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia, Nr. 16 / 44 geheim (Anlage 34), 5 Ιαν. 1944. Επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Σύνταγμα, Αριθ. Ε.Π. 3, "Έκθεσις προς την Χ Μεραρχία για την σύμπτυξη της 4 / 1 / 44". РИСТОВСКИ, ГЕРМАНСКО – БУГАРСКАТА ОФАНЗИВА…, *ό.π.*, 39. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 145-147, 149.

[17] Κωνσταντίνος Μπέσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αξιούπολη 14 Μαρ. 2002.

εθελοντές με επικεφαλής τον έφεδρο Ανθυπολοχαγό Κύρο Γραμματικόπουλο.[18] Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης αυτής, Γερμανοί αξιωματικοί, Τάταροι και Έλληνες εθελοντές περικύκλωσαν χωριά και συνέλαβαν πολλούς «υπόπτους».[19] Ένα από τα χωριά ήταν η μεικτή πληθυσμιακά Αραβησσός, όπου πολλοί κάτοικοι το προηγούμενο βράδυ είχαν καταφύγει στο βουνό, καθώς είχαν ειδοποιηθεί για την έλευση των Γερμανών. Όμως, επέστρεψαν με αποτέλεσμα να κυκλωθούν στις 5 Ιανουαρίου μέσα στο χωριό από τους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους. Αφού συγκέντρωσαν τους άντρες στην πλατεία, ο Κύρος Γραμματικόπουλος ήλεγξε τις ταυτότητές τους, ξεχωρίζοντας δέκα εννιά άτομα με την κατηγορία της συνεργασίας με τους αντάρτες, που αποδεικνυόταν και μόνο από την καταγωγή τους, από την Ανατολική Θράκη, οι οποίοι στη συνέχεια μεταφέρθηκαν, αφού κρατήθηκαν ένα βράδυ στα Γιαννιτσά, στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» της Θεσσαλονίκης.[20] Η περικύκλωση της Αραβησσού έληξε με την πυρπόληση τριών σπιτιών που ανήκαν στους κομματικούς υπευθύνους του ΕΑΜ, Αθανάσιο Χατζηγιαννάκη, γνωστό στο χωριό ως "Πράσινος", Χαράλαμπο Χατζηχαράλαμπο και Τριαντάφυλλο Θεογνώστου.[21]

Στις 5 Ιανουαρίου τα ίδια τμήματα μετέβησαν στο γειτονικό Ελευθεροχώρι, όπου συνέλαβαν άλλα επτά άτομα, για τα οποία οι Γερμανοί είχαν ασφαλείς πληροφορίες ότι συμμετείχαν στις επιθέσεις που είχε διενεργήσει ο ΕΛΑΣ τον Δεκέμβριο του 1943.

---

[18] Περισσότερα για τον Κύρο Γραμματικόπουλο, ο οποίος από τις αρχές του 1944 τέθηκε επικεφαλής ομάδας ενόπλων, ως επικουρικής δύναμης της Βέρμαχτ, που έδρασε στην περιοχή των Γιαννιτσών, βλ. και Κεφάλαιο 2, σ. 205, υποσ. 238.

[19] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia, Nr. 16 / 44 geheim (Anlage 34), 5 Ιαν. 1944.

[20] Κωνσταντίνος Πέτρου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αραβησσός, 21 Φεβρ. 2002. Ο Πέτρου ήταν ανάμεσα στους δέκα εννιά συλληφθέντες εκείνης της ημέρας. Κάποιοι από τους συλληφθέντες εκτελέστηκαν, περίπου τρεις στάλθηκαν στη Γερμανία, ενώ οι υπόλοιποι παρέμειναν έναν μήνα κρατούμενοι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς». Για τις συλλήψεις βλ. και ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (1-150), συνεδρίαση της 30ης Αυγούστου 1945, Αριθμ. 148: Μαρτυρική κατάθεση Δημητρίου Ζ. Ο Γιασημακόπουλος στην καταγραφή της 5ης Ιανουαρίου 1944 αναφέρεται στη φυλάκιση είκοσι πέντε νέων από την περιοχή των Γιαννιτσών, βλ. Καφταντζής (επιμ.), Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 233.

[21] Φώτης Λύκος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αραβησσός, 4 Φεβρ. 2002. Η γερμανική επιχείρηση εναντίον της Αραβησσού και οι συλλήψεις συνοδεύτηκαν τις επόμενες ημέρες από τον εξοπλισμό του χωριού και κυρίως των τουρκόφωνων κατοίκων του. Την 1η Φεβρουαρίου ο ΕΛΑΣ χτύπησε την Αραβησσό, εκτελώντας περίπου είκοσι άτομα. Την επομένη, ο αρχηγός των εξοπλισμένων, Ιωάννης Χατζησάββας, παρουσία του Γραμματικόπουλου, εκτέλεσε με το περίστροφό του στην κεντρική πλατεία ένα από τα στελέχη του ΕΑΜ. Για την εκτέλεση αυτή βλ. και Κοινότητα Αραβησσού, Δημοτολόγιον, 1ο Βιβλίο, Βα Διαμέρισμα, Αύξων αριθμός 241/33/44, Γεώργιος Λεόνογλου (φονευθείς στις 2 Φεβρουαρίου 1944). Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (1-150), συνεδρίαση της 30ης Αυγούστου 1945, Αριθμ. 148: Κατάθεση Αναστασίας Γ.

Πράγματι, μερικοί κάτοικοι, ως δύναμη του εφεδρικού ΕΛΑΣ Γιαννιτσών, πήραν μέρος μεταξύ των άλλων στην αποτυχημένη επίθεση στα Κουφάλια για την καταστροφή του εκεί εγκαταστημένου γερμανικού ασυρμάτου.[22] Οι επτά συλληφθέντες από το Ελευθεροχώρι, μαζί με τα είκοσι τέσσερα άτομα από τα Μεγάλα Λιβάδια, κρατήθηκαν έναν περίπου μήνα στο σχολείο της Γουμένισσας και στη συνέχεια απελευθερώθηκαν.[23] Εκτός από τις αναφερόμενες δυνάμεις του γερμανικού στρατού, οι άλλες δύο Ομάδες Μάχης, του Πφλούμ και του Χέρμαν, συνέχισαν την προώθησή τους χωρίς να συναντήσουν καμία αντίσταση.[24]

Τη δεύτερη ημέρα των επιχειρήσεων, στις 5 Ιανουαρίου, οι Γερμανοί συνέλεξαν ακόμη μεγαλύτερες ποσότητες λαφύρων, δρέποντας τους καρπούς των επιτυχιών που είχαν σημειώσει την προηγούμενη ημέρα. Μετά από έρευνες στην Αραβησσό από τους στρατιώτες του Χορστ και στα Λιβάδια από την Ομάδα Μάχης του Βέμπερ, ανακαλύφθηκαν δύο μεγάλες εγκαταστάσεις των ανταρτών που αποτελούνταν από συνολικά εξήντα έξι υπόγειες αποθήκες και καλύβες. Οι Γερμανοί λαφυραγώγησαν, αλλά και κατέστρεψαν όπλα, ασυρμάτους, ειδικούς μετρητές, είδη ένδυσης αγγλικής προέλευσης και ποσότητες πυρομαχικών.[25]

Το βράδυ, όμως, της 5^{ης} προς την 6^{η} Ιανουαρίου τα γερμανικά στρατεύματα δέχθηκαν ένα ακόμη πλήγμα. Άντρες του 2^{ου} Τάγματος του 30^{ου} Συντάγματος και του 16^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν μέσα στην πόλη της Αριδαίας εναντίον του προκεχωρημένου στρατηγείου της Ομάδας Μάχης του Εμπερλάιν που στις αρχές Ιανουαρίου είχε εγκατασταθεί μέσα στην πόλη χωρίς να συμμετέχει στις επιχειρήσεις στο Πάϊκο. Οι Γερμανοί αιφνιδιάστηκαν και βρέθηκαν περικυκλωμένοι από τους

---

[22] Βλ. σχετικά, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1^{ος} υποφ. : Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Σύνταγμα Πεζικού, "Μηνιαία έκθεσις πεπραγμένων μηνός Δεκεμβρίου 1943", 10 Ιαν. 1944.

[23] Τα επτά άτομα από το Ελευθεροχώρι συνελήφθησαν ως κομμουνιστές. Αξίζει να σημειωθεί ο τρόπος με τον οποίο ο Κύρος Γραμματικόπουλος προσπάθησε να διαπιστώσει και να αποδείξει τις αριστερές πεποιθήσεις των συλληφθέντων· τους έδειξε δύο τετράδια, χρώματος γαλάζιου και κόκκινου και ζήτησε να επιλέξουν το ένα από τα δύο. Φυσικά, οι κάτοικοι επέλεξαν το γαλάζιο. Αυτό, όμως, δεν απέτρεψε τη σύλληψή τους. Μάλιστα, προσπαθώντας ο Γραμματικόπουλος να αποσπάσει ομολογίες ενοχής ή πληροφορίες που θα ενοχοποιούσαν άλλους κατοίκους κακοποίησε βάναυσα μερικούς από τους κρατούμενους. Μετά από έναν μήνα και με την πολύτιμη μεσολάβηση του προέδρου Πενταλόφου Γουμένισσας, Δημητρίου Παμλίδη, προς τον Γερμανό αξιωματικό και τον Γραμματικόπουλο, οι κρατούμενοι απελευθερώθηκαν, βλ. Χαράλαμπος Καλτσίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελευθεροχώρι 3 Νοεμ. 2001.

[24] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia, Nr. 16 / 44 geheim (Anlage 34), 5 Ιαν. 1944.

[25] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 70 / 44 geheim (Anlage 44), 6 Ιαν. 1944.

αριθμητικά υπέρτερους αντάρτες. Στη συμπλοκή που ακολούθησε οι αντάρτες σκότωσαν έναν Γερμανό αξιωματικό και έναν υπαξιωματικό. Από γερμανικής πλευράς δεν αναφέρθηκαν άλλες απώλειες.[26] Σε απάντηση της επίθεσης των ανταρτών, οι Γερμανοί συνέλαβαν περίπου πενήντα νέους από την Αριδαία και τους μετέφεραν στην Έδεσσα.[27] Παράλληλα, μετέφεραν δυνάμεις στην περιοχή, οι οποίες την επομένη κιόλας διενήργησαν εκκαθαριστική επιχείρηση γύρω από την Αριδαία.[28]

Από το πρωί της 6ης Ιανουαρίου οι στρατιώτες της Ομάδας Μάχης Βέμπερ άρχισαν να "χτενίζουν" την περιοχή βορειοανατολικά της Αριδαίας. Το βράδυ της ίδιας ημέρας, οι Γερμανοί που είχαν καταλύσει στην Ίδα και στη Φούστανη (Εύρωπος), δέχθηκαν επίθεση από τμήματα των Σέρβων που δεν είχαν ακολουθήσει τον ΕΛΑΣ κατά τη σύμπτυξή του στη Τζένα. Αναφέρεται ότι οι απώλειες των Σέρβων ήταν τέσσερις νεκροί και μερικοί τραυματίες.[29] Από την πλευρά τους, τα γερμανικά στρατεύματα ενημέρωσαν τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ότι είχαν αποκρούσει τις ανταρτικές επιθέσεις στα δύο χωριά και είχαν καταμετρήσει τριάντα πέντε νεκρούς «εχθρούς».[30]

Στα άλλα μέτωπα της επιχείρησης, τα γερμανικά στρατεύματα δεν συνάντησαν καμία αντίσταση, καθώς ο ΕΛΑΣ είχε αποχωρήσει από το Πάϊκο. Τα τμήματα του ΕΛΑΣ που είχαν συμπτυχθεί στη Τζένα επιχείρησαν να ανέβουν σε μια από τις ψηλότερες κορυφές, το Πίνοβο, και να περάσουν στο Πευκωτό Αλμωπίας, αλλά συνάντησαν ιδιαίτερα δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Μετά από εξαντλητική πορεία μέσα στα χιόνια και έχοντας μετρήσει τους πρώτους νεκρούς από το κρύο και τις

---

[26] Ό. π. Αντίθετα, πηγές αριστερής προέλευσης κάνουν λόγο για πολλούς νεκρούς Γερμανούς στρατιώτες, βλ. ενδεικτικά, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 161, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα σκοτώθηκαν δέκα εννιά στρατιώτες. Βλ. επίσης για το περιστατικό, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 2ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 16ον Σύνταγμα, "Έκθεσις διεξαχθεισών επιχειρήσεων από 20 Δεκέμβρη έως 10 Γενάρη", 9 Ιαν. 1944. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, οι απώλειες των ανταρτών ήταν ένας νεκρός και ένας τραυματίας.

[27] Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 161.

[28] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 70 / 44 geheim (Anlage 44), 6 Ιαν. 1944.

[29] Βλ. РИСТОВСКИ, ГЕРМАНСКО – БУГАРСКАТА ОФАНЗИВА…, *ό.π.*, 40. Επίσης, Συμεών Χαραμής, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φούστανη 23 Μαΐου 2002. Σύμφωνα με τον Χαραμή, οι Γερμανοί είχαν καταλύσει στο δημοτικό σχολείο της Φούστανης, όταν το βράδυ δέχθηκαν επίθεση από τους Σέρβους, με συνέπεια να υποστούν σημαντικές απώλειες. Σκοτώθηκαν και δύο Σέρβοι, τους οποίους οι Γερμανοί βρήκαν, όταν το επόμενο πρωί μετέβησαν στον τόπο της επίθεσης για να μεταφέρουν τους νεκρούς τους. Το γεγονός αυτό χρησιμοποίησε ως επιχείρημα ο πρόεδρος του χωριού, Γεώργιος Σφυρίδης, για να υποστηρίξει ότι το χωριό δεν έφερε καμία ευθύνη για την επίθεση αυτή εναντίον των Γερμανών.

[30] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 77 / 44 geheim (Anlage 51), 7 Ιαν. 1944.

στερήσεις, αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στη Τζένα. Τις επόμενες ημέρες, εγκαταστάθηκαν και πάλι στον Αρχάγγελο και τα άλλα χωριά, μετά την αποχώρηση των Γερμανών.[31]

Η επιχείρηση «Elefant» ολοκληρώθηκε στις 7 Ιανουαρίου, οπότε υποβλήθηκε στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου η έκθεση με τα τελικά αποτελέσματά της :

> «Η επιχείρηση "Ελέφαντας" ολοκληρώθηκε μετά τη συντριβή ισχυρών δυνάμεων των συμμοριών και την καταστροφή ορεινών οχυρών των συμμοριών. Εχθρικές απώλειες: 90 νεκροί, 16 αιχμάλωτοι. Λάφυρα: σημαντικές ποσότητες σε όπλα, σφαίρες, εκρηκτικά, αλεξίπτωτα, εφόδια και είδη εξοπλισμού. Δικές μας απώλειες: 10 νεκροί και 7 τραυματίες».[32]

Μετά την επιχείρηση «Elefant», στην οποία συμμετείχαν μόνο γερμανικά στρατεύματα, άρχισαν οι προετοιμασίες για τη διεξαγωγή μιας μεγάλης κοινής γερμανο-βουλγαρικής εκκαθαριστικής επιχείρησης στο Πάϊκο, την Τζένα και το Καϊμακτσαλάν. Η διεξαγωγή μιας επιχείρησης κατά μήκος της ελληνο-σερβικής μεθορίου σε συνεργασία με την 5η βουλγαρική Στρατιά περιλαμβανόταν στα γερμανικά σχέδια που είχαν καταρτιστεί στα τέλη του 1943.[33] Επομένως, ο προγραμματισμός για τη νέα επιχείρηση ξεκίνησε με τις απαραίτητες επαφές μεταξύ των στρατιωτικών ηγεσιών των δύο πλευρών.

Αρχικά, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ενημερώθηκε πως στο πλαίσιο των προετοιμασιών για τη διεξαγωγή της κοινής γερμανο-βουλγαρικής επιχείρησης θα έπρεπε να κατατοπίσει σχετικά την ηγεσία του βουλγαρικού Σώματος "Αιγαίου" και την αρμόδια για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων «εναντίον των συμμοριών» 7η Μεραρχία. Για το ίδιο θέμα κρίθηκε απαραίτητο να ενημερωθεί και ο Βούλγαρος αξιωματικός σύνδεσμος στο στρατηγείο της Ομάδας Στρατού Ε.[34]

---

[31] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1ος υποφ. : Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Σύνταγμα, Αριθ. Ε.Π. 3, "Έκθεσις προς την Χ Μεραρχία για την σύμπτυξη της 4 / 1 / 44". Ο Μητσόπουλος, που συμμετείχε στην πορεία αυτή, περιγράφει με δραματικό τρόπο την περιπέτεια και τις κακουχίες που πέρασαν οι αντάρτες στη Τζένα, πιεζόμενοι από τη γερμανική παρουσία στο Πάϊκο, βλ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 150-158. Κατά τον συγγραφέα οκτώ αντάρτες έχασαν τη ζωή τους και πολλοί έπαθαν σοβαρά κρυοπαγήματα.

[32] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 90 / 44 geheim (Anlage 62), 8 Ιαν. 1944.

[33] MA, RH 19 VII 1/6: Führungsabteilung Ia / Kriegstagebuch, Ia / KTB, Nr. (+) 1 / 43 gK., "Notiz über die Chefbesprechung am 31.12.1943".

[34] MA, RH 19 VII 21/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Ia 32 / 44 geheim, an Bfh. Saloniki - Ägäis (OFK 395), H. Qu., 8.1.1944 και RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia / 01 Nr. 32 / 44 geheim (Anlage 59), "Orientierung d. Kgl. Bulg. Korps "Ägäis" ", 7 Ιαν. 1944.

Στις 10 Ιανουαρίου 1944, οι επιτελάρχες της Ομάδας Στρατού Ε και του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης–Αιγαίου ταξίδεψαν στα Σκόπια και συναντήθηκαν με την ηγεσία της 5ης βουλγαρικής Στρατιάς για να διευθετήσουν τις τελευταίες λεπτομέρειες και να οριστικοποιήσουν τη διεξαγωγή της επιχείρησης. Η γερμανική πλευρά ζήτησε να ενημερωθεί για την «κατάσταση του εχθρού» και τις δυνάμεις που διέθεταν οι αντάρτες στα ελεγχόμενα από τους Βουλγάρους εδάφη της Σερβικής Μακεδονίας, μεταξύ Γευγελής και Μοναστηρίου. Επίσης, διερεύνησε τις βουλγαρικές προθέσεις αναφορικά με τη χρονική στιγμή έναρξης της επιχείρησης. Τέλος, μεταξύ των δύο πλευρών συζητήθηκαν οι λεπτομέρειες της επιχείρησης, ο αριθμός των στρατευμάτων που θα λάμβαναν μέρος και το ζήτημα της διεύθυνσης της επιχείρησης.[35]

Μετά την οριστική συμφωνία που επήλθε μεταξύ της γερμανικής και της βουλγαρικής στρατιωτικής ηγεσίας και την εξασφάλιση της συμφώνου γνώμης της γερμανικής Ανώτατης Διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων (OKW), η Ομάδα Στρατού Ε ενημέρωσε με τηλεγράφημα τον Στρατιωτικό Διοικητή Ελλάδας για την σχεδιαζόμενη επιχείρηση :

> «[…] Με την άδεια της Ανώτατης Διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων θα ξεκινήσει στις 17 Ιανουαρίου μια κοινή επιχείρηση από τα γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα υπό την αρχηγία του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου εναντίον των εμφανιζόμενων στην περιοχή των βουλγαρο - ελληνικών συνόρων, βορείως της Έδεσσας – Φλώρινας, κομμουνιστικών συμμοριών, οι οποίες ενισχύονται ολοένα και περισσότερο. Η επιχείρηση θα διαρκέσει περίπου 14 ημέρες. Μετά τη λήξη της τα βουλγαρικά στρατεύματα θα αποχωρήσουν από το ελληνικό έδαφος».[36]

Η είσοδος στο ελληνικό έδαφος από την περιοχή των Σκοπίων (Γευγελή και Μοναστήρι) βουλγαρικών στρατευμάτων και η έστω βραχύβια παραμονή τους στους νομούς του Κιλκίς και της Φλώρινας, αποτέλεσε αγκάθι για την επιχείρηση και απαίτησε την άμεση προσφυγή στην αρωγή της διπλωματίας. Για να αντιμετωπιστεί, ακριβώς, η αναμενόμενη αντίδραση από την ελληνική κυβέρνηση, η γερμανική Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων ζήτησε την επέμβαση του Νώυμπαχερ. Η

---

[35] MA, RH 19 VII 21/1: Ia, 2.1.1944, αριθμός εγγράφου 52.
[36] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Gemeinsames Unternehmen von deutschen und bulg. Truppen", Ia, Nr. 39 / 44 g. Kdos. (Anlage ;), 11 Ιαν. 1944.

υπηρεσία του Γερμανού πληρεξούσιου στην Αθήνα κλήθηκε να λειτουργήσει κατευναστικά, ενημερώνοντας τον Ράλλη, την ημέρα έναρξης της επιχείρησης, για τους λόγους πραγματοποίησης της και τους στόχους της. Σύμφωνα με τις οδηγίες που δόθηκαν, ο εκπρόσωπος του Νώυμπαχερ θα έπρεπε να εξηγήσει στον Ράλλη

> « […] ότι η επιχείρηση διεξάγεται υπό γερμανική διεύθυνση, ότι οι συνεχείς μετακινήσεις κομμουνιστικών συμμοριών που παραβίαζαν τα σύνορα κατέστησε αναγκαία μια κοινή επιθετική ενέργεια και ότι επομένως θα έπρεπε να εισέλθουν προσωρινά στο ελληνικό έδαφος βουλγαρικά στρατεύματα».[37]

Από την άλλη πλευρά, ήταν ορατός ο κίνδυνος τα βουλγαρικά στρατεύματα να στραφούν εναντίον του ελληνικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια της επιχείρησης. Για να αποτρέψουν οι Γερμανοί το ενδεχόμενο αυτό διέθεσαν άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, οι οποίοι θα προσκολλούνταν στις βουλγαρικές μονάδες, προστατεύοντας τους αμάχους από ενδεχόμενα αντίποινα. Όπως, όμως, ομολογούσε η γερμανική πλευρά «η συμμετοχή των αντρών της Στρατιωτικής Χωροφυλακής είναι ότι καλύτερο μπορεί να γίνει, για να αποτραπούν οι αυθαιρεσίες των βουλγαρικών στρατευμάτων εις βάρος του ελληνικού πληθυσμού».[38] Ούτε, όμως, η δύναμη της Στρατιωτικής Χωροφυλακής ήταν αρκετή, αλλά ούτε και οι άντρες της ήταν οι πλέον κατάλληλοι για μια τέτοια αποστολή. Επομένως, για τους Γερμανούς η πιθανότητα να πληγεί ο άμαχος πληθυσμός αποτελούσε στην πραγματικότητα το τίμημα για τη συμμετοχή στην επιχείρηση του βουλγαρικού στρατού.

Οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές φρόντισαν να προετοιμάσουν κατάλληλα τα χωριά, θεωρώντας μάλλον βέβαιο ότι αυτά θα αποτελούσαν στόχο για τα βουλγαρικά στρατεύματα. Άλλωστε, σε προηγούμενες επιχειρήσεις η Βέρμαχτ και τα SS είχαν εκδικηθεί με τον ίδιο τρόπο τον άμαχο πληθυσμό για την υποστήριξη που πρόσφερε στους αντάρτες, πλήττοντας τους ίδιους στόχους. Λίγες ημέρες πριν ξεκινήσει η επιχείρηση, οι υπηρεσίες του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου παρέδωσαν στον Έπαρχο Παιονίας προκηρύξεις, γραμμένες στα ελληνικά, γερμανικά και βουλγαρικά, με τη διαταγή να μοιραστούν στα χωριά της επαρχίας. Στην ανακοίνωση αυτή σημειώνονταν τα ακόλουθα:

---

[37] Ό. π.
[38] Ό. π.

«Ο Γερμανικός και βουλγαρικός στρατός μόνον τις κομμουνιστικές συμμορίες και τους βοηθούς τους καταπολεμούν. Αυτούς δηλαδή που διαταράσσουν διαρκώς την τάξη και ασφάλεια. Οι συμμορίες αυτές ένα μόνο σκοπό έχουν: να καταστρέφουν, να λεηλατούν, να τρομοκρατούν και να μπορούν να ζουν χωρίς κόπο εις βάρος των φιλησύχων πολιτών.

Ο βούλγαρος στρατιώτης που συνοδεύεται από το γερμανό χωροφύλακα δεν θέλει τίποτε άλλο από το να εξασφαλίση την τάξη και μάχεται μόνον εναντίον των κομμουνιστών συμμοριτών που είναι και οι μεγαλύτεροι εχθροί του κάθε ειρηνικού πολίτου.

Στις έρευνες που γίνονται στα διάφορα χωριά μείνετε ήσυχοι στα σπίτια σας. Εκείνοι βέβαια που θα θελήσουν την ώραν εκείνην να δραπετεύσουν διατρέχουν τον κίνδυνον να θεωρηθούν για ύποπτοι και να πυροβοληθούν. Αν μείνετε στα σπίτια σας δεν έχετε να φοβηθείτε τίποτε. Έτσι προστατεύετε την περιουσία και την ζωήν σας. Ο Γερμανικός και ο βουλγαρικός στρατός ξαίρουν ότι ανάμεσα στους αντάρτες υπάρχουν μερικοί που μόνον με την τρομοκρατικήν πίεση πήγαν να καταταχθούν. Αυτοί οι αναγκαστικά στρατολογούμενοι καλούνται να παραδοθούν στις Γερμανικές αρχές με τα όπλα τους. Θα τύχουν καλής μεταχειρήσεως και η ζωή των είναι εγγυημένη».[39]

Μέχρι τις 16 Ιανουαρίου, τα γερμανικά και τα βουλγαρικά στρατεύματα είχαν συγκεντρωθεί στους χώρους διεξαγωγής της επιχείρησης και είχε ολοκληρωθεί η συγκρότηση των Ομάδων Μάχης. Η στρατιωτική τακτική της δημιουργίας Ομάδων Μάχης, που είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη επιχείρηση «Elefant», εξασφάλιζε ταχύτητα και ευελιξία στις κινήσεις των επιτιθέμενων, σε αντίθεση με μεγαλύτερους στρατιωτικούς σχηματισμούς. Παράλληλα, μια τέτοια επιλογή ήταν εκ των πραγμάτων απαραίτητη από τη στιγμή που τα στρατεύματα καλούνταν να καλύψουν μια μεγάλη γεωγραφική έκταση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η επιχείρηση θα διεξαγόταν στην περιοχή των συνόρων, μεταξύ του Αξιού ποταμού και της Φλώρινας. Τα υπό εκκαθάριση εδάφη ανήκαν σε τρεις νομούς, του Κιλκίς, της Πέλλας και της Φλώρινας. Επιπλέον, οι ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές, όπου δέσποζαν το Πάϊκο, η

[39] Βλ. ΙΑΥΕ, 1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 1, 3ος υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γενικού Επιθεωρητού, Αριθ. Πρωτ. Ε.Π. 66, Θεσσαλονίκη 21 Φεβρ. 1944.

Τζένα και το Καϊμακτσαλάν, καθιστούσαν ακόμη δυσκολότερη την επιχείρηση παρά τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού στρατευμάτων.

Συνολικά συγκροτήθηκαν τρεις Ομάδες Μάχης : α΄) Η Ομάδα Μάχης "Α" στην οποία εντάχθηκαν δύο τάγματα της 17ης βουλγαρικής Μεραρχίας (2 Bataillone 17. bulgarisches Division) και το 1004ο Τάγμα Πεζικού (Festung Infanterie Bataillon 1004), β΄) Η Ομάδα Μάχης "Β1" με δύο ενισχυμένα τάγματα του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS (2 Bataillone SS Polizei Panzer Grenadier Regiment 7) και η Ομάδα Μάχης "Β2" με το 789ο Τάγμα από το Τουρκεστάν (Turkestanische Bataillon 789), ενισχυμένο με την Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν (Kampfgruppe Eberlein), και το 16ο Τάγμα 999 (XVI. / 999)[40], γ΄) Η Ομάδα Μάχης "C" με τρία τάγματα του 54ου Συντάγματος Πεζικού της 15ης βουλγαρικής Μεραρχίας (3 Bataillone 15. bulgarisches Division). Οι Βούλγαροι συμμετείχαν με πέντε τάγματα της 15ης και της 17ης Μεραρχίας που είχαν εισέλθει στο ελληνικό έδαφος από το Μοναστήρι και τη Γευγελή αντίστοιχα. Οι γερμανικές δυνάμεις ανέρχονταν σε πέντε, επίσης, τάγματα, με τη συμμετοχή και της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν.[41] Σύμφωνα με υπολογισμούς του ΕΛΑΣ, η δύναμη των Γερμανών ανερχόταν σε τρεις χιλιάδες άντρες και των Βουλγάρων σε δύο χιλιάδες. Το 30ο Σύνταγμα διέθετε στο Πάϊκο τριάντα τέσσερις πολιτικούς και στρατιωτικούς και εκατόν εξήντα αντάρτες.[42]

Οι τρεις Ομάδες Μάχης κατανεμήθηκαν στην περιοχή των επιχειρήσεων ως εξής : α΄) Τα γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα της Ομάδας Μάχης "Α" ανέλαβαν την εκκαθάριση του χώρου Γευγελής–Γουμένισσας, β΄) Τα SS της Ομάδας Μάχης "Β1" μετακινήθηκαν στην περιοχή της Αριδαίας, ενώ οι εθελοντές από το Τουρκεστάν, οι άντρες του Εμπερλάιν και οι 999αρηδες της Ομάδας Μάχης "Β2" κατέλαβαν την περιοχή που εκτεινόταν από την Έδεσσα έως και τις βόρειες όχθες της λίμνης Βεγορίτιδος, και γ΄) Τα τρία βουλγαρικά τάγματα που συγκρότησαν την Ομάδα Μάχης "C" τοποθετήθηκαν στην περιοχή ανατολικά της Φλώρινας. Ως ημέρα έναρξης της

---

[40] Τα Τάγματα 999 είχαν αφιχθεί στην Ελλάδα το 1943. Είχαν συγκροτηθεί στη Γερμανία με τη στρατολόγηση όσων κρατούνταν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης για πολιτικούς λόγους ή για παραβάσεις του κοινού ποινικού κώδικα. Ήταν η πρώτη φορά που ένα τέτοιο τάγμα συμμετείχε σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στη Μακεδονία.

[41] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia / 01 Nr. 185 / 44 geheim (Anlage 132), 16 Ιαν. 1944.

[42] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ., φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Σύνταγμα Πεζικού, "Μηνιαία έκθεσις πεπραγμένων μηνός Ιανουαρίου 1944", 10 Φεβρ. 1944.

επιχείρησης ορίστηκε η 17η Ιανουαρίου. Η κοινή γερμανο-βουλγαρική εκκαθαριστική επιχείρηση ονομάστηκε «Wolf = Λύκος»[43] (Χάρτης 4).

Την πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων, το 1004ο Τάγμα Πεζικού της Ομάδας Μάχης "Α" έφτασε στη Γουμένισσα και ένα τμήμα από την Καστανερή κατευθύνθηκε προς τα Μεγάλα Λιβάδια, ενώ ένα δεύτερο από την Πηγή και τον Φανό προωθήθηκε προς την Κούπα. Τα βουλγαρικά στρατεύματα της 17ης Μεραρχίας που ανήκαν στην ίδια Ομάδα Μάχης πέρασαν τα σύνορα και κινήθηκαν προς το χωριό Σκρα. Τα τμήματα αυτά ανέφεραν την πρώτη αντιπαράθεση με αντάρτες που προσπαθούσαν να διαφύγουν. Σύμφωνα με τους Γερμανούς, από τη σύντομη ανταλλαγή πυρών, ο «εχθρός» είχε έξι νεκρούς.[44] Ταυτόχρονα, τα γερμανικά τμήματα της Ομάδας Μάχης "Β2" ξεκίνησαν τις επιχειρήσεις στα βορειοδυτικά της Έδεσσας, ανακαλύπτοντας τριάντα εννιά υπόγειες αποθήκες με μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών, στρατιωτικό εξοπλισμό και νάρκες. Μετά την κατάληψή τους, οι Γερμανοί ανατίναξαν τις εγκαταστάσεις. Για τις άλλες Ομάδες Μάχης η πρώτη ημέρα πέρασε χωρίς να σημειωθούν αψιμαχίες με αντάρτες.[45]

Στις 18 Ιανουαρίου, η Ομάδα Μάχης "Β2" που είχε εφορμήσει από την Έδεσσα και τη Σκύδρα, έφτασε στο νότιο άκρο της Αριδαίας, έχοντας να αντιμετωπίσει την επιδείνωση του καιρού και την κακή κατάσταση του οδικού δικτύου. Κατά τα άλλα, οι αντάρτες προέβαλλαν στον τομέα αυτό μικρή αντίσταση για να καλύψουν τη διαφυγή τους προς το Καϊμακτσαλάν.[46] Την επομένη, στις 19 Ιανουαρίου, οι γερμανικές και οι βουλγαρικές δυνάμεις άρχισαν να συγκλίνουν με τελικό προορισμό τον Αρχάγγελο και τα γειτονικά χωριά, όπου βρίσκονταν οι αντάρτες του ΕΛΑΣ και Σέρβοι παρτιζάνοι. Οι Γερμανοί της Ομάδας Μάχης "Β2" προωθήθηκαν βορείως της Αριδαίας, ακολουθώντας το δρόμο που οδηγούσε από τη Φούστανη και το Αετοχώρι προς τη Νότια, τη Λαγκαδιά, την Περίκλεια και τον Αρχάγγελο. Ταυτόχρονα, το 1004ο Τάγμα Πεζικού που τις προηγούμενες ημέρες κινήθηκε από τη Γουμένισσα προς την Καστανερή, έφτασε στα Μεγάλα Λιβάδια και συνέχισε προς τον Αρχάγγελο. Από τα

---

[43] Ό. π.

[44] Επρόκειτο για κατοίκους από το χωριό Σκρα που εκτελέστηκαν από τους Βούλγαρους. Στη γερμανική, όμως, έκθεση, οι άμαχοι ταυτίστηκαν με τους αντάρτες με συνέπεια οι εκτελέσεις κατοίκων, κυρίως τη στιγμή εισόδου των στρατευμάτων στα χωριά, να παρουσιάζονται στο σύνολό τους ως ανταρτικές και άρα εχθρικές απώλειες.

[45] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 205 / 44 geheim (Anlage 144), 18 Ιαν. 1944. Βλ. επίσης, РИСТОВСКИ,ГЕРМАНСКО–БУГАРСКАТА ОФАНЗИВА…, *ό.π.*, 43. Ακόμη, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 167-168.

ανατολικά, τα δύο βουλγαρικά τάγματα της 17ης Μεραρχίας προσέγγισαν με τη σειρά τους τον Αρχάγγελο.

Απέναντι στην επιχειρούμενη περικύκλωση από τους Γερμανούς και τους Βουλγάρους, ο ΕΛΑΣ και οι Σέρβοι αποφάσισαν να προβάλλουν αντίσταση, επιλέγοντας ως καταλληλότερο σημείο την περιοχή ανάμεσα στη Νότια και τη Λαγκαδιά. Τελικά το σχέδιο αυτό ματαιώθηκε, γιατί οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ διατάχθηκαν να συμπτυχθούν. Το τέλος των επιχειρήσεων βρήκε τους αντάρτες του ΕΛΑΣ κρυμμένους σε μια χαράδρα ανάμεσα στα χωριά Πρόδρομος και Νερόμυλοι. Αντίθετα, η δύναμη των Σέρβων παρέμεινε στις θέσεις που κατείχε και συγκρούστηκε τόσο με τα γερμανικά όσο και με τα βουλγαρικά στρατεύματα. Οι Σέρβοι αντιμετώπισαν με επιτυχία τους Γερμανούς της Ομάδας Μάχης "Β2" μεταξύ της Φούστανης και της Νοτίας, στη θέση "Μαύρη Γέφυρα", προκαλώντάς τους απώλειες. Με την ίδια επιτυχία αμύνθηκαν και εναντίον των Βουλγάρων της 17ης Μεραρχίας στα υψώματα μεταξύ της Λαγκαδιάς και της Περίκλειας. Στη συνέχεια, τα τμήματα των Σέρβων υποχώρησαν προς τη Τζένα και πέρασαν τα σύνορα.[47]

Η αντίσταση που πρόβαλλαν οι Σέρβοι και η ταυτόχρονη αναγγελία λήξης της επιχείρησης «Wolf» σημειώθηκαν στη γερμανική έκθεση της 19ης Ιανουαρίου:

> «Οι δικές μας Ομάδες Μάχης προωθήθηκαν μέχρι τα βουλγαρικά σύνορα, στην οροσειρά βορείως της Αριδαίας. Ο εχθρός προβάλλει τώρα βορείως του Αρχαγγέλου (24 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Αριδαίας) ισχυρότερη αντίσταση […] Η επιχείρηση «Wolf» ολοκληρώθηκε μετά την εξάρθρωση και καταστροφή του δικτύου ανεφοδιασμού των συμμοριών και τη διάλυση των τμημάτων τους».[48]

Ανάλογη αναφορά περιλήφθηκε στη διμηνιαία έκθεση (Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 1944) της Ομάδας Στρατού Ε: «Για πρώτη φορά, στην περιοχή της Έδεσσας, μακεδονικές-σερβικές ομάδες συμμοριτών (Ταξιαρχία του Κοσσόβου) ενίσχυσαν τους συμμορίτες του ΕΛΑΣ, συμμετέχοντας σε μάχη εναντίον των δυνάμεων μας».[49]

---

[46] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 220 / 44 geheim (Anlage 151), 19 Ιαν. 1944.

[47] Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 168-172. Επίσης, РИСТОВСКИ, ГЕРМАНСКО – БУГАРСКАТА ОФАНЗИВА…, *ό.π.*, 42-43. Ο συγγραφέας υπερβάλλει ως προς τις γερμανικές απώλειες, αναφέροντας 123 νεκρούς και πολλούς τραυματίες. Να σημειωθεί ότι η επιχείρηση «Wolf» κόστισε συνολικά στους Γερμανούς τριάντα νεκρούς και τριάντα δύο τραυματίες.

[48] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 230 / 44 geheim (Anlage 160), 20 Ιαν. 1944.

[49] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 2830 / 44 geh., "Feind–Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 5– (Januar / Februar 1944)", H.Qu., 29 Φεβρ. 1944.

Στην πραγματικότητα η διάρκεια της επιχείρησης «Wolf» παρατάθηκε μια ακόμη ημέρα. Έτσι, στις 20 Ιανουαρίου γερμανικά και βουλγαρικά τμήματα καταδίωξαν τους Σέρβους στην Τζένα.[50] Η καταδίωξή τους συνεχίστηκε τις επόμενες ημέρες από τα βουλγαρικά στρατεύματα, τα οποία μετά τη λήξη της επιχείρησης εγκατέλειψαν το ελληνικό έδαφος.[51] Στην έκθεση για τους μήνες Φεβρουάριο και Μάρτιο 1944, η Ομάδα Στρατού Ε αποτίμησε θετικά τα αποτελέσματα της επιχείρησης εναντίον των σερβικών τμημάτων : «Οι μακεδονικές-σερβικές ομάδες των συμμοριτών που είχαν εμφανιστεί τον προηγούμενο μήνα στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, μετά τις δικές μας επιχειρήσεις πιθανότατα συντρίφτηκαν ή έχουν περάσει τα σύνορα».[52]

Αλλά και οι Γερμανοί συνέχισαν τις τοπικού χαρακτήρα εκκαθαρίσεις που έπονταν κάθε μεγάλης εκκαθαριστικής επιχείρησης. Κατά τη διάρκεια των ερευνών που πραγματοποίησαν στις 20 Ιανουαρίου βορειοδυτικά της Αριδαίας, εντόπισαν κοντά στο χωριό Λυκόστομο νέες αποθήκες των ανταρτών με είδη διατροφής και ένδυσης. Εκτός από τη λαφυραγώγηση των ειδών, η εκκαθάριση της περιοχής από τα γερμανικά στρατεύματα άφησε πίσω της σαράντα έναν νεκρούς που δηλώθηκαν ως «απώλειες των εχθρών».[53] Και στην επιχείρηση αυτή ένα ποσοστό όσων είχαν δηλωθεί ως εχθρικές απώλειες ήταν στην πραγματικότητα κάτοικοι χωριών της περιοχής, όπου είχαν εισβάλει τα γερμανικά τμήματα. Μόνο στο χωριό Πρόμαχοι, οι Γερμανοί, αφού συγκέντρωσαν όλους τους άντρες στο προαύλιο του σχολείου, συνέλαβαν περίπου είκοσι με είκοσι πέντε άτομα. Από αυτούς εκτέλεσαν την ίδια ημέρα, στις 20 Ιανουαρίου, στην Αριδαία τρία άτομα.[54] Οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν στον «Παύλο Μελά» της Θεσσαλονίκης, όπου τουλάχιστον εννιά βρέθηκαν ανάμεσα στους συνολικά εξήντα κρατούμενους του στρατοπέδου που στις 3 Μαρτίου εκτελέστηκαν σε αντίποινα στη Νέα Μαγνησία.[55] Άλλοι

---

[50] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 240 / 44 geheim (Anlage 167), 21 Ιαν. 1944.

[51] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 272 / 44 geheim (Anlage 198), 24 Ιαν. 1944.

[52] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 4275 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 6 – (Februar / März 1944)", H.Qu., 31 Μαρ. 1944.

[53] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 240 / 44 geheim (Anlage 167), 21 Ιαν. 1944.

[54] Βλ. Ληξιαρχείο Κοινότητας Προμάχων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Β΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Χρήστου Βέσκου, Αλέξανδρου Πουσίνη, Πέτρου Χατζή, Αριθ. 5, 8, 11, Πρόμαχοι 15 Ιουλ. 1945 και Δημοτολόγιο Κοινότητας Προμάχων, Αριθ. εγγραφής 63 (Χρήστος Βέσκος), 306 (Αλέξανδρος Πουσίνης).

[55] Βλ. Ληξιαρχείο Κοινότητας Προμάχων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Β΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Σταύρου Ρατσίτσκα, Χρήστου Ρατσίτσκα, Κωνσταντίνου Βέσκου, Νικόλαου Τούμπη, Ζαχαρία Βέσκου, Δημήτριου Κουκούλη, Αριθ. 1, 2, 6, 7, 9, 10, Πρόμαχοι 15 Ιουλ. 1945 και τόμ. Γ΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Γεώργιου Σαλαμάνη, Νικόλαου Οικονόμου,

τέσσερις στάλθηκαν όμηροι στη Γερμανία, δύο από τους οποίους δεν γύρισαν ποτέ.[56]

Στις 23 Ιανουαρίου, με την υποβολή της τελικής έκθεσης της επιχείρησης «Wolf», έγινε ειδική μνεία στα αποτελέσματα της εκκαθάρισης των περιοχών της Αριδαίας : «Οι συμμορίες στην περιοχή της Αριδαίας διαλύθηκαν, έχοντας υποστεί σημαντικές απώλειες. Ταυτόχρονα ανακαλύψαμε τις εγκαταστάσεις και το δίκτυο ανεφοδιασμού τους. Μετά την εκκαθάριση που πραγματοποίησαν μονάδες καταδίωξης εξοντώθηκαν διασκορπισμένα τμήματα των συμμοριών που επανεμφανίστηκαν στην περιοχή».[57] Στις 24 Ιανουαρίου, γερμανικά τμήματα εντόπισαν στην περιοχή και ανατίναξαν νέες αποθήκες των ανταρτών.[58]

Η τελική έκθεση της επιχείρησης «Wolf» έδωσε έναν ιδιαίτερα υψηλό αριθμό νεκρών και συλληφθέντων :

> «Απώλειες του εχθρού : 254 νεκροί, πάνω από 400 συλληφθέντες ως ύποπτοι συνεργασίας με τους συμμορίτες. Λαφυραγωγήθηκαν 22 όπλα, 3 οπλοπολυβόλα, 2 όλμοι και ένας σημαντικός αριθμός σφαιρών. Ημέτερες απώλειες: 30 νεκροί, τριάντα δύο τραυματίες. Οι απαιτήσεις από τα στρατεύματα ήταν υψηλές (υψόμετρο πάνω από 2000 μέτρα, ατμοσφαιρικές συνθήκες). Οι Βούλγαροι είχαν ουσιαστική συμμετοχή στην επιτυχία».[59]

Για τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου και την Ομάδα Στρατού Ε, οι διακόσιοι πενήντα τέσσερις νεκροί ήταν η έμπρακτη απόδειξη της επιτυχίας που είχε σημειώσει η επιχείρηση. Οι νεκροί στο σύνολό τους ονομάστηκαν «εχθροί», δηλαδή αντάρτες που είχαν σκοτωθεί κατά τη διάρκεια πολεμικής σύγκρουσης με τα

Περικλής Τανούρης, Αριθ. 12, 14, 15, Πρόμαχοι 18 Σεπτ. 1945. Βλ. και Δημοτολόγιο Κοινότητας Προμάχων, Αριθ. εγγραφής 65 (Κωνσταντίνος Βέσκος), 470 (Νικόλαος Τούμπης).

[56] Βλ. Ληξιαρχείο Κοινότητας Προμάχων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Γ΄, Ληξιαρχική πράξη θανάτου Ιωάννη Καλογιάννη, Αριθ. 20, Πρόμαχοι 6 Οκτ. 1945. Στην πράξη θανάτου του Καλογιάννη αναγράφεται ως αιτία «οι κακουχίες ως όμηρος εις Γερμανία». Την ίδια "τύχη" με τον Καλογιάννη είχε στη Γερμανία και ο Χρήστος Τσαμπάζης. Αντίθετα, δύο άλλοι όμηροι, οι Χρήστος Τούμπης και Δημήτριος Τανούρης, γύρισαν στην Ελλάδα αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου. Δύο ακόμη άτομα, οι Τραϊανός Πουσίνης και Χρήστος Τάτος δηλώθηκαν αγνοούμενοι. Για τα γεγονότα στους Προμάχους βλ. και Δημήτριος Γεωργουλούμης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πρόμαχοι 31 Μαρ. 2002.

[57] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 272 / 44 geheim (Anlage 198), 24 Ιαν. 1944.

[58] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 285 / 44 geheim (Anlage 207), 25 Ιαν. 1944.

[59] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 272 / 44 geheim (Anlage 198), 24 Ιαν. 1944.

γερμανικά και τα βουλγαρικά στρατεύματα. Η πραγματικότητα, όμως, ήταν τελείως διαφορετική. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Wolf», τα βουλγαρικά στρατεύματα εκτέλεσαν δεκάδες αμάχους στα χωριά της ελληνο-σερβικής μεθορίου, κάτι άλλωστε που η γερμανική πλευρά θεωρούσε εξαρχής αναπόφευκτο. Η παραδοχή της ουσιαστικής συμβολής των Βουλγάρων στην επιτυχή έκβαση της επιχείρησης αποτελούσε μια έμμεση αποδοχή της βιαιότητας με την οποία τα βουλγαρικά στρατεύματα είχαν συμπεριφερθεί έναντι του άμαχου πληθυσμού.

Υπεύθυνα για τις εκτελέσεις των Ελλήνων αμάχων ήταν τα δύο τάγματα της 17ης βουλγαρικής Μεραρχίας που την ημέρα έναρξης της επιχείρησης είχαν εισέλθει στο ελληνικό έδαφος από την περιοχή της Ειδομένης, με κατεύθυνση το χωριό Σκρα. Φτάνοντας στην Ειδομένη, η δύναμη του βουλγαρικού στρατού, που ανερχόταν σε πεντακόσιους άντρες, χωρίστηκε σε δύο τμήματα. Τις πρώτες πρωινές ώρες της 17ης Ιανουαρίου το πρώτο από αυτά μπήκε στο συνοικισμό του Χαμηλού της κοινότητας Ειδομένης και συνέλαβε δέκα οκτώ άτομα, τα οποία στη συνέχεια απελευθέρωσε αφού διαπιστώθηκε μετά από έρευνα ότι δεν κατείχαν όπλα. Μετά την πυρπόληση τριών κατοικιών και την αφαίρεση από τον επικεφαλής αξιωματικό τριών οκάδων σαπουνιού, το τμήμα αυτό κατευθύνθηκε προς το Σκρα. Λίγες ώρες αργότερα της ίδιας ημέρας, ένα άλλο βουλγαρικό τμήμα, προερχόμενο από τη Γευγελή, μπήκε με τη σειρά του στο Χαμηλό και αφού συγκέντρωσε είκοσι πέντε κατοίκους που είχαν παραμείνει, τους μετέφερε έξω από το χωριό. Εκεί τελικά απελευθέρωσε όλους τους ηλικιωμένους, αφού τους αφαίρεσε τα παπούτσια, εκτελώντας τους τέσσερις νεότερους σε ηλικία.[60]

Το δεύτερο βουλγαρικό τμήμα κατευθύνθηκε προς τα δυτικά, πυρπολώντας τρία σπίτια στο χωριό Δογάνη και εξήντα έξι σε σύνολο εκατόν ογδόντα σπιτιών στην Πλαγιά. Στο τελευταίο αυτό χωριό οι Βούλγαροι στρατιώτες ξυλοκόπησαν τον ιερέα και πυρπόλησαν το σπίτι του,[61] λεηλάτησαν όλα τα σπίτια και σκότωσαν δύο άτομα.

---

[60] Βλ. αναλυτικότερα ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Φρουραρχείον Λαγκαδά, Πολιτική Διοίκησις Γουμενίτσης, Αριθ. Πρωτ. 59, "Προς την Ανωτέραν Φελντκομμαντατούρ 395, Τμήμα Στρατιωτικής Διοικήσεως ΜΥ ΙΙ, Δ/σιν Εσωτερικών, Θεσσαλονίκην", Αξιούπολη 22 Ιαν. 1944 και Ελληνική Πολιτεία, Κέντρον Αλλοδαπών, Αριθ. Πρ. 3/6/8/1, "Περί των λαβουσών χώραν δολοφονιών και πυρπολήσεων των χωρίων Χαμηλού, Δογάνης, Πλαγιάς, Φανού και Σκρα υπό τακτικού και ατάκτου βουλγαρικού στρατού", Θεσσαλονίκη 24 Ιαν. 1944. Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151-270), συνεδρίαση της 20ης Νοεμβρίου 1945, Αριθμ. 237. Βλ. και Γιώργος Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς (η μεταξύ του Πάϊκου και Κρουσίων χώρα)*, τόμ. 2, β΄ έκδ., Κιλκίς 1996, σ. 484.

[61] Ειδικότερα για το περιστατικό αυτό βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Φρουραρχείον Λαγκαδά, Πολιτική Διοίκησις

Ο ένας από τους εκτελεσθέντες ήταν κάτοικος Πλαγιάς και εργαζόταν σε αλευρόμυλο κοντά στο Χαμηλό. Ο δεύτερος ήταν ο διευθυντής του Τελωνοφυλακείου Σκρα, Πασχάλης Καμάνης, ο οποίος κατευθυνόταν στην Ειδομένη για να πληρωθεί.[62] Μετά την πυρπόληση και τη λεηλασία του χωριού οι οκτακόσιοι περίπου κάτοικοι της Πλαγιάς, πρόσφυγες του 1922, κατέφυγαν στην Αξιούπολη και την Ειδομένη. Ομοίως οι Βαούλγαροι έκαψαν και λεηλάτησαν δέκα επτά σπίτια στον γειτονικό Φανό. Στη συνέχεια μετέφεραν όλους τους κατοίκους έξω από το χωριό και τους παρέταξαν για εκτέλεση από την οποία σώθηκαν την τελευταία στιγμή μετά την εμφάνιση τριών γερμανικών τεθωρακισμένων. Οι περίπου εξακόσιοι εβδομήντα κάτοικοι, άπαντες πρόσφυγες, βρήκαν καταφύγιο στην Αξιούπολη και την Ειδομένη.[63]

Ο βουλγαρικός στρατός συνέχισε την πυρπόληση χωριών και την εκτέλεση κατοίκων, κυρίως προσφυγικής καταγωγής. Εισβάλλοντας στο χωριό Δογάνη εκτέλεσε πέντε κατοίκους προσφυγικής καταγωγής, στο Σκρα έξι κατοίκους, πυρπολώντας το σχολείο και δέκα πέντε σπίτια, στην Κούπα εκτέλεσε δύο και πυρπόλησε τέσσερα σπίτα, στον Αρχάγγελο εκτέλεσε πέντε κατοίκους και στην Περίκλεια έξι.[64]

Τα περισσότερα θύματα είχαν δύο χωριά στην περιοχή των οποίων οι Σέρβοι είχαν προβάλλει αντίσταση τόσο απέναντι στα γερμανικά όσο και στα βουλγαρικά στρατεύματα. Στο πρώτο από αυτά, την Λαγκαδιά, οι Βούλγαροι σκότωσαν είκοσι κατοίκους και πυρπόλησαν το χωριό. Στις 19 Ιανουαρίου έφτασαν κα κατέλυσαν στη Νότια. Το χωριό είχε ήδη καταληφθεί από τους Γερμανούς της Ομάδας Μάχης "Β2". Λίγο πριν αποχωρήσουν και αφήσουν τον έλεγχο στους Βουλγάρους, οι Γερμανοί πυρπόλησαν μερικά σπίτια και καταστήματα και συνέλαβαν πέντε κατοίκους. Οι πέντε αυτοί συλληφθέντες περιελήφθησαν στα πενήντα οκτώ συνολικά άτομα που την επομένη οδηγήθηκαν από τους Βουλγάρους έξω από το χωριό και εκτελέστηκαν στη

Γουμενίτσης ΙΙ, Αριθ. Πρωτ. 77, "Προς την Ανωτέραν Φελντκομμαντατούρ 395, Τμήμα Στρατιωτικής Διοικήσεως ΜΥ ΙΙ, Δ/σιν Εσωτερικών, Θεσσαλονίκην", Γουμένισσα 25 Ιαν. 1944

[62] Για περισσότερα στοιχεία για τις συνθήκες εκτέλεσης του Πασχάλη Καμάνη βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Τελωνείον Ειδομένης, Αριθ. Εμπιστ. Ι, "Προς την Ανωτέραν Φελντκομμαντατούρ 395, Τμήμα Στρατιωτικής Διοικήσεως ΜΥ ΙΙ, Δ/σιν Εσωτερικών, Θεσσαλονίκην", Ειδομένη 19 Ιαν. 1944.

[63] ΕΛΙΑ, φακ. 2, 3ος υποφ.: Φρουραρχείον Λαγκαδά, Πολιτική Διοίκησις Γουμενίτσης, Αριθ. Πρωτ. 59, Αξιούπολη 22 Ιαν. 1944 και Ελληνική Πολιτεία, Κέντρον Αλλοδαπών, Αριθ. Πρ. 3/6/8/1, "Περί των λαβουσών χώραν δολοφονιών και πυρπολήσεων των χωρίων Χαμηλού, Δογάνης, Πλαγιάς, Φανού και Σκρα υπό τακτικού και ατάκτου βουλγαρικού στρατού", Θεσσαλονίκη 24 Ιαν. 1944.

[64] Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 175. Εχέδωρος, *ό.π.*, σσ. 484-485.

θέση "Γιατάχ", προς την κατεύθυνση της Λαγκαδιάς και της Περίκλειας. Από τους πενήντα οκτώ διασώθηκαν οι έντεκα, προσποιούμενοι τους πεθαμένους.[65]

Μεταξύ της 19ης και 20ης Ιανουαρίου, τα βουλγαρικά στρατεύματα άρχισαν να αποχωρούν από το ελληνικό έδαφος, συνεχίζοντας την καταδίωξη των σερβικών τμημάτων που είχαν περάσει τα σύνορα. Η αποχώρηση αυτή συνοδεύτηκε και από άλλες εκτελέσεις. Επιστρέφοντας στην περιοχή της Ειδομένης, μπήκαν για μια ακόμη φορά στο Χαμηλό και πυρπόλησαν τις τριάντα οκτώ από τις συνολικά πενήντα πέντε κατοικίες του συνοικισμού. Οι συνολικά διακόσιοι ογδόντα εννιά κάτοικοι «πρόσφυγες πλην τεσσάρων εντόπιων κατέφυγον εις Ειδομένην». Στη συνέχεια εκτέλεσαν δέκα έξι συλληφθέντες που προστέθηκαν στους τέσσερις της 17ης Ιανουαρίου.[66] Πληροφορίες για την εκτέλεση αυτή περιλαμβάνονται στην έκθεση που συνέταξε για τα γεγονότα ο Έπαρχος Παιονίας Σ. Κωστόπουλος :

> «Την 19/1/44 δια τρίτην φοράν έτερον τμήμα Βουλγαρικού στρατού προερχόμενον ομοίως εκ Γευγελή περί ώραν 5 πρωινήν εισήλθον εις τον αυτόν Συνοικισμόν […] Συγχρόνως συνέλαβον άπαντες τους ευρεθέντας άρρενας κατοίκους πρόσφυγας ή εκ Παλαιάς Ελλάδος ανερχομένους εις 21. Εκ τούτων απέλυσεν τους 2 οίτινες ήσαν σύζυγος και υιός γυναικός προερχομένης εκ Γευγελή και ένα όστις είχε χρησιμεύσει ως οδηγός των προηγηθέντων Τμημάτων και έχοντα σχετικήν Βουλγαρικήν βεβαίωσιν, και ένα μεν εξ αυτών εφόνευσαν έξωθι του ιερού της εκκλησίας του χωρίου βάλοντες κατ΄ αυτού δια πυροβόλου […] τους δ΄ υπολοίπους 17 ωδήγησαν εις απόστασιν τεσσάρων περίπου χιλιομέτρων, ένθα τοποθετήσαντες αυτούς εις

---

[65] Ειδικότερα, για τις ομαδικές εκτελέσεις στη Λαγκαδιά και τη Νότια βλ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 175-178. Επίσης, Ευθύμιος Μαλέζας, «Η Νώτια – Πολυαίμαχτο Κάστρο της Εθνικής Αντίστασης του Νομού Πέλλας», *ΕΑ*, 86 (Γενάρης – Μάρτης 1995), 31-33 και Παναγιώτης Γεωργιάδης, «Επιτυχείς επιχειρήσεις του 30ου Συντάγματος κατά των Γερμανών», *ΕΑ*, 19 (Ιούνης 1979), 59-61. Σύμφωνα με κατάσταση που συνέταξαν οι ελληνικές υπηρεσίες και εμφάνιζε τα χωριά του νομού Πέλλης που είχαν υποστεί καταστροφές και είχαν λεηλατηθεί την περίοδο της Κατοχής, κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Ιανουαρίου πυρπολήθηκαν στον Αρχάγγελο τέσσερα σπίτια, στη Λαγκαδιά είκοσι οκτώ, στην Περίκλεια εξήντα εννιά (μερική καταστροφή), στη Νότια ενενήντα έξι (ολική καταστροφή), στη Φούστανη τέσσερα και στη Φιλώτεια έξι. Κατά μια άλλη έκθεση, οι Βούλγαροι εκτέλεσαν στη Λαγκαδιά δέκα επτά άτομα, στην Περίκλεια εννιά και στη Νότια σαράντα τρία, βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ.: "Κατάστασις εμφαίνουσα τα πυρποληθέντα και λεηλατηθέντα χωρία των Επαρχιών του Νομού Πέλλης (επαρχία Εδέσσης και Αλμωπίας)" και "Περίληψις των επελθουσών καταστροφών εν τω Νομώ Πέλλης εκ των πολεμικών γεγονότων".

[66] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151-270), συνεδρίαση της 20ης Νοεμβρίου 1945, Αριθμ. 237. Επίσης, Εχέδωρος, *ό.π.*, σ. 484.

παράταξιν κατ΄ άνδρα έβαλον κατ΄ αυτών δια πυροβόλου φονεύσαντες τους 15. Οι 2 λιποθυμήσαντες ακριβώς την στιγμήν της ενάρξεως του πυρός έπεσεν κατά γής, μη δεχθέντες ούτω τας θανατηφόρους σφαίρας […] Τα πτώματα των ανωτέρω μεταφέραμεν σήμερον εις Ειδομένην εν οικτρά κατάστασει και εγένετο η ταφή των εις τρεις κοινούς τάφους. Κατά την ταφήν παρέστημεν ως και οι κατ΄ εκείνην των στιγμήν αφιχθέντες αντιπρόσωποι του Δ.Ε.Σ».[67]

Αποκαλυπτική για τον τρόπο με τον οποίο έδρασαν τα βουλγαρικά στρατεύματα είναι η έκθεση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, η οποία στηρίχθηκε σε πληροφορίες που οι γερμανικές υπηρεσίες συγκέντρωσαν για την επιχείρηση «Wolf». Οι περισσότερες από τις πληροφορίες αυτές προέρχονταν από τις ελληνικές αρχές, μετά από επανειλημμένα διαβήματα του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, Βασίλειου Σιμωνίδη, προς τις γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης, οι οποίες έλαβαν και αντίγραφο της παραπάνω έκθεσης του Έπαρχου Παιονίας[68]:

«Επιχείρηση "Wolf"

Στις 17 Ιανουαρίου 1944 τα βουλγαρικά στρατεύματα, συνοδευόμενα από πολίτες και γνωστούς συμμορίτες, εισήλθαν στο χωριό Χαμηλό. Αμέσως αναζήτησαν τον γνωστό ως εθνικόφρονα Έλληνα δάσκαλο Γεώργιο Σιδηρόπουλο. Δεν κατάφεραν να τον εντοπίσουν, θέλησαν όμως να πυρπολήσουν το σπίτι του. Όμως, η γυναίκα του Σιδηρόπουλου κατάφερε να εμποδίσει την πυρπόληση, προειδοποιώντας ότι αμέσως θα ενημέρωνε σχετικά τη Στρατιωτική Χωροφυλακή στην Ειδομένη. Στις 19 Ιανουαρίου, Βούλγαροι στρατιώτες επέστρεψαν και πάλι στο χωριό και συνέλαβαν δέκα επτά άρρενες κατοίκους, μεταξύ τους και τον δήμαρχο. Οι δέκα πέντε από αυτά τα δέκα επτά άτομα εκτελέστηκαν.

Στις 17 Ιανουαρίου οι Βούλγαροι εμφανίστηκαν στο χωριό Δογάνη, με ένοπλους πολίτες. Οι τελευταίοι υπέδειξαν στους Βούλγαρους σπίτια, τα οποία στη συνέχεια πυρπολήθηκαν, και ανθρώπους, οι οποίοι εκτελέστηκαν.

---

[67] ΕΛΙΑ, φακ. 2, 3ος υποφ.: Φρουραρχείον Λαγκαδά, Πολιτική Διοίκησις Γουμενίτσης, Αριθ. Πρωτ. 59, Αξιούπολη 22 Ιαν. 1944.

[68] ΕΛΙΑ, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Δ/σις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 28271, "Προς τον Κον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως εις Αθήνας", Θεσσαλονίκη 20 Ιαν. 1944.

Μεταξύ αυτών που εκτελέστηκαν ήταν και ο γνωστός ως γερμανόφιλος δήμαρχος. Σύμφωνα με αναφορά του περιφερειακού φρουραρχείου του Λαγκαδά, οι Βούλγαροι στην πραγματικότητα τιμώρησαν εκείνους τους κατοίκους στα χωριά Χαμηλό, Δογάνη, Πλαγιά και Φανός, οι οποίοι υποδείχθηκαν από τους ένοπλους πολίτες. Κυρίως επρόκειτο για άτομα, τα οποία είχαν υπηρεσιακές επαφές με γερμανικές υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα δήμαρχοι, υπάλληλοι των κοινοτήτων, εργάτες στη γερμανική υπηρεσία φύλαξης του σιδηροδρομικού δικτύου. Οι γερμανικές ταυτότητες, τις οποίες τα άτομα αυτά έδειξαν, προτού εκτελεστούν, εν μέρει καταξεσκίστηκαν, με την παρατήρηση "wir sch… auf die Deutschen! (έχουμε χεσμένους τους Γερμανούς!)"

Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων, στις 10 ή στις 11 Ιανουαρίου εισήλθε στο ελληνικό έδαφος από τα σύνορα κοντά στο χωριό Πρόμαχοι (νότιο, νοτιοδυτικά της Αριδαίας) μια σερβομακεδονική συμμορία. Στις 14 ή στις 15 Ιανουαρίου επέστρεψε και πάλι στο βουλγαρικό έδαφος, χωρίς να εμποδιστεί κατά την πορεία της από τους Βουλγάρους συνοριοφύλακες και χωρίς να εμπλακεί στη μάχη κατά τη διεξαγωγή της επιχείρησης "Wolf"».[69]

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, οι βουλγαρικές δυνάμεις εκτέλεσαν εκατόν δέκα τέσσερα άτομα. Ωστόσο, ο αριθμός των θυμάτων είναι μάλλον μεγαλύτερος. Η γερμανική πλευρά υπολόγισε σε εκατόν πενήντα έναν τους εκτελεσθέντες από τους Βουλγάρους, μετά την κατάληψη της Λαγκαδιάς, της Περίκλειας και στη συνέχεια της Νοτίας. Βέβαια, στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται πιθανώς και οι απώλειες των Σέρβων παρτιζάνων που συγκρούστηκαν με τα βουλγαρικά στρατεύματα στα υψώματα μεταξύ της Λαγκαδιάς και της Περίκλειας. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αυτές ήταν πολύ μικρότερες σε σχέση με τον αριθμό των εκτελεσθέντων αμάχων. Στη γερμανική έκθεση της 19ης Ιανουαρίου, τα παραπάνω χωριά χαρακτηρίστηκαν ως βάσεις των ανταρτών και οι εκατόν πενήντα ένας νεκροί ως εχθροί : «Ο εχθρός προβάλλει τώρα βορείως του Αρχαγγέλου (24 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Αριδαίας) ισχυρότερη αντίσταση. Μετά την εξουδετέρωση της αντίστασης του εχθρού οι Βούλγαροι κατέστρεψαν στην περιοχή εκείνη μεγάλες εγκαταστάσεις των συμμοριών. Σκοτώθηκαν 151 εχθροί».[70]

---

[69] MA, RH 19 VII 22/4: "Auszüge aus den Meldungen des Bfh. Saloniki- Ägäis (O.F.K. 395)", Anlage 1 zu Okdo HGr. E, Ia, Nr. 1078/44 g. Kdos.

[70] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 230 / 44 geheim (Anlage 160), 20 Ιαν. 1944.

Σε όσους εκτέλεσαν οι Βούλγαροι ήρθαν να προστεθούν και οι εκτελεσθέντες από τα γερμανικά στρατεύματα. Μόνο κοντά στο χωριό Λυκόστομο οι Γερμανοί σκότωσαν σαράντα ένα άτομα. Μέσα σε τέσσερις ημέρες που διήρκεσε η επιχείρηση «Wolf», τα γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα εκτέλεσαν συνολικά διακόσια πενήντα τέσσερα άτομα, στην συντριπτική τους πλειοψηφία αμάχους. Οι γερμανικές απώλειες ανήλθαν σε τριάντα νεκρούς και τριάντα δύο τραυματίες και ήταν οι υψηλότερες από κάθε άλλη φορά. Αυτό οφείλεται στην ισχυρή αντίσταση που προέβαλλαν τα τμήματα των Σέρβων, αλλά και στις δυσμενείς καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν, καθώς η επιχείρηση είχε διεξαχθεί στην καρδιά του χειμώνα και σε περιοχές με μεγάλο υψόμετρο.

Μετά το τέλος της επιχείρησης «Wolf», πληροφοριοδότες ενημέρωσαν τις υπηρεσίες του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ότι δυνάμεις των ανταρτών είχαν καταφύγει στις περιοχές μεταξύ της λίμνης Βεγορίτιδος και των Πρεσπών. Τις επόμενες ημέρες τη Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν προωθήθηκε στην Φλώρινα προς αναζήτηση των ανταρτών, με σκοπό να επιβεβαιώσει τις παραπάνω πληροφορίες.[71] Πιθανότατα, οι άντρες του Εμπερλάιν εντόπισαν τους αντάρτες, καθώς στη συνέχεια οριστικοποιήθηκε η διεξαγωγή της επιχείρηση με τη συμμετοχή και βουλγαρικών στρατευμάτων. Από βουλγαρικής πλευράς συμμετείχε με τρία τάγματα το 54ο Σύνταγμα Πεζικού της 15ης Μεραρχίας που για τις ανάγκες της επιχείρησης «Wolf» είχε εισέλθει στο ελληνικό έδαφος από το Μοναστήρι[72] και από γερμανικής η ενισχυμένη Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν και το 79ο εφεδρικό Τάγμα. Επικεφαλής των στρατευμάτων τοποθετήθηκε ο Ρίττερ φον Εμπερλάιν. Η επιχείρηση ξεκίνησε στις 30 Ιανουαρίου και έληξε στις 4 Φεβρουαρίου.[73] Κατά τη διάρκειά της οι Γερμανοί και κυρίως οι Βούλγαροι εισέβαλαν σε χωριά και πυρπόλησαν κατοικίες και καλύβες, εκτέλεσαν αμάχους και συνέλαβαν ομήρους.[74] Ανάμεσα στα παραπάνω περιστατικά

---

[71] ΜΑ, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 262 / 44 geheim (Anlage 185), 23 Ιαν. 1944.

[72] Βλ. και ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Διοίκησις Χωρ/κης Φλωρίνης, Γραφείον Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 3/48/1, "Άφιξις εν Φλωρίνη Βουλγαρικού Στρατού", Φλώρινα 17 Ιαν. 1944.

[73] Βλ. ΜΑ, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 345 / 44 geheim (Anlage 259), 30 Ιαν. 1944.

[74] Γενικότερα για τις ενέργειες του βουλγαρικού στρατού εις βάρος του ελληνικού πληθυσμού κατά το διάστημα της παραμονής του στη Φλώρινα (16 Ιανουαρίου – 10 Φεβρουαρίου 1944) βλ. Μπόνης, *ό.π.*, σσ. 122–128, όπου σχετική έκθεση του Νομάρχη με ημερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1944. Επίσης, ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: "Λαβόντα χώραν γεγονότα από της εν τη περιφερεία Φλωρίνης αφίξεως Βουλγαρικού Στρατού".

ξεχωρίζουν οι ομαδικές εκτελέσεις από το βουλγαρικό στρατό έντεκα κατοίκων του Φλάμπουρου[75] και έξι κατοίκων του Σκοπού και των Ασπρογείων.[76]

Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Elefant» και «Wolf» που διεξήχθησαν τον Ιανουάριο του 1944, φανέρωσαν την πρόθεση των Γερμανών να εντείνουν τον πόλεμο εναντίον των ανταρτών. Για το σκοπό αυτό αποδέχθηκαν και αξιοποίησαν κάθε βοήθεια που θα μπορούσε να συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση. Η πρώτη συνεργασία επιτεύχθηκε με τη διεξαγωγή της επιχείρησης «Wolf», κατά την οποία τα γερμανικά και τα βουλγαρικά στρατεύματα ανέλαβαν κοινή δράση στο Πάϊκο εναντίον του ΕΛΑΣ και Σέρβων ανταρτών. Το επόμενο χρονικό διάστημα οι Γερμανοί πραγματοποίησαν ανάλογες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και σε άλλες περιοχές της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας με τη συμμετοχή, αυτή τη φορά, ελληνικών εθελοντικών τμημάτων, πρόθυμων να πολεμήσουν τον ΕΛΑΣ.

---

[75] Από τα συνολικά έντεκα άτομα οι πέντε εκτελέστηκαν στο Φλάμπουρο στις 5 Φεβρουαρίου 1944 και οι υπόλοιποι έξι οδηγήθηκαν και εκτελέστηκαν στο Αμμοχώρι στις 7 Φεβρουαρίου, βλ. σχετικά, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Ελληνική Βασιλική Χωρ/κη, Σταθμός Χωρ/κης Φλαμπούρου, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας παρά του εχθρού κατά το διάστημα της κατοχής κατοίκους της περιφερείας του άνω Σταθμού χωρ/κης", Φλάμπουρο 10 Οκτ. 1945.

[76] Από τους έξι εκτελεσθέντες οι πέντε κατάγονταν από τον Σκοπό και ο ένας από τα Ασπρόγεια. Οι τέσσερις μεταφέρθηκαν και εκτελέστηκαν στη Μελίτη και οι δύο στη Σιταριά, βλ. σχετικά, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945) : Α.Δ.Χ. Δυτ. Μακεδονίας, Υποδ/σις Χωρ/κης Βεύης, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας παρά του εχθρού κατά το διάστημα της κατοχής", Βεύη 29 Οκτ. 1945.

ii) Ο ΕΛΑΣ, τα γερμανικά αντίποινα και η συγκρότηση αντικομμουνιστικών τμημάτων στο νομό Κοζάνης (αρχές του 1944)

Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν από τα γερμανικά στρατεύματα το 1943 και συνεχίστηκαν τον Ιανουάριο του 1944, με τις επιχειρήσεις «Elefant» και «Wolf», επεδίωξαν να καταστείλουν τη δράση του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Οι επιχειρήσεις, όμως, αυτές έπληξαν στην πράξη τα χωριά και τους κατοίκους τους παρά τους ίδιους τους αντάρτες. Οι περισσότεροι νομοί της Δυτικής Μακεδονίας, όπου είχαν πραγματοποιηθεί μέχρι τότε οι σημαντικότερες επιχειρήσεις, είχαν υποστεί μεγάλες καταστροφές. Πολλά ορεινά χωριά και όσα αποτελούσαν πηγές ανεφοδιασμού για τους αντάρτες είχαν πυρποληθεί και οι κάτοικοί τους είχαν μετακινηθεί βιαίως σε γειτονικά χωριά. Οι ίδιοι οι αντάρτες, παρά τις συχνά υπερβολικές ή παραποιημένες αναφορές της γερμανικής πλευράς, είχαν υποστεί στην πραγματικότητα ελάχιστες απώλειες. Επομένως, τα αντίποινα, ως μέσο καταστολής και ταυτόχρονα ασκούμενης τρομοκρατίας, δεν είχαν εκπληρώσει τις προσδοκίες των γερμανικών στρατιωτικών αρχών, οδηγώντας στην αποτελεσματική αντιμετώπιση της αντίστασης. Στις αρχές του 1944 οι αντάρτες του ΕΛΑΣ πραγματοποίησαν και νέες επιθέσεις εναντίον μεμονωμένων γερμανικών αυτοκινήτων, χωρίς τα επαπειλούμενα αντίποινα να αποτελούν τροχοπέδη για τη συνέχιση της δράσης τους και την εκπλήρωση των σχεδίων τους. Επιπλέον, ο ΕΛΑΣ το διάστημα αυτό στράφηκε και εναντίον των προσφυγικών και μεικτών χωριών της Κοζάνης που από τα τέλη του 1943 είχαν δεχθεί όπλα από τους Γερμανούς.

Στις αρχές του Ιανουαρίου 1944 πραγματοποιήθηκε στο χωριό Σιδηρά συνέδριο του ΕΛΑΣ, όπου αποφασίστηκε να χτυπηθούν και να αφοπλιστούν τα προσφυγικά χωριά των Μπουτσακίων, στα ανατολικά της Κοζάνης. Η αποστολή αυτή ανατέθηκε στον Αλέξη Ρόσιο και τους άντρες του. Στις 24 Ιανουαρίου, το τμήμα του Ρόσιου, κατευθυνόμενο προς τα Μπουτσάκια, συνάντησε ένα γερμανικό επιβατικό αυτοκίνητο μεταξύ των χωριών της Καλαμιάς και του Βατερού, στα δυτικά της Κοζάνης. Στο αυτοκίνητο επέβαινε ένας Γερμανός χειρούργος και ο οδηγός του. Την ημέρα εκείνη ο γιατρός επρόκειτο να χειρουργήσει έναν ασθενή στη Σιάτιστα. Ο Ρόσιος επέλεξε να χτυπήσει το αυτοκίνητο. Επιτόπου σκοτώθηκε ο γιατρός, ενώ ο στρατιώτης οδηγός του μεταφέρθηκε βαριά τραυματισμένος στο νοσοκομείο της Κοζάνης.[77]

---

[77] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Σημείωμα", 7 Μαρ. 1944. Πρόκειται για μια ανώνυμη δακτυλογραφημένη έκθεση πέντε σελίδων, η οποία μάλλον έχει συνταχθεί από κάποιο στέλεχος της οργάνωσης του ΕΑΜ Κοζάνης.

Όταν οι γερμανικές αρχές της Κοζάνης πληροφορήθηκαν το περιστατικό, προχώρησαν στην εφαρμογή αντιποίνων εις βάρος των χωριών κοντά στα οποία είχε σημειωθεί η ενέδρα. Δύο γερμανικές διμοιρίες, με την υποστήριξη της αεροπορίας, ξεκίνησαν την ίδια ημέρα από την Κοζάνη με προορισμό τα Καραγιάννια. Λίγο έξω από την Κοζάνη, στη θέση "Σιόποτο", σκότωσαν δύο άτομα που συνάντησαν τυχαία στο δρόμο προς το Βατερό.[78] Φτάνοντας στο Βατερό εκτέλεσαν αδιακρίτως μέσα και κυρίως έξω από το χωριό, στο δάσος και στα χωράφια, έξι άτομα, στην πλειοψηφία τους βοσκούς και γεωργούς. Οι εκτελέσεις αυτές συνοδεύτηκαν από τη λεηλασία του χωριού και την πυρπόληση ενός σπιτιού. Ταυτόχρονα, συγκέντρωσαν όλους τους άντρες του Βατερού και τους μετέφεραν έξω από το χωριό σε μια χαράδρα. Εκεί, μετά από επιλογή των κρατουμένων, ακολούθησε η εκτέλεση μιας ομάδας δώδεκα ατόμων. Οι υπόλοιποι, περίπου διακόσιοι, μαζί με άλλους ομήρους από την Καλαμιά, όπου και εκεί είχε προηγηθεί η συγκέντρωση των κατοίκων από τους Γερμανούς, μεταφέρθηκαν πεζή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Κοζάνης.[79] Συνολικά, δεκαοκτώ άντρες από το Βατερό, δύο από την Καλαμιά και δύο από την Κοζάνη εκτελέστηκαν εκείνη την ημέρα εν ψυχρώ από τα γερμανικά τμήματα (πίνακας 1).[80]

Μπροστά στον κίνδυνο της εκτέλεσης των ομήρων ως αντίποινα για άλλες επιθέσεις των ανταρτών, συγκροτήθηκε μια επιτροπή από τους προέδρους των κοινοτήτων Αλωνακίων, Καλαμιάς και Κοσκινιάς που τις επόμενες ημέρες παρουσιάστηκε ενώπιον του Γερμανού Φρούραρχου Κοζάνης, Μάττιγκ, και ζήτησε την απελευθέρωση των κρατουμένων, δηλώνοντάς του: «Αναλαμβάνομεν υπευθύνως ότι μελλοντικώς ουδέν τοιούτον θα συμβή εις βάρος των Γερμανών εις την περιοχήν μας, εάν επιτρέψητε εις κατοίκους να οπλισθούν εξ ιδίων».[81] Πράγματι, λίγες μόνο ώρες

---

[78] Βλ. Ληξιαρχείο Δήμου Κοζάνης, Βιβλίο Θανάτων 1943-1949, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 13/44 και 14/44. Οι δύο εκτελεσθέντες την 24η Ιανουαρίου ήταν οι Δημήτριος Παπαντώνης, είκοσι επτά ετών, κάτοικος Κοζάνης, και ο Φώτιος Μαντζιάρης, δέκα εννιά ετών, επίσης κάτοικος Κοζάνης [η έρευνα στο Ληξιαρχείο Κοζάνης έγινε από τον Αθανάσιο Καλλιανιώτη].

[79] Γιώργος Ασλανίδης - Θωμάς Δαβιδόπουλος– Βάσω Βαγενά, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, Βατερό 21 Απρ. 2002. Για τα γερμανικά αντίποινα στο Βατερό βλ. επίσης, Ι.Α.Μ.Μ., Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Σημείωμα", 7 Μαρ. 1944.

[80] Για τους εκτελεσθέντες βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, "Κατάστασις ονομαστική των κατά την διάρκειαν της κατοχής εκτελεσάντων υπό του εχθρού". Επίσης, Κοινότητα Βατερού, *Φονευθέντες υπό Γερμανών*, Βατερό 23 Απρ. 1996 [φωτοτυπία του εγγράφου εξασφάλισε ο γράφων από τον Αθανάσιο Καλλιανιώτη]. Ακόμη, Μνημείο κοινότητας Βατερού, *Εκτελεσθέντες από τους Γερμανούς το έτος 1944.*

[81] Βλ. Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6: Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις περί δράσεως ΠΑΟ «Δυτικής Μακεδονίας»" – "Η Δυτική Μακεδονία υπό το πέλμα τετραπλής κατοχής 1941-44, Βουλγάρων –

μετά τη σύλληψή τους οι κρατούμενοι από το Βατερό απελευθερώθηκαν, αφού δέχθηκαν να οπλιστούν με γερμανικά όπλα και να δημιουργήσουν φυλάκια για την προστασία του χωριού.[82] Με τον ίδιο τρόπο γλίτωσαν την εκτέλεση και οι κάτοικοι της Καλαμιάς, αφού σύμφωνα με μαρτυρία ενός εξ αυτών «υποσχεθήκαμε να πάρωμε όπλα για να προστατεύσωμε τα σπήτια μας από τους κομμουνιστές».[83]

Μετά την παραπάνω θετική, όπως αποδείχθηκε, για τα μακροπρόθεσμα γερμανικά σχέδια, εξέλιξη, ο Μάττιγκ απελευθέρωσε τους ομήρους από τα Καραγιάννια, αλλά στη θέση τους διέταξε την εκτέλεση σαράντα τριών ατόμων που κρατούνταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Κοζάνης. Η εκτέλεση της δεύτερης αυτής ομάδας των ομήρων έγινε στις 26 Ιανουαρίου 1944 λίγο έξω από την Κοζάνη, στη θέση "Νταμάρια" ή "Μαντέμνια" και κοντά στο χωριό Λευκόβρυση. Την επομένη, ο Μάττιγκ με έγγραφό του προς το Δήμαρχο της Κοζάνης, το οποίο κοινοποιήθηκε στο Νομάρχη και στη Μυστική Αστυνομία Στρατού, έκανε γνωστούς τους λόγους για τους οποίους είχε διατάξει την εκτέλεση : «Την 12^{ην} Δεκεμβρίου 1943 εφονεύθησαν υπό ανταρτών 2 ανήκοντες εις τον σχηματισμόν SS. Ως αντίποινα εξετελέσθησαν χθες 43 εκ των ομήρων. Των εκτελεσθέντων εξακριβώθη η συνεργασία μετά των Κομμουνιστών».[84] Η ανακοίνωση αυτή συνοδευόταν από έναν κατάλογο δεκατριών κατοίκων της πόλεως της Κοζάνης, οι οποίοι είχαν εκτελεστεί την προηγούμενη

Γερμανών – Ιταλών και των Σλαυοκομμουνιστών" [στο εξής Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις"]. Ο Κυριάκος Ιορδανίδης καταγόταν από το χωριό Ρυάκι. Εντάχθηκε στον Εθνικό Ελληνικό Στρατό του Μιχάλαγα και τέθηκε επικεφαλής ένοπλης ομάδας που έδρασε στην περιοχή Ρυακίου – Αγίου Δημητρίου – Ακρινής και Κλείτου.

[82] Γιώργος Ασλανίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βατερό 21 Απρ. 2002.

[83] Βλ. Πρωτοδικείο Κοζάνης, Πρακτικά και Αποφάσεις Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης (1947–1953), τόμος Β΄: Πρακτικά συνεδριάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης της 25^{ης}, 26^{ης}, 27^{ης} και 28^{ης} Ιουλίου 1949, Αριθ. 18: Ένορκη κατάθεση Κωνσταντίνου Π. Ο μάρτυρας, ο οποίος ήταν κάτοικος Καλαμιάς, κατέθεσε ότι αυτός και οι συγχωριανοί του σώθηκαν χάρη στην παρέμβαση του διερμηνέα των Γερμανών Αλέξανδρου Τσόφα, γνωστού ως "Άλεξ".

[84] Συλλογή εγγράφων Αθανάσιου Καλλιανιώτη : Περιφ. Δ/σις (Ο.Κ. Ι / 742), Αριθ. Πρωτ. 508 / 44, Μάττιγκ (Ταγ/χης και Δ/της) "προς τον κ. Δήμαρχον Κοζάνης", Κοζάνη 27 Ιαν. 1944. Στο έγγραφο αυτό του Φρούραρχου Κοζάνης, Μάττιγκ, αναφέρεται ότι η εκτέλεση των σαράντα τριών ατόμων πραγματοποιήθηκε ως αντίποινα για το θάνατο δύο αντρών των SS από τους αντάρτες στις 12 Δεκεμβρίου 1944. Πιθανότατα πρόκειται για τα γεγονότα του Παλαιογράτσανου, όπου την ίδια ημέρα ο ΕΛΑΣ σκότωσε έξω από το χωριό δύο στρατιώτες των SS που συμμετείχαν σε αναγνωριστική επιχείρηση, λίγες ημέρες πριν την έναρξη της μεγάλης εκκαθαριστικής επιχείρησης «Seepferd». Ερωτηματικά, ωστόσο, δημιουργεί το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το φόνο των δύο στρατιωτών μέχρι την εκτέλεση των σαράντα τριών στην Κοζάνη. Επιπρόσθετα, δεν γίνεται καμία αναφορά στον φόνο από τον ΕΛΑΣ του Γερμανού γιατρού. Ουσιαστικά, η τελευταία επίθεση του ΕΛΑΣ ήταν αυτή που οδήγησε στην εκτέλεση της 26^{ης} Ιανουαρίου με την οποία ταυτόχρονα οι Γερμανοί εκδικήθηκαν και τον φόνο των δύο αντρών στο Παλαιογράτσανο. Άλλωστε, πολλοί από τους εκτελεσθέντες κατάγονταν όχι τυχαία από τα χωριά των Σερβίων.

ημέρα.[85] Ανάμεσά τους ήταν ο πρώην βουλευτής Κοζάνης και δικηγόρος Νικόλαος Γεωργιάδης, ο ταμίας της Εθνικής Τραπέζης, Γεώργιος Μισαηλίδης, ο γραμματέας της Νομαρχίας Κοζάνης, Ιωάννης Θεοδωρίδης, ο υπάλληλος της Ενώσεως Γεωργικών Συνεταιρισμών Κοζάνης, Πολυνίκης Τζιφόπουλος. Επίσης, πολλοί από τους εκτελεσθέντες κατάγονταν από την επαρχία των Σερβίων, όπως ο γεωπόνος Παντελής Σαββίδης ή Σαββιλωτίδης, ο γεωργός Κωνσταντίνος Παυλίδης, ο Αστέριος Αγγελόπουλος, ο Κωνσταντίνος Δημητράκης, ο Δημήτριος Στεφάνου, ο Συνταγματάρχης Δημήτριος Γκουλιώνης, ο υπάλληλος Παύλος Μέλιος, ο καφεπώλης Κωνσταντίνος Φάκας, αλλά και από άλλες περιοχές, όπως ο ράπτης Θεόδωρος Λαζαρίδης από το χωριό Άγιος Δημήτριος και οκτώ άτομα από το Παλαιόκαστρο Κοζάνης, οι οποίοι είχαν συλληφθεί στις 3 Δεκεμβρίου 1943, κατά τη διάρκεια μιας γερμανικής επιχείρησης στα Βέντζια. (πίνακας 2).[86]

Για τα αντίποινα της 26ης Ιανουαρίου κατέθεσαν μεταπολεμικά πολλοί Έλληνες μάρτυρες, οι οποίοι επέρριψαν την ευθύνη για τις συλλήψεις όσων μετέπειτα εκτελέστηκαν στον διοικητή της 621ης Μυστικής Αστυνομίας Στρατού Κοζάνης, Λοχαγό Φρανς Σένφελντ Τέγκελ (Franz Schönfeld – Tegel).[87] Μεταξύ αυτών ήταν η σύζυγος του εκτελεσθέντα Νικόλαου Γεωργιάδη:

---

[85] Ό. π. Ο κατάλογος περιλάμβανε δεκατέσσερα ονόματα κατοίκων της Κοζάνης, αλλά τελικά εκτελέστηκαν οι δεκατρείς. Το πρώτο όνομα στον κατάλογο, ο Ελευθέριος Αγγελόπουλος, είχε διαγραφεί, μάλλον μετά την εκτέλεση των υπολοίπων, όταν και διαπιστώθηκε ότι το άτομο αυτό δεν είχε τελικά εκτελεστεί. Γι΄ αυτό δίπλα από το συγκεκριμένο όνομα προστέθηκε η φράση : «Δεν εφονεύθη».

[86] Για την ταυτότητα των εκτελεσθέντων βλ. Ληξιαρχείο Δήμου Κοζάνης, Βιβλίο Θανάτων 1943-1949, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 48/44, 49/44, 58/44, 95/44, 127/44, 149/44, 10/45, 13α/45, 14α/45, 30α/45, 31α/45, 32α/45, 33α/45, 34α/45, 35α/45, 36/45, 36α/45, 37/45, 37α/45, 57α/45, 88/45, 98/45, 99/45, 21α/46, 40α/46, 51/46, 55/46, 46/48, 47/48, 23/50. Επίσης, Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6 : Κυρ. Ιορδανίδης, "Εκθεσις". Ειδικότερα, για τους καταγόμενους από την περιοχή των Σερβίων βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945) : Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)". Κοσμάς Κλεαν. Σαββιλωτίδης – Χρυσάνθη Δημ. Τζήρα, *Τα Σέρβια του χθές 1823-1944. Εκατόν είκοσι χρόνια ζωής*, Σέρβια 2001. Για τον εκτελεσθέντα Παντελή Σαββίδη, βλ. επίσης Μπαντάς, *ό.π.*, σ. 104. Την πληροφορία για τη σύλληψη των οκτώ στο Παλαιόκαστρο Κοζάνης στις 3 Δεκεμβρίου 1943, μετέφερε στον γράφοντα ο Αθανάσιος Καλλιανιώτης, μετά από επιτόπια έρευνα του τελευταίου στην περιοχή των Βεντζίων.

[87] Ο Σένφελντ Τέγκελ γεννήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 1905 στην πόλη Dollstädt της Ανατολικής Πρωσίας. Στις αρχές του 1943 έφτασε στην Ελλάδα και από τις 17 Φεβρουαρίου εντάχθηκε στη δύναμη της 621 Μυστικής Αστυνομίας Στρατού Θεσσαλονίκης. Λίγους μήνες αργότερα εγκαταστάθηκε στην Κοζάνη και διηύθυνε την εξωτερική υπηρεσία της 621ης μονάδας της Μυστικής Αστυνομίας. Πέθανε στις 8 Οκτωβρίου 1966.

«Στις 29 Νοεμβρίου 1943 ήρθαν στο γραφείο του άντρα μου, ήταν δικηγόρος, ο Άλεξ (Παναγιώτης Τ.) μαζί με έναν Γερμανό, τον συνέλαβαν και τον οδήγησαν στην Γκεστάπο [η μάρτυς εννοεί τη Μυστική Αστυνομία Στρατού]. Την ίδια ημέρα μεταφέρθηκε από την Γκεστάπο […] στο στρατόπεδο συγκέντρωσης που είχε δημιουργηθεί στις εγκαταστάσεις του εδώ στρατοπέδου. Στο στρατόπεδο συγκέντρωσης κρατήθηκε μέχρι τις 26 Ιανουαρίου 1944, ημέρα κατά την οποία εκτελέστηκε μαζί με άλλους σαράντα δύο στο σημείο μεταξύ του στρατοπέδου και του χωριού Λευκόβρυση. Η σύλληψη και η εκτέλεση του άντρα μου διετάχθη, κατά την άποψή μου, από το διοικητή της τοπικής γερμανικής μυστικής αστυνομίας (Γκεστάπο), Σέφελ Τέγκελ».[88]

Με αποδεικτικό υλικό τις καταθέσεις αυτές το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου αποφάνθηκε υπέρ της ενοχής του Σένφελντ, ζητώντας τη σύλληψη και την προσαγωγή του ενώπιον της δικαιοσύνης.[89]

Με αφορμή την ίδια υπόθεση και μετά από ανάλογο αίτημα του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου, οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές του Μονάχου ξεκίνησαν προανακρίσεις για να διαπιστώσουν εάν ήταν βάσιμες οι κατηγορίες για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου εις βάρος του τότε Φρούραρχου της Κοζάνης, Άλφρεντ Μάττιγκ.[90] Στην κατάθεσή του ενώπιον των εισαγγελικών αρχών, ο Μάττιγκ

---

[88] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: "Eidliche Zeugenvernehmung" Μαριάνθης Γ., Κοζάνη 29 Οκτ. 1945. Επίσης, "Eidliche Zeugenvernehmung" Κωνσταντίνου Τρ., Κοζάνη 12 Σεπτ. 1945, Αντωνίου Τσ., Κοζάνη 12 Σεπτ. 1945, Χαρίσιου Γκ., Κοζάνη 29 Σεπτ. 1945, Γεώργιου Σ., Κοζάνη 22 Απρ. 1946 κ.α.

[89] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: Griechisches Nationalamt für Kriegsverbrechen, "Beschuldingen gegen deutsche Kriegsverbrecher", Αριθ. Κατηγορητηρίου 293/46, Αριθ. Πρωτ. 434, Αθήνα 15 Σεπτ. 1947.

[90] Ο Άλφρεντ Μάττιγκ γεννήθηκε στις 7 Μαρτίου 1895 στο Kreusburg της Άνω Σιλεσίας. Υπηρέτησε ως εθελοντής στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αποστρατεύθηκε με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού των Εφεδρειών. Εργάστηκε μέχρι το 1933 σε μεταλλευτική βιομηχανία (AG) της Σιλεσίας. Με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τοποθετήθηκε διοικητής ενός λόχου συνοριακών φυλάκων. Από τον Δεκέμβριο του 1939 μέχρι τις 10 Απριλίου 1943 διετέλεσε διοικητής του 123ου Τάγματος Μεταλλείων και του 28ου Εφεδρικού Τάγματος Μεταλλείων. Την ίδια χρονιά τοποθετήθηκε σε ευκολότερη θέση, αυτή τη φορά ως διοικητής φρουράς για να αναρρώσει από ασθένεια. Στη συνέχεια τέθηκε επικεφαλής στη Βιέννη μιας ομάδας 20-30 αντρών, οι οποίοι μέχρι τότε υπηρετούσαν σε ένα τοπικό φρουραρχείο στα καταληφθέντα εδάφη της Ρωσίας. Με το επιτελείο του έφτασε στη Ελλάδα και από τις 12 Αυγούστου του 1943 έως τις 10 Ιουλίου 1944 διετέλεσε Περιφερειακός Φρούραρχος Κοζάνης (I / 742). Στη συνέχεια μετατέθηκε στη Θεσσαλονίκη και υπηρέτησε με το βαθμό του Ταγματάρχη στο φρουραρχείο Θεσσαλονίκης (808), βλ. Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht München I, Ermittlungsverfahren gegen M. Alfred wegen des Verdachts an Kriegsverbrechen in Griechenland–NSG, (Aktenzeichen) 117 Js 39 / 68, 117 Js 42 / 68.

αναφέρθηκε σε δύο περιστατικά που σημειώθηκαν στην Κοζάνη στις αρχές του 1944, χωρίς να δίνει περισσότερες πληροφορίες που θα επέτρεπαν την πέραν πάσης αμφιβολίας ταύτισή τους με την προαναφερθείσα ενέδρα του ΕΛΑΣ, το θάνατο του Γερμανού γιατρού και τις μετέπειτα εκτελέσεις των δέκα οκτώ κατοίκων του Βατερού και των σαράντα τριών ομήρων κοντά στη Λευκόβρυση. Ωστόσο, η μαρτυρία του Μάττιγκ παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με όσα είχαν συμβεί στο Βατερό και την Λευκόβρυση :

> «Στις αρχές του 1944 και μετά από αίτημα ενός Έλληνα δημάρχου, πραγματοποίησα ένα ταξίδι επιθεώρησης προς τα ανατολικά της Κοζάνης, με τη συνοδεία Ελλήνων διοικητικών υπαλλήλων. Κατά την επιστροφή μας και περνώντας μέσα από ένα χωριό, σταμάτησαν το αυτοκίνητό μου πολλές Ελληνίδες γυναίκες, οι οποίες με πληροφόρησαν, ότι λίγο νωρίτερα στρατιώτες των SS είχαν σκοτώσει τους άντρες τους. Επιστρέφοντας στην Κοζάνη, συνομίλησα με τον Συνταγματάρχη Σύμερς. Αυτός μου εξήγησε ότι διέταξε τις εκτελέσεις γιατί είχε πυροβοληθεί ένα αυτοκίνητο. Ένας αριθμός από τους υπολοίπους άντρες, συμπεριλαμβανομένου και του δημάρχου του αναφερόμενου χωριού, συνελήφθησαν κατόπιν διαταγής του Σύμερς και φυλακίστηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Κοζάνης. Μου ανέφερε ο Σύμερς : "Με αυτούς τους ανθρώπους μπορείτε να κάνετε ό,τι θέλετε". Κατόπιν τούτου διέταξα να απελευθερωθούν οι κρατούμενοι και να επιστρέψουν στον τόπο κατοικίας τους.
>
> Θυμάμαι, επίσης, μια εκτέλεση ομήρων. Ο Σύμερς με ενημέρωσε για τον φόνο δύο δικών του αντρών. Μετά από αυτό απαίτησε από εμένα γραπτώς την εκτέλεση εκατό ομήρων. Στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Κοζάνης κρατούνταν σε μόνιμη βάση περίπου εκατό με εκατόν είκοσι όμηροι, οι οποίοι είχαν επιλεγεί και συλληφθεί από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού. Με την ευκαιρία αυτή επιθεώρησα το στρατόπεδο συγκέντρωσης. Αναφορικά με την παραπάνω αναφερόμενη απαίτηση του Σύμερς, αρχικά δεν προχώρησα σε καμιά ενέργεια. Μετά από την επανάληψη της απαίτησης για την εκτέλεση των ομήρων από την πλευρά του Σύμερς, επικοινώνησα με τον επιτελάρχη του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, Συνταγματάρχη Πφάιφερ (Pfeiffer), ζητώντας τη ματαίωση της εκτέλεσης των ομήρων. Μετά από περίπου δεκατέσσερις ημέρες επισκέφτηκε το

φρουραρχείο Κοζάνης ο Συνταγματάρχης Πφάιφερ και συζήτησε μαζί μου την υπόθεση. Μετά την αναχώρησή του σχημάτισα την εντύπωση ότι η εκτέλεση των ομήρων είχε ματαιωθεί οριστικά. Τον Νοέμβριο του 1943, πιθανότατα, έφτασε μια απόρρητη διαταγή, που έφερε την υπογραφή του Πφάιφερ, και η οποία είχε περίπου το ακόλουθο περιεχόμενο : "Σύμφωνα με διαταγή του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας θα πρέπει μέσα στις επόμενες ημέρες να εκτελεστούν εξήντα όμηροι ως αντίποινα για το θάνατο των δύο στρατιωτών των SS. Η επιλογή των ομήρων θα γίνει από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού, η εκτέλεση από τη Στρατιωτική Χωροφυλακή. Μετά την εκτέλεση, τα ονόματα των εκτελεσθέντων θα αναρτηθούν στην πλατεία του δημαρχείου της Κοζάνης. Οι προϊστάμενες αρχές θα πρέπει να ενημερωθούν σχετικά με την εκτέλεση της διαταγής". Μετά από τη διαταγή αυτή τηλεφώνησα ξανά στον Πφάιφερ και διαμαρτυρήθηκα. Αυτός μου απάντησε ότι το μόνο που είχε καταφέρει ήταν να μειώσει σε εξήντα τον αριθμό των προς εκτέλεση ομήρων. Επομένως δεν είχα καμία άλλη επιλογή παρά να μεταβιβάσω τη διαταγή αυτή στη Μυστική Αστυνομία και τη Στρατιωτική Χωροφυλακή. Η τοπική Στρατιωτική Χωροφυλακή βρισκόταν κάτω από τις διαταγές μου. Επικεφαλής του εκτελεστικού αποσπάσματος ήταν ένας ανθυπολοχαγός της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, τον οποίο πλέον δεν θυμάμαι. Οι προς εκτέλεση όμηροι επελέγησαν από ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης, το οποίο είχε δημιουργηθεί στην Κοζάνη κατόπιν διαταγής του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας […] Η επιλογή τους έγινε από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού. Ως φρούραρχος ήμουν υπεύθυνος για τους ανθρώπους αυτούς».[91]

Ανακρινόμενος από την Εισαγγελία του Μονάχου ο Μάττιγκ αρνήθηκε οποιαδήποτε συμμετοχή και επομένως ευθύνη για την εκτέλεση των σαράντα τριών ατόμων, δηλώνοντας αναρμόδιος για τη λήψη μιας τέτοιας απόφασης : «Ως φρούραρχος δεν είχα αρμοδιότητα αναφορικά με την έκδοση διαταγών εκτελέσεων. Ο μόνος που

[91] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht München I, (Aktenzeichen) 117 Js 37 – 40 / 68, 117 Js 41 – 48 / 68, "Vernehmungsniederschrift" Alfred M., Traunstein 25.8.1970 και (Aktenzeichen) 117 Js 39 / 68, 117 Js 42 / 68, "Ermittlungsverfahren gegen M. Alfred wegen des Verdachts an Kriegsverbrechen in Griechenland–NSG". Ένα τμήμα της κατάθεσης είναι συμπληρωματικό και έχει γραφεί από τις εισαγγελικές αρχές σε τρίτο πρόσωπο. Προτιμήθηκε να γίνει η μετατροπή σε πρώτο πρόσωπο, ώστε να υπάρχει συμφωνία με το υπόλοιπο κείμενο της κατάθεσης.

μπορούσε να διατάξει εκτελέσεις ομήρων ήταν ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδας». Εξετάζοντας το αποδεικτικό υλικό η Εισαγγελία του Μονάχου διέταξε τελικά την αναστολή της προανάκρισης εναντίον του Μάττιγκ, θεωρώντας αρμόδιο και άρα υπεύθυνο για τις συλλήψεις τον Σένφελντ. Αντίθετα έκρινε ότι «ακόμα και στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος (Μάττιγκ) είχε συμβολή στη σύλληψη των Ελλήνων, αυτό δεν μπορεί να στηρίξει την κατηγορία της διάπραξης φόνου ή της συνέργιας στη διάπραξη φόνου. Επομένως, λείπει η αποδεικτική βάση που θα μπορούσε να στηρίξει τη συμμετοχή σε φόνο». Αναφορικά με την ευθύνη λήψης της απόφασης για την εκτέλεση των ομήρων αποδέχθηκε την κατάθεση του Μάττιγκ. Επίσης, έκρινε πως δεν συνέτρεχαν λόγοι για να εξεταστεί το ζήτημα της συνυπευθυνότητάς του στην εκτέλεση της διαταγής των ανωτέρων του από τη στιγμή που αυτή ήταν νομικά σύμφωνη με το τότε ισχύον δίκαιο του πολέμου. Στον αντίποδα, οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές χαρακτήρισαν ως παράνομη ενέργεια και αντίθετη με το διεθνές δίκαιο την ενέδρα των ανταρτών που είχε προκαλέσει το θάνατο Γερμανών στρατιωτών, θεωρώντας αντιστοίχως την μετέπειτα εκτέλεση των ομήρων ως σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο.[92]

Εκτός από τα γερμανικά δικαστήρια, με την εκτέλεση των σαράντα τριών ασχολήθηκαν μεταπολεμικά και τα ελληνικά, προσπαθώντας να εξακριβώσουν το βαθμό ευθύνης Ελλήνων στην πράξη αυτή. Τον Ιούλιο του 1949, στο Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Κοζάνης κατέθεσαν επτά από τους συγγενείς των εκτελεσθέντων επιβαρυντικά στοιχεία για το διερμηνέα των Γερμανών, Αλέξανδρο Τσόφα, ο οποίος φέρεται να πρωταγωνίστησε στις συλλήψεις συγκεκριμένων ατόμων. Ενδεικτικά, δύο από τους μάρτυρες από την Κοζάνη και τον Κρόκο κατέθεσαν :

> Αναστασία Κ. : «Ο Άλεξ ήλθε στο σπίτι μου μ΄ ένα πολυβόλο και μαζύ με έναν άλλο Γερμανό συνέλαβαν το παιδί μου, το έδειραν και μετά εξετελέσθη μαζύ με τους 45. Μου πήραν τότε και μια ραπτομηχανή απ΄ το σπίτι».
>
> Ελευθερία Κ. : «Ο Άλεξ μαζύ με 2-3 Γερμανούς ήλθαν και συνέλαβαν τον άνδρα μου, τον έδειραν 2-3 φορές στην Γκεσταπώ αλύπητα και μετά τον εξετέλεσαν μαζύ με τους 43. Όταν ήτο στη Γκεσταπώ πήγα να τους παρακαλέσω να μ΄ αφήσουν να φέρω γιατρό γιατί ήταν σε κακά χάλια και

[92] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht München I, (Aktenzeichen) 117 Js 39 / 68, 117 Js 42 / 68, "Ermittlungsverfahren gegen M. Alfred wegen des Verdachts an Kriegsverbrechen in Griechenland–NSG", σσ. 75-90, München 7 Οκτ. 1970.

ο Άλεξ άρχισε να φωνάζη "φύγε απ΄ εδώ, ακόμη περιμένεις τον άνδρα σου;».[93]

Τελικά το δικαστήριο κήρυξε ένοχο τον Τσόφα μόνο για την κατηγορία ότι «εγένετο συνειδητόν όργανον του εχθρού προς διάδοσιν της προπαγάνδας του εξαίρων το έργο του κατακτητού και προκαλών την ηττοπάθειαν παρά τω Ελληνικώ λαώ και την περιφρόνησιν του Εθνικού και Συμμαχικού Αγώνος», επιβάλλοντάς του την ποινή των ισοβίων, την ολική δήμευση της περιουσίας του και την ισόβια στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, παρά την πρόταση του Επιτρόπου, ο οποίος είχε προτείνει την ποινή του θανάτου. Αντίθετα, το δικαστήριο αθώωσε τον κατηγορούμενο από την κατηγορία ότι «κατέδωσε εις τον εχθρόν Έλληνας πολίτας και ενήργησε δια την ανακάλυψιν και σύλληψίν τους», δηλαδή την κατηγορία που είχε απαγγελθεί μεταξύ των άλλων και για την ενεργό συμμετοχή του στη σύλληψη πολλών ατόμων, οι οποίοι εκτελέστηκαν με άλλους στις 26 Ιανουαρίου.[94]

Η εκτέλεση συνολικά εξήντα πέντε ατόμων, οι συλλήψεις και το κλίμα τρομοκρατίας που εξαπέλυσαν οι γερμανικές αρχές στην πόλη της Κοζάνης και τα γειτονικά χωριά ανάγκασαν πολλούς, από τις πληγείσες κυρίως περιοχές, να καταφύγουν στις τάξεις των ανταρτών. Κάτω από το πρίσμα αυτής της εξέλιξης, η ενέδρα του ΕΛΑΣ πλησίον του Βατερού θεωρήθηκε ως μια σκόπιμη ενέργεια που είχε ως «αντικειμενικόν σκοπόν οι κάτοικοι της περιοχής φοβούμενοι αντίποινα των Γερμανών, να καταφύγωσιν στα βουνά και ενταχθώσιν εις τα τμήματα του ΕΛΑΣ».[95]

Στον αντίποδα ανάλογων τοποθετήσεων που υποστήριζαν ότι τα χτυπήματα του ΕΛΑΣ, όπως αυτό στο Βατερό, εναντίον μεμονωμένων αυτοκινήτων, χωρίς κανένα στρατιωτικό όφελος, αποτελούσαν έναν έμμεσο και αποτελεσματικό τρόπο για τη στρατολόγηση νέων ανταρτών, ο Σακαλής υπεραμύνεται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου του των ενεργειών αυτών που κατά τη γνώμη του δικαίωναν την ύπαρξη των ανταρτών, γράφοντας :

---

[93] Βλ. Πρωτοδικείο Κοζάνης, Πρακτικά και Αποφάσεις Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης (1947–1953), τόμος Β΄: Πρακτικά συνεδριάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης της 25ης, 26ης, 27ης και 28ης Ιουλίου 1949, Αριθ. 18: Ένορκες καταθέσεις Αναστασίας Κ. και Ελευθερίας Κ. Βλ. και ένορκες καταθέσεις Μαριάνθης Γ., Ειρήνης Λ., Μαργαρίτας Φ., Λόλας Μ., Παρασκευά Τ. Για βιογραφικά στοιχεία του καταγόμενου από τον Κρόκο εκτελεσθέντος Ιωάννη Καρανάνου, συζύγου της Ελευθερίας, βλ. Σιώζος, Ιστορική μελέτη…, *ό.π.*, σσ. 107-108.

[94] Πρωτοδικείο Κοζάνης, Πρακτικά και Αποφάσεις Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης (1947–1953), τόμος Β΄: Πρακτικά συνεδριάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης της 25ης, 26ης, 27ης και 28ης Ιουλίου 1949, Αριθ. 18.

[95] Βλ. Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6 : Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις".

« […] Κανένας δεν έριχνε δυο τουφεκιές έτσι στο βρόντο για να κάψουν οι Γερμανοί ή να σκοτώσουν. Το χτύπημα που γίνονταν είχε κι ένα σκοπό. Μιλάνε για το Γερμανό το γιατρό που σκοτώθηκε στο δρόμο προς τα Καραγιάννια καθώς πήγαινε στη Σιάτιστα. Σαν αποτέλεσμα οι Γερμανοί σκότωσαν εδώ στην Κοζάνη, σκότωσαν στο Βατερό κι όποιον συναντούσαν στο δρόμο. Αν ο ΕΛΑΣ ήξερε ότι αυτός που πήγαινε ήταν γιατρός μπορεί να μη χτυπούσαν το αυτοκίνητο, αλλά δεν ξέρεις ποιος περνάει ποιος είναι. Το αυτοκίνητο ήταν Γερμανικό και δεν ξέρεις ποιος πάει και που πάει».

Λαμβάνοντας, επίσης, αφορμή από ένα ανάλογο περιστατικό που είχε σημειωθεί κοντά στο Βογατσικό με πρωταγωνιστή και πάλι τον Υψηλάντη, ο Σακαλής καταλήγει :

«Δεν ήταν ζήτημα ότι έκαναν επίτηδες τη δουλειά. Και λέμε πού θα τον χτυπήσεις ; Θα τον περιμένεις να΄ ρθει στη Βαλιακάρδα που δεν έχει κατοικημένη περιοχή ; Τι να κάνει εκεί ο Γερμανός ; Το μόνο που χρειάζονταν ο Γερμανός ήταν όλες οι πόλεις, οι αποθήκες, να τροφοδοτηθεί, οι τράπεζες κτλ. Και εκεί ακριβώς μπορούσες να τον χτυπήσεις».[96]

Όμως, η ηγεσία του ΕΛΑΣ δε δικαίωσε, τουλάχιστον επίσημα, τη συγκεκριμένη επιλογή του Υψηλάντη. Σε διαταγή του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ προς την 9η Μεραρχία ζητήθηκε να αποφεύγονται στο μέλλον παρόμοια εγχειρήματα που επέφεραν στην ουσία περισσότερα πλήγματα στον άμαχο πληθυσμό, εξαιτίας των μετέπειτα αντιποίνων, παρά στα γερμανικά στρατεύματα. Αναλυτικά, στη διαταγή τονίζονταν :

«Κατά την μελέτην της περιελθούσης ημίν εσχάτως αλληλογραφίας παρετηρήσαμε : 1ον) ότι συμφώνως τω […] ανακοινωθέντι υμών της 31-1-44 προσεβλήθη εις την στενωπόν Σιατίστης υπό προωθημένου τμήματος της Μεραρχίας Γερμανικόν αυτοκίνητον, πιθανώτατα επιβατικόν (κούρσα), με αποτέλεσμα τον φόνον ενός Γερμανού αξιωματικού και τον τραυματισμόν ενός οπλίτου, 2ον) ότι […] οι Γερμανοί εξετέλεσαν εις αντίποινα τριάκοντα εννέα ομήρους εν Κοζάνη. Κρίνοντες ότι η προσγενομένη ζημία είναι μεγαλυτέρα του εκ του εγχειρήματος ωφέλους εντελλόμεθα όπως αποφεύγητε εφεξής λόγω παρομοίων αντιποίνων την προσβολήν μεμονωμένων ατόμων ή

[96] Σακαλής, *ό.π.*, σ. 182.

οχημάτων του κατακτητού ή των οργάνων του, πλην εξαιρετικών περιπτώσεων ιδιαζούσης σημασίας π.χ. αυτοκίνητον του οποίου επιβαίνη ανώτατος Γερμανός αξ/κός κ.ο.κ. και εντείνητε αντιστρόφως τας προσβολάς κατά τμημάτων οπωσδήποτε αριθμητικώς ισχυρών».[97]

Αναφέρεται, επίσης, ότι μέσα στις προθέσεις της ηγεσίας ήταν η τιμωρία του Υψηλάντη για ανεπιτυχή δράση κατά το επικείμενο συνέδριο του ΕΑΜ στα Σιδηρά της Κοζάνης.[98]

Βέβαιο είναι ότι, εκτός από τα γερμανικά αντίποινα, η ενέδρα του Υψηλάντη έστρεψε πολύ περισσότερους εναντίον του ΕΛΑΣ από όσους τελικά είχαν καταφύγει στα βουνά για να προστατευτούν από τους Γερμανούς. Σύντομα, όλα τα προσφυγικά χωριά γύρω από την Κοζάνη, γνωστά ως Καραγιάννια και Μπουτσάκια, αλλά και τα περισσότερα στην επαρχία της Εορδαίας οπλίστηκαν και συσπειρώθηκαν γύρω από τοπικούς οπλαρχηγούς, οι οποίοι ηγήθηκαν του αγώνα εναντίον του ΕΛΑΣ. Η συγκρότηση και ο εξοπλισμός των χωριών αυτών κάτω από το βάρος των εξελίξεων έγινε κατόπιν αδείας των Γερμανών που δέχθηκαν να εφοδιάσουν τον αντικομμουνιστικό αυτό συνασπισμό με τις απαραίτητες ποσότητες όπλων.

Ανεπίσημα, οι πρώτες επαφές μεταξύ των δύο πλευρών είχαν ξεκινήσει από τα τέλη του προηγούμενου έτους. Με τις μάλλον μικρές ποσότητες όπλων που είχαν δοθεί τότε από τους Γερμανούς εξοπλίστηκαν χωριά με σκοπό να προστατευτούν τα ίδια, αλλά και ταυτόχρονα να προστατεύσουν τις βασικές συγκοινωνιακές οδούς και τις μεγάλες πόλεις, όπως ήταν η Κοζάνη και η Πτολεμαΐδα, από τις επιθέσεις των ανταρτών. Αυτήν την εξέλιξη επικαλέστηκε ο Έπαρχος της Εορδαίας, Π. Μπελλίτας, όταν στις αρχές του 1944 απέστειλε έγγραφη διαμαρτυρία προς τις αρμόδιες υπηρεσίες για την πρόθεσή τους να μεταφέρουν στη Θεσσαλονίκη από τις κρατικές αποθήκες της Πτολεμαΐδας διακόσιες τριάντα χιλιάδες οκάδες σιταριού, τονίζοντας πως ενδεχόμενη επίκληση σε λόγους ασφαλείας δεν ευσταθούσε, καθώς η Πτολεμαΐδα ήταν από κάθε άποψη ασφαλής λόγω της γεωγραφικής της θέσης και κυρίως της παρουσίας του τάγματος του Πούλου και μηχανοκίνητων μονάδων του γερμανικού στρατού. Ο Έπαρχος κατέληγε αναφέροντας έναν επιπρόσθετο λόγο που ενίσχυε την ασφάλεια της περιοχής, τον εξοπλισμό των χωριών : «Αφ΄ ης μάλιστα εποχής ήρχισαν τα χωρία να εξοπλίζωνται αναλαβόντα την ιδίαν αυτών άμυνα, απετέλεσαν τρόπον τινά

[97] Βλ. Δ.Ι.Σ., Αρχείο ΚΚΕ, τόμ. 3, αριθμός εγγράφου 135 : ΕΛΑΣ, Γενικόν Στρατηγείον, Επιτελείον – Γραφείον ΙΙΙ, Αριθμ. Ε.Π.Ε. 644, "Προς την ΙΧ Μεραρχίαν", Σ.Δ. Γεν. Στρατηγείου 14 Μαρ. 1944.
[98] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Σημείωμα", 7 Μαρ. 1944.

ασφαλιστικόν κλοιόν εις ου το κέντρον κείται η Πτολεμαΐς ουδείς κίνδυνος υφίσταται».[99]

Στις αρχές του Ιανουαρίου 1944, οι γερμανικές αρχές αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν τις δυνάμεις αυτές των Ποντίων προσφύγων ενεργητικότερα στον αγώνα εναντίον των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Για να γίνει αυτό χρειάστηκε να κατευναστεί η αντίδραση της βουλγαρικής πλευράς, η οποία σε έγγραφό της προς την Ομάδα Στρατού Ε επέσυρε τους κινδύνους που ενείχε μια τέτοια ενέργεια εν όψει μάλιστα της αναμενόμενης αύξησης των ανταρτικών επιθέσεων εναντίον των δυνάμεων Κατοχής και του ενδεχόμενου να επιτευχθεί συμφωνία μεταξύ των ανταρτικών ομάδων, μετά από συμμαχική αποβατική ενέργεια στα παράλια του Αιγαίου, τονίζοντας σχετικά :

> «Δεν θα πρέπει να υπολογίζουμε με βεβαιότητα στην εχθρότητα μεταξύ των κομμουνιστών και των εθνικιστών γιατί οι δύο κινήσεις μπορούν πάντα να ενώσουν τις δυνάμεις τους εναντίον μας. Γι΄ αυτό το λόγο θεωρώ επικίνδυνο τον εφοδιασμό μερικών εθνικιστικών ομάδων με όπλα και σφαίρες από τις γερμανικές δυνάμεις Κατοχής».

Ως εναλλακτική λύση για την αντιμετώπιση της αντίστασης ο διοικητής του 2ου βουλγαρικού Σώματος Στρατού πρότεινε την επιστράτευση του ελληνικού πληθυσμού μεταξύ 18–40 ετών και τη χρησιμοποίησή του μέσα από ομάδες εργασίας στην κατασκευή ζωτικής στρατιωτικής σημασίας έργων, όπως δρόμων και σιδηροδρομικών γραμμών.[100]

Τους φόβους της βουλγαρικής πλευράς έδειξε να συμμερίζεται η ηγεσία της Ομάδας Στρατού Ε, η οποία, όμως, στην απαντητική επιστολή της υπεραμύνθηκε των επιλογών της αναφορικά με το ζήτημα του εξοπλισμού ελληνικών τμημάτων και τη χρησιμοποίησή τους εναντίον του ΕΛΑΣ :

> «Τις απόψεις που διατυπώσατε σχετικά με τον εξοπλισμό εθνικιστικών συμμοριών με όπλα και σφαίρες, τις ενστερνίζεται και η ανώτατη διοίκηση της Ομάδας Στρατού Ε. Εντούτοις, πρόκειται για ένα πολιτικό μέτρο στο πλαίσιο της εντατικοποίησης του αγώνα καταπολέμησης του κομμουνισμού

---

[99] Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Νομαρχίας – Επαρχία Εορδαίας 1941-1944, κιβώτιο 9, φακ. 3, Επισιτιστικό Εορδαίας 1941-1944 : Στρ. Διοικ. Θ/κης – Αιγαίου, Επαρχία Εορδαίας, Αριθ. πρωτ. 324, "Προς τον εν Μακεδονία Αντιπρόσωπον της Κ.Ε.Π.Ε.Σ., Θεσσαλονίκην", Πτολεμαΐδα 11 Φεβρ. 1944.

κάτω από την πολιτική καθοδήγηση. Το αντικομμουνιστικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού θα πρέπει να στραφεί ενεργητικότερα προς την κατεύθυνση του αγώνα αυτού και να αναλάβει τη διεξαγωγή του, οδηγούμενο στην ανοιχτή σύγκρουση με το κομμουνιστικό τμήμα του πληθυσμού. Έχοντας πλήρη επίγνωση των στρατιωτικών κινδύνων, οι οποίοι μπορούν να προκύψουν από την εφαρμογή της πολιτικής αυτής, έχει ταυτόχρονα διασφαλιστεί, ότι η παροχή όπλων και σφαιρών θα περιοριστεί μόνο σε εκείνες τις συμμορίες, οι οποίες βρίσκονται κάτω από τον αυστηρό έλεγχό μας και θα πραγματοποιηθεί σε τέτοια έκταση, ώστε οι συμμορίες να μην φτάσουν στην κατάσταση που βρίσκονται οι εφεδρείες. Στην περίπτωση του πολέμου εναντίον αποβατικών δυνάμεων του εχθρού είναι εξασφαλισμένη η πλήρης αναστολή αυτής της επιχείρησης. Για τους λόγους που ανέφερα παραπάνω σας παρακαλώ να αντιμετωπίσετε με σύνεση και κατανόηση την προσπάθεια αυτή. Οι προτάσεις σας αναφορικά με την θέσπιση της υποχρεωτικής εργασίας στην Ελλάδα ήταν για εμένα πολύτιμες και σε συνδυασμό με τις δικές μου απόψεις συντελούν στην επίλυση του προβλήματος. Την παρούσα στιγμή βρίσκεται στο στάδιο της επεξεργασίας μια πρόταση προς την Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων».[101]

Στις 3 Ιανουαρίου 1944 η Ομάδα Στρατού Ε εξουσιοδότησε τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου να προχωρήσει στη συγκρότηση δύο εθελοντικών λόχων στην περιοχή ευθύνης της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, με κέντρο την Κοζάνη και την Πτολεμαΐδα. Τα εθελοντικά αυτά σώματα ονομάστηκαν «Ελληνικοί Εθελοντικοί Λόχοι Ασφαλείας». Η δύναμη του κάθε λόχου, σύμφωνα με τις οδηγίες της Ομάδας Στρατού Ε, δεν θα υπερέβαινε τους διακόσιους άντρες. Οι Γερμανοί εξόπλισαν τους λόχους αυτούς μόνο με ατομικά όπλα και μερικά οπλοπολυβόλα, αποφεύγοντας, επί του παρόντος, να τους εφοδιάσουν με βαρέα όπλα.[102] Αναφέρεται ότι τα όπλα που προήλθαν από τους Γερμανούς ήταν τελικά περίπου πεντακόσια, όση περίπου και η δύναμη των δύο λόχων.[103] Το γεγονός αυτό ήταν ενδεικτικό της

---

[100] MA, RH 19 VII 21 / 1: Der Kommandierende des II. Bulg. Korps, No II – 25, "An der Befehlshaber der Deutschen Heeresgruppe E", Δράμα 12 Ιαν. 1944.
[101] MA, RH 19 VII 21 / 1 : Der Oberbefehlshaber der Heeresgruppe E, Ia, Nr. 92/44 g.k., "An den Kommandierenden General des Kgl. bulg. II. A. K.", H. Qu., 23 Ιαν. 1944.
[102] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Griech. Freiwilligen Einheiten", Ia / Id Nr. 71 / 44 g. Kdos., (Anlage 61), 8 Ιαν. 1944.
[103] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Σημείωμα", 7 Μαρ. 1944.

προσοχής την οποία επέδειξαν οι Γερμανοί στο ζήτημα του εξοπλισμού των Ελλήνων εθελοντών το πρώτο, τουλάχιστον, αυτό διάστημα της συγκρότησής τους. Αλλά και αργότερα, όταν τέθηκε ως απαραίτητη προϋπόθεση για τον εξοπλισμό από τις γερμανικές αποθήκες η συμμετοχή των αντικομμουνιστικών τμημάτων σε επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ, ο αυστηρός έλεγχος και ο περιορισμένος αριθμός των παρεχόμενων προς αυτά ποσοτήτων ατομικών όπλων αποτέλεσε έναν από τους απαράβατους όρους για τη συνέχιση της ύπαρξης τους. Οι ίδιοι αυστηροί περιορισμοί ίσχυαν και για τις ποσότητες εκείνες που θα λαφυραγωγούσαν μετά από επιτυχείς επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ και των υποστηρικτών του.[104]

Επιπλέον, η Ομάδα Στρατού έδωσε ειδικότερες οδηγίες για τις πηγές εξοπλισμού, στρατολόγησης, καθώς και για τα ζητήματα προστασίας και της μελλοντικής αποστολής των εθελοντικών λόχων :

> «Ο εξοπλισμός και τα πολεμοφόδια προέρχονται από τις σχετικές ποσότητες που έχουν λαφυραγωγηθεί από τις συμμορίες. Η επιλογή των αντρών των μονάδων αυτών από τους ανθρώπους εμπιστοσύνης δεν επαρκεί. Τα τμήματα αυτά θα πρέπει να συγκροτούνται από την κατηγορία εκείνη των Ελλήνων, των οποίων οι οικογένειες βρίσκονται στη γερμανική ζώνη δικαιοδοσίας έτσι ώστε σε περίπτωση που θα καταστεί αναγκαίο να μπορούν να προβούν σε αντίποινα».[105]

Αρχηγοί των δύο εθελοντικών λόχων στην Κοζάνη και την Πτολεμαΐδα τοποθετήθηκαν αντίστοιχα ο Μιχαήλ Παπαδόπουλος ή Μιχάλαγας και ο Φραγκίσκος Κολλάρας. Οι δύο τους πριν οδηγηθούν στη συνεργασία με τους Γερμανούς είχαν έρθει σε ρήξη με τον ΕΛΑΣ, παρέχοντας στο εξής τις υπηρεσίες τους στον αγώνα εναντίον του κομμουνισμού. Ειδικότερα, ο πρόσφυγας και εγκαταστημένος στα Σέρβια Κοζάνης, Μιχάλαγας αναδείχθηκε σε σημαντικό παράγοντα στην περιοχή, συσπειρώνοντας γύρω του τα υπολείμματα της ΠΑΟ, αλλά κυρίως το ποντιακό στοιχείο που με τη θέλησή του ή αναγκασμένο εκ των πραγμάτων στρατολογήθηκε για να πολεμήσει τον ΕΛΑΣ.

Λίγο πριν ο Μιχάλαγας θέσει τον εαυτό του στην υπηρεσία των Γερμανών, διοικούσε μια ομάδα τριάντα περίπου ενόπλων που μέχρι τα τέλη του 1943 δρούσε

---

[104] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Bewaffnung nationalen Bandengruppe", Ia / O. Qu. / Ic Nr. 118 / 44 geheim (Anlage 21), 3 Φεβρ. 1944.

[105] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Griech. Freiwilligen Einheiten", Ia / Id Nr. 71 / 44 g. Kdos., (Anlage 61), 8 Ιαν. 1944.

στα ανατολικά της Κοζάνης, με ορμητήρια τα χωριά Βαθύλακκος και Λεύκαρα. Οι αντιπαραθέσεις με τον ΕΛΑΣ, αλλά και τα γερμανικά αντίποινα τον Ιανουάριο επισπεύσανε τον εξοπλισμό των χωριών γύρω από την Κοζάνη και ανέδειξαν τον Μιχάλαγα σε ηγετική φυσιογνωμία και έναν από τους πρωταγωνιστές στην περιοχή. Μετά τα γεγονότα αυτά, τα Μπουτσάκια και οκτώ περίπου κοινότητες των Καραγιαννίων τάχθηκαν στο πλευρό του Μιχάλαγα. Έχοντας πλέον υπό τις διαταγές του αξιόλογη και αξιόμαχη δύναμη ο Μιχάλαγας ήρθε σε επαφή, μέσω τρίτων, με τις γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης, κοινοποιώντάς τους την απόφαση των συνεργαζόμενων με αυτόν πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων, η οποία συμπυκνώνονταν στις ακόλουθες γραμμές :

> « […] Ο Γερμανικός στρατός ή ούτως ή άλλως εφ΄ όσον θα φύγη από την Ελλάδα, και δια να μην μείνη ο τόπος έρμαιον πλέον εις χείρας των κομμουνιστών τους οποίους και αυτοί πολεμούν, να μας αφήσουν ελευθέρους εκ μέρους των δια να δυνηθώμεν να αντιμετωπίσωμεν τους κομμουνιστάς».

Ο επιφορτισμένος με τις επαφές με τον Μιχάλαγα Γερμανός αξιωματικός Όττο Στρακ, του γραφείου της αντικατασκοπίας Θεσσαλονίκης, δέχθηκε την πρόταση «υπό τον όρον ότι εις την περιοχήν των Εθνικών ομάδων Ε.Ε.Σ. ουδείς Γερμανός θα προσεβάλλετο».[106]

Με την άδεια, λοιπόν, των Γερμανών συγκροτήθηκε ο Εθνικός Ελληνικός Στρατός (Ε.Ε.Σ.), δυνάμεως, όπως ήδη αναφέρθηκε, δύο τμημάτων των διακοσίων αντρών, με έδρα την Κοζάνη και την Πτολεμαΐδα και αρχηγούς τον Μιχάλαγα και τον Κολλάρα. Το διάστημα που ακολούθησε της ιδρύσεως του Ε.Ε.Σ. και της προσχωρήσεως σ΄ αυτόν των εξοπλισμένων χωριών, ο ΕΛΑΣ πραγματοποίησε μια σειρά επιθέσεων που είχαν ως στόχο τον αφοπλισμό τους. Χωριά όπως το Κλείτος, η Ακρινή, ο Άγιος Δημήτριος, το Ρυάκι έγιναν στόχος των επιδρομών του ΕΛΑΣ που ως προς τα αποτελέσματά τους δε διέφεραν από ανάλογες επιδρομές των Γερμανών. Όπως αναφέρεται σε έκθεση του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ τον Απρίλιο του 1944, στις επιχειρήσεις αυτές κατά των εξοπλισμένων χωριών υπήρξαν «περιπτώσεις που οι αντάρτες και ορισμένες διοικήσεις παρατράβηξαν το σχοινί και αναγκασθήκαμε να επεμβούμε κομματικά για να διορθώσουμε».[107]

---

[106] Βλ. Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6 : Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις".

[107] Βλ. Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (στο εξής ΑΣΚΙ), Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 408, φακ. 23 / 1 / 19 : "Έκθεση Μακεδονικού Γραφείου (Λεων. Στρίγκος) στο Πολιτικό Γραφείο, Απρίλης 1944

Στόχος επανειλημμένων επιθέσεων του ΕΛΑΣ είχε γίνει και ο Πελαργός Εορδαίας, ο πληθυσμός του οποίου αποτελείτο από Πόντιους ελληνόφωνους και τουρκόφωνους, Καυκάσιους και Τραπεζούντιους. Ο ΕΛΑΣ είχε χρησιμοποιήσει την πειθώ και τη βία στην προσπάθειά του να εντάξει στους κόλπους του τους «παρασυρμένους τουρκόφωνους». Η παραπάνω αναφερόμενη έκθεση του Μακεδονικού Γραφείου δίνει τη δική της εξήγηση γιατί οι προσπάθειες αυτές είχαν ως τότε αποτύχει : «Η δουλιά είναι πολύ δύσκολη, γιατί πρόκειται για πολύ καθηστερημένα στοιχεία και πολλοί απ΄ αυτούς είναι παλιοί τσέτες συνειθισμένοι στο πλιάτσικο, την ληστεία και προσκολλημένοι στους αρχηγούς τους (τσαούσηδες και αγάδες)».[108]

Ο Πελαργός αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσπάθειας του ΕΛΑΣ να προσεταιριστεί με τη βία τους τουρκόφωνους πρόσφυγες από την Μπάφρα, καλούς γνώστες της πολεμικής τέχνης, οι οποίοι είχαν συμμετάσχει στο αντάρτικο του Πόντου. Η αποτυχία του ΕΛΑΣ ενέταξε το χωριό αυτό όπως και άλλα στην περιοχή στο αντίπαλο στρατόπεδο. Ο Πελαργός, κάτω από την καθοδήγηση του πρώην αντάρτη του Πόντου, Αλέξανδρου Τσακίρογλου, εξοπλίστηκε, με τη συμβολή και του Πούλου,[109] και κατάφερε να αποκρούσει με ιδιαίτερη επιτυχία τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ. Ο Τσακίρογλου οργάνωσε το ονομαζόμενο «5ο Ανεξάρτητο Τάγμα Πελαργού Εορδαίας», που περιλάμβανε άντρες της ΠΑΟ και του Ε.Ε.Σ. από τον Πελαργό, το Μανιάκι και τα Κομνηνά. Το τάγμα είχε τρεις λόχους, τον 1ο του Πελαργού, τον 2ο του Μανιακίου και τον 3ο των Κομνηνών.[110]

Όπως ήταν αναμενόμενο, βοήθεια στον αμυνόμενο, απέναντι στις επιθέσεις του ΕΛΑΣ, Πελαργό προσέφεραν όσοι είχαν ταχθεί στο πλευρό των Γερμανών, πολεμώντας

[στο εξής Έκθεση Μακεδονικού Γραφείου]". Για τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον των χωριών αυτών βλ. επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: Εθνικής Αντίστασης (16ο Σύνταγμα). Πρόκειται για μια έκθεση δέκα σελίδων που συντάχθηκε από ανώνυμο στέλεχος του 2ου Τάγματος του 16ου Συντάγματος. Ακόμη, Χρυσοχόου, Η δράσις του Κ.Κ.Ε., *ό.π.*, σ. 109.

[108] ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 408, φακ. 23 / 1 / 19 : "Έκθεση Μακεδονικού Γραφείου". Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, ο αριθμός των εξοπλισμένων χωριών της Κοζάνης είχε ανέλθει σε πενήντα δύο, στο σύνολό τους τουρκόφωνα. Μετά τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ, στις αρχές του 1944, είχαν απομείνει οπλισμένα μόνο είκοσι οκτώ.

[109] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Ένορκη κατάθεση (υπεράσπισης) Ευστάθιου Κ.

[110] Ειδικότερα για τον Πελαργό, τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον του και τη συγκρότηση του 5ου Ανεξάρτητου Τάγματος υπό τη διοίκηση του Αλέξανδρου Τσακίρογλου βλ. Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Δ / 7 : "Φάκελος Ε.Α.Ο. Ε.Ε.Σ. 1941 – 1945 την 15.3.45 ηρωϊκώς φονευθέντων. 5ον ανεξάρτητον Τάγμα Πελαργού Εορδαίας Νομού Κοζάνης". Για τις καταστροφές που προκάλεσε ο ΕΛΑΣ στον Πελαργό, αλλά και σε άλλα χωριά όπως τα Κομνηνά και η Άρδασσα, βλ. επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1.

τον ΕΛΑΣ. Τον Ιανουάριο του 1944, μετά από μια επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον του Πελαργού και την πυρπόληση τεσσάρων σπιτιών και έντεκα αχυρώνων, ο Πούλος απέστειλε στον Νομάρχη Κοζάνης το ακόλουθο έγγραφο :

> «Έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν υμίν ότι, κατά την επίθεσιν των λησταναρτών Κομμουνιστών κατά των κατοίκων του χωρίου Πελαργού όπως τους αφοπλίσουν, κατά την αποχώρησίν των επυρπόλησαν 4 οικίας και 11 αχυρώνας. Δια ταύτα παρακαλούμεν όπως ενεργήσητε τα δέοντα και τους χορηγηθώσι από τας γειτονικάς Κοινότητας άχυρον προς διατροφήν των κτηνών των».[111]

Η νομαρχία κοινοποίησε στη συνέχεια το έγγραφο στο φρουραρχείο της Κοζάνης. Στις 29 Ιανουαρίου, ο Μάττιγκ απάντησε θετικά στο αίτημα του Πούλου : «Είμαι σύμφωνος κατόπιν της αιτήσεως του Εθελοντικού Σώματος δια την χορήγησιν αχύρου εις την κοινότητα Πελαργού».[112]

Ο Ε.Ε.Σ. κάτω από τη διοίκηση του Μιχάλαγα και τη γερμανική υποστήριξη και ενίσχυση δεν έμεινε αδρανής απέναντι στον ΕΛΑΣ. Τον Μάρτιο του 1944 είχε στην κατοχή του περίπου τέσσερις χιλιάδες όπλα, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονταν από τον ελληνικό στρατό, και μόνο τα πεντακόσια είχαν διατεθεί από τους Γερμανούς μαζί με οκτώ οπλοπολυβόλα και δύο τόνους φυσιγγίων.[113] Τον ίδιο μήνα ο Ε.Ε.Σ. συμμετείχε σε κοινές επιχειρήσεις με τους Γερμανούς εναντίον χωριών που είχαν μετατραπεί σε ανταρτικά ορμητήρια. Τον Απρίλιο, οι Γερμανοί συμπεριέλαβαν τον Ε.Ε.Σ. και άλλες διαθέσιμες δυνάμεις από τα εξοπλισμένα χωριά, όπως ήταν ο Πελαργός, στα επιχειρησιακά τους σχέδια, προετοιμάζοντας την μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον του ΕΛΑΣ στο Βέρμιο, με την κωδική ονομασία "Maigewitter". Η επιχείρηση αυτή ήταν για τους Γερμανούς μια ευκαιρία να διαπιστώσουν τη μαχητική ικανότητα των νέων συνεργατών τους και για τον Μιχάλαγα και τους άντρες του, όπως επίσης και για τον Τσακίρογλου, μια έμπρακτη απόδειξη της απόφασής τους να πολεμήσουν με κάθε τρόπο τον κομμουνισμό, περνώντας από την έως τότε θέση άμυνας σε αυτή του επιτιθέμενου.

---

[111] Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. "Ελληνικόν Εθελοντικόν Σώμα Πούλος, Γερμανικά 1941-1944": Ελληνικόν Εθελοντικόν Σώμα Πούλος, Αριθ. πρωτ. 345, "Προς τον κ. Νομάρχην Κοζάνης", Πτολεμαΐδα 26 Ιαν. 1944.

[112] Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Νομαρχίας – Επαρχία Εορδαίας 1941-1944, κιβώτιο 9, φακ. 2 K / 9, "kreiskommandantur – Γερμανικά 1941-1944" : Kreiskommandantur (OK I / 742), Tgb. Nr. 533/44, "An den Präfekten der Präfektur", Κοζάνη 29 Ιαν. 1944.

[113] Ι.Α.Μ.Μ., Αρ. Εισ. 262, φακ. 5 : "Σημείωμα", 7 Μαρ. 1944.

iii) Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και αντίποινα: «Leopard = Λεοπάρδαλη», «Renntier = Τάρανδος», «Kuckuk = Κούκος». Η καταστροφή της Ερμακιάς Εορδαίας και τα αντίποινα στον Αετό Φλώρινας (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1944)

Μετά τις μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Ιανουαρίου, «Elefand» και «Wolf», το επιτελείο του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου σχεδίασε και πραγματοποίησε μια σειρά επιχειρήσεων στις οποίες συμμετείχαν μικρότερες, αριθμητικά, δυνάμεις των SS και της Βέρμαχτ. Οι επιχειρήσεις αυτές αποφασίστηκαν μετά από πληροφορίες των γερμανικών αρχών για την παρουσία ανταρτικών τμημάτων κοντά σε βασικούς οδικούς άξονες ή σε περιοχές από τις οποίες νωρίτερα είχαν εκδιωχθεί. Μάλιστα, όπως επισημαινόταν σε έκθεση για το διάστημα Φεβρουαρίου-Μαρτίου «η δραστηριότητα των συμμοριών έχει αυξηθεί με την έλευση θερμότερων ημερών, οι συμμορίτες, οι οποίοι είχαν απολυθεί κατά τη διάρκεια του χειμώνα, αρχίζουν να επιστρέφουν στους σχηματισμούς των συμμοριών».[114]

Όμως, οι μικρές γερμανικές δυνάμεις που διατέθηκαν για τις επιχειρήσεις από την μια πλευρά και η τακτική της αποφυγής της σύγκρουσης από τους αντάρτες από την άλλη ήταν τα βασικά εκείνα στοιχεία που καθόρισαν την τελική έκβασή τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες από όσες διεξήχθησαν το διάστημα αυτό χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά από τους Γερμανούς δυνάμεις των νεοσύστατων αντικομμουνιστικών ομάδων, οι οποίες συγκρότησαν ενιαία τμήματα με σκοπό «να αυξηθεί η μαχητικότητά τους».[115] Για το συγκεκριμένο ζήτημα η Ομάδα Στρατού Ε σημείωνε στην έκθεσή της για τους μήνες Φεβρουάριο και Μάρτιο : «Οι συγκεντρωμένοι σχηματισμοί των αντικομμουνιστών πολιτοφυλάκων χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά με επιτυχία στις επιχειρήσεις εκκαθάρισης των μολυσμένων από τις συμμορίες περιοχών».[116]

Η πρώτη επιχείρηση ξεκίνησε στις 10 Φεβρουαρίου 1944, πραγματοποιήθηκε στην περιοχή των Καμβουνίων και των Αντιχασίων και έλαβε την κωδική ονομασία «Leopard = Λεοπάρδαλη» (Χάρτης 5). Συνολικά συμμετείχαν τέσσερα τάγματα από το

---

[114] Βλ. NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 692, στοιχείο κατηγορίας No. 422: Der Militärbefehlshaber Griechenland, Ia, Br. B. Nr. 680/44 g. Kdos, "Lagebericht für die Zeit vom 16.2. bis 15.3.1944", H. Qu., 18 Μαρ. 1944.

[115] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Bewaffnung nationalen Bandengruppe", Ia / O. Qu. / Ic Nr. 118 / 44 geheim (Anlage 21), 3 Φεβρ. 1944.

[116] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 4275 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 6 – (Februar / März 1944)", H. Qu., 31 Μαρ. 1944.

7ο και το 8ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων των SS υπό τη διοίκηση του Σύμερς. Δύο ήταν οι στόχοι της επιχείρησης : α΄) Η επισήμανση των βάσεων των ανταρτών και των αποθηκών πυρομαχικών τους στην περιοχή των Σερβίων και της Δεσκάτης, αλλά και νοτιότερα, και η καταστροφή τους, β΄) Η διάνοιξη του δρόμου Ελασσόνας – Δεσκάτης – Σερβίων. Το επιχειρησιακό σχέδιο προέβλεπε την ταυτόχρονη επίθεση εναντίον της Δεσκάτης του 8ου Συντάγματος από τα Τρίκαλα και τον Τύρναβο και του 7ου από την περιοχή των Σερβίων. Υπολογίστηκε ότι μέσα σε περίπου τέσσερις ημέρες τα γερμανικά στρατεύματα θα είχαν ολοκληρώσει την αποστολή τους.[117]

Πράγματι, σύμφωνα με το σχέδιο διεξαγωγής της επιχείρησης, τα δύο τάγματα του 7ου Συντάγματος ξεκίνησαν από τα Σέρβια, ακολουθώντας δύο διαφορετικούς δρόμους. Το πρώτο τάγμα ακολούθησε τη διαδρομή Σέρβια – Προσήλιο – Μικρόβαλτο – Τρανόβαλτο – Λαζαράδες, ενώ το δεύτερο το δρομολόγιο Σέρβια – Πολύρραχο – Τριγωνικό – Μεταξάς – Λιβαδερό – Βογγόπετρα – Λαζαράδες. Εκεί ενώθηκαν και συνέχισαν με κατεύθυνση την Ελάτη και τη Δεσκάτη.[118] Την πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων τα τμήματα του Σύμερς δεν συνάντησαν καμία αντίσταση, όπως ενημερώθηκε σχετικά η στρατιωτική ηγεσία στη Θεσσαλονίκη. Μόνο τα τμήματα του 8ου Συντάγματος που ξεκίνησαν από τον Τύρναβο, αντιμετώπισαν την ισχνή αντίσταση των ανταρτών, καταλαμβάνοντας χωρίς άλλα προβλήματα την ίδια ημέρα την Βερδικούσσα.[119] Την τρίτη ημέρα των επιχειρήσεων τα δύο τάγματα του 7ου Συντάγματος κατέλαβαν τη Δεσκάτη.[120]

Στις 13 Φεβρουαρίου, τελευταία ημέρα των επιχειρήσεων, οι άντρες του Σύμερς «χτένισαν» την καταληφθείσα περιοχή της Δεσκάτης, σκοτώνοντας είκοσι πέντε «εχθρούς».[121] Μετά το τέλος της επιχείρησης και την απόσυρση των γερμανικών στρατευμάτων παρέμειναν στην αναφερόμενη περιοχή μικρά τμήματα καταδίωξης τα οποία συνέχισαν το έργο της εκκαθάρισης.[122] Τα τμήματα αυτά έδρασαν στην περιοχή

---

[117] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395),"Tagesmeldung", Ia / 01 Nr. 470 / 44 geheim (Anlage 95), 10 Φεβρ. 1944.

[118] Βλ. και Φυλακτός, *ό.π.*, σ. 162.

[119] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis, "Unternehmen Leopard", Ia / 01 Nr. 404 / 44 geheim, 10 Φεβρ. 1944.

[120] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis, "Unternehmen Leopard", Ia / 01 Nr. 500 / 44 geheim (Anlage 109), 12 Φεβρ. 1944.

[121] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Unternehmen Leopard", Ia / 01 Nr. 512 / 44 geheim (Anlage 121), 13 Φεβρ. 1944.

[122] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Unternehmen Leopard", Ia / 01 Nr. 525 / 44 geheim (Anlage 134), 14 Φεβρ. 1944.

γύρω από τη Δεσκάτη και νοτιότερα, αναφέροντας εννιά «εχθρούς» νεκρούς και την λαφυραγώγηση ενός αντιαρματικού, ενός όλμου, εκρηκτικών και ενός ασυρμάτου.[123]

Σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, η επιχείρηση «Leopard» έληξε «σε γενικές γραμμές χωρίς αποτέλεσμα».[124] Αλλά και οι μονάδες που είχαν συμμετάσχει, είχαν καταλάβει τους προκαθορισμένους στόχους χωρίς να συναντήσουν αντίσταση από την πλευρά των ανταρτών. Για μια, όμως, ακόμη φορά τα γερμανικά στρατεύματα στράφηκαν κατά τη διάρκεια μιας εκκαθαριστικής επιχείρησης εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Εφορμώντας από τα Σέρβια με κατεύθυνση τη Δεσκάτη ή επιστρέφοντας σ΄ αυτά μετά το τέλος της επιχείρησης «Leopard», τα δύο τάγματα του 7ου Συντάγματος του Σύμερς εκτέλεσαν όσους από τον άμαχο πληθυσμό συνάντησαν στο δρόμο τους. Βαρύ τίμημα πλήρωσαν τα χωριά των Σερβίων που βρέθηκαν στην πορεία των αντρών του Σύμερς. Επρόκειτο για τα χωριά εκείνα τα οποία είχαν υποστεί σημαντικές καταστροφές από τα στρατεύματα του Ζάλμινγκερ τον Ιούλιο του 1943 σε αντίποινα για την εξόντωση της γερμανικής φάλαγγας από τον ΕΛΑΣ στα στενά του Σαρανταπόρου και τον Αύγουστο σε απάντηση ενέδρας του ΕΛΑΣ κοντά στο χωριό Βογγόπετρα. Έκτοτε, οι περισσότεροι κάτοικοί τους είχαν βρει καταφύγιο στην ύπαιθρο, χτίζοντας πρόχειρα καταλύματα. Ελάχιστοι είχαν επιστρέψει στα χωριά τους ή είχαν καταφύγει σε γειτονικά, στεγαζόμενοι στα σπίτια που δεν είχαν πυρποληθεί.

Το πρώτο από τα δύο τάγματα των SS, κατά την πορεία του προς τη Δεσκάτη, εισέβαλε στις 10 Φεβρουαρίου στο Μικρόβαλτο που νωρίτερα είχε εκκενωθεί από τους λιγοστούς κατοίκους, μετά την πληροφορία για την άφιξη των Γερμανών. Επακολούθησε η ολοσχερής πυρπόληση του χωριού, συμπεριλαμβανομένων και των κατοικιών που είχαν επισκευαστεί μετά την πρώτη καταστροφή, τον Αύγουστο του 1943, και η εκτέλεση ενός κατοίκου στη θέση "Κρύα Βρύση", στην προσπάθειά του να διαφύγει. Αναφέρεται, επίσης, ότι από τα γερμανικά πυρά δεν γλίτωσαν ούτε τα ζώα.[125]

---

[123] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia / 01 Nr. 387 / 44 geheim (Anlage 143), 15 Φεβρ. 1944.

[124] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Unternehmen Leopard", Ia / 01 Nr. 525 / 44 geheim (Anlage 134), 14 Φεβρ. 1944.

[125] Βλ. Λαμπρέτσας, *ό.π.*, σ. 221. Γεώργιος Ζαραβίγκας – Ευάγγελος Πουλιόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μικρόβαλτο 11 Απρ. 2001. Για τον εκτελεσθέντα Βασίλειο Ζαραβίγκα βλ. Δήμος Καμβουνίων, τόμ. Α΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου κοινότης Μικροβάλτου, Ληξιαρχική πράξις αποβιώσεως Βασίλειου Ζαραβίγκα, Αριθ. 9, Μικρόβαλτο 20 Φεβρ. 1946.

Την ίδια ημέρα, το εν λόγω τάγμα εκτέλεσε δύο άτομα στο Τρανόβαλτο, και τρεις κατοίκους Σερβίων που διέμεναν προσωρινά στο Τρανόβαλτο. Από τους δύο κατοίκους του Τρανόβαλτου, ο ένας εκτελέστηκε στη θέση "Παγκούρια", κοντά στα ερείπια του χωριού Βογγόπετρα και ο δεύτερος στην τοποθεσία "Παγκομάνα".[126] Αυτή τη φορά οι Γερμανοί ολοκλήρωσαν την καταστροφή του Τρανόβαλτου, πυρπολώντας όσα σπίτια είχαν σωθεί από την πρώτη επιδρομή τους στο χωριό.[127] Συνεχίζοντας οι άντρες του Σύμερς την πορεία τους προς την Ελάτη και τη Δεσκάτη εκτέλεσαν επτά κατοίκους του τότε συνοικισμού των Λαζαράδων που ανήκε στο Τρανόβαλτο, τέσσερις άντρες και τρεις γυναίκες.[128] Επιστρέφοντας στα Σέρβια, στις 14 Φεβρουαρίου 1944, τα γερμανικά στρατεύματα του Σύμερς, μετά το τέλος της επιχείρησης «Leopard», εκτέλεσαν στη θέση "Πύργος" του Τρανόβαλτου ένα ακόμη άτομο, κάτοικο Τριγωνικού.[129] Λίγο πριν φτάσουν στα Σέρβια εκτέλεσαν στη θέση "Μαύρες Ράχες" Προσηλίου άλλα δύο άτομα από τα γειτονικά χωριά Πολύρραχο και Τριγωνικό.[130]

Το δεύτερο τάγμα, που είχε ακολουθήσει το δρόμο προς το Πολύρραχο και το Τριγωνικό, έφτασε στις 10 Φεβρουαρίου στον Μεταξά, όπου εκτέλεσε έναν κάτοικο

---

[126] Δήμος Καμβουνίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Τρανόβαλτου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 3, Τρανόβαλτο 22 Αυγ. 1945 και Αριθ. 7, Τρανόβαλτο 22 Αυγ. 1945. Για τους τρεις εκτελεσθέντες από τα Σέρβια βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945) : Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)", Βελβεντό 14 Νοεμ. 1945. Στην έκθεση αυτή της Χωροφυλακής Σερβίων δεν αναγράφεται η ημέρα εκτελέσεως των ατόμων αυτών παρά μόνο ο μήνας, ο Φεβρουάριος του 1944. Γι΄ αυτό πιθανολογείται πως οι εκτελέσεις αυτές σχετίζονται με τη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση "Leopard".

[127] Ευαγγελία Κουφινικοπούλου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Τρανόβαλτο 11 Απρ. 2001.

[128] Δήμος Καμβουνίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Τρανόβαλτου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 4, Τρανόβαλτο 22 Αυγ. 1945, Αριθ. 5, Τρανόβαλτο 22 Αυγ. 1945 και Αριθ. 8, Τρανόβαλτο 22 Αυγ. 1945. Βλ. επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945) : Υποδιοίκησιν Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας υπό του εχθρού κατά την διάρκειαν της Κατοχής εις το χωρίον Ελάτης", Βελβεντό 19 Οκτ. 1945. Η έκθεση της Χωροφυλακής Σερβίων που συντάχθηκε μεταπολεμικά, εξέλαβε τους επτά εκτελεσθέντες ως κατοίκους της Ελάτης και γι΄ αυτό τους περιέλαβε στο σχετικό πίνακα του χωριού. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός πως οι επτά κάτοικοι των Λαζαράδων εκτελέστηκαν έξω από τα όρια του συνοικισμού και προς την κατεύθυνση της Ελάτης, όπου διέμεναν σε καλύβες ή βρέθηκαν εκεί προσπαθώντας να διαφύγουν, καθώς τα γερμανικά στρατεύματα μετά το Τρανόβαλτο είχαν φτάσει ήδη στους Λαζαράδες.

[129] Δήμος Καμβουνίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Τρανόβαλτου, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Αναστάσιου Κούρου, Αριθ. 1, Τρανόβαλτο 20 Ιαν. 1948.

[130] Δήμος Σερβίων, Ληξιαρχικόν Βιβλίον Θανάτων, τόμ. Α΄ (Πολύρραχο – Προσήλιο), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Ιωάννη Καραγιάννη, Αριθ. 3, Πολύρραχο 22 Οκτ. 1945 και Αθανάσιου Κωνσταντόπουλου, Αριθ. 4, Πολύρραχο 14 Μαρ. 1946.

στη θέση "Άγιος Αθανάσιος".[131] Επίσης, συνέλαβε μια γυναίκα την οποία οδήγησε μέχρι το Λιβαδερό και αφού την κακοποίησε την εγκατέλειψε στο δρόμο. Την γυναίκα βρήκε σε άσχημη κατάσταση, μεταβαίνοντας στο Λιβαδερό, ο σύζυγός της και την μετέφερε στον Μεταξά. Λίγο αργότερα η γυναίκα εξέπνευσε.[132] Αφού εκτέλεσε ένα άτομο στο Λιβαδερό[133] και πυρπόλησε όσα σπίτια στη Βογγόπετρα είχαν παραμείνει ανέπαφα από την πρώτη καταστροφή του χωριού, τον Αύγουστο του 1943,[134] συνέχισε την πορεία του προς τους Λαζαράδες. Στις 14 Φεβρουαρίου, άντρες των SS εκτέλεσαν ένα ακόμη άτομο στο Λυκούδι στη θέση "Καμίνια" (πίνακας 3).[135]

Τα είκοσι θύματα των αντρών του Σύμερς από τα χωριά των Σερβίων[136] και οι επίσημα καταχωρημένοι τριάντα τέσσερις νεκροί «εχθροί» από την περιοχή της Δεσκάτης ήρθαν να προστεθούν στους δέκα εκτελεσθέντες από την Καστανιά. Στις 2 Φεβρουαρίου 1944, γερμανικό απόσπασμα των SS, ακολουθούμενο από μικρή δύναμη Ελλήνων εξοπλισμένων, συνέλαβε και αφού απομάκρυνε τους μικρότερους σε ηλικία, εκτέλεσε στη θέση "Πλάκες" της Καστανιάς δέκα γεωργο-κτηνοτρόφους, οι οποίοι μετά την καταστροφή του χωριού, τον Ιούλιο του 1943, διέμεναν σε στάνες στην παραπάνω θέση. Τρεις ακόμη συλληφθέντες κατάφεραν να διαφύγουν την τελευταία στιγμή. Αποχωρώντας το γερμανικό απόσπασμα συγκέντρωσε από την γύρω περιοχή εκατοντάδες ζώα και πυρπόλησε μερικές καλύβες (πίνακας 4).[137]

---

[131] Δήμος Σερβίων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων κοινότητας Μεταξά, τόμ. Α΄ (5.02.1946 – 11.11.1961), Ληξιαρχική πράξις αποβιώσεως Νικολάου Βλαχοκώστα, Αριθ. 6, Μεταξάς 29 Μαρ. 1946.

[132] Βλ. Ειρηνοδικείο Σερβίων, φακ. "Πολιτικαί υποθέσεις 1946": "Αίτησις Αθανασίου Χρ. Θεοχάρη προς τον κ. Ειρηνοδίκην Σερβίων εις Βελβενδόν", Αριθ. 60, Μεταξάς 28 Μαρ. 1946.

[133] Ο εκτελεσθείς ονομαζόταν Βασίλειος Παπαστέργιος, βλ. σχετικά, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησιν Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας υπό του εχθρού κατά την διάρκειαν της Κατοχής εις το χωρίον Λειβαδερόν", Βελβεντό 19 Οκτ. 1945. Επίσης, Αθανάσιος Τσαράβας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Λιβαδερό 11 Απρ. 2001.

[134] Βλ. Έφη Νίκου-Γιωλτζόγλου, *Λιβαδερό (Μόκρο). Η λαϊκή μας παράδοση*, Σταύρος Γιωλτζόγλου (επιμ.), Θεσσαλονίκη 1999, σ. 39.

[135] Βλ. Δήμος Σαρανταπόρου, Ληξιαρχικόν Βιβλίον Αποβιώσεως της κοινότητος Λυκουδίου, Ληξιαρχική πράξις αποβιώσεως Βασίλειου Αλεξόπουλου, Αρ. πράξεως 35, Λυκούδι 3 Αυγ. 1945.

[136] Ο αριθμός αυτός δίνεται σε κάθε περίπτωση με επιφύλαξη και προκύπτει κυρίως με βάση τις συνταχθείσες ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, τα στοιχεία που συγκέντρωσαν μεταπολεμικά οι αστυνομικές αρχές των Σερβίων και προφορικές μαρτυρίες. Είναι πιθανό ο αριθμός των νεκρών να είναι ακόμη μεγαλύτερος. Για παράδειγμα, ο Φυλακτός αναφέρει ότι στο Τρανόβαλτο οι Γερμανοί σκότωσαν δώδεκα άτομα και σε περιοχή μεταξύ του Λιβαδερού και της Βογγόπετρας άλλους είκοσι με τριάντα αμάχους, βλ. Φυλακτός, *ό.π.*, σσ. 162-163.

[137] Βλ. Δήμος Σερβίων, Βιβλίον Θανάτου κοινότητος Καστανιάς, τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, Καστανιά 27 Αυγ. 1945, Αριθ. 17, Καστανιά 16 Σεπτ. 1945, Αριθ. 18, Καστανιά 16 Σεπτ. 1945. Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945) : Υποδιοίκησις Χωρ/κης Σερβίων, "Κατάστασις

Ενώ βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη η εκκαθαριστική επιχείρηση «Leopard», ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου άρχισε να προετοιμάζει μια νέα επιχείρηση, αυτή τη φορά εναντίον του 13ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ που είχε το ορμητήριό του στα Κρούσια. Το σύνταγμα, που αποτελείτο από ένα τάγμα, δύο λόχους του 30ου συντάγματος και μια μικρή δύναμη Ρώσων, είχε την έδρα του στο χωριό Ποντοκερασιά του Κιλκίς.[138] Το προηγούμενο διάστημα οι μονάδες αυτές είχαν αναπτύξει έντονη δράση, οργανώνοντας επιχειρήσεις στην ευρύτερη περιοχή για τη σύλληψη των μη φιλικά προσκείμενων στον ΕΛΑΣ κατοίκων.[139]

Για να εξασφαλιστεί η συμμετοχή βουλγαρικών στρατευμάτων στην σχεδιαζόμενη επιχείρηση, ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης επικοινώνησε με το 2ο βουλγαρικό Σώμα Στρατού και την 7η βουλγαρική Μεραρχία, μονάδες της οποίας στάθμευαν στην περιοχή του Κιλκίς. Σε σχετικό τηλεγράφημα που απέστειλε στις 12 Φεβρουαρίου στην ηγεσία του 2ου βουλγαρικού Σώματος Στρατού εξηγούσε τους λόγους που καθιστούσαν αναγκαία τη συγκεκριμένη επιχείρηση :

> «Στην κατεχόμενη από τις συμμορίες οροσειρά των Κρουσίων, ορμητήριο των οποίων αποτελεί η Ποντοκερασιά, έχουν μετακινηθεί το τελευταίο διάστημα σημαντικές δυνάμεις συμμοριτών από το χώρο βορείως της λίμνης της Δοϊράνης. Ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου αποφάσισε να συντρίψει αυτές τις δυνάμεις των συμμοριών όσο το δυνατό συντομότερα για να εμποδίσει τη δημιουργία ενός μεγαλύτερου και οργανωμένου κέντρου - ορμητηρίου των συμμοριών στην περιοχή αυτή».[140]

ονομαστική των εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών κατοίκων της περιφερείας μου (Σταθμού Χωρ/κης Σερβίων)", Βελβεντό 14 Νοεμ. 1945. Ακόμη, Θωμάς Θύμιος – Λάμπρος Ποντίκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Σέρβια 12 Απρ. 2001. Οι τρεις που ξέφυγαν από τους Γερμανούς και γλίτωσαν την εκτέλεση ήταν οι Θωμάς Θύμιος, Ιωάννης Παναγιωτούλας και ο Γεώργιος Βλαχοδήμος. Ο τελευταίος σκοτώθηκε στον Εμφύλιο. Ένα τέταρτο άτομο που προσπάθησε με την παραπάνω ομάδα να διαφύγει, ο Θωμάς Παναγιωτούλας έπεσε αμέσως μετά σε ενέδρα των Γερμανών και σκοτώθηκε.

[138] Βλ. Τσανικλίδης, *ό.π.*, σ. 135.

[139] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: (Μ.Τ.) Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄., "Έκθεσις περί της ανταρτοκομμουνιστικής δράσεως εις την περιοχήν του Νομού Χαλκιδικής", Απρ. 1944.

[140] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), "Bandengebiet im Krus - Gebirge", Ia, Nr. 330 / 44 g. Kdos. (Anlage 112), 12 Φεβρ. 1944.

Για το ίδιο ζήτημα, η Ομάδα Στρατού Ε πιθανολογούσε ότι οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ στα Κρούσια είχαν ενισχυθεί με Σέρβους αντάρτες που είχαν εισέλθει στο ελληνικό έδαφος από την περιοχή των Σκοπίων.[141]

Η βουλγαρική πλευρά απάντησε θετικά στο γερμανικό αίτημα και διέθεσε για την επιχείρηση δύο ενισχυμένα τάγματα του 1ου Συντάγματος Πεζικού και ένα εφεδρικό τάγμα που στάθμευε στο νομό Κιλκίς. Από γερμανικής πλευράς συμμετείχε μόνο το 1ο ενισχυμένο Τάγμα του 7ου Συντάγματος SS, καθώς τελικά αποφασίστηκε να μην χρησιμοποιηθεί στην επιχείρηση αυτή το 2ο Τάγμα του 1ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" που από τα τέλη Ιανουαρίου είχε τεθεί στη διάθεση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου και είχε εγκατασταθεί στη Νάουσα. Επικεφαλής της επιχείρησης που επικεντρώθηκε στην εκκαθάριση των Κρουσίων, βορειοανατολικά του Κιλκίς, ορίστηκε ο διοικητής του 1ου βουλγαρικού Συντάγματος Πεζικού. Στην επιχείρηση δόθηκε η κωδική ονομασία «Renntier = Τάρανδος» (Χάρτης 6).[142]

Η προώθηση των γερμανικών και βουλγαρικών στρατευμάτων στον χώρο της επιχείρησης και η κατάληψη θέσεων είχε ολοκληρωθεί μέχρι τις 20 Φεβρουαρίου 1944. Την ημέρα έναρξης της επιχείρησης τα γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα είχαν πετύχει να περικυκλώσουν τον ΕΛΑΣ στην Ποντοκερασιά και τα προωθημένα τμήματά του στα χωριά Αναβρυτό, Ελληνικό, Θεοδόσια και στα υψώματα βορείως της Ποντοκερασιάς. Η επιχείρηση «Renntier» ξεκίνησε στις 21 Φεβρουαρίου με τις πρώτες αψιμαχίες μεταξύ των επιτιθέμενων και του ΕΛΑΣ και τη σύλληψη εβδομήντα δύο κατοίκων που θεωρήθηκαν ως «ύποπτοι συνεργασίας με τις συμμορίες».[143]

Μια ημέρα αργότερα τα προωθημένα τμήματα του ΕΛΑΣ συμπτύχθηκαν στην Ποντοκερασιά και στις 24 Φεβρουαρίου κατάφεραν να διασπάσουν τις γραμμές των βουλγαρικών στρατευμάτων και να διαφύγουν, περνώντας ανάμεσα από τα χωριά Άγιος Μάρκος και Άγιος Αντώνιος. Η απαγκίστρωσή τους από την περιοχή επιτεύχθηκε, αφού χρειάστηκε να δοθεί μάχη με τα βουλγαρικά τμήματα και τους Γερμανούς που έσπευσαν στην περιοχή της αντιπαράθεσης. Η επιχείρηση αυτή διαφυγής στοίχισε στον

---

[141] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 2830 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 5 – (Januar / Februar 1944)", H. Qu., 29 Φεβρ. 1944.

[142] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395), "Unternehmen Renntier", Ia, Nr. 651 / 44 geheim (Anlage 190), 20 Φεβρ. 1944.

[143] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Renntier", Ia, Nr. 715 / 44 geheim (Anlage 209), 22 Φεβρ. 1944. Ο Τσανικλίδης παραθέτει δέκα πέντε ονόματα κατοίκων από το Κάτω Θεοδωράκι που συνελήφθησαν από τους Γερμανούς και στη συνέχεια φυλακίστηκαν στον «Παύλο Μελά», βλ. Τσανικλίδης, *ό.π.*, σσ. 164-165.

ΕΛΑΣ τριάντα νεκρούς.[144] Την ίδια ημέρα, γερμανικά τμήματα εισήλθαν στην Ποντοκερασιά και πυρπόλησαν εβδομήντα τέσσερα σπίτια. Από την ολοσχερή καταστροφή δεν γλίτωσαν ο ιερός ναός, το δημοτικό σχολείο, το κοινοτικό κατάστημα και το κτήριο του αστυνομικού σταθμού. Άλλα δέκα οκτώ σπίτια υπέστησαν ζημιές, ενώ πυρπολήθηκαν και δέκα ακόμη σπίτια στον συνοικισμό της Μυρτιάς. Οι κάτοικοι που είχαν εγκαίρως διαφύγει στα δάση, επέστρεψαν στο χωριό μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Άλλοι από αυτούς παρέμειναν και συστεγάστηκαν στα σπίτια που δεν είχαν υποστεί καταστροφές, άλλοι δε κατέφυγαν σε γειτονικά χωριά.[145]

Μετά την αποχώρηση του συνόλου της δύναμης του 13ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ από τα Κρούσια παρέμειναν στην περιοχή μικρές ομάδες ανταρτών με σκοπό να παραπλανήσουν τους Γερμανούς και τους Βουλγάρους, ανάβοντας φωτιές σε διάφορα σημεία του βουνού. Οι Βούλγαροι εντόπισαν τις θέσεις αυτές και ενημέρωσαν τη γερμανική πλευρά. Για να διαπιστωθεί εάν πράγματι οι αντάρτες διατηρούσαν ακόμη δυνάμεις στην περιοχή πέταξε το επόμενο πρωινό ένα αεροπλάνο που εντόπισε και στη συνέχεια βομβάρδισε τις θέσεις των ανταρτών. Μόνο όταν κατελήφθησαν από το πεζικό τα σημεία όπου υποτίθεται πως υπήρχαν αντάρτες, διαπιστώθηκε με βεβαιότητα ότι αυτοί είχαν διαφύγει προς το Πάϊκο.[146] Αναφέρεται ότι κατά τις έρευνες που

---

[144] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395), "Renntier", Ia, Nr. 877/44 geheim (Anlage 229), 25 Φεβρ. 1944. Τσανικλίδης, *ό.π.*, σ. 140 κ. ε. Ο συγγραφέας επιβεβαιώνει ότι ο ΕΛΑΣ είχε αρκετές απώλειες, κατονομάζοντας τουλάχιστον οκτώ νεκρούς αντάρτες. Βλ. επίσης, Πολυχρόνης Χαρατσίδης (Βράχος), *Το 13ο Σύνταγμα ΕΛΑΣ. Η εθνική αντίσταση στο Κιλκίς (Αναμνήσεις)*, Πράγα-Θεσσαλονίκη χ.χ.ε., σ. 140 κ. ε. Σε αντίθεση με τον Τσανικλίδη, ο τότε εκπρόσωπος της XI Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, Χαρατσίδης, υποστηρίζει ότι οι απώλειες του ΕΛΑΣ κατά την απαγκίστρωση των δυνάμεών του από τα Κρούσια ήταν ασήμαντες.

[145] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Δ/σις Χωρ/κης Κιλκίς, Γραφ. Δημ. Ασφάλειας, Αριθμ. πρωτ. 228/1/24, "Περί των πυρποληθεισών οικιών του χωρίου Ποντοκερασιά υπό των Γερμανικών Στρατευμάτων", Κιλκίς 9 Μαΐου 1944 και Διοίκησις Χωροφυλακής Κιλκίς, "Κατάστασις εμφαίνουσα τας πυρποληθείσας οικίας του χωρίου Ποντοκερασιά υπό των Γερμανών κατά την 23ην Φεβρουαρίου 1944", Κιλκίς 9 Ιουν. 1944. Στο ίδιο, φακ. 2, 5ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κιλκίς, Αριθ. πρωτ. 2953, "Πίναξ εμφαίνων τας εν τη περιφερεία της Νομαρχίας επελθούσας καταστροφάς εξ εμπρησμού βομβαρδισμών ή άλλως πως καταστραφεισών οικιών εκ πολεμικών ενεργειών ως αι υπ΄ αριθ 69.906/29.9.43 και 810. από 10 Νοεμβρίου 1943 εγκύκλιαι διαταγαί του Υπουργ. Εσωτερικών", Κιλκίς 21 Ιουλ. 1944. Επίσης, Χατατσίδης, *ό.π.*, σσ. 146-147.

[146] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395), "Renntier", Ia, Nr. 877/44 geheim (Anlage 229), 25.2.1944 και Ia, Nr. 829/44 geheim (Anlage 234), 26.2.1944. Επίσης, Τσανικλίδης, *ό.π.*, σσ. 142, 145.

επακολούθησαν από τα γερμανικά τμήματα ανακαλύφθηκαν κοντά στην Ποντοκερασιά και σε άλλα σημεία στα Κρούσια ομαδικοί τάφοι εκτελεσθέντων από τον ΕΛΑΣ.[147]

Μετά τη διάσπαση του κλοιού, τα τμήματα του ΕΛΑΣ κρύφτηκαν για δύο ημέρες σε χωριά κοντά στην πόλη του Κιλκίς. Κατόπιν πέρασαν τη γέφυρα του Αξιού στην Αξιούπολη και κάτω από τα πυρά της φρουράς της γέφυρας και την καταδίωξη από γερμανικά τμήματα κατάφεραν να φτάσουν και να καταλύσουν στα χωριά του Πάϊκου.[148] Η επιχείρηση «Renntier» έληξε στις 26 Φεβρουαρίου 1944, μετά την επιτυχή, για μια ακόμη φορά, διαφυγή των ανταρτών προς ασφαλέστερες περιοχές.[149] Λίγο αργότερα, τα τμήματα που είχαν συμμετάσχει ενημέρωσαν τη στρατιωτική διοίκηση Θεσσαλονίκης για τα αποτελέσματα της επιχείρησης : «Εχθρικές απώλειες : 96 νεκροί, 100 αιχμάλωτοι. Λάφυρα : 2 οπλοπολυβόλα, 37 τυφέκια, 1 αντιαρματικό, 1 αυτόματο, μεγάλες ποσότητες σφαιρών». Εν συγκρίσει με τις απώλειες που είχε ο «εχθρός» σε νεκρούς, οι αντίστοιχες απώλειες των γερμανικών και των βουλγαρικών στρατευμάτων ήταν ασήμαντες : «Αιχμαλωτίστηκαν 3 Βούλγαροι, τραυματίστηκαν 2 Γερμανοί και 4 Βούλγαροι.[150]

Από τις αρχές Μαρτίου οι επιχειρήσεις εκκαθάρισης των βουνών από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ επεκτάθηκαν από την Κεντρική Μακεδονία και στη Δυτική Μακεδονία. Στις 6 Μαρτίου ξεκίνησε μια ακόμη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση στο Βέρμιο με τη συμμετοχή περιορισμένου αριθμού δυνάμεων. Η διεξαγωγή της επιχείρησης αυτής αποφασίστηκε από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, όταν διαπιστώθηκε ότι η περιοχή χρησιμοποιείτο από τους αντάρτες ως ορμητήριο για την εκδήλωση επιθέσεων εναντίον εξοπλισμένων χωριών που

---

[147] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : (Μ.Τ.) Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄., "Έκθεσις περί της ανταρτοκομμουνιστικής δράσεως εις την περιοχήν του Νομού Κιλκίς", Απρ. 1944. Ο Χρυσοχόου υποστηρίζει ότι οι εκτελεσθέντες από τον ΕΛΑΣ πλησίαζαν τους χίλιους πεντακόσιους. Βέβαια, ελλείψει άλλων στοιχείων δεν είναι δυνατός ο έλεγχος της αξιοπιστίας της πληροφορίας αυτής. Ωστόσο, η περιγραφή από τον Χρυσοχόου των "φρικαλεοτήτων" που διέπραξε ο ΕΛΑΣ στην περιοχή και η πληροφορία ότι «οι Γερμανοί έλαβον φωτογραφίας και κινηματογραφικήν ταινίαν των ομαδικών τάφων» εντάσσονταν αναμφίβολα στον πόλεμο προπαγάνδας εναντίον του ΕΛΑΣ. Να σημειωθεί ότι μετά το τέλος της πρώτης μεγάλης εκκαθαριστικής επιχείρησης στον Όλυμπο την άνοιξη του 1943, οι Γερμανοί πρόβαλλαν δεόντως μέσω της *Νέας Ευρώπης* την ανακάλυψη παρόμοιων «ομαδικών τάφων» που αποδείκνυαν «την εγκληματική δράση των συμμοριών στη Μακεδονία».

[148] Βλ. Τσανικλίδης, *ό.π.*, σσ. 145–148. Χαρατσίδης, *ό.π.*, σσ. 146-148.

[149] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Renntier", Ia, Nr. 994/44 geheim (Anlage 242), 27 Φεβρ. 1944.

[150] MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Abschlussmeldung Renntier", Ia, Nr. 1280/44 geheim (Anlage 22), 3 Μαρ. 1944. Πρβλ. Χαρατσίδης, *ό.π.*, σ. 149.

βρίσκονταν στους πρόποδες του Βερμίου. Αναγνωρίσεις από ομάδες Γερμανών ανιχνευτών που είχαν γίνει τον Ιανουάριο επιβεβαίωσαν ότι ο ΕΛΑΣ είχε αποσυρθεί, προσωρινά, από τα ορμητήριά του βορειοδυτικά της Νάουσας.[151] Αντίθετα, από τις αρχές του Φεβρουαρίου ο ΕΛΑΣ οργάνωσε μια σειρά επιθέσεων εναντίον χωριών που είχαν εξοπλιστεί και είχαν προσχωρήσει στον Ε.Ε.Σ. του Μιχάλαγα. Στις 18 Φεβρουαρίου ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε στο Κλείτος, στις 28 στην Ακρινή, στις 24 Μαρτίου στον Άγιο Δημήτριο και στο Ρυάκι. Ανάλογες επιθέσεις είχαν δεχθεί νωρίτερα ο Πελαργός και τα Κομνηνά.

Για τις παραπάνω επιχειρήσεις και κυρίως γι΄ αυτές εναντίον του Αγίου Δημητρίου και του Ρυακίου ο ΕΛΑΣ χρησιμοποίησε ως ορμητήριό του την Ερμακιά (Φραγκότς), ένα χωριό με σλαβόφωνο πληθυσμό που βρίσκεται δεκαεπτά χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Πτολεμαΐδας.[152] Αναφέρεται, επίσης, ότι σε ένα δασύλλιο μεταξύ της Ερμακιάς και της Εξοχής ο ΕΛΑΣ εκτελούσε όσους συλλάμβανε κατά τις επιθέσεις του στα χωριά.[153] Επομένως, η Ερμακιά αποτέλεσε τον πρώτο στόχο της γερμανικής επιχείρησης της 6ης Μαρτίου στο Βέρμιο. Στην επιχείρηση αυτή που ονομάστηκε «Kuckuk = Κούκος» έλαβε μέρος μόνο η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν συμπεριλαμβανομένου και του τάγματος του Πούλου.[154] Δύο ημέρες μετά την έναρξη της επιχείρησης τα γερμανικά στρατεύματα εντόπισαν τμήματα του ΕΛΑΣ, τα οποία προέβαλλαν αρχικά αντίσταση, αλλά στη συνέχεια αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να διαφύγουν στις δυσπρόσιτες βουνοκορφές του Βερμίου. Μετά από αυτό, τα γερμανικά στρατεύματα αναπροσάρμοσαν τα σχέδια τους, καθώς εγκαταλείφθηκε η

---

[151] Βλ. MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395), Ia / 01, Nr. 90/44 geheim (Anlage 62), 8 Ιαν. 1944.

[152] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ. : Εθνικής Αντίστασης (16ο Σύνταγμα). Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, δύο τάγματα του 16ου Συντάγματος υπό τη διοίκηση των Κωνσταντίνου Κολίντζα (Κολοκοτρώνη) και Περικλή Μεσημέρη, με σημείο εξόρμησης την Ερμακιά, επιτέθηκαν εναντίον του Αγίου Δημητρίου και του Ρυακίου. Βλ επίσης, Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6 : Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις". Σημειώνεται χαρακτηριστικά στην έκθεση : «Προ της δημιουργηθείσης καταστάσεως και εν όψει της καταρρεύσεως των Γερμανών, οι κομμουνισταί βλέποντες ότι η οργάνωσις Ε.Ε.Σ. οπωσδήποτε θα έφερε προσκόμματα εις τα μελλοντικά των σχέδια, αμέσως εκινήθησαν με όλας τας διαθεσίμους των δυνάμεις, μόνιμα και εφεδρικά τοιαύτα εκ της περιοχής Βέροιας, Ναούσης, Εδέσσης και με μόνιμον ορμητήριον το χωρίον Ερμακιά […] ήρχισαν με δυνάμεις ισχυράς να επιτίθενται εναντίον των οργανωθέντων και εξοπλισθέντων χωρίων βοηθούμενοι και από τους εντός των χωρίων τούτων ευρισκομένους οπαδούς των, σφάζοντες, καίοντες, καταστρέφοντες και λεηλατούντες παν ότι εύρισκον είτε κινητόν είτε ακίνητον, προς τρομοκράτησίν των».

[153] Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6 : Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις".

[154] MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 1410/44 geheim (Anlage 45), 6 Μαρ. 1944.

προσπάθεια καταδίωξης των ανταρτών εξαιτίας των άσχημων καιρικών συνθηκών και του δύσβατου του εδάφους.

Η αναπροσαρμογή των επιχειρησιακών σχεδίων έστρεψε τα στρατεύματα του Εμπερλάιν εναντίον της Ερμακιάς, από τη στιγμή που δεν ήταν δυνατόν να εντοπιστούν και να καταδιωχθούν οι αντάρτες. Για πρώτη φορά οι Γερμανοί και οι άντρες του Πούλου εισέβαλαν στο χωριό με την έναρξη της επιχείρησης, στις 6 Μαρτίου. Την ημέρα εκείνη πυρπόλησαν ελάχιστες κατοικίες και στη συνέχεια αναχώρησαν εσπευσμένα, προσπαθώντας να εντοπίσουν και να διαλύσουν τα τμήματα του ΕΛΑΣ. Όταν πλέον οι τελευταίοι τράπηκαν σε φυγή, τμήμα του Εμπερλάιν με τους άντρες του Πούλου, πιθανόν με τη συμμετοχή και του ίδιου του Πούλου,[156] επέστρεψαν και στις 8 Μαρτίου κατέλαβαν το «ορμητήριο των συμμοριών», όπως χαρακτηρίστηκε η Ερμακιά, συνεχίζοντας το έργο της πυρπόλησης.[157] Αναφέρεται ότι στην επιχείρηση αυτή εκτός του Πούλου πήρε μέρος και ο Παντελής Κυριακόπουλος (Καπετάν Παντελής) από τα Μελίσσια Κοζάνης, όπου είχε διατελέσει πρόεδρος, ο οποίος στη συνέχεια εντάχθηκε στον Ε.Ε.Σ. του Μιχάλαγα και ως αρχηγός ενός τμήματος διακοσίων ενόπλων έδρασε στις περιοχές Δρεπάνου – Μελισσίων – Κοίλων - Μαυροδενδρίου.[158] Σύμφωνα, μάλιστα, με μαρτυρία στην επίθεση εναντίον της Ερμακιάς συμμετείχαν άντρες του Ε.Ε.Σ. από χωριά των Καραγιαννίων, οι οποίοι είχαν εξοπλιστεί μετά τα γεγονότα του Ιανουαρίου.[159]

Στην Ερμακιά Γερμανοί και Έλληνες σκότωσαν επτά κατοίκους, «εχθρούς» σύμφωνα με τους Γερμανούς, πυρπόλησαν και λεηλάτησαν πενήντα «σπίτια των συμμοριτών» και κατέσχεσαν μεγάλο αριθμό ζώων.[160] Επίσης, συνέλαβαν περίπου πενήντα άτομα, τα οποία οδήγησαν δέσμια αρχικά στη γειτονική Χαραυγή (Αμύγδαλα) και στη συνέχεια στη Κοζάνη, όπου κρατήθηκαν στο εκεί στρατόπεδο συγκέντρωσης

---

[155] MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Kukuck", Ia, Nr. 1530/44 g. (Anlage 64), 9 Μαρ. 1944.

[156] Zst, V 508 AR 1239 / 68: Ένορκη κατάθεση Τηλέμαχου Κ., Σέρρες 7 Νοεμ. 194 (;). Επίσης, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 119.

[157] MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 1573/44 geheim (Anlage 69), 10 Μαρ. 1944.

[158] Αμύντας, *ό.π.*, σσ. 118-119. Βλ. επίσης, Κυριάκος Πυλάης (Πέτρος), *1870-1990. Μνήμες – Βιώματα- Στοχασμοί*, Αθήνα 1990, σ. 188. Για τον Παντελή Κυριακόπουλο και την ένταξή του στον Ε.Ε.Σ. βλ. Δ.Ι.Σ., φακ. 909 / Β / 6 : Κυρ. Ιορδανίδης, "Έκθεσις".

[159] Γιώργος Ασλανίδης - Θωμάς Δαβιδόπουλος, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, Βατερό 21 Απρ. 2002.

[160] MA, RH 19 VII 23b/4: Tagesmeldung (Fernschreiben) Okdo. H. Gr. E an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.3.1944, geheim [Okdo. H. Gr. E – Ia, Nr. 1573 vom 10.3.1944].

μέχρι τις 24 Μαρτίου.[161] Εξαιτίας της καταστροφής που υπέστη το χωριό στις 8, αλλά και στις 10 Μαρτίου, σαράντα κάτοικοί του κατέφυγαν τις επόμενες ημέρες στον γειτονικό Πτελεώνα.[162] Στις 12 Μαρτίου η επιχείρηση «Kuckuk» διακόπηκε μετά και την επιβεβαίωση της αποχώρησης των τμημάτων του ΕΛΑΣ από το Βέρμιο με κατεύθυνση προς τα βόρεια.[163]

Μαρτυρίες για την πυρπόληση της Ερμακιάς περιέχονται στη δίκη του Γεωργίου Πούλου που διεξήχθη μεταπολεμικά από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Θεσσαλονίκης. Οι αναφορές για την Ερμακιά έγιναν από δύο μάρτυρες υπεράσπισης που προσήλθαν και κατέθεσαν στη δίκη του Πούλου. Ο ένας εξ αυτών ήταν ο αρχηγός των εξοπλισμένων του Πελαργού, ο Αλέξης Τσακίρογλου. Είναι άξιο προσοχής το γεγονός ότι και οι δύο μάρτυρες χαρακτήρισαν την Ερμακιά προπύργιο των Βουλγάρων, ταυτίζοντας με άλλα λόγια τους σλαβόφωνους κατοίκους της, που τάχθηκαν στο πλευρό του ΕΛΑΣ, με τους Βουλγάρους. Ο Τσακίρογλου κατέθεσε σχετικά, υπερασπιζόμενος τον Πούλο :

> «Προ της αφίξεως του Πούλου ωργίαζεν η Βουλγαρική προπαγάνδα, άμα τη αφίξει του Πούλου αφωπλίσθησαν οι Βούλγαροι υπό του Πούλου κι εξεδιώχθησαν. Το χωρίον Ερμακιά προπύργιον των Βουλγάρων κατεστράφη υπό του Πούλου, συνεπεία της καταστροφής τούτου διεμαρτυρήθησαν οι Βούλγαροι εις τους Γερμανούς και διέταξαν τον Πούλον να φύγη από την Πτολεμαΐδα».[164]

---

[161] Βλ. Γιώργος Σάκκος, *Ερμακιά. Το ολοκαύτωμα του χωριού με τα ντοκουμέντα*, Αθήνα 1986, σσ. 9-14. Ο συγγραφέας σημειώνει τόσο τη συμμετοχή του «Πούλιου» όσο και αυτή «των οπλιτών της Π.Α.Ο. από όλα τα χωριά της Κοζάνης». Γενικότερα, είναι σημαντική η συμβολή του Σάκκου, τέως προέδρου της κοινότητας, στην κατανόηση των γεγονότων της Ερμακιάς, ο οποίος είναι και ο μόνος που έγραψε το ιστορικό του ολοκαυτώματος του χωριού του σε λίγες, αλλά περιεκτικές σε γεγονότα και πληροφορίες, σελίδες «για να γνωρίζουν οι απόγονοί μας πολύ περισσότερο». Στην προσπάθειά του ο γράφων να συγκεντρώσει περισσότερες πληροφορίες επισκέφτηκε στις 20 Απριλίου 2002 την Ερμακιά. Δυστυχώς, συνάντησε την καθολική άρνηση των κατοίκων να του μιλήσουν για τα γεγονότα εκείνης της εποχής, καθώς του τονίστηκε πως ο φόβος, η ανασφάλεια και η ψυχική οδύνη, απόρροια της αντιπαλότητας μεταξύ των εθνοτικών ομάδων εκείνης της ταραγμένης περιόδου, αποτελούν ακόμη και σήμερα κυρίαρχα συναισθήματα.

[162] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 10ος υποφ.: "Κατάστασις πυροπαθών και λεηλατηθέντων κατοίκων διαμενόντων εν τη κοινότητα Φτελεώνος", Φτελεώνα 14 Ιουλ. 1944.

[163] MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Kukuck", Ia, Nr. 1753/44 geheim (Anlage 92), 13 Μαρ. 1944.

[164] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Ένορκη κατάθεση (υπεράσπισης) Αλέξη Τ.

Τα ίδια υποστήριξε στην κατάθεσή του και ο δεύτερος μάρτυρας, ο οποίος διέμενε στην Πτολεμαΐδα :

> «Εις την περιφέρειάν μας ωργίαζον οι Βούλγαροι και όλοι οι Έλληνες είχομεν καταπτοηθή άμα τη αφίξει του Πούλου απεκατεστάθη η τάξις και έπαυσε η Βουλγαρική προπαγάνδα. Ο Πούλος με τους άνδρας του έκαυσε το χωρίον Ερμακιά οι Βούλγαροι διεμαρτυρήθησαν για την ενέργειάν του ταύτην εις τους Γερμανούς οι οποίοι υπεχρέωσαν τον Πούλον να εγκαταλείψη την Πτολεμαΐδα».[165]

Στις 28 Μαρτίου 1944 τμήματα του 7ου Συντάγματος SS, με τη συμμετοχή αντρών του Πούλου και του Ε.Ε.Σ., προχώρησαν στην τοπικού χαρακτήρα εκκαθάριση των περιοχών νοτιοανατολικά της Πτολεμαΐδας και νοτιοδυτικά του Αμυνταίου, αναφέροντας τριάντα δύο «νεκρούς συμμορίτες» και δέκα συλληφθέντες.[166] Ωστόσο, δεν επρόκειτο για αντάρτες, αλλά για κατοίκους της Ερμακιάς. Πράγματι, το 2ο Τάγμα του Σλέτελ ολοκλήρωσε στις 28 Μαρτίου την καταστροφή του χωριού, εκτελώντας ταυτόχρονα τριάντα δύο αμάχους, άντρες και γυναίκες, που συνάντησε εντός του χωριού (πίνακας 5).[167] Σε κατάσταση που συντάχθηκε στην Πτολεμαΐδα σχεδόν δύο μήνες αργότερα και εμφάνιζε τον αριθμό των οικογενειών (104) και το σύνολο των μελών τους (485), που μετά την πυρπόληση του χωριού διασκορπίστηκαν σε χωριά της Εορδαίας, αναφέρονται οι διαδοχικές ημερομηνίες πυρπόλησης της Ερμακιάς, καθώς και η αιτία της καταστροφής: «Η πυρπόλησις του χωρίου εγένετο την 6ην 8η και 28η Μαρτίου 1944 υπό των Γερμανικών στρατευμάτων και Ελληνικών Εθελοντικών

---

[165] Ό. π ., Ένορκη κατάθεση (υπεράσπισης) Παναγιώτη Ι.

[166] MA, RH 19 VII 16/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Tagesmeldung", Ia, Nr. 2438/44 geheim (Anlage 263), 29 Μαρ. 1944.

[167] Για τους εκτελεσθέντες κατοίκους της Ερμακιάς της 8ης και 28ης Μαρτίου βλ. Δήμος Αγίας Παρασκευής (Άγιος Χριστόφορος), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων κοινότητας Ερμακιάς, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 2, Ερμακιά 9 Μαρ. 1944, Αριθ. 2, Ερμακιά 29 Μαρ. 1944, Αριθ. 5, Ερμακιά 28 Μαρ. 1944, Αριθ. 6, Ερμακιά 28 Μαρ. 1944, Αριθ. 7, Ερμακιά 29 Μαρ. 1944, Αριθ. 21, Ερμακιά 15 Δεκ. 1946, Αριθ. 22, Ερμακιά 15 Δεκ. 1946, Αριθ. 28, Αμύγδαλα 27 Νοεμ. 1947 [το Ληξιαρχείο του Δήμου Αγίας Παρασκευής ερεύνησε ο Αθανάσιος Καλλιανιώτης]. Ως αιτία θανάτου όσων εκτελέστηκαν στις 28 Μαρτίου αναγράφεται η εκτέλεση από «Γερμανούς και Παουτζήδες». Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησις Χωρ/κης Εορδαίας, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας υπό του εχθρού κατά το διάστημα της κατοχής", Πτολεμαΐδα 7 Οκτ. 1945. Ακόμη, Σάκκος, *ό.π.*, 17-26. Ο συγγραφέας περιγράφει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους εκτέλεσαν την ημέρα εκείνη όσους συνέλαβαν, αναφέροντας και περιπτώσεις βιασμών γυναικών.

Σωμάτων διότι εξελήφθη υπ΄ αυτών ως κρησφύγετον των ανταρτών».[168] Μετά την ολοσχερή καταστροφή της Ερμακιάς[169] τετρακόσια πενήντα δύο άτομα, σε σύνολο χιλίων επτακοσίων τριάντα πέντε κατοίκων, σύμφωνα με την απογραφή του 1940, εγκαταστάθηκαν προσωρινά στη γειτονική κοινότητα του Κομάνου.[170]

Μεταπολεμικά, η καταστροφή της Ερμακιάς και η εκτέλεση των κατοίκων της, μαζί με την μετέπειτα καταστροφή των Πύργων και την εκτέλεση εκατοντάδων αμάχων, στήριξαν το κατηγορητήριο εις βάρος του τότε διοικητή του 2ου Τάγματος, Σλέτελ. Είναι ενδεικτικό ότι κανείς από τους περίπου εκατόν ενενήντα πέντε μάρτυρες – πρώην μέλη του 7ου Συντάγματος της 4ης Μεραρχίας SS που κλήθηκαν να καταθέσουν, συμπεριλαμβανομένου και του Σλέτελ, δεν ήταν σε θέση να δώσουν κάποια πληροφορία για την καταστροφή της Ερμακιάς. Η δίωξη για την περίπτωση της Ερμακιάς ασκήθηκε με βάση μόνο τις καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων.[171] Αντίθετα, όσοι είχαν υπηρετήσει στο 7ο Σύνταγμα κατέθεσαν ότι δεν γνώριζαν τίποτε για το συγκεκριμένο περιστατικό. Από την πλευρά του ο Σλέτελ κατέθεσε ότι ο ίδιος δεν είχε μεταβεί ποτέ στην Ερμακιά, αρνούμενος όχι μόνο την αποδιδόμενη σ΄ αυτόν κατηγορία, αλλά αμφισβητώντας εμμέσως και το ίδιο το γεγονός της πυρπόλησης του χωριού.[172]

Για συμμετοχή στην καταστροφή της Ερμακιάς σχηματίστηκε μεταπολεμικά δικογραφία εναντίον του Παντελή Κυριακόπουλου με την κατηγορία «ότι κατά την διάρκειαν της εχθρικής κατοχής της χώρας ηγούμενος σώματος ενόπλων εξοπλισθέντων παρά του εχθρού εισέβαλε εις το χωρίον Ερμακιά τον Μάρτιον του 1944, έκαυσε οικίας, ελεηλάτησε άλλας και διέπραξε τέσσαρας φόνους». Το Συμβούλιο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης που συνεδρίασε στις 19 Νοεμβρίου 1947 για να αποφασίσει για την τύχη της υπόθεσης, πρότεινε

---

[168] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 10ος υποφ.: "Κατάστασις εμφαίνουσα τους πυρποληθέντες του χωρίου Ερμακιά Εορδαίας τους διαμένοντας εν τη επαρχία Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 24 Μαΐου 1944.

[169] Γενικά για τις ζημιές που υπέστη η Ερμακιά στο διάστημα 1941-1944 βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, φακ. "Δηλώσεις Ζημιών Κατοχής κοινότητας Ερμακιάς Εορδαίας". Οι δηλώσεις συντάχθηκαν στην Ερμακιά μεταξύ Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 1946.

[170] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 12ος υποφ.: Κοινότης Κομάνου "Κατάστασις ονομαστική των αρχηγών οικογενειών μετά του αριθμού των μελών αυτών των εξ Ερμακιάς πυροπαθών, διαμενόντων προσωρινώς εν Κομάνω", Κόμανος 4 Απρ. 1944.

[171] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: "Bericht über eine Zeugenvernehmung - (κατάθεση) Αλέξιου Τ.", Κοζάνη 26 Μαρ. 1946. Ο μάρτυρας διετέλεσε διερμηνέας των γερμανικών αρχών στην Κοζάνη κατά τα έτη 1943-1944. Για την περίπτωση της Ερμακιάς κατέθεσε ότι το 2ο Τάγμα του 7ου Συντάγματος SS, υπό τη διοίκηση του Σλέτελ, ευθύνεται για την πυρπόληση του χωριού και την εκτέλεση των περίπου εξήντα κατοίκων του.

[172] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974.

« […] να μη γίνη κατηγορία κατά του κατηγορούμενου Παντελή Κυριακόπουλου επί ταις αποδιδομένας αυτού πράξεσι του ότι εν Ερμακιά κατά Μάρτιον του 1944: α΄) εγένετο συνειδητόν όργανον του εχθρού προς διάδοσιν της προπαγάνδας του, β΄) προέβη εις πράξεις βίας κατά Ελλήνων ένεκεν της δράσεώς των κατά του εχθρού, γ΄) ότι συνεργάσθη οικονομικώς μετά του εχθρού ωφελήθη ο ίδιος και εζημίωσεν τον Συμμαχικόν και Εθνικόν αγώνα και Έλληνας πολίτας, δ΄) ότι έθεσε πυρ εις τα οικίας του Παν. Αποστόλου και άλλων κατοίκων Ερμακιάς εν καιρώ κοινής ανάγκης και πολέμου […], ε΄) ότι εκ προμελέτης απεφάσισε και εσκεμένως εξετέλεσεν ανθρωποκτονίας κατά των Πετρ. Πέγιου, Ανδρέα Στεφάνου, Βασ. Γιάντσου και της συζύγου αυτού κατοίκων απάντων Ερμακιάς πλήξας τούτους δια πυροβόλων όπλων πλήρων πυρίτιδος και σφαιρών εις διάφορα του σώματος των μέρη εξ ων πλήγματα ως εκ της μόνης ενεργού αιτίας επήλθεν ο θάνατος αυτών».

Το σκεπτικό της απαλλακτικής απόφασης στηρίχθηκε στο κλίμα του Εμφυλίου Πολέμου, καθώς η συμμετοχή του στην πυρπόληση της Ερμακιάς και στην εκτέλεση των κατοίκων της χαρακτηρίστηκε ως αντισυμμοριακός αγώνας:

«Ανεξαρτήτως του δοθέντος χαρακτηρισμού εις τας πράξεις ας κατηγορείται ότι διέπραξεν ο κατηγορούμενος, εκ του συνόλου της ενεργηθείσης ανακρίσεως προέκυψε κατά τρόπον αναμφισβήτητον ότι η δράσις του κατηγορουμένου σχετίζεται αμέσως προς τον διεξαγόμενον και κατά την εποχήν εκείνην αντισυμμοριακόν αγώνα, ούτε δε εγένετο αύτη με τον σκοπόν να ωφελήση τον εχθρόν και να βλάψη τον Εθνικόν και Συμμαχικόν αγώνα, κατ΄ ακολουθίαν, και δεδομένου ότι ο κατηγορούμενος παρουσιάσθη αυθορμήτως και εμπροθέσμως εις τας αστυνομικάς αρχάς Κοζάνης […] αι πράξεις του κατηγορουμένου ημνηστεύθυσαν ήδη δυνάμει του άρθρου ΙΙΙ του Ψηφίσματος ΚΘ΄ της 14-9-47 της Βουλής […]».[173]

Μέχρι τα τέλη του Μαρτίου 1944, η γερμανική διοίκηση Θεσσαλονίκης – Αιγαίου σχεδίασε και πραγματοποίησε τρεις ακόμη εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Η μεγαλύτερη

[173] Βλ. Πρωτοδικείο Κοζάνης, Πρακτικά και Αποφάσεις Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης (1946-1950, 1952-1953), τόμος Γ΄: Το Συμβούλιον του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης, Συνεδρίαση της 19ης Νοεμβρίου 1947, Αριθμ. 51 (η απόφαση δημοσιεύτηκε την 20η Νοεμβρίου 1947).

από αυτές, σε συμμετοχή στρατευμάτων και χρονική διάρκεια, εκδηλώθηκε στο Πήλιο. Στόχος της επιχείρησης ήταν η καταδίωξη και εξόντωση των ανταρτικών τμημάτων, τα οποία συνιστούσαν απειλή για την ασφαλή μετακίνηση των γερμανικών στρατευμάτων, αλλά και για την ασφάλεια του λιμανιού του Βόλου. Στην επιχείρηση συμμετείχαν δύο ενισχυμένα τάγματα SS της 4ης Μεραρχίας και δυνάμεις του πολεμικού ναυτικού και της αεροπορίας. Όπως και οι άλλες επιχειρήσεις, τέθηκε υπό τη διεύθυνση του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου σε συνεργασία με τους ομολόγους του της αεροπορίας και του ναυτικού.[174] Ξεκίνησε στις 21 Μαρτίου και έλαβε την κωδική ονομασία «Iltis = Ικτίς (μικρά σαρκοφάγα θηλαστικά : Κουνάβι)».[175] Εξελίχθηκε χωρίς σημαντικά αποτελέσματα, παρά τους δέκα πέντε νεκρούς «εχθρούς» και τη λαφυραγώγηση είκοσι όπλων, καθώς τα τμήματα των ανταρτών είχαν αποσυρθεί εγκαίρως από την περιοχή.[176] Ολοκληρώθηκε στα τέλη Μαρτίου με τη σύλληψη τριάντα οκτώ «συμμοριτών».[177]

Στην περιοχή της Κατερίνης, μετά την επιχείρηση «Seepferd» που διεξήχθη στο Βόρειο Όλυμπο τον Δεκέμβριο του 1943, οι γερμανικές αρχές προχώρησαν στον εξοπλισμό αρκετών χωριών, χρησιμοποιώντας για τον σκοπό αυτό ως βάση τον Κούκο. Έχοντας εξασφαλίσει την ανοιχτή υποστήριξη των Γερμανών, ο Κισά – Μπατζάκ, ως αρχηγός πλέον του Εθνικού Ελληνικού Στρατού (Ε.Ε.Σ.) Κατερίνης, οργάνωσε στην κοινότητα της Σεβαστής, στις 2 Ιανουαρίου 1944, ένα συνέδριο στο οποίο συμμετείχαν περίπου πεντακόσιοι αντιπρόσωποι από είκοσι τρία χωριά, τα οποία βρίσκονταν στα πεδινά και κάτω από τον ασφυκτικό έλεγχο της ισχυρής γερμανικής παρουσίας στην πόλη της Κατερίνης. Στη σύσκεψη αποφασίστηκε να συγκροτηθούν επιτροπές στα χωριά και να χορηγηθεί στους κατοίκους τους ένας περιορισμένος αριθμός όπλων για να αντιμετωπιστεί η απειλή του ΕΛΑΣ. Ο εξοπλισμός των χωριών αυτών βορείως της

---

[174] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Banden im Pelion - Gebirge", Ia, Nr. 646/44 g. Kdos (Anlage 194), 20 Φεβρ. 1944.

[175] MA, RH 19 VII 16/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Unternehmen „Iltis" ", Ia, Nr. 2156/44 geh. (Anlage 179), 21 Μαρ. 1944.

[176] MA, RH 19 VII 16/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), "Unternehmen „Iltis" ", Ia, Nr. 2317/44 geheim (Anlage 228), 26.3.1944 και Ia, Nr. 2438/44 geheim (Anlage 263), 29.3.1944

[177] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1551, στοιχείο κατηγορίας 458: OKH, Gen. St. d. H., Op. Abt. (II), Nr. 3029 / 44 g. Kdos., "Tagesmeldung West vom 1. April 1944 ", 2 Απρ. 1944.

Κατερίνης δημιούργησε ταυτόχρονα μια ζώνη ασφαλείας κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής που αποτελούσε συχνό στόχο δολιοφθορών.[178]

Την επομένη του συνεδρίου, ο Κισά –Μπατζάκ απευθύνθηκε στη Μυστική Αστυνομία Στρατού Θεσσαλονίκης, δηλώνοντας έτοιμος να πολεμήσει εναντίον των κομμουνιστών:

> «Λαμβάνω την τιμήν να αναφέρω ότι διαθέτω δύναμιν εκατόν εξήκοντα (160) ανδρών δια την εκκαθάρισιν και προστασίαν της περιοχής Κατερίνης από τους κομμουνιστάς. Επειδή όμως στερούμεθα οπλισμού, παρακαλώ όπως μας εφοδιάσητε δι΄ όπλων, οπλοπολυβόλων, όλμων και χειροβομβίδων. Δύναμαι να σας παράσχω πάσαν εγγύησιν ότι ο οπλισμός ούτος εν ουδεμία περίπτωσει θέλει χρησιμοποιηθεί εναντίον των Γερμανικών δυνάμεων. Ως πρώτην δε έμπρακτον απόδειξιν περί τούτου, δηλώ ότι είμαι έτοιμος ανά πάσαν στιγμήν να μεταβώ μετά της ως άνω δυνάμεώς μου οπουδήποτε ηθέλατε με διατάξει, δια να πολεμήσω εναντίον των κομμουνιστών […]».[179]

Εκτός από τους εξοπλισμένους του Κούκου, οι γερμανικές αρχές εγκατέστησαν ένοπλα τμήματα και μέσα στην πόλη της Κατερίνης. Η στρατολόγηση έγινε κάτω από την εποπτεία της 250ου Τμήματος Αντικατασκοπίας της Κατερίνης (Abwehrtruppe 250). Σύμφωνα με αναφορά της υπηρεσίας αυτής προς τις στρατιωτικές αρχές της Θεσσαλονίκης, η δύναμη των Ελλήνων εθελοντών έφτασε τους εξακόσιους άντρες.[180] Μάλιστα, στις 13 Φεβρουαρίου, η αποκαλούμενη «προσωρινή αντικομμουνιστική επιτροπή Κατερίνης» κάλεσε τους δημοσίους υπαλλήλους και γενικά τους πολίτες της Κατερίνης σε συγκέντρωση, κατά τη διάρκεια της οποίας

> «[…] εκλήθη ο λαός να συσσωματωθή εναντίον των κομμουνιστών ανταρτών, ταχθείσης προς τούτο προθεσμίας δέκα ημερών δια την εγγραφήν εις ιδρυομένην Οργάνωσιν απάντων των αρρένων κατοίκων (υπαλλήλων και ιδιωτών), καθόσον […] εκείνοι οίτινες δεν θα ενεγράφοντο θα εχαρακτηρίζοντο ως συμπαθούντες την κίνησιν των κομμουνιστών ανταρτών ή μάλλον ως κομμουνισταί».[181]

---

[178] Βλ. ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944. Επίσης, Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 233-234, 253-254. Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 47.
[179] Βλ. Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 234–235.
[180] MA, RH 19 VII 15/1: Führungsabteilung (Arsakli), Morgenmeldung, "Griech. Freiwilligenverband", Ic / AO, Nr. 1395/44 geheim (Anlage 9), 2 Φεβρ. 1944.
[181] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : "Περίληψις", Κατερίνη 1 Απρ. 1944.

Κάτω από την ασκηθείσα πίεση, αλλά και οικειοθελώς, άρχισε η εγγραφή και η ένταξη στα ένοπλα σώματα της Κατερίνης. Στις 16 Φεβρουαρίου, έγινε στην κεντρική πλατεία της πόλης η ορκωμοσία «των εις την Γερμανικήν Υπηρεσίαν ως στρατιωτών κατατασθέντων εθελοντών Ελλήνων», στην οποία παρέστησαν υποχρεωτικά όλοι οι υπάλληλοι και οι κάτοικοι της Κατερίνης.[182] Οι ένοπλοι αυτοί ενεργούσαν κάτω από την καθοδήγηση του Κισά–Μπατζάκ και τον απόλυτο έλεγχο του διευθυντή του γραφείου της Μυστικής Αστυνομίας Κατερίνης, Λόχερ.[183]

Οι δυνάμεις αυτές των εξοπλισμένων χρησιμοποιήθηκαν από τους Γερμανούς στις πρώτες επιχειρήσεις που πραγματοποίησαν στα Πιέρια μέσα στο 1944. Στις 2 Μαρτίου 1944, τα αντικομμουνιστικά τμήματα του Κισά-Μπατζάκ, με επικεφαλής τους Γερμανούς αξιωματικούς του 250ου Τμήματος Αντικατασκοπίας που είχαν αναλάβει την οργάνωσή τους, προωθήθηκαν από την Κατερινή προς την περιοχή των Ρυακίων και της Ελαφίνας. Όλες οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ εκκένωσαν τα προωθημένα φυλάκια και συγκεντρώθηκαν στα ορεινά γύρω από την Ελαφίνα. Εκτός από τα Ρυάκια, οι επιτιθέμενοι μπήκαν τις επόμενες ημέρες στη Συκιά, την Παλατίτσια, τη Βεργίνα, τη Μελίκη, το Νεόκαστρο, το Λιβάδι, τον Κολινδρό, την Καστανιά, σκότωσαν όσους θεωρούσαν ύποπτους για συνεργασία με τους αντάρτες και εξόπλισαν τους κατοίκους.[184] Στις 2 Μαρτίου πυρπόλησαν στη Συκιά έντεκα κατοικίες, στις 3 στην Παλατίτσια δέκα τέσσερις και στη Βεργίνα οκτώ, στις 4 στη Μελίκη δύο κατοικίες, τρεις στάβλους, μια αποθήκη σιτηρών και κατέσχεσαν τριάντα δύο μικρά και μεγάλα ζώα.[185] Από τη στιγμή εκείνη τα χωριά αυτά όπως και άλλα της περιοχής οχυρώθηκαν κατά το παράδειγμα του Κούκου. Επομένως, αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης αυτής δεν ήταν η καταδίωξη των ανταρτών, αλλά ο εξοπλισμός των χωριών, εξέλιξη που θα καθιστούσε πλέον την περιοχή εχθρική για τον ΕΛΑΣ. Σ΄ αυτό συνηγορεί, άλλωστε, και η ιδιαίτερα μικρή συμμετοχή των Γερμανών. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης οι αξιωματικοί της αντικατασκοπίας είχαν την ευκαιρία να

---

[182] Ό. π.

[183] Για τη δράση των ενόπλων αυτών σωμάτων στην πόλη της Κατερίνης, βλ. Zst, V 508 AR 2406 / 67: (Ένορκες καταθέσεις) Naoum A., Θεσσαλονίκη 8 Ιουν. 1945 / Alekos T., Θεσσαλονίκη 9 Ιουν. 1945 και "Bericht Polizeimeister Nikolaus Tzavaras vom Ausländeramt Thessaloniki", Θεσσαλονίκη 26 Ιουλ. 1945.

[184] Βλ. Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 262–264.

[185] ΙΑΥΕ, Κατοχική Κυβέρνηση, 1944, φακ. 1, 6ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γεν. Δ/νσις Μακεδονίας, Επαρχία Ημαθίας, Αριθ. Πρωτ. 700, "Κατάστασις εμφαίνουσα το όνομα των εν τη περιφερεία Επαρχίας Ημαθίας καταστραφέντων χωρίων, 2) χρονολογίαν της καταστροφής, 3) τον βαθμόν της καταστροφής, 4) την αιτίαν της καταστροφής, και 5) τον αριθμόν των καταστραφεισών οικοδομών", Βέροια 10 Μαρ. 1944.

διαπιστώσουν εμπράκτως την επιχειρησιακή ικανότητα των αντρών του Κισά – Μπατζάκ και να επαληθεύσουν την εκπλήρωση των υποσχέσεων του τελευταίου προς τη γερμανική πλευρά.

Ταυτόχρονα με την επίθεση στα Ρυάκια, οργανώθηκε από δύναμη Γερμανών και των Ελλήνων συνεργατών τους ανάλογη επιχείρηση για την οχύρωση του Μοσχοπόταμου. Εναντίον του χωριού κινήθηκαν τα ξημερώματα της 5ης Μαρτίου τμήματα του ΕΛΑΣ, αναγκάζοντας τους αμυνόμενους να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους και να τραπούν σε φυγή. Κατά τη διάρκεια της μάχης σκοτώθηκαν τρεις Γερμανοί και τέσσερις Έλληνες των αντικομμουνιστικών τμημάτων, ενώ τραυματίστηκαν άλλοι έξι. Στη συνέχεια ο ΕΛΑΣ παρέδωσε το χωριό στις φλόγες.[186] Ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης – Αιγαίου ενημερώθηκε την ίδια ημέρα για το συμβάν. Στη σχετική, όμως, έκθεση σημειωνόταν ότι η επίθεση των ανταρτών εναντίον των οχυρωμένων θέσεων των Γερμανών και των Ελλήνων συνεργατών τους είχε αποκρουστεί. Επιπλέον, δεν υπήρχε καμία αναφορά για νεκρούς από γερμανικής και ελληνικής πλευράς.[187] Εντούτοις, στην έκθεση με τα τελικά αποτελέσματα της εκκαθαριστικής επιχείρησης στο Βόρειο Όλυμπο καταγράφηκαν ως απώλειες των γερμανικών και των ελληνικών τμημάτων «7 νεκροί (2 Γερμανοί), 6 τραυματίες Έλληνες, 1 Γερμανός αγνοούμενος», οι οποίες προφανώς οφείλονταν στην επιτυχή, όπως αποδείχθηκε, επίθεση του ΕΛΑΣ στον Μοσχοπόταμο.[188]

Εκτός από το Μοσχοπόταμο, ο ΕΛΑΣ στράφηκε το επόμενο διάστημα εναντίον και άλλων χωριών που είχαν δεχθεί όπλα από τους Γερμανούς και τον Κισά – Μπατζάκ. Έτσι, γερμανική έκθεση σημείωνε την επίθεση του ΕΛΑΣ στα Ρυάκια, που εκδηλώθηκε στις 12 Μαρτίου, με τον ακόλουθο τρόπο : «12.3. Συμμορία επιτέθηκε εναντίον ενός αντικομμουνιστικού οχυρού βορειοδυτικά της Κατερίνης».[189] Στις 15 Μαρτίου, δύο

---

[186] Σχετικά με την επίθεση του ΕΛΑΣ στον Μοσχοπόταμο βλ. Κρήτος, *ό.π.*, σσ. 264–266. Ο συγγραφέας παραθέτει απόσπασμα ελληνόφωνης εφημερίδας που εκδιδόταν στην Κατερίνη και η οποία τελούσε υπό τον έλεγχο των Γερμανών. Μετά την επίθεση του ΕΛΑΣ στον Μοσχοπόταμο η εφημερίδα δημοσίευσε το ακόλουθο απόσπασμα : «Χθες χίλιοι και πλέον κομμουνιστοσυμμορίται Σέρβοι, Βούλγαροι και Ρώσοι κατά το πλείστον, και ελάχιστοι Έλληνες, επετέθησαν κατά του Μοσχοποτάμου. Η γενναία φρουρά του χωριού, αφού επί τρίωρον ημύνθη ηρωικώς, ηναγκάσθη να αποχωρήση προ των υπερτέρων δυνάμεων του εχθρού. Οι βάρβαροι όμως επιδρομείς επλήρωσαν ακριβά την απόπειραν. Εκατοντάδες νεκρών εκάλυψαν το πεδίον της μάχης».

[187] Βλ. MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 1410/44 geh. (Anlage 45), 6 Μαρ. 1944.

[188] MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 1866/44 geh. (Anlage 113), 15 Μαρ. 1944.

[189] Ό. π.

ημέρες μετά το τέλος της εκκαθαριστικής επιχείρησης στο Βόρειο Όλυμπο, υποβλήθηκε στον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου η έκθεση με τα τελικά αποτελέσματα:

> «Συνολικές απώλειες των συμμοριών : 76 καταμετρημένοι νεκροί, 6 αιχμάλωτοι. Λάφυρα : 2 πολυβόλα, 12 τυφέκια, 1 αυτόματο, όπως επίσης σημαντικά ποσά σε δολάρια και χρυσό. Ημέτερες απώλειες : 7 νεκροί (2 Γερμανοί), 6 τραυματίες Έλληνες, 1 Γερμανός αγνοούμενος».[190]

Μέχρι τα τέλη του Μαρτίου, οργανώθηκε από τη στρατιωτική διοίκηση Θεσσαλονίκης μια ακόμη μικρής έκτασης επιχείρηση για την εκκαθάριση της περιοχής μεταξύ των Γιαννιτσών και της Αξιούπολης, στους πρόποδες του όρους Πάϊκου. Στην περιοχή αυτή τμήματα του 30ου Συντάγματος είχαν πραγματοποιήσει επιθέσεις εναντίον αντιπάλων χωριών που διατηρούσαν ένοπλες ομάδες. Η δράση τους περιλάμβανε, επίσης, ενέδρες και δολιοφθορές στο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο. Στα σημαντικότερα γεγονότα συγκαταλέγεται η ενέδρα που έστησε τμήμα του ΕΛΑΣ, το πρωί της 19ης Φεβρουαρίου, στο δρόμο μεταξύ της Γουμένισσας και της Αξιούπολης. Μέσα σε διάστημα λίγων ωρών χτύπησε τρία γερμανικά αυτοκίνητα, εξουδετέρωσε τους επιβαίνοντες και στη συνέχεια τα πυρπόλησε. Στο ένα από αυτά επέβαινε ο Έπαρχος Παιονίας, Σταύρος Κωστόπουλος, ο οποίος και σκοτώθηκε. Σημαντικές ήταν επίσης και οι γερμανικές απώλειες. Εκτός από τους στρατιώτες, αναφέρεται ότι σκοτώθηκαν ένας ανθυπολοχαγός, διοικητής της Στρατιωτικής Χωροφυλακής Αξιούπολης, ο Λοχίας του επιτελείου του ονόματι Ίσραελ, ο Φρούραρχος της Παιονίας, Ανθυπασπιστής Σουλτς και ο υπαξιωματικός Βέρνερ.[191]

Η γερμανική αντίδραση σε αυτές τις προκλήσεις των ανταρτών εκδηλώθηκε με την εκκαθαριστική επιχείρηση που ξεκίνησε στις 23 Μαρτίου και οδήγησε στην ολοσχερή καταστροφή του Ελευθεροχωρίου. Το χωριό βρίσκεται δεκατρία χιλιόμετρα βορείως των Γιαννιτσών, στους πρόποδες του Πάϊκου και αποτελούσε ιδανικό

---

[190] Ό. π. Βλ. επίσης, NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1551, στοιχείο κατηγορίας 458: OKH, Gen. St. d. H., Op. Abt. (II), Nr. 2660 / 44 g. Kdos., "Tagesmeldung West vom 15. März 1944 ", 16 Μαρ. 1944. Σύμφωνα με την ημερησία αυτή γερμανική αναφορά ο αριθμός των νεκρών ανήλθε σε ογδόντα τέσσερις.

[191] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : (Μ.Τ.) Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄., "Έκθεσις περί της ανταρτοκομμουνιστικής δράσεως εις την περιοχήν του Νομού Κιλκίς", Απρ. 1944. Βλ. επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., 30ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεσις πεπραγμένων μηνός Φεβρουαρίου 1944", Φεβρ. 1944. Ακόμη, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 194-198.

κατάλυμα και ορμητήριο για μια διμοιρία του ΕΛΑΣ. Στις 23 Μαρτίου, γερμανικά τμήματα μπήκαν στο Ελευθεροχώρι και πυρπόλησαν σαράντα εννιά σπίτια.[192] Αναφέρεται πως στην επιχείρηση εναντίον του Ελευθεροχωρίου συμμετείχαν εξοπλισμένοι από τα γειτονικά χωριά του Ασβεσταρειού και της Αραβησσού.[193] Όσοι από τους κατοίκους παρέμειναν στο χωριό, μετά και από προτροπή των υπευθύνων του ΕΛΑΣ, βρήκαν τραγικό θάνατο, καθώς οι Γερμανοί εκτέλεσαν και κατόπιν έκαψαν δέκα τέσσερις άντρες, γυναίκες, ακόμη και εγκύους και βρέφη. Ταυτόχρονα, έριξαν βλήματα όλμου εναντίον των κατοίκων που είχαν διαφύγει στο βουνό. Όσοι γλίτωσαν από την επιδρομή κατέφυγαν προσωρινά στην Κρώμνη και αργότερα διασκορπίστηκαν σε γειτονικές κοινότητες.[194] Την ίδια ημέρα οι Γερμανοί συνέλαβαν και δεκαοκτώ «συμμορίτες».[195] Στις 25 Μαρτίου επανήλθαν στο Ελευθεροχώρι, σκότωσαν έναν ακόμη κάτοικο και πυρπόλησαν τα λίγα σπίτια που είχαν απομείνει, ολοκληρώνοντας την καταστροφή του χωριού (πίνακας 6).[196] Η επιχείρηση τερματίστηκε μια ημέρα αργότερα με την εκτέλεση πέντε «εχθρών» και τη σύλληψη σαράντα οκτώ ατόμων.[197]

Τον Μάρτιο, εκτός από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, οι γερμανικές αρχές προέβησαν και σε αντίποινα για δολιοφθορές και άλλες απώλειες που είχαν υποστεί, εκτελώντας αμάχους από τα χωριά και κρατουμένους – ομήρους των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Σε μια τέτοια περίπτωση, κάτοικοι του Αετού Φλώρινας θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για όσα είχαν συμβεί νωρίτερα κοντά στο χωριό τους και εκτελέστηκαν με απόφαση του Φρούραρχου Αμυνταίου. Με τον ίδιο τρόπο, κρατούμενοι των στρατοπέδων

---

[192] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τα πυρποληθέντα και λεηλατηθέντα χωρία των Επαρχιών του Νομού Πέλλης (επαρχία Γιαννιτσών)".

[193] Βλ. σχετικά ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30/ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεσις πεπραγμένων μηνός Απριλίου 1944", Φεβρ. 1944. Επίσης, Χαράλαμπος Καλτσίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελευθεροχώρι 3 Νοεμ. 2001.

[194] Χαράλαμπος Καλτσίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελευθεροχώρι 3 Νοεμ. 2001.

[195] Βλ. MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 2251/44 g. (Anlage 207), 24 Μαρ. 1944.

[196] Χαράλαμπος Καλτσίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελευθεροχώρι 3 Νοεμ. 2001. Για την καταστροφή του Ελευθεροχωρίου βλ. και ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., 30ο Σύνταγμα, "Ιστορία του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της περιοχής του 30ου Συντάγματος". Επίσης, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 213. Στο Ληξιαρχείο Γιαννιτσών έχουν συνταχθεί μόνο τέσσερις πράξεις θανάτου από τους συνολικά δέκα πέντε εκτελεσθέντες κατοίκους του Ελευθεροχωρίου, βλ. Ληξιαρχείο Δήμου Γιαννιτσών, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, τόμος Α΄ (1945), Αρ. 1 (1-218), Αριθ. 80, Γιαννιτσά 10 Αυγ. 1945, Αριθ. 127, Γιαννιτσά 18 Σεπτ. 1945, Αριθ. 171, Γιαννιτσά 19 Νοεμ. 1945 και τόμος Α΄ (1949-1950), Αρ. 1 (134-197), Αρ. 1 (1-133), Αριθ. 80, Γιαννιτσά 22 Ιουν. 1950.

[197] Βλ. MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 2343/44 geheim (Anlage 239), 27 Μαρ. 1944.

συγκέντρωσης της Λάρισας και της Θεσσαλονίκης πλήρωσαν με τη ζωή τους τις δολιοφθορές που οι αντάρτες είχαν προκαλέσει στο σιδηροδρομικό δίκτυο.

Το βράδυ της 22ας προς την 23η Φεβρουαρίου 1944 ανατινάχθηκε και εκτροχιάστηκε αμαξοστοιχία στα Τέμπη, προκαλώντας το θάνατο τουλάχιστον έξι Γερμανών και τον βαρύ τραυματισμό άλλων τριάντα έξι.[198] Σε αντίποινα ο Στρατιωτικός Διοικητής Θεσσαλονίκης-Αιγαίου διέταξε την εκτέλεση συνολικά εκατό «ενεργών κομμουνιστών».[199] Στις 3 Μαρτίου 1944 άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής εκτέλεσαν στη Νέα Μαγνησία εξήντα κρατούμενους του στρατοπέδου «Παύλος Μελάς». Την επομένη εκτελέστηκαν στη μικρή τούμπα, πλησίον του στρατοπέδου συγκέντρωσης, άλλοι επτά κρατούμενοι.[200] Επίσης, σε αντίποινα για το ίδιο συμβάν, στρατιώτες των SS εκτέλεσαν στη Λάρισα στις 8 Μαρτίου και σε μικρή απόσταση από το στρατόπεδο συγκέντρωσης σαράντα κρατούμενους, άντρες και γυναίκες.[201] Μετά από τα περιστατικά αυτά, οι γερμανικές αρχές προχώρησαν στη δημιουργία διπλής νεκρής ζώνης πεντακοσίων μέτρων και πέντε χιλιομέτρων

---

[198] Βλ. MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki – Ägäis (OFK 395), Ia, Nr. 759/44 geheim (Anlage 214), 23 Φεβρ. 1944. Πρβλ. Αγγελούλης, *ό.π.*, σσ. 32-35. Ο συγγραφέας περιγράφει λεπτομερώς την εκτέλεση της δολιοφθοράς αυτής, υποστηρίζοντας ότι σκοτώθηκαν τετρακόσιοι πενήντα Γερμανοί.

[199] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 208, στοιχείο κατηγορίας 436: Mil. Bef. Südost, Ia, Nr. 1451 / 44 geh. an Heeresgruppe F, "Tagesmeldung vom 10.3.1944 ". Επίσης, MA, RH 19 VII 16/1: Führungsabteilung (Arsakli), Befehlshaber Saloniki–Ägäis, Ia, Nr. 1502/44 g. (Anlage 58), 8.3.1944.

[200] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Υπουργείον Εσωτερικών, "Δελτίον Αδικημάτων και Συμβάντων της 28-ΙΙΙ-44". Επίσης, Καφταντζής (επιμ.), Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 306-309.

[201] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 2ος υποφ. : Υπουργείον Εσωτερικών, Νομαρχία Λαρίσης, Αριθ. Εμπιστ. Πρωτ. Δ.Υ., "Εκτέλεσις 36 ομήρων", Λάρισα 10 Μαρ. 1944 και συνημμένη "Γνωστοποίησις" του Γερμανού Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή της Λάρισας όπου αναφέρονταν τα ακόλουθα : «Κομμουνιστική τρομοκρατική ομάς διεξήγαγε την 25ην Φεβρουαρίου 1944 απόπειραν κατά της σιδηροδρομικής γραμμής βορείως της Λαρίσης, απόπειρα ήτις προκάλεσε τον μερικόν εκτροχιασμόν της αμαξοστοιχίας και τον τραυματισμόν ή θάνατον αριθμού τινος Γερμανών στρατιωτών […] Ήδη κατά τους μήνας Νοέμβριον, Δεκέμβριον 1943 και Ιανουάριον 1944 έλαβον χώραν παρόμοιαι απόπειραι κατά της σιδηροδρομικής γραμμής και δη εν τη προαναφερθείση περιοχή, όμως μέχρι τούδε απέφυγεν ο Γερμανικός Στρατός να λάβη ιδιαίτερα μέτρα αντιποίνων […] Ως αντίποινα δια την νεωστί λαβούσαν χώραν απόπειραν διετάχθη η δια τυφεκισμού εκτέλεσις 100 προσώπων ευρισκομένων υπό κράτησιν παρά τω Γερμανικώ Στρατώ, άτινα καθώς αδιαμφισβητήτως διεπιστώθη είχον σχέσεις με τας τρομοκρατικάς ομάδας, συμφώνως προς τους στρατιωτικούς νόμους […] Εάν δεν ήθελε κατορθωθή η ανακάλυψις των ομάδων τούτων και εάν ήθελον λάβει χώραν νέαι απόπειραι, ο Γερμανικός Στρατός επιφυλάσσεται να λάβη άλλα αποφασιστικά μέτρα και αντίποινα».

εκατέρωθεν των σιδηροδρομικών γραμμών Θεσσαλονίκης-Λάρισας και Πλατύ-Φλώρινας, στα εδάφη δικαιοδοσίας της Ομάδας Στρατού Ε.[202]

Στις 27 Μαρτίου, τρία στελέχη της οργάνωσης του Κ.Κ.Ε. Φλώρινας, ο Δημήτρης Τσιμέρκας από την Κρυσταλλοπηγή, ο Κώστας Τζίκας από το Αμύνταιο και ο Χρήστος Μποζίνης από τον Αετό, καταγόμενος από τη Σιταριά, μετέβησαν από τον Αετό στο γειτονικό Πεδινό για να συλλάβουν ένα άτομο από το Βαρικό, το οποίο θεωρείτο συνεργάτης των Γερμανών. Μετά την αποτυχία της επιχείρησης, επέστρεψαν στον Αετό, ακολουθώντας το δημόσιο δρόμο εκτός από τον Μποζίνη που επέλεξε ένα μονοπάτι. Ο διασωθείς από την ενέδρα ακολούθησε αντίθετη πορεία διαφυγής με κατεύθυνση το Αμύνταιο. Στο ύψος του χωριού Ροδώνας συνάντησε δύο φορτηγά του γερμανικού στρατού που μετέβαιναν στον Αετό να φορτώσουν ξύλα από παρακείμενη αποθήκη για τις ανάγκες της φρουράς Αμυνταίου και ενημέρωσε τους στρατιώτες για το συμβάν. Τα φορτηγά συνέχισαν την πορεία τους προς τον Αετό, συναντώντας λίγο έξω από το χωριό τα δύο στελέχη. Ο πρώτος εξ αυτών, ο Τσιμέρκας κατάφερε να διαφύγει σε αντίθεση με τον Τζίκα που τραυματίστηκε από τα πυρά των Γερμανών. Όταν οι τελευταίοι τον πλησίασαν, απασφάλισε μια χειροβομβίδα, προκαλώντας εκτός από τον δικό του και το θάνατο ενός στρατιώτη.[203]

Την επομένη, γερμανικό τμήμα από το Αμύνταιο, πιθανόν των SS, περικύκλωσε τον Αετό, έχοντας διαταγή να εκτελέσει συγκεκριμένο αριθμό ατόμων σε αντίποινα για το φόνο του στρατιώτη. Το πρωί ερεύνησε, λεηλατώντας, παράλληλα, τα σπίτια και συγκέντρωσε όλους τους άρρενες στην πλατεία του χωριού, επιλέγοντας δεκαέξι άτομα που κρίθηκαν ύποπτοι για συνεργασία και παροχή υλικής, κυρίως, βοήθειας στους αντάρτες. Μεταξύ 11ης και 12ης πρωινής, οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν μισό περίπου χιλιόμετρο έξω από το χωριό προς την κατεύθυνση του Αμυνταίου. Εκεί, πάνω σχεδόν στο δημόσιο δρόμο που οδηγεί από τον Αετό στο Πεδινό εκτελέστηκαν τμηματικά όλοι οι κρατούμενοι, εκτός από δύο άτομα που αν και τραυματισμένα

---

[202] Για τις απαγορεύσεις που συνόδευαν το μέτρο αυτό βλ. Αρχείο Δήμου Αλεξάνδρειας (αταξινόμητο υλικό) : Ελληνική Πολιτεία, Κοινότης Γιδά, Αριθ. πρωτ. 177, "Ανακοίνωσις", Γιδάς 14 Ιουν. 1944 (το αρχείο αυτό που φυλάσσεται στη δημοτική βιβλιοθήκη, μελέτησε ο ερευνητής Δημήτριος Μπέλλος). Επίσης, MA, RH 19 VII 16/2: Führungsabteilung (Arsakli), "Tote Zone beiderseits der Bahn" Ia, Nr. 2479/44 geheim (Anlage 276), 30 Μαρ. 1944.

[203] Για το περιστατικό βλ. Αμύντας, *ό.π.*, σ. 95. Γεώργιος Γοράντης, *28 Μαρτίου 1944* [Επικήδειος], Αετός χ.χ.ε. Δημήτριος Οικονόμος – Αγγελική Λιάλιου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αετός 23 Σεπτ. 2001. Βλ. ακόμη, ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, Αριθ. Πρωτ. 2035, "Κίνησις ανταρτών και πυρπόλησις Δροσοπηγής", Φλώρινα 6 Απρ. 1944.

κατάφεραν να διαφύγουν προς το χωριό Βαλτόνερα. Επίσης ένα τρίτο άτομο που παρέμεινε στον τόπο της εκτέλεσης, μεταφέρθηκε από τους Γερμανούς στο Αμύνταιο και τις επόμενες ημέρες απελευθερώθηκε.[204]

Από τους δεκατρείς, τελικά, εκτελεσθέντες οι δέκα ήταν κάτοικοι Αετού, συμπεριλαμβανομένου και του Χρήστου Μποζίνη, ένας του Πεδινού, όπου εργαζόταν ως κοινοτικός γραμματέας, καταγόμενος από το Λέχοβο, και δύο του Νυμφαίου, οι οποίοι διατηρούσαν στον Αετό κατάστημα υποδημάτων. Οι νεκροί ενταφιάστηκαν δύο ημέρες αργότερα, μετά από σχετική άδεια του Φρούραρχου Αμυνταίου (πίνακας 7).[205] Οι Γερμανοί δεν αρκέστηκαν μόνο σε όσους εκτέλεσαν την 28η Μαρτίου, αλλά την ίδια ημέρα σκότωσαν τρία ακόμη άτομα, τα δύο στο Σκλήθρο, δεκαπέντε και είκοσι δύο ετών, και το τρίτο στο Πεδινό, είκοσι πέντε ετών.[206]

Το 1946 μια γυναίκα ονόματι Βικτωρία Β., η οποία από τον Νοέμβριο του 1943 είχε εργαστεί ως διερμηνέας στο γερμανικό φρουραρχείο του Αμυνταίου, κατέθεσε ότι για τις εκτελέσεις στον Αετό δεν ευθυνόταν ο Γερμανός Φρούραρχος, Χάιντς Τσάμπελ (Heinz Zabel), αλλά ο επικεφαλής των μονάδων SS που έδρευαν στην πόλη.[207] Με την παραπάνω κατάθεση οι αστυνομικές αρχές του Αμυνταίου συμπλήρωσαν το προανακριτικό υλικό που είχαν ήδη στη διάθεσή τους, χαρακτηρίζοντας την εκτέλεση των πολιτών στον Αετό ως έγκλημα πολέμου και προτείνοντας την τιμωρία των Γερμανών που συμμετείχαν σ΄ αυτήν.[208]

Με βάση το υλικό αυτό που στηριζόταν αποκλειστικά στις καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων, η Εισαγγελία του Κόμπλεντς (Koblenz) ξεκίνησε τη διερεύνηση της

---

[204] Δημήτριος Οικονόμος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αετός 23 Σεπτ. 2001. Αμύντας, *ό.π.*, σ. 96. Γοράντης, *ό.π.* Αυτός που απελευθερώθηκε από τους Γερμανούς στο Αμύνταιο ονομαζόταν Τρύφων Λιπίτκας. Το συγκεκριμένο άτομο εμφανίζεται σε έκθεση της Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Αμυνταίου ως ενεχόμενο στο Κομιτάτο, βλ. Κ.Ι.Θ., Αρχείο Γ. Μαργέτη, φακ. 16, 1ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Υποδ/σις Χωρ/κης Αμυνταίου, Αριθ. 20/2/2, "Περί των εξοπλισθέντων χωρίων περιφερείας της Υποδιοικήσεως", Αμύνταιο 27 Αυγ. 1944.

[205] Βλ. Δήμος Αετού, Ληξιαρχικό Βιβλίο Θανάτων Κοινότης Αετού, τόμος Β΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1-11, Αετός 29 Μαρ. 1944. Επίσης, Δήμος Αετού, *Προσκλητήριο εκτελεσθέντων κατοίκων μας από τους Γερμανούς την 28 Μαρτίου 1944*. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, Αριθ. πρωτ. 1919, Φλώρινα 6 Απρ. 1944. Zst, V 508 AR 2411 / 67: "Eidesstattliche Untersuchung eines Zeugen", Χρήστος Σ., Αμύνταιο 9 Ιουν. 1945 και "Eidesstattliche Untersuchung eines Zeugen", Ιωάννης Ρ., Αμύνταιο 11 Ιουν. 1945.

[206] Δήμος Αετού, Βιβλίον Θανάτων Ληξιαρχείου Σκλήθρου, τόμος Β΄ (1939-1943), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Δημήτριου Πετσόπουλου, Αριθ. 1, Σκλήθρο 28 Μαρ. 1944, Γεώργιου Πούλιου, Αριθ. 2, Σκλήθρο 28 Μαρ. 1944 και Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων Κοινότης Πεδινού, τόμος Γ2, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Μιχαήλ Πέϊου, Αριθ. 2, Πεδινό 15 Απρ. 1946.

[207] Zst, V 508 AR 2411/67: "Vernehmung eines Zeugen", Βικτωρία Β., Αμύνταιο 21 Φεβρ. 1946.

[208] Zst, V 508 AR 2411/67: "Ergebnis der Untersuchung", Αμύνταιο 11 Ιουν. 1945.

υπόθεσης, καλώντας σε ανάκριση τον Κουρτ Ρίκερτ (Kurt Rickert) και τον Κουρτ Σβάρτινγκ (Kurt Schwarting). Ο τότε Ταγματάρχης Ρίκερτ είχε διατελέσει διοικητής του 1ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS του Σύμερς, με έδρα το Αμύνταιο. Ο δε Σβάρτινγκ ήταν διοικητής του 4ου Λόχου του 1ου Τάγματος του Ρίκερτ. Κατά τη διάρκεια της προανάκρισης ο Σβάρτινγκ αρνήθηκε κάθε ανάμειξη στο συμβάν, καταθέτοντας ότι ως διοικητής του λόχου δεν συμμετείχε στην εκτέλεση των πολιτών στον Αετό, αλλά ούτε είχε λάβει μια τέτοια διαταγή από τον ανώτερό του Ρίκερτ. Με τη σειρά του και ο Ρίκερτ αρνήθηκε οποιαδήποτε σχέση με το περιστατικό για το οποίο, μεταξύ των άλλων, κατηγορείτο.[209]

Μετά από καταθέσεις πρώην μελών του 4ου Λόχου του 1ου Τάγματος, η Εισαγγελία του Κόμπλεντς κατέληξε στο συμπέρασμα «πως οι δύο εναγόμενοι με βεβαιότητα δεν είχαν συμμετάσχει [στα γεγονότα του Αετού]». Εντούτοις, δύο πρώην μέλη του 4ου Λόχου αναφέρθηκαν σε ένα συμβάν που έλαβε χώρα στον Αετό, το οποίο η Εισαγγελία του Κόμπλεντς ταύτισε με την εκτέλεση των δεκατριών ατόμων, την οποία διερευνούσε :

> «Σύμφωνα με τους μάρτυρες Μ. και Ü., οι οποίοι ανήκαν στον 4ο Λόχο του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS, ο λόχος τους είχε πραγματοπιήσει έρευνες σε πολλά χωριά σε συνεργασία με τη Μυστική Αστυνομία. Στον Αετό συνελήφθησαν έξι άτομα, τα οποία φρουρούνταν από τους άντρες μιας τεθωρακισμένης διμοιρίας "Κυνηγών", με διοικητή έναν υπαξιωματικό. Όταν πέντε από τους συλληφθέντες προσπάθησαν να αποδράσουν, εκτελέστηκαν κατά τη διαφυγή τους, μετά από επανειλημμένες διαταγές του υπαξιωματικού να σταματήσουν».[210]

Αν και η Εισαγγελία του Κόμπλεντς θεώρησε σχετική την παραπάνω κατάθεση, παρά τις όποιες διαφορές που παρουσίαζε με το εξεταζόμενο συμβάν, κυρίως ως προς τον αριθμό των εκτελεσθέντων, ανέστειλε τη διαδικασία της προανάκρισης, καταλήγοντας: «Επομένως, η εξέταση για τα αδικήματα για τα οποία κατηγορούνται οι

[209] Zst, V 508 AR 2411/67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, "Verfügung", 9 Js 174/57, Koblenz 7 Οκτ. 1964.
[210] Zst, V 508 AR 2411/67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, "Verfügung", 9 Js 174/57, Koblenz 7 Οκτ. 1964.

εναγόμενοι δεν απέδειξε πέραν πάσας αμφιβολίας την ενοχή τους, που θα μπορούσε να οδηγήσει στην καταδίκη τους. Θα πρέπει, λοιπόν, να ανασταλεί η δίωξή τους».[211]

Ακόμη σκληρότερα μέτρα έλαβαν οι Γερμανοί τον Απρίλιο του 1944 ως απάντηση σε αντίστοιχες προκλήσεις των ανταρτών. Τον μήνα αυτό, τα SS και η Βέρμαχτ πυρπόλησαν δεκάδες χωριά και εκτέλεσαν εκατοντάδες αμάχους, τους περισσότερους από κάθε άλλη φορά κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Αναμφίβολα, ανάμεσα στα περιστατικά αυτά ξεχωριστή θέση κατέχουν οι εκτελέσεις γυναικών και παιδιών τόσο στην Κλεισούρα της Καστοριάς, κατόπιν διαταγής του Σύμερς, όσο και σε χωριά του Βερμίου, όπου μια ακόμη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση προκάλεσε ασυγκρίτως περισσότερες απώλειες στον άμαχο πληθυσμό από ό,τι στους αντάρτες του ΕΛΑΣ.

[211] Zst, V 508 AR 2411/67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, "Beschluß", 9 Js 174/57, 343/64 (I), Koblenz 7 Οκτ. 1964.

iv) Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ (5 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1944)

Η Κλεισούρα ή Βλαχοκλεισούρα (Κλεισώρεια– κλείς ορέων) βρίσκεται στις βόρειες παρυφές του βουνού Μουρίκι και σε υψόμετρο χιλίων διακοσίων πενήντα μέτρων. Η διάβαση που σχηματίζεται ανάμεσα στο Βέρνο (Βίτσι) και στο Μουρίκι, γνωστή ως "Νταούλι", επιτρέπει την οδική σύνδεση της Έδεσσας με την Καστοριά και της Κοζάνης με την Καστοριά μέσω Πτολεμαΐδας. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3, η διάβαση της Κλεισούρας πέρασε πολλές φορές από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ στον έλεγχο των γερμανικών στρατευμάτων και το αντίστροφο. Οι συγκρούσεις μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών που διεξήχθησαν στην περιοχή το 1943 είχαν ως στόχο την απόκτηση του ελέγχου της συγκεκριμένης διαβάσεως, γεγονός που θα εξασφάλιζε τον ανεφοδιασμό των δυνάμεων της κάθε πλευράς. Για τον ΕΛΑΣ το "Νταούλι" αποτελούσε μια πρώτης τάξεως τοποθεσία για ενέδρες, ενώ εξυπηρετούσε και τον ανεφοδιασμό των τμημάτων της Βορείου Πίνδου. Για τους Γερμανούς ο έλεγχος της συγκεκριμένης διαβάσεως ήταν πρωτίστης σημασίας για τον απρόσκοπτο ανεφοδιασμό των στρατευμάτων που στάθμευαν στη Δυτική Μακεδονία και κυρίως στην Ήπειρο και για τη διασφάλιση της οδικής σύνδεσης με τη Θεσσαλονίκη.

Τον Μάιο του 1942 εγκαταστάθηκε για πρώτη φορά γερμανικό φυλάκιο στο "Νταούλι" μετά τη διοικητή υπαγωγή της Κλεισούρας στο νομό Φλώρινας που τελούσε υπό γερμανική Κατοχή. Τον Φεβρουάριο του 1943 πρωτοεμφανίστηκαν στην Κλεισούρα ένοπλοι αντάρτες του ΕΛΑΣ για να προμηθευτούν τρόφιμα και άλλα εφόδια. Λίγο αργότερα τράπηκαν σε φυγή μετά την άφιξη τμήματος είκοσι αντρών της Βέρμαχτ και δύναμης της ελληνικής εκατονταρχίας που έδρευε στη Φλώρινα. Τον επόμενο μήνα, ένοπλη ομάδα του ΕΛΑΣ με επικεφαλής τον Κώστα Παπαδόπουλο (Αετός) μπήκε στην Κλεισούρα, αφόπλισε τους χωροφύλακες του αστυνομικού σταθμού και έκαψε τα αρχεία της κοινότητας. Η παραμονή της στην κωμόπολη ολοκληρώθηκε με ανοιχτή ομιλία για τους σκοπούς του ΕΑΜ ενώπιον των τοπικών αρχών και του συνόλου των κατοίκων.[212]

Εκτός από τους Γερμανούς και τις επισκέψεις των ανταρτών του ΕΛΑΣ, η Κλεισούρα είχε να αντιμετωπίσει και τους Σλαβόφωνους των γειτονικών της χωριών, οι οποίοι οπλίστηκαν από τους Ιταλούς, όταν έκαναν την εμφάνισή τους στις αρχές του 1943 οι πρώτες ανταρτικές ομάδες στην περιοχή της Καστοριάς. Πολλοί

[212] Βλ. Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 18, 25-26.

Σλαβόφωνοι των χωριών αυτών εντάχθηκαν στο λεγόμενο "Κομιτάτο", δημιουργώντας πολιτοφυλακές με την ενίσχυση και τον οπλισμό που τους παρείχε το ιταλικό φρουραρχείο της Καστοριάς πρωτοστατούντος του Υπολοχαγού Τζοβάννι Ραβάλι (Giovanni Ravali). Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας και εντατικότερα από τις αρχές του 1944 οι Γερμανοί συνέχισαν τον εξοπλισμό των Κομιτατζήδων με τη βοήθεια των Βουλγάρων αξιωματικών συνδέσμων και ιδιαίτερα του Αντώνιου Κάλτσεφ, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε έντονα προς αυτήν την κατεύθυνση στην Καστοριά και τη Φλώρινα.[213] Έτσι, μετά τους αντάρτες του ΕΛΑΣ η Κλεισούρα δέχθηκε την επίσκεψη, στις 28 Μαρτίου 1943, ένοπλης ομάδας πενήντα περίπου Κομιτατζήδων από τη Βασιλειάδα και την Κορησό, οι αρχηγοί των οποίων, όπως και ο ΕΛΑΣ, μίλησαν στους κατοίκους, προτρέποντάς τους αυτή τη φορά να συνδράμουν για την ευόδωση των βουλγαρικών στόχων στην περιοχή.[214]

Ήταν φανερό πως η Κλεισούρα βρισκόταν υπό ασφυκτικό κλοιό ήδη από τις αρχές του 1943, δεχόμενη πιέσεις αφενός από τον ΕΛΑΣ αφετέρου από τους Κομιτατζήδες των γειτονικών της χωριών, όπως ήταν η Βασιλειάδα, η Λιθιά, η Βέργα και το Βαρικό. Ο ΕΛΑΣ επιχείρησε με ομιλίες προς τους κατοίκους, αλλά και συλλήψεις και πολύωρες ανακρίσεις, να στρατολογήσει αντάρτες από την Κλεισούρα, τακτική που σε μεγάλο βαθμό απέβη άκαρπη. Οι κάτοικοι της Κλεισούρας, στην πλειοψηφία τους βλάχικης καταγωγής, εμφανίστηκαν μάλλον απρόθυμοι να ενταχθούν στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Από την άλλη πλευρά, η υποστήριξη των ιταλικών αρχών της κοντινής Καστοριάς ενθάρρυνε τους Σλαβόφωνους γειτονικών χωριών που δέχθηκαν να εξοπλιστούν και να τεθούν υπό τις διαταγές των Ιταλών και στη συνέχεια των

---

[213] Ο Κάλτσεφ κατά την απολογία του το 1948 ενώπιον του Διαρκούς Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης δήλωσε ότι «το κύριον έργον του ήτο να παρακολουθή τον Γερμανικόν και Ιταλικόν στρατόν, να προστατεύη τους βουλγαρίζοντας και να παρακολουθή που εδίδοντο τα όπλα υπό των Γερμανών», βλ. Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αριθ. 1-434 (1948), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 10ης έως 19ης Μαΐου 1948, Αριθ. αποφάσεως 313. Αναλυτικότερα για τη συμβολή του Κάλτσεφ και του Ραβάλι στον εξοπλισμό των Σλαβόφωνων βλ. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 77 κ. ε. Επίσης, Κ.Ι.Θ., Αρχείο Γ. Μαργέτη, φακ. 16, 1ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Υποδ/σις Χωρ/κης Αμυνταίου, Αριθ. 20/2/2, "Περί των εξοπλισθέντων χωρίων περιφερείας της Υποδιοικήσεως", Αμύνταιο 27 Αυγ. 1944. Σύμφωνα με την έκθεση της Χωροφυλακής Αμυνταίου, μέχρι τον Αύγουστο του 1944 είχαν εξοπλιστεί τα χωριά Σκλήθρο, Βαρικό, Αετός, Ξυνό Νερό, Ασπρόγεια, Περικοπή και Πεδινό. Στον εξοπλισμό των παραπάνω χωριών πρωτοστάτησε ο Κάλτσεφ, ο οποίος μαζί με Γερμανούς αξιωματικούς παρέδωσε τα όπλα στους κατοίκους.

[214] Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Δ/σις Χωρ/κης Φλωρίνης, Γραφ. Ειδ. Ασφαλείας, Αριθ. 2/32/2β, "Ετησία έκθεσις δράσεως ξένων προπαγανδών έτους 1943", Φλώρινα 30 Ιαν. 1944. Επίσης, Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 22.

Γερμανών. Έτσι, οι νέες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί την περίοδο της Κατοχής στην περιοχή, ερμηνεύουν ως ένα βαθμό την εισβολή στην Κλεισούρα, στις 28 Μαρτίου 1943, ομάδας ενόπλων από τη Βασιλειάδα. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι ανάλογη επίθεση είχε δεχθεί και η Βασιλειάδα από ένοπλα ελληνικά σώματα, με τη συμμετοχή πολλών Κλεισουριέων, στις 25 Μαρτίου 1905, κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα.[215]

Όλο αυτό το χρονικό διάστημα των πρώτων μηνών του 1943, η παρουσία των Γερμανών στην περιοχή ήταν περιορισμένη. Οι διαδοχικές εμφανίσεις ομάδων του ΕΛΑΣ και Κομιτατζήδων και η σχετική αναφορά για τα γεγονότα του προέδρου της Κλεισούρας, Αχιλλέα Αθανασίου, προς τις γερμανικές αρχές της Φλώρινας, οδήγησαν στην επανεγκατάσταση γερμανικού φυλακίου στην Κλεισούρα. Η γερμανική παρουσία έγινε εντονότερη το καλοκαίρι του 1943, με την ανάληψη των πρώτων επιχειρήσεων εναντίον του ΕΛΑΣ, με τη συμμετοχή των στρατευμάτων του Συνταγματάρχη Εμπερλάιν, του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" και των Εθελοντών του Πούλου. Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι επιχειρήσεις αυτές οδήγησαν στην εκδίωξη του ΕΛΑΣ και στην ανακατάληψη στα τέλη Ιουλίου των στενών της Κλεισούρας.

Ιδιαίτερα χρήσιμη για την ερμηνεία των μετέπειτα γερμανικών ενεργειών και γενικότερα των γεγονότων που έλαβαν χώρα και κορυφώθηκαν με την καταστροφή της Κλεισούρας είναι οι εκθέσεις που συντάχθηκαν το καλοκαίρι του 1943 από τις εμπροσθοφυλακές της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, όταν μετά την άφιξη της μεραρχίας στην Ελλάδα επισκέφτηκαν τις περιοχές στα βόρεια και βορειοανατολικά της Καστοριάς. Στις αρχές Ιουλίου, τα μηχανοκίνητα τμήματα της μεραρχίας περιέγραψαν μέσα από τις εκθέσεις τους τις συνθήκες που επικρατούσαν στις περιοχές αυτές μετά τον εξοπλισμό των Σλαβόφωνων από τους Ιταλούς και την εμφάνιση των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Για τους μεν πρώτους οι Γερμανοί σημείωναν :

---

[215] Στις 25 Μαρτίου 1905, ελληνική δύναμη εκατόν ογδόντα περίπου αντρών υπό τους Τσόντο-Βάρδα, Στέφανο Δούκα (Μάλλιο), Ιωάννη Καραβίτη, Μακρή, Ευθύμιο Καούδη, Ανδρέα Παναγιωτόπουλο από την Κλεισούρα κ.α. επιτέθηκε στην εξαρχική Βασιλειάδα σε αντίποινα για τις πυρποήσεις από τους Βουλγάρους των Μονών Τσιριλόβου και Σλίβενης, βλ. σχετικά Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα (επιμ.), *Η ελληνική αντεπίθεση στη Μακεδονία (1905-1906)· 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 140, υποσ. 69. Αναλυτικότερα για την επίθεση εναντίον της Βασιλειάδας, τις απώλειες που υπέστη το χωριό και τις μετέπειτα αντιδράσεις που αυτή προκάλεσε, βλ. Ιωάννης Καραβίτης, *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα*, Γιώργος Πετσίβας (επιμ.), τόμ. Α΄, Αθήνα 1994, σσ. 227-243.

«Στην περιοχή βορείως της Καστοριάς οι Ιταλοί εξόπλισαν πολιτοφυλακές που συγκροτούνται από Βουλγάρους. Τέτοιου είδους βουλγαρικές πολιτοφυλακές έχουν δημιουργηθεί σε χωριά που βρίσκονται κατά μήκος του δρόμου Φλώρινας – Καστοριάς όπως είναι το Ανταρτικό, το Βατοχώρι και ο Γάβρος, καθώς και η Βασιλειάδα στα ανατολικά της λίμνης της Καστοριάς. Οι αρχηγοί αυτών των πολιτοφυλακών φέρουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα όπως είναι το περιβραχιόνιο με το βουλγαρικό, γερμανικό και ιταλικό εθνικό έμβλημα. Οι πολιτοφύλακες είναι εφοδιασμένοι με μια ταυτότητα».[216]

Σε άλλη έκθεση που συντάχθηκε λίγες ημέρες αργότερα υπήρχαν περισσότερες πληροφορίες για τη μορφολογία του εδάφους, τους αρχηγούς των Κομιτατζήδων και κυρίως τη δύναμη που εμφάνιζαν σε κάθε χωριό :

«Ο δρόμος είναι ανηφορικός έως το σημείο της διάβασης λίγο πριν την Καστοριά, τα βουνά είναι γυμνά και με πολλές χαράδρες. Η διαμόρφωση του εδάφους στην περιοχή αυτή δεν προσδίδει στις συμμορίες κανένα ιδιαίτερο πλεονέκτημα. Οι ομάδες περιπόλων προέρχονται από τα γειτονικά χωριά και συγκροτούνται από ένοπλους πολίτες με περιβραχιόνια υπό τις ιταλικές διαταγές (οι λεγόμενες πολιτοφυλακές των χωριών): τέτοιες έχουν σχηματιστεί στο Πισοδέρι, στο Ανταρτικό (47 άντρες), στο Τρίγωνο (18 άντρες, αρχηγός ο Ιωάννης Βεκιάρης), στο Βατοχώρι (15 άντρες), στον Γάβρο (15 άντρες, αρχηγός ο Allebo Bandijares) […] Ο εξοπλισμός των πολιτοφυλάκων αποτελείται από όπλα παλαιών μοντέλων […] Οι πολιτοφυλακές συγκροτούνται από Βουλγάρους και Έλληνες […] Στην Βασιλειάδα έχει σχηματιστεί βουλγαρική πολιτοφυλακή δύναμης 120 αντρών με δύο οπλοπολυβόλα. Στην Βέργα πολιτοφυλακή 10 αντρών, στη Λιθιά πολιτοφυλακή δύναμης 40 αντρών […]».[217]

Για τους δε αντάρτες, οι Γερμανοί της 1ης Μεραρχίας ανέφεραν ότι είχαν κάτω από τον έλεγχό τους τη διάβαση της Κλεισούρας και χρησιμοποιούσαν ως ορμητήριά τους το Λέχοβο και την Κλεισούρα.[218]

---

[216] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65: Anlage 1 zu 1. Geb. Div. Ia Nr. 782 / 43 geh. v. 7.7., Feindnachrichtenblatt Nr. 1 (Stand 2.7.43).

[217] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65: 1. Gebirgs Division, KTB, Anlage 1943, (K.T.B., Anlageband IV vom 29.6.43 bis 15.7.43), "Mot. Marschgruppe der 1. Geb. - Div.", O.U., 3.7.43.

[218] Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, NA, T 315 / 65: Anlage 1 zu 1. Geb. Div. Ia Nr. 782 / 43 geh. v. 7.7., Feindnachrichtenblatt Nr. 1 (Stand 2.7.43).

Στις 23 Ιουλίου 1943, τμήματα του 2ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" συνεπικουρούμενα από τμήμα Ελλήνων εθελοντών του Πούλου, με επικεφαλής τον Υπίλαρχο Ιωάννη Βελισσαρίδη, πυρπόλησαν το Λέχοβο. Την ίδια ημέρα μετέβησαν για τον ίδιο σκοπό στην Κλεισούρα, συγκεντρώνοντας τους άρρενες στην πλατεία. Η παραμονή των περισσοτέρων κατοίκων εντός της κωμόπολης λειτούργησε αποτρεπτικά για την εφαρμογή των σχεδίων πυρπόλησης και εκτέλεσης των αρρένων, καθώς η παρουσία τους στην πλατεία δεν επαλήθευε τις πληροφορίες που είχαν οι γερμανικές αρχές για ένταξη των κατοίκων της Κλεισούρας στον ΕΛΑΣ. Σωτήρια επίσης φαίνεται πως ήταν η παρέμβαση του καταγόμενου από την Κλεισούρα οπλαρχηγού του Μακεδονικού Αγώνα, Ανδρέα Παναγιωτόπουλου,[219] ο οποίος αφού διαβεβαίωσε τον Βελισσαρίδη για τη νομιμοφροσύνη των κατοίκων, δήλωσε ότι προσχωρεί στο Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου και υποσχέθηκε να το ενισχύσει στρατολογώντας άντρες από την Κλεισούρα.[220] Μετά την εξέλιξη αυτή και λίγο πριν την αποχώρησή τους οι Γερμανοί πυρπόλησαν δύο κατοικίες οι ιδιοκτήτες των οποίων είχαν προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ.[221] Την επομένη, ο πρόεδρος της Κλεισούρας, εκτελώντας πιθανότατα διαταγή των γερμανικών αρχών, συνέταξε ονομαστικό κατάλογο των κατοίκων που περιλάμβανε τριακόσιες είκοσι έξι οικογένειες με συνολικά εννιακόσια εβδομήντα έξι μέλη.[222]

Στις αρχές Δεκεμβρίου 1943, μια ακόμη γερμανική επιχείρηση στην περιοχή της Κλεισούρας οδήγησε στην εκδίωξη των ανταρτών του ΕΛΑΣ και στην ανακατάληψη της ορεινής διάβασης. Για να διατηρηθεί υπό γερμανικό έλεγχο εγκαταστάθηκε στο "Νταούλι" φυλάκιο δύναμης είκοσι αντρών του Πούλου που τελούσε υπό τις διαταγές του Παναγιωτόπουλου. Αναφέρεται ότι η εγκατάσταση του φυλακίου έγινε παρουσία

---

[219] Περισσότερα στοιχεία για τον Ανδρέα Παναγιωτόπουλο και τη συμμετοχή του στο Μακεδονικό Αγώνα βλ. Μιχαήλ Κ. Παπαμιχαήλ, *Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας. Ακμή-πολιτισμός – αγώνες – θυσίαι – ιστορία – ηθογραφία – λαογραφία (η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι του 1913)*, χ.τ.ε. 1972, σσ. 191-197.

[220] Αναφέρεται ότι τελικά μόνο δύο άτομα ακολούθησαν τον Παναγιωτόπουλο, βλ. Συμεών Νάσιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

[221] Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 27. Πέτρος Κάτσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001. Στην ένταξή του στο τάγμα του Πούλου αναφέρθηκε ο ίδιος ο Ανδρέας Παναγιωτόπουλος, όταν κατέθεσε, ως μάρτυρας κατηγορίας, στη δίκη του Απόστολου Καρταλάκη. Για τους λόγους που τον οδήγησαν στην απόφαση αυτή τόνισε : «Εγώ κατετάγην εις το τάγμα Πούλου εν Πτολεμαΐδι κατά το έτος 1943 ως λοχαγός αυτού, διότι κατεδιωκόμην υπό των κομμουνιστών ως Μακεδονομάχος». Πρόσθεσε δε για το τάγμα του Πούλου : «Το τάγμα αυτό ήτο κατ΄ αρχήν καλό αλλά αργότερον υπό την επιρροήν 5-6 ανθρώπων του περιβάλλοντος του Πούλου εξέφυγε του σκοπού δι΄ ον ιδρύθη», βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, (1–137), συνεδρίαση της 14ης Δεκεμβρίου 1950, αριθ. 136, 137: Μαρτυρική κατάθεση Ανδρέα Π.

[222] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, 1943-1946, φακ. 14, 6ος υποφ. [Μητρώα Κοινοτήτων]: Κοινότης Κλεισούρας, 25 Ιουλ. 1943.

του ίδιου του Πούλου, ο οποίος στη συνέχεια επέστρεψε στην Πτολεμαΐδα.[223] Το φυλάκιο παρέμεινε μέχρι τον Φεβρουάριο του 1944, οπότε και δέχθηκε επίθεση από τμήμα του ΕΛΑΣ.

Τη νύχτα της 23ης προς την 24η Φεβρουαρίου 1944 μια ολιγομελής ομάδα του ΕΛΑΣ με αρχηγό τον Κοσμά Σπανό (Αμύντα) προσέβαλε το φυλάκιο και το δημοτικό σχολείο της Κλεισούρας που χρησιμοποιείτο ως κατάλυμα από τους άντρες του Πούλου. Λίγο νωρίτερα όμως ο Παναγιωτόπουλος, έχοντας προφανώς πληροφορηθεί πως επέκειτο επίθεση από τον ΕΛΑΣ, εγκατέλειψε την Κλεισούρα, καταφεύγοντας με τους περισσότερους άντρες του φυλακίου στην Πτολεμαΐδα. Στο σχολείο παρέμειναν μόνο τρεις άντρες του, οι οποίοι συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Εκτός των τριών αυτών, οι αντάρτες, αναζητώντας τον Παναγιωτόπουλο, σκότωσαν έναν πολίτη, όταν πυροβόλησαν εναντίον της κατοικίας του, θεωρώντας ότι σε αυτήν είχε βρει καταφύγιο ο καταζητούμενος. Επίσης επεδίωξαν να συλλάβουν και τον πρόεδρο της Κλεισούρας, ο οποίος όμως είχε ήδη καταφύγει στο Αμύνταιο, διαφεύγοντας τη σύλληψη.[224]

Μετά την επίθεση του ΕΛΑΣ εγκαταστάθηκε στην Κλεισούρα δύναμη δεκαπέντε Γερμανών την οποία ενίσχυσε ομάδα Κομιτατζήδων. Αναφέρεται πως η συμμετοχή των Κομιτατζήδων επιτεύχθηκε μετά από σχετική πρόταση του Κάλτσεφ προς τον Γερμανό Φρούραρχο Καστοριάς, Χίλντενμπραντ (Hildenbrand), ο οποίος επισκέφτηκε την Κλεισούρα για τη διενέργεια ανακρίσεων μετά τα τελευταία γεγονότα.[225] Άλλωστε, ο εξοπλισμός των Κομιτατζήδων για την αντιμετώπιση των ανταρτών είχε τεθεί από τους πρώτους μήνες του 1944 στο επίκεντρο της γερμανικής πολιτικής στην περιοχή. Για τον σκοπό αυτό εγκαταστάθηκε στις αρχές Μαρτίου του 1944 στην Καστοριά ως αξιωματικός σύνδεσμος στο "Κομιτάτο" ο Λοχαγός Μαξιμίλιαν Ράισλ (Maximilian Reischl), ο οποίος είχε κριθεί ο πλέον κατάλληλος να φέρει σε πέρας το έργο αυτό, καθώς μεταξύ Ιανουαρίου – Φεβρουαρίου 1944 είχε υπηρετήσει ως σύνδεσμος σε ένα ευζωνικό τάγμα στην Πάτρα.[226] Το επιτελείο του Ράισλ αποτέλεσαν δύο διοικητικοί αξιωματικοί, έξι οδηγοί με δύο φορτηγά και αυτοκίνητα, οι οποίοι όπως και ο προϊστάμενος τους είχαν αποσπαστεί για τον σκοπό αυτό από το 18ο Ορεινό Σύνταγμα "Κυνηγών" της Αστυνομίας. Ο Ράισλ είχε επιφορτιστεί με την καθοδήγηση και

---

[223] Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 28.
[224] Βλ. Αμύντας, *ό.π.*, σσ. 91-92. Επίσης, Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 28. Πέτρος Κάτσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.
[225] Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 28-29.
[226] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59. Βλ. επίσης, Office National, *ό.π.*, σσ. 56-57.

υποστήριξη των Βουλγάρων αξιωματικών συνδέσμων που ήταν αρμόδιοι για τη συγκρότηση τμημάτων Κομιτατζήδων. Η υποστήριξη αυτή εκφράστηκε έμπρακτα με τον εξοπλισμό, τη διατροφή, την παροχή ιατροφαρμακευτικού υλικού και τη μισθοδοσία των αντρών των τμημάτων αυτών. Διοικητικά ο Ράισλ υπαγόταν στην υπηρεσία της Θεσσαλονίκης του Στρατιωτικού Διοικητή της Αστυνομίας Τάξης Ελλάδας, με έδρα την Αθήνα, ο οποίος με τη σειρά λάμβανε διαταγές από τους εκπροσώπους του Χίμλερ στην Ελλάδα.[227]

Πολύ σύντομα, από τη στιγμή της άφιξής τους στην Καστοριά, οι Γερμανοί είχαν τις πρώτες επαφές με τους Βουλγάρους αξιωματικούς. Αποφασίστηκε τα εξοπλισμένα τμήματα των πολιτοφυλάκων να ενταχθούν σε λόχους, κάτω από την εποπτεία των περιφερειακών γερμανικών φρουραρχείων, και να αναλάβουν τη διοίκησή τους Γερμανοί υπαξιωματικοί της Αστυνομίας Τάξης. Ο συστηματικός εξοπλισμός των χωριών με σλαβόφωνο πληθυσμό και η συγκρότηση νέων τμημάτων στόχευε άμεσα στην επέκταση της ζώνης ασφαλείας γύρω από την πόλη της Καστοριάς, με τη χρησιμοποίηση των Κομιτατζήδων σε κοινές με τους Γερμανούς επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, σε περιπολίες και στη στελέχωση των οχυρών θέσεων για την προστασία του συγκοινωνιακού δικτύου και κυρίως των ορεινών διαβάσεων. Άλλωστε, όπως επεσήμαινε σε σχετική έκθεσή της η Ομάδα Στρατού Ε, η πολιτική αυτή είχε ένα μόνο βασικό στόχο : «την καταπολέμηση του κομμουνισμού».[228]

---

[227] Βλ. Hermann Franz, *Gebirgsjäger der Polizei. Polizei – Gebirgsjäger – Regiment 18 und Polizei – Gebirgs – Artillerieabteilung 1942 bis 1945*, Bad Nauheim 1963, σ. 139. Ο συγγραφέας διετέλεσε διοικητής του 18ου Ορεινού Συντάγματος Αστυνομίας "Κυνηγών" που έφτασε στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1943. Όπως και άλλοι πρώην συνάδελφοι του, παρουσιάζει με τρόπο μεροληπτικό ορισμένα γεγονότα, ιδιαίτερα εκείνα που σχετίζονται με τα γερμανικά μέτρα για την αντιμετώπιση της αντίστασης. Αν και το σύνταγμα αυτό δεν έδρασε στη Μακεδονία, εντούτοις υπάρχει ένα υποκεφάλαιο για τη Βόρεια Ελλάδα και ειδικότερα για τη Δυτική Μακεδονία, όπου περιγράφονται οι συνθήκες που επικρατούσαν εκεί από τις αρχές του 1944. Σ΄ αυτό ο συγγραφέας παρέχει πλήθος χρήσιμων πληροφοριών, κυρίως από τη χρονική στιγμή εγκατάστασης του επιτελείου του Ράισλ, για την περιοχή της Καστοριάς και τα εξοπλισμένα τμήματα των Κομιτατζήδων, τον ρόλο των Βουλγάρων αξιωματικών συνδέσμων, αλλά και γενικότερα στοιχεία για τη στάση του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στις δυνάμεις Κατοχής, για τις κινήσεις των γερμανικών στρατευμάτων, αλλά και για τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ, μέχρι την οριστική αποχώρηση των Γερμανών.

[228] MA, RH 19 VII 21/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Ia/Ic, Nr. 108/44 geheim, an Befehlshaber Saloniki–Ägäis (O.F.K. 395), "Bewaffnung Bulgarischer Minderheiten", H. Qu., 15 Ιαν. 1944. Βλ. επίσης, Franz, *ό.π.*, σ. 140. Μέχρι τα μέσα Μαΐου είχε δημιουργηθεί μια εκτεταμένη ζώνη ασφαλείας γύρω από την Καστοριά που περιλάμβανε δέκα χωριά και έφτανε μέχρι τα στενά της Κλεισούρας. Μέσα στην πόλη της Καστοριάς είχε εγκατασταθεί ένα τάγμα εθελοντών, δύναμης εξακοσίων αντρών, οι οποίοι ήταν ντυμένοι με ιταλικές στολές που έφεραν ένα κόκκινο-μαύρο περιβραχιόνιο με τις λέξεις : «Εθελοντικό Τάγμα Καστοριάς».

Τον Απρίλιο του 1944, το σχέδιο της συγκρότησης ενόπλων τμημάτων Κομιτατζήδων είχε πλέον εισέλθει στο στάδιο της εφαρμογής κάτω από την καθοδήγηση του Ταγματάρχη των SS, Χάιντε (Heyde), ο οποίος ανέφερε απευθείας στον Χίμλερ, έχοντας στενή συνεργασία με τον Ανώτερο Διοικητή της Αστυνομίας και των SS στην Ελλάδα. Μέχρι τα τέλη Απριλίου είχε συγκροτηθεί ένα τάγμα συνολικής δύναμης εξακοσίων ογδόντα αντρών, οι τέσσερις λόχοι του οποίου τοποθετήθηκαν σε επίκαιρα σημεία γύρω από την πόλη της Καστοριάς και συγκεκριμένα στη Βασιλειάδα, τη Λιθιά, το Κεφαλάρι και τη Μεσοποταμιά. Στα άμεσα σχέδια προβλεπόταν η συγκρότηση ενός δεύτερου τάγματος για την περιοχή της Φλώρινας.[229]

Μετά, λοιπόν, την επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον των αντρών του Πούλου και τη διαφυγή του Παναγιωτόπουλου, η πρόταση του Κάλτσεφ για την τοποθέτηση μιας ομάδας Κομιτατζήδων εντός της Κλεισούρας και στο "Νταούλι" δεν συνάντησε κανένα εμπόδιο ως προς την αποδοχή της από τους Γερμανούς. Άλλωστε οι πρωτοβουλίες που είχε λάβει ο Κάλτσεφ προς την κατεύθυνση του εξοπλισμού των σλαβόφωνων χωριών της Καστοριάς και της Φλώρινας τον είχαν καταστήσει πολύτιμο συμμέτοχο στην εκπλήρωση των γερμανικών σχεδίων. Τις υπηρεσίες του αυτές ο Κάλτσεφ αποδείχθηκε πως μπορούσε να τις εξαργυρώσει, όταν έπρεπε να προωθήσει τις βουλγαρικές βλέψεις στην περιοχή. Στις 25 Μαρτίου 1944 δύο αυτοκίνητα του γερμανικού στρατού δέχθηκαν επίθεση κοντά στην Κορησό, με συνέπεια να σκοτωθούν τρεις Γερμανοί στρατιώτες και ένας Ιταλός. Κατόπιν ο ΕΛΑΣ πυρπόλησε τα αυτοκίνητα.[230] Η Κορησός με μεικτό πληθυσμό Σλαβόφωνων και Προσφύγων σώθηκε από τα γερμανικά αντίποινα χάρη στην παρέμβαση του Κάλτσεφ. Ο ίδιος, απολογούμενος το 1948 ενώπιον του Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης αναφέρθηκε στο περιστατικό, καταθέτοντας τα ακόλουθα :

> «Την 25^{ην} Μαρτίου 1944 μου είχε πάρει το αυτοκίνητον η υπηρεσία μου και ακολουθών γερμανικήν φάλαγγαν από Καστορίας εις Έδεσσαν ενέπεσα εις ενέδραν και ηναγκάσθην να πολεμήσω επί τετράωρον με τους αντάρτες. Γερμανοί που ήρθαν εις ενίσχυσίν μας ήθελον να κάψουν το χωρίο Κορυσό, αλλ΄ εγώ τους ημπόδισα διότι οι κάτοικοι δεν έπταιον τίποτε».[231]

---

[229] Βλ. ΜΑ, RH 19 VII 22/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2478-5949/44 geh., H. Qu., 26 Απρ. 1944 και RH 19 VII 22/4: Ic an Ia, 21 Μαρ. 1944.

[230] Χρυσοχόου, Η δράσις του Κ.Κ.Ε, *ό.π.*, σ. 123. Για το συμβάν βλ. επίσης, Ρόσιος, *ό.π.*, σ. 101.

[231] Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αριθ. 1-434 (1948), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 10^{ης} έως 19^{ης} Μαΐου 1948, Αριθ. αποφάσεως 313.

Λίγες ημέρες αργότερα και σε ανάλογο περιστατικό που σημειώθηκε στο "Νταούλι", οι Γερμανοί στράφηκαν εναντίον της Κλεισούρας, η οποία σε αντίθεση με τη γειτονική της Κορησό πλήρωσε βαρύ φόρο αίματος. Τη νύχτα της 4ης προς την 5η Απριλίου 1944 μια διμοιρία σαράντα περίπου αντρών του ΕΛΑΣ Σινιάτσικου με επικεφαλής τον Αλέξη Ρόσιο, καθηγητή φιλολογίας από τη Σιάτιστα, γνωστό με το ψευδώνυμο "Υψηλάντης", έφτασε από τη Βλάστη στην Κλεισούρα. Αποστολή τους ήταν να στήσουν ενέδρα σε γερμανική φάλαγγα που θα διερχόταν το πρωί της 5ης Απριλίου από τα στενά της Κλεισούρας. Για τον ίδιο σκοπό, επιστρατεύτηκαν και άντρες του εφεδρικού ΕΛΑΣ από τον Πελεκάνο, το Δρυόβουνο, το Σισάνι και το Μελιδόνι.[232]

Ο Ρόσιος προβάλλει δύο διαφορετικούς λόγους για τους οποίους αποφασίστηκε η επιχείρηση αυτή, προσπαθώντας να προσδώσει στο χτύπημα έναν συγκεκριμένο στόχο, ο οποίος θα καθιστούσε τη διενέργειά του αναγκαία. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας και σχετικής διαταγής που έλαβε από τον διοικητή της 9ης Μεραρχίας, Ιερώνυμο Τρωιάνο (Καρατζά), αποφασίστηκε η ενέδρα με σκοπό να λαφυραγωγηθεί μια γεννήτρια αυτοκινήτου, απαραίτητη για τη λειτουργία ασυρμάτου.[233] Πράγματι, στις 30 Μαρτίου 1944 το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ είχε αποστείλει τηλεγραφική διαταγή προς την 9η και την 10η Μεραρχία με την οποία ζητούσε από τις διοικήσεις τους να σχεδιάσουν και να πραγματοποιήσουν εντός του πρώτου δεκαήμερου του Απριλίου «αιφνιδιαστικάς επιθέσεις κατά Γερμανοβουλγάρων» στον χώρο ευθύνης τους.[234]

Σε άλλο σημείο, όμως, του βιβλίου του αναφέρει ότι η μεταφορά, σύμφωνα με τις φήμες εκείνων των ημερών, των Εβραίων της Καστοριάς αποτέλεσε έναν από τους λόγους για τους οποίους οι Γερμανοί κατέστρεψαν την Κλεισούρα ως βάση των ανταρτών, ελαχιστοποιώντας τους κινδύνους που μπορούσε να κρύβει μια τέτοια μεταφορά.[235] Σε συνέντευξη που παραχώρησε το 1984 στον παραγωγό του ραδιοφώνου της Κολωνίας και συγγραφέα πολλών άρθρων σχετικά με τα γερμανικά εγκλήματα πολέμου στα Βαλκάνια και την Ελλάδα, Έμπερχαρντ Ρόντχολτς (Eberhard Rondholz), επανέλαβε τις πληροφορίες που υπήρχαν σύμφωνα με τις οποίες η γερμανική φάλαγγα

---

[232] Οι άντρες του εφεδρικού μετέβησαν στη Βλάστη, όπου εξοπλίστηκαν και διανυκτέρευσαν σε μια τοποθεσία μεταξύ της Βλάστης και του Γέρμα. Ωστόσο, δεν έλαβαν μέρος στην ενέδρα, βλ. Κωνσταντίνος Μπαξεβάνος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πελεκάνος 26 Σεπτ. 2001.
[233] Ρόσιος, *ό.π.*, σσ. 101-102.
[234] Βλ. ΔΙΣ., Αρχείο ΚΚΕ, τόμ. 3, αριθμός εγγράφου 147: Γενικό Στρατηγείο ΕΛΑΣ προς IX και X Μεραρχίας, Αριθ. Ε.Π.Ε. 736, Σ. Δ. Γενικού Στρατηγείου, 30 Μαρ. 1944.
[235] Ρόσιος, *ό.π.*, σ. 103.

μετέφερε Εβραίους της Καστοριάς στη Θεσσαλονίκη, υπονοώντας εμμέσως ότι η ενέδρα είχε ως στόχο την απελευθέρωση των κρατουμένων.[236]

Αναφέρεται ότι αμέσως μετά την άφιξη του ΕΛΑΣ στην Κλεισούρα μια επιτροπή κατοίκων επισκέφτηκε τον Ρόσιο και προσπάθησε ανεπιτυχώς να τον μεταπείσει να αποσυρθούν οι αντάρτες και να αλλάξουν τον τόπο της ενέδρας, μεταφέροντάς την από το "Νταούλι" στη θέση "Κότορι-Μύλοι", λίγο έξω από τη Βασιλειάδα.[237] Στο αίτημα αυτό των κατοίκων ο Υψηλάντης φέρεται να απάντησε πως είχε διαταγή από την «οργάνωση» να χτυπήσει στο "Νταούλι".[238] Στο σημείο αυτό μεταπολεμικές καταθέσεις αποδίδουν σκοπιμότητα στην πράξη του Ρόσιου. Υποστηρίζουν ότι η ενέδρα αποτελούσε στην πραγματικότητα ένα μέσο πίεσης, ώστε να εξαναγκαστούν οι άρρενες της Κλεισούρας κάτω από την απειλή των γερμανικών αντιποίνων να ενταχθούν στον ΕΛΑΣ.[239] Το πρωί της 5ης Απριλίου, σύμφωνα με μαρτυρίες πολλών επιζώντων, η Κλεισούρα ήταν περικυκλωμένη από τους αντάρτες, οι οποίοι απαγόρευσαν στους κατοίκους την έξοδο από το χωριό, αλλά και τη βόσκηση των ζώων. Στις 9 π.μ. το τμήμα του Ρόσιου είχε λάβει θέσεις στο "Νταούλι", δύο χιλιόμετρα από την Κλεισούρα, και ανέμενε τη γερμανική φάλαγγα. Όπως αποδείχθηκε, δεν υπήρξε καμία προηγούμενη αξιόπιστη πληροφορία και το κτύπημα ήταν "τυφλό", καθώς στην ενέδρα έπεσε ένα γερμανικό επιβατικό αυτοκίνητο που συνόδευαν τρεις μοτοσυκλέτες, με οδηγό και συνοδηγό, της διμοιρίας μοτοσυκλετιστών – αγγελιοφόρων.

Στις αρχές του Απριλίου και ενώ η διοίκηση της 4ης Μεραρχίας των SS προετοίμαζε την εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον του ΕΛΑΣ στο Βέρμιο, ο Λοχαγός Γκέρχαρντ Κλίνγκενχεφερ πρώην διοικητής του 7ου Λόχου του 2ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS, στον οποίο είχε χρεωθεί η αποτυχημένη επίθεση εναντίον του Καταφυγίου στις 18 Δεκεμβρίου 1943 με αποτέλεσμα να τοποθετηθεί έκτοτε στη θέση

---

[236] Βλ. Eberhard Rondholz, « »Schärfste Maßnahmen gegen die Banden sind notwendig... « Partisanenbekämpfung und Kriegsverbrechen in Griechenland. Aspekte der deutschen Okkupationspolitik 1941-1944», Guus Meershoek – Jean Solchany – Ahlrich Meyer – Gerhard Schreiber – Eberhard Rondholz, *Repression und Kriegsverbrechen. Die Bekämpfung von Widerstands – und Partisanenbewegungen gegen die deutsche Besatzung in West – und Südeuropa*, Berlin – Göttingen 1997, σσ. 139-140.

[237] Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 30.

[238] Κοσμάς Ζαχαρίας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

[239] Βλ. Zst, V 508 AR 2404/67: "Zeugenvernehmung" Κωνσταντίνος Μ. ., Θεσσαλονίκη 3 Δεκ. 1945. Η κατάθεση ανήκει στον τότε Νομάρχη Φλώρινας, Κωνσταντίνο Μπόνη, ο οποίος κατέθεσε στο πλαίσιο της προανάκρισης που διεξήγαγαν οι αστυνομικές αρχές εναντίον του Κάλτσεφ. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Μπόνη, ο Υψηλάντης, μετά την ενέδρα, προέτρεψε τους συγκεντρωμένους στην πλατεία άντρες να φύγουν από το χωριό, λέγοντάς τους : «ή θα μας ακολουθήσετε όλοι ή θα μείνετε εδώ να σας κατασφάξουν οι Γερμανοί». Βλ. και *Νέα Αλήθεια*, 31 Μαρ. 1945.

του διοικητή του επιτελικού λόχου του συντάγματος, έλαβε άδεια από τον Σύμερς, καθώς δεν θα συμμετείχε στην επιχείρηση, να επισκεφτεί μια μονάδα στην Καστοριά. Το πρωί της 5ης Απριλίου ο Κλίνγκενχεφερ με τη συνοδεία του δέχθηκαν επίθεση στα στενά της Κλεισούρας από τον Ρόσιο και τους άντρες του. Τριάντα χρόνια αργότερα ο ίδιος κατέθεσε ενώπιον των γερμανικών εισαγγελικών αρχών για το συμβάν και την μετέπειτα καταστροφή της Κλεισούρας:

> «Περίπου το 1961 κατέθεσα ως μάρτυρας στο πλαίσιο των προανακρίσεων που διεξάγονταν και αφορούσαν την Ελλάδα. Επρόκειτο για τα αντίποινα που επιβλήθηκαν εναντίον του χωριού Κλεισούρα. Η επιχείρηση αυτή διατάχθηκε από τον διοικητή του συντάγματος Σύμερς, γιατί εγώ και η συνοδεία μου κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μας από την Κοζάνη για την Καστοριά πέσαμε σε ενέδρα των ανταρτών στη διάβαση της Κλεισούρας. Από την επίθεση τραυματίστηκα όπως και οι περισσότεροι από τους άντρες μου. Μετά από μάχη που διήρκεσε περίπου τρεις ώρες κατορθώσαμε να γυρίσουμε πίσω. Στην Πτολεμαΐδα συναντήθηκα με τον διοικητή του συντάγματος Σύμερς, ο οποίος έδρευε με το επιτελείο του στην πόλη αυτή, και τον ενημέρωσα για την ενέδρα. Ο Σύμερς διέταξε αμέσως τη διεξαγωγή μιας επιχείρησης εναντίον του χωριού Κλεισούρα. Εγώ επέστρεψα στην Κοζάνη. Όλοι οι κάτοικοι της Κλεισούρας εκτελέστηκαν».[240]

Περισσότερες λεπτομέρειες παρέχει στην κατάθεσή του ο πρώην υπασπιστής του Κλίνγκενχεφερ, στρατιώτης Φριτς Σίλντβεχτερ, ο οποίος ερωτηθείς σχετικά με την ενέδρα κοντά στην Κλεισούρα κατέθεσε τα ακόλουθα:

> «Σε αυτή την ενέδρα ήμουν παρών. Θυμάμαι ακόμη και σήμερα ότι κατευθυνόμασταν οδικώς στη λίμνη της Καστοριάς χωρίς κάποια συγκεκριμένη αποστολή. Θυμάμαι ότι ταξιδεύαμε με ένα επιβατικό αυτοκίνητο με τη συνοδεία τριών περίπου μοτοσυκλετών με συνοδηγούς. Στο αυτοκίνητο επέβαινε ο κύριος Κλίνγκενχεφερ, ο οδηγός και εγώ. Δεν γνωρίζω πλέον ποιοι ήταν οι οδηγοί των μοτοσυκλετών και οι συνοδηγοί τους. Σε μια δεξιά στροφή δεχθήκαμε πυρά από ένα ύψωμα. Στη συνέχεια ρίχτηκαν εναντίον μας χειροβομβίδες. Εκτοξεύσαμε για σήμα κινδύνου ένα

[240] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Gerhard K., Kiel 21 Μαΐου 1974.

τροχιοδεικτικό βλήμα. Μετά από αυτό οι αντάρτες αποσύρθηκαν στα ορεινά. Το αυτοκίνητό μας υπέστη ζημιές. Μετά τη ρίψη του τροχιοδεικτικού βλήματος, ως δηλωτικό του κινδύνου, έσπευσαν σε βοήθειά μας οι άντρες από ένα γειτονικό φυλάκιο. Δεν θυμάμαι πλέον εάν επρόκειτο για ανήκοντες στον σχηματισμό των SS ή για στρατιώτες της Βέρμαχτ. Νομίζω ότι από την επίθεση αυτή τραυματίστηκε ελαφρά ο κύριος Κλίνγκενχεφερ».[241]

Ο Ρόσιος περιγράφει την μάχη, στην οποία συμμετέσχε και ο ίδιος, μεταξύ των αντρών του και των Γερμανών, κάτι που άλλωστε επιβεβαιώνεται και από τις παραπάνω καταθέσεις του Κλίνγκενχεφερ και του υπασπιστή του. Επίσης, αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της μάχης δέχθηκε πυρά από ενόπλους της Βασιλειάδας, οι οποίοι έσπευσαν σε βοήθεια των Γερμανών.[242] Η μαρτυρία αυτή συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Σίλντβεχτερ για τους άντρες ενός γειτονικού φυλακίου, οι οποίοι έφτασαν στον τόπο του συμβάντος αμέσως μετά τη ρίψη του τροχιοδεικτικού βλήματος. Ο μάρτυρας υποθέτει πως επρόκειτο για Γερμανούς. Όμως, γερμανικές δυνάμεις δεν υπήρχαν στην περιοχή, ώστε να βρεθούν τόσο γρήγορα στον τόπο της ενέδρας και να λάβουν μέρος στη συμπλοκή με τους αντάρτες, καθώς λίγες ημέρες πριν είχε αποσυρθεί η γερμανική φρουρά που είχε εγκατασταθεί στην Κλεισούρα και στα στενά.

Λίγο αργότερα, πάντα σύμφωνα με τον Ρόσιο, εμφανίστηκε μια γερμανική φάλαγγα γεγονός που ανάγκασε τους αντάρτες να υποχωρήσουν.[243] Μετά την τρίωρη περίπου ανταλλαγή πυρών και την αποχώρηση του ΕΛΑΣ, ο Κλίνγκενχεφερ και ο υπασπιστής του επιβιβάστηκαν στο αυτοκίνητο και κατευθύνθηκαν στην Πτολεμαΐδα. Εκεί ο Σύμερς ενημερώθηκε από τον Κλίνγκενχεφερ για την ενέδρα στην Κλεισούρα. Όσον αφορά δε τις γερμανικές απώλειες αυτές θα πρέπει να αναζητηθούν ανάμεσα στους μοτοσυκλετιστές, οι οποίοι ήταν οι πρώτοι που δέχθηκαν τα πυρά των ανταρτών. Ωστόσο ο αριθμός των νεκρών Γερμανών που παραδίδεται από την κάθε πλευρά ποικίλλει. Ο Ρόσιος κάνει λόγο για τρεις Γερμανούς νεκρούς.[244] Η σχετική έκθεση των υπηρεσιών του Υπουργείου των Εξωτερικών που συντάχθηκε μεταπολεμικά στο πλαίσιο διερεύνησης των περιστατικών που οδήγησαν στην καταστροφή της Κλεισούρας αναφέρει δύο νεκρούς επιβαίνοντες σε μια μοτοσυκλέτα που συνόδευε δύο γερμανικά

[241] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Fritz Sch., Osnabrück 12 Νοεμ. 1974.
[242] Ρόσιος, *ό.π.*, σ. 102.
[243] Ό. π., σ. 102.
[244] Ό. π., σ. 102.

επιβατικά αυτοκίνητα.[245] Μάλιστα, σύμφωνα με όσα κατέθεσαν δύο κάτοικοι της Κλεισούρας ενώπιον των γερμανικών αρχών, λίγες μόνο ημέρες μετά τα γεγονότα, οι δύο Γερμανοί στρατιώτες σκοτώθηκαν, όταν ένας Ιταλός που ανήκε στην ομάδα του Ρόσιου έρριξε εναντίον της μοτοσυκλέτας τους μια χειροβομβίδα.[246] Τον αριθμό αυτό παραδίδουν και τα σχετικά με την εκτέλεση των κατοίκων της Κλεισούρας δικόγραφα που κατατέθηκαν κατά τη διάρκεια της δίκης του Χέλμουτ Φέλμυ, η οποία διεξήχθη στη Νυρεμβέργη στο πλαίσιο των δικών των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.[247] Μετά την καταστροφή της Κλεισούρας ο Νώυμπαχερ συνέταξε και απέστειλε στο Υπουργείο των Εξωτερικών στο Βερολίνο έκθεση, διαμαρτυρόμενος για τη σφαγή του άμαχου πληθυσμού ως αντίποινα για τον φόνο δύο Γερμανών στρατιωτών από τους αντάρτες.[248] Άλλες ελληνικές πηγές κάνουν λόγο για πέντε με οκτώ νεκρούς Γερμανούς[249] ή παραδίδουν υπερβολικούς αριθμούς.[250] Από γερμανικής πλευράς οι αναφορές και οι μεταπολεμικές μαρτυρίες ανεβάζουν τον αριθμό των νεκρών επίσης σε επτά με οκτώ. Στην έκθεση συμβάντος της Ομάδας Στρατού Ε που συντάχθηκε μια ημέρα μετά την ενέδρα, αναφέρεται: «Ενέδρα συμμορίας κοντά στην Καστοριά και πυρά εναντίον δύο δικών μας αυτοκινήτων. Δικές μας απώλειες 8 νεκροί και 7 τραυματίες».[251] Αναφορικά με την έκθεση αυτή θα πρέπει να επισημανθεί πως δεν αναφέρει το ακριβές σημείο, όπου είχε σημειωθεί η ενέδρα, παρά σημειώνει γενικότερα και αόριστα ως τόπο εκδήλωσης της επίθεσης μια περιοχή κοντά στην Καστοριά. Από την άλλη πλευρά, δημιουργεί ερωτηματικά το γεγονός πως ο Νώυμπαχερ κάνει λόγο για δύο μόνο νεκρούς, ενώ το αρχηγείο της Ομάδας Στρατού είχε ενημερωθεί για το συμβάν και τον αριθμό των γερμανικών απωλειών.

---

[245] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 2ος υποφ. [Εγκύκλιος υπ΄ αριθ. 3747 της 4ης Απριλίου 1945 "περί καταστροφής της Κλεισούρας]" : Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, Αριθ. πρωτ. 3747 Δ. Μ. 2, "Εγκύκλιος προς απάσας τας Πρεσβείας – περί καταστροφής Κλεισούρας", Αθήνα 4 Απρ. 1945.

[246] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: "Aufzeichnung", μαρτυρικές καταθέσεις Σπύρου Παπαχρήστου και Νικόλαου Μάνου.

[247] Βλ. NARA, M-893, κουτί 25: 15. Juli – Schm – 4 – Goesswein, Militaergerichtshof No. V, Fall VII, σ. 92.

[248] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: WFSt. / Ag. Ausland, Nr. 1762 / 44 g. Kdos, Ausl. II A 3, "Abschrift zur Auswärtige Amt übersendet mit Pol. I M 1138 [;] v. 20.5.44 nachstehenden Drahtbericht des Sonderbevollm. Südost, Gesandtes Neubacher, v. 15.5 mit der Bitte um möglichste beschleunigte Nachprüfung und Mitteilung des Ergebnisses : Das Blutbad von Klissoura", [;] 25 Μαΐου 1944.

[249] Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 31. Παπακυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 76.

[250] Βλ. Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 74, όπου υπάρχει αναφορά για είκοσι οκτώ νεκρούς και τραυματίες Γερμανούς. Επίσης, Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σ. 297, όπου υποστηρίζεται ότι σκοτώθηκαν τριάντα Γερμανοί στρατιώτες. Ακόμη, *Θεσσαλονίκη*, 5 Απρ. 1984.

[251] MA, RH 19 VII 16/3: Führungsabteilung (Arsakli), Ia Nr. 2727 geheim, (Anlage 71), 6 Απρ. 1944.

Οι διαφορετικοί αριθμοί που παραδίδουν οι πηγές οδηγούν σε μια πρώτη διαπίστωση: η ενέδρα του ΕΛΑΣ στο "Νταούλι", το πρωί της 5ης Απριλίου, που συνδέεται άρρηκτα με την καταστροφή της Κλεισούρας, εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να διχάζει, όχι τόσο αναφορικά με τον ακριβή αριθμό των νεκρών Γερμανών, όσο γιατί η υποτιθέμενη ή αποδεκτή ως συμβάν κακοποίηση των πτωμάτων θεωρείται από πολλούς η αιτία και η αφορμή ταυτόχρονα για την αγριότητα που επέδειξαν οι Γερμανοί έναντι των κατοίκων της Κλεισούρας. Η απόδοση των ευθυνών στη μια ή την άλλη πλευρά που πρωταγωνίστησαν απλώς αποπροσανατολίζει από την ουσία των γεγονότων και αναπαράγει ισχυρισμούς που τείνουν πλέον να προσλάβουν στην ευρύτερη περιοχή της Κλεισούρας τις διαστάσεις του μύθου.

Όλες οι πηγές συμφωνούν σε ένα σημείο: αποδέχονται ως πραγματικό περιστατικό την κακοποίηση των πτωμάτων από τους αντάρτες. Ωστόσο, αν θεωρηθεί ότι πράγματι συνέβη κάτι τέτοιο, δεν είναι βέβαιο ότι επρόκειτο για τους Γερμανούς που ο Ρόσιος και οι άντρες του σκότωσαν στο "Νταούλι" στις 5 Απριλίου. Το επόμενο χρονικό διάστημα από τη συγκεκριμένη ενέδρα και την καταστροφή της Κλεισούρας ο ΕΛΑΣ συνέχισε τις επιθέσεις του στο "Νταούλι" εναντίον διερχόμενων γερμανικών μονάδων. Στις 23 Απριλίου τμήμα του ΕΛΑΣ επιτέθηκε στο "Νταούλι" σε γερμανική συνοδευτική δύναμη. Σύμφωνα με το επιτελείο της Ομάδας Στρατού Ε, μετά τη «νέα αυτή ενέδρα» επακολούθησε σκληρή και πολύωρη πολεμική αναμέτρηση, η οποία οδήγησε στην εκδίωξη των ανταρτών. Δεν αναφέρεται, ωστόσο, εάν οι δύο πλευρές, κυρίως η γερμανική, υπέστησαν απώλειες.[252]

Εκείνη, όμως, η ημερομηνία που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι η 5η Μαΐου 1944. Στο βιβλίο για την 4η Μεραρχία των SS, ο συγγραφέας του, Φρίντριχ Χούσεμαν, αναφέρει ότι την ημέρα εκείνη ξεκίνησε από την Πτολεμαΐδα ένα τμήμα των SS, η «Ομάδα Μάχης Λάνγκε = Kampfgruppe Lange», προς αναζήτηση ανταρτικών τμημάτων που μετά τις επιχειρήσεις στο Βέρμιο είχαν περάσει στο Άσκιο. Στην Άρδασσα άφησε τα αυτοκίνητα και συνέχισε πεζοπορώντας προς τη Βλάστη και με τελικό προορισμό τη Σιάτιστα. Ταυτόχρονα με την άφιξη του γερμανικού αυτού τμήματος στην Αναρράχη, από την άλλη πλευρά του Μουρικίου, στο "Νταούλι", ο

[252] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Tagesmeldung", Ia Nr. 3403 geheim, (Anlage 291), 24 Απρ. 1944.

ΕΛΑΣ έστησε για μια ακόμη φορά ενέδρα σε δύο τμήματα συνοδείας.[253] Ενδεχομένως ο συγγραφέας εσφαλμένα τοποθετεί την ενέδρα στις 5 Μαΐου και όχι στις 5 Απριλίου. Αυτό, όμως, οφείλεται στο γεγονός ότι στηρίζεται στην επίσημη έκθεση συμβάντος του 7ου Συντάγματος, όπου ο ίδιος ο Σύμερς τοποθετεί χρονικά την ενέδρα στις 5 Μαΐου 1944.

Συγκεκριμένα, η σχετική έκθεση για το συμβάν που συντάχθηκε από το 7ο Σύνταγμα SS του Σύμερς, για την οποία θα γίνει ειδική μνεία στη συνέχεια, ανέφερε :

> «Στις 5 Μαΐου 1944, δύο διμοιρίες συνοδείας του 1ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος έπεσαν σε ενέδρα στα στενά της Κλεισούρας. Από την ενέδρα σκοτώθηκαν οκτώ άντρες του 1ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος και επτά άλλοι τραυματίστηκαν άλλοι βαριά και άλλοι ελαφρύτερα. Τα πτώματα ήταν γυμνά, είχαν φρικτά ακρωτηριαστεί και κείτονταν αραδιασμένα στο δρόμο».[254]

Ο ισχυρισμός του Σύμερς ότι σκοτώθηκαν οκτώ στρατιώτες και άλλοι επτά τραυματίστηκαν έρχεται σε αντίθεση με τις περισσότερες πηγές που αναφέρουν μόνο δύο νεκρούς, εκτός από την έκθεση για το συμβάν της Ομάδας Στρατού Ε της 6ης Απριλίου, η οποία, όμως, προφανώς συντάχθηκε με βάση την αντίστοιχη έκθεση του Σύμερς. Μια πρώτη υπόθεση που μπορεί να γίνει είναι ότι ο Σύμερς απέκρυψε από τους ανωτέρους του την αλήθεια για τον πραγματικό αριθμό των θυμάτων, αυξάνοντας τους νεκρούς από δύο σε οκτώ. Έτσι, η παραποιημένη αυτή αναφορά έφτασε μια ημέρα αργότερα στο αρχηγείο της Ομάδας Στρατού Ε. Ωστόσο, πολλά ερωτηματικά δημιουργεί το γεγονός ότι λίγο μετά την μαζική εκτέλεση γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων στην Κλεισούρα, ο Σύμερς στην παραπάνω απολογητική του έκθεση προς τις προϊστάμενες αρχές τοποθετεί την ενέδρα ένα μήνα αργότερα, δηλαδή στις 5 Μαΐου. Δύο είναι οι ερμηνείες που μπορούν να δοθούν για το γεγονός αυτό : α΄) ότι πρόκειται για ένα απλό σφάλμα χρονολόγησης, β΄) ότι ο Σύμερς αναφέρεται σε άλλη ενέδρα που σημειώθηκε στις 5 Μαΐου και εσκεμμένα την μεταθέτει χρονικά και την ταυτίζει με αυτή της 5ης Απριλίου για να δικαιολογήσει την καταστροφή της Κλεισούρας. Αν, πράγματι, την ημέρα εκείνη ο ΕΛΑΣ έστησε ενέδρα σε στρατιώτες του 1ου Τάγματος,

---

[253] Husemann, *ό.π.*, σ. 308. Ο συγγραφέας κατέθεσε επίσης ενώπιον των γερμανικών εισαγγελικών αρχών, επαναλαμβάνοντας όσα είχε αναφέρει στο βιβλίο του, βλ. σχετικά, Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Friedrich H., Laufenburg 2 Οκτ. 1974.

[254] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: SS. Pz. Gren. Rgt. 7, Sg. Tg. Nr. 534/44 g., "Aktion Klisura – Meldung des Rgt. – Kdr. SS. Pz. Gren. Rgt. 7", Rgt. St. Qu., 3 Ιουν. 1944.

τότε υπάρχει η πιθανότητα οι γερμανικές απώλειες να είναι τελικά οκτώ νεκροί, δηλαδή αυτές που αναφέρονται τόσο στην έκθεση του Σύμερς όσο και σε άλλες πηγές. Επιπλέον, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, χωρίς όμως να υπάρχουν στοιχεία που να μπορούν να στηρίξουν κάτι τέτοιο, ο ΕΛΑΣ να κακοποίησε τα πτώματα των οκτώ αυτών Γερμανών, εκδικούμενος ένα μήνα αργότερα τη σφαγή των αμάχων στην Κλεισούρα. Για τον λόγο αυτό ο Σύμερς στην έκθεσή του προσφεύγει στην ενέδρα αυτή, χρησιμοποιώντας ως άλλοθι τα αποτελέσματά της, δηλαδή την κακοποίηση των πτωμάτων. Ακριβώς γιατί η κακοποίηση των πτωμάτων θα μπορούσε να στηρίξει την απαίτηση των αντρών του Σύμερς για εκδίκηση, ακόμα και αν αυτή στρεφόταν εναντίον γυναικών και παιδιών. Αντίθετα, μια ενέδρα, όπως πιθανότατα αυτή της 5ης Απριλίου, όπου ο ΕΛΑΣ είχε σκοτώσει μόνο δύο Γερμανούς και είχε λαφυραγωγήσει τη μοτοσυκλέτα τους, δεν θα εξηγούσε πειστικά το θάνατο περίπου διακοσίων σαράντα γυναικών και παιδιών και κυρίως θα αφαιρούσε από τον Σύμερς το βασικό του επιχείρημα : την εικόνα των κακοποιημένων Γερμανών στρατιωτών.

Η παραπάνω αυτή υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι μια ημέρα αργότερα, στις 6 Μαΐου, οι Γερμανοί εκτέλεσαν στο "Νταούλι" δέκα άτομα από το Βογατσικό. Την ημέρα εκείνη γερμανικά τμήματα που καταδίωκαν τους αντάρτες, που προσπαθούσαν να διαφύγουν στην "Ελεύθερη Ελλάδα", μετά την εκκαθάριση του Βερμίου, συνέλαβαν στο Βογατσικό δέκα κατοίκους που εργάζονταν στα χωράφια, στη θέση "Μπάνια", τους μετέφεραν στο "Νταούλι" και τους εκτέλεσαν. Μάλιστα, κρέμασαν τέσσερις από αυτούς στα τηλεγραφόξυλα. Τα πτώματά τους αιωρούνταν για ημέρες, προς παραδειγματισμό και εκφοβισμό του πληθυσμού. (πίνακας 8).[255] Το ερώτημα που γεννάται είναι γιατί οι Γερμανοί προέβησαν στην εκτέλεση των δέκα κατοίκων από το Βογατσικό, μεταφέροντάς τους μάλιστα ειδικά στο "Νταούλι"; Η εξήγηση για τα αντίποινα της 6ης Μαΐου ίσως να κρύβεται, λοιπόν, σε προηγούμενη πρόκληση από την πλευρά του ΕΛΑΣ, καθιστώντας πιθανή την ενέδρα της 5ης Μαΐου. Σε απάντηση αυτής

[255] Για την εκτέλεση αυτή βλ. Δήμος Ίωνος Δραγούμη, Βιβλίον Θανάτων Βογατσικού, τόμος Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, Αριθ. 13, Βογατσικό 12 Φεβρ. 1946, Αριθ. 14, Βογατσικό 12 Φεβρ. 1946, Αριθ. 16, Βογατσικό 15 Φεβρ. 1946, Αριθ. 17, Βογατσικό 15 Φεβρ. 1946, Αριθ. 18, Βογατσικό 15 Φεβρ. 1946, Αριθ. 21, Βογατσικό 17 Φεβρ. 1946. Επίσης, Δήμος Κλεισούρας (Κλεισούρα), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄ (1944), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Αριθ. 58, Κλεισούρα 29 Μαρ. 1946. Ακόμη, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, , κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή, Διοίκησις Χωρ/κης Καστορίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. πρωτ. 45/3/7ζ, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους φονευθέντες κατοίκους Νομού Καστορίας κατά την διάρκειαν της Κατοχής", Καστοριά 13 Οκτ. 1945. Zst, V 508 AR 2404/67: "Vereidigte Zeugenvernehmung", Αθανάσιος Κ. και Παπαδημήτριος Δ., Καστοριά 1 Σεπτ. 1945. Θωμάς Γαλιλαίας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βογατσικό 25 Σεπτ. 2001. Πέτρος Κάτσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

της ενέδρας οι Γερμανοί εκτέλεσαν στις 6 Μαΐου τα δέκα άτομα από το Βογατσικό. Εξίσου πιθανό είναι όμως η εκτέλεση των δέκα ατόμων στο "Νταούλι" να μην συνδέεται τελικά με ενέδρα των ανταρτών, αλλά να αποτελούσε μια μεμονωμένη ενέργεια στο πλαίσιο της οποίας επιλέχθηκε είτε τυχαία το συγκεκριμένο μέρος είτε εσκεμμένα από τα γερμανικά τμήματα, με σκοπό να τιμήσουν τη μνήμη των συντρόφων τους που είχαν σκοτωθεί στο ίδιο σημείο από τον ΕΛΑΣ ένα μήνα νωρίτερα.

Από την άλλη πλευρά, οι καταθέσεις που έδωσαν μεταπολεμικά, ενώπιον των γερμανικών εισαγγελικών αρχών, πρώην στρατιώτες του 7ου Συντάγματος δεν φωτίζουν όσο θα ανέμενε κανείς τα γεγονότα της Κλεισούρας. Η χρονική απόσταση που είχε πλέον μεσολαβήσει και η άρνηση πολλών από τους μάρτυρες να αναφερθούν στην εκτέλεση των γυναικών και των παιδιών της Κλεισούρας, φοβούμενοι μήπως αυτό αποβεί τελικά σε βάρος τους, αποτελούν τις δύο κύριες αιτίες. Όσοι δε από τους μάρτυρες κατέθεσαν για την Κλεισούρα δεν αναφέρθηκαν λεπτομερώς στα συμβάντα, αλλά ανέσυραν από τη μνήμη τους όσα εκείνη την εποχή είχαν ακούσει. Ενδεικτική των παραπάνω είναι η κατάθεση που έδωσε ενώπιον των γερμανικών εισαγγελικών αρχών ένας από τους πρώην στρατιώτες του 7ου Συντάγματος που υπηρετούσε στον επιτελικό λόχο και κλήθηκε μεταπολεμικά, όπως και πολλοί άλλοι, να παράσχει πληροφορίες για την εν γένει δράση του συντάγματος στην Ελλάδα. Αν και κατά τη διάρκεια της κατάθεσής του ο μάρτυρας δεν ρωτήθηκε για το ζήτημα της Κλεισούρας, κατέθεσε όσα είχε ακούσει εκείνο το διάστημα για μια ενέδρα, χωρίς όμως να κατονομάζει τον τόπο όπου είχε σημειωθεί. Η περιγραφόμενη ενέδρα παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με αυτή στο "Νταούλι" :

> «[…] Εντούτοις θυμάμαι ένα άλλο περιστατικό, το οποίο σημειώθηκε την περίοδο που ήμουν με την μονάδα μου στην Κοζάνη. Δύο με τρεις στρατιώτες των διαβιβάσεων από τη διμοιρία των διαβιβάσεων του επιτελικού λόχου είχαν ξεκινήσει με μια μοτοσυκλέτα, με θέση συνοδηγού, προς αναζήτηση βλαβών στο δίκτυο των επικοινωνιών. Συνοδεύονταν από ένα επιβατικό αυτοκίνητο, στο οποίο επέβαιναν τέσσερις ή πέντε ανήκοντες στον επιτελικό λόχο, αποστολή των οποίων ήταν η προστασία των διαβιβαστών. Από όσο μπορώ να θυμηθώ το τμήμα αυτό των διαβιβαστών θα έπρεπε να επικοινωνεί κάθε ένα τέταρτο ή μισή ώρα για να επιβεβαιώνει πως όλα έβαιναν καλώς. Όταν όμως δεν υπήρξε κανένα νέο από τους

διαβιβαστές αποφάσισε ο επιτελικός λόχος να βγει προς αναζήτηση των αγνοούμενων στρατιωτών. Σε κάποιο σημείο του δρόμου, που ήταν πάνω στο προγραμματισμένο δρομολόγιο της επιφορτισμένης με την επιδιόρθωση των βλαβών ομάδας, βρέθηκαν νεκροί οι επτά στρατιώτες του επιτελικού λόχου, ανάμεσα στους οποίους ήταν οι διαβιβαστές και οι άντρες της συνοδείας.
Τα πτώματα ήταν γυμνά. Τα μάτια τους ήταν βγαλμένα, τα γεννητικά τους όργανα ήταν κομμένα και τοποθετημένα στο στόμα τους. Στον τόπο του συμβάντος δεν υπήρχαν πλέον η μοτοσυκλέτα και το αυτοκίνητο, οι στολές των στρατιωτών και όλο το στρατιωτικό υλικό».[256]

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρκετά συχνά στις μεταπολεμικές καταθέσεις Γερμανών που υπηρέτησαν στην Ελλάδα γίνεται ειδική μνεία στην «απάνθρωπη και βάρβαρη μεταχείριση» που επεφύλασσε ο ΕΛΑΣ στους αντιπάλους του. Ανάλογες μαρτυρίες ερμηνεύονται ως ένα βαθμό από την εικόνα του εχθρού που οι στρατιώτες είχαν σχηματίσει, επηρεασμένοι τόσο από τις διηγήσεις συναδέλφων τους όσο κυρίως από τις εθνικοσοσιαλιστικές διδαχές των ανωτέρων τους. Στην περίπτωση όμως της Κλεισούρας την κακοποίηση των πτωμάτων, ως γεγονός, αποδέχεται και η ελληνική πλευρά. Εκεί που διίστανται ωστόσο και πάλι οι απόψεις είναι στον εντοπισμό των δραστών της ενέργειας αυτής και στην απόδοση των ευθυνών, απόπειρα που εκ των πραγμάτων στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε υποθέσεις και αναπόφευκτα επηρεάζεται από το κλίμα πόλωσης το οποίο επικράτησε μεταπολεμικά στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με την ευρέως διαδεδομένη άποψη, η ευθύνη για τον ακρωτηριασμό των πτωμάτων βαραίνει τον ΕΛΑΣ. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο από τον Αριστοτέλη Τζιώγο, ο οποίος στο βιβλίο του για την Κλεισούρα σημειώνει σχετικά :

«Κατά τας πρωϊνάς ώρας της 5ης Απριλίου ενεφανίσθη η γερμανική αύτη φάλαγξ να διέλθη δια της στενωπού "Νταούλι" έχουσα ως προπομπήν δύο γερμανούς στρατιώτας μοτοσυκλετιστάς. Τότε οι καιροφυλακτούντες συμμοριτοκομμουνισταί και οι βούλγαροι κομιτατζήδες με μίαν ομοβροντίαν πυροβολισμού εναντίον των δύο γερμανών στρατιωτών μοτοσυκλετιστών, οίτινες προηγούντο της φάλαγγος, τούς εφόνευσαν και δεν ηρκέσθησαν μόνον

[256] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Josef C., Düsseldorf 2 Απρ. 1974.

εις τον φόνον αυτών, αλλά τούς απέκοψαν και τα γεννητικά των όργανα και τα ετοποθέτησαν εις τα στόματά των δια να ερεθίσουν τούς επερχομένους γερμανούς της φάλαγγος ταύτης να στραφούν ακάθεκτοι εναντίον της φιλησύχου και ανυπόπτου Κλεισούρας».[257]

Στα απομνημονεύματά τους οι αγωνιστές του ΕΛΑΣ αποκρούουν τις παραπάνω κατηγορίες. Ο Ρόσιος σημειώνει χαρακτηριστικά : «Τα πτώματα των τριών Γερμανών και τη μοτοσυκλέτα τους τα έφεραν μέσα στην Κλεισούρα οι κομιτατζήδες σκόπιμα για να την ενοχοποιήσουν εξάπτοντας έτσι το μίσος και τη μανία των Γερμανών».[258] Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας θεωρεί ως δράστες της κακοποίησης των πτωμάτων τους Κομιτατζήδες γειτονικών χωριών. Αντίθετα, υποστηρίζεται ότι ο Ρόσιος και οι άντρες του ήταν εκείνοι που μετέφεραν σκόπιμα τα πτώματα των Γερμανών και τη μοτοσυκλέτα μέσα στην Κλεισούρα.[259] Ωστόσο, τα πτώματα δεν μεταφέρθηκαν μέσα στην Κλεισούρα, όπως η κάθε πλευρά καταμαρτυρεί στην άλλη, αλλά εγκαταλείφθηκαν στη γέφυρα, όπου και ανευρέθησαν από τους Γερμανούς. Όσο για τη μοτοσυκλέτα, αναφέρεται ότι ο Ρόσιος και οι άντρες του, μετά την ενέδρα, παρέλαβαν τη γερμανική μοτοσυκλέτα, διήλθαν μέσα από την Κλεισούρα, όπου και την επέδειξαν ως λάφυρο και συνέχισαν με κατεύθυνση τη Βλάστη.[260] Στο *Χρονικό της Εθνικής Αντιστάσεως* η μοτοσυκλέτα συγκαταλέγεται ανάμεσα στο λάφυρα που πάρθηκαν από τον ΕΛΑΣ.[261]

Την ίδια στάση υιοθετεί και ο Αλέκος Σακαλής, ο οποίος γράφει για το συμβάν:

«Βέβαια εδώ υπάρχει μια κατηγορία που αποδόθηκε σε μας, ότι τους Γερμανούς που σκοτώθηκαν στην ενέδρα, τους βρήκαν με τα στόματα γεμάτα πέτρες και σπασμένα τα δόντια τους. Αυτό όμως είναι πέρα ως πέρα ψέμα και σκόπιμη προπαγάνδα, ποτέ ο ΕΛΑΣ στις άπειρες μάχες που είχε κάνει με τους Γερμανούς δεν βιαιοπράγησε σε νεκρούς και αιχμαλώτους, πράγμα που το είχαν παραδεχθεί και οι ίδιοι οι Γερμανοί, και

---

[257] Βλ. Αριστοτέλης Ι. Τζιώγος, *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανοσύνης της ιερής μονής Παναγίας-Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 105. Βλ. επίσης, Ηλίας Ιώβης, «Την ημέρα που τα Ες-Ες έκαψαν την Κλεισούρα, 5 Απριλίου 1944», *Μακεδονική Ζωή*, 203 (Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 1983), 21.

[258] Ρόσιος, *ό.π.*, σ. 102.

[259] Βλ. Σταύρος Αβραμίδης, «Η Κλεισούρα στις φλόγες», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, (Θεσσαλονίκη 1951), 110. Επίσης, *Το Φως*, 4 Απρ. 1954.

[260] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 2ος υποφ. : Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, Αριθ. πρωτ. 3747 Δ. Μ. 2, "Εγκύκλιος προς απάσας τας Πρεσβείας – περί καταστροφής Κλεισούρας", Αθήνα 4 Απρ. 1945. Επίσης, Κοσμάς Ζαχαρίας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

[261] Βλ. Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…, *ό.π.*, σ. 297.

ειδικά στην Κλεισούρα αυτοί που σκοτώθηκαν στο Νταούλι έμειναν έτσι και οι αντάρτες ούτε καν πλησίασαν έστω να τους βγάλουν και κάποιο ρούχο (μπότες, χιτώνια, εξαρτύσεις) πράγμα που αναιρεί οποιαδήποτε συκοφαντία που ακούστηκε».[262]

Κατά μια άλλη εκδοχή, πρόξενος και ηθικός αυτουργός της καταστροφής της Κλεισούρας ήταν ο Κάλτσεφ. Στην πρώτη δίκη των Βουλγάρων και Ιταλών εγκληματιών πολέμου που έδρασαν στη Μακεδονία, η οποία διεξήχθη το 1946 στην Αθήνα, το Ειδικό Δικαστήριο κατηγόρησε τον Κάλτσεφ ότι προκάλεσε την καταστροφή της κωμόπολης βάσει σχεδίου και απέδωσε την κακοποίηση των πτωμάτων στους Κομιτατζήδες της Βασιλειάδας, της Βέργας, της Λιθιάς και της Κορησού. Επιπλέον, αποδέχθηκε την παρουσία του Κάλτσεφ στην Κλεισούρα την ημέρα της καταστροφής.[263] Δικαζόμενος για δεύτερη φορά το 1948 από το Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, ο Κάλτσεφ απέκρουσε τις κατηγορίες, υποστηρίζοντας ότι την ημέρα της επίθεσης των ανταρτών εναντίον τεσσάρων γερμανικών αυτοκινήτων στο "Νταούλι" αυτός βρισκόταν άρρωστος στην Έδεσσα.[264] Στην ίδια δίκη κατέθεσε και ο επί Κατοχής διατελέσας γραμματέας του Συλλόγου Κλεισουριέων Θεσσαλονίκης, Ηλίας Γιόβας, ο οποίος επέρριψε επίσης την ευθύνη στον Κάλτσεφ. Ο μάρτυρας υποστήριξε σχετικά :

«Τυγχάνω Γραμματεύς του Συλλόγου Κλεισουριαίων εδρεύοντος εν Θεσσαλονίκη και υπό την ιδιότητά μου ταύτην επεσκέφθην κατά το 1943-1944 την Κλεισούραν δια την διανομήν τροφίμων εις τους κατοίκους. Την 5η Απριλίου 1944 έγινε συμπλοκή εις το Νταούλι μεταξύ Γερμανών και Ελασιτών και εφονεύθη εις Γερμανός. Τα πρώτα τμήματα που έφτασαν ήταν Κομιτατζήδες, οι οποίοι επεδόθησαν μετά των Γερμανών Ες-Ες εις την καταστροφήν της Κλεισούρας. Κατά την επιδρομήν αυτήν εφονεύθησαν 250 κυρίως γυναικόπαιδα. Εγεννήθη η πεποίθησις ότι ηθικός αυτουργός της ως άνω καταστροφής ήτο ο κατηγορούμενος καθ΄ όσον καίτοι ο φόνος έγινε πλησίον της Βέργας, του Βαρικού και της Βασιλειάδος τα οποία είναι Σλαυοχώρια, εν τούτοις τα αντίποινα έγιναν εις βάρος της Κλεισούρας η

[262] Σακαλής, *ό.π.*, σ. 67.
[263] Βλ. Παπακυριακόπουλος, *ό.π.*, σσ. 76-77.
[264] Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αριθ. 1-434 (1948), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 10ης έως 19ης Μαΐου 1948, Αριθ. αποφάσεως 313.

οποία ευρίσκετο μακράν του τόπου του φόνου αλλά εθεωρείτο προπύργιον του Ελληνισμού».[265]

Έτερος των μαρτύρων κατηγορίας στην ίδια δίκη, ο δάσκαλος Μιχαήλ Παπαμιχαήλ επανέλαβε τις κατηγορίες εναντίον του Κάλτσεφ, αλλά και εναντίον του ΕΛΑΣ, θεωρώντας δεδομένη τη συνεργασία των δύο πλευρών με στόχο την Κλεισούρα :

«Εξ αιτίας των οργάνων του κατηγορουμένου [Κάλτσεφ] υπέστην ψυχικόν κλονισμόν. Ο κατηγορούμενος ήτο το σκιάχτρον και το φόβητρον των χωρικών. Αι μητέρες εφόβιζον τα άτακτα παιδιά των με τον "έρχεται ο Κάλτσεφ". Συνεκέντρωνε τους Βουλγαρίζοντας και τους έλεγε χαρακτηριστικώς ότι "η Ελλάς ψόφησε". Την 19ην Φ/ρίου 1944 εις Κλεισούραν μετεστάθμευσε μία διμοιρία του Πούλου υπό τον Καπετάν Ανδρέα. Τα μεσάνυχτα μία ομάς του Υψηλάντου κτύπησε τους Πουλικούς. Τούτο εξεμεταλλεύθη σατανικώς ο Κάλτσεφ και την επομένην επέτυχε να τους αντικαταστήση με τους Οχρανίτας. Έκτοτε ο ΕΛΑΣ δεν τους κτύπησε. Εις τας 5/4/44 ο Υψηλάντης εν συνεννοήσει μετά του Κάλτσεφ και παρά τας αντιρρήσεις μας επετέθη εις το Νταούλι κατά Γερμανικής φάλαγγος. Εφόνευσαν ένα Γερμανόν και ετραυμάτισε δύο άλλους. Επειδή ήτο ημέρα αγοράς εις την Πτολεμαΐδα, εις την Κλεισούραν είχον παραμείνει μόνον γυναικόπαιδα. Οι Οχρανίται λαβόντες αφορμήν από την επίθεσιν επεδόθησαν μετά μανίας εις ένα όργιον σφαγής, αίματος και πυρός. Είναι αδύνατον να περιγραφή η εικών της φρικτής τραγωδίας των μαρτυρικών κατοίκων της Κλεισούρας, οι οποίοι αλλόφρονες εκ του πανικού εζήτουν να κρυφθούν από τας φλόγας και τα πυρά των αιμοβόρων ορδών του Κάλτσεφ. Ο επίλογος της τραγωδίας εις ανθρώπινα θύματα είναι 277 νεκροί και 30 τραυματίαι […]».[266]

---

[265] Ό. π.

[266] Ό. π. Το κλίμα πόλωσης που επικράτησε στην μεταπολεμική Ελλάδα οδήγησε πολλούς συγγραφείς να προσάψουν στον ΕΛΑΣ και συγκεκριμένα στον Υψηλάντη την κατηγορία της συνεργασίας με τον Κάλτσεφ, επιδιώκοντας γενικότερα να αποδείξουν την αντεθνική συμπεριφορά που επέδειξε ο ΕΛΑΣ την περίοδο της Κατοχής. Σημειώνει σχετικά ο Τζιώγος: «Η εγκληματική αύτη πράξις ήτο το καταχθόνιον σχέδιον του αχρείου και κακούργου κομμουνιστού αρχηγού της συμμορίας του "Υψηλάντη", συνεργαζομένου με τον αρχηγόν των βουλγάρων κομιτατζήδων Κάλτσεφ, οι οποίοι από κοινού κατέστρωναν το σχέδιον και ούτω να ενοχοποιηθή η Κλεισούρα και να την καταστρέψουν οι γερμανοί, όπως και την κατέστρεψαν αυθημερόν και το απάνθρωπον σχέδιόν των εξεπληρώθη εις το ακέραιον», βλ. Τζιώγος, *ό.π.*, σ. 105. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης, Κωνσταντίνος Σπ. Αντωνίου, *Η σλαυϊκή και κομμουνιστική επιβουλή και η αντίστασις των Μακεδόνων*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 143.

Υποστηρίζεται, επίσης, ότι η εικόνα των ακρωτηριασμένων πτωμάτων και οι υποδείξεις των Κομιτατζήδων, οι οποίοι ενοχοποίησαν όλους ανεξαιρέτως τους κατοίκους της Κλεισούρας, προκάλεσαν τη μήνη των γερμανικών στρατευμάτων που έσπευσαν στην περιοχή λίγες μόνο ώρες μετά την ενέδρα. Όσα, όμως, συνέβησαν στην περιοχή όλο το προηγούμενο διάστημα της καταστροφής αποδυναμώνουν τον ρόλο που ενδεχομένως διαδραμάτισαν οι παραπάνω παράγοντες, αν δεχθούμε πως πράγματι ο ΕΛΑΣ κακοποίησε τους νεκρούς στρατιώτες. Όπως αναφέρθηκε, οι γερμανικές αρχές θεωρούσαν ήδη από το καλοκαίρι του 1943 την Κλεισούρα ως ανταρτικό προπύργιο. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως την ημέρα της πυρπόλησης του Λεχόβου, οι Γερμανοί και άντρες του Πούλου μετέβησαν στην Κλεισούρα, συγκέντρωσαν όλους τους κατοίκους στην πλατεία και δείχνοντας τους καπνούς από το κοντινό Λέχοβο, τους προειδοποίησαν πως ανάλογη τύχη περίμενε και το χωριό τους αν βοηθούσαν τους αντάρτες.[267] Δοθείσης, λοιπόν, της αφορμής η Κλεισούρα επρόκειτο να πυρποληθεί. Την αφορμή αυτή παρέσχε στους Γερμανούς ο ΕΛΑΣ με την ενέδρα που έστησε στο "Νταούλι" και τον φόνο των στρατιωτών. Η απόσταση των δύο χιλιομέτρων που απέχει η Κλεισούρα από τη διάβαση, δεν μπορούσε να αποτελέσει λόγο για τη ματαίωση της απόφασης επιβολής αντιποίνων ακόμα και στην περίπτωση που η ενέδρα στηνόταν σε άλλο σημείο, σε μεγαλύτερη απόσταση από την κωμόπολη. Επίσης, από την κατάθεση του Κλίνγκενχεφερ αποδεικνύεται ότι αμέσως μετά την ενημέρωσή του για το συμβάν, ο Σύμερς διέταξε την πυρπόληση της Κλεισούρας. Ουσιαστικά οι γερμανικές αρχές είχαν την ευκαιρία αφενός να ισοπεδώσουν ένα χωριό που είχε από καιρό ενοχοποιηθεί εξαιτίας κυρίως της συχνής παρουσίας των ανταρτών στην περιοχή αφετέρου να εξασφαλίσουν την στο μέτρο του δυνατού ασφαλή μετακίνηση των στρατευμάτων κατά μήκος του νευραλγικού οδικού άξονα Καστοριάς – Αμυνταίου. Για να ελαχιστοποιηθούν οι κίνδυνοι κατά τη διέλευση των Γερμανών από τη διάβαση της Κλεισούρας θα έπρεπε να επιλυθεί ριζικά το ζήτημα της Κλεισούρας, καθώς ο εξοπλισμός πολλών από τα γειτονικά της χωριά την είχε καταστήσει μάλλον το μοναδικό πρόβλημα για τους Γερμανούς στην περιοχή. Ανάλογης αντιμετώπισης έτυχαν άλλωστε και τα χωριά εκατέρωθεν της διαβάσεως του Σαρανταπόρου και σε ακτίνα αρκετών χιλιομέτρων κατά μήκος του δρόμου, όταν τον Ιούνιο του 1943 ο ΕΛΑΣ εξόντωσε τη γερμανική φάλαγγα.

[267] Κοσμάς Ζαχαρίας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

Μετά τη γνωστοποίηση του θανάτου των στρατιωτών, ο Σύμερς διέταξε την καταστροφή της Κλεισούρας. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι η διαταγή αυτή συνοδευόταν και από την αντίστοιχη της εκτέλεσης όλων των κατοίκων της Κλεισούρας ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου. Άλλωστε, ο τρόπος με τον οποίο είχε αντιδράσει ο Σύμερς σε ένα άλλο περιστατικό προδιέγραφε την τύχη που ανέμενε τις γυναίκες και τα παιδιά της Κλεισούρας. Όταν, λοιπόν, διαπιστώθηκε από τον διευθυντή της υπηρεσίας του δικτύου τηλεφωνικών συνδέσεων ότι η γραμμή Κοζάνης – Σιάτιστας χρησιμοποιείτο από τους αντάρτες, ενημέρωσε σχετικά τους ανωτέρους του. Τις επόμενες ημέρες, ο διοικητής του 3ου Τάγματος, Ταγματάρχης Γκύντερ Όρτμαν, τέθηκε επικεφαλής μιας επιχείρησης στην περιοχή της Σιάτιστας που οδήγησε σε συλλήψεις. Με διαταγή του Σύμερς όλοι οι συλληφθέντες θα έπρεπε να εκτελεστούν. Την προκαθορισμένη ημέρα της εκτέλεσης ο Όρτμαν τηλεφώνησε στον διοικητή του, Σύμερς. Μεταξύ των δύο αντρών διημείφθησαν τηλεφωνικά τα ακόλουθα :

> Ortmann : «Σήμερα είναι η προκαθορισμένη ημέρα της εκτέλεσης των αντρών. Τι θα κάνουμε με τις γυναίκες ;».
>
> Schümers : «Τι, δεν είναι γυναίκες, είναι θηλυκοί σκοπευτές, πρέπει επίσης να εκτελεστούν».[268]

Αμέσως μετά την ενέδρα και την αποχώρηση των ανταρτών, οι άρρενες κάτοικοι της Κλεισούρας, φοβούμενοι ότι τα γερμανικά αντίποινα θα στρέφονταν αποκλειστικά εναντίον τους κατέφυγαν άλλοι στη μονή της Παναγίας και άλλοι στο Βαρικό. Οι γυναίκες και τα παιδιά παρέμειναν στο χωριό είτε μετά από δική τους απόφαση είτε με την προτροπή των αντρών, καθώς θεωρήθηκε ότι θα εξαιρούνταν από τα γερμανικά αντίποινα. Αναφέρεται πως κατά την αποχώρησή του ο Ρόσιος προέτρεψε τους αντάρτες να εγκαταλείψουν το χωριό, αλλά να παραμείνουν τα γυναικόπαιδα.[269]

---

[268] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Fritz Sch., Freudenstadt 23 Ιουλ. 1974.

[269] Κοσμάς Ζαχαρίας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001. Όπως ανέφερε στον γράφοντα ο Κοσμάς Ζαχαρίας, όταν η γυναίκα του, ζήτησε να φύγει μαζί του, την απέτρεψε λέγοντάς της χαρακτηριστικά : «πουθενά δεν υπάρχουν μνήματα γυναικών, αντρών όμως υπάρχουν». Την ίδια απάντηση φέρεται ότι έδωσε και ο Ρόσιος στους κατοίκους, βλ. Πέτρος Κάτσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001. Γενικά μεταξύ των κατοίκων επικράτησε εκείνη την ημέρα η άποψη να παραμείνουν στο χωριό τα γυναικόπαιδα, καθώς δεν θα κινδύνευαν από τους Γερμανούς. Για το ίδιο θέμα, η Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών του Υπουργείου των Εξωτερικών, σε σχετική μεταπολεμική έκθεσή της σημείωνε : «Δια τα γυναικόπαιδα απεφασίσθη όπως παραμείνουν εις το χωρίον και τούτο διότι οι πάντες ήσαν πεπεισμένοι ότι ουδένα κίνδυνον είχον ποτέ να διατρέξωσιν αθώαι υπάρξεις δια την ασφάλειαν των οποίων εθεωρήθησαν ικαναί εγγυήσεις η παρεχόμενη εις αμάχους προστασία υπό των νόμων του πολέμου ως και αι υπό των ευρωπαϊκών λαών γενικώς παραδεδειγμέναι

Γύρω στις 5 μ.μ. έφτασαν έξω από την Κλεισούρα μονάδες του 7ου Συντάγματος από την Κοζάνη και την Καστοριά που είχαν επιφορτιστεί με την εκτέλεση της διαταγής του Σύμερς. Μεταξύ αυτών ήταν και η τρίτη διμοιρία του 6ου Λόχου του 2ου Τάγματος από την Κοζάνη με διμοιρίτη τον Ανθυπασπιστή (SS-Hauptscharführer) Κρέτσμαρ (Kretschmar). Στην επιχείρηση συμμετείχε με την τρίτη διμοιρία και ο Επιλοχίας του 6ου Λόχου, Χέρμπερτ Έντμουντ Κ., του οποίου η μεταπολεμική κατάθεση παραπέμπει στην καταστροφή της Κλεισούρας :

> «Μερικές ημέρες μετά την αναφερόμενη ενέδρα πραγματοποιήθηκε μια επιχείρηση εναντίον των ανταρτών από την τρίτη διμοιρία του 6ου Λόχου. Δεν γνωρίζω πλέον γιατί, αλλά σε κάθε περίπτωση συμμετείχα στην επιχείρηση αυτή. Την τρίτη διμοιρία διοικούσε ο Ανθυπασπιστής των SS Κρέτσμαρ (Kretschmar). Στην επιχείρηση δεν συμμετείχε όλος ο 6ος Λόχος παρά μόνο η τρίτη διμοιρία. Με βεβαιότητα δεν συμμετείχε ο διοικητής του λόχου (Jürgens ή Hamann). Αντίθετα, εκτός από εμένα την αποστολή ακολούθησε ο Λοχαγός Neureuther, ο οποίος σκοτώθηκε τον Μάρτιο του 1945 στο Ανατολικό Μέτωπο […] Ξεκινήσαμε από την Κοζάνη, αλλά δεν θυμάμαι πλέον προς τα που κατευθυνθήκαμε. Επίσης, δεν γνωρίζω πόσο περίπου διήρκεσε το ταξίδι με τα αυτοκίνητα έως ότου φτάσουμε στον προορισμό μας. Θυμάμαι ότι φτάσαμε και αφήσαμε τα αυτοκίνητα σε μια ορεινή διάβαση. Με τον Neureuther παραμείναμε στη διάβαση αυτή. Ξαφνικά άκουσα από την κοιλάδα έναν καταιγισμό πυροβολισμών. Για το λόγο αυτό ρώτησα τον Neureuther τι επιτέλους συνέβαινε. Μου απάντησε πως επρόκειτο για μια επιχείρηση αντιποίνων για την επίθεση των ανταρτών. Φυσικά υπέθεσα ότι η επιχείρηση αυτή αποφασίστηκε σε αντίποινα για την επίθεση των ανταρτών στους αδειούχους στρατιώτες. Όταν άκουσα τον καταιγισμό των πυροβολισμών υπέθεσα αμέσως ότι το χωριό ισοπεδώθηκε (εκκαθαρίστηκε). Στη συνέχεια ρώτησα τον Neureuther ποιος έδωσε τη διαταγή για κάτι τέτοιο. Μου απάντησε ότι ο διοικητής του συντάγματος Σύμερς διέταξε την εκτέλεση (εκκαθάριση) των κατοίκων του χωριού ως

περί ηθικής αντιλήψεως όσον αφορά την διασφάλισιν από παντός πολεμικού κινδύνου και αντιποίνων αθώων υπάρξεων, ουδεμίαν εχουσών ενεργόν συμμετοχήν εις τον διεξαγόμενον αγώνα», βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 2ος υποφ. : Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, Αριθ. πρωτ. 3747 Δ. Μ. 2, "Εγκύκλιος προς απάσας τας Πρεσβείας – περί καταστροφής Κλεισούρας", Αθήνα 4 Απρ. 1945.

αντίποινα για την επίθεση των ανταρτών. Δεν γνωρίζω αν πυρπολήθηκε επίσης το χωριό. Από το σημείο που βρισκόμουν στην ορεινή διάβαση δεν μπορούσα να δω το χωριό. Από τα λεγόμενα των στρατιωτών του 6ου Λόχου που επέστρεψαν στο σημείο όπου βρισκόμουν, συμπέρανα ότι είχαν κυριευτεί από τρόμο και φρίκη γιατί είχαν σκοτώσει στο χωριό άντρες, γυναίκες και παιδιά […] Για εμένα η επιχείρηση αυτή ήταν μια βρώμικη υπόθεση και μετά την επιστροφή στην έδρα στην Κοζάνη δεν ξαναμίλησα για το ζήτημα αυτό».[270]

Κατά τον Έρβιν Στ., υπαξιωματικό τροφοδοσίας στον 6ο Λόχο, η παραπάνω περιγραφόμενη επιχείρηση από τον μάρτυρα Χέρμπερτ Έντμουντ Κ. στρεφόταν εναντίον της Κλεισούρας :

«Η επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1944 […] Γνωρίζω μόνο ότι εκτελέστηκαν όλοι οι κάτοικοι της Κλεισούρας. Θυμάμαι, επίσης, ότι αυτή εκδηλώθηκε κατόπιν διαταγής του διοικητή του συντάγματος, Σύμερς. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού ξεκίνησε εναντίον του προανάκριση από στρατοδικείο. Όπως ανέφερα και παραπάνω, θυμάμαι την αναφορά του [μάρτυρα] Κ. για την Κλεισούρα. Από την ορεινή διάβαση ένας μικρός δρόμος οδηγεί μέσω της κοιλάδας στην Κλεισούρα. Από το σημείο της ορεινής διάβασης είδα τους καπνούς που προέρχονταν από την Κλεισούρα. Ο ίδιος δεν πήγα στο χωριό».[271]

Σημαντικά στοιχεία για τη συμμετοχή συγκεκριμένων μονάδων του 7ου Συντάγματος SS στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας προκύπτουν από το προανακριτικό υλικό που συγκέντρωσε μεταπολεμικά η Εισαγγελία του Κόμπλεντς. Από την προανάκριση προέκυψε ότι υπεύθυνες για τη σφαγή των αμάχων της Κλεισούρας ήταν οι μονάδες

---

[270] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Herbert Edmund K., Dillingen 14 Νοεμ. 1973. Σε κάποιο σημείο της κατάθεσής του ο μάρτυρας αναφέρει πως τα αντίποινα εναντίον της Κλεισούρας αποφασίστηκαν μετά την ενέδρα των ανταρτών που στοίχισε τη ζωή σε αδειούχους στρατιώτες. Ο μάρτυρας αναφέρεται στην ενέδρα που έστησε λίγες ημέρες μετά την καταστροφή της Κλεισούρας, στις 8 Απριλίου, ο ΕΛΑΣ στην διάβαση της Καστανιάς, σκοτώνοντας είκοσι πέντε περίπου Γερμανούς στρατιώτες που επέστρεφαν από άδεια. Η ενέδρα αυτή έδωσε το έναυσμα για τη διεξαγωγή της εκκαθαριστικής επιχείρησης «Μαγιάτικη Καταιγίδα» στο Βέρμιο. Είναι προφανές ότι ο μάρτυρας συγχέει τα γεγονότα που είχαν σημειωθεί μέσα σε διάστημα λίγων μόνο ημερών.

[271] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Erwin St., Dettingen 24 Ιουλ. 1974.

εκείνες που υπέστησαν τις απώλειες από τους άντρες του Ρόσιου. Σύμφωνα με τις εισαγγελικές αρχές, το πρωί της 5ης Απριλίου ξεκίνησε από την Καστοριά μια αυτοκινητοπομπή, αποτελούμενη από δύο φορτηγά αυτοκίνητα, την οποία συνόδευαν δέκα πέντε άντρες. Η δύναμη αυτή ανήκε στον 3ο και στον 1ο Λόχο του 1ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος που στάθμευαν στην Καστοριά και το Άργος Ορεστικό αντίστοιχα. Η αυτοκινητοπομπή κατευθυνόταν στην έδρα του επιτελείου του 1ου Τάγματος στο Αμύνταιο για να παραλάβει προμήθειες. Στο "Νταούλι" έπεσε στην ενέδρα των αντρών του Ρόσιου, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν οκτώ στρατιώτες. Οι υπόλοιποι γλύτωσαν και έφτασαν στο Αμύνταιο όπου ανέφεραν το συμβάν. Αμέσως, σήμανε συναγερμός και ειδοποιήθηκαν ο 3ος και ο 1ος Λόχος στην Καστοριά και στο Άργος Ορεστικό να μεταβούν στον τόπο της ενέδρας. Ταυτόχρονα, έφτασε στο Αμύνταιο, προερχόμενος από την Κοζάνη, και συνέχισε για την Κλεισούρα, ο Σύμερς, ο οποίος είχε τεθεί επικεφαλής της τρίτης διμοιρίας του 6ου Λόχου. Τις απογευματινές ώρες της 5ης Απριλίου έφτασαν πρώτοι στο "Νταούλι" οι άντρες του 6ου Λόχου από την Κοζάνη με επικεφαλής τον ίδιο τον Σύμερς και του 3ου Λόχου από την Καστοριά. Ο 1ος Λόχος από το Άργος Ορεστικό, που έφτασε με καθυστέρηση, αναγκάστηκε να γυρίσει πίσω, καθώς η επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας και των κατοίκων της βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη.[272]

Λίγο πριν οι γερμανικές αυτές μονάδες και ένας απροσδιόριστος αριθμός Κομιτατζήδων, σύμφωνα με μαρτυρίες από τη Βέργα,[273] επιδοθούν στην σφαγή των γυναικοπαίδων, η κωμόπολη περικυκλώθηκε και στήθηκαν πολυβόλα σε επίκαιρα σημεία βάλλοντας εναντίον όσων προσπαθούσαν να διαφύγουν. Προηγήθηκε ένα γερμανικό απόσπασμα ανιχνευτών που εισήλθε στην Κλεισούρα, προέβη σε μια πρόχειρη έρευνα για όπλα, βεβαιώθηκε πως δεν υπήρχαν αντάρτες και επομένως οι δυνάμεις που θα ακολουθούσαν δεν επρόκειτο να συναντήσουν αντίσταση και στη συνέχεια αποχώρησε.[274] Υποστηρίχθηκε ότι οι Γερμανοί στρατιώτες του Συνταγματάρχη Σύμερς παρεκτράπησαν και άρχισαν να πυροβολούν αδιακρίτως εκτός από τους άντρες και εναντίον γυναικών και παιδιών.[275] Μια προσεκτική ανάγνωση της ονομαστικής κατάστασης των νεκρών δείχνει ότι από τους πενήντα επτά νεκρούς άρρενες η

---

[272] Zst, V 508 AR 2411 / 67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, "Verfügung", 9 Js 174/57, Koblenz 7 Οκτ. 1964.
[273] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: "Aufzeichnung", μαρτυρικές καταθέσεις Σπύρου Παπαχρήστου και Νικόλαου Μάνου.
[274] Ό. π. Επίσης, Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 31-32. Ευαγγελία Θώμη, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.
[275] Βλ. Mazower, Στην Ελλάδα…, *ό.π.*, σσ. 206-207.

συντριπτική τους πλειοψηφία, σαράντα, ήταν παιδιά.[276] Στην προκειμένη περίπτωση η σφαγή γυναικών και παιδιών δεν ήταν αποτέλεσμα ενός παραληρήματος βίας, αλλά η έμπρακτη εφαρμογή μιας θεωρίας που ήθελε τις γυναίκες και τα παιδιά να ταυτίζονται πλήρως με τους αντάρτες και να μην αποτελούν πλέον τον προστατευόμενο άμαχο πληθυσμό αλλά εν δυνάμει εχθρό.

Οι μαρτυρίες των γυναικών που διασώθηκαν, αποτυπώνουν στο μέτρο του δυνατού τις σκηνές που διαδραματίστηκαν με την είσοδο των SS στην Κλεισούρα :

Όλγα Αργυρίου Ευαγγέλου

«[…] Το απόγευμα περί ώραν 6ην μ.μ. ενώ εκαθήμην στο σπίτι μου μαζί με τα πέντε παιδιά μου εις τα οποία εκείνην την στιγμήν έδιδα ψωμί να φάγουν ήλθον στο σπίτι δύο γερμανοί στρατιώται οι οποίοι ήρχισαν να ερευνούν το σπίτι και οίτινες μετ΄ ολίγην ώραν απεχώρησαν. Σε ολίγην ώραν η κόρη μου Θεοδώτα ένδεκα ετών εξήλθεν εις την αυλήν οπότε ενεφανίσθη άλλος Γερμανός στρατιώτης όστις με εκάλει να εξέλθω της οικίας μου και συγχρόνως με επυροβόλησε και με ετραυμάτισε εις την αριστερήν μου χείραν. Η κόρη μου Θεοδώτα μόλις με είδε τραυματισμένη ήρχισεν να φωνάζη, "Μαμά, πως θα ζήσω χωρίς εσένα", αλλά συγχρόνως από τον ίδιον στρατιώτην εδέχθη πυροβολισμόν φονευθείσα. Τα λοιπά παιδιά μου πλην του υιού μου Μιχαήλ φοβηθέντα εσκόρπισαν, εγώ δε μετά του ως άνω υιού μου έστριψα προς την οπισθίαν θύραν του σπιτιού μου και εκάθησα εκεί αλλά ο γερμανός στρατιώτης με ηκολούθησε και ήρχισε τότε να φωνάζη δια πρώτην φοράν εις την ελληνικήν γλώσσαν, "εδώ είσαι σκύλα" και συγχρόνως με επυροβόλησε εκ των όπισθεν εις τον θώρακα, οπότε και ο Γερμανός στρατιώτης απεχώρησεν. Εκείθεν εγώ με το παιδί μου Μιχαήλ προσέφυγα εις το υπόγειον του σπιτιού μου όπου βρήκα και τα λοιπά τρία παιδιά μου. Εν το μεταξύ ηκούοντο πολλοί πυροβολισμοί εντός του χωρίου. Εις το υπόγειον παρέμεινα με τα παιδιά μου μέχρι την 9ην μ.μ. ώραν, οπότε προσήλθον άλλοι γείτονες και με παρέλαβαν επιδέσαντες προσωρινώς τα τραύματά μου […]».[277]

Ευδοκία Αθαν. Τία

[276] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 2ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Υποδιοίκησις Χωρ/κης Αμυνταίου, Αριθ. πρωτ. 50/12/64α, "Αφορά εκτελέσεις κατοίκων χωρίου Κλεισούρας υπό Στρατευμάτων Κατοχής" όπου συνημμένη "Κατάστασις Ονομαστική εμφαίνουσα τους φονευθέντας κατά την 5ην Απριλίου 1944 εν τω χωρίω Κλεισούρα", Αμύνταιο 13 Μαΐου 1944.

[277] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 2ος υποφ. : Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, Αριθ. πρωτ. 3747 Δ. Μ. 2, "Κατάθεση Όλγας Αργυρίου Ευαγγέλου", Φλώρινα 23 Απρ. 1944.

« […] Το απόγευμα περί ώραν 5ην μ.μ. ενώ εκαθήμεν εις το κατώφλιον της οικίας μου μετά της γείτονός μου Κατίνας Βασ. Βούκα είδομεν δύο γερμανούς στρατιώτας γελαστούς να κατευθύνωνται προς την οικίαν μου όπου μόλις επλησίασαν με διέταξαν να εισέλθω εις το υπόγειον της οικίας μου. Μόλις ήνοιξα την πόρταν του υπογείου εδέχθην πυροβολισμόν εκ των όπισθεν και συγχρόνως ήκουσα και άλλους πυροβολισμούς εναντίον της ως άνω φίλης μου Κατίνας και την οποίαν ήκουσα κραυγάζουσαν, "Αχ, μαμά μου". Εγώ ευρεθείσα τραυματισμένη εις το υπόγειον της οικίας μου κατέφυγα δια της οπισθίας θύρας του υπογείου εις την οικίαν του γείτονός μου Δημητρίου Κατάρα όπου εισελθούσα εύρον την σύζυγόν του Αικατερίνην μετά των δύο τέκνων της ως επίσης την Ελευθερίαν Κωνσταντίνου Κάλλα μετά των τριών τέκνων της. Μόλις με είδον όλοι αιμόφυρτον ετρόμαξαν και με ηρώτησαν, "τι συμβαίνει, σκοτώνουν ανθρώπους"; Τους απήντησα καταφατικά και τους συνέστησα να φύγωμεν δια της οπισθίας θύρας του σπιτιών των αλλ΄ αύται δεν ηθέλησαν να υπακούσουν και κατέφυγον εις την κουζίναν όλοι των. Εγώ ανοίξασα την οπισθίαν θύραν του σπιτιού του Κατάρα εξήλθον έξω και εκρύβην όπισθεν ενός τοίχου. Από εκεί ήκουσα πολλούς πυροβολισμούς εις την οικίαν Κατάρα οπότε εσχημάτισα την γνώμην ότι και εκεί θα εξετελέσθησαν οι ένοικοι. Μόλις αντελήφθην πως οι Γερμανοί στρατιώται απεχώρησαν εκ της οικίας Κατάρα εισήλθον και πάλιν εντός αυτής και ήρχισα να φωνάζω την Κατερίνα οπότε ήκουσα βογγητό εις την κουζίναν όπου εισελθούσα είδον κατακειμένην την Αικατερίνην Κατάρα τραυματισθείσαν και παρ΄ αυτήν τα πτώματα των δύο παιδιών της επίσης και το πτώμα της Ελευθερίας Κ. Κάλλα μετά των πτωμάτων των τριών παιδιών της. Τότε εβοήθησα την Κατερίναν να σηκωθή και εξήλθαμεν αμφότεροι εις τον διάδρομον του σπιτιού της. Εκείθεν όμως βλέπομεν άλλους Γερμανούς στρατιώτας να πλησιάζουν και ημείς τότε εξηπλώθημεν αμφότεραι προσποιηθείσαι τας νεκράς. Οι Γερμανοί στρατιώται διήλθον πλησίον ημών και κατευθύνθησαν στην κουζίναν όπου ήσαν τα 7 ως άνω πτώματα και αφού έρριψαν εμπρηστικήν σκόνην εις την σκούπαν εξήλθον της οικίας. Μετά πάροδον ολίγης ώρας αντελήφθημεν καπνόν οπότε ηναγκάσθημεν να πετάξωμεν την μισοκαμμένην σκούπαν έξω για να μη εξαπλωθή η πυρκαϊά. Παρεμείναμεν μετά της Αικατερίνης Κατάρα εις το σπίτι της μέχρι του μεσονυκτίου οπότε ήλθεν ο σύζυγός της Δημήτριος όστις και επέδεσε τα τραύματά της. Εις την κωμόπολιν οι πυροβολισμοί οίτινες ήρχισαν

άμα τη αφίξει των Γερμανών στρατιωτών περί ώραν 5-5 ½ μ.μ. εσταμάτησαν την 9ην εσπερινήν της αυτής ημέρας. Εγώ φέρω τραύμα διαμπερές του θώρακος εκ των όπισθεν προς τα εμπρός. Η Αικατερίνη Κατάρα η οποία απεβίωσεν ενταύθα έφερε πολλαπλά τραύματα εις όλον το σώμα».[278]

Αννίκα Π. Λούπα

«Το πρωί της 5ης Απριλίου ημέραν Τετάρτην το χωριό μας ήτο κυκλωμένο από αντάρτας και δεν άφηναν να βγη κανένας από το χωριό ούτε και τας αγελάδας να βοσκήσουν. Στις 9 π.μ. ηκούσθησαν πυροβολισμοί έξω από το χωριό παρά την θέσιν Νταούλι και όταν προσέξαμε καταλάβαμε πως πυροβολούσαν οι αντάρτες δύο αυτοκίνητα γερμανικά που πήγαιναν για το Αμύνταιον. Στις 10 π.μ. όλοι οι άντρες αφού είδον πως οι αντάρτες έφυγαν από το χωριό ξεκίνησαν και αυτοί να φύγουν για το χωριό Βαρικό. Μαζί με τους άνδρας έφυγε για το χωριό ο πατέρας και ο αδελφός μου Στέφανος όστις πριν φύγει συνέστησε στην μητέρα μου να πάρη εμέ και τον αδελφόν μου Αχιλλέα και να τους ακολουθήσωμε, πλην η μητέρα μου ηρνήθη διότι έπρεπε να φυλάξωμε το σπίτι. Μόλις έφυγεν ο πατέρας και ο αδελφός μου Στέφανος η μητέρα μου πήρε εμένα και τον αδελφό μου Αχιλλέα και πήγαμε στο γειτονικό σπίτι του Παναγιώτη Τούσκατα όπου ευρίσκετο η Θαλίτσα Π. Τούσκατα, η πενθερά της Θεοδώρα, η Θεολογία Λούπα μετά των δύο θυγατέρων της Αλίκης και Θεοδώτας και του υιού της Γεωργίου. Το απόγευμα προς στιγμήν η μητέρα μου μετέβη εις το σπίτι μας να πάρη λίγα αυγά διότι κατ΄ εκείνην την στιγμήν είδαμε τους γερμανούς στρατιώτας να εξέρχωνται από το γειτονικό σπίτι του Μάρκου Μαστορίνα με αυγά στα χέρια και υπεθέσαμεν πως οι γερμανοί μαζεύουν αυγά. Σε λίγα λεπτά επέστρεψεν η μητέρα μου στο σπίτι του Παναγιώτη Τούσκατα όπου είμεθα και ημείς και μόλις εγώ την είδα ήνοιξα την πόρταν δια να μπη μέσα εδέχθην πυροβολισμόν εκ μέρους των γερμανών και ετραυματίσθην εις την κοιλίαν, συγχρόνως όμως επυροβολείτο και η μαμά μου φονευθείσα. Εγύρισα αμέσως μέσα και κατέφυγα στο υπόγειο όπου εν τω μεταξύ είχον καταφύγη και οι άλλοι ως ανωτέρω αναφέρω. Εμείναμεν στο υπόγειο όλοι περί την ημίσειαν ώραν οπότε εν τω μεταξύ ήλθεν αυτού η γειτόνισά μας

[278] Ό. π., "Κατάθεσις Τραυματίου Ευδοκίας Αθανασίου Τία". Την κατάθεση αυτή έχει δημοσιεύσει ο Μπόνης, *ό.π.*, σσ. 83-84.

και θεια μου Ουρανία Π. Σταρνάκα και όλοι μαζί επεχειρήσαμεν να βγούμεν από το υπόγειον διότι το σπίτι ήρχισε να καίεται […] Εγώ πήρα τον αδελφόν μου και επήγα και βρήκα τους άλλους στην αυλή του γείτονος, Σίμου Ράπτη, ως επίσης και πολλές άλλες γυναίκες και κορίτσια. Τότε βλέπουμε τους γερμανούς στρατιώτας να έρχωνται προς ημάς και μόλις μας επλησίασαν μας διέταξαν να μπούμε σε ευθεία γραμμή και ήρχισαν να μας πυροβολούν. Εξ όλων που είμεθα εκεί περί τους τριάκοντα περίπου εσώθην εγώ και το βρέφος του Κωνσταντίνου Χήτα 6 μηνών, συγχρόνως δε εγώ έπεσα κατά γής και προσεποιήθην την νεκρήν όπου παρέμεινα μέχρι σχεδόν του μεσονυκτίου οπότε και έφυγα εκείθεν προς το χωρίον Βαρικόν».[279]

Μαρία Σίμου Μήτσιου

« […] Το απόγευμα ηκούσθησαν περί ώραν 5 ½ πυροβολισμοί μέσα στο χωριό και φοβηθείσα η μητέρα μας, μας παρέλαβε και πήγαμε στο γειτονικό σπίτι του Γεωργίου Κοκότα όπου βρήκαμε την σύζυγόν του Ελευθερία Γ. Κοκότα, την Ασπασίαν Τατάκη και την Ελένην Τατάκη. Κατά την 7ην εσπερινήν ενεφανίσθησαν δύο γερμανοί στρατιώται οι οποίοι εισελθόντες στο σπίτι Γεωργίου Κοκότα όπου είμεθα μας βρήκαν όλους μέσα σ΄ ένα δωμάτιον. Εν τω μεταξύ όμως η μητέρα μου είχε πάει στο σπίτι μας να πάρη ψωμί. Από το δωμάτιον παρέλαβον πρώτον την Ελευθερίαν Κοκότα και την οδήγησαν στην κουζίναν οπόθεν ηκούσθη και πυροβολισμός κατόπιν πήραν την αδελφήν μου Ευδοξίαν ην και πάλιν εξετέλεσαν κατόπιν πήραν εμένα η οποία είχον στην αγκαλιά μου την μικράν 8 μηνών αδελφήν μου Χρυσούλαν και με επυροβόλησαν οπότε εγώ αμέσως έπεσα κάτω και συγχρόνως επυροβόλησαν και την μικράν αδελφήν μου Χρυσούλαν. Εγώ φυσικά δεν εφονεύθην αλλά σωριασθείσα επί του πατώματος οι Γερμανοί στρατιώται ενόμισαν πως εφονεύθην. Κατόπιν εμού μετέφεραν στην κουζίναν και τας άλλας τας οποίας εξετέλεσαν. Εγώ παρέμεινα εις αυτήν την θέσιν επ΄ αρκετήν ώραν εν μέσω των πτωμάτων των αδελφών μου Ευδοξίας ετών 20 και Χρυσούλας 8 μηνών, της Ελευθερίας Γ. Κοκότα, της Ασπασίας Τατάκη ετών 27 και της Ελένης Τατάκη ετών 23. Αλλ΄ επειδή ο καπνός ήρχισε να με πνίγη διότι είχον βάλει φωτιά στο σπίτι, ηναγκάσθην να συρθώ

[279] Ό. π., "Κατάθεση Αννίκας Π. Λούπα", Φλώρινα 23 Απρ. 1944. Επίσης, Άννα Μπουτάρη

έξω και να κρυβώ εις παρακείμενην χαράδραν οπόθεν με παρέλαβον.

Έφερον τραύμα διαμπερές του ποδός μου εξ ου ηκρωτηριάσθη ούτος».[280]

Η επιχείρηση τιμωρίας της Κλεισούρας για τον φόνο των Γερμανών στρατιωτών από τον ΕΛΑΣ διήρκεσε μέχρι την 7η βραδινή της 5ης Απριλίου 1944. Όπως συνέβη και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις μαζικών εκτελέσεων μια φωτοβολίδα που ρίφθηκε από τους επικεφαλής, οι οποίοι παρακολουθούσαν όσα συνέβαιναν από το "Νταούλι", σήμανε το τέλος της επιχείρησης και την απόσυρση των στρατευμάτων του 7ου Συντάγματος SS.[281] Μέσα σε δύο περίπου ώρες τα περισσότερα σπίτια της Κλεισούρας, καταστήματα, μια κλινική και τα σχολεία είχαν καταστραφεί. Πυρπολήθηκαν περίπου εκατόν πενήντα σπίτια, κυρίως αυτά του συνοικισμού του Αγίου Δημητρίου, μεταξύ της παλαιάς δημοσίας οδού Αμυνταίου-Καστοριάς και της κεντρικής πλατείας.[282] Ανάμεσα σε αυτά που πυρπολήθηκαν ήταν και το σπίτι του Ανδρέα Παναγιωτόπουλου.[283] Όταν επέστρεψαν οι άντρες το ίδιο βράδυ συγκέντρωσαν και έθαψαν σε ομαδικούς τάφους

(Αννίκα Λούπα), μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νυμφαίο 22 Σεπτ. 2001.

[280] Ό. π., "Κατάθεση Μαρίας Σίμου Μήτσιου", Φλώρινα 24 Απρ. 1944.

[281] Μετά την καταστροφή της Κλεισούρας, επιστρέφοντας οι μονάδες των SS στο Αμύνταιο και την Κοζάνη, με επικεφαλής τον Σύμερς, εντόπισαν κοντά στο χωριό Ασπρόγεια τρία άτομα που προσπαθούσαν να κρυφτούν στους θάμνους. Ο ένας από αυτούς εκτελέστηκε στην προσπάθειά του να διαφύγει. Οι άλλοι δύο συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν στο Αμύνταιο. Την επομένη, στις 6 Απριλίου, οι δύο συλληφθέντες, κάτοικοι Ασπρογείων και Πεδινού, εκτελέστηκαν στο ένατο χιλιόμετρο της οδού Αμυνταίου-Φλώρινας. Σύμφωνα με τους επικεφαλής της Διοίκησης Χωροφυλακής Φλώρινας, «ούτοι έφερον ανά τέσσαρα τραύματα δια πιστολίου εις την κεφαλήν, κάτωθι δε της κεφαλής των λίμνη αίματος εξ ου συμπερένεται ότι η εκτέλεσις εγένετο επί τόπου», βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Υποδ/σις Χωρ/κης Φλωρίνης, Αριθ. 4.48.2, "Περί των εκτελεσθέντων 1) Νικολαΐδην ή Τσούτσην Δημήτριον του Θεοφάνους και 2) Κολίκαν Λάμπρον του Αργυρίου", Φλώρινα 9 Απρ. 1944. Επίσης, ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 7ος υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχή Γεν. Διοικ. Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄., Αρ. πρωτ. ΕΠ. 208, "Έκθεσις", Απρίλιος 1944 (346).

[282] Ο συνοικισμός του Αγίου Δημητρίου υπέστη ολοκληρωτική καταστροφή, καθώς δέχθηκε το κύριο βάρος της γερμανικής επίθεσης εναντίον του χωριού. Ο συνοικισμός αυτός είχε και τα περισσότερα θύματα. Αντίθετα, ελάχιστες ήταν οι ζημιές που υπέστη ο συνοικισμός του Αγίου Νικολάου που εκτεινόταν πάνω από τον ομώνυμο ναό. Μέσα στις σχεδόν δύο ώρες, οι άντρες των SS πυρπόλησαν σπίτια και σκότωσαν όσους ανθρώπους κυριολεκτικά πρόλαβαν. Οι άσχημες καιρικές συνθήκες, την προηγούμενη ημέρα είχε χιονίσει, και ο φόβος για την επερχόμενη νύχτα, ανάγκασαν τον Σύμερς να σημάνει το τέλος της επιχείρησης. Κυρίως γι΄ αυτούς τους λόγους παρέμειναν ανέπαφες διακόσιες πενήντα κατοικίες στον συνοικισμό του Αγίου Νικολάου, βλ. σχετικά, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Β / 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα κατά συνοικισμούς των πολεμοπαθών οικογενειών Νομού Καστοριάς" και "Κατάστασις εμφαίνουσα κατά συνοικισμούς τας μη καταστραφείσας οικίας", Καστοριά 2 Μαΐου 1945.

[283] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: "Aufzeichnung", μαρτυρική κατάθεση Χρήστου Κίτση, Θεσσαλονίκη 20 Απρ. 1944. Η κατάθεση αυτή δόθηκε ενώπιον των γερμανικών προξενικών αρχών στη Θεσσαλονίκη. Αναφέρεται ότι ο μάρτυρας ήταν γνωστός των υπαλλήλων του γερμανικού προξενείου, καθώς εργαζόταν για πολλά χρόνια σ΄ αυτό ως ράπτης. Στο ίδιο, "Aufzeichnung", μαρτυρικές καταθέσεις Σπύρου Παπαχρήστου και Νικόλαου Μάνου.

στο νεκροταφείο του Αγίου Δημητρίου, στον περίβολο της εκκλησίας του Προδρόμου αλλά και στις αυλές των σπιτιών τα πτώματα που κείτονταν στους δρόμους και στην κεντρική πλατεία. Όπως κατέθεσε ένας από τους διασωθέντες κατοίκους στη δεύτερη δίκη του Κάλτσεφ, «το βράδυ όταν γυρίσαμε, βρήκαμε τις γυναίκες μας και τα παιδιά μας πεταμένα σαν χαρτιά που ο άνεμος τα έχει πετάξει».[284]

Με βάση τα στοιχεία που είχε καταφέρει να συλλέξει η Νομαρχία Φλώρινας, μέχρι τις 8 Απριλίου 1944, δηλαδή τρεις ημέρες μετά την καταστροφή, είχαν ταφεί διακόσια δέκα πέντε (215) πτώματα , από τα οποία τα εκατόν πενήντα οκτώ ανήκαν σε γυναίκες και τα πενήντα επτά σε άρρενες από έξι μηνών έως ενενήντα ετών. Οι νεκροί πιθανότατα ήταν περισσότεροι, καθώς ήταν δύσκολη η ανεύρεσή τους μέσα στα ερείπια των σπιτιών.[285] Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ανάμεσα στους πρώτους εκτελεσθέντες ήταν πέντε άνθρωποι, οι τρεις ηλικιωμένοι, οι οποίοι αφού υποχρεώθηκαν να υποδείξουν τα σπίτια, όπου οι αντάρτες είχαν βρει κατάλυμα την προηγούμενη νύχτα, στη συνέχεια εκτελέστηκαν.[286]

Την ίδια ημέρα της καταστροφής, ο τότε γραμματέας του Συλλόγου Κλεισουριέων Θεσσαλονίκης, Ηλίας Γιόβας, συνέταξε ονομαστική κατάσταση των επιζώντων και των φονευθέντων μελών των οικογενειών της Κλεισούρας[287] και στατιστικό πίνακα με βάση την ηλικία των θυμάτων που υπολογίστηκαν σε διακόσια δέκα πέντε (πίνακες 9-10).[288] Οι δε τραυματίες σύμφωνα με τις πρώτες εκτιμήσεις ανέρχονταν σε είκοσι έξι άτομα.[289] Την επομένη ημέρα της καταστροφής, στις 6 Απριλίου, παρουσιάστηκαν ενώπιον του Ληξίαρχου της Κλεισούρας, Πέτρου Στασινόπουλου, οι πρώτοι επιζώντες

---

[284] Βλ. Παπακυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 77. Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 32δ. Πέτρος Κάτσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

[285] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, "Έκθεσις περί πυρπολήσεως Κλεισούρας", Φλώρινα 10 Απρ. 1944.

[286] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: "Aufzeichnung", μαρτυρική κατάθεση Χρήστου Κίτση, Θεσσαλονίκη 20 Απρ. 1944.

[287] Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: "Κατάστασις Ονομαστική επιζώντων και φονευθέντων μελών οικογενειών Κλεισούρας την 5.4.1944", Φλώρινα /4/1944. Σύμφωνα με την κατάσταση αυτή, από τις ενενήντα εννιά οικογένειες είχαν διασωθεί τριακόσια οκτώ άτομα και είχαν φονευθεί διακόσια δέκα πέντε.

[288] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: "Liste der Opfer von Klissura nach dem Stand vom 5.4.1944". Η λίστα αυτή παραδόθηκε στη συνέχεια στις γερμανικές αρχές.

[289] Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: "Κατάστασις Ονομαστική των τραυματισθέντων κατοίκων Κλεισούρας την 5-4-1944".

και δήλωσαν το θάνατο των συγγενών τους. Συνολικά εκείνη την ημέρα συντάχθηκαν σαράντα εννιά ληξιαρχικές πράξεις θανάτου.[290]

Σε νεώτερο πίνακα που συνέταξε η Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Αμυνταίου και απέστειλε στο Υπουργείο των Εσωτερικών στις 12 Μαΐου 1944, καταγράφηκαν διακόσιοι δέκα επτά (217) εκτελεσθέντες. Στην έκθεση επισημαίνονταν για μια ακόμη φορά οι δυσκολίες που υπήρξαν για τη συλλογή των πληροφοριών σχετικά με τον αριθμό και την ταυτότητα των εκτελεσθέντων, «δεδομένου ότι τα πάντα σχεδόν είχον μεταβληθή εις τέφραν, εν η οι εναπομείναντες ανεζήτουν τους οικείους των, ων, μόνον τα οστά, και ενίοτε ούτε [αυτά], ανεύρισκον».[291] Με βάση τα στοιχεία που κατάφεραν να συγκεντρώσουν οι ελληνικές υπηρεσίες της Καστοριάς, οι πυροπαθείς οικογένειες ήταν εκατόν πενήντα,[292] ενώ οι αντίστοιχες υπηρεσίες της Πτολεμαΐδας συνέταξαν ονομαστική κατάσταση δεκαπέντε ενηλίκων, οι οποίοι με συνολικά εικοσιπέντε παιδιά ηλικίας μεταξύ τεσσάρων και δεκαέξι χρονών είχαν βρει καταφύγιο σε χωριά της επαρχίας Εορδαίας.[293]

Η Νομαρχία Φλώρινας ενημερώθηκε για την καταστροφή της Κλεισούρας με καθυστέρηση δύο ημερών, στις 7 Απριλίου, από τον επιστάτη οδοποιίας Πέτρο Σταρνάκα, ο οποίος έθαψε πολλά μέλη της οικογένειάς του που συγκαταλέγονταν μεταξύ των θυμάτων. Κατόπιν, ο Νομάρχης Κωνσταντίνος Μπόνης μετέβη στο γερμανικό Φρουραρχείο και εξασφάλισε άδεια για τη μετάβαση στην Κλεισούρα ενός κλιμακίου ιατρών και νοσηλευτών για την περίθαλψη των τραυματιών. Το απόγευμα της 7ης Απριλίου ο Μπόνης ενημέρωσε σχετικά την εθελόντρια αδελφή, Ελένη Κάλφογλου, προϊσταμένη του παραρτήματος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού [Ε.Ε.Σ.]

---

[290] Συνολικά συντάχθηκαν εκατόν εξήντα έξι ληξιαρχικές πράξεις θανάτου. Όπως αναφέρθηκε, οι σαράντα εννιά από αυτές συντάχθηκαν την επομένη της καταστροφής, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κτήριο της κοινότητας της Κλεισούρας δεν είχε καταστραφεί. Στις 18 Μαρτίου 1946 συντάχθηκε η πεντηκοστή πράξη θανάτου και στις 22 Μαρτίου 1973 η εκατοστή εξηκοστή έκτη. Σε εκατόν πενήντα μια από αυτές αναγράφεται ως αιτία θανάτου η εκτέλεση από τους Γερμανούς, στις δέκα τέσσερις η εκτέλεση από τους γερμανοβουλγάρους, ενώ ένα άτομο πέθανε από συγκοπή, βλ. σχετικά, Δήμος Κλεισούρας (Κλεισούρα), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄ (1944), τόμ. Β΄ (1945-1970), τόμ. Γ΄ (1971-1976).

[291] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 2ος υποφ. : Ελληνική Χωροφυλακή, Υποδιοίκησις Χωρ/κης Αμυνταίου, Αριθ. πρωτ. 50/12/64α, "Αφορά εκτελέσεις κατοίκων χωρίου Κλεισούρας υπό Στρατευμάτων Κατοχής", Αμύνταιο 12 Μαΐου 1944 και συνημμένη "Κατάστασις Ονομαστική εμφαίνουσα τους φονευθέντας κατά την 5ην Απριλίου 1944 εν τω χωρίω Κλεισούρα", Αμύνταιο 13 Μαΐου 1944.

[292] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Β, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα κατά συνοικισμούς των πολεμοπαθών οικογενειών Νομού Καστοριάς", Καστοριά 2 Μαΐου 1945.

[293] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τα τέκνα των πυροπαθών χωρίου Κλεισούρας και διαμένοντα εν τη Επαρχία Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 23 Μαΐου 1944.

Φλώρινας. Το πρωί της 8ης Απριλίου αναχώρησε από τη Φλώρινα για την Κλεισούρα, με δύο αυτοκίνητα πλήρη ιατροφαρμακευτικού υλικού, κλιμάκιο αποτελούμενο από δύο γιατρούς, τον Αναστάσιο Ναούμ, γιατρό του Σταθμού Πρώτων Βοηθειών, και τον Ι. Ματσούκα, στρατιωτικό γιατρό και διευθυντή, προπολεμικά, του στρατιωτικού νοσοκομείου Φλώρινας, τον καταγόμενο από την Κλεισούρα φαρμακοποιό Γ. Αργυρόπουλο, μέλος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Φλώρινας, τον υπάλληλο Πρόνοιας της Νομαρχίας, Α. Ιωαννίδη και δύο εθελόντριες αδελφές, την Μαρία Παπαδοπούλου και την Ελένη Κάλφογλου.[294]

Στην Κλεισούρα το κλιμάκιο αντίκρισε εικόνα καταστροφής, υπολογίζοντας τα καταστραμμένα σπίτια σε εκατόν πενήντα και τους εκτελεσθέντες σε διακόσιους σαράντα.[295] Μέσα στην Κλεισούρα περιέθαλψε περίπου δέκα τραυματίες και στη συνέχεια μετέβη στο μοναστήρι της Παναγίας και στο Βαρικό, όπου είχαν καταφύγει πολλοί κάτοικοι, μεταξύ τους και τραυματίες. Συνολικά δέχθηκαν τις φροντίδες των ιατρών και του νοσηλευτικού προσωπικού περίπου τριάντα πέντε με σαράντα τραυματίες, δύο από αυτούς, που είχαν ανάγκη άμεσης χειρουργικής επεμβάσεως, μεταφέρθηκαν με αυτοκίνητο στη Φλώρινα. Στις 9 Απριλίου αυτοκίνητο μετέφερε στη Φλώρινα άλλους δεκατέσσερις βαριά τραυματίες και πέντε παιδιά που χρειάζονταν ιατρική παρακολούθηση. Αργότερα δύο από τα παιδιά που είχαν μείνει ορφανά έγιναν δεκτά στο Ορφανοτροφείο Έδεσσας. Από τους βαριά τραυματίες μία μόνο γυναίκα υπέκυψε στις 15 Απριλίου στα τραύματά της. Όλοι οι νοσηλευόμενοι από την Κλεισούρα, γυναίκες και παιδιά, φιλοξενήθηκαν στο ξενοδοχείο «Πανελλήνιον» της Φλώρινας, καθώς το Δημοτικό Νοσοκομείο της πόλης είχε επιταχθεί από τους Γερμανούς, και έτυχαν της φροντίδας της τοπικής επιτροπής του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού και της κοινωνίας της Φλώρινας με την υλική συμπαράσταση σε ιατροφαρμακευτικό υλικό της Κεντρικής Επιτροπής του Ε.Ε.Σ. Θεσσαλονίκης και του Δ.Ε.Σ. Γερμανός ιατρός της Υγειονομικής Υπηρεσίας του τοπικού Φρουραρχείου

---

[294] Πολύ σημαντικές πληροφορίες για την καταστροφή της Κλεισούρας περιέχονται στο βιβλίο της εθελόντριας αδελφής Αντιγόνης Τσάμη, που στηρίζονται στις ανέκδοτες σημειώσεις της τότε προϊσταμένης του παραρτήματος του Ε.Ε.Σ. Φλώρινας, Ελένης Κάλφογλου -Αναγνωστίδου, βλ. σχετικά Αντιγόνη Λ. Τσάμη, *Η δράση των εθελοντριών αδελφών του παραρτήματος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Φλωρίνης στην πολεμική και ειρηνική περίοδο*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 29-30. Επίσης, βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, "Έκθεσις περί πυρπολήσεως Κλεισούρας", Φλώρινα 10 Απρ. 1944.

[295] Τσάμη, *ό.π.*, σσ. 33. Στο μνημείο που έχει στηθεί στην Κλεισούρα έχουν χαραχτεί τα ονόματα διακοσίων τριάντα εννιά εκτελεσθέντων, στην συντριπτική τους πλειοψηφία ηλικιωμένων, γυναικών και παιδιών, βλ. *Το Ολοκαύτωμα της Κλεισούρας της 5-4-1944. Δαπάνη του Φιλανθρωπικού Συλλόγου των Απανταχού Κλεισουριέων "Ο Άγιος Μάρκος" εις μνήμην των σφαγιασθέντων και των πεσόντων εις τους υπέρ πατρίδος αγώνας. Εσφαγιάσθησαν τη 5-4-1944.*

Φλώρινας ανέλαβε τις χειρουργικές επεμβάσεις στις ιδιαίτερα βαριές περιπτώσεις. Αργότερα τρεις από τους τραυματίες μεταφέρθηκαν για πληρέστερη θεραπεία στη Θεσσαλονίκη.[296]

Για την ενίσχυση των πληγέντων ο Νομάρχης Φλώρινας ζήτησε από τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας τακτική επισιτιστική ενίσχυση από την προμήθειες του Δ.Ε.Σ.[297] Αναφέρεται, επίσης, ότι για την κάλυψη των άμεσων αναγκών οι Άγγλοι έστειλαν χρηματική βοήθεια εκατόν εξήντα πέντε λιρών.[298] Όσοι δε από τους κατοίκους γλύτωσαν από τα γερμανικά αντίποινα, στην πλειοψηφία τους άντρες, κατέφυγαν μετά την καταστροφή της Κλεισούρας στο γειτονικό Βαρικό, το Αμύνταιο, την Πτολεμαΐδα, την Καστοριά και τη Θεσσαλονίκη. Ένας μικρός αριθμός έστησε πρόχειρες καλύβες στα "Λιβάδια Ιάζια". Στις 12 Απριλίου, κατά τη διάρκεια της επιχείρησης στο Άσκιο, γερμανικά αποσπάσματα περικύκλωσαν την παραπάνω τοποθεσία με τα παραπήγματα και υπέβαλαν τους διαμένοντες σε έλεγχο των ταυτοτήτων τους. Με νωπές ακόμα τις μνήμες της καταστροφής πολλοί τράπηκαν σε φυγή με συνέπεια να εκτελεστούν δύο από αυτούς, ο Δημήτριος Τράντας και ο Αχιλλέας Ρούβας.[299] Αναφέρεται πως οι υπόλοιποι γλύτωσαν την εκτέλεση, όταν μερικές γυναίκες άρχισαν να τραγουδούν τον ρουμανικό εθνικό ύμνο, τον οποίο προφανώς είχαν μάθει στο ρουμανικό σχολείο που λειτουργούσε στην Κλεισούρα.[300]

Η εκτέλεση των γυναικοπαίδων στην Κλεισούρα από τους στρατιώτες του Σύμερς προκάλεσε την άμεση αντίδραση του Νώυμπαχερ, ο οποίος μετά την παρέμβασή του το χειμώνα του 1943 προς τις στρατιωτικές αρχές, που οδήγησε σε αλλαγές στην μέχρι τότε ασκούμενη πολιτική των αντιποίνων, είδε τις προσπάθειες του στο πολιτικό επίπεδο, για τη συσπείρωση δυνάμεων εναντίον του κομμουνισμού, να κινδυνεύουν από μαζικές δολοφονίες αμάχων όπως αυτή από τα SS στην Κλεισούρα. Σε τηλεγράφημα που απέστειλε στις 16 Μαΐου 1944 στον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Βάικς, εξέφρασε την έντονη διαμαρτυρία του για το «λουτρό αίματος στην Κλεισούρα», όπως ονόμασε την εκτέλεση των κατοίκων από τα SS,

---

[296] Τσάμη, *ό.π.*, σσ. 30-38. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, "Έκθεσις περί πυρπολήσεως Κλεισούρας", Φλώρινα 10 Απρ. 1944.

[297] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, "Έκθεσις περί πυρπολήσεως Κλεισούρας", Φλώρινα 10 Απρ. 1944.

[298] Τρύπης, Κλεισούρα…, *ό.π.*, 32δ.

[299] Ό. π. Επίσης, Δήμος Κλεισούρας, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄ (1944), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Δημήτριου Τράντα ή Τραντόπουλου, Αριθ. 60, Κλεισούρα 15 Αυγ. 1946. Ακόμη, Πέτρος Κάτσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

[300] Ευανθία Κάτσια, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001.

παραπέμποντας στη διαταγή με τις νέες κατευθυντήριες γραμμές για τα αντίποινα που είχαν συναποφασίσει στις 22 Δεκεμβρίου 1943 και η οποία ρητώς προέβλεπε ότι:

> «[…] η διαδικασία, μετά από μια επίθεση ή δολιοφθορά, από την όμορη με το συμβάν περιοχή να επιβάλλονται αντίποινα σε ανήμπορους να αντιδράσουν ανθρώπους και κατοικημένες περιοχές, κλονίζει την εμπιστοσύνη όσον αφορά τη δικαιοσύνη των δυνάμεων Κατοχής και εξωθεί ακόμα και το νομοταγές τμήμα του πληθυσμού να καταφύγει στα δάση. Αυτή η μέθοδος πραγματοποίησης των αντιποίνων απαγορεύεται».

Επίσης, σε άλλο σημείο της διαταγής απαγορευόταν η εκτέλεση γυναικών και παιδιών εκτός και αν αποδεδειγμένα στρέφονταν κατά των δυνάμεων Κατοχής ή βοηθούσαν τους αντάρτες.[301] Συγκεκριμένα, στο τηλεγράφημα της 16ης Μαΐου προς τον Βάικς ο Νώυμπαχερ ανέφερε :

> Θέμα : Λουτρό αίματος στην Κλεισούρα.
>
> «Με βάση όλα τα μέχρι τώρα στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα για την Κλεισούρα, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, στην περίπτωση της οποίας τα εφαρμοζόμενα αντίποινα στράφηκαν εναντίον βρεφών, παιδιών, γυναικών και ηλικιωμένων, είμαι βέβαιος ότι πρόκειται για μια επιχείρηση που τραυματίζει κατάφωρα τις κατευθυντήριες γραμμές που αποφασίστηκαν από τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης με τη δική μου σύμφωνη γνώμη. Όπως έχω διαπιστώσει, το πολιτικό κόστος από αυτήν την παράλογη και ανεύθυνη επιχείρηση είναι μεγάλο και θα γίνει ακόμη μεγαλύτερο, όταν γίνουν γνωστές περισσότερες λεπτομέρειες για το συμβάν αυτό, το οποίο σήμερα φαντάζει σε μεγάλο βαθμό ως απίστευτο.
>
> Με βάση τη διάταξη του Φύρερ της 29ης Οκτωβρίου 1943, θα ήθελα να παρακαλέσω τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης [να κινηθούν οι διαδικασίες] για μια λεπτομερή διερεύνηση του ζητήματος. Λαμβανομένης υπόψη της πολιτικής σπουδαιότητας της υπόθεσης αυτής, υπέβαλα στον κύριο Υπουργό των Εξωτερικών μια πρώτη αναφορά, την οποία κοινοποιώ στον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης στο Βελιγράδι».[302]

---

[301] Για τη διαταγή της 22ας Δεκεμβρίου 1943 βλ. Κεφάλαιο 3, σσ. 281-286.

[302] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: (Fernschreiben) SSD–GKDOS–QEM, WATB/A, 0057, (1350) an OB. Südost – Generalfeldmarschall

Στην έκθεση που απέστειλε στις 15 Μαΐου στο Υπουργείο των Εξωτερικών στο Βερολίνο, η οποία σύμφωνα με τον συντάκτη της «προκάλεσε μεγάλη αίσθηση», ο Νώυμπαχερ τόνιζε μεταξύ των άλλων τα ακόλουθα :

> «[…] Οι πολιτικές επιπτώσεις τέτοιων περιστατικών είναι καταστροφικές, ακριβώς επειδή θα πρέπει να ενημερώσουμε τον πληθυσμό για τα τελικά αποτελέσματα της επιχείρησης. Είναι καθαρή τρέλα να εκτελούνται βρέφη, παιδιά, γυναίκες και ηλικιωμένοι, εξαιτίας του γεγονότος ότι καλά εξοπλισμένοι κόκκινοι συμμορίτες, ασκώντας βία κοιμήθηκαν ένα βράδυ στα σπίτια τους και σκότωσαν έξω από το χωριό δύο Γερμανούς στρατιώτες. Οι πολιτικές επιπτώσεις αυτού του παράλογου λουτρού αίματος ξεπερνούν αναμφίβολα κατά πολύ τα αποτελέσματα όλων των προπαγανδιστικών μας προσπαθειών στον αγώνα μας εναντίον του κομμουνισμού.
>
> Τα τελικά αποτελέσματα των ερευνών απέδειξαν πως η επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας αποτελεί μια κατάφωρη και βαρύτατη παραβίαση των υπαρχόντων διαταγών. Το υπέροχο αποτέλεσμα αυτού του ανδραγαθήματος είναι ότι αν και τα βρέφη είναι νεκρά, εντούτοις οι αντάρτες ζουν και μπορούν να συνεχίσουν με τη δύναμη των αυτομάτων τους να χρησιμοποιούν για καταλύματά τους εντελώς άοπλα χωριά. Επίσης αποδείχθηκε ότι είναι ουσιαστικά ευκολότερο να σκοτώνεις όλες τις απροστάτευτες γυναίκες, παιδιά και βρέφη από το να καταδιώξεις με την πραγματική αντρική μανία για εκδίκηση μια ένοπλη συμμορία και να την εξοντώσεις μέχρι τον τελευταίο άντρα. Η εφαρμογή τέτοιων μεθόδων μπορεί να οδηγήσει αναπόφευκτα στην εξαχρείωση μιας περιοχής όπου στην πραγματικότητα διεξάγεται πόλεμος».[303]

Ενδεικτικές των απόψεων του Νώυμπαχερ για τα αντίποινα είναι οι επισημάνσεις που περιέχονται στο βιβλίο του, με αφορμή την περίπτωση της Κλεισούρας. Εκεί ο Νώυμπαχερ εκφράζει τη διαφωνία του για την καταστροφή χωριών από τις δυνάμεις Κατοχής, παραπέμποντας για μια ακόμη φορά στις προσπάθειες που κατέβαλε να

---

von Weichs / Sonderbevollmächtigten Südost, "Blutbad von Klissura", 16 Μαΐου 1944. Το έγγραφο έχει δημοσιεύσει ο Φλάισερ, Η ναζιστική εικόνα…, *ό.π.*, σ. 388.

[303] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: WFSt. / Ag. Ausland, Nr. 1762 / 44 g. Kdos, Ausl. II A 3, "Abschrift zur Auswärtige Amt übersendet mit Pol. I M 1138 [;] v. 20.5.44 nachstehenden Drahtbericht des Sonderbevollm. Südost, Gesandtes Neubacher, v. 15.5 mit der Bitte um möglichste beschleunigte Nachprüfung und Mitteilung des Ergebnisses : Das Blutbad von Klissoura", [;] 25 Μαΐου 1944. Βλ. επίσης, Neubacher, *ό.π.*, σ. 142.

αλλάξει αυτή η μορφή αντιποίνων. Εντούτοις, δεν παραλείπει να σημειώσει ότι οι κακοποιήσεις στρατιωτών από τους αντάρτες εξωθούσαν πολλές φορές τα γερμανικά στρατεύματα σε πράξεις αντεκδίκησης εις βάρος του άμαχου πληθυσμού. Αυτή η τελευταία νύξη παραπέμπει εμμέσως στην κακοποίηση που είχαν υποστεί οι Γερμανοί στρατιώτες από τον ΕΛΑΣ έξω από την Κλεισούρα. Σημειώνει για τα θέματα αυτά ο Νώυμπαχερ :

> «Άσκησα την επιρροή μου προς την κατεύθυνση να προβλεφτεί ένα σημείο στη σχετική διαταγή για τα αντίποινα που θα προστάτευε τον άμαχο πληθυσμό : χωριά τα οποία χρησιμοποιούσαν ως κατάλυμα τους ένοπλοι αντάρτες, οι κάτοικοι των οποίων εξαναγκάζονταν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως βάσεις των ανταρτών, γιατί οι κάτοικοί τους δεν είχαν καμία απολύτως δυνατότητα να αρνηθούν την παραμονή στους ενόπλους ή να προσφέρουν υπηρεσίες. Η θέση αυτών των φτωχών χωριών ιδιαίτερα στην Ελλάδα ήταν αδιέξοδη. Τα στρατεύματα Κατοχής απειλούσαν τα χωριά σε περίπτωση που θα φιλοξενούσαν αντάρτες, οι αντάρτες εάν παρείχαν κατάλυμα σε Γερμανούς στρατιώτες.[304] Τελικά πολλές χιλιάδες άστεγοι περιπλανούνταν εντός των περιοχών της πολεμικής σύγκρουσης. Με αφορμή τον νέο προσδιορισμό για το ποιο πράγματι μπορεί να ονομαστεί χωριό των ανταρτών (στο οποίο ο άμαχος πληθυσμός πολεμά μαζί με τους αντάρτες με το όπλο στο χέρι), απαίτησα τον Μάιο του 1944 από τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, να διωχθούν από το στρατοδικείο οι υπεύθυνοι για μια αιματηρή επιχείρηση εναντίον του χωριού Κλεισούρα στη Βόρεια Ελλάδα […]
>
> Στο τηλεγράφημά μου προς τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης-που αντιπροσώπευε ξεκάθαρα την άποψή μου-διατύπωσα την ερώτηση, τι μπορεί να περιμένει κανείς από έναν νέο, ο οποίος εκπαιδεύεται με τέτοιες μεθόδους, από το να τιμωρεί με αυτόν τρόπο εγκλήματα, σκοτώνοντας αθώους, ενώ ταυτόχρονα οι ένοχοι συνεχίζουν να ζουν χωρίς κανένα πρόβλημα.

---

[304] Πρβλ. Τσάμη, *ό.π.*, σσ. 31-32, όπου μετά την είσοδο του κλιμακίου των γιατρών και των νοσοκόμων στην Κλεισούρα, βρέθηκαν ενώπιον ενός ηλικιωμένου άντρα, ο οποίος έχοντας χάσει πολλούς συγγενείς του, άρχισε να φωνάζει : «Τι φταίμε εμείς, φτωχοί άνθρωποι, άοπλοι, στο βουνό ψηλά ; Έρχονται οι μεν (Γερμανοί), μας φοβερίζουν. Έρχονται οι δε (Αντάρτες), το ίδιο. Κατάρα και στους μεν…κατάρα και στους δε…».

Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις, απέναντι στις οποίες κάποιος στέκεται αδύναμος να τις αντιμετωπίσει. Όταν στρατιώτες του τακτικού στρατού, κατά τη διάρκεια του διεξαγόμενου συμμοριτοπόλεμου, βρίσκουν τους συναδέλφους τους ακρωτηριασμένους με φρικιαστικό τρόπο, σταυρωμένους, πασσαλωμένους, καμμένους ζωντανούς, τότε κυριαρχεί η φρίκη και η ασυγκράτητη οργή για εκδίκηση».[305]

Μετά το αίτημα του Νώυμπαχερ να διερευνηθεί δικαστικά η υπόθεση της σφαγής των γυναικοπαίδων στην Κλεισούρα από τους άντρες του Σύμερς, κλήθηκαν οι στρατιωτικοί να δώσουν εξηγήσεις στις προϊστάμενες υπηρεσίες για την υπόθεση. Όπως ήταν φυσικό, κατά τη διάρκεια της τυπικής αυτής έρευνας που διεξήχθη μέσα στους κόλπους του 7ου Συντάγματος των SS, τα γεγονότα παρουσιάστηκαν τελείως διαφορετικά και σίγουρα με τρόπο που δικαιολογούσε την όλη επιχείρηση. Το ίδιο συνέβη και όταν πρώην μέλη των SS κλήθηκαν μεταπολεμικά και κατέθεσαν για την υπόθεση, επιβεβαιώνοντας ότι πράγματι υπήρξαν νεκροί μεταξύ του άμαχου πληθυσμού της Κλεισούρας, αλλά ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα της σύγκρουσης με τους αντάρτες. Επινοήθηκε λοιπόν μια πολεμική αντιπαράθεση με τους αντάρτες για να δικαιολογηθούν οι νεκροί και να αμφισβητηθεί η ύπαρξη διαταγής από τον Σύμερς για την εφαρμογή αντιποίνων εναντίον των κατοίκων της Κλεισούρας.

Η σύγκρουση με τους αντάρτες δεν ήταν η μόνη ανακρίβεια που υιοθετήθηκε από τους Γερμανούς μάρτυρες. Όταν οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές ανέκριναν τον τότε διοικητή του 2ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος, Σλέτελ, αυτός υποστήριξε ότι τα γερμανικά στρατεύματα μετέβησαν στην Κλεισούρα για να απελευθερώσουν τους τραυματίες στρατιώτες που κρατούσαν οι αντάρτες εντός του χωριού, με αποτέλεσμα κατά τη σύγκρουση που επακολούθησε και τη χρήση βαρέων όπλων να βρουν τον θάνατο και άμαχοι. Συγκεκριμένα, στην ερώτηση εάν κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Ελλάδα υπέπεσαν στην αντίληψή του περιστατικά μαζικών εκτελέσεων κατοίκων χωριών, απάντησε :

«Εκείνο που μπορώ να πω μόνο είναι ότι πράγματι συνέβησαν ανάλογα περιστατικά, ως αποτέλεσμα όμως των διεξαγόμενων συμπλοκών. Όταν κατά τη διάρκεια της αποστολής μας συναντούσαμε αντίσταση, τότε αυτή η αντίσταση εξουδετερωνόταν με την στρατιωτική μας δύναμη. Δεν αποκλείω,

[305] Neubacher, *ό.π.*, σσ. 141-142.

όμως, την πιθανότητα να υπήρχαν θύματα μεταξύ του άμαχου πληθυσμού εξαιτίας της χρησιμοποίησης βαρέων όπλων για την εξουδετέρωση της αντίστασης που προέβαλλαν οι αντάρτες, υπερασπιζόμενοι ένα χωριό. Ως παράδειγμα αναφέρω τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια της δίκης της Νυρεμβέργης εναντίον της μεραρχίας μας για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στα στενά της Κλεισούρας […] Το περιστατικό συνέβη περίπου ως εξής : στα στενά της Κλεισούρας δέχθηκε επίθεση από ένα χωριό μια αυτοκινητοπομπή του 1ου Τάγματος με αποτέλεσμα να καταστραφεί σχεδόν ολοσχερώς. Σήμερα πλέον δεν είμαι σε θέση να αναφέρω τον αριθμό των νεκρών από την πλευρά μας. Ο διοικητής του συντάγματος Σύμερς διέταξε την πραγματοποίηση επίθεσης εναντίον του χωριού αυτού για την απελευθέρωση των τραυματιών. Μετά τη διαταγή το χωριό καταστράφηκε με τη χρήση βαρέων όπλων. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι υπήρξαν θύματα μεταξύ του άμαχου πληθυσμού».[306]

Καταθέτοντας επίσης στο πλαίσιο των μεταπολεμικών ανακρίσεων, ο Φρίντριχ Χούσεμαν (Friedrich Husemann), συγγραφέας του βιβλίου της ιστορίας της 4ης Μεραρχίας SS, απέδωσε την καταστροφή της Κλεισούρας και την εκτέλεση των γυναικοπαίδων στην σύγκρουση μεταξύ των ανταρτών και των γερμανικών τμημάτων, προσθέτοντας ότι ο Σύμερς εξέφρασε μετά το συμβάν τη βαθιά του θλίψη :

«Κατά σύμπτωση, την ίδια ημέρα κατά την οποία ανέλαβε τη διοίκηση της μεραρχίας ο Συνταγματάρχης Σύμερς, αποκαταστάθηκε. Για τη διερεύνηση της υπόθεσης της Κλεισούρας διενεργήθηκε εναντίον του προανάκριση από στρατοδικείο. Θυμόμαστε, ότι αυτό συνέβη μετά τον φόνο των επτά συναδέλφων από τους αντάρτες στα στενά της Κλεισούρας. Τότε, στις 5 Μαΐου 1944 συγκροτήθηκε προσωπικά από τον διοικητή του συντάγματος μια Ομάδα Μάχης για την καταδίωξη των ανταρτών. Όταν εντοπίστηκαν, κατέφυγαν οι αντάρτες, μετά από μικρή αντίσταση που αρχικά προέβαλλαν, στο χωριό από όπου άρχισαν να πυροβολούν. Μετά τη χρησιμοποίηση βαρέων όπλων το χωριό καταλήφθηκε με έφοδο. Κατά τη διάρκεια του

[306] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Werner Heinrich Sch., Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974

βομβαρδισμού σκοτώθηκαν πολλές γυναίκες και παιδιά, γεγονός για το οποίο ο ίδιος ο διοικητής εξέφρασε την βαθιά του θλίψη».[307]

Κατά τις προανακρίσεις που διενεργήθηκαν αμέσως μετά τα γεγονότα της Κλεισούρας, ο Σύμερς κλήθηκε να δώσει εξηγήσεις ενώπιον του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, Πφλούγκραντ, στον οποίο υπαγόταν άλλωστε η 4η Μεραρχία. Στις 3 Ιουνίου ο Σύμερς υπέβαλε έγγραφη απολογία, περιγράφοντας την «Επιχείρηση Κλεισούρα». Είναι σημαντικό να παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να δικαιολογήσει στους ανωτέρους του τη σφαγή των αμάχων :

«[…] Όταν έγινε γνωστή η ενέδρα, μετέβη ο ίδιος μαζί με μια ομάδα στον τόπο της ενέδρας, για να αντιμετωπίσουμε και να καταδιώξουμε τους συμμορίτες. Στην επιχείρηση εκκαθάρισης συμμετείχαν επίσης σημαντικές δυνάμεις Βουλγάρων πολιτοφυλάκων που στάθμευαν στην ευρύτερη περιοχή της Κλεισούρας. Μετά από σχετικά ασθενή αντίσταση υποχώρησαν οι συμμορίτες και κατέφυγαν προς τα νοτιοδυτικά, προς την Κλεισούρα, παίρνοντας μαζί τους τραυματίες, τα όπλα και μια μοτοσυκλέτα. Αμέσως διέταξα την απηνή καταδίωξη των διαφυγόντων συμμοριτών.

Από τις παρυφές της Κλεισούρας οι συμμορίτες προέβαλλαν για μια ακόμη φορά αντίσταση και άρχισαν να βάλλουν εναντίον των προωθούμενων μονάδων με όπλα, οπλοπολυβόλα και όλμους. Για να αποκλείσω το ενδεχόμενο να σημειωθούν και άλλες απώλειες, διέταξα την παύση της προώθησης των μονάδων και την χρησιμοποίηση διάφορων βαρέων όπλων. Χρησιμοποιήθηκαν : μια διμοιρία όλμων (6 όλμοι) [1 Gr.-Werfer Zug = 6 Rohre], 1 1e. I. G.–Zug (4 1e. I. G..), μισή διμοιρία αντιαεροπορικών πυροβόλων των δύο χιλιοστών [1 Halbzug 2 cm Flak], και δύο ομάδες οπλοπολυβόλων (4 οπλοπολυβόλα) [2 Gruppen sMG = 4 sMG]. Στη συνέχεια διέταξα την χωρίς καμία επιείκεια έναρξη των πυρών εναντίον της Κλεισούρας. Επειδή δεν στάθηκε δυνατό να εξουδετερωθούν οι εχθρικοί όλμοι, που συνέχισαν να βάλλουν, διέταξα τα πυρά να διαμοιραστούν εναντίον όλης της έκτασης όπου ήταν χτισμένο το χωριό της Κλεισούρας. Μετά από περίπου τριάντα λεπτά διαπιστώθηκε ότι οι συμμορίτες είχαν σταματήσει να βάλλουν και πολλά άτομα, μεταξύ αυτών γυναίκες και παιδιά, άρχισαν να εγκαταλείπουν την Κλεισούρα με κατεύθυνση προς τα

[307] Husemann, *ό.π.*, σ. 331.

νοτιοδυτικά όπου βρισκόταν ένα δάσος. Ακόμα και αυτήν τη στιγμή ρίχνονταν από την Κλεισούρα μεμονωμένοι πυροβολισμοί. Η Κλεισούρα καταλήφθηκε με έφοδο. Ο θάνατος και γυναικών και παιδιών, κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού και της κατάληψης με έφοδο της Κλεισούρας, ήταν κάτι που δεν μπορούσε να εμποδιστεί από εμένα, γιατί η Κλεισούρα έπρεπε να καταληφθεί με έφοδο.

Το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού και της κατάληψης με έφοδο της Κλεισούρας σκοτώθηκαν γυναίκες και παιδιά, είναι λυπηρό, αλλά κάτω από τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί δεν μπορούσε να αποτραπεί. Από τις συνημμένες καταθέσεις εξάγεται χωρίς καμία αμφιβολία το συμπέρασμα ότι οι συμμορίτες ήλεγχαν την Κλεισούρα τόσο πριν όσο και μετά την εκδήλωση της ενέδρας. Θεωρώ, επίσης, ότι από την κατάθεση του Έλληνα ράπτη, Χρήστου Κίτση, μπορεί κανείς να συμπεράνει πως αυτός ο άνθρωπος πιθανότατα, αν δεν συμμετείχε και ο ίδιος, θα πρέπει να ήταν παρών στον τόπο του συμβάντος την στιγμή που εκδηλώθηκε η ενέδρα, καθώς ο Κίτσης περιγράφει στην κατάθεσή του με κάθε λεπτομέρεια την ενέδρα. Επειδή εγώ ο ίδιος γνωρίζω τη μορφολογία του εδάφους [στην περιοχή της Κλεισούρας], είναι για εμένα ανεξήγητο πως ο Κίτσης, ο οποίος βρισκόταν σε απόσταση δυόμισι χιλιομέτρων – ο πληθυσμός της Κλεισούρας είχε αποκλειστεί μέσα στο χωριό από φυλάκια [των ανταρτών]-κατάφερε να δει πως εξελίχθηκε η ενέδρα με κάθε λεπτομέρεια. Ιδιαίτερα μου προξενεί εντύπωση το γεγονός, ότι ο Κίτσης κατάφερε από απόσταση δυόμισι χιλιομέτρων να διακρίνει ότι οι δύο επιβάτες της μοτοσυκλέτας αντιμετωπίστηκαν με μια χειροβομβίδα, η οποία ρίχθηκε από έναν Ιταλό.

Όπως ανέφερα και προηγουμένως, στην κατάληψη με έφοδο της Κλεισούρας συμμετείχαν επίσης Βούλγαροι πολιτοφύλακες. Αυτοί οι άνθρωποι ενίσχυσαν εθελοντικά τις μονάδες μου κατά την προώθησή τους και εισήλθαν πρώτοι, μετά την κατάληψη με έφοδο της Κλεισούρας, στα σπίτια τα οποία ήταν γνωστό σε αυτούς ότι κατοικούνταν από κομμουνιστές. Εάν τα γεγονότα που περιγράφονται στις καταθέσεις πράγματι διαδραματίστηκαν με αυτόν τον τρόπο, δεν είμαι σε θέση να το κρίνω. Μετά την κατάληψη της Κλεισούρας έδωσα διαταγή να πυρποληθούν όλα τα σπίτια από τα οποία είχαν ριχτεί πυροβολισμοί και είχαν χαρακτηριστεί από τους Βουλγάρους πολιτοφύλακες ως σπίτια των κομμουνιστών. Η διαταγή εκτελέστηκε.

Κατά την λήψη της απόφασής σας για το συμβάν αυτό παρακαλώ να λάβετε υπόψη σας την ανθρωπίνως κατανοητή οργή που κατέλαβε τους άντρες μου και τους Βουλγάρους πολιτοφύλακες, όταν αντίκρισαν τους φρικιαστικά δολοφονημένους συναδέλφους τους στη διάβαση της Κλεισούρας».[308]

Είναι φανερό ότι ο Σύμερς υπέβαλε ψευδή αναφορά στις προϊστάμενες στρατιωτικές αρχές για τα γεγονότα της Κλεισούρας. Ιδιαίτερης προσοχής θα πρέπει να τύχει ο ισχυρισμός του ότι εναντίον της Κλεισούρας χρησιμοποιήθηκαν βαρέα όπλα. Με αυτόν τον τρόπο ο Σύμερς προσπάθησε να δικαιολογήσει τις απώλειες που υπήρξαν μεταξύ του άμαχου πληθυσμού. Επιπλέον, υποστήριξε πως η χρησιμοποίηση βαρέων όπλων εναντίον της Κλεισούρας κρίθηκε απαραίτητη, όταν οι αντάρτες οχυρώθηκαν μέσα στο χωριό και άρχισαν από εκεί να βάλλουν, ακόμη και με όλμους, εναντίον των γερμανικών τμημάτων που είχαν σπεύσει στην περιοχή. Επίσης, είναι αξιοπρόσεκτη η συχνή επανάληψη από τον Σύμερς του τρόπου με τον οποίο τελικά, κατ΄ αυτόν, οι άντρες του εισήλθαν στην κωμόπολη: «Η Κλεισούρα καταλήφθηκε με έφοδο». Με άλλα λόγια θέλησε να τονίσει την στρατιωτική αναγκαιότητα των μέτρων που έλαβε από την στιγμή που βρισκόταν σε εξέλιξη μια στρατιωτική επιχείρηση. Η παρουσία των ανταρτών μέσα στην Κλεισούρα, σύμφωνα με τον Σύμερς, είχε προσδώσει στην όλη επιχείρηση τη μορφή της ανοικτής σύγκρουσης με τον εχθρό. Επομένως, η Κλεισούρα είχε καταληφθεί με στρατιωτική επιχείρηση, η οποία ήταν αναπόφευκτο να προκαλέσει και θύματα. Επρόκειτο, λοιπόν, κατά τον Σύμερς για μια στρατιωτικά αναγκαία επιχείρηση βασισμένη στις αρχές του πολέμου και όχι για μια επιχείρηση αντιποίνων εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Τέλος, θα πρέπει να προσεχθούν τρία ακόμη σημεία από την παραπάνω αναφορά: α΄) Ο Σύμερς προσπάθησε να αμφισβητήσει την αξιοπιστία των Ελλήνων μαρτύρων, όπως αυτή του Κίτση, οι καταθέσεις των οποίων ενώπιον των γερμανικών αρχών αντέκρουαν τους ισχυρισμούς του, β΄) Η αναφορά του Σύμερς στη συμμετοχή Κομιτατζήδων από τα γειτονικά χωριά δεν ήταν τυχαία. Το γεγονός πως ήταν οι πρώτοι που εισέβαλαν σε σπίτια, τα οποία ανήκαν σε κομμουνιστές, όπως υποστήριξε ο Σύμερς, ενίσχυε τα επιχειρήματα του Γερμανού διοικητή. Από την μια πλευρά, η παρουσία κομμουνιστών στην Κλεισούρα δικαιολογούσε την επιχείρηση και

[308] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: SS. Pz. Gren. Rgt. 7, Sg. Tg. Nr. 534/44 g., "Aktion Klisura – Meldung des Rgt. – Kdr. SS. Pz. Gren. Rgt. 7", Rgt. St. Qu., 3 Ιουν. 1944.

ενοχοποιούσε τους κατοίκους. Εξάλλου, ο τρόπος με τον οποίο παρουσίασε τη συμμετοχή των Κομιτατζήδων ο Σύμερς, τονίζοντας δηλαδή πως ήταν οι πρώτοι που είχαν εισέλθει σε σπίτια, άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο να ήταν και αυτοί που είχαν παρεκτραπεί, γ΄) Είναι ενδεικτικός ο τρόπος με τον οποίο ο Σύμερς έκλεισε την αναφορά του. Ζητώντας από τους ανωτέρους του να λάβουν υπόψη τους την «ανθρωπίνως δικαιολογημένη οργή» που κατέλαβε τους άντρες του, αλλά και τους πολιτοφύλακες, όταν αντίκρισαν τα κακοποιημένα από τους αντάρτες πτώματα των συναδέλφων τους, άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο τα γερμανικά τμήματα να είχαν πράγματι παρεκτραπεί, σκοτώνοντας χωρίς καμία εξαίρεση όσους είχαν παραμείνει στην Κλεισούρα. Όμως, και σε αυτήν την περίπτωση ο Σύμερς δικαιολόγησε τη συμπεριφορά των στρατιωτών του, ζητώντας και από τους ανωτέρους του να κάνουν το ίδιο.

Η πραγματικότητα, όμως, ήταν τελείως διαφορετική. Οι γερμανικές αρχές είχαν στα χέρια τους τις καταθέσεις των γυναικών που είχαν σωθεί, αλλά και τριών αντρών, από τις οποίες προέκυπταν σημαντικές διαφορές σε σχέση με όσα είχε ισχυριστεί ο Σύμερς. Στις καταθέσεις τους οι άντρες μάρτυρες υποστήριξαν ότι μετά την ενέδρα, οι αντάρτες είχαν αποχωρήσει από την περιοχή. Επομένως, όταν οι μονάδες των SS έφτασαν στην Κλεισούρα επικρατούσε «απόλυτη ησυχία», γεγονός που αναιρούσε όσα είχε ισχυριστεί ο Σύμερς για την οχύρωση των ανταρτών μέσα στην Κλεισούρα και την ανταλλαγή πυρών με τα γερμανικά τμήματα. Επιπλέον, κατέθεσαν ότι στην Κλεισούρα είχαν παραμείνει μόνο γυναίκες και παιδιά. Όταν τα τμήματα των SS μπήκαν στο χωριό, χωρίς να συναντήσουν καμία αντίσταση, άρχισαν να σκοτώνουν όσες γυναίκες και παιδιά έβρισκαν μέσα στα σπίτια και στους δρόμους και να πυρπολούν τα σπίτια.[309]

Από τις παραπάνω καταθέσεις προκύπτει ότι όσα είχε υποστηρίξει ο Σύμερς για τη χρήση βαρέων όπλων και την κατάληψη της Κλεισούρας μετά από έφοδο, δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Άλλωστε, αν είχαν χρησιμοποιηθεί βαρέα όπλα εναντίον της Κλεισούρας θα ήταν τουλάχιστον φυσικό επόμενο και αυτοί που είχαν παραμείνει μέσα στο χωριό να προσπαθήσουν να διαφύγουν, κάτι που ο Σύμερς ισχυρίστηκε πως συνέβη. Αλλά ο μεγάλος αριθμός των θυμάτων δεν επιβεβαιώνει κάτι τέτοιο. Αντίθετα φανερώνει ότι οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι άντρες δεν είχαν αντιληφθεί την άφιξη των Γερμανών και την είσοδό τους στο χωριό. Η θέση

[309] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: "Aufzeichnung", μαρτυρική κατάθεση Χρήστου Κίτση, Θεσσαλονίκη 20 Απρ. 1944 και "Aufzeichnung", μαρτυρικές καταθέσεις Σπύρου Παπαχρήστου και Νικόλαου Μάνου.

αυτή ενισχύεται και από τις παραπάνω αναφερόμενες καταθέσεις όσων γυναικών γλύτωσαν. Ακόμα και σήμερα στην Κλεισούρα, οι επιζώντες της ημέρας εκείνης βεβαιώνουν σε σχετική ερώτηση ότι δεν είχαν αντιληφθεί την παρουσία των Γερμανών στο χωριό, ακόμα και όταν αυτοί εισέβαλαν και σκότωσαν τους γείτονές τους.[310]

Μεταπολεμικά, η αξιοπιστία της αναφοράς του Σύμερς αποτέλεσε αντικείμενο δικαστικής διερεύνησης από την Εισαγγελία του Κόμπλεντς. Οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές ξεκίνησαν ανακρίσεις, προσπαθώντας να διαπιστώσουν μεταξύ των άλλων εάν εναντίον της Κλεισούρας είχαν χρησιμοποιηθεί βαρέα όπλα, κάτι που θα ενοχοποιούσε ταυτόχρονα τον Κουρτ Σβάρτινγκ (Kurt Schwarting), ο οποίος είχε διατελέσει διοικητής του 4ου Λόχου του 1ου Τάγματος του Ρίκερτ στο Αμύνταιο. Ο 4ος Λόχος ήταν γνωστός ως ο λόχος των βαρέων όπλων, ο οποίος εκτός από τα πολυβόλα του πεζικού ήταν εφοδιασμένος με όλμους μεγάλου διαμετρήματος, αντιαρματικά και μια διμοιρία αντιαεροπορικών πολυβόλων. Στο πλαίσιο των προανακρίσεων αυτών οι εισαγγελικές αρχές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ήταν ψευδής η αναφορά του Σύμερς, ιδιαίτερα στο σημείο εκείνο όπου έκανε λόγο για τη χρησιμοποίηση βαρέων όπλων. Από την πλευρά του ο Σβάρτινγκ αρνήθηκε τη συμμετοχή του στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας. Χωρίς να υπάρχει μαρτυρική κατάθεση ή άλλο αποδεικτικό στοιχείο που να επιβεβαιώνει το αντίθετο, η Εισαγγελία του Κόμπλεντς ανέστειλε τη δίωξη εναντίον του, καταλήγοντας :

> «Αναφορικά με τον κατηγορούμενο Σβάρτινγκ, η συμμετοχή του στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας δεν επιβεβαιώθηκε από την κατάθεση κανενός από τους μάρτυρες. Αντίθετα, η προανάκριση οδήγησε στο συμπέρασμα ότι στην επιχείρηση συμμετείχαν μόνο τμήματα του 1ου και 3ου Λόχου και όχι ο διοικούμενος από τον Σβάρτινγκ 4ος Λόχος του 1ου Τάγματος. Αντιθέτως, η έκθεση του διοικητή του συντάγματος, Σύμερς, ο οποίος ανέφερε ότι στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας είχαν χρησιμοποιηθεί βαρέα όπλα θα μπορούσε να οδηγήσει στην υιοθέτηση της θέσης ότι και ο κατηγορούμενος Σβάρτινγκ συμμετείχε με τον λόχο του

[310] Ευαγγελία Θώμη, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001. Συμεών Νάσιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κλεισούρα 22 Σεπτ. 2001. Ο τελευταίος συνομιλητής του γράφοντος έμενε με την οικογένειά του στη συνοικία του Αγίου Αντωνίου. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά, την ημέρα εκείνη είχε ακούσει πυροβολισμούς, αλλά δεν γνώριζε τι ακριβώς συνέβαινε. Μόνο όταν βγήκε από το σπίτι, μετά την αποχώρηση των Γερμανών, αντιλήφθηκε το μέγεθος της καταστροφής. Η οικογένειά του δεν είχε κανένα θύμα, αλλά ούτε και το σπίτι τους καταστράφηκε.

στην επιχείρηση, γιατί ήταν ο μόνος λόχος στο τάγμα που διέθετε βαρέα όπλα. Όμως, από τις μαρτυρικές καταθέσεις προέκυψε ότι η αναφερόμενη έκθεση του Σύμερς ήταν στο σημείο αυτό ψευδής, γιατί εναντίον της Κλεισούρας δεν είχαν χρησιμοποιηθεί καθόλου βαρέα όπλα. Επομένως, δεν αποδεικνύεται η συμμετοχή του κατηγορούμενου Σβάρτινγκ στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας».[311]

Όμως, η έρευνα που διενεργήθηκε από τις γερμανικές στρατιωτικές αρχές το 1944 δεν οδήγησε στα ίδια συμπεράσματα αναφορικά με την αξιοπιστία όσων είχε υποστηρίξει ο Σύμερς. Αυτό συνέβη γιατί οι προϊστάμενοί του απλώς δεν ήταν διατεθειμένοι να τον τιμωρήσουν και όχι γιατί δεν υπήρχαν επαρκείς αποδείξεις. Έτσι, ο Γερμανός Υποστράτηγος, Πφλούγκραντ, δεν δυσκολεύτηκε να αποδεχτεί χωρίς άλλα αποδεικτικά στοιχεία τις εξηγήσεις του Σύμερς που επαναλήφθηκαν μεταπολεμικά και από τους υφισταμένους του. Καθώς στην παρούσα χρονική στιγμή η στρατιωτική ηγεσία δεν επιθυμούσε να τιμωρήσει έναν στρατιωτικό με τόσες διακρίσεις στα μέτωπα του πολέμου, όπως ο Σύμερς, υιοθέτησε την ερμηνεία του για τα γεγονότα, βαφτίζοντας την επιχείρηση αντιποίνων εναντίον της Κλεισούρας πολεμική σύγκρουση. Η έκθεση που υπέβαλε ο Πφλούγκραντ στις 12 Ιουνίου 1944 στην Ομάδα Στρατού Ε εξέφραζε το πνεύμα αυτό, ομολογώντας ωστόσο εμμέσως ότι τα όσα στην πραγματικότητα είχαν διαπράξει οι άντρες των SS στην Κλεισούρα παρέπεμπαν στα σκληρά μέτρα που λάμβανε συχνά ο διοικητή τους. Σημείωνε χαρακτηριστικά ο Πφλούγκραντ :

« […] Από τις καταθέσεις των κατοίκων της Κλεισούρας προκύπτει ότι το χωριό τη συγκεκριμένη ημέρα εκκενώθηκε από τους άντρες κατοίκους του και έμειναν πίσω μόνο γυναίκες και παιδιά. Από την άλλη πλευρά, είναι βέβαιο ότι οι μονάδες δέχθηκαν πυρά από το χωριό και συγκεκριμένα από όλες τις κατευθύνσεις. Όπως ήταν φυσικό ο διοικητής του συντάγματος δεν μπορούσε να γνωρίζει την αποχώρηση του αντρικού πληθυσμού από το χωριό. Τα τακτικά μέτρα που έλαβε για να εξουδετερώσει την αντίσταση, με τη χρησιμοποίηση όλων των διαθεσίμων όπλων, και για να αποτρέψει περαιτέρω άσκοπες απώλειες, ήταν σωστά και άρα δεν μπορεί να του αποδοθεί καμία κατηγορία για το ζήτημα αυτό. Επομένως θα πρέπει να θεωρήσουμε ως βέβαιο το γεγονός ότι η πλειοψηφία των γυναικών και των

[311] Zst, V 508 AR 2411 / 67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, “Verfügung” - “Beschluß”, 9 Js 174/57, Koblenz 7 Οκτ. 1964.

παιδιών σκοτώθηκαν από τα πυρά και όχι κατά τη διάρκεια της εκκαθάρισης στο χωριό. Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να αποκλείσουμε την πιθανότητα σε μεμονωμένες περιπτώσεις και κατά την εκκαθάριση στο χωριό να εκτελέστηκαν γυναίκες, όπως προκύπτει από τις καταθέσεις των κατοίκων. Κρίνοντας τα περιστατικά αυτά θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας από την μια πλευρά την οργή των μονάδων κατά τη διάρκεια της μάχης και από την άλλη πως ο πληθυσμός είχε υποβληθεί σε ανάκριση.

Επομένως ενδέχεται σε μεμονωμένες περιπτώσεις τα στρατεύματα να υπέπεσαν σε σφάλματα [παρεκτράπηκαν]; Συγκεντρώνει, όμως, λίγες πιθανότητες η εκδοχή ότι οι σκοτωμένες γυναίκες και τα παιδιά δολοφονήθηκαν σε μικρή ή μεγάλη έκταση από τα στρατεύματα.

Ο Συνταγματάρχης των SS, Σύμερς είναι προσωπικά γνωστός σε εμένα ως ένας ιδιαίτερα σκληρός διοικητής. Τα μέτρα τα οποία λαμβάνει είναι συχνά δρακόντεια, αλλά με τη σκέψη του να βρίσκεται συνεχώς στις χαρές και στις λύπες των αντρών του και ως εκ τούτου οι πράξεις του είναι σύμφωνες με τη στάση του αυτή.

Η έκθεση του διοικητή του συντάγματος αποδεικνύει σαφέστατα ότι το συμβάν στην Κλεισούρα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντίποινα, αλλά αποτελεί μια πολεμική σύγκρουση στο πλαίσιο της συμπλοκής κατά την καταδίωξη [των ανταρτών]».[312]

Όπως σημειώνει στο βιβλίο του ο Χούσεμαν, στις 18 Ιουνίου 1944 ο Σύμερς ανέλαβε προσωρινά τη διοίκηση της 4ης Μεραρχίας SS, για όσο διάστημα θα παρέμενε στο Βερολίνο ο Σμέντες, όπου είχε μεταβεί για υπηρεσιακούς λόγους. Την ίδια ακριβώς ημέρα ένα τηλεγράφημα που κοινοποιήθηκε από την Ομάδα Στρατού Ε στον Βάικς στο Βελιγράδι, με τη σημείωση να ενημερωθεί σχετικά ο Νώυμπαχερ, ανέστειλε την προανάκριση εναντίον του Σύμερς, αγνοώντας ουσιαστικά το αίτημα του πολιτικού εντεταλμένου του Ράιχ στην Ελλάδα για την απόδοση ευθυνών στους πρωταίτιους του «λουτρού αίματος στην Κλεισούρα». Με το έγγραφο της αυτό, με ημερομηνία έκδοσης την 14η Ιουνίου 1944, η Ομάδα Στρατού Ε απέρριψε ως αστήρικτες τις κατηγορίες που βάρυναν τους άντρες του Σύμερς και προσωπικά τον ίδιο, με το ακόλουθο σκεπτικό :

---

[312] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: Korpsgruppe Saloniki (OFK 395), Ia, 3509 – 7323 / 44 geh., an Okdo. Heeresgruppe E – Ic/AO, "Unternehmen Klisura", H. Qu., 12 Ιουν. 1944. Μέρος του εγγράφου έχει δημοσιευτεί στο Husemann, *ό.π.*, σ. 332.

«[…] Όπως προκύπτει με τρόπο σαφέστατο από την ανακοίνωση του διοικητή του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Γρεναδιέρων SS σχετικά με την περίπτωση της Κλεισούρας, οι κατηγορίες που διατυπώθηκαν από την πλευρά των κατοίκων του χωριού Κλεισούρα δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Μετά τις εξηγήσεις που έδωσε ο διοικητής του συντάγματος ενώπιον του Στρατιωτικού Διοικητή της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης και την αποδοχή τους από τον τελευταίο, απορρίπτουμε ως αστήρικτες τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν από ελληνικής πλευράς. Με το τέλος της Επιχείρησης Gamsbock [Μονόκερως] θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για μια ακόμη φορά το περιστατικό αυτό για προπαγανδιστικούς σκοπούς».[313]

Μετά την τοποθέτηση της Ομάδας Στρατού Ε υπέρ του Σύμερς, ο Βάικς απέστειλε στις 20 Ιουνίου τον φάκελο με όλα τα έγγραφα σχετικά με την υπόθεση στην Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ. Όπως επεσήμαινε ο Βάικς, η έκθεση του Σύμερς παρουσίαζε σημαντική απόκλιση σε σχέση με όσα είχαν υποστηρίξει οι Έλληνες μάρτυρες. Μάλιστα παρέθετε τα σημεία εκείνα, όπου εντοπίζονταν οι βασικές διαφορές :

«[…] Ο διοικητής του συντάγματος ανέφερε ότι το χωριό καταλήφθηκε με έφοδο μετά τη χρησιμοποίηση εναντίον του βαρέων όπλων. Αντίθετα, στις καταθέσεις τους οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι η πολεμική αντιπαράθεση με τους κόκκινους αντάρτες δεν προκάλεσε καμία ζημιά στο χωριό. Αφού αποχώρησαν οι κόκκινοι αντάρτες από την περιοχή, το χωριό ερευνήθηκε από γερμανικό τμήμα χωρίς να σημειωθεί τίποτε και μετά την παρέλευση ενός χρονικού διαστήματος και χωρίς να λάβει χώρα καμία μάχη εμφανίστηκαν άλλα γερμανικά τμήματα, τα οποία στράφηκαν με τον γνωστό τρόπο εναντίον του πληθυσμού του χωριού».

Λαμβάνοντας θέση, ο Βάικς ζήτησε από την Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ να απορρίψει ως αβάσιμες τις κατηγορίες που είχαν προσάψει στον Σύμερς οι κάτοικοι της Κλεισούρας, από τη στιγμή μάλιστα που αυτό αποτελούσε πρόταση και της Ομάδας Στρατού Ε.[314]

---

[313] Βλ. Husemann, *ό.π.*, σσ. 330-331.

[314] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. F), Gruppe Ic/AO, Nr. 4506 g., an O.K.W. / WFSt, "Unternehmen Klissura", H. Qu., 20 Ιουν. 1944.

Στις 6 Ιουλίου, ο Βάικς απέστειλε έγγραφο στον Νώυμπαχερ, ανακοινώνοντάς του το τελικό πόρισμα για την Κλεισούρα και το κλείσιμο της υπόθεσης χωρίς καμία επίπτωση για τον Σύμερς :

> «Αναφορικά με το τηλεγράφημά σας της 16ης Μαΐου 1944, σας αποστέλλω σχετικά με την υπόθεση της επιχείρησης εναντίον του χωριού Κλεισούρα την έκθεση του διοικητή του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS της 3ης Ιουνίου 1944, και τις τοποθετήσεις [επί του θέματος] του Σώματος Στρατού Θεσσαλονίκης και της Ομάδας Στρατού Ε. Από τα παραπάνω έγγραφα εξάγω το συμπέρασμα ότι τα γεγονότα στην Κλεισούρα διαδραματίστηκαν διαφορετικά από τον τρόπο που τα περιέγραψαν μερικοί κάτοικοι, οι οποίοι έδωσαν ένορκες καταθέσεις στο Γενικό Προξενείο μας στη Θεσσαλονίκη. Ιδιαίτερα παραπέμπω στην έκθεση του διοικητή του συντάγματος από την οποία αποδεικνύεται πως δεν επρόκειτο για μια επιχείρηση αντιποίνων που εκδηλώθηκε αργότερα, αλλά πως η Κλεισούρα μετά τη χρησιμοποίηση βαρέων όπλων καταλήφθηκε με έφοδο. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, εξαιτίας της χρησιμοποίησης βαρέων όπλων, ο πληθυσμός του χωριού είχε ήδη υποστεί σημαντικές απώλειες και μετά την κατάληψη με έφοδο του χωριού οι Βούλγαροι πολιτοφύλακες, οι οποίοι συμμετείχαν στην επιχείρηση με τον γερμανικό στρατό, ευθύνονται για τις παρεκτροπές που σημειώθηκαν, τις οποίες εκ των υστέρων δεν μπορούμε να διερευνήσουμε. Επομένως είμαι της γνώμης ότι η συνέχιση διερεύνησης της υπόθεσης δεν υπόσχεται καμία επιτυχία [δεν θα οδηγήσει πουθενά]».[315]

Η ατιμωρησία του Σύμερς για τα εγκλήματα που διέπραξαν κατόπιν διαταγής του οι άντρες των SS στην Κλεισούρα οδήγησε στην επανάληψη τους δύο μήνες αργότερα, αυτή τη φορά εναντίον του Διστόμου. Όπως συνέβη και στην Κλεισούρα, μετά από μια ενέδρα των ανταρτών, πέντε χιλιόμετρα μακριά από το Δίστομο, οι άντρες του 2ου Λόχου του 7ου Συντάγματος του Σύμερς, με διοικητή τον εικοσιεπτάχρονο Λοχαγό των SS Φριτς Λάουτενμπαχ (Fritz Lautenbach), εισέβαλαν στο Δίστομο στις 10 Ιουνίου 1944 και σκότωσαν εκατοντάδες άντρες, γυναίκες και παιδιά. Σύμφωνα με την έκθεση για το συμβάν που συνέταξε ο Λάουτενμπαχ, ο λόχος του δεν είχε σκοτώσει αθώους πολίτες

---

[315] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 469, στοιχείο κατηγορίας No. 482: Der Oberbefehlshaber Südost, Ic / AO, Nr. 4506 geh., "Dem Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amts für den Südosten, Hernn Gesandten Neubacher - Belgrad", H. Qu., 6 Ιουλ. 1944.

στο Δίστομο, αλλά «250-300 συνεργάτες και μέλη των συμμοριών».[316] Όπως όμως αποδείχθηκε κατά τη διερεύνηση της υπόθεσης, η παραπάνω έκθεση ήταν παραπλανητική. Στην περίπτωση του Διστόμου, η ηγεσία της Ομάδας Στρατού F στο Βελιγράδι αναγνώρισε ότι ο Λάουτενμπαχ είχε συντάξει ψευδή έκθεση συμβάντος, επισημαίνοντας παράλληλα : «Με βάση τα μέχρι τώρα αποδεικτικά στοιχεία προκύπτουν εκπληκτικές ομοιότητες με την περίπτωση της Κλεισούρας, στην οποία επίσης πρωταγωνίστησε το 7ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS».[317] Από την πλευρά του, ο διοικητής του 68ου Σώματος Στρατού, Χέλμουτ Φέλμυ, ζήτησε από τον Σμέντες να καλέσει σε απολογία τον Λάουτενμπαχ, επειδή σύμφωνα με το κατηγορητήριο είχε συντάξει «συνειδητά ψευδή υπηρεσιακή έκθεση», ισχυριζόμενος ότι οι άντρες του είχαν δεχθεί πυρά από το Δίστομο.[318] Στην κατάθεσή του ο Λάουτενμπαχ παραδέχθηκε ότι είχε ενεργήσει αυτοβούλως, κατά παράβαση των διαταγών για τα αντίποινα, ακολουθώντας το «πνεύμα και όχι το γράμμα τους», όπως χαρακτηριστικά ισχυρίστηκε.[319] Ο δε αρμόδιος στρατοδίκης που είχε αναλάβει την προανάκριση κατέληξε στο συμπέρασμα «ότι δεν επρόκειτο για πολεμική σύγκρουση, όπως είχε παρουσιαστεί μέσα από την αναφορά του διοικητή της μονάδας των SS, αλλά για μια αδικαιολόγητη σφαγή».[320]

Αυτή τη φορά η ανώτερη γερμανική στρατιωτική ηγεσία αναγνώρισε ότι τα γεγονότα δεν είχαν εξελιχθεί με τον τρόπο που περιέγραφε στην έκθεσή του ο επικεφαλής της επιχείρησης εναντίον του Διστόμου. Εκείνο που είχε αναγκάσει τις προϊστάμενες στρατιωτικές αρχές να μεταβάλουν τη στάση τους, σε σχέση με αυτή που είχαν τηρήσει στο ζήτημα της Κλεισούρας, ήταν η έκθεση ενός υπαξιωματικού της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού. Ο Γκέοργκ Κοχ (Georg Koch) είχε συνοδεύσει τον Λάουτενμπαχ και τους άντρες του και ήταν αυτόπτης μάρτυρας όσων συνέβησαν εκείνη την ημέρα. Η έκθεση που συνέταξε ο Κοχ λίγο αργότερα αναιρούσε όσα είχε υποστηρίξει ο Λάουτενμπαχ. Κατά τον Κοχ, οι άντρες του Λάουτενμπαχ είχαν πέσει σε

---

[316] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 081, στοιχείο κατηγορίας No. 483: Oberbefehlshaber Südost (Okdo. H. Gr. F), Gruppe Ic/AO, Nr. 5298 g., Fernschreiben an OKW / WFSt, "Vorgänge bei Gefecht Distomon", 16 Ιουλ. 1944.

[317] Ό. π.

[318] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 467, στοιχείο κατηγορίας No. 484: Generalkommando LXVIII. A. K., Der Kommandierende General, an den Kommandeur der 4. – SS – Pz. Gren. Division, Herrn Brigadeführer Schmedes oder Vertreter im Amt, K. H. Qu., 4 Ιουλ. 1944.

[319] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 467, στοιχείο κατηγορίας No. 484: SS – Pz. – Gren. – Rgt. 7, III, "Verklagung", Rgt. Gef. St., 20 Ιουλ. 1944.

[320] NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου NOKW - 179, στοιχείο υπεράσπισης No. 133: "Eidesstattliche Versicherung" Dr. Hans Werner Giesecke, Jena – Löbstedt 4 Δεκ. 1947.

ανταρτική ενέδρα και είχαν υποστεί απώλειες πέντε χιλιόμετρα μακριά από το Δίστομο. Το απόγευμα, όταν οι αντάρτες αποσύρθηκαν από την περιοχή, ο 2ο Λόχος γύρισε στο Δίστομο, σκότωσε όσους κατοίκους συνάντησε και πυρπόλησε τα σπίτια.[321]

Στην περίπτωση της Κλεισούρας, η γερμανική ηγεσία είχε απορρίψει με μεγάλη ευκολία ως αβάσιμες τις καταθέσεις των κατοίκων της, υιοθετώντας τους ισχυρισμούς του Σύμερς. Ενδεχομένως την ίδια αντιμετώπιση θα είχε και η υπόθεση του Διστόμου εάν στη θέση του Κοχ ήταν Έλληνες αυτόπτες μάρτυρες. Η έρευνα για το Δίστομο προχώρησε αρκετά και αποκάλυψε πολλές πτυχές των γεγονότων που στην πραγματικότητα συνέβησαν, αλλά και πάλι η επίκληση λόγων στρατιωτικής αναγκαιότητας, στο όνομα των οποίων η προστασία της ζωής των Γερμανών στρατιωτών δικαιολογούσε τη σφαγή γυναικών και παιδιών, δεν επέτρεψε την παραδειγματική τιμωρία του Λάουτενμπαχ και των αντρών του. Απλώς ο κύριος υπαίτιος της εκτέλεσης των αμάχων της Κλεισούρας, Σύμερς, ζήτησε από την ανώτερη ηγεσία να τιμωρήσει ο ίδιος τον Λάουτενμπαχ με πειθαρχικά μέτρα, αναγνωρίζοντας ότι είχε υπερβεί τις διαταγές για τα αντίποινα και είχε συντάξει παραπλανητική έκθεση. Αποδέχθηκε, όμως, την άποψή του ότι οι κάτοικοι του Διστόμου συνεργάζονταν με τους αντάρτες και δικαιολόγησε την εκτέλεσή τους, με το ακόλουθο σκεπτικό :

> «Οι κομμουνιστικές συμμορίες δεν περιορίζονται τώρα γενικά στον σχηματισμό γυναικείων ενόπλων τμημάτων, αλλά πλέον εκπαιδεύουν γυναίκες και παιδιά, που κατέχουν υψηλή θέση στον γερμανικό ανθρωπισμό χάρη στην εμπιστοσύνη και την τρυφερότητα τους, ως κατασκόπους, για τη συλλογή πληροφοριών, για δολιοφθορές και στη ρίψη βομβών […] Σε μια τόσο χτυπητή περίπτωση αποδεδειγμένης συμμετοχής των αμάχων στις συμμορίες, όπως αυτή του Διστόμου, ο διοικητής του λόχου θεώρησε πως όφειλε να δράσει παραδειγματικά, έτσι ώστε οι αρχές Κατοχής να αποδείξουν με την αρμόζουσα αυστηρότητα ότι ξέρουν να αντιμετωπίζουν ακόμα και την πιο δόλια και ποταπή μορφή του θεωρούμενου "πολέμου". Εάν η μια πλευρά επανειλημμένως περιφρονεί το δίκαιο του πολέμου και το διεθνές δίκαιο, τότε θα πρέπει η άλλη πλευρά να λάβει τα αναγκαία μέτρα,

[321] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 467, στοιχείο κατηγορίας No. 484: Gruppe GFP 510, Sekretariat XV, Tgb. Nr. 425/44, "Aktion zur Freikämpfung der Straße Lewadia-Arachowa am 10.6.44", Bericht, Lewadia 12 Ιουν. 1944.

ώστε να επανατοποθετήσει τη στρατιωτική μάχη στα συνηθισμένα πλαίσια της με τη συμμετοχή δύο αντιπάλων ιπποτών».

Μέσα από την υιοθέτηση αυτών των απόψεων ο Σύμερς στην πραγματικότητα παρείχε κάλυψη στον αξιωματικό του, «έναν από τους καλύτερους διοικητές λόχου του συντάγματος», όπως τον χαρακτήρισε.[322]

Μεταπολεμικά, τα γεγονότα της Κλεισούρας ήρθαν στο προσκήνιο της επικαιρότητας μέσα από τις διεξαγόμενες δίκες για τα εγκλήματα του τελευταίου πολέμου. Στη δίκη του Στρατιωτικού Διοικητή του 68ου Σώματος Στρατού, Χέλμουτ Φέλμυ, που διεξήχθη στη Νυρεμβέργη στο πλαίσιο των δικών των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Υπόθεση 7 : εκτέλεση ομήρων) έγινε αναφορά στην περίπτωση της Κλεισούρας, όπου συνοπτικά αναφέρθηκαν τα εξής :

> «Ένα πρωινό του Απριλίου του 1944 εμφανίστηκε μια ομάδα ανταρτών έξω από το χωριό και απαγόρευσε στους κατοίκους να το εγκαταλείψουν. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας και σε απόσταση περίπου δύο χιλιομέτρων από το χωριό δέχθηκε επίθεση μια γερμανική μοτοσυκλέτα και σκοτώθηκαν δύο Γερμανοί στρατιώτες. Επειδή ήταν ήδη γνωστή η γερμανική μέθοδος των αντιποίνων, όλος ο αντρικός πληθυσμός εγκατέλειψε το χωριό και κρύφτηκε στα βουνά. Πίσω παρέμειναν μόνο ηλικιωμένοι άντρες, γυναίκες και μικρά παιδιά. Περίπου στις 4 μ.μ. της ίδιας ημέρας περικύκλωσε το χωριό το 7ο Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Γρεναδιέρων SS και οι υπαγόμενες στις διαταγές του δυνάμεις Κατοχής των Βουλγάρων πολιτοφυλάκων. Και οι δύο σχηματισμοί, οι οποίοι υπάγονταν διοικητικά στον Φέλμυ, ερεύνησαν τα σπίτια για όπλα και σφαίρες χωρίς επιτυχία και κάλεσαν όλους τους κατοίκους να συγκεντρωθούν στην πλατεία του χωριού. Τότε άρχισαν να σκοτώνουν και να πυρπολούν. Όταν όλα είχαν τελειώσει κείτονταν νεκροί στην πλατεία 223 άνθρωποι, μεταξύ αυτών 50 παιδιά κάτω των δέκα χρόνων, 128 γυναίκες και οι υπόλοιποι ηλικιωμένοι άντρες. Η Κλεισούρα είχε μετατραπεί σε ένα σωρό χαλασμάτων που ακόμα σιγόκαιγαν».[323]

---

[322] NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 467, στοιχείο κατηγορίας No. 484: SS – Pz. Gren. – Rgt., Der Kommandeur, " Vorgänge in Distomon am 10.6.1944", Rgt. St. Qu. 21 Ιουλ. 1944.

[323] NARA, M-893, κουτί 25 : 15. Juli – Schm – 4 – Goesswein, Militaergerichtshof No. V, Fall VII, σ. 92.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, οι εισαγγελικές αρχές της Στουτγάρδης ξεκίνησαν ανακρίσεις για τα γεγονότα της Κλεισούρας, με βάση το αποδεικτικό υλικό που είχε συγκεντρώσει το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου και είχε αποστείλει στη Γερμανία μέσω των αρμοδίων ελληνικών εισαγγελικών αρχών. Η ελληνική πλευρά ολοκλήρωσε την έρευνα για την υπόθεση τον Απρίλιο του 1956, απαγγέλλοντας κατηγορίες εναντίον τριών Γερμανών πολιτών που είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Καστοριά εκείνη την περίοδο : α΄) του Φρούραρχου της Καστοριάς, Υπολοχαγού Χίλντενμπραντ (Hildenbrand), β΄) του επιτελικού Λοχία της Στρατιωτικής Χωροφυλακής του Φρουραρχείου Καστοριάς, Μίχαελ Έμπνερ (Michael Ebner), και γ΄) του Λοχαγού της Αστυνομίας, Μαξιμίλιαν Ράισλ (Maximilian Reischl) που είχε επιφορτιστεί με την αποστολή του εξοπλισμού των Κομιτατζήδων. Συγκεκριμένα, ο πρώτος θεωρήθηκε ότι ήταν αυτός που διέταξε την καταστροφή της Κλεισούρας και την εκτέλεση των κατοίκων της. Ο δεύτερος κατηγορήθηκε ότι συμμετείχε στην επιχείρηση.[324]

Αρχικά, οι εισαγγελικές αρχές της Στουτγάρδης εντόπισαν τον Έμπνερ και τον Ράισλ και συγκέντρωσαν στοιχεία για τη δράση τους στην Ελλάδα. Αντίθετα, δεν στάθηκε δυνατό να συλλέξουν περισσότερες πληροφορίες για τον Χίλντενμπραντ, παρά μόνο ότι καταγόταν από την Ανατολική Πρωσία, όπου διατηρούσε κατάστημα. Ερευνώντας περαιτέρω το προανακριτικό υλικό για την Κλεισούρα που αφορούσε τη δίωξη, η οποία είχε ασκηθεί εναντίον του Σύμερς, ανακάλυψαν ότι εναντίον των τριών προαναφερθέντων εκκρεμούσε κατηγορία για την ίδια υπόθεση. Στη συνέχεια όμως κατέληξαν στο συμπέρασμα

> «[…] ότι τα προαναφερόμενα πρόσωπα δεν ταυτίζονται με αυτά που στη συγκεκριμένη υπόθεση κατηγορούνται, αφού διοικούσαν εντελώς άλλες μονάδες και επομένως δεν μπορεί να συνεχιστεί η προανάκριση για τη διερεύνηση των κατηγοριών εναντίον τους για τη συγκεκριμένη υπόθεση».[325]

Η προανάκριση ωστόσο συνεχίστηκε για τον Έμπνερ, ο οποίος εκτός της περιπτώσεως της Κλεισούρας κατηγορείτο για τη διάπραξη και άλλων εγκλημάτων πολέμου στην Ελλάδα. Πολλοί μάρτυρες από την Ελλάδα είχαν καταθέσει ήδη ότι

---

[324] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59: Anzeige des Leiters des Königlich Griechischen Nationalen Kriegsverbrechenbüros vom 10.4.1956, "Klissura, Kostanofyton, Monopylon, Lakomata, Jannochorion, Neochorion in Mazedonien, 1944".
[325] Ό. π., "Verfügung vom 1.3.1962": Vermerk für die Akten.

συμμετείχε στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας. Στην απολογία του ο Έμπνερ αρνήθηκε οποιαδήποτε συμμετοχή, σημειώνοντας σχετικά :

> «Το χωριό Κλεισούρα το γνωρίζω μόνο ονομαστικά. Σχετικά είχα ακούσει στην Καστοριά ότι οι ανήκοντες σε μια μονάδα που έδρευε στην περιοχή, για την καταπολέμηση των ανταρτών, πάτησαν με ένα αυτοκίνητο νάρκη λίγο έξω από την Κλεισούρα. Η μονάδα είχε είκοσι νεκρούς. Ο διοικητής της μονάδας διέταξε μετά από το περιστατικό αυτό τον βομβαρδισμό της Κλεισούρας. Ο ίδιος δεν συμμετείχα στην επιχείρηση».[326]

Η Εισαγγελία της Στουτγάρδης αξιολόγησε το υλικό που είχε συγκεντρώσει για την Κλεισούρα με σκοπό να διαπιστώσει αν ο Έμπνερ συμμετείχε στην εκτέλεση των κατοίκων της :

> «Στις 5 Μαΐου 1944 το 7^{ο} Τεθωρακισμένο Σύνταγμα Γρεναδιέρων SS με την υποστήριξη μονάδων εθελοντών Βουλγάρων πολιτοφυλάκων υπό την αρχηγία του πρώην Συνταγματάρχη των SS και διοικητή του συντάγματος, Σύμερς, κατέστρεψαν την Κλεισούρα και σκότωσαν τους κατοίκους που είχαν παραμείνει στο χωριό γιατί μια ημέρα νωρίτερα κοντά στο χωριό αυτό και συγκεκριμένα στη διάβαση της Κλεισούρας οι επαναστάτες έστησαν ενέδρα σε δύο αυτοκινητοπομπές της ίδιας μονάδας με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 8 στρατιώτες και 7 να τραυματιστούν και να ακρωτηριαστούν. Ο Σύμερς σκοτώθηκε τον Αύγουστο του 1944, όταν το αυτοκίνητό του πάτησε σε νάρκη. Ο κατηγορούμενος Έμπνερ αρνείται ότι συμμετέσχε στην επιχείρηση αυτή. Από τη διεξαγόμενη έρευνα δεν προέκυψε κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει το αντίθετο. Επιπλέον, η ενεργός συμμετοχή του Έμπνερ στην επιχείρηση αυτή δεν πρέπει να θεωρείται πιθανή γιατί ως επιτελικός λοχίας της Στρατιωτικής Χωροφυλακής δεν μπορούσε να έχει για οργανωτικούς λόγους καμιά συμμετοχή ή να ασκεί επιρροή στη λήψη μέτρων των Waffen–SS. Επομένως εξαιτίας της έλλειψης επαρκών στοιχείων που θα μπορούσαν να στηρίξουν την τέλεση της πράξης, η διαδικασία αναστέλλεται».[327]

---

[326] Zst, V 508 AR 3/98: Landeskriminalamt Banden – Württemberg, Tgb. Nr. II/1 – 103 / 58, Br. / Schö., "Ermittlungsverfahren gegen Michael E.", Stuttgart 18 Ιουλ. 1958.

[327] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59: "Teilnahme des Beschuldigten Ebner an der Tötung des Einwohnerschaft des Ortschaft Klissura".

Κατόπιν τούτου η Εισαγγελία της Στουτγάρδης έθεσε την υπόθεση της Κλεισούρας στο αρχείο όπως συνέβη με το σύνολο των υποθέσεων που σχετίζονταν με τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου από Γερμανούς πολίτες στην Ελλάδα την περίοδο του πολέμου, τη διερεύνηση των οποίων είχαν αναλάβει από το 1955 τα γερμανικά δικαστήρια. Άλλωστε, την ίδια κατάληξη είχε η έρευνα που διενήργησε η Εισαγγελία του Κόμπλεντς (Koblenz), αναζητώντας στοιχεία που θα αποδείκνυαν τη συμμετοχή στην επιχείρηση εναντίον της Κλεισούρας του Κουρτ Ρίκερτ, διοικητή του 1ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS, και του Κουρτ Σβάρτινγκ, διοικητή του 4ου Λόχου του 1ου Τάγματος. Όπως ήταν φυσικό οι δύο πρώην αξιωματικοί των SS αρνήθηκαν κάθε ανάμειξη στην υπόθεση της Κλεισούρας. Κάποιοι από τους πρώην συναδέλφους τους κατέθεσαν ότι ο Ρίκερτ παρακολουθούσε την εξέλιξη της επιχείρησης από το "Νταούλι" μαζί με τον Σύμερς. Άλλοι όμως μάρτυρες βεβαίωσαν πως ο Ρίκερτ δεν είχε συμμετάσχει. Οι εισαγγελικές αρχές δεν απέκλεισαν το ενδεχόμενο να συμμετείχαν τελικά τόσο ο Ρίκερτ όσο και ο Σβάρτινγκ με μονάδες του 1ου Τάγματος στην επιχείρηση αντιποίνων εναντίον της Κλεισούρας. Όμως, ελλείψει επαρκών αποδεικτικών στοιχείων, ανέστειλαν τη δίωξη εναντίον των δύο κατηγορούμενων.[328]

Ούτε όμως και το γερμανικό δημόσιο φάνηκε διατεθειμένο στην περίπτωση της Κλεισούρας να αναλάβει τα οικονομικά βάρη που προέκυπταν από τις οφειλόμενες επανορθώσεις. Στα τέλη του 1954, ο τότε πρόεδρος της Κλεισούρας απευθύνθηκε στον Καγκελάριο της Δυτικής Γερμανίας, Κόνραντ Αντενάουερ (Konrad Adenauer), με το αίτημα να γίνει "ανάδοχος" της Κλεισούρας το δημόσιο ή μια μεγάλη γερμανική πόλη. Το αίτημα αυτό απορρίφθηκε όπως είχε συμβεί και με προηγούμενο, με το οποίο καλείτο η Γερμανία να συμβάλει στην ανοικοδόμηση των Καλαβρύτων. Το σκεπτικό της απορριπτικής απόφασης της Βόννης στην πρόταση της Κλεισούρας ήταν δομημένο με όρους πολιτικούς, συμπλέοντας με το κλίμα του ψυχρού πολέμου και τις νέες προτεραιότητες που είχαν πλέον βρεθεί στο επίκεντρο του διεθνούς πολιτικού ενδιαφέροντος. Σχετικά η Βόννη έδωσε τις κατευθυντήριες οδηγίες στη γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα για τον λεκτικό τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να κοινοποιηθεί η αρνητική απάντηση στον πρόεδρο της Κλεισούρας :

> «Με αφορμή την αρνητική απάντηση θα μπορούσαμε ίσως να σας επισημάνουμε ότι επίσης και στην Γερμανία δεν έχουν σε μεγάλο βαθμό

[328] Zst, V 508 AR 2411 / 67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, "Verfügung" - "Beschluß", 9 Js 174/57, Koblenz 7 Οκτ. 1964.

ακόμη αποκατασταθεί οι μεγάλης έκτασης καταστροφές που προκάλεσε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Επιπλέον θα θέλαμε να σας επιστήσουμε την προσοχή στο γεγονός ότι στο πλαίσιο της πολιτικής διασφάλισης της παγκόσμιας ειρήνης μέσω της ενδυνάμωσης του ελεύθερου Δυτικού κόσμου, η οποία επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό με την προσχώρηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο και στη Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση, απαιτούνται από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και τους πολίτες της επιπρόσθετες οικονομικές θυσίες. Αυτές οι θυσίες αποβαίνουν εμμέσως προς όφελος όλων των ελεύθερων λαών και ως εκ τούτου το τελικό αποτέλεσμα μπορεί να είναι πολυτιμότερο από την χρηματοδότηση μεμονωμένων μέτρων για την επανόρθωση γενόμενων αδικιών».[329]

Η πυρπόληση της Κλεισούρας και η σφαγή των ηλικιωμένων, των γυναικών και των παιδιών ήταν το αποτέλεσμα μιας αλληλουχίας γεγονότων που είχαν εκθέσει τους κατοίκους στις αρχές Κατοχής. Ταυτόχρονα σηματοδοτούσε την απαρχή της εφαρμογής σκληρών μέτρων και την ακόμα σκληρότερη μεταχείριση που επεφύλαξαν στη συνέχεια στους αμάχους οι στρατιώτες του Σύμερς. Τον Απρίλιο του 1944 εκατοντάδες άμαχοι εκτελέστηκαν από τα SS κατά τη διάρκεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και πολλά χωριά καταστράφηκαν ως βάσεις των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Αν λοιπόν στην Κλεισούρα είχαν κατάφωρα παραβιαστεί κατά τον Νώυμπαχερ οι νέες διαταγές για τα αντίποινα, οι κατοπινές ενέργειες των SS απέδειξαν ότι αυτές οι διαταγές παρέμεναν σε ισχύ μόνο στη θεωρία.

[329] Βλ. Hagen Fleischer, «Der Neubeginn in der deutsch – griechischen Beziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg und die "Bewältigung" der jüngsten Vergangenheit», *Griechenland und die Bundesrepublik Deutschland im Rahmen Nachkriegseuropas*, Drittes Symposium, organisiert in Thessaloniki und Ouranoupolis, Halkidiki (am 23.-27. Juni 1989) vom Institut für Balkan – Studien und der Südosteuropa – Gesellschaft München, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 102.

v) ΠΥΡΠΟΛΗΣΕΙΣ ΧΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ: ΔΡΟΣΟΠΗΓΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ (2 ΑΠΡΙΛΙΟΥ) – ΚΩΣΤΑΡΑΖΙ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ (12-13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1944)

Στις 5 Απριλίου 1944, τα γερμανικά στρατεύματα των SS απάντησαν στην ενέδρα των αντρών του Ρόσιου και στο φόνο των στρατιωτών με μια επιχείρηση – τιμωρία εναντίον της Κλεισούρας και των κατοίκων της. Ανάλογες επιχειρήσεις οργανώθηκαν από μονάδες του γερμανικού στρατού από τις αρχές Απριλίου και στράφηκαν κατά συγκεκριμένων χωριών, τα οποία βάσει πληροφοριών παρείχαν στέγη και υποστήριξη στους αντάρτες. Όμως στους κατοίκους των χωριών αυτών οι Γερμανοί δεν επιφύλαξαν την ίδια μεταχείριση με αυτήν που επιφύλαξαν στους κατοίκους της Κλεισούρας, αν και οι προκλήσεις των ανταρτών σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούσαν να δώσουν το έναυσμα για κάτι τέτοιο. Αυτό οφείλεται εν μέρει και στο προηγούμενο της Κλεισούρας και στις αντιδράσεις που είχαν προκαλέσει τα SS, εκτελώντας ακόμα και βρέφη. Όπως ήταν φυσικό, το περιστατικό αυτό όπως και άλλες εκτελέσεις που είχαν προηγηθεί τρομοκράτησαν τα χωριά της περιοχής, με αποτέλεσμα στη θέα και μόνο των Γερμανών στρατιωτών άπαντες οι κάτοικοι να καταφεύγουν στα βουνά. Πρωτίστως όμως η τύχη των χωριών αυτών εξαρτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τη συμμετοχή στις επιχειρήσεις και μονάδων της Βέρμαχτ, γεγονός που καθιστούσε υπεύθυνους τους τοπικούς φρούραρχους και τους αξιωματικούς των μονάδων και όχι την ηγεσία των SS. Τέλος, άλλοι παράγοντες, όπως η γεωγραφική θέση των χωριών και ιδιαίτερα η γειτνίασή τους με βασικές συγκοινωνιακές αρτηρίες, οι υποβόσκουσες έριδες σε τοπικό επίπεδο, οι πληροφορίες που συνέλεγαν οι Γερμανοί από διάφορες και συχνά αμφιβόλου αξιοπιστίας πηγές για τις σχέσεις τους με τους αντάρτες, καθόριζαν ανάλογα και τη στάση των αρχών Κατοχής απέναντί τους.

Χαρακτηριστική των παραπάνω είναι η τιμωρία που επεφύλαξαν τα γερμανικά στρατεύματα στη Δροσοπηγή (Μπελκαμένη) της Φλώρινας, όπου οι ενέργειες του ΕΛΑΣ έθεσαν σε άμεσο κίνδυνο τον πληθυσμό. Στις 25 Μαρτίου 1944 διοργανώθηκε στο χωριό η Α΄ Περιφερειακή Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ Φλώρινας με τη συμμετοχή τμημάτων του 28^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Η συνδιάσκεψη διήρκεσε δύο ημέρες με τη συμμετοχή πολλών αντιπροσώπων από τον νομό, φιλοξενήθηκε στο σχολείο του

χωριού και διεξήχθη μέσα σε κλίμα «επαναστατικού ενθουσιασμού» και χωρίς να έχει ληφθεί κανένα μέτρο προστασίας.[330]

Όπως πολύ εύστοχα σημείωνε ο τότε Νομάρχης Φλώρινας Κωνσταντίνος Μπόνης και στην ουσία υιοθέτησε ο εκ των συμμετεχόντων στη συνδιάσκεψη Κοσμάς Σπανός (Αμύντας) «η όλη κίνησις είχε τοιαύτην δημοσιότητα λάβει, ώστε σχεδόν ήτο το θέμα της ημέρας».[331] Επιπλέον, ο Μπόνης κατηγόρησε ευθέως τον ΕΛΑΣ για την οργάνωση της συνδιάσκεψης και τους σκοπούς που αυτή εξηπηρετούσε, αλλά και για τη συγκεκριμένη επιλογή της Δροσοπηγής, σημειώνοντας:

> «[…] Κατά το δεύτερο 15θήμερον μηνός Μαρτίου παρετηρήθη εξαιρετική κίνησις των ατάκτων ενόπλων τε και μη εις τα χωρία της περιφερείας Φλωρίνης, τόσον της ορεινής περιοχής όσον και της πεδινής. Η κίνησις αύτη αφεώρα την συγκρότησιν συνεδρίου των μελών των οργανωτικών Επιτροπών εκάστης Κοινότητος προς ενημέρωσιν της οργανώσεως περί του βαθμού εις όν έχει φθάσει η οργάνωσις των καθέκαστα χωρίων. Κατά την κρίσιν ημών εξεβιάσθησαν εις συμμετοχήν πολλοί φιλήσυχοι και νομοταγείς πολίται προς μόνον τον σκοπόν όπως εκτεθώσιν ούτοι εις τα όμματα των αρχών Κατοχής και δημιουργηθώσι θύματα. Η μελετηθείσα συγκέντρωσις έλαβε χώραν εις το χωρίον Δροσοπηγή, ήτις κείται Νοτίως της Φλωρίνης περί τα 20 χιλιόμετρα και επί των κλιτίων όρους υψομέτρου περί τα 1.200 μ. . Εξελέγη η Κοινότης αύτη ούχι διότι οι κάτοικοι συνεπάθουν την κίνησιν, αλλά διότι η γεωγραφική θέσις της προσφέρεται δια την λήψιν μέτρων ασφαλείας και σύσκεψις, κατά τας πληροφορίας παρουσιάσθησαν 250-270 άτομα εκ των διαφόρων κοινοτήτων του νομού και περί τους 250 ένοπλοι».[332]

Με τη λήξη των εργασιών της συνδιάσκεψης κατέφθασαν την 1η Απριλίου στο χωριό άλλοι αντιπρόσωποι για να συμμετάσχουν σε συνδιάσκεψη του ΣΝΟΦ (SNOF: Slavianomakedonski Narodno Osloboditelen Frond = Σλαβομακεδονικό Εθνικό

---

[330] Για το «πανηγυρικό και ενθουσιώδες» κλίμα που επικρατούσε τις ημέρες εκείνες στη Δροσοπηγή βλ. Κίτσος Γιαγγιώργος (Χρήστος Γεωργίου), *Μπελκαμένη. Χωριό του νομού Φλώρινας (Εκατό χρόνια ζωή)*, Αθήνα χ.χ.ε., σ. 171.

[331] Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Φλωρίνης, Αριθ. Πρωτ. 2035, "Κίνησις ανταρτών και πυρπόλησις Δροσοπηγής", Φλώρινα 6 Απρ. 1944. Το παραπάνω έγγραφο έχει δημοσιευτεί στο Μπόνης, *ό.π.*, σσ. 88-90. Επίσης, Αμύντας, *ό.π.*, σ. 96.

[332] ΕΛΙΑ, φακ. 2, 3ος υποφ.: "Κίνησις ανταρτών και πυρπόλησις Δροσοπηγής", Φλώρινα 6 Απρ. 1944. Επίσης, Μπόνης, *ό.π.*, σ. 88.

Απελευθερωτικό Μέτωπο), αντιστασιακή οργάνωση των Σλαβόφωνων, την οποία στήριζε το ΕΑΜ. Όπως ήταν φυσικό οι Γερμανοί δεν δυσκολεύτηκαν να συλλέξουν πληροφορίες για όσα συνέβαιναν στη Δροσοπηγή.

Στις 2 Απριλίου 1944 δύο γερμανικά αποσπάσματα από τη Φλώρινα, το ένα με κατεύθυνση τον Τροπαιούχο και την Τριανταφυλλιά και το άλλο από την Άνω Υδρούσα, κινήθηκαν εναντίον της Δροσοπηγής. Λίγο πριν το απόσπασμα από την Υδρούσα μπει στο χωριό συνέλαβε έναν κάτοικο, τον Θωμά Σταθόπουλο, δέκα οκτώ ετών, ο οποίος υποβλήθηκε σε ανάκριση, ερωτώμενος για την παρουσία των ανταρτών. Στη συνέχεια μια ομάδα ανιχνευτών, αποτελούμενη από επτά Γερμανούς, έφτασε λίγο έξω από το χωριό, στη θέση "ρέμα Χούνε", όπου έπεσε σε ενέδρα τμήματος του ΕΛΑΣ με αρχηγό τον Αμύντα. Κατά τη συμπλοκή σκοτώθηκε ένας αντάρτης από το Λέχοβο, ο Γρηγόρης Πουμπάλας, εξάδελφος του Αμύντα, τραυματίστηκαν δύο Γερμανοί, τρεις συνελήφθησαν και άλλοι δύο κατάφεραν να διαφύγουν.[333]

Οι αντάρτες εκτέλεσαν τους τραυματίες, ενώ την ίδια τύχη είχαν λίγο αργότερα και οι αιχμάλωτοι. Όπως σημειώνει στο βιβλίο του ο Αμύντας «τους λυπήθηκα σαν άνθρωπος, ο νόμος του πολέμου όμως είναι σκληρός και χώρος για συναισθηματισμούς δεν υπάρχει».[334] Εκείνη την ημέρα το γερμανικό απόσπασμα επέστρεψε στην Υδρούσα, όπου και εκτέλεσε σε αντίποινα τον Σταθόπουλο.[335] Οι άρρενες κάτοικοι εγκατέλειψαν τη Δροσοπηγή και κατέφυγαν στην γειτονική Ελατιά και τα γύρω βουνά, έχοντας πληροφορηθεί τις εκτελέσεις στον Αετό λίγες ημέρες νωρίτερα.[336] Τα δε τμήματα του ΕΛΑΣ κατά την αποχώρησή τους από την περιοχή συνεπλάκησαν στα υψώματα μεταξύ

---

[333] Βλ. Μιχάλης Αθ. Χαρίσης, *1844 – 1994. Η ζωή και οι περιπέτειες στη Δροσοπηγή. Λαογραφικά – Ιστορικά ενθυμήματα*, Δροσοπηγή 2000, σσ. 75-76. Επίσης, Μιχάλης Χαρίσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Δροσοπηγή 23 Σεπτ. 2001. Αμύντας, *ό.π.*, σ. 97. Γιαγγιώργος, *ό.π.*, σ. 172. Ακόμη, Γιάννης Περπερίδης (Επαναστάτης), «Αναμνήσεις από τη δράση του ΕΛΑΣ στην περιοχή Φλώρινας», *ΕΑ,* 80 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1993), 50-51. Ο Περπερίδης αναφέρει πως στην Άνω Υδρούσα οι Γερμανοί συνέλαβαν ομήρους, σκότωσαν τρεις κατοίκους και έναν αντάρτη, ο οποίος παγιδεύτηκε μέσα στο χωριό.

[334] Αμύντας, *ό.π.*, σ. 97. Βλ. επίσης, Χαρίσης, *ό.π.*, σ. 76. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Χαρίσης: «Στο χωριό ήρθαν σε λογομαχία ο Αμύντας και ο Γκότσες για το τι θα γίνει με τους Γερμανούς. Να τους εκτελέσουν ή να τους πάρουν μαζί τους ; Αλλά κι αυτό δεν κράτησε πολύ. Μόλις βγήκανε από το χωριό στο "πρόϊ ημαθ" (Μεγάλο Ρέμα) τους εκτελέσανε και μετά ήρθε ο πονοκέφαλος. Που να τους θάψουνε ; Είχε χιόνια και οι Γερμανοί θα τους βρίσκανε από τα ίχνη που θα άφηναν στο χιόνι. Εκεί κοντά ήταν ένας σκουπιδότοπος. Αποφάσισαν να τους θάψουνε εκεί και για καμουφλάζ ρίξανε οι γυναίκες κοπριές και σκουπίδια».

[335] Γιαγγιώργος, *ό.π.*, σ. 172. Χαρίσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Δροσοπηγή 23 Σεπτ. 2001.

[336] Χαρίσης, *ό.π.*, σ. 76. Μπόνης, *ό.π.*, σ. 89.

των χωριών Τριανταφυλλιά και Βαψώρι με το γερμανικό απόσπασμα που είχε κινηθεί από τον Τροπαιούχο.[337]

Στις 3 Απριλίου οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Δροσοπηγή, αναζητώντας τους αγνοούμενους στρατιώτες. Ερεύνησαν στο νεκροταφείο του χωριού, ανασκάπτοντας δύο πρόσφατους τάφους, όπου ήταν θαμμένοι ένας ηλικιωμένος κάτοικος και ο αντάρτης που είχε σκοτωθεί στη συμπλοκή. Συγκέντρωσαν και ανέκριναν τα εναπομείναντα γυναικόπαιδα, αλλά δεν μπόρεσαν να αποκομίσουν καμία συγκεκριμένη πληροφορία για την τύχη των στρατιωτών. Κατόπιν επιδόθηκαν στην πυρπόληση του χωριού, εκτελώντας την Σοφία Κυριαζή, εβδομήντα ετών, και τον Μηνά Γκίνο, πενήντα ετών.[338] Η Δροσοπηγή υπέστη σημαντικές καταστροφές εκτός από έναν μικρό, συγκριτικά με τα προϋπάρχοντα, αριθμό σπιτιών, όπου στεγάστηκαν προσωρινά οι οικογένειες.[339] Αργότερα, οι κάτοικοι κατανεμήθηκαν σε γειτονικές κοινότητες μετά τη διαταγή για την οριστική εκκένωση του χωριού που εξέδωσε το Φρουραρχείο Φλώρινας.[340]

Για τον φόνο πέντε Γερμανών στρατιωτών, που με βάση τις υπάρχουσες μαρτυρίες δεν μπόρεσαν να εξακριβώσουν οι Γερμανοί, και την ισχυρή παρουσία ενόπλων και πολιτικών αντιπροσώπων τις προηγούμενες ημέρες, η Δροσοπηγή πυρπολήθηκε και στη συνέχεια εκκενώθηκε από τους κατοίκους της. Σε αντιδιαστολή με ανάλογα περιστατικά που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα SS, οι μονάδες της Βέρμαχτ δεν προχώρησαν σε εκτελέσεις αμάχων στη Δροσοπηγή. Με τον ίδιο τρόπο, αλλά με περισσότερα αυτή τη φορά θύματα μεταξύ του πληθυσμού, αντιμετώπισαν δύο άλλα χωριά στην Καστοριά, το Κωσταράζι και τον Γέρμα.

Όλο το προηγούμενο διάστημα, το γερμανικό φρουραρχείο της Καστοριάς που λειτουργούσε ως εξωτερική υπηρεσία του περιφερειακού φρουραρχείου Φλώρινας (Ο.Κ. Ι/856), ήταν αποδέκτης πληροφοριών σχετικά με την παρουσία ανταρτικών τμημάτων στο Άσκιο και πολύ περισσότερο για τα χωριά που υπέθαλπαν τους αντάρτες. Μια

---

[337] Αμύντας, *ό.π.*, σσ. 97-98. Γιαγγιώργος, *ό.π.*, σ. 172.

[338] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 4, 7ος υποφ. : Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών, Περιοχή Γενικής Διοικ. Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄., Αρ. Πρωτ. ΕΠ. 208, "Έκθεσις", Απρ. 1944. Επίσης, ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, φακ. 2, 3ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Δ/σις Χωρ/κης Φλωρίνης, Γραφ. Δημ. Ασφαλείας, Αριθμ. 2924/116/58, "Πυρπόλησις του χωρίου Δροσοπηγή Φλωρίνης", Φλώρινα 7 Απρ. 1944. Ακόμη, Χαρίσης, *ό.π.*, σ. 77. Γιαγγιώργος, *ό.π.*, σ. 173.

[339] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τα πυρπολληθέντα και λεηλατηθέντα χωρία της περιφερείας του νομού Φλωρίνης". Με βάση την κατάσταση αυτή, στη Δροσοπηγή με οκτακόσιους ενενήντα τρεις κατοίκους και διακόσιες προϋπάρχουσες κατοικίες πυρπολήθηκαν οι εκατόν είκοσι.

[340] ΕΛΙΑ, φακ. 2, 3ος υποφ.: "Κίνησις ανταρτών και πυρπόλησις Δροσοπηγής", Φλώρινα 6 Απρ. 1944. Μπόνης, *ό.π.*, σ. 89.

τέτοια πληροφορία που οι γερμανικές υπηρεσίες της Θεσσαλονίκης είχαν αποσπάσει ανακρίνοντας ένα άτομο, έκανε λόγο για έναν ιδιοκτήτη μύλου από το Κωσταράζι, ο οποίος είχε εφοδιάσει τους αντάρτες με μια μπαταρία από το μύλο του για τον ασύρματό τους. Με βάση την πληροφορία αυτή το φρουραρχείο της Καστοριάς έλαβε εντολή από τη Θεσσαλονίκη να οργανώσει μια επιχείρηση εναντίον του Κωσταραζίου, αλλά και άλλων χωριών στο Άσκιο. Ο Φρούραρχος Καστοριάς, Χίλντενμπραντ, ανέθεσε την επιχείρηση αυτή στον Λοχία της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, Μίχαελ Έμπνερ.[341]

Πριν έρθει στην Ελλάδα ο Έμπνερ, ο οποίος είχε υπηρετήσει προπολεμικά στην αστυνομία συνόρων, ακολούθησε μια διαδρομή παρόμοια με αυτήν που είχαν ακολουθήσει πολλοί άλλοι συνάδελφοί του. Κατατάχθηκε στη Στρατιωτική Χωροφυλακή, υπηρέτησε σε φρουραρχεία στη Γαλλία και στη Ρωσία και το 1942 μετατέθηκε στη 501η μονάδα της Στρατιωτικής Χωροφυλακής της Θεσσαλονίκης, με διοικητή τον Ανθυπολοχαγό Βίλι Βέμπερ (Willi Weber). Στις αρχές του 1943 μετατέθηκε στη Φλώρινα και στη συνέχεια στο Αμύνταιο. Από τις αρχές του 1944 τοποθετήθηκε ως επιτελικός λοχίας στη μονάδα της Στρατιωτικής Χωροφυλακής που επάνδρωνε το τοπικό φρουραρχείο της Καστοριάς. Μέσα στις αρμοδιότητές του συγκαταλέγετο η διερεύνηση των υποθέσεων που συνδέονταν με τη δράση των ανταρτών στην περιοχή της Καστοριάς, ενεργώντας κάτω από τις διαταγές του Φρούραρχου.[342]

Η υπόθεση του μυλωνά Δημήτριου Γάβρου ή Γαβρόπουλου από το Κωσταράζι,[343] ο οποίος σύμφωνα με τις πληροφορίες συνεργαζόταν με τους αντάρτες, ήταν μια από αυτές που κλήθηκε να ερευνήσει ο Έμπνερ.[344] Με άλλα λόγια, διετάχθη από τον Χίλντενμπραντ να καταστρέψει τον μύλο και να φέρει στην Καστοριά τον ιδιοκτήτη

---

[341] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59, "Vernehmung Michael E.", Stuttgart 24 Απρ. 1963.

[342] Zst, V 508 AR 3/98: Landeskriminalamt Banden – Württemberg, Tgb. Nr. II/1 – 103 / 58, Br. / Schö., "Ermittlungsverfahren gegen Michael E.", Stuttgart 18 Ιουλ. 1958.

[343] Ο Δημήτριος Γάβρος γεννήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1892 στο Κωσταράζι. Το 1926 γύρισε από την Αμερική και κατασκεύασε στο Κωσταράζι τον πρώτο μύλο που εργαζόταν με πετρέλαιο. Το διάστημα 1941-1943 διετέλεσε αντιπρόεδρος του χωριού. Τον Ιούλιο του 1943, κατά την πρώτη επιδρομή στο Κωσταράζι, οι Γερμανοί πυρπόλησαν το σπίτι του όπως και των υπολοίπων μελών της τριμελούς διοικούσης επιτροπής του χωριού, βλ. Κωνσταντίνος Κοσκινάρης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κωσταράζι 24 Σεπτ. 2001.

[344] Για το ζήτημα της συνεργασίας του Γάβρου με τον ΕΛΑΣ βλ. και Γεώργιος Δ. Γκάσας, *Οι αθάνατοι της Καστοριάς 1940-1949*, Αθήνα 1992, σ. 165. Στην πραγματικότητα, οι συχνές επισκέψεις του ΕΛΑΣ στο Κωσταράζι είχαν εξαναγκάσει την πλειοψηφία των κατοίκων να συνεργαστεί με τους αντάρτες. Ο Γάβρος εκτός από την βοήθεια σε τρόφιμα γέμιζε μπαταρίες για τους αντάρτες.

του ζωντανό ή νεκρό.[345] Στις 12 Απριλίου 1944, γερμανικά τμήματα της Βέρμαχτ και των SS από το Αμύνταιο και τη Σιάτιστα, συνεπικουρούμενα από δυνάμεις Κομιτατζήδων, ανέλαβαν την καταδίωξη των ανταρτών στο Άσκιο και την τιμωρία των χωριών που είχαν μετατραπεί σε «κρησφύγετα τους».[346]

Την ίδια ημέρα, ο Έμπνερ με δύναμη περίπου διακοσίων Γερμανών στρατιωτών από το Αμύνταιο και πενήντα Κομιτατζήδων μετέβησαν στο Κωσταράζι.[347] Όπως ήταν φυσικό, μετά την καταστροφή της Κλεισούρας, οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού προσπάθησαν να διαφύγουν προς τα γειτονικά δάση. Από τα πυρά των Γερμανών στρατιωτών σκοτώθηκε ένα παιδί δώδεκα ετών.[348] Κατόπιν ο Έμπνερ συγκέντρωσε τους εναπομείναντες άντρες και γυναίκες στην πλατεία του χωριού και απαίτησε την επιστροφή και των υπολοίπων, διαβεβαιώνοντας ότι δεν θα επιβαλλόταν καμία ποινή. Κυρίως όμως απαίτησε την επιστροφή των ιδιοκτητών του μύλου, του Γάβρου και του συνεταίρου του, Αντρέα Μότσιου, απειλώντας ότι σε διαφορετική περίπτωση θα εκτελέσει είκοσι κατοίκους. Για να γνωστοποιήσει την προειδοποίησή του στους διαφυγόντες στα δάση έστειλε έναν κάτοικο, τον Δημήτριο Τσιτσή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται ντυμένο στα άσπρα. Μετά την επάνοδο των κατοίκων στο χωριό, ο Έμπνερ έφερε σε πέρας την αποστολή του, εκτελώντας τον έναν από τους ιδιοκτήτες του μύλου, τον Δημήτριο Γάβρο.[349]

Ανάλογη επιχείρηση από τους Γερμανούς και Κομιτατζήδες αναλήφθηκε στις 12 Απριλίου και εναντίον του γειτονικού χωριού Γέρμα, όπου τα θύματα από τον άμαχο πληθυσμό ανήλθαν σε επτά, στην πλειοψηφία τους ηλικιωμένοι εκτός από έναν άντρα

---

[345] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59, "Vernehmung Michael E.", Stuttgart 24 Απρ. 1963.

[346] Βλ. Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 112.

[347] Zst, V 508 AR 2404/67: "Vernehmung eines Zeugen unter Eid", Θεοχάρης Νικόλαος Τ., Βογατσικό 25 Ιαν. 1956.

[348] Δήμος Ίωνος Δραγούμη (Βογατσικό), Βιβλίον Ληξιαρχικόν Θανάτου κοινότης Κωσταραζίου αρχόμενον από 1.8.1943 έως 31.12.1947, τόμος Α΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Δημήτριου Τσότσου, Αριθ. 7/1946, Κωσταράζι 26 Φεβρ. 1946.

[349] Zst, V 508 AR 2404/67: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59, "Gerichtliche Anordnung", Stuttgart 16 Ιαν. 1964. Επίσης, Κωνσταντίνος Κοσκινάρης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κωσταράζι 24 Σεπτ. 2001. Για τον εκτελεσθέντα Γάβρο βλ. Δήμος Ίωνος Δραγούμη, Βιβλίον Ληξιαρχικόν Θανάτου κοινότης Κωσταραζίου αρχόμενον από 1.8.1943 έως 31.12.1947, τόμος Α΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Δημήτριου Γαβρόπουλου ή Γάβρου, Αριθ. 9/1946, Κωσταράζι 26 Φεβρ. 1944. Ακόμη, Κοινότητα Κωσταραζίου, Δημοτολόγιον Κοινότητος Κωσταραζίου, Α΄, Αυξ. Αρ. 73. Ενδεικτική των συνθηκών κάτω από τις οποίες εκτελέστηκε ο Γάβρος είναι η πιστοποίηση του θανάτου του που επήλθε «εκ σφαιρών πιστολίου». Αυτό αποδεικνύει ότι ο Έμπνερ σκότωσε τον Γάβρο με το υπηρεσιακό του περίστροφο. Αντίθετα, στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου των τριών ατόμων που προσπάθησαν να διαφύγουν την ημέρα εισόδου των Γερμανών στο χωριό αναφέρεται ότι ο θάνατος επήλθε «εκ σφαίρας πυροβόλου όπλου», ενδεικτικό της εκτέλεσής τους από στρατιώτες.

τριάντα πέντε ετών (πίνακας 11). Άλλωστε, αυτοί ήταν οι μόνοι που παρέμειναν στο χωριό, καθώς η πλειοψηφία των κατοίκων, φοβούμενη τα γερμανικά αντίποινα, κατέφυγε στα γειτονικά βουνά.[350] Στις 13 Απριλίου τα δύο χωριά πυρπολήθηκαν ως ορμητήρια των ανταρτών, χωρίς να εξαιρεθούν οι εκκλησίες και τα σχολεία.[351] Στο Κωσταράζι καταστράφηκαν ολοσχερώς διακόσια εξήντα τρία σπίτια και σώθηκαν με μικρές ζημιές μόνο δέκα τέσσερα. Οι πυροπαθείς οικογένειες ήταν διακόσιες εβδομήντα επτά. Στον Γέρμα πυρπολήθηκαν εκατόν τριάντα μια οικίες σε σύνολο εκατόν ογδόντα.[352]

Μετά την καταστροφή των δύο χωριών, ο Νομάρχης Καστοριάς απευθύνθηκε στο γερμανικό φρουραρχείο, ζητώντας την αποφυλάκιση των εβδομήντα οκτώ άντρων από το Κωσταράζι, συμπεριλαμβανομένου του προέδρου Λεωνίδα Βύρου και του αντιπροέδρου Ιωάννη Μιχαλάκα που είχαν συλληφθεί, κατά τα λεγόμενα του Έμπνερ «για να μην τους πάρουν οι αντάρτες»,[353] και κρατούνταν στις φυλακές της πόλης. Με την ευκαιρία αυτή ο Νομάρχης ενημερώθηκε για τους λόγους της καταστροφής των δύο χωριών :

> «[…] Το Γερμανικό Φρουραρχείον από το οποίον εζήτησα την αποφυλάκισιν των συλληφθέντων μοι εδήλωσεν ότι δεν έχει τίποτε εναντίον των κατοίκων του χωρίου [Κωσταράζι], καίτοι τούτο είχε καταστή το ορμητήριον των ανταρτών, αλλά λόγω της τοποθεσίας και των δύο αυτών χωρίων [Κωσταράζι – Γέρμας] έδει ταύτα να καταστραφώσι».[354]

---

[350] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 1ος υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών, Περ. Γεν. Διοικ. Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄, "Έκθεσις", (346) Απρ. 1944. Επίσης, Δήμος Ίωνος Δραγούμη, Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων Ληξιαρχείου Κοινότητας Γέρμα, τόμος Β΄, Ληξιαρχικές πράξεις αποβιώσεως Αριθ. 7 και 12, Γέρμας 28 Μαρ. 1946. Zst, V 508 AR 2404/67: "Vereidigte Zeugenvernehmung", Σωκράτης Ζ., Καστοριά 3 Σεπτ. 1945 και "Vereidigte Zeugenvernehmung", Στέργιος Κ., Καστοριά 3 Σεπτ. 1945. Χρήστος Τζιόλας – Αθανάσιος Νάντσιος – Ηλίας Χατζηζήσης – Ευάγγελος Χατζηζήσης – Κωνσταντίνος Σκρέκας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Γέρμας 25 Σεπτ. 2001.

[351] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 1ος υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών, Περ. Γεν. Διοικ. Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄, "Έκθεσις", (346) Απρ. 1944. Στο ίδιο, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Υπουργείον Εσωτερικών, "Δελτίον Αδικημάτων και Συμβάντων της 12-13-ΥΙ-44".

[352] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 13Β, 12ος υποφ.: " Κατάστασις Ζημιών εις οικήματα ολοσχερώς καταστραφέντων συνοικισμών και μερικώς τοιούτων Νομού Καστοριάς" - " Κατάστασις εμφαίνουσα κατά συνοικισμούς τας μη καταστραφείσας οικίας" - "Κατάστασις κατά συνοικισμούς των πολεμοπαθών οικογενειών Νομού Καστοριάς", Καστοριά 2 Μαΐου 1944.

[353] Κωνσταντίνος Κοσκινάρης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κωσταράζι 24 Σεπτ. 2001.

[354] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 5, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Καστοριάς, Αριθμ. πρωτ. 22, Καστοριά 14 Απρ. 1944. Μετά από δέκα ημέρες κράτησης στις φυλακές της Καστοριάς οι συλληφθέντες αφέθησαν ελεύθεροι.

Στην περίπτωση των δύο χωριών, τα γερμανικά μέτρα περιορίστηκαν στην ολοσχερή καταστροφή τους και στην απαγόρευση επανακατοίκησής τους. Στόχος δεν ήταν στην προκειμένη περίπτωση οι άμαχοι, αλλά οι διευκολύνσεις που παρείχαν στους αντάρτες. Χωρίς να έχουν διασώσει τίποτε από τα υπάρχοντά τους και έχοντας άμεση ανάγκη ενισχύσεως από τις μόνες πηγές επισιτισμού, τα εφόδια του Ερυθρού Σταυρού, οι κάτοικοι από το Κωσταράζι αναγκάστηκαν μετά από δέκα ημέρες, όταν απελευθερώθηκαν και οι εβδομήντα οκτώ άντρες, να μετοικίσουν στους Αμπελόκηπους, τη Μηλίτσα και το Μαυροχώρι, ενώ οι κάτοικοι από τον Γέρμα στο Βογατσικό.[355] Εκτός από τα δύο χωριά, τα γερμανικά στρατεύματα, κατά την εφόρμησή τους στο Άσκιο, κατέλαβαν στις 12 Απριλίου το Σισάνι και την Βλάστη. Στη Βλάστη λεηλάτησαν και πυρπόλησαν αρκετές κατοικίες και σκότωσαν οκτώ άτομα (πίνακας 12).[356] Μετά την πυρπόληση του χωριού η πλειοψηφία των κατοίκων κατέφυγε στη γειτονική κοινότητα του Εμπορίου.[357]

Η περίπτωση της εκτέλεσης του Δημήτριου Γάβρου από το Κωσταράζι αποτέλεσε αντικείμενο δικαστικής έρευνας που διεξήχθη μεταπολεμικά από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές της Στουτγάρδης. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι έρευνες που διεξήχθησαν από την Εισαγγελία της Στουτγάρδης για να διαπιστωθεί αν ο Έμπνερ συμμετείχε στα γεγονότα της Κλεισούρας ανεστάλησαν ελλείψει αποδεικτικών στοιχείων. Όμως με βάση το αποδεικτικό υλικό του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου, ο Έμπνερ ανακρίθηκε δύο φορές και για την εκτέλεση του Γάβρου. Στην πρώτη από αυτές, τον Ιούλιο του 1958, ο Έμπνερ υποστήριξε ότι μετά την είσοδο των γερμανικών τμημάτων στο Κωσταράζι, κατευθύνθηκε στον μύλο, όπου και συνέλαβε τον Γάβρο, όχι όμως αυτόν για τον οποίο υπήρχαν οι πληροφορίες ότι συνεργαζόταν με τους αντάρτες, αλλά τον αδελφό του. Κατά την μετάβασή τους στο

---

[355] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 5, 3ος υποφ. : Διοίκησις Χωρ/κης Καστοριάς, Αρ. πρωτ. 44/6/14, "Μηνιαία έκθεσις Ασφαλείας", Καστοριά 1 Μαΐου 1944.

[356] Βλ. Κοινότητα Βλάστης, Δημοτολόγιο, Αύξοντες αριθμοί 8, 827/6, 598, 614. Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, κιβώτιο 8, φακ. 7ος, (Κατάλογοι φονευθέντων Δυτ. Μακεδονίας, 1945): Υποδιοίκησις Χωρ/κης Εορδαίας, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους εκτελεσθέντας υπό του εχθρού κατά το διάστημα της κατοχής", Πτολεμαΐδα 7 Οκτ. 1945. Τσίρης, *ό.π.*, σ. 353. Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα 1994, σ. 129. Ακόμη, Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σσ. 112-113.

[357] Βλ. σχετικά, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 10ος υποφ.: Νομός Κοζάνης, Επαρχία Εορδαίας, Κοινότης Εμπορίου, "Κατάστασις πυροπαθών και λεηλατηθέντων της κοινότητος Βλάστης διαμενόντων εν τη κοινότητι Εμπορίου", Εμπόριο 12 Ιουλ. 1944 και Νομός Κοζάνης, Κοινότης Εμπορίου, "Συμπληρωματική κατάστασις πυροπαθών και λεηλατηθέντων διαμενόντων εν τη κοινότητι Εμπορίου".

σπίτι του προέδρου του χωριού, Λεωνίδα Βύρου, ο συλληφθείς Γάβρος προσπάθησε να διαφύγει :

> «[…] Καθώς μετά από τις τρεις κλήσεις μου να σταθεί ακίνητος αυτός δεν υπάκουσε, τον πυροβόλησα με το πιστόλι μου στα πόδια. Πέτυχα τον Γάβρο και αυτός έπεσε μέσα σε ένα χαντάκι βάθους περίπου δέκα μέτρων. Ο ίδιος δεν ασχολήθηκα άλλο με τον τραυματία. Διέταξα τον πρόεδρο να φροντίσει για αυτόν. Αργότερα πληροφορήθηκα από τον πρόεδρο ότι ο Γάβρος εκτελέστηκε από έναν στρατιώτη της μονάδας».[358]

Ο Έμπνερ στην πρώτη αυτή κατάθεσή του για την υπόθεση αρνήθηκε ότι εκτέλεσε ο ίδιος τον Γάβρο. Μάλιστα, υποστήριξε ότι όταν την επόμενη ημέρα, στις 13 Απριλίου, μια μονάδα των SS από τη Σιάτιστα μετέβη στο Κωσταράζι και συγκέντρωσε τους άρρενες σε ένα χωράφι για να τους εκτελέσει, παρενέβη και διαβεβαίωσε τον διοικητή ότι οι κάτοικοι δεν είχαν καμία σχέση με τους αντάρτες. Αν και στη συνέχεια το χωριό πυρπολήθηκε από την ίδια μονάδα, η εκτέλεση ματαιώθηκε, οι εβδομήντα έξι συλληφθέντες επιβιβάστηκαν σε φορτηγά και μεταφέρθηκαν στις φυλακές της Καστοριάς. Τις επόμενες ημέρες, με τη σύμφωνη γνώμη του Χίλντενμπραντ, απελευθερώθηκε ο πρόεδρος και όλοι οι υπόλοιποι συλληφθέντες.[359]

Όσα είχε υποστηρίξει ο Έμπνερ για την εκτέλεση του Γάβρου έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με τις καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων που η Εισαγγελία της Στουτγάρδης είχε στη διάθεσή της. Σύμφωνα με αυτές, ο Έμπνερ είχε εκτελέσει εν ψυχρώ τον Γάβρο στην κεντρική πλατεία του χωριού, παρουσία όλων των κατοίκων. Ένας από τους μάρτυρες κατέθεσε χαρακτηριστικά ότι μετά τη σύλληψή του, ο Έμπνερ κακοποίησε τον Γάβρο κατά τη μετάβασή τους στο μύλο. Στη συνέχεια, τον διέταξε να μαζέψει αυγά από τα σπίτια, ακολουθώντάς τον σε όλη τη διαδρομή. Όταν ο Γάβρος έφτασε στην άκρη του χωριού τον πυροβόλησε από πίσω στο κεφάλι και στο τέλος του έδωσε τη χαριστική βολή με το πιστόλι του μέσα σε μια χαράδρα, όπου είχε πέσει μετά τον πρώτο πυροβολισμό.[360]

---

[358] Zst, V 508 AR 3/98: Landeskriminalamt Banden – Württemberg, Tgb. Nr. II/1 – 103 / 58, Br. / Schö., "Ermittlungsverfahren gegen Michael E.", Stuttgart 18 Ιουλ. 1958.

[359] Ό. π.

[360] Zst, V 508 AR 2404/67: " Zeugenvernehmung unter Eid", Γεώργιος Γ., Καστοριά 30 Αυγ. 1945. Ο μάρτυρας ήταν γιος του εκτελεσθέντα στις 25 Ιουλίου 1943 έξω από το Κωσταράζι ιερέα του χωριού Άνθιμου Γαλάνη. Βλ. επίσης στο ίδιο, "Vernehmung eines Zeugen unter Eid", Θεοχάρης Νικόλαος Τ., Βογατσικό 25 Ιαν. 1956. Για καταθέσεις άλλων Ελλήνων μαρτύρων βλ. και Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59.

Αντίθετα, προφορικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν τον Έμπνερ ως προς τα υπόλοιπα σημεία της κατάθεσής του. Πράγματι, η συμβολή του στη διάσωση του χωριού υπήρξε αποφασιστική. Όταν στις 13 Απριλίου το σύνολο των κατοίκων του Κωσταραζίου ειδοποιήθηκε από το διερμηνέα των Γερμανών να συγκεντρωθεί στη "Γκουρτσιά", στην είσοδο του χωριού, ο διοικητής της διλοχίας των SS από τη Σιάτιστα,[361] που είχε φτάσει την ίδια ημέρα στο χωριό, ήταν αποφασισμένος να εκτελέσει όλους τους άντρες. Μάλιστα, τρεις ηλικιωμένοι και δύο βρέφη που λόγω ακριβώς της ηλικίας τους παρέμειναν στα σπίτια, εκτελέστηκαν ή σκοτώθηκαν εξαιτίας της κατάρρευσης των σπιτιών, μετά την πυρπόλησή τους (πίνακας 13).[362] Αφού συγκεντρώθηκαν οι κάτοικοι, διετάχθη ο διαχωρισμός των αντρών από τις γυναίκες και στη συνέχεια στήθηκαν τα πολυβόλα. Μόνο μετά από την παρέμβαση του Έμπνερ μεταπείστηκε ο διοικητής των SS, με αποτέλεσμα να ματαιώσει την εκτέλεση, αφήνοντας τους άντρες στη διάθεση της Βέρμαχτ.[363]

Η διαφορετική παρουσίαση των γεγονότων αναφορικά με την εκτέλεση του Γάβρου ανάγκασε τη γερμανική πλευρά να ζητήσει από τις ελληνικές εισαγγελικές αρχές περαιτέρω διευκρινήσεις για ορισμένα σημεία των καταθέσεων των Ελλήνων μαρτύρων προτού καλέσει τον Έμπνερ για δεύτερη φορά σε απολογία.[364] Αυτό συνέβη ακριβώς

---

[361] Δεν αποκλείεται να μετέβη στο Κωσταράζι, επικεφαλής της δύναμης των SS, ο ίδιος ο Ταγματάρχης Γκύντερ Όρτμαν (Günther Ortmann), διοικητής του 3ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS που έδρευε στη Σιάτιστα. Η δύναμη αυτή των SS από τη Σιάτιστα ήρθε να ενισχύσει τα γερμανικά τμήματα από το Αμύνταιο που είχαν αναλάβει το κύριο βάρος της διεξαγωγής της επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών και των χωριών που τους ενίσχυαν στο Άσκιο.

[362] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 5, 3ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Καστοριάς, Αριθμ. πρωτ. 22, Καστοριά 14 Απρ. 1944. Στο ίδιο, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 1ος υποφ. : Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών, Περ. Γεν. Διοικ. Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄, "Έκθεσις", (346) Απρ. 1944. Το παραπάνω έγγραφο του Νομάρχη Καστοριάς Σπύρου Πέτροβα από τον οποίο άντλησε, άλλωστε, τις πληροφορίες και ο Χρυσοχόου, τοποθετεί την εκτέλεση όλων των κατοίκων του Κωσταραζίου, συνολικά επτά, συμπεριλαμβανομένου και του Γάβρου στις 12 Απριλίου, την ημέρα εισόδου των Γερμανών στο χωριό. Όμως, οι πέντε από τους επτά εκτελέστηκαν την επομένη, στοιχείο που προκύπτει και από τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτων τους, βλ. Δήμος Ίωνος Δραγούμη (Βογατσικό), Βιβλίον Ληξιαρχικόν Θανάτου κοινότης Κωσταραζίου αρχόμενον από 1.8.1943 έως 31.12.1947, τόμος Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 3, 4, 5, Κωσταράζι 13 Απρ. 1944. Επίσης, Κοινότητα Κωσταραζίου, Δημοτολόγιον Κοινότητος Κωσταραζίου, Α΄, Αυξ. Αρ. 47, 221, 307. Σύμφωνα με τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, το ένα από δύο παιδιά, ηλικίας δύο ετών, είχε πυροβοληθεί, ενώ το δεύτερο, ηλικίας ενός έτους, σκοτώθηκε μετά την κατάρρευση του σπιτιού, εξαιτίας της πυρπόλησής του από τους Γερμανούς.

[363] Κωνσταντίνος Κοσκινάρης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κωσταράζι 24 Σεπτ. 2001.

[364] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft Stuttgart, Der Oberstaatsanwalt, 15 Js 2512 / 59, An den Herrn Generalstaatsanwalt beim Areopag oder an die sonst zuständige griechische Behörde, "Strafanzeige des Leiters des Königlich Griechischen Nationalen Kriegsverbrecherbüros vom 10.4.1956 gegen den ehemaligen deutschen Oberleutnant Hildenbrand und den früheren Stabsfeldwebel Ebner wegen Mordes und anderer Straftaten in Griechenland", Stuttgart 27 Απρ. 1960.

πέντε χρόνια μετά την πρώτη κατάθεσή του. Τον Απρίλιο του 1963 ο Έμπνερ βρέθηκε και πάλι ενώπιον των εισαγγελικών αρχών της Στουτγάρδης. Αυτή τη φορά, η κατάθεσή του ήταν ελαφρώς διαφοροποιημένη και λεπτομερέστερη σε σχέση με την προηγούμενη :

> «[…] Κατά τη διαδρομή προς το Κωσταράζι πληροφορήθηκα από στρατιώτες ότι υπήρχε διαταγή να καταστραφεί το χωριό γιατί αποτελούσε κρησφύγετο των ανταρτών. Φυσικά, όταν η μονάδα έφτασε στο Κωσταράζι, περικύκλωσε το χωριό. Κατόπιν μπήκα στο χωριό […] με έναν λόχο. Αμέσως διέταξα να παρουσιαστεί ενώπιον μου ο πρόεδρος του χωριού, τον οποίο γνώριζα καλά καθώς εργαζόταν για εμένα ως πληροφοριοδότης μου. Όταν ήρθε ο πρόεδρος, του μετέφερα διαταγή του διοικητή της μονάδας να συγκεντρωθούν όλοι οι άρρενες κάτοικοι στην πλατεία στο κέντρο του χωριού. Η διαταγή εκτελέστηκε αμέσως. Τότε αναζήτησα τους δύο μυλωνάδες, με το όνομα Γάβρος, από τους οποίους παρουσιάστηκε μόνο ο ένας, ισχυριζόμενος ότι ο άλλος εργαζόταν στα χωράφια. Με τον Γάβρο μεταβήκαμε στη συνέχεια στο σπίτι του προέδρου, όπου εκεί τον ανέκρινα σχετικά με την κατηγορία που τον βάρυνε. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισης αυτής έβγαλα το πιστόλι μου και το έστρεψα εναντίον του απειλώντας τον ότι θα τον σκοτώσω σε περίπτωση που δεν πει την αλήθεια […] Ο Γάβρος αρνήθηκε ότι υποστήριζε τους αντάρτες. Κατά την ανάκρισή του παραδέχθηκε ότι διέθετε στο μύλο του μια μπαταρία, η οποία όμως ήταν απαραίτητη για τον φωτισμό της εγκατάστασης. Από την ανάκριση αποκόμισα την εντύπωση ότι ο Γάβρος έλεγε την αλήθεια και επομένως δεν υποστήριζε τους αντάρτες […] Μετά το τέλος της ανάκρισης θέλησα να μεταβώ με τον Γάβρο στον μύλο του για να διαπιστώσω επιτόπου αν πράγματι έλεγε την αλήθεια. Κατά τη διαδρομή και σε απόσταση περίπου πενήντα μέτρων από το σπίτι του προέδρου, συναντήθηκα με στρατιώτες, οι οποίοι μετέφεραν μια μπαταρία και μερικά καλώδια τηλεγράφου. Σε σχετική ερώτησή, μου απάντησαν ότι βρήκαν την μπαταρία σε ένα μύλο. Καθώς η αναφορά των στρατιωτών συμφωνούσε με την κατάθεση του Γάβρου, δεν τον υποψιάστηκα περισσότερο.
>
> Κατά τη διάρκεια της συζήτησης με τους στρατιώτες, ξαφνικά ένας από αυτούς φώναξε και γυρίζοντας είδα τον Γάβρο να προσπαθεί να διαφύγει

κατεβαίνοντας μια απόκρημνη πλαγιά. Έβγαλα τότε το πιστόλι μου από την δεξιά θήκη, ένα πιστόλι των 7,65 χιλιοστών, καταδίωξα τον Γάβρο, φώναξα δύο φορές να σταματήσει και πυροβόλησα επανειλημμένως εναντίον του φυγάδα. Πυροβόλησα περίπου δύο με τρεις φορές, αλλά δεν ήμουν σίγουρος αν πράγματι τον είχα πετύχει. Είδα απλώς ότι ο Γάβρος κατρακύλησε στην πλαγιά και σταμάτησε στον τοίχο ενός σπιτιού. Τότε υπέθεσα ότι τον είχα πετύχει. Κατόπιν δεν ασχολήθηκα άλλο με τον Γάβρο και κατευθύνθηκα στο σπίτι του προέδρου. Ο Γάβρος δεν μπορούσε να διαφύγει, γιατί μετά τους πυροβολισμούς που έριξα εναντίον του περικυκλώθηκε από πολλούς στρατιώτες. Κατά τη μετάβασή μου στο σπίτι του προέδρου ενημερώθηκα από έναν στρατιώτη ότι θα έπρεπε να συναντήσω τον διοικητή. Το σπίτι όπου είχε καταλύσει ο διοικητής ήταν κοντά στο σπίτι του προέδρου, δηλαδή πολύ κοντά στον τόπο όπου είχε συμβεί το περιστατικό. Μεταβαίνοντας για να συναντήσω τον διοικητή, με ρώτησε ένας στρατιώτης που στεκόταν δίπλα στον Γάβρο […] τι θα έπρεπε να κάνει με τον Γάβρο. Με ενημέρωσε επίσης ότι ο Γάβρος ακόμη ζούσε. Εγώ κατάλαβα ότι αν και είχε τραυματιστεί ακόμη ζούσε. Δεν θυμάμαι ακριβώς τι απάντησα. Πιθανότατα απάντησα, ότι μπορούσε να αποφασίσει ο ίδιος τι θα έκανε με τον Γάβρο. Θυμάμαι πολύ καλά, ότι ένας στρατιώτης, αφού μου είπε ότι ο Γάβρος ζει ακόμη, με ρώτησε αν θα έπρεπε να τον σκοτώσει. Νομίζω ότι απάντησα : δεν έχω αντίρρηση, κάνε ό,τι θέλεις […] Έτσι και αλλιώς ο Γάβρος κατά τη γνώμη μου θα εκτελείτο σίγουρα, καθώς ήμουν βέβαιος ότι το ίδιο θα συνέβαινε στη συνέχεια και με τον υπόλοιπο αντρικό πληθυσμό του Κωσταραζίου […]

Απαντώντας σε μια πιθανή κατηγορία, γιατί ως μέλος της Στρατιωτικής Χωροφυλακής δεν αντέδρασα όταν έμαθα ότι ένας Γερμανός στρατιώτης είχε σκοτώσει με μια σφαίρα στον τράχηλο έναν τραυματία Έλληνα, μπορώ απλώς να διευκρινίσω, ότι δεν θεώρησα αυτή την ενέργεια αξιόποινη, γιατί υπέθεσα ότι έτσι και αλλιώς θα εκτελούνταν αργότερα οι άντρες του χωριού. Γι΄ αυτό τον λόγο δεν έλαβα κανένα μέτρο και εναντίον του στρατιώτη».[365]

[365] Zst, V 508 AR 3/98: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59, "Vernehmung Michael E.", Stuttgart 24 Απρ. 1963.

Ένα σχεδόν χρόνο μετά και τη δεύτερη κατάθεση του Έμπνερ, το δικαστήριο της Στουτγάρδης με απόφασή του έκλεισε την υπόθεση, αναστέλλοντας τη διαδικασία της ανάκρισης. Στο σκεπτικό της απόφασης αναφέρονται τα εξής:

> «Η εκτέλεση του Έλληνα Δημητρίου Γάβρου είναι ένα έγκλημα σύμφωνα με την παράγραφο 212 της ποινικής νομοθεσίας. Όμως δεν είναι δυνατή η καταδίκη του κατηγορουμένου για τη διάπραξη φόνου, γιατί δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι είναι πράγματι ένοχος. Οι προϋποθέσεις για να στηριχθεί μια κατηγορία δεν υφίστανται. Ο ισχυρισμός του ότι πυροβόλησε τον Έλληνα Γάβρο, εκτελώντας τις διαταγές του ανωτέρου του, γιατί ο Γάβρος βοηθούσε τους αντάρτες, συμφωνούν με τις διατάξεις, οι οποίες είχαν θεσπιστεί τότε από τις γερμανικές αρχές στην Ελλάδα. Οι διατάξεις αυτές προέβλεπαν την λήψη αυστηρών μέτρων, ώστε να προστατευτούν οι Γερμανοί στρατιώτες στην Ελλάδα, καθώς η δράση των ανταρτών ήταν ιδιαίτερα έντονη. Έτσι, ο κατηγορούμενος δεν αρνήθηκε ότι πυροβολώντας τον Γάβρο εκτέλεσε τις διαταγές που του είχαν δοθεί. Σύμφωνα με την παράγραφο 47 του τότε στρατιωτικού ποινικού κώδικα της 10ης Οκτωβρίου 1940 […] ο ανώτερος είναι ο μόνος υπεύθυνος, όταν η εκτέλεση μιας υπηρεσιακής διαταγής αντιβαίνει στην ποινική νομοθεσία. Με βάση τη διάταξη αυτή θα ήταν νομικά ορθό να αποδοθεί στον Έμπνερ μια κατηγορία και να επιβληθεί η ανάλογη ποινή μόνο στην περίπτωση κατά την οποία ήταν ενήμερος ότι η εκτέλεση της διαταγής αντίβαινε στην κείμενη νομοθεσία. Εντούτοις είναι αμφίβολο αν μια διαταγή για την εκτέλεση ανταρτών ήταν παράνομη λαμβανομένων υπόψη των τότε συνθηκών και της παραπάνω αναφερόμενης κατάστασης ανάγκης στην οποία είχαν βρεθεί οι Γερμανοί στρατιώτες. Αυτό το ερώτημα όμως δεν τίθεται προς εξέταση, καθώς δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αποδειχθεί αν ο Έμπνερ γνώριζε ότι η διαταγή παραβίαζε το νόμο. Στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι στην εξεταζόμενη περίπτωση πρόκειται για αντάρτες, για τους οποίους έχει αποφανθεί όχι μόνο η γερμανική νομοθεσία, αλλά και το διεθνές δίκαιο, το οποίο ισχύει σε όλα τα πολιτισμένα κράτη (βλέπε την απόφαση του στρατιωτικού δικαστηρίου V της Νυρεμβέργης στην υπόθεση 7, Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής […] εναντίον του Σπάιντελ, του Φέλμυ και άλλων).

Όσον αφορά τον κατηγορούμενο, δεν είχε καμία γνώση των νομικών και επομένως δεν ήταν σε θέση να εξετάσει τη νομική πλευρά της διαταγής που έπρεπε να εκτελέσει, όπως και δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι γνώριζε πως εκτελώντας τη διαταγή διέπραττε αδίκημα. Επομένως, δυνάμει της παραγράφου 170, κεφάλαιο ΙΙ της ποινικής νομοθεσίας, η ανάκριση εναντίον του αναστέλλεται ελλείψει αποδεικτικών στοιχείων».[366]

Συμπερασματικά, το δικαστήριο της Στουτγάρδης έθεσε την υπόθεση της εκτέλεσης του Δημήτριου Γάβρου από το Κωσταράζι της Καστοριάς στο αρχείο, επαναλαμβάνοντας την επιχειρηματολογία που και άλλα ομοσπονδιακά δικαστήρια στη Δυτική Γερμανία είχαν χρησιμοποιήσει για να αναστείλουν την προανάκριση σε ανάλογες υποθέσεις, όπως για παράδειγμα συνέβη στην περίπτωση της Κλαδοράχης. Εκδικάζοντας τη συγκεκριμένη υπόθεση το δικαστήριο της Στουτγάρδης αποδέχθηκε τη νομιμότητα των αντιποίνων στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου ως αναγκαίου μέτρου και νόμιμου μέσου άμυνας των στρατευμάτων Κατοχής απέναντι σε ενέργειες ανταρτών που παραβίαζαν το διεθνές δίκαιο. Υπό τις συνθήκες αυτές, θεωρήθηκε ότι η εκτέλεση του Γάβρου δεν ήταν παράνομη, καθώς δεν απαγορευόταν η εκτέλεση ανταρτών τους οποίους δεν προστάτευε το διεθνές δίκαιο. Για την έκδοση της απόφασης αυτής το δικαστήριο εκτός των άλλων στηρίχθηκε σε δικαστικά προηγούμενα, όπως ήταν η απόφαση του αμερικανικού στρατοδικείου V της Νυρεμβέργης που δίκασε τους στρατηγούς της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Θα πρέπει όμως να τονιστεί ότι το δικαστήριο της Στουτγάρδης δεν έλαβε υπόψη του τις καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων, καθώς δεν έκανε ούτε μια αναφορά σ΄ αυτές στο σκεπτικό της απόφασης αναστολής της έρευνας. Σύμφωνα με τους αυτόπτες μάρτυρες, ο Έμπνερ είχε υποβάλει τον Γάβρο σε ένα «βασανιστικό και απάνθρωπο παιχνίδι θανάτου», αναγκάζοντάς τον να μαζέψει αυγά από τα σπίτια του χωριού προτού τον εκτελέσει. Στο τέλος και ενώπιον όλων των κατοίκων ο Έμπνερ πυροβόλησε από πίσω στο κεφάλι τον Γάβρο και ακολουθώντάς τον μέχρι το σημείο όπου είχε πέσει του έδωσε την χαριστική βολή. Φαίνεται, όμως, ότι το δικαστήριο αγνόησε τα αποδεικτικά αυτά στοιχεία που σαφώς διαφοροποιούσαν τη συγκεκριμένη

[366] Zst, V 508 AR 2404/67: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Stuttgart, 15 Js 2512 / 59, "Gerichtliche Anordnung", Stuttgart 16 Ιαν. 1964. Η παραπάνω απόφαση του δικαστηρίου της Στουτγάρδης απεστάλη λίγες ημέρες αργότερα μέσω της διπλωματικής οδού στην Ελλάδα. Παραλήφθηκε από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου των Εξωτερικών στις 16 Απριλίου 1964, μεταφράστηκε και καταχωρήθηκε με αριθμό πρωτοκόλλου 311. Πιθανότατα στη συνέχεια κοινοποιήθηκε στις εισαγγελικές αρχές.

υπόθεση από τις άλλες. Αντίθετα, επέλεξε την προσφυγή σε μια πάγια επιχειρηματολογία, κυρίαρχη στην νομική επιστήμη της τότε Δυτικής Γερμανίας, με βάση την οποία είχαν ανασταλεί όλες οι προηγούμενες έρευνες για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στην Ελλάδα από Γερμανούς πολίτες, χωρίς καμία από αυτές να καταλήξει στην αίθουσα του δικαστηρίου.

Οι καταστροφές χωριών εξαιτίας της βοήθειας που παρείχαν στους αντάρτες ή μετά από τις απώλειες που είχαν προκαλέσει οι τελευταίοι στα γερμανικά στρατεύματα ήρθαν να συμπληρώσουν την εικόνα της καταστροφής που είχε συντελεστεί στην ευρύτερη περιοχή, ως αποτέλεσμα κυρίως των πυρπολήσεων του Λεχόβου και της Κλεισούρας. Μετά τις τελευταίες επιχειρήσεις της Βέρμαχτ στη Φλώρινα και την Καστοριά, ανέλαβαν και πάλι δράση οι άντρες του Σύμερς, αυτή τη φορά συμμετέχοντας σε μια μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση αντιποίνων εναντίον του ΕΛΑΣ και των βάσεων του στο Βέρμιο.

vi) ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΑΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ ΤΟΥΣ. ΤΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ ΤΩΝ "ΠΛΗΓΕΝΤΩΝ": ΟΙ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ «FALKE = ΓΕΡΑΚΙ» ΚΑΙ «MAÏGEWITTER = ΜΑΓΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΙΓΙΔΑ» ΣΤΟ ΒΕΡΜΙΟ (22 - 28 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1944)

Όπως αναφέρθηκε, η πρώτη εκκαθαριστική επιχείρηση που πραγματοποιήθηκε μέσα στο 1944 από τα γερμανικά τμήματα του Εμπερλάιν εναντίον του ΕΛΑΣ στο Βέρμιο, δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και διακόπηκε μετά την αποχώρηση των ανταρτών. Μετά την απόσυρση και των Γερμανών, οι αντάρτες του 16^{ου} Συντάγματος επανήλθαν στο Βέρμιο και στο τελευταίο δεκαήμερο του Μαρτίου ανέλαβαν δράση εναντίον "αντιδραστικών" χωριών της περιοχής. Η διαταγή του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ της 30^{ης} Μαρτίου, που απευθυνόταν και προς τη διοίκηση της 10^{ης} Μεραρχίας, για τη διενέργεια κτυπημάτων εναντίον των Γερμανών, έθεσε στο στόχαστρο των ανταρτών τις φάλαγγες των κατοχικών στρατευμάτων, αλλά και τους εξοπλισμένους Έλληνες συνεργάτες τους.

Στο πρώτο, λοιπόν, δεκαήμερο του Απριλίου τα τμήματα του 16^{ου} Συντάγματος σχεδίασαν και πραγματοποίησαν επιθέσεις στο χώρο ευθύνης τους εναντίον των Γερμανών και των αντρών του Πούλου. Προηγήθηκε χρονικά η επίθεση εναντίον του τάγματος του Πούλου ή "Εθελοντικού Τάγματος Αστυνομίας Ι", όπως ονομάστηκε από τους Γερμανούς, που από τα τέλη Μαρτίου μετακινήθηκε από την Πτολεμαΐδα και στρατωνίστηκε στο 6^{ο} Δημοτικό Σχολείο της Βέροιας. Στις 6 Απριλίου 1944, ομάδα είκοσι περίπου ανταρτών του ΕΛΑΣ με πολιτικά και αρχηγό τον Γιάννη Καριοφύλλη (Κλέαρχο ή Στάθη), αιφνιδίασε τους άντρες του Πούλου, που εκείνη τη χρονική στιγμή είχαν συγκεντρωθεί για το μεσημεριανό συσσίτιο, σκοτώνοντας τέσσερις και τραυματίζοντας τουλάχιστον άλλους σαράντα.[367] Εκμεταλλευόμενοι τη σύγχυση και τον

[367] Οι αριθμοί αυτοί των απωλειών των αντρών του Πούλου δηλώθηκαν από γερμανικής πλευράς σε ημερήσια αναφορά που απέστειλε ο Στρατιωτικός Διοικητής της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην Ομάδας Στρατού F στο Βελιγράδι, βλ. NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 654, στοιχείο κατηγορίας No. 438: Mil. Bfh. Südost an Heeresgruppe F, "Tagesmeldung vom 9.4.1944", Ia, Nr. 2165 / 44 geh. . Επίσης, αναφορές για το περιστατικό, συναντά κανείς στο ημερήσιο δελτίο συμβάντων του Ανώτερου Διοικητή των SS και της Αστυνομίας και στις καταγραφές του πολεμικού ημερολογίου του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας, βλ. στο ίδιο, κουτί 39, Αριθ. εγγράφου NOKW - 60, στοιχείο υπεράσπισης No. 30: "Meldungen aus dem Bereich der polizeilichen Aufgaben des H.S.S.P.F." και Αριθ. εγγράφου NOKW - 42, στοιχείο υπεράσπισης No. 23: "Auszug aus dem Kriegstagebuch des Militärbefehlshabers Griechenland vom 21.11.43 bis 22.1.44 und 20.3.44 bis 17.5.44 über Angriffe, Überfälle und Ermordungen deutscher Soldaten, sowie Sabotagen durch Banden in Griechenland, für welche ausweislich des

πανικό που επακολούθησε, οι αντάρτες κατάφεραν να απομακρυνθούν από τον τόπο του συμβάντος. Ωστόσο, λίγο αργότερα αναγκάστηκαν να επιστρέψουν, αναζητώντας τον Καριοφύλλη, ο οποίος κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής πυρών με τους άντρες του Πούλου είχε τραυματιστεί στο πόδι από χειροβομβίδα. Επακολούθησε και νέα ανταλλαγή πυρών, αυτή τη φορά μεταξύ των ανταρτών και Γερμανών που είχαν πλησιάσει στο σημείο, όπου κρυβόταν ο Καριοφύλλης. Από τη συμπλοκή σκοτώθηκαν δύο Γερμανοί στρατιώτες, ενώ οι αντάρτες με τον τραυματία αρχηγό τους διέφυγαν χωρίς απώλειες.[368]

Με την ενίσχυση γερμανικών και ιταλικών τμημάτων που έδρευαν στη Βέροια,[369] οι άντρες του Πούλου, μετά από διαταγή του διοικητή τους, άρχισαν να πυροβολούν αδιακρίτως εναντίον οποιουδήποτε συναντούσαν στους δρόμους της πόλης. Μέσα σε μια περίπου ώρα που διήρκεσε η επιχείρηση «εκκαθαρίσεως της πόλεως», όπως την ονόμασε στη σχετική αναφορά του ο Χρυσοχόου, εκτελέστηκαν τριάντα επτά αθώοι κάτοικοι της Βέροιας, στην συντριπτική τους πλειοψηφία άντρες.[370] Ταυτόχρονα,

---

Kriegstagebuches Keine Sühnemassnahmen angeordnet worden sind", Nürnberg 5.12.1947. Βλ. και Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 81, όπου υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν εκατό περίπου άντρες του Πούλου και δύο αξιωματικοί. Ωστόσο, οι απώλειες αυτές που αντιστοιχούν στο 1/3 περίπου της συνολικής δύναμης του τάγματος του Πούλου, θα πρέπει να θεωρηθούν υπερβολικές. Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Βέροιας συντάχθηκαν το 1946, οι ληξιαρχικές πράξεις θανάτου δύο αντρών του Πούλου που σκοτώθηκαν «υπό των κομμουνιστών» ή «Ελασιτών» στο προαύλιο του 6ου Δημοτικού Σχολείου. Οι ληξιαρχικές πράξεις συντάχθηκαν παρουσία συγγενών των εκτελεσθέντων. Μάλιστα, σε μια από αυτές προσκομίστηκε και έγγραφη βεβαίωση του «Ελληνικού Εθελοντικού Σώματος Γ. Πούλου» που συντάχθηκε στις 22 Απριλίου 1944, βλ. Δήμος Βέροιας, Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου αρχόμενον από 4.7.1945 έως 24.9.1946, τόμ. 2, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Κωνσταντίνου Χαμτζούδη, Αριθ. 72, Βέροια 6 Μαρ. 1946 και Παναγιώτη Ψαρίδη, Αριθ. 201, Βέροια 22 Αυγ. 1946. Ο πρώτος γεννήθηκε και κατοικούσε στη Λάρισα, ήταν είκοσι τριών ετών και το επάγγελμά του ήταν κηπουρός, ενώ ο δεύτερος είχε γεννηθεί στη Θράκη, κατοικούσε στον Πειραιά, ήταν τριάντα πέντε ετών και το επάγγελμά του ήταν εργάτης.

[368] Συλλογή εγγράφων Αθανάσιου Καλλιανιώτη, τετράδιο 1, συνέντευξη (αριθ. 14) με τον Γιάννη Καριοφύλλη (Στάθης).

[369] Συνολικά συγκροτήθηκαν τρία ιταλικά εθελοντικά τάγματα συνολικής δύναμης δύο χιλιάδων εκατόν σαράντα δύο αντρών και εξήντα επτά αξιωματικών που τέθηκαν υπό γερμανική διοίκηση. Δύο τάγματα εγκαταστάθηκαν στη Βέροια και το τρίτο μετακινήθηκε στην περιοχή των Αθηνών, βλ. σχετικά NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 692, στοιχείο κατηγορίας No. 422: Der Militärbefehlshaber Griechenland, Ia, Br. B. Nr. 162 / 44 g. Kdos., "Lagebericht für die Zeit vom 1. bis 31.12.43", H. Qu., 18 Ιαν. 1944.

[370] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση – Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄, "Έκθεσις περί της ανταρτοκομμουνιστικής δράσεως εις την περιοχήν της Επαρχίας Ημαθίας", Απρίλιος 1944. Για τους τριάντα επτά εκτελεσθέντες βλ. επίσης, Δήμος Βέροιας, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων αρχόμενον από 4.7.1945 έως 24.9.1946, τόμ. 2, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 78/1945/τ. 2, Βέροια 31.8.1945, Αριθ. 40 (13.8.45), Αριθ. 48/1945/τ. 2 (16.8.45), Αριθ. 54/2/1945 (20.8.45), Αριθ. 75 (30.8.45), Αριθ. 105 (28.9.45), Αριθ. 115 (12.12.45), Αριθ. 149 (5.12.45), Αριθ. 154 (10.12.45), Αριθ. 17 (19.1.1946), Αριθ. 31 (7.2.46), Αριθ. 41 (12.2.46), Αριθ. 89 (27.3.46), Αριθ. 175/1946/τ. 2 (17.7.46).

συνελήφθησαν δέκα επτά άντρες από τους οποίους τις επόμενες ημέρες οι δώδεκα απεστάλησαν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς».[371] Με έκθεσή της στις 8 Απριλίου, η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης ενημέρωσε την Ομάδα Στρατού Ε στο Πανόραμα για την επίθεση των ανταρτών εναντίον των αντρών του Πούλου, κάνοντας λόγο για επιχείρηση ανταπόδοσης που στοίχισε την ζωή σε τριάντα επτά «συμμορίτες».[372] Αντίθετα, άλλη γερμανική ημερησία αναφορά για το συμβάν ανέβαζε τον αριθμό των εκτελεσθέντων σε αντίποινα «υπόπτων συμμοριτών» σε εκατόν πενήντα άτομα.[373]

Κατά τη διάρκεια της δίκης του Πούλου από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Θεσσαλονίκης, το Δεκέμβριο του 1947, προσήλθαν και κατέθεσαν ως μάρτυρες κατηγορίας πολλοί κάτοικοι της Βέροιας που ήταν αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων. Μεταξύ αυτών ήταν ο Παναγιώτης Κ., ο οποίος κατέθεσε τα εξής :

> «Την 6 Απριλίου 1944 εις την Βέροιαν έγινε επίθεσις των Ελασιτών εναντίον των Πουλικών και οι άντρες του Πούλου έλαβον διαταγήν παρ΄ αυτού να πυροβολούν κατά παντός αδιακρίτως. Ενθυμούμαι καλώς ότι την ημέραν εκείνην ο Πούλος εκάθητο εις το μπαλκόνι και εφώναζε, σφάξτε σκοτώστε, εξετελέσθησαν περί τους 42 κάτοικοι Βεροίας. Οι άνδρες του Πούλου εξετέλουν αδιακρίτως φρονημάτων με σκοπόν την ληστείαν και πλιατσικολογίαν […]».[374]

Ένας άλλος μάρτυρας κατηγορίας κατέθεσε σχετικά :

> «Το τάγμα του Πούλου ευθύς ως ήλθεν εις Βέροιαν η πρώτη εκδήλωσις η πατριωτική ήτο να χαστουκίση ο Πούλος ένα Χωροφύλακα. Την ημέρα της επιθέσεως των Ελασιτών ευρισκόμην εις το θέατρον και ευτυχώς οι Γερμανοί μας συνεκέντρωσαν εις την πλατείαν και μας εκράτησαν μέχρι της 8ης μ.μ. ώρας άλλως θα είχομεν την τύχην των 40-42 εκτελεσθέντων».[375]

---

[371] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559: Μαρτυρική κατάθεση Κυριάκου Κ.

[372] MA, RH 19 VII 16/3: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 2835 geheim (Anlage 100), 9 Απρ. 1944.

[373] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 654, στοιχείο κατηγορίας No. 438: Mil. Bfh. Südost an Heeresgruppe F, "Tagesmeldung vom 9.4.1944", Ia, Nr. 2165 / 44 geh. .

[374] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559 : Μαρτυρική κατάθεση Παναγιώτη Κ.

[375] Ό. π., μαρτυρική κατάθεση Δημητρίου Β. Άντρες του Πούλου εισέβαλαν στο θέατρο "Πάνθεον", αναζητώντας τους αντάρτες. Όσοι έτυχαν να βρίσκονται την ώρα εκείνη στο

Η Άρτεμις Χ., ο άντρας της οποίας εκτελέστηκε την ημέρα εκείνη, κατέθεσε επίσης στη δίκη του Πούλου τα ακόλουθα:

> «Την 6/4/44 καθ΄ ην συνέβησαν τα δραματικά γεγονότα της Βεροίας καθ΄ ήν συνελήφθησαν και εξετελέσθησαν περί τους 40 κάτοικοι συνελήφθη και ο άντρας μου, του οποίου το πτώμα εύρον εις ελεεινήν κατάστασιν, έλειπαν τα ρούχα του και τα δάχτυλά του ήσαν κομμένα, ως έμαθον ο Πούλος διέταξε την εκτέλεσίν του».[376]

Δύο ημέρες μετά το κτύπημα που κατάφερε ο ΕΛΑΣ μέσα στη Βέροια εναντίον των αντρών του Πούλου ακολούθησε μια δεύτερη επιχείρηση που είχε αυτή τη φορά ως στόχο τους άντρες του Σύμερς. Στις 8 Απριλίου, αντάρτες του 16ου Συντάγματος έστησαν ενέδρα στη διάβαση της Καστανιάς Βέροιας σε μια διερχόμενη φάλαγγα φορτηγών του 7ου Συντάγματος SS με αδειούχους του γερμανικού στρατού, προκαλώντας «βαριές ανθρώπινες και υλικές απώλειες».[377] Οι νεκροί στρατιώτες υπηρετούσαν σε διάφορες μονάδες. Οι περισσότεροι ανήκαν στο 7ο Σύνταγμα SS του Σύμερς και από αυτούς αρκετοί υπηρετούσαν στο 2ο Τάγμα του Σλέτελ. Από τις αρχές του 1944, οι συχνές και ξαφνικές επιθέσεις των ανταρτών στην Καστανιά είχαν οδηγήσει στη λήψη επιπρόσθετων μέτρων ασφαλείας, καθώς είχε απαγορευτεί η μετακίνηση των αυτοκινήτων χωρίς την προστασία συνοδευτικής στρατιωτικής δύναμης.[378] Απέναντι, όμως στην καλά οργανωμένη ενέδρα που έστησε ο ΕΛΑΣ στη διάβαση της Καστανιάς, εκμεταλλευόμενος τη μορφολογία του εδάφους, τα γερμανικά μέτρα προστασίας αποδείχθηκαν για μια ακόμη φορά ανεπαρκή.

Ανάμεσα στους στρατιώτες που εκείνη την ημέρα δέχθηκαν στην Καστανιά την επίθεση του ΕΛΑΣ ήταν ο Χάρυ Λ., Υποδεκανέας στο 2ο Τάγμα του Σλέτελ. Στην κατάθεση που κλήθηκε να δώσει μεταπολεμικά, στο πλαίσιο των προανακρίσεων που

θέατρο, παρακολουθώντας την παράσταση, σώθηκαν χάρη στην επέμβαση Γερμανών και Ιταλών που τους συγκέντρωσαν στην πλατεία και τους κράτησαν εκεί μέχρι τη λήξη της επιχείρησης. Αργότερα, όταν προσπάθησαν μερικοί να μεταβούν στα σπίτια τους, δέχθηκαν ακόμα και τότε επίθεση από τους άντρες του Πούλου, βλ. Γρηγόριος Καραντουμάνης – Λάμπρος Κυριακίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βέροια, 11 Οκτ. 2001.

[376] Ό. π., μαρτυρική κατάθεση Άρτεμης Χ.

[377] MA, RH 19 VII 16/3: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 2835 geheim (Anlage 100), 9 Απρ. 1944.

[378] Στο πολεμικό ημερολόγιο του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS, υπάρχει καταγραφή με ημερομηνία την 28η Μαρτίου 1944, όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά : «13 μ.μ. αναχώρηση από τη Θεσσαλονίκη, 15 μ.μ. Βέροια, δεν επιτρέπεται να περάσουμε μόνοι μας τη διάβαση [της Καστανιάς]», βλ. Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2: K 424 Hamburg, "Ermittlungsbericht" – "Kriegstagebuch des Kurt L.", Wien 27-29 Νοεμ. 1974. Βλ. επίσης, Husemann, *ό.π.*, σ. 298.

διενεργούσαν οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές εναντίον του τότε διοικητή του, Σλέτελ, αναφέρθηκε λεπτομερώς στο συγκεκριμένο περιστατικό :

> «Περίπου την άνοιξη του 1944, επιστρέφοντας από το Βερολίνο, όπου είχα περάσει την άδεια μου, αποβιβάστηκα από το τρένο στη Λάρισα, ενώ οι υπόλοιποι αδειούχοι από το τάγμα μου συνέχισαν με το τρένο έναν ή δύο σταθμούς παρακάτω. Στη Λάρισα ήρθα σε επαφή με τον σιτιστή, επιβιβάστηκα στο φορτηγό του και με δύο άλλα άτομα (έναν οδηγό και έναν αδειούχο στρατιώτη) μεταβήκαμε στο χώρο συγκέντρωσης στις στρατιωτικές αποθήκες. Επειδή δεν επιτρεπόταν για λόγους ασφαλείας ένα αυτοκίνητο να ξεκινήσει μόνο του, έπρεπε να συγκεντρωθούμε στο σημείο όπου βρίσκονταν οι στρατιωτικές αποθήκες. Περίπου δέκα με δεκαπέντε φορτηγά θα ξεκινούσαν από εκεί με προορισμό το βορρά μέσω των "μολυσμένων" από τους αντάρτες περιοχών. Με βεβαιότητα δεν επρόκειτο για δρόμο κατά μήκος της παραλίας, αλλά για τον δρόμο εκείνο που οδηγούσε από την Λάρισα στην Κοζάνη και από εκεί συνέχιζε για τη Βέροια. Το φορτηγό, στο οποίο είχα επιβιβαστεί, δεν ακολουθούσε τη φάλαγγα, αλλά προπορευόμασταν των υπολοίπων αυτοκινήτων και αποτελούσαμε την κεφαλή της αυτοκινητοπομπής. Όταν φτάσαμε πάνω στα βουνά, παρατηρούσαμε το σύννεφο σκόνης που σήκωνε η αυτοκινητοπομπή που μας ακολουθούσε. Αργότερα χάσαμε τη φάλαγγα από τα μάτια μας. Ενώ εμείς φτάσαμε ανενόχλητοι στον προορισμό μας, την ίδια στιγμή η φάλαγγα που ακολουθούσε έπεσε σε ενέδρα των ανταρτών στην ορεινή διάβαση, όπου αποδεκατίστηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς. Υπήρξε ένας μόνο επιζών, ο οποίος αν και τραυματισμένος βρέθηκε αργότερα από Γερμανούς και σώθηκε.[379]

Ο Χούσεμαν αναφέρεται στο βιβλίο του στις επιθέσεις που είχαν πραγματοποιήσει οι αντάρτες στην Καστανιά εναντίον μεμονωμένων αυτοκινήτων και αυτοκινητοπομπών, αντλώντας πληροφορίες από το πολεμικό ημερολόγιο του 7^{ου} Συντάγματος SS που κρατούσε ο αρμόδιος υπαξιωματικός του επιτελικού λόχου, Κούρτ Λανγκ (Kurt Lang):

[379] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht in Hamburg, Az. 147 Js 30/70, "Vernehmungsniederschrift" Harry L., Wolfenbüttel 13 Αυγ. 1973.

«Στο διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου και Μαΐου του 1944 εκδηλώθηκαν επανειλημμένες επιτυχείς αιματηρές και απάνθρωπες επιθέσεις των ανταρτών στη διάβαση της Βέροιας. Μετέπειτα οργανωμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις έπεφταν μονίμως στο κενό και δεν έφερναν κανένα αποτέλεσμα. Οι αντάρτες δεν άφηναν ποτέ τραυματίες, όπου αυτό ήταν δυνατό, και αμέσως μετά την επίθεση υποχωρούσαν ταχύτατα.
[…] Μεταξύ της 21ης και της 25ης Απριλίου 1944 πραγματοποιήθηκε ως αντίποινα για τις επιθέσεις αυτές μια εκκαθαριστική επιχείρηση […] στο Βέρμιο χωρίς όμως επιτυχία. Η επιχείρηση αυτή έλαβε χώρα, αφού είχε προηγηθεί η μεγάλη ενέδρα στη διάβαση της Βέροιας, κατά την οποία σκοτώθηκαν όλοι οι αδειούχοι και όσοι είχαν μεταβεί για υπηρεσιακούς λόγους [στη Θεσσαλονίκη] εκτός από έναν τραυματία. Κάποιοι από τους νεκρούς και τους τραυματίες περιχύθηκαν [από τους αντάρτες] με βενζίνη και κάηκαν μαζί με τα αυτοκίνητα. Αν και είχαν τοποθετηθεί πολυβόλα πάνω στα αυτοκίνητα μας [σύμφωνα με τα υφιστάμενα σχέδια προστασίας] δεν ρίφθηκε κανένας πυροβολισμός από την πλευρά των στρατιωτών για να αμυνθούν. Αυτό συνέβη γιατί η επίθεση [από τους αντάρτες] εκδηλώθηκε ξαφνικά και ήταν για μια ακόμη φορά επιτυχής».[380]

Όταν ο Σύμερς ενημερώθηκε για την επίθεση των ανταρτών στην Καστανιά «κυριεύθηκε από οργή», σύμφωνα με μαρτυρίες των υφισταμένων του.[381] Αμέσως διέταξε να γίνει η αναγνώριση και η ταφή των νεκρών στρατιωτών. Με το καθήκον αυτό επιφορτίστηκε ο Επιλοχίας του 6ου Λόχου του 2ου Τάγματος, Χέρμπερτ Έντμουντ Κ., ο οποίος αργότερα κατέθεσε σχετικά :

«Σε κάποια χρονική στιγμή, την οποία σήμερα δεν θυμάμαι πλέον, πρέπει να ήταν το 1944, με κάλεσε ο διοικητής του συντάγματος, Σύμερς. Με ενημέρωσε ότι σε μια διάβαση σημειώθηκε επίθεση των ανταρτών εναντίον στρατιωτών που επέστρεφαν από την άδειά τους. Ειλικρινά, δεν γνωρίζω πλέον εάν επρόκειτο για τη διάβαση της Βέροιας ή γι΄ αυτή των Σερβίων. Ο Σύμερς με διέταξε να αναγνωρίσω και να θάψω τους νεκρούς. Στο

[380] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Friedrich H., Laufenburg 2 Οκτ. 1974. Επίσης, Husemann, *ό.π.*, σσ. 297-298.
[381] Βλ. Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Herbert Edmund K., Dillingen 14 Νοεμ. 1973.

μεταξύ οι νεκροί είχαν μεταφερθεί στην Κοζάνη στις εγκαταστάσεις ενός εργοστασίου και είχαν τοποθετηθεί σε φέρετρα. Επιτόπου διαπίστωσα πως επρόκειτο για καμμένα πτώματα. Με τη βοήθεια των μαρκών αναγνώρισης που έφεραν μπόρεσα να αναγνωρίσω σχεδόν όλους τους νεκρούς. Ο αριθμός των πτωμάτων ανέρχονταν σε 25 με 30.[382] Μεταξύ αυτών ήταν στρατιώτες από διάφορες μονάδες της Βέρμαχτ. Θυμάμαι ότι μεταξύ των νεκρών ήταν και ένα μέλος του ναυτικού. Οι περισσότεροι νεκροί ανήκαν στην 4η Μεραρχία Waffen-SS. Ανάμεσα τους ήταν και στρατιώτες του δικού μας συντάγματος. Στη συνέχεια και σύμφωνα με τη διαταγή που μου είχε δοθεί, φρόντισα οι νεκροί να ταφούν στο νεκροταφείο της Κοζάνης».[383]

Όπως συνέβη και στην περίπτωση της καταστροφής της φάλαγγας στα στενά του Σαρανταπόρου τον Ιούνιο του 1943, οι γερμανικές αρχές δεν αντιμετώπισαν την ενέδρα αυτή στην Καστανιά προσφεύγοντας σε εκτελέσεις κρατουμένων – ομήρων από τις φυλακές. Μετά από τη συγκεκριμένη ενέδρα και τις απώλειες που αυτή προκάλεσε στους άντρες του Σύμερς, τα γερμανικά στρατιωτικά επιτελεία άρχισαν να σχεδιάζουν μια εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον των ανταρτών στο Βέρμιο. Η επιχείρηση αυτή έλαβε το χαρακτήρα των αντιποίνων για την επίθεση εναντίον των στρατιωτών του 7ου Συντάγματος SS. Στο προοίμιο της σχετικής διαταγής που εξέδωσε το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης[384] αναφερόταν ρητά ο λόγος για τον οποίο είχε αποφασιστεί η επιχείρηση και ο αντικειμενικός της στόχος :

«Για εξιλασμό για την αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον μιας αυτοκινητοπομπής μεταφοράς [στρατιωτών] των SS στη διάβαση της Καστανιάς αποφασίστηκε ο εντοπισμός και η εξόντωση των συμμοριών στην οροσειρά του Βερμίου (περιοχή Έδεσσας – Νάουσας – Βέροιας – η πεδιάδα

---

[382] Πρβλ. Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα…., *ό.π.*, σ. 299, όπου σημειώνεται : «Τμήματα του 16ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ χτύπησαν γερμανική φάλαγγα αυτοκινήτων στην περιοχή Καστανιάς Βέρροιας. Σκότωσαν 40 γερμανούς, έκαψαν 4 αυτοκίνητα φορτωμένα με βενζίνη και μία μοτοσυκλέτα. Πήραν λάφυρα : 2 οπλοπολυβόλα, 5 αυτόματα, 20 ατομικά όπλα, 12 πιστόλια, ιματισμό και διάφορα άλλα υλικά». Από τον αριθμό των λαφυραγωγημένων όπλων προκύπτει ότι και ο αριθμός των νεκρών κυμάνθηκε πιθανότατα σε εικοσιπέντε με τριάντα στρατιώτες. Από την άλλη πλευρά, η πυρπόληση των αυτοκινήτων από τον ΕΛΑΣ επιβεβαιώνει τις μεταπολεμικές γερμανικές μαρτυρίες για καμμένα πτώματα.

[383] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift" Herbert Edmund K., Dillingen 14 Νοεμ. 1973.

[384] Από τις 5 Απριλίου 1944, το επιτελείο του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου μετονομάστηκε σε Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης, χωρίς να επέλθει καμία αλλαγή ως προς τα ζητήματα της μέχρι τότε αποστολής του, των αρμοδιοτήτων του και της υπαγωγής του.

βορείως της Κοζάνης–Πτολεμαΐδας–Αμυνταίου). Επιπλέον, θα πρέπει να καταστρέψουμε μια για πάντα την οργανωτική δομή εφοδιασμού των συμμοριτών (όπλα, σφαίρες και προμήθειες κάθε είδους), δηλαδή να τα χρησιμοποιήσουμε για τους δικούς μας σκοπούς».[385]

Αρχικά, η εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον των ανταρτών στο Βέρμιο χωρίστηκε σε δύο τμήματα. Το πρώτο περιλάμβανε μια προπαρασκευαστική επιχείρηση με την κωδική ονομασία «Falke = Γεράκι» και το δεύτερο την κύρια επιχείρηση με την ονομασία «Maigewitter = Μαγιάτικη Καταιγίδα».[386] Πριν όμως εγκριθούν τα τελικά σχέδια της κύριας επιχείρησης χρειάστηκε να ματαιωθεί μια άλλη, με την ίδια κωδική ονομασία, που είχε προγραμματιστεί να διεξαχθεί στην περιοχή του Πενταλόφου, αρχικά τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου και στη συνέχεια μέσα στο δεύτερο δεκαήμερο του Απριλίου.

Από τις αρχές του 1944, η Ομάδα Στρατού Ε άρχισε να σχεδιάζει τη διεξαγωγή μιας επιχείρησης στη Βόρεια Πίνδο. Η τοποθέτηση της Ομάδας Στρατού ήταν ενδεικτική της σπουδαιότητας της παραπάνω επιχείρησης:

«[…] Η Ομάδα Στρατού Ε θεωρεί απαραίτητο να δοθεί προτεραιότητα στη διεξαγωγή, το συντομότερο δυνατό, μιας επιχείρησης για τη συντριβή των εχθρικών δυνάμεων που βρίσκονται στη Βόρεια Πίνδο, γεγονός που θα λειτουργήσει ως παράγοντας ισχύος για την άνοιξη».[387]

Στα τέλη του Μαρτίου, η Ομάδα Στρατού Ε, μετά από αναβολή ενός μηνός, οριστικοποίησε τη διεξαγωγή της πρώτης μεγάλης εκκαθαριστικής επιχείρησης εναντίον του ΕΛΑΣ στην οποία έδωσε την κωδική ονομασία «Maigewitter». Στόχος της ήταν οι αντάρτες που δρούσαν στη Βόρεια Πίνδο και στις περιοχές μεταξύ του Μετσόβου, της Κόνιτσας, της Καστοριάς και των Γρεβενών, με έδρα τον Πεντάλοφο. Διατάχθηκε όλες οι προετοιμασίες και οι μετακινήσεις των στρατευμάτων να γίνουν με κάθε μυστικότητα, για να εξασφαλιστεί το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού. Η διεύθυνση της επιχείρησης ανατέθηκε στον Υποστράτηγο Γκούλμαν (Gullmann), ο οποίος το διάστημα εκείνο αναπλήρωνε τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου. Σ΄ αυτή θα

[385] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ″Falke und Maigewitter″ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944.
[386] Ό. π.
[387] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 331 g. Kdos. (Anlage 113), "Planungen für Bandenbekämpfung", 12 Φεβρ. 1944.

συμμετείχαν δυνάμεις από το 22ο Σώμα Ορεινών Καταδρομών των Ιωαννίνων, όπως ήταν ένα γερμανικό Σύνταγμα "Κυνηγών" (104ο Τεθωρακισμένο Τάγμα "Κυνηγών" και το 41ο και 639ο Τάγμα Σκαπανέων), το Τάγμα του Βορείου Καυκάσου και τμήματα του 614ου Τάγματος από την Αρμενία. Επίσης, για την επιχείρηση διατέθηκαν δυνάμεις από τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης – Αιγαίου, όπως ήταν η 4η Μεραρχία SS Αστυνομίας και τμήματα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν.[388]

Στις αρχές Απριλίου, η Ομάδα Στρατού Ε κατέληξε σε ένα πιθανό πλάνο διεξαγωγής της επιχείρησης που προέβλεπε επίθεση εναντίον του Πενταλόφου από τρεις κατευθύνσεις. Τμήματα του συντάγματος θα επιχειρούσαν από την περιοχή των Γρεβενών με μέτωπο προς τα δυτικά και κατεύθυνση τον Πεντάλοφο, μια δεύτερη ομάδα από το Άργος Ορεστικό και προς τα νοτιοδυτικά. Ο κύριος όγκος των στρατευμάτων θα επιτίθετο εναντίον του στόχου από τη γραμμή Γρεβενών – Τρικώμου. Η έναρξη της επιχείρησης προσδιορίστηκε για τις 18 Απριλίου 1944.[389]

Όμως, η επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον των στρατιωτών του 7ου Συντάγματος SS στην Καστανιά ανέτρεψε τα επιχειρησιακά σχέδια της Ομάδας Στρατού Ε και οδήγησε στην αναβολή της επιχείρησης εναντίον του Πενταλόφου. Πλέον, τα γερμανικά επιτελεία έθεσαν στο στόχαστρό τους τις δυνάμεις των ανταρτών στο Βέρμιο, σχεδιάζοντας, όπως προαναφέρθηκε, τη μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση «Maigewitter» και τη συνοδευτική της «Falke». Σε ημερησία αναφορά που εξέδωσε η Ομάδα Στρατού Ε στις 12 Απριλίου και απέστειλε στην Ανώτατη Διοίκηση Στρατού (ΟΚΗ), τονίζονταν τα ακόλουθα σχετικά με τη δράση των ανταρτών στον χώρο ελέγχου της Ομάδας Στρατού:

> «Δράση των συμμοριών σε τοπικό επίπεδο. Στη Δυτική Μακεδονία το κέντρο βάρους της συμμοριτικής κίνησης μετατοπίστηκε στην περιοχή της Φλώρινας – Έδεσσας – Κοζάνης (οροσειρά του Βερμίου), μετά την πιθανολογούμενη μετακίνηση ισχυρών δυνάμεων των συμμοριών από την περιοχή του Πενταλόφου (30 χιλιόμετρα βορειοδυτικά των Γρεβενών)».[390]

---

[388] MA, RH 19 VII 16/2: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 2381 g. Kdos. (Anlage 254), "Unternehmen ″Maigewitter″ ", 28 Μαρ. 1944.

[389] MA, RH 19 VII 23b/3: Okdo. H. Gr. E, Ia, 2741 g. Kdos., "Fernschreiben" an Pz. A.O.K. 2, 6 Απρ. 1944.

[390] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1551, στοιχείο κατηγορίας 458: OKH, Gen. St. d. H. Op. Abt. (II), Nr. 3768 / 44 g. Kdos., "Tagesmeldung West vom 12 April 1944", 13 Απρ. 1944.

Στις 14 Απριλίου 1944, το πρώτο επιτελικό γραφείο της Ομάδας Στρατού Ε ενημέρωσε τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης για τις αλλαγές στα επιχειρησιακά πλάνα:

> «Εξαιτίας της αυξανόμενης δράσης των συμμοριών το τελευταίο διάστημα στις περιοχές της Έδεσσας – Νάουσας – Βέροιας – Πτολεμαΐδας και μετά τις πληροφορίες για τη συγκέντρωση μεγάλων δυνάμεων των συμμοριών στην οροσειρά του Βερμίου, προερχόμενες από τη Βόρεια Πίνδο, αποφασίστηκε να διεξαχθεί από το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης μια εκκαθαριστική επιχείρηση για την εξόντωση των δυνάμεων των συμμοριών που έχουν συγκεντρωθεί εκεί και για την καταστροφή των δικτύων εφοδιασμού τους […] Η προγραμματισμένη επιχείρηση στην περιοχή του Πενταλόφου (με την μέχρι τώρα κωδική ονομασία " Maigewitter") θα διεξαχθεί με άλλη κωδική ονομασία μετά το τέλος της επιχείρησης στην οροσειρά του Βερμίου».[391]

Στις 18 Απριλίου, η Ομάδα Στρατού Ε ενημέρωσε με τηλεγράφημά της για την αλλαγή των σχεδίων και το 22ο Σώμα Στρατού Ορεινών Καταδρομών στα Ιωάννινα: «Εξαιτίας της επιδείνωσης που παρατηρείται αναφορικά με τη δράση των συμμοριών στο δυτικό τμήμα της Ελλάδας, η προγραμματισμένη επιχείρηση στην περιοχή του Πενταλόφου θα πραγματοποιηθεί με άλλη κωδική ονομασία, όχι όμως πριν από τις 10 Μαΐου».[392]

Στις 13 Απριλίου 1944, το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης που είχε την ευθύνη διεξαγωγής της επιχείρησης στο Βέρμιο, εξέδωσε τη διαταγή (Korpsbefehl) για τις επιχειρήσεις «Falke» και «Maigewitter». Σ΄ αυτήν υπάρχουν αρκετές αναφορές για τις δυσκολίες που αναμένετο να αντιμετωπίσουν τα γερμανικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια της εκκαθάρισης του Βερμίου. Η δύναμη των ανταρτών ήταν μια από αυτές. Οι Γερμανοί επιτελείς, με βάση τις μέχρι τότε πληροφορίες τους, υπολόγιζαν τους αντάρτες του ΕΛΑΣ σε περίπου δυόμισι χιλιάδες άντρες, καλά εξοπλισμένους και κάτω από την καθοδήγηση Άγγλων και Αμερικανών αξιωματικών. Για το λόγο αυτό το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης εφιστούσε την προσοχή στα γερμανικά στρατεύματα, τονίζοντας : «Θα πρέπει να αναμένεται ισχυρή αντίσταση και αιφνιδιαστικές αντεπιθέσεις

---

[391] MA, RH 19 VII 23b/3: Okdo. H. Gr. E, Ia, 3067 g. Kdos., "Fernschreiben" an OB Südost, 14 Απρ. 1944.
[392] MA, RH 19 VII 23b/3: Okdo. H. Gr. E, Ia, 3201 g. Kdos., "Fernschreiben" an K. Gr. Joannina, 18 Απρ. 1944.

αριθμητικά υπέρτερων δυνάμεων εναντίον των μεμονωμένων μονάδων κρούσεως».[393] Σύμφωνα, πάντως, με έκθεση του ίδιου του 16ου Συντάγματος για τον μήνα Μάρτιο του 1944, ο ΕΛΑΣ διέθετε στο Βέρμιο πενήντα τέσσερις αξιωματικούς και επτακόσιους ογδόντα τέσσερις αντάρτες.[394]

Το κύριο, όμως, πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι σχεδιαστές της επιχείρησης ήταν η έλλειψη επαρκών δυνάμεων, οι οποίες θα μπορούσαν να αντεπεξέλθουν με επιτυχία στις δυσκολίες του συγκεκριμένου εγχειρήματος. Τα στρατεύματα ήταν αναγκασμένα να κινηθούν σε εδάφη ορεινά και να καλύψουν μια μεγάλη γεωγραφική έκταση στην προσπάθειά τους να περικυκλώσουν και να εξοντώσουν τους αντάρτες στο Βέρμιο. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να ενισχυθεί με κάθε τρόπο η 4η Μεραρχία SS, στην οποία είχε ανατεθεί η διεύθυνση των επιχειρήσεων. Με απόφασή του, το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης διέθεσε στη μεραρχία όσο το δυνατόν περισσότερες δυνάμεις συγκροτούμενες από άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού, διερμηνείς και άλλες βοηθητικές μονάδες. Επιπλέον, δόθηκε η άδεια στη μεραρχία να συγκεντρώσει όλες τις διαθέσιμες μονάδες και να τις θέσει σε ετοιμότητα, ώστε σε περίπτωση ανάγκης να χρησιμοποιηθούν για τη δημιουργία ζωνών αποκλεισμού, να φροντίσουν για τον εφοδιασμό των στρατευμάτων, να επιφορτιστούν με την εφαρμογή των μέτρων εκκένωσης των υπό εκκαθάριση περιοχών και της μεταφοράς των αιχμαλώτων. Ακόμα και μετά από τα μέτρα αυτά το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης διαπίστωνε ότι «η μεραρχία αναλογικά με την αναμενόμενη μορφή της μάχης και τη διεξαγωγή αυτής της ιδιαίτερα δύσκολης, από άποψη της μορφολογίας του εδάφους, επιχείρησης δεν μπορεί να είναι όσο θα έπρεπε αρκετά δυνατή».[395]

Όπως προαναφέρθηκε, η διεύθυνση των επιχειρήσεων ανατέθηκε στον διοικητή της 4ης Μεραρχίας SS, Σμέντες. Εκτός από τα γερμανικά στρατεύματα συμμετείχαν ένα τάγμα από το Τουρκμενιστάν, ιταλικές δυνάμεις αστυνομίας και πεζικού και δυνάμεις του Εθνικού Ελληνικού Στρατού από την περιοχή της Κοζάνης. Συγκεκριμένα, στη διάθεση των Γερμανών για τις επιχειρήσεις «Falke» και «Maigewitter» τέθηκαν τα

---

[393] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ˝Falke und Maigewitter˝ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944.

[394] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεση πεπραγμένων μηνός Μαρτίου 1944".

[395] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ˝Falke und Maigewitter˝ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944. Ελλείψεις, όμως, παρουσιάζονταν και στα βαρέα όπλα που διέθετε η μεραρχία λίγο πριν την έναρξη της επιχείρησης, βλ. στο ίδιο: 4. SS Pol. Pz. Gren. Div. an Ia, H. Qu., 14 Απρ. 1944.

ακόλουθα στρατεύματα : α΄) Δύο ενισχυμένα τάγματα του 7ου Συντάγματος SS υπό τη διοίκηση του Σύμερς. Σ΄ αυτά προσκολλήθηκε μια διμοιρία πυροβολικού του 13ου Λόχου Πεζικού την οποία συγκροτούσαν Ιταλοί στρατιώτες της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, β΄) Δύο ενισχυμένα τάγματα του 8ου Συντάγματος SS υπό τη διοίκηση του Χέλμουτ Ντέρνερ, με την προσθήκη μιας διμοιρίας πυροβολικού του ιταλικού 13ου Λόχου Πεζικού της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, γ΄) Η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν, χωρισμένη σε δύο τμήματα : 1ο) Το 516ο Τάγμα, τρεις λόχοι, και η 5η ιταλική Διμοιρία Πεζικού του λόχου πυροβολικού, και 2ο) Το Τάγμα του Χορστ (Horst) που το συγκροτούσαν δύο λόχοι πεζικού του 789ου Τάγματος από το Τουρκμενιστάν, ένας λόχος από το 1004ο Τάγμα Πεζικού και η 5η ιταλική Διμοιρία Πεζικού του λόχου πυροβολικού του 273ου Τάγματος, δ΄) Το γερμανο-ιταλικό Τάγμα Αστυνομίας της Βέροιας, δύναμης τριών λόχων, του Φρουραρχείου της Αστυνομίας Τάξης, ε΄) Οι συνεργαζόμενοι στρατιωτικοί σχηματισμοί (Landeseigene Verbände) του Εθνικού Ελληνικού Στρατού Κοζάνης, δύναμης περίπου τριακοσίων αντρών υπό την αρχηγία του Καπετάν Αντώνογλου. Το τμήμα αυτό υπήχθη τακτικά στην 4η Μεραρχία SS, τέθηκε υπό τις διαταγές Γερμανού αξιωματικού και ενισχύθηκε με ένα τμήμα αναγνώρισης ως δύναμη υποστήριξης.[396]

Μια ημέρα μετά την έκδοση της διαταγής για τις επιχειρήσεις, η Ομάδα Στρατού Ε, με τηλεγράφημα που απέστειλε προς τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, τον ενημέρωσε σχετικά με τα στρατεύματα που θα συμμετείχαν σε αυτές και γενικότερα για τα επιχειρησιακά σχέδια. Ως πιθανή ημερομηνία έναρξής τους ορίστηκε η 22α Απριλίου 1944, ενώ η χρονική διάρκειά τους υπολογίστηκε σε οκτώ με δέκα ημέρες.[397]

Σύμφωνα με τα αρχικά επιχειρησιακά σχέδια που κατήρτισε το επιτελείο του Σώματος Στρατού Θεσσαλονίκης, η επιχείρηση «Falke», ως προπαρασκευαστική της κύριας «Maigewitter», θα προηγείτο χρονικά. Στόχος της ήταν να εγκλωβιστεί το 16ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ στα χωριά που χρησιμοποιούσε ως έδρα του ή στα οποία

---

[396] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ″Falke und Maigewitter″ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944. Για το ζήτημα της συμμετοχής του Ε. Ε. Σ. στη γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση βλ. επίσης, Αχιλλέας Κ. Τριανταφυλλίδης, «Από τη δράση της Π. Α. Ο. στην περιοχή Κοζάνης», Η δεκαετία 1940-1950…, *ό.π.*, σ. 243. Ο Τριανταφυλλίδης, από το χωριό Κοιλάδα, γνωστός και ως Καπετάν Αχιλλέας, εντάχθηκε στον Ε. Ε. Σ. και τέθηκε επικεφαλής τμήματος εκατόν είκοσι αντρών που έδρασε στην περιοχή της Κοιλάδας Κοζάνης.

[397] MA, RH 19 VII 23b/3: Okdo. H. Gr. E, Ia, 3067 g. Kdos., "Fernschreiben" an OB Südost, 14 Απρ. 1944.

στάθμευαν μονάδες του όπως ήταν το Άνω και Κάτω Γραμματικό (Γραμματίκοβο), οι Πύργοι (Κατράνιτσα), το Μεσόβουνο, ο Άγιος Παύλος (Κουτσούφλιανη), η Μεταμόρφωση (Δραζίλοβο), το Ροδοχώρι (Μέγα Ρέμα) και η Αγία Φωτεινή.[398] Αυτό θα επιτυγχανόταν με την κατάληψη της περιοχής μεταξύ των νοητών γραμμών που ενώνουν τη Βέροια με την Πτολεμαΐδα και τη Νάουσα με το χωριό Μεσόβουνο. Με αυτόν τον τρόπο τα γερμανικά στρατεύματα θα εγκλώβιζαν τις κύριες δυνάμεις του ΕΛΑΣ στην περιοχή που βορείως οριοθετείται από τη γραμμή Έδεσσας–Άρνισσας και νοτίως από τη γραμμή Νάουσας–Αμυνταίου.[399]

Σε ένα δεύτερο στάδιο, το σχέδιο της επιχείρησης «Falke» προέβλεπε την εξαπάτηση του εχθρού. Τα στρατεύματα από το ύψος της Νάουσας και του Αμυνταίου είχαν εντολές να προσποιηθούν πως μετακινούνται προς τα νότια – νοτιοανατολικά, δίνοντας την εντύπωση ότι συνολικά η επιχείρηση θα στρεφόταν εναντίον των περιοχών μεταξύ Βέροιας–Πτολεμαΐδας και Νάουσας–Αμυνταίου. Απώτερος στόχος ήταν να αιφνιδιαστούν οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ, όταν με την έναρξη της κύριας επιχείρησης «Maigewitter» ο κύριος όγκος των γερμανικών στρατευμάτων θα εξαπέλυε ταυτόχρονη επίθεση από τα νότια και τα βόρεια εναντίον του Άνω και Κάτω Γραμματικού, του Αγίου Παύλου, της Αγίας Φωτεινής και άλλων χωριών που αποτελούσαν τις βάσεις του 16ου Συντάγματος. Στο πλαίσιο της εξαπάτησης του ΕΛΑΣ εντασσόταν και η εσκεμμένη από τη γερμανική πλευρά παραπληροφόρηση των δυνάμεων του Εθνικού Ελληνικού Στρατού αναφορικά με τον πραγματικό στόχο της επιχείρησης. Πέρα από τους καθαρά στρατιωτικούς λόγους, μια τέτοια επιλογή φανέρωνε την επιφυλακτικότητα με την οποία αντιμετώπιζαν οι Γερμανοί τα συνεργαζόμενα ελληνικά τμήματα.[400]

Γενικότερα, προβλεπόταν η χρησιμοποίηση «κάθε μέσου παραπλάνησης». Για τον σκοπό αυτό και λίγο πριν την έναρξη της επιχείρησης «Falke» τα αρμόδια επιτελεία θα άφηναν να διαρρεύσουν, με τρόπο προσεκτικό, πληροφορίες για επικείμενο χτύπημα στον Όλυμπο. Με τον ίδιο τρόπο είχαν σχεδιαστεί και «συζητήσεις εξαπάτησης» μέσω

---

[398] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ. : 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεση πεπραγμένων μηνός Μαρτίου 1944". Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, τον Μάρτιο του 1944 η έδρα του 16ου ήταν στο Άνω Γραμματικό, το 2ο Τάγμα είχε εγκατασταθεί στο Κάτω Γραμματικό με έναν προωθημένο λόχο στους Πύργους, το 3ο Τάγμα έδρευε στο Ροδοχώρι με προωθημένα τμήματα στην Αγία Φωτεινή, την Μεταμόρφωση και τον Άγιο Παύλο. Επίσης, στο Μεσόβουνο έδρευαν δύο λόχοι του 2ου Τάγματος του 30ου Συντάγματος που είχαν προσκολληθεί στο 16ο Σύνταγμα. Οι παραπάνω δυνάμεις ενισχύθηκαν με την άφιξη του 3/53 Τάγματος της 9ης Μεραρχίας, με αρχηγό τον Δημήτρη Κυρατζόπουλο (Φωτεινό) που τοποθετήθηκε στον τομέα των Πύργων και του Κάτω Γραμματικού.

[399] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ˝Falke und Maigewitter˝ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944.

[400] Ό. π.

ασυρμάτου. Η εκστρατεία αυτή, που στόχευε στην παραπλάνηση του εχθρού, θα έπρεπε να παραμείνει, σύμφωνα με τις σχετικές διαταγές, αυστηρά μυστική, ακόμη και από τα ίδια τα γερμανικά στρατεύματα που θα συμμετείχαν στις επιχειρήσεις.[401]

Για την επιχείρηση «Falke» συγκροτήθηκαν τρεις Ομάδες Μάχης με συγκεκριμένες διαταγές και αποστολές. Την "Ομάδα Μάχης Α" συγκρότησαν ένα τάγμα των SS με δύο ιταλικές ορεινές πυροβολαρχίες και το τάγμα αστυνομίας της Βέροιας. Οι δυνάμεις αυτές, με χώρο διασποράς κατά μήκος της γραμμής που ξεκινούσε από τη Νάουσα, διερχόταν από τον Κοπανό και τη Νέα Κούκλαινα και κατέληγε στη Βέροια και τον Τριπόταμο, θα εκκαθάριζαν την περιοχή μέχρι το Αρκοχώρι (Αρκουδοχώρι), την Κουμαριά και το Κωστοχώρι. Στην "Ομάδα Μάχης Β" εντάχθηκαν οι άντρες του Εθνικού Ελληνικού Στρατού, οι οποίοι έχοντας ως αφετηρία τα χωριά τους που βρίσκονταν μεταξύ του Πολύμυλου και του Κλείτους, θα έπρεπε να ανακτήσουν τον έλεγχο των ορεινών, κυρίως, περιοχών μέχρι τη γραμμή Ξηρολίβαδο – Κλείτος. Τέλος, ένα τάγμα των SS και δύο ιταλικές ορεινές πυροβολαρχίες που συγκρότησαν την "Ομάδα Μάχης Γ", έλαβαν διαταγή να αναπτυχθούν μεταξύ του Αγίου Χριστόφορου και των Αμυγδάλων, καταλαμβάνοντας την Ερμακιά και τις υπάρχουσες καλύβες στα βορειοανατολικά του χωριού. Οι τρεις προαναφερόμενοι στρατιωτικοί σχηματισμοί έλαβαν ρητές διαταγές να παραμείνουν στις καταληφθείσες περιοχές, διενεργώντας εξονυχιστικές έρευνες. Κατόπιν, την ημέρα έναρξης της επιχείρησης «Maigewitter» θα προωθούνταν προς τα βόρεια, αποκλείοντας τις ορεινές διαβάσεις που οδηγούσαν από την Κουτσούφλιανη προς τα νότια.[402]

Εκτός από το σκέλος που περιλάμβανε τις επιχειρήσεις των στρατευμάτων, αποφασίστηκε να ληφθούν ενισχυμένα μέτρα ασφαλείας και προκάλυψης, τα οποία θα εφαρμόζονταν ταυτόχρονα με την έναρξη της επιχείρησης «Falke». Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην ασφάλεια των κύριων οδικών αξόνων και του σιδηροδρομικού δικτύου. Την προστασία του δρόμου Βέροιας–Κοζάνης ανέλαβε το 501^{ο} τμήμα της Στρατιωτικής Χωροφυλακής από τα Γιαννιτσά. Το τμήμα αυτό με την έναρξη της «Falke» θα προσκολλείτο στην μεραρχία SS και θα αναπτυσσόταν στον χώρο των επιχειρήσεων. Στη σιδηροδρομική γραμμή Βέροιας – Έδεσσας – Αμυνταίου τοποθετήθηκαν τεθωρακισμένα τμήματα της 382^{ης} μονάδας. Τέλος, στη λίμνη της Βεγορίτιδος και κοντά στο χωριό Περαία Έδεσσας συγκεντρώθηκαν μονάδες της 4^{ης} Μεραρχίας SS,

---

401 Ό. π.
402 Ό. π.

αποκλείοντας την περιοχή, όπου σύμφωνα με πληροφορίες εμφανίζονταν συχνά τμήματα του ΕΛΑΣ.[403]

Αμέσως μετά την ολοκλήρωση της επιχείρησης «Falke» θα εκδηλωνόταν η κύρια επιχείρηση «Maigewitter». Για το σκοπό αυτό συγκροτήθηκαν τέσσερις Ομάδες Μάχης, οι οποίες μετά τη συγκέντρωσή τους σε προκαθορισμένα σημεία θα εξαπέλυαν ταυτόχρονη επίθεση εναντίον των κύριων δυνάμεων του 16ου Συντάγματος. Οι γερμανικές πληροφορίες τοποθετούσαν «το κέντρο των συμμοριών» στις περιοχές του Γιαννακοχωρίου, της Αγίας Φωτεινής, του Κάτω Γραμματικού και του Αγίου Παύλου. Η επίθεση του πεζικού εναντίον των περιοχών αυτών θα υποστηριζόταν και από αέρος. Η πρώτη ομάδα περιλάμβανε στρατεύματα των SS, τα οποία από τη γραμμή αφετηρίας Νάουσας – Μαρίνας θα επιτίθονταν εναντίον του Αγίου Παύλου, της Μεταμόρφωσης και του Ροδοχωρίου. Η δεύτερη και τρίτη ομάδα περιλάμβανε τα στρατεύματα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν που από τα βόρεια και τη γραμμή Λουτροχώρι – Έδεσσα – Άγρας – Άρνισσα θα προσέβαλε τις ανταρτικές δυνάμεις που είχαν συγκεντρωθεί στην περιοχή μεταξύ του Ροδοχωρίου και του Κάτω Γραμματικού. Η τέταρτη ομάδα θα συγκεντρωνόταν στο δυτικό τομέα, μεταξύ του Φιλώτα και του Περδίκκα από όπου θα εξαπέλυε επίθεση εναντίον του Κάτω Γραμματικού και των τμημάτων του ΕΛΑΣ που είχαν οχυρωθεί στη θέση "Καλύβια Σαρακατσανέικα". Η επίθεση αυτή θα εκδηλωνόταν από δύο κατευθύνσεις. Ο κύριος όγκος των στρατευμάτων θα περνούσε βορείως των Πύργων, ενώ η νότια πτέρυγά τους θα παρέκαμπτε, επίσης από τα βόρεια, το Μεσόβουνο με τελικό προορισμό το Κάτω Γραμματικό. Σύμφωνα με τις διαταγές της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης, η ομάδα αυτή έπρεπε να καταλάβει τους Πύργους και το Μεσόβουνο και να τοποθετήσει σταθερές φρουρές, διατηρώντας τα δύο χωριά υπό γερμανικό έλεγχο για όσο διάστημα θα διαρκούσαν οι επιχειρήσεις.[404]

Η διαταγή της 13ης Απριλίου συνοδευόταν από συνημμένες «υποδείξεις για τη μεταχείριση του πληθυσμού» προς τα στρατεύματα που θα συμμετείχαν στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στο Βέρμιο. Οι υποδείξεις αυτές της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον καθώς, όπως θα φανεί στη συνέχεια, οι επιτιθέμενοι δεν περιορίστηκαν σε συλλήψεις και υλικές καταστροφές, όπως προέβλεπαν οι σχετικές διαταγές προς τα γερμανικά τμήματα, αλλά επεφύλαξαν στον άμαχο πληθυσμό σκληρή μεταχείριση, εκτελώντας κυρίως όσους είχαν εγκαταλείψει τα χωριά τους και είχαν αναζητήσει καταφύγιο στα βουνά. Ειδικότερα, τα μέτρα που

[403] Ό. π.
[404] Ό. π.

αποφασίστηκαν και αφορούσαν την τύχη των κατοίκων και των χωριών τους περιγράφονται στο σχετικό έγγραφο των γερμανικών αρχών σε τέσσερις παραγράφους :

1. «Οι άντρες, οι γυναίκες και τα παιδιά που θα εντοπιστούν κατά την προέλαση των στρατευμάτων εντός των περιοχών όπου υπάρχουν συμμορίες θα συλλαμβάνονται και θα μεταφέρονται για έλεγχο στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Νάουσας.
2. Τα χωριά Κουτσούφλιανη, Αγία Σωτήρα,[405] Δραζίλοβο, […], Άνω Σέλι, Άνω Βέρμιο, Ξηρολίβαδο, αποτελούν τα σημαντικότερα καταφύγια των συμμοριών. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να εκκενωθούν και να καταστραφούν ολοσχερώς. Οι γυναίκες και τα παιδιά από τα χωριά αυτά θα συγκεντρωθούν από τη Στρατιωτική Χωροφυλακή και θα μεταφερθούν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Νάουσας. Τη μετοίκηση όσων θα μεταφερθούν από τις υπό εκκένωση περιοχές έχει αναλάβει το Περιφερειακό Φρουραρχείο της Βέροιας σε συνεργασία με τη στρατιωτική διοίκηση, η οποία και θα προετοιμάσει τα μέτρα που έχουν αποφασιστεί.
3. Όσες καλύβες και παραπήγματα έχουν επισημανθεί στις περιοχές αυτές θα πρέπει επίσης να καταστραφούν (ιδιαίτερα τα παραπήγματα που βρίσκονται σε απόσταση μιας ώρας δρόμου νότια της Κουτσούφλιανης και οι καλύβες στα βορειοανατολικά της Ερμακιάς).
4. Όλοι οι μάχιμοι άντρες από τις περιοχές του Μεγάλου Ρέματος, της Αγίας Φωτεινής, του Άνω Γραμματικού και της Κουτσούφλιανης θα συλληφθούν και θα μεταφερθούν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Νάουσας. Στο στρατόπεδο της Νάουσας θα γίνει από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού ξεκαθάρισμά τους και μεταφορά: α΄) Των κομμουνιστών και των συμμοριτών στο στρατόπεδο των ομήρων, β΄) Όσοι είναι μισητοί – αντιπαθείς θα μεταφερθούν στα στρατόπεδα εργασίας και θα προωθηθούν στη συνέχεια στη Γερμανία, γ΄) Οι αθώοι μετά το τέλος των επιχειρήσεων θα αφεθούν και πάλι ελεύθεροι».[406]

Σε σχέση με την αρχική διαταγή που εξέδωσε το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης στις 13 Απριλίου, επήλθε μια ουσιαστική τροποποίηση που αφορούσε το χρόνο

[405] Πρόκειται για την εκκλησία της Αγίας Σωτήρας, κοντά στο χωριό Μεταμόρφωση (Δραζίλοβο).
[406] MA, RH 19 VII 23b/3: Unternehmen ″Falke″ und ″Maigewitter″, "Hinweise für Verhalten zur Bevölkerung", Anlage 2 zum Befehl vom 13 Απρ. 1944.

εκδήλωσης των επιχειρήσεων. Αποφασίστηκε οι δύο μέχρι εκείνο το σημείο ανεξάρτητες επιχειρήσεις να διεξαχθούν ταυτόχρονα με ημερομηνία έναρξης την ημέρα που είχε καθοριστεί για την εκδήλωση της επιχείρησης «Falke». Η ενιαία πλέον επιχείρηση στο Βέρμιο έλαβε την κωδική ονομασία «Maigewitter».[407]

Όπως αναφέρθηκε, βασική επιδίωξη των στρατευμάτων που θα συμμετείχαν στην εκκαθαριστική επιχείρηση ήταν να εγκλωβίσουν και να εξοντώσουν τις μονάδες του ΕΛΑΣ. Παράλληλα, έπρεπε να εξαρθρώσουν και να καταστρέψουν τις πηγές ανεφοδιασμού τους, πυρπολώντας ολοσχερώς τα χωριά που είχαν επισημανθεί ως βάσεις των ανταρτών. Γι΄ αυτό η γρήγορη κατάληψη των χωριών αυτών θεωρήθηκε η βασική προϋπόθεση για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων. Στο σημείο αυτό, οι διαταγές που είχαν δοθεί από την Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης δεν προσδιόριζαν επακριβώς την εικόνα των ανταρτών, αντιδιαστέλλοντάς τους από τον άμαχο πληθυσμό. Αν και είχε διαταχθεί η σύλληψη όλων ανεξαιρέτως των κατοίκων, η πιθανότητα οι αντάρτες να κρύβονταν στα χωριά ή να είχαν αναμειχθεί με τους αμάχους επέτρεπε στα στρατεύματα να προβούν σε εκτελέσεις όσων θεωρούσαν αντάρτες, κάτι που εκ των προτέρων άφηνε πολλά περιθώρια για υπερβάσεις των διαταγών και αυθαιρεσίες. Το γεγονός, επίσης, ότι ένα τμήμα αν όχι όλος ο πληθυσμός των χωριών θα προσπαθούσε να διαφύγει προς τα βουνά, ερμηνευόταν από τις γερμανικές αρχές ως απόδειξη ενοχής και συμμετοχής στις ανταρτικές ομάδες. Έτσι, η γραμμή που χώριζε τους αντάρτες από τον άμαχο πληθυσμό γινόταν δυσδιάκριτη. Το μόνο στοιχείο που πιθανότατα τοποθετούσε τους κατοίκους στο εχθρικό στρατόπεδο ήταν η απόπειρά τους να διαφύγουν στα βουνά, μετά την είσοδο των Γερμανών στα χωριά τους. Σε αυτήν την περίπτωση, επελέγη η εκτέλεσή τους ως αντάρτες και όχι η καταδίωξη και τη σύλληψή τους, κάτι που άλλωστε θα έθετε σε κίνδυνο τη ζωή των στρατιωτών. Στο σχετικό εδάφιο των υποδείξεων που η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης απέστειλε στις διοικήσεις των στρατευμάτων υπογραμμίζονταν τα ακόλουθα :

> «Ως προς το ζήτημα αυτό είναι απαραίτητο να καταλάβουμε το συντομότερο δυνατό τα χωριά, για να εμποδίσουμε τους συμμορίτες και τους κατοίκους που συμμετέχουν στις συμμορίες να διαφύγουν και να κρυφτούν. Στη συνέχεια τα χωριά αυτά θα πρέπει να ερευνηθούν. Όσοι σε αυτά

[407] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ˝Falke und Maigewitter˝ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944.

διαπιστωθεί ότι είναι συμμορίτες θα εκτελεστούν, οι ύποπτοι για συμμετοχή στις συμμορίες θα συλληφθούν».[408]

Η παράγραφος 5 των "υποδείξεων" διαπραγματευόταν τους τρόπους με τους οποίους οι γερμανικές αρχές θα αξιοποιούσαν στη συνέχεια τα είδη που ως λεία πολέμου θα περιέρχονταν στην κατοχή τους. Καθορίζονταν σχετικά τα ακόλουθα:

5. «Είναι απαραίτητο να αφαιρέσουμε από τους συμμορίτες τα εφόδιά τους. Σε αυτά ανήκουν:

α) Τα όπλα, οι σφαίρες και ο κάθε είδους πολεμικός εξοπλισμός. Αυτά θα πρέπει να παραδοθούν σε σημεία συγκέντρωσης των λαφύρων, τα οποία θα καθοριστούν από το Περιφερειακό Φρουραρχείο Βέροιας. Επειδή αυτά είναι απολύτως αναγκαία για τον εξοπλισμό των αντικομμουνιστικών ομάδων, θα πρέπει να επιδειχθεί ιδιαίτερη επιμέλεια και προσοχή στην λαφυραγώγηση και στην μεταφορά τους.

β) Τρόφιμα και κοπάδια ζώων. Τα ζώα από τις υπό εκκένωση περιοχές θα παραδοθούν από τα στρατεύματα κατόπιν συνεννοήσεως με το Περιφερειακό Φρουραρχείο Βέροιας σε κατάλληλα χωριά με ευθύνη των δημάρχων. Τα στρατεύματα θα πληροφορήσουν σχετικά το αρμόδιο Περιφερειακό Φρουραρχείο. Αυτό θα ελέγξει γρήγορα τα δηλωθέντα αποθέματα και θα φροντίσει για την επιστροφή τους στους ιδιοκτήτες τους. Τρόφιμα και ζώα, τα οποία χωρίς καμιά αμφιβολία ανήκουν στις συμμορίες, θα συγκεντρωθούν σε συγκεκριμένα σημεία, τα οποία θα καθοριστούν από το Περιφερειακό Φρουραρχείο Βέροιας. Θα ακολουθήσει διαταγή για την μεταφορά τους από τα σημεία εκείνα. Εντούτοις, εξακολουθεί να ισχύει η διάταξη σύμφωνα με την οποία τα στρατεύματα, όταν έχουν να αντιμετωπίσουν δυσκολίες εφοδιασμού, επιτρέπεται να τραφούν από την ύπαιθρο».[409]

Όσοι είχαν εκπονήσει τις παραπάνω συνοδευτικές ειδικές διαταγές της επιχείρησης «Maigewitter» είχαν λάβει, επιπλέον, υπόψη τους τα νέα δεδομένα τακτικής που έπρεπε στο εξής να υιοθετηθούν στον πόλεμο κατά των ανταρτών. Στη διαταγή για τη διεξαγωγή της επιχείρησης, το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης εφιστούσε την προσοχή

---

[408] MA, RH 19 VII 23b/3: Unternehmen ″Falke″ und ″Maigewitter″, "Hinweise für Verhalten zur Bevölkerung", Anlage 2 zum Befehl vom 13 Απρ. 1944.
[409] Ό. π.

στους διοικητές των στρατευμάτων στην «γνωστή τακτική των συμμοριών, σύμφωνα με την οποία αφήνουν τις μονάδες εφόρμησης να περάσουν και κατόπιν συγκεντρώνονται και πάλι στα μετόπισθέν τους».[410] Αυτή η επισήμανση αποτελούσε προϊόν των γενικότερων συμπερασμάτων στα οποία είχαν καταλήξει τα αρμόδια επιτελεία σχετικά με την τακτική που ακολουθούσαν οι αντάρτες κατά τη διάρκεια των γερμανικών επιχειρήσεων. Σε έκθεσή της με θέμα «τον πόλεμο κατά των συμμοριών», η Ομάδα Στρατού Ε σημείωνε σχετικά :

> «Με βάση την εμπειρία από τις επιχειρήσεις του προηγούμενου διαστήματος, η τακτική των συμμοριών έχει προσαρμοστεί στη δική μας τακτική, επιδιώκοντας να την εξουδετερώσει. Για το σκοπό αυτό εγκαθίστανται προσωρινά έξω από χωριά, για να τραβήξουν την προσοχή των στρατευμάτων μας. Όταν οι συμμορίες δέχονται επίθεση από ισχυρότερες δυνάμεις, τότε οι μόνιμες δυνάμεις των συμμοριών υποχωρούν στα βουνά, διεξάγοντας ταυτόχρονα επιβραδυντικές μάχες, οι οποίες παρέχουν τον χρόνο στους άντρες των εφεδρειών να επιστρέψουν στα χωριά τους, να κρύψουν τα όπλα και να συμπεριφερθούν ως ειρηνικοί πολίτες και αγρότες.
>
> Στο μέλλον, η τακτική μας θα πρέπει να προσαρμοστεί στην τακτική διεξαγωγής αυτής της μορφής πολέμου που εφαρμόζουν οι συμμορίες. Όπου δεν είναι δυνατή η περικύκλωση [του εχθρού] και η πιθαμή προς πιθανή έρευνα των κατεχόμενων εδαφών, θα πρέπει οι συμμετέχουσες δυνάμεις να αναπτυχθούν περισσότερο σε βάθος. Η προωθημένη γραμμή καταδιώκει τις συμμορίες. Αυτή θα πρέπει μετά από πεισματική καταδίωξη να ακινητοποιήσει τον εχθρό και να τον εξοντώσει. Στα μετόπισθεν άλλες μονάδες αναλαμβάνουν το χτένισμα του εδάφους για την ανακάλυψη εγκαταστάσεων και κρυψώνων, καθώς και τον εντοπισμό και τη σύλληψη μέσα στα χωριά μελών των συμμοριών που έχουν μείνει πίσω. Μετά το τέλος μιας επιχείρησης θα πρέπει κατά κανόνα να ακολουθεί μια επιπλέον εκκαθάριση [της περιοχής]».[411]

---

[410] MA, RH 19 VII 23b/3: Korpsgruppe Saloniki (OFK. 395), Ia, 2261 – 886 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für Unternehmen ″Falke und Maigewitter″ ", H. Qu., 13 Απρ. 1944.

[411] MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), "Bandenkampf", Ia, Nr. 830 geheim (Anlage 219), 24 Φεβρ. 1944.

Για το ίδιο θέμα, η Ομάδα Στρατού Ε ενημέρωσε με τηλεγράφημά της όλες τις υπαγόμενες στρατιωτικές διοικήσεις στην Ελλάδα, ώστε οι μελλοντικές επιχειρήσεις να διεξαχθούν με βάση τις νέες οδηγίες :

> «Όπως ενημερώνουν οι μονάδες άμυνας, κατά τη διάρκεια μιας επιχείρησης εναντίον των συμμοριών αφιερώνεται λίγος χρόνος από την πλευρά των στρατευμάτων για τη διεξαγωγή έρευνας στα χωριά προς αναζήτηση υπόπτων και αποθηκών πολεμικού υλικού. Έτσι, όμως, τίθεται εν αμφιβόλω η επιτυχία της επιχείρησης. Ωστόσο, δεν παραγνωρίζεται το γεγονός ότι συχνά μια γρήγορη εφόρμηση των στρατευμάτων και η [γρήγορη] έλευσή τους μέσα από περισσότερα χωριά, όπως απαιτεί ο τελικός στόχος της επιχείρησης, είναι απαραίτητη για τη στρατιωτική επιτυχία. Παρόλ΄ αυτά θα πρέπει να εφαρμοστεί το μέτρο της εντατικής έρευνας των χωριών από τις οπισθοφυλακές».[412]

Πράγματι, οι εντατικές έρευνες σε δασώσεις και κατοικημένες περιοχές και η παραμονή των στρατευμάτων στα καταληφθέντα χωριά μέχρι το τέλος της επιχείρησης ήταν τα νέα στοιχεία μιας νέας τακτικής που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά σε μεγάλη κλίμακα κατά τη διάρκεια της γερμανικής επιχείρησης στο Βέρμιο. Σ΄ αυτήν και εκτός από την εξόντωση των ανταρτών, δόθηκε μεγάλη βαρύτητα στη διενέργεια ερευνών μέσα στα χωριά και περιμετρικά αυτών που οδήγησαν σε εκατοντάδες συλλήψεις και στον εντοπισμό κρυπτών του ΕΛΑΣ. Στην πράξη, η γερμανική αυτή επιλογή περιόρισε στο ελάχιστο τις δυνατότητες που είχε ο άμαχος πληθυσμός να διαφύγει και να κρυφτεί στα γειτονικά βουνά μέχρι να περάσει ο κίνδυνος. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Maigewitter» εκατοντάδες κάτοικοι χωριών του Βερμίου που προσπάθησαν ή κατάφεραν να κρυφτούν, πλήρωσαν με τη ζωή τους ένα τέτοιο εγχείρημα.

Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Falke» και «Maigewitter», κάτω από την κοινή πλέον ονομασία «Maigewitter», ξεκίνησαν στις 22 Απριλίου 1944 (Χάρτης 7).[413] Πολύτιμες πληροφορίες για τις επιχειρήσεις αυτές παρέχει στο πρώτο φύλλο της η *Πατρίς* «δεκαπενθήμερος εφημερίς αντικομμουνιστικού αγώνος εθνικών και σοσιαλιστικών αρχών, επίσημον όργανον του Εθνικού Ελληνικού Στρατού (Ε.Ε.Σ.)» που

---

[412] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Bandenunternehmen – Ortschaften durchsuchung", Ia, Nr. 3397 geheim (Anlage 288), 24 Απρ. 1944.

[413] MA, RH 19 VII 16/4: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki", Ia, Nr. 3321 geh., (Anlage 263), 22 Απρ. 1944.

κυκλοφόρησε στην Κοζάνη στις 21 Μαΐου 1944. Σε άρθρο της η εφημερίδα, με τον τίτλο «Η δράσις του Εθνικού Ελληνικού Στρατού μας (Ε.Ε.Σ.)», έκανε εκτενή αναφορά στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στο Βέρμιο στις οποίες, όπως αναφέρθηκε, συμμετείχαν και οι άντρες του Μιχάλαγα. Συγκεκριμένα, γράφει ένας ανώνυμος πολεμικός ανταποκριτής της εφημερίδας, ο οποίος ακολούθησε τα τμήματα του Ε.Ε.Σ. στο Βέρμιο :

> «Από πολλού χρόνου σκοπός του Εθνικού Ελληνικού Στρατού μας υπήρξεν η εκκαθάρισις του ορεινού συγκροτήματος του Βερμίου επί του οποίου ήσαν εγκαταστημένοι πλείσται κομμουνιστικαί συμμορίαι και εκτελεστικά αποσπάσματα του ΕΛΑΣ και ΕΑΜ τα οποία τμήματα εκείθεν εξορμούντα προσέβαλον εκάστοτε τα χωρία τα ευρισκόμενα γύρωθεν του Βερμίου παρά των οποίων και ετροφοδοτούντο γενικώς δε δια των ενεργουμένων παρ΄ αυτών απαγωγών και εκτελέσεων αθώων πολιτών με μόνην την κατηγορίαν του Εθνισμού των ως Ελλήνων, και πυρπόλησιν χωρίων είχον τρομοκρατήσει και ελυμαίνοντο ολόκληρον την εκεί περιφέρειαν.
>
> Κατόπιν των ανωτέρω απεφασίσθη όπως τη συμπράξει Γερμανικού Στρατού ενεργηθή επιχείρησις κατά των συμμοριών αυτών αίτινες διετήρουν κυρίως τας βάσεις των εξορμήσεών των εις την Β.Α. πλευράν του Βερμίου όπου τα χωρία Πύργοι – Άνω και κάτω Γραμματίκοβον – Μέγα Ρεύμα, και η περιοχή Ναούσης.
>
> Την 22αν Απριλίου ε.ε. Τμήματα Γερμανικού Στρατού των SS μετά τμημάτων του Εθνικού Ελληνικού Στρατού μας μεθοδικώς ενεργήσαντα κατόρθωσαν να σχηματίσουν κλοιόν πέριξ του ορεινού όγκου του Βερμίου όστις διαρκώς περισφύγγων τας κομμουνιστικάς συμμορίας του Ε.Λ.Α.Σ. και Ε.Α.Μ. ηνήγκασε αυτάς να περιέλθουν εις αδιέξοδον μέχρι του σημείου λόγω των μεγάλων απωλειών των να διατάξωσιν οι επι κεφαλής των τμημάτων των να διασκορπισθώσιν και να προσπαθήσωσι παντί σθένει να διασωθώσιν.
>
> Πάντα τα τμήματα τα δρώντα εις την περιοχήν ταύτην εξοντώθησαν και διελύθησαν ήρχισε δε η αθρόα παράδοσις αυτών εις τας ημετέρας δυνάμεις το μεγαλύτερον δε ήδη μέρος των παραδοθέντων προσφέρει εις τον Στρατόν μας τας υπηρεσίας του αναγνωρίσαν την πλάνην ήν είχε περί των Εθνοκτόνων Οργανώσεων του Ε.Α.Μ. εις των οποίων την κομμουνιστικήν

πλεκτάνην εξαπατηθέν, είχε περιπέσει. Ηναγκάσθησαν επίσης να παραδοθούν και πλείστοι πολιτικοί υπεύθυνοι και καθοδηγηταί. Τα Κομμουνιστικά Τμήματα δυνάμεως 1500 περίπου ανδρών ετέλουν υπό τας διαταγάς των Αρχηγών Ακρίτα, Κολοκοτρώνη, Μπατίστα, Παγώνα και ετέρων».[414]

Σε έκθεσή που συνέταξε η Διοίκηση Χωροφυλακής Κοζάνης για την καταστροφή που υπέστησαν τα χωριά στην περιοχή δικαιοδοσίας της, αναφέρθηκε στις στρατιωτικές μονάδες που είχαν λάβει μέρος στην επιχείρηση και κυρίως σε εκείνες που συγκροτούσαν Έλληνες εξοπλισμένοι από τους Γερμανούς:

«Λαμβάνω την τιμήν ν΄ αναφέρω, κατ΄ αναφοράν της Υποδ/σεως Χωρ. Εορδαίας, ότι από της 21ης Απριλίου 1944 παρετηρήθησαν εξαιρετικαί κινήσεις Γερμανικών Μονάδων των ΣΣ εντεύθεν προς Αμύνταιον και προς όλα τα χωρία δυτικώς του όρους Βερμίου, προδίδουσαι ευρυτέραν ενέργειαν κατά των ανταρτών του Βερμίου. Κατά παρασχεθείσας πληροφορίας εκινήθησαν προς τον σκοπόν τούτον Γερμανικαί Μονάδες της Πτολεμαΐδος, Κοζάνης, Λάρισας, Βερροίας και άλλων πόλεων με αντικειμενικόν σκοπόν την κύκλωσιν του όρους Βερμίου και ευρείαν επιχείρησιν κατά των συμμοριών, μετ΄ αυτών δε ενήργησαν το Εθνικόν Σώμα Κοζάνης και το Ελληνικόν Εθελοντικόν Σώμα Παύλου [Πούλου], το εδρεύον εις Βέρροιαν και πολλοί άλλοι ένοπλοι εκ των Κοινοτήτων της δικαιοδοσίας μου, οίτινες έχουν εξοπλισθεί υπό των Γερμανών ή φέρουν ίδια όπλα τη ανοχή αυτών».[415]

Η επίθεση εναντίον των θέσεων των ανταρτών στο Βέρμιο εκδηλώθηκε την πρώτη ημέρα ταυτόχρονα από όλες τις κατευθύνσεις. Εφαρμόζοντας το αρχικό σχέδιο της επιχείρησης «Falke», τα στρατεύματα της "Ομάδας Μάχης Α" κινήθηκαν προς την κατεύθυνση του Αρκοχωρίου, της Κουμαριάς και του Κωστοχωρίου, καταλαμβάνοντας τα τρία χωριά χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Στο Αρκοχώρι συγκέντρωσαν όλους τους κατοίκους στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, τους ανέκριναν με τη βοήθεια διερμηνέα και στη συνέχεια τους άφησαν ελεύθερους. Αναφέρεται ότι η έξυπνη συμπεριφορά κάποιων από τους κατοίκους απέναντι στους Γερμανούς έσωσε το χωριό

[414] Βλ. *Πατρίς* (Κοζάνη, έτος πρώτο, Αριθ. 1), 21 Μαΐου 1944.
[415] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944 Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, Προς το Υπουργείον Εσωτερικών / Δ/νσιν Χωρ/κης, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944.

από την καταστροφή. Ωστόσο, πέντε άτομα, ένας καθοδηγητής από τη Βέροια ονόματι Χάρης Παπαγιαννούλης και τέσσερις αντάρτες, δεν γλίτωσαν από τα γερμανικά πυρά.[416] Στο Κωστοχώρι, οι αντάρτες πρόλαβαν να απομακρυνθούν πριν την είσοδο των γερμανικών τμημάτων. Στη θέση "Εικόνα" εκτέλεσαν δύο αποκομμένους αντάρτες και έναν βοσκό ονόματι Δημήτριο Τζήμα από την Κουμαριά, τον οποίο οι αντάρτες είχαν χρησιμοποιήσει ως οδηγό για να διαφύγουν.[417] Στις 23 Απριλίου, η δύναμη των Γερμανών που είχε ξεκινήσει από τη Βέροια με κατεύθυνση το Κάτω Βέρμιο (Σέλι) και το κέντρο του βουνού, έκανε μια μικρή στάση στην Κουμαριά, αναγκάζοντας όσους κατοίκους είχαν παραμείνει στο χωριό να ψήσουν αρνιά. Η ομολογία εκείνων που ανακρίθηκαν ότι λίγο νωρίτερα υπήρχαν αντάρτες στο χωριό μάλλον λειτούργησε κατευναστικά και το έσωσε από την καταστροφή. Λίγο αργότερα οι Γερμανοί μετέβησαν στο Κάτω Βέρμιο, όπου ερεύνησαν τα σπίτια, τα λεηλάτησαν και πυρπόλησαν ένα στο οποίο βρήκαν πυρομαχικά. Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς το κέντρο του βουνού, στη θέση "Πριόνια", ακολουθούμενοι από τρεις κατοίκους της Κουμαριάς, τους οποίους είχαν επιστρατεύσει για τη μεταφορά τροφίμων και πυρομαχικών.[418]

Στις 22 Απριλίου, η "Ομάδα Μάχης Γ" που είχε αναπτυχθεί μεταξύ του Αγίου Χριστόφορου και των Αμυγδάλων, έφτασε στην Ερμακιά, η οποία αυτή τη φορά εγκαίρως είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους. Στο χωριό εκτελέστηκαν δύο ηλικιωμένες γυναίκες, η Αικατερίνη Σάκκου και η Θεοδώρα Μάντζου. Τα ζώα και ό,τι είχε απομείνει από τις προηγούμενες επιδρομές πέρασαν στην κατοχή των Γερμανών και των αντρών του Ε.Ε.Σ.. Μια ομάδα δέκα επτά ατόμων βρήκε προσωρινό καταφύγιο στη θέση "Πριόνια", στις κατοικίες των δασοφυλάκων. Προτού συνεχίσει για τη Νάουσα ενημέρωσε τους δασοφύλακες για την εκκαθαριστική επιχείρηση και την πιθανή εμφάνιση Γερμανών.[419] Από τους τέσσερις δασοφύλακες, μόνο ο καταγόμενος από τη Νάουσα Δημήτριος Τοσιάκης με την πενταμελή οικογένειά του εγκατέλειψε την

---

[416] Αντώνιος Κοτζάμπασης – Στέργιος Πασχούλας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αρκοχώρι 18 Μαΐου 2002.

[417] Ιωάννης Μπαρμπαρούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κάτω Βέρμιο 18 Μαΐου 2002. Επίσης, Χρήστος Κοτρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κωστοχώρι 19 Μαΐου 2002.

[418] Ιωάννης Μπαρμπαρούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κάτω Βέρμιο 18 Μαΐου 2002.

[419] Βλ. Σάκκος, *ό.π.*, σσ. 26-31. Η ομάδα των δέκα επτά κατοίκων της Ερμακιάς, ένας από τους οποίους ήταν και ο συγγραφέας, συνελήφθησαν λίγο αργότερα και μεταφέρθηκαν στη Νάουσα από όπου απελευθερώθηκαν μετά από δεκαοκτώ ημέρες κράτησης στις εγκαταστάσεις του εργοστασίου του Λαναρά.

περιοχή και κατέφυγε στη Νάουσα.[420] Οι άλλοι τρεις συνάδελφοί του, δημότες Κάτω Βερμίου, ο Γεώργιος Τσίρης, ο Γεώργιος Φάκας και ο Ιωάννης Βόλκος προτίμησαν να παραμείνουν, αλλά κρύφτηκαν με τις οικογένειές τους στο βουνό. Στις 24 Απριλίου, το γερμανικό τμήμα από το Κάτω Βέρμιο έφτασε στη θέση "Πριόνια" και μετά από έρευνα στη γύρω περιοχή εντόπισε και συνέλαβε τις γυναίκες και τα παιδιά. Οι τρεις μητέρες, εκ των οποίων η μια ήταν έγκυος, και τα συνολικά δέκα παιδιά, ηλικίας τριών έως δεκατεσσάρων ετών, οδηγήθηκαν στο οίκημα, στο οποίο μέχρι τότε διέμεναν, δίπλα στο φυλάκιο, και εκτελέστηκαν, ενώ η φωτιά ήρθε να εξαφανίσει κάθε ίχνος της αποτρόπαιης πράξης (πίνακας 14).[421]

Ταυτόχρονα με το σχέδιο «Falke» ξεκίνησε και η επιχείρηση στο Βόρειο Βέρμιο, η «Maigewitter». Πρωταρχικός στόχος για τις επιτιθέμενες δυνάμεις ήταν ο έλεγχος όλων των ορεινών περασμάτων και η περικύκλωση των ανταρτών σε μια μικρή γεωγραφική έκταση μεταξύ των χωριών του Άνω και Κάτω Γραμματικού, του Αγίου Παύλου, της Μεταμόρφωσης και του Ροδοχωρίου. Από τα βόρεια, οι δυνάμεις της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν κινήθηκαν εναντίον των ανταρτών που κατείχαν την περιοχή μεταξύ του Κάτω Γραμματικού και του Ροδοχωρίου. Στο δυτικό τομέα της επιχείρησης, τα στρατεύματα της τέταρτης ομάδας από την κατεύθυνση του Φιλώτα και του Περδίκκα εξαπέλυσαν επίθεση με στόχο, αρχικά, την κατάληψη των Πύργων και του Μεσόβουνου. Παρά την μικρή αντίσταση που προέβαλλε ο ΕΛΑΣ, τα γερμανικά τμήματα κατάφεραν να προωθηθούν, αναφέροντας τους πρώτους «νεκρούς εχθρούς» και τη λαφυραγώγηση μικρών ποσοτήτων όπλων.[422]

Στις 23 Απριλίου, μετά την αποχώρηση των προωθημένων τμημάτων του ΕΛΑΣ, τμήματα των SS, με την ενίσχυση Ιταλών στρατιωτών και Ελλήνων εξοπλισμένων από τον Πελαργό, κινούμενα από τα Κομνηνά και το Μεσόβουνο, κατέλαβαν τους Πύργους, ένα κεφαλοχώρι με χίλιους οχτακόσιους ογδόντα δύο κατοίκους, γηγενείς και πρόσφυγες, στις δυτικές πλαγιές του Βερμίου. Σε αντίθεση με την τακτική άλλων επιχειρήσεων, αυτή τη φορά τα γερμανικά στρατεύματα διατήρησαν υπό τον έλεγχό τους τα χωριά που κατέλαβαν, όπως συνέβη στην περίπτωση των Πύργων. Ταυτόχρονα, ανέκριναν τους πρώτους κατοίκους που συνάντησαν για την παρουσία Άγγλων και

---

[420] Απόστολος Γκόγκος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κάτω Βέρμιο (θέση "Πριόνια"), 18 Μαΐου 2002.

[421] Ιωάννης Μπαρμπαρούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κάτω Βέρμιο 18 Μαΐου 2002. Επίσης, Σάκκος, *ό.π.*, σσ. 29-30.

[422] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3361 geh., (Anlage 271), 23 Απρ. 1944.

Αμερικανών αξιωματικών και ξεκίνησαν εντατικές έρευνες μέσα στο χωριό και στις γύρω δασώδεις εκτάσεις.[423] Τις ημέρες που παρέμειναν στους Πύργους αντιμετώπισαν τον άμαχο πληθυσμό σύμφωνα με τις διαταγές που είχαν εκδοθεί για την επιχείρηση. Κατά κανόνα, όσοι παρέμειναν στο χωριό συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν σε κρατητήρια. Αντίθετα, εκείνοι που επέλεξαν τη φυγή, ανάμεσά τους πολλές οικογένειες με μικρά παιδιά, ακόμα και βρέφη, κρίθηκαν ύποπτοι και εκτελέστηκαν.

Πολλοί κάτοικοι είχαν ήδη εγκαταλείψει τους Πύργους, βρίσκοντας καταφύγιο στις πλαγιές του Βερμίου. Επρόκειτο κυρίως για όσους κατοικούσαν στην προσφυγική άνω συνοικία του χωριού, οι οποίοι το προηγούμενο διάστημα είχαν προετοιμαστεί για το ενδεχόμενο αυτό, κατασκευάζοντας αμπριά στο γειτονικό δάσος, στο "Κουρί", όπου είχαν μεταφέρει και είδη πρώτης ανάγκης.[424] Αντίθετα, η πλειοψηφία όσων κατοικούσαν στην κάτω συνοικία, κυρίως γηγενείς, συνελήφθησαν και συγκεντρώθηκαν στην κεντρική πλατεία, στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας της Παναγίας. Όσοι άντρες και γυναίκες προσπάθησαν να σπάσουν τον κλοιό και να διαφύγουν εκτελέστηκαν. Μόνο ένας μικρός αριθμός κατάφερε να ξεφύγει της προσοχής των Γερμανών και να αποσπαστεί από το πλήθος των συγκεντρωμένων κατοίκων.[425] Την ίδια τύχη είχαν εκατόν είκοσι περίπου άντρες, γυναίκες και μικρά παιδιά που κρύβονταν μέσα στο χωριό και στο γειτονικό δάσος.[426] Οι υπόλοιποι, περίπου χίλιοι τετρακόσιοι, μεταφέρθηκαν με φορτηγά ή πεζή στην Πτολεμαΐδα,[427] εκτός από δύο ηλικιωμένες γυναίκες που εκτελέστηκαν επιτόπου, επειδή δεν μπορούσαν λόγω ηλικίας να ακολουθήσουν.[428] Εκεί εγκλείστηκαν σε ένα πρόχειρο στρατόπεδο συγκέντρωσης που είχε δημιουργηθεί στα «Χάνια του Σιόλιου» για να υποδεχθεί τους συλληφθέντες από την επιχείρηση στο Βέρμιο. Σύμφωνα με μαρτυρία, χρέη δεσμοφυλάκων στο στρατόπεδο εκτελούσαν οι άντρες του Καπετάν Κολλάρα.[429] Στις 24 Απριλίου, πέντε άντρες και δύο γυναίκες μεταφέρθηκαν

---

[423] Επαμεινώνδας Νικολούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.
[424] Ευάγγελος Γκέρτζας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.
[425] Χαράλαμπος Κυφωνίδης – Πασχάλης Γώγος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.
[426] Ευάγγελος Γκέρτζας – Αλέξανδρος Φωτιάδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.
[427] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944.
[428] Μωϊσής Ελευθεριάδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.
[429] Ό. π.

από το στρατόπεδο της Πτολεμαΐδας στη γέφυρα του Ανατολικού, όπου εκτελέστηκαν ως συνεργάτες των ανταρτών.[430]

Των πρώτων συλλήψεων και εκτελέσεων επακολούθησε η πυρπόληση, στις 23 Απριλίου, εξακοσίων πενήντα περίπου σπιτιών, εκτός από είκοσι όπου διέμεναν οι Γερμανοί στρατιώτες, του σχολείου, των εκκλησιών του Αρχάγγελου και της Παναγίας, του κοινοτικού καταστήματος, του κτηρίου της Χωροφυλακής και του Ειρηνοδικείου. Επίσης, συγκεντρώθηκαν όλα τα μεγάλα και μικρά ζώα που ανέρχονταν σε περίπου πεντέμισι χιλιάδες.[431] Από την πυρπόληση εξαιρέθηκε η εκκλησία της Μεταμόρφωσης που χρησιμοποιήθηκε ως γερμανικό φυλάκιο και στη συνέχεια ως προσωρινό κρατητήριο για όσους συλλαμβάνονταν. Η επέκταση και η εντατικοποίηση των ερευνών στις γύρω δασώδεις εκτάσεις οδήγησε στις 24, 25 και στις 26 Απριλίου στην ανακάλυψη και την εκτέλεση περίπου πενήντα ατόμων που είχαν βρει εκεί καταφύγιο. Μεταξύ αυτών ήταν μια γυναίκα, η Σοφία Γιάγκου με τα νεογέννητα δίδυμα παιδιά της που φονεύθηκαν με ξίφη μέσα σε μια σπηλιά.[432]

Άλλα εκατόν πενήντα περίπου άτομα, κυρίως γυναίκες και παιδιά που εντοπίστηκαν επίσης στο δάσος, οδηγήθηκαν πίσω στο χωριό και φυλακίστηκαν στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης. Οι Γερμανοί ανέθεσαν τη φρούρηση των κρατουμένων σε εξοπλισμένους Τουρκόφωνους από τον Πελαργό. Η συμμετοχή των τελευταίων στη

---

[430] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944. Επίσης, Πασχάλης Γώγος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001. Ο ένας από τους άντρες ονομαζόταν Κωνσταντίνος Βερβέρης. Οι δύο γυναίκες που εκτελέστηκαν ήταν οι δασκάλες του χωριού Αναστασία Σιούλη και Βαρβάρα Χατζημήτση. Μετά από οκτώ ημέρες αφέθηκαν ελεύθεροι όλοι οι κρατούμενοι από τους Πύργους και όσοι είχαν συλληφθεί την ίδια ημέρα στο γειτονικό Μεσόβουνο, εκτός από εκατό άντρες που χρησιμοποιήθηκαν σε έργα. Στους απελευθερωθέντες απαγορεύτηκε να επιστρέψουν στα χωριά τους. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, από τους Πύργους εγκαταστάθηκαν σε χωριά της Εορδαίας περίπου πεντακόσια είκοσι δύο άτομα, βλ. σχετικά, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 10ος υποφ.: Κοινότης Πύργων, "Κατάστασις ονομαστική εμφαίνουσα τους πυροπαθείς του χωρίου Πύργων εγκατασταθέντων εις την περιφέρειαν Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 23 Μαΐου / 8 Ιουλ. 1944 και Κοινότης Πύργων, "Συμπληρωματική κατάστασις πυροπαθών οικογενειών της ως άνω κοινότητος", Πτολεμαΐδα 15 Ιουλ. 1944. Στο ίδιο, φακ. 1ος 12ος υποφ.: Κοινότης Πύργων, "Κατάστασις εμφαίνουσα τους πυροπαθείς του χωρίου Πύργων ηλικίας 4-16 ετών εγκατασταθέντων εις την περιφέρεια Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 23 Μαΐου 1944.

[431] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ. : Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944.

[432] Ευάγγελος Γκέρτζας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001. Εκτός από τη Σοφία Γιάγκου, αδελφή του Ευάγγελου Γκέρτζα, και τα νεογέννητα παιδιά της, οι Γερμανοί εκτέλεσαν τον άντρα της, Αργύριο Γιάγκο και την αδελφή του, Μαριγούλα Γιάγκου. Βλ. επίσης, Βαφειάδης, *ό.π.*, τόμ. 3, σ. 155, όπου δημοσιεύεται "έκθεση για το ολοκαύτωμα των Πύργων (Κατράνιτσας)", συνταχθείσα στις 21 Οκτωβρίου 1944 από τον διοικητή του αποσπάσματος Βερμίου, Αντισυνταγματάρχη Διονύσιο Καράτζο (Μελά).

γερμανική επιχείρηση εναντίον των Πύργων θεωρείται πως αποτελούσε απάντηση στην εχθρική στάση που είχαν επιδείξει κάτοικοι των Πύργων έναντι του Πελαγρού, η οποία είχε μετουσιωθεί με τη συμμετοχή τους στις προηγούμενες επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον του συγκεκριμένου χωριού.[433] Αναφέρεται ότι επικεφαλής των εξοπλισμένων από τον Πελαργό, που εισέβαλαν με τους Γερμανούς στους Πύργους, ήταν ο Καπετάν Τσακίρογλου.[434] Σύμφωνα με έκθεση της Χωροφυλακής Κοζάνης, οι άντρες του Τσακίρογλου «αφήρεσαν από τας συγκεντρωθείσας γυναίκας του χωρίου Πύργων πολλά εκ των τιμαλφών, άτινα αύται είχον κρύψει εντός των ενδυμάτων αυτών, ενεργούντες προς τούτο έρευναν, καθ΄ον χρόνον τοις είχεν ανατεθεί η φύλαξις αυτών υπό των Γερμανών».[435] Υποστηρίζεται, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της κράτησής τους οι γυναίκες κακοποιήθηκαν από τους δεσμώτες τους. Την επόμενη ημέρα, στις 26 Απριλίου, οι αιχμάλωτοι ηλικιωμένοι, οι γυναίκες και τα παιδιά μεταφέρθηκαν σε παρακείμενες αχυρώνες και κάηκαν ζωντανοί.[436]

Συνολικά τις τέσσερις ημέρες που διήρκεσε η κατάληψη των Πύργων, τα γερμανικά στρατεύματα εκτέλεσαν ή έκαψαν ζωντανούς τριακόσιους τριάντα πέντε άντρες, γυναίκες και παιδιά (πίνακας 15).[437] Από τις εκατόν έξι συνταχθείσες ληξιαρχικές πράξεις, προκύπτουν τα ακόλουθα στατιστικά στοιχεία : α΄) Στις 22 Απριλίου εκτελέστηκαν 8

---

[433] Σύμφωνα με τον Νίκο Μαραντζίδη, ο οποίος ασχολήθηκε διεξοδικά με την πολιτική συμπεριφορά των εθνοτικών ομάδων και ιδιαίτερα των Τουρκόφωνων Προσφύγων, το "ζευγάρι" Πελαργού και Πύργων αποτέλεσε αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των εθνοτικών διαφορών που αναπτύχθηκαν μεταξύ γειτονικών χωριών στο πλαίσιο του εθνικού κράτους. Αυτές οι εθνοτικές διαφορές σε τοπικό επίπεδο καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό τόσο την εν γένει στάση που κράτησαν τα δύο συγκεκριμένα χωριά την περίοδο της Κατοχής όσο και ειδικότερα τις σχέσεις μεταξύ τους, βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ: Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο 2001, σσ. 150-151, 178.

[434] Ευάγγελος Γκέρτζας - Πασχάλης Γώγος - Μωϊσής Ελευθεριάδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.

[435] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944.

[436] Βλ. Γιάννης Φουστέρης, *Πύργοι Εορδαίας – Κατράνιτσα – "Ιστορίας ψηλάφηση"*, Πτολεμαΐδα 2000, σσ. 13-14. Κοσμάς Κοσμίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001. Επίσης, Βαγγέλης Ν. Τάκης, «40 χρόνια από το ολοκαύτωμα της Κατράνιτσας», *ΕΑ*, 42 (Σεπτέμβρης 1984), 125-126. Πυλάης, *ό.π.*, σ. 188. *Θεσσαλονίκη*, 25 Μαρ. 1965. *Ο Ελληνικός Βορράς*, 28 Απρ. 1946. Σύμφωνα με την τελευταία εφημερίδα, στα γεγονότα των Πύργων συμμετείχαν και άντρες του Πούλου.

[437] Στο μνημείο εκτελεσθέντων που έχει ανεγερθεί στους Πύργους, αναγράφονται τα ονόματα τριακοσίων σαράντα τριών ατόμων, *Μνημείον εκτελεσθέντων Πύργων φονευθέντες υπό των Γερμανών, 23 Απριλίου 1944*. Όμως, στο μνημείο έχουν περιληφθεί και όσοι εκτελέστηκαν είτε από τον ΕΛΑΣ είτε σε άλλες περιοχές και κατάγονταν από τους Πύργους. Επομένως, ο αριθμός των τριακοσίων τριάντα πέντε νεκρών θα πρέπει να γίνει δεκτός, έστω και με επιφύλαξη.

άντρες, γυναίκες και παιδιά ηλικίας 14-60 ετών, β΄) Στις 23 Απριλίου εκτελέστηκαν 64 άντρες, γυναίκες και παιδιά ηλικίας 2-75 ετών, γ΄) Στις 24 Απριλίου εκτελέστηκαν 2 άντρες ηλικίας 16 και 48 ετών, δ΄) Στις 25 Απριλίου εκτελέστηκαν 2 άντρες ηλικίας 54 και 55 ετών και 1 γυναίκα ηλικίας 16 ετών, ε΄) Στις 26 Απριλίου εκτελέστηκαν 29 άντρες, γυναίκες και παιδιά ηλικίας 14-62 ετών.[438]

Στις 23 Απριλίου, την ίδια ημέρα κατάληψης και πυρπόλησης των Πύργων, τα τμήματα των SS εισήλθαν στο γειτονικό Μεσόβουνο, χωριό το οποίο είχε άλλες δύο φορές κατά το παρελθόν υποστεί τα γερμανικά αντίποινα. Κατά τη διάρκεια της προώθησής τους στην περιοχή, οι Γερμανοί πέτυχαν να περικυκλώσουν μια διμοιρία Ρώσων και να σκοτώσουν έντεκα στρατιώτες και τον διμοιρίτη.[439] Στη συνέχεια πυρπόλησαν τις κατοικίες που είχαν στο μεταξύ επισκευαστεί πρόχειρα για να στεγάσουν όσους από τους κατοίκους είχαν παραμείνει, μετά τις πυρπολήσεις του Οκτωβρίου 1941 και του Μαΐου 1943. Μέσα στο χωριό συνελήφθησαν περίπου εκατό άτομα και μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Πτολεμαΐδας.[440] Διαφορετική ήταν η μεταχείριση που επεφύλαξαν οι Γερμανοί σε όσους αμάχους προσπάθησαν ή είχαν καταφέρει προσωρινά να διαφύγουν στο Βέρμιο. Μέσα στο χωριό Γερμανοί και Έλληνες συνεργάτες τους εκτέλεσαν και έκαψαν περίπου τριάντα πέντε ηλικιωμένους, γυναίκες και παιδιά που δεν πρόλαβαν να απομακρυνθούν. Μια δεύτερη ομάδα εκατόν πενήντα περίπου γυναικών και παιδιών που είχε καταφύγει νωρίτερα στο Άνω Γραμματικό, όπου συντηρούνταν από τα τρόφιμα των ανταρτών, αναγκάστηκε μετά τη γερμανική επίθεση να αναζητήσει άλλο καταφύγιο. Επέλεξε να επιστρέψει στο Μεσόβουνο. Όμως, στις πλαγιές του Βερμίου εντοπίστηκε και εκτελέστηκε.[441] Συνολικά εκτελέστηκαν εκατόν ογδόντα πέντε γυναίκες και παιδιά

---

[438] Βλ. Δήμος Βερμίου (Κομνηνά), Κοινότης Πύργων, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμος Α΄. Εκτός των παραπάνω ημερομηνιών εκτελέστηκαν δύο ακόμη άτομα. Στις 24 ή 27 Απριλίου εκτελέστηκε ο κρατούμενος στο στρατόπεδο της Πτολεμαΐδας, Κωνσταντίνος Βερβέρης και στις 5 Μαΐου στο Βέρμιο ο εικοσάχρονος γεωργός Κωνσταντίνος Δημητριάδης.

[439] Βλ. Γεώργιος Πετρίδης, «Στοιχεία από το κίνημα Εθνικής Αντίστασης στην περιοχή Πτολεμαΐδας», *ΕΑ*, 75 (Απρίλης – Μάης – Ιούνης 1992), 73. Τέσσερα ονόματα Ρώσων στρατιωτών αναγράφονται στο μνημείο που έχει ανεγερθεί στο Μεσόβουνο για τα θύματα της μαζικής εκτέλεσης των αντρών από τους Γερμανούς στις 23 Οκτωβρίου 1941.

[440] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944.

[441] Άνθιμος Πετρίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μεσόβουνο 11 Αυγ. 2001. Από την οικογένεια του Πετρίδη σκοτώθηκαν έξι άτομα, ο πατέρας του και τα πέντε αδέλφια του. Βλ. επίσης, Πετρίδης, Στοιχεία…, *ό.π.*, 73. Τάκης, *ό.π.*, 126. *Θεσσαλονίκη*, 25 Μαρ. 1965.

(πίνακας 16).[442] Όπως συνέβη και στην περίπτωση των Πύργων, μετά το τέλος της επιχείρησης απαγορεύτηκε στις γυναίκες και τα παιδιά που είχαν σωθεί, να επιστρέψουν στο χωριό. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, περίπου πεντακόσια ογδόντα δύο άτομα, στην συντριπτική τους πλειοψηφία γυναίκες και εκατόν τριάντα ένα παιδιά διασκορπίστηκαν στα χωριά της Εορδαίας.[443]

Στους Πύργους και το Μεσόβουνο, ο άμαχος πληθυσμός πλήρωσε βαρύ φόρο αίματος. Συνολικά, τα θύματα στα δύο χωριά ανήλθαν σε πεντακόσια είκοσι άτομα, κάθε ηλικίας και φύλου. Το πρώτο διάστημα μετά τη γερμανική επιχείρηση, οι ελληνικές υπηρεσίες προσπάθησαν ανεπιτυχώς να συλλέξουν πληροφορίες για τον ακριβή αριθμό των νεκρών. Στην έκθεση που συνέταξε στις 3 Μαΐου η Διοίκηση Χωροφυλακής Κοζάνης, υπολόγισε σε πάνω από τριακόσιους τους νεκρούς στους Πύργους, χωρίς όμως να μπορεί να δώσει ακριβή αριθμό. Αντίθετα, δεν είχε κανένα στοιχείο στη διάθεσή της για τους εκτελεσθέντες στο Μεσόβουνο.[444] Αντίστοιχα, η Νομαρχία Πέλλας ενημέρωσε στα τέλη Απριλίου τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας για τις εκτελέσεις στους Πύργους και στα χωριά της δικαιοδοσίας της, αλλά δεν κατέστη δυνατό να συγκεντρώσει συγκεκριμένα στοιχεία «λόγω του ότι οι κάτοικοι όσοι δεν συνελήφθησαν, διεσκορπίσθησαν και λόγω του αδυνάτου της επικοινωνίας».[445] Όπως ήταν, λοιπόν, φυσικό επόμενο, οι αρμόδιες κεντρικές υπηρεσίες στη Θεσσαλονίκη είχαν ελάχιστη πληροφόρηση για τις καταστροφές και τις εκτελέσεις στα χωριά του Βερμίου που στηριζόταν κυρίως σε αποσπασματικά στοιχεία. Ενδεικτικά, σε αναφορά που

---

[442] Βλ. *Θεσσαλονίκη*, 25 Μαρ. 1965. Στην κοινότητα του Μεσόβουνου έχει ανεγερθεί μνημείο, όπου αναγράφονται τα ονόματα ενενήντα πέντε ατόμων, στην συντριπτική τους πλειοψηφία γυναικών και παιδιών, που εκτελέστηκαν μέσα στο χωριό και στις πλαγιές του Βερμίου, *Πεσόντες υπέρ πατρίδος εν έτοι 1944. Ανηγέρθη υπό της Κοινότητος Μεσοβούνου εις μνήμην των ηρωικώς πεσόντων και ετοποθετήθη το έτος 1973*. Αξίζει να αναφερθεί ότι δεν έχουν συνταχθεί ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, όχι μόνο για τα θύματα του 1944, αλλά και για όσους σκοτώθηκαν το 1941. Ο γράφων εντόπισε μόνο μια εκπρόθεσμη ληξιαρχική πράξη εκτελεσθέντος τον Οκτώβριο του 1941.

[443] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 1, 10ος υποφ.: Κοινότης Μεσοβούνου, "Κατάστασις ονομαστική των πυροπαθών του χωρίου Μεσοβούνου εγκατασταθέντων εις την περιφέρειαν Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 23 Μαΐου 1944 / "Συμπληρωματική κατάστασις πυροπαθών οικογενειών της ως άνω κοινότητος εγκατασταθέντων εις την περιφέρειαν Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 18 Ιουλ. 1944 / "Συμπληρωματική κατάστασις πυροπαθών οικογενειών της ως άνω κοινότητος", Πτολεμαΐδα 9 Αυγ. 1944. Στο ίδιο, φακ. 1, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τους πυροπαθείς του χωρίου Μεσοβούνου ηλικίας 4-16 ετών των εγκατασταθέντων εις την περιφ. Εορδαίας", Πτολεμαΐδα 23 Μαΐου 1944.

[444] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: Διοίκησις Χωρ/κης Κοζάνης, Αρ. Πρωτ. 57/116/67, "Καταστροφή των χωρίων Πύργων και Μεσοβούνου και εκτέλεσιν πολλών εκ των κατοίκων", Κοζάνη 3 Μαΐου 1944.

[445] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση-Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Πέλλης, Αρ. Πρωτ. 1740, "Προς Γ. Δ. Μ.", Έδεσσα 28 Απρ. 1944.

απέστειλε ο επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων της επαρχίας Εορδαίας προς την προϊστάμενη αρχή του, γνωστοποίησε την εκτέλεση στις 23 Απριλίου της νηπιαγωγού των Πύργων, Σοφίας Χατζηδίγκα.[446]

Τα γερμανικά στρατεύματα αποσιώπησαν τις εκτελέσεις των αμάχων στους Πύργους και το Μεσόβουνο, στέλνοντας παραποιημένες εκθέσεις στην αρμόδια Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης. Στην αναφορά της 24ης Απριλίου, οι επικεφαλής των στρατευμάτων ενημέρωσαν πως οι άντρες τους είχαν προκαλέσει μέχρι τότε σημαντικές απώλειες στον εχθρό, σκοτώνοντας ογδόντα άτομα. Απέναντι στις «εχθρικές απώλειες» οι αντίστοιχες γερμανικές ήταν ασήμαντες.[447] Παρόμοια αναφορά απεστάλη μια ημέρα αργότερα, στις 25 Απριλίου, όπου σημειώνονταν τα ακόλουθα: «Σημαντικές απώλειες του εχθρού, μεταξύ αυτών εκατόν σαράντα τρεις καταμετρημένοι νεκροί, δώδεκα αιχμάλωτοι. Ανακαλύφθηκαν οκτώ αποθήκες με ήδη ένδυσης και διατροφής, τρεις κρύπτες με σφαίρες και αρκετές ποσότητες ποικίλου πολεμικού υλικού».[448]

Περισσότερο, όμως, αποκαλυπτική ήταν η έκθεση που απεστάλη στην Ανώτατη Διοίκηση Στρατού, όπου εκεί γινόταν λόγος για την καταστροφή δύο χωριών, πληροφορία που δεν είχε περιληφθεί στα παραπάνω σήματα προς την Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης. Στην ημερησία αναφορά που εξέδωσε η Ανώτατη Διοίκηση στις 25 Απριλίου και δίπλα από τους εκατόν σαράντα πέντε «νεκρούς εχθρούς» και τους δώδεκα αιχμαλώτους υπήρχε η σημείωση: «Δύο χωριά των συμμοριών κατεστράφησαν».[449] Αν και δεν υπάρχουν σχετικές αναφορές από γερμανικής πλευράς σχετικά με την ταυτότητα των χωριών αυτών, είναι σίγουρο ότι πρόκειται για τους Πύργους και το Μεσόβουνο. Επομένως, οι παραπάνω αριθμοί που είχαν δηλωθεί από τους διοικητές των γερμανικών μονάδων ως εχθρικές απώλειες, ήταν στην πραγματικότητα ένα μικρό μόνο μέρος από τους συνολικά πεντακόσιους είκοσι άντρες, γυναίκες και παιδιά που είχαν εκτελεστεί εν ψυχρώ στα δύο χωριά.

Μετά την κατάληψη και καταστροφή των Πύργων και του Μεσόβουνου, τα γερμανικά τρατεύματα εκδήλωσαν συντονισμένη επίθεση εναντίον του Αγίου Παύλου

---

[446] ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 6ος υποφ. : Δ/νσις Στοιχ. Εκπαιδεύσεως, Αρ. Πρωτ. 25729, "Προς την Δ/σιν Εσωτερικών Γ. Δ. Μ.", Θεσσαλονίκη 7 Ιουν. 1944.

[447] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3403 geheim (Anlage 291), 24 Απρ. 1944.

[448] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3426 geheim (Anlage 304), 25 Απρ. 1944.

[449] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1551, στοιχείο κατηγορίας No. 458: OKH, Gen. St. d. H / Op. Abt. (II), Nr. 4243 / 44 g. Kdos., "Tagesmeldung West vom 25 April 1944", 26. Απρ. 1944.

και του Άνω και Κάτω Γραμματικού, όπου είχε συγκεντρωθεί η διοίκηση του 16ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ και οι Άγγλοι και Αμερικανοί αξιωματικοί της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής.[450] Η επίθεση υποστηριζόταν από αέρος και από το πυροβολικό. Η επιλογή του ΕΛΑΣ να αντισταθεί, διεξάγοντας αμυντικές μάχες, αποδείχθηκε εσφαλμένη και προκάλεσε απώλειες στα τμήματά του. Μετά από σφοδρό βομβαρδισμό των χωριών και τις παρατηρούμενες ελλείψεις σε όπλα και πυρομαχικά, η διοίκηση του συντάγματος αποφάσισε να διατάξει την επάνοδο στη συνηθισμένη τακτική της διάσπασης του εχθρικού κλοιού και της διαφυγής σε ασφαλείς περιοχές.[451]

Στις 23 Απριλίου, τα γερμανικά τμήματα κινήθηκαν ταυτόχρονα από την κατεύθυνση των Πύργων και της Άρνισσας εναντίον του Κάτω Γραμματικού. Για να αποκλειστούν οι δίοδοι διαφυγής προς την κατεύθυνση της λίμνης Βεγορίτιδος, καταλήφθηκε η Περαία. Το σύνολο των αντρών του χωριού συνελήφθη και κρατήθηκε σε ένα σπίτι για όσο διάστημα διήρκεσε η επιχείρηση στο Βέρμιο. Ένας κάτοικος που δεν υπάκουσε στις γερμανικές εντολές εκτελέστηκε εντός του χωριού. Ένας δεύτερος κατάφερε να γλιτώσει από τα γερμανικά πυρά, καθώς εκλήφθηκε ως αντάρτης. Μετά τη διαφυγή του, οι Γερμανοί έκαψαν το σπίτι του. Τέσσερις ακόμη άντρες, με επικεφαλής τον κομματικό υπεύθυνο του χωριού, επιβιβάστηκαν σε μια βάρκα, προσποιούμενοι τους ψαράδες. Όμως, έγιναν αντιληπτοί και την ώρα που αποβιβάστηκαν στην ξηρά, σκοτώθηκαν εξ αποστάσεως από τα πυρά γερμανικού πολυβόλου. Ο κύκλος των εκτελέσεων στην Περαία ολοκληρώθηκε με την εκτέλεση έξω από το χωριό ενός ατόμου από την Πτολεμαΐδα (πίνακας 17).[452]

Στη συνέχεια εκδηλώθηκε συντονισμένη επίθεση εναντίον των ανταρτικών θέσεων στο Κάτω Γραμματικό. Η αντίσταση των ανταρτών περιορίστηκε στην σύντομη ανταλλαγή πυρών με τους Γερμανούς, καθώς στη συνέχεια αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν προς την κατεύθυνση του Άνω Γραμματικού. Μαζί τους τράπηκε σε φυγή η πλειοψηφία των κατοίκων. Όσοι δεν πρόλαβαν να διαφύγουν βρέθηκαν περικυκλωμένοι. Συνολικά εκτελέστηκαν μέσα στο χωριό έξι άτομα, τρεις άντρες και

---

[450] ΜΑ, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3403 geheim (Anlage 291), 24 Απρ. 1944.

[451] ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεσις επιχειρήσεως κατά του Βερμίου της 22/4/44", 6 Μαΐου 1944 και 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Προς την Χην Μεραρχίαν (ΙΙ Γραφείον)", 24 Απρ. 1944. Βλ. επίσης, Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σσ. 84, 115. *Θεσσαλονίκη*, 24 Μαρ. 1965.

[452] Αθανάσιος Βλάχος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Περαία 13 Αυγ. 2001. Βλ. επίσης, Δήμος Βεγορίτιδας (Άρνισσα), Ληξιαρχικόν Βιβλίον Θανάτων Κοινότητος Περαίας από 1/1932 – 4/1955, τόμος Α΄, Αριθ. 1, 2, 3, 4, 5, Περαία 20 Μαΐου 1945, Αριθ. 9, Περαία 9 Οκτ. 1946.

τρεις γυναίκες (πίνακας 18). Η παραμονή των Γερμανών στο χωριό ανάγκασε τις επόμενες ημέρες τους περισσότερους κατοίκους που είχαν διαφύγει στο Βέρμιο, να παραδοθούν. Στην κεντρική πλατεία έγινε ο διαχωρισμός των γυναικών και των αντρών. Μετά την ανάκρισή τους, μεταφέρθηκαν στην Άρνισσα.[453] Όπως συνέβη και στα άλλα χωριά που έπεσαν στα χέρια των Γερμανών, τα εκατόν σαράντα περίπου σπίτια του Κάτω Γραμματικού λεηλατήθηκαν και παραδόθηκαν στις φλόγες.[454]

Στις 24 Απριλίου, οι Γερμανοί βρέθηκαν έξω από το Άνω Γραμματικό. Οι πρώτοι που έπεσαν νεκροί ήταν τέσσερις άντρες από το Κάτω Γραμματικό που είχαν αναζητήσει καταφύγιο στο δάσος γύρω από το χωριό (πίνακας 19).[455] Ο ΕΛΑΣ προέβαλλε ασθενή αντίσταση, σκοτώνοντας έναν Γερμανό. Κατόπιν οι αντάρτες, οι αξιωματικοί της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής και οι κάτοικοι έσπευσαν να εκκενώσουν το χωριό, κάτω από τα γερμανικά καταιγιστικά πυρά του πυροβολικού και της αεροπορίας. Λίγες ώρες αργότερα το χωριό καταλήφθηκε και πυρπολήθηκε, με συνέπεια να καταστραφούν ολοσχερώς εκατό περίπου σπίτια, μια εκκλησία και το σχολείο. Κατά τη διάρκεια των ερευνών, οι Γερμανοί σκότωσαν δύο αδελφές, είκοσι και είκοσι δύο ετών και έναν άντρα, γιατί φορούσε ένα αδιάβροχο του ιταλικού στρατού. Όσους συνέλαβαν, στην πλειοψηφία τους γυναίκες και παιδιά, τους κράτησαν προσωρινά στην εκκλησιά του Αγίου Δημητρίου που πυρπολήθηκε τελευταία. Όπως συνέβη και στην περίπτωση των Πύργων, δύο γυναίκες κακοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της κράτησής τους. Την επομένη, όλοι οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στην Έδεσσα. Μετά

---

[453] Απόστολος Κιουτσούκος – Χρήστος Πολυχρονίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κάτω Γραμματικό 12 Αυγ. 2001. Κατά τη διάρκεια της γερμανικής επιχείρησης, συνελήφθησαν από το Κάτω Γραμματικό πέντε άτομα, οι Κωνσταντίνος Μάϊδος, Απόστολος Ηλιάδης, Δημήτριος Πασχάλης, Θεόδωρος Αποστολίδης, Γεώργιος Τσιρακίδης και μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Οι τρεις πρώτοι στάλθηκαν όμηροι στη Γερμανία. Μετά το τέλος του πολέμου επέστρεψαν στην Ελλάδα. Ο ένας από αυτούς, ο Πασχάλης, σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου στο Γράμμο. Οι άλλοι δύο συλληφθέντες κατάφεραν να αποδράσουν, όταν οι άντρες του Πούλου, τους αποφυλάκισαν από το Επταπύργιο της Θεσσαλονίκης και τους μετέφεραν το καλοκαίρι του 1944 στην Κρύα Βρύση για να εργαστούν στα χωράφια. Για τους έξι εκτελεσθέντες βλ. Δήμος Βεγορίτιδας, Βιβλίον Ληξιαρχικόν Θανάτου Κοινότητος Γραμματικού, τόμος Α΄, Αριθ. 7, Έδεσσα 7 Οκτ. 1947, Αριθ. 8, Έδεσσα 7 Οκτ. 1947, Αριθ. 12, Έδεσσα 27 Δεκ. 1947. Για τα άλλα τρία άτομα δεν έχει συνταχθεί ληξιαρχική πράξη θανάτου. Να σημειωθεί ότι από τους πρώτους που εκτελέστηκαν μέσα στο χωριό ήταν ο ηλικιωμένος ιερέας και η σύζυγός του.

[454] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ. : "Κατάστασις εμφαίνουσα τα πυρποληθέντα και λεηλατηθέντα χωρία των Επαρχιών του Νομού Πέλλης".

[455] Βλ. Δήμος Βεγορίτιδας, Βιβλίον Ληξιαρχικόν Θανάτου Κοινότητος Γραμματικού, τόμος Α΄, Αριθ. 2, 3, 4, Άρνισσα 25 Μαΐου 1947, Αριθ. 11, Έδεσσα 27 Δεκ. 1947. Επίσης, Κυριακή Μαξιλάρα, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Περαία 13 Αυγ. 2001.

από δέκα ημέρες οι περισσότεροι απελευθερώθηκαν εκτός από έναν αριθμό αντρών που μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη.[456]

Από το Άνω Γραμματικό, το Ροδοχώρι και τη Μεταμόρφωση οι Γερμανοί περικύκλωσαν τον Άγιο Παύλο, όπου, όμως, συνάντησαν αντίσταση από την πλευρά των ανταρτών. Η επιλογή του ΕΛΑΣ να αντισταθεί προκάλεσε στις τάξεις του τις περισσότερες απώλειες, αλλά, ταυτόχρονα, και στους Γερμανούς.[457] Στη σύντομη ημερησία αναφορά που απεστάλη στην Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης στις 24 Απριλίου, γίνεται αναφορά στην αντίσταση που προέβαλλε ο ΕΛΑΣ στον Άγιο Παύλο: «Ο εχθρός προβάλλει πεισματική άμυνα απέναντι στις επιθέσεις των δικών μας Ομάδων Μάχης εναντίον του προπυργίου των συμμοριών, της Κουτσούφλιανης».[458] Μια ημέρα αργότερα, στις 25 Απριλίου, ο Άγιος Παύλος, «το τελευταίο προπύργιο των συμμοριών», έπεσε στα χέρια των Γερμανών. Τα λιγοστά σπίτια ανατινάχθηκαν. Ανάμεσα στα λάφυρα συγκαταλέγονταν μια αποθήκη με όπλα και σφαίρες, δύο αποθήκες με είδη ένδυσης και τρόφιμα, άλογα και μουλάρια.[459] Οι άντρες και τα γυναικόπαιδα κατέφυγαν στο δάσος. Λίγο αργότερα προτίμησαν να παραδοθούν. Οι γυναίκες και τα παιδιά μεταφέρθηκαν στη Νάουσα. Οι έντεκα άντρες του χωριού οδηγήθηκαν στη γειτονική Μεταμόρφωση, όπου εκτελέστηκαν (πίνακας 20).[460] Για άλλη μια φορά, οι επιτελείς στη Θεσσαλονίκη ενημερώθηκαν για την εκτέλεση δέκα πέντε «εχθρών».[461]

Μετά την κατάληψη και του τελευταίου χωριού, τα γερμανικά στρατεύματα επιδόθηκαν στην καταδίωξη των ανταρτών. Έχοντας εγκαταστήσει φρουρές στα χωριά, που πριν από λίγες ημέρες κατείχε ο ΕΛΑΣ, αλλά και φυλάκια στο Βέρμιο, οι Γερμανοί άρχισαν να «χτενίζουν» τις δασώδεις εκτάσεις, προσπαθώντας να εντοπίσουν τα ανταρτικά τμήματα ή αποκομμένες ομάδες που αναζητούσαν διόδους διαφυγής. Για

---

[456] Γεώργιος Τσέλιος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άνω Γραμματικό 12 Αυγ. 2001. Για τους τρεις εκτελεσθέντες βλ. Δήμος Βεγορίτιδας, Βιβλίον Ληξιαρχικών Θανάτου Κοινότητος Γραμματικού, τόμος Α΄, Αριθ. 1, Άρνισσα 18 Μαΐου 1947, Αριθ. 5, Άρνισσα 7 Ιουν. 1947, Αριθ. 6, Άρνισσα 7 Ιουν. 1947.

[457] Θεοχάρης Χατζηιωαννίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άγιος Παύλος 12 Αυγ. 2001.

[458] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3426 geheim (Anlage 304), 25 Απρ. 1944.

[459] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3458 geheim (Anlage 314), 26 Απρ. 1944.

[460] Θεοχάρης Χατζηιωαννίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Άγιος Παύλος 12 Αυγ. 2001. Επίσης, Άγιος Παύλος (Κουτσούφλιανη), *Μνημείον Εκτελεσθέντων Πατριωτών από τα στρατεύματα Κατοχής, 23.4.44*, όπου σημειώνονται τα ονόματα έντεκα αντρών μεταξύ δεκατεσσάρων έως εβδομήντα πέντε ετών.

[461] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3458 geheim (Anlage 314), 26 Απρ. 1944.

τον εντοπισμό των ανταρτών χρησιμοποιήθηκαν αεροπλάνα και στήθηκαν πολλές ενέδρες από γερμανικά αποσπάσματα.[462] Σε μια ενέδρα κοντά στη Φλαμουριά, οι Γερμανοί παγίδευσαν και συνέλαβαν οκτώ αντάρτες που είχαν βγει για ανίχνευση, μεταξύ αυτών τον Στρατιωτικό Διοικητή του 16ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, Ταγματάρχη Πεζικού, Περικλή Μεσημέρη και τον Υπολοχαγό Δημήτριο Μπαρτζή. Στα χέρια των Γερμανών έπεσε ο ατομικός οπλισμός των ανταρτών και πολύτιμα έγγραφα που οι δύο βαθμοφόροι του ΕΛΑΣ έφεραν πάνω τους.[463] Οι δύο συλληφθέντες μεταφέρθηκαν αρχικά στην Έδεσσα, όπου και ανακρίθηκαν και στη συνέχεια στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Στις 6 Ιουνίου 1944, οι δύο αξιωματικοί του ΕΛΑΣ ήταν ανάμεσα στα εκατόν ένα άτομα που εκτελέστηκαν στη Θεσσαλονίκη.[464]

Παρά, όμως, τις συνεχείς περιπολίες στο Βόρειο Βέρμιο, οι Γερμανοί δεν κατάφεραν να εντοπίσουν τους αντάρτες. Τα τμήματα του 16ου με αρχηγό τον Κωνσταντίνο Κολίντζα (Κολοκοτρώνη) κατάφεραν να περάσουν στον κάμπο των Γιαννιτσών και συνέχισαν με τελικό προορισμό το Πάϊκο. Όμως, οι Γερμανοί άρχισαν να συγκεντρώνουν στρατεύματα στο Πάϊκο, προετοιμάζοντας την επόμενη εκκαθαριστική επιχείρηση, γεγονός που ανάγκασε τα τμήματα του ΕΛΑΣ να επιτρέψουν στο Βέρμιο. Κατευθύνθηκαν στην Ερμακιά και πέρασαν το δημόσιο δρόμο Κοζάνης-Πτολεμαΐδας, μεταξύ της Ποντοκώμης και της Μαυροπηγής, αποφεύγοντας τις γερμανικές περιπόλους. Από εκεί συνέχισαν για το Άσκιο, ακολουθούμενα από το 3/53 του Κυρατζόπουλου

---

[462] Βλ. και ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ. : 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεσις επιχειρήσεως κατά του Βερμίου της 22/4/44", 6 Μαΐου 1944. Επίσης, Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 85.

[463] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου NOKW - 1356, στοιχείο κατηγορίας No. 479: [Fernschreiben] KR HURX / FUE 05758 26/4, 2235 DSZ, KR OKH / GENST DH / OP ABT geheim, "Tagesmeldung OB Südost (Okdo H. Gr. F) an OKW / WFST / v. 26.4.44" και [Fernschreiben] KR HURX / FUE 06081 30/4, 2915 DSZ, "Tagesmeldung OB Südost (Okdo H. Gr. F) an OKW / WFST / v. 30.4.44". Επίσης, MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki - Maigewitter", Ia, Nr. 3612 geheim (Anlage 353), 30 Απρ. 1944. Να σημειωθεί ότι η επιτυχία της σύλληψης ενός υψηλόβαθμου στρατιωτικού στελέχους του ΕΛΑΣ, όπως ήταν ο Περικλής Μεσημέρης, οδήγησε τους Γερμανούς επιτελείς να αναφερθούν ονομαστικά στον συλληφθέντα. Αυτό απαντάται για πρώτη φορά σε στρατιωτική έκθεση, όπως μοναδικό είναι και το γεγονός της σύλληψης αυτής, κατά τη διάρκεια μιας γερμανικής εκκαθαριστικής επιχείρησης στη Μακεδονία. Αναφορικά με τα έγγραφα που έφεραν μαζί τους τη στιγμή της σύλληψής τους οι δύο αξιωματικοί, η έκθεση του 16ου σημειώνει: «[…]φημολογείται ότι ανευρέθη το αρχείο συντάγματος […]», βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεσις επιχειρήσεως κατά του Βερμίου της 22/4/44", 6 Μαΐου 1944.

[464] Βλ. σχετικά, ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 59415, "Ονομαστική κατάστασις των υπό των Αρχών Κατοχής την πρωΐαν της 6ης τρεχ. έξωθι της πόλεως εις θέσιν Ντουντουλάρ εκτελεσθέντων 101 ατόμων", Θεσσαλονίκη 16 Ιουν. 1944.

(Φωτεινού), και κατέλυσαν προσωρινά στη Βλάστη και το Σισάνι.[465] Η εμφάνιση γερμανικών τμημάτων, στις 6 Μαΐου, ανάγκασε σύντομα τους αντάρτες να εγκαταλείψουν τη Βλάστη. Το χωριό πέρασε για μια ακόμη φορά στον γερμανικό έλεγχο, πληρώνοντας ανάλογο τίμημα. Εκτός από την πυρπόληση σπιτιών, οι Γερμανοί εκτέλεσαν έναν άντρα στην είσοδο του χωριού, τον τριαντατριάχρονο Χρυσόστομο Ζιάμο, και μια γυναίκα στην αυλή του σπιτιού της, την σαρανταεξάχρονη Βασιλική Τζιαφέττα, προτού συνεχίσουν την καταδίωξη των ανταρτών.[466]

Στις 6 Μαΐου, ένα τμήμα του ΕΛΑΣ με επικεφαλής τον Κολίντζα επεχείρησε να περάσει τον Αλιάκμονα, στο ύψος του Βογατσικού, πέφτοντας σε γερμανική ενέδρα. Τουλάχιστον επτά αντάρτες σκοτώθηκαν, προτού καταφέρουν οι υπόλοιποι να περάσουν απέναντι και να καταφύγουν στη Βελανιδιά.[467] Την ίδια ημέρα, οι Γερμανοί, καταδιώκοντας τους αντάρτες, εκτέλεσαν τρεις άμαχους από το Βογατσικό και τον Γέρμα που συνάντησαν στην ύπαιθρο.[468] Ασυγκρίτως μεγαλύτερες απώλειες υπέστη το

---

[465] Για την εξαντλητική αυτή πορεία των ανταρτών βλ. ενδεικτικά, *ΕΑ*, 85 (Οκτώβρης – Δεκέμβρης 1994), 39-40, όπου δημοσιεύεται «Λεπτομερεστέρα Έκθεσις διεξαχθείσης επιχείρησης 22ας και 23ης Απριλίου κατά του Βερμίου» του 16ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, η οποία συντάχθηκε στις 25 Μαΐου 1944 και υπογράφεται από τον Κωνσταντίνο Κολίντζα. Επίσης, Αλέκος Ιωακειμίδης, «Εκκαθαριστικές Επιχειρήσεις στο Βέρμιο (Απρίλης 1944)», *ΕΑ*, 56 (Δεκέμβρης 1987), 33-37. Σταύρος Πασχαλίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βέροια 11 Οκτ. 2001.

[466] Βλ. Κοινότητα Βλάστης, Δημοτολόγιο, Αύξοντες αριθμοί 234/5, 774. Επίσης, Τσίρος, *ό.π.*, 354.

[467] Βλ. Δήμος Ίωνος Δραγούμη, Βιβλίον Θανάτων Βογατσικού, τόμος Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, Αριθ. 1, 2, Βογατσικό 13 Οκτ. 1945, Αριθ. 5, Βογατσικό 25 Νοεμ. 1945, Αριθ. 26, Βογατσικό 27 Μαρ. 1946, Αριθ. 29, Βογατσικό 2 Ιουν. 1946, Αριθ. 39, Βογατσικό 13 Νοεμ. 1946 και Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων Ληξιαρχείου Κοινότητας Γέρμα, τόμος Β΄, Ληξιαρχική πράξη θανάτου, Αριθ. 3, Γέρμας 28 Μαρ. 1946. Ακόμη, Θωμάς Γαλιλαίας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βογατσικό 25 Σεπτ. 2001. Οι φονευθέντες από τους Γερμανούς αντάρτες του ΕΛΑΣ κατάγονταν από την περιοχή των Γρεβενών και της Κοζάνης. Επίσης στο ληξιαρχικό βιβλίο θανάτων της κοινότητας Μολόχας που βρίσκεται στο Δήμο Νεάπολης (η έρευνα διεξήχθη από τον Αθανάσιο Καλλιανιώτη), υπάρχουν καταχωρημένες τρεις πράξεις με ημερομηνία την 6η Μαΐου 1944. Από αυτές η μια ανήκει σε κάτοικο της Μολόχας, επαγγέλματος γεωργού, ο οποίος εκτελέστηκε από τους Γερμανούς κοντά στον ποταμό Αλιάκμονα, η δεύτερη και τρίτη σε κατοίκους της Ομαλής και της Λευκοθέας, για τους οποίους ως αιτία θανάτου αναγράφεται η εκτέλεση μετά από μάχη του ΕΛΑΣ με τους Γερμανούς και ο πνιγμός στον Αλιάκμονα, βλ. Δήμος Νεάπολης, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Μολόχας (από 1/3.2.1944 έως 1976), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 3 (13.9.1945), 4 (1946), 1 (1947).

[468] Εκτός από τους αντάρτες, σκότωσαν έναν κάτοικο του Βογατσικού, στη θέση "Μπάνια", τον Λάμπρο Βυτανιώτη, ηλικίας εβδομήντα ετών, βλ. Δήμος Ίωνος Δραγούμη, Βιβλίον Θανάτων Βογατσικού, τόμος Α΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου, Αριθ. 9, Βογατσικό 9 Φεβρ. 1946. Όπως αναφέρθηκε στο σχετικό με την καταστροφή της Κλεισούρας υποκεφάλαιο, συνέλαβαν και άλλους δέκα κατοίκους του Βογατσικού, τους οποίους εκτέλεσαν στη διάβαση της Κλεισούρας. Επίσης, στα όρια των κοινοτήτων Βογατσικού και Γέρμα σκότωσαν δύο άτομα από τον Γέρμα, τον εικοσιπεντάχρονο γεωργό Χρήστο Κίτσιο και τον εβδομηντάχρονο βοσκό Πρώϊο Σιδέρη, βλ. Δήμος Ίωνος Δραγούμη, Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων Ληξιαρχείου Κοινότητας Γέρμα, τόμος Β΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, Αριθ. 6, 9, Γέρμας 28 Μαρ. 1946.

3ο Τάγμα του 53ου Συντάγματος, όταν επιχειρώντας στις 9 Μαΐου να περάσει με τη σειρά του τον Αλιάκμονα στο ύψος του ομώνυμου χωριού (Βρατίνη), κοντά στη Νεάπολη, έπεσε σε γερμανική ενέδρα, με αποτέλεσμα να πνιγούν ή να σκοτωθούν περίπου είκοσι πέντε αντάρτες.[469]

Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, τα χωριά του Βερμίου υπέστησαν σημαντικές ή μικρότερες ζημιές. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, σκοτώθηκαν ή κάηκαν ζωντανοί πεντακόσιοι εξήντα τρεις άντρες, γυναίκες και παιδιά.[470] Άλλοι τόσοι συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν σε προσωρινά στρατόπεδα κράτησης στην Πτολεμαΐδα και τη Νάουσα. Κατοικημένες και δασώδεις περιοχές κανονιοβολήθηκαν με σφοδρότητα από ξηράς και αέρος. Μετά την κατάληψή τους, οι Γερμανοί κατέστρεψαν ολοσχερώς τα χωριά του Βορείου Βερμίου που είχαν χαρακτηριστεί ως βάσεις των ανταρτών, όπως ήταν το Άνω και Κάτω Γραμματικό, ο Άγιος Παύλος, οι Πύργοι, το Μεσόβουνο, η Μεταμόρφωση. Ιδιαίτερα όσοι είχαν προστρέξει σε βοήθεια των Γερμανών επιδόθηκαν στην λεηλασία των περιουσιών, αφαιρώντας είδη οικιακής χρήσεως που μπορούσαν να μεταφερθούν, είδη διατροφής και χιλιάδες μικρά και μεγάλα ζώα.[471] Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι κατά την αποχώρησή τους από τους Πύργους οι εξοπλισμένοι του Πελαργού μετέφεραν με κάρα λάφυρα από τα λεηλατημένα σπίτια.[472] Μετά τον πόλεμο οι κάτοικοι των

---

[469] Για το περιστατικό αυτό βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: 16ον Σύνταγμα Πεζικού, "Έκθεσις επιχειρήσεως κατά του Βερμίου της 22/4/44", 6 Μαΐου 1944. Επίσης, Παναγιώτης Μαγιάννης, «Μια ενέδρα στον Αλιάκμονα», *ΕΑ*, 40 (Μάης 1984), 71-73. Σεραφείμ Καρασάββας, «Μνήμες από την Εθνική Αντίσταση», Η δεκαετία 1940-1950…, *ό.π.*, σ. 288-289. Πρβλ. *Πατρίς*, 21 Μαΐου 1944. Η εφημερίδα του Ε.Ε.Σ. υποστηρίζει πως οι απώλειες που υπέστη ο ΕΛΑΣ από τις δύο γερμανικές ενέδρες στον Αλιάκμονα ανήλθαν σε διακόσιους είκοσι πέντε νεκρούς και εβδομήντα πέντε αιχμάλωτους.

[470] Πρβλ. Βερβενιώτη, *ό.π.*, σ. 128. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, στα χωριά Μεσόβουνο, Πύργοι, Ερμακιά και Αμύγδαλα οι συνεργάτες των Γερμανών εκτέλεσαν εξακόσια τριάντα τέσσερα άτομα, πυρπόλησαν πεντακόσια πενήντα σπίτια και βίασαν τριάντα εννιά γυναίκες. Όμως, εσφαλμένα θεωρούνται από τη συγγραφέα ως οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για τις πράξεις αυτές. Πιθανόν, η συμμετοχή τους στις εκτελέσεις αμάχων να ήταν μικρότερη από αυτή που είχε σχέση με τις λεηλασίες περιουσιών. Σε κάθε περίπτωση, η προσπάθεια του ακριβούς προσδιορισμού του βαθμού συμμετοχής τους στις πράξεις αυτές είναι δυνατόν ελλείψει άλλων στοιχείων να οδηγήσει σε γενικεύσεις και αυθαίρετα συμπεράσματα. Από την άλλη πλευρά, ο παραπάνω αριθμός των νεκρών είναι μεγαλύτερος από τις πραγματικές απώλειες που είχαν τα χωριά μέσα σε διάστημα δύο μηνών. Εκτός από τους Πύργους και το Μεσόβουνο που καταστράφηκαν στις 23 Απριλίου, οι εκτελέσεις και η πυρπόληση των άλλων δύο χωριών έλαβαν χώρα στις 28 Μαρτίου 1944. Συνολικά, στα τρία χωριά, εκτός των Αμυγδάλων, εκτελέστηκαν περίπου πεντακόσια εξήντα δύο άτομα.

[471] Για τα δεινά που υπέστησαν τα χωριά του Βερμίου κατά τη διάρκεια της γερμανικής επιχείρησης βλ. και Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 86.

[472] Ευάγγελος Γκέρτζας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001. Βλ. και Πυλάης, *ό.π.*, σ. 188. Το 1946, ένας κάτοικος του Πελαργού ονόματι Νικόλαος Γιαννακίδης συνέταξε και απέστειλε υπόμνημα στον Γενικό Διοικητή Δυτικής Μακεδονίας, με το οποίο διαμαρτυρόταν «δια την αφόρητον κατάστασιν του χωριού μας που δημιούργησαν οι οπλισμένοι μοναρχικοί

Πύργων βρήκαν χαλιά, ρούχα, ζώα, εκκλησιαστικά και άλλα αντικείμενα που είχαν αφαιρεθεί από το χωριό τους, σε άλλα χωριά, όπως ήταν το Μανιάκι και ο Άγιος Δημήτριος.[473]

Στις 29 Απριλίου υποβλήθηκε η έκθεση με τα αποτελέσματα της επιχείρησης «Maigewitter» που όμως στηριζόταν στις μέχρι τότε αναφορές που είχαν αποσταλεί στην Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης. Με βάση, λοιπόν, τα στοιχεία που είχαν συγκεντρωθεί μέχρι τις 29 Απριλίου, οι «απώλειες των συμμοριών» ανέρχονταν σε τριακόσιους τριάντα εννιά νεκρούς, ενενήντα τραυματίες, εβδομήντα πέντε αιχμαλώτους και τριακόσιους ογδόντα δύο συλληφθέντες. Οι περισσότεροι από τους παραπάνω νεκρούς και τραυματίες ήταν άμαχοι και όχι αντάρτες, όπως είχαν αναφέρει τα γερμανικά στρατεύματα στην αρμόδια Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης. Απόδειξη του γεγονότος αυτού ήταν οι γερμανικές απώλειες, οι οποίες ήταν ελάχιστες για μια τόσο εκτεταμένη και δύσκολη, εξαιτίας του δύσβατου εδάφους, επιχείρηση. Όπου οι αντάρτες κατάφεραν να προβάλλουν αντίσταση, προξένησαν στα γερμανικά στρατεύματα απώλειες που ανέρχονταν συνολικά σε οκτώ νεκρούς, είκοσι δύο τραυματίες, ενώ ένας στρατιώτης δηλώθηκε ως αγνοούμενος. Ανάμεσα στα λάφυρα συγκαταλέγονταν πολυάριθμες συσκευές τηλεφώνων, κανένας, όμως, ασύρματος, όπως χαρακτηριστικά σημειωνόταν, δώδεκα αποθήκες με είδη διατροφής, που εκτός των άλλων περιείχαν τρεις τόνους αλεύρι και τρεις τόνους σιτηρών, τρεις μεγάλες αποθήκες πυρομαχικών με είκοσι τρεις χιλιάδες σφαίρες πεζικού, εκατόν τριάντα χειροβομβίδες, τριάντα πέντε νάρκες, πάνω από τριακόσια κιλά εκρηκτικών και άλλα υλικά παρασκευής εκρηκτικών. Για τον αριθμό των όπλων δεν είχε αποσταλεί η σχετική έκθεση. Ανάμεσα στα λάφυρα

συνεργάτες των Γερμανών και τις κλοπές και αυθαιρεσίες της επιτροπής διανομών και ότι συνεπεία της καταστάσεως αυτής 15 παραμένουμε εις Πτολεμαΐδα και άλλοι εις άλλα χωριά διότι δεν δυνάμεθα να ζήσουμε εις τον Πελαργόν λόγω της ασκουμένης τρομοκρατίας των ενόπλων Παοτζήδων». Ανάμεσα στα άλλα περιστατικά, που είχαν σημειωθεί στον Πελαργό και αποδείκνυαν το υφιστάμενο κλίμα τρομοκρατίας, ο Γιαννακίδης σημείωνε και την κλοπή 46 τεμαχίων ρούχων της ΟΥΝΡΑ, την οποία οι εξοπλισμένοι συγχωριανοί του, κατά τη διάρκεια επιτόπιου ελέγχου αντρών της Χωροφυλακής Πτολεμαΐδας, κατάφεραν εν μέρει να καλύψουν, αντικαθιστώντας τα ρούχα αυτά με «παλαιά κουρέλια, κλεμένα κι΄ αυτά από το χωριό Κατράνιτσα», βλ. σχετικά, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ρέθυμνο), Βιβλιοθήκη του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας [αταξινόμητο υλικό], Φάκελος Ν. Γιαννακίδη (Πελαργός Κοζάνης, 1946): "Υπόμνηνα Νικολάου Γιαννακίδου, κατοίκου Πελαργού" προς τον Γενικό Διοικητή Δυτικής Μακεδονίας, Πελαργός 1 Μαρ. 1946.

[473] Επαμεινώνδας Νικολούσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Πύργοι 11 Αυγ. 2001.

συγκαταλέγονταν, επίσης, πάνω από τρεις χιλιάδες εξακόσια ζώα, μεταξύ αυτών άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια, βόδια, αιγοπρόβατα και γουρούνια.[474]

Τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το τέλος της εκκαθαριστικής επιχείρησης «Maigewitter», η Ομάδα Στρατού Ε προέβη σε ενδιαφέρουσες επισημάνσεις για την αποτελεσματικότητα των γερμανικών αντιποίνων. Στην έκθεση του Μαρτίου – Απριλίου για τις ανταρτικές ομάδες και τη δράση τους στην Ελλάδα, η Ομάδα Στρατού Ε έκρινε ως επιτυχή την επιχείρηση του Βερμίου, τονίζοντας : «Η μεγάλης έκτασης εκκαθαριστική επιχείρηση που διεξήχθη από τα γερμανικά στρατεύματα στην οροσειρά του Βερμίου κατάφερε ισχυρά πλήγματα στις εκεί συμμορίες και οδήγησε στην καταστροφή των προπυργίων τους».[475]

Όμως, στην αντίστοιχη έκθεση του Απριλίου-Μαΐου, οι στρατιωτικοί αναγκάστηκαν να παραδεχθούν την αναποτελεσματικά και τον άστοχο χαρακτήρα των γερμανικών αντιποίνων που έπλητταν τον άμαχο πληθυσμό, ενδυναμώνοντας σε πολλές περιπτώσεις την αντίσταση:

> «Τα μέχρι τώρα ακόμη σκληρότερης μορφής αντίποινα που εφαρμόστηκαν μετά από δολιοφθορές και ενέδρες, δεν σημείωσαν παρά τη σκληρότητά τους καμία αξιόλογη επιτυχία, καθώς από τη στιγμή που τα δικά μας μέτρα έχουν σε κάθε περίπτωση παροδικό χαρακτήρα, σύντομα αναγκαζόμαστε να παραχωρήσουμε και πάλι στις συμμορίες τον έλεγχο στις πληγείσες περιοχές και στα χωριά. Από την άλλη πλευρά, τα υπερβολικής σκληρότητας αντίποινα που εφαρμόστηκαν χωρίς προσεκτική εξέταση των πραγμάτων, προκάλεσαν μόνο πικρία, εξέλιξη που αξιοποιήθηκε δεόντως από τις συμμορίες. Ως αποδεικτικό στοιχείο [των παραπάνω θέσεων] μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι ο πληθυσμός θα συνεχίσει σε μεγάλη έκταση να

---

[474] MA, RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Korpsgruppe Saloniki – ″Vorläufiges Abschlußergebnis Maigewitter″", Ia, Nr. 3563 geheim (Anlage 346), 29 Απρ. 1944. Στο ίδιο, RH 19 VII 23b/3: "Ergebnisse des Unternehmens ″Maigewitter″ nach bis 28.4. vorliegenden Meldungen". Για τις "απώλειες" που προκάλεσε στον ΕΛΑΣ η γερμανική εκκαθαριστική επιχείρηση στο Βέρμιο, πρβλ. *Πατρίς*, 21 Μαΐου 1944. Επίσης, ΙΑΥΕ, 1943-1944, φακ. 2, 4ος υποφ.: Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄, "Έκθεσις περί της ανταρτοκομμουνιστικής δράσεως εις την περιοχήν του Νομού Κοζάνης", Μάιος 1944. Τόσο η εφημερίδα όσο και το συγκεκριμένο έγγραφο του Χρυσοχόου παρουσιάζουν μια αξιοσημείωτη ταύτιση αναφορικά με τις απώλειες που υποστηρίζουν πως υπέστησαν τα τμήματα του ΕΛΑΣ. Συνολικά, αναφέρουν τριακόσιους εξήντα νεκρούς αντάρτες με στρατιωτική στολή, διακόσιους με πολιτικά και εκατόν εξήντα αιχμαλώτους.

[475] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 6150 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 8 (März / April 1944)", H. Qu., 1 Μαΐου 1944.

υποστηρίζει τις συμμορίες, ιδιαίτερα στον τομέα της μεταβίβασης πληροφοριών».[476]

Η εκκαθάριση του Βερμίου από τα γερμανικά στρατεύματα είχε βραχύβια αποτελέσματα. Τα τμήματα του ΕΛΑΣ είχαν εκδιωχθεί από το Βέρμιο, αλλά δεν είχαν εξοντωθεί. Από την άλλη πλευρά, τα δεκάδες θύματα που άφησε πίσω της η επιχείρηση και η βιαιότητα με την οποία αντιμετωπίστηκε ο άμαχος πληθυσμός προετοίμασαν το έδαφος για την εφαρμογή των γερμανικών σχεδίων. Έτσι, και ενώ στο Βέρμιο μικρές γερμανικές ομάδες καταδίωξης συνέχισαν το έργο της εκκαθάρισης, σκοτώνοντας "εχθρούς" και συλλέγοντας όπλα και πολεμικό υλικό, στην ευρύτερη περιοχή ξεκίνησε η δημιουργία «αντικομμουνιστικών οχυρών».[477] Αυτό πρακτικά οδήγησε στον εξοπλισμό από τους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους πολλών χωριών του κάμπου που εκ των πραγμάτων αναγκάστηκαν να δεχθούν όπλα. Τον Μάιο του 1944, οι Γερμανοί εξόπλισαν την Πλατάνη Έδεσσας, απειλώντας τους κατοίκους πως σε διαφορετική περίπτωση θα είχαν την τύχη των Εβραίων.[478] Αλλού, όπως στη Σωτήρα Έδεσσας, όσοι αρνήθηκαν να δεχθούν όπλα, στάλθηκαν όμηροι στη Γερμανία.[479] Μέσα σε κλίμα τρομοκρατίας και πειθαναγκασμού ο Πούλος και οι άντρες του μοίρασαν με τη σειρά τους όπλα στο Αγγελοχώρι και τον Πολυπλάτανο.[480]

Εκτός από τα χωριά, οι Γερμανοί μοίρασαν όπλα και στα τμήματα του Μιχάλαγα και του Κολλάρα που είχαν συμμετάσχει στην επιχείρηση του Βερμίου εναντίον του ΕΛΑΣ. Σε έκθεσή του για το αξιόμαχο των «εθελοντικών αντικομμουνιστικών σχηματισμών», ο Ανώτερος Διοικητής των SS και της Αστυνομίας στην Ελλάδα, Βάλτερ Σιμάνα (Walter Schimana), σημείωνε σχετικά ένα μήνα αργότερα :

«Οι πρόσφυγες από την περιοχή του Πόντου Έλληνες, δοκιμάστηκαν μέχρι τώρα στον πόλεμο εναντίον των κομμουνιστών. Είναι σκληροί, έτοιμοι για μάχη και σημείωσαν επιτυχίες απέναντι στους καλύτερα εξοπλισμένους και

---

[476] MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 7655 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 9 (April / Mai 1944)", H. Qu., 25 Μαΐου 1944.
[477] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3683 geheim (Anlage 32), 3 Μαΐου 1944 και Ia, Nr. 3933 geheim (Anlage 103), 9 Μαΐου 1944.
[478] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151-270), συνεδρίαση της 18ης Σεπτεμβρίου 1945, αριθ. 162 : Ένορκη κατάθεση Ιωάννη Σ.
[479] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (1-150), συνεδρίαση της 27ης Απριλίου 1945, αριθ. 9-10 : Ένορκη κατάθεση Αναστάσιου Π.
[480] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (151-270), συνεδρίαση της 18ης Σεπτεμβρίου 1945, αριθ. 162 : Ένορκες καταθέσεις Σωτήριου Σ., Ιωάννη Ε. κ.α.

περισσότερους εχθρούς. Για τον λόγο αυτό, τα τμήματα του Παπαδόπουλου και του Κολλάρα που συγκροτήθηκαν τον προηγούμενο χρόνο, θα πρέπει να εξοπλιστούν με οπλοπολυβόλα».[481]

Η αντίδραση του ΕΛΑΣ απέναντι στα χωριά που με τη βία είχαν περάσει στην «αντίδραση», εκδηλώθηκε αμέσως μετά την επιστροφή των τμημάτων του στο Βέρμιο. Κατά τη διάρκεια των «εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του κάμπου» που διενήργησε αυτή τη φορά ο ΕΛΑΣ, πυρπολήθηκαν τα χωριά και εκτελέστηκαν όσοι κάτοικοι είχαν δεχτεί όπλα από τους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους. Στις 17 Μαΐου ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε και αφόπλισε τα Λευκάδια, στις 23 και 25 τον Άνω και Κάτω Κοπανό και το Αγγελοχώρι, στις 27 την Πλατάνη και στις 29 τα Βρυτά.[482]

Η εκτέλεση εκατοντάδων αμάχων από τα γερμανικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Maigewitter» στο Βέρμιο, τέθηκε στο επίκεντρο της δικαστικής έρευνας μετά το τέλος του πολέμου. Μια από τις πρώτες προτεραιότητες των δικαστικών αρχών στην προσπάθειά τους να εντοπίσουν τους ενόχους των εκτελέσεων αυτών, ήταν να εξακριβώσουν την ταυτότητα των γερμανικών τμημάτων που είχαν καταλάβει τους Πύργους, αλλά και το Μεσόβουνο, δηλαδή τα δύο χωριά που είχαν και τα περισσότερα θύματα. Οι έρευνες ξεκίνησαν πρώτα από την Ελλάδα και συνεχίστηκαν αργότερα στη Γερμανία με την κλήτευση σε απολογία των πρωταγωνιστών εκείνης της περιόδου.

Οι εκτελέσεις στους Πύργους από τους Γερμανούς ήταν ένα από τα περιστατικά που περιλήφθησαν στην επίσημη έκθεση του Εθνικού Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου, η οποία κατατέθηκε στη συνέχεια από ελληνικής πλευράς στη δίκη της Νυρεμβέργης. Στην έκθεση κατονομαζόταν ο Συνταγματάρχη Ρίττερ φον Εμπερλάιν ως επικεφαλής των γερμανικών τμημάτων που συμμετείχαν στην επιχείρηση του Βερμίου και τα οποία, αφού κατέλαβαν τους Πύργους, εκτέλεσαν τριακόσια δέκα οκτώ άτομα, στην πλειοψηφία τους ηλικιωμένους, γυναίκες και παιδιά.[483]

---

[481] MA, RH 19 VII 17/3: Führungsabteilung (Arsakli), "Einsatz antikomm. Frw. Verbände", Ic, Nr. 8002 geheim (Anlage 29), 2 Ιουν. 1944.

[482] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ. : Εθνικής Αντίστασης (16ο Σύνταγμα) – [γράφτηκε από ανώνυμο του ΙΙ/16 τάγματος].

[483] Βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου No. Greek report, στοιχείο κατηγορίας 499: Ελληνικόν Εθνικόν Γραφείον Εγκλημάτων Πολέμου, Κεντρική Υπηρεσία, "Επίσημος Έκθεσις του Εθνικού Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πόλεμου – Περί των Εγκλημάτων των διαπραχθέντων εν Ελλάδι υπό των Γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων Κατοχής, Απρίλιος 1941-Οκτώβριος 1944".

Στις καταθέσεις που έδωσαν αργότερα για το ίδιο θέμα Έλληνες μάρτυρες, κάτοικοι των Πύργων, καταλόγισαν την ευθύνη σε περισσότερα από ένα πρόσωπα. Ανάμεσα σε αυτούς που κατηγορήθηκαν ήταν και πάλι ο Εμπερλάιν, αλλά και ο Κουρτ Ρίκερτ, διοικητής στο Αμύνταιο του 1ου Τάγματος του 7ου Συντάγματος SS. Όμως, οι ανακρίσεις που διενήργησε η Εισαγγελία του Κόμπλεντς για να διαπιστώσει εάν ο Ρίκερτ, αλλά και ο τότε υφιστάμενός του, Κουρτ Σβάρτινγκ, διοικητής του 4ου Λόχου, είχαν ενεργό συμμετοχή στα γεγονότα των Πύργων, δεν οδήγησαν στην προσαγωγή τους σε δίκη. Όπως ήταν φυσικό, οι δύο εναγόμενοι αρνήθηκαν οποιαδήποτε ανάμειξη και δήλωσαν άγνοια για την εκκαθαριστική επιχείρηση του Βερμίου. Η Εισαγγελία δέχθηκε ως ειλικρινείς τις καταθέσεις των δύο πρώην αξιωματικών των SS, οι οποίες ισχυροποιήθηκαν περισσότερο, καθώς από τις ανακρίσεις πρώην μελών των SS, της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν και της Στρατιωτικής Χωροφυλακής δεν είχε προκύψει κανένα επιβαρυντικό στοιχείο. Ταυτόχρονα, η Εισαγγελία του Κόμπλεντς ερμήνευσε τις αντικρουόμενες καταθέσεις των Ελλήνων μαρτύρων αναφορικά με το πρόσωπο που ευθυνόταν για τις εκτελέσεις στους Πύργους, ως απόρροια του «απόλυτα δικαιολογημένου μίσους τους εναντίον των γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων, αλλά και της προσπάθειά τους να αποκρύψουν τη συνεργασία τους με τους Γερμανούς». Τελικά, η ανακριτική διαδικασία ανεστάλη, καθώς «δεν αποδείχθηκε ότι οι κατηγορούμενοι είχαν συμμετάσχει στην εκτέλεση των κατοίκων των Πύργων».[484]

Ανάλογη προανάκριση για τις εκτελέσεις στους Πύργους διεξήγαγε και η Εισαγγελία του Μονάχου, ανακρίνοντας τον τότε Φρούραρχο Κοζάνης, Άλφρεντ Μάττιγκ. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισής του και σε ερώτηση που του έγινε για όσα συνέβησαν στους Πύργους, ο Μάττιγκ δήλωσε ότι το συγκεκριμένο χωριό, του ήταν εντελώς άγνωστο, όπως, άλλωστε, και τα υπόλοιπα στα οποία οι Γερμανοί είχαν εκτελέσει κατοίκους. Η εισαγγελία δέχθηκε ότι ο κατηγορούμενος δεν ήταν αρμόδιος, λόγω θέσεως και αξιώματος, να εκδίδει διαταγές προς τα τμήματα των SS για τις διενεργούμενες μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και ανέστειλε την εναντίον του προανάκριση.[485]

Οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές έστρεψαν στη συνέχεια την προσοχή τους στις ανακρίσεις των πρώην μελών του 7ου Συντάγματος SS του Σύμερς, προσπαθώντας,

---

[484] Zst, V 508 AR 2411 / 67: Staatsanwaltschaft Koblenz, 1. gr. Strafgerichtkammer Landgericht Koblenz, "Verfügung", 9 Js 174/57, Koblenz 7 Οκτ. 1964.

[485] Zst, V 508 AR 2415 / 67: Staatsanwaltschaft München, 117 Js 39/68 – 42/68, τόμ. 1, "Ermittlungsverfahren gegen Alfred Mattig", München 7.10.1970. Στο ίδιο, Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht München I, 117 Js 37-40/68 – 117 Js 41-48/68, τόμ. 1, "Vernehmungsniederschrift Alfred M.", Traunstein 25 Αυγ. 1970.

μεταξύ των άλλων, να συλλέξουν στοιχεία για την υπόθεση της καταστροφής των Πύργων και της εκτέλεσης των κατοίκων του. Στο πλαίσιο αυτό περιήλθαν στην κατοχή τους από τις αρμόδιες ελληνικές εισαγγελικές αρχές καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων, οι οποίες ενοχοποιούσαν τον τότε διοικητή του 2ου Τάγματος, Ταγματάρχη Σλέτελ. Πολλοί Έλληνες μάρτυρες είχαν κατονομάσει τον Σλέτελ ως τον κύριο υπεύθυνο για την καταστροφή των Πύργων. Ένας εξ αυτών, που εργαζόταν ως διερμηνέας στο φρουραρχείο Κοζάνης, γνωστός σε Γερμανούς και Έλληνες ως "Άλεξ", κατέθεσε ότι στην επιχείρηση εναντίον των ανταρτών στο Βέρμιο είχε συμμετάσχει και η δύναμη της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού Κοζάνης. Ο επικεφαλής της Σένφελντ συμμετείχε σύμφωνα με τον μάρτυρα στα γεγονότα των Πύργων.[486]

Πολλοί Γερμανοί, πρώην στρατιώτες του 7ου Συντάγματος των SS, ρωτήθηκαν για την καταστροφή των Πύργων, καταθέτοντας στο πλαίσιο των προανακρίσεων που είχαν ξεκινήσει οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές για τον Σλέτελ. Οι περισσότεροι από αυτούς κατέθεσαν ότι δεν θυμούνταν τίποτε σχετικά με την εκκαθαριστική επιχείρηση του Βερμίου ούτε και γνώριζαν το χωριό Πύργοι. Κάποιοι, όμως, επιβεβαίωσαν τη συμμετοχή του 2ου Τάγματος του Σλέτελ στην επιχείρηση «Maigewitter» και δεν απέκλεισαν την πιθανότητα να καταστράφηκαν οι Πύργοι κατά τη διάρκεια της επιχείρησης αυτής.[487] Γενικά, τα στοιχεία που οι εισαγγελικές αρχές κατάφεραν να συγκεντρώσουν, ανακρίνοντας τους πρώην άντρες των SS, ήταν ελάχιστα, αποσπασματικά και αόριστα. Μάλλον οι μάρτυρες φάνηκαν απρόθυμοι να παράσχουν πληροφορίες για την εκτέλεση των αμάχων στους Πύργους, τη μεγαλύτερη, σε αριθμό θυμάτων, που είχαν διαπράξει στη Μακεδονία τα γερμανικά στρατεύματα.

Είναι πολύ χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ο ίδιος ο Σλέτελ απάντησε στις ερωτήσεις σχετικά με την επιχείρηση του Βερμίου και την καταστροφή των Πύργων. Στην πρώτη ερώτηση για την επιχείρηση «Maigewitter», ο Σλέτελ απάντησε τα εξής:

> «Την διαταγή που εκδόθηκε από το Σώμα Στρατού Θεσσαλονίκης στις 24 Απριλίου 1944 και αναφερόταν στην επιχείρηση "Maigewitter" […], την βλέπω σήμερα για πρώτη φορά. Αυτή η διαταγή της Ομάδας Στρατού έφτασε μέχρι το διοικητή του συντάγματος. Εκεί έγινε η επεξεργασία της και έλαβε τη μορφή μιας διαταγής του συντάγματος. Δεν θυμάμαι πλέον

---

[486] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: "Bericht über eine Zeugenvernehmung", Αλέξιος Τ., Κοζάνη 26 Μαρ. 1946.

[487] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht in Hamburg, 147 Js 30/70, "Vernehmungsniederschrift Harry L.", Wolfenbüttel 13 Αυγ. 1973.

καμία μεγάλης έκτασης εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον των ανταρτών με την κωδική ονομασία "Maigewitter" […]. Παρά τα στοιχεία που μου έχουν προσκομιστεί και σύμφωνα με τα οποία ο διοικητής του συντάγματος Σύμερς έλαβε μέρος με δύο ενισχυμένα τάγματα του 7ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Γρεναδιέρων SS στην επιχείρηση στο Βέρμιο εναντίον των ανταρτών, εγώ δεν θυμάμαι τίποτε για το γεγονός αυτό.[488]

Στη συνέχεια της ανάκρισής του, ο Σλέτελ ενημερώθηκε για τις καταθέσεις των Ελλήνων μαρτύρων σύμφωνα με τις οποίες οι άντρες του 2ου Τάγματος, κάτω από τις διαταγές του, σκότωσαν τους αμάχους στους Πύργους. Ερωτώμενος εάν ευσταθούσαν οι κατηγορίες αυτές, ο Σλέτελ απάντησε :

«Εγώ προσωπικά δεν πιστεύω πως πήρα μέρος στην επιχείρηση "Maigewitter". Δεν πήγα ποτέ στο χωριό Πύργοι […]. Με βάση τις γνώσεις που έχω για τον ελληνικό χώρο και τη μορφολογία του εδάφους, θεωρώ ότι η επιχείρηση "Maigewitter" ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί. Επομένως ήταν μια καθαρά τυπική διαταγή που έμεινε στα χαρτιά […] Αναφορικά με τη διαταγή της Ομάδας Στρατού για την εκτέλεση των συμμοριτών και τη σύλληψη των υπόπτων, έχω να πω ότι αυτή η διαταγή της Ομάδας Στρατού ήταν απλά καθαρή θεωρία. Οι συμμορίτες είχαν τα κρησφύγετά τους σε μόνιμη βάση στα ελληνικά βουνά και ο μόνος τρόπος να εξουδετερωθούν ήταν κατά τη διάρκεια μιας μάχης. Στις περισσότερες περιπτώσεις οπισθοχωρούσαν και κατέφευγαν σε δύσβατες περιοχές. Δεν μου είναι γνωστή ούτε μια περίπτωση κατά την οποία οι αντάρτες παραδόθηκαν. Φυσικά δεν μπορώ να αποκλείσω το ενδεχόμενο να σκοτώθηκαν αντάρτες κατά τη διάρκεια μαχών. Απορρίπτω με τον ποιο κατηγορηματικό τρόπο τις κατηγορίες ότι εγώ ως διοικητής τάγματος διέταξα την εκτέλεση των κατοίκων των Πύργων […]. Τονίζω για μια ακόμη φορά ότι δεν είχα καμία απολύτως αρμοδιότητα για την έκδοση τέτοιων διαταγών. Σίγουρα θα σας ενημέρωσαν για εμένα και άλλα μέλη του τάγματός μου αναφορικά με το

[488] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 2 : K 424 Hamburg, "Vernehmungsniederschrift Werner Heinrich Sch.", Bad Segeberg 8 Νοεμ. 1974

γεγονός ότι εγώ ως διοικητής τάγματος επιτέλεσα απλά και μόνο το στρατιωτικό μου καθήκον».[489]

Σε αντίθεση με τον Σλέτελ, μερικοί από τους πρώην αξιωματικούς του απάντησαν καταφατικά στην ερώτηση για τη συμμετοχή τους σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών. Μια τέτοια περίπτωση ήταν και ο πρώην Ανθυπολοχαγός του 5ου Λόχου του 2ου Τάγματος, Βέρνερ Χ., η μονάδα του οποίου στάθμευε στο Αμύνταιο. Ο μάρτυρας αναφέρθηκε σε μια επιχείρηση που συμμετείχε με τον λόχο του, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζει εάν επρόκειτο για την επιχείρηση του Απριλίου στο Βέρμιο. Στην κατάθεσή του αυτή περιγράφει μια επίθεση εναντίον ενός χωριού, πιθανότατα στο Βέρμιο, και την ανταλλαγή πυρών με τους αντάρτες, ως εξής :

«Η επιχείρηση εναντίον των ανταρτών θα πρέπει να πραγματοποιήθηκε περίπου στις αρχές του 1944. Θυμάμαι ακόμα ότι ο Λοχαγός των SS και διοικητής του λόχου Χάσε έλειπε εκείνο το διάστημα σε άδεια και είχα αναλάβει τη διοίκηση του 5ου Λόχου. Η αποστολή μας ήταν να εξοντώσουμε ένα τάγμα των ανταρτών που βρισκόταν στα βουνά. Στις συζητήσεις που έγιναν για τον σχεδιασμό της επιχείρησης, ενημερώθηκα από το επιτελείο του τάγματος ότι το χωριό θα καταλαμβάνετο από ένα ειδικό τμήμα ντόπιων (Ελλήνων). Ο 5ος Λόχος συμμετείχε για να υποστηρίξει με τη δύναμη πυρός του αυτό το τμήμα. Τη διοίκηση της μονάδας των εθελοντών είχε ένας Γερμανός λοχαγός. Υπό τις διαταγές αυτού του λοχαγού έδρασε επίσης και ο 5ος Λόχος. Περικυκλώσαμε το χωριό και ανοίξαμε πυρ. Ακολούθως, δεχθήκαμε πυρά από το χωριό. Μετά από αυτό χρησιμοποιήσαμε αυτόματα και όλμους μεγάλου διαμετρήματος. Το χωριό όπου είχαν περικυκλωθεί οι αντάρτες βρίσκεται στην πλαγιά ενός βουνού. Πρώτα το χωριό εκκαθαρίστηκε από τον 5ο Λόχο και στη συνέχεια καταλήφθηκε από τη μονάδα των ντόπιων. Θυμάμαι ακόμη ότι στο χωριό σκοτώθηκαν δύο Άγγλοι στρατιώτες. Υποθέτω πως ένας από αυτούς ήταν αξιωματικός. Στην επιχείρηση αυτή είχαμε και εμείς δύο νεκρούς. Θυμάμαι επίσης ότι συλλάβαμε και μερικούς αιχμαλώτους. Με την επιστροφή μας παραδώσαμε τους αιχμαλώτους στο επιτελείο του τάγματος. Γνωρίζω, ότι μετά το τέλος της επιχείρησης ενημέρωσα τον διοικητή του τάγματος Σλέτελ. Αν θυμάμαι

[489] Ό. π.

καλά θα πρέπει να συμμετείχε και ο διοικητής του συντάγματος Σύμερς […] Οι κάτοικοι του χωριού, δηλαδή οι αντάρτες, γνωρίζω πολύ καλά ότι δεν εκτελέστηκαν. Το τμήμα των ντόπιων υπό τον Γερμανό αξιωματικό παρέμεινε στο χωριό. Δεν μπορώ να γνωρίζω τι έκαναν εκεί στη συνέχεια.[490]

Όταν ρωτήθηκε στη συνέχεια ο μάρτυρας εάν γνώριζε το χωριό Πύργοι, απάντησε αρνητικά. Ωστόσο, σε κάποιο άλλο σημείο της κατάθεσής του αναφέρθηκε σε ένα περιστατικό που είχε ακούσει, κατά το οποίο σε ένα χωριό συνελήφθησαν άντρες, γυναίκες και παιδιά, κρατήθηκαν σε μια εκκλησία και αργότερα εκτελέστηκαν. Το περιστατικό αυτό παραπέμπει σαφέστατα σε όσα συνέβησαν στους Πύργους, αν και ο μάρτυρας δεν ήταν σε θέση να δώσει περισσότερα στοιχεία.[491]

Ο ισχυρισμός του Σλέτελ ότι δεν γνώριζε τίποτε για την επιχείρηση του Βερμίου, είναι χαρακτηριστικός της στάσης που κράτησαν οι περισσότεροι πρώην συνάδελφοι του κατά τη διάρκεια των δικαστικών ερευνών που διεξήχθησαν μεταπολεμικά στη Γερμανία. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι προανακριτικές αυτές έρευνες ανεστάλησαν και οι υποθέσεις τέθηκαν στο αρχείο, με αποτέλεσμα να μην παραπεμφθεί σε δίκη σχεδόν κανένας από τους Γερμανούς που βαρύνονταν με κατηγορίες για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου κατά τη διάρκεια της θητείας τους στην Ελλάδα.

Σημαντικό μερίδιο ευθύνης για την τροπή που είχαν πάρει οι υποθέσεις των διαπραχθέντων εγκλημάτων πολέμου είχαν αναμφίβολα και τα ίδια τα γερμανικά δικαστήρια. Έτσι, τη δεκαετία του 1960 απεστάλησαν στις γερμανικές αρχές καταθέσεις Ελλήνων μαρτύρων, κατοίκων του Κάτω Γραμματικού. Σύμφωνα με τις καταθέσεις αυτές, κατά τη διάρκεια της επιχείρησης εναντίον των ανταρτών στο Βέρμιο, μια γερμανική μονάδα των SS είχε εισβάλλει στο Κάτω Γραμματικό, έκαψε σπίτια, λεηλάτησε τρόφιμα, ζώα και είδη οικιακής χρήσης και σκότωσε δώδεκα κατοίκους. Οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές που ανέλαβαν τη διερεύνηση της υπόθεσης κατέληξαν στο αυθαίρετο συμπέρασμα «πως επρόκειτο για εκτελέσεις ομήρων και επομένως δεν εκπληρώνονταν οι βασικές προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να στηρίξουν την κατηγορία του φόνου». Με άλλα λόγια, οι κάτοικοι του Κάτω Γραμματικού που είχαν εκτελεστεί από τους Γερμανούς θεωρήθηκαν από τα γερμανικά δικαστήρια ως όμηροι, η

[490] Zst, V 508 AR 2415 / 67, τόμ. 1: Sonderkommission Hamburg, K 424, "Vernehmungsniederschrift Werner H.", Goch 12 Δεκ. 1973.
[491] Ό. π.

εκτέλεση των οποίων δεν αποτελούσε παραβίαση του διεθνούς δικαίου ακόμα και για τις νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις.[492]

Η επιχείρηση «Maigewitter» ήταν μια από τις μεγαλύτερες που είχαν πραγματοποιήσει οι Γερμανοί στη Δυτική Μακεδονία, αλλά δεν ήταν και η τελευταία. Σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη της επιχείρησης στο Βέρμιο, η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης άρχισε να προετοιμάζει μια νέα εκκαθαριστική επιχείρηση στο Πάϊκο. Η επιχείρηση αποφασίστηκε αφενός γιατί είχαν εντοπιστεί νέες ανταρτικές συγκεντρώσεις στην περιοχή, μετά την τελευταία εκκαθάριση του Ιανουαρίου, αφετέρου για να αποκλειστούν τα τμήματα του ΕΛΑΣ που θα επιχειρούσαν, όπως πράγματι συνέβη, να καταφύγουν στο Πάϊκο. Η έναρξη της επιχείρησης τοποθετήθηκε στις αρχές Μαΐου και έλαβε την κωδική ονομασία «Pfingstrose».

[492] Για την αντιμετώπιση που έτυχε μεταπολεμικά από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές η υπόθεση των εκτελέσεων στο Κάτω Γραμματικό, βλ. Zst, V 508 AR 1385 / 68, σ. 41.

vii) ΟΙ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ «Pfingstrose = Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής» ΣΤΟ ΠΑΪΚΟ (5-8 Μαΐου 1944) ΚΑΙ «Krokodil = Κροκόδειλος» ΣΤΟ ΚΑΪΜΑΚΤΣΑΛΑΝ (8-12 Μαΐου 1944)

Ενώ βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη η μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση στο Βέρμιο, η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης είχε ήδη έτοιμα τα σχέδια για την εκκαθάριση του γειτονικού Πάϊκου από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ. Η νέα επιχείρηση αποφασίστηκε να διεξαχθεί αμέσως μετά τη λήξη αυτής στο Βέρμιο. Όσο διαρκούσε η «Maigewitter», τα αρμόδια επιτελικά γραφεία είχαν τον απαιτούμενο χρόνο στη διάθεσή τους για να συγκεντρώσουν τις απαραίτητες πληροφορίες για τον εχθρό.

Πράγματι, στις 24 Απριλίου, το τρίτο επιτελικό γραφείο της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης συνέταξε μια αναλυτικότατη έκθεση για τις μονάδες του ΕΛΑΣ που είχαν συγκεντρωθεί στο Πάϊκο. Φυσικά, η περιοχή δεν ήταν άγνωστη στους Γερμανούς επιτελείς, αφού λίγους μήνες νωρίτερα είχαν διεξαχθεί εκεί οι επιχειρήσεις «Elefant» και «Wolf», με τη συμμετοχή και βουλγαρικών στρατευμάτων. Όπως προκύπτει από τη νέα έκθεση, οι Γερμανοί παρουσιάστηκαν καλά ενημερωμένοι αναφορικά με τη δύναμη του ΕΛΑΣ και τις θέσεις του στο Πάϊκο. Γνώριζαν ότι το 30^{ο} Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, που έδρευε μόνιμα στο Πάϊκο, είχε το τελευταίο διάστημα ενισχυθεί με το 13^{ο} Σύνταγμα, το οποίο μετά τη γερμανική επιχείρηση στα Κρούσια αναγκάστηκε να καταφύγει στο Πάϊκο, και παρτιζάνους του Τίτο. Η συνολική δύναμη του 30^{ου} και του 13^{ου} υπολογιζόταν σε οκτακόσιους με χίλιους άντρες, ενώ οι Σέρβοι παρτιζάνοι σε τριακόσιους.[493]

Οι θέσεις που οι παραπάνω δυνάμεις των ανταρτών κατείχαν ήταν οι εξής: α΄) Οι παρτιζάνοι του Τίτο είχαν εντοπιστεί στην οροσειρά της Τζένας και συγκεκριμένα στα χωριά Αρχάγγελος, Περίκλεια, Λαγκαδιά, Νότια, Αετοχώρι, Φούστανη, καθώς και σε μια χαράδρα σε υψόμετρο χιλίων επτακοσίων μέτρων, β΄) Το 30^{ο} Σύνταγμα είχε εγκατασταθεί στην περιοχή των Μεγάλων Λιβαδίων, των Τριών Ελάτων, του Αρχάγγελου και σε παραπήγματα που βρίσκονταν ένα χιλιόμετρο βορείως του Αρχάγγελου και σε υψόμετρο χιλίων διακοσίων εξήντα οκτώ μέτρων, γ΄) Οι άντρες του 13^{ου} είχαν καταλύσει κυρίως στην Καστανερή, την Κάρπη, την Κρώμνη, όπου υπήρχαν αποθήκες, αλλά και στο Ελευθεροχώρι, το οποίο σημειωνόταν στην έκθεση ως μερικώς καταστραμμένο, στον Πεντάλοφο, τη Γρίβα και το Θεοδωράκι. Το Σύνταγμα

[493] Βλ. σχετικά ΜΑ, RH 19 VII 23a/3 : Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ic, "Bandenlagebericht Paikon – Gebirge (Stand 24.4.44)", H. Qu. 24 Απρ. 1944.

διατηρούσε αποθήκες στο βουνό Μετερίζι, σε υψόμετρο χιλίων πεντακοσίων ενενήντα οκτώ μέτρων, και κοντά στο Ελευθεροχώρι. Ειδικότερα, για τα καταφύγια και τις αποθήκες των ανταρτών που είχαν καταστραφεί επανειλημμένως κατά τις προηγούμενες επιχειρήσεις, υπογραμμιζόταν πως με βάση τις νέες πληροφορίες υπήρχε η πιθανότητα να έχουν στο μεσοδιάστημα επισκευαστεί.[494]

Οι Γερμανοί είχαν καταφέρει να συλλέξουν, επίσης, πολλές επιμέρους πληροφορίες, αλλά εξίσου σημαντικές, για τις εγκαταστάσεις ασυρμάτων, την έδρα του ανταρτικού επιτελείου, τις θέσεις ρίψεων, τις πιθανές οχυρές θέσεις των ανταρτών, τα παρατηρητήρια, τον εξοπλισμό και τις εγκαταστάσεις, όπου κρατούνταν συλληφθέντες από τον ΕΛΑΣ. Αναλυτικά, ως έδρα των ασυρμάτων και του επιτελείου θεωρούνταν τα Τρία Έλατα και τα Λιβάδια. Η θέση ρίψεων των πολεμοφοδίων, χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα από τους Γερμανούς να λειτουργούσε και ως διάδρομος για την προσγείωση αεροπλάνων, τοποθετείτο στην περιοχή μεταξύ του Αρχάγγελου και των Λιβαδίων. Τα σημεία στα οποία οι Γερμανοί υπολόγιζαν πως είχαν δημιουργηθεί οχυρές θέσεις, όπου και είχαν τοποθετηθεί οπλοπολυβόλα, ήταν μεταξύ της Λαγκαδιάς – Περίκλειας – Αρχάγγελου, πάνω στο δρόμο που οδηγούσε από την Ίδα στα Τρία Έλατα και τα Λιβάδια και σε μεγάλο υψόμετρο σε θέσεις στην Κάρπη, την Κρώμνη και την Καστανερή. Ο εξοπλισμός των ανταρτών, σύμφωνα με «αξιόπιστους» πληροφοριοδότες, είχε το τελευταίο χρονικό διάστημα βελτιωθεί σημαντικά από τις πολυάριθμες ρίψεις που είχαν πραγματοποιηθεί. Υπολογιζόταν ότι οι αντάρτες είχαν στην κατοχή τους περίπου σαράντα οπλοπολυβόλα, αλλά ελάχιστους όλμους. Τέλος, σε τριάντα με σαράντα ανέρχονταν οι «αντικομμουνιστές» που κρατούνταν σε καλύβες δυτικά της Καστανερής, ενώ στην Κρώμνη υπήρχαν μερικοί αιχμάλωτοι Γερμανοί που πιθανολογείτο πως ανήκαν στην Στρατιωτική Χωροφυλακή.[495]

Οι γερμανικές αρχές υπέθεταν ή είχαν πληροφορηθεί και τα σχέδια διαφυγής των ανταρτών σε περίπτωση κινδύνου. Έτσι, οι παρτιζάνοι του Τίτο, απέναντι σε μια γερμανική επίθεση στα σημεία συγκέντρωσής τους, στον Αρχάγγελο – Λαγκαδιά και στην Νότια – Ίδα, θα προσπαθούσαν να διαφύγουν αρχικά στον ορεινό όγκο της Τζένας και στη συνέχεια πέρα από τα σύνορα, στην περιοχή των Σκοπίων. Για τους αντάρτες του ΕΛΑΣ, οι Γερμανοί ανέμεναν να επιλέξουν την ασφάλεια των ορεινών και δύσβατων περιοχών. Πάντως απέκλειαν την πιθανότητα να χρησιμοποιηθεί, κυρίως από τα τμήματα του 13ου, «ο πολύ γνωστός δρόμος διαφυγής των συμμοριών» που

[494] Ό. π.
[495] Ό. π.

οδηγούσε μέσω της Γουμένισσας-Φιλυριάς - Πολύπετρου - Αξιού ποταμού στα Κρούσια, καθώς εκεί είχαν εγκατασταθεί μετά την επιχείρηση «Renntier» ισχυρά αντικομμουνιστικά τμήματα.[496]

Εκτός από τον εντοπισμό και την εξόντωση των ανταρτών, τα γερμανικά στρατεύματα που θα συμμετείχαν στη σχεδιαζόμενη επιχείρηση είχαν σαφείς εντολές να εντοπίσουν τις κρύπτες οπλισμού, διενεργώντας εξονυχιστικές έρευνες. Σύμφωνα με τα στοιχεία που διέθεταν οι Γερμανοί, το πολεμικό υλικό που είχαν αποκτήσει από τις αέρος ρίψεις οι αντάρτες, μεταξύ του οποίου εικάζετο ότι υπήρχαν και αρκετές ποσότητες εκρηκτικών για μελλοντικές ανατινάξεις στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Γευγελής, είχε αποθηκευτεί σε άγνωστες έως τότε κρύπτες που ήταν πολύ δύσκολο να εντοπιστούν. Όμως, από διαταγές του ΕΛΑΣ που είχαν περιέλθει στην κατοχή των Γερμανών προέκυπτε ότι το μεγαλύτερο μέρος του πολεμικού υλικού είχε αποθηκευτεί σε κρύπτες, σε καλύβες και στάνες που βρίσκονταν έξω από τα χωριά και σε δύσβατες περιοχές, οι οποίες δεν ήταν σημειωμένες στους χάρτες. Υπήρχαν επίσης διαταγές του ΕΛΑΣ σύμφωνα με τις οποίες θα έπρεπε να διαμοιραστούν σε περισσότερες κρύπτες τα είδη πρώτης ανάγκης, ώστε να προστατευτούν καλύτερα σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης.[497]

Για τους επιτελείς της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης, οι εντατικές έρευνες για την ανακάλυψη των αποθηκών του ΕΛΑΣ ήταν πολύ σημαντικές για την επιτυχή έκβαση της επιχείρησης. Η σχετική διαταγή που είχε δοθεί για το ζήτημα αυτό, ενδεικτική της γερμανικής πρόθεσης να εντοπιστούν παρά τις όποιες δυσκολίες οι κρύπτες και να κατασχεθεί το πολεμικό υλικό και τα τρόφιμα που υπήρχαν σε αυτές, είχε ως εξής : «Όταν οι Γερμανοί διεξάγουν μια επιχείρηση, πηγαίνουν τόσο από το δρόμο όσο και μέσα από τα χωριά. Άρα μπορούμε εύκολα να παρεκκλίνουμε από την καθορισμένη πορεία μας». Στο πλαίσιο των ερευνών εντάσσονταν και οι ανακρίσεις του πληθυσμού, έργο το οποίο είχε κυρίως ανατεθεί στα ελληνικά αντικομμουνστικά τμήματα. Όπως επισημαίνονταν, τα τμήματα αυτά ήταν τα πιο κατάλληλα για τη συλλογή πληροφοριών : «Οι Έλληνες χρησιμοποιούν δικές τους μεθόδους, όταν ρωτούν, με αποτέλεσμα να μαθαίνουν πολύ ευκολότερα από τους Γερμανούς όλα όσα ενδιαφέρουν».[498]

---

496 Ό. π.
497 Ό. π.
498 Ό. π.

Από πολλές, λοιπόν, πηγές και κυρίως από πληροφοριοδότες (V-Leute), οι αρμόδιοι της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης είχαν συλλέξει αρκετά στοιχεία για τους αντάρτες στο Πάϊκο. Αλλά και οι ίδιες οι γερμανικές μονάδες είχαν την ευκαιρία να επιβεβαιώσουν τις παραπάνω πληροφορίες, όταν είχαν συναντήσει «ισχυρή αντίσταση από τις συμμορίες» κατά τη διάρκεια προηγούμενων μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων στην περιοχή. Ταυτόχρονα, οι ίδιες οι μονάδες του ΕΛΑΣ είχαν φροντίσει να κάνουν αισθητή την παρουσία τους με μια σειρά ενεργειών που περιλάμβαναν επιθέσεις εναντίον των εξοπλισμένων χωριών και δολιοφθορές στις κύριες συγκοινωνιακές οδούς ανεφοδιασμού των γερμανικών στρατευμάτων.[499]

Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν οι πολύνεκρες επιθέσεις που είχε πραγματοποιήσει το 30ο Σύνταγμα, με τη συμμετοχή και της δύναμης των Σέρβων ανταρτών, εναντίον της Μεσιάς και του Άγιου Πέτρου, όπου μετά την επιχείρηση «Renntier» είχε συγκροτηθεί με γερμανικά όπλα ένα αντικομμουνιστικό τμήμα ογδόντα με εκατό αντρών.[500] Κατά τις επιδρομές του σε άλλα χωριά της πεδιάδας, ο ΕΛΑΣ είχε περιοριστεί, σύμφωνα με τους Γερμανούς, στην καταστροφή των τηλεγραφικών καλωδίων[501] και στη συγκέντρωση τροφίμων και την επίταξη των ζώων. Υπολογιζόταν ότι μόνο το τελευταίο διάστημα οι αντάρτες είχαν μαζέψει πάνω από χίλιες οκάδες σιταριού και περίπου έξι χιλιάδες πρόβατα και αγελάδες.[502]

Η επανεμφάνιση του ΕΛΑΣ στο Πάϊκο αποδείκνυε την ορθότητα προηγούμενων τοποθετήσεων της Ομάδας Στρατού Ε σχετικά με τον παροδικό χαρακτήρα που διέκρινε τα έως τότε εφαρμοζόμενα γερμανικά μέτρα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τρεις μόλις μήνες μετά τις τελευταίες επιχειρήσεις «Elefant» και «Wolf», η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης ήταν αναγκασμένη εκ των πραγμάτων να εκπονήσει ένα νέο σχέδιο επίθεσης που είχε όπως και την προηγούμενη φορά τον ίδιο στόχο: από την μια «τον εντοπισμό και την εξόντωση των τμημάτων των συμμοριών στο Πάϊκο» και από την άλλη «την λαφυραγώγηση και τμηματική καταστροφή των όπλων, των

---

[499] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Bandenverhalten", Ia, Nr. 6150 geheim (Anlage 14), 1 Μαΐου 1944.

[500] Για την πυρπόληση των δύο χωριών από τον ΕΛΑΣ βλ. MA, RH 19 VII 23a/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ic, "Bandenlagebericht Paikon – Gebirge (Stand 24.4.44)", H. Qu. 24 Απρ. 1944. Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 1 (1-150), συνεδρίαση της 26ης Ιουλίου 1945, αριθ. 115. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., 30ο Σύνταγμα, "Ιστορία του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της περιοχής του 30ου Συντάγματος".

[501] MA, RH 19 VII 23a/3: "Ergänzung zum Bandenlagebericht Paikon – Gebirge, Stand 24.4.1944 - Fernsprechnetz".

[502] MA, RH 19 VII 23a/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ic, "Bandenlagebericht Paikon – Gebirge (Stand 24.4.44)", H. Qu. 24 Απρ. 1944.

πυρομαχικών, κάθε είδους πολεμικού υλικού και των εφοδίων των συμμοριών». Στις 24 Απριλίου 1944, η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης εξέδωσε τη διαταγή για την επιχείρηση εναντίον των ανταρτών στο Πάϊκο που ονομάστηκε «Pfingstrose = Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής» (Χάρτης 8). Η διεύθυνση της επιχείρησης ανατέθηκε στον Συνταγματάρχη Ρίττερ φον Εμπερλάιν.[503]

Συνολικά για το «Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής» συγκροτήθηκαν τέσσερις Ομάδες Μάχης: 1) Η "Ομάδα Μάχης Α", στην οποία συμμετείχε το 516ο Τάγμα Ασφαλείας (Sicherungs-Bataillon 516) με τρεις λόχους πεζικού και την πέμπτη μοίρα του ιταλικού λόχου πυροβολικού, 2) Η "Ομάδα Μάχης Β" του τμήματος Χορστ (Gruppe Horst), με δύο λόχους πεζικού του 789ου Τάγματος από το Τουρκεστάν, έναν λόχο του 1004ου Τάγματος Πεζικού και την πέμπτη μοίρα πυροβολικού του ιταλικού 273ου Τάγματος Ασφαλείας, 3) Η "Ομάδα Μάχης Γ" του τμήματος Κνετς (Gruppe Knetsch), με μια διμοιρία του 501ου Τμήματος της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, μια διμοιρία της 2ας Πυροβολαρχίας, ενισχυμένη με τους αντικομμουνιστές της Ομάδας του Φριτς Σούμπερτ, και τα τμήματα ασφαλείας από τη δεύτερη ζώνη ασφαλείας, 4) Η "Ομάδα Μάχης Δ" του επιτελείου της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν (Kampfgruppenstab) και της δεκάτης τρίτης μοίρας του ιταλικού λόχου πυροβολικού, με ένα ενισχυμένο τάγμα του 8ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS (1 verstärktes Bataillon SS Panzer Grenandier Regiment 8).[504]

Το πιθανό σχέδιο εξέλιξης της επιχείρησης προέβλεπε την περικύκλωση του Πάϊκου και την ταυτόχρονη επίθεση εναντίον των Μεγάλων Λιβαδίων, όπου βρισκόταν η διοίκηση του 30ου Συντάγματος. Η "Ομάδα Μάχης Α", στην οποία τελικά θα συμμετείχε μαζί με το 516ο Τάγμα Ασφαλείας και η δύναμη του επιτελείου της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, θα εκδήλωνε αιφνιδιαστική επίθεση από τη γραμμή Φούστανη – Νότια - Περίκλεια και θα συνέχιζε την προέλασή προς νότο με στόχο «το προπύργιο των συμμοριών», τα Μεγάλα Λιβάδια. Η "Ομάδα Μάχης Β" του τμήματος Χορστ χωρίστηκε σε τρία επιμέρους τμήματα. Τα δύο θα επιτίθονταν εναντίον των Μεγάλων Λιβαδίων από την περιοχή της Ίδας και των Τριών Ελάτων. Το τρίτο τμήμα είχε ως αποστολή να αποκλείσει την περιοχή κατά μήκος της γραμμής Μανδάλου – Θεοδωράκειου – Κωνσταντίας, εμποδίζοντας πιθανή προσπάθεια των τμημάτων του ΕΛΑΣ να διαφύγουν προς τα δυτικά. Η "Ομάδα Μάχης Γ", όπου

---

503 MA, RH 19 VII 23a/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ia, Nr. 2494-993 / 44 g. Kdos., "Befehl für das Unternehmen ˝Pfingstrose˝", H. Qu. 24 Απρ. 1944.
504 Ό. π.

τελικά τοποθετήθηκε το τάγμα των SS, χωρίστηκε επίσης σε τρία τμήματα. Το πρώτο από αυτά θα ξεκινούσε από τη Γουμένισσα και ακολουθώντας το δρόμο προς Καστανερή θα έφτανε στα Λιβάδια. Το δεύτερο, με αφετηρία τη Γουμένισσα, θα κινούνταν βορειότερα, καταλήγοντας μέσω Κάρπης στην Κούπα. Το τρίτο τμήμα θα εκδήλωνε την επίθεση εναντίον των Λιβαδίων από τα βόρεια, έχοντας ως αφετηρία το Σκρα και την Κούπα. Η "Ομάδα Μάχης Δ", στην οποία μετατοπίστηκαν τελικά οι άντρες του Κνετς, θα ξεκινούσε από τα Γιαννιτσά και μέσω Αχλαδοχωρίου και Κρώμνης θα συνέχιζε για τα Λιβάδια. Άλλες δυνάμεις θα απέκλειαν τις προς νότο διόδους διαφυγής, καλύπτοντας όλη την περιοχή από το Μάνδαλο έως τη Γουμένισσα. Με τη δημιουργία ζώνης αποκλεισμού από τα ανατολικά επιφορτίστηκαν οι δυνάμεις που είχαν διατεθεί για την προστασία της σιδηροδρομικής γραμμής και μια διμοιρία ελαφρών τεθωρακισμένων.[505]

Όπως προκύπτει από το παραπάνω σχέδιο επίθεσης, η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης προσέβλεπε στην αιφνιδιαστική επίθεση και περικύκλωση τεσσάρων περιοχών, όπου είχαν εντοπιστεί οι συγκεντρώσεις των ανταρτικών τμημάτων, οι οποίες ήταν : α΄) Λαγκαδιά – Περίκλεια – Αρχάγγελος, β΄) Τρία Έλατα – Μεγάλα Λιβάδια, γ΄) Κάρπη – Καστανερή, δ΄) Η Κρώμνη με τις εγκαταστάσεις αποθήκευσης πολεμικού υλικού που οι Γερμανοί υπέθεταν πως υπήρχαν στην γύρω περιοχή. Η εκπλήρωση του βασικού αυτού στόχου αποτελούσε για την Ομάδα Στρατού και την βασική προϋπόθεση για την επιτυχία της επιχείρησης.[506]

Δύο ημέρες μετά τη διαταγή για την επιχείρηση, η Ομάδα Στρατού εξέδωσε τις «ειδικές διατάξεις για τον εφοδιασμό στο πλαίσιο της επιχείρησης "Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής"». Με τις οδηγίες αυτές ρυθμίζονταν ζητήματα σχετικά με τη μεταφορά των στρατευμάτων στους χώρους συγκέντρωσης, τον εξοπλισμό τους, τον εφοδιασμό με καύσιμα, τη διατροφή τους και την υγειονομική τους περίθαλψη. Αξίζει να γίνει ειδική μνεία σε τρία σημεία αυτών των οδηγιών. Η έβδομη παράγραφος όριζε ως τόπους συγκέντρωσης των αιχμαλώτων την Αριδαία και τη Γουμένισσα. Τη φύλαξή τους θα αναλάμβαναν συνολικά εξήντα άντρες της Στρατιωτικής Χωροφυλακής από τη Νάουσα, κατόπιν σχετικής διαταγής του Εμπερλάιν. Μετά το τέλος της επιχείρησης οι κρατούμενοι θα μεταφέρονταν στο στρατόπεδο εργασίας Θεσσαλονίκης (Dulag 185). Επίσης, καθορίστηκαν και τα σημεία συγκέντρωσης του πολεμικού υλικού που θα

---

[505] Ό. π.

[506] MA, RH 19 VII 23a/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ic, "Bandenlagebericht Paikon – Gebirge (Stand 24.4.44)", H. Qu. 24 Απρ. 1944.

έπεφτε στα χέρια των Γερμανών. Ένα μέρος του υλικού αυτού θα καταστρέφετο. Αντίθετα, αποφασίστηκε με κάθε τρόπο να λαφυραγωγηθούν και να μην καταστραφούν, σφαίρες για τουφέκια, αυτόματα, οπλοπολυβόλα και πιστόλια ελληνικής, ιταλικής, αμερικανικής και αγγλικής κατασκευής, μετά από τις σημαντικές ελλείψεις που είχαν παρατηρηθεί σε πυρομαχικά για αυτού του τύπου τα όπλα. Τα πυρομαχικά αυτά, όπως και άλλα όπλα και συσκευές, θα αποστέλλονταν στις αρμόδιες υπηρεσίες της Θεσσαλονίκης. Τέλος, σχετικά με τα άλογα και άλλα ζώα μεταφοράς, τα στρατεύματα εξουσιοδοτήθηκαν να χρησιμοποιήσουν αυτά που διέθετε ο πληθυσμός της περιοχής, σημειώνοντας το όνομα του ιδιοκτήτη και τα χαρακτηριστικά του ζώου. Μετά το τέλος της επιχείρησης όλα τα ζώα θα επιστρέφονταν στους ιδιοκτήτες τους.[507]

Η επιχείρηση «Pfingstrose» αποφασίστηκε να ξεκινήσει περίπου τρεις ημέρες μετά το τέλος της «Maigewitter». Τελικά, ως ημέρα "Χ" ορίστηκε η 29η Απριλίου. Ο χρόνος διάρκειάς της υπολογίστηκε σε οκτώ ημέρες.[508] Εξαιτίας, όμως, των δυσμενών καιρικών συνθηκών, η έναρξη της επιχείρησης μετατέθηκε για τις 2 Μαΐου[509] και στη συνέχεια για τις 5 Μαΐου.[510] Μετά τη βελτίωση του καιρού, η επιχείρηση ξεκίνησε κανονικά στις 5 Μαΐου,[511] αλλά ήταν πλέον πολύ αργά για να εκπληρώσει τους στόχους που είχαν τεθεί εξαρχής. Έχοντας, προφανώς, πληροφορηθεί τις γερμανικές προθέσεις, τα τμήματα του 30ου και του 16ου Συντάγματος πρόλαβαν να διαφύγουν στη Τζένα, καταλύοντας στο Πευκωτό.[512] Όπως ήταν φυσικό, μετά από αυτήν την εξέλιξη τα γερμανικά στρατεύματα δεν κατάφεραν να εντοπίσουν τους αντάρτες παρά τις διεξοδικές έρευνες στο Πάϊκο, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι λίγο πριν ξεκινήσει η επιχείρηση, περίπου εξακόσιοι αντάρτες και ανάμεσά τους τέσσερις Άγγλοι είχαν καταφέρει να διαφύγουν προς τα δυτικά.[513]

---

[507] MA, RH 19 VII 23a/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Qu., Nr. 938-1019 / 44 g. Kdos., "Besondere Anordnungen für die Versorgung ″Pfingstrose″", H. Qu. 26 Απρ. 1944.

[508] MA, RH 19 VII 23a/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ia, Nr. 2494-993 / 44 g. Kdos., "Befehl für das Unternehmen ″Pfingstrose″", H. Qu. 24 Απρ. 1944 και RH 19 VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3497 geheim (Anlage 322), "Unternehmen ″Pfingstrose″", 27 Απρ. 1944

[509] MA, RH19VII 16/5: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3563 geheim (Anlage 346), 29 Απρ. 1944.

[510] MA, RH19 VII 17/: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3740 geheim (Anlage 43), 4 Μαΐου 1944.

[511] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3775 geheim (Anlage 57), 5 Μαΐου 1944.

[512] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., 30ο Σύνταγμα, "Ιστορία του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της περιοχής του 30ου Συντάγματος". Επίσης, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 237-239.

[513] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3808 geheim (Anlage 67), "Pfingstrose", 6 Μαΐου 1944.

Η επιχείρηση συνεχίστηκε μέχρι τις 8 Μαΐου, όποτε και διακόπηκε για να επαναπροσδιοριστούν οι στόχοι μετά την απόσυρση του ΕΛΑΣ από το Πάϊκο.[514] Το μόνο που είχαν καταφέρει τα γερμανικά στρατεύματα τις τρεις ημέρες που παρέμειναν στο Πάϊκο ήταν να ανακαλύψουν και να καταστρέψουν ένα σύμπλεγμα εξήντα αποθηκών, μια αποθήκη με εφόδια και ένα πρόχειρα κατασκευασμένο αρτοποιείο. Επίσης, συνέλεξαν μερικά όπλα, ποσότητες εκρηκτικών, δέκα εννιά χιλιάδες οκάδες σιτάρι, δυόμισι τόνους αλεύρι και τριάντα αιγοπρόβατα.[515] Κατά τα άλλα δεν αναφέρθηκε καμία αψιμαχία, αλλά ούτε και συλλήψεις, καθώς ο αντρικός πληθυσμός είχε εγκαταλείψει τα χωριά.[516]

Το τίμημα της γερμανικής αποτυχίας πλήρωσαν τα χωριά Μικρά Λιβάδια, που ήταν ακατοίκητα, τα Τρία Έλατα και τα Μεγάλα Λιβάδια που λεηλατήθηκαν και κατόπιν πυρπολήθηκαν. Οι κάτοικοι των Μεγάλων Λιβαδίων γλίτωσαν την εκτέλεση, παραμένοντας στο χωριό. Μόνο τρία άτομα βασανίστηκαν για να αποκαλύψουν πληροφορίες για τους αντάρτες. Κατόπιν γερμανικής διαταγής όλοι οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το χωριό, χωρίς να προλάβουν να διασώσουν τίποτε από τις περιουσίες τους. Οι άντρες και τα γυναικόπαιδα, μεταφέρθηκαν αρχικά στη Γουμένισσα και στη συνέχεια διασκορπίστηκαν σε χωριά της Παιονίας. Τέσσερα άτομα παρέμειναν με τους Γερμανούς στο χωριό και χρησιμοποιήθηκαν ως ανθρώπινη ασπίδα για τη μεταφορά των περιουσιών, μετά τη λεηλασία των σπιτιών, με μουλάρια στον Αρχάγγελο και την Περίκλεια. Στη συνέχεια, αφού πυρπόλησαν τα σπίτια, οι Γερμανοί με τους τέσσερις ομήρους, μεταφέροντας και όσα από τα ζώα δεν είχαν ήδη σφαγεί για τη διατροφή των στρατιωτών, μετακινήθηκαν στη Κωνσταντία και κατέληξαν στην Αριδαία. Μετά από κράτηση είκοσι περίπου ημερών, οι τέσσερις κάτοικοι των Λιβαδίων απελευθερώθηκαν και μέσω Έδεσσας, με τη σχετική έγκριση του γερμανικού φρουραρχείου, γύρισαν στην Αξιούπολη.[517]

---

[514] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3876 geheim (Anlage 89), "Pfingstrose", 8 Μαΐου 1944.

[515] MA, RH 19 VII 17/2: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 4378 geheim (Anlage 246), "Abschlußmeldung ˝Pfingstrose˝", 20 Μαΐου 1944 και RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3841 geheim (Anlage 75), "Pfingstrose", 7 Μαΐου 1944.

[516] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3808 geheim (Anlage 67), "Pfingstrose", 6 Μαΐου 1944.

[517] Κωνσταντίνος Μπέσιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αξιούπολη 14 Μαρ. 2002. Ο Μπέσιας ήταν ένας από τους τέσσερις κατοίκους των Μεγάλων Λιβαδίων που παρέμειναν κρατούμενοι των Γερμανών. Για την πυρπόληση των χωριών βλ. και Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 244. Εχέδωρος, *ό.π.*, σ. 503.

Οι Γερμανοί δεν περιορίστηκαν στην πυρπόληση και εκκένωση των δύο χωριών που αποτελούσαν τα προπύργια του ΕΛΑΣ στο Πάϊκο. Στις 8 Μαΐου, μετά την αναγκαστική διακοπή της επιχείρησης, γερμανικά τμήματα και η ομάδα του Σούμπερτ κατέβηκαν στη Γουμένισσα και συγκέντρωσαν όλους τους άντρες στην κεντρική πλατεία. Εκεί οι συγκεντρωμένοι πέρασαν από επιλογή, με τη βοήθεια Ελλήνων συνεργατών. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι οι άντρες, κρατώντας τις ταυτότητές τους, συνωστίζονταν στην πλατεία, περιμένοντας να περάσουν ανάμεσα από τον Σούμπερτ και τους εξοπλισμένους από τα γειτονικά χωριά. Οι τελευταίοι, με νοήματα ειδοποιούσαν τον Σούμπερτ και εκείνος χτυπούσε με μια μικρή βέργα στο κεφάλι όσους είχαν κριθεί ύποπτοι.[518] Κριτήριο για την επιλογή κάποιου μπορούσε να αποτελέσει απλά και μόνο η φυσιογνωμία του. Αυτοί που τελικά είχαν δεχθεί το άγγιγμα του Σούμπερτ, περίπου δεκαπέντε άτομα,[519] κατά άλλους πάνω από εκατό,[520] επιβιβάστηκαν σε φορτηγά και μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο «Παύλος Μέλας» της Θεσσαλονίκης. Την ίδια ημέρα, ένας από τους συλληφθέντες που υποδείχθηκε ως στέλεχος του ΕΑΜ Γουμένισσας και κατασκευαστής των βαρκών με τις οποίες ο ΕΛΑΣ περνούσε τον Αξιό, ο Γεώργιος Γεωργόπουλος, αφού ξυλοκοπήθηκε με βούρδουλες ενώπιον όλων των συγκεντρωμένων και στη συνέχεια απέτυχαν αρχικά να τον απαγχονίσουν, τον εκτέλεσαν στην κεντρική πλατεία.[521]

Η διαφυγή των ανταρτών ανάγκασε την Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης να εκπονήσει νέα επιχειρησιακά σχέδια. Στις 5 Μαΐου, την ίδια ημέρα που τα γερμανικά στρατεύματα, συμμετέχοντας στο «Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής», διαπίστωσαν ότι οι αντάρτες είχαν εκκενώσει το Πάϊκο, η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης εξέδωσε τη διαταγή για τη νέα επιχείρηση «Krokodil = Κροκόδειλος» (Χάρτης 9). Στόχος της ήταν να εντοπιστούν και να εξοντωθούν τα τμήματα των ανταρτών που σύμφωνα με τις μέχρι τότε πληροφορίες είχαν καταφύγει στα νότια και νοτιοδυτικά της Αριδαίας.[522]

Οι πληροφορίες για τις νέες θέσεις του ΕΛΑΣ προέρχονταν από πολλές πηγές. Τον Ιανουάριο, κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Wolf», τα γερμανικά στρατεύματα είχαν εντοπίσει συγκεντρώσεις ανταρτών στην περιοχή της Αριδαίας. Δεύτερη πηγή

---

[518] Χαράλαμπος Καλτσίδης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ελευθεροχώρι 3 Νοεμ. 2001.
[519] Βλ. Καφταντζής, Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 402.
[520] Βλ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 245.
[521] Βλ. Δήμος Γουμένισσας, Βιβλίον Θανάτων, τόμος 19ος, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Γεώργιου Γεωργόπουλου, Αριθ. 55, Γουμένισσα 8 Μαΐου 1944. Επίσης, Θανάσης Ρήτος, «Αναμνήσεις από τους αγώνες του λαού της Γουμένισσας», *ΕΑ*, 85 (Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1994), 44. Δημήτριος Παρίσης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αξιούπολη 14 Μαρ. 2002.

ήταν οι διάφοροι πληροφοριοδότες, οι οποίοι είχαν επισημάνει συχνές μετακινήσεις των ανταρτών από και προς την Αριδαία. Επιπλέον, η παραμονή στο Βέρμιο και το Πάϊκο, μετά το τέλος των επιχειρήσεων «Maigewitter» και «Pfingstrose», των τμημάτων του Ε.Ε.Σ. και της ομάδας του Σούμπερτ αντίστοιχα, είχε εμποδίσει τον ΕΛΑΣ να επιστρέψει στις προηγούμενες θέσεις του. Επομένως, η γερμανική ηγεσία συμπέρανε ότι όλο αυτό το χρονικό διάστημα τα συγκεκριμένα τμήματα εξακολουθούσαν να κρύβονται στις περιοχές στα νότια και νοτιοδυτικά της Αριδαίας.[523]

Σύμφωνα με τους γερμανικούς υπολογισμούς, στο Καϊμακτσαλάν είχαν βρει καταφύγιο οκτακόσιοι αντάρτες του ΕΛΑΣ που πριν τις γερμανικές επιχειρήσεις έδρευαν στο Βέρμιο και το Πάικο. Στη δύναμη αυτή συμπεριλαμβάνονταν και διακόσιοι Σέρβοι παρτιζάνοι. Επίσης, στην Όρμα είχε καταλύσει η δύναμη της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής που αποτελείτο από οκτώ Άγγλους και πέντε Αμερικανούς αξιωματικούς. Οι συγκεντρώσεις των ανταρτών του ΕΛΑΣ εντοπίζονταν κυρίως στα χωριά Κερασιές, Καρυδιά, Μαργαρίτα και Σωτήρα, μεταξύ Έδεσσας και Αριδαίας, ενώ αυτές των Σέρβων στην Όρμα, το Κάτω Λουτράκι, στην Άνω και Κάτω Κορυφή και στους Σαρακηνούς.[524]

Συγκεκριμένα, ο «Κροκόδειλος» θα διεξαγόταν στην περιοχή μεταξύ της Έδεσσας – Άρνισσας – κορυφής Οσμανάκος (1963) – κορυφής Άσπρη Πέτρα (1683) – Άνω και Κάτω Λουτρακίου – Μεγαπλατάνου – Πολυκαρπίου και Αψάλου. Η διεύθυνση της επιχείρησης ανατέθηκε στον διοικητή του 8ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων SS, Χέλμουτ Ντέρνερ. Ο Ντέρνερ είχε στη διάθεσή του για την επιχείρηση αυτή τρία ενισχυμένα τάγματα των SS εκ των οποίων τα δύο ανήκαν στο 8ο Σύνταγμα και το τρίτο στο 7ο Σύνταγμα. Το πιθανό σχέδιο διεξαγωγής της επιχείρησης προέβλεπε τη δημιουργία τεσσάρων αποσπασμάτων μάχης, με αφετηρία τη γραμμή Έδεσσας-Άρνισσας. Το πρώτο απόσπασμα θα εφορμούσε από την Έδεσσα και περνώντας από τη Σωτήρα και τη Μαργαρίτα θα έφτανε στο Πολυκάρπιο. Το δεύτερο από τον Άγρα θα ακολουθούσε την πορεία Καρυδιά – Κερασιές – Σαρακηνοί – Μοναστηράκι–Μεγαπλάτανος. Το τρίτο απόσπασμα από το Νησί θα έπρεπε να

---

[522] MA, RH 19 VII 24/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Az. 2742-1034 / 44 g. Kdos., "Befehl für das Unternehmen ″Krokodil″", H. Qu. 5 Μαΐου 1944.
[523] Ό. π.
[524] MA, RH 19 VII 24/3: "Bandenlage I – Bericht im Raum Kajmaksalan, Stand 3.5.1944", Anlage 1 zu Korpsgruppe Saloniki, Ia, 2742-1034 / 44 g.

καταλάβει την Όρμα. Τέλος, το τέταρτο είχε ως τελικό προορισμό επίσης την Όρμα, κινούμενο όμως δυτικότερα και με αφετηρία την Άρνισσα.[525]

Η κίνηση των παραπάνω αποσπασμάτων των SS θα υποστηριζόταν και από τα βόρεια, με την ταυτόχρονη και «ξαφνική» επίθεση μιας ομάδας μάχης από την Αριδαία με στόχο την Όρμα. Τα σχέδια προέβλεπαν επίσης τη δημιουργία μιας ζώνης αποκλεισμού κατά μήκος της γραμμής Αψάλου – Πολυκαρπίου – Όρμας. Τα στρατεύματα που είχαν προορισμό την Όρμα έλαβαν σαφείς διαταγές να διατηρήσουν υπό τον έλεγχό τους το συγκεκριμένο χωριό, για να χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια ως βάση για την επέκταση της επιχείρησης προς τα βορειοδυτικά και δυτικά, με σκοπό να αποφευχθεί μια πιθανή επιστροφή των ανταρτών στις πρότερες θέσεις τους.[526]

Εκτός από τη διαταγή για την επιχείρηση «Κροκόδειλος», η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης εξέδωσε τις συνοδευτικές οδηγίες για τη «μεταχείριση του πληθυσμού». Σε αυτό το σημείο η γερμανική ηγεσία παρουσιάστηκε πολύ προσεκτική, δίνοντας οδηγίες στα στρατεύματα να επιδείξουν την απαιτούμενη προσοχή κατά την εφαρμογή των προβλεπόμενων μέτρων εναντίον των χωριών. Αυτή η στάση σχετιζόταν με την ύπαρξη «ισχυρής βουλγαρικής μειονότητας», κατά τους Γερμανούς, στα χωριά της περιοχής. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε να μην ληφθούν δραστικά μέτρα που θα οδηγούσαν στην καταστροφή χωριών. Ταυτόχρονα, κρίθηκε σκόπιμο να ενημερωθεί για την επιχείρηση και την εξέλιξή της η βουλγαρική στρατιωτική ηγεσία μέσω των Βουλγάρων αξιωματικών συνδέσμων.[527]

Κατά τα άλλα, ίσχυαν τα ίδια μέτρα που είχαν ληφθεί και σε προηγούμενες επιχειρήσεις. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονταν οι εντατικές έρευνες στα χωριά για την ανακάλυψη των ανταρτών που θα επιχειρούσαν να κρυφτούν σ΄ αυτά, προσποιούμενοι τους απλούς χωρικούς. Τα στρατεύματα εξουσιοδοτήθηκαν να προχωρήσουν στη σύλληψη των αντρών «που θα διαπιστώνονταν πέρα πάσης αμφιβολίας ότι ανήκουν στις συμμορίες». Ως χώροι συγκέντρωσης των συλληφθέντων ορίστηκαν η Αριδαία και η Έδεσσα. Η φύλαξη τους ανατέθηκε στα διαθέσιμα τμήματα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν που στάθμευαν εκεί και σε άντρες της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού και της Στρατιωτικής Χωροφυλακής. Επίσης, καθορίστηκαν ανάλογα σημεία για τη

---

[525] MA, RH 19 VII 24/3: Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Az. 2742-1034 / 44 g. Kdos., "Befehl für das Unternehmen ″Krokodil″", H. Qu. 5 Μαΐου 1944.
[526] Ό. π.
[527] MA, RH 19 VII 24/3: Anlage 2 zu Korpsgruppe Saloniki (O. F. K. 395), Ia, 2742-1034 / 44 g. Kdos., "Hinweise für Verhalten zur Bevölkerung".

συγκέντρωση των λαφύρων, όπως πολεμικού υλικού, τροφίμων και ζώων που ανήκαν στους αντάρτες.[528]

Οι ρητές διαταγές για την απαγόρευση της καταστροφής των χωριών δεν ίσχυαν, όπως ήταν αναμενόμενο, για τις περιπτώσεις των καλυβιών και των κρυπτών που βρίσκονταν έξω από αυτά και συνήθως χρησιμοποιούνταν από τους αντάρτες. Ειδικότερα, τα στρατεύματα είχαν στη διάθεσή τους συγκεκριμένα στοιχεία για τα πιθανά σημεία εκτός των χωριών και σε δύσβατες περιοχές, όπου εικάζετο ότι υπήρχαν ανταρτικές εγκαταστάσεις. Ένα μέρος των πληροφοριών αυτών προήλθε από τα έγγραφα που είχαν πέσει στα χέρια των Γερμανών μετά τη σύλληψη του Μεσημέρη στο Βέρμιο κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Μαγιάτικη Καταιγίδα». Σε ένα χάρτη υπήρχαν σημειωμένες με μολύβι ορεινές τοποθεσίες, αλλά και χωριά, όπως η Καρυδιά, η Σωτήρα, η Μαργαρίτα, οι Σαρακηνοί, η Άνω και Κάτω Κορυφή και το Κάτω Λουτράκι. Χωρίς να έχουν άλλα στοιχεία στη διάθεσή τους, οι γερμανικές αρχές υπέθεσαν πως επρόκειτο για σημειώσεις που υποδείκνυαν τα «χωριά των συμμοριών», τις οχυρές θέσεις και τις αποθήκες τους.[529]

Οι παραπάνω εντατικές προετοιμασίες και η λεπτομερής σχεδίαση του «Κροκόδειλου» δεν στάθηκαν αρκετές για να οδηγήσουν στην ευόδωση των γερμανικών σχεδίων. Στις 8 Μαΐου, την ίδια ημέρα που διακόπηκε η επιχείρηση «Pfingstrose», άρχισε η επιχείρηση «Krokodil».[530] Ενώ, όμως, οι αντάρτες, μετά την απόσυρσή τους από το Πάϊκο, είχαν βρει καταφύγιο στο Πευκωτό, βορείως της Αριδαίας, ο «Κροκόδειλος» διεξήχθη στα νότια και νοτιοδυτικά της Αριδαίας. Αυτό είχε ως συνέπεια μετά από πέντε ημέρες άσκοπων ερευνών να διακοπεί και αυτή η επιχείρηση, χωρίς να υπάρξει «κανένα αποτέλεσμα».[531]

Ο λανθασμένος προσανατολισμός του «Κροκόδειλου» είχε οδηγήσει την επιχείρηση σε πλήρη αποτυχία. Μόλις τον Αύγουστο οι Γερμανοί κατάφεραν να εντοπίσουν τις περιοχές που ο ΕΛΑΣ είχε χρησιμοποιήσει ως καταφύγιο μετά την εκδήλωση της επιχείρησης «Pfingstrose» στο Πάικο. Στις 21 Αυγούστου, τμήματα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν διεξήγαγαν μια μικρής κλίμακας επιχείρηση βορείως της Αριδαίας. Κατά τη διάρκειά της, συγκρούστηκαν στα βορειοανατολικά με ένα τμήμα των ανταρτών, το

---

[528] Ό. π.

[529] MA, RH 19 VII 24/3: "Bandenlage I – Bericht im Raum Kajmaksalan, Stand 3.5.1944", Anlage 1 zu Korpsgruppe Saloniki, Ia, 2742-1034 / 44 g.

[530] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 3876 geheim (Anlage 89), "Krokodil", 8 Μαΐου 1944.

[531] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Krokodil", Ia, Nr. 3976 geheim (Anlage 112), 10.5. και Ia, Nr. 4034 geheim (Anlage 135), 12 Μαΐου 1944.

οποίο διέθετε βαρύ οπλισμό. Οι Γερμανοί υπέθεσαν πως επρόκειτο για τμήμα που ανήκε στο 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ. Παρά τις αρχικές αναφορές για «μεγάλες απώλειες του εχθρού»,[532] αυτές τελικά ανήλθαν σε οκτώ νεκρούς και πέντε αιχμαλώτους.[533] Σύμφωνα με έκθεση του 30ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, μόνο στη Φούστανη οι Γερμανοί εκτέλεσαν δύο άτομα, ενώ στη γειτονική Φιλώτεια κατάφεραν να αιφνιδιάσουν και να συλλάβουν τους άντρες του φυλακίου του Εφεδρικού ΕΛΑΣ.[534]

Πράγματι, το γερμανικό τμήμα ξεκίνησε από την Αριδαία και τις πρώτες πρωινές ώρες της 21ης Αυγούστου έφτασε στη Φιλώτεια. Λίγο έξω από το χωριό ο ΕΛΑΣ είχε εγκαταστάσει ένα φυλάκιο, το οποίο συγκροτούσαν πέντε νέοι του χωριού. Άοπλοι όπως ήταν επέλεξαν να περάσουν τη νύχτα κάτω από ένα δέντρο, βάζοντας σκοπό. Όταν οι Γερμανοί έφτασαν στις 3 το πρωί στην είσοδο του χωριού, ο ένας εξ αυτών, ο ομαδάρχης, ακούγοντας θόρυβο και νομίζοντας ότι πρόκειται για Σέρβους αντάρτες, βρέθηκε στο δρόμο, φωνάζοντας στη γερμανική οπισθοφυλακή να σταματήσει. Το αποτέλεσμα ήταν να σταματήσουν πράγματι οι τελευταίοι Γερμανοί, οι οποίοι στρέφοντας τα οπλοπολυβόλα τους και τα μυρδάρια εναντίον του τον συνέλαβαν και τον οδήγησαν στο μέρος όπου βρίσκονταν οι άλλοι τέσσερις του φυλακίου. Αφού τους ξύπνησαν, χτυπώντάς τους με τους υποκόπανους και μαστίγια, τους έδεσαν με θηλιές από το λαιμό και τα χέρια και τους πήραν μαζί τους. Ταυτόχρονα συνέλαβαν ακόμη δύο άτομα από τα συνολικά πέντε που αποτελούσαν το φυλάκιο της βόρειας πλευράς του χωριού. Φτάνοντας στη Φούστανη, άλλαξαν πορεία και μέσω Θηριόπετρας κατευθύνθηκαν εναντίον του αρχικού κύριου στόχου της επιχείρησης που ήταν το Πευκωτό. Λίγα χιλιόμετρα πριν το χωριό σταμάτησαν στο Ίσβορο και εγκατέστησαν τα βαρέα όπλα που μετέφεραν μουλάρια, βάλλοντας εναντίον της κατοικημένης περιοχής και των γύρω ορεινών. Η στάση αυτή έδωσε την ευκαιρία για να ανακριθούν οι επτά όμηροι. Όταν ο Γερμανός αξιωματικός έφτασε στον έβδομο κατά σειρά και μεγαλύτερο σε ηλικία Στέφανο Ισβορινό, έβγαλε το περίστροφό του και τον

---

[532] Βλ. NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 940, στοιχείο κατηγορίας 462: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.8.1944 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ic / AO, Nr. 8032 / 44 g. vom 20.8.1944].

[533] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW-940, στοιχείο κατηγορίας 462: Ic-Abendmeldung Okdo. H. Gr. E vom 22.8.1944 [Okdo. H. Gr. E – Ic / AO, Nr. 12736 / 44 g. vom 22.8.1944].

[534] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα, "Έκθεσις πεπραγμένων μηνός Αυγούστου 1944", 1 Σεπτ. 1944.

πυροβόλησε στο κεφάλι.[535] Στο ίδιο μέρος οι Γερμανοί εκτέλεσαν ένα ακόμη άτομο ονόματι Ευστράτιο Παπάζογλου από τη Φούστανη, ο οποίος πιθανότατα ανήκε στη δύναμη του Εφεδρικού ΕΛΑΣ.[536]

Την ίδια ημέρα, η επιχείρηση ολοκληρώθηκε με την είσοδο του γερμανικού τμήματατος και την πυρπόληση του «χωριού των συμμοριών», του Πευκωτού, την εκτέλεση δύο κατοίκων,[537] την καταστροφή ενός «νοσοκομείου των συμμοριών και μεγάλων ποσοτήτων πυρομαχικών και εκρηκτικών υλών».[538] Επίσης, ανάμεσα στα λάφυρα των Γερμανών συγκαταλέγονταν τριακόσια βόδια και πενήντα οχήματα με σιτηρά.[539] Όσο για τους έξι πλέον συλληφθέντες από τη Φιλώτεια, μαζί με δύο ακόμη από τη Θηριόπετρα, κρατήθηκαν δύο ημέρες στην Αριδαία και στη συνέχεια από την Έδεσσα με το τραίνο οδηγήθηκαν στον «Παύλο Μελά» της Θεσσαλονίκης. Εκεί οι συγγενείς δύο εκ των κρατουμένων χρειάστηκε να πληρώσουν συνολικά εκατόν είκοσι λίρες για να καταφέρουν να απελευθερώσουν τους δικούς τους τον Οκτώβριο και μαζί με αυτούς και τους άλλους τέσσερις.[540]

Τελικά, το μόνο κέρδος που είχε αποκομίσει η γερμανική πλευρά από τις επιχειρήσεις του Μαΐου ήταν η προσωρινή εκδίωξη του ΕΛΑΣ από τους χώρους

---

[535] Βλ. Ληξιαρχείο Κοινότητας Φιλώτειας, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου (από αριθ. 1 / 21.5.1931 έως αριθ. 6 / 17.12.1945), τόμ. Α΄, Ληξιαρχική πράξη θανάτου Στέφανου Στογιάννη ή Ισβορινού, Αριθ. 5, Φιλώτεια 13 Αυγ. 1945. Επίσης, Γιώργος Κυρνάτσης – Τραϊανός Γκάγκας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φιλώτεια 23 Μαΐου 2002. Ο Κυρνάτσης με τον Γκάγκα ήταν δύο από τους πέντε του φυλακιού που συνελήφθησαν από τους Γερμανούς. Οι άλλοι τρεις ήταν ο Λουκάς Κοντός, ο οποίος ήταν και ο ομαδάρχης, ο Δημήτριος Ρίτσος και ο εκτελεσθείς Στογιάννης ή Ισβορινός. Το φυλάκιο στη βόρεια πλευρά του χωριού αποτελούσαν επίσης πέντε άντρες, από τους οποίους οι τρεις, ο Τραϊανός Τσούρας, Στέργιος Δράγκας και ένα τρίτο άτομο, αντιλήφθηκαν εγκαίρως τους Γερμανούς και γλίτωσαν τη σύλληψη, ενώ συνελήφθησαν οι άλλοι δύο, οι Ηλίας Δολαφτσής και Ιωάννης Μανδρέλης.

[536] Συμεών Χαραμής, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φούστανη 23 Μαΐου 2002.

[537] Για τους δύο εκτελεσθέντες κατοίκους Πευκωτού βλ. Ληξιαρχείο Κοινότητας Βορεινού, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Χρήστου Κιατίπη, Αριθ. 5, Πευκωτό 15 Ιουλ. 1945 και Τραϊανού Μπάδου, Αριθ. 7, Πευκωτό 9 Δεκ. 1945. Επίσης, Ευστάθιος Δεμισίκος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βορεινό [οικισμός Πευκωτού] 23 Μαΐου 2002. Σήμερα, στη θέση όπου υπήρχε το Πευκωτού είναι ορατά ακόμη τα ερείπια των σπιτιών του παλαιού χωριού. Οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν μεταπολεμικά στο γειτονικό Βορεινό.

[538] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW-940, στοιχείο κατηγορίας 462: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 22.8.1944 geheim [Okdo. H. Gr. E–Ic/AO, Nr. 8114 / 44 g. vom 22.8.1944] και Ic- Abendmeldung Okdo. H. Gr. E vom 22.8.1944 [Okdo. H. Gr. E – Ic / AO, Nr. 12736 / 44 g. vom 22.8.1944].

[539] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 940, στοιχείο κατηγορίας 462: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 20.8.1944 geheim [Okdo. H. Gr. E – Ic / AO, Nr. 8032 / 44 g. vom 20.8.1944].

[540] Γιώργος Κυρνάτσης – Τραϊανός Γκάγκας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Φιλώτεια 23 Μαΐου 2002. Πλήρωσαν οι συγγενείς του Γιώργου Κυρνάτση και του Ηλία Δολαφτσή και μαζί τους απελευθερώθηκαν οι Γκάγκας, Μανδρέλης και Ρίτσος. Ο έκτος, ο Λουκάς Κοντός είχε πετύχει να απολυθεί νωρίτερα από τη φυλακή.

δράσης του. Το χρονικό αυτό διάστημα αξιοποιήθηκε για την ενίσχυση και τον εξοπλισμό των χωριών που μέχρι τότε βρίσκονταν κάτω από την ασφυκτική πίεση των ανταρτών. Έτσι, μετά την απομάκρυνσή τους από το Πάϊκο, ακολούθησε η συστηματική προσπάθεια των Γερμανών να εξοπλίσουν τα χωριά του κάμπου της Παιονίας, κατά μήκος του σημαντικού οδικού και σιδηροδρομικού άξονα Θεσσαλονίκης-Ευζώνων. Τα χωριά που δέχθηκαν όπλα ήταν το Καμποχώρι, το Βαλτοτόπι, η Τούμπα, ο Ευρωπός, η Μεσιά και ο Άγιος Πέτρος που ήδη αναφέρθηκαν, αλλά και οι κωμοπόλεις της Αξιούπολης και της Γουμένισσας. Όταν τα τμήματα του ΕΛΑΣ επέστρεψαν στο Πάϊκο, ανέλαβαν δράση εναντίον των χωριών αυτών και των γερμανικών φρουρών που είχαν παραμείνει στην περιοχή.[541]

Σε απάντηση στις επιθέσεις του ΕΛΑΣ, ακόμα και μέσα στην πόλη της Γουμένισσας, οι Γερμανοί εκτέλεσαν στις 25 Μαΐου, λίγο έξω από τη Γουμένισσα, πενήντα δύο άτομα που την ίδια ημέρα είχαν μεταφερθεί από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Θεσσαλονίκης. Οι περισσότεροι από τους εκτελεσθέντες ήταν δημότες Γουμένισσας και χωριών της Παιονίας και των Γιαννιτσών, ενώ ανάμεσά τους ήταν και δύο άτομα που είχαν συλληφθεί κατά την περικύκλωση της Γουμένισσας στις 8 Μαΐου (πίνακας 21).[542] Μια ακόμη επίθεση που πραγματοποίησε ο ΕΛΑΣ στις 14 Ιουνίου εναντίον αυτοκινήτων του γερμανικού στρατού μεταξύ της Αξιούπολης και της Γουμένισσας, έτυχε της ίδιας ακριβώς αντιμετώπισης. Την ίδια ημέρα μεταφέρθηκαν δέκα κρατούμενοι από τη Θεσσαλονίκη και εκτελέστηκαν στον τόπο του συμβάντος, δίπλα στη γέφυρα του Αξιού ποταμού, στη θέση «Παλιός Μύλος». Η αναγγελία της εκτέλεσης των δέκα «συμμοριτών» συνοδεύτηκε από τις πάγιες, πλέον, προειδοποιήσεις για τη λήψη αυστηρότερων μέτρων: «Ο γερμανικός στρατός θα πατάξη

---

[541] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ. : Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα Πεζικού, "Έκθεσις επί της επιχειρήσεως του Συν/τος την 14/6/44 εις τον κάμπον της Παιονίας κατά της αντίδρασης και Γερμανών", 26 Ιουν. 1944 και "Ιστορία του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της περιοχής του 30ου Συντάγματος". Επίσης, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 264, 302-304.

[542] Βλ. Δήμος Γουμένισσας, (Ληξιαρχείον Κοινότητος Γουμενίσσης) Βιβλίον Θανάτων, τόμος 21ος, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 50, Γουμένισσα 18 Ιουν. 1945, Αριθ. 62, Γουμένισσα 23 Ιουλ. 1945 / τόμος 22ος, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 40, Γουμένισσα 18 Φεβρ. 1946, Αριθ. 51, Γουμένισσα 11 Μαρ. 1946, Αριθ. 52, Γουμένισσα 11 Μαρ. 1946, Αριθ. 53, Γουμένισσα 11 Μαρ. 1946, Αριθ. 65, Γουμένισσα 18 Μαρ. 1946, Αριθ. 75, Γουμένισσα 30 Μαρ. 1946, Αριθ. 87, Γουμένισσα 8 Απρ. 1946, Αριθ. 91, Γουμένισσα 16 Μαΐου 1946, Αριθ. 98, Γουμένισσα 15 Φεβρ. 1946, Αριθ. 108, Γουμένισσα 14 Σεπτ. 1946 / τόμος 24ος, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Αριθ. 31, Γουμένισσα 20 Απρ. 1945 / τόμος 27ος, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 9, Γουμένισσα 26 Φεβρ. 1962, Αριθ. 11, Γουμένισσα 27 Φεβρ. 1962. Συνολικά στο Δήμο Γουμένισσας έχουν συνταχθεί δέκα πέντε ληξιαρχικές πράξεις θανάτου. Βλ. επίσης, Ρήτος, Αναμνήσεις…, *ό.π.*, σσ. 44, 47, 49, όπου αναφέρονται είκοσι ένα ονόματα εκτελεσθέντων. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 289-290. Καφταντζής, Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σσ. 432-434.

και εις το μέλλον πάσαν κομμουνιστικήν τρομοκρατικήν πράξιν δια σκληροτάτων μέτρων. Όστις συμμετέχει εις τας συμμορίας ή βοηθεί τους συμμορίτας χάνει την περιουσίαν του και την ζωήν του».[543] Την ίδια ημέρα, το γερμανικό πυροβολικό που ήταν εγκαταστημένο στο Αξιοχώρι, έπληξε χωριά στους πρόποδες του Πάϊκου, προκαλώντας απώλειες στον άμαχο πληθυσμό.[544]

Η σκληρότητα, όμως, των γερμανικών αντιποίνων δεν κατάφερε να σταματήσει τις επιθέσεις των ανταρτών. Αντίθετα, οι επιθέσεις εναντίον εκείνων που ο ΕΛΑΣ θεωρούσε συνεργάτες και εναντίον των ίδιων των Γερμανών αυξήθηκαν εντυπωσιακά το καλοκαίρι του 1944. Ταυτόχρονα, οι τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στο Πάϊκο και το Καϊμακτσαλάν κατέδειξαν την αδυναμία του στρατού Κατοχής να καταφέρει αποφασιστικά πλήγματα στον ΕΛΑΣ, περιορίζοντας τη δράση των τμημάτων του. Αντίθετα, μετά την επιστροφή του 30ου Συντάγματος στο Πάϊκο, ο γερμανικός στρατός ήταν εκείνος που αναγκάστηκε να περιορίσει την παρουσία του στην περιοχή, διατηρώντας φρουρές μόνο στις κωμοπόλεις. Στο εξής, ο μόνος κίνδυνος για τους αντάρτες, αλλά κυρίως για τους αμάχους, προερχόταν από τις βολές του γερμανικού πυροβολικού εναντίον των χωριών στα πεδινά και στους πρόποδες του βουνού.[545]

Το τελευταίο διάστημα της Κατοχής τα γερμανικά σχέδια περιστράφηκαν γύρω από δύο βασικούς άξονες : α΄) Τη διεξαγωγή επιχειρήσεων που απέβλεπαν αποκλειστικά στην απελευθέρωση των οδών που οδηγούσαν προς το βορρά, στο πλαίσιο των

---

[543] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ, όπου συνημμένο δελτίο "Γνωστοποίησις" που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Νέα Ευρώπη* στις 2 Ιουλίου 1944. Επίσης, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 265-266. Ειδικότερα για την επίθεση εναντίον των γερμανικών αυτοκινήτων βλ. και ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Ε.Λ.Α.Σ., Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα Πεζικού, "Έκθεσις επί της επιχειρήσεως του Συν/τος την 14/6/44 εις τον κάμπον της Παιονίας κατά της αντίδρασης και Γερμανών", 26 Ιουν. 1944.

[544] Στο Ληξιαρχείο του Δήμου Γουμένισσας υπάρχει η πράξη θανάτου ενός παιδιού τεσσάρων ετών από την Κάρπη, θάνατος που επήλθε «εκ βομβαρδισμού υπό Γερμανικού Πυροβολικού», βλ. Δήμος Γουμένισσας, Βιβλίον Θανάτων Κοινότητος Κάρπης (1945-1962), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Αικατερίνης Δόντση, Αριθ. 7, Κάρπη 28 Μαρ. 1945.

[545] Στις 28 Οκτωβρίου 1944, το γερμανικό πυροβολικό, στο πλαίσιο του σχεδίου για την ασφαλή αποχώρηση των στρατευμάτων, έπληξε τη Γουμένισσα, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν δώδεκα γυναίκες και παιδιά και να τραυματιστούν πολλοί άλλοι. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν επτά μέλη της οικογένειας Καρατζά και συγκεκριμένα οι Αλεξάνδρα Καρατζά, τριάντα ετών, Βαγγέλης Καρατζάς, πέντε ετών, Ελευθέριος Καρατζάς (3), Ευθυμία Καρατζά (14), Γαρουφαλιά Καρατζά (38), Ιωάννης Καρατζάς (7), Μαρία Καρατζά (5). Επίσης, σκοτώθηκαν η Βασιλική Βεζύρη, τριάντα τριών ετών, από την Αξιούπολη, και τα δύο παιδιά της, Ιωάννης (2) και Νικόλαος (7), η Νίκη Συμεωνίδου (6) και η Αικατερίνη Νικλή (45), βλ. σχετικά, Δήμος Γουμένισσας, (Ληξιαρχείον Κοινότητος Γουμενίσσης) Βιβλίον Θανάτων, τόμος 22ος, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Βασιλικής Βεζύρη, Αριθ. 61, Γουμένισσα 15 Μαρ. 1946, Ιωάννη Βεζύρη, Αριθ. 62, Γουμένισσα 15 Μαρ. 1946, Νικόλαου Βεζύρη, Αριθ. 63, Γουμένισσα 15 Μαρ. 1946. Επίσης, Ρήτος, Αναμνήσεις…, *ό.π.*, σ. 48. Ακόμη, Μνημείο Πεσόντων Γουμένισσας, *"Σκοτώθηκαν από το Γερμανικό πυροβολικό το 1944"*.

προετοιμασιών για την επικείμενη εκκένωση της Ελλάδας, και β΄) Την ευρεία προσφυγή σε αντίποινα και άλλα μέτρα τρομοκράτησης του πληθυσμού που ακολούθησαν τη ραγδαία αύξηση των ανταρτικών επιθέσεων. Για την επίτευξη του δεύτερου αυτού στόχου οι Γερμανοί προσέφυγαν στις υπηρεσίες των συνεργατών τους και κυρίως του Πούλου και του Σούμπερτ, οι οποίοι μέχρι τότε βαρύνονταν ήδη με δεκάδες εκτελέσεις αμάχων.

viii) Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ «Steinadler = Σταυραετός» ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΠΙΝΔΟ (3-13 Ιουλίου 1944): Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΜΕΓΑΛΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που είχαν διεξαχθεί μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 1944 στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία δεν ήταν επιτυχείς, καθώς τα τμήματα του ΕΛΑΣ κατά κανόνα είχαν καταφέρει προ του κινδύνου να αποσυρθούν χωρίς σημαντικές απώλειες και να επανέλθουν στις ίδιες περιοχές, όταν πλέον είχαν αποχωρήσει τα γερμανικά στρατεύματα. Αυτό, άλλωστε, προκύπτει και από τις γερμανικές εκθέσεις, οι οποίες είχαν συνταχθεί, αφού είχε ήδη μεσολαβήσει κάποια χρονική απόσταση από το τέλος των επιχειρήσεων. Τότε οι αρμόδιοι της Ομάδας Στρατού Ε διαπίστωναν ότι παρά τα μέτρα τρομοκράτησης του άμαχου πληθυσμού και τα απορρέοντα από την τακτική αυτή βραχυπρόθεσμα οφέλη, μακροπρόθεσμα και από καθαρά στρατιωτικής απόψεως οι επιχειρήσεις δεν είχαν εκπληρώσει τους βασικούς στόχους.

Μετά, λοιπόν, και το τέλος των επιχειρήσεων «Pfingstrose» και «Krokodil», το τρίτο επιτελικό γραφείο της Ομάδας Στρατού Ε σε συνεργασία με το Τμήμα Αντικατασκοπίας (Ic/AO), συνέταξαν την τακτική έκθεση για τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο, η οποία περιλάμβανε πληροφορίες για τις «ελληνικές συμμορίες». Όπως αναφέρεται στο σχετικό κεφάλαιο, οι αντάρτες του ΕΛΑΣ είχαν επιστρέψει στο Πάϊκο, το Βέρμιο και το Καϊμακτσαλάν, αφού είχε μεσολαβήσει ένα μικρό διάστημα μετά το τέλος των γερμανικών επιχειρήσεων που είχαν διεξαχθεί τους προηγούμενους μήνες στα βουνά αυτά.[546] Γενικότερα, η λήξη μιας σειράς αλλεπάλληλων επιχειρήσεων, που είχαν καλύψει μια περίοδο πέντε μηνών, από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Μάιο του 1944, συνοδεύτηκε λίγο αργότερα από την αύξηση των επιθέσεων, σε καθημερινή πλέον βάση, του ΕΛΑΣ εναντίον των γερμανικών θέσεων, του σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου και των εθνικιστικών χωριών στο χώρο της Μακεδονίας. Έτσι, οι αντάρτες που έδρευαν στο Πάϊκο συνιστούσαν έναν «σταθερό κίνδυνο για τη σιδηροδρομική γραμμή Πολύκαστρου - Γευγελής», ενώ τα τμήματα του Βερμίου και του Καϊμακτσαλάν ευθύνονταν για τις «σχεδόν σε καθημερινή βάση επιθέσεις εναντίον των γύρω χωριών, για τις οργανωμένες επιθέσεις στη Βέροια και τη Νάουσα και για

[546] MA, RH 19 VII 55/2: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 11000 / 44 g. , "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 12 (Juni / Juli 1944)", H. Qu., 22 Ιουλ. 1944. Στο ίδιο, RH 19 VII 30 / 1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 2210 / 44 g. Kdos., "Ic – Lagebericht Juni / Juli 1944", H. Qu., 17 Ιουλ. 1944.

τις εκτεταμένες δολιοφθορές στη σιδηροδρομική γραμμή Άρνισσας- Έδεσσας».[547] Στην περιοχή του Ολύμπου η κατάσταση ήταν παρόμοια, με την εκδήλωση επιθέσεων εναντίον εθνικιστικών χωριών και της σιδηροδρομικής γραμμής Λάρισας-Θεσσαλονίκης.[548]

Οι εξελίξεις αυτές αποτέλεσαν το κύριο αντικείμενο των συζητήσεων που διεξήχθησαν στα μέσα Μαΐου του 1944 μεταξύ του Λερ και των επιτελών του. Σ΄ αυτές, η γερμανική ηγεσία αναγνώρισε ότι παρά τις συνεχείς επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών, δεν μπορούσε με τις διαθέσιμες δυνάμεις να επιτύχει την πλήρη εξόντωσή τους και την συνακόλουθη "ειρήνευση" του χώρου ευθύνης της Ομάδας Στρατού Ε. Η αποδοχή του γεγονότος αυτού οδήγησε σε έναν επανακαθορισμό των στόχων. Πλέον, οι μελλοντικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις επικεντρώθηκαν στην πρόκληση συντριπτικών πληγμάτων στην οργανωτική δομή των ανταρτών, στο δίκτυο ανεφοδιασμού τους και στην εξάρθρωση των πιο αξιόμαχων τμημάτων τους, ώστε να είναι σε θέση οι αριθμητικά περιορισμένες γερμανικές δυνάμεις να κρατήσουν ανοικτές τις σημαντικότερες οδικές αρτηρίες και να διασφαλίσουν τα μετόπισθεν σε περίπτωση μιας αποβατικής ενέργειας και εν όψει της εκκένωσης της Ελλάδας. Για τους παραπάνω λόγους ο Λερ ζήτησε από τους υφισταμένους του να προχωρήσουν στον σχεδιασμό και την πραγματοποίηση μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων «με την ίδια αποφασιστικότητα όπως μέχρι τώρα για να συνεχίσουν να βρίσκονται οι συμμορίες κάτω από το [γερμανικό] ξίφος».[549]

Επομένως, η ολοκλήρωση των επιχειρήσεων του Μαΐου, που είχαν διεξαχθεί με ευθύνη του Σώματος Στρατού Θεσσαλονίκης, σηματοδότησε την έναρξη των προετοιμασιών για την «επιχείρηση Πεντάλοφος». Οι ανταρτοκρατούμενες περιοχές των Γρεβενών και του Βοΐου είχαν περιληφθεί στους επιχειρησιακούς σχεδιασμούς από τα τέλη του προηγούμενου χρόνου. Συγκεκριμένα, τον Νοέμβριο του 1943, η Ομάδα Στρατού Ε, στο πλαίσιο της διεξαγωγής μιας σειράς μεγάλων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, δρομολόγησε και αυτή με την κωδική ονομασία «Löwe = Λιοντάρι», η

[547] MA, RH 19 VII 33/2: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 2610 / 44 g. Kdos., "Ic – Lagebericht Juli / August 1944", H. Qu., 13 Αυγ. 1944.
[548] MA, RH 19 VII 30/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 2210 / 44 g. Kdos., "Ic – Lagebericht Juni / Juli 1944", H. Qu., 17 Ιουλ. 1944.
[549] MA, RH 19 VII 18/1: Besprechung OB mit Komm. Gen. am 12.5., Ia, Nr. 071/g. Kdos. Chefs, "Bandenbekämpfung".

οποία στόχευε στην συντριβή των δυνάμεων του ΕΛΑΣ που έδρευαν στην περιοχή των Γρεβενών και του Βοΐου με έδρα τον Πεντάλοφο.[550]

Αν και τελικά αναβλήθηκε, η Ομάδα Στρατού Ε έκρινε ότι η συγκεκριμένη επιχείρηση έπρεπε να διεξαχθεί το συντομότερο δυνατό μέσα στο 1944, θεωρώντάς την αποφασιστικής σημασίας και κριτήριο για τη συνέχιση του πολέμου εναντίον των ανταρτών. Οι μέχρι τότε πληροφορίες της γερμανικής πλευράς έκαναν λόγο για συγκέντρωση του κύριου όγκου των δυνάμεων του ΕΛΑΣ στη Βόρεια Πίνδο. Αντίστοιχα, στη Νότια Πίνδο υπήρχε σύμφωνα με τους Γερμανούς «τουλάχιστον μια ενισχυμένη μεραρχία των συμμοριών, όπως επίσης η διοίκηση του ΕΛΑΣ και το συμμαχικό επιτελείο». Απέναντι στις παραπάνω δυνάμεις, οι Γερμανοί σχεδίαζαν να αντιπαρατάξουν τουλάχιστον δέκα τάγματα, χρησιμοποιώντας το σύνολο των δυνάμεων της 4ης Μεραρχίας SS, το 2ο Τάγμα του 1ου Συντάγματος "Βρανδεμβούργου" και τμήματα της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, της 104ης Μεραρχίας "Κυνηγών" και πιθανότατα ένα ενισχυμένο ορεινό σύνταγμα "Κυνηγών" της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών. Η επιχείρηση ανατέθηκε στο 22ο Σώμα Ορεινών Καταδρομών που έδρευε στα Ιωάννινα. Η έναρξή της τοποθετήθηκε στις αρχές Μαρτίου και η χρονική διάρκειά της υπολογίστηκε σε περίπου δεκατέσσερις ημέρες.[551]

Λίγο αργότερα η Ομάδα Στρατού Ε μετέθεσε την επιχείρηση για τον Απρίλιο και όρισε υπεύθυνο για τη διεξαγωγή της τον Στρατιωτικό Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, Αντιστράτηγο Γκούλμαν.[552] Με άλλη διαταγή ορίστηκε η 18η Απριλίου ως ημέρα έναρξης της επιχείρησης, η οποία θα έφερε την κωδική ονομασία «Maigewitter».[553] Οι δυνάμεις που θα συμμετείχαν ήταν η 4η Μεραρχία SS, η Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν και ένα σύνταγμα "Κυνηγών" από τα Ιωάννινα.[554] Το πιθανό σχέδιο προέβλεπε την ταυτόχρονη επίθεση των γερμανικών τμημάτων εναντίον του Πενταλόφου Βοΐου, όπου βρισκόταν η έδρα της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και δύναμη Άγγλων της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Συγκεκριμένα, τμήματα ενός συντάγματος θα επιτίθονταν έχοντας ως αφετηρία το χωριό Τραπεζίτσα, ενώ άλλα

---

550 MA, RH 19 VII 11/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Unternehmen ″Löwe″", Ia, Nr. 2404 / 43 geheim (Anlage 29), 3 Νοεμ. 1943.

551 MA, RH 19 VII 15/2: Führungsabteilung (Arsakli), "Planungen für Bandenbekämpfung", Ia, Nr. 331 / 44 g. Kdos. (Anlage 113), 12 Φεβρ. 1944.

552 MA, RH 19 VII 23b/3: Fernschreiben an OB Südost [Okdo. H. Gr. E, Ia, Nr. 2488 g. Kdos. v. 31 Μαρ. 1944.

553 MA, RH 19 VII 23b/3: Fernschreiben an Pz. A. O. K. 2 [Okdo. H. Gr. E, Ia, Nr. 2741 g. Kdos. v. 6 Απρ. 1944.

554 MA, RH 19 VII 23b/3: Fernschreiben an OB Südost [Okdo. H. Gr. E, Ia, Nr. 2488 g. Kdos. v. 31 Μαρ. 1944.

τμήματα θα εφορμούσαν από το Άργος Ορεστικό με νοτιοδυτική κατεύθυνση. Ο κύριος όγκος των δυνάμεων θα αναπτυσσόταν στον χώρο ανάμεσα στα Γρεβενά και στο Τρίκωμο και από εκεί θα κατευθυνόταν προς τον Πεντάλοφο.[555] Για τον σκοπό αυτό αποφασίστηκε να μετακινηθεί ένα ενισχυμένο τμήμα ενός τάγματος του 8ου Συντάγματος SS από την Ελασσόνα προς τη Δεσκάτη, με τελικό προορισμό τα Γρεβενά. Τον ίδιο προορισμό είχε και ένα δεύτερο τμήμα του 7ου Συντάγματος SS που θα ξεκινούσε από την Κοζάνη. Επίσης, τα Γρεβενά θα αποτελούσαν τόπο συγκέντρωσης και για τις δυνάμεις του Εθνικού Ελληνικού Στρατού, οι οποίες θα χρησιμοποιούνταν μόνο σε αναγνωριστικές αποστολές, χρησιμεύοντας κυρίως για την εξαπάτηση του αντιπάλου.[556] Κατόπιν προτάσεως της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης, που ενέκρινε η Ομάδα Στρατού Ε, αποφασίστηκε τα γερμανικά στρατεύματα να καταλάβουν τα Γρεβενά, «αυτό το οδικό κομβικό σημείο […] και από εκεί να εξαπολύσουν επιθέσεις εξαπάτησης προς τα ανατολικά και τα νότια».[557]

Τελικά, όπως ήδη αναφέρθηκε, η Ομάδα Στρατού Ε αναγκάστηκε να αναβάλει για μια ακόμη φορά την επιχείρηση, δίνοντας προτεραιότητα στην πραγματοποίηση μιας άλλης εκκαθαριστικής επιχείρησης στο Βέρμιο, η οποία και ονομάστηκε «Maigewitter». Τον Μάιο, η «επιχείρηση Πεντάλοφος» τέθηκε και πάλι στο τραπέζι των συζητήσεων της στρατιωτικής ηγεσίας της Ομάδας Στρατού Ε, με προοπτική να διεξαχθεί στα τέλη του μήνα.[558] Με βάση νεώτερες πληροφορίες, οι Γερμανοί υπολόγιζαν, υπερεκτιμώντας την ισχύ του αντιπάλου τους, σε δύο τις μεραρχίες του ΕΛΑΣ που στάθμευαν στην περιοχή του Πενταλόφου, συνολικής δύναμης πέντε με έξι χιλιάδων αντρών.[559] Αυτή τη φορά, αν και με καθυστέρηση ενός μήνα, τα γερμανικά στρατεύματα άρχισαν να προωθούνται προς τη Βόρεια Πίνδο. Λίγο πριν την έναρξή της, η Ομάδα Στρατού Ε αποδέχθηκε το αίτημα του 22ου Ορεινού Σώματος Στρατού να πραγματοποιήσει μεταξύ της 23ης και της 30ης Ιουνίου μια επιχείρηση στην περιοχή των Ιωαννίνων και της Ηγουμενίτσας, που θα επεκτείνετο και στο αλβανικό έδαφος, για την απελευθέρωση των οδικών αξόνων όπου το τελευταίο διάστημα είχαν σημειωθεί ανταρτικές ενέδρες,

---

[555] MA, RH 19 VII 23b/3: Fernschreiben an Pz. A. O. K. 2 [Okdo. H. Gr. E, Ia, Nr. 2741 g. Kdos. v. 6 Απρ. 1944.

[556] MA, RH 19 VII 23b/3: Befehlshaber Saloniki (Oberfeldkdtr. 395), Ia, 1913 – 751 / 44 g. Kdos., "An Okdo. Heeresgruppe E", 28 Μαρ. 1944.

[557] MA, RH 19 VII 16/3: Führungsabteilung (Arsakli), "Besetzung Grevena", Ia, Nr. 2738 g. Kdos. (Anlage 70), 6 Απρ. 1944.

[558] MA, RH 19 VII 17/1: Führungsabteilung (Arsakli), "Pentalofon - Unternehmen", Ia, Nr. 3774 g. Kdos. (Anlage 56), 5 Μαΐου 1944.

[559] MA, RH 19 VII 18/1: Gruppe Ic / AO, Vortragsnotiz für die Besprechung der Kom. Generale, "Bandenlage Griechenland", O.U., 9 Μαΐου 1944.

με την προϋπόθεση ότι δεν θα επιβράδυνε την έναρξη της επιχείρησης «Steinadler». Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, δεν θα συμμετείχαν πολλά από τα τμήματα της 1ης Μεραρχίας, τα οποία προετοιμάζονταν για την επιχείρηση «Steinadler», ενώ μετά από παρέμβαση της Ομάδας Στρατού Ε μειώθηκε και ο χρόνος διάρκειάς της.[560]

Στα τέλη του Ιουνίου η επιχείρηση «Steinadler» εισήλθε στο τελικό στάδιο, με την εκπόνηση των σχεδίων διεξαγωγής της και τον προσδιορισμό των στρατευμάτων που θα συμμετείχαν. Αναμένοντας την ολοκλήρωση της επιχείρησης «Gemsbock / Steinbock =Αιγόκερως» στο αλβανικό έδαφος, αποφασίστηκε η διεξαγωγή της επιχείρησης «εναντίον των συμμοριών στην περιοχή Μετσόβου – Κόνιτσας – Καστοριάς – Γρεβενών» να στηριχθεί στα στρατεύματα της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών και του Σώματος Στρατού Θεσσαλονίκης. Στην 1η Μεραρχία θα προσκολλούνταν και άλλα τμήματα όπως ένα ενισχυμένο σύνταγμα της 104ης Μεραρχίας "Κυνηγών", τμήματα του 41ου και 659ου Τάγματος Σκαπανέων και το 842ο Τάγμα από τον Καύκασο. Η Ομάδα Στρατού Θεσσαλονίκης θα ενίσχυε την επιχείρηση με μηχανοκίνητα στρατεύματα SS του 8ου Συντάγματος, μονάδες πυροβολικού του 4ου Συντάγματος SS και τμήματα πεζικού του 516ου, 639ου και 1004ου Τάγματος Ασφαλείας, με δύο λόχους ορεινού πυροβολικού. Για τον ίδιο σκοπό ζητήθηκε και η συνδρομή του Διοικητή της Αεροπορίας.[561]

Το σχέδιο διεξαγωγής της επιχείρησης προέβλεπε τη συγκέντρωση της "Ομάδας Μάχης Ι" στην περιοχή της Καστοριάς, συγκροτούμενης από το 639ο Τάγμα Ασφαλείας και το 54ο Ορεινό Τάγμα "Κυνηγών", με την ενίσχυση ενός λόχου σκαπανέων και μιας ορεινής πυροβολαρχίας. Τα τμήματα του 8ου Συντάγματος SS, ως "Ομάδα Μάχης ΙΙ", θα συγκεντρώνονταν στην περιοχή της Κοζάνης, μια κίνηση που εξυπηρετούσε περισσότερο «λόγους καμουφλαρίσματος». Τα στρατεύματα της 1ης Μεραρχίας, ως "Ομάδα Μάχης ΙΙΙ", θα μετακινούνταν στην περιοχή της Κόνιτσας, ενώ οι δυνάμεις της 104ης Μεραρχίας "Κυνηγών", "Ομάδα Μάχης IV", θα λάμβαναν θέσεις στην περιοχή του Μετσόβου. Η πρώτη φάση της επιχείρησης προέβλεπε την προέλαση της "Ομάδας Μάχης Ι" προς τα νότια, ώστε να εξαναγκαστούν οι αντάρτες να υποχωρήσουν. Η δεύτερη φάση προέβλεπε την ταυτόχρονη επίθεση των Ομάδων Μάχης ΙΙ και ΙΙΙ από

---

[560] MA, RH 19 VII 24/3: Fernschreiben an XXII. Geb. A. K. [Chef Gen. St. H. Gr. E, Ia, Nr. 5610 g. Kdos. v. 19.6.1944] και Fernschreiben (1914) an Okdo. H. Gr. E., Ia, 17.6.1944 [Gen. Kdo. XXII. Geb. A. K., Ia, Nr. 1440 g. Kdos.]. Επίσης, στο ίδιο, RH 19 VII 17 / 5: Führungsabteilung (Arsakli), "Säuberung Raum Sarranda – Igumenitza - Iannina", Ia, Nr. 5610 g. Kdos. (Anlage 208), 19.6.1944.
[561] MA, RH 19 VII 17/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Unternehmen ˝Steinadler˝", Ia, Nr. 5562 g. Kdos. (Anlage 190), 17 Ιουν. 1944.

τα δυτικά και ανατολικά, ενώ ταυτόχρονα τα τμήματα της 104ης Μεραρχίας "Κυνηγών" θα προωθούνταν προς τα βόρεια.[562]

Στις 25 Ιουνίου, το επιτελείο του Στρατιωτικού Διοικητή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης οριστικοποίησε τη διεξαγωγή της επιχείρησης.[563] Κατόπιν τούτου, στις αρχές Ιουλίου 1944, οι κύριες γερμανικές δυνάμεις της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών, του 8ου Συντάγματος της 4ης Μεραρχίας SS και της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν, κατέλαβαν θέσεις για την εκκαθάριση των εδαφών της Βόρειας Πίνδου, τα οποία ο ΕΛΑΣ θεωρούσε τμήμα της "Ελεύθερης Ελλάδας". Η διεύθυνση της επιχείρησης που έλαβε την κωδική ονομασία «Steinadler = Σταυραετός» (Χάρτης 10), ανατέθηκε στο 22ο Σώμα Ορεινών Καταδρομών (XXII. Gebirgs Armee Korps) του Χούμπερτ Λαντς. Τα σχέδια επίθεσης δεν είχαν διαφοροποιηθεί σημαντικά σε σχέση με αυτά που είχαν εκπονηθεί το προηγούμενο διάστημα για τη συγκεκριμένη επιχείρηση, αλλά μετά τις συνεχείς αναβολές της είχαν παραμείνει στα επιτελικά γραφεία. Κύριος στόχος ήταν η κύκλωση των τμημάτων της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και η κατάληψη του Πενταλόφου. Για να επιτευχθεί η κυκλωτική κίνηση, τα γερμανικά στρατεύματα χωρίστηκαν σε τέσσερις ομάδες, Βορράς, Νότος, Ανατολή και Δύση, ανάλογα με τη γραμμή αφετηρίας τους. Στην Ομάδα «Βορράς» (Gruppe Nord) εντάχθηκαν : α΄) Το 54ο Ορεινό Τάγμα "Κυνηγών" (Gebirgs Jäger Bataillon 54), β΄) Το 516ο Τάγμα Ασφαλείας της Ομάδας Μάχης Εμπερλάιν (Sicherung Bataillon 516). Την Ομάδα «Νότος» (Gruppe Süd) συγκρότησαν οι μονάδες της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών (1. Gebirgs Division): α΄) Το 724ο Σύνταγμα "Κυνηγών" (Jäger Regiment 724), β΄) Το 41ο Μηχανοκίνητο Τάγμα Σκαπανέων (Pionier Bataillon 41 [mot.]). Στην Ομάδα «Δύση» (Gruppe West) εντάχθηκαν τα τρία τάγματα του 99ου Συντάγματος "Κυνηγών" της 1ης Μεραρχίας (I. II. III / Jäger Regiment 99). Τέλος, τα τμήματα των SS συγκρότησαν την Ομάδα «Ανατολή» (Gruppe Ost): α΄) Το Επιτελείο του 8ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Αστυνομίας Γρεναδιέρων της 4ης Μεραρχίας SS (Stab Panzer Polizei Grenadier Regiment 8 der 4. Division SS) με το 1ο Τάγμα (I. / SS Regiment 8) και τμήματα του 3ου Τάγματος (III. / SS Regiment 8), β΄) Η 2η και 3η Μοίρα του 4ου Συντάγματος Πυροβολικού SS (II. III / SS Artillerie Regiment 4), γ΄) Ένας λόχος

[562] MA, RH 19 VII 17/5: Führungsabteilung (Arsakli), "Unternehmen Steinadler - Operationsplan", Ia, Nr. 5657 g. Kdos. (Anlage 269), 24 Ιουν. 1944.
[563] MA, RH 19 VII 17/6: Führungsabteilung (Arsakli), "Steinadler", Ia, Nr. 6060 geheim (Anlage 320), 26 Ιουν. 1944.

ανιχνευτών του 4ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος SS (1. Kompanie SS Panzer Aufklärung Abteilung 4).

Η έναρξη της επιχείρησης προσδιορίστηκε για τις 3 Ιουλίου. Μια ημέρα νωρίτερα από την ημερομηνία αυτή είχε ολοκληρωθεί η συγκέντρωση των στρατευμάτων που θα συγκροτούσαν τις Ομάδες «Βορράς», «Νότος» και «Δύση». Καθυστέρηση παρουσιάστηκε στην άφιξη και συγκέντρωση των τμημάτων των SS στους προκαθορισμένους χώρους, η οποία προβλεπόταν να έχει ολοκληρωθεί μέχρι τις 4 Ιουλίου.[564] Σύμφωνα με το προβλεπόμενο σχέδιο, η επιχείρηση «για την καταστροφή του κέντρου των συμμοριών στον Πεντάλοφο», ξεκίνησε στις 3 Ιουλίου, με την ταυτόχρονη προώθηση των γερμανικών τμημάτων.[565] Από την περιοχή της Καστοριάς, τα στρατεύματα της Ομάδας «Βορράς», με τη συμμετοχή ενός αδιευκρίνιστου αριθμού Κομιτατζήδων,[566] ήταν τα μόνα που ήρθαν την πρώτη ημέρα σε επαφή με τον εχθρό, αναγκάζοντάς τον να εγκαταλείψει τις θέσεις που έως τότε κατείχε στο Βόιο και να υποχωρήσει προς τα νότια. Καταδιώκοντάς τον, οι Γερμανοί προσέγγισαν τη γραμμή Λάγκα – Κρύα Νερά – Σκαλοχώρι.[567] Από την πρώτη αυτή αντιπαράθεση με τον ΕΛΑΣ, οι Γερμανοί κατέγραψαν και τις πρώτες εχθρικές απώλειες. Στην παραπάνω περιοχή, το 54ο Τάγμα "Κυνηγών" εντόπισε, καταδίωξε και εξόντωσε τέσσερις λόχους του ΕΛΑΣ, αναφέροντας «120 νεκρούς συμμορίτες, 145 αιχμάλωτους, 18 οπλοπολυβόλα, 8 αντιαρματικά, 122 όπλα, 82 κάνες οπλοπολυβόλων, 3 τηλέφωνα, 1 ραδιογωνιόμετρο(;)».[568] Στον αριθμό των νεκρών «συμμοριτών» περιλαμβάνονταν και άμαχοι, οι οποίοι εκτελέστηκαν μέσα και έξω από τα χωριά, μετά την κατάληψή τους από τους Γερμανούς.[569] Οι υπόλοιπες ομάδες προωθήθηκαν χωρίς να συναντήσουν τμήματα του

---

564 MA, RH 19 VII 30/6: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 3.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6187 geh. vom 3.7.1944].

565 MA, RH 19 VII 30/5: Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 4.7.1944.

566 Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Διοίκησις Χωροφυλακής Κοζάνης, Γραφ. Ειδ. Ασφαλείας, Αρ. 1 / 13 / 24 ια, "Περί κινήσεως των Γερμανών κατά των αντεθνικών οργανώσεων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ", Κοζάνη 26 Ιουλ. 1944. Επίσης, Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σ. 144.

567 MA, RH 19 VII 30/5: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 4.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6222 geh. vom 4.7.1944].

568 MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 8.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6391 geh. vom 8.7.1944]. Στο ίδιο, RH 19 VII 30 / 3: Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 8.7.1944.

569 Βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό) : Δ/σις Χωρ. Κοζάνης, Υ. Χ. Βοΐου, "Κατάστασις Εμφαίνουσα τους φονευθέντες κατά την διάρκειαν της κατοχής υπό του εχθρού", Νεάπολη 22 Νοεμ. 1945. Σύμφωνα με την κατάσταση αυτή, στο Σκαλοχώρι εκτελέστηκαν στις 4 Ιουλίου 1944 «υπό Βουλγάρων - Γερμανών», τρεις άντρες και δύο γυναίκες, οι Γεώργιος Τζανίδης, Θεμιστοκλής Μάγγας, Αθανάσιος Διαμαντόπουλος και Ελένη Νάστου, Ελένη Τκαπουρίδου.

ΕΛΑΣ. Ειδικότερα, η Ομάδα «Δύση» κατέλαβε θέσεις βορείως και νοτίως της Κόνιτσας, με το 1ο Τάγμα του 99ου Συντάγματος να φτάνει στο χωριό Γαναδιό, έντεκα χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Κόνιτσας, το 2ο Τάγμα να βρίσκεται στην Κόνιτσα και το 3ο Τάγμα στο Δέλτα του Βοϊδομάτη και του Αώου. Η Ομάδα «Νότος» συγκεντρώθηκε στο Μέτσοβο, με το 2ο Τάγμα του 724ου Συντάγματος "Κυνηγών" να κινείται στον χώρο δυτικά του Μετσόβου και το 3ο Τάγμα να έχει καλύψει ήδη απόσταση δώδεκα χιλιομέτρων ανατολικά των Ιωαννίνων.[570]

Τη δεύτερη ημέρα της επιχείρησης δε σημειώθηκε καμία σημαντική μεταβολή ως προς την πορεία της επιχείρησης. Το 54ο Ορεινό Τάγμα "Κυνηγών" και το 516ο Τάγμα Ασφαλείας συνέχισαν την προέλασή τους, καταλαμβάνοντας τα χωριά Δαμασκηνιά και Πλακίδα (Λαμπάνιστα ή Λαμπανίτσα). Τα τμήματα αυτά ανακάλυψαν, μετά την υποχώρηση του ΕΛΑΣ, τρεις αποθήκες με εφόδια και πυρομαχικά. Προς τα βόρεια προωθήθηκε και το 1ο Τάγμα του 99ου Συντάγματος, φτάνοντας στο χωριό Λαγκάδα. Πλέον, τα τμήματα των Ομάδων «Βορράς» και «Δύση» πλησίασαν αρκετά στην επίτευξη του κύριου στόχου, απειλώντας από τη δεύτερη κιόλας ημέρα της επιχείρησης με κατάληψη τον Πεντάλοφο.[571]

Πράγματι, στις 5 Ιουλίου, τα γερμανικά στρατεύματα περικύκλωσαν τον Πεντάλοφο. Το 54ο Τάγμα "Κυνηγών" μπήκε στο Επταχώρι, ενώ το 516ο Τάγμα Ασφαλείας προσέγγισε από τα βορειοανατολικά τον Πεντάλοφο, καταλαμβάνοντας το χωριό Κοιλάδι. Με τη σειρά του το 1ο Τάγμα του 99ου Συντάγματος προσέγγισε από τα νοτιοδυτικά το Επταχώρι. Με αυτόν τον τρόπο, τα παραπάνω στρατεύματα των Ομάδων «Βορράς» και «Δύση» αντίστοιχα αποκατέστησαν επαφή στο Επταχώρι. Ταυτόχρονα, τα στρατεύματα των SS της Ομάδας «Ανατολή», που από τις 4 Ιουλίου είχαν συγκεντρωθεί στην Κοζάνη, προέλασαν προς τα Γρεβενά, φτάνοντας στις 5 Ιουλίου στο χωριό Άγιος Γεώργιος Γρεβενών. Την ίδια ημέρα σκότωσαν μέσα στο χωριό τέσσερις κατοίκους, ενώ στις 6 και 9 Ιουλίου βρήκαν το θάνατο από τις γερμανικές σφαίρες, επίσης μέσα στο χωριό, άλλοι τέσσερις (πίνακας 22).[572] Ένα άλλο

---

[570] MA, RH 19 VII 30/5: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 4.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6222 geh. vom 4.7.1944] και Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 4.7.1944.

[571] MA, RH 19 VII 30/5: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 5.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6272 geh. vom 5.7.1944] και Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 5.7.1944.

[572] Βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα (Μαυραναίοι), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Αγίου Γεωργίου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 11 (12.10.1945), 12 (12.10.1945), 14 (12.10.1945), 15 (12.10.1945), 16 (15.10.1945), 2 (12.2.1946), 4 (10.7.1947), 5

τμήμα των SS κατευθύνθηκε προς τη Νεάπολη και συναντήθηκε στο Τσοτύλι με άλλα τμήματα της Ομάδας «Βορράς».[573] Από την Κοζάνη, επίσης, ξεκίνησαν την ίδια χρονική στιγμή τρία αποσπάσματα του Εθνικού Ελληνικού Στρατού, διενεργώντας έρευνες στα χωριά των Βεντζίων.[574] Άλλωστε, η συμμετοχή των αντρών του Μιχάλαγα είχε αποφασιστεί ήδη από τον Απρίλιο, με σκοπό να παραπλανηθεί ο ΕΛΑΣ αναφορικά με τον χώρο διεξαγωγής της επιχείρησης, τους στόχους της και γενικά τις κινήσεις των γερμανικών στρατευμάτων.

Διοικητής των στρατευμάτων του 8ου Συντάγματος SS, που αποτελούσαν την Ομάδα «Ανατολή», ήταν ο Αντισυνταγματάρχης Χέλμουτ Ντέρνερ. Η προέλαση της ομάδας αυτής προς τα Γρεβενά, όπως άλλωστε συνέβη και με τα στρατεύματα των άλλων τριών ομάδων, συνοδεύτηκε από πυρπολήσεις χωριών και εκτελέσεις άμαχων. Φτάνοντας στις 4 Ιουλίου κοντά στο χωριό Μηλιά Γρεβενών, τα μηχανοκίνητα στρατεύματα του Ντέρνερ δέχθηκαν πυρά από τον ΕΛΑΣ. Εξαιτίας του συμβάντος αυτού διέκοψαν προσωρινά την πορεία τους προς τα Γρεβενά και ένα τμήμα εισήλθε στο χωριό, παραδίδοντας στις φλόγες τριάντα ένα σπίτια και εξήντα αχυρώνες. Από την πυρκαγιά καταστράφηκαν επίσης πολλά οπωροφόρα δέντρα. Δεκατέσσερις ηλικιωμένοι κάτοικοι, τέσσερις άντρες και δέκα γυναίκες, εξαναγκάστηκαν από τους στρατιώτες να παραμείνουν μέσα στα σπίτια τους, όπου κάηκαν ζωντανοί (πίνακας 23). Στο τέλος, οι Γερμανοί λεηλάτησαν τις περιουσίες των κατοίκων που είχαν εγκαταλείψει το χωριό για να σωθούν, συγκεντρώνοντας εβδομήντα πέντε μεγάλα και εξακόσια μικρά ζώα, ρούχα και άλλα αντικείμενα.[575]

Τα στρατεύματα της Ομάδας «Ανατολή», υπό τη διοίκηση του Ντέρνερ, συνοδευόμενα από τον Μιχάλαγα και τους επιτελείς του,[576] κατέλαβαν την πόλη των Γρεβενών στις 5 Ιουλίου. Την επομένη, στράφηκαν προς τα δυτικά, δημιουργώντας ένα

(13.7.1947) [το Ληξιαρχείο του Δήμου Θεόδωρου Ζιάκα ερεύνησε ο Αθανάσιος Καλλιανιώτης].

[573] MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 6.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6324 geh. vom 6.7.1944].

[574] Βλ. *Πατρίς*, [Δεκαπενθήμερος Εφημερίς Αντικομμουνιστικού Αγώνος Εθνικών & Σοσιαλιστικών Αρχών – Επίσημον Όργανον του Εθνικού Ελληνικού Στρατού (*Ε.Ε.Σ.*)], (Κοζάνη, έτος πρώτο, Αριθ. 3), 16 Ιουλ. 1944.

[575] Zst, V 508 AR 2415/67: Bericht einer Eidlichen Zeugenvernehmung [κατάθεση] Ευθυμίου Δ., Γρεβενά 15 Ιαν. 1946 και 9 Φεβρ. 1961. Επίσης, Απόστολος Καρράς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μηλιά 17 Σεπτ. 1997 [τη συνέντευξη έχει πάρει ο Αντωνίου Γιώργος στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος για τη συλλογή προφορικών μαρτυριών που καλύπτουν την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου]. Για τους εκτελεσθέντες βλ. ακόμη, Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Μηλιάς, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 7 (1946), 8 (1946), 18 (1946), 21 (1947).

[576] *Πατρίς*, Αριθ. 3, 16 Ιουλ. 1944.

μέτωπο που ξεκινούσε από τη Ροδιά, περνούσε από τον Άγιο Δημήτριο, τον Έλατο, και κατέληγε στο Κηπουριό. Στις 7 Ιουλίου, οι άντρες του Ντέρνερ, μπήκαν στο χωριό Αμυγδαλιές, όπου εκτέλεσαν επτά άτομα, πέντε γυναίκες και δύο άντρες, ενώ στη Ροδιά στις 7, 8 και 11 Ιουλίου εκτέλεσαν δύο γυναίκες και έναν άντρα, κάτοικο Αμυγδαλιών (πίνακες 24, 25).[577]

Συγχρόνως, οι Ομάδες «Δύση» και «Βορράς» έσφιξαν τον κλοιό γύρω από τον Πεντάλοφο, προετοιμάζοντας την κατάληψή του. Το 1ο Τάγμα του 99ου Συντάγματος κινήθηκε από τη Ζούζουλη προς τον Πεντάλοφο. Το 2ο Τάγμα κάλυψε νοτιότερα τον χώρο μεταξύ της Σαμαρίνας και της Ζούζουλης. Το 3ο Τάγμα ακολούθησε διαφορετική πορεία και στράφηκε νοτιότερα προς το Βρυσοχώρι. Σε απόσταση έξι χιλιομέτρων από τον Πεντάλοφο βρέθηκαν τα τμήματα της Ομάδας «Βορράς». Συγκεκριμένα, το 54ο Τάγμα "Κυνηγών" κατέλαβε τα χωριά Βυθός και Μόρφη, εκτελώντας όσους κατοίκους εντόπισε,[578] ενώ το 516ο Τάγμα τα Αηδόνια.[579]

Οι Γερμανοί κατέλαβαν και έκαψαν τον Πεντάλοφο στις 6 Ιουλίου χωρίς να συναντήσουν καμία αντίσταση, εκτελώντας έξι κατοίκους που είχαν αναζητήσει καταφύγιο εκτός του χωριού.[580] Λαφυραγώγησαν πέντε οπλοπολυβόλα, εβδομήντα πέντε όπλα, εβδομήντα χιλιάδες σφαίρες πεζικού, εκατόν πενήντα βλήματα όλμου και διάφορα άλλα εφόδια. Εκτός από τους συλληφθέντες, στα χέρια των Γερμανών έπεσαν και κάποιοι που προτίμησαν να αυτομολήσουν παρά να σκοτωθούν.[581]

---

[577] Δήμος Γρεβενών (Γρεβενά), Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτων, τόμ. Α΄ (1945-1959), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1, Αμυγδαλιές 10 Νοεμ. 1945, Αριθ. 3, Αμυγδαλιές 10 Μαρ. 1946, Αριθ. 4, Αμυγδαλιές 13 Μαρ. 1946, Αριθ. 6, Αμυγδαλιές 14 Μαρ. 1946, Αριθ. 7, Αμυγδαλιές 14 Μαρ. 1946, Αριθ. 8, Αμυγδαλιές 14 Μαρ. 1946, Αριθ. 9, Αμυγδαλιές 1 Απρ. 1946, Αριθ. 10, Αμυγδαλιές 29 Απρ. 1946 και Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Ληξιαρχείου Κοινότητος Ροδιάς (από 1ης Ιανουαρίου 1932 έως 1952), τόμ. Α΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 6, Ροδιά 10 Νοεμ. 1945, Αριθ. 1, Ροδιά 10 Ιαν. 1946.

[578] Βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό): Δ/σις Χωρ. Κοζάνης, Υ. Χ. Βοΐου, "Κατάστασις Εμφαίνουσα τους φονευθέντες κατά την διάρκειαν της κατοχής υπό του εχθρού", Νεάπολη 22 Νοεμ. 1945. Στις 7 Ιουλίου εκτελέστηκε στον Βυθό ο Θωμάς Τζομάνης, εξήντα οκτώ χρονών, και στις 10 Ιουλίου στη Μόρφη ο εικοσάχρονος Ευθύμιος Καλιάρδος.

[579] MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 7.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6340 geh. vom 7.7.1944].

[580] Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό): Δ/σις Χωρ. Κοζάνης, Υ. Χ. Βοΐου, "Κατάστασις Εμφαίνουσα τους φονευθέντες κατά την διάρκειαν της κατοχής υπό του εχθρού", Νεάπολη 22 Νοεμ. 1945. Πρόκειται για τους Αλέξανδρο Μακρή, πενήντα δύο χρονών, κτηνοτρόφο, Χρήστο Ρούκα, δέκα οκτώ, ξυλουργό, Σπύρο Ζιάρα, είκοσι δύο, κτίστη, Λουκά Γκατσούλη, είκοσι, βοσκό, Ασπασία Μηλιώνα, τριάντα ενός, νοικοκυρά και Κωνσταντίνο Μπούρτζιο, είκοσι τριών, κτίστη. Ως ημερομηνία εκτέλεσης των πέντε αναφέρεται η 6η Ιουλίου, ενώ για τον έκτο η 9η Ιουλίου 1944.

[581] MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 7.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6340 geh. vom 7.7.1944] και Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 7.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ic/AO, Nr. 10011 g. v. 7.7.1944].

Μέσα σε τρεις ημέρες από την έναρξη του «Σταυραετού» τα γερμανικά στρατεύματα είχαν καταφέρει να εκπληρώσουν τον βασικό στόχο, καταλαμβάνοντας την έδρα της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, χωρίς οι αντάρτες να προβάλλουν αντίσταση. Αναφέρεται μια μόνο περίπτωση κοντά στο Επταχώρι, όπου τα τμήματα του ΕΛΑΣ πέτυχαν να επιβραδύνουν τη γερμανική προέλαση, καλυπτόμενα από μια βρετανική ομάδα που είχε στη διάθεσή της δύο πολυβόλα και έναν όλμο. Η συγκεκριμένη όμως απόφαση για αντίσταση ελήφθη κατόπιν πρωτοβουλίας του Υψηλάντη και δεν στηριζόταν στο σχέδιο που είχε εκπονήσει η διοίκηση της μεραρχίας του ΕΛΑΣ.[582] Στη γερμανική έκθεση που συνόδευε την κατάληψη του προπυργίου του ΕΛΑΣ σημειώνονταν χαρακτηριστικά: «Στο εξής, μόνο ασθενείς δυνάμεις του εχθρού, οι οποίες τις περισσότερες φορές υποχωρούν αμαχητί».[583]

Η διοίκηση της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ είχε επιλέξει την τακτική της πλήρους οπισθοχώρησης των τμημάτων του 27ου, 28ου και 53ου Συντάγματος από την παρενοχλητική δράση. Φυσικά, ένα σχέδιο υπεράσπισης των εδαφών που θα οδηγούσε στην ανοικτή σύγκρουση με τους Γερμανούς δεν ήταν ρεαλιστικό. Από την στιγμή εκδήλωσης της γερμανικής επίθεσης, η διοίκηση της 9ης Μεραρχίας διέταξε όλα τα τμήματά της που βρίσκονταν στην περιοχή των Γρεβενών και του Βοΐου να συγκεντρωθούν στη Βάλια Κάλντα, όπου η πυκνή βλάστηση και το ορεινό έδαφος θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ασφαλές καταφύγιο μέχρι τον τερματισμό των επιχειρήσεων. Εκτός από τα τμήματα που βρέθηκαν εντός των περιοχών, όπου διεξαγόταν η γερμανική επιχείρηση, ο ΕΛΑΣ απέσυρε και εκείνα από το Βίτσι, το Άσκιο και το Μπούρινο, διατάσσοντάς τα να συγκεντρωθούν στη Βάλια Κάλντα.[584] Η τακτική αυτή επέτρεψε στους Γερμανούς να δράσουν σχεδόν ανενόχλητα σε μια περιοχή την οποία όχι μόνο ήλεγχε μέχρι πρότινος ο ΕΛΑΣ, αλλά και τη θεωρούσε απόλυτα ασφαλή από γερμανικές επιχειρήσεις.

Σφοδρή κριτική με την παραπάνω επιλογή της 9ης Μεραρχίας ασκεί μέσα από το βιβλίο του ο Υψηλάντης. Γράφει σχετικά :

---

[582] Βλ. Ρόσιος, *ό.π.*, σ. 114. Hammond, Δυτική Μακεδονία…, *ό.π.*, σσ. 143, 148-149. Η αντίσταση που προέβαλλε ο ΕΛΑΣ κοντά στο Επταχώρι σημειώνεται και στη γερμανική έκθεση του Γραφείου Πληροφοριών και Αντικατασκοπίας της Ομάδας Στρατού Ε, βλ. MA, RH 19 VII 30/4: Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 6.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ic/AO, Nr. 9934 g. v. 6.7.1944].

[583] MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 7.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6340 geh. vom 7.7.1944].

[584] Ρόσιος, *ό.π.*, σ. 111. Hammond, *ό.π.*, σ. 147.

«[…] Και ποια ήταν η επιδίωξη της δικής μας Διοίκησης ; Να περιχαρακωθεί η Μεραρχία στη Βαλιακάρδα, να διεξαγάγει αμυντικό αγώνα για να φθείρει τον αντίπαλο και, σε συνέχεια, κατά το δυνατόν, να περάσει σε αντεπίθεση ; Ή να κρυφτεί, να "καλυφθεί", όπως λένε οι στρατιωτικοί, ή να κάνει "λούφα", μήπως και δεν την ανακαλύψουν οι Γερμανοί ; Πάντως, εγώ πιστεύω το δεύτερο […] Το αποτέλεσμα ήταν η εξάρθρωση και η διάλυση της Μεραρχίας, με μεγάλες απώλειες. Και η διάλυση της προήλθε από το ότι τα τμήματά της οδηγήθηκαν από τη Διοίκηση της Μεραρχίας στη Βαλιακάρδα ουσιαστικά για "λούφα". Κι όταν οι Γερμανοί έσφιξαν τον κλοιό, οι διοικήσεις των τμημάτων εφάρμοσαν τότε το «ο σώζων εαυτόν σωθήτω». Έγινε κατάτμηση των τμημάτων μέχρι και τριάδες, κι αυτές "κατ΄ άνδρα". Έτσι, διαλύθηκε η Μεραρχία με πολλές απώλειες, και χρειάστηκε σχεδόν ένας μήνας για να ανασυγκροτηθεί. Οι αντάρτες σκόρπισαν σαν τα παιδιά του λαγού και πήγαν στα σπίτια τους στα χωριά, άλλοι πλάκωσαν εδώ εκεί, και κρύβονταν».[585]

Το σχέδιο της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ για τη συγκέντρωση όλων των τμημάτων στη Βάλια Κάλντα περιήλθε σε γνώση των Γερμανών μετά την κατάληψη του Πενταλόφου.[586] Από το χρονικό εκείνο σημείο η επιχείρηση επικεντρώθηκε στον εγκλωβισμό και την καταστροφή των τμημάτων του ΕΛΑΣ στο αναφερόμενο ορεινό, δασώδες και δυσπρόσιτο συγκρότημα. Στο πλαίσιο αυτό, τα γερμανικά στρατεύματα έλαβαν εντολή να ξεκινήσουν «συστηματικό χτένισμα των βουνών», ακολουθώντας τη διαδρομή σύμπτυξης του ΕΛΑΣ. Στις 7 Ιουλίου, η Ομάδα «Δύση» κατέλαβε όλη την περιοχή μεταξύ Δίστρατου και Πενταλόφου, προσπαθώντας να εντοπίσει τα τμήματα του ΕΛΑΣ που είχαν συγκεντρωθεί σε εκείνη την περιοχή. Την ίδια περιοχή προσέγγισαν από τα ανατολικά τα στρατεύματα της Ομάδας «Βορράς», εκτελώντας μόνο στο χωριό Κυδωνιές οκτώ κατοίκους (πίνακας 26).[587] Το 41ο Τάγμα Σκαπανέων της Ομάδας

[585] Ρόσιος, *ό.π.*, σσ. 111, 113-114.
[586] MA, RH 19 VII 30/4: Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 6.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ic/AO, Nr. 9934 g. v. 6.7.1944].
[587] Για τους εκτελεσθέντες βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Κυδωνιών, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 3, 6, 7, 8 (1946), 1 (1947). Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό): Υποδ/σις Χωρ/κης Πολυνερίου, "Κατάστασις συμπληρωματική των εκτελεσθέντων ατόμων υπό των κατακτητών", Πολυνέρι 25 Σεπτ. 1945 και Δ/σις Χωρ. Κοζάνης, Υ. Χ. Βοΐου, "Κατάστασις Εμφαίνουσα τους φονευθέντες κατά την διάρκειαν της κατοχής υπό του εχθρού", Νεάπολη 22 Νοεμ. 1945. Από τους οκτώ εκτελεσθέντες οι πέντε ήταν κάτοικοι Κυδωνιών, οι δύο κάτοικοι του γειτονικού χωριού

«Νότος» που τις προηγούμενες ημέρες άρχισε να προωθείται από το Μέτσοβο προς τα βόρεια, έφτασε στη Μηλιά και συνέχισε για το Κηπουριό, όπου συνάντησε τα τμήματα των SS της Ομάδας «Ανατολή». Αντίστοιχα, το 2ο και το 3ο Τάγμα του 724ου Συντάγματος "Κυνηγών" προσέγγισε από τα νότια – νοτιοδυτικά την Βάλια Κάλντα, φτάνοντας στα χωριά Φλαμπουράρι και Καστανώνας.[588]

Κοντά στο χωριό Φλαμπουράρι τα γερμανικά τμήματα συνάντησαν «ισχυρή αντίσταση από τις συμμορίες». Αντίθετα, τα στρατεύματα των άλλων ομάδων συνέχισαν την προώθησή τους χωρίς άλλα προβλήματα, εκτός από σύντομες ανταλλαγές πυρών με τον ΕΛΑΣ, και έθεσαν σε εφαρμογή το σχέδιο περικύκλωσης των μονάδων του ΕΛΑΣ που είχαν καταφύγει στη Βάλια Κάλντα. Το 1ο και 2ο Τάγμα του 99ου Συντάγματος έφτασαν στην Αβδέλα και διασπάρθηκαν σε όλο τον χώρο, πυροβολώντας αδιακρίτως εναντίον ανθρώπων και δέντρων. Τρεις βοσκοί εκτελέστηκαν σε αγροτική περιοχή κοντά στην Αβδέλα, ενώ μέσα στο χωριό, πολλά σπίτια του οποίου πυρπολήθηκαν, άλλα δύο άτομα έχασαν τη ζωή τους από τα γερμανικά πυρά.[589] Το 3ο Τάγμα από το Βρυσοχώρι προωθήθηκε προς τη Βοβούσα. Τα στρατεύματα της Ομάδας «Βορράς» κατέλαβαν τα χωριά Καλλονή και Μέγαρο. Από τα ανατολικά, τα γερμανικά στρατεύματα κινήθηκαν προς τα δυτικά, σχηματίζοντας ζώνες αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, οι μονάδες των SS του Ντέρνερ ανέλαβαν να διασφαλίσουν τη γραμμή που ξεκινούσε από την Αλατόπετρα και κατέληγε στο Τρίκωμο και το Κηπουριό. Αντίστοιχα, η Ομάδα «Νότος» διατήρησε τον έλεγχο της περιοχής κατά μήκος της γραμμής Μηλιά-Κηπουριό.[590]

Στις 9 Ιουλίου, οι Ομάδες «Δύση» και «Ανατολή» έσφιξαν περισσότερο τον κλοιό γύρω από τα τμήματα του ΕΛΑΣ. Η Ομάδα «Δύση» επέκτεινε τον έλεγχό της κατά μήκος της γραμμής Βοβούσα – Περιβόλι – Λάβδας, ενώ η Ομάδα «Βορράς»

Κορυφή και ο όγδοος των Αηδονιών. Ο Αθανάσιος Τόσκας, ένας από τους πέντε εκτελεσθέντες κατοίκους των Κυδωνιών, ήταν ο εφημέριος του χωριού, βλ. σχετικά, Παπαευγενίου, *ό.π.*, σ. 21.

[588] MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 8.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6391 geh. vom 8.7.1944].

[589] Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό): Υ. Χ. Πολυνερίου, "Κατάστασις των εκτελεσθέντων παρά Ιταλών και Γερμανών". Δίπλα στα ονόματα των τριών εκτελεσθέντων, Γεώργιου Μπίτζου, Ματθαίου Σαφαρίκα και Απόστολου Σούκα, η Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Πολυνερίου σημείωσε : «Εξετελέσθησαν το θέρος 1944 εις την αγροτικήν περιοχήν Αβδέλας υπό Γερμανών· οπότε επέδραμον ενταύθα άνευ λόγου ούτοι συνελήφθησαν καθ΄ ήν στιγμήν έβοσκον τα ποίμνιά των», ενώ για τους Θεόδωρο Ρίζο και Απόστολο Ρίζο: «Συνελήφθησαν άνευ αιτίας εντός της οικίας των υπό Γερμανών και αμέσως εξετελέσθησαν».

[590] MA, RH 19 VII 30/3: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 9.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6458 geh. vom 9.7.1944].

συγκεντρώθηκε κοντά στα χωριά Καληράχη – Πρόσβορο. Οι άλλες δύο ομάδες διατήρησαν τις θέσεις τους.[591] Από το χρονικό εκείνο σημείο τα γερμανικά στρατεύματα, με βάση τις αναφορές προς το 22ο Ορεινό Σώμα Στρατού, πέτυχαν να «εξοντώσουν εχθρικά τμήματα» στο Πρόσβορο, κοντά στον ποταμό Βενέτικο, στη Βοβούσα και να αποκρούσουν μια επίθεση ενός λόχου του ΕΛΑΣ κοντά στο Κηπουριό.[592] Παράλληλα, η Ομάδα «Δύση» κινήθηκε ακόμη νοτιότερα από τις θέσεις που κατείχε, ενεργώντας πλέον στις περιοχές μεταξύ της Βοβούσας και του Τρικώμου. Από τις 9 Ιουλίου, τα γερμανικά στρατεύματα σταμάτησαν την προέλασή τους και ξεκίνησαν συντονισμένες επιχειρήσεις αναγνώρισης και εκκαθάρισης των περιοχών που βρίσκονταν ήδη υπό τον έλεγχό τους.[593]

Οι εκκαθαρίσεις αυτές περιλάμβαναν ένα "χτένισμα" των περιοχών που οδήγησε στην ανακάλυψη των θέσεων, όπου είχαν βρει καταφύγιο τόσο αντάρτες όσο κυρίως οι άμαχοι. Εκεί όπου οι Γερμανοί απέφυγαν να εισχωρήσουν, χρησιμοποίησαν το πυροβολικό, τους όλμους και τα πολυβόλα, βάλλοντας στα τυφλά μέσα στα δάση.[594] Η εκκαθάριση των εδαφών στα μετόπισθεν των γραμμών προώθησης συνεχίστηκε και τις επόμενες ημέρες, μέχρι τη λήξη της επιχείρησης. Στους ήδη νεκρούς «εχθρούς» ήρθαν να προστεθούν άλλοι εβδομήντα δύο. Μεγάλος ήταν ο αριθμός των συλληφθέντων, κυρίως των Ιταλών. Μόνο μέσα σε μια ημέρα, στις 11 Ιουλίου, συνελήφθησαν από τα γερμανικά στρατεύματα δέκα επτά «συμμορίτες», τριακόσιοι είκοσι τρεις Ιταλοί, μεταξύ αυτών και δέκα αξιωματικοί.[595]

Στην αναφορά της 12ης Ιουλίου προστέθηκαν ακόμη έντεκα νεκροί και μεγάλες ποσότητες λαφυραγωγημένου πολεμικού υλικού. Μεταξύ αυτού περιλαμβάνονταν δέκα επτά οπλοπολυβόλα, ένας όλμος, εξήντα τρία όπλα, επτά αντιαρματικά με δύο χιλιάδες βλήματα, εβδομήντα τρεις χιλιάδες σφαίρες πεζικού, εκατόν ογδόντα βλήματα όλμου, τριάντα κιλά εκρηκτικών. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με την ίδια αναφορά, απελευθερώθηκαν

---

591 MA, RH 19 VII 30/3: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6488 geh. vom 10.7.1944].

592 MA, RH 19 VII 30/4: Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 10.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ic/AO, Nr. 10172 g. v. 10.7.1944] και (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 11.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6531 geh. vom 11.7.1944]. Για την επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον των Γερμανών στο Κηπουριό βλ. Κικίτσας, *ό.π.*, σ. 356, όπου ο ΕΛΑΣ απώλεσε επτά άντρες και τον έφεδρο Ανθυπολοχαγό Δημάδη.

593 MA, RH 19 VII 30/4: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 11.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6531 geh. vom 11.7.1944].

594 Βλ. σχετικά, Hammond, *ό.π.*, σ. 148.

595 MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 12.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6565 geh. vom 12.7.1944] και Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 12.7.1944.

πολλοί Γερμανοί στρατιώτες, τους οποίους ο ΕΛΑΣ είχε αιχμαλωτίσει σε διάφορες χρονικές περιόδους. Μπροστά στις απώλειες του εχθρού, οι αντίστοιχες γερμανικές, όπως ενημερώθηκε το 22ο Σώμα, ήταν ασήμαντες.[596]

Η επιχείρηση «Σταυραετός» ολοκληρώθηκε στις 13 Ιουλίου, αφού διήρκεσε δέκα ημέρες, τις περισσότερες από κάθε άλλη επιχείρηση που είχε διεξαχθεί μέχρι τότε τουλάχιστον στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία.[597] Οι καταστροφές που προκάλεσε στις περιοχές των Γρεβενών και του Βοΐου ήταν ανυπολόγιστες και ήρθαν να προστεθούν σε αυτές που είχαν υποστεί οι δύο επαρχίες από προηγούμενες επιχειρήσεις. Με βάση τα στοιχεία που είχαν συγκεντρώσει οι ελληνικές υπηρεσίες μέχρι την άνοιξη του 1944, η τότε επαρχία Γρεβενών παρουσίαζε εικόνα μεγάλης καταστροφής. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, το 45% των χωριών είχαν πυρποληθεί και λεηλατηθεί. Ειδικότερα, σε σύνολο εβδομήντα τριών χωριών τα τριάντα τρία είχαν μερικώς ή ολοσχερώς καταστραφεί. Αντίστοιχα, το 42% του πληθυσμού έχριζε άμεσης βοήθειας. Από τους σαράντα τρεις χιλιάδες κατοίκους της επαρχίας οι πυροπαθείς οικογένειες ανέρχονταν σε τρεις χιλιάδες εννιακόσιες ογδόντα εννιά με δέκα οκτώ χιλιάδες τριακόσια ογδόντα μέλη. Στην επαρχία Βοΐου είχαν καταστραφεί τα είκοσι πέντε από τα εξήντα τρία χωριά, ποσοστό που ανερχόταν στο 39%. Σε σύνολο τριάντα πέντε χιλιάδων κατοίκων το 47% έχριζε άμεσης βοήθειας, δηλαδή τρεις χιλιάδες πεντακόσιες είκοσι οικογένειες με δέκα έξι χιλιάδες εξακόσια τριάντα μέλη.[598]

Η δε κατάσταση των πυροπαθών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τραγική. Μια γλαφυρή εικόνα των συνθηκών κάτω από τις οποίες ήταν αναγκασμένοι να ζήσουν, αλλά και του αντίκτυπου που είχαν προκαλέσει οι καταστροφές αυτές στους κατοίκους άλλων χωριών, δίνει σχετική έκθεση που είχε συντάξει το διάστημα εκείνο η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας :

> «[…] Γενικώτερον η κατάστασις των πυροπαθών των Επαρχιών Σερβίων, Γρεβενών, Βοΐου, Καστοριάς, Κοζάνης […] είναι τοιαύτη ώστε προκαλεί αληθινόν δέος εις τους λοιπούς μη πυροπαθείς χωρικούς οι οποίοι ζουν καθημερινώς με

---

[596] MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 13.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6624 geh. vom 13.7.1944] και Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 13.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ic/AO, Nr. 10339 g. v. 13.7.1944].

[597] MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6652 geh. vom 14.7.1944] και Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 14.7.1944.

[598] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αριθ. Εισαγωγής 262/ φακ. 5: "Αι καταστροφαί της Δυτικής Μακεδονίας συνεπεία της εξελίξεως των πολεμικών γεγονότων", Αθήνα 15 Μαρ. 1944.

την αγωνίαν μην τυχόν υποστούν την ιδίαν συμφοράν. Άστεγοι, ρακένδυτοι, ανυπόδητοι, πεινασμένοι, εγκαταλελειμμένοι από όλους και αβοήθητοι, χωρίς δυνατότητας να επιδοθούν εις την καλλιέργειαν της γης και το χειρότερον μη ευρίσκοντες ουδεμίαν Κρατικήν Αρχήν ή Υπηρεσίαν, εν Δυτική Μακεδονία προς την οποίαν να ηδύναντο να αποταθούν μετ΄ εμπιστοσύνης ίνα αναφέρουν τας ανάγκας των και τας ανησυχίας των, διέρχονται ημέρας αγωνίας, φόβου και χωρίς ελπίδα δια την επαύριον τριγυρίζουν άφωνοι επί των ερειπίων των χωρίων των».[599]

Από την στιγμή έναρξης του «Σταυραετού» και μέσα σε μια εβδομάδα μόνο στην Επαρχία Βοΐου είχαν πυρποληθεί ολικώς ή μερικώς και είχαν λεηλατηθεί πενήντα επτά κοινότητες και συνοικισμοί. Σε περίπου είκοσι πέντε χιλιάδες ανήλθαν οι κάτοικοι που έχριζαν άμεσης βοήθειας, κινδυνεύοντας από την πείνα και τις ασθένειες.[600] Σύμφωνα με έκθεση του τότε Νομάρχη Κοζάνης, Χαρίσιου Γκοβεντάρου, σε εκατό χιλιάδες ανερχόταν ο συνολικός πληθυσμός των Επαρχιών Γρεβενών και Βοΐου που βρισκόταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση «υφ΄ όλας τας απόψεις καθ΄ όσον πλην της πυρπολήσεως των οικιών και οικοσκευών αφηρέθησαν και άπαντα τα ζώα και είδη διατραφής». Για την περίθαλψη των προσφύγων που άρχισαν να φτάνουν στην Κοζάνη, ο Νομάρχης ζήτησε από τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας να εγκρίνει έκτακτο βοήθημα τουλάχιστον δύο εκατομμυρίων δραχμών για κάθε άτομο.[601]

Κατά τη διάρκεια του «Σταυραετού» εκατοντάδες άμαχοι εκτελέστηκαν μετά τον εντοπισμό και τη σύλληψή τους εντός και εκτός των χωριών. Στους αμάχους αυτούς τα γερμανικά στρατεύματα έβλεπαν τους αντάρτες, οι οποίοι προ του κινδύνου είχαν επιστρέψει στα χωριά τους και συμπεριφέρονταν ως αθώοι κάτοικοι.[602] Στις 8 Ιουλίου, οι Γερμανοί πυρπόλησαν το Κηπουριό. Μετά από έρευνες στη γύρω περιοχή εντόπισαν το μέρος, όπου κρύβονταν τριάντα τέσσερις κάτοικοι, μεταξύ τους γυναίκες και παιδιά, τους συνέλαβαν και στη συνέχεια τους έκλεισαν μέσα σε μια αχυρώνα και τους έκαψαν ζωντανούς. Στον παραπάνω αριθμό των εκτελεσθέντων ήρθαν να

---

599 Ό. π.

600 ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 8ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομός Κοζάνης, Κοινότης Τσοτυλίου, Αριθ. Πρωτ. 30, "Προς την Γενικήν Διοίκησιν Μακεδονίας", Τσοτύλι 8 Ιουλ. 1944.

601 ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ. : Ελληνική Πολιτεία, Νομαρχία Κοζάνης, Αριθ. Πρωτ. 4620, "Προς την Γενικήν Δ/σιν Μακεδονίας", Κοζάνη 12 Ιουλ. 1944.

602 MA, RH 19 VII 55/1: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 9229 / 44 geh., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 10 (Mai /Juli 1944)", H. Qu., 25 Ιουν. 1944.

προστεθούν άλλα οκτώ άτομα, άντρες γυναίκες και παιδιά που κάηκαν ζωντανά στα σπίτια τους μέσα στο χωριό ή πέθαναν αργότερα από τα τραύματά τους και τις κακουχίες, ανεβάζοντας τον τελικό αριθμό των θυμάτων σε σαράντα δύο (πίνακας 27).[603]

Την ίδια μεταχείριση επεφύλαξαν μια ημέρα αργότερα και στο Κοσμάτι. Λίγο πριν τα γερμανικά στρατεύματα εισέλθουν στο χωριό, οι κάτοικοί του το εγκατέλειψαν, καταφεύγοντας στα γειτονικά δάση. Εκεί παρέμειναν κρυμμένοι μέχρι το πρωινό της 9ης Ιουλίου, όταν μετά από συζήτηση η πλειοψηφία αποφάσισε να γυρίσει και να παρουσιαστεί στους Γερμανούς. Στην απόφαση αυτή συνετέλεσαν οι διαβεβαιώσεις που έλαβαν ότι δεν επρόκειτο να πάθουν τίποτε αν επέστρεφαν στο χωριό. Αντίθετα, όπως πληροφορήθηκαν, όσοι ανακαλύπτονταν κρυμμένοι στα δάση θα εκτελούνταν επιτόπου. Λίγοι ήταν εκείνοι, οι οποίοι προτίμησαν να παραμείνουν στις κρυψώνες, αμφιβάλλοντας για τις γερμανικές προθέσεις. Όσοι γύρισαν, βγήκαν με μαντίλια στην άκρη του χωριού να υποδεχθούν τους Γερμανούς. Αμέσως, οι τελευταίοι ξεχώρισαν τους άντρες από τις γυναίκες, επιλέγοντας τριάντα δύο άντρες μεταξύ δεκαέξι και εξήντα πέντε ετών, τους οποίους έκλεισαν μέσα στο μικρό εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου που βρισκόταν δίπλα στον κεντρικό ναό, όπου κρατούνταν οι γυναίκες. Τρεις κρατούμενοι κατάφεραν να διαφύγουν από τα παράθυρα της ανεγειρόμενης εκκλησίας, προτού οι υπόλοιποι δεχθούν έναν καταιγισμό πυρών. Στο τέλος, η φωτιά ήρθε να εξαφανίσει κάθε ίχνος που θα μαρτυρούσε ότι στο σημείο εκείνο είχαν εκτελεστεί είκοσι εννιά άνθρωποι (πίνακας 28). Οι συγγενείς αναγνώρισαν τους δικούς τους από τα υπολείμματα των ρούχων ή με τη βοήθεια άλλων αντικειμένων που έφεραν οι νεκροί πάνω τους και τους έθαψαν σχεδόν επιφανειακά στο ξερό χώμα. Λίγο πριν πάρουν το δρόμο για το Τρίκωμο, οι Γερμανοί έκαψαν όλες τις καλύβες, σε μερικές από τις οποίες ανατινάχθηκαν κρυμμένες σφαίρες, επτά με οκτώ σπίτια του χωριού και σκότωσαν τα ζώα.[604]

---

[603] Για τους εκτελεσθέντες στο Κηπουριό βλ. Δήμος Γόργιανης (Κηπουριό), Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμ. Α΄ (από 1/1945 έως 11/1957), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1, 2, 3, 4, 5, Κηπουριό 3 Οκτ. 1945 και τόμ. Δ΄ (από 1/1976), Ληξιαρχική πράξη θανάτου Αριθ. 5/1991, Κηπουριό 23 Δεκ. 1991. Αναλυτικότερα για όσα συνέβησαν στο Κηπουριό μετά την είσοδο των Γερμανών στο χωριό βλ. Αθανάσιος Ι. Στεφανής, *Το Κηπουργιό στην ιστορική του πορεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 64-71. Επίσης, Χρήστος Θεοδωρόπουλος, *Αγώνες και θυσίες της περιοχής Γρεβενών (1940-1949)*, Αθήνα 1995, σ. 159. Βήττος, *ό.π.*, σ. 331. Ακόμη, Δήμος Βότσικας, «Τα φρικιαστικά εγκλήματα των χιτλερικών στο Κοσμάτι, Ζάλογγο, Λαβανίτσα και Κηπουριό», *ΕΑ*, 19 (Ιούνης 1979), 46-47. Δημήτριος Παπαθανασίου, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Κηπουριό 6 Ιουλ. 2002.

[604] Αθανασία Πριντζά - Χαρίκλεια Λέτσιου, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, Κοσμάτι 18 Σεπτ. 1997 [τις συνεντεύξεις έχουν πάρει ο Γιώργος Αντωνίου και ο Νίκος Καλογερόπουλος] και Στέργιος Πολύζος – Γιάννης Παπαζήσης – Αθανάσιος Παπαζήσης, μαγνητοφωνημένες

Στις 10 Ιουλίου, τα γερμανικά στρατεύματα εκτέλεσαν στο Τρίκωμο δέκα άτομα, τα οποία είχαν καταφύγει στις θέσεις "Καγκέλια" και "Πέτρα Γκάργκα". Επίσης, συνέλαβαν πολλούς ομήρους, ενώ το ίδιο το χωριό πυρπολήθηκε εν μέρει και λεηλατήθηκε (πίνακας 29).[605] Στις 11 Ιουλίου στο γειτονικό Σπήλαιο συνελήφθησαν στους αγρούς και στα ποιμνιοστάσια δέκα άντρες από τους οποίους οι οκτώ εκτελέστηκαν στη θέση "Ντόνα", ενώ οι δύο, κάτοικοι Θεσσαλονίκης και Εράτυρας Κοζάνης, εκτελέστηκαν στη θέση "Κερασιά". Μεταξύ της 10ης και της 16ης Ιουλίου τρία ακόμη άτομα, κάτοικοι Σπηλαίου, Αυγερινού και Αγίας Σωτήρας Κοζάνης, εκτελέστηκαν μέσα στο χωριό και στη θέση "Κερασιά", ανεβάζοντας τον συνολικό αριθμό των θυμάτων στο Σπήλαιο σε δέκα τρία (πίνακας 30).[606] Στο Μοναχίτι η έγκαιρη εκκένωση του χωριού έσωσε τους κατοίκους από τα γερμανικά πυρά εκτός από εννιά άτομα, τα οποία μεταξύ της 7ης και της 13ης Ιουλίου εντοπίστηκαν να κρύβονται σε διάφορες θέσεις και εκτελέστηκαν επιτόπου (πίνακας 31).[607] Την προτελευταία ημέρα της επιχείρησης, στις 12 Ιουλίου, είκοσι έξι άντρες από το Μικρολίβαδο ήρθαν να προστεθούν στον μακρύ κατάλογο των εκτελεσθέντων. Οι Γερμανοί εκτέλεσαν τους επτά από αυτούς λίγο έξω από το χωριό, ενώ τους υπόλοιπους δέκα εννιά κοντά στο Τρίκωμο. Στους τελευταίους προστέθηκαν και τρεις άντρες από το Μοναχίτι Γρεβενών (πίνακας 32).[608]

συνεντεύξεις, Κοσμάτι 19 Σεπτ. 1997 [τις συνεντεύξεις έχει πάρει ο Γιώργος Αντωνίου]. Ειδικότερα για τους εκτελεσθέντες βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Κοσματίου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 5, 6, 7, 8, 9, 10 (1944). Επίσης, Βήττος, *ό.π.*, σ. 331. Θεοδωρόπουλος, *ό.π.*, σ. 190.

[605] Βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Τρικώμου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1, 1, 2, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 26 (1945) και 25 (1945), 1, 2, 3 (1946). Οι τέσσερις τελευταίες ληξιαρχικές πράξεις συντάχθηκαν για κατοίκους του Τρικώμου, οι οποίοι συνελήφθησαν όμηροι και αργότερα μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας, όπου πέθαναν από την πείνα και τις κακουχίες.

[606] Βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Σπηλαίου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 (1945), 15, 16, 17, 21 (1946). Επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό): Υ. Χ. Πολυνερίου, "Κατάστασις των εκτελεσθέντων παρά Ιταλών και Γερμανών".

[607] Βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητας Μοναχιτίου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 1, 3, 3, 4, 5, 5, 6, 7, 10 (1946).

[608] Βλ. Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα, Βιβλία Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινοτήτων Τρικώμου και Μοναχιτίου, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 (1945), 2, 4, 6, 8 (1946). Από τις συνολικά είκοσι μια ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, οι δέκα οκτώ ανήκουν στους εκτελεσθέντες κατοίκους του Μικρολίβαδου και οι τρεις σε αυτούς του Μοναχιτίου. Για τις εκτελέσεις αυτές βλ. επίσης, Βήττος, *ό.π.*, σ. 332.

Στις 15 Ιουλίου, τα τμήματα SS του Ντέρνερ αποχώρησαν από τα Γρεβενά, αφήνοντας πίσω τους κυριολεκτικά μια ερειπωμένη πόλη και δέκα νεκρούς (πίνακας 33).[609] Το 1945, ο ιδιοκτήτης ενός καφενείου στα Γρεβενά κατέθεσε για όσα συνέβησαν το διάστημα της παραμονής των Γερμανών στην πόλη :

> «[…] Όλες αυτές τις δέκα ημέρες, οι Γερμανοί διέρρηξαν και λεηλάτησαν, μπροστά στα μάτια των πολιτών, όλα τα σπίτια και τα καταστήματα της πόλης και μετέφεραν με αυτοκίνητα στην Κοζάνη τα εμπορεύματα, τα έπιπλα και όλα τα ρούχα. Επίσης, συγκέντρωσαν όλα τα ζώα της πόλης. Στις 15 Ιουλίου 1944, ημέρα της αποχώρησης των Γερμανών από τα Γρεβενά, ο διοικητής του τμήματος, Συνταγματάρχης Ντέρνερ, διέταξε την πυρπόληση της πόλης».

Σύμφωνα με άλλον μάρτυρα «[οι Γερμανοί] είχαν αφήσει πίσω τους μια τελείως άδεια πόλη», μετά τη λεηλασία των σπιτιών και των καταστημάτων. Πράγματι, τα 3/4 των κτηρίων είχαν υποστεί ολοκληρωτική καταστροφή. Μεταξύ των τριακοσίων περίπου σπιτιών και καταστημάτων που πυρπολήθηκαν περιλαμβάνονταν το κτήριο της Μητρόπολης, το Σχολείο, το Οικοτροφείο, το Νοσοκομείο, το Δημαρχείο και τα Δικαστήρια.[610]

Δεκάδες άλλοι άντρες, γυναίκες και παιδιά από τους Μαυραναίους, το Περιβόλι, το Δοτσικό, το Μέγαρο, τη Σμίξη, το Επταχώρι, τον Αυγερινό, τη Ζώνη, το Πολυκάστανο, τους Άγιους Αναργύρους, την Ανθούσα, την Τριάδα και άλλα χωριά των Γρεβενών και του Βοΐου σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια της επιχείρησης από τα γερμανικά

---

[609] Ειδικά για τους δέκα νεκρούς και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες σκοτώθηκαν το διάστημα μεταξύ της 7ης και της 15ης Ιουλίου βλ. Δήμος Γρεβενών, Βιβλίον Θανάτων Ληξιαρχείου Κοινότητος Γρεβενών, τόμ. Ν΄ (από αριθ. 76-100 για το έτος 1942, από αριθ. 1-29 για το έτος 1943, 1944, από αριθ. 1-38 για το έτος 1945), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 31, Γρεβενά 7 Σεπτ. 1945, Αριθ. 34, Γρεβενά 19 Σεπτ. 1945, Αριθ. 35, Γρεβενά 15 Σεπτ. 1945, Αριθ. 36, Γρεβενά 20 Σεπτ. 1945, Αριθ. 38, Γρεβενά 24 Σεπτ. 1945 και τόμ. Ξ΄ (από αριθ. 39-74 για το έτος 1945, από αριθ. 1-59 για το έτος 1946), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. Α6, Γρεβενά 12 Οκτ. 1945, Αριθ. 50, Γρεβενά 16 Οκτ. 1945, Αριθ. 57, Γρεβενά 30 Οκτ. 1945, Αριθ. 5, Γρεβενά 19 Ιαν. 1946, Αριθ. 19, Γρεβενά 28 Φεβρ. 1946. Βλ. επίσης, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη (αταξινόμητο υλικό): Αστυνομικόν Τμήμα Γρεβενών, "Κατάστασις Ονομαστική ενδεικτική των εις την περιφέρειαν φονευθέντων και καταγομένων ατόμων υπό του εχθρού κατά την διάρκειαν της Κατοχής", Γρεβενά 19 Σεπτ. 1945.

[610] Zst, V 508 AR 2415/67: Bericht über eine Zeugenvernehmung [κατάθεση] Γεωργιάδη Τ., Γρεβενά 30 Δεκ. 1945, Χαράλαμπου Σ., Γρεβενά 30 Δεκ. 1945, Σπύρου Π., Γρεβενά 30 Δεκ. 1945.

στρατεύματα.[611] Σε διακόσιους υπολογίζονται μόνο οι συλληφθέντες από τα χωριά των Γρεβενών, οι οποίοι μετά το τέλος της επιχείρησης, οδηγήθηκαν, με δεκάδες μικρά και μεγάλα ζώα, στις φυλακές της Κοζάνης. Από εκεί μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» της Θεσσαλονίκης. Αρκετοί από αυτούς συμπεριλήφθηκαν στις τελευταίες αποστολές για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας.[612]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του χωριού Μαυραναίοι, όχι μόνο γιατί μετά την πυρπόληση του χωριού, στις 12 Ιουλίου, πολλοί κάτοικοι συνελήφθησαν, μεταφέρθηκαν αρχικά στη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια εστάλησαν όμηροι στη Γερμανία,[613] αλλά και για τον επιπρόσθετο λόγο της παρεμβάσεως του συμπατριώτη τους Αντώνιου Δάγκουλα. Σύμφωνα με μαρτυρία, οι συλλήψεις στο χωριό έγιναν κάτω από τις ακόλουθες συνθήκες :

> «Κατά Ιούλιον 1944 ήλθαν Γερμανοί στο χωριό μας και πιάσανε μεταξύ άλλων συγχωριανών μου και τον αδελφό μου και τον έστειλαν όμηρο στη Γερμανία […] Όταν κάνανε συλλήψεις στο χωριό μας, όπως και σ΄ άλλα χωριά, δεν κάνανε εξαίρεσι οργανωμένων και μη. Πριν έλθουν οι Γερμανοί είχαμε φύγει όλοι στο δάσος. Μετά όμως διεδόθη στο δάσος ότι οι Γερμανοί όποιον πιάνουνε στο δάσος τον σκοτώνουν και γυρίσαμε πίσω. Ο αδελφός μου γύρισε από την Γερμανία αλλά 4-5 σκοτώθηκαν στη Γερμανία […]».[614]

Όσοι συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς» επιβεβαιώνουν το 'ενδιαφέρον' που έδειξε γι΄ αυτούς ο Δάγκουλας. Ο Ευθύμιος Μ. κατέθεσε μεταπολεμικά:

---

[611] Βλ. ενδεικτικά, Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, φακ. 22/Α/4: "Κατάστασις εμφαίνουσα τα πυρποληθέντα ή λεηλατηθέντα εν όλω ή εν μέρει χωρία ή πόλεις νομού Κοζάνης ως και αριθμούς εκτελεσθέντων ατόμων".

[612] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Διοίκησις Χωροφυλακής Κοζάνης, Γραφ. Ειδ. Ασφαλείας, Αρ. 1/13/24 ια, "Περί κινήσεως των Γερμανών κατά των αντεθνικών οργανώσεων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ", Κοζάνη 26 Ιουλ. 1944. Επίσης, Βήττος, *ό.π.*, σσ. 334-335.

[613] Για τις ζημιές που υπέστησαν οι Μαυραναίοι από τη γερμανική επιδρομή βλ. Κοβεντάριος Βιβλιοθήκη, φακ. "Δηλώσεις Ζημιών Κατοχής κοινότητας Μαυραναίων Γρεβενών". Οι δηλώσεις συντάχθηκαν στους Μαυραναίους τον Οκτώβριο του 1945. Είναι αξιοσημείωτο ότι από τις είκοσι τέσσερις δηλώσεις που υπάρχουν στον φάκελο, στις δέκα έξι σημειώνεται ότι ο δηλών ήταν όμηρος για το διάστημα από 12 Ιουλίου 1944 έως 28 Αυγούστου 1945.

[614] Βλ. Πρωτοδικείο Κοζάνης, Πρακτικά του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης, Συνεδρίασις της 28ης Νοεμβρίου 1945, Αριθ. 6 : Ένορκη κατάθεση Αρτεμησίας Π.

«Είμαι μεταξύ των συλληφθέντων από τους Γερμανούς. Όταν μας πήγαν στη Θεσσαλονίκη στο στρατόπεδο Παύλου Μελά, ήλθε ο Δάγκουλας και μας είπε ότι όσοι είναι απ΄ τα Γρεβενά δεν πρόκειται να παν στη Γερμανία και μας διέγραψε από την αποστολή που θα εγίνετο. […] Όταν ξανάλθε σε λίγες ημέρες ο Δάγκουλας στο Στρατόπεδο, μας είπε ότι όλοι οι Μαυρανιώται είναι κομμουνισταί […] Όταν ήλθαν οι Γερμανοί στο χωριό μας εμείς είμεθα κρυμμένοι στο δάσος και γυρίσαμε στο χωριό διότι μάθαμε ότι όποιον βρίσκουν στο δάσος τον σκοτώνουν».[615]

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και η κατάθεση του Αλέξιου Τ. :

«Είμαι μεταξύ των συλληφθέντων. Στη Θεσσαλονίκη μας βάλανε σε κατάσταση να μας στείλουν στη Γερμανία οπότε ήλθε ο Δάγκουλας και μας διέγραψε και είπε ότι κανένας από την περιφέρεια Γρεβενών δεν θα πάει στη Γερμανία. Όταν όμως ξαναήλθε […] είπε ότι από τους Μαυραναίους ούτε ποντικό δεν θ΄ αφήση, στη δεύτερη δε αποστολή που επακολούθησε στείλανε κάπου 60 από το χωριό μας […] Ημείς που δεν πήγαμε στη Γερμανία απολυθήκαμε από το στρατόπεδο αφού έφυγαν οι Γερμανοί».[616]

Στις 14 Ιουλίου, το 22ο Σώμα Ορεινών Καταδρομών υπέβαλε την τελική έκθεση με τα αποτελέσματα της επιχείρησης «Σταυραετός» :

«Απώλειες του εχθρού: 455 καταμετρημένοι νεκροί, εκτιμάται ότι σε αυτούς πρέπει να προστεθούν ακόμη 150-200. Τραυματίες (εκτίμηση): 250-300. Αιχμάλωτοι: Συμμορίτες: 976,[617] Ιταλοί 341, μεταξύ αυτών και 21 αξιωματικοί, 7 Άγγλοι. Λάφυρα: Όπλα (εν μέρει καταστραμμένα): 2 όλμοι, 48 οπλοπολυβόλα, 82 κάνες οπλοπολυβόλων, 519 όπλα, 5 αυτόματα, 24 πιστόλια, 56 ξιφολόγχες. Σφαίρες: 2000 βλήματα πυροβολικού, 376.000 σφαίρες πεζικού, 2000 βλήματα αντιαρματικού, 800 βλήματα όλμου, 250 χειροβομβίδες, 110 νάρκες, 60 κιλά και 41 μασούρια δυναμίτιδας, 33

[615] Ό. π., ένορκη κατάθεση Ευθυμίου Μ.
[616] Ό. π., ένορκη κατάθεση Αλεξίου Τ.
[617] Στο βιβλίο του ο Χούμπερτ Λάντς (*ό.π.*, σ. 272) δημοσιεύει φωτογραφία αιχμαλώτων με τον εξής υπότιτλο: «Αιχμάλωτοι αντάρτες και των δύο φύλων από τη μάχη στον Πεντάλοφο, Ιούλιος 1944».

μασούρια φυτιλιού. Επίσης, 10 τόνοι με σφαίρες που δεν έχουν καταμετρηθεί ακόμη. Συσκευές: 3 ραδιογωνιόμετρα (;), 6 ασύρματοι, 14 τηλέφωνα, πολυάριθμοι τηλέγραφοι. Συνολικά 19 αποθήκες με εφόδια, σφαίρες και είδη ένδυσης, 1 πλήρως εξοπλισμένο εργαστήριο επισκευής όπλων, 1 πλήρως εξοπλισμένο κτήριο που χρησιμοποιείτο ως έδρα της διοίκησης του εχθρού, όπως επίσης και αρκετά μεγάλες ποσότητες συσκευών και ιατροφαρμακευτικού υλικού. Πολλές κάσες με είδη γραφείου. Ζώα : περίπου 10.000 κομμάτια, στην πλειοψηφία τους αιγοπρόβατα. Επομένως, η οργανωτική δομή των συμμοριών στην περιοχή του Πενταλόφου σε γενικές γραμμές έχει συντριβεί».[618]

Ικανοποιημένη από την τελική έκβαση της επιχείρησης εμφανίστηκε η Ομάδα Στρατού Ε, όταν λίγες ημέρες μετά οι αρμόδιοι αξιωματικοί της συνέταξαν την τακτική διμηνιαία έκθεση (Ιούνιος-Ιούλιος) για τις «ελληνικές συμμορίες». Σημειωνόταν για την επιχείρηση : «Η μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση "Σταυραετός" που διεξήχθη από τις 3 Ιουλίου επέφερε ένα συντριπτικό χτύπημα στις δυνάμεις των συμμοριών της 9ης Μεραρχίας που υπήρχαν στην περιοχή του Πενταλόφου». Στην έκθεση επαναλαμβάνονταν για μια ακόμη φορά οι υψηλοί αριθμοί των απωλειών και των λαφύρων, πάνω στους οποίους οι αξιωματικοί του γερμανικού στρατηγείου στήριζαν τις εκτιμήσεις τους, παραγνωρίζοντας φυσικά το γεγονός πως τα στρατεύματα είχαν καταδιώξει και εκτελέσει με την ίδια αποφασιστικότητα τόσο αντάρτες όσο και αμάχους. Σε σχέση με τους νεκρούς και τους συλληφθέντες, η Ομάδα Στρατού Ε ήταν σε θέση να δώσει τελικούς αριθμούς: Συνολικά είχαν χάσει τη ζωή τους πεντακόσιοι εξήντα επτά άνθρωποι και άλλοι χίλιοι τριακόσιοι δέκα έξι είχαν συλληφθεί. Για τους αξιωματικούς στο Πανόραμα, οι παραπάνω νεκροί ήταν απώλειες του αντιπάλου.[619]

Μετά τον τερματισμό της επιχείρησης, το 2ο Τάγμα του 724ου Συντάγματος μετέβη οδικώς στο Αργυρόκαστρο της Αλβανίας για να προστατεύσει την πόλη από τους

---

[618] MA, RH 19 VII 30/1 και 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 15.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6695 geh. vom 15.7.1944].

[619] MA, RH 19 VII 55 / 2: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 11000 / 44 g., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 12 (Juni / Juli 1944)", H. Qu., 22.7.1944. Πρβλ. Κικίτσας, *ό.π.*, σσ. 363-364, όπου ο συγγραφέας υπολογίζει τις συνολικές απώλειες του ΕΛΑΣ σε τετρακόσιους νεκρούς και τραυματίες, ενώ αναφέρει τον εξωπραγματικό αριθμό των χιλίων και πλέον νεκρών Γερμανών. Επίσης, Σαράφης, *ό.π.*, σ. 479, όπου εν αντιθέσει με τις μικρές απώλειες του ΕΛΑΣ που έφτασαν τους εκατόν εξήντα νεκρούς και αιχμαλώτους αντάρτες, οι Γερμανοί απώλεσαν πλέον των τριακοσίων αντρών.

αντάρτες.[620] Με τη σειρά του, ήδη από τις 9 Ιουλίου, το 54ο Τάγμα "Κυνηγών" έλαβε εντολή να μετακινηθεί στην Κόνιτσα.[621] Τα δε τμήματα της Ομάδας Στρατού Εμπερλάιν, που είχαν προσδεθεί για τις ανάγκες της επιχείρησης στην 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών, επέστρεψαν στη βάση τους.[622]

Οι κύριες, όμως, δυνάμεις που είχαν συμμετάσχει στον «Σταυραετό» δεν αποσύρθηκαν και ανέλαβαν να εκκαθαρίσουν τις περιοχές, όπου είχαν καταφύγει τα τμήματα του ΕΛΑΣ. Έτσι, η Ομάδα «Ανατολή», με τμήματα από τις Ομάδες «Δύση» και «Βορράς» έλαβαν διαταγή να περάσουν στα Χάσια και συγκεκριμένα στην περιοχή της Πηγαδίτσας, νοτίως των Γρεβενών, όπου είχαν καταφύγει αρκετά ανταρτικά τμήματα.[623] Στην πορεία, ανατέθηκε στην Ομάδα «Ανατολή» να εκκαθαρίσει την περιοχή γύρω από την Πηγαδίτσα, ενώ οι Ομάδες «Νότος» και «Δύση» άρχισαν να συγκεντρώνονται κοντά στο Μέτσοβο για να υποστηρίξουν την επιχείρηση από τα νότια.[624]

Η νέα επιχείρηση στην περιοχή των Χασίων ανατέθηκε, όπως και η προηγούμενη, στο 22ο Σώμα Ορεινών Καταδρομών και έλαβε την κωδική ονομασία «Bussard = Κίρκος». Στόχος της επιχείρησης ήταν «να εντοπίσει και να εξοντώσει τα εχθρικά τμήματα, τα οποία είχαν καταφέρει να διαφύγουν κατά τη διάρκεια της επιχείρησης "Σταυραετός"». Συμμετείχαν το 41ο Μηχανοκίνητο Τάγμα Σκαπανέων (Pionier Bataillon 41 [mot.]) της 1ης Μεραρχίας, το 6ο Τάγμα του 724ου Συντάγματος "Κυνηγών" (6. / Jäger Regiment 724) της 1ης Μεραρχίας και τμήματα του 842ου Τάγματος Πεζικού από το Βόρειο Καύκασο (Nordkaukasus Infanterie Bataillon 842). Τα τελευταία θα χρησιμοποιούνταν μόνο για την προστασία των οδικών αξόνων. Τη στρατιωτική διεύθυνση των παραπάνω τμημάτων για τις ανάγκες της επιχείρησης ανέλαβε ο διοικητής του 724ου Συντάγματος "Κυνηγών", Συνταγματάρχης Γκριμ (Grimm).[625]

Ο «Κίρκος» διεξήχθη στα Χάσια, στα βορειοδυτικά της Καλαμπάκας μέχρι τη γραμμή Κηπουριό – Κρανιά, μεταξύ 15 και 17 Ιουλίου. Στις 23 Ιουλίου το πρώτο

---

620 MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6652 geh. vom 14.7.1944].

621 MA, RH 19 VII 30/3: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 10.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6488 geh. vom 10.7.1944].

622 MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6652 geh. vom 14.7.1944].

623 MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 13.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6624 geh. vom 13.7.1944]

624 MA, RH 19 VII 30/2: (Fernschreiben) Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E. an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 14.7.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 6652 geh. vom 14.7.1944].

625 MA, RH 19 VII 25/3: Führungsabteilung (Arsakli), "Unternehmen ″Bussard″", Ia, Nr. 7123 off. (Anlage 277), 24 Ιουλ. 1944.

γραφείο του 22ου Σώματος συνέταξε «την έκθεση για την Επιχείρηση "Bussard"», με την εξέλιξη και τα τελικά αποτελέσματά της. Είναι ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς την επιχείρηση αυτή μέσα από την συνταχθείσα έκθεση :

«[…] 2. Εξέλιξη : Στις 15 Ιουλίου, το 41ο Μηχανοκίνητο Τάγμα Σκαπανέων έφτασε στη γραμμή Κρανιά – Κηπουριό, με αποσπάσματα να ενισχύουν την αριστερά πτέρυγά του, και την πρώτη ημέρα εκδίωξε τον εχθρό κοντά στη Γεωργίτσα προς τα νότια – νοτιοανατολικά. Τμήματα του 842ου Τάγματος Πεζικού από το Βόρειο Καύκασο είχαν ήδη σχηματίσει μια γραμμή αποκλεισμού στην κοιλάδα Μίκανι από το Χάνι Μουργκάνι έως τον Άγιο Θεοδόσιο, ενώ το 6ο Τάγμα του 724ου Συντάγματος ενίσχυσε την φύλαξη του δρόμου του Μετσόβου. Την 2η και 3η ημέρα (16η και 17η Ιουλίου), ο εχθρός συγκρούστηκε με την αριστερή πτέρυγα και αναγκάστηκε να υποχωρήσει προς τα ανατολικά. Μόνο σε αυτόν τον τομέα καταμετρήθηκαν 65 εχθροί νεκροί, 180 άντρες συνελήφθησαν και καταστράφηκαν 1 αποθήκη με σφαίρες και 5 αποθήκες με εφόδια. Όταν το βράδυ της 17ης τα στρατεύματα έφτασαν στη γραμμή αποκλεισμού, προχώρησαν στην εκκαθάριση του τόξου που περιέκλειε την κοιλάδα Μίκανι, με την οποία ολοκληρώθηκε η επιχείρηση. Παράλληλα, το 41ο Μηχανοκίνητο Τάγμα Σκαπανέων με την αριστερή πτέρυγα άρχισε έρευνες στην περιοχή γύρω από το Βουρλοχώρι. Εκεί το τάγμα δέχθηκε πυρά στα μετόπισθεν του και πλευροκοπήθηκε από ισχυρές δυνάμεις του εχθρού που είχαν δημιουργήσει οχυρές θέσεις στο ύψωμα 858. Το τάγμα έκανε αμέσως μεταβολή και απέκρουσε την επίθεση. Μετά από αναγνώριση εξακριβώθηκαν οι θέσεις του εχθρού που εκτείνονταν από το Βελεκίστιο, πάνω από το 858 ύψωμα έως τους Κριτσανάδες. Το Γενικό Επιτελείο διέταξε στη συνέχεια το Σώμα Μάχης Γκριμ να εξαπολύσει επίθεση εναντίον του εχθρού, χρησιμοποιώντας όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις. Η επίθεση διεξήχθη τη νύχτα της 19ης προς την 20η και ο εχθρός, δεχόμενος ισχυρή πίεση από την αριστερή πτέρυγα (1ος και 2ος Λόχος του 41ου Μηχανοκίνητου Τάγματος Σκαπανέων και 6ο Τάγμα του 724ου Συντάγματος), μετά από σκληρή μάχη, εκδιώχθηκε από το Βελεκίστιο και τα υψώματα στα ανατολικά και πλευροκοπήθηκε σε όλες τις θέσεις του μέχρι τους Κριτσανάδες. Στις 21 τερματίστηκε η επιχείρηση με την εκκαθάριση της περιοχής γύρω από τα χωριά Γάβρος και Σκεπάρι.

3. Αποτελέσματα : Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, στα βόρεια και βορειοδυτικά της Καλαμπάκας, εξοντώθηκε ο παρακάτω αναφερόμενος αριθμός

κομμουνιστών συμμοριτών μετά από πολυήμερες μάχες. Το κόκκινο 23ο Τάγμα Πεζικού, όπως επίσης και άλλα τμήματα της 9ης Μεραρχίας που είχαν καταφύγει στα εδάφη αυτά εξαιτίας της εκδήλωσης της επιχείρησης "Σταυραετός", υπέστησαν μεγάλες απώλειες. Κυρίως, με την καταστροφή πολυάριθμων αποθηκών και όλων σχεδόν των χωριών, υπέστη ο εχθρός σημαντικές ζημιές σε σφαίρες και εφόδια κάθε είδους. Ο εχθρός είχε τις εξής απώλειες : 168 καταμετρημένοι νεκροί. Στους νεκρούς αυτούς θα πρέπει να προστεθούν και άλλοι πολλοί νεκροί και τραυματίες χάρη στις εύστοχες βολές του πυροβολικού και των βαρέων όπλων του πεζικού. Συνελήφθησαν 180 άντρες. Λαφυραγωγήθηκαν οι ακόλουθες ποσότητες όπλων : 5 οπλοπολυβόλα, 26 όπλα, περίπου 450.000 σφαίρες πεζικού, 80 βλήματα όλμου και 150 χειροβομβίδες. Επιπλέον, από τη στιγμή που δεν ήταν δυνατή η μεταφορά τους, καταστράφηκαν μεγάλες αποθήκες με εφόδια που περιείχαν κυρίως δημητριακά και αλεύρι (συνολικά περίπου 45 τόνοι), όπως και 1 αποθήκη με ρουχισμό, άχυρο και η έδρα του εχθρικού επιτελείου. Οι δικές μας απώλειες ανήλθαν σε 1 νεκρό, 8 τραυματίες και 1 στρατιώτη, ο οποίος τραυματίστηκε εξαιτίας πτώσης […]».[626]

Όπως συνέβη και στην κύρια επιχείρηση, τα γερμανικά στρατεύματα που είχαν συμμετάσχει στον «Κίρκο» στράφηκαν εναντίον των χωριών που βρέθηκαν εντός της ζώνης της επιχείρησης. Στο τέλος περιέλαβαν στις απώλειες των ανταρτών και τους νεκρούς αμάχους, αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο τις όποιες συνολικές απώλειες του εχθρού. Ενδεικτικά σημειώνεται πως στις 16 και 17 Ιουλίου στο χωριό Καταφύγιο (Καλλιθέα) και στον συνοικισμό Πριόνια οι Γερμανοί σκότωσαν τουλάχιστον έξι κατοίκους, οι οποίοι λόγω ηλικίας δεν είχαν εγκαταλείψει τα σπίτια τους. Μάλιστα, ανάμεσα στους φονευθέντες στο Καταφύγιο συγκαταλέγεται και ο ηλικίας εκατόν τεσσάρων ετών Κώστας Αδάμ, ο οποίος κάηκε ζωντανός μέσα στο σπίτι του (πίνακας 34).[627]

Την επιχείρηση «Κίρκος» ακολούθησε μια ακόμη εκκαθαριστική επιχείρηση, η οποία διεξήχθη στα νοτιοδυτικά της Καλαμπάκας. Και σε αυτήν την περίπτωση, το

---

[626] MA, RH 19 VII 32/2: Generalkommando XXII. (Geb.) A. K., Ia, "Bericht über das Unternehmen ″Bussard″", K. H. Qu., 23 Ιουλ. 1944. Περισσότερα για την επιχείρηση αυτή βλ. ενδεικτικά Καρασάββας, Μνήμες…, *ό.π.*, σ. 291. Επίσης, Κικίτσας, *ό.π.*, σ. 357 κ. ε. .

[627] Βλ. Δήμος Γόργιανης, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Ληξιαρχείου Κοινότητος Καλλιθέας, τόμ. Β΄ (από 15.4.1942 έως 18.10.1967), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 3, 4, Συνοικισμός Πριονιών 17 Ιουλ. 1944, Αριθ. 5, 6, 7, 8, Καλλιθέα 17 Ιουλ. 1944. Ο εκτελεσθείς από την Καλλιθέα Κώστας Αδάμ, εκατόν τεσσάρων ετών, είναι ο μεγαλύτερος σε ηλικία που ο γράφων εντόπισε, ερευνώντας στα ληξιαρχεία για την καταγραφή όσων είχαν εκτελεστεί από τους Γερμανούς την περίοδο της Κατοχής.

22ο Σώμα Στρατού έκανε λόγο για μεγάλες απώλειες του εχθρού, οι οποίες υπήρξαν αποτέλεσμα της σύγκρουσης των γερμανικών στρατευμάτων με «ισχυρές δυνάμεις των συμμοριών». Χωρίς να δοθούν στοιχεία για τις αντίστοιχες γερμανικές απώλειες, αναφέρθηκαν «130 νεκροί και τραυματίες εχθροί, 4 αιχμάλωτοι». Επίσης, τα γερμανικά τμήματα κατέστρεψαν έξι παραπήγματα, τριάντα χιλιάδες σφαίρες πεζικού και μεγάλες ποσότητες εφοδίων και ρουχισμού.[628]

Η επιχείρηση «Σταυραετός» ήταν η τελευταία μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση λίγο πριν από την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα. Μέσα σε διάστημα δέκα ημερών οι Γερμανοί κατάφεραν να ανακαταλάβουν όλες τις περιοχές που ήλεγχε ο ΕΛΑΣ, αποδεικνύοντας ότι οι απαγγελίες του τελευταίου για την "Ελεύθερη Ελλάδα" δεν ανταποκρίνονταν στην στρατιωτική πραγματικότητα της χρονικής εκείνης στιγμής. Ταυτόχρονα, όμως, η αναμφίβολα επιτυχής επιχείρηση των Γερμανών είχε βραχύβιο χαρακτήρα. Μετά την αποχώρηση των μάχιμων γερμανικών στρατευμάτων, τα τμήματα της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ επέστρεψαν στις προηγούμενες θέσεις τους και άρχισαν να ανασυγκροτούνται.[629] Στις 22 Ιουλίου, τα Γρεβενά τελούσαν και πάλι υπό τον έλεγχο των ανταρτών. Στην έκθεση της Ομάδας Στρατού Ε για το δίμηνο Ιουλίου-Αυγούστου σημειώνονταν σχετικά : «Το σύνολο των δυνάμεων της 9ης Μεραρχίας που είχε διαφύγει κατά τη διάρκεια της επιχείρησης "Σταυραετός", επέστρεψε και πάλι στην περιοχή του Πενταλόφου. Εξαιτίας, όμως, των μεγάλων απωλειών σε όπλα, σφαίρες και στρατιωτικά εφόδια οι εκεί συμμορίες έχουν περιορισμένες δυνατότητες δράσης».[630]

Πράγματι, η επιχείρηση «Σταυραετός» αποτέλεσε την τελευταία μεγάλη επιτυχία για τα γερμανικά στρατεύματα. Στο εξής, οι ελλείψεις σε στρατιώτες θα είναι αυτές που θα οδηγήσουν τις αρχές Κατοχής στην αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων για την αντιμετώπιση του ανταρτικού κινδύνου. Η προσφυγή στη βοήθεια των ελληνικών εθνικιστικών εθελοντικών σχηματισμών ήταν για την Ομάδα Στρατού Ε η ενδεδειγμένη λύση από τη στιγμή που αναγνώριζε πως «εκτός από τις μεγάλες επιχειρήσεις, οι δικές μας δυνάμεις δεν επαρκούν για την αποτελεσματική αντιμετώπιση ή την εξόντωση των συμμοριών».[631]

---

[628] MA, RH 19 VII 32/2: Ic - Abendmeldung Okdo. H. Gr. E. vom 24 Juli 1944 [Okdo. H. Gr. E, Ic / AO, Nr. 10979 geh. v. 24.7.1944].

[629] MA, RH 19 VII 32/2: Oberkommando Heeresgruppe E, Ia / Id, Nr. 7050 / 44 g. Kdos., "Lagebeurteilung (Juli 1944)", H. Qu., 24 Ιουλ. 1944.

[630] MA, RH 19 VII 55/2: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 13000 / 44 g., "Feind–Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 14 (Juli / August 1944)", H. Qu., 28 Αυγ. 1944.

[631] MA, RH 19 VII 55/2: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 11000 / 44 g., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 12 (Juni / Juli 1944)", H. Qu., 22 Ιουλ. 1944.

ix) ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ: ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΚΑΙ "ΓΕΡΜΑΝΟΝΤΥΜΕΝΟΙ" ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΑΜΑΧΩΝ. ΟΙ ΣΦΑΓΕΣ ΤΟΥ ΧΟΡΤΙΑΤΗ (2 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1944) ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ (14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1944)

Η επιχείρηση «Σταυραετός» ήταν η τελευταία που διεξήχθη στη Μακεδονία από τα γερμανικά στρατεύματα. Λίγο αργότερα, οι μεγάλοι στρατιωτικοί σχηματισμοί, όπως ήταν η 1η Μεραρχία Ορεινών Καταδρομών και τα δύο συντάγματα της 4ης Μεραρχίας SS έλαβαν διαταγές να αποχωρήσουν από την Ελλάδα. Τον Αύγουστο του 1944, η Ομάδα Στρατού Ε κήρυξε την Ελλάδα σε ζώνη πολεμικών επιχειρήσεων.[632] Της απόφασης αυτής ακολούθησε η διαταγή για την αποχώρηση του άμαχου γερμανικού πληθυσμού, των μεγάλης ηλικίας στρατιωτών της Βέρμαχτ, της Μυστικής Αστυνομίας και της Αστυνομίας Ασφαλείας, το κλείσιμο των γερμανικών καταστημάτων, των πολιτιστικών ινστιτούτων και η απαγόρευση των επισκέψεων των Γερμανών πολιτών στη χώρα.[633]

Η κήρυξη της Ελλάδας σε ζώνη πολεμικών επιχειρήσεων σήμαινε σύμφωνα με τη διαταγή του Χίτλερ, εκτός των παραπάνω, την ταυτόχρονη διεξαγωγή ολοκληρωτικού πολέμου εναντίον του ελληνικού πληθυσμού.[634] Πράγματι, τους τελευταίους μήνες της Κατοχής τα αντίποινα των Γερμανών σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού εξέλαβαν ακόμη σκληρότερη μορφή σε μια προσπάθεια να περιοριστούν, όσο αυτό ήταν δυνατόν, οι επιθέσεις των ανταρτών. Όπως επεσήμαιναν σχετικά οι επιτελείς της Ομάδας Στρατού Ε, ο ΕΛΑΣ είχε αυξήσει τους καλοκαιρινούς μήνες, με στόχο και τη νέα παραγωγή δημητριακών, τις επιθέσεις του όχι μόνο εναντίον των γερμανικών θέσεων, αλλά και εναντίον των «αντικομμουνιστικών χωριών».[635]

Από τις αρχές του καλοκαιριού του 1944, οι επιθέσεις εναντίον των γερμανικών οχυρών θέσεων, των αυτοκινητοπομπών και οι δολιοφθορές στο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, καθώς και στο δίκτυο των επικοινωνιών εκδηλώνονταν σε καθημερινή βάση. Οι γερμανικές απώλειες σε έμψυχο δυναμικό και σε στρατιωτικό υλικό ήταν πολύ σημαντικές. Ταυτόχρονα, όμως, για τις επιθέσεις αυτές, χωριά και πόλεις της Μακεδονίας δέχθηκαν το κύριο βάρος των γερμανικών αντιποίνων ή

---

632 MA, RH 19 VII 43/1: Fernschreiben an den Hernn Oberbefehlshaber Südost, Ia, Nr. 8167/44 g. Kdos. vom 31 Αυγ. 1944.
633 MA, RH 19 VII 48/1: Okdo. H. Gr. E / Chef Genstb. Nr. 2544/44 geh., "Fernschreiben an OB. Südost", 24 Αυγ. 1944.
634 Ό. π.
635 MA, RH 19 VII 55 / 2: Oberkommando Heeresgruppe E, Gruppe Ic / AO, Nr. 11000 / 44 g., "Feind – Nachrichtenblatt (Griechische Banden), Nr. 12 (Juni / Juli 1944)", H. Qu., 22 Ιουλ. 1944.

μέτρων εξιλασμού. Για τον ίδιο επίσης λόγο και το ίδιο διάστημα εκτελέστηκαν εκατοντάδες όμηροι – κρατούμενοι των στρατοπέδων συγκεντρώσεων.

Η πλειοψηφία των κρατουμένων που εκτελέστηκε το διάστημα αυτό προήλθε από το στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς» της Θεσσαλονίκης. Στις 6 Ιουνίου 1944 εκτελέστηκαν οι περισσότεροι κρατούμενοι από κάθε άλλη φορά κατά την περίοδο της Κατοχής, σε αντίποινα για την καταστροφή τηλεγραφικών συρμάτων με χειροβομβίδα που είχε σημειωθεί στις αρχές του μήνα έξω από την Κατερίνη. Την ημέρα εκείνη επελέγησαν συνολικά εκατόν ένα άτομα και με το πρόσχημα ότι επέκειτο η μεταγωγή τους στο στρατόπεδο της Κοζάνης,[636] μεταφέρθηκαν και εκτελέστηκαν στο ένατο χιλιόμετρο της οδού Θεσσαλονίκης – Κιλκίς, στα Διαβατά (πίνακας 35).[637] Για το ίδιο συμβάν, την ίδια ημέρα εκτελέστηκαν στην Κατερίνη άλλα πέντε άτομα (πίνακας 36).[638] Για την καταστροφή τηλεγραφικών συρμάτων, μια συνήθη δολιοφθορά, πλήρωσαν με τη ζωή τους εκατόν έξι άνθρωποι, οι οποίοι δεν είχαν καμία σχέση με το συμβάν. Ποτέ μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο δεν είχαν εκτελεστεί τόσοι πολλοί κρατούμενοι από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Θεσσαλονίκης, ακόμα και μετά από ανταρτικές ενέδρες που είχαν αφήσει πίσω τους νεκρούς Γερμανούς στρατιώτες.

Τα μέτρα εξιλασμού που έλαβαν οι στρατιωτικές αρχές της Θεσσαλονίκης, αλλά και αντίστοιχα γεγονότα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως ήταν η εκτέλεση διακοσίων κρατουμένων στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής την Πρωτομαγιά και η καταστροφή του Διστόμου στις 10 Ιουνίου, προκάλεσαν λίγο αργότερα την παρέμβαση του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Θεωρώντας ότι τα αντίποινα αυτής της έκτασης έπληττταν το γερμανικό κύρος, υπενθύμισε στις υφιστάμενες αρχές την ισχύουσα διαταγή που είχε εκδοθεί στις αρχές του χρόνου, σύμφωνα με την οποία μετά από επιθέσεις και δολιοφθορές εναντίον του γερμανικού στρατού θα έπρεπε κατά βάση να επιδιώκεται η σύλληψη των ίδιων των δραστών. Για μια ακόμη φορά δόθηκε εντολή η σχετική διαταγή να τύχει της ανάλογης προσοχής και να γίνει ενημέρωση στους στρατιώτες μέχρι και το επίπεδο του λόχου.[639]

---

[636] Βλ. σχετικά Καφταντζής, Το ναζιστικό στρατόπεδο…, *ό.π.*, σ. 451-453.

[637] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, Διεύθυνσις Εσωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 59415, Θεσσαλονίκη 16 Ιουν. 1944.

[638] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006 / 79 / 484, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 13ης Ιουλίου 1944", Θεσσαλονίκη 14 Ιουλ. 1944.

[639] MA, RH 19 VII 25 / 2: Führungsabteilung (Arsakli), "Sühnenmaßnahmen - Vollstreckung", Ia, Nr. 6823 geheim (Anlage 218), 20 Ιουλ. 1944.

Στην πραγματικότητα, η διαταγή αυτή, που αποτελούσε προϊόν της συμφωνίας των στρατιωτικών με τον Νώυμπαχερ, δεν εφαρμόστηκε ποτέ στην πράξη. Οι στρατιωτικές αρχές της Θεσσαλονίκης και οι κατά τόπους διοικητές συνέχισαν να εκτελούν ομήρους μετά από κάθε επίθεση των ανταρτών. Έτσι, στις 26 Ιουνίου εκτελέστηκαν στην Κατερίνη δέκα κρατούμενοι των φυλακών της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού σε αντίποινα για το φόνο ενός Γερμανού στρατιώτη, τον τραυματισμό και την απαγωγή ενός άλλου όπως και ενός Έλληνα εργάτη κατά τη διάρκεια εργασιών για την επισκευή των τηλεφωνικών γραμμών (πίνακας 37).[640] Στις 9 Ιουλίου εκτελέστηκαν στην Κατερίνη δέκα εννιά άτομα σε αντίποινα για την ανατίναξη τέσσερις ημέρες νωρίτερα των σιδηροδρομικών γραμμών μεταξύ της γέφυρας του Αλιάκμονα και του Κολινδρού. Οι δέκα εννιά μεταφέρθηκαν στην Κατερίνη από το στρατόπεδο «Παύλου Μελά» (πίνακας 38).[641] Για τον ίδιο λόγο εκτελέστηκαν στη Θεσσαλονίκη, μια ημέρα μετά το συμβάν, δεκατέσσερις κρατούμενοι του στρατοπέδου συγκέντρωσης (πίνακας 39).[642]

Οι εκτελέσεις κρατουμένων – ομήρων συνεχίστηκαν όπως συνεχίστηκαν με αυξανόμενους ρυθμούς οι επιθέσεις των ανταρτών. Εκτός από τους συνήθεις στόχους, ο ΕΛΑΣ σχεδίασε επιχειρήσεις και εναντίον μεγαλύτερων μονάδων της Βέρμαχτ. Σε μια από αυτές, οι Γερμανοί απώλεσαν αρκετούς στρατιώτες και σημαντικές ποσότητες στρατιωτικού υλικού. Στις 3 Αυγούστου τμήματα του 30ου και του 16ου έστησαν ενέδρα στα στενά "Μουχαρέμ Χάνι", κοντά στην Άρνισσα, σε γερμανική αμαξοστοιχία που μετέφερε στρατιώτες της 1ης Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών. Από την έκρηξη που σημειώθηκε, μετά τη ναρκοθέτηση της γραμμής και την μετέπειτα επίθεση των ανταρτών, σκοτώθηκαν δέκα πέντε με δέκα έξι στρατιώτες, δέκα με δώδεκα τραυματίστηκαν, δύο θεωρήθηκαν αγνοούμενοι. Δύο βαγόνια καταστράφηκαν

---

[640] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006 / 79 / 484, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 13ης Ιουλίου 1944", Θεσσαλονίκη 14 Ιουλ. 1944.

[641] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006 / 79 / 489, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 23ης Ιουλίου 1944", Θεσσαλονίκη 24 Ιουλ. 1944. Επίσης, MA, RW 40 / 149: Fernschreiben von Befehlshaber Griechenland, Ic, Br. B. Nr. 18283 / 44 geh. vom 17.7.1944. Το τηλεγράφημα αυτό του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας τοποθετεί χρονικά την εκτέλεση στις 7 Αυγούστου και όχι στις 9 και αυξάνει κατά έναν τους εκτελεσθέντες.

[642] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ελληνική Πολιτεία, Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσ/νικης, Γραφείον Ειδικής Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 21 / 734 / 29, Θεσσαλονίκη 12 Ιουλ. 1944.

ολοσχερώς, αλλά δύο λεηλατήθηκαν.[643] Την επομένη σημειώθηκε στην περιοχή μια ακόμη επίθεση εναντίον αμαξοστοιχίας της 1ης Μεραρχίας.[644] Σε αντίποινα για τις επιθέσεις αυτές οι γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης εκτέλεσαν κρατουμένους από το στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τη νύχτα της 3ης Αυγούστου, γερμανικά αυτοκίνητα μετέφεραν κοντά στη Νέα Μαγνησία Θεσσαλονίκης είκοσι πέντε άτομα «άτινα εξετελέσθησαν υπό Γερμανών δια τυφεκισμού και ενεταφιάσθησαν εντός λάκκου». Ομοίως, τη νύχτα της 4ης Αυγούστου εκτελέστηκαν στο ίδιο μέρος άλλοι είκοσι κρατούμενοι.[645]

Οι εκτελέσεις δεν ήταν δυνατόν να σταματήσουν τις επιθέσεις των ανταρτών. Στις 6 Αυγούστου, στο "Μουχαρέμ Χάνι", ο ΕΛΑΣ, με τη συμμετοχή Άγγλων και Αμερικανών αξιωματικών, επιτέθηκε για δεύτερη φορά σε αμαξοστοιχία που μετέφερε τμήματα της 1ης Μεραρχίας. Σκοτώθηκαν έξι Γερμανοί, δύο τραυματίστηκαν και επτά δηλώθηκαν αγνοούμενοι. Επίσης σκοτώθηκαν οκτώ Ιταλοί, οκτώ τραυματίστηκαν και εβδομήντα παραδόθηκαν ή κατά τους Γερμανούς «εξαφανίστηκαν». Κάηκαν τρία αυτοκίνητα και εκατόν επτά άλογα και άλλα ζώα μεταφοράς. Οι επανειλημμένες επιθέσεις στην περιοχή ανάγκασαν τους Γερμανούς να ενισχύσουν την προστασία του σιδηροδρομικού δικτύου, τοποθετώντας τον 2ο Λόχο του 516ου Τάγματος Ασφαλείας που ανήκε στην Ομάδα Μάχης Εμπερλάιν.[646]

Στις μεγάλες πόλεις οι γερμανικές φρουρές χρειάστηκε να δώσουν σκληρές μάχες με τμήματα του ΕΛΑΣ. Στην πρώτη επιχείρηση, τμήματα του 30ου Συντάγματος εισέβαλαν τη νύχτα της 6ης Ιουλίου στην πόλη των Γιαννιτσών, αφόπλισαν και απήγαγαν είκοσι πέντε χωροφύλακες, λαφυραγωγώντας όλο τον ατομικό τους οπλισμό.

---

643 MA, RH 19 VII 33 / 5: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 4.8.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 7425 geh. vom 4.8.1944]. Στο ίδιο, RW 40 / 149: Fernschreiben von Befehlshaber Griechenland an Militärbefehlshaber Südost / Ic, Belgrad (Nachr. Okdo. H. Gr. E / Ic, Saloniki), Ic, 18718 / 44 geh. vom 5.8.1944. Επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα, "Έκθεσις Επί των επιχειρήσεων του Συν/γματος από 28-7-44 μέχρι σήμερον 14-9-44", 15 Σεπτ. 1944 και Ε.Λ.Α.Σ., 30ον Σύνταγμα, "Ανακοινωθέν". Ακόμη, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 309. *Θεσσαλονίκη*, 21 Απρ. 1965. Οι παραπάνω πηγές ελληνικής προέλευσης υπερβάλλουν ως προς τις γερμανικές απώλειες.

644 MA, RH 19 VII 33 / 5: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo. H. Gr. E an OB Südost (Okdo. H. Gr. F) vom 4.8.1944 [Okdo. H. Gr. E, Ia / 01, 7425 geh. vom 4.8.1944].

645 ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006 / 79 / 501, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 13ης Αυγούστου 1944", Θεσσαλονίκη 14 Αυγ. 1944.

646 Βλ. MA, RH 19 VII 25 / 2: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 7536 geheim (Anlage 55), 7.8.1944. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα, "Έκθεσις Επί των επιχειρήσεων του Συν/γματος από 28-7-44 μέχρι σήμερον 14-9-44", 15 Σεπτ. 1944. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 309-311. Βλ. ακόμη, Βασίλης Ιωακειμίδης, *Είκοσι χιλιάδες ημέρες*, Αθήνα 1983, σσ. 106-109.

Άλλοι είκοσι ένας διέφυγαν και κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη.[647] Οι επιθέσεις εναντίον της γερμανικής δύναμης και των Ελλήνων εξοπλισμένων στα Γιαννιτσά συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση όλο τον Αύγουστο. Σε πολλές περιπτώσεις, η γερμανική φρουρά αμύνθηκε με επιτυχία, αφού χρειάστηκε να δώσει πολύωρες μάχες.

Αλλού, ο ΕΛΑΣ κατάφερε να αιφνιδιάσει τους αμυνόμενους, φέρνοντας σε πέρας δύσκολες αποστολές. Τη νύχτα της 9ης Αυγούστου, τμήμα του 1ου Τάγματος του 16ου Συντάγματος εισέβαλε στην πόλη της Νάουσας και κατέλαβε τον σιδηροδρομικό σταθμό. Λίγο πριν αποχωρήσει απήγαγε αρκετούς κατοίκους και κατέστρεψε τροχαίο υλικό χωρίς, όμως, να πετύχει τον αντικειμενικό του στόχο που ήταν η επίθεση εναντίον διερχόμενης αμαξοστοιχίας.[648] Πλήρη επιτυχία σημείωσε μια δεύτερη επιχείρηση που διενήργησαν τη νύχτα της 10ης Αυγούστου τμήματα του ίδιου συντάγματος εναντίον του σταθμού της ελληνικής χωροφυλακής και των φυλακών της Βέροιας. Ο ΕΛΑΣ απελευθέρωσε τριάντα έξι κρατούμενους και αφαίρεσε ενενήντα οκτώ ιταλικά όπλα και ποσότητες πυρομαχικών που φυλάσσονταν στο κτήριο της χωροφυλακής.[649]

Λίγες ημέρες αργότερα η πόλη της Βέροιας βρέθηκε και πάλι στο επίκεντρο των γεγονότων. Συγκεκριμένα, τις νυχτερινές ώρες της 26ης Αυγούστου ένας Γερμανός αξιωματικός και ένας στρατιώτης δέχθηκαν πυρά την ώρα που κατευθύνονταν στους στρατώνες που χρησιμοποιούσε για κατάλυμά του ο γερμανικός στρατός. Από την επίθεση σκοτώθηκε ο αξιωματικός και τραυματίστηκε ο στρατιώτης. Αμέσως κατέφθασαν στον τόπο του συμβάντος τμήματα του γερμανικού στρατού, αλλά δεν κατάφεραν παρά τις έρευνες που διενήργησαν να ανακαλύψουν τους δράστες. Όμως, επειδή η επίθεση έγινε εντός κατοικημένης περιοχής και συγκεκριμένα στο τέρμα της οδού 16ης Οκτωβρίου, οι Γερμανοί θεώρησαν υπεύθυνους τους ενοίκους των υπ΄ αριθμών 25-27 και 29 κατοικιών. Την ίδια νύχτα πυρπόλησαν τις συγκεκριμένες

[647] MA, RW 40 / 149: Fernschreiben von Befehlshaber Griechenland an Militärbefehlshaber Südost / Ia, Belgrad (Nachr. Okdo. H. Gr. E / Ic, Saloniki), Ia, Nr. 13656 / 44 geh. vom 9.7.1944. Επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα Πεζικού, "Έκθεσις Επί της επιχειρίσεως του Συν/τος την 6ην προς την 7ην Ιουλίου 1944 εις την πόλιν Γιαννιτσά κατά των Ταγματασφαλιτών, Χωρ/κων και Γερμανών", 10 Ιουλ. 1944.

[648] MA, RH 19 VII 25 / 4: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 7599 geheim (Anlage 70), 9 Αυγ. 1944.

[649] MA, RH 19 VII 33 / 3: Führungsabteilung (Arsakli), Ia / 01, Nr. 7690 geheim, 11 Αυγ. 1944. Επίσης, ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ.: 16ον Συν/μα Πεζικού, "Έκθεση Επιχειρήσεων μηνός Αυγούστου", 31 Αυγ. 1944.

κατοικίες, εκτέλεσαν τους έξι άντρες ενοίκους και συνέλαβαν δώδεκα γυναίκες και παιδιά.[650]

Στην γνωστοποίηση που εξέδωσε την επομένη ημέρα ο Γερμανός Φρούραρχος Βέροιας και κοινοποίησε στο Δήμαρχο Βέροιας, επέρριπτε την αποκλειστική ευθύνη για την επίθεση στους ενοίκους των αναφερομένων κατοικιών. Αδυνατώντας η Βέρμαχτ να συλλάβει τους δράστες χρησιμοποίησε τους εν λόγω αμάχους ως εξιλαστήρια θύματα. Στην γνωστοποίησή του προς τους κατοίκους της Βέροιας ο Γερμανός Φρούραρχος προσπάθησε να θεμελιώσει την κατηγορία εναντίον των κατοίκων, διαστρεβλώνοντας εσκεμμένα τα πραγματικά γεγονότα :

> «Την νύκτα της 25 [26] προς την 27 Αυγούστου 1944 κάτοικοι Βερροίας επυροβόλησαν Γερμανούς στρατιωτικούς. Γυναίκες εφώναξαν όπως θανατωθώσιν οι Γερμανοί στρατιώται. Οι έξι άνδρες οι συμμετάσχοντες εις την επίθεσιν εφονεύθησαν κατά την συμπλοκήν και 12 γυναίκες, αίτινες ευρίσκοντο εις τας εν λόγω οικίας, συνελήφθησαν αύται θα προσαχθώσιν εις αυστηράν τιμωρίαν. Αι οικίαι όπου απεδείχθη ότι έκειντο όπλα και πολεμοφόδια, επυρπολήθησαν.
>
> Το συμβάν αυτό φέρεται εις γνώσιν των κατοίκων Βερροίας με τας επομένας παρατηρήσεις. Αι Γερμανικαί Αρχαί Κατοχής είναι αποφασισμέναι να διατηρήσουν την ησυχίαν και την τάξιν εις πάσαν περίστασιν και να εγγυηθώσι την ασφάλειαν εις όλους τους συνετούς και φιλησύχους πολίτας. Προς τον σκοπόν αυτόν εις ενδεχομένην επανάληψιν τοιούτων γεγονότων θα ληφθώσιν αυστηρότατα μέτρα. Η Βέρροια εις τοιαύτην περίπτωσιν θα θεωρηθή ως φωλέα ανταρτών και αναλόγως θα υποστή τας συνεπείας. Ο πληθυσμός ειδοποιείται δια του παρόντος εμφαντικότατα. Εναπόκειται απολύτως εις το ίδιον συμφέρον κάθε φιλειρηνικού και την τάξιν αγαπώντος πολίτου, όπως μη υποστηρίζη κομμουνιστικά και τρομοκρατικά στοιχεία αλλά

[650] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Αστυνομικόν Τμήμα Βερροίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αρ. Πρωτ. 7 / 40 / 70, "Περί του λαβόντος χώραν φόνου ενός Γερμανού Αξ/κου και τραυματισμού ενός στρατιώτου", Βέροια 27 Αυγ. 1944. Για τους εκτελεσθέντες βλ. ενδεικτικά, Δήμος Βέροιας, Βιβλίο Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου αρχόμενον από 4.7.1945 έως 24.9.1946, τόμ. 2, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αβραάμ Κεσίσογλου, Αριθ. 28, Βέροια 7.8.1945 και Δημητρίου Ζαχαρόπουλου, Αριθ. 55, Βέροια 21.8.1945. Ο πρώτος διέμενε στην υπ΄ αριθμόν 29 οικία και ο δεύτερος στην υπ΄ αριθμόν 27 οικία.

να τα υποδεικνύη εις την πλησιεστέραν Γερμανικήν Στρατιωτικήν Υπηρεσίαν».[651]

Δύο άλλες επιθέσεις που πραγματοποίησε ο ΕΛΑΣ στα τέλη του Αυγούστου προκάλεσαν σημαντικές απώλειες στους Γερμανούς. Με τη σειρά τους οι τελευταίοι εκτέλεσαν πολλούς ομήρους που κρατούνταν σε φυλακές για το σκοπό αυτό. Τα δύο περιστατικά σημειώθηκαν στην Κατερίνη και τη Φλώρινα και συνέπεσαν χρονικά. Στις 21 Αυγούστου, σημειώθηκε δολιοφθορά στις σιδηροδρομικές γραμμές στα Τέμπη με την ανατίναξη διακοσίων μέτρων σιδηροτροχιών σε είκοσι πέντε διαφορετικά σημεία. Εκτροχιάστηκε διερχόμενη αμαξοστοιχία που μετέφερε πολεμοφόδια του γερμανικού στρατού με αποτέλεσμα να ανατιναχτούν είκοσι τέσσερα βαγόνια γεμάτα με σφαίρες και πυρομαχικά. Ταυτόχρονα, εκδηλώθηκε επίθεση των ανταρτών σε γερμανικό φυλάκιο που όμως αποκρούστηκε.[652] Για τις σημαντικές αυτές υλικές απώλειες εκτελέστηκαν στις 23 Αυγούστου κοντά στον Πλαταμώνα είκοσι τέσσερις όμηροι, όσα ακριβώς ήταν και τα βαγόνια που είχαν καταστραφεί.[653]

Στη Φλώρινα, η δράση των ανταρτών προκάλεσε αυτή τη φορά στη Βέρμαχτ ανθρώπινες απώλειες. Σε ενέδρα που σημειώθηκε στις 22 Αυγούστου μεταξύ της Βεύης και του Κλειδιού σκοτώθηκαν επτά Γερμανοί στρατιώτες και ένας Ιταλός. Την επομένη, οι γερμανικές αρχές της Φλώρινας προχώρησαν στην εκτέλεση συνολικά είκοσι ατόμων. Οι τρεις από αυτούς συνελήφθησαν την ίδια ημέρα στη Φλώρινα, ενώ οι υπόλοιποι, που κατάγονταν από χωριά της Φλώρινας και της Καστοριάς, κρατούνταν ήδη στις φυλακές της Φλώρινας (πίνακας 40).[654]

---

[651] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ. : [Ελληνική Πολιτεία, Δήμος Βερροίας, Αρ. 794, "Προς τους κατοίκους της ημετέρας πόλεως και των Συν/σμων του Δήμου", Βέροια 28 Αυγ. 1944] Πλατσκομμαντατούρ Βερροίας, Προς το Δημαρχείο Βερροίας, "Γνωστοποίησις", Βέροια 27 Αυγ. 1944.

[652] NARA, M-893, κουτί 17, Αριθ. εγγράφου NOKW - 940, στοιχείο κατηγορίας No. 462: Ic – Abendmeldung Okdo. H.Gr. E vom 22.8.1944 [Okdo. H.Gr. E – Ic / AO, Nr. 12736 / 44 g., v. 22.8.1944]. Βλ. επίσης, MA, RH 19 VII 25 / 5: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 8114 geheim (Anlage 190), 22 Αυγ. 1944.

[653] MA, RH19VII 25/5: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 8150 geheim (Anlage 201), 23 Αυγ. 1944.

[654] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ελληνική Χωροφυλακή, Τμήμα Ασφαλείας Φλωρίνης, Αρ. 26 / 33 / 62, "Συλλήψεις και εκτελέσεις ατόμων υπό των Αρχών Κατοχής", Φλώρινα 23 Αυγ. 1944. Κατά τη διάρκεια της δίκης του Κάλτσεφ, που διεξήχθη ενώπιον του Διαρκούς Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης, κάποιοι από τους μάρτυρες τον κατονόμασαν ως υπεύθυνο για την εκτέλεση αυτή, επιρρίπτοντας γενικότερα την ευθύνη στη βουλγαρική πλευρά, βλ. σχετικά, Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Αριθ. 1-434 (1948), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 10ης έως 19ης Μαΐου 1948, Αριθ. Αποφάσεως 313: Ένορκες καταθέσεις Γεωργίου Τ., Γεωργίου Α., Μηνά Ε. Επίσης, MA, RH 19 VII 25 / 5: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 8150 geheim (Anlage 201), 23 Αυγ. 1944. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό των γερμανικών

Συνολικά, από τις παραπάνω αναφερόμενες επιθέσεις του ΕΛΑΣ που σημειώθηκαν το διάστημα Ιούνιος-Αύγουστος 1944, σκοτώθηκαν τριάντα Γερμανοί στρατιώτες, δέκα τέσσερις τραυματίστηκαν και εννιά θεωρήθηκαν αγνοούμενοι. Για εξιλασμό οι Γερμανοί εκτέλεσαν το ίδιο διάστημα διακόσιους τριάντα οκτώ ομήρους που κρατούνταν σε φυλακές της Θεσσαλονίκης, της Κατερίνης και της Φλώρινας. Αν στον αριθμό αυτό προστεθούν οι δέκα εκτελεσθέντες της 14ης Ιουνίου κοντά στην Αξιούπολη και οι έξι κάτοικοι της Βέροιας που εκτελέστηκαν στις 26 Αυγούστου ως ενεχόμενοι στον φόνο του Γερμανού αξιωματικού, τότε ο αριθμός των εκτελεσθέντων ανήλθε σε διακόσιους πενήντα τέσσερις.

Εκτός από τις εκτελέσεις ομήρων, οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τους τελευταίους αυτούς μήνες της Κατοχής οποιοδήποτε μέσο στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν ένα κλίμα τρόμου, ικανό να αποτρέψει τη συμμετοχή του πληθυσμού σε επιθέσεις εναντίον της Βέρμαχτ. Για να το επιτύχουν αυτό ανέχθηκαν την ανεξέλεγκτη δράση των παραστρατιωτικών ομάδων που ανέλαβαν να "αποκαταστήσουν" την τάξη, ξεπερνώντας σε πολλές περιπτώσεις σε αγριότητα και τους ίδιους τους Γερμανούς. Οι ομάδες αυτές στράφηκαν με την ίδια ευκολία τόσο εναντίον των ανταρτών όσο και εναντίον των αμάχων.

Στη Δυτική Μακεδονία, η εμφάνιση των ανταρτών του ΕΛΑΣ στο Άσκιο οδήγησε στην πραγματοποίηση δύο μικρής κλίμακας επιχειρήσεων, οι οποίες οδήγησαν στην πυρπόληση της Βλάστης. Η πρώτη από αυτές ξεκίνησε στις 13 Αυγούστου και διήρκεσε τρεις ημέρες. Συμμετείχε ένα τμήμα σαράντα αντρών των SS που έδρευε στην Πτολεμαΐδα, οι ένοπλοι του Φραγκίσκου Κολλάρα και εξοπλισμένοι χωρικοί από την Ασβεστόπετρα, την Άρδασσα, την Αναρράχη και την Γαλάτεια. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης σημειώθηκε μια σύντομη ανταλλαγή πυρών με τους αντάρτες κοντά στη Βλάστη, με αποτέλεσμα να τραυματιστεί «ελαφρώς εις τα μαλακά μόρια του μηρού» ένας Γερμανός στρατιώτης και «εις τον δάκτυλον της μιας χειρός ελαφρώς» ένας ένοπλος από την Άδρασσα. Οι τραυματισμοί αυτοί ήταν αρκετοί, ώστε για είκοσι λεπτά της ώρας να παραδοθούν στις φλόγες περισσότερα από εκατό σπίτια της

αρχών, την ίδια ημέρα σημειώθηκαν επιθέσεις σε φορτηγά αυτοκίνητα του γερμανικού στρατού στο δρόμο Λάρισας-Σερβίων, βορείως της Κατερίνης και, όπως αναφέρθηκε, στη Φλώρινα μεταξύ της Βεύης και του Κλειδιού. Οι συνολικές απώλειες της Βέρμαχτ ήταν δέκα τρεις νεκροί και οκτώ τραυματίες, ενώ στις υλικές απώλειες περιλαμβάνονταν τα όπλα και τα φορτηγά.

Βλάστης.[655] Η μόνη αναφορά που έγινε για το συμβάν από γερμανικής πλευράς, περιέχεται σε ημερήσια έκθεση του αρχηγείου της Ομάδας Στρατού Ε, όπου σημειώνεται : «Κατά τη διάρκεια εφόρμησης βορειοδυτικά της Κοζάνης, οι συμμορίες υπέστησαν απώλειες και εκδιώχθηκαν από τις θέσεις τους».[656]

Η δεύτερη επιχείρηση με τη συμμετοχή των ίδιων γερμανικών και ελληνικών τμημάτων πραγματοποιήθηκε στις 21 Αυγούστου. Και αυτή τη φορά οι επιτιθέμενοι δέχθηκαν πυρά κοντά στη Βλάστη από μακρινή απόσταση και απάντησαν με βολές όλμων. Σε αντίποινα πυρπόλησαν τετρακόσιες κατοικίες της Βλάστης και λεηλάτησαν άλλες εκατό. Επιπλέον, Γερμανοί και Έλληνες επιδόθηκαν στη διαρπαγή ζώων, οικιακών σκευών, ειδών ιματισμού και άλλων αγαθών. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε σε σχετική έκθεσή της η Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Εορδαίας «του εμπρησμού του χωρίου προηγήθη αγρία λεηλασία υπό των Γερμανών και αγριωτέρα υπό των ενόπλων Εθνικιστών, μέχρι σημείου να συλλέξωσι πατάτες εκ των ασυγκομίστων και φασόλια».[657]

Οι λεηλασίες χωριών και οι αναίτιες επιθέσεις εναντίον του άμαχου πληθυσμού παρουσίασαν σημαντική αύξηση από τη στιγμή που η σύγκρουση μεταξύ των ανταρτών από τη μια πλευρά και των Γερμανών και των συνεργατών τους από την άλλη μεταφέρθηκε από τα βουνά στις πόλεις. Τα περισσότερα από τα περιστατικά αυτά σημειώθηκαν το διάστημα Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1944 στην Κεντρική Μακεδονία, όπου είχαν συγκεντρωθεί τα γερμανικά τμήματα και οι Έλληνες εθελοντές του Πούλου και του Σούμπερτ, προετοιμάζοντας την αποχώρησή τους από την Ελλάδα.

Τον Μάιο, το τμήμα του Πούλου εγκαταστάθηκε στην Κρύα Βρύση, ελέγχοντας τον κάμπο των Γιαννιτσών. Αυτό του Σούμπερτ χρησιμοποίησε ως βάση του το Ασβεστοχώρι, δημιουργώντας μια ζώνη ασφαλείας γύρω από την πόλη της Θεσσαλονίκης. Μέσα στη Θεσσαλονίκη βρήκε καταφύγιο από τον ΕΛΑΣ ο Κισά-Μπατζάκ, ως αρχηγός πλέον του Εθνικού Ελληνικού Στρατού Δυτικής Μακεδονίας και Κατερίνης,[658] αλλά και οι αρχηγοί μικρότερων ομάδων, όπως ήταν ο Αντώνιος

---

[655] ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: [Τηλεγράφημα] Υποδ. Χωρ. Εορδαίας, Αρ. 48 / 6 / 49, "Εμπρησμός του χωρίου Βλάστης υπό των Αρχών Κατοχής", Πτολεμαΐδα 16 Αυγ. 1944.

[656] MA, RH 19 VII 25 / 5: Führungsabteilung (Arsakli), Ia, Nr. 7904 geheim (Anlage 136), 17 Αυγ. 1944.

[657] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ. : [Τηλεγράφημα] Υποδ/σις Χωρ/κης Εορδαίας, Αριθ. 48 / 6 / 49α, "Εμπρησμός εκ νέου του χωρίου Βλάστης υπό των Γερμανών", Πτολεμαΐδα 23 Αυγ. 1944.

[658] Τον Ιούλιο του 1944, ο Κισά-Μπατζάκ υπέβαλε αίτηση στον Δήμο Θεσσαλονίκης με την οποία ζητούσε την αρωγή του για την επίπλωση και τον εξοπλισμό του μεγάρου «Μάισα», στη διασταύρωση των οδών Βασιλέως Κωνσταντίνου και Βασιλέως Ηρακλείου, όπου είχε

Δάγκουλας από τα Γρεβενά. Ο τελευταίος αναδείχθηκε σε σκληρό διώκτη των κομμουνιστών, συνδέοντας το όνομά του με δεκάδες εκτελέσεις πολιτών. Μεταξύ των άλλων, στις 13 Αυγούστου, μετά την περικύκλωση της Καλαμαριάς από τους Γερμανούς, οι άντρες του Δάγκουλα έκαναν έρευνες στα σπίτια και εκτέλεσαν βάσει ονομαστικού καταλόγου έντεκα άτομα.[659]

Η επικείμενη αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων δεν μείωσε στο ελάχιστο τη δράση των ομάδων αυτών εντός και εκτός της Θεσσαλονίκης. Αντίθετα, οι συχνές επιθέσεις του ΕΛΑΣ δημιούργησαν στο εσωτερικό τους ένα έντονο κλίμα ανασφάλειας που εξώθησε, με τη σειρά του, σε ακραίες συμπεριφορές έναντι των αμάχων και οι οποίες συχνά πήραν τη μορφή των καθαρά ληστρικών επιδρομών με τη δικαιολογία της καταδίωξης των ανταρτών. Ιδιαίτερη αγριότητα επέδειξαν τα τμήματα του Πούλου και του Σούμπερτ, που όπως αναφέρθηκε εγκαταστάθηκαν σε στρατηγικής σημασίας περιοχές, προσπαθώντας να κρατήσουν τον ΕΛΑΣ μακριά από τις πόλεις και τους οδικούς άξονες. Κυρίως για τον δεύτερο, ο εκπρόσωπος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, Βένγκερ, σε έκθεση που συνέταξε τον Σεπτέμβριο, σημείωνε τα ακόλουθα :

> «Άξιον παρατηρήσεως είναι ότι ο Σούμπερτ είναι Λεβαντίνος, γεννηθείς κάπου εις την Εγγύς Ανατολήν. Ευρισκόμενος εις Κρήτην εστρατολόγησεν όλους τους εγκαθείρκτους εις τας Φυλακάς της νήσου αυτής, ως και τους ληστάς άλλων περιοχών, από τους οποίους συνεκρότησεν ένα τάγμα αντιποίνων, υπό την διοίκησίν του. Όλοι αυτοί γενόμενοι αποδεκτοί εκ μέρους των Γερμανικών Αρχών Κατοχής, δρουν υπό Γερμανικήν στολήν. Τουτ΄ αυτό συμβαίνει και με το απόσπασμα του συνταγματάρχου Πούλου».[660]

Οι πληροφορίες που είχε συγκεντρώσει ο Εμίλ Βένγκερ για τον Σούμπερτ ήταν σωστές. Ο Φριτς Σούμπερτ γεννήθηκε στη Σμύρνη από Έλληνες. Το όνομά του ήταν Πέτρος Κωνσταντινίδης, το οποίο άλλαξε όταν εγκαταστάθηκε στη Γερμανία. Η

εγκαταστήσει το στρατηγείο του. Για τον σκοπό αυτό, ο Δήμος ενέκρινε τελικά υπό μορφή δωρεάς στον Ε.Ε.Σ. το ποσό των δέκα δισεκατομμυρίων δραχμών, βλ. σχετικά Δήμος Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Συνεδρίαση της 22ας Ιουλίου 1944, Αριθ. 134-819 (1944), σσ. 758-759.

[659] Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Διεύθυνσις Αστυνομίας Θεσσαλονίκης, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθ. Πρωτ. 12 / 13 / 20, "Περί γενομένων ερευνών και εκτελέσεων εκ μέρους των ενταύθα Εθνικιστικών Ομάδων εν τη περιφερεία του ΙΑ΄ Αστυνομικού Τμήματος", Θεσσαλονίκη 16 Αυγ. 1944.

[660] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: Δ. 3, Δ/σις Επισιτισμού Επαρχιών, Υπηρεσία Ελέγχου και Επιθεωρήσεως – Τμήμα Επιθεωρήσεως, "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας από 15 – 21 Σεπτεμβρίου 1944" [στο εξής: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας"], Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα βρήκε τον Σούμπερτ στη Θεσσαλονίκη. Το πρώτο διάστημα εργάστηκε ως διερμηνέας και στη συνέχεια ακολούθησε τους Γερμανούς στην Κρήτη.[661] Εκεί προβιβάστηκε σε Επιλοχία της Στρατιωτικής Χωροφυλακής. Αργότερα τέθηκε επικεφαλής του κλιμακίου της αντικατασκοπίας, οργανώνοντας τοπικά δίκτυα πληροφοριοδοτών.[662] Τον Σεπτέμβριο του 1943 ανέλαβε κατ΄ εντολή του Στρατιωτικού Διοικητή Κρήτης, Μπρόιερ, να συγκροτήσει ένα τμήμα με κύρια αποστολή την καταδίωξη των ανταρτών, αλλά και τη διεξαγωγή ερευνών για όπλα.[663] Το «Jagdkommando Schubert = Τμήμα Καταδίωξης Σούμπερτ», όπως ονομάστηκε, ήταν πολυσυλλεκτικό, καθώς συμμετείχαν σ΄ αυτό αμνηστευμένοι κατάδικοι και εγκληματικά στοιχεία, περίπου είκοσι έξι κάτοικοι από το χωριό Κρουσσώνας Ηρακλείου, αλλά και Ιταλοί και Γερμανοί στρατιώτες. Έφεραν γερμανικές στολές και περιβραχιόνιο με τα αρχικά Ε.Α.Κ.Κ. (Εθνικό Απόσπασμα Καταδιώξεως Κομμουνιστών). Στην Κρήτη οι άντρες του Σούμπερτ ήταν γνωστοί ως «Σουμπερτέοι» ή «Σουμπερέοι» ή «Σουμπερίτες».[664]

Στο μικρό διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου - Δεκεμβρίου 1943, οι άντρες του Σούμπερτ εκτέλεσαν πάνω από διακόσιους κατοίκους από διάφορα χωριά της Κρήτης.[665] Η εγκληματική δράση του τμήματος Σούμπερτ προκάλεσε την αντίδραση των ίδιων των γερμανικών αρχών. Με κύριο επιχείρημα ότι μια τέτοια συμπεριφορά ήταν δυνατόν να θέσει σε κίνδυνο τις προσπάθειες για την «ειρήνευση» του νησιού, μέχρι το σημείο να οδηγήσει «εις επανάστασιν τον Λαόν», ο Σούμπερτ έπεσε σε δυσμένεια, με αποκορύφωμα τη σύλληψή του τον Φεβρουάριο του 1944. Αναφέρεται

---

[661] Βλ. Αναστασάκης, *ό.π.*, σσ. 68-69.

[662] Βλ. την πολύ καλή μελέτη του Antony Beevor, *Κρήτη. Η μάχη και η αντίσταση*, μετάφρ. Γιώργος Καλλίνης, Ηράκλειο 1999, σ. 315.

[663] NARA, M-893, κουτί 18, Greeke Dokument No 3: Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου, Αριθ. Αποφ. 3, Αθήνα 9 Δεκ. 1946. Πρόκειται για τη δικογραφία των Γερμανών Στρατιωτικών Διοικητών της Κρήτης, Βρούνο Μπρόιερ και Φρίντριχ – Βίλχελμ Μίλερ, οι οποίοι μετά την εις θάνατο καταδικαστική απόφαση εκτελέστηκαν στις 20 Μαΐου 1947. Συγκατηγορούμενος των δύο Γερμανών ήταν και ο Σούμπερτ, η απουσία του οποίου ανάγκασε τελικά το δικαστήριο να διαχωρίσει την υπόθεσή του, συνεχίζοντας τη διαδικασία για τους άλλους δύο παρόντες κατηγορούμενους.

[664] Βλ. Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ., τόμ. 6, αριθμός εγγράφου 4 (φακ. 911 / Α / 4β) : Εθνική Οργάνωσις Κρήτης, Έκθεσις Συνοπτική (φύλ. 18), "Περί της υφιστάμενης καταστάσεως εν τω Νομώ Ρεθύμνης και γενικότερον εν τη νήσω από πολιτικοστρατιωτικής απόψεως", Δεκ. 1943. Επίσης, Νίκος Ν. Καρκάνης, *Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες παρωδίες (ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες)*, Αθήνα 1981, σ. 381. Beevor, *ό.π.*, σ. 330. Αναστασάκης, *ό.π.*, σ. 69.

[665] NARA, M-893, κουτί 18, Greeke Dokument No 3: Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου, Αριθ. Αποφ. 3, Αθήνα 31 Οκτ. 1946.

ότι η αφορμή για την απομάκρυνσή του από το νησί δόθηκε, όταν διαπιστώθηκε ότι έπασχε από σύφιλη.[666]

Τον ίδιο μήνα ο Σούμπερτ και οι άντρες του κατέφυγαν στη Μακεδονία, όπου η απειλή των ανταρτών είχε οδηγήσει τις γερμανικές αρχές στην αποδοχή οποιασδήποτε βοήθειας, ακόμα και εάν επρόκειτο για παραστρατιωτικές ομάδες που η φήμη τους δεν οφειλόταν στη στρατιωτική τους μαχητικότητα, αλλά στις εκτελέσεις αμάχων. Εκεί ήρθε σε επαφή με τον Πούλο και άλλους που μέχρι τότε δρούσαν ανεξάρτητα, όπως ήταν ο Κύρος Γραμματικόπουλος. Ο τελευταίος εντάχθηκε στο τάγμα του Σούμπερτ και πρωτοστάτησε στις εκτελέσεις του Ελευθεροχωρίου Γιαννιτσών και στην τρομοκράτηση των χωριών στον κάμπο των Γιαννιτσών.[667] Η στρατολόγηση στο τάγμα του Σούμπερτ συνεχίστηκε και στη Μακεδονία. Μεταξύ τους υπήρχαν και άνθρωποι που θέλησαν μ΄ αυτόν τον τρόπο να προστατευτούν από τον ΕΛΑΣ ή εκβιάστηκαν να καταταγούν, επιλέγοντας τη σωτηρία από το γερμανικό εκτελεστικό απόσπασμα.[668]

Για πρώτη φορά, ο Σούμπερτ και οι άντρες του πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους ως αντικομουνιστικό τμήμα, συμμετέχοντας στην επιχείρηση «Pfingstrose». Έκτοτε, ο Σούμπερτ ανέλαβε να συνδράμει ενεργητικότερα τον τακτικό στρατό στην εφαρμογή των μέτρων εξιλέωσης, έχοντας δοκιμαστεί στον τομέα αυτό το προηγούμενο διάστημα στην Κρήτη. Πράγματι, η πρώτη κρούση που πραγματοποίησε ο ΕΛΑΣ στις παρυφές

---

[666] Δ.Ι.Σ., Αρχείο Δ.Ι.Σ., τόμ. 6, αριθμός εγγράφου 45 (φακ. 910 / ΙΑ / 2) : "Έκθεσις Σπανουδάκη Μάρκου του Μάρκου, Εφέδρου Λοχαγού εκ Μονίμων". Βλ. επίσης, Marlen von Xylander, «Die Deutsche Besatzungsherrschaft auf Kreta 1941-1945», Wissenschaftliche Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magister Artium der Universität Hamburg, Hamburg 1986, σ. 93. Beevor, *ό.π.*, σ. 338.

[667] Για παράδειγμα, τον Μάρτιο του 1944, ο Γραμματικόπουλος, ως επικεφαλής αποσπάσματος Ελλήνων ενόπλων, μετέβη στην Κρύα Βρύση, συνοδεύοντας γερμανικό τμήμα. Εκεί οι άντρες του Γραμματικόπουλου κακοποίησαν πολλούς κατοίκους, σε μια προσπάθεια να αποσπάσουν πληροφορίες για τους αντάρτες. Ένας κάτοικος ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου. Η λεηλασία των σπιτιών και των καταστημάτων ήταν το επιστέγασμα της παρουσία των Ελλήνων ενόπλων στο χωριό. Μετά τα γεγονότα, ο πρόεδρος του χωριού έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας στον Γερμανό Φρούραρχο Έδεσσας, κάνοντας λόγο για μεσαιωνικά μέσα που είχαν μετέλθει οι άντρες του Γραμματικόπουλου εις βάρος των κατοίκων. Καταλήγοντας στην επιστολή του σημείωνε: «Οι κάτοικοι έχουσιν απόλυτον εμπιστοσύνην εις τα Γερμανικά Στρατεύματα, ουδεμίαν δε τοιαύτην εις τους ακολουθούντας αυτά Έλληνας ενόπλους ή μεμονωμένους, οίτινες ανεξελέγκτως και αδιστάκτως προβαίνουσιν εις κακοποιήσεις, φόνους, και λεηλασίας των περιουσιών των κατοίκων», βλ. σχετικά, ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ.: "Προς το Γερμανικό Φρουραρχείον εις Έδεσσαν", Κρύα Βρύση 20 Μαρ. 1944.

[668] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (1-100), συνεδρίαση της 13ης Ιανουαρίου 1948, αριθ. 2. Πρόκειται για την κύρια δίκη των αντρών του Σούμπερτ. Αναφέρεται η περίπτωση του Λάζαρου Κ., ο οποίος μετά την πυρπόληση του χωριού του (Αραβησσός) από τον ΕΛΑΣ, τον Φεβρουάριο του 1944, και την εκτέλεση αρκετών κατοίκων, κατέφυγε στα Γιαννιτσά και εντάχθηκε στο Τάγμα του Σούμπερτ. Το ίδιο επέλεξε να κάνει και ο Γεώργιος Κ. από τα Γιαννιτσά, ο οποίος μετά τον εγκλεισμό του στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς» κινδύνευε ανά πάσα στιγμή να εκτελεστεί.

της Θεσσαλονίκης προκάλεσε την επέμβαση της Βέρμαχτ, αλλά ταυτόχρονα του Σούμπερτ και των αντρών του.

Στις 12 Ιουλίου 1944, τμήμα του ΕΛΑΣ επιτέθηκε στον αστυνομικό σταθμό και τη φρουρά του Σανατορίου Ασβεστοχωρίου, αφοπλίζοντας και αιχμαλωτίζοντας τους δέκα οκτώ από τους συνολικά είκοσι χωροφύλακες, τους οποίους αργότερα εκτέλεσε.[669] Την ίδια τύχη είχε και ένας αδιευκρίνιστος αριθμός ασθενών και υπαλλήλων του Σανατορίου.[670] Προτού αποχωρήσουν από το κτήριο οι αντάρτες, αφαίρεσαν από τις αποθήκες φαρμακευτικό υλικό. Λίγο αργότερα και μετά την κοπή των συρμάτων του τηλέγραφου από τον ΕΛΑΣ, στρατιώτες της γερμανικής φρουράς του ασυρμάτου που ήταν εγκατεστημένος σε απόσταση δύο χιλιομέτρων από το Σανατόριο, επιβιβάστηκαν σε αυτοκίνητο για να ελέγξουν το δίκτυο και να αποκαταστήσουν τη βλάβη, όταν δέχθηκαν τα πυρά των ανταρτών. Δύο στρατιώτες σκοτώθηκαν και άλλοι δύο τραυματίστηκαν, ενώ το αυτοκίνητο κατάφερε να φτάσει στο Ασβεστοχώρι.[671]

Η επιχείρηση του ΕΛΑΣ στο Ασβεστοχώρι θορύβησε τις γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης. Η πρώτη αντίδραση των Γερμανών εκδηλώθηκε στις 20 Ιουλίου, όταν αιφνιδίασαν στο δάσος "Κουρί", συνέλαβαν και στη συνέχεια σκότωσαν τρεις συνδέσμους του ΕΛΑΣ, κατοίκους Ασβεστοχωρίου.[672] Στις 22 Ιουλίου, η Ομάδα

---

[669] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (1-150), συνεδρίαση της 17ης Ιουλίου 1945, αριθ. 104: Ένορκες καταθέσεις Δημητρίου Α. και Κωνσταντίνου Ρ. Οι δύο παραπάνω, που κλήθηκαν και κατέθεσαν ως μάρτυρες υπεράσπισης στη δίκη του Κωνσταντίνου Κυλινδρέα, ήταν οι μόνοι από τη δύναμη της Χωροφυλακής του Ασβεστοχωρίου και του Σανατορίου που διεσώθησαν μετά την επίθεση του ΕΛΑΣ. Οι δύο χωροφύλακες τέθηκαν στη συνέχεια στην υπηρεσία του Κυλινδρέα, μετά από γερμανική διαταγή προς το 6ο Αστυνομικό Τμήμα.

[670] Στο Δήμο Χορτιάτη έχει συνταχθεί ληξιαρχική πράξη θανάτου ενός ατόμου από τη Θεσσαλονίκη που εκτελέστηκε «παρ΄ αγνώστων ανταρτών», βλ. Δήμος Χορτιάτη (Ασβεστοχώρι), Ημερολόγιον, τόμ. 16ος, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Απόστολου Πιρωτνιά, Αριθ. 265α, Ασβεστοχώρι 24 Ιουλ. 1944.

[671] MA, RH 19 VII 30 / 2: Ic – Abendmeldung Okdo. H. Gr. E vom 13.7.1944 [Okdo. H. Gr. E – Ia/AO, Nr. 10339/44 g. v. 13.7.1944]. Γεώργιος Γιώτης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ασβεστοχώρι 30 Ιαν. 2002. Βλ. επίσης, Αριστείδης Ιωαννίδης, «Ορισμένα γεγονότα από την περίοδο της κατοχής στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης», *ΕΑ*, 15 (Ιούνης 1978), 51-52. Ο συγγραφέας απέφυγε να αναφερθεί στην τύχη των αντρών της χωροφυλακής που συνελήφθησαν αιχμάλωτοι από τον ΕΛΑΣ, όπως και στην επίθεση εναντίον των Γερμανών στρατιωτών. Ακόμη, *Νέα Αλήθεια*, 10 Σεπτ. 1945.

[672] Βλ. Δήμος Χορτιάτη, Ημερολόγιον, τόμ. 16ος, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Δημήτριου Περιστέρα, Αριθ. 261α, Ασβεστοχώρι 21 Ιουλ. 1944, Γεώργιου Χατζηαντωνίου, Αριθ. 261β, Ασβεστοχώρι 21 Ιουλ. 1944, Διονύσιου Γιώτη, Αριθ. 261γ, Ασβεστοχώρι 21 Ιουλ. 1944. Βλ. επίσης, Γεώργιος Γιώτης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ασβεστοχώρι 30 Ιαν. 2002. Ο Γεώργιος Γιώτης, αδελφός του εκτελεσθέντος Δημήτριου Γιώτη, συνελήφθη την ίδια ημέρα, γλιτώνοντας την εκτέλεση λόγω της μικρής του ηλικίας, και μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου ανακρίθηκε από τη Μυστική Αστυνομία Στρατού. Στη συνέχεια κρατήθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης και απελευθερώθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1944.

Στρατού Ε ενημέρωσε με τηλεγράφημά της το 2ο Βουλγαρικό Σώμα Στρατού για την πρόθεση της Ομάδας Στρατού Θεσσαλονίκης να διεξαγάγει μια εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον των «συμμοριών στην περιοχή Ασβεστοχωρίου - Χορτιάτη», με τη συμμετοχή των απαιτούμενων γερμανικών δυνάμεων συμπεριλαμβανομένων και τμημάτων της 7ης Βουλγαρικής Μεραρχίας. Στο ίδιο τηλεγράφημα τονιζόταν σχετικά με την παρουσία των ανταρτών στην περιοχή τα ακόλουθα:

> «Από την αναγνώριση που έγινε στην περιοχή Ασβεστοχωρίου – Χορτιάτη προέκυψε ότι εκεί σταθμεύουν δυνάμεις των συμμοριών, οι οποίες στην πορεία ενισχύθηκαν και προχώρησαν στη δημιουργία οχυρών θέσεων. Η ριζική και γρήγορη εκκαθάριση αυτής της περιοχής θεωρείται απαραίτητη για τη συνέχιση διεξαγωγής του πολέμου».[673]

Πράγματι, τις πρώτες πρωινές ώρες της 26ης Ιουλίου ξεκίνησε η γερμανική επιχείρηση με τη συμμετοχή τμημάτων του 1003ου και 1004ου Τάγματος Πεζικού, μιας ομάδας μάχης της 7ης Βουλγαρικής Μεραρχίας και δυνάμεων από τον Λόχο Φρουράς της Ομάδας Στρατού Ε και των μονάδων επιφυλακής.[674] Στην επιχείρηση συμμετείχαν και οι άντρες του Σούμπερτ με επικεφαλής τους δύο υπαρχηγούς του, τον Γεώργιο Γερμανάκη και τον Γεώργιο Καπετανάκη. Στις 3 μετά τα μεσάνυκτα το Ασβεστοχώρι περικυκλώθηκε από δύναμη της Βέρμαχτ και τους άντρες του Σούμπερτ. Οι τελευταίοι διενήργησαν έρευνες σε σπίτια, πετώντας έξω τα ρούχα και άλλα πράγματα των ενοίκων, συγκέντρωσαν όλους τους μόνιμους κατοίκους, τους παραθεριστές, τους ασθενείς και το προσωπικό του Σανατορίου στο πάρκο και τους ανέκριναν, ζητώντας πληροφορίες για τους αντάρτες. Κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων αυτών, ένα άτομο, ο Σωτήριος Δημάκας, ο οποίος είχε συλληφθεί μέσα στο σπίτι του, όπου ανάρρωνε από ελονοσία, κακοποιήθηκε σε τέτοιο βαθμό, με αποτέλεσμα την επομένη να υποκύψει στα τραύματά του. Κατόπιν, βάσει λίστας ονομάτων ξεχώρισαν είκοσι έναν άντρες, τους οποίους μετέφεραν στο απέναντι από το πάρκο κτήριο της χωροφυλακής, όπου τους ξυλοκόπησαν για να αποσπάσουν ομολογίες ενοχής. Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας οι γυναίκες που παρέμεναν στην πλατεία μαζί με τους άντρες, αφέθηκαν

---

[673] MA, RH 19 VII 25 / 3: Führungsabteilung (Arsakli), "Banden im Raum Aswestochorion - Kordiatis", Ia, Nr. 6985 g. Kdos. (Anlage 245), 22 Ιουλ. 1944 και RH 19 VII 32 / 4: Fernschreiben an Korpsgruppe Saloniki (OFK 397), Chef Gen. St. H. Gr. E, Ia, Nr. 6985 g. Kdos. vom 22 Ιουλ. 1944.

[674] MA, RH 19 VII 32 / 2: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo H. Gr. E an OB Südost (Okdo H. Gr. E) vom 26.7.1944 [Okdo H. Gr. E, Ia/01, Nr. 7102 geh. vom 26.7.1944].

ελεύθερες υπό τον όρο να παραδώσουν όλα τα όπλα και γενικά τα στρατιωτικά είδη που είχαν κρυμμένα στα σπίτια. Κάτω από τον φόβο της εκτέλεσης των αντρών, παραδόθηκαν τρία τυφέκια, κυνηγετικά όπλα, αρκετά περίστροφα, δυναμίτιδα και διάφορα γερμανικά και ιταλικά στρατιωτικά είδη.[675]

Από τους συνολικά είκοσι έναν άντρες που κρατούνταν στον σταθμό της χωροφυλακής, επελέγησαν τελικά δέκα έξι, κάποιοι από τους οποίους πράγματι συνεργάζονταν με τους αντάρτες. Οι υπόλοιποι πέντε, μαζί με μερικούς από το Σανατόριο, μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Θεσσαλονίκης.[676] Το απόγευμα, οι άντρες του Σούμπερτ, συνοδευόμενοι από τον επικεφαλής Γερμανό υπαξιωματικό, οδήγησαν τους κρατούμενους, αλλά και όλους τους συγκεντρωμένους έξω από το Ασβεστοχώρι, προς την κατεύθυνση του Σανατορίου. Εκεί, εκτέλεσαν τους δέκα έξι μπροστά στον λάκκο που είχε ανοιχθεί νωρίτερα από μερικούς κατοίκους. Σύμφωνα με μαρτυρίες, τους περισσότερους εκτέλεσαν οι Γερμανάκης και Καπετανάκης.[677] Από τους εκτελεσθέντες οι τέσσερις ήταν κάτοικοι Ασβεστοχωρίου, οι εννιά ήταν υπάλληλοι του Σανατορίου, δύο νοσηλεύονταν στο Σανατόριο και ένας ήταν κάτοικος Θεσσαλονίκης που παραθέριζε στο Ασβεστοχώρι (πίνακας 41).[678] Σύμφωνα με δήλωση του Γερμανού υπαξιωματικού, η εκτέλεση έγινε σε αντίποινα για τα γεγονότα της 12ης Ιουλίου.[679]

---

[675] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ. : Ανωτέρα Δ/σις Χωρ/κης Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006/79/495, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 1ης Αυγούστου 1944", Θεσσαλονίκη 2 Αυγ. 1944. Επίσης, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 9ης Οκτωβρίου 1947, αριθ. 430, 431, 432, 433. Ενώπιον του δικαστηρίου αυτού προσήχθη και ο Σούμπερτ, μετά τη μεταγωγή του από την Αθήνα, για να δικαστεί για τα αδικήματα που είχε διαπράξει στη Μακεδονία, στα οποία περιλαμβάνονταν και οι εκτελέσεις στο Ασβεστοχώρι. Μετά από αίτημα του συνηγόρου του, το δικαστήριο αποφάσισε τελικά τον χωρισμό της δίκης ως προς τον Σούμπερτ, κρίνοντας ότι ήταν αναρμόδιο να εκδικάσει τις κατηγορίες εναντίον του. Ακόμη, Νικόλαος Σιβάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ασβεστοχώρι 30 Ιαν. 2002.

[676] Νικόλαος Σιβάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ασβεστοχώρι 30 Ιαν. 2002. Ο Σιβάς ήταν ένας από τους πέντε που αν και ήταν γραμμένος στη λίστα γλίτωσε την εκτέλεση και μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς».

[677] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 9ης Οκτωβρίου 1947, αριθ. 430, 431, 432, 433: Ένορκες καταθέσεις Κωνσταντίνου Κ., Νικόλαου Μ., Βασίλειου Π.

[678] Βλ. Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ. : Ανωτέρα Δ/σις Χωρ/κης Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006/79/495, "Ονομαστική κατάστασις εμφαίνουσα τους παρά των Γερμαν. Αρχών κατοχής εκτελεσθέντας εν Ασβεστοχωρίω την 26 Ιουλίου 1944". Επίσης, Δήμος Χορτιάτη, Ημερολόγιον, τόμ. 16ος, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 266 – 281, Ασβεστοχώρι 27 Ιουλ. 1944.

[679] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 1ος υποφ. : Ανωτέρα Δ/σις Χωρ/κης Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημ. Ασφαλείας, Αριθ. 8006/79/495, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 1ης Αυγούστου 1944", Θεσσαλονίκη 2 Αυγ. 1944.

Η επιχείρηση της 26ης Ιουλίου στην περιοχή Ασβεστοχωρίου – Χορτιάτη, σηματοδότησε την ανάληψη ανάλογων επιχειρήσεων περιμετρικά της Θεσσαλονίκης. Έτσι, στις 27 Ιουλίου ακολούθησε μια δεύτερη στα νοτιοανατολικά της Θεσσαλονίκης. Στόχος των Γερμανών ήταν η εκκαθάριση των περιοχών γύρω από τα χωριά Λιβάδι και Περιστερά, όπου είχε την έδρα του το Συγκρότημα Χορτιάτη του ΕΛΑΣ. Εκεί τα γερμανικά στρατεύματα εντόπισαν «ασθενή τμήματα των συμμοριών», τα οποία μετά από σύντομη ανταλλαγή πυρών διέφυγαν προς τα νότια – νοτιοανατολικά, βρίσκοντας ασφαλές καταφύγιο στον Χολομώντα. Μετά από αυτό η επιχείρηση διακόπηκε, έχοντας προηγουμένως οδηγήσει στην εκτέλεση, αλλά και στη σύλληψη «αρκετών εχθρών» και στην καταστροφή τριών εγκαταστάσεων του ΕΛΑΣ.[680]

Μετά τη συμμετοχή του στην επιχείρηση αντιποίνων εναντίον του Ασβεστοχωρίου, το τμήμα του Σούμπερτ έλαβε μέρος σε όλες σχεδόν τις εφορμήσεις της Βέρμαχτ που είχαν τον ίδιο στόχο. Λίγες μόνο ημέρες αργότερα, στις 31 Ιουλίου, τριακόσιοι περίπου Γερμανοί στρατιώτες, συνεπικουρούμενοι από εξήντα άντρες του Σούμπερτ, περικύκλωσαν τη Νέα Ευκαρπία και συγκέντρωσαν όλους τους κατοίκους στην κεντρική πλατεία. Όπως συνέβη και στο Ασβεστοχώρι, ακολούθησε σύντομη ανάκριση προτού επιλεγούν τελικά δέκα τέσσερα άτομα, τα οποία εκτελέστηκαν στην ανατολική πλευρά του χωριού.[681]

Στις 19 Αυγούστου, το Τμήμα Καταδίωξης του Σούμπερτ συμμετείχε με γερμανικά τμήματα του στρατού, του ναυτικού και της αεροπορίας και ελληνικά εθνικιστικά εθελοντικά τμήματα του Αριστείδη Παπαδόπουλου σε μια ακόμη επιχείρηση, αυτή τη φορά εναντίον των ανταρτών στην περιοχή νοτιοδυτικά της Θεσσαλονίκης, μεταξύ των εκβολών του Αξιού και του Αλιάκμονα. Στην επιχείρηση, που τελούσε υπό την ηγεσία του Κνετς, έλαβαν μέρος συνολικά πεντακόσιοι εξήντα άντρες και οκτώ αξιωματικοί. Κατά τη διάρκεια της ερευνήθηκαν εκατό σκάφη, αλλά και κατοικημένες περιοχές, εκτελέστηκαν έξι «συμμορίτες» και συνελήφθησαν δέκα έξι «κομμουνιστές».[682]

Στις εκτελέσεις των έξι πολιτών που για τις γερμανικές αρχές ήταν συμμορίτες, πρωταγωνίστησαν ο Σούμπερτ και οι άντρες του. Αφού περικύκλωσαν τα Νέα Μάλγαρα, συγκέντρωσαν όλους τους άντρες έξω από το χωριό, αλλά και μερικούς από

---

680 MA, RH 19 VII 32 / 2: [Fernschreiben] Tagesmeldung Okdo H. Gr. E an OB Südost (Okdo H. Gr. E) vom 27.7.1944 [Okdo H. Gr. E, Ia/01, Nr. 7141 geh. vom 27.7.1944].

681 Βλ. ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ.: Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθ. 8006/79/501, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 13ης Αυγούστου 1944", Θεσσαλονίκη 14 Αυγ. 1944.

682 MA, RH 19 VII 34 / 4: Gen. Kdo. LXXXXI. A. K. z. b. V., Ia, 5021 – 11325/44 geh., "Unternehmen südwestlich Saloniki", H. Qu., 22 Αυγ. 1944.

τα γειτονικά Κύμινα, και άρχισαν να τους βασανίζουν, ζητώντας να τους παραδώσουν τα όπλα που έκρυβαν. Το πρώτο και τελευταίο άτομο που κλήθηκε ονομαστικά, ήταν ο πρώην πρόεδρος των Μαλγάρων, Αλέξανδρος Κατσαρέλιας, ο οποίος δάρθηκε μέχρι θανάτου. Στη συνέχεια οι άντρες του Σούμπερτ ήλεγξαν τις ταυτότητες των συγκεντρωμένων και ξεχώρισαν από το πλήθος ένα άτομο από τα Γιαννιτσά που είχε συγγενείς στα Μάλγαρα, τρεις από τη Γαλάτιστα και έναν από το Λιβάδι Χαλκιδικής, οι οποίοι ήταν γεωργοί και είχαν έρθει στα Μάλγαρα για να εργαστούν στα χωράφια. Η επιλογή τους δεν είχε γίνει τυχαία. Ο Σούμπερτ είχε «ανοιχτούς λογαριασμούς» με τους κατοίκους των περιοχών αυτών, καθώς το προηγούμενο διάστημα είχε δράσει τόσο στα Γιαννιτσά όσο και στην περιοχή της Χαλκιδικής. Στη συνέχεια οι άντρες του απομάκρυναν τους πέντε επιλεγέντες από τους υπολοίπους και τους εκτέλεσαν, αφού προηγουμένως τους υποχρέωσαν να ανοίξουν έναν λάκκο. Σύμφωνα με μαρτυρία, την ώρα της εκτέλεσης ο Σούμπερτ «έτρωγε καρπούζι γελώντας».[683] Μετά από πολύωρη παραμονή κάτω από τον ήλιο και χωρίς νερό, κάλεσαν τους συγκεντρωμένους να παραδώσουν όσα όπλα είχαν στην κατοχή τους. Όσοι θα το έκαναν αυτό κέρδιζαν αυτομάτως την ελευθερία τους. Ταυτόχρονα αποκτούσαν το δικαίωμα να απελευθερώσουν ακόμη ένα άτομο. Με αυτές τις μεθόδους συγκεντρώθηκαν τριάντα επτά πιστόλια, δύο ιταλικά όπλα και δώδεκα κυνηγετικά. Στο τέλος, όλοι οι άντρες αφέθηκαν ελεύθεροι, αφού υποχρεώθηκαν να παραδώσουν στους άντρες του Σούμπερτ ό,τι πολύτιμο είχαν επάνω τους.[684]

Οι αρμόδιες γερμανικές αρχές αποσιώπησαν όλα όσα συνέβησαν στα Μάλγαρα από τους Έλληνες συνεργάτες τους, περιοριζόμενοι στις ακόλουθες γενικές κρίσεις για την επιχείρηση :

---

[683] Βλ. Καρκάνης, *ό.π.*, σσ. 382-383. Ερωτώμενος ο Σούμπερτ από τον πρόεδρο του Ειδικού Στρατοδικείου Αθηνών, παραδέχθηκε ότι ήταν παρών στην εκτέλεση των έξι ατόμων στα Μάλγαρα. Υποστήριξε, όμως, ότι υπεύθυνοι για τις εκτελέσεις αυτές ήταν οι άντρες του Γεώργιου Πούλου και του συνεργάτη του Στέργιου Σκαπέρδα. Για τους τέσσερις από τους εκτελεσθέντες βλ. Δήμος Αξιού (Κύμινα), Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου, τόμος Δ΄, Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αλέξανδρου Κατσαρέλια, Αριθ. 6, Νέα Μάλγαρα 20 Αυγ. 1944, Κωνσταντίνου Μπαντά, Αριθ. 5, Νέα Μάλγαρα 5 Αυγ. 1945, Κωνσταντίνου Θεολόγη, Αριθ. 6, Νέα Μάλγαρα 5 Αυγ. 1945, Αθανάσιου Καρατοιλάφη, Αριθ. 7, Νέα Μάλγαρα 17 Αυγ. 1945. Στη ληξιαρχική πράξη θανάτου του Κατσαρέλια αναγράφεται ως αιτία θανάτου ο τουφεκισμός και ο ξυλοδαρμός. Οι άλλοι τρεις ήταν κάτοικοι της Γαλάτιστας Χαλκιδικής. Ως αιτία θανάτου τους, μετά από πιστοποίηση γιατρού, αναγράφεται η εκτέλεση από τους Γερμανούς.

[684] Χρήστος Κόλιας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Μάλγαρα 3 Μαρ. 2002. Για τον αριθμό των συγκεντρωμένων όπλων βλ. MA, RH 19 VII 34 / 4: Gen. Kdo. LXXXXI. A. K. z. b. V., Ia, 5021 – 11325/44 geh., "Unternehmen südwestlich Saloniki", H. Qu., 22 Αυγ. 1944.

«Η περιοχή μεταξύ των εκβολών του Αξιού και του Αλιάκμονα έως τη σιδηροδρομική γραμμή που ενώνει τη Σίνδο με το Πλατύ και τον Γιδά είναι καθαρή από συμμορίτες. Σχεδόν σε κάθε χωριό σε αυτή την περιοχή υπάρχουν μικρά τμήματα του ελληνικού εθνικιστικού εθελοντικού τάγματος. Ο πληθυσμός είναι νομοταγής».[685]

Ήταν προφανές ότι η εμφάνιση των ανταρτών γύρω από τη Θεσσαλονίκη έθετε σε άμεσο κίνδυνο όχι μόνο την ασφάλεια των στρατευμάτων που έδρευαν μέσα στην πόλη, αλλά γενικότερα την ομαλή εφαρμογή του σχεδίου της επικείμενης αποχώρησης των Γερμανών. Επομένως οι επιχειρήσεις γύρω από την πόλη στόχευαν στο να αποσοβήσουν έστω και προσωρινά αυτό τον κίνδυνο, κρατώντας ανοικτές τις βασικές συγκοινωνιακές οδούς. Την ίδια ημέρα που έλαβαν χώρα τα γεγονότα στο Ασβεστοχώρι, ο επιτελάρχης της Ομάδας Στρατού Ε ζήτησε να ληφθούν αυξημένα μέτρα προστασίας για τις μετακινήσεις με αυτοκίνητα, σημειώνοντας : «Οι επιθέσεις των συμμοριών που σημειώθηκαν σε αυτοκίνητα στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης καθιστούν απαραίτητη την επίδειξη μεγαλύτερης προσοχής και τη λήψη αυξημένων μέτρων ασφαλείας ακόμα και για τις μετακινήσεις εντός των κοντινότερων στη Θεσσαλονίκη περιοχών».[686] Αποφασίστηκε λοιπόν, όλοι οι επιβαίνοντες να φέρουν αυτόματα ή τουλάχιστον σε κάθε αυτοκίνητο να υπάρχει ένα όπλο. Τα κλειστά αυτοκίνητα θα έπρεπε να ταξιδεύουν με ανοιχτά παράθυρα, ώστε σε περίπτωση ενέδρας να υπάρχει η δυνατότητα ανταπόδοσης των πυρών. Για τους ίδιους λόγους, θα έπρεπε να οπλοφορεί κάθε στρατιώτης εάν επρόκειτο να μετακινηθεί εκτός της Θεσσαλονίκης. Τις νυχτερινές ώρες απαγορεύτηκε σε μεμονωμένους στρατιώτες να κινούνται στο δρόμο που συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με το Πανόραμα. Αυξημένα μέτρα ελήφθησαν και για τις μετακινήσεις των αδειούχων.[687] Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, τα μέτρα προστασίας που εφαρμόστηκαν, ακόμα και για τις μετακινήσεις σε μικρή απόσταση από την πόλη της Θεσσαλονίκης, δεν στάθηκε δυνατόν να αποτρέψουν την επανάληψη των επιθέσεων. Μέσα στις συνθήκες αυτές, τα αντίποινα αποτέλεσαν για τους Γερμανούς ένα "επιβεβλημένο" μέσο τρομοκρατίας, το μόνο μέσο που είχαν στη διάθεσή τους ως απάντηση στις επιθέσεις του ΕΛΑΣ.

---

[685] MA, RH 19 VII 34 / 4: Gen. Kdo. LXXXXI. A. K. z. b. V., Ia, 5021 – 11325/44 geh., "Unternehmen südwestlich Saloniki", H. Qu., 22 Αυγ. 1944.

[686] MA, RH 19 VII 30 / 2: Der Chef des Generalstabes der Heeresgruppe E, H. Qu., 12 Ιουλ. 1944.

[687] Ό. π. Στο ίδιο, RH 19 VII 32 / 1: Der Chef des Generalstabes der Heeresgruppe E, "Sicherungsmaßnahmen", H. Qu., 28.7.1944 και Oberkommando Heeresgruppe E, Ia/Id, Nr. 7152/44 geheim, "Sicherung der Urlaubfahrzuge", H. Qu., 31 Ιουλ. 1944.

Η επανεμφάνιση του ΕΛΑΣ στην περιοχή του Χορτιάτη στις αρχές Σεπτεμβρίου και μια ενέδρα που έστησε λίγο έξω από το χωριό, κινητοποίησε τα γερμανικά στρατεύματα και το τμήμα του Σούμπερτ, οδηγώντας σε σκληρά αντίποινα, καθώς και αυτή τη φορά ανάμεσα στους νεκρούς συγκαταλέγονταν Γερμανοί στρατιώτες. Όσα προηγήθηκαν και οδήγησαν στη βάρβαρη εκτέλεση των κατοίκων του Χορτιάτη παρουσιάζουν πολλά κοινά σημεία με την περίπτωση της Κλεισούρας. Κοινή ήταν επίσης και η τύχη που επεφύλαξαν οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους στους αμάχους. Ενώ, όμως, στην περίπτωση της Κλεισούρας πρωταγωνίστησαν οι άντρες του Σύμερς, στον Χορτιάτη η Βέρμαχτ ήταν αυτή που επιφορτίστηκε με το καθήκον του εξιλασμού για το φόνο ενός Γερμανού, συνεπικουρούμενη από τους άντρες του Σούμπερτ.

Τις πρωινές ώρες της 2ας Σεπτεμβρίου 1944, μια διμοιρία του ΕΛΑΣ υπό τον Βάιο Ρικούδη, που ανήκε στον λόχο του τέως δασκάλου του Αναμορφωτικού Ιδρύματος Θεσσαλονίκης, Αντώνη Καζάκου (Φλωριά), κατέβηκε από το βουνό Χορτιάτης και έστησε ενέδρα έξω από το ομώνυμο χωριό, γνωρίζοντας ότι δύο φορές την εβδομάδα μετέβαιναν αυτοκίνητα του Οργανισμού Υδρεύσεως για την απολύμανση της δεξαμενής του βυζαντινού υδραγωγείου, το οποίο τροφοδοτούσε ένα μεγάλο μέρος της πόλης της Θεσσαλονίκης. Αναφέρεται ότι οι αντάρτες προσπάθησαν με την πράξη τους αυτή να αποτρέψουν την επίταξη των ζώων του χωριού από τους Γερμανούς. Όμως, η συγκεκριμένη εκδοχή υποστηρίχθηκε περισσότερο για να δικαιολογήσει τη σκοπιμότητα της ενέδρας, καθώς ήταν γνωστός στους αντάρτες ο λόγος της μετάβασης των Γερμανών του υγειονομικού από το Ασβεστοχώρι και των Ελλήνων υπαλλήλων του Οργανισμού Ύδρευσης. Επομένως, η ενέδρα στρεφόταν εξαρχής εναντίον των Ελλήνων υπάλλήλων και των Γερμανών και αποτελούσε ένα χτύπημα που δε διέφερε σε τίποτε από αυτά που είχε πραγματοποιήσει ο ΕΛΑΣ και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας. Τελικά, τα σκληρά αντίποινα εναντίον των αμάχων ήταν αυτά που ανάγκασαν, όπως και στην περίπτωση της Κλεισούρας, τους πρωταγωνιστές να αιτιολογήσουν με οποιονδήποτε τρόπο την πράξη τους, έχοντας αργότερα να αντιμετωπίσουν την εχθρότητα εκείνων που τελικά είχαν υποστεί τις συνέπειές της.

Όταν το αυτοκίνητο του Οργανισμού έφτασε λίγο αργότερα στην τοποθεσία «Καμάρα», δέχθηκε τα πυρά των ανταρτών με αποτέλεσμα να τραυματιστούν ο οδηγός του αυτοκινήτου και ο εργοδηγός Γεώργιος Σιδερίδης. Οι αντάρτες μετέφεραν τον Σιδερίδη μέσα στο χωριό και στη συνέχεια στο ορειβατικό καταφύγιο, όπου και

υπέκυψε στα τραύματά του.[688] Μετά από περίπου μισή ώρα, το σκηνικό επαναλήφθηκε, καθώς στην ίδια θέση έφτασε ένα δεύτερο αυτοκίνητο στο οποίο επέβαιναν τρεις Γερμανοί, ένας Έλληνας εργοδηγός και ένας υπάλληλος του Οργανισμού. Αυτή τη φορά οι επιβαίνοντες απάντησαν στα πυρά των ανταρτών. Κατά τη διάρκεια της σύντομης συμπλοκής τραυματίστηκαν δύο Γερμανοί, εκ των οποίων ο ένας βαρύτερα. Ο άλλος τραυματίας μαζί με τον τρίτο Γερμανό αποβιβάστηκαν από το αυτοκίνητο και πεζή κατάφεραν να διαφύγουν προς την κατεύθυνση του Ασβεστοχωρίου. Οι αντάρτες αιχμαλώτισαν και μετέφεραν στο χωριό τον τραυματία Γερμανό και τους δύο Έλληνες υπαλλήλους. Στη συνέχεια ο κομματικός υπεύθυνος του χωριού, Γιάννης Ρουτζούδης, πυρπόλησε το αυτοκίνητο κατ΄ εντολή του Καζάκου, αφού πρώτα αφαίρεσε τα ελαστικά.[689]

Όσοι βρίσκονταν εκείνη την ώρα στο χωριό και είχαν παρακολουθήσει τα γεγονότα, ζήτησαν τη συμβουλή του διοικητή των ανταρτών, γνωρίζοντας ότι σε ανάλογες περιπτώσεις οι Γερμανοί είχαν αντιδράσει με ιδιαίτερα σκληρότητα. Τότε ο Καζάκος φέρεται να απάντησε : «Δεν πρέπει να φοβόσαστε πια. Εδώ τώρα είναι ελεύθερη Ελλάδα και κανένας Γερμανός δεν πρόκειται να βάλλει το πόδι του ποτέ. Θάρθει μάλιστα από ώρα σε ώρα και 12 χιλιάδες στρατός».[690] Το ίδιο καθησυχαστικός παρουσιάστηκε, όταν λίγη ώρα αργότερα Γερμανοί στρατιώτες με δύο αυτοκίνητα έφτασαν στον τόπο της ενέδρας και αφού επαλήθευσαν την πληροφορία, βλέποντας το αυτοκίνητο να καίγεται, αναχώρησαν εσπευσμένα.[691] Ανάλογη στάση είχε τηρήσει ο Καζάκος, όταν στα τέλη Αυγούστου ένας λόχος του ΕΛΑΣ χτύπησε τμήμα του βουλγαρικού στρατού κοντά στον Άγιο Βασίλειο. Τότε έντρομοι οι κάτοικοι κατέφυγαν στον Χορτιάτη, όπου, όμως, δέχθηκαν τα παρακάτω επικριτικά σχόλια του

---

[688] Στο Δήμο Χορτιάτη, με έδρα το Ασβεστοχώρι, έχει συνταχθεί η ληξιαρχική πράξη θανάτου του Σιδερίδη, τον οποίο «εξετέλεσαν αι Ελασίται», βλ. Δήμος Χορτιάτη, Βιβλίον Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητος Χορτιάτη, τόμ. ΣΤ΄, Ληξιαρχική πράξις θανάτου Γεώργιου Σιδερίδη, Αριθ. 5, Χορτιάτης 2 Μαρ. 1946.

[689] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθ. 8006/79/515, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 12/9/44", Θεσσαλονίκη 13 Σεπτ. 1944. Στο ίδιο, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ.: "Sinistre du Villace Hortiati" [Η καταστροφή του χωριού Χορτιάτης], μαρτυρία Σωτήριου Πανίλου. Η έκθεση συντάχθηκε μετά την πυρπόληση του χωριού από τον εκπρόσωπο του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Αποτελεί πολύτιμη πηγή για τα γεγονότα, καθώς εκτός από τις επιμέρους πληροφορίες που συνόδευσαν τις προσπάθειες για την ανακούφιση των πληγέντων, περιλαμβάνει και μαρτυρικές καταθέσεις επιζώντων. Βλ. επίσης, *Ο Ελληνικός Βορράς*, 4-5 Απρ. 1946. *Νέα Αλήθεια*, 3 Σεπτ. 1945.

[690] *Νέα Αλήθεια*, 3 Σεπτ. 1945.

[691] *Νέα Αλήθεια*, 3 Σεπτ. 1945.

Καζάκου : «Επιτιμώ τη στάση των κατοίκων του Αγίου Βασιλείου. Μ΄ ένα επεισόδιο που έγινε εγκαταλείψατε το χωριό σας, αλλοίμονο αν αυτό το κάνουν παντού».[692]

Όπως συνέβη και σε άλλα ανάλογα περιστατικά, όπως αυτό της Κλεισούρας, οι υπεύθυνοι του ΕΛΑΣ προσπάθησαν να αποτρέψουν την εκκένωση του Χορτιάτη, πείθοντας τους κατοίκους να παραμείνουν στα σπίτια τους. Πράγματι, εκτός από τους περισσότερους άντρες που είχαν από νωρίς φύγει στις δουλειές τους, η πλειοψηφία των γυναικών και των παιδιών παρέμεινε στο χωριό. Μετά την παρέλευση μικρού διαστήματος έφτασαν στον Χορτιάτη περίπου είκοσι φορτηγά αυτοκίνητα, μεταφέροντας Γερμανούς στρατιώτες και άντρες του Σούμπερτ από το κοντινό Ασβεστοχώρι. Η επιχείρηση αναμφίβολα ανήκε στη Βέρμαχτ, παρά την ενεργή και πολυπληθή συμμετοχή του Αποσπάσματος Καταδίωξης Ανταρτών του Σούμπερτ. Άλλωστε, ο Σούμπερτ δεν θα μπορούσε να αναλάβει ιδία πρωτοβουλία μια τέτοια επιχείρηση τιμωρίας χωρίς την έγκριση της γερμανικής πλευράς και τη συμμετοχή Γερμανών βαθμοφόρων και στρατιωτών. Η έγκαιρη αποχώρηση των ανταρτών προς το Λιβάδι και τα Πετροκέρασα, παίρνοντας μαζί τους τον Γερμανό τραυματία και με τη βία όσους κατοίκους συνάντησαν στη διαδρομή, δεν αποτέλεσε λόγο για τη ματαίωση της επιχείρησης.[693] Άλλωστε, οι άντρες του Σούμπερτ είχαν εξασκηθεί όλο το προηγούμενο διάστημα στην εκτέλεση αμάχων και ελάχιστα στον αντιανταρτικό πόλεμο.

Μετά την περικύκλωση του Χορτιάτη οι Γερμανοί και οι άντρες του Σούμπερτ προέβησαν σε θηριωδίες εις βάρος αθώων γυναικών και παιδιών. Αρχικά, συγκέντρωσαν όλους τους κατοίκους στην κεντρική πλατεία και στο καφενείο που βρισκόταν κάτω από το σπίτι του προέδρου Χρήστου Μπατάτσιου. Προσπαθώντας ο τελευταίος να κατευνάσει τους Γερμανούς, μαχαιρώθηκε στο χέρι από τον Σούμπερτ. Αν και τραυματισμένος, επιχείρησε για μια ακόμη φορά να εξηγήσει ότι το χωριό είχε προσφέρει μέχρι τότε κάθε βοήθεια που του είχε ζητηθεί τόσο από τους Γερμανούς

---

[692] Βλ. Γεώργιος Χ. Γκουραμάνης, *Ο ιστορικός Χορτιάτης*, β΄ έκδ., Χορτιάτης 1995, σσ. 45-46. Ο συγγραφέας έχασε πολλά μέλη της οικογένειά του κατά τη διάρκεια των γεγονότων της 2ας Σεπτεμβρίου. Ο δε "φούρνος του Γκουραμάνη", μέσα στον οποίο κάηκαν πολλές γυναίκες και παιδιά, ανήκε στον θείο και τον πατέρα του. Σήμερα, ο συγγραφέας είναι πρόεδρος του Συλλόγου Οικογενειών Θυμάτων Ολοκαυτώματος Χορτιάτη. Βλ. επίσης, *Ο Ελληνικός Βορράς*, 4 Απρ. 1946.

[693] Γεώργιος Γκουραμάνης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Θεσσαλονίκη 27 Ιαν. 2002. Ο Γκουραμάνης ήταν ένας από αυτούς που αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τους αντάρτες. Όταν, μάλιστα, σε κάποια στιγμή συμβούλευσε να μην δώσουν οι αντάρτες νερό στον τραυματία Γερμανό, άκουσε τον Ρικούδη να τον επιπλήττει, λέγοντάς του : «Τι σε ενδιαφέρει εσένα αν πεθάνει». Πρβλ. Ιωαννίδης, Ορισμένα γεγονότα…, *ό.π.*, 52, όπου ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι αντάρτες πολέμησαν γενναία προτού αναγκαστούν να συμπτυχθούν προς το βουνό.

όσο και από τα ελληνικά τάγματα. Το μόνο που κατάφερε ήταν να εξάψει το θυμό των αντρών του Σούμπερτ, οι οποίοι άρχισαν να τον βρίζουν, αναγκάζοντάς τον να παραιτηθεί από κάθε προσπάθεια.[694] Στη συνέχεια λεηλάτησαν και πυρπόλησαν τα σπίτια. Υπολογίζεται ότι καταστράφηκαν πάνω από τριακόσιες κατοικίες. Κάτω από συνεχείς πυροβολισμούς και απειλές, οδήγησαν τους συγκεντρωμένους από την κεντρική πλατεία στο σπίτι του Ευάγγελου Νταμπούδη, όπου τους έκαψαν ζωντανούς. Δύο γυναίκες, η Ελένη Χαρατσή και η Χρυσή Αγοραστού ήταν οι μοναδικές που βγήκαν ζωντανές από το σπίτι του Νταμπούδη. Όσοι είχαν συγκεντρωθεί μπροστά στο καφενείο του Μπατάτσιου, συμπεριλαμβανομένου του προέδρου και της οικογένειάς του, οδηγήθηκαν συνοδεία ενός χαρούμενου σκοπού που έπαιζε στο βιολί ένας άντρας του Σούμπερτ στο φούρνο του Στέφανου Γκουραμάνη και κλείστηκαν μέσα στο ζυμωτήριο. Ο μοναδικός τρόπος διαφυγής ήταν ένα παράθυρο στο πίσω μέρος του ζυμωτηρίου από το οποίο κατάφεραν να γλιτώσουν έξι παιδιά, προτού γίνει αυτό αντιληπτό από τους Γερμανούς και τους «γερμανοντυμένους».[695] Οι άντρες του Σούμπερτ έστησαν ένα πολυβόλο και από μικρό παράθυρο της πόρτας άρχισαν να πυροβολούν εναντίον των γυναικών και των παιδιών. Κατόπιν, έριξαν ξερά χόρτα πάνω στα σώματα των νεκρών και των τραυματιών και με ένα πιστόλι φωτοβολίδας έβαλαν φωτιά. Όσες γυναίκες επιχείρησαν να βγουν έξω μαχαιρώθηκαν και ρίφθηκαν πάλι μέσα στον φούρνο. Μόνο δύο ενήλικες, ένας άντρας και μια γυναίκα, κατάφεραν να γλιτώσουν. Ήταν ο Παναγιώτης Σαρβάνης, εβδομήντα ετών και η Μαρία Αγγελινούδη, τριάντα οκτώ ετών.[696]

Το 1948, ο Παναγιώτης Σαρβάνης κατέθεσε ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Θεσσαλονίκης, κατά τη διάρκεια της δίκης των αντρών του Σούμπερτ, τα ακόλουθα : «Οι άνδρες του Σούμπερτ με πήραν με άλλους και μας έβαλαν εις το

---

[694] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati", μαρτυρία Μαρίκας Αγγελούδη.

[695] Βλ. ενδεικτικά ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati", μαρτυρία Αναστασίας Μπουζούδη.

[696] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 5, 3ος υποφ. : Ανωτέρα Δ. Χ. Κ. Μακεδονίας, Γραφείον Δημοσίας Ασφαλείας, Αριθ. 8006/79/515, "Δελτίον αδικημάτων και συμβάντων της 12/9/44", Θεσσαλονίκη 13 Σεπτ. 1944. Βλ. επίσης, NARA, M-893, κουτί 18, Αριθ. εγγράφου No. Greek report, στοιχείο κατηγορίας 499: Ελληνικόν Εθνικόν Γραφείον Εγκλημάτων Πολέμου, Κεντρική Υπηρεσία, "Επίσημος Έκθεσις του Εθνικού Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πόλεμου – Περί των Εγκλημάτων των διαπραχθέντων εν Ελλάδι υπό των Γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων Κατοχής, Απρίλιος 1941-Οκτώβριος 1944". Στην έκθεση αυτή γίνεται αναφορά στην καταστροφή του Χορτιάτη, χωρίς όμως να κατονομάζεται το χωριό, αλλά λανθασμένα στη θέση του το γειτονικό Ασβεστοχώρι. Ακόμη, Γκουραμάνης, σσ. 32 – 36. *Νέα Αλήθεια*, 3 Σεπτ. 1945.

ζυμωτήριον του φούρνου. Αφού μας επυροβόλησαν, έρριψαν επάνω μας χόρτα στα οποία έβαλαν φωτιά και εκάησαν όλοι πλην εμού όστις εσώθην ως εκ θαύματος».[697]

Η Μαρία Αγγελινούδη ήταν μια από τις γυναίκες που κατάφερε να βγει ζωντανή από τον φούρνο του Γκουραμάνη. Λίγες ημέρες αργότερα εξιστόρησε τη δική της προσωπική περιπέτεια και του χωριού της στους ανθρώπους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού που είχαν σπεύσει σε βοήθεια των κατοίκων. Παρομοίως, το 1945, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης ενός χρόνου από την ημέρα της καταστροφής, η Αγγελινούδη μίλησε σε ένα δημοσιογράφο της εφημερίδας *Νέα Αλήθεια*, περιγράφοντας τις συνθήκες κάτω από τις οποίες κατάφερε να επιζήσει. Όπως ανέφερε και τις δύο φορές, αρχικά κρύφτηκε μαζί με άλλες γυναίκες μέσα σε ένα χαντάκι. Εκεί τις εντόπισε ένας Γερμανός στρατιώτης, ο οποίος τις διαβεβαίωσε ότι θα μπορούσαν να επιστρέψουν στα σπίτια τους και ότι δεν διέτρεχαν κανένα κίνδυνο, καθώς οι στρατιώτες έψαχναν μόνο τους στασιαστές και τους κομμουνιστές. Μαζί με περίπου εβδομήντα γυναίκες οδηγήθηκαν στο καφενείο του προέδρου και από εκεί για ανάκριση, όπως τους είπαν οι άντρες του Σούμπερτ :

> «[…] Αντί όμως να πάμε για την ανάκριση, μας ωδήγησαν στον φούρνο του Γκουραμάνη και μας έκλεισαν στο ζυμωτήριο μαζύ με άλλες γυναίκες, παιδιά και τρεις – τέσσερις άντρες που τους είχαν πάει προηγουμένως […] Όταν οι πόρτες έκλεισαν πίσω μας είδαμε την κάννη ενός πολυβόλου να στρέφεται εναντίον μας από το μικρότερο παραθυράκι της πόρτας και άρχισαν να μας πυροβολούν. Είδα γύρω μου τους πρώτους να σωριάζονται και αρχίσαμε όλοι να φωνάζουμε και να τους παρακαλούμε να μη μας σκοτώσουν […] Μια σφαίρα με βρήκε στον αγκώνα και έπεσα και εγώ. Όταν συνήλθα για λίγο τους είδα να μας σκεπάζουν με χόρτο και από πάνω να ρίχνουν πυρίτιδα. Έπειτα ακούστηκε μια πιστολιά και τα χόρτα πήραν φωτιά […] Σηκώθηκα μαζί με μερικές άλλες γυναίκες που ήταν κι αυτές τραυματισμένες και επιχειρήσαμε να βγούμε για να σωθούμε. Αλλά όσες θέλησαν πρώτες να βγουν μαχαιρώνονταν από κείνους και τους έρριχναν πάλι μέσα για να καούν […] Οι φλόγες αρχίζουν πια να μου γλύφουν τα ρούχα. Πονώ τρομερά και δεν βλέπω τίποτε. Αισθάνομαι στο κεφάλι μου κάτι να γυρίζει και χωρίς να σκεφτώ καθόλου ανοίγω την

[697] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (1-100), συνεδρίαση της 13ης Ιανουαρίου 1948, αριθ. 2 : Ένορκη κατάθεση Παναγιώτη Σ.

πόρτα και βγαίνω. Στέκομαι για λίγο ζαλισμένη για να σκεφτώ. Κανένας όμως δεν ακούω να με πλησιάζει. Είμαι τυχερή γιατί οι δήμιοι ανακάλυψαν νέα θύματα : τον παπά και τα δυό κορίτσια του που τους μιλούν και τους βρίζουν έχοντας τις πλάτες γυρισμένες κατά την πόρτα.[698] Πέφτω κατά γης. Κάτι μαλακό πιάνουν τα χέρια μου και προσπαθώντας να ανοίξω καλά τα μάτια μου αντιλαμβάνομαι πως είναι δύο γυναίκες σφαγμένες. Η μια κρατά στα χέρια της το μικρό παιδάκι της σκοτωμένο και αυτό. Η άλλη είναι η συνυφάδα μου. Μένω επάνω τους ξαπλωμένη και θέλω να φαίνομαι νεκρή […] Παίρνω το εννιάχρονο παιδάκι της σφαγμένης συνυφάδας μου και τραβάμε κατά το βουνό».[699]

Το ίδιο τυχερή με την Αγγελινούδη στάθηκαν και άλλες γυναίκες, όπως η Ελένη Κουκαρούδη :

«Κρύφτηκα μαζί με άλλες γυναίκες σ΄ έναν χείμαρρο κοντά στο χωριό. Ένας Γερμανός, μας ανακάλυψε και μας είπε να σηκώσουμε τα χέρια μας ψηλά και να τον ακολουθήσουμε στο χωριό. Αριστερά και δεξιά βλέπαμε νεκρούς και τα σπίτια τυλιγμένα στις φλόγες. Όταν φτάσαμε στην πλατεία, μας ανάγκασαν να γονατίσουμε και στη συνέχεια να σταθούμε όρθιες απειλώντας μας με πολυβόλα. Μπροστά μας στέκονταν μερικοί Γερμανοί και ολόγυρά μας οι άντρες των ταγμάτων ασφαλείας. Στη συνέχεια, μας έκλεισαν μέσα σε ένα σπίτι το οποίο σύντομα άρχισε να φλέγεται. Μας είπαν να σταθούμε στη σειρά δύο-δύο και όταν η σκεπή άρχισε να καίγεται βάλαμε τις φωνές. Τότε, μας ανάγκασαν να βγούμε έξω, ενώ ένας από τους άντρες πήγε να βρει τον Διοικητή για να μάθε αν έπρεπε να μας σκοτώσουν ή να μας κάψουν. Μας οδήγησαν στην πλατεία και μας ανάγκασαν να γονατίσουμε. Τότε, είχα μια ιδέα και μαζί με τέσσερις-πέντε άλλες γυναίκες πέσαμε στην αγκαλιά των Ελλήνων λέγοντας ότι είχαμε αδελφούς και γονείς στα

---

[698] Ο εφημέριος του Χορτιάτη ονομαζόταν Δημήτριος Τομαράς, από τη Λαμία, και οι δύο κόρες του, Ειρήνη, δεκαεννέα ετών, πτυχιούχος παιδαγωγικής ακαδημίας, και Αγγελική, τριάντα πέντε ετών. Εκτελέστηκαν μέσα σε ένα δωμάτιο του φούρνου από τους άντρες του Σούμπερτ, βλ. ειδικότερα, ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (1-100), συνεδρίαση της 13^{ης} Ιανουαρίου 1948, αριθ. 2 : Ένορκη κατάθεση Νικόλαου Τ. Ο μάρτυρας ήταν δικηγόρος και διέμενε στη Θεσσαλονίκη, όταν πληροφορήθηκε τον θάνατο του πατέρα και των αδερφών του. Επίσης, Παπαευγενίου, *ό.π.*, σσ. 19-20.

[699] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8^{ος} υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati", μαρτυρία Μαρίκας Αγγελούδη. Επίσης, *Νέα Αλήθεια*, 3 Σεπτ. 1945.

Τάγματα και ότι έπρεπε να μας σώσουν. Έτσι κατορθώσαμε να ξεφύγουμε. Οι άλλες γυναίκες που ήταν μαζί μας, πενήντα με εξήντα, κάηκαν στο φούρνο. Δύο άντρες που βρίσκονταν μεταξύ μας τους σκότωσαν μπροστά στα μάτια μας».[700]

Άλλοι κάτοικοι κάηκαν ζωντανοί μέσα στα σπίτια τους ή σφαγιάστηκαν μπροστά σ΄ αυτά, στην κοινοτική πλατεία και στους δρόμους του χωριού. Οι άντρες του Σούμπερτ συνέχισαν να πυροβολούν κατά παντός μέσα στο χωριό και εναντίον όσων προσπάθησαν να διαφύγουν προς το βουνό. Καταδίωξαν και σκότωσαν έντεκα άντρες, γυναίκες και παιδιά που είχαν βρει καταφύγιο έξω από το χωριό. Εκτός από τον "παραδοσιακό" πλέον τρόπο εκτέλεσης με τη ρίψη των συλληφθέντων σε φλεγόμενα σπίτια και φούρνους, τεχνική που είχε εφαρμοστεί από τον Σούμπερτ αρχικά στην Κρήτη, οι άντρες του έσφαξαν στο Χορτιάτη γυναίκες και άντρες και διαμέλισαν βρέφη, χτυπώντάς τα σε πέτρες. Τουλάχιστον μια γυναίκα βιάστηκε προτού μαχαιρωθεί.

Ένας από τους διασωθέντες επέστρεψε λίγες ώρες αργότερα στο χωριό, αντικρίζοντας παντού πτώματα :

«Αφού σώθηκα από το χωριό, επέστρεψα το Σάββατο κατά τις 7 μ.μ. για να βρω τη γυναίκα μου και τα δύο παιδιά μου, καθώς και τον αδελφό μου. Βρήκα τον αδελφό μου νεκρό, με τραύματα από σφαίρες και μαχαίρι (την επομένη κάηκε μαζί με το σπίτι). Φτάνοντας στον πρώτο φούρνο βρέθηκαν μπροστά σε περίπου πενήντα πτώματα, μεταξύ τους μωρά που δεν ήταν πάνω από έξι χρονών και ηλικιωμένες γυναίκες εξήντα πέντε ετών. Παντού υπήρχαν πτώματα ! Κοντά στον χείμαρρο υπήρχαν πτώματα γυναικών : αναγνώρισα μια γειτόνισσα. Εκεί ήταν επίσης μια δεσποινίδα με τη μητέρα της : η στάση της νέας γυναίκας δείχνει ότι την είχαν βιάσει πριν την σκοτώσουν. Υπάρχουν δύο παρόμοιες περιπτώσεις. Δεν βρήκα ούτε τη γυναίκα μου ούτε τα παιδιά μου».[701]

---

[700] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati", μαρτυρία Ελένης Κουκαρούδη.

[701] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati", μαρτυρία Ιωάννη Χαρατσή.

Συνολικά, εκείνη την ημέρα κάηκαν ζωντανοί, πυροβολήθηκαν, διαμελίστηκαν, σφαγιάστηκαν εκατόν σαράντα έξι άνθρωποι. Ειδικότερα, τριάντα τέσσερις κάηκαν στο σπίτι του Νταμπούδη, εβδομήντα οκτώ στον φούρνο του Γκουραμάνη, τριάντα τέσσερις πυροβολήθηκαν μέσα και έξω από το χωριό, μαχαιρώθηκαν, κάηκαν στα σπίτια τους ή διαμελίστηκαν. Από τα εκατόν σαράντα έξι θύματα οι τριάντα επτά ήταν άντρες και παιδιά μεταξύ δυόμισι μηνών και ογδόντα ενός ετών και οι εκατόν εννιά γυναίκες μεταξύ τριών μηνών και εβδομήντα έξι ετών (πίνακας 42).[702]

Όταν σήμανε το τέλος της σφαγής, οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους πήραν τον δρόμο της επιστροφής. Φορτωμένα καρά με τα προϊόντα της λεηλασίας των σπιτιών του Χορτιάτη έφτασαν στο Ασβεστοχώρι που ήταν η βάση του Σούμπερτ και του τμήματός του.[703] Ένας νέος από τον Χορτιάτη που είχε μεταβεί στο Σανατόριο για να επισκεφτεί τον φυματικό πατέρα του προστέθηκε στον μακρύ κατάλογο των θυμάτων του Σούμπερτ.[704] Τα δε γερμανικά τμήματα επέστρεψαν στη Θεσσαλονίκη εκτός από τους στρατιώτες που έδρευαν στο Ασβεστοχώρι. Σύμφωνα με μαρτυρία, μετά την επιστροφή στη Θεσσαλονίκη, ο επικεφαλής των Γερμανών στρατιωτών που είχαν συμμετάσχει στην επιχείρηση, Βίλι Πόλμαν (Willi Pohlmann), Ανθυπολοχαγός της 501ης μονάδας της Στρατιωτικής Χωροφυλακής, τηλεφώνησε στους ανωτέρους του, αναφέροντας : «Καταδιώξαμε τους κατοίκους του Χορτιάτη μέχρι θανάτου».[705]

---

[702] Βλ. Δήμος Χορτιάτη, Βιβλία Ληξιαρχικών Πράξεων Θανάτου Κοινότητος Χορτιάτη, τόμοι Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄, Η΄. Η νομική διάσταση της υπόθεσης, πολλές λεπτομέρειες για το συμβάν και ένα μικρό ιστορικό για τον τρόπο με τον οποίο εκτελέστηκαν πολλά από τα εκατόν σαράντα επτά άτομα αναπτύσσονται διεξοδικά στην αγωγή που κατέθεσαν πρόσφατα οι κάτοικοι του Χορτιάτη εναντίον του γερμανικού κράτους. Στην αγωγή αυτή περιλαμβάνονται και όσοι εκτελέστηκαν από τους άντρες του Σούμπερτ τον Ιούλιο του 1944 στο Ασβεστοχώρι, βλ. σχετικά, Δικηγορικό Γραφείο Θεόδωρου Σ. Ζέρβα, Τακτική διαδικασία ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, *Αγωγή καταβολής χρηματικής ικανοποιήσεως λόγω ψυχικής οδύνης των κατοίκων Χορτιάτη Θεσσαλονίκης κατά του γερμανικού δημοσίου*, Θεσσαλονίκη 29 Αυγ. 2001.

[703] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 9ης Οκτωβρίου 1947, αριθ. 430, 431, 432, 433 : Ένορκη κατάθεση Μιχαήλ Μ.

[704] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati", μαρτυρία Ιωάννη Νταμπούδη. Επίσης, Γκουραμάνης, *ό.π.*, σ. 36.

[705] Zst, V 508 AR 2007 / 67: An die Polizeidirektion Saloniki, Abteilung Geheim – Polizei, "Kriegsverbrecher", Θεσσαλονίκη 21 Ιουν. 1945. Σε άλλη έκθεση των αστυνομικών αρχών της Θεσσαλονίκης αναφέρεται ότι αμέσως μετά την επιστροφή του από τον Χορτιάτη ο Πόλμαν τηλεφώνησε στον Όττο Στρακ του τρίτου επιτελικού γραφείου (Ic), ενημερώνοντάς τον εν συντομία για τα αποτελέσματα της επιχείρησης: «Ο πληθυσμός δέχθηκε τα δολοφονικά πυρά μας». Τη συνομιλία μεταξύ των δύο Γερμανών αξιωματικών φέρεται να άκουσε ένας Έλληνας διερμηνέας, βλ. Zst, V 505 AR 983 / 61: Der Gendarmerie-Hauptmann Efthimiou Efthimios, An das Polizeipräsidium Vertrauensbüro Saloniki, "Kriegsverbrecher", Θεσσαλονίκη 21 Ιουν. 1945.

Ο φόβος για πιθανή επάνοδο των Γερμανών και η φοβερή δυσοσμία που είχε απλωθεί στο χωριό ανάγκασε όσους είχαν σωθεί να παραμείνουν για αρκετές ημέρες στο βουνό. Πράγματι, την επόμενη της καταστροφής ένα γερμανικό τμήμα μετέβη από τη Θεσσαλονίκη στο χωριό. Όσοι κάτοικοι είχαν επιστρέψει επιστρατεύτηκαν για να θάψουν μερικούς από τους νεκρούς. Τη Δευτέρα, στις 4 Σεπτεμβρίου, επέστρεψαν και οι άντρες του Σούμπερτ για να λεηλατήσουν όσα σπίτια είχαν αφήσει ανέπαφα την πρώτη φορά. Μετά την αποχώρησή τους «δεν είχε απομείνει τίποτε στο χωριό, ούτε έπιπλα, ούτε ρούχα, ούτε η παραμικρή κουβέρτα».[706]

Οι εκπρόσωποι του Ερυθρού Σταυρού ενημερώθηκαν για την καταστροφή του Χορτιάτη την επομένη της καταστροφής. Αμέσως με δύο ασθενοφόρα επιχείρησαν να φτάσουν στο χωριό για να περιθάλψουν τους τραυματίες. Όμως, στο Ασβεστοχώρι ο Γερμανός επίατρος Σέφερ απαγόρευσε στην αποστολή να προχωρήσει με την δικαιολογία ότι στο χωριό δεν υπήρχε κανείς. Τελικά, ο Βένγκερ και οι άνθρωποι του εξασφάλισαν μόλις την Πέμπτη, στις 7 Σεπτεμβρίου, άδεια από τον "Διοικητή Μάχης [Kampfkommandant]", Υπολοχαγό Κνετς, για να μεταβούν στον Χορτιάτη. Στην σχετική έκθεσή του ο Βένγκερ περιγράφει το θέαμα που αντίκρισαν μπαίνοντας στο χωριό :

> «[…] Φτάσαμε στο χωριό γύρω στις 11 π.μ. Όλα σχεδόν τα σπίτια έχουν καεί και λεηλατηθεί. Σιγά - σιγά κάποιοι κατεβαίνουν και μας πλησιάζουν. Είναι απελπισμένοι. Πολλοί έχουν χάσει τη γυναίκα τους ή τις κόρες τους. Μας οδηγούν σε ένα φούρνο, όπου βλέπουμε τις σωρούς πολλών πτωμάτων. Στον κήπο υπάρχουν μερικοί τάφοι, όπου οι νεκροί ενταφιάστηκαν κατά ομάδες των 5-10 ατόμων. Μακρύτερα υπάρχει ένα σπίτι, όπου βλέπουμε δύο απανθρακωμένα πτώματα μικρών παιδιών. Θέλουμε να μας δείξουν και άλλους φούρνους. Ολόκληρο το χωριό μυρίζει πυρκαγιά και θάνατο. Κάποιες τέφρες βγάζουν ακόμα καπνούς. Είναι αδύνατο να γίνει ακριβής εκτίμηση του αριθμού των νεκρών. Εμείς τους υπολογίζουμε γύρω στους 200-300, ενώ οι χωρικοί μιλούν για 500-600. Η εντύπωσή μας είναι ότι ο αριθμός είναι μικρότερος. Το χωριό είχε 2.265 κατοίκους. Τώρα είναι διασκορπισμένοι και μόνο μετά την άφιξή μας συγκεντρώνονται περίπου εκατό. Μικρός αριθμός κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη. Ο κύριος Hamb γύρισε στη Θεσσαλονίκη και επέστρεψε κατά τις 3 μ. μ. με δύο καμιόνια γεμάτα τρόφιμα και μερικά ρούχα. Εκλέχθηκε μια επιτροπή, επιφορτισμένη με τη διανομή στους

[706] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati".

κατοίκους. Όσοι βρίσκονται στο δάσος, έξω από το χωριό θα ειδοποιηθούν για να επιστρέψουν».[707]

Είναι αξιοσημείωτο ότι το γεγονός της καταστροφής του Χορτιάτη και της ειδεχθούς εκτελέσεως εκατόν σαράντα έξι αντρών, γυναικών και παιδιών δεν έχει καταγραφεί στα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα εκείνης της εποχής. Μια τέτοιου μεγέθους καταστροφή ενός χωριού που βρισκόταν πολύ κοντά στην έδρα της Ομάδας Στρατού Ε στο Αρσακλί, αποσιωπήθηκε από τους στρατιωτικούς σαν να μην συνέβη ποτέ. Αλλά και μεταπολεμικά, όταν οι πρωταγωνιστές εκείνης της περιόδου αναφέρθηκαν στο περιστατικό αυτό, το έκαναν για να δικαιολογήσουν τις τότε επιλογές τους και να εξυπηρετήσουν τους μετέπειτα στόχους τους και όχι την αλήθεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ένορκη κατάθεση που έδωσε στο πλαίσιο της δίκης της Νυρεμβέργης (Υπόθεση Επτά), ο τότε επικεφαλής του τρίτου επιτελικού γραφείου της Ομάδας Στρατού Ε, Βίλχελμ Χάμμερ (Wilhelm Hammer). Επαναφέροντας στη μνήμη του περιστατικά που θα μπορούσαν να αποδείξουν τις «αποτρόπαιες πράξεις στις οποίες προέβαιναν οι αντάρτες σε βάρος των Γερμανών στρατιωτών», μνημόνευσε την περίπτωση του Χορτιάτη, περιορίζοντας, όμως, την όποια αναφορά του μόνο στο συμβάν της ενέδρας : «Θυμάμαι μια άλλη περίπτωση κατά την οποία μια γερμανική ομάδα εργασίας, η οποία είχε επιφορτιστεί με την επισκευή των εγκαταστάσεων υδροδότησης της Θεσσαλονίκης, έπεσε σε ενέδρα και εξοντώθηκε λίγο έξω από το χωριό Χορτιάτης».[708]

Αλλά και από την πλευρά της επίσημης ιστοριογραφίας, η καταστροφή του Χορτιάτη δεν έτυχε της ανάλογης προσοχής. Ελάχιστες για το ζήτημα αυτό είναι οι δευτερογενείς πηγές. Αναζητώντας κανείς όσα έχουν γραφεί μέχρι σήμερα σχετικά με την ημέρα εκείνη του Σεπτεμβρίου του 1944, θα εντοπίσει το ιστορικό μυθιστόρημα του αμερικανού συγγραφέα Έντμουντ Κίλι, το οποίο έχοντας ως ιστορικό πυρήνα το γεγονός της καταστροφής του Χορτιάτη, προσπαθεί να καταρρίψει ως ψευδή τον

---

[707] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών, φακ. 4, 8ος υποφ. : "Sinistre du Villace Hortiati". Εκτός από τον Ερυθρό Σταυρό, βοήθεια στους πληγέντες κατοίκους προσέφερε και ο Δήμος Θεσσαλονίκης. Έτσι, στη συνεδρίαση της 15ης Σεπτεμβρίου, η Διοικούσα Επιτροπή του Δήμου ψήφισε πίστωση 2.500.000.000 δραχμών υπέρ του υπαλλήλου του Δημοτικού Καταστήματος, Βασίλειου Ρωμούδη «προς κάλυψιν των εξόδων υποδήσεως των μελών της οικογενείας του, αγοράς απαραιτήτων οικιακών σκευών και ρουχισμού εις αντικατάστασιν των καταστραφέντων τοιούτων εις το χωρίον Χορτιάτη», βλ. σχετικά Δήμος Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου, Συνεδρίαση της 15ης Σεπτεμβρίου 1944, Αριθ. 134-819 (1944), σ. 988.

[708] Βλ. NARA, M-893, κουτί 35, Αριθ. εγγράφου 43, στοιχείο υπεράσπισης 38 : "Eidesstattliche Versicherung" Wilhelm Hammer, Bad Ems, 9 Αυγ. 1947.

κυρίαρχο, μεταπολεμικά, ισχυρισμό των Γερμανών και Αυστριακών στρατιωτικών ότι δεν γνώριζαν τίποτε σχετικά με τα εγκλήματα πολέμου στα οποία είχε πρωταγωνιστήσει η Βέρμαχτ. Μέσα από το έργο του Κίλι αμφισβητείται επίσης το βασικό επιχείρημα των τότε στρατιωτών και βαθμοφόρων της Βέρμαχτ ότι είχαν υπακούσει σε διαταγές, υπηρετώντας την πατρίδα τους και επιτελώντας το καθήκον τους. Τέλος, στο πρόσωπο του τέως Καγκελαρίου της Αυστρίας και Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών, Κουρτ Βαλντχάιμ (Kurt Waldheim), ο οποίος το διάστημα εκείνο υπηρετούσε ως αξιωματικός της υπηρεσίας πληροφοριών (Ic/AO) στην Ομάδα Στρατού Ε, ο συγγραφέας βλέπει όλους εκείνους που όχι μόνο δε δικάστηκαν μεταπολεμικά ως υπεύθυνοι για τα εγκλήματα αυτά, αλλά και κατέλαβαν εξέχουσες θέσεις, εκπροσωπώντας τους σημαντικότερους θεσμούς στα μεταπολεμικά δημοκρατικά καθεστώτα της Δύσης.[709]

Αξίζει επίσης να αναφερθεί η συγγραφική προσπάθεια της Έλλης Αλμετίδου-Κουτσιαλή, η οποία κινούμενη περισσότερο στο χώρο της λογοτεχνίας παρά της ιστορίας, κατάφερε, ασχολούμενη με την καταστροφή του Χορτιάτη, να συγκεντρώσει μέσα στις λίγες σελίδες του βιβλίου της, τις μαρτυρίες επιζώντων, αλλά κυρίως τις εκδοχές για τα γεγονότα δύο εκ των πρωταγωνιστών από την πλευρά του ΕΛΑΣ, του Βάιου Ρικούδη και του Αντώνη Καζάκου. Μιλώντας στη συγγραφέα προσπάθησαν και οι δύο να δικαιολογήσουν τη σκοπιμότητα της ενέδρας, αποσείοντας από πάνω τους τις ευθύνες για όσα στη συνέχεια ακολούθησαν. Έτσι, υποστήριξαν ότι η ενέδρα είχε σκοπό να προστατεύσει το χωριό από τις αρπαχτικές διαθέσεις των Γερμανών, ενώ ιδιαίτερη μνεία έκαναν στις προσπάθειες ενημέρωσης και σωτηρίας των κατοίκων λίγο πριν φτάσουν οι Γερμανοί και οι άντρες του Σούμπερτ. Ο δε Ρικούδης υποστήριξε ότι η διμοιρία του ενεπλάκη σε δίωρη μάχη με τους άντρες του Σούμπερτ, για να δώσει την ευκαιρία στους κατοίκους να φύγουν, εκδοχή που δεν φαίνεται να ευσταθεί. Σύμφωνα λοιπόν με τον Ρικούδη:

> «Την 1η του Σεπτέμβρη το αρχηγείο του 2ου τάγματος του 31ου συντάγματος του ΕΛΑΣ, προώθησε έναν λόχο προς τον Χορτιάτη, με επικεφαλής τον Καπετάν Φλωριά και διμοιρίτη εμένα. Κι αυτό έγινε γιατί στις 30 Αυγούστου ήρθε σύνδεσμος απ΄ την οργάνωση του ΕΑΜ Χορτιάτη, και μας είπε πως έχουν θετικές πληροφορίες ότι θα πήγαιναν οι Γερμανοί να

[709] Βλ. Έντμουντ Κίλι, *Η σιωπηλή κραυγή της μνήμης. Χορτιάτης 1944*, μετάφρ. Χρύσα Τσαλικίδου, Αθήνα 1996.

αρπάξουν όλα τα ζώα τους. Παρόμοιες αρπαγές ζώων λίγες μέρες πριν, έγιναν και σε πολλά άλλα χωριά που σχεδόν τα μισά τα ματαιώσαμε και τα ξαναπήραν οι χωρικοί […] Έτσι λοιπόν η διοίκηση του λόχου έβγαλε τρεις ενέδρες από σημεία που μπορούσαν να ΄ρθουν οι Γερμανοί, και μια τέταρτη διμοιρία έμεινε με την διοίκηση του λόχου […] Το πρωί της 2ας Σεπτέμβρη είδαμε να έρχεται ένα γερμανικό αυτοκίνητο. Τους φωνάξαμε να σταματήσουν κι όταν τους χτυπήσαμε άρχισαν να φωνάζουν "είμαστε Έλληνες" οπότε έδωσα σαν επικεφαλής της διμοιρίας εντολή να σταματήσουν. Είχαν όμως τραυματιστεί ο οδηγός Σιδηρόπουλος και ο διπλανός του Τερζόπουλος. Σε λίγο ήρθε και δεύτερο αυτοκίνητο με Γερμανούς. Αμέσως, πήραμε θέσεις και τους χτυπήσαμε. Μια σφαίρα πέτυχε στο πρόσωπο τον ένα γκεσταπίτη, οι άλλοι πήδηξαν απ΄ το αυτοκίνητο αλλά στο μεταξύ χτυπήθηκε στο μπράτσο κι ένας ακόμη Γερμανός. Η ανταλλαγή πυρών συνεχίστηκε για αρκετή ώρα και οι Γερμανοί πέταξαν καπνογόνες χειροβομβίδες για να καλυφθούν. Τους τραυματίες Σιδηρόπουλο, Τερζόπουλο και τον γκεσταπίτη που χτυπήθηκε στο πρόσωπο, έδωσα εντολή στο νοσοκόμο της διμοιρίας να τους επιδέσει τα τραύματα και μαζί με έναν ακόμα Γερμανό που σήκωσε ψηλά τα χέρια φωνάζοντας: "γκουτ παρτιζάν" τους βάλαμε πάνω σε άλογα και τους προωθήσαμε στο αρχηγείο. Γύρω στο μεσημέρι, είδαμε να έρχεται μια φάλαγγα, από 14 αυτοκίνητα, με επικεφαλής τον Σούμπερτ και τον Καπετανάκη των ταγμάτων ασφαλείας. Εμείς με ενίσχυση μιας ομάδας ανταρτών ακροβολιστήκαμε και τους χτυπήσαμε για να δώσουμε καιρό στους Χορτιατινούς να φύγουν από το χωριό. Κι όταν πέρασαν δύο ώρες περίπου και πιστέψαμε ότι πια δε θα υπήρχε κανένας μέσα στον Χορτιάτη, συμπτυχθήκαμε. Όλες οι διμοιρίες συμπτύχθηκαν προς το βουνό, παίρνοντας μαζί τους όλους σχεδόν τους κατοίκους απ΄ το χωριό. Οι λίγοι που έμειναν στον Χορτιάτη με επικεφαλής τον πρόεδρο και τον παπά πιστεύοντας ότι δεν θα τους πειράξουν οι καταχτητές, είχαν την γνωστή τραγική τύχη από τους Γερμανούς και τους ταγματασφαλίτες».[710]

Ο τότε διοικητής του Ρικούδη, Αντώνης Καζάκος, επισήμανε με τη σειρά του τις προσπάθειες που κατέβαλαν να σώσουν τους κατοίκους, υποστηρίζοντας ότι ο

[710] Βλ. Έλλη Αλμετίδου – Κουτσιαλή, *Το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη*, Θεσσαλονίκη χ.χ.ε., σσ. 25-27.

Χορτιάτης θα καταστρεφόταν ακόμα και αν δεν είχε σημειωθεί η επίθεση στα αυτοκίνητα, καθώς αποτελούσε προπύργιο της αντίστασης:

> «[…] Στις 30 Αυγούστου […] ήρθε στην Διοίκηση του συντάγματος μας ο υπεύθυνος του εφεδρικού ΕΛΑΣ του Χορτιάτη, και μας είπε για την πρόθεση των Γερμανών να αρπάξουν όλα τα ζώα του χωριού για να εξασφαλίσουν το κρέας του στρατού τους […] Ύστερα απ΄ αυτήν την πληροφορία ο Καπετάν Κίτσος δίνει εντολή στον Βάιο Ρικούδη να πιάσει τα τρία σημεία του χωριού, απ΄ όπου μπορούσαν να μπουν οι Γερμανοί με σκοπό να τους αρπάξουν τα ζώα. Εγώ με τον λόχο μου, διατάχτηκα απ΄ τον Καπετάν Κίτσο πάλι, να καλύψω την διμοιρία του Ρικούδη που αποστολή της ήταν να χτυπήσει τους Γερμανούς που θα ΄μπαιναν στο χωριό στις 2 του Σεπτέμβρη. Όχι. Μέσα στο χωριό δεν μπήκα καθόλου εκείνη τη μέρα ούτε είπα σε κανέναν άντρα ή γυναίκα "μη φεύγετε" […] Αντίθετα πήρα μαζί μου όλους όσους βρήκα έξω απ΄ το χωριό κι ήταν καμία εκατοσταριά άτομα. Αλλά και ο Ρικούδης όταν υποχώρησε, πήρε αρκετούς μαζί του. Γύρω στους 300 θα ΄ταν […] Παρ΄ όλο που δεν μπορούσαμε να διανοηθούμε τις τεράστιες διαστάσεις που θα ΄ παιρναν τ΄ αντίποινα των χιτλερικών, δεν αφήσαμε τους Χορτιάτες να πάνε στα σπίτια τους, και τους οδηγήσαμε στο Αρχηγείο μας στο Λιβάδι. Αυτά ξέρω για την ιστορία του Χορτιάτη και δεν ξέρω αν είναι αρκετά να γκρεμίσουν την "ενοχή" που χρόνια κρέμασαν στην πλάτη μου οι ίδιοι οι ένοχοι και μ΄ ανάγκασαν να ξαναπάρω τα βουνά μετά την απελευθέρωση […] Και για να ξανάρθουμε στα γεγονότα, σου λέω υπεύθυνα, πως ο Χορτιάτης ήταν καταδικασμένος απ΄ τους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους, ακριβώς γιατί ήταν αυτός που ήταν. Δηλαδή το επαναστατικό σύμβολο της εποχής».[711]

Για τον Βένγκερ και τους συνεργάτες του, μετά τη Μαραθούσσα της Χαλκιδικής, η καταστροφή του Χορτιάτη αποτέλεσε την αιτία για να συναντήσουν για μια ακόμη φορά τον Σούμπερτ και τους άντρες του. Σε έκθεσή του τον Σεπτέμβριο του 1944 ο Βένγκερ σημείωνε σχετικά :

[711] Αλμετίδου – Κουτσιαλή, *ό.π.*, σσ. 58-62.

«[…] Για δευτέραν φοράν συνηντήθημεν με το Τάγμα Σούμπερτ εις τον Χορτιάτην (χωρίον κείμενον εις απόστασιν 25 χλμ. εκ Θεσ/νίκης), ένθα πλέον των 250 γερόντων, γυναικών και παιδίων κατεκρεουργήθησαν και εκάησαν ζώντες εντός φούρνων ή εντός οικιών. Φοβερά κακουργήματα προκαλούντα φρίκην εν πλήρει 20ω αιώνι».[712]

Τα Γιαννιτσά ήταν ο τόπος της τρίτης κατά σειρά συνάντησης του Βένγκερ με τον Σούμπερτ. Όπως αναφέρθηκε, το τελευταίο διάστημα οι επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον των Γερμανών που έδρευαν στα Γιαννιτσά και του τμήματος του Πούλου στην Κρύα Βρύση ήταν συχνές. Η διατήρηση του ελέγχου στην πόλη των Γιαννιτσών και στον κάμπο της ήταν για τους Γερμανούς επιβεβλημένη από τη στιγμή που θα έπρεπε με κάθε τρόπο να παραμείνουν ανοικτές οι συγκοινωνιακές αρτηρίες που οδηγούσαν προς το βορρά. Στις αρχές Σεπτεμβρίου, συγκεντρώθηκαν στα Γιαννιτσά τα σημαντικότερα ελληνικά εθελοντικά τμήματα με τους αρχηγούς τους για να ενισχύσουν τη γερμανική παρουσία στην περιοχή και να επιβάλλουν την "τάξη", τρομοκρατώντας τον πληθυσμό. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Φριτς Σούμπερτ με τους άντρες του.

Δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Σούμπερτ βρέθηκε στα Γιαννιτσά. Αμέσως μετά την άφιξή του στη Μακεδονία από την Κρήτη τον Φεβρουάριο του 1944, ο Σούμπερτ και το τμήμα του ανέλαβαν μια από τις πρώτες επιχειρήσεις τους, επιλέγοντας γι΄ αυτό την πόλη των Γιαννιτσών. Εκεί αφού συγκέντρωσαν τους κατοίκους στην πλατεία ξυλοκόπησαν αγρίως πολλούς από αυτούς.[713] Αυτήν την πρώτη "γνωριμία" του με τους κατοίκους μνημόνευσε ο Σούμπερτ όταν τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους συναντήθηκε και πάλι μαζί τους, αυτή τη φορά αποφασισμένος να μην αφήσει την ευκαιρία για δράση ανεκμετάλλευτη. Άλλωστε, η εξόντωση των αμάχων του Χορτιάτη αποτελούσε τον προάγγελο των διαθέσεων του Σούμπερτ και των αντρών του.

Στις 9 Σεπτεμβρίου, ο Σούμπερτ με τους υπαρχηγούς του Καπετανάκη και Γερμανάκη, ο Κύρος Γραμματικόπουλος, ο οποίος κατονομάζεται ως οργανωτής και διοικητής των Ταγμάτων Ασφαλείας της περιφέρειας Γιαννιτσών,[714] ο Πούλος με έναν από τους άντρες του, τον Παντελή Τριανταφύλλου, εκτελών χρέη γραμματέα, και τον

[712] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.
[713] ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201-450), συνεδρίαση της 9ης Οκτωβρίου 1947, αριθ. 430, 431, 432, 433 : Ένορκη κατάθεση Στέφανου Τ.
[714] Βλ. και ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (1-150), συνεδρίαση της 30ης Αυγούστου 1945, αριθ. 148: Ένορκη κατάθεση Δημητρίου Ζ.

στενό του συνεργάτη Στέργιο Σκαπέρδα, κτηνοτρόφο από το Δροσερό Έδεσσας,[715] ο Καπετάν Ιορδάνης Χασερής από τη Δράμα, ο Τσαρουχίδης (Αρκαδίου), ο Ιωάννου και άλλοι, συμμετείχαν σε μια σύσκεψη στο γραφείο του Γερμανού Στρατιωτικού Διοικητή ονόματι Μαξ Ρέσκο. Εικάζεται ότι το αντικείμενο της συζήτησης ήταν τα μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν όχι εναντίον των ανταρτών, κάτι άλλωστε που δεν ήταν εφικτό, αλλά εναντίον των κατοίκων, ώστε η πόλη να παραμένει δια της τρομοκρατίας κάτω από τον γερμανικό έλεγχο.[716]

Το μεσημέρι της 13ης Σεπτεμβρίου, ο Γερμανός Στρατιωτικός Διοικητής των Γιαννιτσών απαγόρευσε με κήρυκες και πυροβολισμούς την κυκλοφορία των πολιτών μέχρι την 6η πρωινή της 14ης Σεπτεμβρίου. Από το χρονικό εκείνο σημείο ανέλαβαν δράση οι άντρες του Σούμπερτ και του Πούλου. Αφού περικύκλωσαν την πόλη, συγκέντρωσαν όλους τους άντρες και τα παιδιά άνω των δέκα ετών, περίπου τρεις χιλιάδες, στην πλατεία του 1ου Δημοτικού Σχολείου, ο περιβάλλοντας χώρος του οποίου, επειδή εκεί στρατωνιζόταν η μονάδα του γερμανικού στρατού, ήταν ναρκοθετημένος και αποκλεισμένος με συρματοπλέγματα και χαρακώματα. Την ίδια στιγμή συγκέντρωσαν όλες τις γυναίκες και τα μικρότερα παιδιά στην πλατεία του αστικού συνοικισμού.[717]

Για δύο ώρες, πολλοί από τους συγκεντρωμένους στον προαύλιο χώρο του σχολείου δάρθηκαν αγρίως με σίδερα και ξύλα. Επακολούθησε ομιλία του ιερέα του τμήματος του Σούμπερτ, Παπαγρηγορίου, Αρχιερατικού Επιτρόπου Πολυγύρου της Μητροπόλεως Κασσανδρείας. Στη συνέχεια πήρε το λόγο ο ίδιος ο Σούμπερτ, ο οποίος

---

[715] Ο Σκαπέρδας, κάτοχος μεγάλης γεωργικής και κτηνοτροφικής περιουσίας, κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη και τέθηκε στη διάθεση των αρχών Κατοχής, μετά από επιθέσεις του ΕΛΑΣ, τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1944 που είχαν ως αποτέλεσμα να απολέσει μεγάλο μέρος της περιουσίας του. Όσα ζώα κατάφερε να διασώσει τα διέθεσε για τη διατροφή των «φιλιών τμημάτων», τα οποία το Νοέμβριο του 1944 οχυρώθηκαν μέσα στην πόλη του Κιλκίς. Συνελήφθη από τον ΕΛΑΣ μετά το τέλος της μάχης του Κιλκίς, στις 4 Νοεμβρίου, μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη και απαγχονίστηκε μπροστά στην πύλη του στρατοπέδου «Παύλος Μελάς», βλ. ενδεικτικά, ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Γραφείον Πρωθυπουργού, φακ. 2, 6ος υποφ. : Γενική Επιθεώρησις Νομαρχιών περιοχής Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας, Γραφείον Γ΄, "Έκθεσις περί της ανταρτοκομμουνιστικής δράσεως εις την περιοχήν του Νομού Πέλλης", Απρ. 1944.

[716] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Προς τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρόν, Διεύθυνσιν Προσωπικού – Θεσ/νίκην", Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Την έκθεση συνέταξε ο πρόεδρος της ΚΕΔΕΣ Γιαννιτσών, Γεωργιάδης, στο χωριό Ασβεσταριό, όπου είχε καταφύγει μετά τα γεγονότα της 14ης Σεπτεμβρίου. Σ΄ αυτήν περιγράφει λεπτομερώς όλα όσα έλαβαν χώρα εκείνη την ημέρα μέσα στα Γιαννιτσά με πρωταγωνιστές τους αναφερόμενους αρχηγούς των Ταγμάτων Ασφαλείας.

[717] Ό. π. Βλ. και Δημήτριος Χατζηβρέττας, «Γιαννιτσά: 14 Σεπτεμβρίου 1944», *Ιστορικά και Λαογραφικά Θέματα*, Περιοδική έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Γιαννιτσών "Ο Φίλιππος", 15 (Οκτώβριος 1996), 11-12.

στη σύντομη ομιλία του εκτόξευσε ύβρεις και απειλές εναντίον των συλληφθέντων, χρησιμοποιώντας επί λέξει τα ακόλουθα λόγια : «Πούστηδες, ρουφιάνοι, που πουλάτε τις γυναίκες σας, κωλογαμημένοι, κατωρθώσατε να με τυλίξετε πριν από έξι μήνες που βρισκόμουν στα Γιαννιτσά και μου βάλατε το δάκτυλο στον κώλο, αυτήν την φοράν όμως θα μου το πληρώσητε. Θα σας ξεκάνω όλους».[718] Πραγματοποιώντας τις απειλές του, έδωσε σχετική διαταγή στους Γερμανάκη και Καπετανάκη, οι οποίοι μέσα σε δέκα λεπτά σκότωσαν με μαγκούρες και σίδερα μπροστά σε όλους τον υπάλληλο της Δημαρχίας Γιαννιτσών, Γεώργιο Παπαϊωάννου. Με τον ίδιο τρόπο εκτελέστηκαν έξι ακόμη άτομα μεταξύ των οποίων ήταν υπάλληλοι του δήμου και άλλων υπηρεσιών. Σειρά είχαν οι ιερείς και ο Δήμαρχος Γιαννιτσών, Θωμάς Μαγκριώτης. Ο Σούμπερτ απευθύνθηκε προς τον τελευταίο, μετά την άρνησή του να υποδείξει τους κομμουνιστές, λέγοντάς του χαρακτηριστικά : «Δήμαρχε, θα σε σκοτώσω, πρώτα εσένα και μετά τους ρουφιάνους τους παπάδες».[719]

Όμως, η εκτέλεσή τους πήρε μια μικρή αναβολή μετά την εμφάνιση του Πούλου που παρουσιάστηκε έφιππος με ελληνική στολή. Στη σύντομη ομιλία του ο Πούλος δεν παρέλειψε να τονίσει την πίστη του για τη νίκη της Γερμανίας. Μετά την αναχώρησή του, τρία ακόμη άτομα δάρθηκαν μέχρι θανάτου. Το μεσημέρι, επιλέγησαν εννιά άτομα, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο δήμαρχος, οδηγήθηκαν σε μια ερειπωμένη καπναποθήκη στο κέντρο των Γιαννιτσών και εκτελέστηκαν. Από τους νεκρούς αφαιρέθηκαν τα ρούχα, τα παπούτσια, οι κάλτσες, τα χρήματα και ό,τι άλλο πολύτιμο είχαν επάνω τους.[720] Την ίδια στιγμή, στο προαύλιο του σχολείου οι άντρες του Σούμπερτ και του Πούλου παρατάχθηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε σχημάτισαν έναν διάδρομο, ο οποίος κατέληγε σε ένα μεγάλο λάκκο που είχε ανοιχτεί από το πρωί σε γειτονικό οικόπεδο. Όσοι επιλέγησαν από τους συγκεντρωμένους υποχρεώθηκαν να περάσουν από τον διάδρομο αυτό, δεχόμενοι χτυπήματα με ξύλα και σίδερα ώσπου να

---

[718] Ό. π. Επίσης, Διονύσιος Κασάπης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Γιαννιτσά 14 Μαρ. 2002. Όπως ανέφερε ο Κασάπης στη συζήτησή του με τον γράφοντα, τις παραπάνω απειλές, "διανθισμένες" με τις ίδιες ύβρεις, εκτόξευσε για πρώτη φορά ο Σούμπερτ, αποστέλλοντας ένα γράμμα στο Δήμαρχο των Γιαννιτσών, Θωμά Μαγκριώτη, μετά τη γνωριμία μαζί του κατά την πρώτη επίσκεψή του τον Μάρτιο στα Γιαννιτσά. Όταν ο Κασάπης διάβασε το γράμμα αυτό, συμβούλευσε το δήμαρχο, όπως έκαναν και οι οικείοι του, να φύγει από τα Γιαννιτσά και να κρυφτεί στη Θεσσαλονίκη, φοβούμενοι ότι με την πρώτη ευκαιρία ο Σούμπερτ θα πραγματοποιούσε τις απειλές του.

[719] Ό. π.

[720] Ό. π. Επίσης, Χατζηβρέττας, *ό.π.*, σσ. 13, 15. Ακόμη, Διονύσιος Κασάπης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Γιαννιτσά 14 Μαρ. 2002. Ο Κασάπης ήταν ένας από εκείνους που την επομένη μετέβη στον τόπο της εκτέλεσης, αναγνώρισε το πτώμα του δημάρχου και φρόντισε για την ταφή του.

καταλήξουν μέσα στο λάκκο. Εκεί, άλλοι οπλισμένοι με αυτόματα τους εκτελούσαν, ανοίγοντας ταυτόχρονα πυρ εναντίον τους. Παρόντες στις εκτελέσεις ήταν και οι Γερμανοί αξιωματικοί της πόλης, οι οποίοι απλώς μειδιούσαν και τραβούσαν φωτογραφίες.[721] Με αυτόν τον τρόπο εκτελέστηκαν πάνω από εβδομήντα πέντε άτομα. Σύμφωνα με άλλους υπολογισμούς, ο συνολικός αριθμός των νεκρών πλησίαζε ή και ξεπερνούσε τους εκατό. Ανάμεσα στους νεκρούς εκείνης της ημέρας συγκαταλέγονταν και όσοι αγρότες έτυχε να εργάζονται στους αγρούς έξω από την πόλη των Γιαννιτσών (πίνακας 43).[722]

Τα γεγονότα αυτά πληροφορήθηκε από τους ίδιους τους κατοίκους ο Βένγκερ με καθυστέρηση λίγων ημερών, όταν επισκέφτηκε τα Γιαννιτσά. Σημείωνε σχετικά ο αντιπρόσωπος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στη Μακεδονία :

> «[…] Πλέον των 70 ατόμων, μεταξύ των οποίων ο Δήμαρχος, πέντε Δημοτικοί υπάλληλοι και πολλοί προύχοντες εξετελέσθησαν κατά τρόπον φοβερόν. Αφού τους εκτύπησαν δια σιδηροσωλήνος, φέροντος κυρτωμένον το εν άκρον, με αποτέλεσμα να πεταχθούν έξω τα μυαλά των, να θραυσθούν τα μέλη των, τα νεφρά ή τα πλευρά των, τοις έδιδον το χαριστικόν κτύπημα αποτελειώνοντες αυτούς δια βολής περιστρόφου. Τίποτε δεν θα ηδήνατο να περιγράψη την φρίκην των εκτελέσεων αυτών, το μεγαλείτερον μέρος των οποίων έπληξεν αθώους και πολίτας εντελώς φιλησύχους».[723]

---

[721] Ό. π. Βλ. επίσης, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 368. Χατζηβρέττας, *ό.π.*, σ. 14. Κ. Παραπονιάρης, «Οι ομαδικοί τάφοι στα Γιαννιτσά (14 Σεπτέμβρη 1944)», *ΕΑ*, 14 (Γενάρης 1978).

[722] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Προς τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρόν, Διεύθυνσιν Προσωπικού – Θεσ/νίκην", Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Επίσης, ΙΑΥΕ, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ. : "Περίληψις των επελθουσών καταστροφών εν τω Νομώ Πέλλης εκ των πολεμικών γεγονότων". Με βάση το έγγραφο αυτό, εκτελέστηκαν συνολικά εκατόν τριάντα άτομα. Στο Δήμο Γιαννιτσών έχουν συνταχθεί μόνο δέκα τρεις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου όσων εκτελέστηκαν στο προαύλιο του 1ου Δημοτικού Σχολείου και στην αποθήκη των αδερφών Τάντση, βλ. σχετικά, Δήμος Γιαννιτσών, Βιβλίον Θανάτων, τόμος Α΄, 1-218 (1945), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Αριθ. 7, Γιαννιτσά 6 Ιουν. 1945, Αριθ. 16 (12.6.1945), Αριθ. 35 (27.6.1945), Αριθ. 48 (14.7.1945), Αριθ. 49 (14.7.1945), Αριθ. 58 (23.7.1945), Αριθ. 70 (2.8.1945), Αριθ. 71 (2.8.1945), Αριθ. 86 (16.8.1945), Αριθ. 93 (20.8.1945), Αριθ. 148 (13.10.1945), Αριθ. 190 (1.12.1945) και Βιβλίον Θανάτων, τόμος Α΄, 109-156 (1961) – 1-152 (1962), Ληξιαρχική πράξις θανάτου Αριθ. 139 (7.12.1945). Αντίθετα, στο μνημείο θυμάτων που έχει ανεγερθεί στα Γιαννιτσά αναφέρεται ο αριθμός εκατόν δέκα και ονομαστικά εξήντα οκτώ άτομα, βλ. Ο Δήμος Γιαννιτσών εις μνήμην των 110 εκτελεσθέντων δημοτών υπό των γερμανικών στρατευμάτων Κατοχής την 14ην Σεπτεμβρίου 1944, *Ονοματεπώνυμα των 110 σφαγιασθέντων από τα στρατεύματα Κατοχής και τους ντόπιους συνεργάτες τους.*

[723] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

Την ίδια στιγμή που δεκάδες πολίτες δολοφονούνταν πλησίον του σχολείου, άλλοι "Σουμπερτέοι" και "Πουλικοί" ξεχύνονταν στους δρόμους, σκοτώνοντας όσους συναντούσαν. Μεταξύ αυτών ήταν οι δύο αδελφές Σοφία και Ελένη Παπαϊωάννου και η Άννα Κωνσταντινίδου, η οποία εργαζόταν ως διερμηνέας στο γερμανικό φρουραρχείο. Οι τρεις γυναίκες οδηγήθηκαν μπροστά στην είσοδο του πάρκου και εκεί φονεύθηκαν, αφού προηγουμένως βιάστηκαν.[724] Τις εκτελέσεις διέκοψε προσωρινά η σύντομη ανταλλαγή πυρών που σημειώθηκε μεταξύ των Γερμανών και των Ελλήνων παραστρατιωτικών από τη μια μεριά και αντρών της ΟΠΛΑ από την άλλη που εκείνη την ημέρα βρίσκονταν μέσα στην πόλη.[725]

Την επομένη ημέρα, μετά την απελευθέρωση των υπολοίπων συλληφθέντων, όλος ο πληθυσμός των Γιαννιτσών, πάνω από είκοσι χιλιάδες άτομα, εγκατέλειψε την πόλη, αναζητώντας καταφύγιο στα γειτονικά χωριά που βρίσκονταν στους πρόποδες του Πάϊκου, όπως ήταν το Ελευθεροχώρι και το Ασβεσταριό, είτε στα πεδινά. Μέσα στην "νεκρή" πόλη παρέμειναν οι άντρες του Πούλου και του Σούμπερτ, οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι την ευκαιρία που τους παρουσιάστηκε μετά τη φυγή των κατοίκων, λεηλάτησαν τα σπίτια, αλλά και την αποθήκη με τα τρόφιμα που προορίζονταν για τους τραυματίες και τα θύματα πολέμου, φορτώνοντας τα λάφυρα σε κάρα και σε κάθε διαθέσιμο μεταφορικό μέσο.[726]

Όταν τον Ιούλιο του 1947, ο Φριτς Σούμπερτ βρέθηκε ενώπιον του Ειδικού Στρατοδικείου Εγκληματιών Πολέμου που συγκροτήθηκε στην Αθήνα και ρωτήθηκε για τα γεγονότα των Γιαννιτσών, δεν δίστασε να ομολογήσει τη συμμετοχή του, καταθέτοντας τα ακόλουθα :

> «[…] Μόλις μπήκαμε στα Γιαννιτσά […] οι πουλικοί μάζεψαν τον κόσμο στην πλατεία και άρχισαν να τους χωρίζουν. Αυτοί τους διάλεγαν. Εγώ δεν

---

[724] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Προς τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρόν, Διεύθυνσιν Προσωπικού – Θεσ/νίκην", Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Χατζηβρέττας, *ό.π.*, σ. 14.

[725] Μητσόπουλος, *ό.π.*, σ. 369. Βλ. επίσης, Δήμος Γιαννιτσών, Βιβλίον Θανάτων, τόμος Α΄, 1-218 (1945), Ληξιαρχική πράξις θανάτου Γεώργιου Κουιδουρματζή, Αριθ. 73, Γιαννιτσά 4 Αυγ. 1945. Στην πιστοποίηση του θανάτου του αναφέρεται: «φονευθείς εις μάχην μετά των Γερμανών». Επιπλέον ήταν κάτοικος Νέων Μαλγάρων, γεγονός που ίσως υποδηλώνει ότι ανήκε στην ομάδα της ΟΠΛΑ. Επίσης, Ληξιαρχείο Κοινότητας Προμάχων, Ληξιαρχική Πράξη Θανάτου Σταύρου Τούμπη, Αριθ. 16, Πρόμαχοι 18 Σεπτ. 1945. Και σε αυτή την περίπτωση αναγράφεται ως ημερομηνία θανάτου του εικοσάχρονου Τούμπη, κατοίκου Προμάχων, η 14η Σεπτεμβρίου 1944 και αιτία «ο φόνος κατά τη γενόμενη μάχη μεταξύ Ελασσιτών και Γερμανών».

[726] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944 και "Προς τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρόν, Διεύθυνσιν Προσωπικού – Θεσ/νίκην", Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Επίσης, *Θεσσαλονίκη*, 24 Απρ. 1965.

μπορούσα να ξέρω ποιοι ήταν κομμουνιστές. Όταν ξεχώρισαν αρκετούς, τους πήραν και τους βασάνισαν. Πρώτον εκτέλεσαν τον Γ. Παπαϊωάννου με ρόπαλα. Τις αδελφές του Παπαϊωάννου τις σκότωσαν κι αυτές με ρόπαλα, μέσα σε 2 λεπτά. Σκοτώσαν κι άλλους πολλούς εκεί μπροστά στην πλατεία. Όλη αυτή τη σφαγή που έγινε στην πλατεία του χωριού την παρακολουθούσαν από το μπαλκόνι ο συνταγματάρχης Πούλος και ο Σκαπέρδας. Έδιναν τις διαταγές και επέβλεπαν από εκεί».[727]

Να σημειωθεί ότι στην απολογία του ο Σούμπερτ χαρακτήρισε τις εκτελέσεις των πολιτών των Γιαννιτσών ως σφαγή, όταν λίγες ημέρες νωρίτερα ο ίδιος και οι άντρες του είχαν συμμετάσχει ενεργά σε μια άλλη σφαγή, αυτή του Χορτιάτη. Από την άλλη πλευρά, ήταν φανερή η προσπάθεια του να μεταθέσει το κύριο βάρος των ευθυνών στον «συνταγματάρχη» Πούλο, από τον οποίο έλαβε ως απλός «διερμηνέας» τη διαταγή να τους σκοτώσει.[728] Αναμφίβολα, τόσο ο Σούμπερτ όσο και ο Πούλος ήταν το ίδιο υπεύθυνοι για την ομαδική εκτέλεση της 14ης Σεπτεμβρίου.

Στις 16 Σεπτεμβρίου, ο Βένγκερ και οι συνεργάτες του αναχώρησαν από τα Γιαννιτσά «καταγανακτισμένοι δια την τόσην φρικαλεότητα». Εκτός από τη μικρή υλική βοήθεια που μπορούσε να προσφέρει στους πληγέντες, η αντιπροσωπεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού ήταν αναγκασμένη εκ των πραγμάτων να παραμένει απλός παρατηρητής των γεγονότων, ανίσχυρη σε κάθε περίπτωση να αποτρέψει τις επιθέσεις των Γερμανών και των παραστρατιωτικών υποστηρικτών τους εναντίον των αμάχων. Σημείωνε εμφανώς απογοητευμένος ο Βένγκερ :

«[…] Ήδη ήτο η σειρά των Γιαννιτσών. Δυστυχώς όλαι αι προσπάθειαι ημών ίνα τεθή τέρμα εις τας ατιμωτικάς ταύτας πράξεις, ουδέν έσχον αποτέλεσμα. Το πρόσχημα της καταπολεμήσεως των κομμουνιστών δεν αρκεί ίνα ιδιοποιηθή τις το δικαίωμα να επιτεθή ούτω κατά των πολιτών οίτινες ουδέν δύνανται να πράξουν και ιδίως αι γυναίκες και τα παιδιά».[729]

Όταν στις 18 Σεπτεμβρίου ο Βένγκερ μετέβη για δεύτερη φορά στα Γιαννιτσά βρέθηκε μεταξύ διασταυρούμενων πυρών. Μάλιστα φτάνοντας σε απόσταση οκτώ χιλιομέτρων από τα Γιαννιτσά αναγκάστηκε να επιστρέψει, γιατί οι δρόμοι γύρω από

---

[727] Βλ. Καρκάνης, *ό.π.*, σ. 385.
[728] Ό. π., σ. 386.
[729] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

την πόλη ήταν ναρκοθετημένοι, ενώ διεξάγονταν μάχες μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών.[730] Πράγματι, την ίδια ημέρα το 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ μετά από μάχη απώθησε τη γερμανική φρουρά δύναμης εκατό αντρών που υπήρχε στην πόλη και τους άντρες του Πούλου που είχαν σπεύσει σε βοήθεια από την Κρύα Βρύση.[731] Λίγο πριν οι Γερμανοί και η δύναμη του Πούλου αναγκαστούν να αποχωρήσουν, σκότωσαν όσους ηλικιωμένους δεν μπόρεσαν να απομακρυνθούν[732] και στη συνέχεια έβαλαν φωτιά στην πόλη, με συνέπεια να προκληθούν σημαντικές καταστροφές. Κατά τον Βένγκερ καταστράφηκε περίπου το 1/3 των κτισμάτων και κυρίως αυτά που βρίσκονταν στο κέντρο και στον προσφυγικό συνοικισμό.[733] Σύμφωνα με άλλες πηγές, η πυρκαγιά έκαψε τα 2/3 της πόλης. Ανάμεσα σε αυτά συγκαταλέγονταν το δημοτικό κατάστημα, όπου στεγάζονταν όλες οι υπηρεσίες του Δήμου και φυλάσσονταν τα Αρχεία και το Ταμείο, διακόσια ξύλινα παραπήγματα που στέγαζαν τις επιχειρήσεις των εκθετών για την ετήσια εμποροπανήγυρη, ένα μεγάλο λυόμενο παράπηγμα που στέγαζε τη γεωργική έκθεση, μια αποθήκη με πεντακόσιες χιλιάδες οκάδες σιτηρών και άλλα κτίσματα.[734]

Μετά τα τελευταία γεγονότα, όσοι κάτοικοι είχαν στο μεταξύ επιστρέψει αναγκάστηκαν και πάλι να εγκαταλείψουν την πόλη. Εκτός από ελάχιστες οικογένειες όλος ο πληθυσμός κατέφυγε στην πεδιάδα, κοντά στη γέφυρα του Λουδία. Εκεί μετέβη λίγο αργότερα ο Βένγκερ στην προσπάθειά του να πείσει τους κατοίκους να επιστρέψουν στα Γιαννιτσά για να παραλάβουν ως βοήθεια συνολικά δύο χιλιάδες άρτους, κουτιά με παστά ψάρια και φάρμακα. Η κατάσταση του πληθυσμού σύμφωνα με τον Βένγκερ ήταν τραγική :

---

730 Ό. π.

731 Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ. : ΕΛΑΣ, Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα, "Έκθεσις Επί της επιχειρήσεως του συν/τος κατά της γερμανικής φρουράς της πόλεως Γιαννιτσών την 18-9-44, 19-9-44, 20-9-44 και 21-9-44", 25 Σεπτ. 1944. Ακόμη, *Θεσσαλονίκη*, 11 Μαΐου 1944. Επίσης, Μητσόπουλος, *ό.π.*, σσ. 370-372.

732 Δήμος Γιαννιτσών, Βιβλίον Θανάτων, τόμος Α΄, 1-218 (1945), Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου Ιωακείμ Πελαγίδη, Αριθ. 28, Γιαννιτσά 23 Ιουν. 1945 και Δημητρίου Γκουτσίδη, Αριθ. 97, Γιαννιτσά 27 Αυγ. 1945.

733 Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

734 Βλ. σχετικά, *Αγωγή στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Γιαννιτσών του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου (οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης) με την επωνυμία Δήμος Γιαννιτσών κατά του Γερμανικού Δημοσίου*, Γιαννιτσά 21 Φεβρ. 1996. Με την αγωγή αυτή ο Δήμος Γιαννιτσών αξιώνει από τη γερμανική κυβέρνηση να του καταβάλει το ποσό των 434.000.000 δραχμών συν τους τόκους για τις υλικές ζημιές που υπέστη εξαιτίας της πυρπόλησης της πόλης. Επίσης, ΙΑΥΕ, Διεύθυνσις Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 25, 12ος υποφ.: "Κατάστασις Εμφαίνουσα τα πυρποληθέντα και λεηλατηθέντα χωρία των Επαρχιών Νομού Πέλλης" [Επαρχία Γιαννιτσών].

«[…] Διηυθύνθημεν προς την πεδιάδα προς συνάντησιν των φευγόντων κατοίκων. Συναρπαστικόν δράμα εκτυλίσσεται κατά μήκος της οδού : Γυναικόπαιδα που πεινούν και τρέμουν από το ψύχος και που διενυκτέρευσαν εις το ύπαιθρον καθ΄ όλας αυτάς τας νύκτας δεν έφαγον παρά ολίγους κόκκους αραβοσίτου συλλεγέντος εις τους αργούς. Προσέρχονται κλαίοντα προς ημάς, όχι δια να τα βοηθήσωμεν εις τρόφιμα, αλλά δια να θέσωμεν τέρμα εις την αγωνίαν των, καθόσον αισθάνονται εαυτά κυνηγημένα σαν σκυλιά, μη γνωρίζοντα που να καταφύγουν. Απορούμεν τι να συμβουλεύσωμεν. Συνεστήσαμεν εν τούτοις εις αυτά να επιστρέψουν εις την πόλιν δια να δυνηθούν να περισώσουν μερικά των υπαρχόντων των».[735]

Αλλά ούτε και η επιστροφή τους στα Γιαννιτσά ήταν υπό τις παρούσες συνθήκες δυνατή. Μετά την αναγκαστική εγκατάλειψη των θέσεών του εντός της πόλης, το γερμανικό τμήμα οχυρώθηκε έξω από αυτήν, κοντά στο μνημείο των πεσόντων του 1912. Από εκεί πυροβολούσαν εναντίον όποιου επιχειρούσε να εισέλθει ή να εξέλθει από την πόλη ακόμη και εάν επρόκειτο για γυναίκες και παιδιά. Με αυτόν τον τρόπο και μέσα σε ελάχιστα λεπτά η αποστολή του Ερυθρού Σταυρού έγινε μάρτυρας της εκτέλεσης τριών γυναικών.[736] Όσο για τους άντρες του Πούλου, επιδόθηκαν για μια ακόμη φορά στη λεηλασία των καταστημάτων και των σπιτιών που είχαν εγκαταλείψει οι κάτοικοι στην προσπάθειά τους να σωθούν. Σημείωνε ο Βένγκερ : «Παρέστημεν μάρτυρες του θλιβερού θεάματος των ανδρών του Πούλου οι οποίοι εφόρτωσαν τα κλαπέντα λάφυρα επί όσων οχημάτων ηδύναντο να εξεύρουν».[737]

Επιστρέφοντας στις 14 Σεπτεμβρίου το τάγμα του Πούλου στην Κρύα Βρύση, δέχθηκε πυρά από τους αντάρτες βορειοδυτικά των Γιαννιτσών και κοντά στα χωριά Παλαιό (Ποντοχώρι) και Νέο Παλαιό (Αξός). Σε απάντηση οι άντρες του Πούλου εισέβαλαν και λεηλάτησαν τα δύο χωριά, σκότωσαν ζώα και πυρπόλησαν αρκετά σπίτια. Οι κάτοικοι κατάφεραν εγκαίρως να απομακρυνθούν και να σωθούν. Μια ηλικιωμένη γυναίκα στο Νέο Παλαιό και ένας άντρας στο Παλαιό που παρέμειναν,

---

[735] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

[736] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: Commission de Gestion pour les Secours en Grèce, "Απόσπασμα εξ εκθέσεως του κ. Βένγγερ, Ουδετέρου Αντιπροσώπου της ΕΔΒΕ εν Θεσσαλονίκη", Θεσσαλονίκη 11 Οκτ. 1944.

[737] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

εκτελέστηκαν μπροστά και μέσα στα σπίτια τους.[738] Την ίδια τύχη είχαν τέσσερις άντρες από το Νέο Παλαιό που εκτελέστηκαν μεταξύ της Νέας και της Παλαιάς Καρυώτισσας.[739] Καθώς η απειλή από την πλευρά των ανταρτών μεγάλωνε μέρα με την ημέρα, αύξαναν και οι πράξεις αντεκδίκησης στις οποίες κατέφευγαν οι ολιγάριθμες, πλέον, γερμανικές δυνάμεις και οι "Πουλικοί" σε βάρος του άμαχου πληθυσμού. Δεκάδες πολίτες ήταν τα θύματα της "τυφλής" βίας που μετήλθαν οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους στην προσπάθειά τους να ενσπείρουν τον πανικό και να κρατήσουν μακριά τους αντάρτες.

Εκτός από τα Γιαννιτσά, το ίδιο διάστημα δοκιμάστηκε από τα γερμανικά αντίποινα και η πόλη της Έδεσσας. Και σε αυτή την περίπτωση οι Γερμανοί κατέφυγαν στον εμπρησμό και στην αναίτια εκτέλεση όσων πολιτών βρέθηκαν στο μέσον των συγκρούσεων με τους αντάρτες του ΕΛΑΣ. Στις 12 Σεπτεμβρίου, εκδηλώθηκε συντονισμένη επίθεση εναντίον της Έδεσσας. Τρία αγγλικά αεροπλάνα πέταξαν πάνω από την πόλη και βομβάρδισαν τους στρατώνες, όπου είχαν εγκατασταθεί Ιταλοί και Γερμανοί στρατιώτες. Από την αεροπορική επιδρομή καταστράφηκε ολοσχερώς μια αποθήκη πυρομαχικών. Την ίδια στιγμή, πενήντα περίπου άντρες του ΕΛΑΣ, καλυπτόμενοι από το δάσος, κατάφεραν να εισχωρήσουν στη συνοικία Βαρόσι που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της πόλης, με αποστολή να αφαιρέσουν από τους στρατώνες όπλα και πυρομαχικά. Εκεί έγιναν αντιληπτοί από τις γερμανικές περιπόλους. Κατά τη διάρκεια της δίωρης συμπλοκής που επακολούθησε τραυματίστηκαν μερικοί Γερμανοί στρατιώτες και ο διοικητής της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού, ονόματι Έρικ Μίλερ, ο οποίος την επομένη υπέκυψε στα τραύματά του. Οι αντάρτες είχαν τρεις νεκρούς και έξι τραυματίες. Από τον άμαχο πληθυσμό σκοτώθηκε μια κοπέλα δέκα τριών ετών. Μετά το τέλος της συμπλοκής και την αποχώρηση των ανταρτών, ο γερμανικός στρατός ερεύνησε τα σπίτια της συνοικίας και ανακάλυψε όπλα και σφαίρες. Κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων στην οποία

---

[738] Δήμος Κύρρου, Δημοτικό Διαμέρισμα Αξού, Δημοτολόγιο, τόμος Α΄, (288) Δέσποινα Μαζετζή (Παλαιό) και (662) Αθανάσιος Φετφατζίδης (Ποντοχώρι). Βλ. επίσης, Κωνσταντίνος Κικιρίκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αξός 14 Φεβρ. 2002. Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ποντοχώρι 14 Φεβρ. 2002. Πρβλ. *Θεσσαλονίκη*, 23 Απρ. 1965. Η εφημερίδα λανθασμένα κάνει λόγο για συνολικά ογδόντα οκτώ εκτελεσθέντες και στα δύο χωριά.

[739] Δήμος Κύρρου, Δημοτικό Διαμέρισμα Αξού, Δημοτολόγιο, τόμος Α΄, (633) Ιορδάνης Χριστοφορίδης (Παλαιό), Χρήστος Παπαδόπουλος (Παλαιό), (7) Γαβριήλ Αρνάκης (Παλαιό), (19) Κωνσταντίνος Αρνάκης (Παλαιό). Βλ. επίσης, Κωνσταντίνος Κικιρίκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Αξός 14 Φεβρ. 2002.

υπεβλήθησαν πολλά άτομα, Γερμανοί στρατιώτες εκτέλεσαν μέσα στα σπίτια τους τρία άτομα.[740]

Οι γερμανικές αρχές της πόλης με επικεφαλής τον φρούραρχο Ρίττερ φον Εμπερλάιν, δεν περιορίστηκαν στη λήψη των παραπάνω μέτρων. Μετά την ολοκλήρωση των ερευνών διέταξαν την πυρπόληση της συνοικίας του Βαροσίου με αποτέλεσμα να καταστραφούν διακόσια με τριακόσια σπίτια που στέγαζαν τριακόσιες ογδόντα οικογένειες. Οι πυροπαθείς δεν πρόλαβαν να διασώσουν τίποτε από τις περιουσίες τους, καθώς τους δόθηκε δέκα λεπτά διορία να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Τρεις άντρες, μεταξύ των οποίων ένα εντεκάχρονο παιδί, που δεν πρόλαβαν να απομακρυνθούν, κάηκαν ζωντανοί. Εκτός από τα σπίτια καταστράφηκαν ο μητροπολιτικός ναός των Αγίων Αναργύρων, οι εκκλησίες Αγία Ελεούσα και Άγιος Ιωάννης Θεολόγος και τα παρεκκλήσια του Αρχαγγέλου και του Αγίου Νικολάου. Ανάμεσα στα καταστραφέντα κτήρια της συνοικίας ήταν και το δημοτικό σχολείο.[741]

Την ίδια ημέρα, πεντακόσιοι περίπου αντάρτες του ΕΛΑΣ επιχείρησαν να εισέλθουν στην πόλη από την πλευρά του χωριού Μεσημέρι. Έγιναν, όμως, αντιληπτοί και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν κάτω από τα καταιγιστικά πυρά του γερμανικού πυροβολικού. Η εμφάνιση των ανταρτών κοντά στο χωριό έστρεψε τους Γερμανούς εναντίον του. Στις 13 Σεπτεμβρίου, γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στο Μεσημέρι σκοτώνοντας δύο κατοίκους, οι οποίοι προσπάθησαν να διαφύγουν. Στη συνέχεια παρέδωσαν στις φλόγες τα εκατόν ογδόντα σπίτια του χωριού, το δημοτικό σχολείο, την εκκλησία των Αγίων Αναργύρων και το παρεκκλήσι του Αγίου Αθανασίου.

---

[740] Βλ. Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: Etat Hellenique, Prefecture de Pella, No Prot. 3668, An Couvernement Général de la Macédoine – Direction de l' Internieur, "Incursion de rebelles dans la ville d' Edessa et destruction par le feu du quartier Varosi situé a l' est de la ville et du village Messimerion [Επιδρομή στασιαστών στην πόλη της Έδεσσας και καταστροφή λόγω πυρκαγιάς της συνοικίας Βαρόσι που βρίσκεται στα ανατολικά της πόλης και του χωριού Μεσημέρι]", Έδεσσα 18 Σεπτ. 1944. Η έκθεση συντάχθηκε από τον Νομάρχη Πέλλας, Αλέξανδρο Δημητρακόπουλο, την οποία απέστειλε στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας. Ένα αντίγραφό της, μεταφρασμένο στα γαλλικά, παρέλαβε ο αντιπρόσωπος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού του γραφείου Θεσσαλονίκης, Βένγκερ. Για την επιχείρηση του ΕΛΑΣ μέσα στην πόλη της Έδεσσας βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ. : ΕΛΑΣ, Χ Μεραρχία, 16ον Συν/γμα Πεζικού, "Έκθεση Επιχειρήσεων μηνός Σ/βριου 1944", 30 Σεπτ. 1944. Επίσης, Γεώργιος Ι. Μίντσης, *80 χρόνια ελεύθερη Έδεσσα 1912-1992. Σύγχρονη Ιστορία της πόλης και της περιοχής*, Έδεσσα 1992, σ. 100.

[741] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: Etat Hellenique, Prefecture de Pella, No Prot. 3668, "Incursion de rebelles dans la ville d' Edessa et destruction par le feu du quartier Varosi situé a l' est de la ville et du village Messimerion", Έδεσσα 18 Σεπτ. 1944. Επίσης, Zst, V 508 AR 2404 / 67: Der Gendarmerieleutnant Georg Denaxas an das Gendarmerie – Kommando in Edessa, "Kriegsverbrecher Deutsche, Italiener, Bulgaren und Albanien", Έδεσσα 16. 6. 1945. Μίντζης, *ό.π.*, σσ. 100-101. Νικόλαος Αθαν. Σινόπουλος, *Πέλλα – Έδεσσα – Γιαννιτσά – Αρδέα*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 90.

Τέσσερις ηλικιωμένοι κάτοικοι, δύο άντρες και δύο γυναίκες, κάηκαν ζωντανοί μέσα στα σπίτια τους. Το σύνολο του πληθυσμού που ανερχόταν σε περίπου χίλια άτομα διατάχθηκε να εγκαταλείψει το χωριό και να μετακινηθεί στην πόλη της Έδεσσας. Κατά την αποχώρησή τους οι Γερμανοί πήραν μαζί τους όλα τα ζώα. Μετά από παρέμβαση του Βένγκερ προς τον Εμπερλάιν, δόθηκε η άδεια για την παροχή βοήθειας στους πληγέντες κατοίκους του Βαροσίου και του Μεσημερίου. Επίσης, ο Γερμανός φρούραρχος υποσχέθηκε ότι οι πενήντα συλληφθέντες από το Βαρόσι και οι δέκα από το Μεσημέρι θα απελευθερώνονταν αμέσως μετά την ολοκλήρωση των έργων στα οποία απασχολούνταν. Τέλος, ενημέρωσε τον εκπρόσωπο του Ερυθρού Σταυρού ότι τα ζώα που είχαν κατασχεθεί από το Μεσημέρι θα επιστρέφονταν μόνο σε όσους κατοίκους δεν είχαν καταφύγει στους αντάρτες.[742]

Οι πυρπολήσεις χωριών και ολόκληρων συνοικισμών των πόλεων από τους Γερμανούς συνοδεύτηκαν από τις ληστρικές επιδρομές του τάγματος του Πούλου. Τον Σεπτέμβριο του 1944, το οχυρωμένο χωριό της Κρύας Βρύσης παρείχε στους άντρες του Πούλου την μόνη ασφάλεια από τους κομμουνιστές αντάρτες. Η έξοδος του τάγματος από το ορμητήριό του συνοδευόταν από επιθέσεις στα γύρω χωριά, λεηλασίες, φόνους που είχαν ως στόχο την τρομοκράτηση του πληθυσμού. Τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από τους εθελοντές του Πούλου παρουσίασαν το διάστημα εκείνο κατακόρυφη αύξηση. Αναμφίβολα σε αυτό συνετέλεσε εκτός από την σιωπηρή επιδοκιμασία από την πλευρά των Γερμανών, η ανασφάλεια που είχε καταλάβει τους άντρες του εν λόγω τμήματος, καθώς η μέχρι τότε συνεργασία τους με τα στρατεύματα Κατοχής, τους είχε καταστήσει ιδιαίτερα μισητούς στην πλειοψηφία των κατοίκων της Μακεδονίας. Κάτω από αυτήν την οπτική, οι επιθέσεις του ΕΛΑΣ πληρώνονταν πάντα με επιθέσεις εναντίον των αμάχων, όταν αυτό δεν γινόταν πλέον από συνήθεια ή για την αρπαγή των περιουσιών των υποψηφίων θυμάτων τους.

Ο Βένγκερ και οι συνεργάτες του έγιναν επανειλημμένως μάρτυρες των δεινών που επέφεραν με την εγκληματική τους δράση οι άντρες του Πούλου σε χωριά των Γιαννιτσών και της Βέροιας. Στις 14 Σεπτεμβρίου, όσοι από τους άντρες του Πούλου δεν είχαν μεταβεί στα Γιαννιτσά, εισέβαλαν σε χωριά του κάμπου, λεηλατώντας και σκοτώνοντας χωρίς να έχει δοθεί έστω η αφορμή για κάτι τέτοιο. Για τους

[742] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: Etat Hellenique, Prefecture de Pella, No Prot. 3668, "Incursion de rebelles dans la ville d' Edessa et destruction par le feu du quartier Varosi situé a l' est de la ville et du village Messimerion", Έδεσσα 18 Σεπτ. 1944. Στο ίδιο, "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

ανθρώπους αυτούς, ανάλογες πράξεις αποτελούσαν πλέον μέρος της καθημερινότητας τους. Ο Σταυρός Βέροιας ήταν ένα από τα χωριά που δέχθηκαν εκείνη την ημέρα την επιδρομή των ανεξέλεγκτων Ελλήνων εθελοντών.

Μετά την πυρπόληση των Γιαννιτσών, η αντιπροσωπία του Ερυθρού Σταυρού μετέβη στον Σταυρό, για να εξακριβώσει τις ζημιές που είχε υποστεί το χωριό από τους άντρες του Πούλου. Σημειώνει σχετικά ο Βένγκερ :

> «Ανεχωρήσαμεν δια το χωρίον Σταυρός ευρισκομένου επί της προς Βέρροιαν οδού, δια να εξακριβώσωμεν τας ζημίας και τούτου, δεδομένου ότι επυρπολήθην τελευταίως από τα Τμήματα του Πούλου. Εις πλέον των 100 αναβιβάζονται αι πυρποληθείσαι οικείαι επί συνόλου 180 τοιούτων. Τρία άτομα κατεκρεουργήθησαν. Δώδεκα γυναίκες εβιάσθησαν, ων μία 65 ετών, από χαμίνιον 20-25 ετών. Πλείστα τρόφιμα και χρειώδη εκλάπησαν. Μέγας αριθμός κτηνών ηρπάγη. Ως προς τα ζώα, άτινα δεν ηδυνήθησαν να αποκομίσουν, εφρόντισαν να τα θραύσουν την σιαγώνα, δια να μη δύνανται να φάγουν. Αυτά είναι τα έργα και αι ηρωικαί πράξεις των ανθρώπων τούτων οι οποίοι ισχυρίζονται ότι καταπολεμούν τον κομμουνισμόν».[743]

Το ίδιο καυστικός για τους φόνους και γενικά για την κακομεταχείριση των αμάχων, αλλά και ταυτόχρονα παραστατικός στην περιγραφή του ήταν ο Βένγκερ, όταν στη συνέχεια πληροφορήθηκε όσα οι ίδιοι άνθρωποι είχαν διαπράξει, με διαφορά λίγων μόνο ωρών, στο γειτονικό Παλαιό Σκυλίτσι :

> «[…] Άλλο χωρίον, το Σκυλίτσι, ολίγα χιλιόμετρα πέραν του προηγουμένου, επυρπολήθη επίσης από τους ιδίους ανθρώπους. Εδώ τα θύματα ανέρχονται εις 12. Οι άνδρες του χωρίου συνεκεντρώθησαν εις μίαν ομάδα. Καθ΄ον χρόνον εκάθηντο, ένας στρατιώτης του Πούλου, απευθυνόμενος εις ένα έκαστον από αυτούς, τους έλεγε : "Σήκω, μη φοβάσαι. Πρόκειται απλούστατα να σε σκοτώσω". Με το ένα χέρι εκράτει το τυφέκιον και με το άλλο τεμάχιον άρτου το οποίον έτρωγεν. Μόλις έκαστος χωρικός εσηκώνετο, τον εφόνευε σαν σκυλί. Εκτός από τας βιαιοπραγίας αυτάς το χωρίον ελεηλατήθη, ως συνήθως, εξ ολοκλήρου».[744]

---

[743] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

[744] Ό. π. Επίσης, Γεώργιος Μπαζούκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Βέροια 11 Οκτ. 2001.

Μετά τα όσα συνέβησαν στον Σταυρό και το Σκυλίτσι, η αντιπροσωπεία του Ερυθρού Σταυρού αποφάσισε να μεταβεί στην Κρύα Βρύση για να συναντήσει τον Πούλο. Ο διάλογος που επακολούθησε μεταξύ του Βένγκερ και του Πούλου είναι αποκαλυπτικός για το πως ο τελευταίος αντιλαμβανόταν τον αγώνα εναντίον των κομμουνιστών ανταρτών και τις μεθόδους διεξαγωγής του:

> «[…] Εφτάσαμεν εκεί [Κρύα Βρύση] περί την 17.30΄. Το χωρίον μεταβληθέν εις Φρούριον χρησιμοποιείται ως επισταθμία των ανδρών του Πούλου. Μετ΄ ολίγον εισήχθημεν παρά τω Συνταγματάρχη. Παρίσταντο και έτεροι αξιωματικοί ως και σύνδεσμος Γερμανός αξιωματικός. Ανεκοινώσαμεν εις τους κυρίους τούτους τον σκοπόν της επισκέψεώς μας και τοις εζητήσαμεν όπως, ει δυνατόν, αποφεθχθούν αι πυρπολήσεις των χωρίων και η καταδίωξης των πολιτών και προ παντός των γυναικοπαίδων. Ο Πούλος, μας απήντησε πολύ ευγενώς. Ηρνήθη ό,τι του κατεγγείλαμεν και μας παρεκάλεσεν όπως απευθύνωμεν τα παράπονά μας εις τους αντάρτας, οι οποίοι είναι οι υπαίτιοι όλης αυτής της καταστάσεως. Κατά την διάρκειαν της συνομιλίας μας, μας ανέφερεν ότι σχετικώς με τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρόν απηύθυνεν ήδη αναφοράν προς τας Γερμανικάς Αρχάς, αίτινες όμως δεν απεδέχθησαν δυστυχώς τας απόψεις του. Εάν ηδύνατο θα ελάμβανε διάφορα μέτρα έναντι του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Επί του προκειμένου, του εζητήσαμεν να μας καθορίση ποίας κατηγορίας έχει να διατυπώση κατά του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Ηρνήθη να δώση και την παραμικράν εξήγησιν, λέγων ότι θα το έκαμε εάν είχε κάποιαν σχετικήν δύναμιν. Ιδόντες ότι δεν υπάρχει τρόπος συνεννοήσεως με τους ανθρώπους αυτούς, διεκόψαμεν αμέσως την συνομιλίαν μας και ανεχωρήσαμεν δια Βέρροιαν […]».[745]

Επιστρέφοντας στη Θεσσαλονίκη, οι άνθρωποι του Ερυθρού Σταυρού κρατήθηκαν πάνω από μια ώρα από τους άντρες του Πούλου στην Χαλκηδόνα. Το διάστημα της κράτησής τους αντιμετωπίστηκαν με εχθρότητα, καθώς για τον Πούλο δεν ήταν τίποτε άλλο παρά κομμουνιστές και Τέκτονες που δρούσαν κάτω από τον μανδύα των εκπροσώπων του Ερυθρού Σταυρού, με αρχηγό «τον μεγαλύτερο κομμουνιστή από

[745] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: "Έκθεσις Επί των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας", Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.

όλους, τον Βένγκερ». Τελικά η αποστολή του Ερυθρού Σταυρού αφέθηκε ελεύθερη από την ιδιότυπη αυτή ομηρία της και επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη.[746]

Στα τέλη του Σεπτεμβρίου το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου μετακινήθηκε από την Κρύα Βρύση στην Χαλκηδόνα, όπου εγκαταστάθηκε προσωρινά, αναμένοντας νεότερες οδηγίες από τους Γερμανούς για την έναρξη εκκένωσης της Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια της μετακίνησης αυτής υπέστη απώλειες μετά από τις επιθέσεις που διενήργησε ο ΕΛΑΣ εναντίον του. Στην πρώτη από αυτές, ένα τμήμα του 16ου Συντάγματος έστησε ενέδρα, λίγο μετά τα μεσάνυχτα της 28ης Σεπτεμβρίου, κοντά στον Σταυρό και το Σκυλίτσι, σε μια πομπή κάρων με τα οποία οι άντρες του Πούλου μετέφεραν λάφυρα από τις λεηλασίες που είχαν διαπράξει όλο το προηγούμενο διάστημα. Αποτέλεσμα της ενέδρας ήταν να σκοτωθούν αρκετοί "Πουλικοί" και να περάσουν στα χέρια των ανταρτών πολλά κάρα με πολεμικό υλικό, είδη ένδυσης και υπόδησης, ζώα και διάφορα άλλα είδη.[747]

Την ίδια ημέρα, τμήματα του 30ου Συντάγματος έστησαν ενέδρα στο δρόμο μεταξύ της Πέλλας και της Χαλκηδόνας, έχοντας και πάλι ως στόχο τους άντρες του Πούλου. Αυτή τη φορά σε βοήθεια των Ελλήνων εθελοντών έσπευσαν τμήματα του γερμανικού στρατού. Επακολούθησε πολύωρη μάχη εντός και εκτός της Χαλκηδόνας με απώλειες και για τις δύο πλευρές.[748] Μετά τη λήξη της, ο Πούλος έδωσε διαταγή να συγκεντρωθούν όλοι οι άντρες της Χαλκηδόνας στην κεντρική πλατεία. Σύμφωνα με μαρτυρίες, η εκτέλεσή τους απετράπη από έναν Γερμανό αξιωματικό, όταν αυτός διαπίστωσε ότι οι περισσότεροι από τους άντρες, περίπου τριακόσιοι, ήταν παρόντες παρά τον ισχυρισμό του Πούλου ότι αυτοί είχαν καταφύγει στους αντάρτες. Ως συνήθως, η πόλη παραδόθηκε, μετά τη φυγή των κατοίκων στα γύρω χωριά, στις διαθέσεις των αντρών του Πούλου, οι οποίοι την λεηλάτησαν, εκτελώντας τριάντα ένα άντρες κάθε ηλικίας. Από αυτούς οι είκοσι δύο εκτελέστηκαν έξω από το χωριό, στη

---

[746] Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φακ. 5: Commission de Gestion pour les Secours en Grèce, "Απόσπασμα εξ εκθέσεως του κ. Βένγγερ, Ουδετέρου Αντιπροσώπου της ΕΔΒΕ εν Θεσσαλονίκη", Θεσσαλονίκη 11 Οκτ. 1944.

[747] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 2ος υποφ. ΕΛΑΣ, Χ Μεραρχία, 16ον Συν/γμα Πεζικού, "Έκθεση Επιχειρήσεων μηνός Σ/βριου 1944", 30 Σεπτ. 1944.

[748] Βλ. ΙΑΜ, ΓΔΔΜ, φακ. 20, 1ος υποφ.: ΕΛΑΣ, Χ Μεραρχία, 30ον Συν/γμα Πεζικού, "Έκθεσις επί της επιχειρήσεως του ΙΙΙ/30 Τάγματος κατά των γερμανών και ταγ/λιτων εις την Ν. Χαλκηδόνα Γιαννιτσών την 28-9-44", 30 Σεπτ. 1944. Για την επίθεση αυτή του ΕΛΑΣ, ο Πούλος κατέθεσε μεταπολεμικά ενώπιον του Διαρκούς Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης : «Τον Σεπτέμβριον αποφάσισα να φύγω προς την Βέροιαν και κατ΄ αρχάς μετέβην εις Χαλκιδόνα κτυπηθείς υπό των κομμουνιστών», βλ. Διαρκές Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης, Πρακτικά, Αριθ. 1-500 (1947), Πρακτικά Συνεδριάσεως της 22ας Μαΐου μέχρι 2 Ιουνίου 1947, Αριθ. αποφάσεως 311: Απολογία Γεώργιου Π.

θέση "Κάμπος", ενώ οι έξι στο προαύλιο του Δημοτικού Σχολείου. Όταν οι κάτοικοι επέστρεψαν αντίκρισαν εικόνα πλήρους καταστροφής, ενώ διαπίστωσαν ότι όλα τα πηγάδια ήταν γεμάτα πτώματα.[749]

Με την είσοδο του Οκτωβρίου 1944, τα γερμανικά στρατεύματα και οι Έλληνες συνοδοιπόροι τους επισπεύσανε τις προετοιμασίες για την αποχώρηση από το ελληνικό έδαφος. Σε αυτό συνετέλεσε η ταχεία προέλαση των Ρώσων προς το Βελιγράδι, με την υποστήριξη ρουμανικών και βουλγαρικών στρατευμάτων, αλλά και την ενίσχυση των παρτιζάνων του Τίτο. Ο κίνδυνος να αποκοπεί η Ομάδα Στρατού Ε, την ανάγκασε να διατάξει την άμεση προώθηση όλων των γερμανικών τμημάτων προς τα βόρεια. Δύο ήταν τα σημεία στα οποία έπρεπε να επικεντρώσουν τις προσπάθειές τους όλοι οι διοικητές : α΄) Στην ταχεία προώθηση των στρατευμάτων προς τα βόρεια και β΄) Στην εκκένωση της Ελλάδας με όσο το δυνατόν λιγότερες ανθρώπινες απώλειες. Επειδή, λοιπόν, κρίθηκε ότι εκείνο που προείχε ήταν η επίτευξη των δύο παραπάνω στόχων, αποφασίστηκε να μην δοθεί ιδιαίτερο βάρος στη μεταφορά του πολεμικού ή άλλου υλικού. Κυρίως, όπλα, πολεμοφόδια, μηχανές και κάθε είδους πολεμικό υλικό που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τον εχθρό καταστράφηκε. Ταυτόχρονα, οι Σκαπανείς ανέλαβαν την συστηματική ανατίναξη δρόμων, σιδηροδρομικών γραμμών και βαγονιών, λιμανιών και γενικά όλων των στρατιωτικής σημασίας εγκαταστάσεων. Στοχεύοντας στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επιβράδυνση των στρατιωτικών μετακινήσεων του εχθρού που θα ακολουθούσε, έγιναν εκτεταμένες ανατινάξεις κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών – Θεσσαλονίκης, με σκοπό να «τεθεί για πολλούς

---

[749] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451 – 592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556,557,558, 559 : Μαρτυρικές καταθέσεις Δόμνας Φ., Αναστασίας Κ., Λεμονιάς Μ., Αναστασίας Γ., κ. α. Αντίθετα, με όσα κατέθεσαν οι μάρτυρες κατηγορίας, παρέστη στη δίκη του Πούλου και κατέθεσε ως μάρτυρας υπεράσπισης ο Δαμιανός Α., ο οποίος υποστήριξε ότι « […] ουδόλως ευθύνεται ο Πούλος δια τα γεγονότα της Χαλκιδώνος, αλλά η υπόθεσις έχει ως εξής : Εκ Χαλκιδώνος διείρχοντο δύο μοτοσυκλετισταί Γερμανοί οίτινες επυροβολήθησαν υπό των ανταρτών και συνεπεία της επιθέσεως ταύτης οι Γερμανοί προέβησαν εις την λεηλασίαν της Νέας Χαλκηδώνος». Για τους εκτελεσθέντες βλ. Δήμος Χαλκηδόνας, Βιβλίον Θανάτων Ν. Χαλκηδόνος, τόμος Β΄, όπου υπάρχουν συνολικά είκοσι οκτώ ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, και "Φάκελος Εθνικής Αντίστασης" : Κοινότητα Χαλκηδόνας, Κατάσταση φονευθέντων κατοίκων Κοινότητάς μας από τους Γερμανούς κατά την περίοδο 1941-1944. Ο ίδιος φάκελος περιέχει μια ακόμη κατάσταση εκτελεσθέντων στις 28 Σεπτεμβρίου 1944 στη θέση "Κάμπος" ή "Μπαξελίκια" και στο προαύλιο του σχολείου. Μέχρι την αποχώρηση των Γερμανών και των "Πουλικών", η Χαλκηδόνα είχε και άλλα θύματα. Με βάση τις συνταχθείσες ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, μεταξύ 1ης και 17ης Οκτωβρίου, οι Γερμανοί εκτέλεσαν δέκα τρία άτομα και δύο οι άντρες του Πούλου.

μήνες εκτός λειτουργίας».[750] Σύμφωνα με τους πρώτους υπολογισμούς της γερμανικής πλευράς, το διάστημα μεταξύ της 9ης Σεπτεμβρίου και της 2ης Νοεμβρίου 1944 είχαν ανατιναχθεί σε όλη την Ελλάδα ενενήντα πέντε γέφυρες, δέκα τέσσερα τούνελ, πενήντα δύο σιδηροδρομικοί σταθμοί και εκατόν τριάντα χιλιόμετρα σιδηροτροχιών με υλικό.[751]

Στις 15 Οκτωβρίου, το Στρατιωτικό Επιτελείο του 91ου Σώματος Στρατού για ιδιαίτερες ανάγκες, μετεξέλιξη του Σώματος Στρατού Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο των προετοιμασιών για την εκκένωση της Ελλάδας, εξέδωσε τη «Διαταγή του Σώματος για την μετακίνηση του 91ου Σώματος Στρατού προς Βορρά» που έφερε υπογραμμισμένη τη φράση : «Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να πέσει στα χέρια του εχθρού». Τα γερμανικά στρατεύματα συγκρότησαν τρεις ομάδες, οι οποίες ακολούθησαν τρία διαφορετικά δρομολόγια : α΄) Ο δρόμος "πράσινο" ξεκινούσε από το Μέτσοβο και μέσω Καλαμπάκας – Δεσκάτης – Σερβίων – Κοζάνης – Πτολεμαΐδας – Βεύης οδηγούσε στο Μοναστήρι, με συνολική πορεία τριακοσίων ογδόντα χιλιομέτρων, β΄) Ο δρόμος "κόκκινο" ξεκινούσε από το Βόλο και με ενδιάμεσους σταθμούς τη Λάρισα – Τύρναβο – Ελασσόνα – Σέρβια – Κοζάνη – Βέροια – Γιδά – Γέφυρα – Πολύκαστρο συνέχιζε προς τη Γευγελή, συνολικού μήκους τετρακοσίων σαράντα οκτώ χιλιομέτρων γ΄) Ο δρόμος "μπλε" ξεκινούσε από τη Θεσσαλονίκη και μέσω του Κιλκίς και της Δοϊράνης συνέχιζε εντός της Γιουγκοσλαβίας με τελικό προορισμό το Κουμάνοβο και το Βέλες, συνολικού μήκους διακοσίων τριάντα οκτώ χιλιομέτρων. Με βάση το πρόγραμμα, τα στρατεύματα έπρεπε να διανύουν πεζή καθημερινά τριάντα πέντε χιλιόμετρα. Φυσικά ελήφθησαν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία από επιθέσεις των ανταρτών, αεροπορικές επιδρομές, αποβατικές και καταδρομικές ενέργειες και δολιοφθορές που θα μπορούσαν να επιβραδύνουν τη γερμανική υποχώρηση.[752]

Στις 2 Νοεμβρίου 1944, ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής της Ομάδας Στρατού Ε, Αλεξάντερ Λερ εξέδωσε ημερήσια διαταγή προς τους στρατιώτες της Ομάδας, με την ευκαιρία της ολοκλήρωσης εκκένωσης της Ελλάδας :

> «[…] Στις 1 και 2 Νοεμβρίου, τα τελευταία στρατεύματα της Ομάδας Στρατού Ε πέρασαν τα ελληνικά και μακεδονικά σύνορα με κατεύθυνση προς Βορρά. Έτσι, ολοκληρώθηκε η εκκένωση της Ελλάδας,

---

750 MA, RH 19 VII 43 / 1: Oberkommando Heeresgruppe E, Ia, Nr. [...] /44 g. K. Chefs, An Generalkommando LXVIII. A. K., H. Qu. […] .10.1944.

751 MA, RH 19 VII 38 / 5: Bv. T. O. H. Gr. E., Kdr. / I, "Vortragsnotiz für Räumung und Sperrung in Griechenland (einschl. Trazien), Zeit: 9.9. – 2.11.1944", H. Qu. 3 Νοεμ. 1944.

752 Βλ. MA, RH 19 VII 37b / 6: Gen. Kdo. LXXXXI. A. K. zbV., Ia, Op. 3, Nr. 6895 – 2962 / 44 g. Kdos., "Korpsbefehl für das Absetzen des LXXXXI. A. K. nach Norden", H. Qu. 15 Οκτ. 1944.

συμπεριλαμβανομένων των νησιών του Αιγαίου, που είχε ξεκινήσει την 1η Σεπτεμβρίου […] Με την ολοκλήρωση της εκκένωσης της Ελλάδας, πραγματοποιήσαμε επιτυχώς ένα αποφασιστικό βήμα για τη δημιουργία ενός νέου μετώπου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και πετύχαμε να δημιουργήσουμε τις προϋποθέσεις για τα μετέπειτα επιχειρησιακά μέτρα. Όμως, δεν έχει επιτευχθεί ακόμη ο τελικός στόχος. Μας περιμένουν σκληρές μάχες και ταλαιπωρίες. Έχοντας, όμως, επίγνωση της θέλησής μας για τη συνέχιση του αγώνα, πίστη και σταθερή εμπιστοσύνη στη διεύθυνσή του, δένουμε το κράνος σταθερότερα.

Να ζήσει ο Φύρερ μας και Ανώτατος Στρατιωτικός Διοικητής».[753]

Στις 2 Νοεμβρίου 1944, η Ελλάδα είχε και επισήμως απελευθερωθεί από τα γερμανικά στρατεύματα. Η τετράχρονη Κατοχή είχε στοιχίσει στην χώρα χιλιάδες ανθρώπινες ζωές και ανυπολόγιστες καταστροφές. Η απελευθέρωση από τους Γερμανούς σήμαινε ταυτόχρονα και την απελευθέρωση των ανθρώπων από τον φόβο των αντιποίνων και όλων εκείνων των μεθόδων που έκαναν τους στρατιώτες του Γ΄ Ράιχ να ξεχωρίζουν από οποιονδήποτε άλλο μέχρι τότε στρατό. Όμως, το πολιτικό χάος που τόσο πολύ είχαν επιζητήσει και μεθοδικά καλλιεργήσει οι Γερμανοί το τελευταίο διάστημα της Κατοχής και που ως ένα βαθμό το είχαν επιτύχει, διχάζοντας τους Έλληνες, επικράτησε ολοκληρωτικά αμέσως μετά την αποχώρησή τους. Τότε, τη θέση του εχθρού που μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο κατείχαν δικαιωματικά οι Γερμανοί, πήραν οι κομμουνιστές και οι εθνικόφρονες, πολεμώντας αυτή τη φορά μεταξύ τους στα βουνά και στις πόλεις με σύμμαχο έναν νέο δυνάστη, τη διχόνοια.

[753] MA, RH 19 VII 38 / 5: Der Oberbefehlshaber der Heeresgruppe E, "Tagesbefehl! Soldaten der Heeresgruppe E!", H. Qu. 2 Νοεμ. 1944.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το 1944 ήταν αναμφίβολα η χρονιά των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Από τον Ιανουάριο μέχρι τον Οκτώβριο η Ομάδα Στρατού Ε στο Πανόραμα σχεδίασε εννιά μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στα βουνά της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Από αυτές οι οκτώ διεξήχθησαν με ευθύνη του Στρατιωτικού Διοικητή Θεσσαλονίκης-Αιγαίου και η μια υπό τη διοίκηση του 22ου Σώματος Ορεινών Καταδρομών που έδρευε στα Ιωάννινα. Στις επιχειρήσεις συμμετείχαν όλες οι δυνάμεις που είχαν στη διάθεσή τους οι Γερμανοί: στρατεύματα της Βέρμαχτ, των SS, τμήματα της Στρατιωτικής Χωροφυλακής και της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού, εφεδρείες και δυνάμεις φύλαξης του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, προσκολλημένα στη Βέρμαχτ εθελοντικά τμήματα από τον Καύκασο. Μόνο ο «Λύκος» και ο «Ελέφαντας» πραγματοποιήθηκαν με τη συμμετοχή και βουλγαρικών στρατευμάτων. Στις υπόλοιπες επιχειρήσεις συνέδραμαν τους Γερμανούς εθελοντικά τμήματα ποικίλης σύνθεσης και προελεύσεως : Πόντιοι τουρκόφωνοι από χωριά της Κοζάνης και της Πτολεμαΐδας, οι οποίοι μετά από σφοδρές επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον τους δέχθηκαν όπλα από τους Γερμανούς, συγκροτώντας τον Εθνικό Ελληνικό Στρατό υπό την αρχηγία του Μιχαήλ Παπαδόπουλου, αλλά και άλλων οπλαρχηγών, όπως του Φραγκίσκου Κολλάρα στην Πτολεμαΐδα και του Αλέξη Τσακίρογλου στον Πελαργό, και οι εθελοντές του Γεώργιου Πούλου και του Φριτς Σούμπερτ.

Οι γερμανικές επιχειρήσεις αυτής της περιόδου δεν μπορούν να θεωρηθούν επιτυχείς. Παρά τον μεγάλο αριθμό και την ποιότητα των στρατευμάτων που σε ορισμένες από αυτές χρησιμοποιήθηκαν, την άριστη προετοιμασία και τον σχεδιασμό τους, απέτυχαν στην συντριπτική τους πλειοψηφία να εγκλωβίσουν και να εξοντώσουν τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Αλλά και όταν το κατάφεραν αυτό, όπως συνέβη κατά τη διάρκεια της επιχείρησης «Σταυραετός», η επιτυχία αυτή είχε και πάλι βραχύβιο χαρακτήρα. Άλλωστε, στόχος των συγκεκριμένων επιχειρήσεων δεν ήταν πλέον η «ειρήνευση» της περιοχής, όπως την είχαν σχεδιάσει και οραματιστεί οι στρατιωτικοί το 1943, αλλά η απελευθέρωση του νευραλγικού οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου που οδηγούσε προς το βορρά. Από την άλλη πλευρά, οι συνεχείς γερμανικές επιχειρήσεις ήταν μια απόδειξη της ύπαρξης και δράσης του αντιπάλου.

Πράγματι, τα τμήματα του ΕΛΑΣ ανέπτυξαν μέσα στο 1944 πολυμέτωπη δράση. Μερικές από τις επιθέσεις προξένησαν σημαντικές απώλειες στο γερμανικό στρατό και

ανάγκασαν τη γερμανική πλευρά να σχεδιάσει ολόκληρες επιχειρήσεις, όπως συνέβη στην περίπτωση της ενέδρας στην Καστανιά και τη μετέπειτα επιχείρηση «Μαγιάτικη Καταιγίδα» στο Βέρμιο. Άλλες επιθέσεις του ΕΛΑΣ που πραγματοποιήθηκαν εναντίον μεμονωμένων γερμανικών στόχων, ζημίωσαν περισσότερο τον άμαχο πληθυσμό από τους ίδιους τους πληγέντες Γερμανούς. Οι εκτελέσεις κρατουμένων – ομήρων, όπου υπήρχαν φυλακές για το σκοπό αυτό, όπως στη Θεσσαλονίκη, την Κοζάνη, τη Φλώρινα, ήταν η γερμανική απάντηση στους φόνους λίγων Γερμανών στρατιωτών. Επιπλέον, ολόκληρα χωριά πλήρωσαν για τις επιθέσεις που είχαν σημειωθεί κοντά σε αυτά. Η Κλεισούρα και ο Χορτιάτης αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις, όπου τα γερμανικά αντίποινα στράφηκαν εναντίον ανυπεράσπιστων γυναικών και παιδιών, πληγώνοντας το γόητρο ενός στρατού, αλλά και αυτό του ΕΛΑΣ.

Ιδιαίτερα στις δύο αυτές περιπτώσεις, για το θάνατο τριών συνολικά Γερμανών, τμήματα της Βέρμαχτ και των SS, με την ενίσχυση ομάδας Κομιτατζήδων στην περίπτωση της Κλεισούρας και του τμήματος του Σούμπερτ στην περίπτωση του Χορτιάτη, σκότωσαν περίπου τριακόσια εβδομήντα άτομα, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων ήταν γυναικόπαιδα που είχαν παραμείνει στα χωριά. Η καταστροφή των δύο χωριών απέδειξε ότι παρά τις όποιες προσπάθειες του προηγούμενου διαστήματος να υπάρξει μια αλλαγή στην εφαρμογή των αντιποίνων, αυτές στην πράξη δεν ευοδώθηκαν ποτέ. Η αντίδραση του Νώυμπαχερ μετά τα γεγονότα της Κλεισούρας και ο τρόπος με τον οποίο η στρατιωτική ηγεσία αντιμετώπισε τον υπεύθυνο στρατιωτικό, τον διοικητή του 7^{ου} Συντάγματος των SS Σύμερς, φανέρωσε τη σαφή διάσταση απόψεων που οι δύο πλευρές είχαν για το ζήτημα των αντιποίνων. Ειδικότερα, η γερμανική στρατιωτική ηγεσία αποδέχθηκε τις παρεκτροπές των διοικητών των μονάδων, όπως συνέβη στην Κλεισούρα, θεωρώντας σημαντικότερη την με κάθε τρόπο και με κάθε κόστος συνέχιση του πολέμου, ακόμα και όταν το κόστος αυτό βάρυνε αποκλειστικά τον άμαχο πληθυσμό.

Από την άλλη πλευρά, ο ΕΛΑΣ επέλεξε να προχωρήσει σε δύο χτυπήματα που στην πράξη δεν μπορούσαν να έχουν κανένα στρατιωτικό όφελος. Πιθανόν, οι συγκεκριμένες ενέργειες του ΕΛΑΣ αποφασίστηκαν εν γνώσει των συνεπειών που αυτές ενδεχομένως θα είχαν, όταν για παρόμοια περιστατικά οι Γερμανοί είχαν προβεί σε αντίποινα κατά του άμαχου πληθυσμού. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι επικεφαλής των τμημάτων του ΕΛΑΣ που πρωταγωνίστησαν στα συγκεκριμένα γεγονότα, δεν έλαβαν καθόλου υπόψη τους τον άμεσο κίνδυνο που διέτρεχαν τα χωριά εάν πραγματοποιούσαν τελικά τις επιθέσεις εναντίον Γερμανών στρατιωτών κοντά σε αυτά.

Η εμμονή τους να προχωρήσουν στις επιθέσεις εναντίον διερχόμενων γερμανικών αυτοκινήτων έξω από την Κλεισούρα και τον Χορτιάτη και παρά τις προειδοποιήσεις των κατοίκων, δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο κάτω από το πρίσμα της απλής εφαρμογής προηγούμενων διαταγών. Και αν στην περίπτωση της Κλεισούρας η ενέδρα δεν είχε προκαθορισμένο στόχο, στην περίπτωση του Χορτιάτη ήταν σε γνώση των ανταρτών ότι δύο φορές την εβδομάδα ένα γερμανικό αυτοκίνητο μετέβαινε στο χωριό για να απολυμάνει το νερό. Σίγουρα, δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί η σκοπιμότητα παρόμοιων ενεργειών χωρίς να ληφθεί υπόψη ότι σημειώθηκαν μέσα σε συνθήκες ξένης Κατοχής και στράφηκαν εναντίον Γερμανών στρατιωτών. Αποτελούσαν, λοιπόν, ένα χτύπημα εναντίον των Γερμανών άσχετα αν το χτύπημα αυτό δεν είχε ουσιαστικά αποτελέσματα ή αν θα μπορούσε για αυτόν ακριβώς το λόγο να είχε αποφευχθεί. Ιδιαίτερα το τελευταίο αυτό σημείο στηρίζει σήμερα τα επιχειρήματα της πλευράς εκείνης, η οποία βλέπει πίσω από ανάλογα εγχειρήματα την πρόθεση του ΕΛΑΣ να προκαλέσει τα γερμανικά αντίποινα.

Ταυτόχρονα, σε ορισμένες περιπτώσεις οι ενέδρες του ΕΛΑΣ εναντίον μεμονωμένων στρατιωτών, όπως ήταν αυτή κοντά στο Βατερό, τον Ιανουάριο του 1944, που προκάλεσε το θάνατο ενός Γερμανού γιατρού, ανάγκασε πολλά χωριά, κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης, να ενταχθούν στο αντίπαλο στρατόπεδο, φοβούμενα τα γερμανικά αντίποινα. Κυρίως, όμως, ο τρόπος που επέλεξε ο ΕΛΑΣ να μεταχειριστεί όσους προτίμησαν να μην ενταχθούν στους κόλπους του, έδωσε το έναυσμα για τις πρώτες συγκρούσεις ενός παράδοξου εμφυλίου υπό καθεστώς Κατοχής. Οι πολύνεκρες επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον "αντιδραστικών χωριών", ώθησε τα τελευταία στη γερμανική πλευρά, προσφέροντας μια όχι ευκαταφρόνητη υπηρεσία στα σχέδια της Ομάδας Στρατού Ε για τη δημιουργία δύο αντιπάλων παρατάξεων, των κομμουνιστών και των εθνικιστών, και την επικράτηση πολιτικού χάους. Η επιλογή των αντιπάλων του ΕΛΑΣ να δεχθούν όπλα από τους Γερμανούς, να συνεργαστούν απροκάλυπτα μαζί τους και οι ωμότητες στις οποίες συχνά προέβησαν κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων εναντίον των κομμουνιστών ανταρτών και των χωριών που τους υποστήριζαν, όπως συνέβη στην περίπτωση της Ερμακιάς και των Πύργων Κοζάνης, διεύρυναν αναμφίβολα το χάσμα στο επίπεδο της ιδεολογίας, δημιουργώντας ταυτόχρονα εντάσεις μέσα στα ίδια τα χωριά και στις σχέσεις μεταξύ τους.

Η ένταση της σύγκρουσης μεταξύ του ΕΛΑΣ και των αντιπάλων του αυξήθηκε όσο πλησίαζε η στιγμή της γερμανικής αποχώρησης από την Ελλάδα. Το έλλειμμα τάξης, οι εμφανείς πλέον αδυναμίες του γερμανικού στρατού Κατοχής στο επίπεδο της

αριθμητικής υπεροχής, του αξιόμαχου και του ηθικού και η ενίσχυση του ΕΛΑΣ, έφεραν στο προσκήνιο τον Σούμπερτ, τον Πούλο και τους άντρες τους. Το τελευταίο διάστημα της Κατοχής, οι γερμανικές αρχές ανέχθηκαν τις παρεκτροπές των δύο αυτών παραστρατιωτικών ομάδων, καθώς ο πόλεμος εναντίον των κομμουνιστών είχε πολύ μεγαλύτερη σημασία από τις ζωές των αμάχων. Άλλωστε, ήταν εύκολο για τους Γερμανούς να δικαιολογούν κάθε φορά αυτές τις παρεκτροπές εναντίον των αμάχων, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα της στρατιωτικής αναγκαιότητας, αλλά και της συνεργασίας με τους αντάρτες, στις περιπτώσεις που τα ίδια τα θύματα δεν ταυτίζονταν στην πραγματικότητα με τους αντάρτες. Από ένα σημείο και μετά οι άντρες του Πούλου και του Σούμπερτ σκότωναν για να ληστέψουν και επιτίθονταν εναντίον χωριών για να τα λεηλατήσουν. Ο ίδιος ο ΕΛΑΣ και η δράση του, ακόμα και εναντίον των αντρών τους, αποτέλεσε έναν καλό λόγο για κάτι τέτοιο, όπως φάνηκε στις περιπτώσεις της Βέροιας, των Γιαννιτσών, του Χορτιάτη, του Ασβεστοχωρίου.

Το 1944 ήταν η χρονιά κατά τη διάρκεια της οποίας εκατοντάδες άμαχοι έχασαν τη ζωή τους και δεκάδες χωριά στη Κεντρική και Δυτική Μακεδονία καταστράφηκαν. Οι γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις άφησαν πίσω τους νεκρούς αντάρτες και ακόμα περισσότερους αμάχους. Λίγο αργότερα τη γερμανική πρακτική των αντιποίνων εφάρμοσαν με επιτυχία και οι παραστρατιωτικές ομάδες, δολοφονώντας, μερικές φορές με ειδεχθή τρόπο, άντρες, γυναίκες και παιδιά σε χωριά και πόλεις. Αυτός ο κύκλος βίας και αίματος εναντίον των αμάχων έκλεισε, όταν τον Οκτώβριο του ίδιου έτους τα υπολείμματα της Βέρμαχτ και οι Έλληνες υποστηρικτές της εγκατέλειψαν την Ελλάδα, για να συνεχίσουν τον πόλεμο στην καρδιά της Ευρώπης, όχι πλέον για τη νίκη, αλλά για την ίδια την επιβίωσή τους μέσα στα χαλάσματα του Γ΄ Ράιχ.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

ΕΓΚΛΗΜΑ ΧΩΡΙΣ ΤΙΜΩΡΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία παρέμειναν στο μεγαλύτερο μέρος τους υπό γερμανική Κατοχή για σχεδόν τέσσερα χρόνια, από τον Απρίλιο του 1941 έως τον Οκτώβριο του 1944. Από τον Σεπτέμβριο του 1943 πέρασαν στον γερμανικό έλεγχο και οι περιοχές της Καστοριάς και των Γρεβενών που μέχρι τότε τελούσαν υπό ιταλική Κατοχή. Σε όλη αυτή τη χρονική περίοδο, τα γερμανικά στρατεύματα προσέφυγαν σε εκτεταμένα αντίποινα εναντίον του άμαχου πληθυσμού, στις περισσότερες περιπτώσεις εξαιτίας ενεργειών τρίτων, των ανταρτών. Τα αντίποινα εκδηλώθηκαν με ποικίλους τρόπους. Μετά από ενέδρες των ανταρτών, τμήματα της Βέρμαχτ και των SS στράφηκαν εναντίον μεμονωμένων χωριών, συνήθως κοντά στον τόπο της ενέδρας, σε εξιλασμό για το θάνατο Γερμανών στρατιωτών. Οι επιχειρήσεις αυτές εκδίκησης συνήθως ολοκληρώνονταν με την εν ψυχρώ εκτέλεση εκατοντάδων αμάχων, στην πλειοψηφία τους γυναικών και παιδιών, και την ολοκληρωτική καταστροφή των χωριών τους.

Η πλέον κοινότυπη μορφή αντιποίνων, στην οποία προσέφυγαν οι κατά τόπους στρατιωτικοί διοικητές και οι φρούραρχοι, ήταν η σύλληψη ομήρων που στη συνέχεια εγκλείονταν σε φυλακές ή στρατόπεδα συγκέντρωσης χωρίς να βαρύνονται με κάποια κατηγορία. Η σύλληψη ομήρων λειτουργούσε πολλαπλώς εκφοβιστικά. Απέτρεπε, σύμφωνα με τη γερμανική άποψη, τις επιθέσεις εναντίον των δυνάμεων Κατοχής, καθώς η εγγύηση για αυτό ήταν η ζωή των ίδιων των ομήρων. Σε διαφορετική περίπτωση, η εκτέλεση των κρατουμένων – ομήρων λειτουργούσε εκφοβιστικά για τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Το 1943-44, τις δύο παραπάνω μορφές αντιποίνων συμπλήρωσαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, οι οποίες αν και διενεργήθηκαν για να καταπολεμήσουν τους αντάρτες, στην πραγματικότητα έπληξαν ανεπανόρθωτα τον άμαχο πληθυσμό. Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων αυτών, δεκάδες χωριά της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας πυρπολήθηκαν και εκατοντάδες κάτοικοί τους εκτελέστηκαν. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία, το διάστημα 1941-1944 τα γερμανικά στρατεύματα πυρπόλησαν ολικώς ή μερικώς 145 χωριά (Γενικός Χάρτης: Πυρπολήσεις

χωριών και πόλεων στη Μακεδονία κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, 1941-1944) και εκτέλεσαν περίπου 2318 αμάχους, άντρες, γυναίκες και παιδιά, είτε στο πλαίσιο εκτεταμένων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων είτε ως εκδίκηση για το φόνο Γερμανών στρατιωτών από τους αντάρτες. Με βάση τα ίδια στοιχεία και για την ίδια περίοδο οι εκτελεσθέντες όμηροι σε όλη τη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία ανήλθαν σε 599 άτομα.

Στο πλευρό της Βέρμαχτ έδρασαν στη Μακεδονία και παραστρατιωτικά τμήματα, όπως αυτά του Φριτς Σούμπερτ και του Γεώργιου Πούλου. Τα τμήματα αυτά χρησιμοποιήθηκαν ως επικουρικές δυνάμεις και αναδείχθηκαν σε κύρια εκτελεστικά όργανα, προβαίνοντας σε αντίποινα κατά του άμαχου πληθυσμού. Από ένα σημείο και μετά δεν ήταν απαραίτητες πλέον οι γερμανικές διαταγές για να αναλάβουν δράση. Οι εκτελέσεις και οι λεηλασίες είχαν γίνει για τους άντρες των δύο αυτών τμημάτων συνήθεια και αναπόσπαστο κομμάτι του καθημερινού τους προγράμματος. Ο Σούμπερτ, ο Πούλος και οι άντρες τους ευθύνονται για εκατοντάδες εκτελέσεις, με κορυφαία γεγονότα αυτά της Βέροιας, του Χορτιάτη και των Γιαννιτσών. Ωστόσο, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο μεμονωμένος αριθμός των ατόμων που εκτελέστηκαν από τα δύο αυτά εθελοντικά τμήματα.

Η διερεύνηση και η τιμωρία των εγκλημάτων που διέπραξαν οι γερμανικές δυνάμεις στην Ελλάδα, αλλά και στα άλλα κατεχόμενα ευρωπαϊκά κράτη, αποτέλεσε το πρώτο μέλημα των Συμμάχων. Όταν ακόμα ο πόλεμος βρισκόταν σε εξέλιξη, ο Φράνκλιν Ρούζβελτ (Franklin Roosevelt) και ο Ουίνστων Τσώρτσιλ (Winston Churchill) είχαν προειδοποιήσει τη Γερμανία ότι μεταπολεμικά θα τιμωρούνταν όσοι θα κρίνονταν υπεύθυνοι για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου. Το αποφασιστικότερο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν οι αποφάσεις που έλαβαν οι Υπουργοί των Εξωτερικών της Αμερικής, της Αγγλίας και της Ρωσίας στη Διάσκεψη της Μόσχας. Με τη λήψη των εργασιών υπογράφηκε την 1η Νοεμβρίου 1943 η Δήλωση της Μόσχας, η οποία μεταξύ των άλλων προέβλεπε τα ακόλουθα :

> «[…] Κατά την σύναψιν ανακωχής μετά της Γερμανίας όλοι οι Γερμανοί αξιωματικοί και άνδρες ως και τα μέλη του κόμματος των Νάτσι, οι οποίοι υπήρξαν υπεύθυνοι ή έλαβαν μέρος εκουσίως εις ωμότητας, σφαγάς ή εκτελέσεις, θα σταλούν εις τας χώρας των απαισίων έργων των δια να δικασθούν και τιμωρηθούν συμφώνως προς τους Νόμους των χωρών τούτων […] Θα καταρτισθούν πίνακες εξ όλων τούτων των χωρών, ιδίως εκ των

καταληφθέντων μερών της Σοβιετικής Ενώσεως, της Πολωνίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Ελλάδος-περιλαμβανομένης της Κρήτης και των λοιπών νήσων-της Νορβηγίας, Δανίας, Βελγίου, Ολλανδίας, Λουξεμβούργου, Γαλλίας και Ιταλίας […] Ούτω οι Γερμανοί οίτινες μετέχουν εις ομαδικάς εκτελέσεις Ιταλών αξιωματικών ή εις εκτελέσεις Γάλλων, Ολλανδών, Βέλγων ή Νορβηγών ομήρων ή Κρητών χωρικών ως και εκείνοι οίτινες μετέσχον εις σφαγάς Πολωνών ή εις σφαγάς επί εδαφών της Σοβιετικής Ενώσεως […] θα γνωρίζουν ότι θα μεταφερθούν εις την σκηνήν των εγκλημάτων των και θα δικασθούν επί τόπου από τους λαούς τους οποίους προσέβαλον».[1]

Η πρόθεση των κυβερνήσεων των Ηνωμένων Εθνών να συστήσουν ειδική επιτροπή για τη διερεύνηση των εγκλημάτων πολέμου έγινε πράξη στις 2 Οκτωβρίου 1943, όταν στο πλαίσιο διπλωματικής διάσκεψης που συγκλήθηκε στο Λονδίνο με τη συμμετοχή αντιπροσώπων δέκα επτά κυβερνήσεων, μεταξύ αυτών και της Ελλάδας, αποφασίστηκε η ίδρυση της Συμμαχικής Επιτροπής Εγκλημάτων Πολέμου (United Nations War Crimes Commission). Η παραπάνω Δήλωση της Μόσχας για την έκδοση των κατηγορούμενων στις χώρες, όπου είχαν διαπράξει τα αδικήματα, αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε το έργο της Επιτροπής. Η ιδρυτική διάσκεψη του Λονδίνου είχε καθορίσει ότι έργο της Επιτροπής θα ήταν:

«[…] η διερεύνησις των υπό του εχθρού διαπραχθέντων εις βάρος των Ηνωμένων Εθνών εγκλημάτων πολέμου. Ειδικώτερον, η Επιτροπή θα εξήταζε τας υπαρχούσας μαρτυρίας, οσάκις δε προέκυπτεν η διάπραξις εγκλήματος πολέμου, θα ανέφερε τους αυτουργούς εις τας Κυβερνήσεις επί τω τέλει όπως επιβληθή εν καιρώ εις τας δυνάμεις

[1] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 35, 7ος υποφ.: Roual Consulate General of Greece, "Προς το επί των Εξωτερικών Β. Υπουργείον", Αριθ. 37, Νέα Υόρκη 31 Ιαν. 1945. Ο τότε Πρόξενος της Ελλάδας στη Νέα Υόρκη, Ιωάννης Δ. Καλλέργης, απέστειλε τον Ιανουάριο του 1945 στο Υπουργείο των Εξωτερικών στην Αθήνα τη μελέτη που είχε συντάξει τον Σεπτέμβριο του 1944 ο Ν. Γαζής, τέως Εισηγητής στην Ανωτάτη Επιτροπή Εφαρμογής Συνθηκών των Υπουργείου των Εξωτερικών και δικηγόρος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, με θέμα την τιμωρία των ενόχων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το απόσπασμα που παρατίθεται προέρχεται από την αναφερόμενη έκθεση Γαζή.

του Άξονος να παραδώσωσιν αυτούς ίνα αχθώσι προ της Δικαιοσύνης».[2]

Για τον σκοπό αυτό η Επιτροπή απέστειλε οδηγίες προς τις κυβερνήσεις – μέλη να συστήσουν ένα Εθνικό Γραφείο «έργον του οποίου θα ήτο η συγκέντρωσις των στοιχείων και η παρασκευή των προς την Επιτροπήν υποβληθησομένων καταγγελιών». Η σύνταξη των καταγγελιών από τα Εθνικά Γραφεία στηρίχθηκε σε έναν κατάλογο που περιείχε τις κατηγορίες των εγκλημάτων πολέμου. Η Επιτροπή υιοθέτησε τον ίδιο κατάλογο που είχε περιληφθεί στην έκθεση της Επιτροπής των Υπευθύνων του Πολέμου, η οποία είχε υποβληθεί στις 29 Μαρτίου 1919 στη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού. Ανάμεσα στις συνολικά τριάντα δύο κατηγορίες εγκλημάτων πολέμου περιλαμβάνονταν ο φόνος, οι σφαγές και η συστηματική τρομοκρατία, η θανάτωση ομήρων, η υποβολή των πολιτών σε βασανιστήρια, η εκτόπιση πολιτών, η φυλάκιση πολιτών υπό απάνθρωπες συνθήκες, ο εξαναγκασμός των πολιτών να εργαστούν για την εξυπηρέτηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εχθρού, η λεηλασία, η κατάσχεση περιουσίας, η επιβολή ομαδικών ποινών, η κακόβουλος ερήμωση και καταστροφή ιδιοκτησίας, η καταστροφή θρησκευτικών, ευαγών, εκπαιδευτικών και ιστορικών κτιρίων και μνημείων. Μέχρι τα τέλη του 1944 η Επιτροπή είχε συντάξει τον πρώτο κατάλογο των Γερμανών που αφορούσε εφτακόσιες δώδεκα υποβληθείσες κατηγορίες για διαπραχθέντα εγκλήματα πολέμου και περιλάμβανε πεντακόσια ονόματα κατηγορούμενων. Για την περίπτωση της Ελλάδας, στον κατάλογο περιλαμβάνονταν τα ονόματα έντεκα Γερμανών που κατηγορούνταν για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου.[3]

Από τη στιγμή της ιδρύσεως της Συμμαχικής Επιτροπής Εγκλημάτων Πολέμου, ο Έλληνας αντιπρόσωπος Κ. Α. Σταυρόπουλος, μέσω της πρεσβείας στο Λονδίνο, ενημέρωσε με έγγραφά του σχετικά την ελληνική κυβέρνηση, υπογραμμίζοντας την ανάγκη να ιδρυθεί Εθνικό Γραφείο. Σε νεώτερο έγγραφό του, τον Φεβρουάριο του 1945, με τίτλο «περί της ανάγκης αμέσου οργανώσεως εν Ελλάδι Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου» σημείωνε σχετικά :

---

[2] ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 24, 8ος υποφ.: "Προς την Β. Πρεσβείαν", Αριθ. Πρωτ. 39, Λονδίνο 11 Δεκ. 1944. Την ημερομηνία αυτή, ο Έλληνας αντιπρόσωπος στη Συμμαχική Επιτροπή Εγκλημάτων Πολέμου, Κ. Α. Σταυρόπουλος, υπέβαλε έκθεση στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο σχετικά με τις μέχρι τότε εργασίες και το έργο της Επιτροπής.

[3] Ό. π. Βλ. και ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 35, 6ος υποφ.: "Κατάλογος Εγκλημάτων Πολέμου".

«[…] Η ίδρυσις Εθνικού Γραφείου και εν γένει η οργάνωσις της διώξεως των εγκλημάτων πολέμου εν Ελλάδι, θεωρώ ότι αποτελεί καθήκον επιβεβλημένον και κατεπείγουσαν πλέον ανάγκην. Σημειωθείτω ότι άπασαι σχεδόν αι μετέχουσαι της Επιτροπής Κυβερνήσεις από καιρόν ήδη προέβησαν εις σύστασιν τοιούτων Υπηρεσιών. Το γεγονός ότι τόσος χρόνος παρήλθεν άπρακτος έτι δε και ότι ο πόλεμος είναι δυνατόν να περαιωθή ανά πάσαν στιγμήν καθιστώ έτι εντονωτέραν την ανάγκην επισπεύσεως των σχετικών εργασιών παρ΄ ημίν».[4]

Μέχρι τον Φεβρουάριο του 1945, ο Σταυρόπουλος είχε λάβει από το Υπουργείο των Εξωτερικών τρεις καταλόγους με ονόματα εγκληματιών πολέμου, από τους οποίους οι δύο αφορούσαν Ιταλούς και η τρίτη Γερμανούς. Κατά πόσο οι υπηρεσίες της τότε ελληνικής κυβέρνησης ήταν έτοιμες να ανταποκριθούν στο έργο της δίωξης των εγκληματιών πολέμου αποδεικνύεται από τις κρίσεις του αντιπροσώπου της στην Επιτροπή, παραλαμβάνοντας τους τρεις καταλόγους :

«[…] Τα εν τοις ως άνω καταλόγοις περιεχόμενα, διατυπωμένα κατά τρόπον πληροφοριοδοτικόν και ελάχιστα ποινικόν, δεν μοι παρέχουν ατυχώς τ΄ απαιτούμενα προς σύνταξιν καταγγελιών στοιχεία. Σπανίως αναφέρεται συγκεκριμμένον αδίκημα, σπανιώτερον ο τόπος και χρόνος τελέσεως έτι δε σπανιώτερον τ΄ όνομα ή τα ονόματα των παθόντων, άτινα, θεωρούνται απαραίτητα δια την σύνταξιν πάσης καταγγελίας προοριζομένης να ευσταθήση. Οι κατάλογοι ως έχουν σήμερον δύνανται ν΄ αποτελέσουν αφετηρίαν μόνον δια το έργον της διερευνήσεως των διαφαινομένων αδίκων πράξεων. Εάν ήδη προέβαινον εις την σύνταξιν καταγγελιών βάσει τόσον ολίγων ουσιωδών στοιχείων, αύται δεν θα ήτο δυνατόν να γίνουν δεκταί παρά της Ε.Ε.Π. και θα παρέμενον εκκρεμείς εν αναμονή συμπληρώσεως των στοιχείων. Θεωρώ όθεν ότι είναι περιττόν έτι δε και μειωτικόν να υποβάλω τοιαύτας καταγγελίας εν γνώσει της τύχης αυτών. Προ της απελευθερώσεως, βάσει του καταλόγου Γερμανών και άλλων στοιχείων άτινα επέτυχον να συγκεντρώσω εξ άλλων πηγών, είχον υποβάλει επτά μόνον καταγγελίας κατά ένδεκα εν όλω Γερμανών. Σημειωθείτω ότι ουδέ τα

[4] Βλ. ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών, φακ. 35, 6ος υποφ.: Προς την Β. Πρεσβείαν, "Περί της ανάγκης αμέσου οργανώσεως εν Ελλάδι Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου", Αρ. Πρ. 41, Λονδίνο 28 Φεβρ. 1945.

στοιχεία εκείνα ήσαν ικανοποιητικά. Ήδη, μετά την απελευθέρωσιν έτι δε πλέον μετά την ειρήνευσιν της Χώρας, το ορθόν θα ήτο όπως πάσα υποβαλλομένη καταγγελία είναι τουλάχιστον ανάλογος εις στοιχεία και εμφάνισιν, προς τας υποβαλλομένας υπό άλλων Κυβερνήσεων ως η Αγγλική, η Αυστραλιανή, η Γαλλική κλπ.».[5]

Τελικά, με την ψήφιση του Αναγκαστικού Νόμου 384 της 4ης Ιουνίου 1945 συστάθηκε στην Ελλάδα η ειδική υπηρεσία για την εξακρίβωση των εγκλημάτων πολέμου με την ονομασία Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου (Greek National War Crimes Office). Το επόμενο διάστημα το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο απέστειλε στη Συμμαχική Επιτροπή καταλόγους με τα ονόματα Γερμανών που κατηγορούνταν για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου. Η Επιτροπή, μετά από αξιολόγηση των στοιχείων ενέκρινε την εγγραφή χιλίων εκατόν είκοσι επτά Γερμανών στους καταλόγους των εγκληματιών πολέμου. Όμως, από αυτούς επέτρεψε την έκδοση στην Ελλάδα μόνο εννιά Γερμανών, για να δικαστούν από το Ελληνικό Δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου. Είναι αξιοσημείωτο ότι κανείς από τους Γερμανούς αυτούς, εκτός από τον Φριτς Σούμπερτ, δεν είχε δράσει στη Μακεδονία.[6]

Μετά την κύρια δίκη της Νυρεμβέργης, διεξήχθη στην ίδια πόλη η επονομαζόμενη "Δίκη για την Εκτέλεση Ομήρων", με κατηγορούμενους δέκα Γερμανούς στρατηγούς και δύο στρατάρχες, που είχαν υπηρετήσει στις κατεχόμενες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η εκδίκαση της "Υπόθεση 7" ενώπιον του αμερικανικού στρατοδικείου V της Νυρεμβέργης ξεκίνησε στις 8 Ιουλίου 1947 και ολοκληρώθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1948 με την έκδοση της απόφασης. Η δίκη αυτή είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς από τους δώδεκα κατηγορούμενους οι επτά είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Κατοχής. Στο δικαστήριο κατατέθηκε από ελληνικής πλευράς έκθεση του Ελληνικού Εθνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου που περιλάμβανε εν συντομία τα αποδεικτικά στοιχεία στα οποία στηρίχθηκαν οι κατηγορίες εναντίον των Βίλχελμ Λιστ, Βάλτερ Κούντζε, Βίλχελμ Σπάιντελ, Μαξιμίλιαν φον Βάικς, Χέλμουτ Φέλμυ, Χέρμαν Φερτς και Χούμπερτ Λαντς.[7]

---

[5] Ό. π.

[6] Βλ. σχετικά Μαγκριώτης, *ό.π.*, σσ. 22, 330.

[7] Για την ελληνική έκθεση βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Αριθμός εγγράφου 'Greek report', στοιχείο κατηγορίας No. 499: Ελληνικόν Εθνικόν Γραφείον Εγκλημάτων Πολέμου, Κεντρική Υπηρεσία, "Επίσημος Έκθεσις του Εθνικού Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου – Περί των Εγκλημάτων των διαπραχθέντων εν Ελλάδι υπό των Γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων Κατοχής, Απρίλιος 1941-Οκτώβριος 1944 (Ελληνική Έκθεσις: Γραφείον του Γενικού Εισαγγελέως

Οι δύο Στρατάρχες, ο Λιστ και ο Βάικς, και οι υπόλοιποι στρατηγοί κατηγορούνταν για εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όπως αυτά είχαν προσδιοριστεί από τους Συμμάχους με τη νομοθετική ρύθμιση της 20ης Δεκεμβρίου 1945. Αναλυτικά οι δύο κατηγορίες εγκλημάτων πολέμων περιγράφονταν ως εξής:

> «Εγκλήματα πολέμου. Διάπραξη αδικημάτων κατά της ζωής και της περιουσίας, κατά παράβαση των διεθνών πολεμικών νόμων και εθίμων […], όπως: Κακομεταχείριση του πληθυσμού των κατεχομένων εδαφών, η βίαιη μεταφορά τους σε στρατόπεδα για καταναγκαστική εργασία ή για άλλους σκοπούς ή η χρησιμοποίησή τους σε έργα καταναγκαστικής εργασίας στα ίδια τα κατεχόμενα εδάφη. Φόνοι ή κακομεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου, ατόμων σε θάλασσα, δολοφονίες ομήρων. Λεηλασίες δημοσίων ή ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων, αδικαιολόγητες καταστροφές πόλεων και χωριών ή καταστροφών, οι οποίες δεν δικαιολογούνταν από στρατιωτικές ανάγκες.
> Εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας. Διάπραξη αδικημάτων, όπως: Φόνοι, εξοντώσεις, υποδουλώσεις, εκτοπίσεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια, κακοποιήσεις και άλλες απάνθρωπες πράξεις που τελέστηκαν εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Διώξεις για λόγους πολιτικούς, φυλετικούς ή θρησκευτικούς, χωρίς να ληφθεί υπόψη εάν παραβιάστηκε το δίκαιο της χώρας, στην οποία διαπράχθηκαν».[8]

Το παραπάνω κατηγορητήριο της διάπραξης εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας στηρίχθηκε σε τέσσερα ειδικότερα σημεία. Το πρώτο σημείο περιλάμβανε την κατηγορία της εκτέλεσης ομήρων :

> «Όλοι οι κατηγορούμενοι διέπραξαν μεταξύ Σεπτεμβρίου του 1939 και Μαΐου του 1945 εκτός των νομίμων πλαισίων εκ προθέσεως και συνειδητά εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας […] Τα θύματα αυτών των εγκλημάτων ήταν άνθρωποι από όλα τα κοινωνικά στρώματα

των Εγκλημάτων Πολέμου των Ηνωμένων Πολιτειών: Περιληπτική Έκθεσις των εν Ελλάδι διαρκούσης της εχθρικής κατοχής υπό των Γερμανών διαπραχθέντων εγκλημάτων πολέμου)."

[8] Zst, V 508 AR 749/63, τόμ. 1: Militärgerichtshof V, Fall Nr. 7, Die Vereinigten Staaten von Amerika gegen Wilhelm List, Maximilian von Weichs, Lothar Rendulic, Walter Kuntze, Hermann Foertsch, Franz Boehme, Helmuth Felmy, Hubert Lanz, Ernst, Dehner, Ernst von Leyser, Wilhelm Speidel und Kurt von Geitner, "Urteil und Urteilsbegründung".

[…], οι οποίοι ασχέτως της ηλικίας και του φύλου τους συνελήφθησαν στους δρόμους, στα σπίτια τους ή στις εργασίες τους και κλείστηκαν σε φυλακές. Εάν σημειώνονταν επιθέσεις από δυνάμεις του αντιπάλου τακτικού στρατού ή από άγνωστα άτομα εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων και των εγκαταστάσεων τους, τότε αυτά τα άτομα απαγχονίζονταν ομαδικά ή τουφεκίζονταν χωρίς να έχει προηγηθεί έρευνα ή μια δίκη […] Χιλιάδες άλλοι άμαχοι […] με τον ίδιο τρόπο και χωρίς να έχει προηγηθεί μια έρευνα και δίκη, έπεσαν θύματα της ίδια τρομοκρατικής τακτικής, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν ως αντίποινα για επιθέσεις που έγιναν από τις δυνάμεις του αντίπαλου τακτικού στρατού ή από άγνωστα άτομα εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων και των εγκαταστάσεων τους. Αυτές οι συλλογικές ποινές ήταν μέρος ενός συγκεκριμένου σχεδίου τρομοκράτησης και εκφοβισμού που επεδίωκε να εξαναγκάσει τους κατοίκους […] να παρέχουν πληροφορίες για το μέγεθος, τη δύναμη και τη συγκρότηση του εθνικού στρατού τους […] Στη συνέχεια και στο πλαίσιο εφαρμογής του σχεδίου τρομοκράτησης και εκφοβισμού, οι κατηγορούμενοι εξέδωσαν και εφάρμοσαν διαταγές με βάση τις οποίες τα στρατεύματα που βρίσκονταν υπό τις διαταγές τους μπορούσαν να εκτελούν εκατό "ομήρους" σε εξιλασμό για κάθε νεκρό Γερμανό στρατιώτη, πενήντα "ομήρους" για κάθε τραυματία Γερμανό στρατιώτη, δέκα "ομήρους" σε εξιλασμό για το θάνατο κάθε ατόμου που βρισκόταν υπό γερμανική προστασία, πέντε "ομήρους" για τον τραυματισμό κάθε ατόμου υπό γερμανική προστασία και μέχρι εκατό "ομήρους" σε εξιλασμό για κάθε επίθεση εναντίον οποιουδήποτε υπό γερμανική προστασία "αντικειμένου"».[9]

Το δεύτερο σημείο του κατηγορητηρίου αφορούσε το αδίκημα της αναίτιας καταστροφής πόλεων και χωριών στις κατεχόμενες χώρες και της εκτέλεσης των κατοίκων τους :

«Μεταξύ Σεπτεμβρίου του 1939 και Μαΐου του 1945 οι κατηγορούμενοι διέπραξαν εκτός των νομίμων πλαισίων εκ προθέσεως και συνειδητά εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας […] που συνίσταντο στη λεηλασία και τη ληστεία δημοσίων και ιδιωτικών

[9] Zst, V 508 AR 1713/67, τόμ. 1, σσ. 75-76 και V 508 AR 749/63, τόμ. 1: Militärgerichtshof V, Fall Nr. 7, "Urteil und Urteilsbegründung".

περιουσιών, την […] καταστροφή πόλεων και χωριών, που συνοδευόταν συχνά από την εκτέλεση των κατοίκων τους, και άλλων καταστροφών, που δεν δικαιολογούνταν με βάση τη στρατιωτική αναγκαιότητα, στα κατεχόμενα εδάφη της Νορβηγίας, της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας, από γερμανικά στρατεύματα της Βέρμαχτ, τα οποία τελούσαν υπό τις διαταγές των αναφερόμενων κατηγορουμένων, μετά από διαταγές που είχαν εκπονηθεί και εκδοθεί από τους ίδιους. Οι κατηγορούμενοι διέταξαν στρατεύματα, τα οποία τελούσαν υπό τις διαταγές τους, να πυρπολήσουν, να καταστρέψουν και να ισοπεδώσουν ολόκληρες πόλεις και χωριά και σε πολλές περιπτώσεις να εκτελέσουν τους κατοίκους τους […]».[10]

Το τρίτο σημείο του κατηγορητηρίου αναφερόταν στον τρόπο με τον οποίο τα γερμανικά στρατεύματα μεταχειρίστηκαν τους στρατιώτες και τους αιχμαλώτους πολέμου του τακτικού στρατού της Γιουγκοσλαβίας, της Ελλάδας και της Ιταλίας. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, μετά από διαταγές των κατηγορούμενων, οι στρατιώτες των παραπάνω χωρών θεωρήθηκαν ως «αντάρτες, στασιαστές, κομμουνιστές και συμμορίτες», με αποτέλεσμα χιλιάδες από αυτούς να εκτελεστούν και να υποστούν βασανιστήρια. Τέλος, το τέταρτο σημείο περιλάμβανε

«[…] την δολοφονία, το βασανισμό, τη συστηματική τρομοκράτηση, τον εγκλεισμό σε στρατόπεδα συγκέντρωσης […] του πληθυσμού της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας […], όπου ένα μεγάλο μέρος […] βασανίστηκε, κακοποιήθηκε και εκτελέστηκε, ενώ ένα άλλο μεγάλο τμήμα του πληθυσμού μεταφέρθηκε δια της βίας, με τρένα χωρίς επαρκή θέρμανση και συνθήκες υγιεινής, για εργασία στο Ράιχ και τα κατεχόμενα εδάφη και εκεί αφού χωρίστηκαν οικογένειες και φίλοι μεταξύ τους αναγκάστηκαν να εργάζονται πολλές ώρες την ημέρα κάτω από απάνθρωπες συνθήκες».[11]

Κατά την εκδίκαση των κατηγοριών εναντίον των στρατηγών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από το αμερικανικό δικαστήριο, συζητήθηκε εκτενώς το ζήτημα της νομιμότητας των αντιποίνων και κατ΄ επέκταση της εκτέλεσης ομήρων από τα στρατεύματα Κατοχής. Ο Χανς Λάτερνσερ (Hans Laternser), ο οποίος είχε αναλάβει

[10] Zst, V 508 AR 1713/67, τόμ. 1, σ. 77 και V 508 AR 749/63, τόμ. 1: Militärgerichtshof V, Fall Nr. 7, "Urteil und Urteilsbegründung".
[11] Zst, V 508 AR 1713/67, τόμ. 1, σσ. 77-79 και V 508 AR 749/63, τόμ. 1: Militärgerichtshof V, Fall Nr. 7, "Urteil und Urteilsbegründung".

την υπεράσπιση του Λιστ, του Βάικς, αλλά και άλλων στρατηγών, αξιοποίησε με επιτυχή ομολογουμένως τρόπο όλα εκείνα τα κενά στο προπολεμικό διεθνές δίκαιο, για να αποδείξει ότι τα αντίποινα και η εκτέλεση ομήρων δεν κινούνταν εκτός της νομιμότητας, αλλά ήταν ένα μέσο στα χέρια των δυνάμεων Κατοχής για την επιβολή της τάξης και της νομιμότητας απέναντι σε παράνομες ενέργειες του αντιπάλου. Επιπλέον, τόνισε δεόντως το γεγονός ότι τα αντίποινα ήταν μια συνήθης πρακτική στην οποία είχαν προσφύγει οι εμπόλεμοι και κατά το παρελθόν και αναγνωριζόταν ως τέτοια από τα πολεμικά εγχειρίδια της Βρετανίας και της Αμερικής. Ο Λάτερνσερ στήριξε σε μεγάλο βαθμό τα επιχειρήματά του σε όσα τα πολεμικά εγχειρίδια των Συμμάχων προέβλεπαν προπολεμικά, συνδέοντάς τα με τις ενέργειες των κατηγορουμένων κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ιδιαίτερα αξιοποίησε προς αυτή την κατεύθυνση τους αμερικανικούς κανόνες του κατά ξηρά πολέμου του 1940, των οποίων η τέταρτη διάταξη της 358^{ης} παραγράφου προέβλεπε τα ακόλουθα για τη σύλληψη ομήρων:

> «Όταν δυνάμεις του εχθρικού στρατού ή τμήματα του πληθυσμού παραβιάζουν το δίκαιο τότε επιτρέπεται η προσφυγή σε αντίποινα εναντίον τους. Όμηροι, οι οποίοι συλλαμβάνονται και κρατούνται για να χρησιμοποιηθούν για προστασία απέναντι σε παράνομες ενέργειες από την πλευρά του εχθρικού στρατού ή του πληθυσμού, επιτρέπεται να τιμωρηθούν ή να εκτελεστούν αν παρόλ΄ αυτά οι παράνομες ενέργειες έχουν συντελεστεί».

Έτσι, στην αγόρευσή του ο Λάτερνσερ σημείωνε σχετικά :

> «Όμηροι, με την έννοια που τους προσδίδει η τέταρτη διάταξη της 358^{ης} παραγράφου των "κανόνων του κατά ξηρά πολέμου", δεν είναι μόνο εκείνα τα άτομα, τα οποία συλλαμβάνει μια εμπόλεμη πλευρά με μοναδικό σκοπό να προσφύγει σε αντίποινα εναντίον τους σε περίπτωση που η αντίπαλη πλευρά παραβιάσει το διεθνές δίκαιο. Όμηροι συλλαμβάνονται και για άλλους σκοπούς : Μπορεί να συλληφθούν άτομα είτε γιατί δρουν παράνομα είτε γιατί είναι ύποπτα για σχέσεις τους με τους αντάρτες ή τους επαναστάτες είτε γιατί θεωρούνται επικίνδυνα για άλλους λόγους από τις δυνάμεις Κατοχής. Πράγματι, αυτά τα άτομα προορίζονται να χρησιμοποιηθούν στο μέλλον σε αντίποινα. Στις διαταγές, στις οποίες έγινε

εδώ αναφορά, αυτά τα άτομα χαρακτηρίζονται συχνά ως κρατούμενοι προς εξιλασμό. Είναι δυνατόν επίσης να συλληφθούν άλλα άτομα εξαιτίας της επιρροής τους, των οποίων η σύλληψη, λόγω του επαγγέλματος ή της οικονομικής ή πολιτικής θέσης τους, συνήθως οδηγεί σε έναν επιδιωκόμενο περιορισμό της δράσης του πληθυσμού, η οποία μειώνεται περισσότερο με την απειλή εκτέλεσής τους. Αυτά τα άτομα προσδιορίζονται μόνο ως όμηροι. Το ίδιο και αυτοί, όπως και η προηγούμενη κατηγορία, εγγυώνται με τη ζωή τους και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αντίποινα σε περίπτωση που μελλοντικά η αντίπαλη πλευρά παραβιάσει το διεθνές δίκαιο. Όλες οι παραπάνω κατηγορίες των ατόμων εμπίπτουν στην τέταρτη διάταξη της 358ης παραγράφου των αμερικανικών "κανόνων του κατά ξηρά πολέμου", με συνέπεια να επιτρέπεται η τιμωρία ή η εκτέλεσή τους σε περίπτωση που παρά τις προειδοποιήσεις η αντίπαλη πλευρά έχει προβεί σε παράνομες ενέργειες».[12]

Γενικότερα, ο Λάτερνσερ προσπάθησε να αποδείξει ότι τα αντίποινα στα οποία είχαν προσφύγει τα γερμανικά στρατεύματα στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία καλύπτονταν από το διεθνές δίκαιο και το δίκαιο του πολέμου. Ταυτόχρονα, υποστήριξε ότι το διεθνές δίκαιο δεν προστάτευε τους αντάρτες, οι οποίοι δρούσαν ως ελεύθεροι σκοπευτές και όχι ως μέλη ενός τακτικού και νόμιμου στρατού, αλλά και τον πληθυσμό που τους υποστήριζε. Επομένως, απέναντι στον παράνομο αντίπαλο, τον οποίο τα γερμανικά στρατεύματα καλούνταν να αντιμετωπίσουν στις κατεχόμενες χώρες της βαλκανικής, νομιμοποιούνταν να προσφύγουν σε αντίποινα για να εξαναγκάσουν τον αντίπαλο να τηρήσει το διεθνές δίκαιο. Για να στηρίξει τις θέσεις του αυτές ο Λάτερνσερ υιοθέτησε την επιχειρηματολογία που είχαν χρησιμοποιήσει οι ίδιοι οι Γερμανοί στρατιωτικοί κατά τη διάρκεια του πολέμου, με βάση την οποία είχαν δικαιολογήσει τότε την προσφυγή σε αντίποινα. Για τον Λάτερνσερ η εκτέλεση ομήρων και τα αντίποινα εναντίον του ελληνικού άμαχου πληθυσμού ήταν τα μόνα όπλα που είχαν στη διάθεσή τους οι Γερμανοί για να αποτρέψουν τις βάρβαρες και ύπουλες δολοφονίες Γερμανών στρατιωτών από τους αντάρτες, οι οποίοι μετά τις επιθέσεις παρουσιάζονταν ως ειρηνικοί πολίτες και άκακοι χωρικοί.[13] Από την πλευρά του ο

[12] Βλ. Hans Laternser, *Verteidigung Deutscher Soldaten. Plädoyers vor alliierten Gerichten*, Bonn 1950, σσ. 124, 129-130.
[13] Laternser, *ό.π.*, σ. 132.

πληθυσμός, υποστηρίζοντας τους αντάρτες, παραβίαζε τις υποχρεώσεις του, που απέρρεαν από το διεθνές δίκαιο, σύμφωνα με τις οποίες θα έπρεπε να απέχει από οποιαδήποτε ενέργεια εναντίον των στρατευμάτων Κατοχής. Σημείωνε σχετικά ο Λάτερνσερ τα εξής:

> «Οι γερμανικές διαταγές, οι οδηγίες, οι αναφορές και οι εκθέσεις […] δίνουν μια σαφή εικόνα της κατάστασης που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι στρατιωτικοί διοικητές των γερμανικών στρατευμάτων Κατοχής στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα και αποδεικνύουν γιατί αναγκάστηκαν να προσφύγουν σε μέτρα άμυνας. Αυτές οι διαταγές και οι αναφορές αποτελούν ξεκάθαρες αποδείξεις για το ότι τα γερμανικά αντίμετρα προκλήθηκαν εξαιτίας της παράνομης συμπεριφοράς του πληθυσμού και της δράσης των ανταρτών και […] δεν συνέβη το αντίθετο. Βρείτε μου μια διαταγή που να αποδεικνύει ότι οι Γιουγκοσλάβοι ή οι Έλληνες πολίτες εκτελέστηκαν χωρίς να έχει προηγηθεί ο φόνος Γερμανών στρατιωτών ή δολιοφθορές από την πλευρά του πληθυσμού ή επιθέσεις με δράστες τους αντάρτες. Βρείτε μου μια αναφορά που να μην αποδεικνύει ότι τα γερμανικά αντίμετρα ήταν μόνο η συνέπεια αυτών των επιθέσεων εναντίον των δυνάμεων Κατοχής. Βρείτε μου μια διαταγή, η οποία προέβλεπε τη σύλληψη Γιουγκοσλάβων και Ελλήνων, από την οποία ταυτόχρονα να μην προκύπτει ότι οι συλλήψεις είχαν γίνει για λόγους ασφαλείας, από τη στιγμή που είχαν προηγηθεί ανταρτικές ενέργειες, δολιοφθορές και φόνοι Γερμανών στρατιωτών. Βρείτε μου μια αναφορά ή μια έκθεση, οι οποίες δεν αποδεικνύουν ότι οι συλλήψεις ομήρων ήταν επιτρεπτές, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, ή ότι επρόκειτο για τη φυλάκιση υπόπτων στοιχείων και τμημάτων από τον πληθυσμό που συνιστούσαν ή μπορούσαν να αποτελέσουν έναν μεγάλο κίνδυνο για τη Βέρμαχτ και μάλιστα σε απειλούμενες από τους επαναστάτες περιοχές, στις οποίες είχαν σημειωθεί επιθέσεις εναντίον της Βέρμαχτ ή δρούσαν αντάρτες».[14]

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι ο Λάτερνσερ, ολοκληρώνοντας την αγόρευσή του, απευθύνθηκε προς τους δικαστές, υπενθυμίζοντάς τους ενέργειες των Συμμάχων κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι οποίες είχαν κοστίσει τη ζωή σε χιλιάδες Γερμανούς και Ιάπωνες αμάχους. Όπως έχει αναφερθεί στην παρούσα εργασία, αυτή η

[14] Laternser, *ό.π.*, σ. 169.

επιχειρηματολογία χρησιμοποιήθηκε αργότερα και από τα δικαστήρια της Δυτικής Γερμανίας και στήριξε τις αναστολές των διώξεων για πρώην μέλη της Βέρμαχτ και των SS που ισοδυναμούσαν με αθωωτικές αποφάσεις. Γράφει ο Λάτερνσερ:

> «Κύριοι δικαστές! Δεν πιστεύω ότι υπάρχει σήμερα στον κόσμο άνθρωπος, ο οποίος κινούμενος με βάση την ισχύ των δικαστικών αποφάσεων και την αγάπη για την αλήθεια, να υποστηρίζει την άποψη ότι οι μεγάλες επιθέσεις εναντίον της Δρέσδης και της Χιροσίμα με τους χιλιάδες νεκρούς ήταν αντικειμενικά δικαιολογημένες. Εάν μέχρι τώρα αυτό δεν έχει ακόμη αποτελέσει αιτία για να εγερθούν ζητήματα σχετικά με την ποινική ευθύνη των συμμετεχόντων στρατιωτικών διοικητών, οφείλεται και μόνο στο γεγονός ότι εκείνες οι ενέργειες θεωρήθηκαν ως στρατιωτικά αναγκαίες. Επομένως θα πρέπει να υπάρχουν δύο μέτρα και σταθμά, όταν κανείς καλείται να κρίνει από τη μια πλευρά την περίπτωση των στρατιωτικών διοικητών των Συμμάχων και από την άλλη του Στρατάρχη Λιστ, ο οποίος κατηγορείται για ενέργειες που προκάλεσαν πολύ λιγότερες απώλειες».[15]

Μετά τον Λάτερνσερ τον λόγο πήρε ο Λιστ, ο οποίος μιλώντας εκ μέρους όλων των συγκατηγορούμενών του δήλωσε ότι δεν αποδέχονταν τις κατηγορίες, καθώς θεωρούσαν τους εαυτούς τους αθώους. Υποστήριξε ότι είχαν επιτελέσει, ως στρατιωτικοί, απλώς το καθήκον τους απέναντι στην πατρίδα τους, ενώ τα όποια μέτρα τα οποία είχαν αναγκαστεί να λάβουν ήταν νόμιμα και στρατιωτικά αναγκαία. Σε κάποιο σημείο υπογράμμισε μάλιστα ότι είχαν πολεμήσει εναντίον του ίδιου εχθρού που καλείτο πλέον να αντιμετωπίσει η Δυτική Ευρώπη μετά το τέλος του πολέμου, του κομμουνισμού. Ανέφερε στην ομιλία του προς το δικαστήριο χαρακτηριστικά ο Λιστ τα εξής:

> «[…] Επιτελέσαμε με τέτοιο τρόπο το στρατιωτικό μας καθήκον απέναντι στην πατρίδα μας, για τη Γερμανία, όπως το κάναμε για δεκαετίες. Και θα έπρεπε να το κάνουμε στο πλαίσιο ενός πολέμου, ο οποίος διεξαγόταν με όλες τις μεθόδους ενός πολέμου των συμμοριών, έναν πόλεμο τον οποίο ο κάθε στρατιώτης και μάλιστα ο Γερμανός στρατιώτης αποστρεφόταν. Εάν αναγκαστήκαμε να λάβουμε σκληρά μέτρα, τότε η ευθύνη βαραίνει εκείνους,

[15] Laternser, ό.π., σσ. 237-238.

οι οποίοι ξεκίνησαν και συνέχισαν αυτόν τον πόλεμο, εκείνους, οι οποίοι διηύθυναν αυτόν τον πόλεμο σύμφωνα με τις μεθόδους που χρησιμοποιούνταν στα Βαλκάνια, ύπουλα και απάνθρωπα. Είχαμε μόνο ως στόχο να ειρηνεύσουμε τη χώρα. Δεν έχουμε επομένως καμία σχέση με πράξεις τρομοκράτησης και εξόντωσης […] Σε αυτόν τον γιγαντιαίο πόλεμο, ο οποίος συντάραξε τον κόσμο και σε σχέση με τον οποίο όσα συνέβησαν στα Βαλκάνια δεν συνιστούσαν παρά μόνο ένα μικρό τμήμα του, πράξαμε μόνο ότι θεωρήσαμε στρατιωτικό αναγκαίο και δικαιολογημένο […] Δεν είμαστε εγκληματίες […] Τότε είχαμε να αντιμετωπίσουμε σε γενικές γραμμές τις ίδιες δυνάμεις, οι οποίες τώρα έχουν εγκαθιδρύσει στα Βαλκάνια ένα δικτατορικό καθεστώς και οι οποίες επιδιώκουν να το επεκτείνουν και στην Ευρώπη, τις δυνάμεις οι οποίες κρατούν τον κόσμο σε αγωνία, τις δυνάμεις εναντίον των οποίων σήμερα αγωνίζεται η Δύση […] Θα αντιμετωπίσουμε με ηρεμία την απόφαση του δικαστηρίου. Εάν η απόφαση είναι καταδικαστική, θα την υπομείνουμε ως στρατιώτες για την τέως Βέρμαχτ, ως στρατηγοί για τους δικούς μας γενναίους στρατιώτες, ως Γερμανοί για το λαό μας».[16]

Τελικά, το δικαστήριο, σε αντίθεση με αυτό στην κύρια δίκη της Νυρεμβέργης, δε δέχθηκε τη θέση των κατηγόρων, ότι ο πόλεμος εναντίον της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας ήταν ένας επιθετικός πόλεμος και επομένως οι δυνάμεις Κατοχής δεν καλύπτονταν από το διεθνές δίκαιο, θεωρώντας ότι το διεθνές δίκαιο δε διαχώριζε μια δύναμη Κατοχής σε νόμιμη και μη νόμιμη. Επιπλέον, δεν αναγνώρισε στους αντάρτες την ιδιότητα του εμπολέμου, καταλήγοντας στην απόφαση ότι δρούσαν εκτός του πλαισίου του διεθνούς δικαίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναγνωρίσει στις δυνάμεις Κατοχής το δικαίωμα της προσφυγής σε αντίποινα, συμπεριλαμβανομένης και της εκτέλεσης ομήρων, ως μέσου άμυνας, για να εξαναγκάσουν τον παράνομο εχθρό να τηρήσει το διεθνές δίκαιο.[17]

Εντούτοις, κήρυξε ενόχους τους κατηγορούμενους για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, επιβάλλοντάς τους ποινές φυλάκισης. Συγκεκριμένα, βρήκε τον Λιστ ένοχο σύμφωνα με το πρώτο και το τρίτο σημείο του

[16] Laternser, ό.π., σσ. 239-240.
[17] Βλ. Rondholz, Rechtsfindung oder Täterschutz? *ό.π.*, σσ. 229-231. Επίσης, Zöller – Leszczyński, *ό.π.*, σσ. 16, 21.

κατηγορητηρίου και τον καταδίκασε σε ισόβια κάθειρξη, χωρίς δικαίωμα χάριτος. Ο Λιστ αποφυλακίστηκε το 1952 από τις φυλακές του Λάντσμπεργκ (Landsberg), μιας πόλης λίγα χιλιόμετρα μακριά από το Μόναχο, αν και η ποινή του παρέμεινε και μετά την αμνηστία του John J. Mc Cloy της 31ης Ιανουαρίου 1951. Ο Κούντζε κηρύχθηκε ένοχος με βάση το πρώτο, το τρίτο και το τέταρτο σημείο του κατηγορητηρίου και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη, χωρίς δικαίωμα χάριτος. Όπως και στην περίπτωση του Λιστ, παρόλο που και με την αμνηστία του Mc Cloy δεν μειώθηκε στο ελάχιστο η ποινή του, ο Κούντζε αποφυλακίστηκε από τις φυλακές του Λάντσμπεργκ στις 7 Φεβρουαρίου 1953. Ο Σπάιντελ καταδικάστηκε σε είκοσι χρόνια κάθειρξη, καθώς βρέθηκε ένοχος με βάση το πρώτο σημείο του κατηγορητηρίου. Αποφυλακίστηκε τον Φεβρουάριο του 1951, εκμεταλλευόμενος την χορηγηθείσα αμνηστία. Ο Φέλμυ βρέθηκε ένοχος σύμφωνα με το πρώτο και το δεύτερο σημείο του κατηγορητηρίου και καταδικάστηκε σε δέκα πέντε χρόνια φυλάκιση. Αν και η αμνηστία του Mc Cloy μείωσε την ποινή σε δέκα χρόνια, ο Φέλμυ αποφυλακίστηκε από τις φυλακές του Λάντσμπεργκ τον Δεκέμβριο του 1951. Ο Λαντς κρίθηκε ένοχος σύμφωνα με το πρώτο και το τρίτο σημείο του κατηγορητηρίου και καταδικάστηκε σε δώδεκα χρόνια φυλάκιση. Αποφυλακίστηκε τον Φεβρουάριο του 1951, μετά την χορηγηθείσα αμνηστία. Ο Φερτς αθωώθηκε, ενώ ο Βάικς αποφυλακίστηκε το 1948, μετά την αναστολή της δίωξής του για λόγους υγείας.[18]

Ακόμα λοιπόν και αυτές οι μικρές ποινές που είχαν επιβληθεί στους πρώην στρατάρχες και στρατηγούς από το αμερικανικό δικαστήριο της Νυρεμβέργης, μετά από δίκη που κράτησε σχεδόν επτά μήνες, κατέπεσαν από την αμνηστία του Mc Cloy. Μέσα στο 1951 είχαν αποφυλακιστεί όλοι οι προαναφερθέντες, εκτός από τον Κούντζε, ο οποίος αποφυλακίστηκε το 1953. Στην περίπτωση των εκατοντάδων μελών της Βέρμαχτ, των SS και των αστυνομικών υπηρεσιών που είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα και οι οποίοι βαρύνονταν με κατηγορίες για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου, τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν με τον ίδιο τρόπο, καθώς οι υποθέσεις τους δεν έφτασαν ούτε καν ενώπιον των δικαστηρίων.

Τις δεκαετίες 1950-1960, οι ελληνικές αρχές απέστειλαν στο γερμανικό Υπουργείο της Δικαιοσύνης, αποδεικτικό υλικό για Γερμανούς πολίτες, οι οποίοι κατηγορούνταν ότι κατά τη διάρκεια της θητείας τους στην Ελλάδα είχαν διαπράξει εγκλήματα πολέμου.

[18] Zst, "Liste ehemaliger Landsberg – Häftlinge (pers. Daten, SS – Rang, Dienststellung, Verurteilungspunkte, Haftstrafen, Entlassungsdatum), Fall 7, Geiselmordprozeß des Amerikanischen Militärgerichtshofes V in Nürnberg". Βλ. επίσης, Zöller – Leszczyński, *ό.π.*, σσ. 221-226.

Το υλικό αυτό περιλάμβανε στο μεγαλύτερο μέρος του μαρτυρικές καταθέσεις και εκθέσεις των αστυνομικών αρχών και είχε συγκεντρωθεί από το Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου κυρίως μεταξύ 1945-1950. Βέβαια, στις περισσότερες των περιπτώσεων τα αποδεικτικά στοιχεία δεν ήταν επαρκή για να στηρίξουν μια κατηγορία. Σε αυτό ήρθε να προστεθεί και η στάση που τήρησαν οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές, οι οποίες με μεγάλη, ομολογουμένως, ευκολία έκλεισαν ακόμα και εκείνες τις υποθέσεις για τις οποίες υπήρχαν επαρκή στοιχεία και επομένως θα μπορούσαν οι ένοχοι να προσαχθούν ενώπιον της δικαιοσύνης.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μη φτάσει καμία υπόθεση ενώπιον δικαστηρίου της Δυτικής Γερμανίας. Επομένως κανένας Γερμανός που είχε λάβει μέρος την περίοδο της Κατοχής στη Μακεδονία σε επιχειρήσεις αντιποίνων εναντίον του άμαχου πληθυσμού, σε εκτελέσεις ομήρων ή σε άλλες ποινικά κολάσιμες πράξεις, σύμφωνα με το δίκαιο του πολέμου, δε δικάστηκε μεταπολεμικά στη Γερμανία. Ο Ανώτατος Εισαγγελέας Ανταλμπέρτ Ρίκερλ (Adalbert Rückerl), επικεφαλής από το 1966 έως το 1984 της Κεντρικής Υπηρεσίας του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη Δίωξη των Ναζιστικών Εγκλημάτων Πολέμου (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen), που ιδρύθηκε το 1958 και εγκαταστάθηκε στο Λούντβικσμπουργκ κοντά στη Στουτγάρδη, εξηγεί στο βιβλίο του, που τιτλοφορείται «Ναζιστικά Εγκλήματα ενώπιον της Δικαιοσύνης», γιατί συνέβη αυτό:

> «Ήδη το διάστημα 1954 / 1955 το Ομοσπονδιακό Υπουργείο της Δικαιοσύνης έλαβε από τις ελληνικές αρχές μια σειρά εγγράφων στα οποία γινόταν αναφορά σε εγκλήματα που είχαν διαπραχθεί από Γερμανούς πολίτες στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι ανακρίσεις που επακολούθησαν από τις εισαγγελικές αρχές δεν οδήγησαν στην εξακρίβωση των πράξεων και στον εντοπισμό των δραστών. Κατά τη διάρκεια του 1965 οι γερμανικές αρχές παρέλαβαν επανειλημμένως δια της διπλωματικής οδού μεγαλύτερες ποσότητες υλικού που σχετιζόταν με αξιόποινες πράξεις Γερμανών πολιτών. Στο μεγαλύτερο μέρος του το υλικό αυτό αφορούσε τις ίδιες υποθέσεις, για τις οποίες είχαν γίνει προανακρίσεις με βάση το υλικό που είχε ήδη αποσταλεί το διάστημα 1954 / 1955. Οι πάνω από διακόσιες νέες προανακρίσεις ανεστάλησαν τελικά από τις εισαγγελικές αρχές είτε γιατί δεν οδήγησαν στην ανεύρεση αποδεικτικών στοιχείων είτε γιατί στο μεταξύ είχαν πεθάνει οι δράστες. Επειδή επρόκειτο αποκλειστικά για γεγονότα που

σχετίζονταν με την καταπολέμηση ελληνικών ομάδων αντίστασης, η διερεύνηση των οποίων τις περισσότερες φορές δεν οδήγησε στην ανεύρεση αποδεικτικών στοιχείων, ανεστάλησαν οι προανακρίσεις και εξαιτίας του νόμου της παραγραφής.[19]

Σε υποκεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο «Τρομοκρατία και αντίποινα εναντίον του άμαχου πληθυσμού στις κατεχόμενες χώρες», ο Ρίκερλ περιγράφει τη μορφή που έλαβαν τα αντίποινα και τον τρόπο με τον οποίο στην πραγματικότητα αντιμετωπίστηκε ο άμαχος πληθυσμός, όπως συνέβη στην περίπτωση της κατεχόμενης Μακεδονίας, διαπιστώσεις στις οποίες δεν κατέληξαν τα γερμανικά δικαστήρια, αν και είχαν στη διάθεσή τους, για ορισμένες περιπτώσεις, ικανά αποδεικτικά στοιχεία:

> «Ως αντίδραση σε επιθέσεις εναντίον του γερμανικού στρατού Κατοχής και του στρατιωτικού του υλικού τουφεκίστηκαν ή εκτελέστηκαν με άλλους τρόπους στις κατεχόμενες χώρες, στο πλαίσιο της προσφυγής σε αντίποινα και μέτρα εξιλασμού, ένας μεγάλος αριθμός ατόμων από τον άμαχο πληθυσμό. Εάν δεν παραβιάζονται οι παραδεκτοί κανόνες του διεθνούς δικαίου – προηγούμενη απειλή για τη λήψη μέτρων, αδυναμία να συλληφθούν οι ίδιοι οι δράστες, χρονική και τοπική εξάρτηση με το συμβάν, αναλογία μεταξύ του συμβάντος και των αντιποίνων (συνήθως 1:10), ανθρωπιστικοί περιορισμοί, μετέπειτα γνωστοποίηση – τότε αυτά τα μέτρα μπορούν να θεωρηθούν ως αποδεκτές πολεμικές πρακτικές. Εντούτοις, σε πολυάριθμες περιπτώσεις δεν ακολουθήθηκαν αυτοί οι κανόνες: Εφαρμόστηκαν αντίποινα χωρίς να υπάρξει προηγούμενη απειλή. Ο αριθμός των εκτελεσθέντων ομήρων και φυλακισμένων με σκοπό τον εξιλασμό δεν ήταν ανάλογος με τον αριθμό των Γερμανών στρατιωτών που είχαν φονευτεί κατά τη διάρκεια του συμβάντος (μια διαταγή του Στρατάρχη Κάιτελ προέβλεπε την εκτέλεση πενήντα ομήρων για κάθε νεκρό Γερμανό στρατιώτη). Μεταξύ των νεκρών

[19] Adalbert Rückerl, *NS-Verbrechen vor Gericht. Versuch einer Vergangenheitsbewältigung*, β΄ έκδ., Heidelberg 1984, σσ. 296-297. Βλ. επίσης, Eberhard Rondholz, «Τα αντίποινα των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής» στο Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία…, *ό.π.*, σσ. 242-247. Ακόμη, Alfred Streim, «Saubere Wehrmacht? Die Verfolgung vom Kriegs- und NS- Verbrechen in der Bundesrepublik und in der DDR» στο Hannes Heer – Klaus Naumann (επιμ.), *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht, 1941-1944*, Hamburg 1995, σ. 578. Από τις συνολικά πάνω από χίλιες προανακρίσεις, που διεξήχθησαν από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές, με βάση το υλικό που είχε συγκεντρώσει η Κεντρική Υπηρεσία στο Λούντβικσμπουργκ, για υποθέσεις εφαρμογής αντιποίνων στα κατεχόμενα ανατολικά εδάφη, τη Γαλλία και την Ελλάδα, με δράστες στην πλειοψηφία τους πρώην μέλη της Βέρμαχτ, καμία δεν οδήγησε στη διατύπωση επίσημης κατηγορίας, αλλά ανεστάλησαν για τους παραπάνω λόγους.

συγκαταλέγονταν σε μεγάλο ποσοστό παιδιά και νέοι. Η εκτέλεση γινόταν συχνά με απάνθρωπο τρόπο».[20]

Ο Ρίκερλ αναφέρει ως παραδείγματα αυτής της υπέρβασης των κανόνων του διεθνούς δικαίου από τα γερμανικά στρατεύματα την καταστροφή το 1942 του χωριού Lidice, κοντά στην Πράγα και το 1944 του γαλλικού χωριού Oradour sur Glâne. Την ίδια τύχη με τα παραπάνω χωριά είχαν πολλά άλλα στην κατεχόμενη Μακεδονία, η περίπτωση των οποίων, όμως, δεν έτυχε της ίδιας προβολής στο εξωτερικό, αλλά και εντός της Ελλάδας. Για τις εκτελέσεις αντρών, γυναικών και παιδιών στην Κλεισούρα, τους Πύργους, το Μεσόβουνο, τον Χορτιάτη, το Ελατοχώρι, το Καταφύγιο, το Παλαιογράτσανο, το Κάτω Γραμματικό, τα Κερδύλια, τη Μόρνα, το Σαραντάπορο, την Καστανιά, τον Αετό, το Κοσμάτι, το Κηπουριό, το Ελευθεροχώρι, το Πευκωτό, τις αναίτιες καταστροφές και μεμονωμένες εκτελέσεις σε δεκάδες άλλα χωριά και τις μαζικές εκτελέσεις ομήρων δεν λογοδότησε κανείς Γερμανός. Οι παραπάνω πράξεις παρέμειναν ατιμώρητες παρά τις ανακρίσεις εκατοντάδων πρώην μελών της Βέρμαχτ, των SS και της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού. Όπως αναφέρθηκε, ούτε και στην Ελλάδα εκδόθηκε κανείς Γερμανός για να δικαστεί για τη δράση του στη Μακεδονία.

Οι μόνοι που τελικά έδωσαν λόγο για τις πράξεις τους ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων ήταν ο λεβαντίνος Σούμπερτ και ο Πούλος, οι οποίοι είχαν ακολουθήσει τα γερμανικά στρατεύματα κατά την αποχώρησή τους από την Ελλάδα. Ο πρώτος μάλιστα είχε χρησιμοποιήσει κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Γερμανία το πατρικό του όνομα, Κωνσταντινίδης.[21] Το 1945 ο Σούμπερτ, κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, επέστρεψε στην Ελλάδα και συνελήφθη στον Πειραιά.[22] Για πρώτη φορά, τον Οκτώβριο του 1946, το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου της Αθήνας, δικάζοντας τον απόντα Σούμπερτ, διέταξε το χωρισμό της δίκης του και τη συνέχιση αυτής των δύο άλλων, στη δίκη αυτή συγκατηγορούμενών του, Γερμανών πρώην διοικητών της Κρήτης, του Φρίντριχ Βίλχελμ Μίλερ (Friedrich Wilhelm Müller) και του Μπρούνο Μπρόιερ (Bruno Bräuer).[23] Τελικά, στις 28 Ιουλίου 1947 ξεκίνησε στο Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου η δίκη του και ολοκληρώθηκε με την καταδίκη

[20] Rückerl, *ό.π.*, σσ. 72-73.
[21] Zst, V 505 AR 983/61: Direktion GES an Zentrale Nationalbüro für Kriegsverbrecher, "Deutsche Kriegsverbrecher", Abt. GES. A2 /YPS, Nr. 9/1/22/66, geheim.
[22] Βλ. *Το Φως*, 6 Οκτ. 1945.
[23] Για τη δίκη αυτή βλ. NARA, M-893, κουτί 18, Greeke Dokument No 3: Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου, Αριθ. Αποφ. 3, Αθήνα 31 Οκτ. 1946.

του είκοσι επτά φορές σε θάνατο και μια φορά σε ισόβια.[24] Την 1η Οκτωβρίου 1947 μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη και κρατήθηκε στις φυλακές Επταπυργίου για να δικαστεί για τα εγκλήματα που ο ίδιος και οι άντρες του είχαν διαπράξει στη Μακεδονία.[25] Στις 9 Οκτωβρίου ξεκίνησε η δίκη του από το Εδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Θεσσαλονίκης. Από τους πενήντα επτά συνολικά άντρες του που ήταν κατηγορούμενοι, ήταν προφυλακισμένοι και άρα παρόντες μόνο οι οκτώ. Το Δικαστήριο Δοσιλόγων έκρινε εαυτόν αναρμόδιο να δικάσει τον Σούμπερτ, μετά από ένσταση του συνηγόρου του, καθώς ως Γερμανός πολίτης και στρατιωτικός μπορούσε να δικαστεί μόνο από Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου, όπως άλλωστε είχε ήδη συμβεί.[26] Ενώ κρατείτο ακόμα στη Θεσσαλονίκη απορρίφθηκε η αίτηση χάριτος από το Βασιλιά Παύλο που είχε στο μεταξύ υποβάλλει.[27] Στις 22 Οκτωβρίου 1947 εκτελέστηκε στον χώρο πίσω από τις φυλακές του Επταπυργίου.[28]

Μετά την αποχώρηση τους από την Ελλάδα, ο Πούλος και οι άντρες του στάθμευσαν για λίγους μήνες στη Σλοβενία, όπου τέθηκαν κάτω από γερμανική διοίκηση, συμμετέχοντας σε επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών. Λίγο πριν την οριστική κατάρρευση του Γ΄ Ράιχ, ο Πούλος παραδόθηκε στα αμερικανικά στρατεύματα και κρατήθηκε σε συμμαχικό στρατόπεδο κοντά στη Στουτγάρδη.[29] Το 1947 εκδόθηκε στην Ελλάδα. Τον Μάιο του ίδιου έτους δικάστηκε από το Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης για κατασκοπία, κατηγορία από την οποία αθωώθηκε. Το Δεκέμβριο ο Πούλος βρέθηκε ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων και καταδικάστηκε σε θάνατο και δις σε ισόβια.[30] Στις 11 Ιουνίου 1949 εκτελέστηκε στην Αθήνα (Γουδί).[31]

---

[24] Βλ. Καρκάνης, *ό.π.*, σσ. 378-379, 388. Επίσης, *Το Φως*, 29 Ιουλ. – 6 Αυγ. 1947.

[25] *Το Φως*, 2 Οκτ. 1947.

[26] Βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 2 (201–450), συνεδρίαση της 9ης Οκτωβρίου 1947, αριθ. 430, 431, 432, 433. Επίσης, *Το Φως*, 8, 9, 10 Οκτ. 1947. *Ριζοσπάστης*, 11 Οκτ. 1947.

[27] Βλ. *Το Φως*, 7 Αυγ., 13 Σεπτ., 1, 16, 17 Οκτ. 1947. *Ριζοσπάστης*, 10 Οκτ. 1947.

[28] *Το Φως*, 21, 22, 23 Οκτ. 1947.

[29] Mazower, Στην Ελλάδα…, *ό.π.*, σσ. 367-368, 387. Καρκάνης, *ό.π.*, σ. 387.

[30] Για τη δίκη και καταδίκη του Πούλου βλ. ΕΘ., Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις, τόμ. 3 (451–592), συνεδρίαση της 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10 και 11ης Δεκεμβρίου 1947, αριθ. 556, 557, 558, 559. Επίσης, *Το Φως*, 2-12 Δεκ. 1947.

[31] Σχετικά με την εκτέλεση του Πούλου βλ. Public Record Office (Kew, Richmond, United Kingdom), 371/78416: British Embassy Athens, "Execution of Colonel Poulos notorious collaborator", 172/129/49, Αθήνα 15 Ιουν. 1949. Με αφορμή την είδηση της εκτέλεσης του Πούλου η εφημερίδα *Το Φως* σημείωνε χαρακτηριστικά : «Ο Πούλος υπήρξεν ένας τύπος ακαλλιέργητος και στενοκέφαλος. Αι ολίγαι απλαί ιδέαι του, αι στερεωμέναι εις τον εγκέφαλόν του είχαν την ακαμψίαν του καρφιού. Ο αντικομμουνισμός του και ο αντισημιτισμός του, ήσαν περισσότερον μανίαι παρά ιδέαι. Και δεν είχε καν την φροντίδα να περιορίση την

Αντίθετα με τους αρχηγούς τους, πολλοί από τους άντρες του Σούμπερτ και του Πούλου δεν επέστρεψαν από τη Γερμανία ή κατάφεραν να διαφύγουν τη σύλληψη, παραμένοντας στην Ελλάδα και δεν δικάστηκαν ποτέ. Το ίδιο συνέβη με όσους κατά την περίοδο της Κατοχής είχαν εκτεθεί εξαιτίας της συνεργασίας τους με τους Γερμανούς. Αλλά και οι ελάχιστοι που συνελήφθησαν και δικάστηκαν δεν εξέτισαν τις ποινές τους. Στις αρχές του 1950 ήταν ελεύθεροι πολίτες, όπως και οι υπόλοιποι παλαιοί συμπολεμιστές τους στην Ελλάδα και τη Γερμανία.

Στην περίπτωση της κατεχόμενης Μακεδονίας τα θύματα δεν δικαιώθηκαν ποτέ ηθικά, με τον ποινικό κολασμό των θυτών τους. Σήμερα, τα καμμένα σπίτια του παλαιού Κωσταραζίου, λίγα χιλιόμετρα έξω από την Καστοριά, αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα μιας εποχής που τείνει να ξεχαστεί. Μια μικρή πλάκα στον τοίχο του μισογκρεμισμένου σχολείου μένει να υπενθυμίζει στους επισκέπτες την τύχη που επεφύλαξαν στο χωριό τα γερμανικά στρατεύματα του Γ΄ Ράιχ: «*Στ΄ αετόμορφα βουνά, στη φωλιά για λευτεριά, στέκει έρμο και βουβό το καμένο μου χωριό*». Το ίδιο και ένας μικρός σταυρός στο νεκροταφείο του χωριού που μνημονεύει μια εκτέλεση κάποιου Δημήτριου Γάβρου από τους Γερμανούς τον Απρίλιο του 1944.

δράσιν του εις στενά ιδεολογικά πλαίσια. Εκινήθη από την ιδιοτροπίαν του, χωρίς να έρχεται εις επαφήν με την λαϊκήν συγκίνησιν και με το πνεύμα του έθνους. Απόδειξις είναι ότι όλοι τον εφοβούντο. Κανείς δεν μπορούσε να ομιλήση με τον Πούλον ελεύθερα», βλ. *Το Φως*, 15 Ιουν. 1949. Βλ. ακόμη, *Ο Ελληνικός Βορράς*, 12 Ιουν. 1949. *Το Βήμα*, 12 Ιουν. 1949.

ΠΗΓΕΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ

Α. ΕΛΛΑΔΑ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ (ΙΑΥΕ), ΑΘΗΝΑ

ΙΑΥΕ, 1941, Κυβέρνηση Λονδίνου :
φακ. 8, 1ος υποφ. Α / 1 / 20 – Νοέμβριος

ΙΑΥΕ, 1941, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού :
φακ. 2, 1ος υποφ. ΙΙ / 1 Ε – 853
φακ. 2, 5ος υποφ.
φακ. 46 / 638 / ΙΙ / 3

ΙΑΥΕ, 1942, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού :
φακ. 5 / IV / 8
φακ. 24 / 1 / 9

ΙΑΥΕ, 1943, Κυβέρνηση Καΐρου :
φακ. 18 / Α / 1 / XVI

ΙΑΥΕ, 1943-1944, Κατοχική Κυβέρνηση, Ιδιαίτερο Γραφείο Πρωθυπουργού :
φακ. 2, 1ος υποφ.
φακ. 2, 2ος υποφ.
φακ. 2, 4ος υποφ.
φακ. 2, 5ος υποφ.
φακ. 2, 6ος υποφ.

ΙΑΥΕ, 1944, Κατοχική Κυβέρνηση :
φακ. 1, 1ος υποφ.
φακ. 1, 3ος υποφ.
φακ. 1, 6ος υποφ.

ΙΑΥΕ, 1945, Διεύθυνση Μελετών και Πληροφοριών :

φακ. 4, 2ος υποφ.

φακ. 4, 5α΄ υποφ.
φακ. 4, 6ος υποφ.
φακ. 4, 7ος υποφ.
φακ. 5, 1ος υποφ.
φακ. 5, 2ος υποφ.
φακ. 5, 3ος υποφ.
φακ. 24, 8ος υποφ.
φακ. 25, 2ος υποφ.
φακ. 25, 8ος υποφ.
φακ. 25, 12ος υποφ.
φακ. 35, 6ος υποφ.
φακ. 35, 7ος υποφ.

2. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ (ΕΛΙΑ), ΑΘΗΝΑ

ΕΛΙΑ, Αρχείο Βουλγαρικής Κατοχής και Προπαγάνδας στη Μακεδονία 1941-1944, Υπουργείο Εσωτερικών – Υπηρεσία Αλλοδαπών :
φακ. 1

φακ. 2, 3ος υποφ.

φακ. 5

ΕΛΙΑ, Αρχείο Πλάτωνος Χατζημιχάλη

3. ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (ΓΑΚ), ΑΘΗΝΑ

ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού :
φακ. Ε 24
φακ. Α 2

4. ΑΡΧΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ), ΑΘΗΝΑ

Αρχείο Κ.Κ.Ε., κουτί 408, φακ. 23 / 1 / 19

5. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ (Ι.Α.Μ.Μ.), ΑΘΗΝΑ

Ι.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα:

Αριθ. Εισ. 262, φακ. 5ος

6. ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ - ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ (Δ.Ι.Σ.), ΑΘΗΝΑ

CD – ROM		Φάκελος
τόμ. 3ος,	αριθμός εγγράφου 8	914 / ΣΤ / 1
	αριθμός εγγράφου 35	922 / Β / 1α
	αριθμός εγγράφου 75	914 / Δ / 2ζ
	αριθμός εγγράφου 94	Ζ / 4 (Αρχείο Γ. Αγόρου)
	αριθμός εγγράφου 135	909 / Β / 6 (Αρχείο Κ.Κ.Ε.)
	αριθμός εγγράφου (-)	φακ. 909 / Β / 8
	αριθμός εγγράφου 145	909 / Δ / 7 (Αρχείο Κ.Κ.Ε.)
τόμ. 5ος,	αριθμός εγγράφου 1	
	αριθμός εγγράφου 2	929 / Β / 2 (Αρχείο Στέφανου Δούκα)
	αριθμός εγγράφου 3	929 / Β / 25
τόμ. 6ος,	αριθμός εγγράφου 4	911 / Α / 4β
	αριθμός εγγράφου 45	910 / ΙΑ / 2
τόμ. 7ος,	αριθμός εγγράφου 45	912 / Η / 2

7. **ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΘΗΝΑ**

Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη,
φακ. 59, 3ος υποφ.

8. **ΑΡΧΕΙΟ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ**

(The National Archives of the United States)

Κουτί T 315 / 65 (1. Gebirgs Division)

9. **ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (Κ.Ι.Θ.)**

ΚΙΘ, 1941,
φακ. 3, 1ος υποφ.

ΚΙΘ, 1943,
φακ. 2, 3ος υποφ.
φακ. 2, 5ος υποφ.
φακ. 5, 13ος υποφ.
φακ. 5, 14ος υποφ.
φακ. 11, 3ος υποφ.

ΚΙΘ, Αρχείο Γ. Μαργέτη,
φακ. 16, 1ος υποφ.

ΚΙΘ, Ιδιωτική συλλογή Ραούλ Λιβαδά :
φακ. 2, 4ος υποφ.

ΚΙΘ, Ιδιωτική συλλογή Ιωάννη Σταθάκη :
φακ. 9, 3ος υποφ.

ΚΙΘ, Ιδιωτική συλλογή [-] :
φακ. 3, 4ος υποφ.

10. **ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ (ΙΑΜ), ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ**

ΙΑΜ, 1943-1946, Αρχείο Γενικής Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας (ΓΔΔΜ):

φακ. 1, 2ος υποφ.
φακ. 1, 9ος υποφ.
φακ. 1, 10ος υποφ.
φακ. 1, 11ος υποφ.
φακ. 13Α, 4ος υποφ.
φακ. 13Β, 10 υποφ.

φακ. 13Β, 11ος υποφ.
φακ. 14, 6ος υποφ.
φακ. 20, 2ος υποφ.

ΙΑΜ, Αρχείο Γενικής Διοίκησης Βορείου Ελλάδος (ΓΔΒΕ) :
φακ. Β / 19, 2ος υποφ.

11. **ΑΡΧΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ (ΙΜΧΑ), ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ**

(The National Archives of the United States)

Κουτί T 501-267 (Oberbefehlshaber Südost, 1941-1944)

12. **ΑΡΧΕΙΟ ΔΗΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Πρακτικά Συνεδριάσεων Δημοτικού Συμβουλίου, τόμ. 1941-1943

Πρακτικά Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου :

83 – 449 (1943)

450 – 813 (1943)
134 – 819 (1944)

Πράξεις Συνεδριάσεως Δημοτικού Συμβουλίου :
175 – 508 (1942)
665 – 813 (1943)

13. **ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

ΠΘ, φακ. 1539 / 1933-1934

14. **ΑΡΧΕΙΟ ΕΦΕΤΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

ΕΘ, Ειδικόν Δικαστήριον Δοσιλόγων, Πρακτικά και Αποφάσεις :

τόμ. 2, 1-150 (1945)
τόμ. 3, 151–270 (1945)
τόμ. 1, 1–203 (1946)
τόμ. 2, 201–450 (1947)
τόμ. 3, 451-592 (1947)
(συνημμένο στον τόμ. 3 του 1947), 1-100 (1948)
τόμ. 2, 101–356 (1948)
1–98 (1949)
1–137 (1950)

15. **ΑΡΧΕΙΟ ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Πρακτικά, 1–500 (1947)
Πρακτικά, 1–434 (1948)

16. **ΚΟΒΕΝΤΑΡΙΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΚΟΖΑΝΗ**

κιβώτιο 8, φακ. 7ος
κιβώτιο 9, φακ. 2 / Κ / 9
φακ. 22/Α/4

φακ. "Δηλώσεις Ζημιών Κατοχής κοινότητας Μαυραναίων Γρεβενών"
φακ. "Δηλώσεις Ζημιών Κατοχής κοινότητας Ερμακιάς Εορδαίας"
αταξινόμητο υλικό

17. **ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ**

Πρακτικά και Αποφάσεις Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Κοζάνης:
1945-1946, τόμος Α΄
1947-1953, τόμος Β΄
1946-1950, 1952-1953, τόμος Γ΄

18. **ΑΡΧΕΙΟ ΕΙΡΗΝΟΔΙΚΕΙΟΥ ΣΕΡΒΙΩΝ**

φακ. "Πολιτικαί υποθέσεις 1946"

19. **ΑΡΧΕΙΟ ΔΗΜΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ**

φακ. (αταξινόμητος), «Επιμνημόσυνη δέηση για τα θύματα κατοχής»

20. **ΑΡΧΕΙΟ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΚΙΛΚΙΣ**

φάκελοι περιόδου 1941–1944 (αταξινόμητοι)

21. **ΑΡΧΕΙΟ ΔΗΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ**

Αταξινόμητο υλικό

22. **ΣΥΛΛΟΓΗ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΛΛΙΑΝΙΩΤΗ**

Διάφορα έγγραφα

23. **ΑΡΧΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ, ΡΕΘΥΜΝΟ**

φακ. Νικολάου Γιαννακίδη (αταξινόμητο υλικό)

24. **ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ***

Νομός Γρεβενών

Δήμος Γρεβενών (Γρεβενά)
Δήμος Θεόδωρου Ζιάκα (Μαυραναίοι)
Δήμος Γόργιανης (Κηπουριό)

Νομός Ημαθίας

Δήμος Βέροιας (Βέροια)
Δήμος Μακεδονίδος (Ριζώματα)

Νομός Θεσσαλονίκης

Δήμος Χορτιάτη (Ασβεστοχώρι)
Δήμος Χαλκηδόνας (Χαλκηδόνα)
Δήμος Αξιού (Κύμινα)

Νομός Καστοριάς

Δήμος Ίωνος Δραγούμη (Βογατσικό)
Δήμος Κλεισούρας (Κλεισούρα)
Κοινότητα Κωσταραζίου

Νομός Κιλκίς

Δήμος Γουμένισσας (Γουμένισσα)
Κοινότητα Ευζώνων

Κοινότητα Γαλλικού
Κοινότητα Παλαιού Αγιονερίου
Κοινότητα Πλαγιάς
Κοινότητα Γάβρας
Κοινότητα Ελληνικού
Κοινότητα Ισώματος
Κοινότητα Μεγάλων Λιβαδίων (Αξιούπολη)

Νομός Κοζάνης

Δήμος Κοζάνης (Κοζάνη)
Δήμος Αιανής (Αιανή)

Δήμος Δημητρίου Υψηλάντη (Μαυροδένδρι)

Δήμος Καμβουνίων (Τρανόβαλτο)

Δήμος Βερμίου (Κομνηνά)
Δήμος Αγίας Παρασκευής (Άγιος Χριστόφορος)

Δήμος Σερβίων
Δήμος Βελβεντού
Κοινότητα Βλάστης

Κοινότητα Πελεκάνου
Δήμος Τσοτυλίου (Τσοτύλι)

Δήμος Νεάπολης (Νεάπολη)

Νομός Λάρισας

Δήμος Λιβαδίου
Δήμος Σαρανταπόρου

Νομός Πέλλας

Δήμος Γιαννιτσών (Γιαννιτσά)

Δήμος Βεγορίτιδας (Άρνισσα)
Δήμος Κύρρου (Νέος Μυλότοπος), Δημοτικό Διαμέρισμα Αξού
Δήμος Εξαπλάτανου (Εξαπλάτανος)
Κοινότητα Φιλώτειας
Κοινότητα Βορεινού
Κοινότητα Προμάχων
Κοινότητα Αραβησσού

Νομός Πιερίας

Δήμος Κατερίνης
Δήμος Πέτρας (Κάτω Μηλιά)
Δήμος Ελαφίνας (Παλαιό Κεραμίδι)
Δήμος Πίδνας (Κίτρος)
Δήμος Πιερίων (Ρητίνη)

Νομός Σερρών

Κοινότητα Ζευγολατιού
Κοινότητα Στρυμονικού
Κοινότητα Τριάδας
Δήμος Αμφίπολης (Παλαιοκώμη)

Νομός Φλώρινας

Δήμος Φλώρινας

Δήμος Αετού

Δήμος Κάτω Κλεινών

Δήμος Μελίτης

Δήμος Αμυνταίου

*Τα ληξιαρχικά βιβλία και τα δημοτολόγια των περισσοτέρων κοινοτήτων που αναφέρονται, έχουν ήδη μεταφερθεί στις έδρες των Δήμων σύμφωνα με το σχέδιο "Καποδίστριας". Σε ελάχιστες, ωστόσο, περιπτώσεις το αρχείο έχει παραμείνει και φυλάσσεται στα κοινοτικά καταστήματα.

Β. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

1. BUNDESARCHIV-MILITÄRARCHIV FREIBURG (MA)
[Ομοσπονδιακό Στρατιωτικό Αρχείο, Φράιμπουργκ]

MA, RW 29 / 108
MA, RW 29 / 109
MA, RW 29 / 110
MA, RW 29 / 111
MA, RW 40 / 149

MA, RW 40 / 159
MA, RW 40 / 160
MA, RW 40 / 161
MA, RW 40 / 162
MA, RW 40 / 169

MA, RW 40 / 198
MA, RW 40 / 199
MA, RH 19 VII
MA, RH 20 – 12 / 116
MA, RH 20 – 12 / 120
MA, RH 20 – 12 / 346
MA, RH 26 – 164 / 6
MA, RH 26 – 164 / 7
MA, N 762 / v. 11

2. ZENTRALE STELLE DER LANDESJUSTIZVERWALTUNGEN, LUDWIGSBURG (Zst)
[Κεντρικό Γραφείο του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη δίωξη των ναζιστικών εγκλημάτων πολέμου, Λούντβικσμπουργκ]

Zst, V 508 AR – Z 139 / 59 (StA Berlin, 3 P (K) Js 10 / 60)
Zst, V 505 AR 983 / 61

Zst, V 508 AR 983 / 61
Zst, V 508 AR 749 / 63

Zst, V 508 AR 1604 / 64

Zst, VI 319 AR 445 / 67

Zst, V 508 AR 1411 / 67
Zst, V 508 AR 1698 / 67
Zst, V 508 AR 1699 / 67
Zst, V 508 AR 1702 / 67

Zst, V 508 AR 1707 / 67
Zst, V 508 AR 1713 / 67
Zst, V 508 AR 2007 / 67
Zst, V 508 AR 2131 / 67
Zst, V 508 AR 2404 / 67

Zst, V 508 AR 2406 / 67
Zst, V 508 AR 2407 / 67
Zst, V 508 AR 2410 / 67
Zst, V 508 AR 2411 / 67
Zst, V 508 AR 2415 / 67
Zst, V 508 AR 2416 / 67
Zst, V 508 AR 2428 / 67

Zst, V 508 AR 623 / 68
Zst, V 508 AR 1239 / 68
Zst, V 508 AR 1313 / 68
Zst, StA Schweinfurt, 1a Js 22 / 68, Ia (1–250)
IIa (251–333)

Zst, 340 / UK / G / 82 (106 AR – Z 422 / 88)

Zst, V 508 AR 3 / 98

Zst, "Liste ehemaliger Landsberg – Häftlinge (pers. Daten, SS – Rang, Dienststellung, Verurteilungspunkte, Haftstrafen, Entlassungsdatum), Fall 7, Geiselmordprozeß des Amerikanischen Militärgerichtshofes V in Nürnberg".

3. BUNDESARCHIV BERLIN (BA)
[Ομοσπονδιακό Αρχείο, Βερολίνο]

BA, 99 Js 1FC Nr. 5435 / 65078 P

BA, 99 Js 1FC Nr. 5437 / 65080 P

4. POLITISCHES ARCHIV AUSWÄRTIGES AMT (PAAA), BONN
[Πολιτικό Αρχείο του Γερμανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Βόννη]

Inland II A / B 83-26, Nr. 5632 R 99419

Γ. ΑΓΓΛΙΑ

1. Public Record Office (Kew, Richmond, United Kingdom), [Γραφείο Δημοσίων Εγγράφων, Κιου]

FO 371

Δ. ΑΜΕΡΙΚΗ

1. THE NATIONAL ARCHIVES OF THE UNITED STATES, WASHINGTON D. C. [Εθνικά Αρχεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Ουάσιγκτον, D. C.]

Records of the United States, Nuernberg War Crimes Trials, United States of America V. Wilhelm List et al. (Case VII) :

M-893, κουτί 14 (Prosecution Exhibits)
M-893, κουτί 15 »
M-893, κουτί 16 »
M-893, κουτί 17 »
M-893, κουτί 18 »

M-893, κουτί 25 (Transcript Volume)
M-893, κουτί 35 (Defense Exhibits)
M-893, κουτί 38 »
M-893, κουτί 39 »

ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Νομός Γρεβενών

Κηπουριό

Δημήτριος Παπαθανασίου, 6.7.2002

Νομός Ημαθίας

Βέροια

Γρηγόριος Καραντουμάνης, 11.10.2001
Λάμπρος Κυριακίδης, 11.10.2001
Σταύρος Πασχαλίδης, 11.10.2001
Γεώργιος Μπαζούκης, 11.10.2001

Άγιος Παύλος

Θεοχάρης Χατζηιωαννίδης, 12.8.2001

Κάτω Βέρμιο

Ιωάννης Μπαρμπαρούσης, 18.5.2002
Απόστολος Γκόγκος, 18.5.2002
Χρήστος Πιτούλιας, 18.5.2002

Αρκοχώρι

Αντώνιος Κοτζάμπασης, 18.5.2002
Σωκράτης Νάτσιος, 18.5.2002
Στέργιος Πασχούλας, 18.5.2002

Κωστοχώρι

Χρήστος Κοτρίδης, 19.5.2002

Λάσκιο

Αγγελίνα Ντάγιου, 20.7.2001

Νομός Θεσσαλονίκης

Θεσσαλονίκη

Γεώργιος Γκουραμάνης, 27.1.2002
Νίκος Καλογερόπουλος, 5. 2. 2000
Χρήστος Τσολάκης, 8.12.2000

Ασβεστοχώρι

Γεώργιος Γιώτης, 30.1.2002
Νικόλαος Σιβάς, 30.1.2002

Νέα Μάλγαρα

Χρήστος Κόλιας, 3.3.2002

Αξός

Κωνσταντίνος Κικιρίκης, 14.2.2002

Ποντοχώρι

Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, 14.2.2002

Νομός Καστοριάς

Κωσταράζι

Κωνσταντίνος Κοσκινάρης, 24.9.2001

Γέρμας

Χρήστος Τζιόλας, 25.9.2001
Αθανάσιος Νάντσιος, 25.9.2001
Ηλίας Χατζηζήσης, 25.9.2001
Ευάγγελος Χατζηζήσης, 25.9.2001
Κωνσταντίνος Σκρέκας, 25.9.2001

Κλεισούρα

Ευανθία Κάτσια, 22.9.2001
Πέτρος Κάτσιας, 22.9.2001
Συμεών Νάσιος, 22.9.2001

Κοσμάς Ζαχαρίας, 22.9.2001
Ευαγγελία Θώμη, 22.9.2001
Καλλιόπη Βλαχάβα, 10.7.2002

Βογατσικό

Θωμάς Γαλιλαίας, 25.9.2001

Νομός Κιλκίς

Κιλκίς

Αθηνά Κουκίδου, 8.10.2000.

Γεώργιος Μυρωνίδης, 14.4.2001

Πλαγιά (Οικισμός Κορομηλιάς)

Δημήτριος Παπαδόπουλος, 20.9.1997

Βασίλης Γεωργιάδης, 26.9.1997

Αξιούπολη

Κωνσταντίνος Μπέσιας, 14.3.2002
Δημήτριος Παρίσης, 14.3.2002

Νομός Κοζάνης

Αιανή

Γρηγόριος Καλλιανιώτης, 10.4.2001

Ροδιανή

Κωνσταντίνος Ζαρκάδας, 13.4.2001
Γεώργιος Τζέλος, 13.4.2001

Θεόδωρος Ρωσιάδης, 13.4.2001
Δημήτριος Τζέλος, 13.4.2001

Βασίλειος Δύντσικος, 13.4.2001

Κωνσταντίνος Δύντσικος, 13.4.2001

Ποντοκώμη

Παναγιώτης Γραμματικόπουλος, 20.4.2002

Βλάστη

Αθανάσιος Γκόγκας, 22.4.2002
Ιωάννης Βαρβαρούσης, 22.4.2002

Αυλές

Δημήτριος Γαλογαύρος, 22.7.2001

Λιβαδερό

Κυπαρίσης Αγοραστός, 11.4.2001
Αθανάσιος Τσαράβας, 11.4.2001
Μαρία Αντωνογιάννη, 11.4.2001

Πολύρραχο

Αλέξανδρος Παπαδημητρίου, 29.4.2001

Προσήλιο

Δημήτριος Κούτσιανος, 29.4.2001
Αθανάσιος Καψάλης, 29.4.2001

Μεταξάς

Αθανάσιος Καρανάτσιος, 12.4.2001

Τρανόβαλτο

Ευαγγελία Κουφινικοπούλου, 11.4.2001
Πασχάλης Νακόπουλος, 11.4.2001

Μικρόβαλτο

Ευάγγελος Πουλιόπουλος, 11.4.2001
Γεώργιος Ζαραβίκας, 11.4.2001
Βάιος Παπαδόπουλος, 11.4.2001
Αναστασία Γιαννοπούλου, 11.4.2001
Ιωάννης Παπανικολάου, 11.4.2001

Ρύμνιο

Κωνσταντίνος Κεχαγιάς (Γεωργίου), 29.4.2001
Κωνσταντίνος Κεχαγιάς (Φωτίου), 29.4.2001
Σωτήριος Κεχαγιάς, 29.4.2001
Αθανάσιος Μιχαλακάκης, 29.4.2001
Παναγιώτης Μαργαρίτης, 29.4.2001

Σέρβια

Θωμάς Θύμιος, 12.4.2001
Λουκάς Ζαρογιάννης, 12.4.2001
Λάμπρος Ποντίκης, 12.4.2001
Γεώργιος Καραγιάννης, 12.4.2001
Θεόδωρος Μπαντάς, 22.7.2001

Πελεκάνος

Κωνσταντίνος Μπαξεβάνος, 26.9.2001
Κωνσταντίνος Βλάχος, 26.9.2001
Μιχάλης Μπαξεβάνος, 26.9.2001

Εράτυρα

Θωμάς Σιδέρης, 26.9.2001

Δρυόβουνο

Δημήτριος Δημόπουλος, 26.9.2001
Κωνσταντίνος Τερλίδης, 26.9.2001
Χρήστος Ζαχόπουλος, 26.9.2001

Πύργοι

Επαμεινώνδας Νικολούσης, 11.8.2001
Ευάγγελος Γκέρτζας, 11.8.2001

Πασχάλης Γώγος, 11.8.2001
Χαράλαμπος Κυφωνίδης, 11.8.2001
Αλέξανδρος Φωτιάδης, 11.8.2001
Μωισής Ελευθεριάδης, 11.8.2001
Κοσμάς Κοσμίδης, 11.8.2001

Μεσόβουνο

Άνθιμος Πετρίδης, 11.8.2001

Βατερό

Βάσω Βαγενά, 21.4.2002
Θωμάς Δαβιδόπουλος, 21.4.2002
Γιώργος Ασλανίδης, 21.4.2002

Αγία Κυριακή

Απόστολος Δημουλιάρας, 21.7.2001
Χαράλαμπος Σταμάτης, 21.7.2001
Βάια Σταμάτη, 21.7.2001
Ευάγγελος Γκαρμπούνης, 21.7.2001

Καταφύγιο

Ζήνων Γκουτζιμπίνης, 20.7.2001
Νικόλαος Ντελής, 20.7.2001
Κωνσταντίνος Τζιώκας, 20.7.2001

Παλαιογράτσανο

Αστέριος Στεφανόπουλος, 21.7.2001
Ιωάννης Θεοδοσίου, 21.7.2001

Πλατανόρρευμα (Μοσχοχώρι)

Βάιος Καφτεράνης, 22.7.2001

Νομός Λάρισας

Λιβάδι

Σωτήριος Γεράσης, 14.7.2000

Ευάγγελος Γκουτζαμάνης, 14.7.2000

Δημήτριος Καρανίκας, 14.7.2000
Χιονάτα Καπέτη, 14.7.2000
Μαργαρίτα Χρυσικού, 14.7.2000

Άκρη

Αλέξανδρος Κοντοτάσιος, 28.4.2001

Σαραντάπορο

Αθανάσιος Λαβαντσιώτης, 27.4.2001
Θεοδώρα Ντίγκα, 27.4.2001
Αθανάσιος Γκουτζουρέλας, 27.4.2001
Χατζής Αθανάσιος, 29.4.2001
Χατζή Αλεξάνδρα, 29.4.2001

Φαρμάκη

Γρηγόριος Λιάπης, 28.4.2001
Ιωάννης Παναγιώτου, 28.4.2001

Τσαπουρνιά

Λάζαρος Παππάς, 28.4.2001

Κλεισούρα

Γεώργιος Πιπίλης, 28.4.2001

Γεράνεια

Ευάγγελος Γκάτας, 27.4.2001
Σταυρούλα Γκάτα, 27.4.2001
Ευάγγελος Γεωργίου, 27.4.2001

Γιαννωτά

Ιωάννης Ντελής, 28.4.2001

Πετρωτό

Πασχαλιά Σαβάλα, 29.4.2001
Νικόλαος Σαβάλας, 29.4.2001

Λυκούδι

Ευάγγελος Κουμπούρας, 27.4.2001
Αντώνιος Βραγκαλής, 27.4.2001
Βάια Τζηκούλα, 27.4.2001

Βουβάλα

Θεόδωρος Λευθέρης, 27.4.2001

Μηλιά

Κωνσταντίνος Παπαθανασίου, 28.4.2001
Ελευθέριος Σπύρου, 28.4.2001
Δημήτριος Τιβικέλης, 28.4.2001
Αντώνιος Γαλάρας, 28.4.2001

Νομός Πέλλας

Ελευθεροχώρι

Χαράλαμπος Καλτσίδης, 3.11.2001

Περαία

Αθανάσιος Βλάχος, 13.8.2001
Κυριακή Μαξιλάρα, 13.8.2001

Κάτω Γραμματικό

Απόστολος Κιουτσούκος, 12.8.2001
Χρήστος Πολυχρονίδης, 12.8.2001

Άνω Γραμματικό

Γεώργιος Τσέλιος, 12.8.2001

Αραβησσός

Φώτης Λύκος, 4.2.2002
Κωνσταντίνος Πέτρου, 21.2.2002

Πρόμαχοι

Δημήτριος Γεωργουλούμης, 31.3.2002

Βορεινό

Ευστάθιος Δεμισίκος, 23.5.2002

Φούσταν η

Συμεών Χαραμής, 23.5.2002

Φιλώτεια

Τραϊανός Γκάγκας, 23.5.2002
Γιώργος Κυρνάτσης, 23.5.2002

Νομός Πιερίας

Άγιος Δημήτριος

Δημήτριος Παπαγρηγορίου, 11.8.2000

Ιωάννης Τσαούσης, 11.8.2000

Ελατοχώρι

Ηλίας Σιαπάκας, 15.11.2000
Μαρία Σιαπάκα, 15.11.2000
Θεόδωρος Σιαπάκας, 15.11.2000
Δημοσθένης Μέλιος, 15.11.2000

Κατερίνη

Θεόφιλος Τερζόπουλος, 17.11.2000
Παρθένα Τερζοπούλου, 17.11.2000
Νικόλαος Σόρμας, 30.6.2001

Κούκος

Ανδρέας Τσιρινίδης, 14.11.2000

Σφενδάμη

Γεώργιος Πετρίδης, 14.11.2000
Κυριακή Πετρίδου, 14.11.2000
Κωνσταντίνος Γεροντίδης, 14.11.2000

Φωτεινά (Μόρνα)

Κωνσταντίνος Μυρωτής, 17.11.2000
Χρήστος Μυρωτής, 17.11.2000
Ιωάννης Σκούμπας, 17.11.2000

Μοσχοπόταμος

Δημήτριος Βασουρής, 16.11.2000

Ρητίνη

Δημήτριος Κραγιόπουλος, 15.11.2000
Όλγα Κραγιοπούλου, 15.11.2000

Ρυάκια

Ευάγγελος Τσορμπάς, 14.11.2000

Νομός Σερρών

Καλόκαστρο

Ιορδάνης Γκόλφω, 27.8.1998

Νομός Φλώρινας

Λέχοβο

Δημήτριος Μαυροσκούφης, 21.9.2001
Παντελής Γεωργίου, 21.9.2001
Δημήτριος Μάρκου, 21.9.2001
Παναγιώτης Μπάρος, 21.9.2001

Νυμφαίο

Κωνσταντίνος Μπέφας, 22.9.2001
Άννα Μπουτάρη, 22.9.2001

Αετός

Δημήτριος Οικονόμος,23.9.2001
Αγγελική Λιάλιου, 23.9.2001

Δροσοπηγή

Μιχάλης Χαρίσης, 23.9.2001

Άνω Κλεινές

Χρήστος Ανδρικάκης, 19.5.2001

Γεώργιος λαμπάκης, 19.5.2001

Κάτω Κλεινές

Γεωργία Ρωμανίδου, 20.5.2001

Αμμοχώρι

Γεώργιος Παναγιωτίδης, 19.5.2001

Γεώργιος Μικρόπουλος, 19.5.2001

Αρμενοχώρι

Δημήτριος Θωΐδης, 20.5.2001

Κλαδοράχη

Χρήστος Σκοπελιανός, 19.5.2001
Παύλος Ιωαννίδης, 19.5.2001
Τραϊανός Νικολόπουλος, 19.5.2001

Μελίτη

Μαγδαληνή Κωστίδου, 19.5.2001

Πρώτη

Θωμάς Ούζας, 19.5.2001

Σκοπιά

Ευάγγελος Τσέρτσης, 19.5.2001

Φλώρινα

Χρήστος Καϊμάρας, 21.5.2001
Κωνσταντίνος Τορώνης, 21.5.2001

ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Απόστολος Καρράς, Μηλιά Γρεβενών, 17.9.1997 [τη συνέντευξη έχει πάρει ο Αντωνίου Γιώργος]

Χαρίκλεια Λέτσιου, Κοσμάτι Γρεβενών, 18.9.1997 [Αντωνίου Γιώργος – Καλογερόπουλος Νίκος]

Αθανασία Πριντζά, Κοσμάτι Γρεβενών, 18.9.1997 [Αντωνίου Γιώργος – Καλογερόπουλος Νίκος]

Στέργιος Πολύζος, Κοσμάτι Γρεβενών, 19.9.1997 [Αντωνίου Γιώργος]

Γιάννης Παπαζήσης, Κοσμάτι Γρεβενών, 19.9.1997 [Αντωνίου Γιώργος]

Αθανάσιος Παπαζήσης, Κοσμάτι Γρεβενών, 19.9.1997 [Αντωνίου Γιώργος]

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβραμίδης, Σταύρος, «Η Κλεισούρα στις φλόγες», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, (1951), 109-112.

Αγγελούλης, Αντώνης (Βρατσάνος), *Βροντάει ο Όλυμπος (το μηχανικό του Ολύμπου)*, Αθήνα 1964.

Αδαμίδης, Αλέξανδρος Κ., *Το Ανθοχώρι Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1994.

Αλμετίδου-Κουτσιαλή, Έλλη, *Το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη*, Θεσσαλονίκη [χ.χ.ε.].

Αμύντας–Σπανός, Κοσμάς (Καπετάν Αμύντας), *Εθνική Αντίσταση–Εμφύλιος Πόλεμος. Αναμνήσεις ενός Καπετάνιου*, [χ.τ.ε.] [χ.χ.ε.].

Αναστασάκης, Ι. Δ., *Κρητικό Μαρτυρολόγιο. Ημερολόγιο θανάτου – εκτελέσεις κατά τη γερμανική κατοχή 1941-1945*, Χανιά 1998.

Ανδρικόπουλος, Γιάννης, «Η πολιτική της συνθηκολόγησης και η κατάρρευση του μετώπου, Απρίλιος 1941», επιμ. Φλάισερ Χάγκεν – Σβορώνος Νίκος, *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, β΄ έκδ., Αθήνα 1990, σσ. 185-201.

Antonovski, Hristo, «Dramskoto vostanie od 1941 godina i Bulgarskite fašistički zlostorstva», *Glasnik*, 5.1 (1961), 57-74. [Ελληνική μετάφραση, Λαμψίδης, Ι. Θ., Η εξέγερσις της Δράμας του 1941 και τα βουλγαρικά φασιστικά εγκλήματα, ΙΜΧΑ 1963.]

Αντωνίου, Κωνσταντίνος Σπ., *Η σλαυϊκή και κομμουνιστική επιβουλή και η αντίστασις των Μακεδόνων*, Θεσσαλονίκη 1950.

Αντωνίου, Κωνσταντίνος, *Ιστορία Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής 1833-1967*, τόμ. 3, Αθήνα 1965.

Αντωνόπουλος, Κοσμάς, *Εθνική Αντίστασις 1941-1945*, τόμ. 2, Αθήνα 1964.

Ανώνυμος, «Δύο αετοί στο εκτελεστικό. Παπανικολάου - Παπαδήμας», εφ. *Νέα Αλήθεια*, 6 Μαρ. 1945.

Ανώνυμος, «Εθελονταί του θανάτου», εφ. *Νέα Αλήθεια*, 17 Ιουλ.-7 Αυγ. 1945.

Ανώνυμος, «Έλληνες αξιωματικοί προ του Γερμανικού αποσπάσματος. Βαμβέτσος και Κυριακόπουλος», εφ. *Νέα Αλήθεια*, 1-2 Μαρ. 1945.

Ανώνυμος, «Επιβλητικόν Μνημόσυνον υπέρ των απαγχονισθέντων 15 πατριωτών», *Αριστοτέλης*, 37 (Ιούλιος 1963), 26-35.

Ανώνυμος, «Κλαδοράχη – Φλώρινας. Ο Τόπος Θυσίας Χριστιανών και Εβραίων μαρτύρων κατά την Κατοχή», *Χρονικά*, 104 (Ιαν. – Φεβ. 1989), 22.

Ανώνυμος, «Λεπτομερεστέρα Έκθεσις διεξαχθείσης επιχείρησης 22ας και 23ης Απριλίου κατά του Βερμίου», *Εθνική Αντίσταση*, 85 (Οκτώβρης – Δεκέμβρης 1994), 39-40.

Αποστολίδης, Ηλίας, «Τίποτε κρυφό από τον ελληνικό λαό», εφ. *Ελευθερία*, 20-26 Ιουν. 1945.

Αρσενίου, Λάζαρος Αρσ., *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, 2 τόμοι, γ΄ έκδ., Λάρισα 1999.

Βαλιούλης, Στέργιος, *Πολίτης β΄ κατηγορίας*, γ΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 1985.

Bartov, Omer, *Hitlers Wehrmacht. Soldaten, Fanatismus und die Brutalisierung des Krieges*, μετάφρ. Miedler Karin – Pfeiffer Thomas, Hamburg 1995.

Βασδραβέλλης, Ιωάννης Κ., «Τραγικαί σελίδες της ιστορίας της Μακεδονίας κατά τον Β΄ παγκόσμιον πόλεμον. Εγκατάστασις, ελέω Γερμανών βουλγαρικού στρατού εις την Κεντρικήν Μακεδονίαν», *Μακεδονικά*, 13 (1973), 317–323.

Βαφειάδης, Μάρκος, *Απομνημονεύματα*, 3 τόμοι, Αθήνα 1985.

Beevor, Antony, *Κρήτη. Η μάχη και η αντίσταση*, μετάφρ. Καλλίνης Γεώργιος, Ηράκλειο 1999.

Βερβενιώτη, Τασούλα, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα 1994.

Βερέμης, Θάνος, *Ο στρατός στην Ελληνική Πολιτική. Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, μετάφρ. Παπαθανασοπούλου Σίλια, Αθήνα 2000.

Βήττος, Χρήστος Δ., *Τα Γρεβενά στην Κατοχή και στο Αντάρτικο. Ιστορική μελέτη δεκαετίας 1940-1950*, Θεσσαλονίκη 2000.

Birn, Bettina, Ruth, *Die Höheren SS-und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*, Düsseldorf 1986.

Βοβολίνης, Κωνσταντίνος Α., *Η εκκλησία εις τον αγώνα της ελευθερίας*, Αθήνα 1952.

Βότσικας, Δήμος, «Τα φρικιαστικά εγκλήματα των χιτλερικών στο Κοσμάτι, Ζάλογγο, Λαβανίτσα και Κηπουριό», *Εθνική Αντίσταση*, 19 (Ιούνης 1976), 46-47.

Browning, Christopher R., «Wehrmacht Reprisal Policy and the Mass Murder of Jews in Serbia», *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 33 (1983), 31-49.

Χαϊδιά, Ελένη, «Ο δοσιλογισμός στη Μακεδονία: Τα πρακτικά των δικών των δοσιλόγων (1945-1946)», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995.

Χαλκίδης, Ευθύμιος-Τερζόπουλος, Μιλτιάδης, *Παπά Λόχερ απολογήσου…*, Αθήνα 1984.

Χαρατσίδης, Πολυχρόνης, «Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά του 13ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, Φλεβάρης 1944», *Εθνική Αντίσταση*, 36 (Ιούλης 1983), 50-52.

Χαρατσίδης, Πολυχρόνης, «Η ανταρτοομάδα "Αθανάσιος Διάκος" και το ολοκαύτωμα τριών χωριών στο Κιλκίς», *Εθνική Αντίσταση*, 15 (Ιούνης 1978), 53-54.

Χαρατσίδης, Πολυχρόνης, *Το 13ο Σύνταγμα ΕΛΑΣ. Η εθνική αντίσταση στο Κιλκίς (Αναμνήσεις)*, Πράγα – Θεσσαλονίκη [χ.χ.ε.].

Χαρίσης, Μιχάλης Αθ., *1844-1994. Η ζωή και οι περιπέτειες στη Δροσοπηγή. Λαογραφικά – Ιστορικά ενθυμήματα*, Δροσοπηγή 2000.

Χασιώτης, Αθανάσιος, *Το Ιστορικό των εκτελεσθέντων από τους Γερμανούς Ελατοχωρίτας κατά το έτος 1944.*

Χατζηαναστασίου, Τάσος, «Ομάδες ένοπλης αντίστασης στη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης, 1941-1944. Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής εθνικής αντίστασης», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας Χωρών Χερσονήσου του Αίμου, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη [χ.χ.ε.].

Χατζηβρέττας, Δημήτριος, «Γιαννιτσά : 14 Σεπτεμβρίου 1944», *Ιστορικά και Λαογραφικά Θέματα*, 15 (Οκτώβριος 1996), 8-20 [Περιοδική έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Γιαννιτσών "Ο Φίλιππος"].

Χατζηεφραιμίδης, Ειρηναίος Ι., «Η συμβολή του κλήρου στο Μακεδονικό Αγώνα. Η περίπτωση της Φλώρινας», *Αριστοτέλης*, 254 (Οκτώβριος – Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1999), 15-31.

Χατζής, Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τόμ. 1, Αθήνα 1977.

Χατζής, Θανάσης, *Οι ρίζες της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 1996.

Χατζητάσκος, Αλέκος, «Η καταστροφή του Μεσόβουνου», *Εθνική Αντίσταση*, 1 (Απρίλης 1962), 58-62.

Χίτλερ, Αδόλφος, *Ο Αγών μου*, μετάφρ. Κωστελένος Π. Δημήτρης, τόμ. 2, [χ.τ.ε.] [χ.χ.ε.].

Collotti, Enzo, «Zur italienischen Repressionspolitik auf dem Balkan», επιμ. Droulia Loukia –Fleischer Hagen, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Berlin 1999, σσ. 105–124.

Χόνδρος, Ιωάννης Λ., «Η ελληνική αντίσταση 1941-1944. Επανεκτίμηση», επιμ Iatrides O. John-Bien Peter-Loomis W. Julia-Macrakis A. Lily, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, μετάφρ. Δρίτσα Μαργαρίτα-Λυκιαρδοπούλου Αμαλία, Αθήνα 1984, σσ. 69-89.

Χουλιαράκης, Μιχαήλ, *Εξελίξεις του πληθυσμού των Αγροτικών Περιοχών της Ελλάδος, 1920-1981*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1988.

Χρυσοχόου, Αθανάσιος Ι., *Η Κατοχή εν Μακεδονία*, 6 τόμοι, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1949-1952.

Δάγκας, Αλέξανδρος, *Ο χαφιές. Το κράτος κατά του κομμουνισμού. Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, 1927*, Αθήνα 1995.

Δασκαλάκης, Απόστολος, *Ιστορία Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, τόμ. 1, Αθήνα 1975.

Δημόπουλος, Ιωάννης Δ., *Τα παρά τον Αλιάκμονα εκκλησιαστικά*, Θεσσαλονίκη 1994.

Δήμος Αετού, *Προσκλητήριο εκτελεσθέντων κατοίκων μας από τους Γερμανούς την 28 Μαρτίου 1944.*

Δορδανάς, Ευστράτιος Ν., «Η περιοχή της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης Μακεδονίας κάτω από τη γερμανική Κατοχή, 1941-1943», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1996.

Δροσάκη, Ελευθερία, *Εν Θεσσαλονίκη…από τον πόλεμο, την κατοχή και την αντίσταση*, Αθήνα 1985.

Δρόσος, Ζαχαρίας Π., *Φαρδύκαμπος. Το χρονικό και τα επακόλουθα της μεγάλης μάχης*, Αθήνα 1984.

Eckert, Rainer, *Vom "Fall Marita" zur "wirtschaftlichen Sonderaktion". Die deutsche Besatzungspolitik in Griechenland vom 6. April 1941 bis zur Kriegswende im Februar / März 1943*, Frankfurt am Main 1992.

Eichholtz, Dietrich, «Widerstand und Repressalien. Erscheinungsformen unter dem Ausbeutungs- und Zwangsarbeitsregime der deutschen Okkupationsmacht 1943 / 44», επιμ. Droulia Loukia –Fleischer Hagen, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Berlin 1999, σσ. 31–50.

Ελευθερίου, Γιώργης, «Απ΄ τη δράση των πρώτων ομάδων του ΕΛΑΣ στο Βόρειο Όλυμπο», *Εθνική Αντίσταση*, 7 (Αύγουστος 1964), 69–75, 79.

Ηλιόπουλος, Ιωάννης Χρ., *Ιστορία του χωρίου Παλαιογράτσανου νομού Κοζάνης*, [χ.τ.ε.] 1962.

Ηλιόπουλος, Ιωάννης Χρ., *Παλαιογράτσανον –Ιστορικόν περί αυτού σημείωμα*, Παλαιογράτσανο (Μάιος) 1961 στο Μορφωτικός Όμιλος Παλαιογρατσάνου, Λαογραφική Συλλογή "Γρατσάνη", 1981.

Ελληνική Πολιτεία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ), τεύχη 1.1. / 1.2. / 3.1΄ (1941), τεύχος Α΄, Ν. 3481, αριθ. φύλλου 3 (1949).

Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης Κ., *Η ελληνική αντίστασις 1941-1944 όπως αποκαλύπτεται από τα μυστικά αρχεία της Βέρμαχτ εις την Ελλάδα. Μια νεοελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1964.

Έξαρχος, Γιώργης, *Μπλάτσι. Η εύανδρος πολίχνη της Μακεδονίας. Η σημερινή Βλάστη Κοζάνης και το γειτονικό χωριό Πιπιλίστα*, Θεσσαλονίκη 2001.

Επιτροπή επί των γερμανικών ωμοτήτων, *Έκθεσις της Επιτροπής επί των γερμανικών ωμοτήτων διορισθείσης υπό της κυβερνήσεως της Α. Βρεττανικής Μεγαλειότητος και Προεδρευομένης υπό του εντιμότατου Υποκόμητος Βράις, τέως Βρεττανού Πρεσβευτού εν Ουασιγκτώνι*, Λονδίνο 1915.

Επιτροπή Καθηγητών Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, *Η Μαύρη Βίβλος των βουλγαρικών εγκλημάτων εις την Αν. Μακεδονίαν και Δυτ. Θράκην 1941-1944*, Αθήνα 1945.

Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών εν Αθήναις, *Διαμαρτυρίαι, εκθέσεις και υπομνήματα περί των βουλγαροκρατουμένων ελληνικών επαρχιών (Ιούνιος 1941-Νοέμβριος 1942)*, Αθήνα 1942.

Εχέδωρος, Γιώργος, *Ιστορία του Κιλκίς (η μεταξύ του Πάϊκου και Κρουσίων χώρα)*, 2 τόμοι, β΄ έκδ., Κιλκίς 1996.

Φάκελος Ελλάς, *Τα Μυστικά Αρχεία του Φόρεϊν Όφφις*, Αθήνα 1972.

Φαρμακίδης, Γ. Α., *Πεπραγμένα της παρά τω πρωθυπουργώ υπηρεσίας ανταποκρίσεων μετά των γερμανικών αρχών κατά την κατοχήν*, Αθήνα 1957.

Fattig, Cavell, «Reprisal: The German Army and the Execution of Hostages during the Second World War», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, University of California, San Diego 1980.

Φλάισερ, Χάγκεν, «Αντίποινα των γερμανικών δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα 1941-1944», *Μνήμων*, 7 (1978-79), 182-195.

Fleischer, Hagen, «Der Neubeginn in der deutsch-griechischen Beziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg und die "Bewältigung" der jüngsten Vergangenheit», *Griechenland und die Bundesrepublik Deutschland im Rahmen Nachkriegseuropas*, Drittes Symposium, organisiert in Thessaloniki und Ouranoupolis, Halkidiki (am 23.-27. Juni 1989) vom Institut für Balkan-Studien und der Südosteuropa – Gesellschaft München, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 81-108.

Fleischer, Hagen, «Deutsche "Ordnung" in Griechenland 1941 - 1944», επιμ Droulia Loukia –Fleischer Hagen, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Berlin 1999, σσ. 151–223.

Φλάισερ, Χάγκεν, «Η ναζιστική εικόνα για τους (Νεο-) Έλληνες και η αντιμετώπιση του άμαχου πληθυσμού από τις γερμανικές αρχές κατοχής», επιμ Κρεμμυδάς Βασίλης – Μαλτέζου Χρύσα – Παναγιωτάκης Μ. Νικόλαος, *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τόμ. 2, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1986, σσ. 369-394.

Φλάισερ, Χάγκεν, «Η ναζιστική προπαγάνδα στην Κατοχή: ένα διφορούμενο όπλο», *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση*, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, β΄ έκδ., Αθήνα 1990, σσ. 357–390.

Φλάισερ, Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τόμ. 1, Αθήνα [χ.χ.ε.], τόμ. 2, Αθήνα 1995.

Φλούντζης, Αντώνης, *Στρατόπεδο Λάρισας-Τρικάλων (1941-1944). Η γέννηση του αντάρτικου στη Θεσσαλία*, Αθήνα 1978.

Φουστέρης, Γιάννης, *Πύργοι Εορδαίας – Κατράνιτσα – "Ιστορίας ψηλάφηση"*, Πτολεμαΐδα 2000.

Franz, Hermann, *Gebirgsjäger der Polizei. Polizei – Gebirgsjäger – Regiment 18 und Polizei – Gebirgs – Artillerieabteilung 1942 bis 1945*, Bad Nauheim 1963.

Φυλακτός, Δημήτρης, *Θυμάται!...Βιογραφικό – χρονικό (1907 ως τα σήμερα)*, [χ.τ.ε.] 1988.

Φυλακτός, Φίλιππος, «Τσέλιος Μουδιώτης. Ο πρώτος καπετάνιος στα Κερδύλια», *Γιατί*, 120 (Ιούνιος 1985), 32-36.

Φυλακτός, Φίλιππος, «Η αλήθεια για τα Κερδύλια», συνέντευξη στον Βασίλη Τζανακάρη, *Γιατί*, 88 (Οκτώβρης 1982), 15-20.

Γάγγας, Διονύσης Σ., *Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο των ενόπλων συγκρούσεων*, Αθήνα 2000.

Γατόπουλος, Δ., *Ιστορία της Κατοχής*, 4 τόμοι, Αθήνα [χ.χ.ε.].

Γεωργιάδης, Παναγιώτης, «Επιτυχείς επιχειρήσεις του 30ου Συντάγματος κατά των Γερμανών», *Εθνική Αντίσταση*, 19 (Ιούνης 1979), 58-61.

Γιαγγιώργος, Κίτσος (Γεωργίου Χρήστος), *Μπελκαμένη. Χωριό του νομού Φλώρινας (Εκατό χρόνια ζωή)*, Αθήνα [χ.χ.ε.].

Γιακοέλ, Γιομτώβ, *Απομνημονεύματα 1941-1943*, επιμ Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη, Θεσσαλονίκη 1993.

Γιακουσίδης, Αβραάμ – Γιακουσίδης, Κώστας, «Από τα πρώτα χτυπήματα κατά των Γερμανών, Σεπτέμβρης 1941», *Εθνική Αντίσταση*, 2 (Αύγουστος 1962), 89.

Γιωλτζόγλου, Έφη Νίκου, *Λιβαδερό (Μόκρο). Η λαϊκή μας παράδοση*, επιμ Γιωλτζόγλου Σταύρος, Θεσσαλονίκη 1999.

Γκάσας, Γεώργιος Δ., *Οι αθάνατοι της Καστοριάς 1940-1949*, Αθήνα 1992.

Γκατζάρας, Αστέριος Δ., *Αντίλαλος από το Καταφύγι*, Θεσσαλονίκη 1954.

Γκένιος, Θανάσης, «Όταν ξαναζωντάνευε τ΄ αρματολίκι…», συνέντευξη στον Βασίλη Τζανακάρη, *Γιατί*, 71 (Μάης 1981), 17-31.

Γκοσιόπουλος, Τάκης Π., *Μαρτυρίες για το ηρωικό Λέχοβο, 1879-1972*, Θεσσαλονίκη 1973.

Γκουραμάνης, Γεώργιος Χ., *Ο ιστορικός Χορτιάτης*, β΄ έκδ., Χορτιάτης 1995.

Γοράντης, Γεώργιος, *28 Μαρτίου 1944* [Επικήδειος], Αετός [χ.χ.ε.].

Γούναρης, Βασίλης Κ., «"Οργάνωσις Ζεύς": Συμβολή στη μελέτη της αντιστασιακής δράσης στη Θεσσαλονίκη (1942 – 1944)», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη, 1-3 Νοεμβρίου 1985),Πρακτικά,* Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 229-236.

Γούναρης, Βασίλης Κ. – Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Ο φόρος του αίματος στην κατοχική Θεσσαλονίκη. Ξένη κυριαρχία, αντίσταση και επιβίωση*, Θεσσαλονίκη 2001.

Greece. Ελληνικόν γραφείον. *Δελτία πληροφοριών [Γεγονότα εν Ελλάδι κατά την εχθρικήν κατοχήν]*, Ουάσιγκτων 1943–1944.

Γρηγοριάδης, Σόλωνας, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, Αθήνα 1982.

Γρηγοριάδης, Φοίβος Ν., *Το Αντάρτικο ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, 5/42*, 5 τόμοι, Αθήνα 1964.

Γρηγόριος ο Παλαμάς. Μηνιαίον Εκκλησιαστικόν Εθνικόν Οικογενειακόν Περιοδικόν, Πρόνοια της Α. Π. του Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κ. Γενναδίου, Όργανον του Ιερατικού Συνδέσμου Θεσσαλονίκης, τόμ. 27 (1943), Χρονικά Ιεράς Μητροπόλεως (1–31 Ιουλίου 1943).

Γρηγόριος ο Παλαμάς, Μηνιαίον Εκκλησιαστικόν Εθνικόν Οικογενειακόν Περιοδικόν, Πρόνοια της Α.Π. του Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κ. Γενναδίου, Οργανόν του Ιερατικού Συνδέσμου Θεσσαλονίκης, τόμ. 26, τχ. 326-327 ε΄-στ΄ (Μάιος-Ιούνιος 1942).

Γρηγορίου, Εμμανουήλ Θ., *Το βουλγαρικόν όργιον αίματος εις την Δυτικήν Μακεδονίαν (1941-1944)*, Αθήνα 1947.

Hadziiossif, Christos, «Griechen in der deutschen Kriegsproduktion», Herbert Ulrich (επιμ.), *Europa und der "Reichseinsatz": ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938-1945*, Essen 1991, σσ. 210–233.

Hamburger Institut für Sozialforschung (έκδ.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*, Austellungskatalog, Hamburg 1996.

Hammond, Nicholas G. L., *Δυτική Μακεδονία: Αντίσταση και Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή 1943–1944*, μετάφρ. Παπαθανασίου Παρμενίων, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα [χ.χ.ε.].

Hammond, Nicholas G. L., *Περιπέτεια με τους αντάρτες 1943–44*, μετάφρ. Λάμψας Γιάννης, Αθήνα [χ.χ.ε.].

Hoppe, Hans, Joachim, «Γερμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα: οι σχέσεις των τριών χωρών και η πολιτική της Βουλγαρίας στην κατεχόμενη Μακεδονία», *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, β΄ έκδ., Αθήνα 1990, σσ. 401-417.

Hubatsch, Walther (επιμ.), *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Frankfurt am Main 1962.

Hüger, Heinz – Strassl, Ernst, Erich, *Kamp und Intrige um Griechenland*, NSDAP, München 1942.

Husemann, Friedrich, *Die guten Glaubens waren. Geschichte der SS – Polizei – Division (4. SS-Polizei-Panzer-Grenadier-Division)*, τόμ. 2 (1943-1945), Osnabrück 1973.

Ιωακειμίδης, Αλέκος, «Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στο Βέρμιο, Απρίλης 1944», *Εθνική Αντίσταση*, 56 (Δεκέμβρης 1987), 33-37.

Ιωακειμίδης, Βασίλης, *Είκοσι χιλιάδες ημέρες*, Αθήνα 1983.

Ιωαννίδης, Αριστείδης, «Ορισμένα γεγονότα από την περίοδο της κατοχής στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης», *Εθνική Αντίσταση*, 15 (Ιούνης 1978), 48-52.

Ιωαννίδης, Γιάννης Β., *Φλογισμένα ράσα*, Αθήνα 1960.

Ιωαννίδης, Ευάγγελος, «Η εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας την περίοδο του Μεσοπολέμου», *Αριστοτέλης*, 257 (Ιούλιος–Αύγουστος–Σεπτέμβριος 2000), 9-26.

Ιωάννου, Γιώργος, *Το δικό μας αίμα*, Πεζογραφήματα, β΄ έκδ., [χ.τ.ε.] 1980.

Ιώβης, Ηλίας, «Την ημέρα που τα Ες – Ες έκαψαν την Κλεισούρα, 5 Απριλίου 1944», *Μακεδονική Ζωή*, 203 (Απρίλιος 1983), 20-22.

Καζαμίας, Γιώργος, «Γερμανικά αντίποινα: Θεωρία και πράξη», επιμ Γούναρης Βασίλης Κ. –Παπαπολυβίου Πέτρος, *Ο φόρος του αίματος στην κατοχική Θεσσαλονίκη. Ξένη κυριαρχία, αντίσταση και επιβίωση*, Θεσσαλονίκη 2001.

Κακουλίδης, Γιώργης (Τσιρκιτζής), «Οι επιχειρήσεις των Γερμανών στα Πιέρια, Γενάρης 1944», *Εθνική Αντίσταση*, 3 (Δεκέμβρης 1962), 45-46.

Καλλιανιώτης, Θανάσης, «Οι αρχές της αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία, 1941 – 1943», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2000.

Καλλιανιώτης, Θανάσης, «ΠΑΟ-ΕΛΑΣ: Ο εμφύλιος στη Δυτική Μακεδονία 1943-1945», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 228-238.

Καλιτσουνάκης, Ι. – Καζαντζάκης, Ν. – Κακριδής, Ι. – Κουτουλάκης, Κ., *Έκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*, Ηράκλειο 1983.

Καλογερόπουλος, Νίκος (επιμ.), *Ροδοχώρι Βοϊου* [Γκαβανάς Γ. Δημήτριος, *Ροδοχώριον Βοϊου*, Κοζάνη 1974], Θεσσαλονίκη 1999.

Καλύβας, Χρίστος, «Μαρτυρίες από τη ζωή στο Τσοτύλι στη 10/ετία του ΄40», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 79-86.

Καραβίτης, Ιωάννης, *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα*, επιμ. Πετσίβας Γιώργος, τόμ. 1, Αθήνα 1994.

Καραγιάννης, Γεώργιος, *Απομνημονεύματα και αυτοβιογραφία εθνικής αντίστασης 1941-1944*, Σέρβια 1992.

Καρασάββας, Σεραφείμ, «Μνήμες από την Εθνική Αντίσταση», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 283-295.

Καρκάνης, Νίκος Κ., *Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες – παρωδίες (ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες)*, Αθήνα 1981.

Κατσάκος, Λευτέρης, «Το ξεκίνημα της Εθνικής Αντίστασης (1941-1944) στους νομούς Φλώρινας-Καστοριάς» στο Βαφειάδης Μάρκος, *Απομνημονεύματα*, τόμ. 3 (1944-1946), Αθήνα 1985, σσ. 275-281.

Καφταντζής, Γιώργος, *Το πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στον καιρό της κατοχής*, Θεσσαλονίκη 1982.

Καφταντζής, Γιώργος, «Μακεδονία ΄41», *Γιατί*, 133-134 (Ιούλης-Αύγουστος 1986), 34-48 / 146 (Σεπτέμβριος 1987), 3-16 / 151-152 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1988), 51-64 / 153 (Μάρτιος 1988), 65-72 / 154 (Απρίλιος 1988), 73-80 / 155 (Μάιος 1988), 81-88.

Κέδρος, Ανδρέας, *Η Ελληνική Αντίσταση 1940-44*, μετάφρ. Μοσχοβάκης Αντώνης, 2 τόμοι, Αθήνα 1983.

Κέντρος, Στράτος, «Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 299-311.

Κίλι, Έντμουντ, *Η σιωπηλή κραυγή της μνήμης, Χορτιάτης 1944*, μετάφρ. Τσαλικίδου Χρύσα, Αθήνα 1996.

Κίτσιος, Χρ., «1941-1944. Από την αντίσταση στην Ανατολική Μακεδονία-Θράκη», *Εθνική Αντίσταση*, 6 (Δεκέμβρης 1963), 622-626.

Klausewitz, Karl, *Περί του πολέμου*, μετάφρ. Ξεπουλιά Νατάσα, ε΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 1999.

Klien, Günther, Georg, «Partisanenkampf im Kriegsrecht», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Hamburg 1953.

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., *Λεηλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, Θεσσαλονίκη 1994.

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του ΄40. Οι σχέσεις της Ελλάδος με τη Βρετανία (1935–1941), Θεσσαλονίκη 1994.

Κόντης, Βασίλης-Στεφανίδης, Γιάννης Δ., «Η Θεσσαλονίκη κατά την κρίσιμη δεκαετία 1940-1950», επιμ. Χασιώτης Ι. Κ., *Τοις αγαθοίς Βασιλεύουσα. Θεσσαλονίκη· Ιστορία και Πολιτισμός*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 214-231

Κουζινόπουλος, Σπύρος, *Ελευθερία. Η άγνωστη ιστορία της πρώτης παράνομης οργάνωσης και εφημερίδας της κατοχής*, Θεσσαλονίκη 1985.

Κυρατζόπουλος, Μήτσος, «Η αντίσταση στη Δ. Μακεδονία», *Εθνική Αντίσταση*, 26 (Φλεβάρης 1981), 19–28.

Κωνσταντάρας, Κ., *Αγώνες και διωγμοί*, Αθήνα 1964.

Κωνσταντόπουλος, Δ. Σ., *Δημόσιον διεθνές δίκαιον. Εφαρμογή γενικού και ειδικού Διεθνούς Δικαίου*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1986.

Κωστόπουλος, Σωτήρης, *Η αμφιλεγόμενη πενταετία. Η πορεία του ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1941*, Αθήνα 1983.

Λαμπρέτσας, Ηλίας Κ., *Μικρόβαλτο (ιστορική και λαογραφική συλλογή με σύντομη γεωγραφική και ιστορική επισκόπηση της περιοχής των Καμβουνίων)*, Κοζάνη 2000.

Lanz, Hubert, *Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgsdivision 1935–1945,* Bad Nauheim 1954.

Laternser, Hans, *Verteidigung Deutscher Soldaten. Plädoyers vor alliierten Gerichten*, Bonn 1950.

Madajczyk, Czeslaw, «Terror und Repression des Dritten Reichs im besetzten Europa», επιμ. Droulia Loukia –Fleischer Hagen, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Berlin 1999, σσ. 13–29.

Μάγερ, Χ. Φ., *Η φρίκη του Κομμένου. Αφήγηση – έρευνα για το ολοκαύτωμα του χωριού Κομμένο της Άρτας στις 16 Αυγούστου 1943*, μετάφρ. Μυλωνόπουλος Γιάννης, Αθήνα 1998.

Μαγιάννης, Παναγιώτης, «Μια ενέδρα στον Αλιάκμονα», *Εθνική Αντίσταση*, 40 (Μάης 1984), 71-73.

Μαγκριώτης, Δημήτριος Ι., *Θυσίαι της Ελλάδος και εγκλήματα κατοχής, 1941-1944*, Αθήνα 1996.

Μαζάρης, Αλέξανδρος, *Επιμνημόσυνος ομιλία εις το Μνημείον των απαγχονισθέντων 15 Ελλήνων πατριωτών υπό των στρατευμάτων Κατοχής την 9 Αυγούστου 1943*, Κλαδοράχη 8 Αυγούστου 1993.

Μαθιόπουλος, Βάσος, *Ο Δεκέμβριος του 1944. Σουηδικά, Ελβετικά και Συμμαχικά Διπλωματικά Ντοκουμέντα*, γ΄ έκδ., Αθήνα 1994.

Μαλέζας, Ευθύμιος, «Η Νώτια – Πολυαίμαχτο Κάστρο της Εθνικής Αντίστασης του Νομού Πέλλας», *Εθνική Αντίσταση*, 86 (Γενάρης – Μάρτης 1995), 26-34.

Μαμουνής, Κώστας, «Μια εκτέλεση Γερμανών αιχμαλώτων», *Εθνική Αντίσταση*, 21 (Νοέμβρης 1979), 55-57.

Manoschek, Walter, «Partisanenkrieg und Genozid. Die Wehrmacht in Serbien 1941», επιμ Manoschek Walter, *Die Wehrmacht im Rassenkrieg. Die Vernichtungskrieg hinter der Front*, Wien 1996, σσ. 142-167.

Μαραντζίδης, Νίκος Α., «Τα μαύρα χρόνια 1941–1944. Το συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της κατοχής. Το "επίσημο συνδικαλιστικό κίνημα"», επιμ Αναστασιάδης Γιώργος –Μαραντζίδης Νίκος –Κεραμοπούλου Χαϊδή –Τάταλας Βαγγέλης, *Το Εργατικό-Συνδικαλιστικό Κίνημα της Θεσσαλονίκης. Η ιστορική φυσιογνωμία του*, Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 165–300.

Μαραντζίδης, Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ: Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο 2001.

Μαργαρίτης, Γιώργος, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, Αθήνα 1993.

Μάτσος, Γιάννης Ν., «Μια αποφράδα μέρα για την Κοζάνη, 5 Μάη 1943», *Εθνική Αντίσταση*, 36 (Ιούλης 1983), 16-18.

Mazower, Mark, «Militärische Gewalt und nationalistische Werte. Die Wehrmacht in Griechenland 1941 bis 1944», επιμ. Heer Hannes-Naumann Klaus, *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944*, Hamburg 1995, σσ. 157-190.

Mazower, Mark, «Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης», επιμ. Μπενβενίστε Ρίκα, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 53-61.

Mazower, Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, μετάφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα 1994.

Μεγαρίτης, Απόστολος, «Από τον αγώνα του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας», *Εθνική Αντίσταση*, 44 (Μάρτης 1985), 77-82.

Μελετζής, Σπύρος, *Με τους αντάρτες στα βουνά*, γ΄ έκδ., Αθήνα 1984.

Messerschmidt, Manfred, «Partisanenkrieg auf dem Balkan. Ziel, Methoden, „Rechtfertigung"», επιμ. Droulia Loukia –Fleischer Hagen, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Berlin 1999, σσ. 65–91.

Μητσόπουλος, Θανάσης, *Στα Μακεδονικά βουνά. Το 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, γ΄ έκδ., Αθήνα 1980.

Μίντσης, Γεώργιος Ι., *80 χρόνια ελεύθερη Έδεσσα 1912-1992. Σύγχρονη ιστορία της πόλης και της περιοχής*, Εταιρία Μελέτης Ιστορίας της Έδεσσας, Έδεσσα 1992.

Μίντσης, Γεώργιος Ι., *Εγκλήματα πολέμου και αποζημιώσεις. Η Γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα. Οι αξιώσεις αποζημιώσεως κατά το Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.

Μόδης, Γ. Χ., *Χωριά – Φρούρια της Μακεδονίας*, Αθήνα 1950.

Μόδης, Γεώργιος, *Πόλεμος και Κατοχή*, β΄ έκδ., Αθήνα 1967.

Μόλχο, Μικαέλ, *In Memoriam*, μετάφρ. Ζωγραφάκης Κ Γεώργιος, β΄ έκδ., Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976.

Μον, Πωλ, *Η αποστολή μου στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2000.

Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα (έκδ.), *Η ελληνική αντεπίθεση στη Μακεδονία (1905-1906) · 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1997.

Μπαγγέας, Φίλιππας, «Η προσφορά της Σκουτέρνας (Ελατοχώρι) Πιερίας στην Εθνική Αντίσταση», *Εθνική Αντίσταση*, 80 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1993), 34-39.

Μπαλλής, Δημήτριος Εμ., *Ο ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία*, Αθήνα 1981.

Μπαντάς, Θεόδωρος Ε., «Το ολοκαύτωμα των Σερβίων (6 Μάρτη 1943)», *Εθνική Αντίσταση*, 26 (Φλεβάρης 1981), 35-38.

Μπαντάς, Θεόδωρος Ε., *Αναμνήσεις. Τα Σέρβια στην Εθνική Αντίσταση*, Σέρβια 2001.

Μπατής, Ι., «Οι 2 Εβραίοι πατριώτες» [Ιερουσαλήμ 2.11.1985], *Χρονικά*, 104 (Ιαν. – Φεβ. 1989), 23. Πρώτη δημοσίευση της επιστολής με τον τίτλο αυτό στην εφ. *Αριστοτέλης*, 77 (Ιούλιος 1986), μηνιαίο δημοσιογραφικό όργανο του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Φλωρίνης «Ο Αριστοτέλης».

Μπόνης, Κωνσταντίνος, *Επεισόδια και γεγονότα συμβάντα κατά την Κατοχήν υπό των Γερμανών 1941-1944 και του Βουλγαρικού στρατού Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1944*, Θεσσαλονίκη 1982.

Myers, E. C. W., *Η ελληνική περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, μετάφρ. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, Αθήνα 1975.

Myers, Hermann, Frank, «"Auch Brücken haben ihre Schicksale". Zerstörung und Wiederaufbau der Asopos – Brücke in Griechenland im Sommer 1943», *Thetis*, 4 (1997), 263-281.

Νάστος, Αθαν., *Καταφύγι Πιερίων – Κοζάνης. Ιστορική – Λαογραφική επισκόπησι*, Θεσσαλονίκη 1971.

Νεδέλκος, Γεώργιος (Μακεδόνας), Αναμνήσεις απ΄ την Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία, Φλώρινα 2000.

Neubacher, Hermann, *Sonderauftrag Südost 1940 – 1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten,* Göttingen 1956.

Office National Hellénique des Criminels de Guerre, *Les Atrocités des Quatre Envahisseurs de la Grèce. Allemands, Italiens, Bulgares, Albanais*, *Athènes* 1946.

Οικονόμου, Παντελής Π., *Το Λέχοβο στην ιστορική του πορεία*, Θεσσαλονίκη 1976.

Οικονόμου, Περ., «Φλώρινα. Χρονικό μιας πεντηκονταετίας (1912-1962)», *Αριστοτέλης*, 37 (Ιούλιος 1963), 49-63.

Πάϊκος, Νίκος, «Ένα άφθαστο κατόρθωμα του ΕΛΑΣ, Σαραντάποροι-Ιούνης 1943», *Εθνική Αντίσταση*, 32 (Αύγουστος 1982), 25-35.

Παπαγεωργίου, Γ. Ε., *Παραλειπόμενα της Εθνικής Αντίστασης. Αναμνήσεις από τη δράση του 50ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1981.

Παπαδημητρίου, Χρίστος, «Δημήτρης Κυρατζόπουλου – Φωτεινού. Απομνημονεύματα του Εθνικοαπελευθερωτικού πολέμου και της Εθνικής Αντίστασης στην Ελλάδα 1940-1944», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 133-147.

Παπαδόπουλος, Γιώργης, «Η επιχείρηση στη γέφυρα της Γουμένιτσας και στο μεταλλείο της Πηγής, 3 και 7 Δεκέμβρη 1942», *Εθνική Αντίσταση*, 4 (Απρίλης 1963), 84-86.

Παπαδόπουλος, Κυριάκος, «Η φονική μάχη Ομαλής Τσοτυλίου-Κοζάνης», *Εθνική Αντίσταση*, 103 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1999), 82-83.

Παπαευγενίου, Αθαν., *Μάρτυρες κληρικοί Μακεδονίας – Θράκης 1941-1945*, β΄ έκδ., Αθήνα 1949.

Παπαθανασίου, Παρμενίων (επιμ.), *Για τον ελληνικό βορρά. Μακεδονία 1941-1944, Αντίσταση και Τραγωδία. Το ανέκδοτο αρχείο-ημερολόγιο του (τότε) Ταγματάρχη Γιάννη Παπαθανασίου*, 2 τόμοι, Αθήνα 1988.

Παπακωνσταντίνου, Μιχάλης, *Το χρονικό της μεγάλης νύχτας*, Αθήνα 1999.

Παπαμιχαήλ, Μιχαήλ Κ., *Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας. Ακμή – πολιτισμός – αγώνες – θυσίαι – ιστορία – ηθογραφία – λαογραφία (η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι το 1913)*, [χ.τ.ε.] 1972.

Παπαναγιώτης, Αλέκος, «Δύο "αυθόρμητα" σαμποτάζ, 7-9 του Απρίλη 1941», *Εθνική Αντίσταση*, 2 (Αύγουστος 1962), 86-88.

Παπαπολυβίου, Πέτρος, «Οι πρώτες προσπάθειες αντιστασιακής δράσης στη Θεσσαλονίκη πριν από την ίδρυση του ΕΑΜ», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη, 1-3 Νοεμβρίου 1985),Πρακτικά*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 211-227.

Παπασυμεών, Γιάννης, *Η θύμηση των επιζώντων (Άνω και Κάτω Κερδύλια, 17 Οκτωβρίου 1941)*, Ν. Κερδύλια 1989.

Παραπονιάρης, Κ., «Οι ομαδικοί τάφοι στα Γιαννιτσά, 14 Σεπτέμβρη 1944», *Εθνική Αντίσταση*, 14 (Γενάρης 1978).

Πασχαλίδης, Νικόλαος, «Διαμάχη Βρετανικών Υπηρεσιών και Ελληνική Αντίσταση στη Γερμανοκρατούμενη Ελλάδα», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 199-211.

Περπερίδης, Γιάννης, «Αναμνήσεις από τη δράση του ΕΛΑΣ στην περιοχή Φλώρινας», *Εθνική Αντίσταση*, 80 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1993), 50-52.

Πετρίδης, Γεώργιος, «Στοιχεία για το κίνημα Εθνικής Αντίστασης στην περιοχή Πτολεμαΐδας», *Εθνική Αντίσταση*, 75 (Απρίλης – Μάης – Ιούνης 1992), 70-75.

Πρωτόπαπας, Σαράντης (Κικίτσας), *Χη Μεραρχία του ΕΛΑΣ. Εθνική Αντίσταση στη Μακεδονία 1941-1944*, Αθήνα 1978.

Πυλάης, Κυριάκος, 1870-1990. Μνήμες – Βιώματα – Στοχασμοί, Αθήνα 1990.

Πυρομάγλου, Κομνηνός, *Η Εθνική Αντίστασις ΕΑΜ – ΕΛΑΣ - ΕΔΕΣ. Κριτική εισαγωγή εις την διαμόρφωσίν της*, β΄ έκδ., Αθήνα 1975.

Ράλλης, Γεώργιος, *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου*, Αθήνα 1947.

Rede Adolf Hitlers, (Λόγος Αδόλφου Χίτλερ), 4.5.1941, Αθήνα 1941.

Ρήτος, Θανάσης, «Αναμνήσεις από τους αγώνες του λαού της Γουμένισσας», *Εθνική Αντίσταση*, 85 (Οκτώβρης – Δεκέμβρης 1994), 41-49.

Richter, Heinz, *1936-1946: Δύο Επαναστάσεις και Αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα*, μετάφρ. Μιχαλοπούλου Ειρήνη-Μαστοράκη Τζένη, τόμ. 1, β΄ έκδ., [χ.τ.ε.] 1975.

РИСТОВСКИ, ТОМО, «ГЕРМАНСКО – БУГАРСКАТА ОФАНЗИВА ВО МЕГДЕН И НА ПДАНИНАТА ПАЈАК ВО СВЕТДИНАТА НА НАЈНОВАТА ГЕРМАНСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА ОД АРХИВОТ „ВАШИНГТОН“ (Јануари 1944 – Акциите „Elefant“ и „Wolf“)», *Glasnik*, 1 (1973), 35-47.

Rondholz, Eberhard, «Τα αντίποινα των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής», *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, β΄ έκδ., Αθήνα 1990, σσ. 242-247.

Rondholz, Eberhard, «Rechtsfindung oder Täterschutz? Die deutsche Justiz und die „Bewältigung“ des Besatzungsterrors in Griechenland», επιμ. Droulia Loukia –Fleischer Hagen, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Berlin 1999, σσ. 225–291.

Rondholz, Eberhard, « »Schärfste Maßnahmen gegen die Banden sind notwendig... « Partisanenbekämpfung und Kriegsverbrechen in Griechenland. Aspekte der deutschen Okkupationspolitik 1941-1944», Meershoek Guus – Solchany Jean – Meyer Ahlrich – Schreiber Gerhard – Rondholz Eberhard, *Repression und Kriegsverbrechen. Die Bekämpfung von Widerstands – und Partisanenbewegungen gegen die deutsche Besatzung in West – und Südeuropa*, (Beiträge zur Nationalsozialistischen Gesundheits – und Sozialpolitik 14), Rote Strasse – Göttingen 1997, σσ. 130-170.

Ρόσιος, Αλέξης (Υψηλάντης), *Στα φτερά του οράματος. Εθνική Αντίσταση – Διωγμοί μετά τη Βάρκιζα – Εμφύλιος 1946-1949 – Πολιτική Προσφυγιά*, Θεσσαλονίκη 1997.

Ρούσος, Πέτρος, *Η μεγάλη πενταετία 1940-1945. Η Εθνική Αντίσταση και ο ρόλος του Κ.Κ.Ε.*, τόμ. 1, Αθήνα 1976.

Rückerl, Adalbert, *NS-Verbrechen vor Gericht. Versuch einer Vergangenheitsbewältigung*, β΄ έκδ., Heidelberg 1984.

Σαββιλωτίδης, Κοσμάς Κλεαν. – Τζήρα, Χρυσάνθη Δημ., *Τα Σέρβια του χθές 1823-1944. Εκατόν είκοσι χρόνια ζωής*, Σέρβια 2001.

Σακαλής, Αλέκος (Πετρόμπεης), *Μνήμες*, Κοζάνη 1997.

Σακκαλής, Αλέκος (Πετρόμπεης), «Λίγα λόγια για την Αντίσταση στο Νομό μας», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 187-190.

Σάκκος, Γιώργος, *Ερμακιά. Το ολοκαύτωμα του χωριού με τα ντοκουμέντα*, Αθήνα 1986.

Σαράφης, Στέφανος, *Ο ΕΛΑΣ*, τόμ. 1, Αθήνα 1964.

Σινόπουλος, Νικόλαος Αθαν., *Πέλλα – Έδεσσα – Γιαννιτσά – Αρδέα*, Θεσσαλονίκη 1948.

Σιώζος, Γεώργιος Αθ., *Αρχιμανδρίτης Ιωακείμ Αθ. Λιούλιας, 1911-1943. Ο Δυτικομακεδόνας εθνομάρτυρας*, Κοζάνη 2000.

Σιώζος, Γεώργιος Αθ., *Ιστορική μελέτη του Κρόκου Κοζάνης (1400-1992)*, Κοζάνη 1992.

Σκούρας, Φ.- Χατζηδήμος, Α.- Καλούτσης, Α.- Παπαδημητρίου, Γ., *Η ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους. Νευρώσεις και ψυχονευρώσεις*, α΄ έκδ., Αθήνα 1991.

Σνάιτερ, Έριχ, *Αδόλφος Χίτλερ*, μετάφρ. Μαυρογένη Δ., Αθήνα 1983.

Σόρμας, Νικόλαος Αστ., *Λαογραφικοί απόηχοι του Καταφυγίου – Πιερίων Κοζάνης*, Κατερίνη 1995, Αθήνα 2002.

Στ΄ άρματα, στ΄ άρματα. Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945, β΄ έκδ., Αθήνα 1967.

Stadtmüller, Georg, «Partisanenkrieg und Völkerrecht. Südgriechenland 1943-1944 als Beispiel», *Deutsches Rotes Kreutz*, 27 (Bonn 1962), 39-59.

Σταγκογιάννης, Θωμάς, «Το μαρτύριο και η θυσία του Μιχ. Μπογιατζόγλου», εφ. *Η Αυγή*, 2 Φεβρ. 1978.

Σταθόπουλος, Νικόλαος Γ., *«Κεραυνός», ο οργανωτής της ένοπλης δύναμης των Καμβουνίων του Εφεδρικού*, Θεσσαλονίκη 1988.

Στεφανής, Αθανάσιος Ι., *Το Κηπουργιό στην ιστορική του πορεία*, Θεσσαλονίκη 2001.

Streim, Alfred, «Saubere Wehrmacht? Die Verfolgung vom Kriegs- und NS- Verbrechen in der Bundesrepublik und in der DDR», επιμ. Heer Hannes –Naumann Klaus, *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht, 1941-1944*, Hamburg 1995, σσ. 569-597.

Στυλιάδης, Χαράλαμπος Ι., *Μακεδονική ιστοριογραφία. Δοκίμιο Αρχαίας – Βυζαντινής – Νεωτέρων χρόνων*, Θεσσαλονίκη 1985.

Στυλιάδης, Χαράλαμπος Ι., «Η Φλώρινα και η περιφέρεια στη γερμανική κατοχή και ο σύλλογος "Αριστοτέλης"», *Αριστοτέλης*, 207-208-209-210 (Μάιος – Δεκέμβριος 1991), 134-143.

Σφέτας, Σπυρίδων, «Η εξέγερση της Δράμας και η στάση των Γερμανών», *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός*, Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, Δράμα 18-22 Μαΐου 1994, Δράμα 1998.

Τάκης, Βαγγέλης Ν., «40 χρόνια από το ολοκαύτωμα της Κατράνιτσας», *Εθνική Αντίσταση*, 42 (Σεπτέμβρης 1984), 122-126.

Θεοδοσιάδης, Σταύρος (Θαλασσινός), *Η Πίνδος ομιλεί. Η Εθνική Αντίστασις 1941-1944*, επιμ Νίκος Καλογερόπουλος, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, Κοζάνη 2000.

Θεοδωρόπουλος, Χρήστος, *Αγώνες και θυσίες της περιοχής Γρεβενών (1940-1949)*, Αθήνα 1995.

Θεοτοκάς, Γιώργος, *Τετράδια ημερολογίου (1939-1953)*, Αθήνα [χ.χ.ε.].

Θωμαδάκης, Σταύρος Β., «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», επιμ Iatrides O. John-Bien Peter-Loomis W. Julia-Macrakis A. Lily, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, μετάφρ. Δρίτσα Μαργαρίτα-Λυκιαρδοπούλου Αμαλία, Αθήνα 1984, σσ. 117-144.

Τζανακάρης, Βασίλης, «Πεθαίνοντας στα Κερδύλια», *Γιατί*, 64 (Οκτώβρης 1980), 16-22.

Τζανακάρης, Βασίλης, «Η αλήθεια για τα Κερδύλια», *Γιατί*, 86-87 (Αύγουστος-Σεπτέμβρης 1982), 20-31.

Τζημόπουλος, Ιωάννης Δ., *Πολύλακκος. Ένα Δυτικομακεδονικό χωριό*, Θεσσαλονίκη 1988.

Τζιώγος, Αριστοτέλης Ι., *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανοσύνης της ιερής μονής Παναγίας-Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 5 (1940-1945), Αθήνα 1981.

Τομανάς, Κώστας, *Δρόμοι και γειτονιές της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, Θεσσαλονίκη 1997.

Τούντα - Φεργάδη, Αρετή, «Η ελληνική άμυνα έναντι της βουλγαρικής φασιστικής προπαγάνδας στην περιοχή της Έδεσσας, 1941 - 1943», επιμ Κιουτούτσκας Γ., *Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συμποσίου (Έδεσσα, 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992)*, Έδεσσα 1995, σσ. 367–380.

Τριανταφυλλίδης, Αχιλλέας Κ., «Από τη δράση της Π.Α.Ο. στην περιοχή Κοζάνης», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 239-250.

Τριάρχης, Φώτης, «Η Οργάνωση Βαμβέτσου», *Αστυνομική Επιθεώρηση*, (Οκτώβριος 1995), 636-638.

Τρύπης, Γεώργιος, «Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας», *Αριστοτέλης*, 26 (Φλώρινα), 9-32π.

Τσάμη, Αντιγόνη Λ., *Η δράση των εθελοντριών αδελφών του παραρτήματος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Φλώρινας στην πολεμική και ειρηνική περίοδο*, Θεσσαλονίκη 1995.

Τσαμπούρης, Ζήσης, *Τα τετράδια της μνήμης. Το εργατικό κίνημα στην Κοζάνη (1930-1943)*, Κοζάνη 2002.

Τσανικλίδης, Κώστας, *Το 13^{ο} Σύνταγμα του ΕΛΑΣ. Η Εθνική Αντίσταση στο Κιλκίς*, Θεσσαλονίκη 1990.

Τσάπανος, Σοφοκλής, «Καλλιτεχνικό μνημόσυνο για τον αείμνηστον Θ. Θωμαΐδη», *Αριστοτέλης*, 45-46 (1964), 46-50.

Τσιαούσης, Δημήτρης Γ., «Αϊ-Δημήτρης Πιερίας. Αγώνες και θυσίες», *Εθνική Αντίσταση*, 88 (Ιούλης-Σεπτέμβρης 1995), 38-40.

Τσιάτας, Ανδρέας, «Οι πρώτες οργανώσεις και αντάρτικες ομάδες στο Βόιο και Γρεβενά», Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία. Συνέδριο στο Τσοτύλι 30,31 και 1 Σεπτεμβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 148-156.

Τσιλιβίδης, Δημήτριος, «Ο Θεσσαλονίκης Γεννάδιος για τους φυλακισμένους του γερμανικού στρατοπέδου Θεσσαλονίκης», Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Ιερά Μονή Βλατάδων, Επιστημονική Ημερίδα, *Ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Αλεξιάδης 1912-1951*, ΚΕ΄ Δημήτρια 16 Οκτωβρίου 1990, Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 273-281.

Τσίρος, Ζήκος Γεωρ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, τόμοι Α΄- Γ΄, Θεσσαλονίκη 1964.

Τσιρώνης, Θεοδόσιος, «Πολιτική ιδεολογία στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου. Η οργάνωση Εθνική Ένωσις «Η Ελλάς» και τα συνεργαζόμενα σωματεία», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1999.

Τσολάκογλου, Γεώργιος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1959.

Τσουκαλίδης, Βασίλης, *Μια ξεχασμένη ιστορία*, Αθήνα 1981.

Τσουκαλίδης, Βασίλης, «Μια ξεχασμένη ιστορία», εφ. *Η Αυγή*, 28-31 Οκτ. 1975.

Uhler, Oscar, Max, «Der völkerrechtliche Schutz der Bevölkerung eines besetzten Gebiets gegen Maßnahmen der Okkupationsmacht (unter besonderer Berücksichtigung der Genfer Zivilkonvention vom 12. August 1949)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Universität Zürich, Ζυρίχη 1951.

Versöhnung ohne Wahrheit? Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg, επιμ Giebeler Karl – Richter A. Heinz – Stupperich Reinhard, Beiträge einer Tagung am 27.-28. Oktober 2000 in der Evangelischen Akademie Bad Boll, Mannheim und Möhnesee 2001.

Warlimont, Walter, *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 39 – 45. Grundlage, Formen, Gestalten*, γ΄ έκδ., München 1978.

Ξηραδάκη, Κούλα, *Κατοχικά. Κατάλογοι εκτελεσθέντων – φωτογραφίες - ντοκουμέντα-ενθύμια απ΄ τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα 1941-1944*, 2 τόμοι, Αθήνα 1975-1979.

Xylander, Marlen, von, «Die Deutsche Besatzungsherrschaft auf Kreta 1941-1945», Wissenschaftliche Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magister Artium der Universität Hamburg, Hamburg 1986.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1929.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940. Πραγματικός, νόμιμος και μόνιμος πληθυσμός*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1946.

Ζέκεντορφ, Μάρτιν (επιμ.), *Η Ελλάδα κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό. Ντοκουμέντα από τα Γερμανικά Αρχεία*, μετάφρ. Γεωργίου Θανάσης, Αθήνα 1991.

Zöller, Martin – Leszczyński, Kazimierz, *Fall 7. Das Urteil im Geiselmordprozess gefällt am 19. Februar 1948 vom Militärgerichtshof V der Vereinigten Staaten von Amerika*, Berlin 1965.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Απογευματινή (1943)

Η Αυγή (1975, 1978)

Το Βήμα (1949)

Έθνος (Φλώρινα) (1943)

Ελευθερία (1945)

Ο Ελληνικός Βορράς (1945, 1946, 1949)

Εφημερίς των Βαλκανίων (1931)

Θεσσαλονίκη (1965)

Μακεδονικά Νέα (1931)

Νέα Αλήθεια (1945)

Νέα Ευρώπη (1941, 1942, 1943)

Πατρίς (Κοζάνη) (1944)

Ριζοσπάστης (1947)

Το Φως (1945, 1947, 1949)

Αριστοτέλης (μηνιαίο δημοσιογραφικό όργανο του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Φλωρίνης «Ο Αριστοτέλης»).

Το Καταφύγι (Κατερίνη, Μορφωτική Ένωση Καταφυγιωτών [Μ.Ε.Κ.])

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εθνική Αντίσταση

Αστυνομική Επιθεώρηση

Γιατί

Glasnik

Γρηγόριος ο Παλαμάς

Ιστορικά και Λαογραφικά Θέματα

Μακεδονικά

Μακεδονική Ζωή

Μακεδονικόν Ημερολόγιον

Μνήμων

Thetis

Αριστοτέλης

Χρονικά

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*

* Στο Ευρετήριο δεν έχουν περιληφθεί λέξεις που συναντώνται αρκετά συχνά στο κείμενο, όπως Γερμανία-Γερμανοί, Βερμαχτ, οι μονάδες του γερμανικού στρατού και άλλες υπηρεσίες, ΕΑΜ, ΕΛΛΑΣ, ΚΚΕ, Ελλάδα-Έλληνες, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, τα ονόματα των εκτελεσθέντων

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Αγάθος, Διονύσιος, 188
Αγγλία, Άγγλοι, 17, 21, 23, 24, 26, 28, 52, 143, 191, 196, 211, 222, 226, 313, 339, 341, 369, 455, 477, 623, 644, 679
Αγία Βαρβάρα Βέροιας, 47
Αγία Κυριακή, 453
Αγιονέρι, Παλαιό και Νέο, 46
Άγιος Γεώργιος, 684
Άγιος Δημήτριος, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,170, 171, 172, 173, 219, 220, 238, 449
Άγιος Παντελεήμονας, 43
Άγιος Παύλος, 626, 628, 637, 643, 646, 649
Αδαμίδης, Φιλώτας, 164
Αετός, 537, 539, 540, 601
Άζωρος (Βουβάλα), 360, 363, 364
Αηδονοχώρι Βοΐου, 321
Αηδονοχώρι Σερρών, 34, 38, 85, 86, 121
Αθήνα, 21, 29, 134, 157, 171, 260, 356, 597, 738
Αιανή, 179, 368, 412, 413
Αίγυπτος, 23
Άκρη, 360, 362
Ακροναυπλία, 32, 50, 106
Αλβέντες, 302
Αλιάκμονας, 14, 147, 235, 313, 314, 319, 327, 328, 412, 417, 452, 648
Αλμέιδα, Μιχάλης, 70
Άλτενμπουργκ, Γκύντερ, 51, 140, 157, 206, 207, 257
Άλωρος, 478
Αμάραντα, 35, 69, 154
Αμερικανικό Στρατοδικείο V Νυρεμβέργης, 243, 290, 354
Αμπελόφυτο, 36, 63, 74, 99, 102, 103, 104, 105
Αμπρόζιο, Βιτόριο, 260
Αμυγδαλιές, 686
Αμύνταιο, 43, 384, 410, 539, 540, 541, 548, 568, 577, 587, 604, 654, 657
Αμύντας, βλ. *Σπανός*
Αναστασιάδης, Θάνος, 57, 192
Ανθόπουλος, Νεόφυτος, 110, 112
Αντενάουερ, Κόνραντ, 597
Αντωνίου, Κωνσταντίνος, 54
Αξιός, 147, 149
Αξιούπολη, 152, 158
Αποστολίδης, Χρήστος, 35
Αραβησσός, 480, 481, 482, 537
Άργος Ορεστικό, 310, 313, 412, 568, 680
Άρδασσα, 556, 710
Αριδαία, 482, 483, 489, 665, 667, 669
Άρτα, 257
Αρχάγγελος, 478, 484, 489, 660, 667
Ασβεστόπετρα, 314, 710
Ασβεστοχώρι, 141, 711, 715, 716, 717, 720, 721, 728
Άσερ-Μπρένερ, 43
Άσκιο (Σινιάτσικο), 177, 314, 330, 376, 556, 602, 603, 604, 606, 647, 687
Αστυνομία Ασφαλείας-Υπηρεσία Ασφαλείας (Sipo/SD), 53, 55, 228, 703
Αυστραλοί, 21, 23
Άψαλος, 46

Βάθη, 47
Βάικς, Μαξιμίλιαν, φον, 280, 578, 590, 591, 760, 761, 764
Βάλια Κάλντα, 687, 688
Βαλντχάιμ, Κουρτ, 731
Βάλτκε, Όττο, 390, 392
Βαρικό, 544, 565, 577
Βαρλίμοντ, Βάλτερ, 239, 243
Βασιλειάδα, 301, 544, 545, 550, 552, 554, 562
Βατερό, 312, 500, 501, 502, 505, 508
Βαφειάδης, Μάρκος, 133
Βαφειάδης (άντρας τμήματος Πούλου), 312
Βεκιαρέλι, Κάρλο, 399, 415, 416
Βελβεντός, 232, 233, 410, 444, 445, 451, 456
Βέλγιο, 11
Βελιγράδι, 73, 232, 239, 398, 589, 748
Βελισσαρίδης, Ιωάννης, 547
Βέμπερ, Βίλι (Τμήμα Βέμπερ), 198, 478, 479, 482, 483, 603
Βένγκερ, Έμιλ, 316, 317, 369, 712, 729, 733, 737, 739, 740, 744, 745
Βενετσανόπουλος, Θωμάς, 177, 321

Βενιζέλος, Ελευθέριος, 182
Βέντλερ, 89
Βέργα, 544, 562
Βέρμιο, 235, 296, 411, 525, 528, 542, 552, 556, 613, 614, 620, 621, 622, 623, 624, 628, 630, 634, 637, 638, 641, 642, 644, 646, 647, 649, 651, 652, 653, 655, 657, 658, 659, 677
Βέροια, 45, 113, 114, 232, 233, 235, 296, 309, 438, 614, 615, 677, 707, 708, 744
Βερολίνο, 262, 279, 555, 579, 589
Βεύη, 42, 43, 44, 378, 709
Βίντερ, Άουγκουστ, 279, 292, 375, 415, 416, 417, 433, 434, 458, 459
Βίτσι (Βέρνο), 177, 543
Βλάστη, 298, 299, 310, 551, 556, 561, 606, 648, 710, 711
Βογατσικό, 314, 322, 558, 606, 648
Βογγόπετρα, 366, 368, 519, 520, 521
Βόϊο, 177, 235, 319, 320, 330, 366, 376, 678, 679, 683, 687, 691, 692
Βόννη, 597
Βόρεια Αφρική, 147, 211
Βουλγαρία, Βούλγαροι, 42, 50, 74, 100, 101, 102, 128, 211, 254, 384, 436, 484, 493, 494, 497, 524, 528, 549, 562
Βουλγαρική Λέσχη, 141
Βουχωρίνα, 323
Βρετανικό-Συμμαχικό Εκστρατευτικό Σώμα, 20, 21

Γάβρα, 47
Γαλλικός Κιλκίς, 26
Γάλλοι, Γαλλία, 10, 182, 394, 603
Γαύρος Κιλκίς, 35
Γενεύη, 3
Γεννάδιος, 140, 156
Γεράνεια, 360, 364
Γέρμας, 602, 604, 606, 648
Γεωργαντάς, Κωνσταντίνος, 108, 109, 111, 112, 113, 114
Γιαννιτσά, 47, 435, 438, 478, 481, 706, 711, 714, 719, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 744
Γιαννωτά, 360, 363, 364
Γιασιμακόπουλος, Λεωνίδας, 229
Γιόντλ, Άλφρεντ, 239, 249, 407, 408, 416
Γκανάτσιος, Βασίλης (Χείμαρρος), 321
Γκένιος, Αθανάσιος (Λασσάνης), 34, 38, 122, 448, 449
Γκίμπελ, Λούντβιχ, 113, 114, 115
Γκοβεντάρος, Χαρίσιος, 692
Γκοτζαμάνης, Σωτήριος, 187
Γκουκς (Τμήμα Γκουκς), 446, 447, 450, 454, 455, 456
Γκούλμαν, 621, 679
Γκρίζε, Χανς, 42, 43
Γκύλντενφελντ, Χάιντς, φον, 399, 416
Γλέζος, Μανώλης, 31
Γόννοι, 217, 220
Γουίλσον, Χένρυ Μ., Σερ, 334, 375
Γουλιέλμος Α΄, 11
Γουμένισσα, 149, 151, 155, 478, 479, 489, 665, 668, 674
Γραμματικό, Άνω, Κάτω, 626, 628, 637, 644, 645, 649, 658
Γραμματικόπουλος, Κύρος, 205, 481, 714, 734
Γρεβενά, 14, 175, 176, 313, 319, 323, 328, 366, 412, 413, 414, 416, 417, 621, 622, 678, 679, 680, 684, 685, 691, 692, 695
Γρηγοριάδης, Σόλωνας, 132

Δάγκουλας, Αντώνιος, 696, 712
Δάσκιο, 45
Δάφνη Σερρών, 38, 69, 85, 86, 89
Δεσκάτη, 353, 411, 518, 519, 520, 680
Διαβατά Θεσσαλονίκης, 29
Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, 316, 366, 369, 576, 712, 729, 737, 739, 741, 745, 746
Δίλοφος Νιγρίτας, 102
Δίστομο, 591, 592, 593, 704
Δογάνη, 493
Δράμα, 72, 186, 187
Δροσοπηγή, 599, 600, 601, 602

Εβραίοι, 73, 141, 188, 204, 420, 551, 552
Έδεσσα, 43, 45, 46, 113, 235, 438, 483, 543, 562, 576, 667, 742
Εθνική Ένωσις "Η Ελλάς" [Ε.Ε.Ε.], 54, 57, 183, 184, 185, 186, 192, 193

Εθνικοσοσιαλισμός, Εθνικοσοσιαλιστές, 14, 16, 186, 404
Εθνικός Ελληνικός Στρατός (Ε.Ε.Σ.), 514, 515, 516, 526, 527, 529, 532, 624, 625, 627,633, 634, 636, 680, 685, 711, 751
Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Θεσσαλονίκης, 528, 616, 724
Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Κοζάνης, 507, 530
Εισαγγελία Βίρτσμπουργκ, 390, 393
Εισαγγελία Κόμπλεντς, 540, 541, 567, 587, 597, 654
Εισαγγελία Μονάχου, 506, 654
Εισαγγελία Στουτγάρδης (εισαγγελικές αρχές-δικαστήριο), 595, 596, 597, 606, 607, 609, 611, 612
Εκκαθαριστικές Επιχειρήσεις «Αετός [Adler]», 429
«Αιγόκερος» [Gemsbock / Steinbock], 681
«Γεράκι [Falke]», 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 630, 633, 637
«Ελέφαντας [Elefant]», 478, 479, 484, 500, 660, 663, 751
«Ιππόκαμπος [Seepferd]», 444, 456, 457, 460, 462, 464, 477, 532
«Κίρκος» [Bussard], 699, 700, 701
«Κούκος [Kuckuk]», 526, 528
«Κουνάβι [Iltis]», 532
«Κροκόδειλος [Krokodil]», 668, 671, 677
«Λεοπάρδαλη [Leopard]», 517, 519, 520
«Λιοντάρι [Löwe]», 678
«Λύκος [Wolf]», 489, 492, 493, 496, 498, 500, 660, 663, 668, 751
«Μαγιάτικη Καταιγίδα [Maigewitter]», 516, 621, 622, 623, 624, 625, 628, 630, 631, 633, 637, 650, 651, 653, 655, 659, 666, 669
«Πάνθηρας [Panther]», 422, 423, 425, 426
«Πούμα [Puma]», 428
«Σταυραετός» [Steinadler], 681, 682, 692, 697, 698, 702, 703, 751
«Τάρανδος [Renntier]», 523, 525, 663
«Τίγρης [Tiger]», 427
«Τριαντάφυλλο της Πεντηκοστής [Pfingstrose]», 659, 664, 666, 669, 677
«Χουμπέρτους [Hubertus]», 428
Ελαία, 217, 220
Ελάτεια, 217, 220
Ελατοχώρι, 442, 450, 455, 456, 464, 465, 466, 467, 468, 469
Ελαφίνα, 442, 455
Ελευθεροχώρι Πέλλας, 481, 482, 536, 537, 660, 714, 738
Ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου, 504, 595, 606, 653, 758, 760
Ελληνικός Ερυθρός Στρατός (Ε.Ε.Σ.), 575, 576
Εμπερλάιν, Φράιχερ - Άουγκουστ, Ρίττερ, φον, 297, 298, 301, 302, 305, 306, 439, 653, 654, 743, 744
Έμπνερ, Μίχαελ, 595, 596, 603, 606, 607, 608, 609
Εμπόριο, 298, 299, 310, 311, 606
Έξαρχος, 158, 162
Επιχείρηση «Άνιμαλς», 301, 332, 333, 334, 338, 347, 373, 375, 471
Επταπύργιο (φυλακές), 24, 25, 26, 155
Επταχώρι, 684
Ερμακιά, 526, 527, 529, 531, 627, 636, 647
Έρσφελντ, Άντολφ, 344
Έτσντορφ, φον, 55
Ευκαρπία, 34, 37, 38, 85, 86, 90, 119
Ευρώπη, 17

Ζάλμινγκερ, Γιόζεφ, 268, 357, 358, 359, 360, 364, 365, 427, 519
Ζέρβας, Ναπολέων, 428
Ζερβοχώρι, 85, 89
Ζευγολατιό, 70, 71
Ζησιάδης, Λάζαρος (Τερπόφσκι), 177

Ηνωμένες Πολιτείες, 141, 394
Ήπειρος, 256, 260, 268, 309, 348, 356, 359, 415, 427

Θάσος, 14
Θεοδόσια, 103
Θεοδοσιάδης, Σταύρος, 311
Θεοδώρι, 47
Θεοχαρόπουλος, Δημήτριος, 177

Θράκη (Δυτική), 14, 156, 211

Ιγνατιάδης, Κώστας, 110
Ίδα, 478, 479, 480, 483
Ινφάντε, Αντόλφος, 399
Ίσωμα Κιλκίς, 103, 105
Ιταλία, Ιταλοί, 14, 21, 128, 174, 175, 176, 211, 257, 260, 261, 314, 336, 364, 372, 417, 418, 439, 452, 470, 543, 544, 545, 550, 555, 562, 690, 709, 742
Ιωάννινα, 256, 257, 274, 356, 387, 414, 415, 623, 680

Καϊμακτσαλάν, 154, 484, 489, 669, 677
Κάιτελ, Βίλχελμ, 65, 66, 68, 123, 124, 126, 129, 132, 245, 246, 260, 271, 272, 275
Καλάβρυτα, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 597
Καλαμιά, 312, 500, 501, 502
Καλαμπαλίκης, Ευάγγελος, 448, 449
Καλλιπεύκη, 218, 220
Καλλιστράτη, 321
Καλόκαστρο, 74, 94, 95, 97, 98, 99, 102
Κάλτσεφ, Αντώνιος, 318, 384, 544, 548, 550, 562, 563, 574
Κάλφογλου, Ελένη, 575, 576
Καμβούνια, 366, 367, 517
Κάντανος, 71
Καριοφύλλης, Γιάννης, 35, 61, 614, 615
Καρπενήσι, 428
Καρυά, 218, 220
Καστανιά Βέροιας (Διάβαση), 617, 618, 619, 620, 622
Καστανιά Σερβίων, 359, 360, 372
Καστανοχώρι, 85
Καστοριά, 14, 106, 177, 254, 316, 323, 376, 543, 544, 549, 550, 552, 555, 566, 568, 575, 577, 603, 607, 613, 621
Καστρί, 85, 90, 119
Καταφύγιο, 442, 451, 452, 453, 454, 457, 552
Κατερίνη, 23, 27, 28, 36, 122, 160, 162, 165, 167, 168, 171, 172, 218, 226, 229, 230, 296, 437, 704, 705, 709
Κάτω Σταυρός Χαλκιδικής, 47
Καύκασος, 106
Καφταντζής, Γιώργος, 229
Κέλλη, 42, 43, 44
Κέντρος, Ευστράτιος, 176
Κερασίδης, Σίμος, 32
Κερδύλια, Άνω και Κάτω, 34, 74, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 143
Κηπουριό, 689, 690, 692
Κιβωτός, 321, 324
Κίκηρας, Δημήτρης, 86, 87
Κίλι, Έντμουντ, 730, 731
Κιλκίς, 14, 34, 46, 47, 100, 102, 121, 122, 128, 129, 153, 162, 226, 229, 436, 522, 523, 704
Κλάασεν, 164, 165, 166
Κλαδοράχη, 332, 378, 381, 384, 385, 387, 393, 411
Κλειδί Φλώρινας, 42, 43, 44, 378, 709
Κλεινές, Άνω, Κάτω, 378, 379, 380, 382, 386, 388
Κλειστό, 36, 63, 74, 99, 102, 103, 104, 105
Κλεισούρα Ελασσόνας, 360, 363
Κλεισούρα Καστοριάς, 299, 300, 310, 315, 316, 440, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 551, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 561, 562, 564, 565, 566, 567, 569, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 581, 582, 583, 585, 586, 587, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 604, 606, 613, 721, 723, 752
Κλήμα, 324
Κλίνγκενχεφερ, Γκέρχαρντ, 451, 452, 454, 456, 552, 553, 554, 564
Κλινική Βαγιανού (φυλακή), 143
Κοζάνη, 14, 36, 106, 111, 113, 114,129, 162, 178, 179, 226, 227, 229, 230, 231, 254, 302, 307, 310, 312, 316, 356, 376, 500, 501, 510, 513, 543, 566, 568, 624, 634, 680, 685, 704
Κοκκινιά Κιλκίς, 35
Κοκκινοπηλός, 220
Κολλάρας, Φραγκίσκος (Καπετάν Κολλάρας), 513, 514, 638, 652, 710, 751
Κολίντζας, Κωνσταντίνος (Κολοκοτρώνης), 647, 648
Κομιτάτο, Κομιτατζήδες, 544, 545, 546, 548, 549, 561, 562, 564, 585, 586, 595, 604, 683
Κομνηνά, 110, 111, 112, 515

Κομπ, Φρανς, 377, 382, 383, 388, 389, 390,
391, 392, 393, 394
Κοντομαρί, 71
Κορησός, 550, 551, 562
Κορομηλιά, 47
Κορφοβούνι, 70, 71
Κοσμάτι, 693
Κούκος, 223, 442, 443, 455
Κούντζε, Βάλτερ, 146, 760, 769
Κούπα, 478, 489, 494, 665
Kragujevac, 73
Kraljevo, 73
Κρένσκυ, Κουρτ, φον, 48, 140, 146, 155
Κρήτη, 31, 71, 212, 277, 278, 300, 713, 714, 734
Κρήτος, Γεώργιος, 461, 463, 468
Κριμαία, 100
Κριμίνι, 323
Κρουπ (Εταιρεία), 163
Κρούσια, 122, 145, 522, 523, 524
Κρυόβρυση Κοζάνης, 310
Κρυόβρυση Ολύμπου, 218, 220
Κυδωνιά, 36, 63, 74, 99, 102, 103, 104, 105
Κυδωνιές, 688
Κυρατζόπουλος, Δημήτριος, 177, 178, 647
Κυριακόπουλος, Παντελής (Καπετάν Παντελής), 527, 530
Κυρτομάδος, 71
Κωνσταντία, 45, 46
Κωνσταντινίδης, Παύλος, 108, 110
Κωσταράζι, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 612

Λάβα, 359, 360, 362, 372
Λαγκαδάκι, 47
Λαγκαδάς, 43, 102, 103, 229
Λαγκαδιά, 478, 494, 495, 497, 660
Λάγκχαμμερ, 201
Λανς, Χούμπερτ, 256, 274, 415, 422, 760
Λάτερνσερ, Χανς, 763, 764, 765, 766, 767
Λένινγκραντ, 396, 404
Λεπτοκαρυά, 36, 220, 344, 373
Λερ, Αλεξάντερ, 73, 147, 148, 151, 174, 207, 212, 224, 248, 263, 266, 268, 271, 273, 274, 282, 295, 339, 342, 347, 385, 458, 459, 475, 678, 749
Λεσουίρ, Καρλ, φον, 288
Λευκόβρυση, 502, 505
Λέχοβο, 315, 316, 317, 318, 376, 546, 547, 564, 613
Λιβαδερό, 352, 360, 361, 362, 368, 521
Λιβάδι Ελασσόνας, 159, 167, 455
Lidice, 772
Λιθιά, 544, 550, 562
Λιστ, Βίλχελμ, 41, 58, 59, 68, 83, 84, 126, 760, 761, 764, 767, 768
Λιτόχωρο, 36, 216, 217, 220, 301, 327, 341, 344, 373, 374
Λογοθετόπουλος, Κωνσταντίνος, 157, 206, 207
Λούβαρης, Νικόλαος, 207
Λούβρη, 321, 322
Λουτράκι, 45
Λόχερ, Μπέντζαμιν, 150, 229, 442, 534
Λυκόστομο, 45, 498
Λυκούδι, 360, 363, 364, 521
Λυράκης, Γεώργιος, 144

Μάιερς, Έντμοντ, 333, 335, 336, 337, 338, 340, 374
Μάισνερ, Άρθουρ-Καρλ, 199
Μάιχοφ, Όττο, 161
Μακρυώτισσα, 70
Μάττιγκ, Άλφρεντ, 411, 501, 502, 504, 505, 506, 507, 654
Μαυραναίοι, 695, 696
Μαυρενάς, Ιωάννης, 107, 108, 110, 112
Μαυροθάλασσα, 34, 37, 38, 85, 86, 121
Μαυροπλαγιά, 47
Μεγάλα Λιβάδια ή Λιβάδια, 479, 480, 482, 489, 661, 664, 665, 667
Μεγάλο Σειρήνι, 324, 414
Μελισουριό, 35
Μερκουρίου, Βασίλης, 35, 95, 99
Μέρτεν, Μαξ, 198, 199
Μέση Ανατολή, 23, 25, 26
Μεσημέρι, 743, 744
Μεσημέρης, Περικλής, 647
Μεσόβουνο, 36, 74, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 129, 236, 626, 628, 637, 641, 642, 643, 649, 653
Μεταλλεία (μολύβδου-χρωμίου), 152, 158, 162, 175, 176, 178, 180, 302, 303
Μεταμόρφωση Πέλλας, 626, 628, 637, 639, 646, 649

Μεταξάς, Ιωάννης, 186, 187
Μεταξάς (χωριό), 360, 361, 362, 520, 521
Μεταξοχώρι, 47
Μηλιά, Άνω, Κάτω, 218, 220, 448, 466
Μηλιά Γρεβενών, 685, 689
Μηλιά Ελασσόνας, 325, 360, 363, 364
Μητσόπουλος, Θανάσης, 145
Μικρά Ασία, 23
Μικρόβαλτο, 366, 367, 368, 372, 519
Μικρολίβαδο, 694
Μοναχίτι, 694
Μονή Αγίου Διονυσίου, 216, 217, 220
Μονή Αγίου Σπυρίδωνα, 216, 217, 220
Μονολίθι, 47
Μόρνα (Φωτεινά), 448, 449
Μόσχα, 50
Μοσχοπόταμος, 450, 462, 463, 464, 535
Μόσχος, Χρήστος, 35, 122, 149, 152, 158
Μοσχοχώρι, 444, 445, 453
Μουδιώτης, Στέλιος, 34, 38
Μουριές Κιλκίς, 61, 62, 69
Μπαντόλιο, Πιέτρο, 398
Μπαστιανίνι, Τζιουζέπε, 260
Μπλαντένωφ, Νικόλαος, 42
Μπογατσόπουλος, Μιχάλης, 38, 87, 121
Μπογδάνος, Κώστας, 141
Μπόικεμαν, Χέλμουτ, 97, 129
Μπόνα, Γκουΐντο, 261
Μπόνης, Κωνσταντίνος, 43, 54, 381, 383, 388, 575, 600
Μπουγάζι Σιάτιστας, 298, 299
Μπρόιερ, Μπρούνο, 273, 713, 772
Μπρόινλιχ, Φρίντριχ, 300, 311
Μυστική Αστυνομία Στρατού (G.F.P.), 25, 27, 53, 121, 125, 141, 142, 143, 164, 188, 208, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 344, 345, 435, 437, 442, 502, 503, 533, 534, 592, 624, 655, 703, 705, 742

Νάινντορφ, 114
Νάουσα, 209, 232, 235, 344, 345, 438, 646, 649, 677
Ναπολέων, Μέγας, 10
Νέα Μάλγαρα, 718, 719
Νέα Μεσήμβρια, 46
Νεάπολη Κοζάνης, 313, 320, 321, 412, 649, 685
Νεδέλκος, Γεώργιος (Μακεδόνας), 379
Νεοζηλανδοί, 21, 23
Νευροκόπι, 102
Νιγρίτα Σερρών, 33, 85, 121
Νότια, 154, 478, 479, 494, 497, 660
Νταϊφάς, Κώστας, 170, 171, 172, 173
Νταούλι (Στενά), 300, 440, 543, 547, 550, 551, 552, 556, 558, 559, 564, 568, 573, 597
Ντένερ, Έρνστ, 243
Ντεπώ, 139
Ντέρνερ, Χέλμουτ, 397, 398, 669, 685, 686, 695
Νυμφαίο, 318, 376
Νώυμπαχερ, Χέρμαν, 190, 258, 259, 279, 280, 281, 292, 473, 485, 555, 577, 578, 579, 580, 581, 589, 591, 598, 705, 752

Ξεχασμένη, 45
Ξηροχώρι, 46
Ξιφιανή, 478
Ξυνό Νερό, 42, 43, 378
Ξυροκρήνη, 25

Όθωνας, 17
Ολυμπιάδα Ολύμπου, 218, 220
Όλυμπος, 158, 161, 200, 215, 224, 226, 228, 364, 446, 460, 477, 626, 678
Ομαλή, 321, 322
Oradour sur Glâne, 772
Οργάνωση Τοντ, 149
Όρμα, 45, 669
Όρτμαν, Γκύντερ, 398, 410, 565

Παζιώνης, Γεώργιος, 186, 187, 189, 190
Πάϊκο, 145, 154, 477, 478, 479, 482, 484, 524, 536, 647, 659, 660, 663, 666, 667, 738
Παλαιογράτσανο, 444, 445
Παμπόρης, Γεώργιος, 88
Παναγιωτόπουλος, Ανδρέας, 441, 547, 548, 550, 573
Παπαδόπουλος, Κυριάκος (Κισά-

Μπατζάκ), 223, 442, 455, 532, 533, 534, 711
Παπαδόπουλος, Κώστας (Αετός), 543
Παπαδόπουλος, Μιχαήλ (Μιχάλαγας), 513, 514, 516, 634, 652, 685, 751
Παπαθανασίου, Αναστάσιος, 377
Παπαθανασίου, Ιωάννης, 132
Παπαθανασίου, Παρμενίων, 132
Παπάρας, Αλέξανδρος, 88
Παπασυμεών, Γιάννης, 92
Πασχαλίδης, Μωυσής, 32, 38
Πεζούλα Αγράφων, 429
Πελαργός, 515, 516, 528, 637, 639, 640, 649
Πελεκάνος, 314
Πεντάλοφος, 621, 622, 679, 680, 682, 684, 686, 688
Πεπονιά, 321
Περαία, 627, 644
Περιβόλι Γρεβενών, 427
Περίκλεια, 478, 494, 495, 497, 660, 667
Πετρωτό, 360, 363
Πευκωτό, 45, 483, 666, 671, 672
Πίνδος, 216, 422, 427, 428, 621, 679, 680
Πλαγιά, 46, 493, 494
Πλαταμώνας, 155, 156, 301, 373
Πόλμαν, Βίλι, 728
Πολύδενδρο, 45
Πολύκαστρο, 147
Πολύλακκος, 324
Πολύρραχο, 359, 361, 372, 520
Ποντοκερασιά, 522, 523, 524
Ποντοκώμη, 420
Πόντος, 106
Πούλος, Γεώργιος (τμήμα Πούλου), 54, 57, 125, 182, 183, 184, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 205, 215, 235, 238, 296, 297, 298, 300, 301, 310, 314, 315, 316, 318, 322, 367, 411, 420, 510, 515, 516, 526, 527, 528, 547, 548, 564, 614, 615, 616, 652, 676, 711, 714, 734, 735, 736, 739, 740, 741, 744, 745, 746, 747, 751, 756, 772, 773, 774
Πράμαν, 42
Πρόμαχοι, 491
Προσήλιο, 359, 361, 367, 372, 520
Πρόσφυγες, 106
Πρωσία, Πρώσοι, 10, 83
Πρωσικός Στρατός, 11
Πρώτη Φλώρινας, 378, 388
Πρωτόπαπας, Σαράντης (Κικίτσας), 341
Πρωτοχώρι, 308
Πτολεμαΐδα, 111, 113, 226, 229, 230, 231, 298, 299, 300, 301, 310, 311, 314, 316, 344, 438, 440, 510, 512, 513, 529, 543, 548, 554, 556, 577, 638, 639, 649, 710
Πύργοι, 36, 107, 110, 111, 112, 530, 626, 638, 640, 642, 643, 644, 645, 649, 650, 653, 655, 656, 658
Πφλούγκραντ, Κουρτ, 421, 462, 583, 588
Πφλούμ (Τμήμα Πφλούμ), 478, 482

Ραβάλι, Τζοβάννι, 544
Ράισλ, Μαξιμίλιαν, 548, 549, 595
Ράλλης, Ιωάννης, 206, 207, 225, 257, 288, 486
Ράουσερ, Όττο, 153, 154
Ρέντουλιτς, Λόταρ, 275, 276, 294, 295, 421
Ρηνανία, 10
Ρητίνη, 463, 464, 465, 466
Ριζανά, 103
Ριζώματα, 45
Ρίκερλ, Ανταλμπέρτ, 770, 771, 772
Ρίκερτ, Κουρτ, 398, 410, 541, 587, 597, 654
Ρίμπεντροπ, Γιοαχίμ, φον, 259, 260
Ροδιά, 414, 686
Ροδιανή, 158, 176, 180, 302, 303, 304, 305, 307
Ροδοχώρι, 323, 341
Ροδοχώρι Πέλλας, 626, 628, 637
Ρόζενμπεργκ (Ειδικό Τμήμα), 55
Ρόκαστρο, 322
Ρόμμελ, Έρβιν, 398
Ρόντχολτς, Έμπερχαρντ, 551
Ρόσιος, Αλέξης (Υψηλάντης), 298, 500, 509, 510, 551, 552, 553, 554, 561, 565, 568, 599, 687
Ρουμανία, 182
Ρούζβελτ, Φράνκλιν, 756
Ρύμνιο, 367, 368, 372

Σακαλής, Αλέκος, 508, 561
Σαμοθράκη, 14

Σανατόριο Ασβεστοχωρίου, 32, 715, 716, 717
Σάντας, Απόστολος, 31
Σαράντα Εκκλησιές, 229
Σαραντάπορο (Στενά), 301, 327, 332, 348, 349, 360, 361, 376, 410, 519
Σαραντάπορο (χωριό), 360, 361, 362, 363
Σαράφης, Στέφανος, 330, 331, 335, 353
Σβάρτινγκ, Κουρτ, 541, 587, 597, 654
Σέλχοφ, Χανς-Χάραλντ, φον, 161
Σένφελντ-Τέγκελ, Φρανς, 503, 504, 655
Σέρβια, 301, 327, 330, 357, 360, 361, 364, 366, 369, 371, 372, 410, 520
Σερβία, Σέρβοι, 2, 14, 64, 72, 75, 252, 309, 343, 398, 478, 479, 480, 483, 489, 497, 498, 669
Σέρρες, 14, 47, 128
Σιάτιστα, 312, 410, 412, 417, 500, 551, 556, 604
Σιμάνα, Βάλτερ, 652
Σιμωνίδης, Βασίλης, 140, 190, 496
Σιτοχώρι, 34, 85, 89
Σκλήθρο, 43
Σκρα, 154, 478, 493, 494, 665
Σκύδρα, 112
Σλαβόφωνοι, 42, 301, 528, 543, 544, 545, 549, 550
Σλέτελ, Βέρνερ-Χάινριχ, 398, 400, 405, 410, 529, 530, 617, 655, 656, 657, 658
Σμέντες, Φριτς, 409, 589, 592
Σοβιετική Ένωση (Ρωσία), Ρώσοι (Σοβιετικοί), 3, 50, 51, 75, 100, 101, 103, 112, 128, 205, 221, 522, 603, 748
Σόιρε, Έριχ, φον, 290
Σούμπερτ, Φριτς, 664, 668, 676, 711, 712, 713, 714, 718, 719, 723, 724, 725, 728, 733, 734, 735, 736, 739, 751, 756, 772
Σπάιντελ, Βίλχελμ, 288, 289, 290, 293, 760, 769
Σπανός, Κοσμάς (Αμύντας), 298, 316, 318, 548, 600, 601
Σπήλαιο, 694
Σπυρίδης, Γεώργιος, 186, 187, 188, 189
Σπυρόπουλος, 111
Σράινερ, 89
Σταθόπουλος, Γεώργιος (Κεραυνός), 366
Σταματόπουλος, Περικλής, 34, 38
Σταυρόπουλος, Κ.Α., 758, 759
Στέτνερ, Βάλτερ, φον, 253, 254, 257, 274, 275, 356
Στρακ, Όττο, 192
Στρασλ, Έριχ, Έρνστ, 18
Στρατιωτική Χωροφυλακή (Feldgendarmerie), 153, 163, 165, 171, 172, 198, 227, 302, 377, 390, 391, 393, 439, 486, 538, 603, 624, 654, 655, 728
Στρατόπεδο Συγκέντρωσης «Παύλος Μελάς», 25, 53, 95, 121, 122, 126, 141, 155, 156, 230, 233, 345, 435, 438, 481, 491, 538, 616, 673, 696, 704
Στρυμόνας, 14, 96, 102
Στρυμονικό, 70, 71
Σύδενδρο, 414
Συκαμινιά, 218, 220
Σύμερς, Κάρλ, 397, 398, 404, 405, 406, 441, 446, 454, 518, 520, 521, 542, 557, 558, 564, 565, 566, 568, 581, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 593, 594, 595, 598, 613, 617,619, 620, 654, 752
Συμμαχική Επιτροπή Εγκλημάτων Πολέμου, 757, 758
Σφενδάμη, 447, 454
Σφηκιά, 45
Σχοινές, 71

Ταβουλάρης, Αναστάσιος, 207
Τασιανόπουλος, Δημήτριος, 177
Τάταροι, 481
Τζανής, Απόστολος, 32, 35
Τζελόζο, Κάρλο, 151, 174
Τζένα, 145, 149, 154, 479, 483, 484, 660, 666
Τίλο, Κάρλ-Βίλχελμ, 255
Τουρκόφωνοι, 639
Τρανόβαλτο, 366, 367, 368, 520
Τρία Έλατα, 478, 661, 667
Τριάδα, 70
Τριγωνικό, 360, 361, 520
Τρίκωμο, 622, 680, 689, 694
Τρίλοφος, 447
Τσακίρογλου, Αλέξανδρος, 515, 516, 528, 751
Τσακνοχώρι, 322
Τσαπουρνιά, 360, 363
Τσαρίτσανη, 220
Τσέγας, Παντελής, 32, 35, 61

Τσένκε, 159, 160, 164
Τσιάγκας, Δημήτριος, 88
Τσιγγάνοι, 73
Τσολάκογλου, Γεώργιος, 24, 29, 30, 51, 109, 136, 140, 640
Τσοτύλι, 320, 321, 322, 324, 685
Τσουκαλίδης, Βασίλης, 110
Τσόφας, Αλέξανδρος (Άλεξ), 507, 508, 655
Τσώρτσιλ, Ουίνστων, 341, 756

Υψηλάντης, βλ. *Ρόσιος*

Φανός, 154
Φαρμάκη, 360, 363
Φέλμυ, Χέλμουτ, 48, 354, 555, 592, 594, 760, 769
Φερτς, Χέρμαν, 174, 210, 239, 375, 416, 417, 760, 769
Φιλαδέλφια Κιλκίς, 46
Φίσκα, 47
Φλάισερ, Χάγκεν, 96
Φλώρινα, 14, 36, 42, 43, 44, 54, 58, 106, 114, 226, 254, 296, 316, 359, 376, 377, 411, 438, 544, 550, 575, 576, 577, 603, 613, 709
Φόγκελ, 201
Φόλτμαν, Γιόσεφ, 68, 77, 84
Φούστανη, 479, 483
Φριτς, Φραντς, 291
Φυλακτός, Φίλιππος, 87
Φυτώκι, 322, 323

Χάγη (Σύμβαση), 3, 243, 245
Χάιντε, 550
Χαλκηδόνα, 746, 747
Χαλκιδική, 23, 25, 109, 121, 158, 381, 719
Χαμηλό, 493, 494, 495
Χάμμερ, Βίλχελμ, 355, 730
Χάμμοντ, Νίκολας, 341, 342
Χάνσεν, Φριτς, 377, 382, 390, 391, 393, 394
Χανφ, 159
Χαρατσίδης, Πολυχρόνης, 99
Χάρντε, Χανς, 340
Χάρτμαν, 164
Χας, 159, 160
Χατζηβασιλείου, Χρύσα, 133
Χατζητάσκος, Αλέκος, 110, 116
Chateaudon, 11
Χέρμαν (Τμήμα Χέρμαν), 478, 479, 482
Χερτέλ, Πάουλ, 53, 231
Χερτούρας, Νικόλαος, 189
Χίλντενμπραντ, 548, 595, 603, 607
Χίμλερ, Χάινριχ, 75, 395, 549, 550
Χίνγκερ, Χάινς, 18
Χίρσφελντ, Χάραλντ, φον, 427
Χίτλερ, Αδόλφος, 11, 16, 18, 41, 68, 84, 123, 124, 129, 186, 187, 188, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 261, 266, 268, 271, 275, 276, 277, 279, 295, 311, 339, 341, 348, 374, 407, 408, 475, 703
Cloy, J. John, Mc, 769
Χορστ (Τμήμα Χορστ), 478, 480, 482
Χορτιάτης, 109, 718, 721, 722, 723, 727, 728, 729, 730, 733, 739, 752
Χούσεμαν, Φρίντριχ, 556, 582, 589, 618
Χουτούρας, Αριστοτέλης, 176
Χρηστάκης, Αρ., 371
Χρυσοχόου, Αθανάσιος, 62, 100, 101, 102, 129, 381, 467, 615
Χρώμιο, 158, 176, 179

Ψαρρός, Δημήτριος, 33